

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA
SIMONYI ZSIGMOND

NEGYSZÁZTÖRTÖTTVEZREDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1912.
A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET	
Növedék naplója	
1979	Sz. 222

F 4237/75

Lej.
1980.

Lelt. rev.
1966

A Magyar Nyelvőr 1912. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Ágoston Antal	50	† Halász Ignác	Prohászka János
Alexander Bernát		Haller Jenő	100 Rákosi Jenő
Alexics György		Harsányi István	Rátkay László
Alföldi Mihály		Hefty Gyula Andor	Réthei Prikkel Mariám
5 Alkotmány		Hentaller Lajos	Rettegí György
Antibárbarus	55	Honti Rezső	Riedl Frigyes
Asbóth Oszkár		Horger Antal	105 Romanista
Badics Ferenc		Horváth Endre	r—s—t.
Balassa József		Kaiblinger Fülöp	Rubinyi Mózes
10 Bárdos József		Kalmár Elek	S. Á.
Behaghel Ottó	60	Kara Ferenc	Sági István
Beke Odón		Kardos Albert	110 Schön József
Bél Mátyás		Karl Lajos	Schuchardt Hugó
Benkóczy Emil		Kertész Manó	Setälä Emil
15 Beóthy Zsolt		Keszthelyi Miklós	Simai Odón
Bérczi Fülöp	65	Kilár István	Simonfi János
Berczik Árpád		Kiss Ernő	115 Simonyi Zsigmond
Berze Nagy János		Komáromy Lajos	Somogyi G.
Bocsári Kálmán		Kosztolányi Dezső	Szabó István
20 Bódisz Juszti		Kovács Asztrik	Szabó Sándor
Bonkáló Sándor	70	Kovács Ferenc	† Szarvas Gábor
Borsodi László		Kovács Márton	120 Szemkő Aladár
Brugmann Károly		Kovács Zoltán	Szerkesztőség
Buday Péter		Kömléy J.	Szilágyi Ádám
25 Buza Barna		Kropf Lajos	Szinkovich J.
Buzás Dezső	75	Kräuter Ferenc	Szinnyei József
† Csapodi István		Kúnos Ignác	125 Szilávik Ferenc
Csefkő Gyula		Lakatos János	Tagányi Károly
Csokán Pál		Lewy Ernst	Teleky József
30 Csúri Bálint		Maczki Valér	Ponori Thewrewk Emil
Czuppon Elek	80	Mariánovics Milán	Thomsen Vilmos
Dénes Szilárd		Marót Károly	130 Tolnai Vilmos
Egri Anna		Melich János	Török Aurél
Elek Oszkár		Mészöly Gedeon	Trombitás Gyula
35 Erdélyi Lajos		Molecz Béla	† Turcsányi Andor
Fábián Miklós	85	Munkácsi Bernát	Turóczi József
Fekete J.		Nagy József	135 ifj. Udvardy János
Filológus		Németh Andor	Vargha Damján
Fokos Dávid		Németh Gyula	Varjú Elemér
40 Fürst Aladár		Öreg Tanító	Versényi György
Gábor Ignác	90	Ősz János	Vértessy Dezső
Galanbos Dezső		Paasonen Henrik	140 Vikár Béla
Gallasy Gyuláné		Pápay József	Vozáry Gyula
Galgóczy János		Parászka Gábor	Wichmann György
45 Gerbner Árpád		Pekár Károly	Wiklund K. B.
Gesztesi Gyula	95	Perényi Adolf	Winkler Henrik
Gieswein Sándor		Pesti Napló	145 Zlinszky Aladár
Gombocz Zoltán		Petz Gedeon	Zolnai Gyula
Gulyás József		Philofennus	

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szombat kiadásra.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A MAGYAR NYELV.

Irtá: Rátkay László.

„Nyelvében él a nemzet!”
Hatalmas Istenkéz irta bele
Szíved szívébe, törölhetlenül
Ez örök igazságu jeligét!
Mi haszna volna tüzhányó agyad,
Mi haszna volna fönséges szíved,
Lelkednek óceán mélysége mért?
A gondolat, az érzés némaság,
De kincs, ha szó gyöngyébe foglалod.
E kincsek összesége: vagyok én!
A mennyről tépd le a csillagfüzért
S marad az ég sötéten, koldusan!
Kit védenél, hogyha nem engemet!?
Hozzád ki hübb, mint én voltam s vagyok?
Hiszen a tiszta csengés és a kard,
A mennydörgés és villámhúru lant
Nem ikrek úgy, mint én vagyok veled!
Történeted az én történetem!
A Kárpátoknak büszke bércein
Honfoglaló Árpád ígéimen
Mondá ki bátran: ez a föld miénk!
Vércsurgató hét vezér ajakán
Ígéimen csendült az esküvés,
Mely alkotmányod talpköve ma is!
Világra szóló harcukat viván,
Együtt száguldtam őseiddel én
Mint csatadal, és hogyha győztenek,
A diadalnak véres homlokán
Ott lengedeztem kócsagtoll gyanánt!

*Hát minden bűd nem vélem sírtad el?
 Ki zokogott Mohácsnak térein?
 Ki könnyezett a majtényi sikon?
 Rodostótól nem magyar szón repült
 A nagy Rákóczi fájó sóhaja?
 Szabadságharcod félistenei
 Szavam zenéjén ittasultanak,
 „Előre“ szóval tépték a babért,
 Vélem susogtak végáldást reád!
 S ha mind kevés, ha mindezt feleled,
 Hát dalnokod, a halhatatlan Egy
 Petőfi lantja nem szentelt-e meg
 Örök dicsőséget hintvén reám?
 És „Szózatod“ nekem is „Szózatom“.
 A nagy világon nincs számomra hely,
 Bölcsőm, sírom csak magyar ajkakon!*

AZ ÖTÖDIK ÉVTIZED.

Ritka és örvendetes esemény, ha egy tudományos folyóirat munkásságának négy évtizedére tekinthet vissza és friss erővel, bizalommal indulhat meg az ötödik évtized pályáján. Ezt a friss erőt és bizalmat barátaink, dolgozótársaink és olvasóink hűsége és lelkesedése önti belénk, mely biztosítja a lapjainkon folyó termékeny munka folytatását, noha nem nyilatkozik olyan zajosan és szenvedelmesen, mint a Nyelvőr kezdő éveiben.

Megjelenik lelki szemem előtt életemnek az az emlékezetes pillanata, melyben — most negyven esztendeje — Szarvas Gábor kezéből vettem át a Magyar Nyelvőrnek első füzetét, annak előjeléül, hogy ha majdan mesterem kezéből kihull a toll, én fogom vállamra venni a nehéz, de dicső föladatot, hogy az ő szellemében folytassam a tudományos és nemzeti vonatkozásaiban egyaránt fontos munkát. — Előttem az az est, mikor az első bajtársakkal az első évfordulót ünnepeltük a fehér asztalnál, — ismét az a verőfényes téli délután, mikor Szarvas Gábor és Budenz József vezetése alatt kivonultunk a szabadba, a Gellérthegyre, hogy a szabad ég alatt, emelkedett

helyen és emelkedett hangulatban közöljük egymással örömnket az első évtized befejeztén.

S most, mikor még sokkal hosszabb pályára tekintünk vissza, elégtételünkre szolgál a híven teljesített munka tudata, s örömnket nem zavarja, sőt fokozza a végig küzdött harcok emléke. De legnagyobb örömnkre, sőt büszkeségünkre szolgál, hogy e szép évfordulón annyi jó barát sereglik a Nyelvör körül, közreműködésével jelképezve a magyar nyelvtudomány-nak, e legnemzetibb tudománynak lelkesítő s egyesítő erejét. Büszkeségünket fokozzák és hálára köteleznek a külföld jelesei, kik megtisztelő közreműködésükkel elismerik, hogy a magyar tudomány művelésével szolgálatot teszünk az egész tudomá-nyos világnak.¹ Hála illeti őket, és hála illeti ügyünknnek minden barátját!

SIMONYI ZSIGMOND.

GESCHICHTLICH VERWANDT ODER ELEMENTAR VERWANDT?

Von Hugo Schuchardt.

Der Magyar Nyelvör möge mir gestatten dass ich in meiner Sprache, also in der des Herzens ihn bei der Vollen-dung seines vierzigsten Lebensjahres begrüsse und beglück-wünsche. Was mich dazu drängt, werde ersichtlich aus einer kurzen Andeutung dessen was ich ihm verdanke.

Als ich mich, vor mehr als einem Vierteljahrhundert, ernstlich mit dem Magyarischen zu beschäftigen begann, wirkten mancherlei Anregungen, Stimmungen, Gelegenheiten zusammen — in der Erinnerung daran belebt sich mir vor allem das Bild meines innig betrauten Freundes L. Katona. Ich denke, es schwebte mir damals kein anderes Ziel vor als ein ganz allgemeines: das leidliche Verständnis der fremden Sprache, und dieses schien ich erreicht zu haben, sobald der Feuerstrom von Petöfis Gedichten ohne Umschaltung auf mich wirkte. Aber der Sprachforscher kann sich auch beim praktischen Studium nicht verleugnen; sein Interesse wird bei jedem Schritte gesteigert und sondert sich schliesslich in fester Form ab. Hunfalvy und Budenz hätten mich, zumal ich

¹ Néhány külföldi cikket a szerzők kívánságára az eredeti nyelven közlünk, de kivonatban magyarul is ismertetni fogjuk.

persönlich mit ihnen bekannt war, auf die finnisch-ugrische Bahn bringen können; indessen bin ich nur einer dieser andern Sprachen etwas näher getreten, dem Finnischen, und zwar erst spät und auf dem Schleichweg der Fischerei (von O. Herman und J. Jankó zu U. T. Sirelius). Mehr als die Beziehungen des Magyarischen zu den verwandten Sprachen reizte mich sein eigenes wimmelndes Alltagsleben als Gegenstück zu demjenigen womit mich meine Muttersprache unmittelbar umfängt. Vornehmlich konnte ich es in dem Spiegel dieser Zeitschrift, des *Magyar Nyelvőr*, betrachten welche G. Szarvas ein Dutzend Jahre früher gegründet hatte, indem er Beobachtung, Forschung, Festsetzung mit glücklicher Hand vergesellschaftete.¹ Doch ich muss verallgemeinern: der Trieb nach Sprachrichtigkeit und Sprachreinheit hat die Magyaren in breiter Linie zur Vertiefung in ihre Sprache geführt, und es ist daraus ein sehr reiches wertvolles Schriftentum emporgeblüht, berieselt von allen Bächen auswärtiger Wissenschaft. Eine Rückströmung ist kaum im bescheidensten Masse erfolgt; die magyarische Sprache, so lehrreich sie ist, hat noch wenig Gelegenheit gehabt zu lehren. Mich hat sie nicht nur »im eigenen Wirkungskreis« — um mich amtlich auszudrücken —, sondern auch »im übertragenen« sehr gefördert, sie hat mir vor allem gewisse Parteien der allgemeinen Sprachwissenschaft in helleres Licht gesetzt.

Alle unsere Spracherwägungen gehen zwischen Einheit und Vielheit hin und her. Bald suchen wir die Einheit als etwas zu Verwirklichendes, sei es eine besondere Schriftsprache, sei es die »Weltsprache«. Meine Ansichten über die Möglichkeit einer künstlichen Gemeinsprache, die den An-

¹ In dem ersten Heft des *M. Nyr.* (15. Jan. 1872) erhob G. Volf Bedenken gegen die Form des Titels; neben dem unwesentlicheren: *ör* sei kein altes Wort, das wesentliche: in der Beziehung des Attributes *magyar* auf den ersten Teil der Zusammensetzung *nyelvőr* stecke ein Germanismus. Szarvas widerlegte Volf sofort in schlagender Weise und später zeigte E. Thewrewk, dass *ör* auch in dem Sinne »Wärter« ein altes Wort ist. Und dennoch war Vols Nase nicht ganz schlecht wenn er an dem Titel einen deutschen Geruch spürte. Damals nämlich und schon seit Jahren gab es einen »Deutschen Sprachwart«, von Max Moltke (das Deutsche Wörterbuch bringt unter d. W. *Sprachwart* nur einen viel jüngeren Beleg); sollte Szarvas nicht davon gehört haben? Die Nachbildung des deutschen Titels würde ihm durchaus nicht zur Unehre gereichen; seine Zeitschrift erwies sich von ganz anderem Schlag als die deutsche, die mir 1870, als ich sie kennen lernte, einen recht kümmerlichen Eindruck machte.

sichten anderer Sprachforscher widerstreiten, haben sich hauptsächlich auf jene recht eigenartige Erscheinung gegründet die uns die magyarische Sprachgeschichte darbietet, auf die »Sprachneuerung«; diese hat mich die Tragweite individueller Betätigung ermessen lassen.

Bald wiederum suchen wir die einstige Einheit zu der heutigen Vielheit: Grundsprachen für Gruppen von Sprachen die wir dann als verwandt bezeichnen. Die einzelne Sprachtatsache kann aber auch aus dem Kreis innerhalb dessen sie erwachsen ist, in einen andern Kreis, übertreten; dann gilt sie als entlehnt gegenüber dem Erbgut. Beides ist nicht immer leicht voneinander zu trennen; es ist, um im allgemein ethnologischen Sinne zu sprechen, die Frage nicht immer leicht zu beantworten ob etwas dem Völkergedanken oder dem Kulturkreisgedanken zuzuschreiben ist.

Aber auch der dritte von Bastians Faktoren, der Elementargedanke offenbart sich immer und überall in den Sprachen: der geschichtlichen Verwandtschaft in ihren beiden Arten steht die ungeschichtliche, die elementare gegenüber. Deren Entwicklungslinien laufen parallel, zum mindesten liegt ihr Schnittpunkt, also die Einheit nicht innerhalb der fertigen Sprache, sondern hinter ihr, in der allgemeinen seelischen Veranlagung. Wir erkennen diese elementare Verwandtschaft am deutlichsten zwischen Sprachen für die sich weder Verwandtschaft i. e. S. noch Berührung erweisen lässt; im Falle der ersteren wird ihre Feststellung gegenüber der Urverwandtschaft, im Falle der letzteren gegenüber der Entlehnung häufigen und starken Bedenken ausgesetzt sein.

Nicht immer jedoch liegt es an der Schwäche unserer Augen wenn wir die Grenze nicht wahrzunehmen vermögen; oft ist eine solche in Wirklichkeit verwischt, wie das auch zwischen Entlehnung und Urverwandtschaft vorkommt. Wofern elementar und entlehnt zusammenfallen, dürfen wir an die Wortmischung erinnern die nicht nur zwischen beiderseits Ererbtem sich vollzieht, sondern auch zwischen Ererbtem und Entlehntem. Nur werden nicht wie hier gleichgeordnete, gleich feste Elemente miteinander verquickt; vielmehr begegnet ein Wort der einen Sprache in der andern nur einer Resonanz für seine elementare Lautgestalt und wird von ihr festgehalten, oder wenn wir es umgekehrt anschauen:

individuelle und gelegentliche Lauttastungen verschmelzen in einem gleichwertigen fertigen Ausdruck der von aussen entgegenkommt. Derartiges habe ich mir an magyarischem Stoffe klar zu machen versucht (M. Nyr. XVIII, 1889) und daran später (Zeitschr. für rom. Phil. XV, 1891) allgemeine Ausführungen geknüpft. Ich wiederhole nicht was ich da von solchen »transzendenten« Problemen gesagt habe; nur möchte ich zu den S. 122 berührten romanischen Verben für »baumeln«, »schwanken« eine kleine Ergänzung aus dem Magyarischen geben. In seiner sorgfältigen und unsichtigen Zusammenstellung der alten türkischen Lehnwörter erklärt Z. Gom-bocz (M. Nyelv 3:360) als Vertreter der herrschenden Meinung die Übereinstimmung von magy. *tántor-* »wanken«, »wackeln« mit wesentlich gleichbed. *tantra-* usw. türkischer Sprachen für zufällig. Das bestreite ich und führe als Zeugen süd- und westeuropäische Verben von mehr oder weniger entsprechender Bedeutung an, wie ital. *tentennare*, serb. *tentati*, d. *tändeln*, ahd. *tantarôn* und mit *d-*: ital. *dondolare*, friaul. *dandanâ*, *dandarâ*, *dindinâ*, engl. *da(u)nder* usw., welche den deutlichen Stempel von Schallwörtern tragen.¹ Also kein Zufall, sondern elementare Verwandtschaft, der sich wol für die Bildung von magy. *tántorogni* eine äussere Anregung zugesellte; von welcher Seite aber, das wissen wir nicht; solche komplexen Erscheinungen können wir überhaupt nur in grössten Umrissen wahrnehmen und feststellen, nicht in ihre unzähligen individuellen Teilvorgänge zerfasern. Man erwäge auch die Beziehungen von magy. *bibelődni* »tändeln« und der unmittelbar damit zusammenhängenden Verben zu laut- und begriffsähnlichen romanischen und slawischen wie *bibiar*, *bibati* (Zeitschr. für rom. Phil. XXXI, 1907 S. 650).

Ich habe bei den bisherigen Darlegungen vor allem die äussere Sprachform im Auge gehabt; aber sie gelten im Grunde auch für die innere, für die Bedeutung der Wörter und Wortfügungen. Nur gestaltet sich hier das Verhältnis zwischen den drei Verwandtschaften anders, insofern als die elementare

¹ Wie *tántorogni* ohne die Annahme Abelschen Gegensinnes mit *támogatni* »stützen« in Zusammenhang gebracht werden kann, weiss ich nicht. Als Lehnwort mag es sich an *támolyogni*, taumeln, angelehnt haben, das seinerseits mit d. *taumeln*, altfr. *tumer*, sard. *tambulare*, span. *tambalear* usw. elementar verwandt ist.

unbedingt vorherrscht, zugleich aber die Grenzziehung sich noch weit häufiger als unsicher erweist. Wenn innerhalb derselben Sprachgruppe Entlehnung von Wörtern sich leicht aus deren Lautbeschaffenheit erkennen lässt, so entfällt natürlich dieses Kriterium bei der innern Form. Beispiels halber sind wir uns nicht klar darüber, wo auf romanischem Boden der bestimmte Artikel selbständig erwachsen, wo übernommen worden ist, und dieser Zweifel wiederholt sich binnen weiterer Grenzen: überall wo wir den Artikel aufkommen sehen, sind wir von vornherein geneigt an den Einfluss einer benachbarten, wenngleich unverwandten Sprache zu denken, so beim baskischen Artikel an den romanischen, beim magyarischen an den deutschen. Im allgemeinen werden wir nicht fehlgehen wenn wir uns auch eine unzweifelhafte Entlehnung durch eine innere Tendenz gefördert vorstellen. Ich erinnere daran wie fremdartig uns der Gebrauch des Reflexivpronomens für die 1. und 2. P. (>setzen wir sich*) in österreichischem Deutsch anmutet, wie wir ihn als krassen Slawismus betrachten und wie er doch auch in deutschen und romanischen Mundarten auftritt die slawischem Einfluss weit entrückt sind. Und wiederum gibt es Gallizismen im Deutschen und Germanismen im Magyarischen die mit dem Wesen der aufnehmenden Sprache in gar keinem Widerspruch zu stehen scheinen, sondern sich aufs beste einfügen, ja von einer gewissen Höhe aus als gewonnene Vorteile angesehen werden dürfen. Umgekehrt kann die allgemeine Tendenz aus der Fremde stammen und dann sich in besonderer Art betätigen; so etwa die Neigung zu umschreibender Konjugation. Oder um an schon Berührtes anzuknüpfen, es ist denkbar dass von denjenigen Romanen welche *ille* schon als Artikel besaßen, das Bedürfnis nach einem solchen auf andere überging, die aber dann *ipse* dazu verwendeten.

Nach alledem nimmt es nicht wunder wenn man in den syntaktischen Darstellungen der einzelnen Sprachen so häufig auf die Bemerkung stösst, eine anscheinend eigenartige Erscheinung sei auch vielen andern Sprachen vertraut, ohne dass die Ursache einer solchen Übereinstimmung angedeutet würde, allerdings auch ohne dass dies an der betreffenden Stelle geboten wäre. Besagten Zusatz macht auch Simonyi im letzten Oktoberheft des M. Nyr. (S. 346), da wo er von der genetivischen

Anknüpfung von Ortsnamen an Gattungsnamen im Magy. spricht (*Róma városa* »die Stadt Rom«), und führt einige Belege an aus dem Finnischen, Lateinischen, Romanischen und Englischen; auf das Slawische verweist er kurz. Die Liste der Sprachen welche den betreffenden Gebrauch kennen, lässt sich sehr verlängern. Mit Hinblick auf eine gleich zu erwähnende Deutung, nenne ich zuerst das Altgriechische (ἄστυ Ζέλετης, Ἰλιον πόλις). Sodann von nichtarischen Sprachen das Baskische (*Atharratzeko hiria* »die Stadt Tardets«, *Kanaango lurra* »das Land Kanaan«), bei dem ebenso wie beim Finnischen und Magyarischen an die Möglichkeit der Einwirkung von Nachbarsprachen erinnert werden könnte. Schliesslich aber das Semitische (hebr. *nehar perāt* »der Fluss Euphrat«, arab. *medine Balḫ*, »die Stadt Balch«, *bahr ennīl*, »der Fluss Nil«), das Ägyptische (*dmt' nj qbtwj* »die Stadt Koptos«), das Javasche (*negari hing Batawijah* »die Stadt Batavia«) usw. Dass hier überall wenn auch auf verschiedene Weise, eine genetivische Beziehung ausgedrückt wird, ist klar. Nun gibt es aber viele Sprachen in denen der Genetiv bloss durch die Stellung (vor oder nach dem »regierenden« Worte) bezeichnet wird, und dann allerdings ist er von der Apposition nicht mehr zu unterscheiden. Im Malaiischen z. B. könnte *negri Olanda* ebenso wohl als »das Land Holland« wie als »le pays de Hollande« aufgefasst werden; wahrscheinlicher ist das letztere, sodass es zu *orang Olanda* »Mensch von Holland«, »Holländer« gehören würde, nicht zu *radja Soleiman* »König Salomo«. Die Grammatiker klären uns in diesem und ähnlichen Fällen nicht auf; sie sehen nicht einmal die Klippe, denn der doppelte Gebrauch des Wortes »Apposition«, bald von der innern Form (Gleichsetzung), bald von der äussern (Anrückung), hilft ihnen darüber hinweg. Auf gleiche Weise ist »Genetiv« zweideutig, sodass wir dem »appositionellen Genetiv« in: *la ville de Paris* die »genetivische Apposition« in: *ein Stück Brot* gegenüberstellen, aber auch die beiden Ausdrücke in umgekehrtem Sinne verwenden können.

Die weite Verbreitung der in Frage stehenden Erscheinung weist in zwingender Weise auf elementare Verwandtschaft hin; wir müssen also eine Erklärung suchen die für alle Sprachen genügt. Die auf den Stoff einer einzigen Sprache oder Sprachgruppe gegründete wird im günstigsten Fall un-

vollständig sein, was ich von derjenigen behaupten möchte die Simonyi in kurzen Worten gibt. Sie kann aber auch ganz unrichtig ausfallen. Die von Meyer-Lübke Germ.-rom. Monatschr. I, 68 gebotene ist mir selbst innerhalb des engeren Horizontes nicht recht begreiflich:

»Altlateinisch sagt man *urbi Romae* 'in der Stadt Rom', wo *urbi* wie *Romae* Lokative sind, dann schon zu Ciceros Zeiten nicht mehr *oppido*, sondern *in oppido*, aber noch *Antiochia*, daher *in oppido Antiochia*, wozu der Nominativ *oppidum Antiochia* lautet. In der Kaiserzeit ist das Verständnis für den Lokativ auch bei Städtenamen mehr und mehr geschwunden und so trat zu *in oppido Antiochia*, *in urbe Romae* als Nominativ in Verkenennung des *-ae*: *oppidum Antiochia*, *urbs Romae*.«

Wir müssen den Fehler schon an der Wurzel erfassen, nämlich in der Fragestellung: »wie kommt die Sprache dazu die Apposition nicht anzureihen, sondern mit *de* zu verknüpfen?« So fragt man als Deutscher; aber der Franzose fragt: »wie kommt man dazu für: *la ville de Rome* zu sagen: *die Stadt Rom*?« und sein Standpunkt scheint mir der berechtigtere zu sein. Suchen wir uns zu vergegenwärtigen wie die Ortsnamen entstehen. Sie setzen sich zusammen aus einem Gattungsnamen und einem individualisierenden Attribut, welches entweder die Gestalt eines Adjektivs hat oder — und das ist das weitaus Häufigere, ja geradezu das Allgemeine — die eines Genetivs: *das Land der Russen*, *das Land der schwarzen Berge*, *der Fluss der Krokodile*, *der Berg des Schnees*, *das Dorf Walters* usw. Damit ist eine feste Gussform gegeben, sie bleibt auch wenn der Gattungsnamen von dem vollen Ortsnamen begleitet ist. Der Pleonasmus der daraus entsteht, wird nicht gefühlt (kaum in den letzten Ausläufern wie franz. *la ville de Villeneuve*); diese einheitlichen Ortsnamen sind ja meistens unverständlich und undurchsichtig, und können um so leichter wie die Namen von Kennzeichen behandelt werden als diese unendlich oft die Rolle der andern übernommen haben. Man denke an die Entstehung von Ländernamen (wie *Schwaben*) und Ortschaftsnamen aus Völkernamen (*la ville de Paris* könnte an sich wohl auf *urbs Parisiorum*, *de Parisiis*, *Parisiaca* zurückgeführt werden), oder an die aus allgemeinen Ortsbezeichnungen (*das Dorf am Eichicht*, *das Dorf des Eichichts*, *das Dorf Eichicht* = *le village de Rouvray*) oder an die Übertragung schon fertiger

Eigennamen von einer Klasse von Örtlichkeiten auf die andere (*das Dorf an der Schwarza, das Dorf der Schwarza, das Dorf Schwarza; der Bach bei Graz, der Bach Graz, im Mittelalter die Gräz, jetzt der Grazbach*). Hierbei handelt es sich nicht etwa um Eigentümlichkeiten unserer Sprachen: arab. *Maṣr* bedeutet »Kairo« und »Aegypten«, hausa *gulbi-n-Sokoto* »Fluss (von) Sokoto«, *birni-n-Sokoto* »Stadt (von) Sokoto.« Die Anknüpfung (im Sinne der Abhängigkeit) ist also das Ursprüngliche; die Anrückung (im Sinne der Gleichsetzung) das Jüngere. Der Übergang konnte sich innerhalb der Ortsnamen selbst vollziehen; ich denke aber, die entscheidende Einwirkung ist von dem andern grossen Reich der Eigennamen, den Personennamen aus erfolgt. Man redet nur von Orten, aber hauptsächlich zu Personen; die Personennamen sind zunächst Rufnamen, dem Ursprung nach onomatopoeisch, metaphorisch, schliesslich, wie die Ortsnamen, attributiv. Name und Person sind in einem ganz andern Sinne identisch als Name und Ort, und somit vermochte ein *la ville de Paris* kein *l'empereur de Charles* nach sich zu ziehen.¹

Von Sprache zu Sprache wechselt nun das Verhältnis in welchem die Anknüpfung zur Anrückung der Ortsnamen steht; auch innerhalb der gleichen Sprachgruppen, so der romanischen und der germanischen nimmt man beträchtliche Unstimmigkeiten wahr. Auswärtiger Einfluss macht sich zu gunsten bald der einen bald der andern Gebrauchsweise geltend; in weit höherem Grade aber kommen die innern Einflüsse in Betracht: die einzelnen Erscheinungen hemmen und fördern sich gegenseitig. So liegt es nahe uns nach solchen umzusehen die sich mit der in Frage stehenden berühren. Eine Stütze für die gegebene Deutung des Ortsnamengenetivs ist die übereinstimmende Verwendung des Adjektivs: *urbs Romana, mons Hymettius, flumen Anienae* usw. Vgl. deutsche Zusammensetzungen wie *Donaufluss, Alpengebirge*.² Andererseits kommt in ganz ähnlicher

¹ Doch vgl. B. Hall Chamberlain, *A handbook of colloquial Japanese* 477: »Even the idea of apposition finds in place under this heading [nämlich *No*], for instance: *Segare no Tarō* My son Tarō. Indeed apposition is often expressed in English itself by a similar idiom with 'of', as when we say: The province of Yamato, *Yamato no kuni*.«

² A. Potebnja, *Iz zapisok po russkoj grammatike* 2100 merkt zu *w Dunaj-rěkě* an: »Dass hier *Dunaj* als Attribut genommen wird, erhellt aus dem kleinruss. *Oj pereľdu ta perebredu tu Dunaj's'ku riku*.«

Weise wie bei Ortsbezeichnungen der Genetiv bei gewissen andern Wortkategorien vor: *nomen patris* (auch *patrium*), *le mot d'amour*, *le mois de Juin*, *la fleur de lis*, das *Epos der Ilias* usw. (vgl. *Palmbaum*, *Dokortitel* usw.). Endlich scheint dieses ganze Gebiet des definitiven oder appositionellen Genetivs hie und da an das des partitiven zu stossen, was uns aber nicht verführen darf es etwa als eine Kolonie von diesem zu betrachten. Wenn ich sage: *die Gewässer des ägäischen Meeres* oder *die Fluten der Donau*, so deckt sich für die unbefangene Wahrnehmung der Gesamtbegriff völlig mit dem zweiten (wie z. B. in: *die Person Goethes*). Immerhin liesse sich hier ein Grenzfall des partitiven Genetivs annehmen; ja mit einiger Spitzfindigkeit behaupten dass an den *Fluten* etwas zum *Flusse* fehle, nämlich Ufer und Bett. Dem deutschen *die Fluten der Donau* kommt das von Simonyi angeführte *a Duna vize* nahe, obwohl *víz* die gleiche weitere Bedeutung hat wie das *Wasser* des älteren Deutsch. Jedenfalls scheint *folyó* wie das d. *Fluss* die Anrückung zu verlangen, wenigstens heutzutage (vgl. *Jordannac foloia* im Nylvt. Sz.). Oder es konnte aus einem Ausdruck wie »die Häuser, Strassen und Mauern Roms« ein zusammenfassender hervorgehen: *la città di Roma*. Und noch in einer andern Gestalt ist der Teilungsbegriff zulässig, infolge nämlich des schwankenden Bedeutungsumfanges von Ortsnamen den ich schon oben berührt habe (*la città di Roma* — *la provincia di Roma* usw.).

Handelt es sich hier um Assoziationen die sich schwer herauspräparieren lassen, so ist uns anderswo ein entschiedener Trennungsschnitt verstattet, so zwischen *la ville de Paris* usw. einerseits und *le fripon de valet*, *la coquine de Toinette* usw. anderseits, die bei Littré und im Dict. gén. eng zusammengestellt sind. Tobler (Verm. Beitr. I 2, 134 ff.) trennt die beiden letzten Ausdrucksweisen voneinander und verbindet nur die dritte mit der ersten. Meyer-Lübke a. a. O. hat Recht ihm zu widersprechen; und vielleicht Recht, *la coquine d'Antoinette* auf *le fripon de valet*, wie dieses (mit Tobler) auf lat. *scelus hominis* usw. zurückzuführen. Ich sage »vielleicht« weil er hierbei Wichtiges nicht zur Sprache gebracht hat. Er hat eine spätere Stelle Toblers (a. a. O. II 2, 86 ff.) nicht berücksichtigt wo der fragliche Ausdruck in anderer Beleuchtung erscheint und wo in einer Anmerkung auf einen

gewissen sehr bedeutsamen skandinavischen Sprachgebrauch hingewiesen wird. Über diesen hat, im Anschluss an einen Artikel von E. Schwartz im Arkiv f. nord. fil. XV, 182—192, Kr. Sandfeld Jensen einen ebenfalls ganz kurzen, aber höchst inhaltreichen Aufsatz: Bemærkninger om definitiv Genitiv i Dansk (Dania VII, 20—26) veröffentlicht, in welchem er sich auf Tobler bezieht und Weiteres aus dem Romanischen beibringt. Es fragt sich nun ob zwischen einem port. *sua besta* und einem dän. *dit Bäst* »Sie (Du) Bestie (Dummkopf)«, zwischen einem rum. *nenorocitul de mine* und einem schwed. *min stackare* »ich Unglücklicher (Armer)« elementare Verwandtschaft anzunehmen ist oder geschichtliche. Die letztere wird durch das Alter der nordischen Spracherscheinung sehr in Frage gestellt, die erstere aber sehr wahrscheinlich gemacht durch die affektive oder emotionale Beschaffenheit der Sprache welcher derartige Ausdrücke eigen zu sein pflegen. Auf deren Rechnung ist auch der Umstand zu setzen dass man mit dem emphatischen Wort zu beginnen liebt auch wenn es auf diese Stellung gar kein Recht hat; nicht nur: *ein Teufel von einem Kerl*, *ein Engel von einem Kind*, sondern auch: *ein Teufelskerl*, *ein Engelskind*. Ital. *un tempo da cani* bedeutet eigentlich »ein Wetter für Hunde«; dieser Sinn ist im franz. *un temps de chien* schon ganz verblasst, und so konnte die Umstellung eintreten: *un chien de temps*, wo das Wetter mit einem Hunde verglichen erscheint (ähnlich ital. *un tempo cane*). Solche Beobachtungen warnen uns die psychologischen Zusammenhänge allzurasch für die Feststellung der ursprünglichen zu verwenden.¹ Der grossen Netze die in den Grammatiken oder Wörterbüchern über Begriffsreiche wie das von *de* geworfen sind, müssen wir uns mit Vorsicht bedienen; die bewundernswert geduldige Arbeit deren Ergebnis sie bilden, konnte nur mit den Filetnadeln der Logik ausgeführt werden. —

Hier hatte ich schon den Schlussstrich gemacht, als ich im Novemberheft des Nyr. die Anregung zu einem Zusatz

¹ In seinem grossen, ausserordentlich bedeutenden Werk über die schwedische Sprache: *Vårt Språk* Bd. V, 218 f. betont A. Noreen dass gewisse Ausdrucksweisen wie *Hans Majestät* »Seine Majestät«, *din stackare* »Du Armer« heute an eine andere Stelle des Systems gehören als zu Anfang. An diesem Orte kennzeichnet er die Fälle mit denen ich mich hier hauptsächlich beschäftigt habe; ich bedauere des Raum mangels halber nicht näher darauf eingehen zu können.

fand. Der Artikel von K. Marót bringt mir den Aufsatz von Scheffelowitz: Die Begriffe für »Schädel« im Idg. (Beitr. zur K. der idg. Spr. 28 [1904], 143—158) in Erinnerung und damit vielleicht den schönsten Beleg für die elementare Verwandschaft auf dem Gebiete der Wortbedeutung. Der Übergang von »Schale« (Gefäß) zu »Schädel« hat sich erstaunlich oft in den arischen Sprachen vollzogen; und nicht selten dann der weitere zu »Kopf«, wobei also Konkaves an die Stelle von Konkavem trat (vgl. deutsch *Kufe, Küpe, Kübel—Kopf—Kuppe*). Auch das Magyarische liefert hierzu seinen Beitrag in *koponya*, das in seinem doppelten Sinne schon längst (bes. von Katona und Simonyi) gewürdigt worden ist. Es fragt sich nun, ob dadurch die Beziehung zu ital. *coppa* ausgeschlossen wird, wie G. Kovács im M. Nyelv V. (1909), 447 f. annimmt.¹ Auch bei der Wortbedeutung wird die dreifache Möglichkeit bestehen: elementare Verwandschaft, Vererbung, Entlehnung. Die erste und die letzte können miteinander kombiniert sein (und zwar in einigen Variationen), so vielleicht auch in dem Falle von *koponya*.

Graz, November, 1911.

*

Megradjuk ez alkalmat, hogy a Magyar Nyelvőr nagynevű barátjának kifejezzük köszönetünket s egyuttal hódolatunkat születése hetvenedik évfordulójára. Schuchardt Hugó működése mély nyomokat hagy a nyelvtudomány fejlődésében. A latin népnyelv hangtanáról szóló munkája, a keverék-nyelveket tárgyaló tanulmányai, a néprajzzal kapcsolatos szövegtörzse, a vask és a kaukázusi nyelvekről szóló művei megannyi új irányt jelöltek a tudományos kutatásnak. A folytatáshoz tartós erőt, egészséget kívánunk.

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége.

¹ Ich hatte mich in einem kleinen Artikel: »Finnisch-Ugrisch, Baskisch, Romanisch« (Zeitschr. f. vgl. Sprachf. XLIV, [1911]. 366 ff.) wesentlich, d. h. nicht mit voller Entschiedenheit in dem gleichen Sinne geäußert wie Marót, ohne dass mir die früheren Erörterungen über das magy. Wort gegenwärtig waren.

Ich sehe eben dass Kr. Nyrop in seiner hübschen „Étude sur quelques métonymies“ (k. dän. Ges. d. Wiss., 3 Nov. 1911) das port. *Madeira* als einen merkwürdigen Fall von Metonymie anführt. Genau besehen, verhält es sich so. Die Portugiesen nannten die Insel *ilha da Madeira*, »Insel des Holzes«, abgekürzt *a Madeira*, wie die Franzosen *la Réunion* für *île de la Réunion* sagen. Beim Übertritt in fremde Sprachen fällt der Artikel weg: *île (de) Madère, Madère* — *Insel Reunion, Reunion*. Die *Insel Madeira* ist buchstäblich »die Insel Holz« und ein *Glas Madeira* »ein Glas Holz« für: »ein Glas von dem Wein von der Insel des Holzes«. Ich trage dieses Beispiel nach, weil es besonders deutlich das Verhältnis der »genetivischen Apposition« zum »appositionellen Genetiv« erläutert.

ABKÜRZUNG IM SPRACHLICHEN AUSDRUCK, IHRE ANLÄSSE UND IHRE GRENZE.

Von Karl Brugmann.

Unter denjenigen in einer Sprachgenossenschaft sich einbürgernden lautlichen Veränderungen, die darin bestehen, dass Artikulationsbewegungen, die vom Sprechenden intendiert sind und ihm vorschweben, von ihm eingeschränkt und vereinfacht oder ganz weggelassen werden, gibt es eine gemeinsame Züge aufweisende Gruppe, die man wohl am zutreffendsten als Abkürzungen bezeichnet. Abkürzung im Sprachlichen findet sich als eine individuelle Erscheinung überall, z. B. wenn jemand unter irgend einem Affekt eine angefangene Äusserung (Satz oder Wort) nicht zu Ende führt. Hier soll aber nicht von nur individuellen Erscheinungen die Rede sein, sondern von solchen Arten der Kürzung, die, in einer bestimmten Richtung vor sich gehend, durch Nachahmung unter den Sprachgenossen allgemeine Verbreitung gefunden haben. Es sind Erscheinungen, die gleichmässig in allen indogermanischen Sprachen und sicher auch vielfach anderwärts wiederkehren.

Zunächst Beispiele, die ich vorwiegend dem Deutschen entnehme. Von einer aus Haupt- und Nebensatz bestehenden Äusserung wird der Haupt- oder der Nebensatz unterdrückt: z. B. (drohend) *Wenn du das noch einmal tust!*, wobei etwa *so wird es dir schlecht ergehen* weggelassen ist, oder (mit bis zum Schluss ansteigender Stimme gesprochen) *es war eine solche Hitze gestern . . .!*, mit Wegfall etwa von *dass es schrecklich war*. Einzelne Worte (Satzteile) entfallen: z. B. *Heut ist der vierte* [November usw.]; *zur rechten* [Hand, Seite]; *der Fuhrmann spannte* [die Pferde] *aus*; *er* [fuhr] *auf und davon*. Eines von den Gliedern eines Kompositums wird subtrahiert: z. B. *Bock* für *Bockbier*, *Ober* für *Oberkellner*, *Bahn* für *Eisenbahn*, *Wehr* für *Feuerwehr*. Innerhalb eines Wortes oder einer stehenden Wortverbindung bleiben, ohne Rücksicht auf die etymologische und grammatisch-formale Konstitution des Wortes, Silben oder beliebige Lautgruppen und Einzel-laute weg: z. B. althochdeutsch *swibogo*, mittelhochdeutsch *swiboge* (dafür jetzt *Schwibbogen*) aus unbelegtem *swibibogo* 'Schwebebogen', lat. *sēmodius* 'halber Scheffel' aus *sēmimodius*, spätlat. *maīōrius* aus *maīōriārius*; neuhochdeutsch *Kugel* aus

(unbelegtem) *Klugel*, *Köder*, älter *Keder*, aus *Kerder*, mitteldeutsch *fodern* aus *fordern*, lat. *praestigia* 'Blendwerk' aus *praestrigiae*; beim Grüßen 'ntag oder 'tag aus *guten Tag*; franz. *sieur* aus *seigneur*, *msjö* aus *monsieur* aus *mon seigneur*, lat. *pol!* 'beim Pollux!'

Zur Erklärung dieser Erscheinungen haben wir uns zunächst an den Bequemlichkeitstrieb des Menschen zu wenden. Zu einer auf einen bestimmten Zweck gerichteten psychophysischen Leistung, auf die man genügend eingeübt ist, wendet man gewöhnlich nicht mehr Kraft auf, als die Umstände erfordern. Hier handelt es sich für uns um den Zweck, einen andern etwas wissen zu lassen. Da erlaubt es denn oft die äussere Situation, dies oder das, manchmal mehr, manchmal weniger von dem, was man zu sagen hat, wegzulassen; die Situation selbst spricht mit. Am Billetschalter des Bahnhofs genügt: *Zweiter Wien für Geben Sie mir eine Karte zweiter Klasse für die Fahrt nach Wien*. Sprachlich dasselbe kann dabei in verschiedenen Situationen natürlich ganz verschiedenes meinen: *zwei Frankfurter* ist im Wurstladen etwas anderes als wenn ich damit die Heimat zweier an mir und meinem Begleiter vorübergehender Herrn diesem angebe. Man spart sich also gern, was mehr oder weniger von selbst verstanden wird. Ist es nicht die sinnfällige Situation, die so Abzüge an dem zu Sprechenden, an der vom Redenden simultan vorempfundenen Artikulationsmasse ermöglicht, so kann es auch bloss der innere Zusammenhang der Rede sein: weil man z. B. bei *der Fuhrmann spannt aus* nichts anderes als Objekt erwartet als sein Zugtier, so kann dieser Begriff aussprachlich gespart werden.

Am ungeniertesten wird, auch am Einzelwort, gekürzt, wenn es sich nicht um solches handelt, wodurch man einem eine eigentliche Mitteilung machen will, sondern um Beiwerk dazu, wie konventionelle Anredeformen, z. B. *Exlenz* für *Exzellenz*, oder Eigennamen, mit denen man anredet, z. B. *Frieda* oder *Rike* für *Friederike*, oder Grussformeln, wie 'ntag, 'nacht, 'schamster (= *gehorsamster Diener*), u. dgl.

Für alle gewohnheitsmässig in einer Sprachgemeinschaft auftretenden Kürzungen ist Verstehbarkeit Voraussetzung. Der Trieb, verstanden zu werden, liegt mit der Ersparungstendenz im Kampf, und nur solche Ersparungen können

Allgemeingiltigkeit in der Sprachgenossenschaft erlangen, die sich diesseits jener Grenze halten. Dabei ist es oft derselbe Sprachstoff, dieselbe Artikulationsmasse, die bald eine Minderung verträgt und erfährt, bald nicht. *Guten Tag* lässt sich als Grussformel, mit der ich keine eigentliche Mitteilung machen will und bei der die Situation an sich das Verständnis unterstützt, zu *'ntag* und sogar noch weiter verkürzen. Will ich aber z. B. jemanden wissen lassen, dass der und der Kranke gestern einen guten Tag gehabt hat, so darf ich mir von diesen zwei Worten keinen irgend erheblichen Abzug erlauben. Für *Bockbier* kann ich nicht jedesmal, in jeder beliebigen Gesprächslage *Bock* sagen. Mit *Bahnhof* = *Eisenbahn-Hof* kommt man immer aus, weil die Verbindung von *Bahn* mit *Hof* das Verständnis für jeden Fall sichert; *Bahn* allein aber wird nicht in jeder Situation und jedem Zusammenhang als 'Eisenbahn' verstanden.

Sogenannte Dissimilationserscheinungen sind die Kürzungen wie lat. *sēmōdius* aus *sēmimodius*, althochdeutsch *swibogo* aus *swibibogo* und die wie mitteldeutsch *fodern* aus *fordern*, lat. *praestigiae* aus *praestrigiae*. Hier liegt vielleicht in vielen Fällen die vorempfundene Artikulationsmasse dem Sprechenden im Augenblick des Aussprechenwollens noch nicht klar geordnet im Bewusstsein vor, und die beiden gleichen oder ähnlichen Lautvorstellungen fließen darum in eine zusammen. Aber auch die Ersparungstendenz wird hier oft wirken, indem die einmalige Artikulation statt der zweimaligen zu genügen vermag. Die Verständlichkeit nämlich bleibt auch hier gewahrt. Denn z. B. aus *sēmōdius* hörte der Römer sowohl *sēm(i)-* als auch *modius* heraus, und das gewohnte Vorstellungsbild von *fordern* wurde bei der Aussprache *fodern* insofern nicht bis zur Unkenntlichkeit verwischt, als das eine *r* das andere, so zu sagen, mit trug; etwas anderes wäre es, wenn einer z. B. von *morden* (mit voll artikuliertem *r*) eines Tags zur Aussprache *moden* überspränge.

Für manche Fälle kommen als Kürzung fördernde Momente noch in Anschlag Häufigkeit des Gebrauchs und beschleunigtes Redetempo. Was jene betrifft, so ist z. B. das Wort *Regiment*, das in Offizierskreisen fortwährend gesprochen wird, darum hier einer lautlichen Abminderung mehr ausgesetzt als etwa in Kaufmannskreisen, und so reden in

der Tat viele Offiziere in ihrem gewöhnlichen Sprachverkehr nur von ihrem *Re'mént*. *Exlenz* für *Exzellenz* kam in der Gesellschaftsschicht auf, wo viele Leute mit diesem Titel verkehren. Einer, der nur gelegentlich einmal dieses Wort als Anrede hört und gebraucht, wird ein voll artikuliertes *Exzellenz* leisten, und er fällt leicht hierdurch auf, etwa wie jemand, der einen vollen *guten Morgen!* spendet, wo nur ein flüchtiger Gruss erwartet wird. Das Redetempo aber spielt insofern eine Rolle, als sich Kürzungen im allgemeinen leichter bei schnellerem Tempo ergeben als bei langsamerem. Gerade über solches, was ich vorhin als Beiwerk der eigentlichen Mitteilungsrede bezeichnet habe, geht man naturgemäss für gewöhnlich rasch hinweg. Auch dieser Gesichtspunkt kommt also für *Exlenz*, ferner für franz. *msjő* u. s. w. in Betracht.

Schliesslich noch eins. Man darf bei der Beurteilung der Entwicklungsgeschichte von gekürzten Ausdrücken, die durch Nachahmung gang und gäbe geworden sind, nicht ausschliesslich daran sich halten, wie und unter welchen Verhältnissen sie nunmehr tatsächlich gebraucht werden. Nachdem sich eine sprachliche Änderung in einer Sprachgenossenschaft festgesetzt hat, brauchen die Motive, durch die die Neuerung aufgekommen ist, bei ihr nicht mehr lebendig zu bleiben; das Neue kann nunmehr in Zusammenhänge eingehen, die im Widerspruch sind mit den Bedingungen der ersten Entstehung. Ursprünglich sagte man nur *ich spreng* (= *lasse springen*) *das Pferd wohin*, dann elliptisch *ich spreng wohin*, und seit mehr als hundert Jahren auch *ich spreng mit dem Pferd wohin* und *das Pferd sprengt wohin*. So wäre es weiter z. B. falsch, zu meinen, wer heute sagt *Wenn du das noch einmal tust!*, habe dabei immer noch einen entsprechenden Hauptsatz dazu in der sprachlichen Vorstellung. Das alles ist nicht anders als wenn z. B. unsere Wörter *wenn* und *denn*, die in mittelhochdeutscher Zeit in tonloser Stellung aus *wann* und *dann* entstanden sind (vgl. *némen* aus *néman*), seit langem vielfach auch wieder haupttonig gebraucht werden.

WORTSTELLUNG UND RHYTHMUS.

Von Otto Behaghel.

Es gibt Sprachen mit streng gebundener Wortstellung, wie das heutige Französische. Es gibt Sprachen, in denen eine grosse Freiheit der Wortstellung herrscht, wie im klassischen Latein. In der Mitte stehen Sprachen wie das Deutsche, wo neben festen Regeln in manchen Punkten Bewegungsfreiheit besteht. So wird altherkömmlicher Weise der Dativ vor den Akkusatio gestellt: *bring dem Vater den Mantel!*

Anderseits hat man die Wahl, ob man sagen will: *als er von seiner langen Reise zurückgekommen war*, oder: *als er zurückgekommen war von seiner langen Reise*. Eine solche Sprache scheint besonders geeignet zu Beobachtungen über die Ursachen die bei der Anordnung der Wörter eine Rolle spielen.

Es kann keinem Zweifel unterliegen, dass die Wortstellung von der Geltung der Wörter im eigenen Satze und von den Beziehungen der Wörter zu solchen der benachbarten Sätze abhängig ist, dass also Gründe von entscheidender Bedeutung sind, die rein auf geistigem Gebiete liegen. Daneben sind Neigungen ganz anderer Art am Werke. Auch sie fliessen zum Teil wenigstens in letzter Linie aus psychologischen Quellen. Aber so wie sie sich der unmittelbaren Beobachtung darstellen, hängen sie wesentlich mit sinnenfälligen Eigenschaften der Wörter zusammen. Man kann sagen: es sind rhythmische Neigungen, die sich in gewissen Anordnungen der Wörter ausleben.

John Ries hat in seinem Buche über Wortstellung im Beowulf bereits gezeigt, dass die Rücksicht auf eine günstige Gestaltung des Satzschlusses mitgewirkt hat, als man Haupt- und Nebensatz durch die Stellung des Zeitwortes unterschied, als man dieses im Hauptsatz an die zweite Stelle rückte und ihm im Nebensatz die Schlussstelle beliess. Die gleiche Rücksicht wirkt aber noch in geschichtlicher, namentlich in mittelhochdeutscher Zeit: man trachtete vielfach darnach, den Ausgang durch vollklingende Wörter zu bilden, matte Wörter von dieser Stelle fern zu halten. Hierzu bot namentlich der Nebensatz Anlass, insbesondere seitdem die Umschreibungen der Zeitformen überhand nahmen, seit neben *gieng* ein *gegangen*

war, neben *gab* „ein *gegeben hatte*“ in Aufnahme kam und daher bei Endstellung des Verbum finitum die schwach betonten Ausgänge immer zahlreicher werden mussten. So heisst es etwa bei Berthold von Regensburg (I, 171, 14): *iedoch so ist der eine wec mere danne tusent iar gelegen ungebant, daz in gar lützel liute hant gevarn zuo dem himelriche*. Im Hauptsatz wie im Nebensatz zeigt sich hier die rhythmische Neigung. Gewöhnlich steht das Prädikatsadjektiv vor dem Verbum; danach würde es heissen: *tusent iar ungebant gelegen*, wo also das schwach betonte Partizip am Ende stünde. Und im Nebensatz würde es mit der herkömmlichen Endstellung des Verbums heissen: *das in gar lützel liute zuo dem himelriche gevarn hant*.

Wie bekannt, hat sich im Griechischen wie im Lateinischen die Erscheinung herausgebildet, dass im prosaischen Satzschluss ganz bestimmte Siibenfolgen gefordert oder bevorzugt wurden. Man hat begonnen, für das Deutsche ähnliche Beobachtungen zu machen; wie weit die Tatsachen von lateinischer Weise beeinflusst sind, wie weit sie einer echt deutschen Art entsprechen, bleibt noch näher zu prüfen.

Neben dieser Neigung, die den Satzschluss betrifft, steht eine andere, die zwar auch dem Satzende zugute kommen kann, die aber in jeder Stelle der Rede wirksam wird, das ist die Abneigung, Satzglieder von grösserem Umfang vor solche von geringerem treten zu lassen.

Das zeigt sich einerseits bei Satzgliedern gleicher Geltung, die durch *und*, *oder* verbunden sind: *Gold und edles Gestein*, und so heisst es etwa bei Schiller: *Die Gegenwart und das handelnde Leben; mutlos und ohne Hoffnung; die Kräfte sind gefunden und öffentlich preisgegeben*. Es zeigt sich anderseits bei Satzgliedern, von denen das eine das andere bestimmt. Man sagt unbedenklich: *Wolframs Werke*, aber kaum: *Wolframs von Eschenbach Werke*, sondern man zieht vor: *die Werke Wolframs von Eschenbach*; man sagt: *Goethes Gedichte*, aber: *die Gedichte des jugendlichen Goethe*. Nicht immer jedoch lässt sich die Anordnung durchführen, die dem rhythmischen Gefühl entspräche; dann muss man eben versuchen, solche Wortgruppen ganz fern zu halten, die das längere Glied vor das kürzere bringen würden. So vermeidet man es im Altdeutschen, einem Adjektiv, das einem Substantiv voraus-

geht, noch eine Bestimmung beizugeben; Ausdrücke, wie *eine des Lohnes würdige Tat, die am Himmel stehende Sonne* sind im Mittelhochdeutschen nur in ganz beschränktem Masse zulässig.

Es gibt aber noch einen andern Weg. Die Neigung, den Satzschluss vollklingend zu gestalten und die Stellung des umfangreichern Gliedes vor dem kürzeren zu vermeiden, sie geht so weit, dass das scheinbar unmögliche möglich erscheint, dass das logisch zusammengehörige auseinandergerissen wird. Im Satzschluss sind es namentlich mit *und* gebildete Gruppen, die dem Rhythmus zuliebe getrennt werden: so heisst es etwa bei Niclaus Manuel: *der tiufel hat sie drüber tragen und sin muter*, oder bei Salomon Gessner: *wenn der Mittag kam und der Abend*. Aber auch andere Gruppen: z. B. in der Chronik von Closener: *der vormals ein pfleger was des riches*. Aber viel tyrannischer wirkt der Wunsch, die Vorstellung der umfangreichern Glieder zu vermeiden. Statt 'eine weite und breite Strasse' heisst es im Heliand: *wid strata endi bred*, statt *die blutigen und harnischfarbigen Helden* im Nibelungenlied: *die bluotvarwen helde unde harnaschvar*. Statt *mit des Herzogs von Lothringen Hülfe* wird bei Closener gesagt: *mit des hertzogen hilfe von Lutringen*. Oder es heisst in einer alt-deutschen Predigt: *von hern Ezechiels munde des propheten*, in einer Nürnberger Bauordnung: *was auch schadens an dem mauerwerk geschicht des statgraben* (am Mauerwerk des Stadtgrabens), in den Datumangaben von Urkunden sogar: *uf unser frouwen abent lichtwihe*, d. h. auf den Tag der Lichtweihe unserer Frau, und noch bei Luther: *einen geweyheten priester von einem Bischof*.

Diese Beweglichkeit, die die Wortstellung dem rhythmischen Gefühl unterordnet, ist seit der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts stark im Rückgang begriffen und den neueren Zeiten in grossem Umfang abhanden gekommen. Die Verantwortung trägt zum Teil der lateinische Einfluss. Das Vorbild des Lateinischen hat bewirkt, dass die Endstellung des Verbums zur Regel geworden ist. Seit der Schulung im Lateinischen erfolgt überhaupt eine Zunahme der logischen Schulung, und so wird die Zerreißung des Zusammengehörigen immer unerträglicher.

Zugleich ist die Zeit, in der der lateinische Einfluss im-

mer mächtiger wird, auch die Zeit, in der die Kanzleisprache an Macht gewinnt, die Schriftsprache sich ausbildet, der Buchdruck sich entfaltet. Immer mehr wird geschrieben und gelesen, immer mehr wird, was geschrieben wird, auf das Lesen berechnet, immer mehr tritt der tote Buchstabe an Stelle des Sprechens, des Hörens. So muss ganz notwendig das rhythmische Gefühl eine Abschwächung erfahren, an Stelle der lebensvollen Bewegung die trockene äussere Gesetzmässigkeit treten.

Giessen, 20. November 1911.

NÉHÁNY SZÓ MISTELIRŐL S A NYELV-TUDOMÁNYRÓL.

Irta Lewy Ernst.

Simonyinak Misteliről szóló emlékbeszédében egy a Magyar Nyelv német kiadásában is itt-ott jelentkező ingadozás mutatkozik. Mikor Misteli, a nyelveket értékelve, a magyar nyelvre nézve kedvezőtlen ítélethez jut, ezt Simonyi visszautasítja, de — érthető — örömmel hozza föl azt a helyet, ahol Misteli magasztalva nyilatkozik a magyar nyelvről. De Simonyinak vissza kellene utasítania a magasztalást is, nemcsak a kicsinylést, ha nem helyesli Misteli módszerét, amely szerint ő a nyelveket értékeli.

Ha abban az értékelésben egy indogermán nyelvet mint anyanyelvét beszélő Misteli indogermán szempontot foglal el, azt meg lehet érteni (talán nem is lehetne kikerülni); de az fontos és nem akarjuk elfeledni, hogy Misteli kikerüli vagy legalább igyekszik kikerülni ezt az elfogultságot, amikor a nyelveket elemezi, bemutatja, szemlélteti (veranschaulicht). Különben a nyelvek értékelése csak úgy tartozik a nyelvtudományhoz, »mint a házi állatok hasznának kérdése az állattanhoz« (wie die Frage nach dem Nutzen der Haustiere in die Zoologie; F. N. Finck, Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft, 55 l.).

Egy finnugor nyelvet mint anyanyelvét beszélő ember, amikor a nyelveket bírálja, finnugor vagy uráلتaji szempontot foglalhatna el, ezt tette Ramstedt. Dicséri a mongol ige-
ragozás egyszerűségét, célszerűségét az európai (t. i. indogermán) nyelvek bonyolultsága s számtalan kivételei mellett (vö.

Über die konjugation des Khalkha-mongolischen c. munkája VI. l.). Ramstedt következetessége dicséretre méltó, de ő is túllép ezzel az ítélettel a nyelvtudomány határán.

Misteli érdeme sem abban nem áll, hogy a nyelveket értékelte, sem abban, hogy egy egész csomó nyelvet összefoglalt s összehasonlított, hanem abban, hogy ő a nyelvet mint egy létező (habár egyre újra születő), szemléltethető valamit és nemcsak mint fejlődöttet tekintette abban az időben, amikor a nyelv történeti fölfogását a legfőbb előmenetelnek tartották.

Hogy Misteli-fajta kutatók manapság, de még az egész 19. században olyan ritkák, annak az oka nemcsak a »munkamegosztás«, hanem az uralkodó történeti fölfogás, is, amely nem akarja elismerni, hogy más fölfogás is létezhet, és nem is ismer mást. Annak a szemléltethető nyelvtudománynak, amelyről most beszélek, az alapját már régen lerakta Humboldt. Az ő főmunkájának, amelynek magasztalása mindig, de olvasása sohasem volt divatban (s valóban nehéz megérteni, én sem merem állítani, hogy már megértettem), a 24. szakasza magában foglalja a barmai nyelv tárgyalását; és ez annak a nyelvtudománynak egy fényes és maradandó emléke, amelyre Misteli is utal az ő főmunkájában.

*

A tisztelt szerkesztő szíves volt rendelkezésemre bocsátani e folyóiratát vitatkozásra; egy magyar úr, akinek itt is köszönetet mondok, szívesen segített nekem gondolataimat magyar nyelven kifejezni.

Lichtenrade, Berlin mellett, 1911. dec. 15.

A LAPP NYELV VISZONYA

A MAGYAR, VOGUL, OSZTJÁK NYELVEKHEZ.

Írta Winkler Henrik.

I.

Száltiben azt hiszik, hogy a lapp nyelv egyenes ágon rokona a nyugati finn nyelvcsoporthoz, pedig e hiedelemnél semmi sem lehet fonákabb.

Igenis, sok lapp szó finn szókhöz hasonlít, de ezek a finnből származnak, ellenben az igazán eredeti lapp szók nagyrészt magyar, vogul, osztják szókkal egyeznek. A lapp alaktan

is olyan, hogy a lapp nyelvet is majdnem ugor nyelvnek kell tartanunk (noha sok tekintetben a mordvin, cseremisiz, zürjén, votják nyelvvel egyezik), s a névragozás is eltér a finntől, noha általánosan vele azonosnak tartják, s ugyanezt mondhatjuk a mondatanról, bár ez legjobban közeledik a finnhez.

A tárgyrag a lappban sokszor *m* (*b*), úgy mint a vogulban, cseremiszbén. — A latívus ragja a lappban s az ugor nyelvekben *a*, *ja*, *i*, *e*, *é*, pl. lp. *jikke*: *jikka*, *kät*: *kitte*, *käta*: *kätai*, *nager*: *nakkari*; oszt. *sid*: *sida*, *nubit*: *nibita*, *levi*: *levitja*; vog. *kvali* (m. *haza*, *házzá*), *χote* (*hová*), *ele* (*elé*), *kvane* (m. *kive*) stb. Más latívus rag a lappban s az osztjákban *s*, pl. lp. *gietta*: *giettas*, *käta*: *kätas*, *nager*: *nakkaras* stb.; oszt. *nogis* 'fölfele', *ilis* 'aláfele' stb. — Az *n* (*ne*, *na*) ragos lokatívus majdnem minden finn nyelvben megvan; e mellett a svédlapp *sne* átvétel a finn *ssa*, *sna* ragból. — A genitívus *n* ragja a lappban ritkán mutatkozik, a lapp nyelv tehát ebben is az ugor nyelvekhez közeledik. — Az abesszívus *taga*, *tag*, *ta* ragja ugyanolyan, mint az osztják *tax*, *ta*. — A lapp instrumentális *l* ragját általán a finn adesszívus ragjával azonosítják, de a lapp *l* sehol sem adesszívus, ellenben a vogulban ugyanolyan instrumentálist találunk: lp. *rosel*, *palkel*, *vancel*, vog. *vagel*, *lül*, *kolil*, *luvitil*, *kolitil* stb. — Lapp, osztják és vogul irányhatározókban *ge*, *ye*, *g* ragot találunk: orosz-lp. *tige*, vog. *tige*, oszt. *teg*, *tey* 'ide', és orosz-lp. *tog*, oszt. *togo* 'oda'. Ez a tökéletes egyezés ritkítja párját.

A lapp nyelv őrizte meg, úgy látszik, leghívebben a fokozás képzőit. Míg a középfok képzőjének, mely a lapp nyelvjárásokban *b*, *bbo*, *mp*, megvan a megfelelője mind a magyarban, mind a finnben (s némi maradványa a zürjénben): a felső fok *mus* képzője, mely minden lapp nyelvjárásban megvan (*buöremus*, *puremus*, *nürmus* stb.) a többi rokon nyelvben már nem található.

A kettős szám a finnben hiányzik, de a lappban épúgy megvan, mint az osztjákban, vogulban, sőt alakjai is azonosak. Pl. a birtokos személyragokban (kettős birtok): lp. *men* (*me*) *ten* (*te*) *ga*, *ka*; oszt. *men ten nen*; vgK. *men än ten*. Az ige-ragozásban: lp. *men* (*me*) *ten* (*te*) *ga*, *a*, *kan*; oszt. *men ten ken*; vgK. *men än yg*.

A többes jele minden finnugor nyelvben *t*, csak a lappban s a magyarban *k* (és *h*), s nemcsak a főnévnel, hanem a

birtokos és igei személyragokban is. Pl. *kezek: giedak, kiedah, kütah* stb.; *kezünk, kezetek: giettamek* (vö. HB *isemuc*), *giedadek; kérünk, kértek: lifcimek* (vö. HB. *vimaggomuc*), *lifcidek; 3. szem. várnak, kérték* stb.: *läh (läh), bottek (poteh)* stb. Ez nyilván nagyon jelentős és fontos egyezés. — Igaz, hogy ez a *k* a lapp névragozásban nem olyan állandó, mint a magyarban. Az olyan viszonyragos alakokban, mint pl. *gieda-i-n, gieda-i-gum* stb., az *i, j* hangon át, eredeti *k*-ból fejlődhetett, de itt a finn *i*-hangú alakok is hathattak.

A birtokos személyragok is a magyar, vogul, osztják nyelvekével egyeznek s nagyon elütnek a finn ragoktól. Pl. *atjam atjad: atyám atyád; kettős szám: giettame (men) giedade (den): oszt. aŋemen, aŋeden* (kettőnk, kettőtök anyja), vg. *kwälämen* stb.; többes: *giettamek, giettadek: kezünk* (HB *isemuc*) *kezetek*. — A birtok többségét, mint a magyarban, *i* jelöli, de itt az *i* mellett még *d* is van. Ez az *i-d* szakasztott úgy megvan az osztjában; lássunk egy példát:

Lapp: *gieda-id-am* kezeim

gieda-id-ad kezeid

gieda-id-es kezei

gieda-id-äme kettőnk kezei

gieda-id-äde kettőtök k.

gieda-id-äsga kettejük k.

gieda-id-ämek kezeink

gieda-id-ädek kezeitek

gieda-id-äsek kezeik

Oszt. *aŋ-id-am* anyáim

aŋ-id-an anyáid

aŋ-id-at anyái

aŋ-id-emen kettőnk anyái

aŋ-id-eden kettőtök a.

aŋ-id-eden kettejük a.

aŋ-id-eu anyáink

aŋ-id-en anyáitok

aŋ-id-at anyáik.

Ilyen teljes megegyezés ritkán találkozik egymástól ennyire távol eső két nyelvben, mint a lapp s az osztják!

A lapp személynév más legjobban a mordvinnal egyezik: lp. *mon ton* = md. *mon ton*, míg a finnben *minä sinä* (a szókinsben és a mondatszerkesztésben néha olyan nagy a lapp s s mordvin közti hasonlóság, hogy átvételre is gondolhatnánk). Az ugor nyelvek személynév másai annyira különböznek egymástól, hogy a lapp nyelv eltérésén sem csodálkozhatunk (m. *én te: oszt. man neŋ: vg. om năi* stb.) A többes szám lp. *mi min di tin: md. min tin: magyar mi ti* (vg. *man nan, oszt. meŋ neŋ*). A kettős számban a lapp formák jobban hasonlítanak a vogul és osztják formákhoz. — A lapp kérdő névmás majdnem azonos a magyarral: *ki mi* stb., de így is: *kutte: vö. oszt. xota xoje mi muj* (finn *ken kuka mikä, md. ki kona kodama mez meje*).

Az ige személyragjai szintén az ugor nyelvekéihez hasonlítanak legjobban. Az egyes szám 1. személye majdnem minden finnugor nyelvben *m* végű, viszont a 2. személy ragja, mely eredetileg *t*, *d*, a lappban s az ugor nyelvekben nagyon sokféle alakot öltött (lp. *k*, *h*,¹ vg. oszt. *n*, magyar *l*, *sz*). De már a kettős és többes számban szembeszökő az egyezés. Kettős sz. a lappban *men* (*me*) *ten* (*te*), *ga a kan* s mindezek majdnem ugyanígy hangzanak az osztjákban, vogulban.² A többesben lp. *mek* (rendesen *me*, *m*, *b* stb.) *dek* (rendesen *te t ten*) s ugyanezek változatlanul vagy csekély különbséggel az ugor ágban: magy. *muk* (*unk uk*) *ték tok*; az osztjákban (*e*)*u da* mellett Castrénnél van *uh*, *deh*, *teh*,³ s a 2. személyben azonkívül *ten den* rag is van (vö. svédlp. *ten*). Érdekes, hogy a végső *k*, *h* helyett a lappban is előfordul az *n*, pl. *poteh*, *poticeh*-vel szemben *poten*, *potalin*; a svéd-lappban hol *h*, hol *n*; az orosz lappban is van *poadcen*, *putten*. — Az egyes számnak harmadik személye a finnugor nyelvekben ragtalan, még pedig vagy a csupasz igetőből vagy valami igenévi alakból áll. A többesben az osztják és vogul a többesi *t-t*, a lapp s a magyar a többesi *k-t* használja (s a m. *nak-nek*-et is); vö. pl. lp. *bottek lokkek potik*: m. *várják kéri kérének*. — E nyelvekhez némely részben közeledik a mordvin, míg a szuomi távolabb áll; vö. mdE. tb. 1. *sodavli-nek*, 2. *sodavli-de*, 3. *sodavol-t*: finn *saamme*, *saatte*, *saavat*. — Az említett világos formák mellett a lapp kettős és többes 2. személyében néhány nagyon különös alakot találunk, de azért ezeket se nehéz megfejteti: norvég-lp. *baette ppe*, *betet pet*, svédlp. *beten*, *betet*, oroszlp. *vette bet ppe*, *bedded*, *vettet*. Az elejük kétségtől azonos a finn ige *b v pi*-jével: *saapi*; ez igefőnév = (τὸ) ἐλθεῖν, a 2. személy ragjával pedig *saatte* = (τὸ) ὑμῶν ἐλθεῖν. Így a lp. *boatte-be-te-t* az igenévképző után a személyragot s végül a többes jelét mutatja, mely ez esetben kivételesen mint a finnben *t*.

Láttuk tehát, hogy a lapp igeinek személyragozása nagyon

¹ A *k* a mordvinban is jelöl 2. személyt a tárgyaz ragozásban: *soda-samak* 'te engemet tudsz', *sodamak* stb.

² Lp. *lái-ga*, *láb-a*, *luli-kan* stb., vg. *tes-ga*, *misi-g* stb., oszt. *jugot-kan*, *tar-gen* stb.

³ Még pedig az alanyi ragozásban is. Igaz, hogy Castrén a tárgyaz igeragozásban a 3. személyt is így adja: *pandla-da-h*, s itt a *h* megfejtethetlenn. — A vogul tb. 1. *ou u uv va* stb., 2. *-än* stb.

hasonlít az ugor-magyar ragozáshoz, sőt nagyrészt azonos vele. De az idők, módok, igenevek képzésében is a keleti finn-ugor nyelvekhez közeledik, noha nem tagadom, hogy e tekintetben a nyugati finnség is nagy hatással volt a lappra.¹ A mult idő *i*-je a legtöbb finnugor nyelvben megvan, a fölszólító mód *ke k g* képzője azonfölül még a szamojéd nyelvekben is. A nomen actionis *m (bme) ma* képzője szintén mindenhol előfordul, de már a nomen actoris lapp *m(e) men* képzője leginkább az osztyák *m man*-hoz hasonlít (a vogulban is *m*). A perfektum cselekvő igenevének is *m* a rendes jele mind a lappban, mind az osztyákban, holott a finnben *nut nyt*. Az *u (uv)* igeképzőnek fontos szerepe van ugyan az egész finnugorságban, de csakis a lappban és a vogulban rendes képzője a szenvedő igeragozásnak. Még sok igenévképzőt említhetnék, mely inkább egyezik az ugor-magyar alakokkal, mintsem a finn nyelvével. A lapp gyakorító, kezdő, mozzanatos, kicsinyítő, nagyító, műveltető, reflexív stb. stb. igék képzése végtelen gazdag, a lapp nyelv e kifejezésmódok alakításában csodálatos utakon jár. Ezt a terjedelmes tárgyat itt nem meríthetem ki, ezúttal csak annyit mondok: a lapp nyelv e tekintetben is legjobban a magyar, osztyák, vogul nyelvhez közeledik s a nyugati finn nyelvektől eltávozik.

Boroszló.

(Vége köv.)

A MAGYAR TÁRGYAS RAGOZÁSRÓL NÉHÁNY MEGJEGYZÉS.

Irta Thomsen Vilhelm.

Mint hogy a magyar nyelvnek tárgyatlan és tárgyas igeragozása van, az ember eleve azt várná, hogy a tárgyatlan ragozás őrizte meg nagyjában a rövidebb és eredetibb személyragokat, a tárgyas pedig ezeknek megtoldott alakjait mutatja, t. i. az alanyra vonatkozó ragok mellett a tárgyra vonatkozókat is. Részben így is van a dolog, de korántsem mindvégig.

Már a tárgyatlan személyragokban is néhány újítást haj-

¹ A lapp *si (ifci)* módjel azonos lehet a finn *isi*-vel, de már a svéd-lappban *li* van helyette s ez a mordvin *l il li*-vel egyezik. — A *ja (je, gje)* nomen actoris-képző a lappban és a finnben mutatkozik.

tott végre a magyar nyelv, mint rég fölismerték.¹ Így az egyes 1. személy *k*-ja az eredeti *s* mindenütt elvárható *-m* helyett; a 2. személyben az eredeti *-t* helyett a személyraggá vált *-sz* képző, a gyakoribb *-l* mellett (<**-d-* a *-t* helyett); továbbá a többes 3. személy *-nak -nek* ragja, mely a jelentő mód jelenében szórványosan előforduló *-n* névszóképzőnek (*vagyon, teszen*) általánosított többesszámú alakja.

Már most a tárgyas ragozáshoz fordulva előre is megjegyzem, hogy csak a valóban meglevő alakokhoz tartom magamat. Ha ezeket nem egyeztethetjük közvetlenül a rokon nyelvek párhuzamos alakjaival, akkor egészen egyre megy, akár azt tesszük föl, hogy a magyar nyelv egészen külön teremtetett magának új tárgyas ragozást, akár pedig — ami valószínűbb — hogy tárgyas alakjainak kisebb-nagyobb része csak olyan újítás, melyet régibb, rég elveszett s a magyar nyelv szempontjából mindenesetre csak föltevéses formák helyébe alkotott. Ha így tekintjük, a magyar alakok s az elvek, amelyeken alapulnak, nézetem szerint egészben véve elég világosak és egyszerűek.

A magyar tárgyas ragozás rendszerének alapformája, még pedig az egyetlen forma, mely eredetét tekintve a rokon nyelvekkel közösnek látszik, az egyes 3. személy: *várja, várta* stb. Ez nyilván úgy keletkezett, hogy a 3. személynek ragtalan alanyi formájához ugyanazt a személyragot függesztették, amely névszók mellett a birtokost jelöli (*nap-ja, hal-a*), de itt a tárgy jelétül szerepel. Az így képzett alakot aztán egységes tőnek vették s hozzá képezték a többes számot: *várják, várták*, úgy mint *munka: munkák*, továbbá a többes 2. személynek alanyi és egyúttal birtokos ragjával: *várjátok, vártátok*, mint *munkátok*. Ezekben tehát kimutatható a tárgyra mutató személyrag.

Ellenben egészen másképp vagyunk az egyes 1. és 2. s a többes első személlyel. A **várjám, *várjád, *várjánk* féle alakok, minőket az eddigiek szerint várnánk, nincsenek meg, alig is voltak meg valaha. Ha egyáltalán léteztek valamely korábbi fokon olyan alakok, melyek ilyenekké fejlődhetek volna, akkor is már a történetelőtti korban elvesztek. Másfelől, hogy pl. *várom* öszszevonás útján keletkezett volna **vározom, *várohom* vagy **várojom* féle alakból, az nemcsak önkényes és módszertelen,

¹ Valamennyi részletre nézve I. Simonyi: A magyar nyelv³, 1905. 394. s köv. ll.; ugyanattól: Die ungarische Sprache 1907. 387. s köv. l.; Szinnyei: Magyar nyelvhasznítás⁴, 1909. 112. s köv. ll.

hanem egyszersmind szükségtelen föltevés. Az én meggyőződése szerint — melyet velejében már első ifjúkori munkámban kifejeztem¹ s melyet még most is helyesnek tartok — a szóban forgó három alak sohase foglalt magában tárgyra mutató elemet s egyáltalán nem alapszanak valami különös hangtörténeti fejlődésen, hanem tisztára analógiás alakulatok.

Minthogy a 3. személyre *várja*-féle alakok keletkeztek, ennek következtében a rokon nyelvek egyhangú tanúsága szerint eredetinek, tehát alanyinak tartandó *várom* alakot olyannak érezték, mint amelyik a *várja* alakhoz úgy viszonylik, mint *napom* a *napja* alakhoz. Ennek az volt a következménye, hogy az 1. személynek régi alakját a 3. személlyel való tisztán külső, gépies analógia tárgyas jelentésűvé változtatta. Így magyarázódik meg az is, miért kellett aztán új tárgyatlan 1. személyű alakot képezni (*várok*), ha következetesen meg akarták különböztetni a tárgyatlan ragozást a tárgyastól.² A *várom*-hoz csatlakozik a *várod* alak, mely egészen a *napod*-féle birtokos alakok analógiájára alakult. A *-d* végzet ugyanis nem lehet az eredeti *-t* folytatása — hiszen ez a magyarban már különös hangváltozást szenvedett s *-l* lett belőle — hanem régiebb *nt* (*nd*)-re mutat vissza, ez pedig csakis a birtokos ragból magyarázható.³

Legnehezebb a többes 1. személy alakjait (*várjuk*, *vártuk*, és *-jok*, *-ok*) megmagyarázni; Simonyi és Szinnyei magyarázatai nézetem szerint nem kielégítőek. Ha összevetjük ennek az alaknak a végzetét a birtokos személyragozással, az utóbbinak csak többes harmadik személyéhez találunk hasonló hangzású végzetet. S bármilyen föltűnő is első tekintetre, talán nem egészen lehetetlen elképzelni, hogy a kettő között van valami kapcsolat. Azt lehetne gondolni — persze ez csak föltevés — hogy azoknak az egyesszámú tárgyas alakoknak analógiájára, melyekben a rag az alanyt, még pedig csak az

¹ »Det magyariske sprog og dets stamme-slægtskab« (vagyis: a magyar nyelv és rokonsága) a *Tidskrift for Philologi og Pædagogik* VII. k. (Kopenhága 1867) 171. s. köv. l.

² Szintúgy a *várlak* alakban, mely kétségkívül aránylag későn keletkezett, alkalmasint az elveszett **várol* 2. szem. alakból (vö. *eszél*, *iszol*)+*a-k*.

³ Ha valaki azt állítaná, hogy pusztán szövégi *m* nem maradhatott volna meg változatlanul — én ugyan nem osztozom ebben a véleményben — akkor a *várom*-féle 1. szem. alakokat is, mint magyarázatot szerint a 2. személyűeket, teljesen a birtokos személyrag analógiájából kellene magyarázni. A birtokos *-m*-et mindenesetre *-nm*-ből lehet származtatni.

alanyt jelölte meg (*várom, várod*), alkottak egy formát a 3. személyű *-(j)ok* *-(i)uk*-kal is. Míg azonban a 3. személynek rendes többesi formáját *-(j)ák*-kal fejezték ki, a *-(j)uk*- végű alak határozatlan többest vagyis határozatlan alanyt jelentett (= ném. *man*, fr. *on*). Ha nem vetünk is súlyt arra a körülményre, hogy pl. *nem tudjuk* most is gyakran jelöl általános alanyt s a. m. 'man weiss nicht, on ne sait pas', de viszont sok nyelvben lehet annak mássát találni, hogy a határozatlan alany formáját a többes első személy helyett használják. Így szerepel a finnben az úgynevezett személytelen vagy szenvedő igealak sok szólásmódban, pl. *joko lähdetään?* 'már indulunk?' s a finn nyelvjárásokban még sokkal jobban el van terjedve ez a használata. Hasonlóképp helyettesítette a törökség a mult idejű többes 1. személynek régi *-dimiz* alakját *-duq* *-dük* (*-dij* *-dik*) raggal, mely tulajdonképp szenvedő igenévképző, pl. oszm. *gördük* 'láttunk, vidimus', tulajdonképp 'látatott, visum (est), man sah' — az ótörök (orkhoni és uigur) *körtimiz* helyett.

*

Evvel a néhány megjegyzéssel legyen szabad kifejeznem őszinte rokonérzésemet e nagyérdemű folyóirat iránt és szerencsekívánataimat a jövőre!

Kopenhága, 1911. december havában.

*

A Magyar Nyelvőr viszont a legmélyebb tisztelettel küldi szerencsekívánatait Thomsen Vilmosnak, az urálatlaji nyelvtudomány vezérének, az orkhoni föliratok megfejtőjének, ki épen most üli 70. születésnapját. Tiszteletére a Finnischugrische Forschungen c. folyóirat ünneplő kötetet adott ki, melyben a magyar nyelvészek is lerótták mesterük iránt a hála és tisztelet adóját.

AZ -N RAG A MAGYAR IGÉK 3. SZEMÉLYÉBEN.

Irta Setälä Emil.

Az *n*-végű magyar igealakok eredetéről már többször szó volt, különösen Szinnyi J. két érdekes és fontos cikkében, az Egy. Phil. Közlöny 24 : 164 s köv. I. (= FUF. 1 : 73—81) és a NyK. 33 : 241—6 (= FUF. 5 : 58—73), melyekben a szerző ez alakoknak kétféle magyarázatát adta. Minthogy t. barátomnak sem első, sem második magyarázatával nem érthetek

egyed, bátorkodom közzétenni azokat a szempontokat, melyekből már régóta tekintem ezt a kérdést. Azért teszem épen most, hogy egyúttal kifejezzem tiszteletemet a Magyar Nyelvőr iránt, melynek immár négy évtized óta nagyfontosságú szerepe volt a magyar, valamint a finnugor nyelvtudományban is. Csak azt sajnálom, hogy ez alkalommal már csak az idő és tér szűke miatt se bocsátkozhatom a hangfejlődésnek egyes részleteibe. Hallgatólag fölteszek itt egyes hangjelenségeket, melyek e tárgyra nézve fontosak s melyeket kifejtettem vagy jeleztem a Finnugor Társaságban tartott, de még közzé nem tett egyik előadásomban (1909. I. 23. a fokváltakozás kérdéséről).

A finnugor tárgyatlan igealakok közt négy fő típust lehet megkülönböztetni:

1. olyan alakokat, melyek a tiszta igetöből állnak, pl. m. *vár, kér, cser. tol* 'jöjj';

2. olyanokat, melyek egy-egy időtöből állnak (igetö + időjel), pl. finn *saapi* (*saa + pi*) 'kap', *sanoi* (*sano + i*) 'szóla', *tule* (< *tulek : tule + k*) 'jöjj';

3. olyan formák, melyek igetöből és személyragból állnak, pl. cser. *tolžo* 'jöjjön', *li-že* 'legyen', mord. *vanozo* 'nézzen', *fejeze* 'tegyen';

4. végre olyanok, melyek időtöből és személyragból vannak szerkesztve, pl. finn *pesemme* 'mossunk' (*pesek-me, a -k* a jelen idő jele), fölszól. *tulko-hon* 'jöjjön' (*-ko* tulajdonkép időjel).

A magyar fölszólító alakokról most is az a nézetem, amit Szinnyi J. egy levélbeli közlésem alapján közzétett (M. Nyelvhasználtás 1, 1896, 89. l.): a *várjon, kérjen*-féle alakok a 3. tipushoz tartoznak. Ez az alak egészen úgy van szerkesztve, mint az idézett cser. és mord. fölszólító alak: *tolžo, lijže, és vanozo, fejeze*. A magyar *-jon jën* pusztán 3. személyrag, melyben a *j* finnugor *z*-nek felel meg; a szóvégi *n*-ről, mely szintén a raghoz tartozik, remélem nemsokára bővebben szólhatok. Ezzel szemben legcsekélyebb bizonyíték sincs arra, hogy a *-j* eredeti módjel (vagy időjel) volna, mely a finnugor *k ~ γ*-nek felelne meg (hogy *adjon, mënjën* ered. **adχ'o-ïon, *mënχ'ëjën* képviselője volna); ilyen magyar megfelelése soha sincs a finnugor *k-γ* hangnak. Az olyan mordvin alakok, minők *vanozan* 'lássak', *vanozat* 'láss', melyek a 3. személyből indulnak ki, világosan mutatják, hogyan keletkezhetett a magyar

főlszóító mód rendszere: csakis a 3. személy alakjai eredetiek (*várjon* s a többese *várjanak*), a többi személy *j*-hangú alakja a 3. személy alakjából indult ki, egészen úgy mint a mordvinban.

Ha már most ez a fölfogás beválik — s nem tudom, minő tények cáfolhatnának rá — akkor egyúttal megtaláltuk a *va*gyon és *mëgyën* alakok nyitját. Ha pl. *lëgyën* vagy *tëgyën* eredetileg a 3. tipushoz tartozó alak (tehát csak igetöből és személyragból áll), akkor nézetem szerint a *va*gyon alakot is így kell fölfogni: a *gy* itt spir.*j*-re megy vissza, ez *l'*-ből lett, < *l* + *j*, (mint *nëgy*, vö. finn *neljä*), tehát **valjon*, s ebben *-jon* a 3. személy ragja. *Va*gyon és *lëgyën* között csak az a különbség, hogy az utóbbit fölkiáltásképen, indulatszó módjára használták. A 3. személy alakjaiból terjedt át a *gy* a többi személybe. Különböen ilyen alakokat várnánk: **valok*, **valunk*, s talán a göcseji *vaok*, *vâk* nem *va*gyok-ból rövidült, hanem az *l*-nek gyönge fokával való alak képviselője, vö. finn nyelvjár. *oon* (*olen* mellett, 'vagyok'), *tuun* (~ *tulen* 'jövök'); a iok-váltakozásnak ilyen eseteiről az idézett értekezésben szólok (a göcseji *vaon* 3. személy analógiás képzés lehetne a többi személy mintájára).

Ugyanígy magyarázódik nézetem szerint a *mëgyën* ige, hogy t. i. a *gy* itt is spir. *j* képviselője, ez pedig < *n* < *n* + *j*-ből lett: **mënjën*, és *-jën* itt is a 3. személy ragja. A *j* itt sem eredeti a 3. személyen kívül, a többi személynek eredetibb alakját a nyelvjárási *mëñëk*, *mönök*, *mëñünk*-féle alakok tartották fenn. A nyelvjárási *mëk*, *mëk* valószínűleg az *n* gyönge fokával való alakok képviselője (mint finn nyelvjárásokban *meen* *menen* mellett 'megyek', cser. *miem* 'megyek'). A *mëngyën*, *mëngyëk*-félék kétségtől keverék alakok, a *mënyëk*, *mënyën*, *mëñën* alakok analógiás képzések, valamint a főlszóító *mënjën* is. A 3. személyü *mën* viszont az 1. tipushoz tartozik (mint *él*, *kél*, *ád* stb.).

Most még a következő alakokkal kell foglalkoznunk: *lëszën*, *tëszën*, *vëszën*, *viszën*, *hiszën*, s a régiebb nyelvben *ëszën*, *iszon*, *vonszon*, *metszën*, *fekszën*, *aloszon*, s mellettük e múlt idők: *lőu*, *tőn*, *vőn*, s régebben *meg-ön* 'comedit', *hűn* 'credidit', *vín* és *vűn* 'tulit'. Itt két tényt kell szem előtt tartanunk: 1) hogy az *-n* végzet a *va*gyon, *mëgyën* igéken s a főlszóító módon kívül csakis ezekben az *sz*-es jelen alakokban

(ill. a megfelelő multakban) fordul elő¹; 2) hogy az *sz* csakis a jelen időben fordul elő, a multban nem.

Az *sz*-et, valamint a *vagyon*, *mëgyën gy* jét gyakorító-folyamatos képzőnek tartották. Ámde teljességgel megfoghatatlan, miért épen csak gyakorító képzővel fordulna elő az *-n* személyrag. Ha pedig már a *vagyon*, *mëgyën gy*-je nem gyakorító képző, hanem a személyraghoz tartozó elemet foglal magában, könnyen juthatunk arra a gondolatra, hogy az *sz*-ben sem tartósságot jelentő elemet látunk, hanem olyat, amely a 3. személyrag hanganyagához tartozik. Másfelől, minthogy az *sz* csak a jelen idő jellemzője, benne egyúttal a jelen-időjel nyomait kell keresnünk.

Hogy az említett *lön*-féle mult alakokkal kezdjem, ezek egészen a *-jon jën*-féle alakok körébe tartoznak, csakhogy az eredeti sziszegő itt az adott helyzetben eltűnt, mint ahogy a *-ja je* birtokos személyragok mellett *j* nélküli *háza*, *lova* alakok is vannak.

De hát a *-szon szën* végű alakok? Ha itt ugyanazon személyrag képviselőjét akarjuk látni, mint a *-jon jën*-ben, akkor föl kellene tennünk, hogy itt eredetileg más elem is szerepelt, mely mellett a régi sziszegő megmaradhatott.

Hogy ezt a *-szon szën* végzetet megértsük, emlékeztünkbe kell idéznünk olyan balti-finn alakokat, minő az észti *surekse* 'meghal', *küszikse* 'kérdez', déliészti *mänes* (*s* < *ksen*) 'megy'. Magában a finnben (mint a karjalai és vepsz nyelvben) a *-ksen* végzet rendesen reflexív jelentésű, mint pl. *peseksen* 'mosakodik', de a déliészti *ben* ez az alak igen gyakori, még pedig tisztán cselekvő jelentéssel. Ebben a *-ksen*-ben a *k* bizonyára a jelen idő jele és *-sen* a személyrag, akár alanyi jelentéssel (mint az észti *ben*), akár tárgyi szereppel (mint a finn reflexív igékben). — Ezeknek a *-k-sen* végű jelen időknek *-i-hen* végű multak felelnek meg; észti költői ny. *valmistie* 'készíté' < **valmistihen*, déli-észti *seije* 'ön, evék', *puške* 'taszítá' < **puskihen*, finn refl. *pesi* *hen* 'mosakodék'. Tehát a sziszegő a *k* hangtól támogatva (*ks* hangcsoportban) megmaradt, ellenben magánhangzó után (a mult idő *i*-je után) *h*-vá vagy *j*-vé lett és el is tűnt.

¹ A nyelvj. *hln*, *szln*, *rln* alakokat itt mellőzöm; ezek analógiás alakok, melyekre nézve elfogadom velejében Szinnyi magyarázatát (NyK 33 : 247). A *jön* alak legtermészetesebben a többes *jönnek*-ből magyarázódik (*nn* < *vn*).

A finn alakoknak ez a viszonya nézetem szerint világos fényt vett a magyar *leszen* ~ *lőn* viszonyára; ebben is a finn *-ksen* ~ *hen* viszony megfelelőjét láthatjuk (észt *surekse* ~ *valmistie*, déli-észt *söö-ze* > *-ksen* 'eszen' ~ *seije* 'őn, evék', finn *peseksen* ~ *pesihen*), vagyis a m. *szon szēn* = f. *ksen*, viszont a m. *lőn*-féle mult idő személyragjának a f. *-hen* < **zen* felel meg. S bár a többi rokon nyelvben nem találunk megfelelő viszonyt¹, az egyenlet olyannyira találó, hogy helyességében — amennyire én látom — nem lehet kételkedni. Hiszen a fgr. *ks* ~ m. *sz* hangmegfelelés egészen szabályos, a mi esetünkben *sz* az erős fok képviselője, míg pl. m. *máj* (f. *maksa*) a gyöngye fokot mutatja. A *lészēn*-féle 3. személy tehát a 3. tipushoz tartozik. A többi személybe csak később terjedt át az *sz*, mint a *vagyok*, *megyék* ragozásában a *gy*.

A többes *-nak nek* rag eredetileg az *-n*-végű egyesnek felel meg, de utólag analógia útján sokkal nagyobb körre terjedt. Fejtegetéseimnek — melyekben fölfogásomnak némely részeit csak jelezhettem — eredményei a következők:

1. A m. fölszólító mód 3. személye pusztá igető + személyrag, csakhogy fölkiáltásképen (indulatszó módjára) szerepelt.

2. *Vagyon*, *lészēn* stb. nem gyakorító képzések, hanem a *gy* és *sz* a 3. személyrag kezdő hangját foglalja magában.

3. A *vagyon* s *mēgyēn* alakok csupán a tiszta igetőből s a személyragból állnak (szakasztott úgy, mint a *-jon jēn* végű fölszólítók, csakhogy nem fölkiáltó szereppel).

4. A *lészēn*-féle alakok a jelen időtől s a személyragból állanak (*-szon szēn* = finn *-ksen*).

5. A *lőn*-félék a mult időtől s a személyragból állnak; itt a személyragnak kezdő mássalhangzója eltűnt.

6. Amely alakokban a *j*, *gy*, *sz* a 3. személyen kívül fordul elő, tehát a *várjunk*, *vagyok*, *lészēk*-féle alakok analógias képzések, s kiinduló pontjukat a 3. személy alakjaiban találjuk.

Ez a magyarázat okát adja annak, hogy az *-n* elem mindig *gy*-vel vagy *sz*-szel együtt jelenik meg s a *lészēn*-féle alakok kétszeresen értékesek azzal, hogy ősrégi finnugor voltát bizonyítják a *-ksen* alaknak (jelen-időjel + személyrag).

Helsingfors, 1911. december havában.

¹ Nem vizsgálom itt azt a kérdést, vajjon hasonló viszonyt tükröz-e a cser. *toleš »jön«* ~ *tolo »jöve«*.

MINTA.

Irta Wiklund K. B.

A *minta* szó a nyelvújítás korának sok furcsasága között tudvalevőleg kiváló helyet foglal el. Alkalmasint ez az egyetlen szó, melyet a magyarok közvetlenül a lappoktól vettek át, alig is fognak valaha többet átvenni. A közbenjáró ebben maga Sajnovics volt. Munkájában (*Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse, Tyrnaviae 1770.*, 80) a többi közt ezt írja:

»Nuper dum Posonii apud R. Patrem Faludi versarer, eique mea manuscripta obiter inspicienda porrigerem, primo intuitu in vocem latinam *forma, exemplar, modulus* incidit. Ungari id vocant a latinis mutuato vocabulo *Forma*, sed Lappones dicunt *Minta*, magis certe Ungarice quam nos, *modulus* enim ab Ungaris rectissime diceretur *Minta*, seu: *sicut illud* ... Haec, et similia ab aliis observanda, et mecum imprimis, tam una cum meis Publico communicanda, in augmentum linguae Patriae insigniter servient.«

Tehát a lapp *minta* s a magyar *mint a* véletlen hasonlósága vezette Sajnovicsot — alkalmasint Faludi segítségével — a lapp szó meghonosítására.

Egy cikkében Szinnyei már tüzetesen tárgyalta ennek a szónak a történetét (NyK. 28:184). Ő azt véli, hogy a lappban ez a szó majdnem olyan furcsaság, mint a magyarban, mert szerinte Knud Leemnek, Sajnovics forrásának, egy sajtóhibáján alapszik. Ámde nem úgy van a dolog. A szóban forgó szótári cikk Leemnél így hangzik (1:843): »*Mynt*, et Mönster at giöre noget efter, en Model (azaz: mustra, mely szerint csinálnak valamit, modell), *forma, exemplar*.« Ez nem lehet, mint Szinnyei gondolja, két cikkből összezavarva, t. i. *mynta*: pénz, *mynstar*: mustra, mert ugyanaz a szó a szótárnak második, dán-latin-lapp részében is előfordul: »Mönster, *forma, exemplar, Mijnt, skowe*« (272). Hogy itt *Mynt* helyett *Mijnt* van, ezért a sajtóhibáért (vagy tudatos igazításért?) Sandberg Gerhard a felelős, ki Leemnek 1774-ben történt halála után a második részt kidolgozta az első rész alapján.¹ De ugyanez a szó, hasonló alakkkal és jelentéssel, előfordul Leem kisebb dán-lapp szótárában, En Lappesk Nomenclator (1756): »Mönster, hvorefter noget skal gjøres; Saa som et Klaedebond, efter hvilket et andet skal syes (vagyis: *minta*, amely szerint készíteni kell valamit, mint pl. egy ruhadarab, mely szerint a másikat varrják), *Mynta, Nominat. pl. Myntak*« (354). Sajnovics forrása a Nomenclator volt (*Demonstratio* 23, 35; abból valók az 58. s köv. lapokon idézett lapszámok is). Az eltérő »*minta*« írásmód talán Anders Porsanger, Porsangerfjordból származó hittérítő kiejtésén alapszik, ki Sajnovicsnak a lapp szokat fölolvasta (*Demonstratio* 35).

¹ E szótárnak történetéről l. Qvigstad, J. S. F. Ou. 16, 3:15 s k. l. Az első rész címlapján a nyomtatás évszáma hibásan 1768 (ebben az évben kezdődött a szótár nyomtatása, de csak 1781-ben fejeződött be). Mostanában ez a munka, s kivált a második része, a legnagyobb könyvészeti ritkaságok közé tartozik, mert majdnem az egész kiadás tűzvész által pusztult el 1795-ben.

Nem kételkedhetünk tehát a lapp *mynta* (vagy *minta*) egykori megvoltában, kivált ha még számba vesszük Leemnek nagy lelkiismeretességét (vö. Qvigstad id. h. 17. s köv. l.). Most azonban úgy látszik már egészen feledésbe ment; legalább Nielsen, a norvég-lapp nyelvjárások kitünő ismerője, a finmarki nomád lappok három fő nyelvjárásában nem találta meg. A szónak eredete sem egészen világos; azt hiszem ugyan ez e vidékeken szokatlan *y* miatt s általában a szónak egész alakja miatt, hogy a 'mustra, mintakép' jelentésű norvég nyelvjárasi *mynster* szó átvétele (< középalnémet *munster* < ófr. *monstre* 'minta'), de nem értem egészen, miért tűnt el belőle az *s* és *r* hang.

Mindenesetre furcsaság volt és marad ez a *minta*, ámbár tehát mégsem annyira hallatlan, minőnek Szinnyi s utána Simonyi (A M. Ny. ² 182 és Ung. Spr. 167) föltüntették.

Upsala, 1911. december.

HAGYMA.

Irta Paasonen H.

A *hagyma* (nyelvjár. *hajma*) »Allium« szó etymonja iránt már évtizedeken át érdeklődtek a magyar nyelvészek. Legutoljára Gombocz, röviden beszámolván a különféle magyarázatokról (tör. *soyan*; mong. *soŋina*; vog. *khāšmā*), a Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink c. jeles munkájában saját véleményeképen kimondotta, hogy majdnem egyformán valószínűtlen egyik mint a másik.

Teljesen egyetértek Gomboczczal abban, hogy a fent említett török vagy mongol egyeztetés hibás. De a finnugorság terén szerintem nem áll egyedül a magyar szó.

Budenz valaha (Szóegyezt. 90.) nemcsak a fent említett vogul szóval (vogD *kuošm* »vadhagyma«), hanem egyúttal a votják *kumiz* »foghagyma« szóval is egyeztetette,¹ de ezt az etimológiát későbbben elejtette: a MUSz.-ban már nem szerepel a *hagyma* szó. Munkácsi az említett votják szót, amely ő szerinte (Votj. szót.) valamint Potanin szójegyzéke szerint kemény *z*-vel végződik, török jövevénynek magyarázza: »vö. *kīmizdik* sauerampfer, bask. *komuzluk* ein saueres gras; art kohl. Az ezekbeli *kīmiz*, *komuz*-zal jóformán azonos a tatár (t., kurg., csag.) *kīmiz* kancatej-ital, melynek »savanyu« alapjelentést tulajdoníthatunk« (l. Ugor Füzetek 5. sz. 140). Aligha helyesen. A török *i* (= *ä*) hangnak a votjában nem *u*, hanem rendszeren *i* (= *ï*) felel meg. A jelentésre nézve is az az egyeztetés nagyon is kétesnek mondható, különösen tekintve arra, hogy a tatár (török) jövevényszavak a votjában általában semmi lényeges jelentésbeli változást nem mutatnak: a tör. *kāmāz*, *kāmās* szó mindenütt csak is kancatej-italt jelent, ha pedig a csupán föltett »savanyu«-féle alapjelentésbe beleegyeznénk is, még akkor is elég messze állanánk a »foghagymától«. De hozzá

¹ Az előbbi szóegyeztetést Szinnyi a Magyar Nyelvhasználat harmadik kiadásában még fenntartotta, de a legújabb (negyedik) kiadásban már nincs meg.

járul még, hogy ama votják szót megtaláljuk a zürjénben is, még pedig olyan alakban, mely még kevésbé illik a tör. *kēmāz*-hoz: zürj. *komidž* Lauch, Allium (Wiedemann a permi dialektusból); vö. a Wiedemann-féle votják alakot: *kumuž*, *kumyz*, amelynek jésített *ž*-je tehát nem tekintendő hibásnak; a permi nyelvekben tudvalevőleg *dž* és *ž* gyakran váltakoznak, pl. zürj. *pelidž*, votj. *paledž* ~ *palez* vörös berkenye; votj. *u* ~ zürj. *o* nagyon gyakori hangváltakozás, pl. votj. *dumjñ*, zürj. *domñ* (vö. Wichmann, Zur gesch. des vokal. der ersten silbe im votj. stb. 135).

Most már bátran egyeztethetjük a magyar *hagyma* szót a fent tárgyalt egyjelentésű permi szóval. Tudvalevőleg a permi *dž*- (~ *ž*-) nek a magyarban rendesen *gy* (ill. *ngy*) felel meg, pl. *légy* = zürj. *ledž*, votj. *ludž*, *luž* bögöly (vö. Szinnyi Nyh. 93—4. l., Gombocz NyK. 39 : 227); m. *a* = perm. *u* ~ *o*, mint pl. ebben: m. *hangya* = votj. *kuzili*, zürj. *kožil* ua. A feltételezendő hangátvetés pedig nem épen szokatlan jelenség a finn-ugorság terén, vö. pl. votj. *suzer* »hús« személyragozva: *surzi*, *surzid*, *surziz*, v. *suzerä* etc. (Munkácsi, Votj. Szót.); zürj. *P. sorsa* (Genetz), *syrsa* (Rogov) ein baum mit kurz behauenen ästen, der als leiter gebraucht wird ~ cserH. *šapšar* ein ästiges langes holz an der rieke; zürj. *šurs*, votj. *šurs*, *šuris*, *šures* ezer ~ vog. *sâtër* stb., osztj. *šöres* < árja *ž'hasra* (l. FUF. VIII. 67--9.); zürj. *pelidž*¹ (l. fent) ~ cser. *pizle*, mordv. *p'izot*, finn *pihlaja*.

A magyar és permi szavakkal továbbá összeállítandó vog. *kũš'sm* (Pelymka), *kũšmn* (Vagilszk), *koš'man* (alsó és közép-Lozva), **χōš'mon* (felső Lozva) valamely *hagyma*-féle vad növény, melynek szárával valamint a gyökerével is a halászlét fűszerezik; egyúttal neve annak a termett *hagymának* is, amit néha az oroszoktól vesznek.² A vog. *š* a finn-ugor palatalis *č*-hang rendes képviselője a szó közepén (vö. pl. Nyh.⁴ 43—44 l.); a vogulban jelentkező szóvégi *n*-hang képzőnek tekinthető.

Votj., zürj. *kušman* retek, cser. *ušman*, *ušmen* ua. biztosan csuvas jövevényszók, mint általánosan vélték (vö. Gombocz, Tör. jövevényszavaink 49), valamint talán a megfelelő mordvin szó is: mord. *kušmañ*, *kāšma*. (Ahlqvist *kušma*) torma, mordE. *kšumañ* (Wied. *kšuman*) retek; torma < csuv. *kāšman*, *kosman* retek. De mivel ez a csuvas szó egészen egyedül áll a törökség terén, nem tartom valószínűtlennek, hogy maga régi átvétel valamely finn-ugor nyelvből; vö. hogy tudvalevőleg több olyan eset előfordul, hogy egy eredeti finn-ugor szó, melyet az oroszok valaha a zürjénektől ill. valamely más finn-ugor néptől vettek át, később az oroszból visszakerült a zürjénbe. — Az sincs persze teljesen kizárva, hogy a tárgyalt szó mind a két téren átvétel valamely nekünk teljesen ismeretlen nyelvből.

Helsinki, 1911. december hóban.

¹ Aligha csuvas jövevényszó, mint Wichmann gondolja, Die tschuw lehnwörter in den perin. sprachen SUS. Toim. XXI. (pl. 91. l.)

² A vogul adatokat eme nyelv alapos kutatója Kannisto Artturi úr szíves közlése szerint idézem; vö. Munkácsi Ug. Fü. 11: 284, NyK. 20: 474.

HÖLGY.

Irta Wichmann György.

A magy. *hölgy* (*heulg*, *helg*, *helgh*, *hewlg*, *heög*, OklSz., NySz.) szó jelentései a NySz. szerint: 1. 'hermelus, hermelin', 2. 'nupta, amasia, sponsa, domina; braut, liebste'; *asszony-hölgy* 'uxor; gattin, gemahlin' (NySz.); *hölgy-asszony* 'mustela erminea femina' (OklSz.). Ballagi Telj. szót. így értelmezi: '1. úri nő, asszony, leány; 2. (birtokrag) feleség, szerető, menyasszony; 3. állatt.) állat a menyétek közül, máskép: hermelin.' Nézetem szerint e szó összeállítható a következő finnugor szavakkal:

vog. (Munkácsi) É *kāl*, *kał*, *kaj*, KL *khał*, P *khqł* 'nőstény', *kał tūlmaz* 'nőstény rozomák' (VNGy. 3: 27), *kaj-squr* 'nőstény nyúl'. (3: 204), *khał šōliš* 'nőstény hölgymenyét' (3: 353), *khqłšēs* 'nőstény farkas' (3: 523); osztj. (Karjalainen, Ostj. lautgesch. 195) DN *kaj*, DT *kāi*, Trj. *k'ōiāx*, V *k'ōiāq*, Ni. *kei*, Kaz. *kei* 'weibchen (bes. vom zobel, fuchs)';

lp. (Leem) *gadfe* 'mustela erminea femina'.

A szóközépi mássalhangzókra nézve v. ő.:

magy. *égyelődik*, *ölgyelődik* 'sich mischen, sich vereinigen', *égyellit*, *ögyellit*, *elgyít*, *ölgyít*, 'mischen, mengen', *egyeleg*, *ögyelég* 'umherirren, umherschweifen' (NySz.) | vog. (Munkácsi) É *tēlīli*, KL *tēlīli* 'elegyedik, keveredik', AL K *teliti* 'kever'; (Ahlqvist) *telilam* 'sich ärgern, anstoss nehmen, erschrecken', *tefgelam* 'erstaunen', *telilanä-äs* 'unruh, empörung', *telitam* 'mischen; anstoss geben, ärgern, bekümmern' | osztj. (Patkanov) *tejidem* 'elegyedni, keveredni'; (Ahlqvist) É *tyttlem* 'verwickeln; mischen, vermengen' | lp. N *soadget* 'insectis exagitatione se jactare (de armentis dicitur)';

magy. *tölgy* 'uber, mamma, ubera pecudum' (NySz.), *tögy* 'csescs, emlő', *harang-tölgye* 'harangnyelv, harang ütője', *tögyel* 'buggyot vet, kidudorodik', *tögyes*, 'szőlőszem alakú, pocakos v. csúcsos (gomb)'; 'hirtelen hegyesedő' (MTSz.) | vog. (Ahlqvist) *talliq*, *tūlyx*, *tolax* 'gipfel, spitz, ende; der obere lauf eines flusses'; (Munkácsi) É *talēx*, K *talēx*, KL *talēkh*, *tālēx* 'csúcs, vég', *kasm talēxpä porikwē* 'sárga virágú kis kóró', *khunnä-ti-tälēx* 'rénszarvas farok vég' | osztj. (Ahlqvist) É *tai*, *ty* 'wipfel, ende; der obere lauf eines flusses'; (Pápay) *taj*, *täi*, *tei* 'hegy, tető (fáé), vég (kötélé), forrás, forrásvidék', *ox-taj* 'schopf', *kur tajetna* 'lábheggyel'; (Patkanov) *tai*, *tei*, *tēi* 'csúcs, orom; fölszín; a folyó forrása, feje', *jux-tei* 'fatető', *pār-tei* 'ujj hegye', *tejen* 'hegyes, csúcsos'; (Karjalainen, Ostj. lautgesch. 199) DN *taj*, Trj. *t'oi*, V Vj. *toi*, Kaz. *ti*, O *ti*, 'spitze, gipfel' | votj. (Munkácsi) M S *tulim* 'a fának gyöngye felső hajtásai' | lp. N *dudgom* 'gemma betulae', S *todkom*, *tudkom*, *turkum* 'gemmae arborum' | fi. *tutkain* (gen. *tutkamen*) v. *tutka* 'spitze, ende' [a lapp és a finn szavakat már czelött összeállították Wiklund Urlapp. lautl. 270. és Setälä FUF. II. 245];

magy. *völgy*, *völgy* (*uelg*, *welg*, *wewlgh* OklSz.) 'tal; rinne, kehle', *völgyes* 'talig; ausgehöhlt, ausgekehlt', *völgyel*, 'kehlen, schweifen, aushöhlen' zürj. Ud. *atges* 'abschüssig', V *atkes-in* 'abschüssigkeiten, abhang'; (Wiedemann) 'niederung, tal' (*in* = 'ort, stelle') | vog. (Munkácsi) *völ* 'folyó fordulója', *pēs-lu-völ* 'csipőcsont-forduló'; (Ahlqvist) *vol*, *vuol* 'freie gerade strecke zwischen zwei landspitzen auf einem flusse'; *volū* 'schief, quer', *vol-sämpa* 'schiefläufig, schielend'; — vö. még:

voj. M. *keļi*, J *kõļi*, U *keļi* 'kieselstein' | zürj. S L P *gala* kleiner stein, kieselstein, kies | lp. N *gäðge*, K *kieitke*, *kieith*, *këth*, stein;

vog. (Ahlqvist) *sël*, *sal*, *syl* fuligula clangula; (Munkácsi) KL *šol* csörgő kacs; anas cricca | osztj. (Karjalainen, Ostj. lautgesch.) DN. Kond. *soi*, Trj. *sqi'*, V Vj. *sa'i*, Ni. Kaz. *sqi'*, O *sa'i* anas clangula | zürj. Ud. *suv*: *š.-tšęž* taucher', S *šul-tšęž*, *šult-tšęž*, *šulka* eine ente | voj. G. *šulj*: *pestro š.* schwarzer taucher | cser. KB *šoè*: *ala-š.* tauchente (?); (Genetz) O *šue* gänsejäger (mergus merganser | mord. (Paasonen) E *šulgo*, M *šulga* irgend ein wasservogel, der gut taucht, fuligula clangula | lp. N *čoaðge* fuligula clangula | fi. *sothka* id. [l. Setälä FUF. II. 244, Paasonen s-laute 31].

Homályos a -*ðf*- a fennebb említett lapp *gaðfe* »mustela erminea femina« szóban (a várható *-*ðg*- helyett).

A vogul *šolsi* (<**tš'oltš'i*) 'hermelin' szóhoz a magy. *hölgynek* nincsen semmi köze (összeállították Budenz NyK 20 : 149 és Munkácsi KSz. 2 : 195). E vogul szó — mint már Gombocz NyK. 35 : 109–110 meggyőzően kimutatta — kölcsönszó, amely valamely úton a tungúzából vándorolt be, vö. tung. *čolči* mustela sibirica.

A *hölgy* nem az egyedüli magashangú magyar szó, melyben a magy. szókezdő *h*-nak a többi finnugor nyelvekben palatalis zárhang felel meg. De erről más helyt.

Helsinki, 1911. december.

HOGY BIRÁLJÁK A MAGYAR NYELVŐRT?

Irtá Szarvas Gábor.¹

Brassai a Figyelőnek ez évi 36., 37. számaiban »Hogy őrzik a magyar nyelvet« című cikkében éles bírálat alá veszi a Magyar Nyelvőr I. füzetét, s valljuk meg, nem sok becsületet hágy rajta. Már a prognózis rossz volt, mondja cikke kezdetén, az »előfizetési felhívás« rögtön eszébe hozá a »Jól őrzött kis leányt«. Ha a zárt szoba falai közt a tapasztalat teljes ignorálásával készült argumentumok nyomnak valamit a nyelvtudományban, akkor Brassainak igaza lehet, a prognózis rossz volt; (de ha belátjuk, amit nyelvtudósnak be kellene látni, hogy a logika merev szabályait a nyelvre alkalmaznunk nem lehet, nem szabad, hogy Becker tanítása manap már legföljebb csak arra szolgál, hogy jégre vezessen némely nyelvtudóst; ha számba vesszük, amint számba is kell vennünk, az életet, akkor a prognózis, melyet Brassai csinált, meglehetősen ingoványos alapra volt

¹ Szarvas Gábornak ez a vitacikke annak idején nem a Nyelvőrben jelent meg, hanem a Figyelő című hetilapban 1872. dec. 8. Itt lenyomatjuk újra, hogy az ifjabb nemzedék is lássa, hogyan vitatkozott Szarvas Gábor. Brassaival sok nagy vitában összemérte fegyverét és Brassai még Szarvasnak halála után is bírálta működését az Egy. Philologiai Közönyben. — *A szerk.*

építve, mint ezt a Nyelvőr 349–356. s 402–408. lapjain elég világosan kimutattuk.

A diagnosis meglehetősen megfelel a prognosishoz, mondja az I. füzetre célozva Brassai. Mi is azt mondjuk. Ha a prognosis argumentumai erős astheniában szenvedtek, akkor ezek merőben inaszakadtak; vastagon emlékeztetnek a mesebeli farkasra, aki fényes veszekedő kedvében van s minden áron okot keres a civakodásra.

»A magyar naplár némely sajátosságai« című cikkről maga bevallja, hogy a »nyelvészethez vág, amennyiben oda megy ki, hogy a szökő év és szökő nap elnevezések nem helyesek«; s mégis azt kérdezi: Saul is a próféták között?

Cur turbulentam fecisti mihi aquam bibenti?

Petőfinek következő helyét: »Kukorica Jancsi meg a király leány csatahelyre értek« erre igazítottam ki, s minden elfogulatlan ítélőnek be kell vallania, hogy helyesen: a csatahelyre. Brassai a kiigazítást kifordított bölcsességgnek nevezi. Hajdanában az igaz lapokon keresztül patvarkodott Gyulaival a névelőnek ilyeszerű helyeken előforduló helytelen elhagyása miatt, s ad captum bizonyítgatta, hogy mily fonák, viszás az ilyen használat. Most meg magát cáfolja meg, s épen az ellenkezőjét állítja annak, amit egykor mondott. Miért?

Ante hos sex menses maledixisti mihi!

Ugyancsak Petőfinek eme helyét is: »Hálát adott az istennek, hogy életét *ekkép* szabadította meg« erre javítottam ki: *ekkép megszabadította*. Brassai itt azt kérdi: »Nem jutott eszébe (a) szerkesztőnek, hogy hátha az *ekkép*-re esik az accentus?« Ha utána nézett a dolognak, s nem hiszem, hogy meg ne tette volna, meg kellett győződnie, hogy bizony nem az *ekkép*, hanem a *megszabadította* van hangsúlyozva; meg kellett tehát arról is győződnie, hogy a helyreigazítás egészen korrekt volt. Mi célja volt tehát e kézzelfoghatólag alaptalan kifogással?

Pater hercle tuus maledixit mihi!

Mint a Nyelvőr olvasói tudják, Volf Gy. megtámadta a választott címet, azt hogy »Magyar Nyelvőr«, s azt mondta róla, hogy germanismus, mert a magyar nem az alapszóra (ör), hanem a jelzőre (nyelv) vonatkozik; s hozzáteszi: Irjuk ki magyarosan és magyarul így: a magyar nyelv őre. Brassai szerint Volfnak ezt a gondolatot nem Oedipus sugallotta, mert biz az nem germanismus, s a »nyelvőr« compositum ellen nem lehet kifogás. A szerkesztőség Volf ellenében azt állította, hogy a cím bizony helyes, mert a »nyelvőr« egygyé forrt szó, amelyben nem az egyes tagok jelentései jönnek figyelembe; hanem a compositio következtében új egységes fogalom támadt, olyforma mint ebben nyelv-ész, s így a magyar jelző nem a tagok egyikére, hanem az egész nyelvőr szóra vonatkozik. Brassai a szerk. fejtegetéseire azt mondja, hogy batkát sem ér, az csak badar beszéd, mert az bizony germanismus, s a »magyar nyelvőr« csak oly rossz mint ez volna »rozzant házfedél«; mert rozzant lehet a »ház« is, a »fedél« is (— »nemzeti színház« germanismus, mert nemzeti lehet a »szin« is, a »ház« is; »három erdőkerülőt agyonütöttek« németes, mert három lehet az erdő is, a kerülő is). Denique a hosszú beszédnek az a vége, hogy se ide nem fűtül a fülemile, se oda, hanem nekem fűtül. Hogy miként

kellett volna mondani, arra már nem igen volt bátorsága világos példát adni, mert különben külsőt volna, hogy itt is ellenmond magának. Következésszerűleg ugyanis a »magyar nyelv őre« szerkezetet helyesli, tehát ugyanazt, amit Volf, akinek nem Oedipus sugallotta azt az elméletet. De azért Volfnak még sincs igaza, hanem ha valakinek van, hát csak neki lehet. Csak neki fűtyül a fülemile.

De nézzük tovább, hogy keresi kákán a csomót.

Petőfi e mondatában: »Szöke tündérlányok sárga *hajaikat* szálanként keresztül huzzák a föld alatt«, a *hajaikat* alakot *hajukat*-ra javítottam ki. Brassai csodálkozva kérdi, hogy mi rossz van az aláhúzott szóban. Az-e, hogy a magyar nem mondja *hajak*, hanem *haj*? Hozzá teszi aztán, de az már nem igaz. Persze hogy nem igaz. A magyar is mondhatja s mondja is, *hajak, orrok, szájak, fejek*; de azt már nem mondja, hogy az emberek *fejei, szájai, orrai, hajai*, hanem csakis az emberek *feje, szája, orra, haja*. És ezzel ellentétben semmi, habár még oly kicirkalmozott okoskodás sem használ: ez úgy van, ez tény, s azzal vége. Olyan vézna argumentumhoz, hogy két embernek két, háromnak három *apja*, következésképp Péternek és Pálnak *apjaik* vannak, csak az folyamodhatik, aki erőnek erejével kocodni akar s e végből pillanatra mesterségesen megzsibbasztja egészséges, józan hallását.

»Az óriás amint *rálépett volna*« helyesen *rálép vala*. Hohó! kiált fel e kiigazításra foghegyről Brassai; nem mind latinismus az, ami rövidlátónak annak látszik! Az óriás még nem lépett volt rá, hanem csak azon volt, hogy rálépjen. S ezzel azt hiszi, hogy valami nagyot mondott! Ha ezt akarta volna Petőfi mondani, akkor is hibás a kifejezés; mert akkor így kellene állnia: *mielőtt rálépett volna*, vagy: *midőn rálépendő vala*, rálépni *készüle*. Hogy gondolt-e ilyesmit mellette, azt csak Brassainak van megengedve tudni, én nem tudhatom, annyit azonban biztosan tudok, hogy a *midőn, mikor, mialatt, míg, amint, miután* kötőszókkal a cselekvést mindig kivétel nélkül tényként említjük fel, hogy tehát kivétel nélkül a kijelentés (indicativus) módjával kell állniok, s hogy e tény ellenében nem egy, de garmadákra halmozott latin citatumok sem billentenek semmit.

»Közelebb vizsgálta s látta, hogy mi *legyen*« helyesen: hogy mi (az). Ez sem latinismus, sem nem hiba. A *legyen* a kíváncsiság magasabb fokához illő alak. No lám, az ember mindig tanul valamit. Ezt a teoriát nem ismertük, hanem most annál inkább becsüljük, s hisszük, gramatikussaink is kapva kapnak rajta, s jövőre már benn lesz a nyelvtanokban: A függő kérdés, ha csekély vagy közepszerű kíváncsisággal van egybekötve, indicativusban áll, pl. »Nézz ki csak, hol kószál oly sokáig az a gyerek. Szeretném látni, ki mer hozzá nyúlni. Mondd csak, mit adnak ma a színházban«. E példákban az indicativus azt jelenti, hogy a kérdező nem igen kíváncsi, csak olyan bánom is, nem is. Ha azonban a kíváncsiság magasabb foku, az illő alak a conjunctivus; s ebben az esetben a fontosabb példákat így mondjuk helyesen: »Nézz ki csak, hol *kószáljon* oly soká az a gyerek. Szeretném látni, ki *merjen* hozzá nyúlni. Mondd csak, mit *adjanak* ma a színházban.«

Csak szép és leleményes az a zárt ajtós elmélet, kivált ha szorultságban van.)

A többi nagyon is aprólékos kifogással, amelyek közé tartozik ez a szegedi közmondás is: »kutyá baja mint a szentesi halottnak«, amelyben az nem tetszik neki, hogy helyi értelme van, nem bibelődünk; végezze el a szegediekkel, hogy miért nem használják az ő szája íze szerint; csak még egy ellenvetésére akarunk felelni, amely komolyabb a többiekénél s a kevésbbé avatottak előtt nyomósna látszhatik. Ez a »*fülük ügyébe esik*« kifejezés, melyről Brassai azt állítja, hogy helytelen. »Vannak bizonyos szólások, ugymond, melyek magában a nyelvben is különködnek, typust nem képeznek¹, és más szókkal hasonló mondatokat nem lehet fűzni. Ilyen pl. e szólam: keze ügyében van, melyben a keze helyett semmi más szót nem használhatni.«

Biz ez is csak olyan négyfalas argumentum, olyan zárt szobában készült elmélet, amilyeneket halomszámra találhatni Brassai nyelvészeti értekezéseiben. Itt ki nem terjeszkedhetünk a szólásmódok keletkezésének részletezésére; azért csak röviden, pár példával illusztrálva adjuk elé cáfolatunkat.

A szólásmódok átvitelén alapszanak. Az első kifejezés azonban, mely analogiául szolgált a szólásmódok megteremtésére, mindig közvetlen észrevevés útján jött létre, s az abstractió csak később, egyik-másik szó eredeti jelentésének elhomályosulásával keletkezett; pl. *Szája íze szerint való falat*. Egy *morzsa kenyérem*, egy *szál kenderem*, egy *szikra tüzem*, egy *csepp borom* sincs. *Szemenszedett buza*. *Kézhez szokott madár*. *Körmönfont ostor*. *Sületlen kenyér*. *Hült helyét találta a vadnak*. *Agyonütötte* stb. Képzeliék most, mintha e kifejezésekben egész a mai napig egyik szó sem hágtat volna át eredeti jelentésének korlátait — pedig ilyen időszaknak csak kellett valamikor lenni, azt Brassai is megengedi —; eléállna azonban valaki, s pl. a »körmönfont (jól megkészült, erős) ostor« kifejezést analogiául véve azt merészkednék mondani: »körmönfont okoskodás« s ezt Brassai hallaná, s természetesen mint nevetséges valamit megróná; s megróná a többit is: Egy *morzsa* eső sem esett, egy *csepp* búzám sincs. *Kézhez szoktatott* feleség. *Szemen szedett* gondolatok. *Sületlen beszéd*. *Hült helyét találta* a fának. *Szája íze szerint való hír*. *Agyon* fojtotta. Ugyan szépen megköszönné az utókor, hogy a legszebb szólásmódokat ki akarja irtani nyelvünkéből. Pedig ez átvitelek a *fülük ügyébe* kifejezéshez képest merő felségsértések, árulások. Hisz az »ügy, res, Sache, chose stb.« minden nyelvnek valóságos prostibulum, amely majdnem minden szóval egyesül. De meg a *szemügyre vesz*, *szemügyet vett* (Bar. Szabó D. Magy. Virági) kifejezések bizonyítják is, hogy az *ügy* nem a kéznek kizárólagos tulajdona. Az átvitel különösen egyik testrésztől a másikra nagyon is természetes. A *nyelvügyre vesz* csakhamar megteremtette a *foghegyre vesz*, *szemhegyre venni* szólásmódokat is. S ezt nem akadályoznunk, hanem terjesztenünk kell; ezek teszik nyelvünket velőssé, magyarossá, nem pedig azok a satnya szónyomorékok, melyeket oly ijesztő számmal uszítottak nyelvünk nyakára.

Végül még egy észrevételt. Ha Brassai figyelmeztetni fog egyik-

¹ Megjegyzendő, hogy a *képez* szót e jelentésében erősen megróttá az »előfizetési felhívásban«. Ja bauer stb.

másik tévedésünkre — mert nem tartjuk magunkat csálhatatlanoknak, tudjuk jól, hogy hibázhatunk — s bizonyítékokkal száll ki ellenünk a sorompóba, legyen meggyőződve, a Magyar Nyelvőr mindig tárva áll számára, mint bárkiére is, s megrovásait szíves köszönettel vesszük; de ha csupán kötődési viszketegből s hozzá még fakarddal indít csetepatét, s nem javítani; hanem ártani akar, ne higgye, bármennyire is foghegyről eregeti le hozzánk szavait, hogy meghunyászkodunk magasan hordott hangja előtt. Amikor kell, mindig készen talál bennünket.

SZARVAS GÁBOR IDŐPONTJA.

Írta Alexander Bernát.

Szarvas Gábor több volt mint tudós, erősen bélyegzett egyéniség volt, telve oly erővel, mely hatalmas lendületet tudott adni ügyének, egyszersmind fanatikus kitarással egy egész életen át munkálkodni rajta. Ha most végig tekintünk életén és látjuk ellenfeleit vele viaskodni, néha kómiikus, néha tragikómiikus hatást tesz ránk e látvány. Ellenfelei abban az ügyben, melynek ő a harcosa, oly kicsinyek hozzá képest, még ha egyébként kiváló, érdemes emberek is, hogy kedvünk van nevetni rajtuk. Mégis oly hatalmasak és annyira nem értik őt, hogy a lángeszű emberek örök tragédiájának fényét és sötétségét érezzük. Később pedig viaskodnia kell a rendkívüli embernek avval a gyilkos betegséggel, mely élete delén megtámadja, mind nagyobb erőre kap, majdnem egészen megfosztja szeme világától, de tetteirejét még csak nem is csökkenti, élete munkájában soha meg nem tudja állítani. De ez nem egészen az ő saját érdeme. Nagy hatással volt rá, hogy a legteljesebb tanítványok, hívek, barátok serege környezte, követte. A mi kultúránk történetében alig van példa ezen a téren ily hű odaadásra, ily elismert vezérségre, ily gyors és közvetetlen hatásra. Szarvas Gábor ügye még életében diadalmaskodott, egész hadsereg, a fiatalság küzdött mellette. Szerettük és hittünk benne. Őrá igazán illik az az elcsépelte mondás, hogy az egyén elbukik, de az eszme győz.

Miféle eszme volt az? Sokfélelekép definiálhatnók, de a definíciók világa inkább a matematika, mint a forrongó nemzeti élet, melynek harcosa volt Szarvas Gábor. A magyar nyelv tisztaságáért küzdött; útját akarta állni a magyar nyelv romlásának, mely akkor már félelmes arányokban közeledett; a nyelvújításnak sok tekintetben értelmetlen, dilettáns művét vissza akarta csinálni, legalább is fattyuhajtásait megnyirbálni. A nyelv-helyesség volt ideálja. Abból indult, hogy a magyar nyelvnek megvan a sajátos bélyegzett jelleme, melynek erejét az idegenszerűségek megrontják. Ezért írt háborút indított az idegenszerűségek ellen. A magyar nyelv karakterének az ismeretét pedig a népnyelvből és a régiségből merítette. Szeme előtt lebegett a magyar nyelvnek igazi tudománya (nem a „délilábos“ nyelvészet) mint biztos alapja a magyar nyelv művelésnek, az idegenszerűségek irtásának, a nyelv igazi karaktere helyreállításának az irodalomban és az életben. Az ifjabb nyelvészek majd mind mellette voltak, élükön Simonyi Zsigmonddal, leghívebb dolgozótársával. A nagy Budenz idegen létére jobban megértette Szarvas Gábort sok ősmagyarnál. Az

irodalomban senki se volt kongenálisabb Szarvassal, mint Rákosi Jenő, aki a hírlapirodalomban előljárt Szarvas eszméinek megvalósításában. Ha a mai állapotot összevetjük a Szarvas Gábor előttivel, azt látjuk, hogy lejtőn álltunk, melyen csak ilyen hatalmas egyéniség tudott bennünket megállítani és visszarántani. Szarvas Gábor ma magától értetődik, Szarvas Gábort az egész irodalom fölshízta. (Csak a regényfordítások, melyeknek szerzője egyazon ember, t. i. Olcsó János, kíváncsoznak sokszor Szarvas Gábor ostora után. Szerencse, hogy ezek a fordítások, amely gyorsan készülnek, époly gyorsan olvasódnak és még gyorsabban elfelejtődnek.) Még a tudományok fejtegető- és műnyelve is egészen megújíhódott. Az iskolának egész területe Szarvas Gáboré.) Mindezt ő csinálta, igaz hogy serege élén, de a sereget ő vezette. Igen, mi öregebbek egy egész történeli evolúciónak tanúi, részben tényezői voltunk. Láttuk föltűnni Szarvas Gábort, néztük küzdelmeit, zászlaja alá siettünk, segítettük győzelemre vinni az ő ügyét, kitudtútk örök birtokbavétel jeléül az ő zászlaját. Ilyen nagy dolgot nem a tudomány, az ügyesség, a szorgalom, a kitarlás tud végezni, ilyesmi csak az egyéniségtől, a történeli egyéniségtől telik. Szarvas Gábor az volt

Sok elméleti meggyőződésünk, melyet ő oltott belénk, azóta tetemesen megváltozott. Szarvas Gábornak, hogy jogos, becsületes és szükséges küzdelmét folytathassa, szüksége volt határozott, szinte dogmaszerű elvekre és nem is fukarkodott a dogmákkal. Ezek közül nem egy szorgosabb vizsgálat után hitelét veszítette. Egyben-másban bizony ellenfeleinek volt igazuk, de ez a legcsekélyebb mértékben se csorbította érdemét s nem vette élet jogos küzdelmének. A nyelvújítás sem oly vétkes, minőnek néha Szarvas mondotta, hiszen ő sem tagadta az új szók alkotásának lehetőségét, sokszor pedig valósággal szükséges, hogy új szót alkossunk. Nem is kell minden rosszul alkotott szót már olybá venni, mintha az egészséges testbe méreg kerülne. Ehhez a méreghez is hozzászokhat a szervezet. Még a mondattan sem olyan neばántsvirág, mint az engedékenyebb ortológusok is gondolják. Hány idegen mondat szerkezet honosult meg a latinból, a németből, melyet már azért is bajos volna kiirtani, mert a kiirtás műveletében se lehetünk el e szerkezetek nélkül. Nem igaz, hogy a nép nyelvén mindent ki lehet fejezni, csak annyi igaz, hogy a nép nyelve az a tárháza a nyers anyagnak, melyben továbbképzésre bő alkalmat találunk. A nyelv olyan jelrendszer, melyet a nép intuitív gondolkodása alkot és fejleszt, de igen valószínű, hogy e fejlesztésnek magasabb fokai más nyelvekkel való érintkezés útján jönnek létre, melyek aztán nyomot hagynak a fejlesztett nyelven. Nem a nyelvatanírók csinálják a nyelvet, sőt ők őrei sem a nyelvnek, se bírálói; a nyelvet azok csinálják és fejlesztik, akik beszélnek és írnak rajta; a legkiválóbb egyénnek is csak annyi a hatása a nyelvre, amennyit a maga egyéni befolyásából el tud fogadtatni és maradandóvá tenni. Az úgynevezett nyelvtörvények nem bálványok, melyek előtt minden körülmények között le kell borulnunk. Fődolog az, hogy a nyelv a gondolat gazdagodásával egyformán gazdagodjék, hogy annak minden árnyalatát, lendületét, érzését mással közölni tudjuk. A nyelv nem egészen független önkényüinktől. Többé-kevésbé független az egyén önkényétől, de ha a tömegnek eszébe jut önkényeskedni, a nyelv nem

Igen tud ellentállni, ha ez az önkény egészen szokatlan útra viszi is. Még az úgynevezett hangtörvények hatását is mindenféle analógiák és egyéb tényezők módosítják. Az egyén hatása is fontos lehet, föltéve, mint mondtuk, hogy meg tudja magát értetni, hogy olyat alkot, amit el tud fogadtatni. Szarvas Gábor be sokszor mondotta és a miniatűr Szarvas Gáborok még többször, hogy így meg így magyar ember soha sem beszélt, és később kitűnt, hogy beszélt így és még ígybben. Nem a parasztnyelv az utánzandó, ha még úgy gyönyörködünk is eredetiségében és kifejező erejében. A parasztnyelvet csak tanulmányozni kell, nem utánozni. Még elvetendőbb a régieskedés, a kezdetleges nyelv utánzása, aminek Szarvas se volt barátja. Szóval a nyelv dolga sokkal bonyodalmasabb, mint Szarvas Gábor félreértői — de talán ő maga is, kivált eleinte — gondolták.

Szarvas Gábornak azonban az a nagy érdeme, megváltó erejű tette, hogy ezek a skrupulusok nem bántották, ezek a kétségek nem térítették le a cselekvés útjáról. Nem volt kontemplatív természet s nem volt csak tudós kutató. Egyéniség-volta, kiválósága abban nyilvánult, hogy intuíciója, ösztöne megérezte, mire volt szüksége a kornak s mit kellett tenni azon a téren, melyen ő otthon volt. Láta a nyelv romlását s megfogamzott benne a *Nyelvőr* gondolata. Mily könnyű volt a *Nyelvört* nyelvcsősznek gúnyolni, s mennyi igazság rejtett e tréfás gúnyszóban! De Szarvas Gábor ereje folytán e szó *Nyelvőr* nemhogy nevetségessé vált volna, hanem ellenkezőleg, a szó is, az ügy is mind e mai napig a legnépszerűbbek közül való. Más időben az imént említett kétségek és kifogások mind jogosultak lettek volna, de a *Nyelvőr* megalapítása idejében szükségesség volt ilyenekkel előhozakodni. Gondoljunk csak arra, milyen állapotban volt az a két óriási nyelvterjesztő, a tankönyv- és hirlapirodalom. Mindakettő inkább fordítás volt, mint eredeti, és mindkettőnek írói és szerzői közül sokan ugyancsak fordítók voltak és nem eredetiek. A másutt és máskor a történeti véletlen által létrehozott elszigetelt jelenségek, eltérések itt rendesekké fajultak. A dudva sem árt, ha szórványos, csak elszaporodása veszedelmes. A nyelvrontás hallatlan arányokat öltött, azért volt szükség a *Nyelvőrr*e. Szarvas Gábornak nem a grammatikus szólaft meg, aki gyerekes módon meg akarja rendszabályozni a nyelvet (ama latin professzor módjára, aki boldogan beszéli, hogy álmában Cicerónak ötöst adott a latinból), őbenne életküzdelmet vívott a veszélyeztetett magyar nyelv. A *Nyelvőr* megalapítása dátum a magyar nyelv, a magyar művelődés, a magyar irodalom történetében. Szarvas Gábort, értékét, érdemét, hatását az magyarázza; amit Taine *moment*-nak nevez, a z i d ő p o n t. Az időpontot megragadni, megérteni, követelményeinek eleget tenni: a történelmi nagyság ismertető jele. Ezért lelkesedtünk Szarvas Gáborért, mint senkiért, ezért őrizzük szeretettel nagy emléket.

Másképp is kedvezett az időpont Szarvas Gábor vállalkozásának. A kiegyezés után a Magyar Tanügy és a Magyar *Nyelvőr* voltak első jelei a nemzeti szellem ébredésének a tudományos gondolkodás terén. A fiatal nemzedék itt vívta első harcait s itt látott hozzá a romok eltakarításához. Csakhogy Kármán Mór sokkal elszigeteltebben állott s a konzervatív iskolaiügy terén két oldalra kellett harcolnia, a hivatalos körök és a tanárok ellen. Szarvas Gábor szerencsésebb, mert szabadabb helyzetben volt, s őt

az egész magyar irodalom meghallgatta. A nyelvnek és mindennek, ami a nyelvvel kapcsolatos volt, Szarvas Gábor szenvedélyes, aktív szeretetét ébresztette. Emlékszem, hogy a hetvenes években egy vidéki városban voltam s azt kérdeztem az ottani gimnázium magyar tanárától, földolgozta-e már vidéke nyelvjárását a Magyar Nyelvőr számára. Nagyon elcsodálkozott s azt mondta nagy megvetéssel: *Minek az?* Hogy megbotránkoztunk! mert öt-hat évvel a Nyelvőr megindulása után az érdeklődésnek ez a hiánya már elszigetelt jelenség volt. Ezeket az embereket hódította meg Szarvas Gábor. Ti fiatalok nem is sejtitek: *q u a n t a e m o l i s e r a t R o m a n a m c o n d e r e g e n t e m !*

SZARVAS GÁBORRÓL.

Irta Riedl Frigyes.

Amint Simonyi emlékbeszédét olvasom,¹ mely teljes illetékesség biztos kezével rajzolta meg Szarvas Gábor szellemi arcélét, az én képzeletemben is föltűnik a nagy harcosnak alakja, a magyar nyelv legszívbe hatoló szűrös tekintete, szarkazmussal vegyített szellemes társalgása.

Szarvasnak lényeges sajátosságaihoz tartozott, hogy vezéregyéniségnek született: nem csak támadni tudott bámulatos tüzzel, hanem a támadás előtt táborot gyűjteni, zászlaja köré csoportosítani mindazokat, akikben némi fogékonyságra talált. E condottiere-erény nélkül nem foghatott volna bele oly nagy offenzívába, mint aminő a Nyelvőr volt. Nemcsak lelkesedni tudott meg lelkesíteni, hanem dolgozni és dolgoztatni. Volt eset, hogy egy tehetséges, de hanyag fiatal munkatársát Szarvas szerkesztőségi írószobájába zárta, odaadta neki a szükséges könyveket és csak néhány óra múlva, a cikk megírása után engedte ki a kész munkáját most már örömmel tekintő szerzőt.

Szarvas Gábor jelentőségét úgy fejezném ki, hogy ő határt alkot a magyar írásmód történetében: 10—20 évvel fellépése után már másképp írtak mint fellépésekor, és e változást nagyrészt ő okozta. Átlagban véve a Nyelvőr óta az írók jobban figyelnek a magyaros kifejezőmódra, mint előtte. Igaz, egy Arany János nem szorult Szarvas Gáborra, hogy magyarosan írjon, de ne felejtjük, hogy ép akkor, midőn Szarvas a magyar nyelv juhait őrzi, hogy metélyt ne kapjanak, mondom ép akkor volt a zsurnalizmus mohó térfoglalásának és a rohamos magyarosodásnak ideje.

Szarvas Gábornak nagy reformtörekvése úgy hiszem irodalomtörténetileg összefügg azzal a nagy költői forradalommal, mely Petőfi és Arany nevéhez fűződik. E két költő ugyanis visszavezette a magyar költészetet a népies forrásokhoz: a népies tárgyakhoz, formákhoz, kifejezésekhez. Mily ellentét Petőfi és a 40-es években divatos szalon-líra közt! E népies iránynak egy később jelentkezett hatása Szarvas orthológiája, mely a magyar nyelvet az úri világban dívott magyartalan jargon helyett a magyar

¹ »Emlékbeszéd Szarvas Gábor felett Simonyi Zsigmondtól. 1912. Kiadja a M. Tud. Akadémia.«

nép nyelvére és gramatikájára utalja. A nagy népies forradalom utolsó harcosa — Szarvas.

Attól lehetett tartani, ha a nyelvújítás régi módszereit kritika nélkül tovább is alkalmazták, hogy a magyar nyelv ellenségeink szemében (és tán némileg a magunk szemében is) olyan műnyelv-félének tűnik fel, amelynek nagy része félszeg elméskedés. Vagy nem ily rossz vicc-szerű szó-e, pld. az *élc*? Szily Kálmán Nyelvújítási Szótára szerint Döbrentei az *élc* szót ily motiválással gyártotta: »A vic-ben *él*-nek kell lenni s ezen *él*-nek percenni kell.« Mintha ez valami bohózati ötlet volna!

Ha Szarvas tudós pályáját mérlegeljük, mindennek előtt számolnunk kell azon nagyon fontos körülménnyel, hogy tudós kiképzésének és tanulmányainak korszaka igen rövid, sokkal rövidebb semmint életének időtartama szerint sejtjenők. Szarvas későn találta fel magát: voltaképp csak harmincadik évében kezdett a nyelvészettel alaposan foglalkozni, midőn Pozsonyban a gimnázium könyvtárával megismerkedik. Mohón, lángoló energiával merül a tudományba, mintha elveszett éveit is pótolni akarná. Ezzel a nagy intenzitással azonban csak 15—16 évig dolgozhatnak: betegsége és szembaja egy időre egészen megakasztja, azután pedig mindvégig rendkívül megnehezíti tudós pályáját. Nejét, ki neki buzgó munkatársa volt, úgy szerette, mint szemevilágát: de azért e nő sem bírta szemevilágát pótolni.

Nagy penetráló tehetségével bizonyára még nagy tudományos feladatok elsőrangú megoldását várhattuk volna tőle, ha a kedvezőtlen sors iij szűkre nem méri tanulása és teljes működése idejét.

Szarvas jelentékeny stilszta is volt: szabatos súllyal, népies élénkséggel és szűró rövidséggel tudta gondolatait kifejezni. A műfaj, melyben stílusa leginkább érvényesült, a polemia mellett az etimológiai fejtegetés volt. Legszebb cikkei azok, melyekben egy-egy magyar szónak meglepő pályafutását és jelentésváltozatait tárja fel. E nyelvtörténeti szófejtéseket, melyekkel Szarvas a laikus közönség érdekét le tudta kötni, újból ki kellene adni mint a magyar tudományos előadás mintáit.

Néha azt képzelem, mintha még hallanám Szarvas Gábor sajátos, minden egyes szót erősen kiemelő hangját: úgy gondolom, hogy föliépése óta a magyar nyelv csengésében is van valami, ami e hangra emlékeztet bennünket.

SZARVAS GÁBOR MINT ÍRÓ.

Irta Turóczi József.

I.

A modern esztétika lényege szerint a szép lélektana. Végső célja odairányul, hogy megállapítsa azokat a lelki törvényeket, amelyeken esztétikai érzéseink és ítéleteink alapúlnak, mert minden esztétikai benyomás és hatás az ember lelki életében találja magyarázatát. A mai esztétika lélektani iránya a romantikusokétól vagy a Hegelétől abban is különbözik, hogy a költői műnek nemcsak hatását, hanem keletkezésének folyamatát is a költő lelki életéből magyarázza. Megállapításait nem a szépnek vagy a fenségesnek esztétikai, hanem az alkotó képzelet lélektani kategóriáiba

sorozza. Bele akar tekinteni a képzelet alkotó és formáló tevékenységébe, hogy megállapíthassa a költői egyéniséggel való összefüggését. E cél megvalósítása azonban a nehézségek egész sorába ütközik. A közvetlen megfigyelés, a pszichológus anyagának első forrása, a költészet lélektanában úgyszólván nem is jöhet tekintetbe. Iskolázott pszichológus nem figyelheti meg annyira a költő alkotó tevékenységét, hogy ezt a belső folyamatot legalább főbb vonásaiban megrögzíthetné. Scherer és Dilthey óta ugyan nem vagyunk híján a szellemes kísérleteknek és magyarázatoknak, de minden egyes esetben voltaképpen a körülmények és feltételek valószínűtlen találkozására volna szükségünk, hogy a szóban forgó problémát megoldhassuk.

A megoldásnak csak egy lehetősége van, ha az író önmagának vagy másoknak számot ad azokról a belső, lelki elváltozásokról, amelyek műveit létrehozták. Az írók naplói, följegyzései, levelei, beszélgetései tudvalevőleg egész tömegét őrizték meg az ilyen megfigyeléseknek és önvallomásoknak s az újabb irodalomtörténet szinte babonás jelentőséget tulajdonít nekik, mert tőlük várja a fceleletet tapogatódzó bizonytalanságában. De egy pár körülmény itt is óvatosságra int. Először is nincs meg az íróban a képzett pszichológus tárgyilagossága és érdeklődése, mely a lelki folyamatok összefüggő megrögzítését lehetővé tenné. Emellett bizonyos, hogy az alkotás pillanata a szellemi erőknak legmagasabb fokra emelését jelenti s meghiúsít minden önmegfigyelést.

Szarvas Gábor életének vázlatos története, amint Vikár Béla¹ vagy Simonyi² megrajzolták, az író és tudós belső fejlődéséről, már vázlatossága miatt sem adhat fölvilágosítást. Noha nem vagyunk híjával a külső életrajzi adatoknak, sok minden mégis homályban marad. Ismerjük barátainak és tanítványainak kijelentéseit és róla való megjegyzéseit, ismerjük kapcsolatát, küzdelmeit kortársaival, de mindezek az adatok már abból az időből valók, amikor egyénisége a maga fejlettségében áll előttünk s a tudós az író teljesen háttérbe szorította. Szépirodalmi kísérletei határozott tehetségről tesznek biznyságot s tán föl lehetne vetni Szarvasnál is a tudós és író ellentétességének problémáját. De Schillernek s a romantikus íróknak a költői alkotás öntudatlanságáról szóló legendája régen elvesztette hitelét, s Szarvasban nem is állt olyan merev ellentétben egymással az író és tudós, hogy az egyik háttérbe szorulása nagyobb lelki küzdelmekkel vagy átalakulásokkal járt volna. Másrészt azonban bizonyos, hogy ami költői volt benne, alakító hatással volt tudományos működésére s a Hölgyfutárba írt leveleinek humora és gúnyja élessé csiszolódva később kitűnő támadó és védő fegyvernek bizonyult. Egyébként sem távolodott el nagyon a költészettől, ha elfogadjuk a modern lélektan tételét, hogy a költő teremtő készsége szorosan kapcsolódik az emberi lélek olyan erőihez, amelyek a költőnek nyelvében nyilatkoznak meg elsősorban. Sőt mi költői fogékonyságot látunk nyelvészeti működésének egész irányában, mely a magyar széppróza cikornyás és természetellenes nyelvével szemben a magyar

¹ Vikár B. Szarvas Gábor életrajza (Nyelvöremlék, Szarvas Gábornak. 1890.) 6. l. s. köv.

² Simonyi Zsigmond: Emlékbeszéd Szarvas G. felett. Új kiadás. 1912,

»beszéd és észjárás eleven forrásaira«¹ s a régi nyelvre utalt. Költői fogékonysága vezeti őt be a nyelv bonyolult belső életébe s irányítja figyelmét régi emlékeinkre, amelyeknek nyelvében még van valami a szóknak ősi jelentéséből s abból az ősi első benyomásból, amelyet a szók tükröztetnek, s ahol a költészet szoros megbonthatatlan egészet alkot a nyelvvel. Ő meg tudja becsülni a régi és népnyelv primitív értékeit. — Szófejtéseit, melyek Simonyi szerint valóságos remekművek, szintén kapcsolatba lehetne hozni egyéniségének költői vonásaival, mert a szófejtésben a nyelvtörténet adatai és a lélektan mellett szerepe van az újjá alkotó képzeletnek is, mely nyomon kíséri egy-egy szónak fejlődése történetét.

Szarvas Gábor élete nem gazdag külső eseményekben. Gyermekéveit a vidéki kis város egyhangúsága és üressége nem tölti meg tartalommal. Adára Baja következik, de ez a környezeten alig változtat valamit. A XIX. század első felében a vidéki magyar városok mintha egymás képére volnának formálva. A szellemi élet rendszerint az iskolában összpontosúl, mely a maga könyveivel, tanáraival jelenti a kulturát. Irodalmi vagy művészi törekvéseknek alig van nyoma, az iskola oktató rendszere pedig olyan, hogy az egyéniség kifejlődésére csaknem közömbös (ha nem hátráltató) hatással van. Szarvasnak nem jutott az a különös szerencse osztályrészül, hogy korán nagy egyéniségek hatása alá kerül. Lelkiismeretes tanuló, az elsők közül való, aki pontosan elvégzi feladatát, ha még olyan szellem nélkül való is, amint többek közt Vikár is említ egyet: »a Soroksár szóból kell annyi szót alkotni, amennyit kiki tud.« A meginduló nagy szellemi mozgalomnak, az irodalom forrongásának itt még semmi hire. Szarvas valószínűleg lelkesedéssel és meghatottsággal olvassa Vörösmartyt, Czuczort, Jósikát s a régebbiek közül a két Kisfaludyt, mint akiknek művei megvoltak az iskola könyvtárában s gyönyörködve hallgatja a poézis tanárának, Nagy Rókusnak furcsa, bonyolult latin és magyar verseit, sőt egy ízben részt is vesz egy alkalmi költeményének előadásában. A szabadságharc kitörése félbeszakíttatja vele tanulmányait. Jövője homályosan dereng előtte. Katonának akar állni, de fiatalsága miatt visszautasítják. Erre a bizonytalanság korszaka következik életében. Semmi határozott célja. Belép a bencések rendjébe; négy év múlva azonban már otthagyja a rendet. Leteszi az érettségit; eleinte orvosnak készül s végül mégis jogász lesz.

Szarvas Gábor életének ez a része teszi oly tipikusan magyarrá pályáját. Irányító és vezető nélkül forgácsolja szét fiatalságának egy részét. Valami homályos, belső ösztön arra készíti, hogy íróvá legyen. Másfélévi eredménytelen jogászkodás után, tanári pályára lép. Eger, Baja, Pozsony, Pest: ezek életének állomásai. Az első nagyobb egyéniség, akivel találkozik, Szvorényi József egri tanár, akinek talán irodalmi hajlamaira is lehetett némi befolyása. Baján lapot szerkeszt, humoros cikkeket ír, de másfél év múlva már Pozsonyban találjuk. Pozsonyi működése idején valamilyen lelki válságon mehet keresztül, noha nincsenek erről adataink. Szakít a szépirodalommal akkor, mikor már túlvan az első kísérleteken, a Hölgyfutárnak dolgozótársa s két színműve előadásra is került; lehet, hogy darabjainak sikertelensége vette el kedvét minden további kísérletezéstől.

¹ Simonyi i. m. 5. lp.

De hozzájárult ehhez még az a körülmény is, hogy kiváló tanártársainak hatása s az iskola könyvtárában talált külföldi tudományos könyvek más irányba vonták érdeklődését. A szépirodalom után, melyhez még csak olykor tér vissza a Pozsonyi Lapokban, Phaedrus és Homeros fordításában, megindul nyelvészeti működése. A pozsonyi gimnázium értesítőjében megjelent első értekezése óta bámulatos, a nyelvtudomány legkülönbözőbb köreire kiterjedő munkásságot fejt ki, megírja nagy akadémiai pályaművét, a Magyar Igédőket, s megalapítja a Nyelvőrt. A Nyelvörhöz fűződik Szarvas tudományos életének fénykora, melyet azonban hirtelen félbeszakít betegsége. Életének most már csak rövidebb-hosszabb föllobbanásai vannak, melyekben energiáját a végsőig feszíti. Most, mikor az ifjúkori küzdelmek után megvalósítva látja vágyait, mikor egymásután érik a tudományos megtisztelések, bénuló testtel, lankadó erővel talán a legszomorúbb lemondás ver gyökeret lelkében: ez az ő életének a tragikuma, s hogy mégis, oly nyugodtan tudta elviselni, ebben áll az ő emberi nagysága.

TÁRCA GIRGÁCIÁBÓL.¹

Irta Berczik Árpád.

I.

Budenz és Szarvas Gábor barátaim az Akadémia megbízásából a göcseji tájnyelv tanulmányozására lévén kiküldve, hozzájuk szegődtem műkedvelőnek.

Szombathely volt a találkozás színhelye, hol a kellő tájékozást megszerezni kívántuk. A premontreiek (kiknek minden házában nyájasan mosolygó penátések lakoznak) derék igazgatójukkal Pauerrel oly szívesen fogadtak, mint a püspök úr maga. Ha a magyar nyelvtudományt e kutatások gyarapítani fogják, az jó részt Szabó Imre püspöknek köszönhető, mert ő hazafias készséggel bocsájtotta a novai uradalom lakát a Göcsej kellős közepében kutatóink rendelkezésére. Ki a Göcsej fogadónélküli kezdetleges viszonyait ismeri, az érteni fogja az ajánlat teljes becsét. A novai uradalmi lakban mindenesetre több lelki nyugalommal élhetnek tanulmányaiknak, mint éltek volna azon legtisztább vityilló-stilben épült, kürtő nélküli, szellőzetlen ólakban, melyekre az ottani építészek vergődtek.

A Göcsej volt kutatásaik dereka, előzményül azonban az Őrséget akarták megtekinteni, amint figyelmüket utólag az Ormányságra fogják fordítani.

Az Őrség vagy mint tréfásan nevezik: Girgácia oly kevésbé földrajzi fogalom, mint a Göcsej. Amaz Vasvármegyének alsó csücskét foglalja magában 21 községgel, emez Zalának legagyagosabb, legszegényebb nyugati részén terül el. Az Őrség Kercáig terjed, Kercán túl, ugymond egy paraszt, »elfogy a magyar imádság.« Kezdődik a tótság.

¹ Ez a két tárcacikk a régi Pesti Naplónak 1872. évi júliusi és augusztusi egy-egy számában jelent meg, a szerkesztő fölszólítására közlöm itt újra (rövidítve), főleg azért, mert Budenz és Szarvas maguk alig tettek valamit közé akkori nyelvkutató útjokról. — B. Á.

A kettő igen különbözik egymástól. Körmendi kocsisunk így ítélte Göcsejről: „csunya ország a, az isten még huótt lábba se fordícscon arra.“ Gírgácia ellenben ha nem is termékeny, mégis kellemes, sokszor — mint Őri-Sz.-Péternél — andalítóan kedves föld. Valóságos kert, persze nem az emberi kéznek, hanem a természetnek kegyelméből.

Az Őrséget végigjártuk főbb helyein s duzzadt jegyzőkönyvekkel tértünk meg ideiglenes főhadiszállásunkra, Körmendre. Mindenütt élénk viszhangra talált barátainknak felszólítása, hogy a vasutak korában oly gyors enyészetnek induló népies sajátosságokat iparkodjanak szorgalmas gyűjtéssel megmenteni. Őri-Szt.-Péterben, Kercán, Nagy-Rákoson mindkét felekezeti lelkészek és tanítók nemcsak érdekes felvilágosítással szolgáltak, hanem felcaptak jövőre is szorgalmas munkatársakul. Még a nők is felkarolták az eszmét és sok érdekes adat épen tőlük került ki. Azon vidék köztudalmában régóta élt e gyűjtés szükségessége, s kutatóink megjelenése csak irányt adott s fellobbantotta e törekvést.

* * *

Egy faluba érünk s a helység elején találkozunk két kis leánnyal. Szóba elegyedünk velük és Szarvas (az expeditió kincstartója) egy valóságos rézaranyból való melltűt csillogtat előttük, ha a legujabb nótát énekelik. Az egyik gyereknek szeme szinte ragyog a boldogságtól, hanem fájdalom! szégyenlős és nem mer belekapni. Ezalatt egy tízéves fiú csatlakozott hozzájuk, ez már merészebb, legalább a biztatásban: »Mongyátok, iszen tudjátok.« Váltig tuszolja őket, hanem a kicsinyek csak huzódoznak, hogy ők bizony nem énekelnek.

A csoport észrevétlenül megnőtt.

A kicsinyek a nagyokat nógatják, míg végre egy kis vállalkozóképű fickó ragyujt:

Templomszeri híres lányok
Heretyuhatyu,
Sziggyák, átkozzák a papot
Heretyuhatyu,

Sziggyák, átkozzák a papot
Heretyu,
Mér hagyott rövid farsangot
Heretyuhatyu.

Most a jég meg van törve, eleinte belesülnek ugyan, néha el is nevetik magukat, hanem a fényes »karicár« (krajcár) s a melltűk hatalmas csáberejének nem állhatnak ellen. A jegyzőkönyv kezd megtelni. Odább megyünk. Két asszony a kerítésnél áll.

»Jó napot hugaim.«

»Részök legyen magoknak is benne.«

Most befonjuk őket a beszélgetésbe.

Én vagy Szarvas visszük a társalgást, míg Budenz lesből irogat. Nagyon bőbeszédű, vig asszonyok és Budenz ironja izzad bele.

Keszfogó. Főrfi (férfi), Böstörü (borstörő), Hiés legény (nőtlen), Megőrlik (örlik), Ódal (latorja), Östök (ereszali), Aután (azután), Ajok, ejek (azok, ezek), Rit (irt), Szülesig (takarmány), Fajsz (házi szövőszék), Vidéki (idegen), Szalu (váluvágó), Szamallu (szénvonó), Görbül (kérődzik), Megtakargatta magát (megszedte magát). Ezekkel és számtalan egyéb kifejezéssel töltik meg könyvecskéiket Budenz és Szarvas.

Erre már híre futamodott a faluban a mi járásunknak. Egy elmés béres szóba áll velünk magától s igen jó rögtönzésekkel, közmondásokkal gyarapít. Öregje, apraja körünkbe gyűl, mi kiválogatjuk a legbeszédesebbeket s elhíjuk egy pohár borra.

Hanem mihelyt a könyveket észreveszik, mihelyt tudtára jutnak annak, hogy amit mondanak, azt ezek az urak leírják, elvész a zamat, a keresetlenség, a természetesség bája elmúlik, s mi belátjuk, hogy embereinket meg kell lesnünk úgy, hogy célunkat ne gyanítsák.

Ekkor már az egész helység lázban ég. A gyerekek — Szarvas bőkezűségétől vérszemet kapva — csapatosan vonulnak élénk, dalaikat kínálva, a cigányok megorrontják, hogy itt pénzmagot szórnak s a primás a banda élén beköszönt a csapszékbe, asszonyok, gyerekek állják körül az udvart. Ideje, hogy elkövetkezzünk, mert sok lesz a jóból. Ahogy kifelé haladunk, az elmés béres hozzánk lép s ravasz szemcsiptetéssel odasúg: »Hát ma játék lesz a koronában!» (A korona természetesen a vendéglő neve.)

Elejénte nem tudjuk mire vélni a célzást, azután rájövünk. Minket bizony komédiásoknak tartottak.

Másutt vagyunk. Az e napi aratás igen jól ütött ki. Egy pompás vénasszony egészen elbájolta Budenzet s olyan dolgokat mondott, hogy azt hittük, Budenz rögtön megkéri s elveszi a 80 éves persónát. Aztán két kis lány hatalmasan énekelt, majd meghasadt belé a fülünk. Kifogyhatatlanok voltak, mint az özvegy asszony korszaja.

Sír a rózsám, hogy nem lehet az enyém.

Szűz kebelén elhervadt már a remény,

A kádályos törvény mondta a szabát:

Katonának házasodni nem szabad.

Én épen azon tűnődöm, mily fölségesen tudja a nép költője eszméit kifejezni, mikor egy új kedves hírrel lepnek meg. A szíves házigazda egy élénk mesemondó lányért küldött. Ez egy Kálmán Róza nevű hajadon, kinek szép arca oly élénken beszél, mint a nyelve. A házigazdával kimegyünk a kertbe, egy pompás »tölfának« árnyékában leheveredünk s a szép Rózát faggatni kezdjük tudományos szempontokból.

A lány azt hiszi, hogy e gyöngéd pillantások, melyek feléje röpkülnek, őt illetik. Csalódol! E gyöngéd biztatás csak arra való, hogy valami jegyezni valót mondj, s mikor a nyelvészek édes szavakkal fordulnak hozzád, ne higgy nekik, mert te csak tudományos objektum vagy az ő szemükben.

MAGYAROK A VILÁGNELVMOZGALOMBAN.

Irta Giesswein Sándor.

A világnyelv problémája nem új dolog, de a mostanában fellendült esperanto mozgalom új aktualitást ad neki. Nem az a célom, hogy e sorokban a világnyelv apologiáját vagy kritikáját megírjam, én csak a természetrajzát akarom megírni és pedig különös tekintettel arra a munkára, amit a magyar génusz ebben az irányban kifejtett.

A világnyelv szükségletét különösen azóta kezdték érezni, amióta a latin nyelvnek világnyelv jellege hanyatlani kezdett. Ez pedig két oknál fogva állott be, először azért, mert a latin nyelvet a nyugateurópai civilizáció területén is mindinkább kiszorították a modern nyelvek. A középkorban egész Nyugat-Európa területén a tudományos irodalom kizárólagos nyelve a latin volt. Dante, az olasz irodalmi nyelv atyja, midőn a tudós republika számára bölcséleti munkát írt, a latin nyelvet vette elő. A latin nyelv olyan kulturális egységet teremtett meg, melynek segítségével a tudományos gondolkodás az akkori művelt világnak közös kincsévé vált, s amit angol, francia, német, magyar, lengyel ezen a nyelven megírt, azt, amennyire a közlekedési eszközök megengedték, rövid időn belül az egész művelt világ élvezhette.

A XVI. s még inkább a XVII. századtól kezdve azonban már kezdtek modern nyelveken is tudományos, főként bölcséleti munkákat megírni, s ekkor csakhamar észre kellett venniök, hogy e modern nyelvek az általánosság szempontjából a latinnak mögötte állanak. Egy Malebranche, Descartes, Locke a saját hazájában talán több olvasóra akadt azáltal, hogy műveiket honi nyelven írták, de a külföldön bizonyosan kevesebben olvasták el. Így a művelt népek nagy gondolkodói egymásközt nem tudtak úgy érintkezni, mint annakelőtte, a legtöbb esetben tolmácsra szorultak, s a szellemi érintkezésnek e módja mindig a közvetlenségnek és szabadságnak a rovására történik.

De még egy másik ok is járult ahhoz, hogy a latin mint a tudomány nyelve háttérbe szoruljon, az t. i., hogy a közlekedő eszközök fejlődésével Nyugat-Európa népei mindinkább és mindig nagyobb mértékben érintkezésbe jutottak oly művelt népekkel, melyek a latin nyelvet nem ismerték. Egy-egy élő nyelvet, a spanyolt, franciát, angolt csak megtanulták, de a holt latin nyelvet a hindu vagy kínai ritka esetben sajátította el, legfőleg a misszionáriusok iskoláiban. Hiányzott tehát egy általánosan használható hid a nyugat és kelet kultúrája között. Ha egy ideig a francia nyelv iparkodott is a latinnak a helyét elfoglalni, egészében, különösen a tudomány terén, ez nem sikerült neki, sőt később az angol nyelvben hatalmas versenytársa akadt, ami azonban egyiket sem engedte igazán egyetemessé lenni.

Innen van, hogy a XVII. század legnagyobb gondolkodói komolyan foglalkoztak egy mesterséges világnyelv eszméjével. Descartes ennek az általános nyelvnek a rendszerét a Mersenne atyához (1629, nov. 20) írt levelében fejtegeti. Azt véli, hogy nem is volna nehéz olyan nyelvet fölépíteni, amelyben csak egyféle ige- és névragozás lenne minden rendhagyóság mellőzésével, amely szerinte a használat rongálásából származik; a viszonylatokat úgy a névszónál mint az igénél bizonyos önállósággal bíró elő- és utóragokkal kellene kifejezni. Descartes szeme előtt úgy látszik egy kezdetlegesen ragozó (agglutináló) nyelv alaktana (morfológiája) lebegett, és ő azt hiszi, hogy még a közönséges ember is hat óra alatt annyira elsajátíthatná ezt a nyelvet, hogy szótár segítségével ezen a nyelven fogalmazhatna.

Emellett azonban még egy más gondolat is lebegett Descartes előtt, az t. i., hogy ez az ideális bölcséleti nyelv (*langue philosophique*) oly vilá-

gosan és tökéletesen fejezze ki a fogalmakat, hogy minden félreértés lehetetlen legyen. Descartes és az ő követői a fogalom és nyelvbeli jelzése között bizonyos szervi összeköttetést kerestek, s ez a körülmény sok ábrándos kísérletre adott alkalmat, melyek az általános nyelvnek (*lingua universalis*) ügyét csak nehézségekbe bonyolították és sokak előtt még most is lehetetlennek és nevetségesnek tüntetik föl.

Descartes e gondolatát Leibniz fogta fel újból, aki 1663 óta és még tüzetesebben 1679 körül foglalkozott ezzel az eszmével.¹ Úgy véli, hogy az okszerű nyelvben (*langue rationelle*) a szónak a fogalmak meghatározását (definícióját) kell adniok és emellett egymáshoz való viszonyaitak szemmel láthatóvá kell tenniök, úgy hogy a beszéd mintegy algebrai műveletté válnék. Ennek a kivitelére Leibniz két eszmét próbált érvényesíteni, az egyik tisztán elméleti volt, az t. i. abban állott, hogy a fogalmakat mintegy lajstromozni kívánta és osztályozásuk szerint megfelelő betűösszetételekkel jelezni, ez lett volna »az emberi gondolatok abécéje« (*l' alphabet des pensées humaines*). A második már gyakorlatibb mód volt, amennyiben arra gondolt, hogy a latin nyelvből alaktana egyszerűsítésével, szóképzésének szabályozásával és a nemek és minden látszólagos rendhagyóság kiküszöbölésével alkossa meg a bölcséleti nyelvet.

Ezek az elvi gondolatok voltak azután a további kísérletek alapjai. E kísérletezések azonban kétféle irányban ágazódtak el, mert az egyik rész azt vélte, hogy a fogalomjelzést nem a hangok közvetítésével, hanem direkt módon, látható jelek alkalmazásával érhetik el. Ez az úgynevezett *pazigrafia* a szó szoros értelmében nem tartozik a nyelvhez, minihogy a nyelv alatt rendszerint a gondolatoknak hangok által való jelzését értjük.

Midőn mi valamely szöveget olvasunk, közvetlenül nem a fogalmak jelzését látjuk magunk előtt, hanem hangjelző betűjegyeket; ezek a látható jelek felidézik a hallható jelek emlékét, amely hallható jelek összetétele a fogalmakat és azoknak egymáshoz való viszonyát keltik föl öntudatunkban, úgy hogy az olvasás pszichológiai szempontból kettős művelet, mert először a szem által a hangok képzetét ébresztjük fel és azután másod sorban e hangbeli képzetek felébresztésével keltjük fel a fogalmakat.

Mindazonáltal az írás a maga eredetében közvetlenül fogalomjelzés volt, aminek a nyomai láthatók az egyiptomi hieroglif írásban, a sumer-akkad és asszír-babiloni ékirásokban, ahol a fogalomírás (ideografia) még mindig elég erős szerepet játszik, de ezt a fogalomjelző írásmódot használja még ma is a kínai nyelv és a kínai kultúr világ. Ez a direkt fogalomjelzés nem szorúl a hangjelzés közvetítésére, hanem a látóérzék közvetítésével egyenesen kelti föl a fogalom képzetét, innen van, hogy amit a kínai az ő fogalomjelző írásával leír, azt elolvashatja és megértheti az is, aki egy szót sem ért a kínai nyelvből, föltéve, hogy a mintegy 40,000-nyi fogalomjelzést (ideogramm) ismeri.

A fogalomírásnak tehát e tekintetből van valami előnye, az univerzalizmus jellegével bír, de mivel másrészt az emlékezetet annyira megterheli, hogy ugyanannyi fáradsággal az ember megtanulhat akár tíz egészen

¹ Részletesebben először e munkájában: *Dissertatio de arte combinatoria*, Lipsiae 1666.

különböző családhoz tartozó nyelvet, a mai kultúrvilágban hódítani nem fog, sőt nagyon valószínű, hogy a műveltség haladtával a mennyei birodalom lakói is áttérnek a betűírásra, bár a nagyon is eltérő kínai dialektusok, sőt mondhatnók nyelvek mellett az egységes írásmód a nemzeti és kulturális egység kiterjesztője és főntartója.

Ezt a fogalomjelző általános gondolatközlést, melyet pazigrafiának is neveztek, Angolországban, Leibnizzel csaknem egyidejűleg John Wilkins, Chester püspöke művelte¹, nálunk Magyarországon pedig egy századdal később Tapoltzafői Kalmár György próbálkozott meg annak új módszerével. Kalmár György, ki a veszprémmegyei Tapolcafőn 1726. évben született és a debreceni collegiumban végzett tanulmányai után még angol egyetemeken és Leydenben tanult keleti nyelveket, 1772-ben, midőn a kecskeméti ev. ref. kollégiumban konrektor volt, írta meg a pazigrafiára vonatkozó munkáját e cím alatt: *Praecepta grammatica atque specimina linguae philosophicae sive universalis, ad omne vitae genus accommodatae* (két rézmetszetű táblával). Ugyanaz megjelent 1773. olaszul bővített kiadásban (6 rézm. táblával) és 1774. németül (6 rézm. táblával és a szerző arcképével).

Kalmár György az ő pazigrafiáját a legkülönbözőbb írásjegyekből állítja össze. Vannak közte úgynevezett hieroglifikus jegyek, pl. midőn fekvő félkörrel az eget jelzi, azonkívül a latin, görög, héber és főként a malabári ábécé különféle betűi. Ezek mindegyikével egy-egy fogalmat jelez, és pedig rendszerint úgy, hogy olyan betűt használ ilyen jelzésre, mely lehetőleg minél több nyelv megfelelő szavában előfordul. Például az ember fogalmát az *m* betűvel jelzi, mivel ez szerinte a latin, germán, magyar (ember) sőt még a héber és török (*adam*) nyelv szavaiban is előfordul. A fogalmaknak változatait Kalmár azzal kívánja jelezni, hogy a betűből hol felül, hol alul, hol jobbról, hol balról valami kis részt vagy vonalat elcsíp. Az igeragozást a betű elé vagy után helyezett pontokkal (*puncta diacritica*) vagy vonalakkal jelzi. Kalmárnak e pazigrafiája, bár a külföldön is beszéltek róla, semmi gyakorlati eredménnyel nem járt, mert Kalmár nem gondolt arra, hogy ez a rendszer oly ritka emlékezőtehetséget követel, amió az övé volt, de másrészt az olyan finom megkülönböztetések mint pl. hogy a görög *δ* erőt jelent, de kissé megcsonkítva t. i. ha az alján levő domborodás nem zárul tökéletesen, akkor már épen alapjelentményének ellenkezőjét (erőtleniséget, tehetetlenséget) jelezné, tipografailag csaknem kivihetetlené tették volna és a legnagyobb félreértésekre vezethetett volna.

A pazigrafia kérdése mindazonáltal egészen a 19. század második feléig, sőt még azontúl is foglalkoztatta a tudós elméket és a legtarkább kísérleteket érlelte meg, mint feltűnő különlegességet pl. csak Don Sini-baldo de Mas kottás pazigrafiáját említem meg, melyet zenei hangszereken is le lehet játszani, de bármily szellemesek voltak e kísérletek, nagyobb körökben érdeklődést kelteni soha sem tudtak és pedig azért, mert minden pazigrafia az emlékező tehetségnek nemcsak segítségére nincs, hanem ellenkezőleg azt szerfölött megterheli.

¹ J. Wilkins, An Essay towards a real character and philosophical language. 1666. [L. ismertetését Müller Miksa Újabb Főolvasásaiban, ford. Simonyi Zs. 1876. 50—66. l.]

Azt a Leibniz-féle gondolatot, hogy egy alaktanában rendkívül egyszerű nyelv az ő szavaiban a fogalmak osztályozását juttassa kifejezésre, a mult század elején egy másik hazánkfi, Réthy András, a győri kir. akadémián a görög nyelv tanára kísérelte megvalósítani.¹

A nyelvtan dolgában Réthy csakugyan a legnagyobb egyszerűsége törekedett. Hivatkozva arra, hogy a magyar nyelvben nincs nem, a franciában az egyes és többes számot (a kiejtésben) csak a névelő jelzi, az angol nyelv csak egyféle névragozást ismer és az igeragozásban az egyes személyeket főként a személyes névmással különbözteti meg, a héber a feltételes módot csupán csak kötőszók által jelzi stb., azt véli, hogy mindezeket az egyszerűsítéseket az ő ideális nyelvében is meg lehetne valósítani. Ennélfogva az alapfogalom viszonyait utóragokkal kívánja kifejezni, olyformán hogy az *a* végzet a cselekvő és benható igék jelzője

» <i>ä</i>	»	» szenvedő	»	»
» <i>o</i>	»	» cselekvő és benható ige melléknév jelzője		
» <i>ö</i>	»	» cselekvő (nomen actoris) igefőnév	»	
» <i>e</i>	»	» az elvont főnevek (nomen actionis)	»	
» <i>é</i>	»	» az igehatározó (miként a latinban)	«	
» <i>i</i>	»	» a melléknév (miként a szlávban)	»	
» <i>ü</i>	»	» a szenvedő igefőnév	»	
» <i>u</i>	»	» a szenvedő igemelléknév	»	

Réthy nyelvében a névszó minden körülmények között változatlan marad, a viszonylatokat (Réthy csak a latin grammatika eseteit ismeri) csakis a névelő jelzi, melynek alakja egyesszámban nom. *ta*, gen. *te*, dat. *i*, acc. *to*, abl. *tu*, többesben pedig *at*, *et*, *it*, *ot*, *ut*. A nőnemű szótak Réthy német mintára *in* képzővel látná el. Ugyane mintára jelezné a középfokot *er* s a felsőfokot *es* képzővel.

Az igék minden módon, időn és személyen keresztül ragozatlanok maradnak, a személyeket az ige előtt álló névmás (*en*, *ed*, *es* — *ne*, *de*, *se*) jelezné, az igeidők különböztetét pedig a szótagok váltakozó rövidsége és hosszúsága által kívánja kifejezni, úgy, hogy a jelen időben mindkét szótag hangzója rövid, a multban az első hosszú, a második rövid, a jövőben az első rövid, a második hosszú.

Ez nagyjában az elég egyszerű nyelvtan. Egyszerű kíván lenni a szógyökök megalkotásában, amelyeknél a Leibniz-féle gondolatból kiindulva egy fogalomkörbe tartozó fogalmakat hasonló hangzásu, főképp csak a magánhangzó differenciálásával képzett szókkal jelezne.

Igy pl. az egységsszámneveket a kilenc hangzó skálája (*a*, *ä*, *o*, *ö*, *e*, *ë*, *i*, *ü*, *u*) adná melyekből a tizedeket előhehezettél (10 = *ha*, 20 = *hä* stb.), a százásokat pedig utóhehezettél (100 = *ah*, 200 = *äh* stb.) származtatja. 1000 = *mil*.

Igy akarja a konkrét és elvont fogalmak osztályozásaiban a fogalom-módosulásokat és variációkat hangzóvariációkkal kifejezni. Lássunk egy példát a növényvilágból. *Haj* *ta*, *hāj* ciprusfa, *hoj* fenyő, az utóbbinak vál-

¹ *Lingua Universalis communi omnium nationum usui accommodata per Andream Réthy in regia Academia Jaurinensi linguae graecae professorem, Archidioecesis Strigoniensis presbiterum. Viennae 1821.*

tozatait más hangzó előragasztásával különbözteti meg pl. *ahoj* magas fenyő, *'ähaj'* cirbolyafenyő, *'ohoj'* szurokfenyő stb; *'hěj'* tuja, *hej* tisztafa, *hij* boróka (ennek alfajai megint *ahij*, *ähij*), *'hüj'* juharfa *'ahüj'* platánlevelű juhar, *'ähüj'* acer negundo *'huj'* nyírfa stb. Ép így menne ez végig a mellékneveknél pl. *'naj'* kellemes, *'anaj'* kellemetlen, *něj* gyengéd, *noj* szelid, *něj* szigorú, *nej* édes, *něj* keserű, *nij* bájos, *nüj* kesernyés, *nuj* borizű stb.

Nem látom nyomát, hogy Réthy a saját nyelvén csak egy mondatot is próbált volna leírni vagy elmondani, ha ezt megteszi, talán maga is észrevette volna, hogy a gyakorlati céloknak sehogyan sem felel meg, s hogy az ő finom hangárnyékolásai a beszédben teljesen elvesznek, sőt a legnagyobb mértékben kétértelműekké, sőt érthetetlenekké válnak.

Még egy harmadik magyar ember, vagy legalább magyar származású próbálkozott a világnyelvalkotás nehéz problémájával. Ez dr. Liptay Albert I. o. tengerész orvos chilei szolgálatban, kinek idevágó munkája először spanyol nyelven jelent meg.¹ Liptay e munkájában az ő elődjének hasonló törekvéseit — ideértve a legújabb esperanto nyelvet is — ismereti és meglehetősen éles, néha gúnyolódó kritikával sújtja. Mindazonáltal hű maradt könyve mottójához, melyben azt mondja, hogy e tervezetének egyedüli eredetisége abban áll, hogy minden eredetiséget kizár, e tekintetben Liptay könyve nem unikum, bár szerzőjének őszintesége meglehetősen egyedül áll. Liptay nyelvalkotása fő és alapelveiben megegyezik a Zamenhof dr. által már jóval előbb az esperanto nyelv megalkotásánál követett elvekkel. Csakhogy Liptay talán jobban ragaszkodik a román nyelvekhez, főként a spanyol nyelv típusához. Liptay tudtommal az ő vázlatos tervezetét — legalább szótári szempontból — nem dolgozta ki részletesen, műveinek gyakorlati jelentőségük nem is volt, s különös figyelemre nem szolgált rá. De azért van valami, ami Liptay könyvét érdekessé teszi. Ez Müller Miksának az a levele, melyet az oxfordi tanár Liptayhoz spanyol nyelven írt művének elolvasásakor írt, s amelyet Liptay műve német kiadásában mindjárt a címtábla után hasonmásban közöl.

A nagy nyelvtudós e leveléből megtudjuk azt, hogy az ő véleménye az ilyen mesterséges nyelvalkotásokról 1890-ben is ugyanaz volt mint három évtizeddel előbb. Müller Miksa ugyanis már az ő újabb nyelvtudományi felolvasásaiban (1863.) is úgy nyilatkozik, hogy egy olyan mesterséges nyelv, mely a nemzeti nyelvek mellett a nemzetközi érintkezésben segédeszközülni szolgálhatna, megvalósítható dolog, s elismeri, hogy az ilyen mesterséges nyelv egyszerűbb, szabályosabb, és könnyebben elsajátítható lehet bármely más természetes nyelvnél.

A Liptayhoz írt levelében Müller Miksa ugyanazokat az elveket hangoztatja. »Azt hiszem — így ír levelében — hogy az ilyen egyetemes nyelv (*catholic language*, mert Liptay az ő spanyol művében a *lengua catolica* elnevezést használja, a catolica jelzőt az egyetemes fogalmával kötve össze), mint az öné nagyon hasznos lehet a nemzetközi gondolatközveti-

¹ La Lengua católica o sea proyecto de un idioma internacional sin construcción gramatical. París 1890. Német nyelven: Eine Gemeinsprache der Kulturvölker von dr. Adalbert Liptay Leipzig 1891. Ugyancz a mű megjelent francia kiadásban is.

tésre; de vajjon valaha valamelyik élő nyelv helyét elfoglalja-e? kételkedem, ha tekintetbe veszem az emberi természetet.*

A mesterséges nyelvekkel szemben a nyelvészek sokszor úgy vannak, mint némely botanikus a kertésznek mesterséges tenyésztéseivel és keresztezéseivel szemben. És *vice versa*. A nyelvész az ő szempontjából egy félreeső világszöglet nyelvét vagy nyelvjárását nagy figyelemre méltatja, mint a botanikus valami ritka növényt, melyet a kertész talán haszontalan gyomnak néz, s a gyakorlati nyelvmester megint akárhányszor nem bír kellő érzékkel aziránt a mélységes néppszichológia iránt, mely minden nyelvben és nyelvjárásban nyilvánul. Mindazonáltal a mesterséges alkotás — nyelvben és növényvilágban — csak akkor él meg, ha a természetre támaszkodik, de csak addig él az ő formájában, míg mesterségesen tovább ápolgatják, e nélkül a rózsafából is csipkebokor válik. Különben minden irodalmi nyelvben van valami a kertész nyesegetéséből, ápolásából és keresztezéséből. Azért hát egy alakjaiban egészen mesterségesen készült nyelv sem lehetetlen, ha t. i. a nyelv természetére támaszkodik. De mihelyest ebből a nyelvből egy közkeletű népnyelvet akarnának alkotni, az ép úgy alája volna vetve a kiejtésbeli változásnak, alkalmazkodásnak és a jelentésbeli elkülönbözésnek, mint minden egyéb nyelv. Ezt nem szabad elfelejtetni a mesterséges nyelvek — s így az esperanto nyelv — barátainak és ellenségeinek.

A művelt emberiségnek mintegy háromszázados törekvései közé tartozik egy a nemzetközi érintkezést megkönnyítő műnyelvnek a megalkotása, s ez a törekvés, ha e célját túl nem haladja, legalább is tiszteltetreméltó. S ha e nemes törekvésben a magyar elme is versenyzett, az csak dicséretére válik a magyar nemzetnek.

EGY SZÉCHENYI-PROBLÉMA.

Irta Beöthy Zsolt.

Sok érdekesnél érdekesebb probléma fűződik Széchenyi pályájához. Aki a Ferenc császár idejébeli közviszonyokat csak fölületesen ismeri is, bizonyára nem fog csodálkozni, ha e problémák közé sorozom azt is, hogy miképpen érthették meg őt. Amint lelkét kitárta: a nemzeti búbánathoz és lemondáshoz ép oly kevés köze volt, mint a múlt dicsőségében sütkérező nemzeti hiúsághoz. Új eszméknek és életnek előttünk merőben ismeretlen világát tárta föl; nehéz, ki nem próbált utat mutatott; egészen egyéninek látszó elszigetelt álláspontot foglalt el; olyan szokatlan hangon szólott melyben forró lelkesedés és hideg gúny, erős bizalom és metsző kritika, oktatás és korholás eddig nem hallott, sajátos módon keveredtek s amelyek tekergős, zsúfolt, sokszor kusza menete semmi kapcsolatot nem mutatott sem a magyar népi beszéddel, sem a kuriális stílussal, sem Ciceróval. Újító szókincsével, néhány merész szóalkotásával is Kazinczy iskolájához csatlakozik s a Világban hosszú apologiát ír róla, ahhoz az iskolához, mellyel éppen a gyökeresebb magyarság fejcsoválva, szinte értetlenül áll szemben. És mindennek ellenére megértették. Megértette még a maradiak-

nak tőle úgynevezett »rozsdás csoportja« is; de megértette különösen hazaszerte az a magyar ifjúság, melyre Dessewffy oly bizton számított, hogy ellene sorakoztathatja. Megértették, de ugyan mikép, minélfogva? Egyszerűen lelkének annál a két erejénél fogva, mely minden szavából kitetszett és minden tettéből kisugárzott: nemzeti érzésénél és hiténél fogva.

Sőt nemcsak megértették, hanem megszivlelték. Nem érezték nemzeti sérelemnek, nem vették zokon sok zok szavát; a bölcsesség szeretetével hatott a szívekbe nemzeti hibáink kérlelhetetlen feltárása és ostromozása. Ami politikai szónokoknál majdnem példátlan s csak a középkor nagy penitencia-hirdetőinél és a reformáció erkölcsi megújhodást követelő prédikátorainál találjuk mását: Széchenyi, mikor vesszejét suhogtatja nemzetének tévedései, hiúsága, hibái, vétkei fölött, sőt nem egy, féltve őrzött eszményét rombolja szét: szinte ellenállhatatlan erővel ragadja magával. A titka, hogy, mint ama régi prédikátorok, ő is fel tudta nemzetének tárni vele dobogó, érte vérző szívét és meg tudta mutatni az üdvösség útját. Bizonyára volt, aki máskép gondolkodott; de nem volt senki, aki kételkedett benne. Legnagyobb ellenfele, a magyar hazafi-érzés legszenvedélyesebb tolmácsa, emelte őt mint magyart maga fölé. Milyen tanulság rejlik mind ebben ránk, ami korunkra nézve is! Nemcsak nagyobb, de keményebb, kérlelhetetlenebb bírálója sem volt nemzetünknek soha Széchenyinél. De legkiméletelelenebb szavaiban is mindig és mindenkivel éreztetni tudja, hogy nem a lenéző idegenség, nem a kénytelen, alkudozó opportunizmus, nem a föltételes hazafiság beszél belőle. Gúnyjában, támadásaiban a fájdalom, a keserűség reszket, ebben is legmélyebb magyarsága, legégőbb honszeretete. A szájas és magyartalan kulturgógnek, mikor reá hivatkozik, nem lenne szabad elfelednie azt a vallomását, mely naplójában szakad föl szívéből, hogy: nemzetét ostromozott hibáiban is szereti, és azt a másikat a Világból: »A tett az első, a szó a második; az ember, a hazafi elül áll s csak aztán jó az író«.

TUDOMÁNYOS NYELVTAN TERVE.

Írta: Halász Ignác.¹

I. rész: A magyar nyelv eredete.

A magyar nyelv a többi nyelvek körében. Az uralaltáji és ugor nyelvek. Ezek jellemzése. Elválasztó sajátságok az uralaltáji nyelvek közt. A magyar nyelv eredete felől való nézetek. Bizonyosságok a finnugor csoporthoz való tartozására nézve. Művelődési mozzanatok a közös finnugor korban (a szókinszből ítélve). Mandzsu, mongol és iráni érintkezések. A finnugorság első elválása. Magy.-vog.-osztj. közös kor. Itt is művelődéstörténeti mozzanatok. A magy. nyelv önálló kialakulása. Mongol, iráni,

¹ Boldogult pályatársunk hagyatékából.

óbolgár, esetleg szláv hatás. A magyarság műveltségi állapota a honfoglalás idejében. A Magyarországból velük érintkező népek hatása: ószlovén, német, olasz, latin stb. elemek.

II. rész: Hangtan.

A nyelvtani tárgyalás fajtái: leíró és történeti. A magy. nyelvtan a kettőt egyesítve: leírás történeti módszerrel. A nyelv életében mutatkozó tényezők. Ezek a hangtanban is. A nyelvtan felosztása. Minden tárgyalásnál: népnyelv, régi nyelv, rokon nyelvek. — Phonetika. A hangok leírása Hangtan. A hangváltozások okai. Független és függő. A hangváltozás fajtái: A) Magánhangzók: 1. Magasság (illeszkedés stb.) 2. Zárttság és nyíltság változása. 3. Ajak és nemajakhangok változása. 4. Az időmérték vált. 5. Magánhangzók elveszése. 6. Járulék magánhangzók. B) Mássalhangzók: a) függő vált. 1. illeszkedés és fajtái; 2. dissimilatio; 3. hosszú és kettős mássalhangzók; 4. mássalhangzók elvesztése; 5 járulék mássalhangzók; 6. metathesis. b) független változások: 1. szabályszerűek; 2. egyéni. Kis körre, egy-egy szóra kiterjeszkedők (liba: zsiba, rózan: józsan stb.). Szótagok változása hangsúly és egyéb hatás alatt. A magán- és mássalhangzók története. A helyesírás.

III. Szótan, tkp. jelentés-.

A szó fogalmának meghatározása. Dolog-, tulajdonság- és cselekvés fogalmak. Ezek együtt voltak a gyökerek. Ebből a mondatban a szók. A szó minden változása a mondatban. A szótanba 1. a szók eredetének 2. jelentésének tárgyalása. Mind a kettővel az etym. A szók általános és egyéni jelentése. A jelentések időbeli, térbeli és társadalmi körök szerint való változása. Az alapjelentés megmarad mellette s belőle fejlődnek más jelentések. A szó alapjelentése elhomályosul v. egészen kivész s csak másodlagos jelentése marad fenn. Eredeti jelentés sokszor csak rokon nyelvek útján deríthető fel. A jelentésfejlődések változatos története. A jelentésváltozás nem mindig eredeti, itt is idegen hatás. Szók, melyek jelentésüket nem igen változtatják. A jelentés- felosztása: 1. Egy szónak többféle jelentése. 2. Több szónak egyféle v. hasonló jelentése. A utóbbi stilisztikai szempontból fontos. Az előbbi történeti fejlődés eredménye. Az első csoportnál: a) önálló jelentésvált.; b) viszonyos jelentésvált.; a) osztályai: megszorítás, általánosítás, átvitel (a szó értékének emelkedése, sokszorozódása); hangbeli elkülönődéssel járó jelentésvált.; a jelentés elhomályosulása. Hangzásbeli téves analogián alapuló jelentés vált. A viszonyos jelentés vált.: 1. alakváltozás nélkül; 2. alakváltozással (szóösszetétel; szóképzés). Mondattani jelentésváltozás (ragok, névutók egyszerű mondatnál; kötőszók; hangok befolyása a jelentésváltozásra) . . .

ASSZIR NYOMOK FINN-MAGYAR NYELVEKBEN.

Irta Munkácsi Bernát.

Mikkola József, finn nyelvtudós, egy évtizeddel ezelőtt magyarázatát keresvén a magy. *könyv*, mordvin *koňov*, 'papír' és szláv *kunjiga*, 'könyv' szók föltetsző egyezésének, arra az eredményre jutott, hogy e szavak összefüggése valamely közös forrásból való átvételen alapulhat. Utóbb meg is találta ezt a föltett közös forrást az asszírok nyelvében, hol szerinte egybevetésre alkalmas a *kunukku* 'pecsét' szó, számbavéve, hogy a jelentés itt, ép úgy mint a latin *sigillum* és szláv *pečatŭ*, 'pecsét' szók eseteiben, eredetibb 'jel, névjel', vagy általában 'írás'-féle értelmén alapulhat, s hogy ebből másrészt a fent idézett szavak 'könyv' és 'papír' értelme is könnyen fejlődhetett.

Mikkola e fejtegetése, mely a Finnisch-Ugrische Forschungen II. kötetében (1902. évf. 77—78. l.) jelent meg s mindeddig ellennézettel nem találkozott, fölhívja figyelmünket arra, hogy a finn-magyar nyelvek szókincsének, illetve régi jövevényelemeinek vizsgálatában az asszír hatás lehetősége is tekintetért érdemel. Hiszen Asszíria az emberi művelődésnek legősibb fészke s az innen eredő szellemi áramlatok az időszámításunk előtti évezredekben kiterjedtek egész Elő- s Kis-Ázsiára, sőt mintegy nyolc századon át politikai hatalommal is társultak e világrészen. Joggal föltehető hogy e műveltségi hatás, hacsak gyöngye foszlányokban is, vagyis egy-egy tárgy, képzet s az ezeket jelző szók alakjában, eljutott az Ázsia északnyugat határain lazább állami szervezetben élő törzsekhez is, melyek között a finn-magyar nyelvűekről különben is kétségtelen, hogy régibb korokban ázsiai kulturhatások alatt fejlődtek. Ha ez a föltevés helyes s finn-magyar téren nyelvi egyezésekkel is igazolható, akkor ez egyezésekben a finn-magyar nyelvek jövevénytáráinak már eddig kimutatott két ősi rétegéhez, az árja és kaukázusi elemekéhez, harmadikul az asszír hatás rétege csatlakoznék, minek nevezetes tanúsága volna a finn-magyar népek őstörténetére nézve is, mert szinte döntő erejű bizonyítékkal támogatná azt a felfogást, melyet »Alán nyelvemlékek szókincsünkben« (Ethnographia, 1904. évf. 1—19. l.) és »A magyar őshaza kérdése« (uo. 1906. évf. 65—87. l.) című értekezéseimben volt alkalmam bővebben fejtegetni, hogy t. i. e népek kialakulásának szintere csakis arra a földrajzi vidékre tehető, hol az árja, kaukázusi és asszír nyelvhatás egyaránt érthette, vagyis a Kaukázus északi tájára.

A következőkben e tárgyra vonatkozó kutatásaimnak néhány észleletét kívánom bemutatni avval az előrebocsátott s hangsúlyozott észrevétellel, hogy midőn finn-magyar és asszír nyelvi tények egyezéseiről szólunk, ez nem jelenti azt, hogy az illető finn-magyar szó kimutatott asszír másának egyenes, közvetlen átvétele, hanem csak azt, hogy ezek az egybevetett nyelvelemek összefüggők. Az asszír nyelvet ugyanis csakis az ékírtok tökéletlen följegyzéséből ismerjük, melyből különösen a magánhangzók vulgáris ejtésére nézve nem nyerhetünk biztos tájékoztatást. Másrészt ismeretlen a nyelvjárás is, honnan a szóban forgó elemek kerültek s igen lehetséges az is, hogy vándorlásuk útja egy vagy több közvetítő nyelv területén át vezetett. Természetes, hogy ily körülmények közt a rendelkezésünkre jutott adat néha alakjában, vagy jelentésében nem szorosan megfelelő

s hogy ezért esetleg föltevésekkel és következtetésekkel vagyunk kénytelenek a mutatkozó eltéréseket áthidalni. De történetelőtti nyelvérinkezések vizsgálátánál sokkal kedvezőbb irodalmi viszonyok közt is gyakran vagyunk ráutalva ily eszközökre s csak belátástalan kritika az, mely föltétlen bizonyosságokat követel ott, hol világosan látni a rendkívüli homály és nagy messzeség miatt igen nehéz, vagy képtelenség.

Források: Assyrisches Handwörterbuch von Dr. Fr. Delitzsch. Leipzig, 1896 (D.). — Supplement zu den assyrischen Wörterbüchern von Bruno Meissner. Leipzig, 1898 (M.). — Assyrisch-Englisch-Deutsches Handwörterbuch. Herausgegeben von W. Muss-Arnolt. Berlin, 1905 (MA.).

*

A) Asszír kapcsolatú szók a magyarral rokon nyelvekben:

Elterjedt szó az osztjákban: ÉO. *ān*, *āni* 'tál, tányér' (Pápay), *ān* 'Geschirr, Schale, Trog' (Ahlquist), IO. *ān*, *āna*, *ānē* 'csésze, tál, agyagedény' (Patkanov) s a vogulban: ÉV. *āni*, *ānā* 'csésze' KLV. *ānē*, ALV. *gnā*, KV. *ognā*, PV. *ognē*, TV. *gñi* id. (KLV. *panē* g. ALV. *sar* g., KV. *poāt* *ognā* 'tányér, tkp. 'lapos csésze'). Föltetsző egyezés az asszírban: *ānu*, Behälter, Gefäss, Werkzeug' (MA. 65), *anu* (status constr. *an*) 'Gerät, Gefäss, Behältniss' (*an šī-ki-tum* 'Bewässerungsgerät' D. 94), mely a vogul-osztják *ān* alaknak felel meg, minthogy e nyelvekben a rövid véghangzó eredeti s régi jövevényszókban, úgy mint a magyarban is, rendszeren elenyészik (pl. vog. *sūt*, osztj. *Aabēt* 'hét' = szkr. *sapta*, vog. *qšter* 'ostor', magy. *ostor* = -avesztai *aštra*). E mellett az *āni*, *gnā*-féle változatok, úgy látszik, véghangzójukkal az eredeti teljes hangzáson alapuló dialektikus mellékalakok. Hasonló eset t. i. ÉV., KV. *ēsērmā* 'szégyen' egyéb nyelvjárások *ēsērēm*, *īserēm* alakjai mellett, melyet megmagyaráznak az osztét *āfsārmī* és *āfsārm* = av. *fšarēma*- id. változatok.

Az északi vogulban, különösen a Felső-Lozva vidékén az 'ón' neve *g'nēx*, mely Ahlquist vogul szójegyzékében is megtalálható *anax* alakkal. Ennek mintaképe az asszír *anaku* 'Blei, Zinn' (MA. 70), *anāku* 'Blei' (M. 11), melynek rokonsága a sémi nyelvekben: arab *ānukun*, *ānuk* 'Zinn', héber *'anūk* 'Bleigewicht, Senkblei', etiop *nūk*. Van az örményben is *anag*, a sumírban *nagga*, *niggi* s a szanszkritban *nāgam* 'Blei, Zinn' (O. Schrader: Reallexikon der indogerm. Altertumskunde, 995; Uhlenbeck: Etym. Wb. d. altind. Sprache, 146). Nem lehet gondolni a vogul szónak arabból való származására, mert az idézett arab szó a törökségben ismeretlen, már pedig csak ez úton kerültek esetleg arab elemek is az obi nyelvekbe.

A népek külső történeteire nézve igen becses tájékoztatók a méltóságnevek. Valamint a *király* és *császár* szavak minden történelmi ismeret nélkül is világosan tanuskodnának arról, hogy a magyar egy szláv nép között vagy ennek szomszédjában élve szerzett közelebbi tudomást a nyugati országok állami szervezetéről s ahogy a finn *kuningas* 'király' szó magában véve is hirdeti a finneknek régi politikai érintkezését germán népekkel, úgy mutatja az északi vogul *xqn*, osztják *xqn*, *xon*, *k'qn*, zürjén *kan* 'fejedelem, király' szó, hogy e népek közvetlenül az orosz uralom előtt a szibériai, illetve kazáni tatár khánok hatalmi köréhez tartoztak (vö. tobolszki és kazáni tatár *kan*, altaji *kān*, ujjur *kayan*, keleti török *xān*

'fejedelem, khán' stb.), míg ugyane szónak votják *kun* mása magánhangzójának csuvas alkatával (csuvas *xon, xun*) a volgai bolgár-török uralomra emlékeztet. Régibb korokra utalnak vallomásaikkal a cseremisiz *kugo-ža* 'király, cár', melynek előrésze a cserem. *kuyō* 'nagy' szó, utórésze pedig a perzsa *šāh* 'király, uralkodó' továbbá a votják *āksē*, zürjén *āksi* 'fejedelem, úr' szó, mely az avesztai *xšaya-*, szk. *kšāya-*, 'Herrscher, Fürst, König' szó alapján magyarázható (l. ÁKE. 147.). Ugyancsak iráni alapon fejthető meg a magy. *úr*, mely az óperzsa *aura-* = avesztai *ahura-* 'Herr, Machthaber, Fürst; Gerichtsherr' szóval látszik egybetartozónak (l. uo. 615. l.), míg a mordvin *azār*, *azoro* 'úr' (*kan-azār* 'fejedelem') = vogul *qtēr*, *ōtēr* = osztj. *ūrt*, *ōrt* 'fejedelem, úr' az av. *ahura-* óind. *āsura-* másának hangalakját tükrözik (l. uo.). Megfejtetlen eddigelé a finn-magyar nyelvek sajátos méltóságnevei köréből a magasabb fejedelmi rang déli jelzése: KV., PV. *ngjēr* ('uralkodó, cár', míg *ōtēr* 'kenéz, fejedelem'), ALV. *ngēr*, KLV. *nāēr*, TV. *nājār*, Reguly följegyzése szerint *naer*, *nger*, 'Kaiser', Ahlquist szerint *naer*, *najer*, *noair*, *naïr*, 'Fürst, Kaiser' s íme előkerült az asszírban: *nāgīru* 'einer der die Oberaufsicht, den Oberbefehl über etwas führt: Vogt, Kommandant u. dgl.' (D. 447), 'wahrscheinlich: Vogt, Aufseher, Präfekt, Kommandant' (MA. 644). Szinte úgy tetszik, mintha valamikor az asszír-babiloni uralkodók evvel a kisebb címmel tisztelték volna a határaikban élő népecskék kenézeit, kik azt büszkeséggel viselhették saját népük között is, mint ahogy ma is többet mondó az osztj. fejedelmeknek oroszoktól is alkalmazott *knjazj* (osztj. *kanas* Ahlqu., ÉV. *kānēs*) címe a régi *ūrt*-nál. Hangalkatában a *ngjēr*, *ngēr* alak **nāyir(u)* előzményen alapulhat; vö. ÉV. *āyi* 'leány': egyes l. sz. *āyim* ~ KLV. *oq̄i*: *oq̄ēm* stb. stb.

A méltóságnevekkel ellentétes fogalmú, t. i. 'szolgát' jelentő szavak közül is találkozik a legközelebbi rokon nyelvekben egy, melynek az asszírban mutatkozik egyezése. Ez az ÉO. *qrti* (Pápay), *ort* (Ahlquist), IO. *ort* 'Sklave, Mietling' (Patkanov): *ort-xo*, IO. *ort-xui* 'férfiszolga', *ort-nē*, IO. *ort-nē*, *ort-ima* 'nőiszolga'. Hangalakban és jelentésben pontosan megfelel az asszír *ardu*, 'Knecht, Sklave' (D. 129, MA. 97).

Egy holló-fajtának, a magtörő hollónak (*Corvus caryocatactes*) vogul neve: ÉV., KV., PV. *vōrēp*, LV. *vōrp*, Regulynál: LV. *vuarp*, Ahlquistnál: *vōrīp*. Ezt Budenz a magy. *varjú* s több más rokon nyelvi szóval egyeztette (MUGSz. 566), melyeket azonban a végzetek nyilvánvaló eltérése miatt külön kell tartanunk. Megtalálván az utóbbiaknak iráni kapcsolatát (ÁKE. 625), a vogul *vōrēp*-re nézve az abcház *orb* és szvanét *verb* 'sas' szók hasonlatosságára figyelmeztettem (u. o. 626), melyekhez ezuttal még az egyjelentésű gruz *orbi* alakot csatolhatom. Most úgy látszik, hogy az idézett vogul és kaukázusi szavak hasonlósága közös sémi forrásból való eredeten alapszik; föltűnően egyeznek t. i. asszír *āribu* 'Rabe' (D. 128, MA. 95) = héber *ōrēb*, aram. *ūrebū*, vagy *ōrebū*, arab *gurāb*. A vogulban a *v* szókezdő, mint ezt régi és újabb keltű jövevényszókon több példában igazoltam (l. ÁKE. 119, 139–140, 640), lehet bár járulék-mássalhangzó is; de tekintettel a sémi nyelvek kezdő laringális mássalhangzójára, valószínűbb, hogy az átadó sémi dialektus, illetve a közvető nyelv ejtésén alapszik.

A kemence, mint a ház berendezésének fontos szükséglete, nem a kezdetleges társadalmi állapot fokán szokott jelentkezni, mert már letelepült

életet s szilárd lakó épületet föltételez. Nincs is rá eredeti szavunk pl. a magyarban, mert a sátorban lakó nomád életű régi magyarok hajlékaikban nyilván nem építették. Annál különösebb, hogy van rá sajátos szó az uralvidéki nyelvekben, minők a votják *gur*, a zürjén *gor*, az északi vogul *kūr*, tavidai *kwir*, kondai *kör*, északi osztják *kūr*, *kör* (Ahlqu.), irtisi *kör*, szurguti *kör* (Patkanov, Castrén). Azonban kiderül, hogy a szó itt sem eredeti: az asszirban ugyanis *kūru* 'vielleicht Ofen' (MA. 432, D. 324), Hommel szerint 'Schmelzofen' (MA. u. o.). A héberben is van *kūr* = aram. *kūrā* 'Schmelzofen, Schmelztiegel der Metallarbeiter'.

B) Asszir kapcsolatú szók a magyarban:

A műveltség fogalomkörének egyik legjelentősebb szavát, a *könyvet*, említem e helyt első sorban. Már a bevezetésben utaltam Mikkola nézetére, mely e szavunkat az asszir *kunukku* 'pecsét' szóval hozza összefüggésbe; azonban mind alak, mind jelentés tekintetében alkalmasabbnak mutatkozik az egybevetésre az asszir *kūn(i)ku* 'Tafel, Urkunde' szó (D. 919), mert az ékiratos agyagtábla s bibliai kótblák a 'könyv' legősibb formái s másrészt a hangfejlődés menete is egyszerűbben képzelhető így egy hasonult hangzóju (**kānīyū*, **kōnīyū*, **kōnīyū*-féle közvető alakon át a *kōnyv*nek régi *kōnyū*, *kōnyō* s a székelyben ma is élő *kōnyū* ejtéséhez (I. Simonyi: TMNy. 337). Nyilván hasonló alak lehetett mintaképe a mordvin *koŋov* 'papír' szónak is (vö. a hangok alakulatára nézve: mord. *koŋan* Hinterteil, After < tör. *kötān*, *toba* 'Hügel' < tör. *töbā*), mert pusztán abból hogy az ezekkel valamikép szintén összefüggő ósszláv *kūnjiga* 'könyv' szónak *kūnjega* mellékalakja is van, még nem következik, hogy az utóbbi tükrözi valamennyi átvételnek közös eredetijét, vagyis hogy a *kōnyv* és mord. *koŋov* szintén *kōñōy*-féle alaphangzásnak volnának egyező fejleményei, mint ezt Mikkola véli (FUF. 1: 113). Történhetett ugyanis az átvétel különböző alakváltozatokkal és különböző közvető nyelveken át s ez is oka lehet a szláv alakok eltéréseinek. Maga Mikkola nem vet súlyt az asszir *kunukku* alapján való magyarzatnál az ósszláv *kūnjega* alakváltozatra.

A magyar *sok* szónak már Budenz kimutatta egyezését a cseremisiz *šuko*, *šuka* 'sok' szóval. Mindkettőnek közös eredetibb forrására utal az asszir *šuku* (*šuqu*) 'Überfluss, Üppigkeit' (D. 647, MA. 1096), sőt minthogy sumir és asszir elemek a törökségben is kimutathatók, bizonyára ezzel függ össze a néhány török dialektusban (oszmán, krimi tatár, szagaj) ismert *çok* 'sok' szó is.

Magy. *szom-jú* szavunknak (utórészében a *joh*, *jonh* 'viscera, cor, stomachus' szóval) szintén kimutatta Budenz rokonságát a zürjén-votják *šumal*, permi *šimal* 'éhezni' szóval, melyekhez még a finn *himo*, észt *hīmu* 'appetitus (cibi), cupido, desiderium vehemens' szót is hozzásorolják (I. Paasonen: Die finnisch-ugrischen s- Laute, 103, 60). Az utóbbi szók igei alapuak (vö. votj. *šumām* 'éhes' nom. verb. **šum-* töből) s jelentés tekintetében is némileg eltérők a magyar megfelelőitől. Pontos egyezés az asszirban: *šūmu* 'Durst' (MA. 880), *šumū* 'Durst, Wassernot' (u. o. 881), *šūmmū* (auch *šumū* geschrieben), heftiger, brennender Durst, Durst überhaupt' (D. 570).

A *légy* (*dongó-légy*, *ló-légy*) eddig ismert biztos egyezései: zürjén *lōdž*,

permi *līdž* és votják *ludž*, *luž* 'dongó-légy, ló-légy' melyeknek végzete *nš*, (*nš*)-féle előzményre vall (ÁKE. 439). Megerősíti e föltevést az asszír *lamšu*, eine bestimmte Fliegenart, Staubfliege' (D. 381), *lamču*, Insekt, Fliege (MA.), melyhez képest a jövevényszót átadó nyelvjárásban, vagy a közlető nyelvben *a* ~ *ä*-féle hangváltozatot kell fölvennünk. Ekkép mutatkozván a szóvándorlásnak útja, a kaukázusi kapcsolat föltevése (ÁKE. u. o.) el-ejtendő.

Számbavéve azt, hogy a magy. *kar* szónak a szkr. *kará*- 'kéz' s a votják *pīd* 'láb' szónak a szkr. *pād*- 'láb' szóban akadnak szorosan egyező hasonmásai, talán nem kelt nagy megütközést, ha a finn *käte*, lapp *käta*, *kūt*, cserem. *kef*, vogul *kāt*, *kūt*, osztják *kēt*, magy. *kéz* szónak az asszír *kātu* (*qātu*, babiloni *gātu*, plur. *kātē*, *kātū*) 'Hand' (D. 598. MA. 936.) szóval való alakí és jelentésbeli találkozására utalunk az előbbi esetben is tapasztalt *a* ~ *ä* hangváltozás lehetőségének figyelembevételével.

A magyar *negy-ven*, *öt-ven* stb. tizes számnevek végzetét tekintettel az azonos vogul *nāl-men* 40, *āt-pēn* 50, = zürjén *hela-mīn* 40, *veti-mīn* 50 stb. számnévi összetételek utórészének a zürjén *kē-mīn* 'mennyi?' *sē-mīn* 'annyi' stb. névmásokból világosan kifejlő 'mennyiség' értelmére, eddigelé a szkr. *māna*- 'Mass, Umfang, Gewicht, Grösse' szóval vetettem egybe (ÁKE. 604—5). Még alkalmasabbnak látszik az egyeztetésre az asszír *mēnu*, *mīnu* 'Zahl' (ebből: *manū* 'zählen, rechnen' melynek rokonsága: héber *mānāh*, aram. *menū* 'zählen, rechnen, berechnen'), miszerint *negy-ven* voltakép ezt jelentené: 'négy (nagyobb) szám'. Figyelembe veendő itt, hogy a finn-magyar népek eredetibb hetes számrendszere (melyből a tizes utóbb alakult) csakis a hétnek hét napján, illetve a holdnegyedek napjainak számításán alapúlhat, de a hónapnak hetekre való beosztása asszír-khald tudomány.

Több szóegyeztetésnek tudományos értékére nézve ismereteink mai állása szerint a lehetőségnek és valószínűségnek abban a mértékében sincs módunk eligazodni, mint az eddig elsoroltakban. Ilyen pl. az asszír *lū*, 'Ochs, Stier' szónak (MA. 463) hasonlósága a magy. *ló*, *lū*, vogul *lūw*, *lū*, osztják *lau*, *tau* stb. szóhoz, melyeknek egybevetéséhez esetleg közös 'vonó állat' féle alapértelem fölvetelével talán a jelentésbeli eltérés sem volna nagy akadály, tekintetbe véve hogy — mint Paasonen kimutatja (Kiehlis. 19) — a finn *lehmä* 'tehén' a mordvin *lišm'ä* 'ló' szóval s a finn *sonni* 'bika' a dorpati észt *sõnn* 'csődör csikó' szóval azonos; de nehézséget okoz, hogy a vogul *lūw*-tőnek a kondaiban *loy*- (személyragokkal; *loyēm*, *loyēn* stb.) változata van, mely a szurguti osztják *lōx*, *lox* alakban is fölismerhető, ellenben az asszír *lū*-nak ily hangtörténetéről nincs tudomásunk. Még nagyobb a bizonytalanság, ha az illető egyező szónak homályos, vagy ismeretlen a rokonsága, melyeknek történetéről ennél fogva épenséggel semmit sem tudhatunk. Tehát inkább csak a nyilvántartás céljából említjük meg a következő asszír adatokat: *dīšu* 'üppiger Pflanzenwuchs' (*dašu* 'üppig sein, blühen; üppig machen, strotzen lassen, gedeihen lassen' MA. 269, vö. héber *deše* 'junges Grün, Gras'), mely talán a *dīsz* 'bő termés, bőség' (*dīszl-ik*, szépen tenyészik, bőven terem' MTSz.) megfejtésének útját egyengetheti; *sīku* 'eng, schmal' (*sāku* 'eng sein, schmal sein' D. 492, MA. 780), mely az eddigelé kielégítően nem magyarázott (vö. MUgSz. 320) *sžuk* szó szempontjából hívja föl figyelmünket; *nū'īdu*, *nūdu* 'erhaben,

hoch, hehr u. dgl., selten von natürlicher Höhe' (*na'adu*, *nādu*, erheben, erhöhen' D. 137, MA. 627), mely a teljesen homályos *nagy* szóval cseng össze (vö. ennek 'primus, summus; celebris, clarus' féle jelentését és *had-nagy*, *udvar-nagy*-féle alkalmazásait); *enzu* 'Ziege' (D. 99, MA. 69) = héber 'ēz, aram. 'īzzā, mely a magyar *ős* régi *éz* (a Schlägli és Besztercei szójegyzékben: 'caper') alakjához még közelebb áll, mint a pahl. *aza-k* 'Ziege, = szkr. *adždā* 'Ziegenbock', mellyel eddig egybevettem (ÁKE. 511); *baṭū* 'ein Hausgerät (es wird wohl auch ein Gefäß bedeuten' M. 23): vö. *bádog* régi s tájnyelvi alakjában *bátok* 'bádogból való kisebb fajta vízmeregető és ivóedény' (I. ÁKE. 262); *kumū* 1) Pelekan; 2) ein anderer Vogel, vielleicht auch ein Kropfvogel' (Jensen szerint: 'Schwan', Amiaud szerint: 'Flamingo, D. 335, MA. 394), mely a *gém* madárnévre emlékeztetve talán helyesebb nyomon vezet, mint eddigi török és árja alapon megkísérlett egybevetéseim (vö. a közvető nyelv föltehető alakjára nézve: török *bulan*, *bülün* 'szarvas' > magy. *belén*, *bölény*; tör. *kotan*, *kütün* 'gólya; gödény' > magy. *gödény*: tör. *kök*, *kük* 'kék' > magy. *kék*; tör. *könäsü*, *künü-sewē* 'kénéső' > magy. *kénéső* stb.).

Uj akna tárúl itt élénk összehasonlító nyelvi kutatásaink kincses bányájában. Az első kíváncsi körültekintés a gyöngén beszűrődő világnál itt is, ott is nemes ércek csillámlását véli észrevehetőnek; utóbb egyikre-másikra, talán a nagyobb részre is kiderítheti a tüzetes nyomozás, hogy 'nem mind arany ami fénylik'.

HEHEZETES HANGOK AZ ŐSMAGYAR NYELVBEN.

Irtá Szinnyei József.

Tudvalevő dolog, hogy a rokon nyelvek két szókezdő zárhangjának a magyarban réshang felel meg, t. i. a közép-, illetőleg hátsó-palatális *k*-nak *h*, és a *p*-nek *f*, pl. f. *kala*, md. *kal*, cser. *kol* stb. ~ m. *hal*; lp. *pel* ziürj.-voj. *peł*, vog. *pił*, osztj. *pel*, stb. ~ m. *füll*. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy ennek a két szókezdő réshangnak egykori megelőzője hehezetes zárhang vagyis **k'* és **p'* volt; ezekből először az ugyanazon a helyen képződő réshang fejlődött, s azután a mai hang, vagyis: **k' > *x > h* és **p' > *φ* (bilabiális) > *f*.

Mármost az a kérdés, hogy azokat a fölteendő hehezetes hangokat mely korba helyezzük.

Tudjuk, hogy a rokon nyelvek szókezdő *k*-hangjainak a magyarban nem mindig *h*, hanem részben *k* felel meg. Minthogy a szóbanforgó *h* csupán mélyhangu szavak elején fordul elő, magashangu szavak elején pedig mindig *k* van, magától kínálkozik az a föltevés, hogy ez az elüli képzett (praepalatalis posterior) *k* finnugor alapnyelvi elüli képzett *k*-nak a maradványa. Az a hang, amelynek a magyarban *h* a képviselője, minden bizonnyal hátrább képzett *k*-hang volt. De ni! az oka annak, hogy a rokon nyelvek szókezdő *k*-hangjainak mély hangok előtt sem mindig *h*, hanem némely szavakban *k* a megfelelője (pl. *kap*, *kapar*, *karcsu*, *kast*, *kopál*, *kopolya*, vö. M. Nyelvhasonlításom 4. kiad. szójegyzékét)? Ennek a közép-palatális *k*-nak nyilván szintén valami hátrább képzett *k*-hang volt az

alapnyelvi megelőzője, de ennek az előbbtől különbözönek kellett lennie. Miben állhatott a különbség? Vagy abban, hogy az utóbbi középpalatális, az előbbi pedig hátsó-palatális volt, vagy pedig abban, hogy azonos képzésű volt ugyan a kettő, de a magyar *h*-nak a megelőzője hehezetes (*k'*), a *k*-é pedig hehezet nélküli. Ez utóbbi föltevés, amely Gombocz Zoltántól származik (vö. MNy. 5:415), első pillanatra igen tetszetősnek látszik. De meg kell gondolnunk először is azt, hogy ezt a föltevést a magyaron kívül csak egy nyelv támogatja, még pedig a legközelebbi rokonok egyike, az osztják. Ez az egyetlen finnugor nyelv, amelyben szőkezdő hehezetes *k* (t. i. hátsó-palatális *k'*) van. Munkácsi vogul szövegeiben találunk ugyan *kh*-hangjelölést, s ez nyilván hehezetes *k*-t akar jelölni, de az így jelölt hang Kannisto Artur megállapítása szerint nem hehezetes *k*, hanem hehezet nélküli hátsó-palatális *k* (vö. Anzeiger d. FUF. 8:198). A vogulban egyáltalában nincsenek szőkezdő hehezetes hangok. Ha mármost azt tesszük föl, hogy a magyar szőkezdő *h* finnugor alapnyelvi *k'*-nak a fejleménye, akkor egyszersmind azt is föl kell tennünk, hogy ez a hang két nyelv kivételével az egész finnugorságban elvesztette a hehezetet. Hogyha az a két nyelv, amelyben a hehezetes *k*, illetőleg a belőle fejlődött *h* megvan, egymástól távol állana, akkor még valószínű volna a föltevés; de a valószínűségét nagyon csökkenti az, hogy az a két nyelv szorosabb rokonságban van egymással. Azután számba kell még vennünk azt is, hogy a hehezetes hangok együtt szoktak előfordulni, vagyis amely nyelvben van *k'*-, abban megvan a *t'*- és a *p'*- is; így pl. az ó-indusban, a klasszikus attikai görögben, a németben, az angolban és a finnugor nyelvek közül az osztjákban is megvan mind a három. Már pedig valamint *k'*- nincs, úgy se *t'*-, se *p'*- nincs egyellen-egy más finnugor nyelvben csakis megint a magyarban van egykori **p'*-ből fejlődött hang: *f*. Azért, mindaddig, míg legalább valószínű nyomai nem lesznek kimutatva a távolabbi rokon nyelvekben a finnugor alapnyelvi **t'*- és **p'*-hangnak, a **k'*-megvoltának föltevését is nagyon kételkedve kell fogadnunk.

A második lehetőség az volna, hogy a **k'*- és a **p'*- finnugor alapnyelvi **k*-ból és **p*-ból az ugor nyelvegység korában fejlődött. Ezt a föltevést azzal lehetne támogatni, hogy ha hehezetes *k*- és *p*- ma csak az osztjákban van is, az előbbinek a folytatója megvan a másik két ugor nyelvben is: vog. hátsó-palatális *χ*- és m. *h*-, az utóbbié pedig (*f*.) legalább a magyarban. Ámde ha szemügyre vesszük a szóbanforgó hangviszonyokat, azt látjuk, hogy az osztják nyelvjárások közül háromban (a tremjugani-, a vachi- és a vasjuganiban) van hátsó-palatális *k'*-, a többiben ugyanott képződő *χ*-; a vogulban az északi és az alsókondai nyelvjárásban van hátsó-palatális **k'*-ből fejlődött hátsó-palatális *χ*-, a többiben hehezet nélküli hátsó-palatális *k*-, kivéve a pelymit, amelyben az utóbbi összeesett a középpalatalis *k*-val (vö. Anzeiger der FUF. 8:198); a magyarban csak a végső fejlemény (*h*-) van meg. A magyar *f*-nek csak egyetlen osztják nyelvjárásban (a tremjuganiban) felel meg *p'*-, a többiben és az egész vogulságban hehezet nélkül *p*-. Ezek után, ha a zárhangoknak hehezetessé válását közös ugor hangfejlődésnek akarnók tartani, azt kellene fölnnünk, hogy az egyiknél a vogulság nagy részében, a másiknál pedig az osztják nyelvjárások legnagyobb részében visszafejlődés (hátsó-palatális

**k*- > **k'*- > *k*- és **p*- > **p'*- > *p*-) történt. Azt hiszem, ezt senki sem fogja valószínűnek tartani. Eszerint nincs egyéb hátra, mint azt tenni föl, hogy a hehezetes hangok a három ugor nyelv külön életében, a mieink tehát az ősmagyar korban fejlődtek ki.

Ha pedig az ősmagyar nyelvben volt szókezdő (hátsó-palatális) **k'* és **p'*, a fönnebb elmondottak alapján nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy megvolt a harmadik hehezetes zárhang, a **k'*- is, amely a máig megmaradt *t*-től eltérő *t*-ből fejlődött. Ennek a történeti korban csak *sz*- vagy ebből fejlődött *z*- lehet a folytatója. (A *sz*- > *z*-re példák: *zaj*, *zug*, *zománc*, *zamat*, *zerge* stb.) Erre most nem terjeszkedem ki részletesebben, mert a dolog még nem érett meg. Csak jelezni kívánom, hogy a föltevés alapján egyeztetni lehet olyan szavakat, amelyeknek összetartozására eddig nem gondoltunk, és el lehet fogadni olyan egyeztetést, mint *zár* ~ osztj. (Karj. OL. 106, nagyolt hangjelöléssel) *tögr-* zuschliessen, vog. (Munkácsi) *tgrt-* zár (vö. Budenz, MUSz. 323), amelyet eddig a szókezdő *t* ~ *z* miatt nem tartottunk elfogadhatónak.

A hehezetes zárhangokra nézve korhatározó értékük van régi török jövevényszavainknak. Ezeknek hátrább képzett szókezdő *k*-ja, valamint *t*-je és *p*-je a magyarban megmaradt *k*-nak, *t*-nek és *p*-nek. Eszerint a három magyar szókezdő zárhangnak hehezetessé válása és réshanggá fejlődése, amelyben a török szavak szókezdői nem vettek részt, a bolgár-törökséggel való érintkezés előtt ment végbe.

Budapest, 1911. november.

TÖRÖK JÖVEVÉNSZAVAINK HANGTANÁHOZ.

Irta Gombocz Zoltán.

A köztörök szókezdő *s* jövevényszavaink legrégibb rétegében kétféleképpen tükröződik. Oszmanli, kazáni tatár *s*-nek rendszerint a magyarban is *sz* felel meg: *szakál*, *szál* 'floss', *szám*, *szán*, *szapú*, *szarú* (?), *szatós*, *szeplő*, *szírony*, *szirt*, *szór*, *szökik*, *szunyog*, *szűn* és *szűr*. Két esetben a szókezdő *sz* már a magyarban *c*-vé lett: *cötkény* 'Euphorbia' < **szötkény* (vö. csuv. *satkēn* 'baumsaft' Paasonen); *cickány* < **szicskán* (vö. ujj., kún *sičkan*). Ugyanígyen változás ment végbe a *cége* 'excipula, clausura' szóval is (vö. *seege*, *scege*, *zegie* OklSz.), amelynek török volta azonban nem egészen bizonyos. A *zerge* szóban végre a szókezdő *sz* (vö. alt. csag. *särkä*) zöngéssé vált, épúgy, mint a *zamat*, *zománc*, *zarándok*, *zaj* stb. szavakban.

Öt esetben azonban a török szókezdő *s*-nek a magyarban nem *sz*, hanem *s*- felel meg: *sárga*, *sár*, *sárhány*, *sépër*, *sërke*. Alig szorúl bizonyításra, hogy az *sz*- > *s*- változás nem a magyarban ment végbe. Igaz ugyan, hogy a szókezdő *sz*- > *s*- változásra találunk néhány szórványos példát (l. Horger, MNy. IV, 467), de a fentebb említett öt szónak sem a régi nyelvből, sem a nép nyelvéből nem ismerünk *sz*-es változatait.

E kettős szókezdő rejtélye rögtön világossá lesz, ha a felsorolt szavaknak csuvas és mongol megfelelőit pontosan összeállítjuk. Amíg, ugyanis a szókezdő magyar *sz*- esetében a csuvasban és a mongolban is

(s valamennyi köztörök nyelvben) s-t találunk, tehát: *szakál* ~ csuv. *suxal*, mong. *saxal*, oszm. *sakal*, *szál* ~ csuv. *sulā*, mong. *sal*, osm. *sal* stb., addig a magyar szókezdő s-nek a köztörök nyelvekben s-, de a csuvasban és a mongolban š- felel meg:

sár 'kot, morast' < bolgár-török **šar*, vö. csuv. Paas. *šur* 'morast, sumpf'; *šar* (?) Munkácsi, NyK. 21 : 8 id. (a csuvasból: cser. H. *šor* 'schmutz, kot', Ramstedt, MSFOu. 17 : 134) | mong. Kowalewsky *šaruk* 'marc ou lie, résidu' = kún, kaz. dzs. kirg. *saz*, szag. koj. alt. *sas* 'der sumpf, der lehm auf der salzsteppe' Radl.

sár 'gelb' összetételekben: *sár-arany*, *sár-virág* stb. (l. MTsz., MNy. 1 : 63); — *sárog*, *sárig* 'gelb' NySz., MTSz., NyK. 31 : 373; — *sárga* 'gelb'. A *sár* és *sárog* kétségkívül két török alakot tükröztet. A feltűnő *sárga* alaknak eddig nincs kielégítő magyarázata; Horger szerint személyragos alak (vö. *mája*, *zuza*, *koma* stb.), de másrészt a mongol-kalmuk *širga*, *šargu* is tekintetbe jöhet. < bolg.-tör. **šarī*, **šarik*, vö. csuv. Paas. *šurā* 'weiss', *šur* 'weiss werden'; vö. még *šar* ebben *šap-š.* 'ganz weiss' (csuv. *sarā* 'gelb, újabb jövevényszó a tatárból) | mong. Kow. *šira*, *šara* 'jaune, la bile'; *šira-* 'jaunir'; *širya* 'isabelle, de couleur isabelle'; kalm. *šar* 'gelb', *šaryn* 'gelb' Ramstedt, MSFOu. 27 : 5, 60, 61. | mandzsú Gab. *šara-* 'weiss werden, bleichen' = oszm. kaz. alt. *sarā*; csag. ujj. (Thomsen, KSz. 2 : 248) *sariy* 'gelb'.

sárkány 'drache' < bolg.-tör. **šarakan*, vö. kún, oszm. *sazagan* 'drache'. A mongolban és a csuvasban nincs meg.

sépër 'kehren' < bolg.-tör. **šipir*, vö. csuv. Paas. *šəpər* 'besen' | mong. Kow. *šiyür* 'rutenbesen' (a tör. *p*, *b* ~ mong. *γ* megfelelésre vö. tör. *kopuz*, *kobuz* 'guitare' ~ mong. *ɣoyor* id.; ujj. *kubur* 'dürr sein' ~ mong. *kayurai* id.) = oszm. csag. *šipür*, *süpür* id., kaz. *səbar* id.

sërke 'nisse (in den haaren)' < bolg.-tör. **širkä*, vö. csuv. Paas. *šārka* 'die nisse' = oszm. alt. kirg. *sirkä*, kaz. *sarkä* id. A mongolban nincs meg.

Talán ide tartozik még a *kéneső* 'quecksilber' is, amelynek megfelelői kaz. *künä šiwj*, kún CCum. *konessu*, *chonasuj* 'argentum vivum'. Az összetételnek második tagja kétségkívül a köztör. *su* 'wasser' amelynek csuvas megfelelője: *šiv* szókezdő š-t mutat.

E feltűnő jelenséget, hogy t. i. köztör. szókezdő s-szel szemben jelentkező magyar s- eseteiben (és csakis ezen esetekben) a csuvasban és a mongolban is š-t találunk, nem értelmezhetjük másképen, mint úgy, hogy a felsorolt esetekben a szókezdő š már abban az ó-csuvas vagy helyesebben bolgár-török nyelvjárásban is megvolt, amelyből török jövevényszavaink legrégibb »csuvas jellegű« rétege való.

Valószínűnek tartom, hogy az ide tartozó esetekben (ha nem szorítkoznánk a magyarban is meglévő szavakra, a példák számát szaporíthatnók) a csuvas és a mongol egy eredeti altaji *š- hangot őrizett meg, amely a többi török nyelvben a szókezdő s-szel esett össze. A rotacizmus és a lambdacizmus mellett a csuvas-mongol részleges egyezéseknek e harmadik esete is azt bizonyítja, hogy a bolgár nyelvet hangtani tekintetben mintegy a törökség és a mongolság összekötő kapcsának tekinthetjük.

A NYELVŐR ÉS A NYELVJÁRÁSOK.

Irta Balassa József.

Az a negyven év, mely a Nyelvőr megindulása óta eltelt, a magyar nyelvjárások ismertetésének és tanulmányának legfontosabb korszaka volt. A hetvenes évek elején a nép nyelvét még mindig főleg csak érdekes szavak és nyelvtani furcsaságok tárházának tekintették, s legtöbbször csakis ezért tartották érdekesnek a vele való foglalkozást. A Nyelvőr első számának iránymutató cikke (*Mit akarunk?*) már komolyabb céllal fordul a nép nyelve felé, s a teendők 2. pontjában megjelöli a legközelebbi feladatokat »a nép-nyelv körében«: »Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása. A még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajátságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése. A tájhelyneveknek, névszerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vízerek, források, erdőségek, barlangok, dülők neveinek egybeszedése.«

A munkakörnek ez a megállapítása is az anyaggyűjtést tekinti a legfőbb feladatnak s az első számban Árpádfi G. (Szarvas Gábor) külön kis cikkben (A népnyelv s néphagyományok gyűjtésének ügye) szólítja fel az új folyóirat barátait a néphagyományok gyűjtésére. Reméli, hogy e mozgalom »különösen nyelvügyünkre nézve sok haszonnal járhat... s a megalkotandó magyar Onomastikon számára is bő anyagot nyújthat, sőt a közmondások, példabeszédek stb. által a nép bölcselmét, költői képzelmet, nyelvtudományát s összes eszmevilágát mind teljesebben tárja a tudomány vizsgálatára elé.« Tehát a nép nyelvével való foglalkozás csak eszköz más, költői, stílusbeli, irodalmi célok megközelítéséhez. S a Nyelvőr első évfolyamai csakis az anyaggyűjtésnek ezt a kezdetleges munkáját végzik. Csaknem minden füzet közöl tájszókat, szólásokat, neveket, mesterszókat, tájnyelvi sajátságokat s összefüggő szövegeket is. Az így összegyűlt adatok feldolgozását évfolyamonként összefoglalva dolgozza fel Simonyi Zsigmond (a II. és III., majd később a VI. és VII. évfolyamban: A Nyelvőrbeli népnyelvi adatok), hogy rámutasson azokra a nyelvtudományi tanulságokra, melyek ebből az alkalmilag, rendszertelenül összehordott anyagból is nyerhetők, s ezek az összefoglalások már utbaigazításul is szolgálhattak a majdan megindítandó rendszeres nyelvjárástanulmányok számára.

Szarvas Gábor maga kezdi meg egyes vidékek nyelvjárásának rendszerezés tanulmányozását a *moldvai csángó nyelvről* (III. k.) és a *slavonia-tájszólásról* (V. k.) irt dolgozataival. Szarvasnak ez a két nyelvészeti kirándulása volt a megindítója a magyar nyelvjárások újabb tanulmányozásának. Csakhogy ekkor még nem terjedt ki a kutatás az egész magyar nyelvterületre, hanem csak egy-egy »érdekesebb« vidék nyelvét kezdték megfigyelni. A Nyelvőrnek csaknem minden évfolyamában találunk egy, egy kisebb nyelvjárástanulmányt, majd Győr meg Sopron megyéből, majd Őrség, Pécska s a Palócság azok a területek, melyekkel érdemes és érdekes foglalkozni. Csakis a 9. kötetben indul meg szélesebb körű nyelvjáráskutatás, ugyanakkor Simonyi Zsigmond vezetése mellett az egyetemi Nyelvtani Társaság tagjai behatóbban kezdenek foglalkozni a régi nyelv mellett a nép nyelvével is. S ez a szorgalmas gyűjtés és feldolgo-

zás tette lehetségessé, hogy két évtizeddel a Nyelvőr megindulása után megírhattam a magyar nyelvjárások osztályozásáról s összehasonlító jellemzéséről szóló munkámat (1891). Ez a munka rámutatott az eddigi gyűjtés hézagaira s kijelölte a magyar népnyelv tanulmányozásának további feladatát.

Azóta ismét két évtized telt el s a Nyelvőr ez idő alatt is vezetője maradt a nyelvjárások tanulmányozásának, főleg a hézagok pótlására törekedve. A Nyelvőrben és a Nyelvészeti Füzetekben megjelent nyelvjárás-tanulmányok kiegészítették a nyelvjárásainkról nyert képet s gazdag anyagot hordottak össze, úgy hogy ma már tisztább, helyesebb a tudásunk nyelvjárásaink megosztásáról s jobban kiaknázhatók ezek az ismeretek a magyar nyelv tudományos vizsgálata számára. S most, négy évtized eltelte után, ismét új feladatok előtt állunk. Ujra át kellene tekinteni a most már gazdagabb s tudományosabb készültséggel gyűjtött anyagot, hogy pontosabban megismerjük nyelvjárásaink területi megosztását s egymáshoz való viszonyukat. A még mindig szükséges gyűjtés és pótlás munkáján kívül az egyes nyelvi sajátságok elterjedésének határait kell nyomon követni, hogy e kutatás eredménye ne annyira a nyelvjárások területének, hanem inkább a nyelvjárási sajátságok elterjedésének térképe legyen. A másik feladat a nép nyelvének vizsgálata a nyelvtörténet szempontjából, hogy a magyar nyelv multjának hiányos, hézagos ismeretét a nyelvjárások adatai minél gazdagabban pótolhassák.

SZÓFEJTÉSEK.

Irta Beke Ödön.

Fejal. Ez a szó 'vankos' jelentésben kétségtől eltekintve ősrégi összetétel. Az OklSz. a következő alakváltozatokat idézi: *feal* (olv. féal v. féal) 1458. 1473., 1490. *fewal* (olv. féval v. főal) 1458., 1516. *feval* 1480. *feyal* 1513. *few aly* 1550. *fiualj* 1595. A NySz.-ből még említésre méltó: *feyel* (RMNy. II. 66.), *füvály* (Nad.: Kert 278.), *fő al* (MünchK. 78), *fíal* (Sylv.: UT. I. 55.) *fő allya* (Com.: Jan. 112.) *fő ally* (MAL.) A MTsz. is idéz egy egész sereg változatot (*févaj*, *févajj*, *févalja*, *févaly*, *fial*, *fej-el*), melyek azt bizonyítják, hogy a népnyelvben már elhomályosodott összetétellel állunk szemben. Hogy csakugyan nagyon régi keletű ez az összetétel, mutatja az is, hogy több finnugor nyelvben szintén használatos ugyanezzel a jelentéssel. Ime: finn *pää-ala* 'fejal, vankos' (Kalevala 37: 165); *pään-alus* id.; lapp S. *divê-vullê* id. (Halász, Pite-lappmarki szótár 173); mordvin M *p'r'al* (< *p'r'a-al*), E. *p'r'alks* (-ks kicsinyítő képző) 'kopfpfühl, oder was sonst als kopfunterlage dient' (Paasonen, Mordw. Chrestomatie 729. sz.); votják Sar. *jir-oltäs*¹ (Munkácsi, Votj. Népkölt. Gyűjt. dal. 97.), Kaz. *d'er ultäs* (Gavrilov, d. 189.), Glaz. *jir-altäs* (Mark 4: 38; l. Munk. VotjSz. 292.) 'fejalja, vankos'; zürjén *jur-ul*, *jur-ult* 'kopfkissen' (Wied.), *jur-uv* 'fej-al, vankos' pl. *assíd jur-uvtę bošt* 'a magad fejalját vedd' (Fokos D. szíves értesítése.)

¹ A -t és az -äs már képzők, a -t-re nézve vö. a zürjén alakot.

Hónal. Szintén ősi összetétel. Bizonyítják a következő fgr. alakok; lapp S. *kaiñel-vullé*, *kaiñel-vullé* 'hónalj', 'armhöhle, achsel' (Halász uo.): K. *kaiñel-viñlaj*, *kajñel-vuñlanč* 'achselhöhle', 'kainalo' (Genetz, Wörterbuch der kola-lappischen dialekte 129. sz. vö. *kärñel-vualaš* id. tkp. 'könyök-al' uo. 285. sz.); cseremisiz P. *korla-ñämal* id. (Szilasi, CserSz. 88.), K. *korgöla-ljäl* 'unter dem arm, unter der achsel' (*korgöla* 'achselhöhle, achselstück [im hemdel]' Ramstedt, SUS. Toim. 17 : 54.); votják *kun-ul*, Kaz. *kun-el* 'achselgrube, achselhöhle' (Munkácsi, VotjSz. 220.); zürjén *kun-ul*, *kon-ult* (Szinnyei, NyH.⁴ 132.). — Az osztjakban és a vogulban is összetett szóval fejezik ki a 'hónalj'-at, de az összetétel második része itt már nem a magy. *al* megfelelője, hanem egy 'fenék' jelentésű szó: osztják DN. *xonâñ-pat*, DT. *xonâñ-pat*, Trj. V. Vj. *k'ünâñ-pat*, O. *xonam-pat* 'achselhöhle' (Karjalainen, SUS. Toim. 23 : 120); vogul É. *xañl-pattä* 'hónalja' Munkácsi, Vog. Népk. Gyűjt. II. 99. IV. 31. (Vö. még É. *xañl-räu* id. 3 : 419. KL. *k'anl-räu* id. 3 : 491. P. *mot k'anl-poälätsä* 'másik hóna alatt' 3 : 539). — Különben az összetétel első része sem kétségtelenül azonos az összes alakokban. Annyi bizonyos, hogy egyrészt a lapp, finn (*kainalo*), cseremisiz és vogul, másrészt a zürjén-votják, osztják és magyar szorosabban összetartoznak. A két csoport egymáshoz való viszonya azonban homályos (Vö. MUSz. 112. Nyh.⁴ 132.)

Fenekfészek és fészekfentő. Mind a két szó ugyanazt jelenti: 1) legutoljára kikelt madárfi (idétlen madárfióka); 2) legutolsó gyermek. Az első kifejezés el van terjedve Székelyföldön, a Tiszán túl és a palócoknál, tehát igen nagy vidéken; a másodikat, ha nem is használják akkora területen, de azért még mindig elég nagy darab földön, az egész Dunántúl (Pest vid. Nyr. 17 : 559. Balatonfelvidék NyF. 40 : 56. Balatonkeresztúr, Somogy m. [saját följegyzésem], Nagykanizsa NyF. 48 : 62. Bakonyalja, Veszprém m. NyF. 34 : 53. Kemenesalja Vas m. NyF. 33 : 20, ahol a *físzékfentő* mellett a *fentőfíszék* is előfordul). Ez a körülmény valószínűvé teszi mármost azt, hogy nem lehetnek ezek újabb keletű szavak, noha a régiségből eddig még nincs rájuk kimutatva adat. Pedig nagy kár, mivel azokból talán el lehetne dönteni, hogy a *fenék* és a *fentő* szó egy családba tartoznak-e vagy sem. Hogy a *fenék* alapszava nem ige-e, melyhez az *-ék* (~ *eket*) deverbális névszóképző járul. Mert a *fentő* igenévnek látszik, s ha egy töről fakadtak, akkor másképp bajos magyarázni. Az mármost az érdekes, hogy ennek a kifejezésnek szakasztott mása van a finnben, a Kalevala következő sorában: *poika pahnan pohjimmainen* 'legutoljára született, leggyengébb, leghitványabb fiú' (45 : 172.) A *pahna* szó jelentése: 'alom szalma', a *pohjimmaise*-, *-nen* meg, mely a *pohja* 'fenék' szó származéka azt teszi: 'fenékhez legközelebb levő' tkp. 'legfenekebbeső'. Niemi szerint eredetileg a disznóra mondták (Kalevalan selityksiä 170).

Több. Budenznek egyik legszebb szófejtése a *több* etimológiája (MUSz. 238. sz.). Az ő véleménye szerint ez a középfok nem más, mint a *tele* (latívusragos) szó **těl*-, **töl*- alapszavának a fokképzővel való kapcsolata. Nézetét érdekes indogermán analógiákkal bizonyítja. A görög *pleiôn*, *pleistos*, latin *plūs* (ólat. *pleores* 'plures'), *plūrimus*, *plēri-que* is nyil-

vánvalóan összefügg a *pléos, plērēs, plenus* 'tele' szókkal. S a német *viel* is egy családba tartozik a *voll*-al. Ezt a jelentősfejlődést azonban nemcsak indogermán nyelvekkel lehet igazolni, hanem egy finnugor nyelvvel is, a votjakkal. A votjában két 'tele' jelentésű szó van: *tīr* és ennek származéka: *tīros, tros*. Ez utóbbi azonban már nemcsak ilyen értelemben használatos, hanem azt is teszi: 'sok'; pl. *tīros ni-pi vordīllam* 'sok gyermeket nem-zettek' Munkácsi, Votj. Népkölt. Hagy. 55. *solān tīros džitši-pijoszj vīlām* 'neki sok róka fia volt' uo. 124. *ta pijosizlī džitši tīros šion lukam* 'ezeknek a fiainak a róka sok eledelt gyűjtött össze' uo. *tuž tīros tšorigjos* 'igen sok hal' uo. 125. *ujjn līklīllam tros vožojos* 'in der nacht komen viele vozo's [in die stubel]' Wichmann, SUS. Aik. 19: 134. — Ablatívus mellett aztán 'több' jelentése van a *tīros* szónak fokképző nélkül is,¹ pl. *tales tīros ug tudkī-ni veranī* 'ennél többet nem tudok már mondani' Munkácsi, i. m. 159. *adžem so šursles no tros kīllo mužjem vīlīn lud-kešjos* 'er sah mehr als tausend hasen auf dem boden liegen' Wichmann, i. m. 128. Votj. Chrest. 9. — Fölvehet azonban a *tīros* szó középfokképzőt is, s természetesen ez esetben is jelent 'több'-et, sőt 'legtöbb'-et is; pl. *kal, so-bere zem-ik trosges ni uallales kajikjos* 'jetzt von da ab giebt es in der tat mehr elentiere hier als früher' Wichmann, SUS. Aik. 19: 129.; *so tīrīs mušlān čečiez tīrosgūs-no, českīgūs-no* 'azon időtől fogva a méhnek méze legtöbb is, legédesebb is' Munkácsi i. m. 58.

MAGYAR-ZÜRJÉN SZÓLÁSEGYEZÉSEK.²

Irta Fokos Dávid.

1. *Nem fér a bőrébe*. Egészen hasonló észjárással mondja a zürjén is arról, aki nagy örömében nem tud hová lenni, hogy *nem fér a bőrébe; ivanlī musajd ku pias, ku pevsas oz tēr* 'Iván nagyon jól érezte magát (tkp. Ivánnak kellemes a bőrében), nem fér a bőrébe'.³ — A votják ezt inkább úgy mondja, hogy örömében *nem tud hová lenni; kwañer lud-keč kwalāktīša kītčī pīrnī-no ug tođ-ni* 'a szegény nyúl megszeppenne, azt sem tudja már, hová bújjon (tkp. menjen be; nem tud hová bemenni)' Munkácsi, Votj. Népk. Hagy. 121; *šum-potīs vu-ko-kužo kītčī pīrnī-no todīmtā-ni* 'azt sem tudja már, hogy hová legyen (tkp. bújjon, menjen be) örömében' uo. 142.

2. *Bolond fővel, bolond ésszel* 'bolondul'. Éppígy a zürjénben: *mija me leđzi ruššes, jeļ jur-sad'nam* 'minek eresztettem el a rókát bolond eszemmel!' *me jeļ jur-sad'en bošti-ke leđzi* 'én bolond ésszel fogtam és eleresztettem'. — *nīv-juren* 'leány-fővel, leánykoromban'; *gečīrtēm juren* 'nőtlen fővel, leánykoromban'. Wiedemann is megemlíti zürjén szótárá-

¹ Más fgr. nyelvben is állhat alapfok ablatívus mellett középfok helyett.

² Példáim azokból a zürjén szövegekből valók, amelyeket 1911. nyarán a zürjének között gyűjtöttem (a vicsegdai nyelvjárás területén).

³ Vö. Wiedemann: *pīškin oz tēr* 'er ist ausser sich'; — *ku pīške oz tēr* jelentése 'nem fér a bőrébe; nekihevíl, haragszik.'

ban a *juren* e használatát és hivatkozik az észti *peast* hasonló használatára. Észti szótárában (872—3. l.) ilyen példákat említ: *näljast peast hungrig*, szó szerint 'éhes fővel', *tema sai tüdrukest peast senna* sie kam als mädchen dahin, leány-fővel került oda, *suri hangest peast v. pizikezest peast* er starb als erwachsener, als kind, szó sz. felnőtt-fővel v. gyerek-fővel halt meg, *jöbnust peast, haigest peast* in trunkenem mute, unter dem einfluss der trunkenheit, der krankheit, 'részeg fővel, beteg fővel'. Vö. még votják: *pinal-jirijnim kışno bašti* 'fiatal fejemmel feleséget vettem'. Munkácsi, Votj. Népk. Hagy. 242.

3. *Odać* 'elég', *oda marad*. Ezeknek és más igéknek latívusszal való szerkesztését a magyarban már Simonyi tárgyalta (MHat. 1: 36) és a rokon nyelvek hasonló szerkezeteire is rámutatott. Itt néhány zürjén példát akarok felhozni: *munisni, munisni, vois zev idžid idžas-lega; eztis ruš setšę džikędž soľšisni* 'mentek, mentek, jött egy nagyon nagy szalmakazal; a róka fölgyújtotta, egészen odaégtek' | *kışę sije kolęma? ne-kışę abu kolęm!* 'hol (tkp. hová) maradt az? Nem maradt meg sehol (tkp. sehová).' | *piž va šęę putkışšis* 'a csónak a víz közepén (tkp. közepébe) fölfordult.' | *babaid setšę ježmis da uši* 'az asszony elájult (tkp. odaájult) és elesett.' | *taitšę ne-že tšigjen kulni da kędžidei kinmini* 'nem fogunk itt (tkp. ide) éhen halni és a hidegben megfagyni'. | *sije veji juę* 'ő a folyóba fúlt.' | *sije bolšišę kulęma* 'a kórházban (tkp. -ba) halt meg'.

ANYAGNEVEK ÁLLÍTMÁNYUL.

Irla Kertész Manó.

Az anyagnevek jelzői és állítmányi viszonyban egyformán szoktak viselkedni. Az indogermán nyelvekben a pusztá anyagnév nem áll sem jelzőül, sem állítmányul, hanem ilyenkor vagy melléknévet képeznek belőle, vagy határozós szerkezetet: lat. *annulus aureus*; fr. *une bague d'or*: aranygyűrű; der *Stuhl is elfenbeinern, der Tisch ist marmelsteinern* (Rückert: Barbarossa): a szék elefántcsont, az asztal márványkő. Sein Bart ist nicht von *Flachse* (uo.) Er trug viel *gülden Gerät* auf dem Haupt (Heine; Bel-sazar). Ujabb fejlődés a németben és angolban a pusztá anyagnévnek jelzőül való használata.¹

A magyar nyelvben a változatlan anyagnév állhat jelzőül is, állítmányul is; mivel a jelzői használatához sok más mondattani kérdés is kapcsolódik, erről más alkalommal; itt csak az állítmányi szerepéről lesz szó:

Weress pwrgamal wyselew swba, nywl malal bellelh, *gallera pereme pegywet hat* (RMNy. 2: 35). Egy paplan kynek az *környeke vörös tafota az közepy feyer komwka* (Ol. L. III. 16. 17.) Egy oeregh pallos *araniazott czapa az hw'wele* (uo). *Weres tafota az feoly* (uo). Harom partha v *egyik vont ezvsth* (RMNy. 2: 88.) Szívárvány, melynek *feje vas szára fa* (OL. UC.

¹ A németben az ilyen változatlan anyagnév a jelzett szavával rendszeren valóságos összetételt alkot.

19 : 4). Egy nyusz suba, kynek a *feli szederjes kamoka* (Gér. Kár. Csal. 3 : 227.) Sok gyűrűje lészen, *hószóntyúlje arany lészen* (Sal. Mark. 1744. 55.) *Márványkő volna is a két szíve*, de megszánna (Mik. 10. lev.) Az szigetben akkor egy kos lakik vala, kinek az *ű gyapa szép sár arany vala* (RMK. 3 : 371). Az *én kardom sem fűzfá*. Az előbb idézett egyik német mondatnak párja: Volt egyszer egy ember, *szakállá volt kender*.

A rokonnnyelvek vizsgálata azt bizonyítja, hogy a magyarnak ez az indogermán nyelvekétől annyira elütő szerkezete ősi finnugor sajáttság.

A vogul és osztják szövegekben nem találtam olyan mondatot, amelyben az anyagnév állítmányul szerepelne; de nagy számmal fordul elő a jelzői használata, s mivel ilyenkor az anyagnév változatlan, kétségtelennek tarthatjuk, hogy állítmányi szerepében is az: P. vog. *Amki juntém xar-tös nüräŕi*: a magam varrta szarvasbika talpbőr(ből való) saruk (Munk. Vog. Ngy. 3 : 402). *Tülmax-sqaw kit nürä maslli*: két borzbőr saruját felölti (uo. 382). osztj. *xuŕi uaš'nelna sarit-oŕ löŕet twimal*: az embernek a kis ujján aranygyűrű volt (Pápay 2 : 14).¹

Votj. *Milam... pukonmŕ no dzuismŕ kravatmŕ no med luoz azveš*: Unsere Stühle, unsere Pritschen, unsere Betten seien aus Silber (Wich. SUS. Aik. 11 : 147). *Kikiŕez no asveš, bariz šundi*: ihre Hände sind aus Silber, ihre Wangen aus Sonnenschein (uo. 34). *S'iresaz luoz gaitanez*: sein Drehbaum besteht aus Seil (uo. 29). *Urdes uk'nodŕ piŕaŕa*; *tilad džöŕkŕostŕi susupuw*: euere Seitensfenster sind aus Glas, euere Tische sind aus Wachholder (uo. 28). *Kiŕiz zariŕi, poskesez puw*: die Hand ist golden, das Armband hölzern (uo. 19 : 18). *Soŕen ösez kort viuem*: ihre Tür war aus Eisen (uo. 66). *Kesegez džehelik, mežaŕez pu*: das Ackerbeet ist von Glas, die Ackerraine von Holz (uo. 45). *Suŕiz pu, poskesez azveš*: der Arm von Holz, das Armband von Silber (uo. 50).

Zürjén: Lytkin szövegeiben csak egyszer találtam állítmányi funkcióju anyagnevet; természetesen változatlan, mint legközelebbi rokonában, a votjában: *C'erŕis liŕöm, vaŕis šödž, vandoriš kört*: der Fisch ist ohne Gräten, das Wasser ist klar, der Strand ist eisern (SUS. Aik. 10 : 36). Épenígy változatlan jelzői szerepében: *Tŕi vomŕu kört megir*: Über einem Teich ein eiserner Bogen (uo).

Cser. *Pündžö tŕiŕö šom keše toleš, pel šuržo ši, peš šuržo šörtŕňö*: zu dem Stamme der Fichte kommen sieben Waldgäise, das eine Horn ist von Silber, das andere von Gold (Genetz: SUS. Aik. 7 : 7). *Acamon umalmože kuko mamok, ašamon umalmože jŕkšö mamok*: Meines Vaters Bett ist aus des Kuckuks Federn, meiner Mutter Bett ist aus des Schwanen Flaum (uo. 69.) *Jŕam ilŕ, šiŕit poršon*: gern hätte ich getrunken, doch seiden ist das Wasser (uo.); vö. *Selyem a fŕi*, édes a méz (Arany). *Nemnan ača den ašažo peložo ši, peložo šörtŕňö*: Unser Vater und unsere Mutter sind zur Hälfte aus Silber, zur Hälfte aus Gold (Porkka: SUS. Aik. 13 : 54). *Aŕižž pu, mežaže kŕrDňö*: a gabonátábla fa, a mesgye vas (Wich-

¹ Az osztjákban már sokszor melléknévi alakban járul az anyagnév jelzőül: *kördi xatna ioyätsan*: a vas házhoz jutottak (Pápay 2 : 14). Erről és az eredeti szerkezet egyéb módon való tovább fejlődéséről más alkalommal.

mann: NyK. 38:212). *Ik mōyoržo kōyoŋo, ɣes mōyoržo pōrmomoč*: die eine Seite [wie eine] Pastete, die andere wie ein Quarkkuchen (Porkka: SUS. Aik. 13:29).

Mordvin. A mordvin már melléknevet képez az állítmányul (jelzőül) használt anyagnévből: *Gor'hičaso sijāh stol*: in der Stube ein silberner Tisch (Paasonen: SUS. Aik. 9:66. — *siä, sijä*: ezüst, *sijän*: ezüstdből való). *Siñ tejšť sovoñih ejkakšk'e*: sie machten ein tönernes Kind. (uo. 99.) — *Soñč tumoñ, karksozo šelejiñ, sudozo p'ekšeñ*: selbst ist es von Lindenholz, sein Gurt ist von Ulmenholz, seine Nase ist von Lindenholz. (uo. 12:57, *sēlej*: szilfa, *tumo*: tölgy. Budenz NyK. 5:200). *P'r'aso kšniñ, telazo čurtoñ*: Sein Kopf ist von Eisen, sein Körper von Holz (uo. 52). *A kalgoñ p'er'ekladonok, a olgoñ mostov'inanok; tumoñ p'er'ekladonok, p'ekšēñ mostov'ina-nok*: Unser Querbalken ist nicht aus Acheln von Flachs, unsere Bodenbretter sind nicht aus Stroh gemacht; von Eichenholz ist, unser Querbalken, von Lindenholz sind unsere Bodenbretter (uo. 9:156).

A rokonnyelvek jó része tehát amellet tanuskodik, hogy a változatlan anyagnévnék állítmányul való használata eredeti finnugor sajáttság; nyelvünk máig sem fejlesztett ki anyagnévből való melléknévi alakokat olyan értelemben, mint az indogermán nyelvek: *aureus, silbern, wooden* a magyarban csak *arany-, ezüst-, fa-* (más az *aranyos, ezüstös* stb.) De már jó ideje sűrűn járatos a magyarban ez az indogermán szabású szerkezet: *ez az ágy sárgarézéből van* e h. *ez az ágy sárgaréz*. Ha a rokonnyelvek nem is bizonyítanak a második mondat eredetibb voltát, még akkor is eredetibbnek kellene tartanunk: mert ha van egy lét-igés szerkezetünk és egy lét-ige nélküli, akkor mindenesetre az utóbbi a régiebb keletű. Biztosra vehető, hogy a *vasból van*-féle szerkezetek elterjedése összefügg a *van* igének nyelvünkben az ősi állapothoz viszonyítva nagyobb terfoglalásával.

Ez azonban történeti mondattanunknak még tisztázatlan kérdése.

FÖLTETTE AZ ORBÁN SÜVEGÉT.

Irta Réthei Prikkel Marián.

Noha őseink a NySz. tanúsága szerint negyedszáznál is többféle süveget ismertek, valamennyi között legjobban kedvelték az *Orbán süvegét*. Minden rendű magyar ezt tette legszívesebben és leggyakrabban a fejébe, mivelhogy t. i. *feltenni az Orbán süvegét* annyit jelentett náluk, mint: 1. felönteni a garatra, becsipni, megrészedni és 2. kedvére lakni, élni, széles jókedvben lenni.

Honnét származott ez a régi szokás-mondás? Miként került bele az Orbán név és kire vonatkozik?

Eme kérdésekre szándékozom, a következőkben megfelelni, vagyis kereken szólva: a címbeli szólásforma eredetét akarom kideríteni.

Régiségét s elterjedtségét bizonyítja az a körülmény, hogy Baronyai Decsi János Adagiáitól (1598.) kezdve majdnem valamennyi példabeszédgyűjteményünkben és szótárunkban megtalálható. Ezek mellett azonban mint szövegbeli szólás is előkerül két helyen: Decsi Gáspárnak 1582-ből

való prédikációiban (Czak nem mindennap *fel teszed az Orbán süveget* 28 b.) és Miskoltzi Gáspárnak 1702-ben kiadott Egy jeles vadkertjében (Igen *fel-töltte az Orbán süvegét*, mintha már mind a diófáig övé volna. 437. l.). Ezen utóbbi adatból kitetszik, hogy az említettekén kívül volt a szóbeli mondásnak egy 3. jelentése is, t. i. rátartja magát, nagyra van, kevélykedik. S ezt az értelmét Dugoics is megerősíti, mert Példabeszédei közt a Kevély cím alatt is közli (2: 65. l.)

A származását Szirmay Antal Hungáriájában megtörtént eseménnyel köti kapcsolatba a következőképpen: Ebrius. Bezzeg feltöltött a garatra, *feltette az Orbán süvegét*. Mivel Dóczy Orbán egri püspöknek bortól elázott szolgája 1490-ben, mialatt II. Ulászló koronázásakor a püspökök süvegesen a király oldalán sürgölődtek, szintén püspöksüveget tett a fejére.¹

Tóth Béla Szájruul szájra c. gyűjteményében hihetőnek itéli e történetet s következőleg a mondást — ámbátor szavaiként: »nem annyira szálló íge, mint közmondás« — fölveszi a szálló ígék közé.

Dugonics Szirmaynál valamivel bőbeszédűebben adja elő a koronázási anekdotát. Midőn, ugymond, II. Ulászló koronáztatott, mindnyájan a püspökök püspöki süvegjökben állottak mellette, kivéven Dóci Orbánt, az akkori egri püspököt. Ennek süvegét ura után viszi vala annak inassa, oly részeg ifjú, hogy a püspöki süveget fejében hordozná és arrúl semmit se tudna. Ez után a magyarok ha valakit láttak, ki igen nagyon megrészegeedett, azt mondták fölöle: hogy ez is olyan, mint ki egyszer az Orbán püspöknek süvegét föltette (Példb. 2: 195. l. 1. jegyz.).

Az a kérdés: igazat adhatunk-e Szirmaynak és Dugonicsnak? Csatlakozhatunk-e Tóth Bélához a közölt történeti adoma hihetőségét illetőleg?

Véleményem szerint több alapos ok szól ellene, hogy a süveg-történet hitelességét elfogadjuk. Nem vonom kétségbe, hogy éppenséggel megeshetett, mert hiszen vannak rá példák, hogy egyes történeti események közszólások forrásává lesznek (például: Felütötte az egri nevet. Szirm. ² 50. l. Ónodí katonának az átka van rajtunk. Szirm. ² 160. l. Szaladj török, inadban van János vajda. Dug. 1: 104. l. stb.); ámde erősen hiszem, hogy a *föltette az Orbán süvegét* mondás nem tartozhatik ezek közé. Miért?

Először is azon oknál fogva, mert ha a szóbeli koronázási esetről származik vala, akkor okvetlenül más alakban kellett volna elterjednie, még pedig vagy így: *föltette az Orbán püspök süvegét*, vagy csak: *föltette a püspök süvegét* (püspöksüveget), nem pedig egyszerűen: *föltette az Orbán süvegét*.

Figyelembe veendő másodsor, hogy e szólás némely változatai — a legrégebbi is! — nem *Orbán süvegét*, hanem *Orbán-süveget* emlegetnek, tehát kész összetett szó gyanánt alkalmazzák, amely ezen alakban semmi esetre se nőhetett volna egybe, ha csakugyan egy Orbán nevezetű püspöknek süvegéről van szó, lévén a püspöksüvegek mind egyformák. Lehet Péter, Pál v. Orbán püspöknek süvege, azonban nincsen különleges Peter-, Pál- v. Orbán-süveg.

¹ Az eredetiben: Quia Urbani Dóczy Episcopi Agriensis famulus vino madens anno 1490. dum in coronatione Vladislai II. infulati Episcopi Regium latus stiparent, etiam infulam capiti suo apposuerat (103. l.)

De meg továbbá ez a koronázási történet egyáltalán magán hordja a valószínűtlenség bélyegét. Hogyan is lehetne elhinni, hogy míg a többi püspök teljes díszben, süvegesen kíséri a királyt, addig az egri püspök egy-maga hajadon fővel van mellette, szóvalanul tűrve, hogy becsípett szolgája a körüllevők nevetése közt düllöngjön mögötte. Külömben is tudott dolog, hogy a püspökök süvegét szertartások alkalmával egyik udvari pap, nem pedig szolgálta szokta tartani.

Nem szabad azután azt sem elfelednünk, hogy valamint a régi korból maradt szók, ugyanígy az egykorú szólásformák is állandó tárgyai a későbbi ivadékok etimologizáló kedvének. Az utódok tudálékossága ide is, oda is naivan kieszelt történeteket szokott fűzni, melyeken azonban többnyire rajta van a valószínűtlenség jele.

A megfelelő szólás keletkezésének történetét is fölötte gyanussá teszi előttünk az a körülmény, hogy közlöje ugyanaz a Szirmay, aki több más szólásmód létrejöttét magyarázza hasonló kieszelt, tudákos anekdotával. Ugyanígy jár el legmúltabb társa Dugonics is, aki ezenfelül teljesen megingatja a koronázási esetre vetett hitünket azzal, hogy egy egészen más történetet is tud a *föltette az Orbán süvegét* mondás keletkezéséről.

Méhész Orbán, ugymond, egy nevezetes falusi bíró maga méltóságos beszédgyeivel arra vitte a falunak esküdteit: hogy ő maga süvegesen szállott, a többi ötet süveg letéve hallotta. Sokáig bírta ő a falusi elsőséget: mert valóban meg is érdemlette. Minden esztendőben gyarapodó méltóságát nem szenvedhetvén tovább az irigykedő esküdtek, bírónak mást választottak, de az előbbinél sokkal alább valót. Ki is tapasztalván azt: hogy annyi böcsületet nem adnának neki, mint az előbbinek, elkérte annak süvegjét és vele a falusi gyűlésben megjelent. Mongyák: hogy Orbán süvegjének láttára tiszteletére hajtotta az egész gyülekezetet (Példb. 2: 65. l.)

Melyik történet most már az igazi: a Dóczyé-e, vagy a Méhész-féle? — Egyik sem!

A valóság az, hogy az első Dugonics egyszerűen Szirmaytól vette. Minthogy azonban az Orbán süvege föltevésének részegség és víg kedv rokon jelentései mellett rátartás, kevélykedés értelme is járt, szükségét érezte annak, hogy ezt is megmagyarázza valamelyes történettel: Méhész Orbán bíró esetével. Ezen utóbbi adomának népies jellegéből azt lehet következtetnünk, hogy nem maga Dugonics koholta, hanem alkalmasint úgy vette át a néptől. Amíg tehát a koronázási történet minden valószínűség szerint tudálékos, addig emez igen hihetően népi etimológiának az eredménye. Szóval: nem csatlakozhatunk Tóth Bélához, mert az adomás magyarázat kétségtelenül merő képzelődés szüleménye.

Ám rombolni mindig könnyebb, mint építeni. Eljárásunknak teljessége kedvéért tehát nem állapodhatunk meg dolgunk könnyebb végénél: a történeti értelmezés hitelességének megdöntésénél, hanem meg kell fogunk a nehezebb végét is, azaz: új hihető magyarázatot adunk a régi helyébe. Próbáljuk csak meg!

Az alap, melyen az építést megkezdhetjük, a *föltette az Orbán süvegét* szólás jelentéseinek megvizsgálása: melyik közülük az eredeti?

Főntebb tudvalevőleg hármat állapítottunk meg: 1. felönteni a garatra, becsipni; 2. kedvére lakni, élni, jókedvben lenni; és 3. rátartani

magát, nagyra lenni, kevélykedni. Ezek közt eredetinek az elsőit kell itélnünk — nemcsak azért, mert a legrégibb forrásban, Decsi Gáspárnál ez kerül elő: (Nem olvassuk, hog' ezek [Noé és Lóth patriarchák] eletekben eczernel többszer részegültek volna meg. *Te pedig csak nem mindennap fel teszed az Orbán süveget*, meeg ketszer, háromszor is), hanem mivel jóval természetesebb a becsípés fogalomból a jókedvre való átvitel (ok > okozat), mint megfordítva. A harmadik értelem meg a második fejleményének látszik, amennyiben a becsípésnek, bizonyos fokát mindig némi hetykeség, hányivetiség jellemzi (tehát megint: ok > okozat). Ámde az sem éppen lehetetlen, hogy ez kombinálásból keletkezett, t. i. a *föltette a süveget* (= hatalomra jutott) és a *föltette az Orbán süvegét* szólások elegyedéséből.

Ismerve már most az eredeti jelentést tovább mehetünk egy lépéssel: a becsípés mint okozat, a borhoz, illetőleg szőlőhöz vezet vissza bennünket — mint okhoz. S itt azután olyan ponthoz érünk, amely minden nehézség nélkül biztos eredményhez juttat. Csak arra kell gondolnunk, hogy a *szőlők védőszentje* (I.) *Orbán pápa és vértanú* (223—230.), akinek tiszteletére majd minden nagyobb szőlőhegyen épült kápolna hazánkban. Eleve is valószínűnek fogjuk találni, hogy a becsipettek és jókedvűek ennek a süvegét teszik föl igazában, nem pedig Dóczy Orbánét.¹

Az a kérdés: lehet ezt az előre is valószínűnek látszó föltevést számbavehető erősségekkel támogatnunk? — Lehet, nem is eggyel!

Az első az analógia adja kezünkbe. Az *Orbán süvege* elnevezés ugyanis nem áll nyelvünkben egymagában, mert vannak más szentek nevével kapcsolatban is hozzá egészen hasonló kifejezések. Ilyenek:

Péter kése: pugio scolopeti; szurony a puskán, vagy kis rövid kard, minő a tűzerek oldalán van; tréfás népnyelven gyikleső (Kreszn. NSzót.). Ennek eredetét világossá teszi előttünk a Münchener kódexnek következő helye (János ev. 18. r., 10. v.): *Peter nec azért kesi* valuan ki veue azt es csapuan a püspöknek szolgálait es elmetue ő iog fület (374. l.)

Péter szakállá (NSzót.), *szent Péter szakállá*: hederá popinarum; korcsmacégér (Kreszn.): Megtapogatta *szent Péter szakállát* (szm., Dug. 2 : 180. l.) = a korcsmában ivott.

Mind a *szent Péter karja*, mind pedig a *szent Péter szakállá* elnevezés a Krisztus Urunk és Péter apostol vándorlásairól szóló népi adomák-ból keletkezett.

Szent János pohara: bucsupohár (NSzót.); vö. Gyakran megárt a *szent János pohara* (km., Dug. 2 : 185. l.).

Szent János áldása: bucsupohár (Kreszn.); vö. Igyuk még meg a *szent János áldását!* (szm., Dug. 2 : 195. l.).

¹ Eddig — de csak eddig! — a boldogult Katona Lajos is eljutott a Köztelek c. gazdasági lap 1895-i évfolyamának május 25-i számában. Katona az érdekes közmondásban egy elkallódott népszokásunkra való homályos célzást lát és »egyelőre« pusztán »sejtésképpen« azt következteti, hogy mivel egyrészt Orbán pápa süveges szent, másrészt a vigság forrásával: a borral közeli kapcsolatban van, azért az *Orbán süvege* könnyen lehet a jókedv, víg élet s különösen a pityókás állapot közmondásos kifejezője. Azonban K. eme különben jó helyen tapogató sejtelmét utóbb nem fejtette ki s nem okolta meg bővebben. — R. P. M.

E két utóbbi kifejezésnek magyarázata az, hogy a hagyomány szerint szent János apostolt és evangelistát mérgezett itallal akarták elemészteni. De ez, mielőtt a neki nyújtott poharat kiitta volna, előbb megáldotta. Erre a mérég a pohárból kigyó alakjában eltűnt. Így lett szent János a bor védőszentjévé. Napján (dec. 27.) szokták az új bort megáldani.

Rókus kobakja: olyan korsó, melyben mindig ital van (Kreszn.); vö. Ki nem fogy, mint a *Rókus kobakja* (szm., Dug. 1:209. l.). Dugonics szerint: Rókus kobakját nem is ösmerik az emberek, mióta a zarándokok elmultak. Még szent Rókusnak oldalán függ. A szarándokok mindig tele tartották (1:209. l.). Ennek az elnevezésnek eredete onnét van, hogy szent Rókust oldalán kobakkal szokták festeni.

Ha az *Orbán süvege*-vel nem is teljesen analogok, mindamellett némi egyezést mutatnak vele a következő, szentekről vett nevek is:

Szent Mihály lova: feretrum; halottvivőszék (Kreszn.); vö. Megrúgta a *szent Mihály lova*, soha ki nem gyógyul (szm., Dug. 1:93. l.) Elragadta a *szent Mihály lova* (szm. Dug. 2:51. l.). Keresztény fölfogás szerint sz. Mihály főangyal a praepositus paradisi = paradicsom fejedelme, ki az elhunytak lelkét az Úr színe elé vezeti. Ebből érthető a halottvivőszéknek *szent Mihály lova* népi elnevezése.

Szent Márton lúdja: a szent napján sült lúd, melynek hátgerincéből, v. mellcsontjából a legközelebbi tél milyenségét akarják megjövendőlni (Kreszn. NSzót.); vö. Kövér mint a *szent Márton lúdja* (szm., Dug. 1:225. l.) Sok *szent Márton lúdja* kelt már el az óta (szm., Dug., 1:208. l.). A legenda szerint midőn sz. Mártont a nép püspökké választotta, alázatosságból a ludak óljába rejtőzött, de ezek nagy gágogással elárulták ottlétét. Innét a *szent Márton lúdja*.

Luca székje v. *széke*: a szent Luca napjától (dec. 13.) karácsony böjtjéig babonás (: boszorkánylátó) hittel készített kis székek (Kreszn. NSzót.); vö. Lassan készül mint a Luca székje (szm., Dug. 1:208. l.)

Szent János habalája: gebe (Háromszék vm.; MTsz.).

Szent Péter agara: medve (Erdély; NSzót.).

Eme két név kétségtelenül valamely tréfás népi adomának szülötte. Stb.

Amellett tehát, hogy a megfajtott szólásformának eredeti jelentése, (= felöntött a garatra) egész természetesen magyarázható a szőlők védőszentjével kapcsolatban, a nyelvünkbeli szentekről vett analog kifejezések is megerősíthetnek bennünket azon hitünkben, hogy az *Orbán süvege* elnevezésben csakugyan szent Orbán pápa neve lappang. A szent jelző elhagyására vonatkozólag vö. Péter kése, Péter szakáll, Rókus kobakja, Luca széke!

Növeli ezt a valószínűséget továbbá az a körülmény, hogy a *föltette* az *Orbán süvegét* nem az egyetlen mondás, amely nyelvünkben szent Orbánról szól, hanem még két más elterjedt párja is akad (ugyancsak a szent jelző nélkül!) Az egyik: *Orbán ereszti bogarait* (Kreszn., Kassai), melynek magyarázata az, hogy sz. Orbán napja (máj. 25.) táján kezd a méh rajzani. A másik meg: *Orbán megrázta szakállát*¹ (Sirisaka, Közm. 183. l.)

¹ A teljes megértése kedvéért megjegyezni való, hogy sz. Orbánt nagy felér szakállal ábrázolják.

azaz: a napján havazott. A népnek évszázados megfigyelése szerint ugyanis ez szokott lenni az utolsó tavaszi fagyos nap, amelyen olykor még hó is esik. Alkalmasint idevehető az *Orbán szele* 'szeszélyes' (Sir. 185. l.) népi kifejezés is, amely hihetően az Orbán nap körül tapasztalt változékony időjárással függ egybe. De már nem illeszthető be e csoportba a *jár-kel*, mint az *Orbán lelke* ismert szólásmód, mert ennek az eredetét minden bizonnyal valamely népi történetben kell keresnünk. (Dugonics ezt tudja a keletkezéséről: Orbán, egy falusi notárius meghalálozott. Feleségének ellensége, a kántor hogy maga mérgét az asszonyon kiöncse, éjfél tájban lepedőt vevén magára, a notáriusnak háza előtt sétálgatott. Az asszony úgy megijedett: hogy a nehézség is törte. Azt a falusiak a kántor szava után valóságosan Orbán lelkének lenni gondolták. 1:195. l.) Mint érdekességet fölemlíthetjük itten, hogy Gyarmathi Sámuel az *orbánc* (másként: *szent Antal tüze*) betegség nevét is szent Orbán nevéből származtatja Vocabulariumában. Szerinte lehetett régenten *Orbán tüze* is, mint *Antal tüze*; az *orbánc* tehát am. *Orbán tűz*¹. E magyarázatnak azonban természetesen semmi komoly alapja sincs.

Végül, eddig csupán valószínű véleményünket tudományos bizonyosságra emeli az a valóság, hogy a *föltette az Orbán süvegét* férfiakra illő mondásnak megvan nyelvünkben nőkre alkalmazott megfelelő párja — mondhatnók: hitese társa — is a *föltette szent Anna kontyát* szintén régebbi szólásformában, melynek értelme Dugonics szerint (2:191. l.): boros asszony, tehát az előbbiével teljesen összevágó. Ennek keletkezésére legnagyobb valószínűséggel a szent Anna² napkor (júl. 26.) szokásos nyári mulatságok adtak alkalmat.

Egyik-másik olvasó talán némi nehézséget találhat magyarázatom elfogadása iránt abban a körülményben, hogy noha szent Orbán pápa volt, a szólás mégis nem koronát (tiarát), hanem süveget emleget. Ámde e nehézséget nyomban eloszlatják Kresznerics és Kassai szótárai, melyek a püspöksüveg meg a cukorsüveg mellett *pápasüveg*-ről is tudnak.

Ennélfogva legvégső következtetésül bizton megállapíthatom, hogy a *föltette az Orbán süvegét*³ mondás nem történeti szálló ige, hanem népi szólásforma, mely nem a Szirmay-Dugonics-féle Dóczy Orbánról való anekdotából eredt, hanem a szőlők pátrónusa, szent Orbán nevének emlegetéséből fejlődött ki.

Akik tehát ezentúl teszik fel az Orbán süvegét, eggyel több okkal büszkélkedhetnek, mint az eddigi kedvkeresők, mert immár tudhatják, hogy nem püspök-, hanem pápasüveget tesznek a fejükbe. Csak azután elbirják!

¹ Kresznerics is az *Orbán* név ivadéka gyanánt közli az *orbánc* szót. [L. most erről Nyr. 39:250. — *A szerk.*]

² Szent Anna asszony a férjes nők, családanyák védőszentje.

³ Mellékesen megemlíthetem itt, hogy Kresznerics szótárában (1:36. l.) egy másik, ehhez egészen hasonló alakú közmondás is olvasható minden magyarázat nélkül, t. i. a *föltette a Bence sipháját*, melynek értelme, mivel egyrészt Kresznerics dunántúli származású volt, másrészt a Dunántúlon a nyulat szokták tréfásan szélitében bencének nevezni, úgyhiszem am. kerekét oldott, megszaladt. Ugyanacsak Kresznericsnél még egy süveggel kapcsolatos szólásmódot olvashatunk a becsipés fogalmára (1:155. l.): *Jól föltöltött a fekete süveg alá*. — R. P. M.

AZ ELVONÁSNAK EGY ISMERETLEN FAJA.

Irta Horger Antal.

Miklosich szerint (Sl. El.) *pollura* szavunk óbolg. *polŭ vŭtora* alakra volna visszaviendő. Ez az etimológia azért tűnt fel nekem, mert helyesége esetén a szláv szó második (nyílt szótagban álló) *o*-ja helyén mai magyar *a*-t kellene várnunk, pedig nem hogy **pollara* alakunk volna a magyarban, hanem még **pollora* alak sem mutatható ki, mely az előbbiből számos analógia példája szerint könnyen érthető volna. Az egyeztetésnek e hangtani akadálya miatt kételkedni kezdtem a *pollura* régi szláv jövevényszó voltában s az Oklsz. adataiból csakugyan kiderül, hogy régebben *pollurák*-nak hangzott, s e *pollurák* nem lehet egyéb, mint a tót *pol turák* átvétele. A kérdés csak az, hogy hogyan fejlődött e régebbi *pollurák* alakból az újabb *pollura*? Hangtani úton bizonyára nem, hiszen szóvégi *k* nem szokott a magyarban elveszni. Eszerint csak az analógiának valamilyen működésére gondolhatunk itt.

Horváth János kartársam szíves közlése szerint egy margittai (Bihar m.) betlehemes játékban ez az érdekes sor fordul elő: »Máriási *peták* nagyokat *pendŭlnek*«. A többszámú állítmány világosan azt bizonyítja, hogy a nép ebben az esetben többszámúnak érzi a *peták* alanyt. Ez az egy példa azt hiszem már eléggé megmagyarázza a *pollurák* szóvégi *k*-jának eltűnését is. A magyar nyelvérzék nyilván ennek a pénzfajtának nevét is tévesen többszámként fogta fel s azért *egy, két, öt pollurák* helyett azt kezdték mondani: *egy, két, öt pollura*. Olyanféle eset ez, mint amelyre annak idején (Szilasi-féle Nyelv. Tan. I. 48 s köv. I.) Asbóth mutatott rá legelőbb, hogy t. i. a **jegenyét, *rászát*-féle jövevényszavakat a magyar nyelvérzék tévesen tárgyeseteknek vette s azért megteremtette melléjük a *jegenye, rásza*-féle alanyeseteket.

Simonyi az Elvonásról írott tanulmányában (NyF. XI.) nem említi az elvonásnak e fajtát (a tárgyesetből valót sem) pedig ez ú. l. nem éppen ritka jelenség. Az ügyetlen, gyámoltalan jelentésű *tajdok* tájszónak pl. van a Székelyföldön nemcsak *tajdók*, hanem ú. l. *tajdó* változata is, mert egy brassói ismerős (székely származású) család körében sokszor hallottam ilyeneket: Ne légy olyan *tajdó*! Ó te *tajdó* gyermek! Ezt most a tévesen többszámúnak vett *tajdók*-ból való elvonásnak vagyok hajlandó magyarázni. A Hétfaluból közölt kesely ló jelentésű *pintínok* szónak (< ol. *pintenog*) is van tudomásom szerint *pintínók* mellékalakja, s így a Nyr. 2. 523 közölt *pintinó* alakról sem bizonyos, hogy sajtóhiba, aminek a MTsz. szerk. gondolja, mert ez lehet szintén olyan elvonás, mint az előbbi. Bizonyára ilyen a szl. *trník*-ből származó m. *tanórok* mellett a nyugati nyelvjárásterületen és a Székelyföldön előforduló *tanór, tanórkapu*. A nyelvérzék megtévedését elősegíthették az olyan kapcsolatok, amilyen pl. a Sepsiszentgyörgyről közölt *Tanórok kapuja* (városrész neve, MTsz. — Hány magyar ember tudná erről a *tanórok*-ról megmondani, hogy egyesszám-é avagy többszám-é?) Ilyen elvonások továbbá a régi *túzok*-ból *túz, pocok*-ból *poc, poc-egér* (patkány), *vakondok*-ból *vakond*. Legérdekesebb idetartozó eset azonban az *ostábla, és csárda* szavaké.

Az *ostábla* szót Szarvas O. tudvalevőleg a lat. *tabula scaccorum* kifejezés magyarításának tartja, de a hangtani fejlődést nézetem szerint nem magyarázta helyesen (Nyr. 7: 291). Szerintem t. i. **skak tábla* volt e szónak legrégebb magyar alakja, amiből persze csakhamar **oskaktábla* lett, ebből pedig az összetétel első tagjának tévesen többesként való felfogásával **osktábla*, ebből meg a benne levő szokatlan *skt* mássalhangzó torlódás miatt egyrészt a *k* elejtésével *ostábla*, másrészt hangátvetéssel *oks-tábla* (NySz.)

Gombocz (MNY. 2. 420.) a hajón levő házikó jelentésű *csardák* tájszót (a Csaplár B. közölte *csardak* alak aligha helyes) a szerb *čardāk*-ból származtatta, de ezzel egyeredetű kétségtelenül a mi köznyelvi *csárda* szavunk is.¹ (Vö. köv. jelentéseit: 1. az állóbárka farán levő elzárt hely, melyben szerszámot stb. tartanak; 2. a vándor halászok gyékénysátra, MTsz.). A *csardák* és *csárda* alakok közötti viszonyt csak úgy tudjuk megérteni, ha feltesszük, hogy a szb. *čardāk* eleinte a magyarban is **csárdák*-nak hangzott. Ebből egyfelől *csardák* fejlődött, másfelől azonban a második *d* hasonító hatása következtében **csárdák* (vö. MNY. 7. 155–56) s ebből a látszólagos többesszámból aztán elvonódott az egyszámú *csárda*. (Vö. pl. *csárdákban* mulatni ~ *csárdában* mulatni).

E jelenség pszichológiai megértéséhez fontos annak a körülménynek figyelembe vétele, hogy csak vagy idegen eredetű *k* végű szavakból történt ilyen téves elvonás (még pedig valószínűleg nemsokára átvételük után, tehát még mielőtt teljesen meghonosodtak volna), vagy pedig a nyelvérzéknek egyébként szokatlan (különösen mert a magyarban családtalan) -*k* végű szavakból. A nyelvújítóknak *törzsök* > *törzs*, *szemöldök* > *szemöld*, *zömök* > *zöm*, *szelindek* > *szelind*, *boncok* > *bonc*, *virágburok* > *virbur-féle* rövidítései már nem a nyelvérzék ilyen tévedésének eredményei, hanem szándékos csonkítások, mint pl. *árnyék* > *árny*, *balgatag* > *balga*, *csira* > *csir*, *ismeret* > *isme*, stb. A *barack*, *palack*, *tarack* mellett előkerülő *barac*, *palac*, *tarac* (MTsz.) alakok sem tartoznak ide. Ezeknek *k*-ja az én véleményem szerint a *baracknak*, *palackban*, *taracktól*-féle mássalhangzó-torlódásos alakokban esett ki s a *k* nélküli mai alanyesetek valószínűleg csak az ilyen *baracnak*, *palacban*, *taractól*-féle alakokból való elvonások.

FOGZÓVAS?

Irta Zolnai Gyula.

Csuda, hogy mindedig sem emlékeztünk erről. *Ilosvai.*

Jeles művelődéstörténet-kutatónk, Takáts Sándor — amint a Nyelvőr olvasói bizonyára emlékeznek még rá — több oly régi szóval óhajtott gazdagítani a magyar nyelvtörténetet, amelyek soha magyar szók nem voltak, hanem csak fölfedezőjük fölületessége, dologneimértése látott bennük magyar kifejezéseket.

Ezek közül az állítólagos *bankósó*-val és az úgy vélt 'huta' jelentésű

¹ *Csērdák*: pítvar (MTsz.) < ol. *cērda*'c (Tikt.)

gáz-zal egyszersmindenkorra végeztem már (l. Nyr. 35 : 194; 36 : 43, 136, és Századok 1906. évf. 826, 829. l.); a címbeli *fogzóvas* ügyét azonban egyéb dolgaim után csak most van alkalmam tüzetes vizsgálat tárgyává tenni.

Már a legelső alkalommal is (Nyr. 35 : 152) azt vallottam, hogy a Takáts Sándor fölfedezte *fogzóvas*-nak egyszerű tollhibának kell lennie *foghóvas* helyett, s ehhez képest Takátsnak »A magyar sóvágók régi műszói« című cikkében (MNy. 2 : 113) mint akkori szerkesztő egyszerűen *foghóvas*-ra javítottam a képtelennek tartott *fogzóvas*-at. Takáts azonban makacsul ragaszkodott ehhez, annyira, hogy megnézte előbb Hodinka Antallal is a bécsi közös pénzügyi levéltárban levő kéziratot s diadallal jelentette, hogy »a kérdéses helyeken« Hodinka megerősítése szerint is »világosan és félreismerhetetlenül *fogzó*-vas, nem pedig *foghó*-vas áll« (Századok 1906. évf. 636. l.). Erre azt kívántam a szó fölfedezőjétől: írja ki és közölje a levéltári jelzet pontos megjelölésével mindazon helyeket, amelyeken a vitás *fogzóvas* előfordul, megállapítván azt is, hogy eredeti kéziratban vannak-e azok, avagy csak valamely későbbi másolatban (l. Századok 1906. évf. 829. l.). Akkor azonban ezt a kívánságomat aláhuzatlanul találtam volt kifejezni, gondolván, hogy akit illet, így is megérti. Csalódtam. Kívánságomra ugyanis ügyet sem vetvén, a Magyar Nyelv 1907. évfolyamának márciusi füzetében Takáts másfajta perdöntő bizonyítékokkal állt elő. »Lefényképeztettem Bécsben — mondja a 131. lapon — a huszti összeírások szóban forgó két helyét, hogy a MNy. olvasói előtt »ad oculos« demonstráljam állításom igazságát. Íme tessék e két hasonmást megtekinteni.« S következik az 1600-ból és 1614-ből való adatok fényképi hasonmása.

Ezeket a hasonmásokat az olvasókat megelőzőleg a Magyar Nyelv szerkesztői is megtekintették. Nemcsak megtekintették, hanem meg is győződtek kétségtelen perdöntő erejükről, mert íme a kezét boldogan dörzsölő Takáts cikke után a szerkesztő Szily Kálmán ünnepiesen kijelenti: »A kételkedés szavának a tények hatalma előtt el kell némulnia. Tény, hogy a XVI. és XVII. században csakugyan volt egy vasszerszám, a mit *fogzó*-vas-nak írtak és ejtettek. Ezen, a föntebbi két hasonmás megtekintése után csakugyan nem kételkedhetik senki sem.«

Ki merte volna e lélekemelő jelenetben kételkedése szentségtörő szavát fölemelni?!

Valóban nem merte senki. Azaz csak az merhetne volna, aki tovább lát az orránál. Aki látja, hogy már a fényképmásolatban is van egy kis gyanus mozzanat: az 1614-ből való adatok fényképén ugyanis a *kohlegező* szó (vö. OklSz.) *kholegező*-nek van írva. Csak az merhetett volna fölszólalni, aki tudja, mi ilyen esetben a nyelvésznek első teendője, vagyis aki visszaemlékezik föntebb idézett kívánságunkra: mondja meg Takáts Sándor: eredeti kéziratok-e avagy másolatok azok, amelyekről a fényképek készültek?

Erre a csekélységre sem Takáts, a történettudós, sem Szily, az elnök-nyelvész nem gondolt. Tudományos kérdést pedig ilyen könnyű szerrel, ilyen ünnepies elnöki kijelentéssel eldönteni nem lehet.

Magam nyomban a hasonmások megjelenése után meg akartam a kérdéses kéziratokat tekinteni, azonban a bécsi Közös Pénzügyi Levéltár csak azon év (1907) november havában küldhette le őket számomra a

kolozsvári Egyetemi Könyvtárhoz, azóta pedig egyéb tanulmányaim között előbb nem értem rá a dolog rendbehozására, majd közben meg is feledkeztem erről a furcsa vasszerszámról. Hadd teszem most jóvá mulasztásomat.

A leghatározottabban megállapíthatom, hogy azok a kéziratok, amelyekben a *fogzóvas*-nak írt szó előfordul s amelyekből Takáts Sándor a Magyar Nyelv 1907. márciusi füzetében fényképi hasonmásokat közölt, nem eredeti összeírások, nem 1600-ból, sem 1614-ből való eredeti leltárak, hanem a huszti vár ezen évi összeírásainak későbbi másolatai. Ezt egy megbízható és lelkiismeretes történettudósnak nemcsak hogy magától kellett volna észrevennie és megjegyeznie, hanem kötelessége lett volna legalább utólag utánajárnia annak: eredeti vagy másolt iratokkal van-e dolga, főképp mikor erre egyenesen föl is volt híva. De nagy mulasztás volt e körülményt a főntebbi bölcse elnöki kijelentés előtt a Magyar Nyelv szerkesztőjének is figyelembe nem venni. Meg kell jegyezni, amit csak a napokban tudtam meg, hogy a Közös Pénzügyi Levéltár a szóbanforgó iratokat hivatalos kísérő levelének szavai szerint maga is mint »a huszti vár leltárának másolatát« küldte le egyetemünk könyvtárához.

Hogy egyik kézirat sem eredeti, kitűnik a következőkből. Abban a kéziratban, amelyből a Takáts első hasonmása készült, a 47b. lapon pecsét nélküli, nem eredeti, nem sajátkezű aláírásokat találunk; a pecsétet a másolatokban szokásos L. S. (locus sigilli) jelzés pótolja. Hasonlóképpen vagyunk azzal a kézirattal is, amelyből a Takáts második hasonmása készült. Ezt a második hasonmást Takáts 1614-iki eredetiből valónak jelzi a Magyar Nyelvben, itt azonban az évszámot is pontatlanul állapította meg, mert ebben a kéziratban különböző évekből: 1600-ból, 1602-ből és 1614-ből való összeírások másolatai vannak együtt (1614-ből két összeírás is), a lefénképezett sorok azonban az első, 1600-iki összeírásból valók. Ez az első, 1600-iki összeírás (inventarium) a 47. lapon végződik, aláírásai nem sajátkezűek, a pecsétet L. S. jelzés helyettesíti. Ugyanígy határozottan másolatot jelentenek a kézirat további részeinek: a 49b. lapon végződő 1600-iki urbariumnak, az 51b. lapon végződő 1602-iki inventariumnak, a 65. lapon végződő egyik és a 83b. lapon végződő másik 1614-iki urbariumnak a záradékai. A kéziratnak ez után következő része aláírás és év nélküli, de elején világosan meg van jegyezve: »Paria urbarii sine dato, et absque subscriptione« (84. l.).

Ilyen hiteles, ilyen eredeti kéziratokból valók annak a *fogzóvas* szónak az adatai, amelyet a *bankósó*-nak és a huta-jelentésű *gáz*-nak a kitálálója fedezett föl s amelyet a Magyar Nyelv szerkesztője elnöki székéből kétségtelen régi magyar szónak jelentett ki.

De a Takáts teljes megbízhatatlanságának és fölületességének még ezzel sincs vége. A koronát emez erényeire fényképmásolatok cikkének következő kijelentése teszi föl: »Ha netán valaki eredeti kéziratban is óhajtaná a *fogzóvasat* látni, megemlítem, hogy az Orsz. Levéltárban is van egy összeírás (Urb. et. Conscr. 174. fasc.: 25 Nr., 1600-ból), melyben a *fogzóvas* szintén előfordul« (MNY. 3 : 132). Lekértem ezt a Takátstól szokatlan pontos sággal jelzett kéziratot is az Országos Levéltárból; meg is találtam benne csakugyan a híres *fogzó vas* adatot két helyen is: a 8. és 77. lapon, de ki kell jelentenem, hogy ez a Takáts fentebbi szavai szerint »eredeti kézirat« 1615-ből való másolat!

Ilyen lelkiismeretességgel, ilyen alaposággal járt el íme Takáts Sándor akkor, mikor egy tudományos becsületi ügyben döntő bizonyítékát akarta előterjeszteni. Milyen megbízhatók lehetnek már most azok az adatai, azok a műveltségtörténeti megállapításai, amelyeket ellenőrizetlenül megjelent művelődéstörténeti rajzaiban szokott a tudósok közönsége elé terjeszteni?

És itt ezzel kapcsolatban, a Nyelvőr 36 : 45. lapján tett ígéretemhez képest is, erkölcsi kötelességemnek érzem a magyar nyelv és művelődéstörténet minden kutatóját figyelmeztetni arra, hogy a Magyar Nyelv legutóbbi évfolyamaiban Tabakos Ábel, majd Ódöngő Ábel furcsa álnevek alatt megjelent nyelvtörténeti adatok — az idézett levéltárakból s a közlés módjából kitetszőleg is — szintén Takáts Sándortól származnak, ennél fogva tudományos célokra csak a legszigorúbb ellenőrzéssel használhatók föl. (Ezen álnevek alatt művelődéstörténet-kutatónk nyilván a miatti szégyenében bújkál, hogy képtelen volt védekezni a MNy. 3 : 382—383. lapjain megjelent azon cikkem ellen, amelyben a régi adatok közlésében elárult botrányos fölületességét utoljára szellőztettem volt.)

De lássuk a *fogzóvas*-at írásmód és nyelvi alak szempontjából.

Mínthogy a szót alakja szempontjából — amint mindjárt látni fogjuk — csak a legnagyobb erőltetéssel lehetne magyaráznunk, s mínthogy azok a kéziratok, amelyekből eddigelé kimutatható, nem eredetiek, hanem valamennyien későbbi másolatok, a legtermészetesebb módon támadhat a gyanunk, hogy a *fogzo vas* írásmód egyszerű másolói hiba, amelyet valószínűleg olyan gépiesen másoló íródiák követhetett el, aki talán nem is tudott magyarul. Hiszen a második hasonmáson, amint már említettem, a *kohlegyező* szó is képtelenül *kholegező*-nek van írva, amit lelkiismeretes és magyarul tudó másoló bizonyára kijavított volna. Az Orsz. Levéltári példányban pedig ilyen másolói hibákat is találunk: *feireő Viaz* (6. l.), nyilván e h. *fenieő viaz* azaz fenyőviasz (vö. NySz.); *Kezeit fa* (71. l.), e h. *herezt fa*. Ilyen hibák eredeti összeírásokban aligha fordulnának elő. Mármost, hogy az eredeti írásnak minden valószínűség szerint való *fogho vas* szavában a *h* betűt a lelkiismeretlen, vagy talán magyarul sem tudó másoló könnyen *z*-nek nézhette, azt mindenki érthetőnek fogja találni, aki régi írásokat olvasott s aki tapasztalhatta, hogy a *h* és *z* betűk a XVI—XVII. század némely folyóírásaiban sokszor megtévesztésig hasonlítanak egymáshoz. Ennek bizonyítására csak a XV. századi Sermones Dominicales kéziratának magyar glosszáiban előforduló következő példákat hozom föl: *kwlabzoz* (II. 114) e h. *kwlabhoz*; *zaborusag* (II. 252) e h. *haborusag*. Megjegyzendő, hogy mind a két hely szövegekői glossza, s mínthogy Szilády szerint a SermDom.-nek mind a két kézirata másolat, a szövegbe ékelt glosszák is a másolótól származnak.

Nem lehet azonban valószínű a *fogzóvas* legfőképpen alakítani szempontból, és éppen e miatt támadt ellene az első pillanattól kezdve el nem oszlatható kétségem. Ezt a kétséget nem Takátsnak, sem Frecksaynak (aki a MNy. 3 : 232—233. lapjain foglalkozik a szóval), hanem a nyelvészül tisztelt Szilynek kellett volna elhárítania, de nem tette meg; amivel pedig az alakot valahogyan magyarázni akarta, nem állja meg a szigorú bírálatot. Azt vallja ugyanis (MNy. 3 : 132), hogy szavunk előrészét, a *fogzó* melléknevet nem kell mindenáron a *fog* (zahn, dens) főnévből származtatnunk; származhatik

az a *fok*-ból is. Hiszen, úgymond, a *bagzani* is a *bak*-ból, *lagzi* is a *lak*-ból, *lélegzeni* a *lélek*-ből, *menyegző* a *menyekezn*-ből származik, sőt a *k-t* z előtt akarva-nemakarva is *g*-nek kell ejtenünk, mint pl. a *patakszani* szóban. Bizony szerencsétlenül, kevés alapossággal választott analógiák ezek. A *k* valamennyiben *g*-vé lágyult ugyan a *z* előtt, de ezekben a *z* alaktanilag közvetlenül járulhatott a tövégi *k*-hoz, míg a *fok* főnév *-z* képzős igésítésében, a *fokozni* igében ez nem történhetett meg. A *bak-zik*, *lélek-zik*, *patak-zik*, *lak-zi*, *ménylek(e)ző* ugyanis teljesen másnemű képzések, mint a *fok* főnévnek igei *fokoz* származéka. A három elsőben ugyanaz az igésítő *-z* képző van ugyan, mint a *fokoz*-ban, ámde míg ez átható származék, amazok: *bak-z-ik*, *léleg-z-ik*, *patak-z-ik* visszahatók, s ez nem mindegy. A *-z* képzőnek visszaható származékaiban állandó szabály, hogy ahol a tövégi mássalhangzó a képzővel együtt könnyen kiejthető mássalhangzó párt alkot, ott a *-z* közvetlenül tapad a tőhöz: *vér-z-ik*, *virág-z-ik*, *faj-z-ik*, *lélek-z-ik* stb.; a tövégi magánhangzó csak oly igékben marad meg, amelyek e nélkül a *-z*-vel együtt nehezen ejthető torlatot alkotnának: *gyümölcső-z-ik*, *gyöngyő-z-ik*, *malaco-z-ik*, *borja-z-ik*, *könyve-z-ik* (eredetileg *könyve-z-ik*), *pelyhe-z-ik* (de már a hangátvetéses tőből kiejthető a *pehely-z-ik*). A *lakzi* és *ménylekző* másfajta, de egymás közt némileg rokon képzések; mindkettőben ugyanis a gyakorító *-z* képző van meg, mert amaz nyilván a deverbális *lako-z-ik* ige származéka (a *lakzi* ugyanis a. m. *lakozás* lakomázás), a *ménylekző* pedig a régi áldeverbális *ménylek-z-ik* igének az igeneve. (Vö. TMNy. 460.)

A denominális *-z* képzős, de visszaható jelentésű, *bak-zik*-féle igékek szemben az áthatókban ezt az igésítő képzőt csak a legritkább esetben, tudtommal csak folyékony vagy orrhangú mássalhangzón végződő töveknek némely alakjaiban, nevezetesen éppen az igenévben látjuk kötőhangzó nélkül járulni a tőhöz: *kínoz: kíno-z-ó*, *éljenéz: éljen-z-ő*; arra azonban éppen séggel nincs példa, hogy *k* végű névszótó kötőhangzó nélkül venné fel az ilyen átható igékben az igésítő *-z* képzőt: *ok: okoz: okozó*, *ék: ékz: ékző*, *fék: fékz: fékző* stb.; az *okzó*, *ékzó*, *fékzó* vagy éppen *ogzó*, *égzó*, *fégzó* lehetetlen alakok volnának.

De nem lehet az állítólagos *fogzó* előtag a *fog* 'dens' szónak a származéka sem. A *-z* igésítő képzőről ugyanis azt tapasztaljuk, hogy következetesen ugyanolyan hangszínű tövégi magánhangzóhoz járul, mint az *-s* melléknévképző, pl. *o*-val: *sáro-s: sáro-z; cukro-s: cukro-z; boto-s: boto-z; oko-s: oko-z; foko-s: foko-z* stb. stb.; viszont *a*-val: *ura-s: ura-z; szamara-s: szamara-z; hatalma-s: hatalma-z; nyugalma-s: nyugalma-z* stb. stb., s így a *fog* főnévnek is, *foga-s* levén az *-s* képzős melléknévi hajtása, igei származéka sem lehet más mint *foga-z*, aminthogy e szó meg is van és csak ebben az alakban van meg nyelvünkben (l. CzF.). Minthogy pedig ez az *a* tövégi magánhangzó a *-z* képző előtt kiesni soha sem szokott, ennél fogva a *fogaz* igének *fog'*zó igeneve is merő képtelenség.

Én tehát az előadott okoknál fogva most is teljes meggyőződéssel vallo, hogy az alaktanilag képtelen *fogzóvas* szót, amely másutt, mint a huszti vár összeírásának másolataiban, elő nem fordul, nincs elég okunk a régi magyar szókincs hitelesen és kétségtelenül kimutatott szavának tekintenünk.

Kolozsvár, 1911. november hóban.

GÖNCÖLSZEKÉR.

Irta Petz Gedeon.

Épen száz esztendeje, hogy a magyar *Göncöl* szót a német *Kunz*, *Künzel* nevekkal, a *Konrad* becéző alakjaival, kapcsolták össze. 1812-ben jelent meg Jankowich Miklós *Magyar szónemzés* c. könyvecskéje, amelyben arra hivatkozva, hogy »Göntzöl németül Güntzel, deákul Conradus«, kimondja, hogy »Göntzöl szekere tehát annyit teszen mint Conradus szekere.« (85. l.) E Konrádban Jankowich azt az ilynevű császárt látja, a kit krónikásaink az augsburgi ütközzettel kapcsolatban említenek és szerinte »vagy a táborozó szekerek hasonlatossága, melyekkel Conrad utazott, vezette eleinket erre a gondolatra, vagy netalántán tsufiságból állították, hogy már Conrad Tsászár, kit már kivégzettek, nem ezen, hanem a más világon kotsizna.« Később Ipolyi Arnold is átvette Jankowich magyarázatát, a mely szerinte »mélyebb mythosi értelmet ad a csillagzatnak; és arra utalva, hogy más népek hagyományai is a hősök és istenek szekérének tartják e csillagképet, valószínűnek tartja, hogy »a Lehel által leölt Konrád császár volna azon Göncöl, ki Lehelt és Bulcsut szolgálva a más világon a csillagokban képzelt társzekéren viszi« (Magyar Mythologia 269. l.). E magyarázatot — Ipolyira való hivatkozással — 1871-ben elfogadta K. J. Schröer is (»dass jener Konrad von der Schlacht auf dem Lechfelde, von den Ungern wirklich zur mythischen Gestalt, ja an den Himmel versetzt wurde«), azután a legkülönbözőbb mitikus kapcsolatokat tette fel: Konrád vagy Kunz magával Wödan istennel azonos, Lehel kürtje az eddai Gjallarhorn; lehetőnek mondotta, hogy Lehel és Bulcsu szintén mitikus alakok stb. (Mythisches von dem durch den Gunzenlê gefeierten Konrad, Germania 16:286).

1888-ban Szarvas Gábor foglalkozott e folyóirat hasábjain (Nyr. 17:433) a *göncöl* kifejezéssel s ő is átvette a régibb magyarázatnak azt a gondolatát, hogy e szó a német Konrad, Kunz, Künzel nevekkal van kapcsolatban. A Konrád császárra való vonatkoztatást azonban fölőtte erőszakoltnak mondja; — hozzá tehetjük, hogy azért is alaptalan, mivel a krónikások tévedése forog fenn: az augsburgi ütközet idejében, 955-ben, Németországban nem Konrád, a ki 918-ban meghalt, hanem I. Ottó uralkodott. Szarvas a *göncöl*, *Künzel* szónak a csillagképre való vonatkozását másképp próbálta megmagyarázni: lehetőnek tartja, hogy e szó mint appellativum 'medve' jelentéssel is használatos volt: a *Kunz* név »Grimmek szerint majd a vadkannak, majd a dísznőnek, majd a nyúlnek a neve — nem lehetetlen tehát — úgymond —, hogy egyik másik dialektusban a medvét is e néven nevezték.« Szarvas tehát nyilván úgy gondolja a dolgot, hogy a medvéről nevezett csillagzatnak *Künzelswagen* neve is lehetett. Cikke végén megjegyzi, hogy »mindezekhez az igazság kedvéért hozzá kell tennem, hogy sem a *Künzels-* vagy *Konradswagen* nevezet egykori megvoltát, sem a *Kunze*, *Künzel*-nek medve jelentését adatokkal igazolni nem tudom, mindamellét kétségtelennek tartom, hogy a magy. *göncöl*, *Döncöl* *szekere* nevezetnek eredeti példaképe a ném. *Künzel*, *Künzelswagen*« (438. l.)

Szarvas e magyarázatával szemben korán fölhangzott a kételkedés szava. Katona Lajos »a- szó eddigelé legtöbb hitelű származtatásának« mondja ugyan Szarvasét, de a mondatakutató szempontjából van ellene kifogása és »nem egészen alaptalan«-nak mondja Kálmány Lajos ama sejtését, hogy »az önállóknak tetsző magyar mondák a névvel együtt török eredetűek.« (Pallas Lexikona 8:150). Még határozottabb állást foglalnak ama magyarázattal szemben Lumtzer és Melich, akik ez etimológiát egyelőre mellőzendőnek tartják, minthogy a Szarvastól föltételezett *Künzelswagen* kifejezés a németben ki nem mutatható. (Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter des ung. Sprachschatzes. 1900. 118. l.) A magyarázatnak e hiánya mellett — amelyre nézve Szarvas már eleve védekezett, id. h. 438. l. — talán még nagyobb gyengesége az, hogy a tárgyi vonatkozások nincsenek kellőképpen megokolva. A *Kunz* vagy *Künzel* név a medvére való vonatkozásban nem fordul elő, — de magának a csillagképnek a medvéről való elnevezése is, amint látni fogjuk, aránylag kései és nem népies eredetű; a *Künzelswagen* alaknak mintegy »a medve szekere« jelentésben való föltevése is valószínűtlen: a csillagzatban vagy medvének, vagy szekérnek képét lehet látni, de nem mind a kettőt egyszerre; az egyik kizárja a másikat s egy szóalakban való egyesítésük képzavart jelentene. A tárgyi vonatkozásokra pedig — a mai nyelvészet követelményeit tartva szem előtt — ép oly ügyet kell vetnünk, mint a hangalakokra: »die Geschichte der Sachen muss ebenso respektiert werden, wie die Lautgesetze« mondja Meringer (Idg. Forschungen 16:101), s bár e szavait első sorban kézzelfogható dolgokra érti, bizonyos tekintetben kétségkívül egyebekre is vonatkoztathatjuk.

Kálmány Lajos előbb említett föltevésével, azt hiszem, röviden végezhetünk. »A Törökországi Döncöl szekér elnevezésben — ugymond — Törökországra van vonatkozás, maga a szekér is török szó, sőt a földmívelés fontosabb szavai is a törökből kölcsönvettek, nem tekinthetjük tehát minden alap nélkül valónak sejtelmünket, mely szerint a *Döncöl* szekérhez tartozó *mondáink* egy részét a töröktől tanultuk.« (A csillagok nyelvahagyományainkban. 1893. 17. l.). Látni való, hogy Kálmány voltaképp csak a mondák egy részének török eredetét állítja és sem a *göncöl* alaknak, sem *döncöl* változatának töröknyelvi eredetijét nem idézi; abból a körülményből pedig, hogy a *szekér* török eredetű szó, természetesen nem követ kezik semmi a vele összetett elemek eredetére nézve.

Igy, tehát azt hiszem, továbbra is tönkmarad a *göncöl* német eredetének valószínűsége, a melyet Jankowich és Szarvas vitattak. Ezt a valószínűséget azóta az a körülmény is fokozta, hogy az Oklevélszótár adatai szerint (307. l.) a *Köncöl*, *Kencel* és *Göncöl* alakok mint személynévek már a 14. századtól fogva kimutathatók emlékeinkben, ezek a nevek pedig kétségkívül az előbb említett német nevek másai.

Német megfelelőiknek még jóval régibb alakjai mutathatók ki: *Gunzo* már a 7. században, *Gunzo* a 8. század óta gyakori; *Gunzelin*, *Chunzilin* a 7., *Gunzili* a 11. század óta kimutatható; előfordúlnak helynevekben is, pl. *Cunzelshowe*, *Gunzilhofen*, *Gonzolinhus*. (Förstemann, Altdeutsches Namenbuch 12: 696. 697. és Stark, Kosenamen der Germanen 93. l.; v. ö. még Fischer, Schwäb. Wörterbuch 3:924). Megjegyzendő, hogy a későbbi né-

metségben a *Kunz* és *Künzel* alakok csak a *Konrad* (ófn. kfn. *Kuonrāt*) becéző alakjaiképen szerepelnek, de ama régi alakok esetleg egyéb tulajdonnevekhez is tartozhattak, amelyeknek első része az ófn. *kuoni* (úfn. *kühn*) melléknév vagy az ófn. *kunni* ('genus') főnév, pl. Kunibert, Künimund; sőt — főleg a *g*-vel kezdődőknél — a *gund* 'harc' főnévvel összetett nevekre is lehet gondolni, pl. Gundobad, Gundobald, Gundobert, Gundahar (Gunther) stb. (V. ö. Förstemann id. h. 696. l. és az egyes nevekre vonatkozó cikkeit). A *göncölszekér* dolgán azonban ezek sem lendítenek semmit: német területen nem nevezték el e csillagképet sem Konrádról, sem Guntherről (bár Schröer a Nibelung-ének Guntherével való kapcsolatára is gondol, id. h. 293. l.), sem a többiekéről. Ilyformán tehát annak kell első feladatunknak lennie, hogy szemügyre vegyük azokat a kifejezéseket, amelyek német területen valósággal a szóban levő csillagképet jelölik.

A nagy és kis göncölt jelentő német elnevezések közül azok, amelyek a mai irodalmi nyelvben leginkább használatosak, a *grosser Bär* és *kleiner Bär*, kétségkívül nem népies eredetűek, hanem a görög *arktos* és a latin *ursa major*, *ursa minor* mintájára készültek s úgy látszik, nem is nagyon régiek: Benecke-Müller-Zarncke és Lexer kfn. szótárai nem ismerik ama kifejezéseket, Grimmék szótára a *Bär* címszó alatt nem említi, más helyen (4,2:761) Dasypodius szótárából (1537) idézi e helyet: 'arctos, latine ursa, ein bär oder hörwagen am himel'; Weigand-Hirt szótára a *Grossbär* kifejezést 1616-ból idézi (1:154. l.); a kis göncöl nevéül egy a 14. századból való Mária-énekekben előfordul *pirkel*, a kfn. *ber* kicsinyítője (Zeitschr. f. deutsche Wortforsch. 9:176.). A német nyelv tehát úgy látszik, eredetileg nem a medvéről nevezte el a szóban levő csillagképet s már ez a körülmény is valószínűtlenné teszi Szarvas föltevését, hogy a föltételezett *Künzelswagen* összetétel első része is a medvét jelölhette. A német népies felfogásnak inkább megfelelt a szekér-féle elnevezés, amellyel különben más nyelvekben is találkozunk (gör. *hamaxa*, lat. *plaustrum*). Már ófn. glosszában előfordul a *wagan* szó az *ursa* fordításaképpen (Steinmeyer-Sievers, Ahd. Glossen 3:379); Otfridnál a nagy és kis göncöl *ther wagan gistelli* (V:17, 27), s a *wagen* szó ily értelemben szokásos a kfn. és ufn. nyelvben is. Igen gyakoriak azután az ezzel a szóval alkotott összetételek mint a *göncölszekér* nevei: kfn. *himelwagen* (Benecke-Müller-Zarncke, Mhd. Wb. 3:641; Lexer 1:1299); *hellewagen* (Mhd. Wb. 3:644; Lexer 1:1238); *herwagen* (Mhd. Wb. 3:644; Lexer 1:1269), mindezek használatosak az úfn. irodalmi nyelvben, némelyikök nyelvjárásokban is (pl. bajor *herwagen* Schmeller 1:1150; az Egerland *nyj*-ában *hiawôgn*, Frommann-féle Dtsch. Mundarten 6:172.). Régen előfordult a *sibunstirri*, 'Siebengestirn' név is, amelyet azonban gyakrabban a fiastyúkról használnak (pl. Otfrid V:17,29). A nép harcias felfogását különösen a *herwagen* 'hadi szekér' név tükrözi vissza s részben ugyane felfogáson alapulhat az az elnevezés, mely a csillagképet Wödan, a szélvihar, a halottak és a harc istene szekérének mondja. Ez az elnevezés a német területnek főleg északnyugati részében volt kedvelt, ahol Wödan tisztelete különösen virágzott: Grimm egy 1470-ki németalföldi kéziratból idézi a *Woenswaghen* kifejezést (Deutsche Mythologie 3138. l.) s Mogk azt mondja: »In Nie-

derdeutschland führt der Himmelswagen den Namen *Woenswaghen*, auf dem nach christlicher Umwandlung und zugleich mit Anspielung auf den alten Seelenglauben die Toten in das Geisterreich geführt werden» (German. Mythologie; Paul-féle Grundriss der germ. Phil.² 3:346).

Figyelemre méltó már most — s ez közelebb vezet bennünket a göncölszekeréhez — hogy Wōdan nevének korán előfordulnak *g*-vel kezdődő alakjai. E tekintetben nem lehet különösebb súlyt vetnünk a Paulus Diaconus adatára: »Wodan sane, quem adiecta litera *Gwodon* dixerunt [Langobardi], ipse est, qui apud Romanos Mercurius dicitur» (Hist. Langobard. I. 9); a mi szempontunkból fontosabbak a *g*-vel kezdő *alnémet* alakok. Grimm a Wōdan tiszteletére szentelt hegyeknek *Godensberg*-féle neveit már 12. századbéli (az 1131., 1143. stb. évekből való) oklevelekből idézi (Mythol. ³139. l.) s egy ily hegyről Heisterbachi Caesarius (a 12. és 13. század határán) azt mondja: »*Gudinsberg* vel ut alii dicunt, *Wudinsberg*» (Mythol. ³1206. l.). Egy Hessenben levő hegynek 1154-ben még *Wuodensberg* a neve, később *Gudensberg* (Grimm id. h. 139.).

A szerdának, a *dies Mercurii*-nek neve, — amelynek nyugati germán alakja *Wōdnesdag* lehetett (Kluge, Vorgeschichte der altgerm. Dialekte² 331. l.). v. ö. angolszász *Wōdnesdaeg* — az alsónémet és a vele határos terület egyes részein (Kluge szerint főleg Wesztfáliában, de a Rheinprovinzban is, Wiss. Beihefte zur Zeitschr. des AD. Sprachvereins 6:7) *Gudensdag*-féle alakban fordul elő, így a remscheidi nyelvjárásban *gūdasdaχ*, Soest vidékén *χūasdaχ* (orrszavú *ūa*-vel), a vesztfáliai nyj.-ban *guansdag* s itt már egy 1497-i okiratban előfordul a *gunstag* alak, más középnémet forrásokban is *gudensdach*, *godensdach* és *gunsdach*, *gōnsdach* (Beiträge zur Gesch. d. dtsch. Spr. 10:600; Woeste, Wörterb. der westfälischen Mundart 87. l. és Schiller-Lübben: Mittelniederd. Wb. 2:163). Annak a seregnek, amelynek élén Wōdan vészben-viharban száguldozik (voltaképpen a halottak serege, Mogk, Germ. Mythol. ²333), neve a 14. században *Wutanesher*, újabban *wütendes Herr* fordul elő, de itt is találunk — Németország különböző részeiben — *g*-s alakokat: *Guotis*-, *Gundis*-, *Gunisheer*, Aargauban *Güetisheer* (E. H. Meyer Germ. Mythol. 1891. 236. l. Golther, Handbuch der germ. Mythol. 1895. 291. l. Mogk, Mythol. ²338. l.) s így Wōdan hadi kocsija is — bár nem a csillagképre vonatkozással — *Guenisheerwagen* alakban jelenik meg (Meyer id. h. 239 l.). Ez alakok szókezdő *g*-jének magyarázata nehézségekbe ütközik. Ismeretes ugyan, hogy a román nyelvek germán eredetű kölcsönszavak szókezdő *w*-jét *gu*-vel adják vissza (ófn. *werra*: fr. *guerre*, *wisa*: *guise*; valószínűleg román hatásból kell magyaráznunk Paulus Diaconus *Gwodon* alakját is, vö. C. Meyer, Sprache der Langobarden 12. l.), magában a németiségben azonban ily szókezdő *w* > *g* hangváltozás nem szabályszerű, — bár alnémet területen, úgy látszik nemcsak ebben az esetben fordul elő, a *Wodan*: *Guden* viszonyára való hivatkozással magyarázták az aln. *günsen*, *günseln* igéknek a feln. *winsen*, *winseln* alakokkal szemben mutatózó *w* > *g* hangváltozását (vö. Zeitschr. f. dsch. Wortforschung 12:13.). Kluge azért úgy vélekedett, hogy a *Gudensdag*-féle alakok nem a *Wōdensdag* egyszerű hangtani változatai, hanem hogy Wōdan mellett talán egy vele rokon *Gudun istenség is lehetett (>es lässt sich die Annahme kaum vermeiden, dass der *Gudun*, der dem Namen zu Grunde

liegt, ein dem Wôdan gleichwertiger Gott gewesen sein muss; Beihefte zur Zeitschr. des AD Sprachvereins 8: 95). Itt azonban az a nehézség, hogy ezt a feltételezett *Gudun istenséget nem lehet kimutatni. Ezért valószínűbb, hogy valami népetimológián alapuló változással van dolgunk: Holthausen a *Gott* (aln. *god*) szó hatását tartotta lehetőnek (Beitr. 10:600; vö. a *Gott*-ból képezett *gütel*, *gütlein*, *gütchen* 'Kobold' jelentését is, Bahder, Beiträge 22:534), de talán a *gut* (aln. *gôd*) melléknév hatására is lehetne gondolni: ismeretes, hogy régebben Wôdan kísérőjének vagy neijének, akinek sok tulajdonsága egyezik az övéivel, tartották a néphit *Fru Gôde* nevű nőalakját (így még Mogk Mythol. 1. kiadásában 1105. l., újabban is Negelein, Germ. Mythol. 1906. 39. l.), pedig ez csupán a m. »a jó asszony« és eredetileg talán Szűz Máriát értették rajta (Mogk Mythol.² 281. l.). Alemann területen a Wôdan napjának, a szerdának neve *guetentag*: ebben is nyilván a *gut* melléknév rejlik (l. Kluge id. h. 95.). Lehetséges tehát, hogy vagy a *god* 'isten' főnév vagy a *gôd* 'jó' melléknév hatását kell keresnünk azokban az idézett összetételekben is, melyeknek első része eredetileg a Wôdan neve volt.

De bármi legyen is a magyarázata ama *g*-vel kezdődő alakoknak és bármily bizalmatlanok is újabban nyelvészek és mitologusok ez alakokkal szemben, azért mégsem lehet tagadni régibb és újabb, egymástól független forrásokban való megvoltukat s így egy régibb **Godenswagen* vagy **Godensherwagen* (vö. a fônt idézett *Guenisherwagen* alakot) szóalakokkal talán némi jogosultsággal lehet egybekapcsolni a göncölszekér alakot. A magánhangzók közti *d* a rajnavidéki nyelvjárásokban nagy területen kiesett (l. J. Ramisch, Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie 1908. 26. l.) s e hangváltozás már a középalnémet korszakra tehető (A. Lübben, Mittelniederdeutsche Grammatik 44. l.). Ekkép tehát egy **Goenswagen* vagy, a vesztáliai *guensdag* mintájára, egy újabb **guenswagen* vagy **guensherwagen* alakot tehetünk fel. Egy ily alak első részéből, *guensher*-ből ill. annak régibb megfelelőjéből a magy. *göncöl* esetleg közvetlenül tisztán hangtani uton is le volna vezethető: a *Göncöl* (ném. *Künzel*, *Kunz*) tulajdonnév megvonta azonban valószínűvé teszi azt a lehetőséget, hogy a csillagkép nevére ennek a tulajdonnévnek volt hatása. S e hatás nemcsak a szónak hangzásán alapulhatott, hanem bizonyos tárgyi vonatkozásoknál fogva már a németiségben is elő lehetett készítve. Tárgyi kapcsolatról szólva azonban nem arra a föltevésre gondolok, melyet — amint említettem — Schröer hangoztatott, hogy a Kunz név magát Wôdant is jelölhette: Schröernek e tekintetben főbizonyítéka az a Jankowich—Ipolyi-féle magyarázat volt, hogy Konrád császár mitikus alakká, szerinte magával Wôdannal azonosná vált; amit még e tarthatatlan feltevésen kívül említ (Germania 16: 289), épen nem bizonyító erejű. Azt hiszem a »Wôdan szekere« és a *Kunz*, *Künzel* név között inkább más uton keletkezhett kapcsolat.

Ismeretes ugyanis, hogy a germán isteneket a kereszténység terjedésével rossz szellemeknek, démonoknak, ördögöknek kezdték felfogni. »Heidnische gottheiten und geister — úgymond Grimm Jakab — die an sich schon übeltätig und finster waren, giengen leicht in den christlichen begriff teuflischer wesen über; schwieriger und mit grösserem widerstand der volksmeinung, erfolgte die verwandlung der guten götter der altertums

in gespenster und teufel. Meist wurden dabei *die namen unterdrückt oder entstellt*; mythen und erzählungen waren nicht sobald zu vertilgen.« (Mythologie³ 937. l.) Donar istent egy régi ráolvasás már »az ördög fiának (*des tiufeles sun*, Müllenhoff és Scherer-féle Denkmäler 32: 300) mondja és idővel sok helyütt erre a sorsra jutott Wôdan is. A néphitben olykor maga az ördög foglalja el az ő helyét (vö. E. H. Meyer, Mythol. 248. l.) és a későbbi népies felfogás oly tulajdonságokkal ruházta fel ezt, amelyek eredetileg a Wôdanéi voltak. (Grimm id. h. 949. és 952. l.). Figyelemreméltó már most, hogy az ördögöt Konrad, Kunz, Künzchen-nek is nevezik, svájci boszorkánypörök aktáiban pedig ép a *Göncöl*höz elég közel álló *Künzlin* az ördögnek neve (Grimm-féle szótár 5: 2752 és Wackernagel, Die deutschen Appellativnamen, Kl. Schriften 3: 148. 152.) Ha mindehhez hozzávesszük még azt, hogy a szóban levő csillagképet a kfn.-ben, amint láttuk, *hellewagen*-nak is nevezik, ami azon a felfogáson alapszik, hogy az elkárhozottak lelkét ez a kocsi viszi az alvilágba, az ördögnek pedig kfn. *hellehirte*, *hellewirt*, *hellewicht* és *helle*-vel összetett sok más neve is előfordul, talán nem fog nagyon valószínűtlennek látszani, hogy amit másutt Wôdan szekerének, ismét másutt *hellewagen*-nak neveztek, azt olykor — az ördög nevét eufemizmussal kifejezve — Kunz vagy Künzel szekerének, magyarul *Göncöl* szekerének mondták.

Itt aztán még egy kérdésre kell válaszolnunk: vajjon a német nyelvterület mely részéről, esetleg mily nyelvjárásból kerülhettek e kifejezések a magyar nyelvbe? Wôdan tiszteletének középpontját első sorban a Rajna vidékén, frank területen kell keresnünk, de korán el volt terjedve az e területtől egykor keletre lakó törzseknél, elsősorban a szászoknál is (l. Mogk Mythol. 2 333). És mint láttuk, ez az a terület, melyen mai napig is élnek a szerdai napnak és a göncölszekér csillagképének Wôdan nevével kapcsolatos elnevezései s főképp itt fordulnak elő e neveknek *g*-vel kezdődő (*gûadas*-, *guans*-féle) alakjai. Azt hiszem, ebből a szempontból sem ütköznék nagyobb nehézségbe, ha a magy. *göncöl* alakot közvetlenül ennek a területnek németiségéből származtatnók: e kölcsönzés egészen jól megfelelne Melich János ismeretes elméletének, amelynek eredményt ő ekkép fejezte ki: »A magyar nyelv legrégibb német szavai arról a területről valók, amely területen ma és a múltban főrészen középfrank nyelvjárást beszélnek és beszéltek. A vele határos alsónémet (alszász, alfrank) szintén hagyott egy-egy nyomot nyelvünk német jövevényszavain.« (Akad. értek. a nyelv- és széptud. köréből. 17. köt. 4: 46). Ha azonban azt tesszük fel, hogy a magyar *göncölszekér* nem a *guenswagen*, *guensherwagen* mása, hanem hogy egy nyelvileg ugyan ki nem mutatható, de a tárgyi vonatkozások alapján föltehető **Kunzenwagen* vagy **Künzelswagen* szolgált közöttük közvetítőül, akkor ezeket az alakokat már nem lehet az említett terület németiségének tulajdonítanunk. A -z és az -el képzők felnémet területre utalnak, igaz, hogy e területnek nem csupán déli (felsőnémet) részére: a *Künz* alak használatos a középnémet nyugati részében (pl. Hessenben), *Künze* pedig keleti részében (Szászországban) is, l. Grimm-féle szótár 5: 2747; de az -el kicsinyítő képző a nyugati német területen mégsem terjed annyira északra, hogy az előbb említett területről való hatásra gondolhatnánk (vö. Wrede, Die Diminutiva im Deutschen 1908. 97. és köv. l.). Jóval inkább

északra terjednek az *-l-es* képzők a német nyelvterület keleti részén (részben Szilézia és a szász királyság területére is, l. u. o. 108. l.). Magától értetődik, hogy a mai határoknak éppen nem kell a régi határokat fedniök és ha az *-el-*ről feltehető, hogy kicsinyítő képzőül való használata régebben még inkább északra terjedt (vö. Bremer, *Beiträge zur Geographie der dtsh. Mundarten* 22. l.), valószínű, hogy még általánosabb mértékben szolgált az a tulajdonnevek becéző alakjainak képzésére; ez a képzésmód, mint láttuk (vö. fönt a *Gunzelin*, *Gunzili*-féle alakokat) már igen régi s újabban Wrede ebből származtatja a kicsinyítő képzésmódot is (id. l. 132. l.). Már most ezen az imént említett keleti középnémet területen a 12. század óta nagymértékű gyarmatosítás folyt, melyben nyugatról jövő frankok is részt vettek (vö. Bremer, *Ethnographie der german. Stämme*, Paul-féle *Grundriss* 23:895. 943.), s e telepések vándorlása a Kárpátok vidékére is folytatódik: tudjuk, hogy a Mosel vidékéről valók az erdélyi szászok ősei, a szepesi németség pedig a keleti középnémetséggel van kapcsolatban. E keleti középnémet területen, melyen különböző keverék nyelvjárások alakultak, lehetne talán keresni a göncölszekér régibb elnevezésének azt az átalakulását, amely — hazánkba bevándorolt németek közvetítésével — a magyar kifejezés alapjául szolgálhatott.

Jól tudom, hogy az itt kifejtett föltevés nagyon távol van a teljes bizonyosságtól s hogy e tekintetben még pontosabb részletkutatásra van szükség. Igaz, lehetséges az is, hogy a további részletkutatás sem fog a kérdésre teljes világosságot deríteni: figyelembe veendő, hogy gyakran ép a mitikus képzeteket kifejező nyelvi alakok könnyen veszendőbe mennek, kétségkívül azért, mivel a nép felfogása szerint az ily nevek kiejtése veszedelemmel járhat s azért kerülendő. Hogy pl. a szerda nevéül Délnémetországban a régi **Wôdnesdag* megfelelője helyett a *media hebdomas* mintájára képzett alakot (ófn. *mittiwehha*) használtak, azt úgy lehet magyarázni, hogy kerülni akarták a pogány isten nevét (*das deutsche Wort vermeidet die Erinnerung an den heidnischen Gott Wodan*; Kluge, *Etym. Wörterbuch* 7317. l., másképp Mogk id. h. 329), és érdekes, hogy az erdélyi szászok elég híven megőrizték Wôdan mitikus alakjának emlékét, a neve azonban teljesen feledésbe ment náluk (l. Wittstock, *Volkstümliches der Siebenbürger Sachsen*; *Beiträge zur Siedelungs- u. Volkskunde der Siebenb. Sachsen* 68. l.) Lehetséges tehát, hogy ily okokból is hiányoznak azok a nyelvi adatok, amelyekre a különböző átmenetek igazolása végett szükségünk volna. De bármi hiányai és hézagai lehetnek is az itt vázolt magyarázatnak, talán mégis sikerült a kérdés megfejtését valamivel előbbre vinnem, és a *göncölszekér* immár évszázados magyarázatát, — egyrészt a nyelvi kapcsolatok, másrészt a tárgyi vonatkozások tüzetesebb figyelembe vételével — némileg helyesbítenem. Én magam nagyon meg leszek elégedve, ha a későbbi kutatás megerősíti föltevésemet, de örülni fogok akkor is, ha megcáfolja és jobbat ad helyébe!

PRÓSTYA.

Irta Asbóth Oszkár.

Előbb összeállítom az anyagot, mely e ritka szó elterjedését és jelentését világítja meg, azután szókak majd származásáról. A szó azok közé tartozik, amelyek csak egyes vidékeken járatosak és éppen azért könnyebben is elkerülnek a kutatók figyelmét, de amelyek megfigyeltése mégis hozzájárul valamiképp nyelvünk életének teljes megismeréséhez. A NySz.-ban nem találjuk meg, az Oksz. is mindössze egy adatot említ, éppen nem valami régit — Tolna megyéből:

Próstya: [saepes; zaun]. 1721: Kiki tartozik jó sövént, árkot, *próstyát* tartani (Gazdtört. Szemle VII. 128, Báttaszék mezőváros törvényeiben).

Ehhez szépen illenek a MTsz. adatai, amelyek ugyancsak hazánk déli szerblakta vagy a horvátszerb területtel határos vidékekről származnak és aránylag elég hosszú sávon jelölnek ki egyes pontokat, ahol a szót följegyezték. Hogy a kép minél tisztább legyen és az olvasó az egész anyagot egyszerre áttekinthesse, kiírom szóról szóra az egész érdekes csoportot:

Próstya (*poróstya* Fajsz. Nyr. VII. 429): kerítés: a) függőlegesen a földbe eresztett durva fahasábokból álló kerítés (a hasábok között keskeny köz van, s hogy egyenesen álljanak, a felső részük össze van fonva veszővel) (Baranya m. Csúza Nyr. XVIII. 335; Eszék vid. Nyr. VIII. 373; Szlavónia Nyr. V. 12; XXIII. 310; Budapesti Szemle LXXIX. 12); b) palánk, fakerítés (Török-Becse Nyr. IX. 93); c) léckerítés (Kis-Kún-Halas Nyr. XXIII. 239); d) *poróstya*, *próstya*: fonott kerítés, sövény (Fajsz. Nyr. VII. 429).

Ezen kívül még csak két helyet ismerek, ahol említés történik a mi szavunkról; ezek egyike azért érdekes, mert a jelentés meghatározása nyilván személyes tapasztalaton alapul és mert azon egyúttal a szónak szláv eredetére való utalást találunk. Kovách Aladár »A Tolnavármegyei Sárköz nyelvjárása« c. a. a Nyrben megjelent cikkében egyebek közt helyreigazítja Dávid Pálnak idevágó adatát a következő módon:

»*prustya* dehogyis deszkakerítés; durván laposra hasított fahasábok függőlegesen állítva; felső végükön meg vannak faragva s a faragott végek rozsefonással összekötve; ez a *prustya*-kerítés. Tót szó az osztorúval együtt; ma már egyik sincs a Sárközben; behozóikkal együtt kihaltak. Amilyen dib-dáb volt a *prustya*-kerítés, most ugyanefféle összevisszadobált és helyezett kerítésekre mondják csúfolódásul, hogy csak olyan *prustya*-kerítés biz az.« L. Nyr. 33:335.

Mielőtt áttérek a szó származásának a fejtegetésére, még csak megjegyzem, hogy Dávid Pál közlésében a szó alakja nem *prustya*, hanem — *prostya*, l. Nyr. 32:463.

Nem tudom, Kovách honnan veszi, hogy a *próstya* »tót« szó, a tótban ilyen szó nincs, a *próstya* szónak elterjedése sem vall tót hatásra, nem is találni más szláv nyelvben a mi szavunk hű mását, mint csakis a szerb nyelvben, de ott azután mind alakra, mind jelentésre nézve teljesen azonos szóra akadunk. Vúk Karadzic híres szótárában az illető szó alatt igen szűkszavú magyarázatot olvasunk: »*prōšće* n. (coll.) die Planken, tabulae«, nem is ezen a helyen, hanem a karót, cölöpöt jelentő *proštac* alatt kell

annak pontosabb meghatározását keresni; ez azután valóban föltűnően összevág a magyar szónak fönt körülírt jelentésével:

»a *prošće*-t tölgy- vagy cserfából hasítják és már nem faragják meg, hanem így használják kerítésre: kis kerítéseknél a *prošće*-t meghegyezik, nagy kerítéseknél földbe ássák, fölülről pedig mindig vesszővel összefonják.« Minthogy a szerbben a *prošće*, amint láttuk, »collectivum«, gyűjtőfőnév, a gyűjtőfőnév pedig a szerbben folyton helyettesíti a sok szónál szokatlan többesszámú alakokat, a *prošće*-t az illető leírásban úgy lehet fordítani, hogy »a karókat, cölöpöket, fahasábokat.« Egy ilyen kerítésdarabot, egy szál karót a szerb ma *pròstac*-nak nevez, hisz csakis így került a *prošće* magyarázat Vúk szótárában a *pròstac* alá; Vúk így kezdi:

»*pròstac* 1. Planke, tabula«, azután pedig annak elmondásával folytatja, hogy ezeket a karókat mikép készítik és alkalmazzák, de a »karók«-ról szólva nem használ egy a *pròstac*-ból képezett többes számú alakot, hanem egy gyűjtőfőnevet, a magyarba is átment *prošće*-t. Ez igaz nem hajtott közvetlenül a *pròstac*-ból, hanem más töből, valószínűleg a *prost* »egyszerű« szóból, még pedig szakasztott úgy, mint p. o. a *lišt* »levél«-ből a *lišće* »lomb, levelek« gyűjtőfőnév. A horvát-szerb nyelv más területén, az úgynevezett *kaj*-nyelvjárásban és a vele szomszédos szlovén nyelvben található idetartozó kifejezések arra látszanak mutatni, hogy a karót a szerbek eredetileg *pròstac*-nak hitták és hogy *pròstac* -e csak a többes szám helyett használt gyűjtőfőnév, a *prošće* hatásának köszöni létét. Ez a szerb nyelv számára föltehető, de, a mint mindjárt látni fogjuk, máshol tényleg élő *prostac* olyan főnévképzés lett volna, a *prošće* tőszavával fent föltett *prost* melléknévhez, mint *star* »öreg«-ből *starac* öreg ember, *slep* »vak«-ból *slepac* vak ember, *beo* (fem. *béla*) fehérből *bélac* fehér csikó, *žút* »sárga«-ból *žutac* (Montenegro) tojás sárgája, *živ* »élő«-ből *živac* »das lebendige Fleisch (Nerv)« vö. darnuo mu je u *živac* »elevenére tapintott« stb. stb. Ez a *prostac* valami egyszerű, durvát, tehát itt faragatlant jelentett volna, ami jól illik a *prošće*-*pròstya* jelentéséhez. Hogy pedig a *pròstac* szóban az *š* et hajlandó vagyok nem eredetinek tartani, arra az a körülmény indít, hogy a *kaj*-nyelvjárásban és a szlovén nyelvben csakugyan *prost*-ból hajtott ilyen vagy hasonló képzés szolgál a karó nevéül. A föltett szerb **pròstac* gen. *pròsca* tökéletesen megfelelne a *kaj*kav *prostec* gen. *prosc*a »palus«-nak (l. Habelicnél és Belostenecnél, de Pletersnik szlovén szótárában is), más ugyanabból a tőszóból lett közelálló képzés a szlovén *prostica* (és *prostič* 'zaunpfahl').

IZENETEK.

Kedves dolgozótársaink bocsássanak meg, hogy nem minden alkalmi cikket adhatunk ebben a kettős füzetben. Külföldi barátaink annyi adalékkal tiszteltek meg évfordulónk alkalmával, hogy sok hazai dolgozótársunk közleményeit egy második emlékfüzetre kell hagynunk, mely március közepén fog megjelenni.

Hibagazítás. Az 1. lapon legfölül olvasd: *XLI. 1912. január—február 1—2. füzet*. A nyelvhasznító cikkeken nyomdai akadály miatt nincs

jelölve néhány adatban az *ā* és *ā* hangok hosszúsága, s az asszír cikkben nincs megkülönböztetve a laringális hang a közönséges k-tól.

Á. I. A csüsrhét jelentő baranyai s tolnai *pucella* kétségkívül azonos a malacot jelentő olasz *porcello*, *porcella* szóval (oláhul is *purcel*).

Beküldött kéziratok. Reichard Piroska: Az alany és állítmány. — Szinkovich J. Nevek. — Molecz B. Régi szőrendi megjegyzések. — Lakatos J. Egy népies kifejezés. — Simai Ö. Néhány észrevétel. — Bérczi F. Eláll stb. — S. Á. Érdekes szófejtések. — Galambos D. Anakronizmus Arany Toldijában. — Kardos A. Nyelvújítás és helységnév. — Pápay J. Ki hát a Gyulafehérvári Glosszák szerzője? — Buzás D. Ujságírói divatok. — Kiss E. Vörösmarty jelzői és összetett szavai. — Horváth E. A nyomdászok helyesírási ismeretei. — Kúnos I. Török nyelvújítás. — Retteghy Gy. A Nemzeti Sport stílusa. — Harsányi I. A m. biblia történetéhez. — Borsodi L. A térszíni formák neveihez. — Simonfi J. Egy szólásmód magyarázata. — Kovács M. Fulák. — Fekete J. Tájszók. — Parászka G. Fogarasi nyelvjárási sajátosságok.

Új könyvek és füzetek. Simai Ö. Kazinczy Révai és Verseghy vitáiban (különnyomat). — Simai Ö. Csúzy Zsigmond szavai (kny.).

Régi M. Könyvtár 28. Földi J. M. grammatikája (6 K). — 29. Révai M. m. nyelvi kézikönyve (3 K). — Bessenyei Gy. Az embernek próbája (5 K). — Apollonius históriája (3 K).

A Műveltség Könyvtára. — Marczali Henrik: Magyarország Története. (Athenaeum, 24 K.)

Móricz Pál: Pusztuló világ. Elbeszélések a Hajdúföldről. (3 K.)

Benedek Marcell: Victor Hugo (Franklin; 5 K).

Finnisch-ugrische Forschungen 10. k. és 11. k. 1--2.

La Verda Standardo

Budapesten megjelenő eszperanto és magyar nyelven szerkesztett szépirodalmi és tudományos folyóirat decemberi száma tartalmazza Első Magyarországi Eszperanto Kongresszus címen a jövő év augusztusában Budapesten rendezendő kongresszusra szóló felhívást. Marich »Uj esztendő« címen írt cikkét. A szépirodalmi részből kiemeljük Johano Paulo: Mia Unua Amo című eredeti tárcáját; Dr. Rajczy R.: Kongresaj Strofoj, eredeti költemények (Antverpeno, La senkora Muzo, La jaluza poeto.) G. Davido. tífliszi eszperantista fordításában V. Papajzan utolsó műve: La Rivereto, Czeslaw Kozlowski kievi orosz eszperantista eredeti költeménye: Tataro en malliberejo (Tatár a fogságban). Egy humoroszk Dr. Gúthi-tól stb. Gazdagok a Bibliografia, Hungarlanda kroniko és Tutmonda kroniko című rovatok. Az utolsó oldalon: Turkaj Proverboj (Török közmondások) és tanfolyam kezdők részére. Előfizetési ár egész évre 5 korona. Mutatványszámot 50, propaganda csomagot 54 fillérért küld a kiadóhivatal. (Budapest, IX. Üllői-út 59).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

VÁC.

Írta: Melich János.

Bonfinius óta sokan sokféleképen magyarázlák e város nevét. A magyarázatok négy csoportba oszthatók:

A., Vác neve latin eredetű:

1. Bonfinius szerint a név vagy egy *Vatus* nevű remete nevéből való vagy pedig egy *Vacia* nevű honfoglalás előtti római város neve lappang benne (vö. Bél M. Not. Hung. nov. 3 : 112). A *Vatus* név Karcsú Antal Arzén szerint (l. Vác város története 1 : 17) a latin *vates* 'jós' szó volna.

2. Bél Mátyás (Not. Hung. nov. 3 : 112) azt hiszi, hogy Vác nevében az egykor Pannoniában élt *vaciani* nép emlékét kell keresnünk; ezek nevét őrizi a város mai neve.

B., Vác neve német eredetű:

1. Sándor István Sokféle IX. 197. lapján ezt írja: »Vätz. Vacium, Weitzen. Watzow. Ezen nevét vehette a^o Sz. Albert nevéből, kit a^o régi Németek *Weitznak* és *Weisznak* neveztek, a^o Tsehek pedig és Tótok *Watznak* s *Waszeknek*.«

2. Karcsú A. A. szerint némelyek a »buzát« jelentő német *Weitzen*-ből származtatják a város nevét (l. nála Vác tört. 1 : 17.)

3., Vácnak a XII. században németül *Wazenburg* (olv. Watzenburg) a neve (az adatot l. Pauler Gy.: A magy. nemz. tört. 562). E német *Wazenburg* alakot Förstemann (l. Alth. Namenbuch² I.) a ném. *Wazo* (olv. sz-szel; alakv. Wazzo, Guazo, Waso, Wezo, Watzo, Watho, Quatho, ujfn. *Wass*, *Waas* tulajdonnév) személynévvel és a ném. *burg* szóval magyarázza.

C., Vác neve magyar eredetű:

1. Bél Mátyás a már idézett nézetén kívül egy másodikat is közöl művében (l. Not. Hung. nov. 3 : 112). E szerint

Vác neve egy Vác nevű (lat. *Vacius*) remete nevéből való, ennek a remetének pedig a neve a magy. *váz* (madárijesztő) szóból ered. »Equidem, ita reor, inditum id nominis eremitae fuisse, ob pannosum forte, quo in solitudine utebatur, habitum; ut diceretur, *mint à Vász*; virum esse terriculamento quod arcendis auibus, intra segetes defigitur, seu *veruecae statuæ*, simillimum; nam Vász seu Váz; id omnino significat Hungaris.«

2. Róka J. szerint (vö Alt und Neu Waitzen 1777, pag. 4, 5) Verőce patak nevéből való Vác neve. Szerinte ez a patak választotta el az esztergomi érsekséget a váci püspökségtől. Minthogy pedig Verőce patak (németül szerinte *Werowätz* a neve) régi neve *Werewecca* (helyesen Anonymusban 33. § *fluucum wereuecca*, más folyóra értve 56 § *uereucea*) az eredeti név ez lehetett »*Ecclesia S. Mariae in agro Werowetzensi*«, ebből *Weccensi*, majd *Waccensi* lett. Mondanom sem kell, hogy oklevélbeli adatot erre Róka nem hoz fel, de nem is hozhat.

D., Vác neve szláv eredetű:

1. Sándor István nézetét l. fentebb.

2. Tragor Ignác Vác vára és képei c. művében (I. 5. l., a mű Vácott jelent meg 1906-ban) a névről ezt mondja:

»Mikor a magyarok bejöttek, minden kétséget kizáróan szláv bennszülötteket találtak itt. Városukat nevével együtt vették át. A név maga határozottan szláv eredetre vall. A tót *Viac* szó értelme: több, és valószínűleg több házat, vagyis telepet jelent, s miként a magyarok lakóhelyeiket szállásnak (Arok-szállás, Fülöpszállás) mondották, úgy nevezhették a szlávok is telepeiket János szállásnak, György szállásnak; Janko-vác, Gyurgyevác stb. A cseh nyelvben a *Viac* vagy *Věc* gyűlést jelent s olyan hely megjelölésére használhatták, ahol országgyűlést tartottak. A lengyelben *Wac* a *Waclaw* szó rövidítése és annyit jelent: Vencel (Vencelé, Vencel szállása)«

Tragor szerint tehát Vác neve négyféle eredetű lehet: a). Ugyanaz van benne, ami *Jankovác*, *Gyurgyevác* községek nevében. Ezt az állítást megtaláljuk Nagy Sándor: A váci nyelvjárás c. dolgozatában is. (Nyelv. Füzet. 10 : 3 : Jankovac, Jaszenovac, Glogovac.) b.) Vác nevében a t. *viac* 'több' szó rejlik. c.) A cseh *věc* (helyesen *věce*, *více*: die beratung, ratsversammlung, volksversammlung Rank, Mikl Etwb. 387 vě—2) szóból származik. d.) A *Vencel* v. *Waclaw* név mása lehet.

Az eddigiekből látható, hogy *Vác* nevét sokféleképp próbálták megfejteni. Anélkül, hogy a fent elősorolt nézeteket bírál-nók, a következő sorokban egy olyan magyarázatot kísértünk meg, amely leginkább elfogadható.

Azzal kezdem, hogy Kézai szerint (edidit M. Florianus 34. §) Vác városát, illetőleg annak székesegyházát I. Géza királyunk alapította (vö. 34. § Geicha mortuus et *Vacie*, quam fundasse dicitur, tumulatus, és erre vö. Szabó Károly konjek-turáját; in *Wacia* 1255-ből Knauz Mon. 1 : 423; a város más latin nevei: Dubn, kr. *Bachia*, KK. *Bacie*, Pauler A. m. n. tört. 1 : 560, *Vacium* Czinár 1430-ból, Lipszky Rep.). Ezt mondja az Érdy-kódexben olvasható Szent László-legenda is, ahol ez van (400): »es temetteteek Vaczot, az zyz marianak monosto-raban kyt ennen maga rakattatot vala.« A legenda e magyar szövegében szó van a város nevééről is, még pedig ekképen (Érdy-K. 399):

»Azonközbe Geyssa meene *vaccz* felee es Lazlo attyaffyat lataa eleybe yewny nagy haddal es mynd az Chew wrakkal es meeneenek az Rakwsra: vala kedeeg egy nagy kyetlen erdew ott a' hol egymasth meg talaltaak vala es azon pwztaban lako-zyk vala egy ween remete penitenciat tarthwan, holott az dya-dalomnak wtanna Gyeysa egy nagy monostort rakattata *newez-ween az Jambor remette neweere vacznak*«.

Kérdés, honnan merítette a legenda fordítója ezt az ada-tot. A magyar szöveg e helyének latin eredetije ismeretlen; a latin Szent László-legendákban Vác neve eredetéről nincsen szó. Hazai latin emlékeink közül Vác nevét először Bonfinius magyarázza. Az ő egyik magyarázata ez (más magyarázatait lásd fentebb): » . . . ubi *Vacia* nunc est . . . Magnum quon-dam ibi nemus fuisse aiunt, ab uno tantum eremita habita-tum, cui *Vacio* nomen erat . . . locatam ibi cum basilica ciui-tatem, ab eo *Vaciam* nominasse ferunt« (Bonfini Rerum Hung. Decades, Basiliae 1553. 215. lapon).

Az előadottak alapján valószínű, hogy Vác nevének Vác személynévből való származtatása XV. század végi — XVI. század elei humanista magyarázat, amely támaszkodhatott va-lamilyen hagyományra, de lehetséges hogy az egész magyará-zat a humanista történetírói felfogás szüleménye. Pauler sze-rint különben Vácnak XI. XII. századi vadon volta is később-kori, mondai felfogás (vö. Pauler 1 : 560). Mindazonáltal nem

szabad elvetnünk azt a gondolatot, hogy Vác neve tulajdonképp Vác személynévből való. Ennek a felfogásnak a bizonyítására felhozom a következőket:

a., Árpád-kori személynéveink közt Vác is előfordúl, amire bizonyíték a Váradi regestrum. E regestrumban 1219 évből említve van egy *Vác ioubagio* (vö. Karácsonyi-Borovszky kiadásában 40. §: *Nogud ioubagio . . . portato ferso pro facto contra ioubagiones Agrienses s. Ved et Vacy . . . iustificatus est*) s 1220-ból egy másik Vác (vö. u. o. 121 §: *Vacy de villa Qezy impeciyt Nucam, Petrum, Vrbanum et Vd . . .*). Hogy a *Vacy* nyomtatott [és írott] alakot *c*-vel kell olvasnunk, arra azt hozom fel, hogy a XII. sz. végén és a XIII. sz. elején a szóvégi *c* hangot emlékeink *cy*-vel, *chy*-vel is írták (vö. Anonymus következő adatait: 20. § *in portu lucy* = Luc, 37. § *omnia castra . . . Colgoucy* = Galgóc, 31. § *terram, que uocatur miscoucy* = Miskolc, 42. § 57. § *terram racy*, 45 § *terram rachy* = rác, l. Nyelv. Fü. 15 : 20, 82, továbbá Knauz Mon. 1 : 580 *capitulum Wachyense* stb.). — Tudnak Vác személynévről okleveleink is; egy 1066–1267. évi oklevélben ez van: *sex mansus, quorum nomina Ivan, Ichy, Wachy* (l. Kovács, Index), s végül arra is van adatunk, hogy Vác nevű hely az Árpád korban a pécsi egyházmegye területén is volt (vö. 1276 okl.: *Wachy locus cum ecelesia*, Kovács, Index).

b., Vác város neve tótúl *Vacovo* (vö. Bél M. : Not. Hung. nov. 3 : 112 és Jungman cseh szót.), *Vacov* (u. o., továbbá Lipszky Reppert., a mai tót név e két tagú alak). A tót alakban levő *—ov* szláv nomen possessoris képző, amely első sorban személynévekből alkot a szlávban mellékneveket, illetőleg helyneveket (vö. Miklosich, Denkschriften 14 : 9). A mi tehát a tót elnevezés alapjául szolgált, az az *—ov*-ból következől személynév volt. Ha nem lett volna személynév, Vácot tótúl nem hívhatták volna *Vacovo*-nak, illetőleg nem híhatnák *Vacov*-nak.

c., Fontos bizonyítéknak tartom hogy a m. *Vác*, tót *Vacovo* ~ *Vacov* elnevezéshez hasonló nevű helyek csakis a tótsághoz nyelviileg legközelebb álló szlávok közt: a csehek közt, Csehországban fordulnak elő. Az osztrák »Spezial-Orts-repertorium von Böhmen« szerint Csehországban vannak *Vacovy* (ném. Watzau), *Vacovice* (ném. Watzowitz), *Vacov* (ném. Watzau) falvak. E falvak közül *Vacov* és *Vacovice* megvoltak

már a XII. XIII században is, amint erről ki-ki meggyőződhetik a különböző cseh oklevél-kiadványokból és Sedláček Ágoston cseh történeli helynévszótárából (vö. Sedláček Aug.: *Místopisný slovník historický* Král. Českého, Praha.) E cseh Vacov, Vacovice helynévről Miklosich Ferenc bebizonyította, (l. Denkschr. 14 : 24), hogy abból a cseh személynévből származik, amely személynévnek cseh oklevelekben ilyen alakjai is vannak: Vacen, Vacena, Vaceta, Vacek, Vacechna, Vácemil (Denkschr. 10 : 216) stb.

Azt hiszem, hogy e három pontban felhozott érvekkel sikerült valószínűvé tennem, hogy Vác neve egy Vác személynévből származhatik.

Azzal már most, hogy a cseh Vac-, Vác- kezdetű személynevekre reámutattam, megmondtam azt is, hol keresem a Vác személynév eredetét. Az e személynévben rejlő szó ugyanaz, amely benne van a következő szláv személynevekben, illetőleg helynevekben: or. *Vjačeslav*, *Vjačislav* (XI.—XIII. századi személynév, későbbi alakv. *Večeslov* is, l. Tupikov : *Slovarj*), szerb-horv. *Večeslav* (l. IvBr.), *Večeňeg*, *Večemir*, *Večedrag* (szn.-ek, Rad. L. XXXI. 130), szlov. *Večeslavec* (hn. Denkschr. 14 : 261), cs. *Vaclav*, *Václav*, *Váceslav*, *Vacerad*, lengy. *Więcesław* (szn.; hn.-ben *Więclawice*, Denkschr. 14 : 261) Mind e személynevek, illetőleg helynevek első, esetleg első két szótagjában az ó-egyh. szláv, egyh. szláv *vešte* (vö. *veštijj* masc., *veštiši* fem., *vešte* neutr. : comparat. maior, plus, perfectior Mikl. Lex. p.) középfokban álló mellékneve van megfelelő szláv nyelvi alakkal [vö. or. nyelvv. *vjača* : wieviel Mikl. EtWb. 381, de Dalj.³, szerb-horv. *veče* (masc. *veči*) grösser, major, mehr, plus, szlov. *věče*, *věč* : mehr (alakv. masc. *veči*, *venči* : grösser, nyilt *e*-vel, vö. Freis. tör. *venčih*) ó-cs. *vác*, t. *viac*, *vác* : mehr, plus, lengy. *więcej* Mikl. Etwb. 381]. Eszerint egy cseh *Vácemil* vagy egy szerb. horv. *Večedrag* személynév jelentése ez lehetett: plurime gratus, egy szerb.-horv. *Večemir*-é ez: plurimam pacem habens (Rad L. XXXI. 130) stb.

Amint már most van *Višeslav*, *Vojmil* mellett egy *Viš*, *Voj* mellékalak, amely eredetileg az elsőnek becéző alakja volt (Rad 82 : 135), úgy lehetséges Vacemil, Václav, Vaceta stb. személyneveknek *Vac* ~ *Vác* mellékalakja is.

Még csak arról kell szólnom, hogyan viszonylik a cs. Václav a lat. *Venceslaus*-hoz, ném. *Wenzel*-hez. Fentebb láttuk

hogy a Václav név első szótagjában olyan szláv közszó van, amelynek ó-egyh. szláv alakja *vešte* (olv. *věšte* v. *věnšte*). Ebből már most következik, hogy a személynév a csehben egykor **Vece-slav*-nak, **Vec-slav* nak hangzott, azaz a szó mai *a*-ja helyén orrhangú *e* vagy pedig orrhangú *e* és *n* volt a kiejtés. A X. században Szent Vencel révén belekerült a tulajdonnév az akkori hangzásnak megfelelően a latinba s lett Venceslaus, s innen a németbe *Wenzel* alakban (l. Vondrák, Vergl. slav. gr. 1 : 115). Régebben a cseh Václav: lat. Venceslaust a »koszorú«-t jelentő *věniti* (cs. *věneć*) szóból származtatták (l. Mikl. EtWb. 381, CzF. Venczel alatt), s nagyon valószínű, hogy szláv földön a lat. *Stephanus* (vö. gör. *στέφανος*: koszorú, és Melich Szláv jöv. *Vének* alatt) névvel nem egyszer azonosították is. Még csak azt jegyzem meg, hogy hazánkban a mi keresztnéveink közt a XIII. század folyamán Venceslaus is előfordul (vö. Várad reg. Venceslaus sive Vingizlou, Vingyozlou és e névről Mikl. SlavEl. 8), s megvan helyneveinkben is (vö. Csánki 3 : 110 Szent *Viszló* = 1336 ban Scent *wynchlou* stb.)

Kutatásunk eredménye ez: Vác neve magyarul mindenkör Vác, legrégebb adatok a névre a XI. sz.-ból; magyarból latinosított név: Vacia (alakv. *Bacia*, *Batia*) a XV. sz.-tól Vacium. Ugyancsak a m.-ból való a ném. *Watzenburg*, (XII. sz. adat, írva *Wazenburg*), később *Watzen*; amikor a ném. *ratzen*-ből (< m. *rác*) lett *raitzen*, ugyanakkor lett *Watzen*-ből *Waitzen*. A *Waitzen* alak aligha 2—300 esztendőse.

A m. Vác-nak pedig ez az eredete: A magyarban a XI—XIII. sz.-ban volt Vác (esetleg Vac) személynév; ez a személynév a magyarban mint személynév a cseh-től nyelvből került (vö., hogy a tót név a m.-tól függetlenül ma is Vacov, a mit a névben levő *c* és *a* bizonyít; ha ó egyh. szláv volna, *c* helyen *št*-nek, *a* helyén *ěn* ~ *ön*: *én* ~ *in*-nek kellene lenni). S amint ma nem tudja a sok *Ferenc*, *György*, *János* stb., hogy keresztnéve mit jelent, épúgy nem tudta a XI—XIII századi Vác nevű magyar se nevének jelentését, mert a név tulajdonnév volt. A tulajdonnév végelemzésben ugyanaz, ami a cs. Václav (Vencel) keresztnév. Ebből aztán az is következik, hogy Vác város mai neve nem régebb a X. XI századnál, s belőle — épúgy mint Veszprém (l. erről M. Ny. 2 : 52) nevéből esetleg honfoglalás előtti történetére semmiféle következtetés nem vonható.

Cikkem kiegészítéséül írom a következőket:

1. Nem Bonfinius az első, aki Vác nevét Vác személynévből származtatja, benne van már a Képes Krónikában, ahol ezt olvassuk (M. Florianus kiadása II. 183. lap 58. fejezet): „...circa Vaciam. Fuit autem ibi magna silua, et nemo in ea manserat preter unum heremitam nomine Wach, sancte uite, ex cuius nomine dux Geysa illi ciuitati postea ibi constructe nomen imposuit». — E szerint a helynév nem humanista származtatás, hanem még több joggal feltehetjük, hogy népi hagyományon alapuló.

2. Vác latin neveire vö. KK. *Vacia* (Florianus II. 181), Dubn. Kr. *Wacia*, *Vacia* (Florianus III. 88, 90, 92), Ransanus *Batia* (Florianus IV. 163), a melléknév pedig először *vacensis* (vö. 1111-iki zabori okl. *Vvacensis*), később *vaciensis*. Az egyszer előforduló *Boacensis*-ről l. M. Nyv. VIII. évf. — A város magyar nevére vö. még a Margit-legenda 139: *vacynak* tartományából, 152 *vacynak* városában, uo. 35, 101, 102, 103, 121, 161, 230 *vacy* pispek.

3. Vác városa nevét más kapcsolatban Sasinek is említi. Amikor Sasinek magyarázatát Asbóth ismertette (NyK. XXIII. 128), akkor ezt írta: »A szláv nyelvekben a *slav*-val összetett nevekből igenis képződnek becéző alakok, de soha sem úgy, hogy a *-slav* egyszerűen elesnék, így pl. a cs. *Václav* (= Vác *-slav*)-ból igenis képez *Vašek*, *Vašík*, *Vaša* kicsinyítőket, de Vác-féle képzést egy szláv nyelvben sem találunk». E kategorikus kijelentéssel nem foglalkozom bővebben, egyszerűen ismétlem, a magy. Vác helynév egy cseh-tótból eredt *Vac* ~ Vác személynévből való. A személynévben ugyanaz a szláv szó van, amely van a fentebb felsorolt cs.-morva-tót személynévben.

NYELVÚJÍTÁS ÉS HELYSÉGNEVEK.

Írta Kardos Albert.

Első hallásra — azt hiszem — különösnek látszik, sőt csodálkozást is kelt ennek a két fogalomnak az összekapcsolása, még csak egymás mellé állítása is. Talán sikerülni fog kimutatnom, hogy a két szónak van egymáshoz köze, még pedig nem abban az irányban, hogy a nyelvújítás hatása alatt képeztek volna helységneveket, hanem hogy a régi helységnevek világos nyomokat hagytak a nyelvújítás területén, amelyeket föl lehet találni, ha erre a területre egy kissé jobban odaszögezzük a tekintetünket.

A nyelvújítás a magyar nyelvtörténetnek bizonyára legérdekesebb és legnagyobbszerű eseménye, amelynek messzire nyúló és szerteágazó következményei máig sincsenek eléggé összefoglalva, de még kevésbé vannak kikutatva mindazok az

okok, amelyek megindították, azok az elvek, amelyek vezették azok a források, amelyekből táplálkoztak.

De a bővebb fejtegetést megkívnánk azok a módok, minták, tudatos és öntudatlan analógiák is, amelyek szerint az új szavak készültek. Ezuttal az analógiának egy öntudatlan, vagy ha úgy tetszik, tudat alatti hatását szeretném egy kissé megvilágítani. Nekem ugyanis régi meggyőződése, hogy számos nyelvújítási szó meglévő helységneveink formájára alakult s azért terjedt el könnyen és gyökerezett bele a nyelvbe, mert a magyar ajk már rég hozzá volt szokva hasonló alakú, hasonló képzésűnek látszó szókhoz a helységnevek körében. Ezt a felfogásomat már a MNyelv II. évf. 275—77. lapján vallottam, amikor azt próbáltam bizonyítani, hogy Kazinczy azért vagy azért is akarta a virtust *csány*nak keresztelni, mert fülében zsongott a sokféle *Csány* kis és nagyközség, sőt talán Szemere is azért fogta pártját a virtus másik változatának: *erény*nek, s tovább menve azért rövidítette *rény*-re, mert hasonló végű helységnevek, többek között egy *Rény* nevű pusztája is szuggerálhatták.

Ami régebben csak sejtelem, legfőlőbb futólagos vélemény volt bennem, az szilárd meggyőződéssé vált akkor, mikor mind több és több helységnevet vettem össze hasonló alakú nyelvújítási szókkal. Minden különösebb rendszer nélkül hadd álljon itt néhány egybeállítás, amelyek főfogásomat legalább is a valószínű föltevés erejével látják el.

Első sorban álljanak itt egymás mellett azok a szavak, amelyek teljesen azonos hangtesttel fordulnak elő a helységnevek és a nyelvújítás alkotásai között. Ilyenek a már említett *Csány*—*csány*, *Rény*—*rény* szópárokon kívül hamarjában összeszedve a következők.¹

Alag (Pest vm.), *Toldalag* (Marostorda vm.) — *alag*, önállóan is, összetételben is. Holt-*alag*: kriptá, boralag: pince, alagsó, alagsor, alagút stb.

Alap (Fejér vm.) — *alap* már Barcafalvánál.

Bárca (Abaújtorna vm.) — *bárca* pénzkezelési és rendőrségi műszó. A NyUSzból hiányzik. Van *Várca* helységnév is (Szilágy vm.)

Bura (Jásznagykúnszolnok és Szabolcs vm.) — *bura* vegytani műszó, borító eszköz.

¹ Adataim Szily K. Nyelvújítási szótárából (I—II. rész) és a hivatalos Helységnévtár 1907-i kiadásából valók; néhány adatot e folyóirat szerkesztőjének köszönhetek.

Csatán (Szolnokdoboka vm.) — *csatány* = éclat, Jósikánál és még Jókainál is.

Csatár (Bihar, Veszprém és Zala vm.) — *csatár*, hadi műszó, tirailleur, de később bármilyen harcos értelmében. Érdekes, hogy Garay a *Csatár* helységnevet, egyszersmind első eposzának a címét így magyarázza: *csata-ár*, mert pataként folyt a vér. A *Csatárnak*, mint helységnévnek változata: *Csitár* (Nógrád és Nyitra vm.) — Vö. e családneveket: Csanádi-, Csinádi.

Födemes, Fedemes (Heves vm.) — *födém* = fedél, *födemes* = fedeles. Van Fedelesfalu is (Bereg vm.)

Gyógy, Algyógy, Felgyógy (Hunyad vm.) — *gyógy*. Számos orvosi műszónak az előtagja: gyógyszer, gyógydíj stb.

Gyarmat (Nógrád, Szatmár vm.) — *gyarmat* telepítés, telep. A helységnévnek *colonia* jelentése tulajdonkép ráfogás.

Merény (Szepes vm.) — *merény* = wagstück. Itt azonban fordítva van a dolog, a nyelvújítási szót használták fel a hazafias szépelességiek *Wagendrüssel* nevű városkájuk megmagyarosítására.

Mentshely (Veszprém vm.) — *mentshely*, *mentsvár* = menedékhely.

Mende (Pestpilis vm.) — *Mende* magyarosítás alkalmával használt családnév. (Mende Bódog.) Ez is megkönnyíthette a *mendemoniá*ból a monda kiválasztását.

Modor (Pozsony vármegye) — *modor* = manier. Érdekes, hogy ezt a fogalmat egy másik helységnév hangzású szóval, *monorral* is próbálták kifejezni és a két új szó még egy darabig vetekedett is egymással.

Monyoró, Monyoró kerék (Arad, Vas vm.) — *monyorú* = ovalis.

Ormány (Szolnok-Doboka vm.) — *ormány*: az elefánt, a szán orra.

Örs, Alsó-Felsőörs (Balaton melléke) — *örs*: posten; katonai és csendőrségi műszó.

Ragály (Gömör és Kishont vm.; a politikában és irodalomban is ismert *Ragályi család*-nak névadó helysége.) — *ragály*: fertőzés.

Rém (Bácsbodrog vm.) — *rém*.

Szelep (Szabolcs vm.) — *szelep*: ventil, fizikai műszó.

Szelevény (Jásznagykunszolnok és Csongrád vm.) — *szelevény* = coupon és fournier.

Szemcse puszta, szőlőhegy. *Szemcséd* nagyközség (Tolna vm.) — *szemcse*: granum, Bugát alkotása.

Szered (Pozsony vm.) — *szered* patika akart lenni Kovács Mihály *Lexikon minérale*-ja (1807.) szerint, de nem élt meg.

Szerep (Bihar vm.) — *szerp*: rolle.

Tárca nemcsak borsodvármegyei puszta, hanem Sárosvármegyének egyik főfolyója, amelytől két járás (alsótárcai, felsőtárcai) veszi a nevét, de amelyet Tarcának is hívnak; *Tarca* nevet visel több sárosi és szepesi helység — *tárca*, mint köznév nem szorúl magyarázatra. Vö. *Barca* és *Bárca*, *Barcaság* és *Bárcaság*.

Tárca. Ha föl akarjuk tenni, hogy a körülbelül 10 helyen előforduló *Tarcsa* (Vas, Somogy, Baranya stb.) szintén hangozhatik itt vagy ott *Tárca*-nak, akkor megtaláljuk a vasuti *tárca* műszó teljes mását, de ha a

helységnév mindig csak *Tarcsa*, akkor sem igen lehet a tulajdonnévnek a köznévre való hatását tagadni.

Éppen ilyen a viszony a *Tarna* helységnév és a *tárna* szó között. A helységnevekben részint mint elő-, részint mint utótag vagy 8-szor előforduló *Tarna* lehetetlen hogy ne hatott volna a *tárnára*, ámbár az első sorban az *akna* mintájára készült; a *tárna* bányászati műszó: stollen.

Tárnok (Fejér és Pozsony vm.) — pénz- könyv- adó- stb. *tárnok*.

Terem (Heves vm.), *Mezőterem* (Szatmár vm.) — *terem*. Tulajdonkép régi szó, újabb használata Révától indul ki, de Csokonai »Dorottyája« még a *szállában* vitézkedik.

Terep (Szatmár vm.) — *terep*: terrain; ujabban a *térszín* próbálja kiszorítani.

Torna nemcsak az Abaujtorna vármegyébe olvadt legkisebb megyének a neve, nemcsak több helységnévnek az előtagja, hanem veszprémi és fejérmegyei kisközség és pusztá; *torna*: testgyakorlás, a nyelvújításnak egyik kései hajtása.

Várad és *Várda* országszerte számos helységnévnek hol elő-, hol utótagja (vö. *Nagyvárad* és *Váradvelence*, *Kisvárd*) — *várad* és *várda* Kemény Zsigmondnál (*Zord idő*) kis várat jelent.

Várkony (Csallóköz, Tiszamente) pedig Jókainál öltött valami hasonló jelentést magára. A janinai *várkonyt* az ágyuk és bombák rémletes soraival rakatta meg. (*A janicsárok végnapjai*.)

Várna (Trencsén vm.) — *várna*; némelyek, állítólag Erdélyi János, *kaszt* értelmében akarták használni. Vö. *tárna*. [Szanszkrit szó, I. Nr. 33: 167.]

Virány (Sopron vm.), *Virányos* (Szabolcs vm.), *Alsó- Felsővirányos* (Zemplén vm.) — *virány*: flur. De itt az eset fordítva is állhat, főképp a zemplénmegyei helységneveknél, amelyeket ujabbnak jelez a helységnévtár.

Vonyarc (Zala vm.) — *vonyarc* Jókainál grimasz (az nem csinál *vonyarcot* soha, az mindig mosolyog, *Kis királyok*. I. 223.)

Zárd. A nyelvújítás hajlandó volt a *Szekszárd*-ban és társaiban valami *zártól* eredő és kolostor jelentésű *zárd*-ot látni (NyUSz. 615.) és ezért lett a klostornak *zárd* neve is, amelyet kiszorított a *zárd*. Különben a *zárd*a helységnévvé is lett, mert a szatmári és temesi *Zárdatanya*, *Zárdaszentgyörgy* bizonyára már a nyelvújításnak köszönik létüket.

Zavar (Pozsony vm.) — *zavar*: verlegenheit.

Zolna (Zólyom vm.) — *Zolna*, a romanticizmus korában kedvelt női név az irodalomban. Vö. *Zsolna* (Trencsén, Besztercenaszód vm.)

Zug—*Álomzug*—*Bodazug* (Hajdu vm.) — *zug*: winkel. A *zug* mint összeesett szók előtagja pl. *zugiskola*, *zugügyvéd* csak a nyelvújításkor lett használatossá.

(Folyt. köv.)

SYNCOPE.¹

Irta Ponori Thewrewk Emil.

Háromféle syncopét különböztetünk meg: nyelvtanít, verstanít meg zeneit.

A nyelvtani syncope a szó belsejéből való elvonás, mikor a szó belsejéből egy magánhangzót kihagyunk, miáltal a szó egy szótaggal rövidül. Például: várkozz, brackot, prádé (a nép- és gyermeknyelvben) vára-kozz, barackot, parádé helyett; ijesztni és tenyészteni (Czuczornál), kioltni (Arany-nál), fátylazza (Szabolcskánál), zsarlónk (Kisfaludy Károlynál) ijesztieni, tenyészteni, kioltani, fátyolozza, zsarolónk helyett.

A syncope ellentéte az epenthesis, a szó belsejébe toldalék. Például: ugorok, felsöpöri (a gyermeknyelvben), sürögő (Czuczornál), mennydörögő (Aranyosrákosi Székelynél), eltiporod (Koboz krónikájában), versenezés (Kisfaludy Károlynál), kárpótolás (Petőfinél) ugrok, felsöpri, sürgő, menydörögő, eltiprod, versenyzés, kárpótlás helyett.

Meg kell jegyeznünk, hogy e műszók nem a nyelvtudomány, hanem a nyelvművészet számára készültek. Ha a rövidebb szóalak (mennydörögő) a szokottabb, a hosszabb szóalak (mennydörögő) epenthesis. Ha a hosszabb szóalak (zsaroló) a szokottabb, a rövidebb szóalak (zsarló) syncope.

A másik fajta syncope a verstani, melyről kissé bővebben akarunk majd szólni.

A harmadik a zenei, mikor a zenei hangsúly eltolódik, könnyű hangsúlytalan intervallumok súlyos accentuált intervallumokkal egy ütemtagba kapcsolódnak össze, úgy hogy az accentuálatlan intervallum, a gyenge ütemrész a vele kapcsolatos accentuált erős ütemrész hangsúlyát kapja.

Rátérve cikkünk tulajdonképeni tárgyára, egy semmiféle kivételt nem ismerő szabályra kell a tisztelt közönséget figyelmeztetnünk, t. i. arra, hogy arsis (erős ütemrész) után mindenkor csak thesis (gyenge ütemrész), thesis után mindenkor csak arsis következhetik.

Ahol a papíron két arsis egymás mellé kerül, ott, ha két szóval van dolgunk, közbül pauzát, ha pedig eggyel, elfojtott thesis-t kell konstataálnunk. Elfojtott thesis, vagy amint a német mondja, unterdrückte Thesis az, mikor a thesis idejét nem külön szótag vagy pauza tölti be, hanem az előtte való arsis idejéhez toldjuk olyformán, hogy az ennek az időszegnek megfelelő szótag részben arsisnak, részben thesisnek hangzik.

Ezt az arsisba beleolvadt thesis-t magyar verstanaink nem ismerik, pedig nemcsak a régi görögöknél és rómaiaknál, a régi s középkori német költészetben, az ófranciában (Chanson de Roland-ban s a Romance du XII. siècle-ben), az olaszban (Dantenál), hanem itt-ott a mai németeknél s a mi magyar költészetünkben is előfordul.

A modern német verstan² azt mondja, ha két hangsúlyos szótag közvetlenül következik egymásra, az első természetesen különös erős

¹ E cikk, mely eredetileg a Zenevilágban »A dallam és szöveg congruentiája« cím alatt megjelent cikksorozatnak végére volt szánva, ezennel önállóan mint kerek egész kerül a t. közönség színe elé. — P. Th. E.

² Herm. Paul, Grundriss der germ. Philologie II. B. 1. Abteilung 915. lap.

súlyt kap és a rendesnél hosszabb huzamosságot, úgy hogy az első szótag ki kell hogy egész ütemet töltsön.

Például: O Strassburg, o Strassburg, du wundesöhne Stadt
Így van zeneileg helyesen rhythmizálva:

O | Stra-ass- | burg, o | Stra-ass- | burg, du | wunder- | schöne | Stadt.

Úgy de jól eszünkbe kell vennünk, hogy a nyelv természetes prosodiája és művészi prosodiája nem azonos, minél fogva ugyanazok a csoportok más-más körülmények közt más-más mozaik-szerepet játszanak a vers-technika követelése szerint. Straszburga nézve vö. Stöber: Das Schloss Stein:

Sie | rufen: | Strassburg! | Strassburg | hier!

Vö. még Müller: Das Schloss im See:

O, | furchtbare | Ahnung ent | weiche!

Schillernek eme versével:

Das | furchtbare Ge | schlecht der | Nacht.

Mai | käfer | flieg mint »Recitation« van közölve. Énekelni így énekelik: — Maikäfer | flieg! Böhme Deutsches Kinderlied 165. lap. 798. sz.

Ez a fönt idézett szabállyal merőben ellenkezik s nagyon fontos prosodiai sajátosság. Egytagu accentuált súlyos szó után a súlyos szótaggal kezdődő kéttagu szó pyrrhichiusnak szolgál. Más példa rá: Schlaf, Kindlein | Schla! Szakasztott így a magyarban: Fát vágok | fát.

A tudomány pontossága megköveteli, hogy valamint az alliterációban úgy a verstani syncopében is kétféle kategóriát különböztessünk meg.

Az egyik fajta alliteratio a költői beszédhez kényszerűség nélkül melékesen hozzájáruló dísz. Például Vörösmarty Z-lánjában:

szép szemedet szemeim szerelembe merülve mulattad.

A másikkajta alliteratiónak helyhez kötött kiszabott szerepe van. Például ebben a közmondásban:

Szegény ember szándékát

Boldog Isten bírja.

Vagy ebben:

Ember teszen fogadást, eb a ki megállja.

Itt ez a hangjáték a rhythmusi szervezet feltüntetésére szolgál. Az ófelnémet költőknél az alliteratio meghatározott törvénné vált. A Stab-reim olyan többnyire három szónak lehangsúlyozottabb tagját tüntette ki, melyekben a Langzeile főértelme volt.

A syncopénél is két kategóriát kell megkülönböztetni. Az egyik az, mely csak elvétve, sporadikusan fordul elő. Például Goethének eme sorait:

Im Auslegen seid frisch und munter.

Legt ihr 's nicht aus, so legt was unter.

nem szabad így skandálni: Im Aus | legen stb. hanem így:

Im | Au-us- | legen seid | frisch und | munter.

Legt | ihr 's nicht | aus so | legt was | unter.

E Schiller-féle verspárnak:

Sie rauschen herauf, sie rauschen nieder:
Den Jüngling bringt keines wieder.

második sorát semmi szín alatt nem szabad így mérni, ahogy az csakugyan megtörtént:

Den | Jüngling bringt | keines | wieder

hanem így, ahogy az első vers, mely ezzel a másodikkal rhythmikailag és rímre nézve egybevág, feltétlenül megköveteli:

Sie | rauschen her- | auf, sie | rauschen | nieder:
Den | Jüngling | *bri-igt* | keines | wieder.

Még csak ezt a Heine-féle példát idézzük a Nordseebilderből:

Und | jetzo | warm und | ruhig sitzt
Im | guten | *Ra-ats-* | keller von | Bremen.

A másik kategória az, mely a rhythmikus szervezet szolgálatában áll. Idevaló jellemző példát mutat a szazonnak (sántítónak) vagy choliambusnak (sánta iambusnak) nevezett görög vers, mely a rómaiakhoz is átszármazott.

Theokritos Anth. Pal. XIII. 3:

‘Ο | μουσοποιὸς | ἐνθαδ’ ‘Ιππῶ | να-αξ κίται

Martialis II. 17.

Ton- | strix Suburae | faucibus se- | *de-et* primis.

A görög epigramma négy, a latin öt azonos idomú versből áll. A német költészetből idesorakozik Rückert Die Klanggeister című költeménye, mely mindvégig ilyen alkotásu 4 ictusos sorokból áll:

Heute | kamen die | *Kla-ang-* | geister
Meiner | persischen | *Sa-ang-* | meister.

Ezt Dreitakternek magyarázni valóságos absurdum. Ez bizony Viertakter: nem három, hanem négy ictusa van.

Lásd még Rückerttől ezeket:

Ein Liebchen hatt’ ich, das auf einem *Aug* schielte stb.

Ich höre, dass dein grosses Staatsgeschäft hinket stb.

Du mochtest sonst wohl selbst einen *Vers* machen.

Der Teufel hole Landsständer und *Hink*-jamben.

A. W. Schlegeltől meg ezt:

Der Choliambe scheint ein Vers für *Kunstrichter* stb.

A németben a 4 ictusos vers számtalanszor csak 3 trochaeusból áll.

A 4-ik ictusát úgy kapja meg a rhythmus, ha a 3-ik trochaeus első szótagból syncopés ütemet csinálunk, s a rövid szótagot is arsisnak accéntuáljuk. Például:

Bäcke, | bäcke | Kú-u- | chén, der | Bécker | hát ge- | rú-u- | fén.

A metrikus természetesen Dreitakternek veszi. Részben így is szavalják. Azért feltűnést okozott, hogy Schenkendorf »Freiheit, die ich meine«

kezdetű dalának melodiája a 3 trochaeusból 4 trochaeust alkotott, mert minden sor utolsó trochaeusát két ütemmé nyújtotta. Úgy de ez a rhythmikai elbánás annyira vérében van a németnek, hogy mikor olvas vagy szaval, az e fajta verseket:

Es war ein König in Thule (= Thú-u-lé)
O liebliche Therese (= Theré-e-sé)
Wie wandelt sich ins Böse (= Bő-ő-sé)
Dein offnes Auge sich.

mindig négy üteműnek hangoztatja. Sőt a még rövidebb versek végén teszem Goethe Mignonjában szintén érvényesülhet a syncope:

Nur wer die Sehnsucht kennt,
Weiss, was ich leide (= lé-i-dé).

Ezt a sajátsgot igazolja a zene.

Bach Gott der Herr kezdetű cantatéja négy $\frac{3}{8}$ -os ütemben:

Er- | hált uns | in der | Wá-ahr- | héit
gieb | éwig- | liche | Klá-ar- | héit.

Händel Messiás áriája 12. sz.:

Er | wéidet | séine | Hé-er- | dé.

Másutt már nem lévén szó a zenéről, itt van alkalmunk még ezt az egytagu szóból másfél ütemet alkotó syncopét Mozart Don Juan (13. sz.) pezsgő-áriájából bemutatni:

morgen | zä-ä- | ählt es noch | mehr.

Rátérünk most a magyar példákra. Kodály Zoltán: Balladák. Ethnographia XVIII. (1907.) 40. lap:

Csak kinyőtt azon szép borostyán vessző.

Kodály ezt jegyzi meg hozzá:

A dallam egyik hangja kimarad. — Csak az emlékezet hiányából van kevesebb szótag.

Én minden nehézség nélkül a syncopés példák közé sorozom. Így:

Csak kinyő-ött | azon | szép borostyán | vessző.

Dr. Kiss Áron: Gyerem. 160. lap:

Pé-enz volnék, | perdülnék,
Karika volnék, | gurulnék.

Pé-enz itt annyi mint *pé-énz*, amint kézzelfoghatólag bizonyítja a karika, amit triolnak kell ejteni.

Erdélyi: Népd. III. 205. sz.

Veszek magam | feleséget,
Egyiptomi | szé-épséget.

Szini 71. sz. Ha még egyszer kezdetű dalban:

Babám mulatságára,
Ott mulatnék hajnalára,

Énekelni így éneklik: Babám mulat | ságára,
Ott mulatnék | hajnalá- | ra.
de szavalni csakis így lehet:

Babám mulat | *sá-á-gára*
Ott mulatnék | hajnalára.

Pesti Napló 1908. máj. 17.:

Egyedül valóságba
Fényes boldogságba,
Koldus szegénységből
Dú-ús gazdagságba.

U. o. A hol *nyí-ül* röptü
Sólyom is csak tompa . . .

Radó Antalnál Pesti Napló 1908. júl. 2.:

Ép | így nyugodtan | nézted a ba | kóid

Ott | egykor | ércből | *é-életre* | szólít.

Emlékversből:

Ilyen szép le- | áynak, | ilyen jó le- | áynak
Könnyü verset | írnom | *Rú-áth* Ilo- | nának.

Helyhez kötött verstani syncopét csak fordításokban tudunk felmutatni. Például:

Görög Anthologia XIII. 3, 2:

Ha | rossz vagy, | úgy kö- | zel ne | lépj e | *sí-ir* | hanthoz.

Martialis II. 17.:

Bor- | bély le- | ány ül | a Sub- | ura | *ú-ut* | sarkán.

Látszólag ide akarna sorakozni a Himfy Kesergő Szerelmében előforduló X. és XI. számú ének. Ezek a többi huszonhat énektől annyiban eltérnek, hogy itt nem az egyenlő szabású, egyenlő hosszúságú versek rímelnék egymással, hanem mindig a rövidebb sor az öt megelőző hosszabbal. Ezt az egyenetlenséget semmiféle szavalati műfogással el nem simíthatni. A költő semmiképp sem gondolt syncopéra. Azon a meghatározott helyen, amelyen túlonntúli hosszú szótagra volna szüksége a szavalónak, többnyire rövid szótag van, mely csak mekegést meg hebegést okoz Például:

Vagy lehetnek boldog lepel
Mely szellemit *fe-e-di* el. stb. stb.

Olyan rhythmikus hangzás, amilyennel ezt a két sort lehet olvasni:

S szemérmében virradóra
El-elpirul *A-u*-róra.

a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Szóval nagyot vét, aki itt minden áron syncopés verselést keres. Himfy verseit úgy kell fogadnunk, amint vannak.

Hogy a thesis-elfojtás az eredetileg csakis énekekre szánt latin népköltészetben is előfordul, nevezetesen a Saturnius-versben, azt O. Müller vette észre Festus-kiadása 396—397. lapján.

A szavaló úgy bánik a verssel, ahogy az neki legjobban hangzik. A verselés pongyolaságán olykor syncopéval vagyis elfojtott thesis-sel segít. Például: Olyan a szemed járása. Így szavaljuk: Olyan a | szemed | *já-ár*ása.

A költő itt csakis a szótagszámnak tett eleget: syncopéra, elfojtott thesis-re nem gondolt, mert nem is tudta, hogy az mi. Ha egy verstanilag pongyola vers az elmondásban mégis jól hangzik, az nem a költő, hanem a szavaló érdeme, ki nem azt nézi, minő schemát utánoz a költő, hanem azt, hogy az előtte levő szóanyagnak mi a legtermészetesebb rhythmusa.

A licentia poeticára, a pongyolaságra rá kell ismerni, nem szabad azt számottevő rhythmikai tényezőnek tekinteni. A pongyola verseknél csak úgy látja meg az ember, hogy micsoda rhythmikai szándéka volt a költőnek, ha a többi versek és versszakok architektonikáját egymással összehasonlítjuk. A szerkezetileg egymásnak megfelelő sorok és versszakok schemáját csakis ily módon lehet megállapítani.

A MAGYAR VERSIDOMRÓL.

Irta Vikár Béla.

Nemzeti verselésünk módja felől Arany és Négyesy megállapításai voltak eddig elfogadva. Most újabban Gábor Ignác, az Edda-énekek buzgó műfordítója új véleményt fejtett ki e fontos kérdésről, a magyar ősi ritmussal foglalkozó könyvében. Álláspontja az, hogy ősi versidomunk azonos az ógermán ritmus legtipikusabb formájával, melyben

1. az ütemek egyenlők ugyan, de súlytalan szótagjaik folyton változnak;
2. ez a súlytalan rész egy-egy ütemből egészen el is maradhat, s ilyenkor egyszótagu ütemek keletkezvén, ezek viselik a hangsúlyt;
3. ütemelőző, vagyis súlytalan rész van, mely egy vagy több szótag lehet;
4. két-két szólam, két-két ütemmel, a betűrím által egy négyütemes sorra fűződik össze.

Gábor ezt a versidomot véli megtalálni mind a régiebb és újabb magyar irodalomban, mind pedig a népköltésben. Ezzel magyarázza mindeniknek azt a feltűnő sajátságát, hogy a verssorok elején számtalan esetben hangsúlytalan (?) szót találunk; pl.

Az Szythiából kijüttekrel

Es azoknak vitézségekre. (Pannonia megvétele)

Ami a régi magyar verseket illeti, tagadhatatlanul igaz, hogy az elfogadott nézetek szerint ezek között igen sok volna a hibás sor. Lehetetlen, hogy régi költőinktől csak ily rossz versek teltek volna. Ámde a régi magyar költészet írott emlékeire vonatkozó verstaní tudásunk nem lehet oly egészen biztos azért, mert nem ismerjük pontosan egyrészt a régiebb magyar hangsúly törvényeit, másrészt az illető költeményeknek dallamait.

Ezek nélkül pedig nem egy, hanem akárhány új elmélet állítható föl e hagyományok verstani alkata iránt.

Ritmuskutatóink a mai magyar hangsúlyt veszik alapúl e régiségekre nézve. Szerintem öreg hiba. És ez minden tévedés kútfeje. Hiszen tudjuk, hogy a magyar és a rokonnyelvek eredeti hangsúlya nem az volt, mint a mai, nevezetesen nem mindig az első szótagot emelte ki, főleg, ha ez az első szótag nem volt hosszú. Innen szerintem az, hogy sok ilyen szótagból a magánhangzó elmaradt; pl. tudom: tom, talán: tán, reá: rá stb. Holott más esetekben, mikor az első szótag hosszú volt, ennek magánhangzója meg is maradt; pl. látom: lám, bátor: bár, né-ember: némber stb. Ez nagyon fontos a verstan szempontjából. Mert ha föltesszük, hogy verselésünk nemzeti módja még az ősmagyar korból való (pedig feltehetjük, mert a finn és a magyar versidomot még külföldi kutatók is közös ősi régiségnek tartják), akkor e költeményekben a korábbi hangsúly még tovább uralkodhatott, mikor a közbeszéd azt már rég elhagyta és a mai hangsúlyra tért volt át. Ez esetben pedig a régi költemények ritmizálása egészen másképp fog ám festeni, mint akár Gábornál, akár valamenyny előzőjénél.

Az *és* kötőszó például még a Halotti Beszédben hangsúlyos, azért előzi meg azt a szót, melyhez tartozik: *es tiv latiatuc: ti is látjátok*. Ma már hangsúlytalan az *és*, de a versben még mindig a régi módon, ütem elejére teszik költőink, mintha ma is nyomaték volna rajta; pl.:

És a | lattunk | és fe | lettünk

És ben | nünk is | a menny | volt. (Kisfaludy S.)

És az | óta, | hősök | párja,

Híre | tek száll | szájról | szájra. (Arany.)

És mi | mégis | láncot hordunk. (Petőfi.)

A *nem* tagadó szó (melynek megfelelője a rokon finn nyelvben hangsúlytalan) nálunk sem mindig hangsúlyos, mint sokan vélik. Némely magyar vidéken az *igét* hangsúlyozzák, mikor a *nem* tagadó szó ott van is előtte: Nem *sze*-retem, nem *tu*-dom. Azért mind a népdalokban, mind Petőfinél gyakran így találjuk; pl. népdalokban:

Sem e | ső *nem* | esik,

Sem fel | hő *nem* | látszik. (Erdélyi: I. 29. l.)

Meghalok Csurgóért, | de *nem* a váráért,

hej *nem* a váráért, | csak egyik utcáért,

de *nem* az utcáért stb. (u. o. 90. l.)

Petőfinél: Másra, tudom, | helyébe *nem*

Akadok.

Igy az ismert újabb műdalban is:

Én *nem* tudom, | miért fáj úgy | nékem,

Mikor azt a | két csillagot | nézem. (Palmer K.)

A határozott névelő: *az* régente szintén mindig hangsúlyos volt. Innen van, hogy ma is nagyon sokszor áll még az ütem elején:

Az ekét tartani, magát mutogatni.

Hangsúlyos volt és még ma is gyakran hangsúlyos a *ha* kötőszó, pl. ilyenekben: *Ha* akarom vemhes, *ha* akarom, nem vemhes. *Ha* jó, *ha* rossz. *Ha* kell, *ha* nem.

Igy bánik vele nép- és műköltésünk ma is, ha versképzés okából így van rá szüksége. Általában az egytagú szók — akár hangsúlyosak, akár nem — mind ütem elején, mind pedig közben és végén egyaránt kelendők a magyaros verselésben.

Mindez és sok más idetartozó, a mai nyelvhasználatnál olykor csak látszólag ellenkező jelenség szerintem a régiségből maradt és a régi hangsúlyt tükröző vagy utánzó hagyománya mostani verselésünknek. Az egykor szabályszerűen hangsúlyos példák gyakorisága idézte elő azt, hogy analog módon más ilyen szók is kerülhettek és kerültek is sok esetben az ütem elejére, költői szabadságkép.)

Hogy hangsúlyos szók az ütem súlytalan részébe jutnak és viszont: hangsúlytalan szók és szórészek ütem élén, sőt külön ütemekül szerepelnek, lépten nyomon tapasztaljuk népköltésünkben; pl.

Aj én | *is* tar | tottam,
titkon | *egy* sze | retőt
Virá | gos | kertemben,
rózsa | bokor | alatt.

Aj de | én azt | nem mon | dom,
csak ma | gamnak | tartom;
mert ha | ki | jelen | tem:
maga | *mat* el | vesztém.

(Székely virágének.)

Ezekből és hasonló jelenségekből azonban korántsem szabad a német értelemben vett ütemelőző használatára következtetni. Ellene mond ennek a föltevésnek népköltésünk minden hagyománya. Ez pedig annál többet nyom a latban, mert közülük nem egy sokkal régibb, mint az írott emlékek. Így a regös ének némely részei még a XI. évszáz előtti korból, tehát az írott hagyománynál sokkal korábbiak. Ha igaz volna Gábor elmélete, akkor annak ezekre kellene legjobban illenie. De ép az ellenkezőt látjuk: ezekre talál legkevésbé, és így ezek cáfolják meg őt leginkább. A betűíró megvan ugyan bennük is, mint sok más nép, többi között a régi germánok ősköltésében is, de nem olyan, mint az utóbbiban. Amint már Erdélyi János éles szemmel kimutatta a magyar *betűírmőről*: az egyezés itt sokszor nemcsak a mássalhangzókra, hanem a magánhangzókra is, tehát *egész szótagokra* kiterjed: *Hátán háza, kebelén kenere*. Épígy:

Rét | ökör, | *régi* | törvény,
Haj, | *regül* | *rejt*em. Stb.

Valóságos előírmeek, ahogy Erdélyi méltán nevezi. Gábor ügyet sem vet a betűíró e jellemző különbségére, pedig ez nagyon is nyomatékosan szól a mieink eredetisége mellett. Általában nem vette figyelembe a magyar ritmusról szóló irodalmat, csak kis részben. Tévedéseinek nagy részben ez az oka.

Gábor, elmélete kedviért a ritmizálásnál sokszor egészen eltér attól a módjától, melyet maga a nép alkalmaz. Ez a népies ritmizálás, melyet a fenti idézetekben mindenütt megjelöltünk és amely a dallamnak is megfelelő, akárhogy sértse is a német fület, így van jól magyarán. Nemzeti versídomunkban ugyanis a versbeli nyomaték — mint Négyesy helyesen

állapítja meg -- gyakran uralkodik a beszédnyomaték fölött. Ez annak jele, hogy a mi ritmusunk messzebb haladta meg azt a primitív verselés-módot, mely az Eddában mutatkozik és amelyben még a nyelvtani nyomaték dominál.

Az ütem-előző, súlytalan résznek nyoma sincs népi emlékeink ősi rétegében. Annál szembeötlőbb, hogy versalakjukra pontosan megegyeznek a finn ritmussal, annak betűrímeivel és minden egyéb tulajdonságával együtt. Ez pedig rendkívül sokat nyom, ha számbavesszük azt, hogy valamennyi rokonnyelv közt legjobban épen a finn egyezik meg a hangsúly dolgában is a magyarral. Sem a többi rokonnyelv, sem más nyelvek hangsúlya nem ilyen. Azért őket nem is vethetjük össze verstanilag a magyarral, s egy és más e részbeli találkozásuknak semmi bizonyító erőt nem tulajdoníthatunk a közös eredet vagy azonosság szempontjából.

Mindenesetre igazat kell azonban adnunk Gábor Ignácnak egy dologra nézve. A magyar versidom nem oly szabad és nem oly merev, mint eddig tartották. Az u. n. ősi nyolcas, ahogy a Regös énekben s egyéb őshagyományainkban, sőt még újabbkori népköltésünkben is találjuk, eredetileg nem két, hanem négy ütemre oszlik. S nem áll mindig nyolc szótagból, hanem mindenik ütem lerövidülhet akár egy szótagra is, vagy kibővíthet akár háromra, négyre is. Pl. a Regös ének refrénjében:

Rét | ökö | régi | törvény.

Szintén a regös énekben: Gyuj | tatlan | gyullad | jék,
Ol | tatlan | alugyék.

Népballadákban: Kieresz | tem pi | ros haj | nalra. (Fehér László)
Feje, | válla | a rác- | kutba;
Keze-lába | kender- | kapujába. (Igács Rózi)

Látnivaló, hogy az ütemek mindenike négy időegységet tesz ki, 1—4 szótagszámmal. A középen való kettéoszlás (caesura) az ütemfeleződés törvényeiből folyik, amint erre Négyesy helyesen utal; a két felsornak — két-két ütemnek — összevonódása egy ütemmé újabb fejlemény. Eredetileg a négy ütemes sor — miként a finnben ma is még -- osztatlan volt; vesd össze a fenti példát:

Kieresz | tem pi || ros haj | nalra. Stb.

Az ősi hatos szintén nem kötelezően hatos. A három ütem mindenike összezsugorodhatik egy-egy szótagra és ép így bővíthet mindenik a rendes két szótag helyett háromra, vagy négyre, természetesen az időérték csorbitása nélkül; pl.

Egy hold földön	Kis kacsa fürdik
Száz kereszt búzát	Fe kete tóba,
Kéreg kala punkkal,	Fi ához készül
Hajdina köntő sünkel. (Regös é.)	Len gylor szágba.

Az utóbbi sor így is: Szere | csenor | szágba.

Ez a kettő: a négyes ütemű és a hármassal való kapcsolódásuk, a Regös ének tanúsága szerint, már oly régi, hogy a magyar hagyomány alapján nem dönthetjük el, melyik az eredetibb a kettő közül. Alighanem egyenlően őskoriak, még a finn-magyar egység idejéből; mert a finnben is — ugyanoly szabad mozgással, mint fentebb láttuk — megvan mind a kettő, s itt az újabb végím mellett a betűrim még ma is élő, versalkotó elem; pl. egy katonadalban, melyet magam jegyeztem fel a Ladoga északi részén:

Tiitu | riitu, | kirjava | hattu —
Musta | on *mun* | *mielen*:
tuskin, | *tuskin* | *tulvana* | *vuonna*
täällä | *maalla* | *lienen*.

Hejje-hujja, de cifra sapka —
 Komor az én kedvem:
 Esztendőre, vagy kettőre
 Itt leszek-e vagy sem.

Elä *suu* | resti | *surkut* | tele,
 Kun *oot* | toisen | *orja*;
 kohta | *kuluu* | *kuusi* | vuotta,
 kyll' mie | sinut | *korjaan*.

Ne keseregj nagyon kedvesem, hogy
 Másnak leszel rabja;
 Hat esztendő hamar elfogy,
 Megtalállak újra.

Érdemes ezt a finn betűrimet jól megnézni. Az igaz, hogy rendszeren az ütem nyomatékával esik egybe. De nem mindig. Előfordul az ütemnek ereszkedő részében is, mint pl.:

Musta | on *mun* —

vagy:

Kun *oot* | toisen | *orja*.
 Elä *suu* | resti | *surkuttele*.

Ugyanezt észleljük magyar példákön is:

Három | a tánc | mindha | lálíg — (táncszó)
 Nagy hi | deg havason — (népballadák)
 Foga | son függ | csattos | erszény (Regös é.) stb.

Íme tehát a magyarral tökéletesen összevágó versidom a nyelvrokonágnak térben és időben legtávolabbi, de a többi nyelvrokon népéhez képest a maga ősi mivoltát legjobban megőrzött eme tagjánál. Építhetünk-e hát ezzel ellentétes, új elméletet pusztán az irodalmi hagyományra? Hiszen ez, mint tudjuk, igen nagy részben nem is a nemzeti szellem, hanem attól elég távol álló idegen műveltségű emberek konyháján készült. Van ugyan köztük nem egy, nyilván magyar érzésből fakadt költemény is. De ezek ízlésről íze ép oly szerkezetűek, mint népünk régibb és mostani dalai s így épenséggel nem támogatják Gábor Ignác föltevéseit. Például a Szent Lászlóról szóló ének, mint két háromütemes sornak összetétele, sőt összeolvasztása:

Idvez | légy ke | gyelmes || szent Lász | ló ke | rály. Vesd össze:
 Egy asz | szonynak | vala || három | leá | nya. (Szék. v.-é.)

Kihoza | Béla | kerály || jó Magyar | országba.
 Csak | szép- | séged || császár | ságra | méltó. V. ö.:
 A má | sik kö | tötte || muskáta | lapi- | ból. (Szék. v.-é.)
 Egy | tik | alján || száz ke | pe csi | böllét (R. é.)

Vagy például a százszor idézett régi virágének:

Supra | aggnő, | szökj fel | kabla,
 Ha | zajött | férjed, | tombj Ka | tó stb.

Az első sor a rendes négy ütem. A második sor ritmusa ugyanaz, mint a Gyere be, rózsám, gyere be dalé.

Gábor a magyar nemzeti versidomot akarta fölfedezni. E helyett fölfedezte az ó-germán versidomot nálunk és oly rokon népeknél, amelyek ősiségükből teljesen vagy jócskán kivetkőzve, idegen népköltésből merítenek. Így nem csoda, hogy hamis eredményekre jutott. A magyar versidom csakugyan az, aminek Arany és Négyesy mondja. Csak egy kis igazítást bír el, mint láttuk; ezt is oly adatok alapján, melyeket a népköltésnek újabb, az előzőknél behatóbb, szélesebbkörű, nagyobb anyaggal dolgozó buvárlata szolgáltat.

SZENT MARGIT VERSES LEGENDÁJA.

Irtta Gábor Ignác.

Az *Alexandriai Szent Katalinról* szóló kis ének első sora

Ó áldott | szíz
 Szent Katerina | asszon RMKT 1 : 219

önkéntelenül eszünkbe juttatja azt a fordulatot, mely a Margit-legendában nagyon gyakran ismétlődik:

A szentséges szíz Szent Margit asszony

és mely olykor így változik:

A szentséges gyermek szent Margit asszony
 vagy: A szent szíz szent Margit asszony.

Próbáljuk ezt így ütemezni:

A | szentséges | szíz
 szent Margit | asszony

és nyomban látjuk, hogy úgy ütemezés mint alliterációs sorfűzés tekintében, tökéletes példányát kaptuk az *ősi négyütemes sornak*.

A Margit legendának idézett sora különösen azért is érdekes, mert tipikus példáját mutatja annak a vogul és osztják népköltésben nagyon sűrűn előforduló *szóismétlésnek*, mely -- mint a magyar ősi ritmus c. könyvemben (80 l.) kimutattam -- az *alliterációnak könnyebb kiteremtését* szolgálta. P. o.

Jelpi⁷ | jiwpa jivin | tumpémt
 xāpél | minné xāpi⁷ | xumné
 szent fáju fás szigetemben
 hajóval járó hajós ember. Vogul NGy II. 159 l.

Vagy:

'Sālel-ki | šakmal sālel | lezātlem
 Ha karója törik, a karóját hozom rendbe.

(Pápay Osztyák Népk. 172 l.)

Kifogástalan verssört ad a Margit legendának az a kifejezése is, mely minden csudatétel elbeszélése után szinte refrénszerűen ismétlődik:

Szent Margit | asszonynak
 érdeme | miá

mely olykor így bővül: Az | Ur | Istennek
 jótétele | miá
 és | szent Margit | asszonynak
 érdeme | miá.

E folyton ismétlődő, tehát már ezzel is bizonyos megállapodott formát elérülő sorok mellett aztán gyakran találkozunk ilyen feltűnően ritmikus, sőt alliterációs kitételekkel is, mint p. o.:

Szünetlen | szenvedé
 szemeinek | fájdalmát
 Vala némely | szabó
 Vácnak | városában. NYET VIII. 55.

vagy mindjárt a legenda elején, ahol a szöveg prózájából e sorok hámozhatók ki:

(Ó ki nagy | csuda ez)
 hogy | ily nagy | felséges
 keráli | magzat
 ilyen | gyenge | gyermek
 így gyeterje magát.

továbbá:

az | ag | ellenség
 pokolbeli ördög. U. o. 9 l.

Vagy:

barátságna | jegyére
 és | békességnek | jegyére. U. o.

ahol a főnév ismétlődése feltűnően elüt a próza rendes összevont szerkezetétől.

Meglepően ritmikusak a következő részek:

Ez | látásnak | *utána*
 Kevés napok | *elmulván*
 Szent Margit | asszony
 ez | *velágból* | kimulék
 Ó mely | igen
 drágalátos | kénccset
 bocsáta ez | időben
 Boldogasszony | klastroma
 Kihez | hasonlatost | *netalán*
 soha | *nem* adott. U. o. 39.
 Szent Margit | asszonynak
 halála | *után*
 egy | *esztendővel*
 és | *öt* | hónappal
 az | *isteni* | *erőnek*

mívelkedeti | *miá*
 a | szentséges | *szíz*
 szent Margit | asszony
 kezde | fényleni
 csoda | tétélekkkel

Először | ezenképpen:

Mikoron | *vínának*
 Úr születeti | *után*
 ezer | kétszáz
 hetvenkét | *esztendőben*
 junius | havának
 tizenharmad | napján
 pinkesd | oktavája
 után való | kedden. U. o. 49.

Akinek kétsége volna aziránt, vajjon az ilyen sor:

Mikoron | *írnának*
 Ur születeti | *után*

versszámba mehet-e, az hasonlítsa össze az ilyen egészen biztos verssorokkal:

Úr születése | *után* *ennyi* | *esztendőben*
 Mikoron | *írnának* az | *ezer* | *ötszázban*
 és | *negyvenhat* | *esztendőben*.

Székely Balázs, Eleázár RMK 2:324.

Vagy Batizi verseivel: Születet | *után* mikor | *írnának*
 enni | *időben* RMK 2:57. stb. stb.

Az idézettekhez hasonló ritmikus sorokat a Margit-legendában még többet is találhatni, de én ezeket elégségeseknek tartom annak a gondolatomnak valószínűvé tételére, hogy a szt. Margit legenda írója a sokszor megvitatott latin életrajzon (a pápai követeknek tanuvallomások alapján felvett jegyzőkönyvén) kívül egy *magyar nyelvű*, még pedig *verses Margit legendát* is ismert, melynek egyes helyeit olykor szándékosan, olykor pedig egészen öntudatlanul szőtte be munkájába. Némely helyen pedig a bizonyára sokat forgatott verses legenda ritmusa oly erős lökést adott stílusának, hogy egy darabig azon is bizonyos ritmikus lüktetés érezhető, melynek hullámai azonban csakhamar eltűnnek a munka prózájának fővenyében. Ez a verses Margit legenda, melynek létezése amugyis felette valószínű, a megmaradt részekből következtetve szintén az ősi négyütemes ritmusban zengett.

AVE ROSA SINE SPINIS HIMNUSZ KÓDEXEINKBEN.

Irta Vargha Damján.

Forrástani szempontból tanulmányozva kódexeinket, nehéz határozottan megmondani, milyen tárgyú és szerkezetű szakaszok a legértékesebbek. Irodalomtörténeti szempontból talán becsesebbek a legendák és bibliafordítások, dogmatikai és katechetikai oldalról a prédikációk, poétikai tekintetben a himnuszok (zsoltárok), aszketikai elbírálás szerint talán az elmélkedések és imádságok. Kétségtelen, hogy mindegyikben benne van a magyar nép lélekmegnyilvánulásának rendelkezésünkre álló legelső nemzeti alapja, mert ebből fakadt minden kódexrészlet: a magyar nép lélekszükségletének mindegyik kifejezője, ha talán más-más formában és tárgyban.

Mindegyik csoport részleteiben és egészében külön tanulmány tárgya lehet és legyen is... Ne kicsinyeljük ezt vagy emezt, viszont ne becsljük azt vagy amazt a többiekénél jobban. Mindegyik a maga helyén, inkább a maga valóságában és egészében becses. Önmagában mindegyiknek megvan a művelődéstörténeti értéke, főleg az összehasonlító irodalomtörténet alapján. Mindegyik külön szál és kapocs, mely — ha közvetve is — Nyugathoz és benne az európai műveltséghez fűzi hazánkat.

A címben jelzett himnusz a középkornak kiválóan jellegzetes eszmeterméke. Igen érdekes tárgyában és részleteiben egyaránt. Gondolataiban dogmatikai, érzésében esztétikai; kifejezésében költői, nyelvében élénk s hatásos. Egyike azoknak a szövegeknek, melyek himnuszok is, imák is; költemények is, prózaiak is. Eddigi forráskutatásaink eredményeül öt latin nyelvű szöveg áll rendelkezésünkre, melyeknek a szövegkritikai szempont mellett épen fordításunkra vonatkozólag különösebb értéket az ad, hogy az utolsó, 7-ik versszak, amely kódexeinkben hű fordításban olvasható, megvan két régebbi latin szövegben is. Himnuszunk a forrásokban legtöbb helyen csak 6 versszakban található; a 7-ik hiányzik.

Az *Ave rosa sine spinis* kezdetű himnusz teljes fordítása két magyar kódexben fordul elő és pedig a Thewrewk kódex 88²⁰ — 91³, valamint a Pozsonyi kódex 46⁴ — 47²⁰ lapjain.

A rövidebb Pozsonyi kódex a hosszabb Thewrewk-kódexszel elég szoros tárgyi kapcsolatban, érintkezésben áll. A Pozsonyi kódex 7 egységnyi imádsága található meg a Thewrewk kódexben és pedig főleg a Pozsonyi k.-nek második felében (36¹ — 47²⁰). Öt helyen csak a Thewr. k.-vel egyezik a Pozsonyi kódex imája; ezeken a helyek más kódexszel nem találkoznak. — Megnevezett himnuszunk is csak ebben a két kódexben és ilyen kapcsolatban fordul elő. A szembeállított magyar és latin szövegek a következők:¹

¹ A latin szövegeket a kiadások szerint híven, teljesen a középkori írásmód szerint közöljük.

Thewrewk kódex.
(1512—13.) 88²⁰—91³.

Eth el kezdetyk azzonyonk zŕwz
mariarol walo ahytatos zent yma-
czagh es ygen kedwes

1. *Idwezlegy* te (oh zeep) tŕwysk-
nelkyl walo rosa: kyt atya wr ysten
fel magaztata Es mynden yaythwl
megy tyztoyta

2. (Oh) *Maria* ky neweztetek
tenghery chyllagnak te (zenth) fyad-
twl meg' (!) wylagoswltatal ysteny
wylagossaggal kyben fenlel tene-
ked adoth ayandekkal,

3. (Zenth) *malazttal* teghedeth be
telleseyte mykaron zent lelek myath
teghed teremte minth ysteny yozagnak
es kegyessegnek walaztoth edenyeth,

4. *wr leen teweled* choda keppen
mykaron az erŕk yghe teste leen
zent haromsaghnak zerzese myath
hol oth leen edenye

5. *Aldot leen the Azzonyallatok-*
nak (!) *kezetthe*, kyrŕl byzonsagoth the-
zen Mynden ez wylagy nemzeth
bodogh (azzon anya)nak keatt-
wan, Az mennyek es bodognak
walnak mynden teremtteth al-
lathnak feletthe,

6. *Es aldot te mehednek gywmŕl-*
che, meel' ayandekkal koronkeed
elewnk my ez zamkywetesnek
wŕlgheben lezewnk Es holtonk
wtan mynd erekkewl erekke amen,

7. kynek ydwesseges ertelmeet
dycheretel es halaadassal weezek,
kynek erey te kegyes zywedben
helhezhetŕth, oh kegyelmes, oh edes-
seges (zŕwz anya) maria amen.

Liber fraternitatis rosacee corone
ad honorem beatissime virginis marie
et ad salutem hominum editus... (sl.
st., 1480. kŕrŕl) BIVb.—Va. Cap. XVI.

Sequitur suauissimum carmen su-
per angelica salutatione

1. *Ave* rosa sine spinis.
tu quam pater in diuinis
(maestate) sublimauit.
et ab omni ve purgauit

2. *Maria* stella dicta maris.
tuo nato illustraris
luce clara deitatis.
qua perfulges cunctis datis

3. *Gratia (plena)* te perfecit.
spiritussanctus dum te fecit
vas diuine bonitatis.
et (tocius) pietatis.

4. *Dominus tecum.* miro pacto.
verbo vite caro facto
opere trini conditoris.
o quam (dulce) vas (amoris)

5. *Benedicta tu in mulieribus.*
hoc testantur omnes tribus
celi fantur tebeatam.
super omnes exaltatam.

6. *Et benedictus fructus ventris tui.*
quo nos semper dona frui
per pregustum hic infernum.
et post mortem in eternum.

7. *Hunc salutis sume censum.*
tue laudis gratum pensum
sinu pio mente pia.
clemens dulcis o Maria Amen.

Hanc ipsam dulcissimam laudem
dei genitrix cuidam suo deuotissimo
famulo apparens aureis litteris in
suo sacro pectore conscriptam mon-
strauit Ecce ait hoc suaue carmen de
meo corde suscipito. et in fauorem mei
quotidie mihi id recitare memento.

Hortulus anime.

(s. I., 1519. T. W.) pag. klb. -- II.

»Oratio aurea de beata virgine.

1. *Ave* rosa sine spinis:
te quam pater in diuinis:(maiestate) sublimauit
et ab omni ve seruauit.2. *Maria* stella dicta maris:

tu a nato illustraris:

(luce clara deitatis)

qua prefulges cunctis datis.

3. *Gratia* (plena) te perfecit

spiritussanctus dum te fecit

vas diuine bonitatis:

et (totius) pietatis.

4. *Dominus tecum* miro pacto:

verbo (in te) carne facto

opere trini conditoris:

o quam (dulce) vas (amoris.)

5. *Benedicta tu in mulieribus:*

hoc testatur omnis tribus:

celi dicunt te beatam

super omnes exaltatam.

6. *Et benedictus fructus ventris tui:*

quo nos semper dona frui:

per pregustum hic internum

et post mortem in eternum. Amen.

Pozsonyi kódex.(1520) 46⁴—47²⁰.1. *Idwezlegy* te (oh zep) tewysk
nekewl walo rosa kyth atya wrys-
ten fel magasztaltha es mynden yay-
thwl meg tyztyhtha2. (oh) *marya* ky newezettetek
tengery chylagnak te (zenth) fyad-
tewl meg wylagossyhthathal kyben
fenllel tenekewd adoth ayan-
dekkal3. (zenth) *malazttal* tegewdeth be tel-
leyseythe mykora zenth lelek myath
tegewdeth teremthe mynth ysteny
yozagnak es kegyessegnek (walaztoth)
edenyeth4. *wr len te weled* choda keppen
mykora az erewk yghe teste
leen zenth haromsagnak zezese
myath holoth leen edeny.5. *aldoth leen the asszony allathok-*
nak kezette kyrewl byzonsagoth the-
zen mynden ez wylagy nemzeth
bodog (azzony anya)nak kyalthwan
az mennyek es bodognak wal-
nak mynden teremteth alath-
nak felewthe6. *es aldoth te mehewdnek gyw-*
mewlche meeyl ayandekkal koron-
kend elewnk myg ez zamkywetes-
nek wehlghyeben lezewnk es
holthok wthan mynd erekkewl erek-
ke Amen7. Kynek ydwesseg es erthelmeth
dycherethel es halaadassal wezzewk
(kynek erey) te kegyes zywedben
helheztetwth oh kegyelmes oli edes
segews (zwz anya) *marya* Amen.¹*Antidotarius anime.* N. Salyceti Ord. Cist. (Hagenau, 1491.) LXVIII.Sequens oratio dicitur aurea, eo quod nulla ea dulcior et beate vir-
gini marie acceptior sensu humano dictari potest. si cum deuotione dica-
tur prout ipsamet habens eandem salutationem aereis litteris in pectore
suo scriptam cuidam, deuote persone legitur reuelasse.¹ Irodalomtörténeti Közlemények VI. évf. 1896. 378. l. között latin
szöveg Hort. an. szerint halad; itt tehát a 7. versszak nincs meg. — L. még
Irod. Tört. Közlemények XVI. évf. 1906. 340. l. Katona Lajos tanulmá-
nyában a rá való hivatkozást.

1. *Ave rosa sine spinis.* tu quam pater in diuinis maiestate sublimauit et ab omne ve purgauit.

2. *Maria stella dicta maris tuo nato illustraris luce clara deitatis.* qua perfulges cunctis datis.

3. *Gratia plena* te perfecit. spiritus sanctus dum te fecit. vas diuine bonitatis. et totius pietatis.

4. *Dominus tecum* miro pacto. verbo vite, carne facto. opere trini conditoris. o quam dulce vas amoris.

5. *Benedicta tu in mulieribus.* hoc testatur omnis tribus celi fantur te beatam. superomnes exaltatam.

6. *Et benedictus fructus ventris tui.* quo nos dona semper frui per pregestum hic internum et post mortem in eternum amen.

7. Hunc salutis sume censum tue laudis gratum pensum. Corde tuo pia. Clemens dulcis o maria amen.

A fordítás elég hű és szósz szerint halad, mindvégig a gondolat kidomborítására törekszik. Az értelem-egyezés, fogalmi hűség az eredeti és fordított szövegben általában kétségtelen. A kihagyások és betoldások nem nagyjelentőségük sem egységre, sem értékre; és mindkettőben arányos mennyiségben találhatók. A Thewrewk kódex szövegében 4, a Pozsonyiban 5 a betoldott egységek száma; a kihagyásoké pedig a Thewrewk kódex szerint a »Liber fraternitatis« alapján 5, a Pozsonyi kódex fordítása szerint a »Hortulus anime« alapján 7. — Mindkét helyen található még több módosítás a fordított szövegben, melyek itt-ott árnyaltos eltérést eredményeznek. A főgondolat azonban nagyrészt érintetlen marad. A csekélyebb változatok részben a fordítás s magyar nyelvhasználat jellegéből származnak. Legpontosabb a harmadik szakasz fordítása, majd érték szerint a hatodik, hetedik, ötödik, második és végre az első következik.

A himnusz eredeti verses alakja a prózai fordításban teljesen megszűnt: elveszítette költői jellegét. Sem szótagbeosztás, sem ritmikai hullámzás nem érzik és így meg sem állapítható a magyar szövegekben. A szakaszhatárok azonban kétségtelenül megvonhatók, amint a bemutatott szétválasztás igazolja.

Fordításainkban is megmaradt a latin szöveg sajátos jellegzetessége, hogy t. i. minden szakasz (fordításban: gondolatcsoport) az Ave Mária imádság első felének egy-két szavával kezdődik. Ez nyitja meg a versszakot, ehhez fűződnek a dogmatikai gondolatok, igazságok és az ortodox érzések. A kezdő szavak csak kiinduló pontul szolgálnak s szint, megbízhatóságot és hiteles értéket biztosítanak az egész imádságnak, főleg a középkor embere előtt.

A versfők első betűi szokták kifejezni s rejteni a szerző nevét; a mi szövegünkben az Ave Maria első felének szavait találjuk a bekezdésekben. És kortörténeti alapon ez a legnagyobb tekintély volt, nagyobb minden szerzői egyéni garanciánál; sőt azidétt egyedül szolgált megnyugtatóul a »fidelis lector« előtt. Az utolsó szakaszban már nem találkozunk az Ave Maria szavaival, mert ennek az imádságnak szentíráson nyugvó részéből már nem volt több. -- Viszont azonban ez lehet magyarázata annak az érdekes jelenségnek, hogy ezt a befejező értékű versszakot a »Hortulus anime« szövegekben nem találhatjuk meg. Három latin nyelvű (1519. J. K., 1519.

T. W. s 1542. évből való) Hortulus anime-ben találtuk meg szövegünket. Kezünk között van még három német nyelvű (1507, 1513, 1560. évekből származó) Hort. an., de bennök himuszunk nincs meg. Elhagyták a Hort. an. kiadások az utolsó szakaszt, mert már nem volt benne semmi abból az erősségből, mely az előzőket az Ave Maria szavai alapján jellemezte.¹ Himnuszunk Breviariumokban, Missalékban, imakönyvekben nem található. Van ugyan a himnuszgyűjteményekben s egyes imakönyvben hasonlóan induló himnusz, mely »Ave rosa sine spinis« szavakkal kezdődik, de az szent Rozáliára s nem Máriára vonatkozik s a szöveg későbbi szakaszaiban eltér.

* * *

A két egymással egyező fordítást »Ave Maria«-imádság magyarázatának tekinthetjük²; s ez esetben kódexirodalmunkban hozzá hasonló szerkezetű, illetőleg tárgyú, négy imacsoportot találunk.

Az első csoportba két egymással egyező szövegű kódexrészlet tartozik és pedig a Lobkowitz kódex 250³²—251² és Gömöry kódex 223¹—225¹⁶. Ennek a két ima-fordításnak forrásszövege mindeztideig ismeretlen, ámbar jelentős számú latin és német, kézíratos és ősnymtatásban megjelent imakönyvet, himnológiát stb. kutattunk át forráskeresés céljából. Találtunk is több egyező tárgyú szerkezetet, de vele azonos szöveget egyet sem.³ Az »Ave rosa sine spinis« kezdetű himnusz berendezéséhez hasonlóan a jelen imádságok is az Ave Maria szavaiból indulnak ki, de a szavakhoz fűzött értelmezések eltérnek. Bennök kevesebb a költőiség, több a természetesség; egyszerűbbek a magyarázó hozzáttételek is. Az imádságból a gondolatcsoportok száma 5; a beosztás szerkezetileg teljesen egyező az »Ave rosa sine spinis« szerkezetével.

A második helyre a Nagyszombati kódex 345³⁶—353¹⁶ lapjain olvasható Ave Maria-magyarázatot tehetjük, amelyet mélyebb bölcséleti fejtegetés jellemez. A Nagyszombati kódex jelzett helyén tömörítve látjuk a hitigazságokat; valóságos skolasztikus fejtegetés ez, mely boncoló részletességgel tárgyalja a kath. hit azon tanait, melyek az Ave Maria gondolataihoz fűzhetők. Hasonló magyarázat van a Nszomb. kódexben a Miatyánkról, s Hiszekegyről, a Székelyudvarhelyi kódexben szintén a Hiszekegyről, Miatyánkról, halálos (fő) bűnökről, stb.

Harmadik helyen kódexirodalmunkban öt külön kódexben előforduló, de egymással szoros egységben álló szent Anna-imádságot említhetjük, mely szintén az Ave Maria szavaival kezdődik és azokhoz fűzi a további gondolatokat. Ez nem oszlik szakaszokra, egységekre (legfőljebb kettőt tudunk benne megkülönböztetni). Imádságunk az Ave Maria első felé.

¹ Eddig csak a 6 szakaszos, tehát nem teljes himnuszszöveget ismerjük irodalmunkban; most közöljük először a 7-ik versszak hiteles forrását.

² L. »Liber fraternitatis« bevezető szavait: »carmen super angelica salutatione«.

³ Hozzá nagyon hasonló a »Liber fraternitatis« (Bva) imádsága, mely az »Ave rosa sine spinis«-t követi s amelynek elmondásához V. Miklós pápa teljes bucsút engedett: Nicolaus papa quintus dat omnibus orationem XX. diebus continuo dicentibus plenariam omnium peccatorum suorum remissionem. Az ima határszavai: »Ave Maria... sine fine perfrui merear Amen.« Címe pedig: »Salutatio Angelica, quo debeat ad orationem coaptari«.

nek szavait, illetőleg a belőle vonható értelmezéseket szent Annára vonatkoztatja dicsőítve. Ez a kis imádság ma is ismeretes a magyar nép között, mint szent Anna olvasójának leggyakrabban ismételt részlete (Ave Maria helyett). — Imaszövegünk forrástanilag ismeretes, amennyiben eddig 14 forrásadat áll rendelkezésünkre a különböző latin és német imakönyvekből. Előfordul mind a 3 latin s 3 német Hort. an.-ban egyaránt. Ezt az imádságot tehát sikerült századokon, majdnem évtizedeken át egészen napjainkig elvezetnünk a kortörténeti egymásután szerint. Ez a kis szöveg tehát a középkortól napjainkig mindenkor kedvelt imádsága volt a magyar népnek. De egészen ismeretes az európai különböző nyelvű nemzetek irodalmában is és használatos volt minden népnél. — Imádságunk a következő kódexekben található: *Lobkowitz* 252¹⁸—253²³, *Tel.* 119 ¹⁶—²⁰, *Lázár* 209⁴ 210¹⁰, *Kazinczy* 58⁴—¹⁰ és *Keszthelyi* 431¹³—¹⁶. Az első négy helyen említett kódexszöveg prózai fordítás, a negyedik versbe foglalja a gondolatokat.

A negyedik csoportba sorozhatjuk az egész vagy fél Ave Maria-szövegeket, melyek kódexirodalmunkban elég nagy számmal találhatók. Előfordulnak mint önálló imádságok és mint breviárumrészletek; ez utóbbiak mint Invitatorium, Antiphona, Versiculus vagy mint Responsoriumi elem. — Az »Ave Mária« egész vagy részletes szövege kódexirodalmunkban a következő helyeken fordul elő: Fest: 5 ¹⁵—6 ¹⁶, Fest: 8 ³⁴—³⁵, Fest: 17 ⁴—⁵ (Resp.), Fest: 18 ¹⁸—¹⁹, Fest: 219 ⁴—⁶, Fest: 220 ¹⁰, Fest: 222 ¹⁴—¹⁵, Fest: 221 ¹⁷—¹⁹, Fest: 237 ²⁶—²⁷, Fest: 322 ²⁶—²⁷, Keszt: 414 ³—⁴, Keszt: 416 ³, Keszt: 418 ³², Keszt: 422 ⁷—⁸, Keszt: 424 ¹⁰, Keszt: 428 ²—³, Keszt: 430 ³²—³³, Peer: 278 ¹²—¹⁵.

* * *

Az »Ave rosa sine spinis« kezdetű imádságoknak titulussai is különösebben érdekesek. Pozsonyi kódexünkben nem találunk sem címezést, sem bevezető vagy befejező szavakat. Thewrewk kódexünk ajánló szavai igen kedvesek. — Kódexirodalmunkban az imádságok előtt, néha utánuk találkozzunk hozzá hasonló naív, de minden esetre korszerű, jellegzetes ajánlásokkal. A latin szövegek bevezető és befejező szavai kortörténeti jellegűek. Maria — az apokryph irások szerint — a saját kebléről veszi elő az imádságot mely aranybetűkkel megírva, mint »oratio aurea« ismeretes.

A »Hortulus anime« című imakönyvekben egymással megegyeznek az »Ave rosa sine spinis« himnusz szakaszai, de kódexünkéitől eltérők. — *Salycetus: Antidotariusa* és a »*Liber fraternitatis*« egymással szorosan egyezik. Nem tekinthetjük véletlen találkozásnak ennek a két egymástól egyebekben eltérő tárgyú incunabulum-kiadásnak a szavakra vonatkozó teljes egyezését. A kimutatható okokat és az egész forrás-elbírálást most mellőzzük.

RÉGI SZÓRENDI MEGJEGYZÉSEK.

Irta Molecz Béla.

A magyar szórendnek egyik főtörvénye az, melyet Fogarasi János fejezett ki először teljes határozottsággal, hogy az ige legfontosabb meghatározója kerül a mondatban az ige elé s a kettő együtt közös hangsúlyllyal alkotja a mondat főszakaszát. Az újabb kutatások tüzetesebben szem-

ügyre vették ezt a törvényt és fényt vetettek azokra a finomságokra, melyeknek kifejezésében, épen a *szórend* segítségével való megjelölésében a mi nyelvünk valóban páratlanul tökéletes.

Régi nyelvészeink keveset törődtek a szórenddel. Némely jellemző szóelhelyezést megfigyelnek ugyan, de megjegyzéseiket nem igen adják elő rendszeresen, hanem inkább alkalomszerűen szövik be más nyelvtünetmények tárgyalásába. Így találjuk ezt a híres *Debreceni Grammatiká*-ban is, amely társaihoz képest elég sokat foglalkozik a szórend kérdéseivel.

Érdekes azonban, hogy már *Verseggy Ferenc* rendszeres nagy munkájában a *Magyar Grammatiká*-ban egy teljes szakaszban beszél a szórendről, vagy amint ő mondja: *a' mondás részeinek törvényes helyeztetéséről*.

A magyar nyelvtudománynak ez a tiszteltreméltó két emléke az élő nyelvcsokást tekintí irányadónak és mindkettő mintegy megérzi már szórendünknek azt a fontos sajátosságát, melyet egy néhány évtized múltán *Fogarasi* jelölt ki olyan sarkalatos törvénynek. Ez azonban épen nem csökentí Fogarasi vizsgálódásainak értékét és jelentőségét.

Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha felidézzük ennek a két régi tüzetes nyelvtanunknak tételeit; a magyar nyelvészet egyik fontos kérdésének történetére vetünk ezzel világosságot.

A *Debreceni Grammatika* is, *Verseggy* is a mondat elejét tekintí legfontosabbnak. Innen ered a *Debreceni Grammatiká*-nak ez a *regulája*:

»Az első Ejtést [az alany esetét], hol eleibe, hol utánna tesszük nem csak a Tselekvő, hanem más rendbeli Ígékek is, a szerint, a mint a főbb tzelünk vagy a Névbenn, vagy az Ígébenn vagyon befoglalva, p. o. *a vén ketske is megnyalja a sőt, megnyalja a vén ketske is a sőt. Péter megbetegedett; megbetegedett Péter 'sat.*» (198).

Verseggy pedig ezt mondja:

»... a' mondás' részeinek helyeztetéséről a' következendő fő regula támad, hogy a' legnagyobb nyomadékú szót mindenkor előre kell tenni, utánna pedig a' többiekét olly renddel, a' mint a' nyomadékok garádicsonkint fogynak. Eshet pedig a' legfőbb nyomadék a' mondásnak akármelyik részére...» (493).

Tudvalévő, hogy ebben nincs egészen igazuk, mert a közönséges, higgadt beszédben nagyon sokszor van a mondat elején előkészítő rész és csak azután következik a főszakasz. Az azonban igaz, hogy ha magát, a főszakaszt, tehát benne a főnyomatékú szót is a mondat élére tesszük, kiválóan fontosnak tűntetjük fel ezt a részt.

Érdekes, hogy hogyan alkalmazza *Verseggy* ezt a *regulá*ját, illetőleg hogyan bizonyítja valamely szónak az előbbre helyezéssel nyomatékosabbá válását:

»1.) A' fő nyomadék a' nevező eseten fekszik e' mondásban: *Az Oroszok megverték a' Lengyeleket*. Nevekedik e' nyomadék, ha a' meg előszócska az ige után tetetik: *az Oroszok verték meg a' Lengyeleket*. Mikor a' szenvedő névnek [a mondat tárgyának] nagyobb nyomadékot akarunk adni, mint az ígének, amazt ennek elejébe tesszük *az Oroszok a' Lengyeleket verték meg*.

2.) A fő nyomadék a' szenvedő néven fekszik e' mondásban: *a' Lengyeleket megverték az Oroszok*; nevekedik e' mondásban: *a' Lengye-*

leket verték meg az Oroszok. A' nevező esetnek nagyobb nyomadéka van, mint az ígének ebben: *a' Lengyeleket az Oroszok verték meg.** (493.) És így tovább.

Látjuk tehát, hogy Verseggy egészen helyesen veszi észre, miképen változik a mondat egy-egy szavának fontossága az ígéhez való állása szerint; csakhogy ő ezt azzal a hibás feltevessel magyarázza, hogy az a rész, mely előbb áll a mondatban, nyomatékosabb, mint a hátrább álló s a nyomatékosság fokozatosan csökken a mondat vége felé.

Még érdekesebb azonban mindkét grammatikában az igekötős ígék szórendjének megfigyelése, melyben a szóban forgó törvénynek szintén eléggé világos megérzését vehetjük észre.

A Debreceni Grammatika szerint:

»A mely Mondásbann Összvetett Ígével élünk: vígyáznuk kell, hogy annak szavai között, melyikbein vagyon a főbb tzélunk? vagy mellyiket akarjuk inkább megértetni? és mindenkor azt a szót kell legelől tenni, p. o. mikor ezt mondjuk: *Vidd-ki a kést!* a főbb tzélunk a vivődés: de ha látnánk, hogy valaki, viszi ugyan a kést, de nem ki-felé: akkor így szóllanánk: *kividd a kést!* Ha ismét látnánk hogy a kalanat viszi ki, így szóllanánk, *a kést vidd ki!* 'sat. E szerint változtatják a helyet az Egy-szeres Ígék is. « (213).

Véletlenül felszólító ígét vesz ugyan például, de amint látjuk, egészen helyesen figyeli meg rajta ezt a szórendi sajátságot és csak annyiban téved, hogy mindig legelőbbre, tehát a *mondat* elejére tételné a főnyomatékú szót. Majd egy másik *regulá*-jában is megisméli: »A főbb tzélunkról el-nem kell felejtkezni.«

Ugyancsak ezt a kérdést fejtegeti Verseggy is, midőn arról szól: »Mikor kell az előszócskát az ígétől elválasztani, és mikor előtte hagyni?« Erre nézve egészen helyes az első tétele:

»A' bizonyító mondásban az előszócska, vagy az ígehatározó, melly egyenesen az ígének értelmét korlátozza, az íge előtt állanak, mint az *át* előszócska, és *a' lassan* és *tovább e'* mondásokban: *átment a' Dunán; lassan járj, tovább érsz.*« (500).

De már elvéri a dolgot, midőn az igekötőnek hátratételét azzal magyarázza, hogy ebben az esetben »az ígenn nagyobb nyomadék fekszik, mint előszócskájann... Természetesen ez a magyarázat következett szórendi *főregulájából*.

Helyesen veszi észre Verseggy azt is, hogy »a' fog segítő íge az előszócska és a főige közé tételik, mint *meg* fogod *látni*. Ez történik a' szolga ígékkel is, mint *ki* szokott a falura *járni*; hol a' *ki* előszócska a' *járni* ígéhez tartozik« (501), — valamint azt, hogy a határozó igenevet is kettéválasztja a *van* íge: »*el* volt *merülve* munkájába« (502), s egészen mai felfogásunk szerint magyarázza az igekötőnek a tagadásban meg a parancsolásban és tiltásban elől- vagy hátülhelyezését; tudniillik »mikor a főnyomadék az előszócskán fekszik«, akkor tesszük ezt előre. — Hogy ezzel az értelemnek és érzésnek milyen finom változatait fejezheti ki a magyar nyelv, arról már nem beszél Verseggy. Annál érdekesebb azonban és ez is bizonyítja a benne lévő megfigyeléseknek igazán értékes voltát, a Debreceni Grammatikának ez a *regulá*:

»A Parantsoló Mód lágyabban esik, ha a többszeres igét megszagatván, az Elölutóljárót útoltesszük így: *írd - meg, tselekedd - meg!* mert így lehet kérelem is, mint az Imádságokban: *Szenteltessek - meg a te Neved 'sat.*, mikor pedig indulattal fenyegetődözve 'sat. szóllunk: akkor meg nem szagatjuk p. o. *megdálj, elmenj 'sat.*» (213).

A felszólító igének és meghatározójának szórendjét ma is teljesen így magyarázzuk.

Ezeket az érdekes megjegyzéseket találjuk ebben a két régi grammatikában szórendünknek arra a fősajátságára nézve, melyet azután Fogarasi János fejtett ki bőven az Athenaeumban 1838-ban, s melyet ő ekkép foglalt szavakba: »a hangsúlyos szót követi tüstént a' határozott módban lévő ige.«

Az élő nyelvszokásnak ezek a régi megfigyelői már észrevették szórendünknek és hangsúlyozásunknak szoros kapcsolatát és bár csak tapogatózva, de már eljutottak arra az útra, melyen Fogarasi szerencsés felfedezése óta biztos léptekkel járhat a nyelv búvárlója a szórendi kutatásokban.

JELENTÉS- ÉS MONDATTANI HELYTELENSÉGEK.

írta Komáromy Lajos.

1. *Kulcsol*: »Két ország ilyen rendeletből *kulcsolja*, következteti.« (Az Ujs. 1911. szept. 8., 2. lapon). A *kulcsol* ebben a mondatban, mint a régiesen utána vetett magyarázó szó mutatja, a *következtet* igével egyenlő fogalmat akar kifejezni. E jelentésében egészen szokatlan és idegenszerű szó. Szerencsére azonban még nincs nagyon elterjedve. Az idézett hirlapon kívül másutt nem, de az Ujságban egyebütt is nem egyszer olvastam. Szükséges azért megrostálni, hogy valamikép fel ne kapják és burjánja el ne hatalmasodjék. [Vö. Nyr. 1:51, 35:440. — A szerk.]

A *kulcsol* mai helyes jelentése az érzéki világban marad s nincs átvitele a gondolati világ körére. *Kulcsol* ugyanis, leginkább *összekulcsol* értelemben annyi mint: két tárgyat egymásra hajtogatva összefűz, együvé csatol. Pl. Kezét *összekulcsolva* imádkozik (összefűzve az ujjak által). Két kezét fejére *kulcsolta* és jajgatott (CzF.) A régi nyelvben *egybekulcsolkodik* = egymásba kapcsolódik. »Ez ilyen *egybekulcsolkodott* (egymásba kapcsolódó, kapcsolatos) sentenciának megfejtése«. (Érdy-kódex, 606). Itt a szó jelentése már gondolati térre csapott át, de mint a fentebbiekből könnyen belátható, nem ellenkezik a magyar észjárással.

Ellenben a *kulcsol*-nak *következtet* jelentéssel fölruházása nagyon valószínűen oly észjárás szüleménye, mely érzi a német *schliessen* (következtet) és *Schlüssel* (kulcs) közti nyelvi összefüggést. Csakhogy egyik nyelv analogiájára nem ruházhatunk fel új jelentéssel szavakat valamely más, amattól merőben különböző nyelvben. A *kulcsol*-ra a nekünk teljesen megfelelő *következtet* mellett egyáltalában nincs szükségünk; divatba hozása üres affektálás; a szónak *következtet* jelentése a magyar észjárásnak teljesen idegenszerű és érthetetlen.

2. *Behajóz* (einschiffen), helyesen: 1. hajóra rak, 2. hajóra ül v. száll. *Behajóz* igénk van ugyan, csakhogy az mást jelent, mint a ném. *einschiffen*.

Úgymint: 1. valahova behajóz (= einfahren, einlaufen); innen van ez a németesség: a gőzös *befutott* (helyesen: behajózott) az x-i kikötőbe. 2. Vmely helyet behajóz (= beschiffen, mit Schiffen v. zu Schiffe befahren, Sim.—Balassa Szót.). Pl. Behajózta a Balatont, az Adriát (CzF.)

Helytelenek tehát ezek: »Németország vasuti összeköttetésrendszere megengedi, hogy a hadsereget rövid idő alatt állíthassa (így!) kikötőbe és hajózhassa be«, helyesen: a hadsereget rövid idő alatt kikötőbe szállíthassa és hajóra ültethesse (Esti Ujság, 1908. nov. 24., 2 lap). A szórendre nézve l. Simonyi, Magyar Szórend 22—23. l. Ilyen fajta mondatok helyes szórenddel: Azonnal kiszálla a vízből (Jord.-kód.). Eperjes azon városok egyike, ahol az első pillanatban otthon voltam. (Petőfi). — »A behajózás (e helyett: hajóra szállás), indulás, egyszóval a kivándorlás a legnagyobb rendben történik« (Bp. Hírl. 1911. V/21. 5. l.)

3. Vmi *nem* negyven éves (eh. nincs negyven éves). Az Ujs. 1908., 85. sz. 7. lapján ezt olvassuk: »A modern Róma még nem negyven éves«. Az összefüggésből észrevehető, hogy ebben a mondatban az író a tagadást nyomatékosan akarta kifejezni, tehát ezt akarta mondani: A modern Róma még *nincs* negyven éves. (E mondat állító módon így hangzanék: A modern Róma már *van* negyven éves).

Az író t. i. a fent idézett mondatban német nyelvérzékének a hatása alatt állott s nem tudta, hogy a magyarban, ha az állítást vagy tagadást *nyomatékosan* akarjuk kifejezni, akkor tagadásban kitésszük a *nincs*, *nincsenek* s állításban a *van*, *vannak* igét. (L. Simonyi, Rendsz. M. Nyelvtan és Színnyei, Rendsz. M. Ny.)

a) Nyomatéktalan állítás és tagadás:

Az új Róma negyven éves. Az új Róma *nem* negyven éves.

b) Nyomatékos állítás és tagadás:

Az új R. már *van* negyven éves. Az új R. még *nincs* negyven éves.

4. *Helytelen szókihagyások.* Itt a főmondatot kezdő kötőszószerű mutató névmások (*azért*, *arra*, *oda*), továbbá személyragos igekötők (pl. *rá*) helytelen kihagyásáról akarok szólni. Ily helytelen mondatok:

a) »Nagyon jól ért (t. i. engem) és mivel ért, () pirul el«. Az üres zárójel helyére ki kell tenni az *azért*-ot. (Bp. Hírl. 1911. 9. 2. l. Tárca). Az *azért* nélküli főmondat kellemetlen zökkenéssel kezdődik, s az *azért* kitételét szórendi és jóhangzási ok kívánja. A megcsonkított főmondat ugyanis kirekesztő szórendű s ilyen mondatban a kirekesztő fogalmon (itt az *azért*-on) mindig erős nyomaték van. (Sim., Magyar Szórend 42.). Tudjuk, hogy az ilyen hangsúlyos szó nyelvünkben mindig a szólam elejére sorakozik, s ha nincs ott, a szólam suta marad.

b) »Mert arra, hogy T-hez nem jutott el a másolat, () mutat az a körülmény« (M. Ny. 1911. 18. l.). Helyesen: Mert hogy T-hez nem jutott el a másolat, arra mutat stb. A zökkenés itt is olyan, mint az 1. sz. alatti mondatban, azzal a különbséggel, hogy itt ki van téve a nyomatékos szó, csak hogy a numerus szempontjából nem a kellő helyre.

c) »A nők rohamosan () vetették magukat a keresetre« (Az Ujs. 1911, X:25. 88 l.). Az üres zárójel a *rá* hiányát (rávetették) mutatja. A *rá* kitételét itt a pontosabb értelem kívánja. (Vö. Kertész Manó: Személyragos igekötők, Nyr. 37: 397—402).

Ilyen ez is: »az ujságokba oly közlemények is () jutnak« (= közlemények is *bele*-jutnak). (M. Figyelő, I. évf. 310. l.) Vagy ez: »árvalány-haj, melyet még a cylinder mellé is () lehet dugni« (Ujs. 908, XII:29. Rovás). Itt meg az *oda* maradt ki.)

KÉT LATIN KIFEJEZÉSNEK MAGYAR FORDÍTÁSA. PATRES CONSCRIPTI ÉS QUOUSQUE TANDEM ABUTERE.

Irta Bódiß Jusztiñ.

Szarvas Gábotrt nem ismertem személyesen, de leveleztem vele, s halála után azt is megtudtam Bartoniek Gézától, hogy pártfogóm akart lenni; pedig akkor azt sem tudta, hogy benedekrendi vagyok, csupán a cikkelyeim után ajánlott egy újonnan szervezett intézetbe professzornak. Mikor később levelezésbe jutottam vele, egyszer-egyszer megrezdült a szíve vágya Pannonhalmán, s a felesége megírta nékem, hogy többször emlegette Pannonhalmát mint vágya tárgyát, ahol utoljára 1886-ban volt Vaszary tanulóirásának látogatására Péter-Pál vigiliáján, amikor én a kertajtó mögöl láttam, de nem tudtam, kicsoda. Hogy mit köszönt ő Pannonhalmának, ahol kispapságát töltötte, azt itt nem részletezem; de ha valaki életrajzait olvassa, rá kell jönnie, hogy egész tudományos alapját innen nyerte, amint-hogy kenyerét is azzal a képzettséggel kereste meg, amelyet itt szerzett. Egykori tanítótól tudom, hogy a görögöt nem szerette s mégis ebből tett később vizsgálatot; míg a magyart bálványozta s ebből mégsem szerzett oklevelet.¹

Leveleiben buzdított mindig magyar fordításaink bírálatára, miként ő tette a Télfli Homéros-fordításával. Készültem is elégszer szemlét tartani fordításainkon, de felhalmozódott teendőim s meg-megújuló feladataim annyira kizökkentettek a régi kerékvágásból, hogy szinte 15–20 évvel kell visszamennem írásaim között, ha az elejtett fonalat fel akarom venni. És mikor enemű jegyzeteimet forgatom, ime kezembe akad a bold. szerkesztőnek felhívása, hogy az ő latin Tirocinium prosaicuma (melyet Hoffmann Emánuel bécsi professzor után dolgozott ki) jegyzeteinek szellemében² legalább egyes helyeket válogassak ki a klasszikusokból s ezeket világítsam meg minden oldalról, hogy többé senki se hibázza el fordításukat. Elém is adott mindjárt két szólásformát: a Catilina elleni beszéd kezdő sorát s a „patres conscripti” kifejezést. Én akkoriban annyira féltem e két szólás hagyományos fordítását megbolygatni, hogy szerénykedve elhárítottam magamról az ide- v. odadöntés dicsőségét.

Ugyanígy jártam el halála után is, amikor még elődének hagyatékából Lázár István Virgilnek a levelét küldte hozzám a jelenlegi szerkesztő, — amelyben a levél írója szólította fel egykor Szarvast, hogy

¹ Névi (Neff) Lászlóra is ugyanez áll, aki bold. Fehérrel volt egykorú, s tanítói mutatták nékem írásait, amelyek alapul szolgáltak későbbi műveihöz. Névi utóbb, kispapsága végén csornai fehérpap lett.

² A gimnáziumok 3–4. osztálya számára; korához mérten maig tanulságos könyv főképp kezdő tanárok számára.

állapítsa meg a két említett szólásnak fordítását végérvényesen. A levél írója rámutat a két nehézségre, mely az *abuti* igének eredeti jelentésében s a *patres conscripti* történelmi kialakulásában rejlik. Minden latin szótár v. szinonimika felvilágosít ugyanis arról, hogy az *abuti* eredetileg nem jelent visszaélést, vagyis rosszul használást, hanem teljes fölélést, kiaknázást, kihasználást, elfogyasztást; a *patres conscripti* pedig tudvalevően (Livius II, 1.) az *et (patres et conscr.)* kihagyása által keletkezett s így eredetileg nem vonatkozott a *patres-ra*. Tessék már most megfelelő fordítást adni mind a kettőre!

Ez esetben nem utasítottam el magamtól mindjárt a feleletet, hanem elhalasztottam bizonytalan időre s azalatt írtam mindenfelé a gimnáziumokba, sőt felsőbb helyekre is, hogy adják meg nekem az irányítást erre, v. amarra szavazataikkal, indítványaikkal. Az eredmény nagyon csekély volt: a hozzám közelállók nem is feleltek, mások tréfával v. gúnnyal ütdötték el a dolgot, sokan meg, mivel nem írtam meg tüzetesen bizonytalanságaimat, egész másutt látták magyarázhatatlan tudatlanságomat, mint amiben voltaképen keresendő. Voltak professzorok, akik a *tandem-ra* nézve akartak útba igazítani s elvégré-t (ez *denique* volna!) v. egyebet ajánlottak fordítására; holott a *tandem* nem okozhat nehézséget, hisz 'hát'-tal, 'ugyan még'-gel való fordítását minden valamire való szinonimika v. stilisztika megérteti velünk. A *patres conscripti-re* már jött néhány ajánlat, hogy a méltóságos főrendek-et s mindenféle úribbnál úribb címeket hozzunk forgalomba, nem is gondolva a *patres-ban* rejlő tisztos ösiségre, amely pregnans jelentésben annyi mint 'patricius családok atyái', míg a *conscripti* kegyelemből melléjők sorozott, fölemelt, rangosított, vagyis u. n. *parvenu*-atyák. Már tanárjelölt-koromban mondogatták professzoraim, hogy az egykori magyar, 'karok és rendek' (status et ordines) szólás adja egyértékűségét a *patres et conscripti*-nek, t. i. 'patriciusok és összeirtak' másolatául; ámde egész más fogalomkört vinnénk be az egyszerű római (paraszt) *patres-ba* (pedig l. a karok és rendek fogalmát a Czuczor-Fogarasiék szótárában s a jogi könyvekben), amely felejteti a törzsatyák, szülők nemes címét, másrészt a ki-nevezett v. rangosított újkori egyéneket római viszonyok közé erőszakolja. Tanácsurak, szenátorok, tanácsosok, honatyák' stb. megszólításaink a valóságot adnák ugyan élénk maiságában, de az 'úr' szó nem római köztársasági divat, mert csak a kései császárság tette divatossá, holott nekünk korba illő és természetes, azaz az eredetit megszólaltató v. fedő magyaráításra van szükségünk.¹

Már most a történelemhez fordulva tudjuk, hogy a rómaiaknál a régi, kihalt v. elszegényedett őscsaládok fejeinek pótlására és mellé már korán (mint mondani szoktuk: a királyság korában v. a köztársaság elején) vettek föl a tanácsba gazdag plebeiusokat, úgyhogy már Tarquinius Priscus idejéből fennmaradt a híre a *patres maiorum et minorum gentium*-nak. Később még jobban felszaporodott a számpótló paterok száma, amikor semmi más, mint a lovagi rend s a megfelelő census kellett a tanácsosi ranghoz. Másfelől azt is tudjuk, hogy a rómaiak minden intézményöket visszafelé

¹ Az urazás anakronizmusát alkalmazza Zsámboki Gyula a Verres elleni 4. beszédnek töle való jeles fordításában.

magyarázták (*aetiologicae*), azaz minden áron, hogy valamit megértethessenek, törvényesíthessenek, az ősiség mázával vonhassanak be. Ekkép vitték vissza számtalan intézményöket és törvényöket a királyok korába, vagy legalább a köztársaság elejére, más szóval az ő epikai v. hősi korszakukra. Nos, így eredeztették a p. conscripti-t is, amelyet az *et* kihagyásával akartak földeríteni, holott lám a *senatus populusque Romanus*-ban a *que* sohasem hiányzik semmiféle fölíratban, sőt úgy mint a görög *ke* v. *te* külön van írva (nem úgy, mint mi írjuk) még Plautus összes kézírataiban is. Ha talán valaha *et* lett volna köztük, a büszke római patricius dehogy engedte volna onnan eltüntetni legkoldusabb korában sem.

Valóban nem is volt ott soha. A p. conscripti jelentette a censor névjegyzékében (*album senatorum*) levő tanácsosokat, s erre a legnagyobb bizonyíték, hogy egyes számban is szólították a szenátort *pater conscriptus*-nak; mert a censor a meg nem bélyegzett paterokat beiktatta, mint ma mondanák, a főrendek jegyzékébe, s akik belekerültek bármily címen, mintegy jegyzékbe foglalt atyák nevén szerepeltek ott. Ne bántson senkit a *pater* név. Az 'anya' szó ma sem dísztelen neve a szülőnek, akár testi, akár lelki értelemben használják, sőt Angliában a világi kath. papok is folyamodtak használatáért a Szt.-Székhez; abban a korban még kevésbé volt dísztelen, mikor az ősiség, a családídség (*paterfamilias*), a házi kultusz papsága is benne volt a *pater* fogalmában (l. Fustel Ókori községében).

Igy hát csak az *összeírt atyák* szórul-szóra való magyarázása elégíthet ki bennünket. Hogy az athéni *synklétos* (t. i. *bulé*), a *convocatus* (egybehitt) v. *coactus*, *congregatus* (egybegyűlt) fogalmát is eszünkbe juttathatja, megengedem; csak hogy itt nem az 'egybehívott', sem az 'egybegyűlt' fogalma nincs az eredetiben, hanem csupán annyi, hogy kik kerültek a censor lajstromába, kiket igazolt a censor notája, azaz szigorúsága; már pedig ez összeírás útján történt. Szóval sem több, sem kevesebb fordítást nem adhatunk helyébe joggal és okosan, mint a szórul szóra való, legfőlebb még a bejegyzett v. beiktatott (v. ő, régi *jochtat* szavunkat) jelzőt helyeselhettük; míg a listába fölvet, lajstromozott stb. kifejezések inkább magyarázatok, nem fordítások s talán idomtalank is.

Újabban asyndetonnal magyarázzák (Harre stb.) a *patres conscripti* olyanformán, hogy a *patres* után is, a *conscripti* után is felkiáltó jel való, mintha külön-külön helyen voltak volna a *senatusban* s a szónok egymás után feléjük fordulva szólította volna őket. Erre alig tudok példát felhozni nyelvünkéből, legfőlebb tréfa kedvéért ezt: urak, urfiak, válogatott cigánylegények; mert a 'hölgyeim, uraim'-ban s egyéb megszólításainkban tudtommal és is szokott lenni közben. A dolognak tudományos oldalát érintve, csak annyit jelzek, hogy Festus illető helyét visszafelé magyarázták az újabb tudósok is: Herzog, Ihne és Willems, kiindulva az ősi *senatores pedarii* fogalmából. Fordításaik: *die in der Liste verzeichneten Senatoren, Patrizier u. aus den Plebejern Dazugeschriebene, versammelte Väter, Väter u. Verordnete, erwählte, zugesellte* stb., vagy a mieinké: honatyák (Szenczy I.), összes (Dávid latin szótárában), összeírt tanácsurak (Csiky K.: Thierry A. róm. birod. 358. l.), egybegyűlt tanácsatyák (Székely, Suetonius 287.), válogatott atyák (Veress). A vita eredménye az, amit már halikarnassosi Dénes fordítása jelez: *pateres engraphoi*, s miként Zoeller összegezi (Röm,

Staatsaltertümer 322. l.): »Nach Ihne u. Willems bezieht sich *conscripti* nicht auf die Plebejer, sondern auf den Gesamtsenat.« S ez a megoldás akkor is megállhat, ha a *conscripti*-t különválasztjuk a *patres*-től, vagyis akkor is, ha igazat adunk a rómaiak értelmezésének, bár a participiumok egymagukban (lőnév nélkül) ritkán állanak, mert a történelmi korban egyáltalán csak összeolvadt szólásként használták a *patres conscripti*-t; azért Willems egyszerűen így értelmezi a kifejezést: *patres lecti* (v. ö. a legio = szedés, toborzás eredeti értelmét).

Rátérve immár a másik mondásra, abban sem kell a hagyományos 'visszaélni' fordítást megbolygatnunk. Ugyanis a magyar *visszaélni* mind a kettőt jelentheti (l. a Nyörtörténeti Szótárban): a kihasználást is, meg a törvénytelen v. illetlen használást is, azaz a rosszul használást. Szakasztott így volt a latinban is (l. bármely latin szótárban). Azt csak érintem itt, hogy az *abuti* és társai a régi latinságban még accusativusszal kapcsolódnak; innen érthető *dus* 3.-os használatuk. S hogy az *abuti* nemcsak a *penitus uti* jelentését mutatja rendesen, hanem a 'perverse, male, insolenter, immoderate' uti-ét is, azt következő gyűjtéssel bizonyítom: de nat. deorum I., 65. *abuti ad omnia atomorum regno et licentia*; acad. II., 143. *gloria nominis abuti*; de fato 24. *communi consuetudine sermonis abuti*; Rosc. Am. 54. *iudicio ac legibus abuti ad quaestum*; Verr. III, 61. *decumanorum nomine abuti ad suos quaestus*; Verr. V, 142. *fortunis hominum abuti ad nocturna vota cupiditatum*. Az egész tilalom tehát nem egyéb mint stilisztikai erőltetés, okvetetlenkedés; pedig az egyszerű fejlődés ez: *abuti* = teljes mértékben kihasználni, s aztán rosszul használni, visszaélni vmivel. Ép ilyen két jelentményű a görög *katakhrészhai* is, vö. Cic. Or. 94. *abusio, quam katakhrasin vocant*. Ma már különben a szigorúbb latin stilisztikusoknak *verbrauchen* és *missbrauchen* cikkei általában megrójják a haladók kritikuskok (l. Kornitzir bírálatát az osztr. gimn. folyóiratban 1902. évf. 730. s köv. II. Teggének latin stilisztikájáról). — Hiába, a nyelv nem oly élesesű valaki, mint a logikusok, s a közeli v. átmeneti viszonyokat és fogalmakat hamar cserélgeti egymással. Ha már most *visszaél* szavunkat 'próbára tesz, packáz, bitorol, fölél, kizsákmányol, elhasznál, elveszteget, tékozol' stb.-vel helyettesítem, a fordítás könnyedségén s megszokottságán ejtek csorbát egy fölösleges megkülönböztetés v. elkülönítés kedvéért; mert az igazság az, hogy a visszaélés maga is jelenti mind a nagymértékű felhasználást, mind a kártékony v. rossz célú használatot. Egyszer pl. ajánlkoztam egy vidékünkbeli új papnak helyettesítésére; ő ily módon viszozta ajálkozásomat: »Nagyon köszönöm a szíveségét, de nem fogok vele visszaélni,« azaz sokszor nem kívánok élni vele, nem használom ki, s ebben egyúttal benne volt a rosszul használás vádja elleni védekezése is. A nép is mondja: visszaél vkinek a jószágával = mindig, sűrűn használja. A *visszaél* ilyennemű használata benne van a Pápai Páriz-szótár régibb kiadásai-ban, a Wagner-féle latin fraezológiában s az u. n. Gradus ad Parnassum nagyszombati kiadásában is.

A Nyelvőr jelenlegi szerkesztőjének visszaküldtem ugyan a Lázár-féle levelet, de kezem között van 15 válasz, melyeket még akkoriban (1897-ben) kaptam, midőn a két kitétel magyarítása felől tudakozódtam,

A boldogult szerkesztőnek s utódának érdeklődése vetette föl előttem eme két kifejezés elintézését, s íme a Nyelvőr megindításának 40-ik évfordulója tette alkalmosszerűvé nyilvánosságra hozatalát.

Aki jobbat tud helyettök mondani, közölje ajánlatát a Nyelvőr lapjain, Pannonhalma, 1912. január havában.

NYOMOS—NYOMÓS.

Irta Tolnai Vilmos.

Ezt a szópárt a mai nyelvtudat azonosítani szokta mind alakra, mind jelentésre nézve. Lehr Albert Toldi Estéjének e sorához: »... nyomos tanácsossal közbeszól az apja« (II. é. 21. vsz.) ezt a magyarázatot fűzi: »*Nyomos* vagy *nyomos*-nak (= a mi nyom) háromféle fő jelentése van a régi nyelvben: 1. nehéz, súlyos... 2. fontos, hatásos, jelentős, velős... 3. tartós, állandó, maradandó.« (Jeles Írók 90 : 146.)

Simonyi Zsigmond Ál-deverbális és denominatív képzések című cikkében (Nyr. 6:291—293) a *nyomos* alakot a régibb *nyomos* megrövidülésének veszi, mint *tilos* < **tilós*, *szorgos* < *szorgós*, *takaros* < *takarós* stb. (vö. TMNy. 519—520). E szavakban mutatkozó -*ós*, -*ös* deverbális képző maga eredetileg a denominális -*s*-ből s az igenév -*ó* -*ő*-jéből alakult s így valójában ál-deverbális képző, mely utóbb közvetlenül az ige-tőhöz járult. Például az *adós* voltaképp így alakult: *adó*+*s*, míg a mai nyelvtudat inkább így elemzi: *ad*+*ós*, *fél*+*ós*, *ragad*+*ós* stb. Simonyi véleményét igen sok példa igazolja, különösen azok a páros esetek, mikor mind az igenév maga, mind az -*s*-sel való továbbképzése előfordul. Gvadányi még ezt írja: »sok féle fogó kérdéseket tesz« (XII. Károly, 298; 1792), ma ezt mondjuk: *fogós kérdés*; már a kódexekben feltűnik a ma elavult *hathatós* mellett a ma is élő *hathatós*: »*Igón hathatook* leznek« (Sánd. 7) »Edesb és *hathatosb* öröm« (Peer K. 213). A mai *felelős*, *válogatós*, *szopós*, régen *felelő*, *válogató*, *szopó*; de a *szoptató* mellett egy időben megvan a *szoptatós*. Így keletkeztek *adós*, *nyúlós*, *kapós*, *ragadós*, *tudós*, *ugrós* stb. melyek egy kis jelentésárnyalattal különböznek a puszta igenévtől, tudnillik az alapjelentés nyomósítását, állandósítását, tartósságát, megszokást vagy megszokottságot fejezik ki. A *tudós* nagyon *tudó*; a *rágós* hús nagyon *rágnivaló*; a *ragadós* enyv szokott *ragadó* lenni; a *tojós* tyúk szokott *tojó* lenni, a *harapós* kutya szokott *harapó* lenni.

Ezek szerint a *nyomos* fejlődése is ez volna: *nyomó* > *nyomos* > *nyomos*. Ez esetben azonban másként áll a dolog. Feltűnő ugyanis, hogy míg a *nyomos* az Érdy-kódextől kezdve Aranyig egyike leggyakoribb szavainknak, (bár csak későn családósodott meg: *nyomosít*, *nyomosság* Tzs. 1838), addig a *nyomos* csak a XIX. század elején üti fel a fejét. Tudomás szerint először Pálóczi Horváth Ádám kéziratos szólásgyűjteményében fordul elő: »...rövid *Nyomos* és Köz Mondások« (1819; MNy. 6:347); szótarilag Kassai könyvelő el először 1834-ben. Eleinte csak elvétve kerül elő a *nyomos* mellett, sőt vele együtt is, például Toldy Ferenc Aesth. levelek Vörösmarty Epikájáról c. művében (1827): »...milly *nyomos*, bátor

[Árpád] felelete* (32. l.) »... Milly nyomós az ősz Und' beszéde* (114. l.). Az 1857-es Ballagi még csak *nyomost* ismer, az 1890-es egy cikkbe írja mind a kettőt, az 1902-i Simonyi-Balassa-féle s az 1904-es Kelemen-szótár már csupán *nyomósról* tud s valóban mai szövegben írmagúl sem találni egy árva *nyomost* sem. Mindezeknél fogva a *nyomos* nem lehet a *nyomós* rövidülése, hanem a *nyom* főnév -s képzős származéka, mint *bor*: *boros*, *kor*: *koros* stb., innen jelentése is: aminek nyoma van vagy marad, tartós, maradandó (*longaevus*), például Sylvester híres párverseiben: »thíged az isten | El veszt, es nyomos itt nem lehet az te neued.« — A *nyomós* pedig nem továbbképzése a nyomó igenévnek, mint *fogó*: *fogós*, *hatható*: *hathatós*, hanem az *adós*, *tudós*, *fájós*, *rágós* és hasonlókat hatására a második *ó* megnyúlásával a *nyomos*-ból keletkezett. Faludi Ferenc még *nyomos ok*-ot ír (NE. 78), ma már csak *nyomós ok* van. Ugyanígy történt, hogy ma szerte *lakóst lakósságot* ejtenek és írnak: *lakos* és *lakosság* helyett; hogy Mikszáthnak jubileumi kiadásában s minden más gondozatlanul gondot zott szövegben *ördöngöst* olvasunk *ördöngös* helyett; sőt már *pallóst* emelő vitézt is láttam nyomtatásban, s talán nemsokára *korós* férfiak *borós* és *sörös* pohárral koccintanak.

Ami a jelentést illeti, úgy vettem észre, hogy a mai irodalmi nyelvben a *nyomós* általában csak átvitt értelemben járja s annyit jelent mint 'alapos, hatásos, fontos, súlyos'; a 'tartós, maradandó' jelentés Arany óta elenyészett.

A CSOPORT SZÓ EREDETE.

Irta Mészöly Gedeon.

Ez idő szerint török eredetűnek számít: van olyan szó a törökségben, mely hangzásban teljesen s jelentésben is eléggé egyezik a *csoport*-tal. Nem egyezik azonban e szó némely alakváltozatával. Ezek más nyomra vezetnek.

Abban a jelentésben, melyben köznyelvünk a *csoport* szóval él: 'manipulus, congregatio', — ilyen szavaink is vannak a sok régiséggel s újabb külön fejlődményekkel bővelkedő Székelyföldön: *csukorat*, *csukorék*, *csuporék*.

Ezekben a *k* és *p* hang (*csuk* ~ *csup*) azért felelnek meg egymásnak, mert nyelvünkben néha fölcserélődnek különböző képzésmódjuk ellenére is, hasonló hangzásuk miatt — akusztikai csere — e pillanatnyi hangok: *k* és *p* egymással, valamint a *g* is a *b*-vel. Így lett a székely ajkon a *biblia*-ból *biglia*, így mond a soproni *küszöb* helyett *küszög*-öt; így lett a *hektika*-ból *heptika*, a *röptön*-ből *röktön* (a *rögtön* oly helytelen helyesírás, mint *utca ucca* helyett), meg a *hopmester*-ből *hokmester*. Így felel meg a *csukor*-nak a *csupor*.

Ezekkel pedig találkozunk mi mint azonos ígető változataival. *Csuporgat* a Csallóközben = 'kuporgat'; Székelyföldön meg azt mondják: 'csukorgat valamit az ölibe, a kebelibe, a markába'. Csallóközben *mégcsuporít* = 'megkuperít', 'megtakarít' (pénzt); Háromszékben *mégcsukorgat* = 'megzsugorgat'. Göcsejben *csuporodik* = 'összehúzódik'; Székelyföldön *csukorodik* = 'húzódik, kuporodik'. E *csukorodik*-nak mind alakja, mind jelentése rámutat a *zsugorodik*-kal való azonosságára. *Zsugorodik*-nak *sugorodik*,

sukorodik alakja is van s ez utóbbival az *s > cs* hangváltozás által úgy megegyez a *csukorodik*, mint ahogy *siápol*-lal egy a *csiápol*, *sikoltyú*-val a *csikoltó* stb. A *zsugorodik*-ről pedig tudjuk, hogy egy rövidebb ígének, a *kever*-, *tipor*-beli *-r* képzővel alkotott ígének származéka, mint *kanyarodik*, *hunyorodik* stb. Az előbbinek alapszava, a *kanyar*, él még a népnyelvben, az utóbbira már csak az abból vált melléknév mutat vissza, a *hunyor-i*: így jelzi a *zsugor-i* is, hogy volt valaha **zsugor* ígénk; ennek most is él még Veszprémben *zsubor* változata: *összezsugor* 'összezsugorgat'. Tovább menvén, mivel a *zsugorgat*-nak van *csukorgat*, *csuporgat* változata is, világos, hogy kellett lennie egy **csukor ~ *csupor* ígéneknek is.

Most már, alaki szempontból nézve, meg tudjuk magyarázni a *csukor*-at, *csukor-ék*, *csupor-ék* eredetét. A *csukorat* oly képzés, mint *áradat*, *gyülekezet*; a másik kettő, mint *kever-ék*, *habar-ék*. A jelentést nézve is érthető, hogy összehúzódotást jelentő ígéből, ami a *zsugorodik* és alapszava, *csoport* jelentésű szó képeződik. Úgy verődnek össze csoportba emberek, állatok, úgy gyűlnek össze »egy *csukoratba* — székelyesen szólván, — mint a fogolymadár«, s *csapat* lesz belőle, ha a falu asszonyai egy falkába csapják össze a lúdjaikat, a palócoknál meg néhol a *gyülekezik*-ből lett *gyülekezet* a csorda neve. *Sukorodott* téj Szegeden az összefutott, összement téj s így lehet az összefutott, összement, szóval együvé került emberek, állatok stb. csoportja *csukorat*, *csukorék*, *csuporék*.

Csuport alakja is van a *csoport*-nak. *Csupor-ék* — *csupor-t*: azonos jelentés, azonos tő. Világos tehát, hogy e két szó testvér s az utóbbinak *-t* végzete éppúgy ígéhez járuló névszóképző, mint az előbbiben az *-ék*. A *csupor-t* — *csoport*-beli deverbális *-t*-vel van képezve a *hit*, *jótét* s a *válasz* régi alakja, a *választ* ('*választ*-ot írni a levélre'). A Jászágban az ereszt: *ereszet*. Ez az *ereszt* = *ereszt-et* úgy áll a *választ választ-t* alakja mellett, mint *csukor-at* mellett a *csupor-t ~ csoport-t*. Ezeknek népnyelvi *csupor ~ csopor* alakjuk aztán lehet későbbi hangfejlődés is, de lehet az is, hogy itt is, mint nyelvünkben többször, az ígető van minden képző nélkül főnév gyanánt: Csikban a 'csepérgő eső'-t *csepér*-nek mondják.

Jelent a *csoport* népnyelvben göröngyöt is. Ez nem magyarázható meg a 'congregatio' jelentésből, de igenis az alapíge eredeti 'összehúzódik' s még eredetibb 'görbülve összehúzódik, zsugorodik, gömbölyödik' jelentéséből. *Zsugorodik* vagy *gémberedik* a kéz: mindegy. *Gémberedik* azonkívül a föld is (Tabajdon *gömörödik*), mikor a fagytól már kezd göröngyösödni. A *gémberedik* változatának, a *gömbölyödik*-nek alapszavából lett a *gömbölyeg*: ez az Ormánságon göröngyöt jelent.

Magunk nyelvéből megmagyarázhatjuk tehát a *csoport* szónak minden alakját, minden jelentését; nem kell miatta a törökségig fáradnunk. Oda ugyan hiába is indulunk: utunkat állja a *csukorat*, *csukorék*, *csuporék*, melyeket nem lehet elválasztani a *csoport*-tól, már pedig csakis ez utóbbival egyeznének meg úgy ahogy az illető török alakok: *çopor*, *çopur* stb.

Végül még csak annyit, hogy a *csokor ~ csukor* szó is idetartozik. Borsodban 'csoportos cseresznye' a 'fürtös, bokros cseresznye', Székelyföldön pedig a 'teljes, bokros szirmú' *székfű*, *vilója*, *rózsa*: *csukros*. (Egy *csupron* = 'egy csoportban' Dunántúl többfelé.)

VEGYESHANGÚ SZÓK.

Irta Csapódi István.

Idők során a magyar nyelvnek szigorú hangrendje fejlődött ki. Nyelvünk szavait vagy csupa mély, vagy csupa magas hangok alkotják, hacsak nem összetétel folytán kerülnek össze különböző hangú szóelemek. Ebbe a hangrendbe sehogysem illenek bele az igazi vegyeshangú szavak. Én azonban azt szeretném bebizonyítani, hogy nyelvünkben tulajdonképpen nincsenek is vegyeshangú szavak.

A nyelvtanok mostanság így osztják föl magánhangzóinkat:

mélyhangúak: a, á, o, ó, u, ú

magashangúak: e, é, ê, i, í, ö, ő, ü, ú

Ámde e fölosztás szerint magashangú szavak volnának az ilyenek: *híd, ír, szí, szíjj, csík, sír, sík, hí, lík, tík*. Csakhogy a ragozásban és képzésben ezek és még számos társaik mélyhangúaknak bizonyulnak. Pl.: *hidak, írás, szívek, szíjjas, csíkos, sírnak, síkság, hívás, líkacos, síkos*. Sőt mélyhangú szavakul viselkednek az ilyenek is: *cél, (céloz, célba), dèrek (dérékas), héj (héjas)*. Ha tehát az *i, í, é, ê* hangok egymagukban se változtatnak a szavak mélyhangúságán, természetesen igazi mély hangokkal is jól megférnek, velük nem vegyeshangú, hanem mélyhangú szavakat alkotnak akár az első szótagba kerülnek, akár az utolsóba, az ilyen szavak csakis mélyhangú ragokat és képzőket vehetnek föl. Mélyhangúak, tehát (nem vegyeshangúak): *hervad, hørnyó, vékony, hézag, virrad, világ*; de éppen így, ezek is: *szomszéd, szakadék, fazék, (fazekas), tanít (tanítás)*; még összetett szavak is mélyhangúvá vedlenek, ha összetett voltuk elhomályosodik. Pl. több helyről közölték, hogy a nép *honvédokat* mond; a bács megyei nyelvjárásból följegyeztem, hogy *rózsaszínnal* díszítenek, de a köznyelvben is *szakácsnékat, holmimat* mondunk.

Idegen nyelvekből sok vegyeshangú szót vettünk át, de — eddig legalább — ezek is alkalmazkodtak a magyar hangrendhez, nyílt *e* hangjuk vagy egészen mélyhangúvá lett, vagy legalább zárt *ë* hangot vett föl. Például a nyugati nyelvjárásban a porcelánt *porcolán*-nak ejtik, *októbernak* mondják az októbert (a novembør úgy menekülhetett meg, hogy a szeptembør és a decembør társaságában összetételnek érezték). A politika *kortes* szavát is kikezdte a bács megyei *kortëshodás*. Az Ernő férfinév nőnemű párja már *Èrna*, sőt Dugonics sem követett el botlást, mikor Eteléből *Ètèlkát* csinált. Amikor újságíróink nyelvében azt tapasztaljuk, hogy az úgynevezett vegyeshangú szavakhoz mindig magashangú ragokat és képzőket tesznek, ez nem annyira újabb nyelvfejlődés, mint inkább nyelvromlás. Például *parlamentet* írnak, pedig *parlamèntot* kellene írniok. Hiba a *karakteres* a *karaktèros* helyett. Egy vezércikkben egymás mellett olvastam *liberalisokat* és *konzervatíveket*. Gyermekkoromban, Sopron megyében ha *mág-nèshoz* juthattunk, *megmágnèsoztattuk* a késünket, természetudósaink azonban a delejességet *mágnèssre* javították. Fel is szóltam ellene, de azt felelték, hogy a régibb írók is így használták. Az ám, csak hogy azok a régibb írók a debreceni nyelvjárás szerint írták úgy.

Ahogy a debreceni Grammatika sokáig ránehezedett iskolázott em-

bereink nyelvére, úgy a debreceni nyelvjárás is lenyűgözve tartja, mondhatnánk meghamisítja iskoláink magyar kiejtését.

A debreceni nyelvjárásból hiányzik a magyar nyelvnek egy fontos hangja, a közép vagy zárt *ē*, azért a hivatalos helyesírás se jelöli. Ennek azután az a következménye, hogy az irodalmi nyelvből is kivész, s vele együtt megbomlik a magyar hangrend. Az idegenből átvett szavak nem alkalmazkodnak, hanem megmaradnak vegyeshangú szavakul, a ragozásunk és szóképzésünk pedig megbomlik.

A mostani zavart állapotnak ékesszóló példáját olvastam a Magyar Nyelv 1910-i IV. számának szerkesztői üzenetében:

— »A vegyeshangú szók rendszerint magashangú ragokat vesznek föl: *insurgensek*, *minaretje*, *nitrogénből* stb. *Fiume* azonban, noha szakaszott olyan hangzású, mint amazok, mélyhangú ragokat kíván; *Fiumében*, *Fiuméből*, stb. És ez nemcsak, amint Ön gondolja, a hírlapok, hanem a törvény s az egész irodalom nyelvén is így van. Fényes Elek már 1839-ben *Fiumében*-t írt s bizonyára a még régiebb írók is. Az a bizonyos hírlap talán csak népieskedésből vétett az irodalmi nyelv ellen. Hiszen a nép több felé, különösen Dunántúl a *honvédeket*, mivel nem ismeri föl a szó összetett voltát, *honvédeknek* nevezi s ebben a *szomszédok*, *borbélyok*, *hóhérok* analógiáját követi. A holmit is, noha második szótagjánál fogva magashangú, ma már mélyen is ragozzák: *holmimat*, *holmija* stb.«

A szerkesztői üzenet rendszerint-je tehát oda lyukad ki, hogy mégis csak *Fiumében*, *szomszédok*, *borbélyok*, *hóhérok* a helyes, pedig az előrebocsátott rendszerint után azt várná az ember, hogy *borbélyek* és *hóhérek* volna a helyes.

Hogy az élő nyelv mélyhangú ragokat és képzőket alkalmaz a lát-szólagos vegyeshangú szavakban, számos példával igazolhatjuk. Először is, hogy eredeti magyar szavakban kivétel nélkül mindig a mélyhangúság marad meg, mert igazi vegyeshangú szavaink nincsenek is, például: *sza-kadék*, *nyomaték*, *hajlék*, *marék*; a kölcsönvett szavakban pedig a régiebb átvételek ugyanezt a szabályt követik, például *füstély*, *rostély*, *páncél*, *panganét*, *klarinét*, *fortély*, *páter*. Csakis az újabb kölcsönzések, melyeket a mai bomlott nyelvérték alkalmaz, vesznek fel magashangú ragokat és képzőket, annyira, hogy a Pallas Lexikonában *dolomitesedésnek* írják a *dolomitos* elváltozást.

E nyelvromlás föltartóztatására a nyugati nyelvjárásoknak kell az irodalomban több teret engednünk s a magyar helyesírás az a változtatást tenni, hogy a közép vagy zárt *ē* hangot pontosan jelöljük. E jelölést annak idején a Nyelvőr *é* alakban kezdte, most pedig *ē* a szokásos megjelölése. Azonban a rokon nyelvekben szokásos mód szerint célszerűbbnek látnám, ha a magyarban is a jelöletlen *e* lenne a zárt *ē* jegye, a nyílt *e* hangot pedig *ä* jelölné, például: *äamber*, *tästes*.

A magánhangzók fölosztásában pedig nyelvtanaink térjenek csak vissza a jó öreg Szvórényi fölosztására, aki a magas és mély hangoktól különválasztotta a középhangokat. Ezeket a középhangokat talán közönyös hangoknak nevezhetnők, mert nem változtatnak a szavak magas, vagy mély hangú voltán: Lennének tehát: mélyhangúak: *a, á, o, ó, u, ú*

magashangúak: *ä, — ö, ő, ü, ő*

közönyös hangúak: *e, é, i, í.*

Hogy a mélyhangú *í* más eredetre vall, mint a magashangú szók *i* hangja, az csakúgy, mint a nyugati nyelvjárásban jól megkülönböztethető kétféle *e* hang, csak még inkább igazolja, hogy a magánhangzók fölosztásába a *közönyös hangok* rovatát belevegyük.¹

AZ ISMÉTLÉS MÓDJAI.

Irta Zlinszky Aladár.

Általános jelenség a stílusban a nyomatékoságnak az a módja, hogy a kiemelendő szót vagy kifejezést valamely értelmi vagy érzelmi hatás alatt megismételjük. A magyar nyelv a parallelizmusnak ezt a módját a szó és és mondataalkotás terén még nagyobb mértékben, gazdagabb formákban alkalmazza, mint a többi európai nyelvek. Egy újabban megjelent munka egyenesen ős finnugor nyelvsajátságot vél e jelenségben feltalálni.² Mi itt a kifejezés erősítése céljából történő ismétlés *módjait* kísértjük meg összeállítani stílusbeli használatuk szempontjából.

1. Az *egyszerű ismétlés*; a szó vagy kifejezés puszta kettőzése vagy többszörözése.

Nos, nos; jaj, jaj; haj, haj; nonono, ninini, hajráhaj. — Igen, igen; nem, nem, nem. Ejnye, ejnye; persze, persze; bizony, bizony; úgy, úgy; hogy-hogy? Rajta, rajta! Utána, utána! *Elébe, elébe!* S tudja ki *elébe?* hogy Miklós *elébe?* (Ar. Toldi VI.) *Dehogy* félek, *dehogy* (Mikszáth IV. 133).

Magamaga, főfő, már-már, addig-addig, olykor-olykor, seholse.

Istenem, Istenem! Uram, uram, bíró uram! Gyerünk, gyerünk! Kérem, kérem. Tudom, tudom. Látod, látod.

Nagy, nagy hegy. *Messze, messze* tengerekre, (A rab gólya). *Sok, sok* idő mulva. *Hosszú, hosszú* bánat. *Fekete*, mint a *fekete* bogár. *Este van, este van*, kiki nyugalomba (Ar. Csal. kör).

De ne legyen nekem az *Isten Istenem!* (Ar. T. VII). *Szeget szeggel!* *Szemet szemért.* A *tűzre tűzzel* felelt (Jókai). A *bűn bűn*. Mégis *bunda a bunda*.

2. A *soroló ismétlés*, mikor a fogalmakat kötőszó, névtető, rag segítségével egymás mellé soroljuk.

Ez és ez, ilyen meg ilyen, ekkor és ekkor, újra meg újra.

Nap nap mellett, nap nap után, nap mint nap; év év után.

Napról napra, évről évre, szájrul szájra, fokról fokra, végtől végig, szemtől szemben; *utcáról utcára* ment nagy sebbel lobból (Ar. T. VII).

3. Az *erősítő ismétlés*, mikor a szót tovább képezve kettőzzük.

Telidesteli, véges-végig, unos-untig, köröskörül, legesleg. Ujdonatúj, hetedhét, ugyanúgy, túlontúl, örökkön örökké.

Nőttön nő, fogyton fogy, hitten hiszem, tudton tudjuk, vágton vágja.

Kérve kér, várva vár, tudván tudom. Minden este *bánva bánják* (Ar.

¹ Ezekhez az érdekes indítványokhoz szívesen vesszük dolgozótársaink hozzászólását. *A szerk.*

² E. Lewy. Zur finnisch-ugrischen Wort- u. Satzverbindung. Göttinga 1911. 99. l.

Csodaszarvas). Jövést jött. Mentést mentem (Fal. 27). Küldtést küldtem. (Lev. Tár. II. 253).

4. A *kiemelő ismétlés*: Ennek fajtái:

1. Az igének a főnévi igenévvvel együttes megismétlése: *Tudni tudom, Látni látta, Ártani nem árt, Vanni van.*

2. A névszónak a részeshatározójával együttes megismétlése: *Bornak bor, Jónak jó, Elégnek elég.*

3. A főnévnek a birtokosával együttes megismétlése: *Erőnek erejével. Éjnek éjszakáján. Halálnak halálával.* Akit szeretett: *Életének élete* (Pet.).

Lehet a többesszámú birtokos jelzőt is ismételni. Ezt a formát — mint Rubinyi Mózes kimutatta¹ — Petőfi különösen kedvelte: *Hősök hőse. Éjek éje. Üdvök üdve. Feleségek felesége.*

Ez utóbbi formák a latin egyházi költészet útján terjedtek el az irodalmi nyelvben. *Vö. cor cordium, vanitatum vanitas, per omnia saecula saeculorum.* Oda pedig a könyvek könyvéből, a bibliából jutottak — *királyok királya, énekek éneke, szentek szentje* — bár az *ἀρχαὶ ἀρχαίων* már Aischylosnál, a *rex regum* Plautusnál, a *dux ducum* Senecánál is előfordul.²

4. A *nyomatékos ismétlés* az, hogy a fogalmat erősebben, nyomósabban ismételjük.

Úgy elverték, *de úgy.* Nagyon, *de nagyon* sajnálom. Jó, *nagyon jó.* Gazdag, *roppant gazdag.* Régen, *felette régen.* Hamarább, *sokkal hamarabb.* Nem és százszor *nem.* Láttá Miklós bizony, *hogy ne látta volna!* (Ar. T. IX). A tények beszélnek, *mindig a tények, valóban csak a tények* (Mikszáth XVII. 2).³

5. A *származtató ismétlés* (figura etymologica),⁴ mikor a főnév és a hozzátartozó ige egyazon töből származott.

Életet él, halált hal, szót szól, fogadást fogad, vendéget vendégel, adományt ad, birodalmat bír, gyűlésbe gyűl, hamuvá hamvaszt, nevén nevez; szánt szándékkal. Aki irtva találja az utat, könnyebben *futhatja meg futását* (Kazinczy). Ez nap örömére nagy *lakozást laktak* (Ar. B. Hal.). *Lelkemtől lelkezett* gyönyörű magzatom (Ar. Toldi XII). Csak a *lehetetlent lehetne lehetni* (T. Szer. III).

6. A *hasonlító ismétlés*; a melléknév (néha a főnév) középfoka mellett.⁵

Híresnél hiresebb, drágánál drágább. Nyavalyásoknál nyavalyásb (Fal. 277). Erősnél erősebb szerelem (Mer. I. 3). Mostohánál mostohább. Jónál is jobb a jobb. Szebbnél szebb. Jobbnál jobb, rosszabbnál rosszabb. Rókább a rókánál. Zsidóbb a zsidónál (Nyr. IV. 229). Emberebb ember. Rózsánál rózsább, gyönyörűbb valamennyi gyönyörűnél (Vör.).

7. A *rokonító ismétlés* az, mikor rokonértelmű (synonym) fogalmakat sorozunk egymás mellé s ezzel erősítjük a jelentést.

Jár-kel, fúr-farag; szóbeszéd, búbanat; dúsgazdag, híres-nevezetes

¹ Beőthy-Emlékkönyv, 1908. 463 l.

² O. Weise. Ästhetik der deutschen Sprache 1909. 243. l.

³ Mikszáth párhuzamos kifejezéseit összeállította Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. Budapest, 1910. 18–28 l.

⁴ Vö. P. Thewrewk Emil: Figura Etymologica Nyr. III. 385.

⁵ Vö. Binder Jenő, A magyar hasonlítás. (Nyr. XVIII. 299).

tárva-nyitva, sülve-főve; keresztül-kasul, szerteszét. Fűt-fát, tücsköt-bogarat, kígyót-békát, lépten-nyomon, szívvel-lélekkel. Se éte, se ita; se szól, se beszél.

Temérdek sok, töméntelen sok; teljes egész; *csupa merő* jóság; *beteg, szenvedő* lélek; *enyhe, lágy* fuvalom. *Oda van, vége van*, jaj, jaj! sikoltának (Ar. T. IX). *Gyilkos, zsidvány, gaz, lator, haramja!* (Pet. Szilaj Pista.)

8. A *párosító ismétlés*: az u. n. ikerszók, mikor a szót változott alakjában ismétljük.

Csiga-biga, tarka-barka; irka-firka, ingó-bingó; izeg-mozog, mende-monda, kipked-kapkod, hórihorgas, taritarka.

9. Az *ellentétes ismétlés* (poláris ismétlés)¹ azzal erősíti a fogalmat, hogy az ellenkezőjét állítja vele szembe.

Adás-vevés, jövés-menés, élet-halál (harc), apraja-nagyja; ad-vesz, jöttment, forróhideg. Hetet-havat, hébehóba, jóban-rosszban, szárazon-vízen, mennyre-földre. Se füle, se farka; se vége, se hossza. Le-fel, fel-alá, ki-be.

Boldog-boldogtalan; véges-végtelen, unos-untalan, szünös-szűntelen; végestelen-végig, régestelen régi, egyetlenegy.

Hogy, hogynem. Miért, miért nem. Hol volt, hol nem volt. *Mit cselekvék, mit nem*, de nagy volt a vétke. (Tompá, A miskolci bírő). *Árt, nem árt*, én azzal keveset gondolok. (Ar. T. X.).

VÖRÖSMARTY JELZŐI ÉS ÖSSZETETT SZAVAI.

(Részlet egy nagyobb munkából.)

Irla Kiss Ernő.

Vörösmarty is, mint minden költő, meglátó (intuitív) tevékenységével fogta fel érzéki észrevevéseit, benyomásait és tehetségének alkotó, teremtő erejével minden intuíciónak ki tudta fejezni. Vagy szabatosabban szólva, ha műveit nézzük, mint kész művészi tényeket, kifejezéseinek gazdagságából visszakövetkeztethetünk benyomásainak gazdagságára. Mert minden költő annyit lát meg, amennyit kifejez. Minden kifejezése tehát egy intuíciónak, egy benyomásnak; az egyes intuíciónak vagy ezek egész sorozatának egységes kifejezése a költői alkotás.

A költői alkotás, mint kész tény áll előttünk. Ha tehát ítéletet akarunk mondani róla, a teremtés azon pillanatába kell visszahelyeznünk magunkat, melyben a költő volt, midőn első intuíciónak kifejezte. Csak így állapíthatjuk meg, kifejezte-e vajjon teljesen azt a meglátást, melyet ki akart fejezni; így jövünk rá kifejezéseinek nyitjára, helyes vagy helytelen voltára. De így tárul elénk igazában a költő teremtő munkássága is, mert benyomásainak ujsága, gazdagsága ráviszi, hogy a régi szokat változtassa, jelentésüket bővitse vagy szűkítse, új átviteleket, egészen új szokat alkosson.

Különösen meglepően tapasztaljuk ezt Vörösmarty költői nyelvén. Elég, ha e szempontból csak jelzőit és összetett szavait vesszük vizsgálat alá. Ezeket is, amazokat is azért használja oly sűrűn, szinte pompázó gazdagsággal, hogy teljesen és lehető röviden fejezze ki meglátásait.

¹ Vö. Kallós, Poláris kifejezésmód, MNyelv VII, 1.

A jelzőkkel főként a teljességre törekszik. Így használja igen gyakran elsősleges, látás vagy hallás útján szerzett intuicióinak kifejezésére. Ilyenek pl. ezek: *szikrázó kard*, *pihegő kebel*, *hajló fényében lefutó nap*, *halovány félelem*, *lassu sóhajlás*, *riadó vak mélység*, *harsogó folyam*, *hangos ideg* stb.

Jelzőivel fejezi ki Vörösmarty azokat az intuicióit is, melyek akkor támadnak benne, midőn pillantása a lélekbe hatol. Ilyenkor jelzőivel azt az egyetlen vonást fejezi ki, mely jellemző erejével leginkább kiemelkedik, amelyben össze van foglalva a többi elmosódó, vagy kuszált vonás mind, mely a lélek állapotának változását vagy az indulat hatalmát kísérni szokta. Ilyenek: *istenedő szem*, *éjjeles* (gonddal teli) *elme*, *hadvész ülte kép*, *hadkötőző* fejedelmi tekintet. Midőn együtt és egyszerre látja a hadakat és a harci dicsőségre gondoló vezért, így foglalja össze mindez intuicióját:

Nézi kemény hadait s *iszonyú* lelkében öröm kél.

Néhány jelzőjével fejezi ki azt a lelkiállapotát, mely akkor fogta meg, midőn a mély álomba merült kor benyomása támadt lelkében és az a mérészség szállta meg, bár habozva még, hogy az éjszaka sötétjében riadozókat új életre keltse szavával:

Hol vagyon, aki *merész* ajakát hadi dalnak eresztvén

A *riadó vak* mélységet fölverje szavával?

A sötét mélység és bizonytalanság intuicióját fejezi ki e jelzőkkel: A nagy fa ledől a *vak éjszaki* völgyben. A vezér csaltságát érezteti hatásonosan e másik jelzőjével: Ment a csalfa vezér, mint *párás* csillag az égen. A kétes jövő képét fejezi ki ezekkel:

Tán a jövőnek *holdas* fátyolában

Ijesztő képek réme jár feléd?

Az a törekvése, hogy intuicióinak egész szövedékét összefoglalja egy jelzőbe, teremtette meg vele sokszor merészen összetett jelzőit is. Ezért *márványkeblű* szűz nála a hideg és kemény szívű nő, *virágszemű* a gyengéd és kedves leány. Ezért használja az élet sívárságáról e kifejezést:

S lassankint földerül

Az *életpuszta* kép,

s ez magyarázza a *tengervészes* éjt stb.

De ez magyarázza meg sokszor kifogásolt összetett szavainak leg-többjét is. Mikor a teremtés lázában égett egész valója, meglátásai intúy és nagy kört egybefoglalók voltak. Kereste a szót, mely kifejezze intuiciója egész tartalmát. Azért az ily kifejezései rendkívül teltek, egész sor benyomás van beunük. Ime pl. a tél tespedésének, a halálnak és szellemünk illetén tespedésének intuiciója beleszorítva egyetlen kifejezésbe:

Gyengéd szived hajlott a kény előtt,

S megvette a *szellemtől* hidege.

Felhozom még néhány összetett szavát; bővebb fejtegetés nélkül is észrevehetjük költői értéküket, ha visszaidézzük azt a benyomást, melyet a költő ki akart velük fejezni:

A birhatót ne add el *álompénzen*,
Melyet kezdedben hasztalan szorítsz. (A merengőhöz.)

Engem is pedig lesújtja
Büvös álom *önhatalma*. (Cs. és T. III.)

Ez a *gomolykép*, mely mint barna folt
Az éj ruháján gyászosan sötétel,
Az ősi ház ez, létem bölcseje (Bujdosók I.)

Mit tudtok ti hamar mulandó emberek,
Ha *lángképzéledés* nem játszik veletek? (Tündérvölgy).
Neved dicsőség *lángtűzében* él. (Az úri hölgyhöz.)

Ilyenek még: *harcmunka*, csatálnk *vérhelye*, *tejhavváll*, *hószin* köntös, *örömsívalkodás* stb.

Ha talán a nyelvtan szabályainak nem felelnek is meg ez összetételek, mit sem tesz, hacsak kifejezik a költő intuícióit. S végig vizsgálhatjuk V. összes illetén kifejezéseit, alig találunk köztük egy-két kivetni valót, nem úgy mint követőinél, akik néhány *bájang*, *bájevírág* stb. összetétele mintájára derűre borúra gyártották az ilyeneket, anélkül, hogy igazi intuícióikat fejezték volna ki velük.

Kolozsvár, 1911. december havában.

RÉVAI MIKLÓS ÉS A HALOTTI BESZÉD.

Irta Rubinyi Mózes.

Folyóiratunk hasábjain többször volt szó Révainak becses kéziratáról, a Magyar Deákságról. Grimm és Révai c. értekezésemben többször vannak idézve magyar nyelvű fejtegetései. Midőn pedig 1904-ben megkíséreltem egy magyar nyelvbüvár életét és műveit a középiskolai tanítás céljaira földolgozni, úgy véltem, e célra első lépésnek éppen Révai halhatatlan nagy alakja a legméltóbb s egyben a legalkalmasabb is, mert nagy latin műveiből ő maga készített magyar nyelvű összefoglalást e nevezetes kéziratában. Így esett, hogy a Magyar Deákság egyes nyelvészeti részeinek első kiadása egy igénytelen középiskolai segédkönyv lapjain történt (vö. Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései, szemelvényekkel. Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. Szerkeszti dr. Bán Aladár. 13. szám. Pozsony—Budapest. 1904. Stampfel Károly). Megjelent benne a Halotti Beszédről szóló rész 15—19. l., s a nyelvtisztaságról szóló [ez a II. kötetből való], 52—59, végül egy pár sor a nyelvújításról a kéziratnak III. kötetéből, vö. 60—62. l. A nyelvtisztaságról szóló rész ugyanakkor a Nyr-ben is megjelent.

Midőn a M. T. Akadémia Révai halálának századik évfordulója alkalmából elhatározta a nagy grammatika sajtóra készen álló s száz évig lapangó kötetének kiadását s e kötet meg is jelent Simonyi Zsigmond gondozásában, még egy kötelességnek teljesítése volt hátra, t. i. a Magyar Deákságnak közzététele. A műnek első kötete, mely Révai nyelvészeti tö-

rekvéseinek magyar nyelvű összefoglalása, most van sajtó alatt¹ a Heinrich Gusztáv-féle Régi Magyar Könyvtár 29. kötetében, e címmel: »Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. A Magyar Deáki Történet.« Az eredeti kéziratból, részben első ízben kiadta, utószóval, tartalommutatóval ellátta R. M.

Úgy véltem, méltóbb közleményt folyóiratunk ünnepi számába nem küldhetek, mint ha idézem e műből azokat a sorokat, melyekben Révai számot ad a Halotti Beszéddel való foglalkozásáról s elmondja saját buzgólkodását nyelvünk legrégibb emléke körül. Hadd köszöntse a Nyelvőr ötödik évtizedét Révai Miklós olthatatlan lelkesedésének örök lángja!²

Budapest 1911. december havában.

* * *

Fájt a' szívemnek, hogy ezt a' leg régiebb maradványt, oly drága kintsünket, azonnal, hogy fel találtatott, 's közre botsáttatott, sokan meg vetették, 's le motskolták. Láttam erőtlén ellen vetéseiket. Reá vetettem tehát magamat, hogy ezeket mind el oszlassam, és ezt az igazi Magyar régiséget másokkal is ugyan annak esmértessem.

Már 1783 esztendőben el készült Magyar nyelven elég bő Fejtegetésem. Látták, és olvasták azt Nagy nevezetű Tudós Férfiak, kiket bizonyágúl hívok: Rajnis József, Kedves Barátom, Hazánknek Szerentsés Költője, és Trenka Mihály, akkor a' Győri Nagy Oskolánál, most a' Pesti Fő Oskolánál a' Közönséges Történetnek Tanítója.

De mennél tovább mentem a' feszegetésben, mind annál nagyobb titkaira akadtam hazai nyelvünknek 's annál közelebből való atyafiságát tapasztaltam, a' napkeleti, és az éjszaki nyelvekkel. Tehát hogy ezekben is jobban lehetném a' tiszta világosságot: mind a' Magyar régiségeket, a' meny nyire lehetett, szorgalmasan fel búttam; mind pedig az atyafiságos nyelveket híven segedelemül vettem. Jó nagyra nevededett a' munka, de már Latán nyelven, a' sok utóbbi változásokkal, és jobbításokkal. Elkészült a' nyomtatásra már 1799 esztendőben. Sürgettem a' nyomtatást Komáromban 1800, Sopronban pedig 1801, Bétsben végtére 1802; de, az elegendő költségnek nem léte miatt, sehol sem boldogúlhattam. E' most folyó 1803 esztendőben itt Pesten kedvez a' szerentse; hogy már a' sajtó alá jött munkám.

Tehát meg előztem Nagynevezetű Schwartner Márton Úr óhajását, melyet ilyenképen jelentett tsak taval, 1802 esztendőben: *Inter tot, quot nunc Hungaria docta censet Doctores Linguae et Litteraturae Hungaricae, optandum est, vt aliquis exsistat: qui, exempli causa, munus Professoris sibi delatum adeat, scripto in Paraenesim illum Funebrem, docto, et perpetuo Commentario (In Introductione in Rem Diplomaticam — praecipue Hungaricam, editionis secundae, Part. I. Cap. I. §. 29.).*

Szép hazafiúi ohajtás ez. De engem, minden jelesebb jutalomnak

¹ Azóta, február végén, meg is jelent. — *A szerk.*

² Az itt közlött sorok kiadásunk 82—84. lapjáról valók, a műnek második részéből, melyet Horváth István kiadott volt a Tud. Gyűjtemény 1833-i évfolyam II. kötetének 49—91. l. s mely a nyelvemlékek korának irodalomtörténetét adja s így az első magyarul írott magyar irodalomtörténetnek tekinthető.

reménysége nélkül, sok üldözések között, Hazámhoz való állhatatos szerezteim, nem egyes ember ösztönözése, birt ezen munkára már régen: minnek előtte még gondolatomban sem lehetett, hogy Magyar Nyelv Tanítóvá rendeltessem valaha a' Fő Oskolánál.

Én tudom, mi nagy fáradságomba telt; de most igen is gyönyörködöm benne. Mert ezen egy merész megátalkodással, hogy meg kell ezt a' maradványt világosan fejtenem, mélyebben férkeztem bé, kérdés nélkül mondhatom, a' Magyar nyelvnek belső titkaiba: a' melyeket Istennek segedelmével, a' Magyarságot kedvellő Jámborok örömeire, lassanként már közre botsátgatok.

KI HÁT A GYULAFEHÉRVÁRI GLOSSZÁK SZERZŐJE?

Irta Pápay József.

A régi magyar nyelvemlékek ismertetése során természetesen szólnom kellett hallgatóimnak az 1300—1320 közti időből származó Gyulafehérvári Glosszákról is. Ez a nyelvemlékünk — mint ismeretes — nem egyéb, mint három latin egyházi beszéd tartalmi fölosztásának magyar fordítása. Tehát nem versek, hanem glosszák (vö. Horváth Cyrill értekezését a Magyar Kritikában II. 151.)

A kézirat fölfedezője, Varjú Elemér a glosszák szerzőjének a nevét is megállapítja egy az utolsó oldal alsó lapszélén levő, már alig olvasható jegyzet alapján: ott ugyanis ez áll a XIV. század derekára valló, de a kódexétől merőben különböző írással: *Iste liber est Fratris Johannis de Vatchache (?) concessus fratri Petro.*

»Ha már most föltesszük, úgymond, ami nagyon valószínű, hogy ezt a két sort nem Vataкаи János, hanem Péter barát írta be a könyvecskéjébe, úgy frater Johannes nem lehet más, mint a kézirat írója« (Vö. Akad. Értesítő 1899. évf. 19. l.)

Kiváló történettudósunk Tagányi Károly szintén elfogadja Varjú okoskodását, de a *Vataкаи* névbe sehogysem tud belényugodni, mert, úgymond, »egy ilyen Vataкаи vagy ha úgy tetszik, Vatacza vagy Vatacsa nevű községre Belső-Áfrikában könnyebben találhatnánk rá, semmint Magyarországon« (MNy. 1:130 l.). Azt mondja továbbá, hogy »a paleografiai ismert ilyen tulajdonnevek olvasásában egymagában nem elégséges. A szóban forgó kérdés tehát nem is annyira paleografiai, mint inkább topografiai kérdés. A paleografia csak arra jó, hogy a találgatásokat bizonyos határok közé tudja szorítani.« Tehát *Vathacha*, *Vachacha*, *Vathatha* olvasások között válogatva megkapja a figyelmét, hogy az utolsó olvasás végső szótagjaiban a *Tata* neve hangzik ki. Csánki történelmi földrajzának III. kötetében a 491. s következő lapokon, ahol Tatáról van szó, rögtön a szemébe ötlík, hogy a ferencrendieknek Tatán is volt kolostoruk és hogy Tata a középkorban két különálló *Ó-Tata* és *Új-Tata* nevű községből állott. Erre az utóbbi adatra támaszkodva megállapítja, hogy Varjú a különben is alig olvasható bejegyzésben a második betűt hibásan olvasta a betűnek *i* vagy *y* helyett. A Gyulafehérvári Glosszák szerzője tehát nem vataкаи, hanem

Ujltalai János ferencrendi barát, ki alkalmasint szülőhelyétől vette föl e nevet és nyelvemlékünket valószínűleg az ótatai ferencrendi kolostorban írta.

Szinte alig merem bevallani, hogy Tagányi is tévedett. Pedig ha a hasonmás után indulhatok, melyet tüzetesen megvizsgáltam, akkor azt kell mondanom, hogy a Gyulafehérvári Glosszák szerzője Johannes de Vatha, vulgáriter: Vathai vagy Vattai János. Ezt a nevet pedig tisztán paleografiai úton nyertem. Igazán csodálom, hogy e két kiváló paleografusunk a *cōcessus* (= *concessus*) elejét is a névhez olvasta, hiszen a név után pont is van.

S ha most már középkori földrajzunk mesteréhez Csánki Dezsőhöz fordulunk, az ő történelmi földrajza I. kötetének 182. lapján megtaláljuk a helynevet is Borsodmegyében: Vata (Watha 1440. Dl. 1454. Forgách lt.) ma Vatta. A birtokos családok között is ott vannak a Vataiak (uo. 192. l.) Ezekről bőven szól Nagy Iván is.

Nem lehetetlen, hogy a Gyulafehérvári Glosszák szerzője is ebből az ősrégi családból vált szegény szerzetessé.

Abban a jó reményben, hogy pontos vizsgálat után paleografusaink is helyeslik olvasásomat, a Gyulafehérvári Glosszák szerzőjének tehát Vathai Jánost tartom.

LEGRÉGIBB BIBLIÁNK NYELVJÁRÁSÁHOZ.

Írta Erdélyi Lajos.

Legrégibb nyelvemlékeink nyelvjárásának megállapításával foglalkozván, föltűnt az az ellentét, illetőleg hézag, amely a Bécsi, Münchener és hozzájuk tartozó Apor kódex nyelvjárásának *Balassától* való megállapítása és a szerzők, Tamás és Bálint ferencrendi szerzetesek szülőhelyére nézve elfogadott *jireček*-féle adatok közt látszik. T. i. *Balassa* ismeretes megállapítása szerint e kódexek nyelve bizonyos hangtani sajátságok (a *földő*, *bűnő*, *előttő*, *ő töllő* ..., *kóttő* stb. alapján) a nyugati nyelvjárásterületre mutat;¹ a *jireček*-féle adatok szerint pedig az egyik fordító, Tamás *pécsi*, Bálint meg *újlaki* (Szlavónia, ma Ilok) lehetett.² A nyugati nyelvjárásterület (Rábavidék, Örség, Göcsej, Hetés, Zala) s Pécs és Ujlak pedig ma nem esnek nyelvjárásilag együvé.

Ezt az ellentétet, illetőleg hézagot talán észrevette Simonyi is s M. Nyelvének újabb, német átdolgozásában úgy egyenlíti ki, hogy a bibliafordítás legfelülnőbb hangváltozásáról, a *»földő, előttő, bűnő«* stb. alakokról szólván ezt mondja: Ez a sajátság, mivel még ma is előfordul a *Dráva-vidék* nyelvjárásában, bizonyítékul szolgálhat arra, hogy a fordítók *szlavóniai* eredetűek.³

Ez mindenesetre közelebb visz a kérdés helyesebb megoldásához,

¹ Ld. Hunfalvy-Album, 1891. 10. l.

² Hunfalvy: Az oláhok története II. 101. és 108., jegyzetek a 73. laphoz. Ujabbban Pintér Jenő: A m. irod. tört. 1 : 177. l. jegyz.

³ Die Ungarische Sprache, Strassburg, 1907. 119. — A ritkítás tölem való. — Vö. Sándor József cikkét is: A Bécsi és M. kódexek eredetéről, Nyr. 21. k.

ha nem is egészen találta el az igazságot. Azt csak érintem, hogy Simonyi, mint tudjuk, 1884-ben egy akad. fölolvadásában, melyben az Apor kódexnek a másik két kódexszel való összetartozását fejtegette (ld. Nyr. 1884. 521 és Akad. Értesítő ua. évf.) valamint M. Nyelve 1. kiadásának 1:168--176. l. a három kódex nyelvét szókincse és alakjai után, melyek csakugyan a székelységben is előfordulnak, székelýföldinek tartotta; de Balassa értekezése után ő is azt hiszi, hogy e kódexek nyelvjárásának megállapítása Balassának sikerült.¹ Holott szerintem Simonyi közelebb járt a kérdés megoldásához egy korábbi értekezésében — amiről talán ő is megfedekezett — amely szerint a »B. és M. kódexekben foglalt bibliát, az ő jellemző *ütöttő, tűző*-féle alakjainál fogva határozottan (?) az ormánsági nyelvvel fűzhetjük kapcsolatba.²

Nincs terem itt a rendelkezésemre bocsátott pár lapon behatóan foglalkoznom e kérdéssel. Csak arra szeretnék rámutatni, hogy bármely nyelvemlékünk nyelvjárásának megállapításánál, amennyiben lehetséges, okvetetlen figyelembe kell vennünk s össze kell egyeztetnünk mindent, ami a pontosabb eredményre nézve fontos. Csak ha ez egyeztetés lehetséges és megvan, akkor mondhatjuk a kérdést megoldottnak. Csak így lehet irodalomtörténetileg is értékesítnünk az eredményt. És természetesen történeti alapon kell néznünk magát a nyelvjárást is, amellyel a nyelvemléket kapcsolatba hozzuk, mint tette részben Balassa is, de nem egészen. Igaz, hogy ő idézett cikkében inkább csak rá akart mutatni nyelvemlékünk nyugoti eredetére s ezt helyesen is tette; de nem hidalta át a nyugoti terület és a szerzők szülőhelyére vonatkozó adatok közt levő látszólagos ellentétet, illetőleg hézagot. Pedig pl. érdekes lehet, hogy hogyan függhetett össze történetileg Pécs és Ujlak a mai nyugoti nyelvjárasterülettel a török dúlások, különösen 1526. előtt s így szóban levő kódexeink korában. Hogy lehet az, hogy ma Pécs és a Dráva vidékének szlavóniai nyelve sok tekintetbe különbözik³ a B. és M. kódex nyelvéől, s ennek sajátosságai ma részben a nyugati területen vannak meg. És hogy lehet az, hogy az állítólag két különböző helyről való szerzőnek nyelve annyira hasonlít egymáshoz, ha az egyik az igenevek személyragos szerkezetét inkább használja is, mint a másik.⁴ T. i. történeti alapokon részletesen kimutathatni, hogy szépen össze lehet egyeztetni legrégibb bibliánk nyelvét a fordítók szülőhelyére vonatkozó fölvétellel, az egykori Baranya és Szerém megye föltehető nyelvjárásával. S ebben a tekintetben szerintem segítségünkre jöhetnek más közelkorú nyelvemlékek is, melyek eredetét szintén a Drávamellékén vagy Dunántúl keressük: az Érdy és Jordánszky, Tihanyi és Lobkovitz k. (utóbbinál a II. kéz írása⁵, valamint a Vítkovics

¹ Ld. a vatalé-vitát Nyr. 23--24. köt. és erre Hubert Emil: A nyelvemléktan alavonalai, 58--60. l.

² A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátosságai, Nyr. 9:146.

³ Iloknak valamint Kamenicának is később a Bácskából bevándorolt szőlőművelő magyar lakói ma már teljesen elhorvátosodtak. (Zakkay Aladár palánkai polgári iskolai igazgató közlése).

⁴ Vö. Szily K. fölolvadását: Tamás és Bálint, a Biblia első fordítói.

⁵ Vö. Kausch Mihály: A Tihanyi codex nyelvezete, 1891. és Simonyi Kálmán: A Lobkovitz kódex hang és alaktani sajátosságai. 1898.

k.¹ és a Besztercei kódex, sőt a Sermones dominicales is (Németújvári és Bpesti Glosszák Szilády kiadásában.) Ezekkel valamint a mai baranyai és szlaviniai nyelvjárással való alapos és részletes *nyelvtörténeti és történeti alapú* egybevetés döntheti el e kérdést véglegesen. Viszont érdekes, hogy hogy lehet történeti alapon a székelység nyelvével is annyi egyezése e kódexeknek s hogy függhet össze velük a *moldvai csángók nyelvjárása* is, stb. stb. Mindezekről majd máskor részletesen.

TÖRÖK NYELVÚJÍTÁS.

Irta Kúnos Ignác.

»A török nyelv egyszerűsítésére mi Szalonikiak egy nyelv-mívelő társaságot létesítettünk. Társaságunk neve: Új-nyelv Egyesület (*Jeni lisan džemijeti*).«

Ezzel a bevezető mondattal egy hosszabb levél érkezett hozzám az új egyesület vezetőségétől, mely részletesen fejtegeti az új nyelvészeti társaság célját, feladatát és némi útbaigazítást kér arra nézve, hogy miként lássanak hozzá, hivatkozva magyar analógiákra is, a nyelvtisztítás nehéz munkájához.

Mert különbözők az erre vonatkozó vélekedéseik. Vannak, akik az arab-perzsa nyelvelemeket mindenképpen meghagyandóknak itélik. Ezek az ősi felfogásuak, a régi iskola hívei. A többség azonban egy nemzeti (*milli*) török nyelvet akar megteremteni, melyben az idegen elemeket tősgyökeres *türk* kifejezések helyettesítsék úgy szókincs mint szólások tekintetében. És idegen elemnek tekintik nem csak az európai, de tömértelen számuknál fogva az arab-perzsa szókeveréket is.

Nem elsőnek indult meg a Szalonikiak nyelvtisztító mozgalma. A nemzeti megújulás kezdetén, amikor a beszéd meg az írás is szabaddá lett, sztambuli írók meg nyelvészek (Mehemed Emin, Nedzsib Ászim) egyesültek, hogy irodalmi nyelvvé finomítsák a népies alapú köznyelvet. Megalakul a *Türk derneji* (Török egyesület) és megindul a folyóirata, mely időhöz nem kötött iratokban kezdi meg nyelvörkődő munkásságát. A sztambuli ortológusok azonban csak alig képesek megbirkózni az ellenkező tábor ősi irányzatával, mely fanatikus hévvel ragaszkodik a török nyelv arab-perzsa elemeihez és országos veszedelemnek tartja az iszlám nyelvelemeknek paraszti ajkakon élő szókkal való helyettesítését. A harc átcsap a napi sajtóra is. És míg a szent »három egy nyelv« maradi hívei az arab-perzsás szókeverékben és mondatszerkezetekben a török nyelv irodalmi megfinomodottságát látják, addig a *dernekçi*-eknek (*dernek*-hez tartozóknak) gúnyolt újtók részint saját műveikben és folyóirataikban, részint pedig napilapokban (*İkdam*, *Sabah*) támasztgatják halottaikból régi írásokban megmaradt vagy a néptömeg ajkairól ellesett szokat és szólásokat.

És míg a régi iskola hívei az arabos szerkezetű körmondatokban és a perzsás összetételekben éldelegnek, addig az újabb írók a török nyelv szelleméhez megfelelőbbnek tartják gondolataiknak rövidebb mondatokba

¹ Vö. Német Gábor értekezését: A Vitkovics kódex nyelvjárásáról, 1898.

való elhelyezését. Az idegen kifejezések, melyek eddigelé a stílus tudákos finomkodását jelentették, egyre elmaradozóban, és egyre ritkul a rendje azoknak a sztereotíppá vált szólásoknak és összetételes szerkezeteknek, melyeknek csakis arab vagy perzsa voltak szerezte meg a vendégjogot. És ez a felfogás hosszú századok megszokása után átment az irodalmi élet köztudatába. A török *gedze-gündüz* (éjjel nappal) kifejezésnél például mennyivel választékosabbnak látják az ugyanazon jelentésű arab *lejl-u-nehar* vagy a perzsa *ruz-u-šeb* használatát; pusztán csak azért mert nem török, hanem arab vagy perzsa nyelven hangzanak.

Az efféle ferdeségek ellen indult meg a *derneksiek* harca. És örvendetes ámulattal tapasztalta a sajtó és az ennek nyomán támadt irodalmi közvélemény, hogy egy török nemzeti nyelv kialakulásának meg van adva a lehetősége. Az újabb és könnyebben megérthető stílusnak egyre szaporodtak a hívei és könyvek meg írások támadtak, melyek köznyelven szóaltak meg a köznyelven beszélők okulására. Hány rég elfeledett szó támadt fel ily módon száz esztendő halottaiból és hányra vár még a közeli feltámadás napja. Közöttük nem egy olyanra is, mely magyar nyelvi szempontból sem érdektelen. Ily elfeledett szók egyike az, melyet a török nyelvhasználat az arab *enfije* szóval fejez ki. (*Enf* arabul orrot jelent.) Holott a török *burun-otu*, szó szerint orr-füve, a mi *burnót* szónak is megadja a magyarázatát. A kocsit jelentő *koču* szó már szintén csak szótári feljegyzésekben él. Helyét az arab eredetű *araba* foglalta el. A dunamenti tatároknál *madžar* a díszesebb kocsinak a neve.

Még erősebben pusztított az arab-perzsás nyelvdívat a török szólások bőséges sorában. Csak egy példát említek a sokból. A régibb íróknál, főleg a hadtörténetírók stílusában gyakori kifejezés volt a *»sıçan jolunu almak«* kifejezés, melynek szó szerinti megfelelője, »egérutat venni«, nálunk is közkeletű. A törököknél a földalatti aknákon való elmenekülést jelentette.

A török puristák működése mostanság jutott újabb fordulatához. A legkezdetén nemzeti kérdés volt, a nemzeti eszme szolgálatába szegődve. Ujabbán, főleg egy tatár mozgalom hatása folytán, a tudományos szempontokat is csatasorba vitték, szem előtt tartva az európai nyelvészet kritériumait is. Kaukázusi és krimi származású ifjak indították meg azt a megalkuvást nem tűrő mozgalmat, mely tudományos módszerrel hadakozik a sztambuli ósdiak felfogása ellen. Nekik már a Szalonikiak *»Jeni lisan džemijeti«* arabos elnevezése sem tetszik és alig egy pár hete, hogy *Türk jurdu* (Török haza) névvel megindítottak egy új nyelvészeti folyóiratot a tatár *akčorali Juszuf bej* vezetésével. A haza fogalmára eddigelé csak az arab *vatan* szót használták. *Juszuf bej*ék a jelentés némi kibővítésével a *jurd* szóra vitték át e fogalmat. A tatár ifjakat még az a politikai perspektíva is csábítja, hogy minél tisztábbá válik a török nyelv, annál közelebb juthatnak egymáshoz nyelvileg is. A faji megértésen kívül a kölcsönös nyelvi megértés és ennek alapján egy közös irodalmi nyelv megteremtése a főcéljuk.

És e pontnál mintha kissé tovább mennének a kelleténél. Pedig, mint a Szalonikiakhoz intézett válasziratomban ki is fejtettem,¹ óvatosan és

¹ Ez értekezésem török nyelven *Genç kalemler* c. folyóirat januáriusi számában jelent meg.

némi mérsékléssel kell munkához látniok. Az idegen elemek egy része, több száz évre visszamenő nyelvi élet után oly alaki és tartalmi elváltozásokon ment keresztül, hogy javarészt meghonosodtak és ezzel a köznyelv szókincsébe bele is olvadtak. De meg a moszlim élet oly kulturfogalmait is átvették, melyek a török szókincsben nem is lehettek meg. És épp azért, szigoruan meg kell vonnunk azt a határt, mely a megtörökösödött idegen (arab-perzsa) elemeket a divatos használatuaktól elválasztja. A polgárjogot nyert szókat, akár európai akár arab-perzsa eredetűek, kiirtani nem lehet és nem is szükséges, már csak kulturtörténeti háttérökre való tekintettel sem. Irtaniok kell ellenben az olyan idegen elemeket, melyek megfelelő török kifejezésekkel pótolhatók. Előbb azonban, és ezt különösen meg kell szívelelniök, hozzá kell látniok a köznyelv és a népajkán élő szók és szólások összegyűjtéséhez. E munkának pedig még csak a legkezdetén is alig vannak.

Hisszük és reméljük, hogy a »három egy nyelv« ellen harcoló három török egyesület megtalálja a török nyelvújításnak és nyelvörkődésnek azt a módját, mely az arabos szerkezetű *lisan-i osmani*-ból rövidesen megteremti a *türk dili*-t. Allah segedelmével.

BARIKA.

Írta Szemkő Aladár.

A címben olvasható szó »kugli« műkifejezés. Abauj öző vidékén halottam; a Tsz. nem ismeri. Azokat a levert babákat nevezik így, melyek egy vagy több állva maradt előtt hevernek. Úgy tudom, más vidéken *dög* a nevük; bár ez a *dög* szó valamivel többet jelent a *barikánál*, mert az összes leütötteket így nevezik. A *barikáknak* örül is meg nem is a játszó. Megtörténhetik t. i., hogy ha a golyó az ilyen *barikát* jól meglódítja, az alapos pusztítást visz végbe a még álló babák között; de az sem ritka eset, hogy az esetleg jól irányzott golyót félreugrasztja, eltéríti útjából s az egész dobás eredményét megghiusítja. Miért nevezik ezt a fontos szerepű babát *barikának*? Az ember hajlandó jelentés-átvitelre gondolni, t. i. hogy ez a *barika* nem egyéb, mint a bárány szó e vidéken is használatos kicsinyített alakja. Csakugyan ezt a diminutivumot érzi benne most mindenki, aki használja. Van is valami hasonlóság a mezőn szerte legelésző bárányok, s a földön heverő babák között, melyek fölött, mint egy pásztor, emelkedik a még le nem ütött báb. Azonban én azt hiszem, mégis másutt kell keresnünk e szó eredetét, mint ebben a meglehetősen körülményes metaforában. A tekézés, kugli-játék hozzánk valószínűleg németektől került. Legáltalánosabban elterjedt *kugli* neve ma is német, műszavai között is akad német (pl. a *vandli*). Egyáltalán tipikus német nyárspolgár-szórakozás a kuglijáték. Heine a »Deutschland«-ban a német filiszter időtöltéseül a filozofálást, sörözést és kuglizást említi. Hozzánk, magyarokhoz, a NySz. tanúsága szerint már régen elkerülhetett az a játék; de valami különösen kedveltnek ma sem mondható. Leginkább városokban játsszák; falun nagyrészt csak iparosféle embereknek, kiszolgált vagy hazalátogató katonáknak vasárnap délutáni időtöltése.

Mint a fenti leírásból látható, a barikák mintegy torlaszt, *barikádot* alkotnak az álló babák előtt. Úgy vélem, ezt a francia-német eredetű szót vették át a német játékkal együtt azok, akik aztán elterjesztették falujukban. Lehet, hogy a *barikád*-ból már az ő ajkukon lett népetimológia folytán *barika*. A szó végső mássalhangzóját a *d*-t, személyragnak érezhették, s a *barikád*-ból szabályszerűen kikövetkeztették a címben levő szót.

Itt említem még meg a városiasodó paraszt úrhatnám beszédének néhány érdekes példáját: Kecskeméti születésű szakácsnének a villamoskocsi u. n. *pót-kocsiját sport-kocsinak* hívta. Érdekes, hogy a magyar szót, melyet ebben az összetételben nem ismert, a városban tanult idegen szóval cserélte fel. Egy másik -- magyar vidékről való -- cselédeány drogéria helyett a *tragédiába* járt kézfinomítóért; ami pedig legmulatságosabb, a télire eltett zöldbab-konzervet *babkoncert*-nek hívta.

ISMERTETÉS.

Irta Kalmár Elek.

Bogdánfy Ödön fordítása. (Berger Alfonz: A földgömb és légkör fizikája, fordította B. Ö. Budapest 1909. Termtud. Társ.)

Arra az egészséges áramlatra, melyet Szarvas Gábor a Nyelvőrrel megindított, talán egyetlen tudomány-csoportnak sem volt nagyobb szüksége, mint a természettudományoknak. Ezek nyelvének újításában haladtak legféltelenebbül és a nép nyelvétől legmesszebb, valóban egészen az agyonújításig, mert ezeknek nyelvújítói közt találjuk a leghirhedtebbé lett újítót: Bugátot. Szarvas Gábor hatásának mélységét misem mutatja jobban, mint az, hogy a természettudományok nyelvét is egészen áthatotta az ő iránya. A korcs szók úgyszólván eltűntek, az idegenszerűségek és pongyolaság helyett törő metszett igaz magyarság ízeit élvezzük, ha egy-egy természet-tudományi munkát olvasunk.

Ezek közé az egészséges nyelven írt, gonddal, szabatosan fogalmazott könyvek közé tartozik Bogdánfy Ödön fordítása is. Kitünő nyelvérzéke és a szakjában való alapos tájékozottsága segítségével a fordítást úgy végezte el, hogy az eredeti mű kifejezéseinek, e kifejezések átültetésének nehézségei semmi nyomot nem áruhnak el. A nyelvtisztaságra észrevehetően ügyel, s bár nem veti el a szűkebb körű nemzetközi szokat, a gyakoribb általános érdekű műszókat szerencsésen fejezi ki magyarul: özőnár (mascaret), kereszteződés (interferencia), feltevés (hipotézis), ringó mozgás, a föld középponti magja, tószini íngás (seiche). Kifejezései is zamatot magyarságot lehelnek: az árapály játéka (a legalacsonyabb és legnagyobb vizállás közti különbség), az egyensúly megbomlásából eredő lökés, stb. — Mindössze egy kifogásom van, hogy a francia »sens«-t néha nagyon is szolgailag fordítja értelemnek irány helyett. Egyébként sehol sem vehetni észre, hogy milyen nyelvből fordított, sőt egyáltalában, hogy fordított.

Az egész könyv megbízható, tudatos, sőt megdönthetetlen nyelvérzéssel, nyelvtudással van írva, egyszerűen és kellemesen fogalmazva. S ezt nem róhatjuk fel mind az eredeti munka művészetének, mert aki nem

a tökéletes szakember világos látásával és nem megvívhatatlan nyelvérzéssel lát hozzá egy ily munka fordításához, az érzi csak igazán, hogy milyen nagy művészet kell ahhoz, eléledtetni, hogy fordítást nyújtunk az olvasónak. Nyelvhelyesség szempontjából sokkal könnyebb eredetét fogalmainzni, mint ilyen fordítást írni.

ÍZENETEK.

Hálás köszönet a sok szíves üdvözlésért!

R. Fr. Hogy *tenyér* = *tányér*, az hangtanilag alig lehetséges, különösen, ha meggondoljuk, hogy a *tányér*nek első hangalakja a magyarban *tálnyér* volt. A *tenyér*nek sokkal tetszetősebb német egyeztetését adta Schade Altdcutsches Wörterbuch-jában: ófn. *tēnar*, kn. *tener* (idézi Borovszky S. NyK. 24 : 342, Lumtzer és Melich nem említi). Az ehhez hasonló görög *thenar*-ral is rég egyeztették (l. CzF.), de — ha átvétel — természetesen csak a német jöhet szóba.

Kr. Fr. *Fattyú* = *fa-tő*? Jobb az Alexics magyarázata: oláh **fetu*, ma *fet* 'magzat' (Nyr. 16 : 128). De még valószínűbb, hogy a *f.* eredetileg általánosabb gyalázó szó = velencei *fottù*, irod. olasz *fottuto* 'hitvány, gaz, fene', *becco fottuto* 'pipogya férj' és 'huncut'. Emennek velencei formája *becco fottù* mint káromkodás, igei alakban előfordul Bethlen M. önéletírásában: *beccakfutuzni*, l. Nyr. 8 : 421, lent.

Sz. B. Hogy az *ispilángi rózs*a német *die spielende Rose* féle kifejezésből változott volna el, az érdekes ötlet, de nem új (l. Nyr. 36 : 294) és alig van tényleges alapja, mert a németben nincs hasonló kezdetű gyermekvers (ott a megfelelő vers így kezdődik: *Ringa ringa reia* = *Ringelreihe*). A legrégebb ismert változat, mely az 1792-i M. Hirmondóban fordul elő, így hangzik: Kis pillants, kis pillants, kis pillantsi rózs. *Pillants* pedig a MTsz. tanúsága szerint Somogyban s a Székelyföldön a. m. pillangó.

Cz. G. Hogy *Erdély* a. m. **erdő-elü* azaz erdőn túli ország, az minden szakértő előtt egyik legbiztosabb és legkétségtelenebb szófejtés, l. TMNy. 339, Pesty G. Magy. Helynevei 310 stb. és NySz. az *elv*, *elü* cikket! Ezt csak az vonhatja kétségbe, aki épenséggel semmit se ért a dologhoz, vagy pedig aki — mint Kegyed — abban a hiedelemben van, hogy »minden szófejtés ingatag« (»Erdély« 1911. 9. sz. 134. l.). Ezúttal csak még egy megjegyzést. Nyilvánvaló tévedés, ha arra támaszkodik, hogy »*Csilányos*, illetve *Czihányos* a szlovén Tihát juttatja eszünkbe, mi nem csöndest, hanem örhegyet jelent« (133. l.). Ez a név kétségtelenül a. m. csalános, a csalánnak nyelvjárási *csilán* és *csihán* alakváltozataiból (l. MTsz.).

Beküldött kéziratok. Turóczi J. Szarvas G. mint író. II. — Kovács J. Tájszók. -- Szinkovich J. Nyelvtörténeti adatok.

Új könyvek és füzetek. Berczik Á. A mi édes magyar nyelvünk. Kaiblinger F. Alkotó nyelvtudomány (Franklin 3 K.) Balogh D. Utolsó esszék (Balassagyarmat).

Maczki V. Szántottam vetettem. Beszédek és tanulmányok (Budapest, 1911. Rényi K. — 7 K).

Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából. — Fontes Rerum Transylvanicarum I. kötete. Kiadta Veress Endre dr. (Kolozsvár.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy arányú hírvé.

Szerkesztő
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-jézus part 27.

EGY RÉGI SZÓLÁSMÓD.

(Feltekeri, felcsavarja az eszt, — az esze kerekét.)

Írta Simonfi János.

Olyankor élünk evvel a szólással, amikor valami terhes vállalatba fogunk, vagy ügyes-bajos dolgunk akad, amihez össze kell szedni az eszünket, elő kell szedni a jobbik eszünket, — amikor valami nehéz, fogas kérdés nyitját akarjuk megtalálni, de hirtelenében nem tudunk rájönni, avagy vissza akarunk emlékezni valamire, de nem jut menten eszünkbe.

A szólásnak régiebb alakja: *feltekeri az eszt*. Az ó-magyar-ságban egyéb kapcsolatban is a *felteker* ige járta. A *felcsavar*, ha netán használták is helyel-hellyel, igen ritka lehetett; irodalmi példáját a NySz. idézni sem tudja. Manapság meg a *felcsavar* a köznyelvből — lehet mondani — teljesen kiszorította párját. Eleinte még feltekerték az órát, a csigát, a fonalat, a húrokat, asszonyi állatok a hajukat, — ma már mindezeket *felcsavarják* és *felhúzzák*. Sőt maga a *teker* ige, meg más ige-kötős alakjai is a mai köznyelvben helyet adtak a *csavarnak* és összetételeinek. Nyilván megtetszik ez, ha csak a NySz. adatait vesszük is szemügyre (*teker* alatt). Innen van, hogy újabb íróinknál szólásunknak már csak újabb: *felcsavarja az eszt* alakjával találkozunk; a *feltekeri az eszt* tájnyelvi alakká változott.¹

Az udvarhelyszéki népnyelvben ez a mellékalak járja *felfacsarja v. felcsafarja az eszt*. A köznyelvben ez az újabb keletű alak is szokásos: *felsrófolja az eszt*.

¹ Míg az előbbi közszájon forog, az utóbbi a legtöbb magyar fülének szokatlanul cseng, már t. i. akinek szülőtte vidékén a nép sem él vele. Nem volna érdektelen tudnunk, ami iránt hiába fordulunk a Tsz.-hoz, hogy mely vidékeken, mekkora területen forog a régiebb alak a nép ajkán. Tudtommal Biharban, Aranyos- és Maros-Tordában, meg a Székelyföld más részeiben a legtöbb községben ez dívik mindmáig.

a) *Irodalmi példák.* A NySz. csak Kónyi János Magyar Hadi Románjából (Pest, 1779.) idézi szólásunk használatát: Ki-ki mostan *eszét fel-tekerje*. (103. l.) Ám alkalmasint jóval régebb óta élt a köz- és a népi nyelvben, idő jártával talán régebb íróknál is elő fog kerülni. — Ördögbe is! valóban most *eszem* | *Fel kell tekerni*. Katona J. Bánk bán. II. felv. 3. jel.¹ — S ha olykor ő valamit *feltekert* | Az nem az ész volt, csak helyettese, | Egy tőksi homlok. Arany: Bolond Istók I. é. 13. vsz.; Ö. M. 3:383. — Most *csavarja fel az eszét*, Dávidházi uram, s álljon elé valami szép tanácsal. Pálffy Albert: A fejedelem keresztleánya.² Bp., 1894. 55. l. — Mondja csak, Dávidházi uram, mint tehetném én, hogy a Kamutiak a házasságról lemondjanak? ... Majd *felcsavarjuk eszüink kerekét*. U. o. 230. l. — Csizmadiánk nagyot nézett, | Megértette az egészet. | És az eszét fölcsavarva | Támadt egy jó, | Messzevágó, | Afanyos szép gondolatja. Pósa L. A furfangos csizmadia. — No mondok a sógornak, hát *csavarja föl kend a zészét*, oszt mongyon valami lyót, mert bele köll írni. Göre Gábor [Gárdonyi G.]: A Kátsa. 153. l. — Csak *csavarja föl az eszét*, mert ez az eset nem könnyű. Rejtelmes eset. Tolnai Világl. X. (1910.) évf. I. köt. 501. l.

b) *Köz- és népi nyelvi példák.* Gyakor ízben lehet hallani tanítóktól, ha fogas számtani példában akad fel a gyermek: Tekerd (csavard) csak fel, fiam, az eszed és meg fogod oldani. — Találós mesékkel mulat az apróság. Na várj csak, -- mond az egyik -- hogy tekerjem fel az eszemet s mingyárt kisütöm (Torda). — Na ugyan tekerd fel az eszedet, ha annak nekifogsz (Torda). — Tekerd fel az eszed kerekét és süsd ki már -- nőgatja a mester feledékeny inasát, aki hazáig belezavarodott a vásárolt holmi árába (Torda). — Na ennek ugyan fel keli tekerjem az eszemet, hogy megtalpaljam -- sóhajt fel a mester, szakértő ábrázattal forgatva egy felette elnyűtt topánkát (Székelykocsárd). — Nagy követ akarnak a szekérre emelni, de nem bírják fel. Várjatok csak, -- szólal meg a tapasztaltabb -- mingyárt feltekerem az eszemet s kitalálom a módját. Vegyük ki a hátulsó kerekeket s úgy taszítsuk fel (Székelykocsárd). A tanútól valami régebben történt dolog idejét puhatolja a bíró. Hát biz én -- úgymond -- tisztán nem emlékszem, de ha feltekerem az eszemet, tán eszembe jut. Úgy tova hideg ősszel lehetett a dolog, (Marosvásárhely). Tekerd fel, fiam, az eszedet s tanulj jobban a jövő félévben -- biztatja az apa hanyag csemetéjét (Mezőbergenye. Maros-Torda vm.). Majd felcsavarom az eszemet, hogy tudjak hazudni a csendőreknek -- mondja a legény, aki valami rossz fát tett a tűzre (Kóród-szentmárton. Maros-Torda vm.). — Tekerd fel hozzá az eszedet. (Bihardiószeg). — Facsard föl az eszedet, hogy föl ne dőlj -- biztatja az öreg góbé fiát, aki csivirgős-csavgós hegyi úton lejt lefelé a szénás szekérrel (Szentábrahám. Udvarhely vm.). Tordán használatos ez a népics hasonlat: Tekerd fel az eszedet, mint döglett bornyú a farkát. — Közmondás: Föltekerje az eszét, ki a ravasszal föl akar tenni. (CzF. VI. 175. *teker* alatt.)

¹ Péterfi Jenő magyarázatos kiadásában (Jeles írók 22.) a következő jegyzetet tűzi hozzá: *«résen kell állni eszemmel»*. — Szokatlan kapcsolat!

-- Feltekerje esztét, ki fel akar tenni ravasszal. (Erőltesse meg esztét, ki a ravaszon ki akar fogni.) E magyarázattal idézi *Erdélyből* Margalits: M. közmondások 205. és 625. l.

Amint e példából is kiviláglik, szólásunk annyit jelent, mint feszítsük meg eszünket, értelmünket, erőltessük meg, csigázzuk fel, amennyire csak tudjuk, hogy valamire visszaemlékezzünk, valami nehéz munkát sikeresen teljesítsünk, avagy valami bajból, veszedelemből kivágjuk magunkat.

Ingyen sem gondolná az ember, hogy e közönségesnek tetsző szólásnak mily érdekes a származása. Azon szólásaink közé tartozik ez is, amelyeknek kútfejére csak a művelődéstörténet mécsesével juthatunk el. A régi kézi lövészerszámok závarzatának csínját-bínját kell értenünk, hogy eredete egészen világos legyen előttünk.

A kezdetleges kanócos závarzatú puskát a Nürnbergben 1515 körül feltalált kerekalakatos závarzatú puska váltotta fel,¹ amely nálunk is hamarosan divatba jött, bár teljesen nem szorította ki a régibb kanócos puskát, úgyhogy evvel elvéltve még a kuruc harcokban is éltek. A pisztoly, amely a németeknél már I. Ferdinánd alatt feltűnt, de nálunk csak a XVII. sz. elején jött divatba, kerekalakatos závarzatú volt. A XVI. sz. derekán Franciaországban találták fel a kovás závarzatú puskát és pisztolyt, amellyel már jóval gyorsabban és kényelmesebben lehetett bánni. Hazánkban a század végén még csak ujságként jelenik meg; a Rákóczi-szabadságharcban s a reákövetkező évtizedekben lesz használata mind általánosabbá. Apor Péter már visszakesergi a régi kerek puskát, amelytől nem kellett félni, mert soha sem sült el véletlenül, »mint az mostani gyilkos flinták, amelyek miatt sok veszedelem s véletlen halál történik.«¹

A kerekalakatos závarzatú puskákkal, pisztolyokkal eszerint XVI. és XVII. századi eleink éltek és sokan bizony haltak is általuk. Előfordulnak azonban — bátor divatjukat múlva — még a XVIII. században is. Közönségesen *kerek puska*

¹ Vö. Nemes M. és Nagy G. A magyar viseletek története. Bpest, 1900. 170. l. — Wendelin Boeheim: Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1890. 473–482. l.: Das Gewehrshloß. — A különféle kézi lövészerszámokat képen és írásban I. Szendrei János Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításán. Bp., 1896. c. művében. — Czuberka Alfréd: Kuruczokri fegyverek. Bp., 1906. (Művelődéstört. Értek. 21.) 82. l.

¹ Apor P. Metam. Transylvaniae (1736.) M. Tört. E. II. o. XI. 372. l.

(catapulta rotata) és *kerekes pisztoly* (bombarda rotata) volt a nevük.¹

Tudnunk kell, hogy s mint kellett *kisütni, elsütni* őket, mert szólásunk — mint nyomban kiderül — ebből a míveletből eredett.

A fegyver kerekalakatos szerkezetét, közönséges nevén *kerekét* az óra- vagy korcsolyakulcshoz hasonlítható *puskakulccsal*² felhúzták, vagy ahogy eleinte mondták: *feltekerték*; ez által a fegyver *sárkánya* a portartó *serpenyő* acélpereméhez nyomódott. Ha a fegyvert teljesen készenléiben akarták tartani, *töltve, felporozva* és *feltekerve* hordták.³ Lövéskor aztán a feltekert kereket visszaeresztették, a gyors visszaforgás közben a sárkány kavicsa vagy kovája szikrákat hányt a puskaporos serpenyőbe; a por *fellobbant* s a láng a *gyújtólyukon* keresztül átcsapott a puskaporos kamrába és *kisütötte* a töltést.

Íme, ez a hadászati kép van átvive szólásunkban az elméleti tevékenységre: az érzékelhető cselekvés az elvontra. Valamint az, aki nekikészült a lövésnek, feltekerte puskáját, pisztolyát feltekerte a puska, a pisztoly kerekét, — szintazonképen tekeri fel az esztét, az esze kerekét az, aki nekikészülődik a nehéz munkának, vagy valami rejtelmes, feledségbe merült dolgot akar elméjéből kisütetni, kipattantani.

Úgyde — velhetnők ellene a magyarázatnak — eleinte nemcsak a puska s a pisztoly kerekét tekerték fel, volt más kerekes jószáguk is. Éppugy feltekérték pl. a *kerekes óra* (horologium rotatum), a *kerekes v. csigás kút* kerekét (csigáját), s általában minden *kerekes csigát*, amit a gazdaság s a mesterség körül használtak. Nem lehetne-e vajjon szólásunkat ezekből,

¹ L. a NySz. *puska* címszava alatt. Vedd hozzá: Egy pár aranyos *kerekes pisztoly* (1741-iki összeírásban). Tört. Tár. 1903 : 548. — Ezzel szemben a kovás pisztolynak találunk ilyen körülírását: Egy pár újforma *kerék nélkül való pisztoly*. (Teleki M. fogarasi javainak 1689-iki összeírásában. A széki Teleki grófok nemzetségének marosvásárhelyi levéltárában. 3197. sz.)

² L. a NySz. s az OklSz. adatait.

³ Vö. Apór P. i. h. és a NySz. *föl-teker* alatti adatait: Gáspár Jánosnál volt egy puska *feltekerve*, hozzátartja az egyik törökhöz, nem sült ki az puska (Tört. T.² I. 192). Az bég hogy puskákat fogott, az darabantok közül is némelyek az ő puskájakat *feltekerték* ide ki az utcán (Mon. TME. VI. 62). *Pár* alatt: Vészen egy *fel-tekert* pár pistolt magához (Gyöngy. D: MV. 106). — Vedd hozzá: Mikor akarják nyitni is, az porkolábnak fegyver oldalán legyen, az gyalognak puskájuk *készen feltekerve*, úgy menjen az kapunyitásra. (Veres Péter fogarasi vicekapitány instrucciója. Teleki lt. mss. o. 723.)

vagy egyszerűen a csiga kerekének feltekeréséből magyaráznunk? Hiszen a szólásunkkal némileg rokonértelmű *felcsigázni az észet, a képzeletet* szintén e képre vihető vissza.

Bátor mindez így igaz, kemény okkal szól mégis mellettem s egyben világosan rámutat, hogy merre kell szólásunk kútfejéhez elindulnunk, — éppen a nép száján máig forgó ikerszólás: *feltekeri az esze kerekét és kisüt¹ vmit* (példáját idézők fentebb). Izról izre megfelel eredetijének, a régi hadászati műkifejezésnek: feltekeri a puska (pisztoly) kerekét és kisüti a töltést, a golyót.

Nem kétséges ugyanis, hogy *kisütni (kipattantani)* a titkot, vmi rejtett, ismeretlen dolgot szintén a hadászati műszónak átviteles használata. Vessük csak egymás mellé a NySz. következő adatait [ki-süt 2) és 3) alatt]:

A puskákat ki-lőjjéc, süsséc, pattantsác: sclopeta displodant (Com. Jan. 147). — Nem tarthatta meg az titkot, kisütötte császárnak és egyebűt is (Tört. T.² I. 379).

Aztán meg vessük latra azt is, hogy szólásunkban benne rejlik a *nekikészülődés* fogalma, ami sem az óra, sem a kút, sem a csiga feltekerésével nincs kapcsolatban, csak a lövészerszámokéval. A feltekert puska, pisztoly éppúgy a lövésre való készenlétet jelenti, valamint az ész feltekerése a megfeszített és sikeres gondolkozásra való rákészülést. Az ész a feltekerés nélkül éppoly dologtehetetlennek van gondolva szólásunkban, mint amily ártalmatlan a tekeretlen puska.

Hihetőbbnek tarthatjuk eszerint hogy a *feltekeri az esze kerekét és kisüt vmit* szóláspárban nem két külön eredetű szólás egyesült; — az utóbbi nem idegen talajban gyökeredző törzsbe ojtott ág, hanem mindkettő egyazon talajból: a hadi élet talajából szökkent sudárba.

Marosvásárhely.

¹ A *kisüt* igének elavult ez a használata, helyette az *elsüt* járja. Az ó-magyarországban szokásosabb volt, mint az utóbbi. Szótározva ebben a jelentésben a *kipattantani*-val együtt már Sziksz.-nál (1590.): 155. l. — Az *elsüt* igének ezt a jelentését nem idézi a NySz., a *kisüt* mellett azonban — bárha gyérebben — használatos volt ez is. Pl. Prinyi Pál is egyhez ott egy stuczcot [stuccepuskát] *elsüt*. Kőszeghy Pál: Bercsényi házassága. Bp., 1894. Akad. 68. l.

A LAPP NYELV VISZONYA A MAGYAR, VOGUL, OSZTJÁK NYELVEKHEZ.

Irta Winkler Henrik.

II.

(Vége.)

Miért van annyira elterjedve az a hiedelem, hogy a lapp nyelv egyenes ágon rokonuk a balti-finn nyelveknek? Azért, mert a legtöbb lapp szó a nyugati finn nyelvek szavaira emlékeztet. De ez nem ősrökonságon, ez tisztán átvételen alapszik. Az ilyen lapp szók mellett azonban vannak tőlük teljesen különmeműek, melyek a nyugati finn szóktól nagyon elütnek; ezek nagyrészt az ugor-magyar szókhoz hasonlóak, sőt sokszor csodálatosan hasonlóak (egyes más lapp szók a mordvin, csere-misz, zürjén-votják nyelvekéhez közelednek).

Lássunk néhány lapp szót, mely teljesen nyugati finn szóval egyezik, annyira egyezik, hogy okvetetlen átvételt kell föltenni; a formák azonosak vagy majdnem azonosak (a nyugati-finn szóalak első helyen áll, a lapp alak a másodikon):

kasta, kast—kastas, gasta; käte—käta, kät, kiet; kiele--giella; kotva—kotfo; kylvä—gilvve; kulke, kulge—kolke, golga; kupsu (kops)—kuopsa; joke—jokka; jumala, jumal—jubmel; taita—daidde; talve—talve; tietä, tēd, tead—diette, tete; sana—sadne; saua, savva—soabe; savu, soav—suov; seura—sebre; sisä—sisä; solme—čuolm; suju—soje; suve—sueve; sumu—sobmo; nalja (játék, tréfa)—nalga (édes, kedves); neite—neita; nukku—nokke; rupe—ruobbe; ruma—robme; liblik—lablok; pääse—piäse; päivä—baivä, peive; pälvä—päul, päula; peittä—bäitte; pesä—pesse; pysy—pisse; vala—vale; välttä—vältte, velte; maksa—makse; melkeä—mälked; miele—miälä; ano—ano; arvo—arvo; (ika, ija—ihe, ige—ehto—ikto); ilma—ilbme, elme, alme; olka—olke; ujo—ugjo; ukse—uksa, uks; (uute—odde); halpa—halbe, halbbe; himo—hibmo; hellä—helle; häbe, häbi—häpa; häviö—hävo; hoppu—hoappo; häva, häv—havve, have; häpa, häpio—hapi; hämu—hame, habme.

Ezeknek a szavaknak a száma rendkívül nagy; nem lehet itt valamennyit előszámlálni, azért még csak néhány példát említek: kakko—kakko, gakko; kaula—kaulo; karvas—kärves, garbes; kallio—kallo; kallo—kallo; kaltio—galddo; kägi, käko, kieg—kiekka, giek; kätki—kätka; kärine—kärbme; kesä—kese; kerta, kerd—kärde, gerde; kicas—kedžes; kirja—girje; kontti—konte; kopara (kapio)—guopper (kavio); koukku—kouko; kuja—kuja; kurki, kurg—kuorg; kulge—kolkke, golgg; kulma—kulbme; kumma—kobmo, koma; kupla, kubla, kubl—koppal; kumo—kobmo; kummasta(ma), kambus-ta(ma)—kompeste; häksi—hakse; härkä—härge; hepo (hevo)—hävos; hilja—hillje; huone—huona; jalo—jalo, jallo; javo—javo, jaffu; juokse,

jokse—jokse; joukko—joavkko; talo—talo, dallo; tapa, taba--tape, dappe; tappi, tapp--tappa, tap; surma--sorbme.¹

De elég lesz. Még nagyon sok, sőt számtalan ilyen szót lehet fölhozni. De ez nem rokonság, ez csak átvétel, a nyugati-finn szó változás nélkül ment át a lapp nyelvbe. Van ellenben sok olyan lapp szó, mely ugor és magyar szóhoz közeledik, de egészen másképp, mint az eddig említettek a finnhez. Ez ősrakonság; a szó nemcsak hasonló a lappban és ugorban, hanem valódi, sajátos lapp szó, amely nem egyenlő az ugor-magyar szóval, de igazi rokonságban van vele. Ismét csak kevés példát hozok föl a sok közül.²

auv, avve—öv (magyar); kardžes, karčok—karcsú; keče—kedže (osztják,) kés (m.), käsi (vogul); kvosmat, guosmat—kozma (m.); kalket—köles (m.); kuoc (et)—kúsz (m.); jägne, jeng—jenk (o.), jég (m.), jang (v.); jorba—görbe (m.); dopp(ot)—tapad (m.); tavve(la)—táv(ol) m.; tokkones—tohonya (m.); sār—sāres (o.); sorv(ot)—sör (o.); sur (v.); sorv, sarv, sarva—šarba, sorp (v.), szarvas (m.); sāja—sāj (v.), tej (o.); šolba—selyp (m.); čana, čadna, sāgnes—sāna, san (o.); cabbe—szép (m.); čak—szeg (m.); čokle—csög (m.), sengil (v.); čokkol—csikland (m.); čorro—sarok (m.); lossed—lassú (m.); lont—lonta (v.), lúd (m.); ruoss(at)—roskad (m.); māna—man (v.), mana, man (o.); meče—messze (m.); mielg, miälga—meil (o. megl, melg), majl (v.), mell (m.); muor, muora—mūr (v.); ħalme—ħalim (o.), ħelm (v.), nyelv (m.); nuokčem—nochsım (o), nachšem (v.)³

Ezekben az esetekben és nagyon sok más esetben hasonló nyugati-finn szó a lapp és ugor szó mellett vagy nincs, vagy nagyon elűt a lapp és ugor formától. Például a lapp és magyar *auv*, *auvve—öv* a nyugati finnben = *vyö*; *kvos(mat)*—*koz(ma)* = *katku*, *katk*; *jägne*, *jeŋ*—*jenk*, *jaŋ*,

¹ Sok lapp szó van, amely kevésbé egyezik a mai nyugati-finn szavakkal, de mégis kölcsönvétel a lapp nyelvben; ezek a szavak valószínűleg régebbi időben jutottak oda; erre nézve lásd Wiklund Uralapische Lautlehre c. munkáját. De ezek a szavak is teljesen különböznek a valódi és igaz lapp szavaktól, amelyek a keleti finn szókincsből származnak.

² Az idézett szópárokból a jelentés többnyire azonos, de itt-ott némi különbség van, pl. *ħalme* száj ~ *ħūlim*, *ħelm* stb. nyelv; *lodde* madár. m. *lúd* stb., de a szó mégis ugyanaz, az eredetük ugyanaz.

³ Nehány lapp szó oly csodálatosan egyezik osztják vagy vogul szavakkal, hogy majdnem ugor szavaknak lehet hinni; például lapp *nuokčem* = osztj. *nochsım*, *nachšım*, vogul *nachšem*, l. *narke* = o. *nerke*. Ez igazi ősrakonság, ha két oly távollevő nyelvben, minő a lapp és az osztják, *nuokčem* és *nochsım* találkozik. Hogy kölcsönvételtől itt nem lehet szó, hanem csak azonos eredetről, bizonyítja az, hogy a lapp szónak (*nuokčem*) tulajdon jelentése van: nyelv, és szintűgy az osztják *nochsım*-nak: kopoltyu.

jég = *jäd*, *jäise*; *suokes*—*sok* = *sike*; *lont*, *lodde*—*lonta*, *lunt*, *lúd* = *lintu*.¹

Most néhány olyan lapp szót hozok föl, amely nemcsak az ugor szavakhoz közeledik, hanem más keleti finn szavakhoz, de eltávozik a nyugat finn szavaktól.

uče—*uš*, *viš* (v.), *vas* (o.), *vösnid* (zürjén), *viškine* (mordv.)—*vähä* (nyug. f.); *ačče*, *atje*—*atya* (m.), *atja*, *asi* (o), *äze* (v.), *ataj* (vt.), *ači* (cs.), *atja* (mdv.) — *isä* (ny. f.); *kar*—*kar*, *kär* (o.) — *kärnä*; *kvode*—*hagy* (m.), *kod* (cs.), *kol* (v.) — *kadu*; *kvopes*—*kuba* (cs.), *kuba* (vt.), *kofa* (m.), — *kabene*; *juolgge*—*jol* (cs.), *gyalog* (m.), — *jalka*; *takke*—*tag* (v.), *tag* (o.) — *teke*, *tege*; *duolje*—*toul* (v.) — *talja*; *doalv*, *tolv*—*tul* (v.), — *talv*; *tolke*—*togol* (o.) *toll* (m.), *taul* (v.), *tyl*, *til* (cs.), — *sulka*, *sulk*; *sagje*, *sije*—*sēkal* (v.), *sik* (m.) — *hijo*, *higo*, *ihku*; *soggo*—*szag*, *šank* (o.), *seng* (v.) — *henke*, *hongu*; *soje*, *soagje*—*suj* (vt.), *soj*, *sos* (z.) *šokš* (cs.) — *hija*, *hiha*, *hia*; *suol*, *suola*—*šola* (cs.), *tolmach* (v.), *tolvaj* (m.) — *sala*; *šuale*—*šol* (cs.), *szál* (m.) — *salo*; *cipeste*, *cepeste*, *cipco*—*csíp* (m.), *cebestal* (cs.), *čepled* (z.) — *hypistü*; *čokka*—*csök* (m.), — *sügä*, *süvä*; *čolge*, *čolle*—*salg*, *säll* (v.), *sölal* (z.), *selge* (mdv.) — *sylke*, *sülgä*, *hülkää*; *čuoje*, *čuogja*—*šokt* (cs.), *suj* (v.), *szó* (szav—m.) *lake*, *lagje*—*laje* (o.), *läj* (v.) — *lyö*; *lossed* (= *terhes*, *nehéz*) — *lassu* (m.), *loškudo* (cs. = *gyöngö*) — *raske*, *ras-kaha*, *rase*; *nadda*, *nad*—*ned* (mdv.), *nal* (o. = *nad*), *näll* (v.), *nyél* (m.) — *lyte*, *lyzi*; *mese*, *miesse*—*mis*, *mīs* (o.), *mis* (v.), *mös* (z.), — *vasa*; *muokse*—*mokš* (cs.), *mūgot* (o.) — *maksa*; *passate*—*pas*(acht), *poas*, *pos* (v.), *föst* (m.) — *pese*; *pane*—*pank*, *ponk* (v.), *pank*, *penk* (o.), *fog* (m.) *pī*; *palle*—*pal* (o.), *pol* (z.) — *pelkää*, *pelga*; *pele*—*fél* (m.), *pelak* (o.), *pele* (cs.), *pälä* (mdv.) — *puoli*; *puošē*—*bosszú* (m.) — *paha*; *puola*—*pul* (o.), *pul*, *pōl* (v.), *fal* (m.) — *pala*; *puole*—*pol* (v.), *pot* (o. = *pol*) — *pala*, *palele*, (*pole*); *vanate* — *van*(lta) o., *vant* (v.) — *veny*; *vuojē*—*voj* (ent) v., *voj* (z.) — *aja*; *vuoppa*, *vuop*—*öp* (o), *ūp* (v.), *oba* (cs.) — *appe*; *vuolle*—*vol* (o.), *ul* (z.-vt.), *al* (m.) — *ala*, *al*.

Végül még néhány olyan lapp szó, amelynek legalább ugyanaz az alaprésze, mint más keleti finn szavaknak, és hasonló nyugati finn szavak vagy nincsenek vagy nagyon eltérők.

almaste (*merit*) -- *alm*, *ālm* (v.), *ālim* (o.) = *emel*; *ija*—*ēj* (m.), *jej* (v.); *kabmak*, *gama*, (csizma) — *kämä* (mdv.), *kengyel* (**käm*—*nyel* m.); *kuovto*, *guovddo* — *kvotl* (v.), *kut* (o.), *köz* (m.); *jabme*—*jama* (cs.), *jama* (z.), *joma* (mdv.); *jällo*, *jälo*—*jel* (m.); *jele*—*él* (m.); *jur*, *jierbme*—*jur* (z.), *jur* (vt.); *guoros* (= *üres*) — *keur* (v.), (= *belső*); *tipte*—*tēbēt* (o.; egyező kauzativum *tīb*, *tēb-böl*); magyar *tév*(ed); *tuost*(et)—*tošt* (cs.), *disto* (vt.);

¹ Jöcskán találni olyan lapp szókat, melyek szembetűnőleg mordvin szavakkal egyeznek: *kabmak*, *gama*—*kämä*; *tolke*—*tolga*; *taste*, *daste*—*tästä*; *nadda*, *nad*—*nedj*; *nommel*—*numil*; *puonga*—*pongo*; *puve*—*pova*; *oddo*—*od*; *addam*, *addem*—*udime*, *udjeme*; (más finnugor nyelvekben: *valem*, *velim*, *velem*, *velö*, *ytyme*, *ytime*, *yty*, *üdi*); *ode*—*udi* (másutt *äl*(om), *ol*(im), *ul*(om), *on*, *un*, *omo*, *äd*, *öd*); *obme*, *oabme*, *ome*—*umok*.

tuolpa—talp (m.); tula, tuola—tulajdon (m.); coke—sekély (m.) čäda—sötét (m.), šöd (z.), söd (vt.); čäkke—szök (m.); capče — seb (m.); čabbe — szép (m); čäpot—säbet (o.), csipő (m.); čökke—csök (m.); čuorre—sur (o.), zor (vt.), szürke (m.); sadnas—sennyedék (m.); suonar—sonar (cs.), sugár (m.); suolga—čöl (z.), halk (m.); nava—napa (m.); norga—norgaš (cs.), nor (o.); narke—nerke (o.); manje—mon (z.); päjes—fejér (m.), pik(te)—pej(ül) o.; vuopt—ubit (o.), ät (v. *apt).

A lapp mondattan és alaktan eredetileg keleti finnugor mondattan és alaktan, a keleti finn eredet az alaktannak minden részében félreismerhetetlenül mutatkozik. Egy kis nyugati finn befolyás az alaktanra is tagadhatatlan, de ez nem olyan fontos. Ezekben a részekben is, ahol a nyugati finn befolyás mutatkozik, majdnem mindenhol keresztüllátszik a régi keleti finnugor jellem.

A szókinsnek nagy része benyomult a nyugati finn nyelvekből a lapp nyelvbe, de ezen idegen elemek mellett világosan meg lehet ismerni a valódi és régi lapp szavakat.

NYELVTUDOMÁNY ÉS TELEOLOGIA.

Iltä Csűri Bálint.

Egy érdekes könyv van előttem, mely egészen új programot tűz ki a nyelvtudomány elé.¹ Ez a program teljesen az Ostwald-féle filozófiából nőtt ki. (Bocsásson meg a filozófia, hogy az Ostwald tudománybeli sovinizmusát így neveztem!) Már a könyv címe is sejteti, hogy a szerző a könyvben új igéket hirdet. Alkotó nyelvtudomány? Milyen különös, ellenmondó cím! A tudomány mint *πραγμα*, a gondolat mint a mozgató ösztön tevékenysége! Milyen lehet ez a nyelvtudomány? Olyan, »mely nemcsak a nyelvtényeket ismeri, hanem a változásban rejlő törvényszerűséget is felfedezve a jövő tényeket előre látja, sőt meg is alkotja.« (7. l.) »A nyelvtudomány nem állhat meg az adott formák gyűjtésénél, hozzá kell fognia a bírálathoz és alkotáshoz.« Adjon a nyelvtudomány a nyelvközösség kezébe egy értékmérőt, mellyel a meglevő kifejezési formák közül kiválaszt-hassa a helyeset. (7. l.) A mai nyelvtudomány (a szerző szerint »akadémiai nyelvtudomány«) megelégszik a nyelvi tényeknek tiszta megismerésével, történelmi vagy lélektani magyarázatukkal, de nem bírálja, hogy az új alakulás a rendszer fejlődése szempontjából helyes-e vagy nem. (9. l.) Az elfogulatlanul ítélő nyelvtudós előtt a nyelvi alakulatok közt nincs helyes vagy helytelen. A nyelvtudósnak a nyelvi jelenségeket csak meg kell magyaráznia, de nem szabad értékelnie. Ez a nyelvtudományi irány önként lemond arról, hogy a nyelv fejlődésére hasson, vagy bármennemű irányt

¹ Kaiblinger Fülöp: Alkotó nyelvtudomány. Programm és részletek. Budapest, Franklin-társulat, 1912. 8°. 1—114.

adjon a nyelvi alakulásoknak. (6. l.) Szerinte »nyelvet művelni csak a népnek szabad, esetleg még az írónak és költőnek.« (3. l.) Egyszóval a mai nyelvtudomány csak magyaráz és magyaráz, de nem alkot, sőt a nyelvalkotást eretnkségnek tartja. (3. l.) »A mai nyelvtudományban nincsen teremtő akarat«, hiányzik belőle a segítő, hasznosító szándék. Pedig ma minden téren »arra törekszik a kultúra, hogy a teremtő erőket hatalmába kerítse és a tudományos akarat szerint irányítsa.« (3. l.)

Vajjon mi annak az oka, hogy a nyelvtudomány ilyen terméketlen az emberi haladásra nézve? Az, hogy a nyelvtudósok a nyelvből kizárják a célt. A nyelvfejlődés valóban nem történt céltudatosan, csak ösztönszerűleg haladt a helyes irányban, de így a haladás igen lassú és kanyargós útú. Vonjuk bele tehát a nyelvet is a »kulturális fejlesztés hatáskörébe.« (29. l.) Ha a nyelvfejlődés eddig nem volt céltudatos, legyen ezentúl az. »Kövessen egy határozott célt, melyet mi nyelvtudósok kijelölünk számára.« (30. l.)

Ezt mondja a könyvnek elméleti része. Már ennyiből is meg lehet jósolni, hogy a szerző törekvése (hogy a nyelvet ne a vad, természetes fejlődési erő irányítsa, hanem a nyelvfejlődés legyen tudományos) hajótörést szenved a valóságban. Kérdezzük legelőször is azt, vajjon rászorult-e a nyelvtudománynak ilyenmű támogatására. Én ezt képtelen kísérletnek tartom. S hogy a nyelvtudománynak a nyelv célszerű fejlesztése volna a célja, el nem ismerhetem. Talán a szerzőt ezen elképzelhetetlen törekvés és kísérlet mellett az a becsületes és jóhiszemű törekvés is vezette, hogy a nyelvtudományt az Ostwald tudományelméletében megmentse tudománynak. Ostwald szerint ugyanis »csak annak a tudománynak van szociális jelentősége, mely az emberiség jövőjének javításán és nemesítésén munkál.«¹ »So pflegt man — mondja egy másik helyen — auch die blosse Kenntnis vergangener Ereignisse Wissenschaft zu nennen, ohne dass man an ihre Benutzung zur Voraussagung künftiger denkt... Doch lehrt ein Augenblick des Nachdenkens, dass ein blosses Wissen um Vergangenes, das nicht als Grundlage für irgendeine Gestaltung der Zukunft dienen soll oder kann, ein völlig zweckloses Wissen ist.«² Az igazi tudomány próbaköve a gyakorlati jóslásra való alkalmazhatóság. Ezen szempontból a nyelvtudományról igen lesújtó véleményt mond. »Ezt a tudományt körülbelül száz év óta rendesen művelik, de ezen idő alatt igazi tudományos eredményeket, melyek a jövő megállapítását valamiképpen előmozdíthatnák, egyáltalában el nem ért, olyannyira, hogy az emberiség minden lényeges veszteség nélkül lemondhatna az összehasonlító nyelvészet összes eredményeiről.«³

Ilyen Ostwald-féle tudományt akar a nyelvtudományból előállítani a szerző. A nyelvtudományt »a tudatos kulturának alárendelni, oly nyelvészeti módszereket létesíteni, melyek a jövőendő nyelvformákat előre megállapítják«: ez a szerző célja. Hogy a nyelvtudomány az emberiséget előbbre vigye (ami minden tudománynak valódi feladata), a nyelvközösség beszéd-

¹ Ostwald: A tudomány, Kelen Ferenc fordítása. 11. l.

² Ostwald: Grundriss der Naturphilosophie, 21. l.

³ Ostwald: A tudomány, Kelen F. ford., 12. l.

formáit kell fejlesztenie, még pedig úgy, hogy a beszélő minél több energiát takarítson meg. Így lesz aztán a nyelvtudomány Ostwald-féle »igazi tudomány.«

Mi a tudomány és mi a tudománynak célja? Mi a nyelvtudomány és mi a nyelvtudomány célja? A cél sohasem lehet másnemű, mint az, aminek a célja. Tartalmilag mindig az okozat, az eredmény, a lényeg egyenlő a céllal. Minden célszerű valóságnak önmaga a célja. A célnak minden más felfogása ellenmondó.¹ A tudomány céljára is a tudomány lényege vezet reá bennünket. Böhm Károly, kit pedig szerzőnk is elismer nagy filozófusnak (24. l.), a filozófia specifikumát éppen a tények magyarázatában látja. Tehát a filozófiának s az ismerésnek általában a célja is: a magyarázat, a megértés.² Az egyes tudomány csak determinált alakzata az egyetemes tudománynak: a filozófiának; tehát lényege és célja ugyanaz, ami a filozófiáé. »A tudományok organizmusa nem egyéb, mint az ismerő tényezők összeműködésének rendszeres kifejtése s magyarázata.«³ A nyelvtudomány: a nyelv tünetményeinek magyarázata, célja sem terjedhet tovább a megértésnél, a magyarázatnál. Aki ezt a célt a tudományban kicsinyelni merészezi, az nem érti. Nem az emberiség testi jóllétének és kényelmének föltétele az, hanem sokkal magasabb valaminek: a boldogságának. A természettudomány a természetnek nem irányítója, hanem magyarázója, a nyelvtudomány sem lehet a nyelvnek irányítója, hanem magyarázója. A természet-erők felhasználása és felhasználhatóságának előmozdítása nem természettudomány. Mihelyt túlléptünk a magyarázaton, a megértésen, a tudomány határain léptünk túl. Itt már megszűnt a tudomány, itt a cselekvés kezdődik. De nem is követője a természettudományi fölfedezéseknek a természeti erők célszerű fölhasználásának fölfedezése, hanem igen sokszor megelőzője. Használjuk a villamosságot számtalan célra, de magyarázni, érteni még nem tudja a természettudomány. A villamosságban levő energiaforrás felihasználása különböző célokra: nem természettudomány, csak adat, csak tünetmény a természetbúvárnak. Rezignáljanak egy kissé a természettudósok. Az emberiség haladása anyagi téren igen nagy. A természeti energiákat számtalan módon és alakban használja fel az ember a maga fizikai kényelmére, vagyis: számtalan természeti tünetményt tud előállítani és módosítani. De remélem, ezt senki sem állítja természettudománynak. Természettudomány ezen erőknek megértése és magyarázata. Ez azonban az energiák felhasználásának tudományától bizony alaposan el van maradva. A természettudomány, — bármennyire irtózik a metafizikától — éppen a legalapvetőbb fogalmak némelyikének magyarázatában a leghamisítatlanabb metafizikát úzi. A végső magyarázat csak szó meg szó! A természettudománynak számos ága Comte szerint is még a metafizikai gondolkodás korában él.⁴ Nos, Ostwald szerint a természeti energiák felhasználásához: tehát tünetmények előállításához való értés: a természettudomány. S mivel az utóbbi időkben ez óriási léptekkel haladt előre, minden oly

¹ Böhm Károly: Az ember és világa, 1 : 252, 277. l.

² Böhm K.: Az ember és világa, 1 : 2., 3. l.

³ Böhm: Logika ³, 77. l.

⁴ Böhm Károly: Az ember és világa, 1 : 212.

tudományt lefitymál, mely nem segít cséplőgépet hajtani és folyosót világitani. A természettudománynak is, a nyelvtudománynak is a lényege és célja ugyanaz: a magyarázat, a megértés. S ez szép, de nehéz feladat. Hogy a természet energiaforrásait az ember a maga javára megnyitja, ez a természettudományra mint tudományra nézve közömbös, ha nem mozditja elő a természet megértését, s éppen nem elég arra, hogy a természettudományt »királyi tudománnyá« emelje. Ha a természettudomány megfelelt a céljának: a természet megértésének és magyarázatának, csak akkor érdemli meg a *tudomány* nevet. Ostwald csak akkor dobhatja a nyelvtudományra az első követ, ha az mit sem tett a nyelvi tények megértésére és magyarázatára. Azonban ezt Ostwald nem állíthatja. Egyébként Ostwald a természettudomány magyarázatában ép oly fogalomzavarban szenved, mint aki a nyelvtudományt a nyelvműveléssel zavarja össze. Szerzőnk kísérletének sincs a nyelvtudományhoz semmi köze: az nem egyéb, mint *kísérlet a nyelvművelés terén*.

Lássuk most ezt a kísérletet közelebbről. »Az emberi evolúció törvénye az, hogy az mindjobban kihasználja a rajta kívül álló erőket, hogy a saját energiájával takarékoskodjék és hogy hatáskörét kiterjessze. Népsszerűen kifejezve: az ember mindig kevesebb munkát akar végezni és mindig több munkát akar végeztetni.« (20. l.) A szerző a nyelvi jelenségeket is ebbe a fejlődési elméletbe akarja beleilleszteni. Az emberi fejlődés törvénye a nyelvre alkalmazva úgy módosul, hogy: »Az ember mint beszélő mind nagyobb mértékben aknázza ki a megértőnek tudattartalmát és tudaterejét; ezáltal lehetővé tette a saját pszichikai és fiziológiai munkájának csökkentését.« E törvény alapján az a nyelvi alakulás a helyesebb, mely a megértést kevesebb pszichikai és fiziológiai munkával hozza létre. E törvényben kifejezett princípiumot, mely eddig öntudatlanul működött, akarja a szerző az ő nyelvtudománya segítségével ezentúl tudatosan működtetni. (25. l.) Tehát az az energiaforrás, melyet a nyelvfejlődés folyamán az ember a maga részére mind jobban kihasznál: a megértő tudatereje. Ez az, ami e kérdésben a szerzőnek eredeti gondolata. Jespersen és Martý felállítják azt a törvényt, hogy a nyelvek a fejlődés folyamán a beszélőnek mind kevesebb energiáját használják fel. A szerző ehhez pótlásul azt állapítja meg, hogy »a beszélő energiájavulása úgy történik, hogy a megértés oka átmént a halló energiájába.« (66. l.) A szerző ezt a fejlődési törvényt végigkíséri néhány nyelvi jelenségen. E fejlődési törvény igazolását látja a szerző a kázipusztulásban, mely végigkísérhető igen sok nyelvben. A latin kázusok a román nyelvekben kivesztek, a gót virágzó kázusrendszere az élő germánban alig található meg. Így van ez az angolban, hollandban, a szláv nyelvek közül a bolgárban. Az e nyelvekben kialakult újabb rendszer nagy haladást jelent a régi flexiós rendszerrel szemben. »A pusztuló formák funkcióit a megértő tudatereje végzi.« (32. l.) A formagazdagság az anyanyelvet tanuló gyermeknek épúgy nehézséget okoz, mint a más ajkúnak. (59. l.) Mily nehézségbe került a római gyermeknek a *campus* különböző alakjait emlékezetébe vésni, mennyiszor rátévedhetett az ő analógiája pl. a teljesen hasonló végzetű *manus* alakjainak használatában a *campus* alakjaira! És mennyivel könnyebb ma a francia gyermeknek! Praeposíciók segítségével egyetlen szóalak elvégzi az összes gondolatbeli funkciókat. A

nyelvtudomány ennek tudatában megjósolhatja, hogy »a főnévi és névmási flexió utolsó maradványai is el fognak tűnni.« (59. l.) A kázusok pusztulása következtében létrejött funkcióhalmozás energiamegtakarítással jár és »a megértő tudattartalmának és következtető erejének nagyobb mértékű kihasználását igényli.« (60. l.) A fejlődésnek ez a törekvése nyilvánul a homonymákban és a jelentésváltozásokban is. A fejlődésnek ez az elve nyilatkozik meg a magyar múlt idő régi formagazdagságának pusztulásában. (39. l.) Ezen fejlődési principium hatása látszik az indogermán és modern igeragozás különbözőségében. A régi idg. igeragozás ragokkal történik, míg a modern analitikus nyelvekben a névmási és igei meg az idődetermináló elemek külön állnak egymástól. Az angol igeinek már alig van flexiója, úgyhogy e tekintetben már egészen közel áll a kínaihoz. (100—101. l.) A németben a személyragok még bírnak némi jellemző erővel s így az energia megtakarítás dolgában e tekintetben az angolnál hátrább áll.

Most már a nyelvfejlődés fentebb említett értékmérőjét a két nyelvre alkalmazva azt mondhatjuk, hogy: az angol nyelv értékesebb, mert fejlettebb, mint a német. Nagyobb fejlettsége abban van, hogy mind a főnév mind az ige mondatbeli szerepeltetésében végtelen sok energiát takarít meg a beszélő számára. Miért nem követi a német is a fejlődéstől kijelölt utat, ha nem revolúcióval is, de gyorsított, aktív evolúcióval? »Ennek meg kell történnie és a nyelveknek ily átmeneti stádiumokból ugrás nélkül való könnyed átvezetése lesz a megalakítandó alkotó nyelvtudománynak legszébb feladata.« (102. l.) Ha a nemzetnek nincs bátorsága áttörni a nyelvszokás korlátait, jöjjön a nyelvtudomány, hogy a fejlődés elől a gátakat elhárítsa. (103. l.) A logikus gondolkodás tegye jóvá az alkalmi kényelem-szeretet okozta zavart.

A mondatfűzésben a parataxisok terjedése s a kötőszók pusztulása jelenti az említett fejlődési törvény elvének győzelmes térfoglalását. A parataxisok mind nagyobb számmal lépnek fel nemcsak az angolban, hanem minden modern nyelvben. (78. l.) A fejlődésnek itt megrajzolt iránya szerint a halló csak a mondat organizmusában elhelyezve ismeri fel az egyes szavak mondatbeli értékét, valamint a parataxis egyes tagjainak viszonyát is. A nyelvtudomány feladata tehát először »megállapítani azokat az objektív feltételeket, melyek mellett a gondolatok közti relációt a halló is létesítheti. Ehhez kísérleteket is lehet majd végezni. Másodszor az alkotó nyelvtudomány utakat és módszereket fog keresni és bizonyára találni, hogyan lehet a megértőkben a mondatfűző készséget fejleszteni. Mert minél ügyesebb a megértő, annál kevesebb munkát kell végeznie a beszélőnek.« (81. l.)

Vajjon mi érdekli mindezekből a nyelvtudományt? Mindenesetre érdekes hipotézis a kázuspusztulásnak, az igeragozásban a ragok lassú kiveszésének magyarázására a beszélő energiamegtakarítása. Csakhogy ez a szerző szerint a megértő tudaterejének kihasználása által jön létre. Mit ér most már energiamegtakarítás szempontjából az ilyen fejlődés, melyben a nyelvközösség tagjai a beszélés közben megtakarított energiát újra föláldozzák mint megértők? Engedje meg azonban a szerző, hogy ebben az egész energiamegtakarítás elméletében kételkedjem, legfőljebb arra nézve ismerhető el az erőmegtakarítás, aki tanulja a nyelvet, de a beszélőre nézve nem. De azt a bizonyos fejlődési törvényt sem igazolja a nyelvtörténet

minden fázisa. A magyar névragok fejlődése ellentmond ennek a fejlődési törvénynek, hiszen újabb névragjaink, mint a nyelvtörténet folyamán szemmel tartható, önálló szókból keletkeztek: főnevekből vagy névutókból. A hypotaxis pedig minden nyelvben későbbi fejlemény, mint a parataxis. Vagy csak újabb principiuma a nyelvfejlődés törvényének az energiamegtakarítás? Erre nézve van a szerzőnek egy felelete, mely azonban nem bizonyíték, csak hasonlat a dolog elképzeltetése céljából. A kínai nyelv és az angol nyelv bizonyos tekintetben közelállók. A primitív nyelvekben parataxis-sal találkozunk, míg a hypotaxis ismeretlen. Ez igaz. De »si duo faciunt idem, non est idem.« »A kicsiny, erőtlén gyermeket még kocsin tolják és az idővel fukarkodó tevékeny business-man is kocsit vesz igénybe üzleteinek lebonyolítására. E kisdednek még nincs elég energiája a haladásra, a dolgos intellektuel pedig a saját fizikai energiájából takarékoskodik és idegen erőket vesz szolgálatába.« (79. l.) Honnan tudja azonban a szerző, hogy az a primitív nyelv a gyermekkorát éli s nincs a háta megett egy hatalmas korszaka a fejlődésnek? Vagy a különböző nyelveknél s azoknak különböző fejlődési korszakaiban más és más formában (még pedig egymással ellenmodó formában) történt az energiamegtakarítás? Én nem látom ennek a törvénynek az igazolását a nyelvekben. Ha a nyelvben erőmegtakarításról beszélhetünk, az csak a beszélő ösztön kivetítő mozdulatainak s a kifejező mozgásoknak mechanikussá válásában lehetséges. A beszéd a beszélő egyénekénél időközönként mind mechanikusabbá válhatik s ebben valóban van energiamegtakarítás. De ennek föltétele a nyelvnek állandó vagy legalább viszonylag állandó alakja. Csakhogy ez éppen ellenkező a szerző törekvésével, mert ő erőszakosan akarja a tudomány által változtatni a nyelvet s így erőmegtakarítás helyett éppen erőpazarlás jön létre.

Kolozsvár, 1912. márc. 17.

A MÜNCHENI GLOSSZÁK ÉS TÖREDÉKEK.

Irta Zolnai Gyula.

A Müncheni Töredékek ismertetésében (Nyr. 24:415) megjegyeztem, hogy a müncheni udvari és állami könyvtárnak *Cod. lat. Monac. 9701.* jelzetű kéziratában a Müncheni Töredékeknek nevezett két összefüggő szöveg kivül lapszéli magyar jegyzeteket is találni, amelyeket Keinz Frigyes, a kézirat ismertetője, »Zwei alte Ungarische Texte aus einer Handschrift der K. Bayer. Hof- und Staatsbibliothek« (München, 1879) című füzetében nem adott ki. Az 1905. év tavaszán a Thesaurus Linguae Latinae szerkesztő munkálatainak tanulmányozása végett több napot Münchenben töltvén, megtekintettem ezt a kéziratot is, és a Töredékek közlését is egybevetve Keinz kiadásával, kijegyeztem pontosan a Keinz-től mellőzött magyar glosszákat is, bár ő ezeket említett füzetében (7. l. 3. jegyz.) jelentéktelneknek mondotta. (Vö. még: Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. A legrégebb magyar nyelvmélekek rövid ismertetése. Bpest, 1905. 21. l.)

A glosszák száma valóban nem nagy (egyikük a kézirat 33. lapján levő, nem is lapszéli, hanem sorközi magyar megjegyzés), de minthogy

abból a korból, amelyből a glosszák is származhattak, vagyis a XVI. század első évtizedeiből ránk nézve a csekély számú följegyzés is becsesnek tartható, közzéteszem itt ezeket az eddig kiadatlan *Müncheni Glosszákat* is, amint következnek, melléjük téve eredeti helyesírásukkal a megfelelő latin kifejezéseket is:

22b. lap: *ayandokozo*¹ *yo woltat munifica(m) bonit(a)tem dicebat.*

32b. l.: *nem kwlombozo valogatlan*² [így] *walo* indifferencia.

33. l.: (sorközi glossza): *egenlok. hasonlok. Equipoll(e)ntia.*

34b. l.: *walogatatlan Intessek* monitoria indifferencia.

35b. l.: *sequestracio el walas.*

42. l.: *zoretos*³ *vnu(m) paruum picarium vini.*

43l. Bankas *bana*⁴: vel *penz wato hel*⁵ nec l(ite)ras deferant ad Bankas.

Uo.: Ambasiator *lewel hordozo*⁶ [ez az egész keresztül van húzva s utána van jegyezve:] Ambasiator *lewel wijwo*.⁶

52. l.: *execucio kewetkezes.*

57. l.: *vekezzenek*.⁷

57b. l.: *vegezzenek.*

¹ *Ajándokoz* kódexkori alakja az *ajándékoz* igének (l. NySz.).

² Vagy egyszerű tollhiba *valogatatlan* (válogatatlan) helyett, amint a 34b. lapon már előfordúl, vagy olyan egyberántott alak mint *elegendő* e h. *elegedendő* stb. Erre a rövidülésre az *-atlan -ellen* képzős alakokon több példa található már a kódexek korából is (l. TMNy. 530). A szó egyébként a NySz.-ban csak Baróti Szabóból van kijegyezve, és éppen *válogatlan* alakban.

³ Olv. szorétós, vagyis szorítós. Nyilván olyan pohár-faj, amelyet szájánál fogva a párrájához szorítva lehet eltartani. (Vö. Pulszky-Radisics: Az ötvösség remekei l. 111–112. l.) A szó ilyen jelentéssel eddig ismeretlen volt. (Vö. NySz.)

⁴ Így. Magyar szó akar lenni, de bizonyára nem más mint a közép-latin *banca*, és csak tollhiba *banka* helyett, a. m. bank.

⁵ Pénzváltó hely, l. NySz. A *vátó* e h. *váltó*, ha nem tollhiba, nem lehetetlen hangkopás a régiségben sem.

⁶ Mindkét kifejezést l. a NySz.-ban.

⁷ Olv. *vegezzenek*, amint a következő oldalon található is.

A Müncheni Töredékeknek Keinz-féle kiadásában, amelyet a fölfedező után a Nyr. 24 : 416–419. lapjain betűszerint közöltem volt, az eredeti kézírattal való pontos egybevetés alapján helyre kell igazítanom a következő olvasás-, illetőleg közléshibákat:

I. Az első töredékben:

Nyr. 416. l. a szöveg 6. sorában és a 417. l. 25. s.: *fratri* h. olv. *frater*; az eredetiben ugyanis a szó rövidítéssel *fr*-nek van írva, amit Keinz, magyarul keveset tudván, mind a két helyen hibásan a latin szöveg szerint oldott föl.

Nyr. 417. l. 37. s.: *szolgalmatossagal* szóban az első szótag *l*-jén fönt egy vastagabb tollvonás azt mutatja, hogy az író az *l*-et már maga *r*-re akarta javítani; tehát olv. *szorgalmatossagal*.

Nyr. 418. l. alulr. 4. s.: *vissa* h. olv. *uissa*.

II. A második töredékben:

Nyr. 419. l. 6. s.: *kellemezs* h. olv. *kellemetes*, az eredetiben ugyanis világosan ez utóbbi módon van a szó írva; a *kellemes* alak különben elő sem fordul a kódexek korában (l. NySz.).

Uo. 9. s.: *neuede* h. olv. *neueden*, mert az utolsó betű fölött *n*-et jelentő rövidítés áll.

Uo. 13. s.: *Pater noster* h. olv. *Pater nostert*, az eredetiben ugyanis *Pr. nr.* rövidítés áll, amelyet a magyar szövegben az utóbbi módon kell földolganunk.

Uo.: *Aue-mariat* h. olv. *Auemariat*.

Uo. 18. s.: *oggia* h. olv. *aggia*. A jegyzetben tehát (Nyr. 420. l.) a HB. *oggun* írásmódjára való hivatkozás tárgyatlanná válik.

Uo.: *sonorat* h. olv. *coronat*, mert bármennyire erősíti is Keinz, hogy a szó első betűje »deutlich« f, az bizony mégsem egyéb mint egy nagyobb alaku *c* betű.

LÁRMA.

Irta Kräuter Ferenc.

Az oláhoktól és tótoktól lakott Temes-Vukovár községben figyeltem meg a következő szokást: Ha valahol tűz üt ki, a legelső ember, aki a veszedelmet észreveszi, kiáll az utca közepére és torkaszakadtából elkiáltja magát: *la—a—a—rm—a—a!* Ezt a szót elkapják és utcáról-utcára tovább adják, minden épkézláb ember felkap valami a kezeügyébe eső villát, dorongot vagy dézsát és megy tüzet oltani. Ugyanevvel a szóval verik fel a csendjét más esetben is, ha baj van: ha a kocsmai verekedésnél bicskát rántanak a küzdő felek, a kocsmáros a *larma!* szóval csodíti oda rendet csinálni a falu népét, — ha az oláh gyerekekhez ellenséges szándékkal közeledik valamelyik pajtása, az is azt sikítja: *larma!*

A *larma* szó a falu nyelvjárásában ugyanazt jelenti különben, mint a magyar *lárma*, vagy a német *Lärm*; megkérdeztem egyszer egy oláh parasztembertől, miért épen ezt a szót kiáltják, ha valami baj van, ezt felelte: *facem larma se se stringă omeni* (lármat csinálunk, hogy összegyűljenek az emberek).

Mondanom sem kell, hogy a *larma* szóval nem »lármat csinálnak,« hanem »fegyverre« szólítják a falu népét, mert a *la armă*, *la arme* épen olyan szabályos megfelelője a vulgáris latin »ad illa arma!« kifejezésnek, mint a francia »aux armes!« [vagy vulg. latin *ad illam scolum* > francia *à l'école*, — oláh: *la școla*]. Az oláh paraszt azonban nem tudhatja, hogy *larma* annyi mint *la arma*, mert a latin *arma* szó a nyelvjárásukban nincs meg (az oláh irodalmi nyelv felelevenítette az *arma* szót a latinból). Az oláh *larma* szóról tudtommal azt tartják, hogy szláv közvetéssel került az oláh nyelvbe. Ennek határozottan ellene szól az említettem szó, mert a *larma* szónak a *zaj* jelentésnél eredetibb jelentését őrizte meg (amely a szláv nyelvekben talán meg se volt) és amely olyan korból származik, amikor a *larma* szónak az elemei: *la arma* világosak voltak. Megjegyzem, hogy nemcsak Temes-Vukovárott maradt meg a *larma*-nak ez az eredeti jelentése: ilyen értelemben használják az egész Bánságban az

oláhok (értesüléseim vannak erre nézve Temes-Doboz, Kádár, Balázsfalva, Kövéres, Unip, Szilas oláhlakta községekből).

Ezek az adatok a magyar nyelv szempontjából is figyelemreméltók a mi *lárma* szavunk miatt. Külön még nem foglalkozott ennek az eredetével senki, de már többször szóba került. Szarvas Gábor (Nyr. 22: 137) a német *Lärm* szóval magyarázta, reá hivatkozva Melich (Nyr. 24: 302) azt állítja, hogy az ófn. *lerma*-ból lett hátraható asszimilációval. Melich-Lumtzer Deutsche Ortsnamen u. Lehnw. című munkájában (167) ezt olvasom a *lárma* szóról: »Was das ungarische Wort *lárma*: Lärm, Geräusch (NySz.) anbelangt, ist unseres dafürhaltens aus den romanischen Sprachen (spez. it.) zu erklären und nicht aus dem deutschen *lerma*.« Hogy miért volna a *lárma* szó épen olasz eredetű, arról nincsen szó, tudtommal nem is bizonyította még senki olasz eredetűnek. Körösi, aki az olasz eredetű magyar szavakat (a fiumei gimn. 1891/92. Értesítőjében) feldolgozta, nem említi meg a *lárma* szót. Halász (Nyr. 17: 447) a szláv *larmavul* igét a magyar »német vagy francia (?) eredetű« *lárma* szóból magyarázza, de bizonyítékokat ő sem hoz fel a *lárma* szó német, vagy pláne francia eredete mellett. Nem is lehet, mert a nyelvtörténet cserben hagy a XVIII. században, ha a *lárma* szóra vonatkozó adatokat keressük. A NySz.-ból kitűnik, hogy ez a közönséges használatú szavunk a mai jelentésében kétszáz éves is alig van még. Az Oklevélszótár meg egyáltalán nem ismeri. Ime a NySz. rávonatkozó adatai:

Lárma [clamor, strepitus; lärm, geräusch]. *Lármát fúni*: *canere signa; praeludere ad pugnam; jelt adni, *lármát fúni*, készülőt fúni: dare *signum militibus PPBl. — Hiresül a dolog annak lármájától (Gyöngy²: Char 29.) *Lármáknak idején* senki szekerét előre menni ne engedje... (TörtT² 1: 163). Keserves jajoknak bővíti *lármáját* (Thaly: VÉ. 2: 362). Kétfelé csináltak *lármát* (Gér: Kár. Cs. IV. 504.) Tsak rossz *lárma* támadgyon is, annyira dobog szívek, hogy ugyan reszket tőle a vasderék (Fal. N. A. 209).

Lármás: [lamentans; wehklagend]. Össze-tépi haját, ruháját szaggatya, keserves esetét *lármásan jajgatya*. (GyöngyD: Cup.)

Föllármáz: 1.) [clamore incito; auflärmen]. Nagyon *fel lármázták* magokat a köblösiek is, mivel templomjokat elfoglalni ők sem engedték 1761. (Hazánk 2: 60). Nintsen már üdöd arra, hogy *fel lármázott* indulatnak külső háborújira figyelmetességgel légy (SzD: MVir 198). 2.) [terrorem excito; aufschrecken, allarmirem] Szirmai ha késik, ott szorul, ha addig Ocskay *fellármázza* Austriát (Bercs. Lev. 132).

Ezekből az adatokból nemcsak az tűnik ki, hogy a *lárma* főnév, a *fellármáz* ige és a *lármás* melléknév a XVIII. századnál nem régebbiek a magyarban (az egyszerű *lármáz* igére egyáltalában nincs adat a NySz.-ban) — hanem az is, hogy még a XVIII. sz. végén sem volt azonos jelentésű a *Geräusch* szóval. PPB.-ban (1782.-i kiadás) hiába keresem a *lárma* szót clamor címszó mellett: *kiáltás*, *üvöltés* szavakkal fordítja; acutissimus clamor: hangos *kiáltás*; dissonans clamor: illetlen *kiáltás*, immensum clamorem tollere: nagyon *kiáltau*, clamorus: nagy *kiáltó*, *zajgó*.¹ A *lárma*, *lár-*

¹ A *strepitus* címszó alatt sok más rokonértelmű szó is, de a *lárma* hiányzik, szintűgy a Wagner-féle Phraseológiában.

más szavakat csak a fõntebb idézett jelentésekben ismeri, a magyar-latin részben nem is jut neki címszó.

A többi idézetben is a lárma szó mai jelentésénél jobban talál az, amellyel ez a szó az oláh nyelvjárásokban szerepel: lármának idején = a mikor lármát, riadót kiáltanak; »ha lárma támad«, — »dobog szívek«, reszketnek, ... persze! mert nem *zajt* jelent a *lárma*, hanem *vészkiáltást*; »Ocskay fellármázza Austriát« — az oláh falvakat ma is *larma*-val verik fel; *fellármázzák*.

Míg a magyar *lárma* szónak a XVIII. századi jelentése kitünõen talál az oláh nyelvjárások *larma* szavának nyilvánvalóan igen régi jelentésével, eleve kizárja azt, hogy a németbõl származtassuk, ahol ez az eredeti jelentése igen hamar elhomályosult. Az, hogy az olaszban megvolt-e ilyen jelentésben az *allarme* a XVIII. században, nem tudom, de nem tudom elképzelni, hogy kerülhetett a XVIII. században olasz szó a magyar nyelvbe, mikor olasz eredetû szavaink mind legalább két századdal régebbiek.

Azt hiszem ezek után, hogy a *lárma*! vészkiáltást az erdélyi oláh falvakban halhatták a magyarok elõször, azok »*lármázták fel*« a falut az ellenség közeledtének hírére, vagy tüzvész esetén, azoknál volt a »*larma*« riadó (a német Allarm.) Lármát csak az oláh csinált eredetileg, tõlük tanulták a magyarok.

Nagyon valószínûnek tartom, hogy a *lárma* szónak az oláh eredetére való utalás van meg az oláhlakta vidékek szolgabiráinak sokszor fölhánytorgatott szavajárásában: *Nu fáce lárma māj mokány!* Evvel intik le a méltatlankodó, oláh parasztembert aki tiltakozik (félre veri a harangokat, lármázik, lárma-t kiált) valamilyen rajta esett sérelem miatt. Vajda—Vojvoda Sándor orsz. képviselõ annak idején országos felháborodást keltett avval, hogy felolvasott (magyar fordításban) egy oláh költeményt, amelynek a tartalma az volt, hogy az oláhság sokat túrt és tûr, lecsitítják, elnyomják, ha háborog; el is hallgat, csõndesen van, de észben tartja a rajta esett sérelmeket. A költemény refrénje ez volt:

»Nu fáce lárma māj mokány« --
De cinye mintye a román.

(»ne csinálj lármát mokány!« — de bosszuálló a román). A lárma szóeemben a szállóigében véleményem szerint eredetileg az oláh *larma*! vészkiáltás és a »*Nu fáce lárma māj mokány!*« mondás eredetileg ezt jelentette: ne lázongj! ne verd félre a harangokat! maradj nyugodtan!

A lárma szóról ezek után azt tartom -- a reávonatkozó eddigi véleményekkel szemben -- hogy se nem francia, se nem német, se nem olasz eredetû, hanem az erdélyi és bánsági oláhok nyelvébõl került hozzánk. Erre mutat 1) a hangalakja,¹ 2) az eredeti jelentése és 3) az a körülmény, hogy (épûgy mint a legtöbb oláh eredetû szavunk) csak újabban került a magyar nyelv szókincsébe.

(Budapest).

¹ A népnyelvi *alárma*, *alármáz* (Tsz.) kaszárnyaszó, a német *Allarm*-ból. Ez is mutatja, hogy ha az olasz *allarme*-ból keletkezett volna a magyar *árma*, a szóeleji *a*-nak nyoma kellene hogy legyen valahol a nyelvtörténetben.

A GYULAFEHÉRVÁRI GLOSSZÁK SZERZŐJE.

Írta Varjú Elemér.

A Magyar Nyelvőr ez évi 3. számában Pápay József tisztelt barátom a gyulafehérvári verses glosszák szerzőjének nevére vonatkozólag új véleményyt kockáztat meg, amikor az általam 1899-ben a gyulafehérvári kódex valószínű írójául megjelölt Johannes de Vathacha neve helyett a hasonló alapján Johannes de *Vatha*-t olvas.

Az igazság érdekében kénytelen vagyok jóhiszemű tévedését helyreigazítani. A kérdéses név, amint az eredetiről felvett fényképen tisztán kivehető¹, Johannes de Va | thacha. A végtelenül gyarló hasonmáson a második sorba jutott *tha* szótag teljesen hiányzik, ott a név *Vabha*-nak inkább olvasható, mint Vathacha-nak. Jól kivehető ellenben az utána következő pont, amely a tulajdonnevet a *consessus* szótól világosan elválasztja.

A Vathachai nevet tehát nem »okoskodás« hanem közvetlen szemlélet útján annak idején több kiváló peleografussal egyetértve állapítottam meg. Olvasása felől tehát nem, csupán kiejtése felől lehet vitatkozni. De valóminő eredményre csak akkor juthatunk, ha a dolgot kevésbé humorosan fogjuk fel, mint Tagányi Károly tette, ellenben komolyan körülnézünk, találhatunk-e analógiát tulajdonneveink között, amely azt bizonyítaná, hogy a szóban forgó név, ha szokatlan is, de nem okvetetlenül belső-afrikai hangzású.

Meg kell vallanom, hogy ma sem értem, miért tartotta Tagányi e nevet olyan képtelen hangzásúnak. Vathacha kétféleképpen ejthető ki; vagy mint Vataka (Vadaka) vagy pedig mint Vatacsa (Vadacsa, Vadasa). Egyik alak sem mondható egzotikusnak.

A *Vataka* névnél lehetetlen nem gondolnunk a zalamegyei *Vatká*-ra, amelyet Waathka alakban írnak 1391-ben (Csánki, III. 122.) s amelyből a leíró könnyen csinálhatott Vathachá-t.²

A Vatacsa változatban pedig, amelyhez hasonló hangzású nevet nem egyet találunk,³ úgy lehet a baranyamegyei *Wadasa* helynévre bukkanunk,⁴ amely 1262-ben ugyanebben a vármegyében, még előbb, 1255-ben pedig Riucsamegyében (később Kőrösmegye része) mint személynév fordul elő.⁵

De van még egy lehetőség is. Ha a szóvégző á-t csupán kihangsúlyzásnak tekintjük,⁶ akkor *Valacs*, *Vadacs* egészen közönséges hangzású helynév áll előttünk, amely 1395. és 1396-ban Vadachi László és János esztergommegei birtokosok nevében szerepel.⁷

¹ Az eredeti bejegyzést a feltalálás óta barbár kezek egy otromba bélyegző rányomásával olvashatatlanná tették.

² Ne felejtjük, hogy a Vathachai János nevét valószínűleg Péter barát, tehát nem a név viselője írta be a kézirat utolsó oldalára.

³ P. o. Kalocsa (Bácsmege), Palacsa (Szerémmegye), Balatha (Somogy megye) stb.

⁴ Csánki II. 533. 1450, 1498.

⁵ Árpádkori új Okmánytár, VIII. 44. -- Fejér, IV. 2. 347. — Smiciklas, IV. 597.

⁶ Bodok-Bodoka, Potok-Potoka.

⁷ Fejér, C. D. X/2. 386, X/8. 396. Lipszky, Repertorium 711. I.

Melyik helységtől, Vatkától, Vadasától vagy Vadacstól vette-e a nevét a kódexíró János barát, azt megállapítani sohasem fogjuk. Egy kétségtelen: a helységnevek mind a Dunántúlról valók, a kézirat írója pedig a budai sz. ferencrendi zárda lakója volt. Ennyit tudni a nyelvésznek épp elegendő; ismereteinket az író nevének pontosabb meghatározása alig vinné előbbre.

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL.

•DECSY OSMANOGRÁFIÁJA ÉS A NYÚSZ.-HOZ.

Irta Simai Ödön.

Hogy azoknak a tévedéseknek nem a védelmére, hanem magyarázatára, melyeket Csefkó említett cikkében (Nyr. 40: 463 stb.) a NyÚSZ-nak második kötetéből kipécézett, újra én szólok föl, annak két oka is van. Az egyik az, hogy mint tudva van, e második kötet létrejöttében nekem is részem volt, a másik az, hogy Decsynek nyelvújító szereplését illetőleg egészen más véleményben vagyok, mint a cikkíró. Amikor újra »védő, védekező ügyvéd«-nek csapok föl, amint Zolnai mondaná, főcélom: inkább nyelvújításunk szóalkotásokkal foglalkozó ágának előbbrevitele, annak megállapítása, hogy Decsy idézett művének valóban »olyan fölötte figyelemreméltó szókészlete« van-e és a »nyelvújítás szempontjából szóba jöhető valamennyi munka részletes feldolgozása után is marad-e belőle elég hasznavehető szóanyag? Nem szeretnék újra annak a gyanújába esni, hogy »tulajdonjogú birtokterület«-nek tartom a nyelvújítással való foglalkozásomat,¹ azért előre is kijelentem, hogy fiatalabb nyelvésztársaim között Csefkó az, akinek legtöbb érzéke van az új, vagy újszerű szók felismeréséhez, aki közülük eddig is legtöbbet használhatót nyújtott. Szeretném is, ha egészen e térre lépne át. Maradna még rajta kívül vagy tíz embernek tennivalója elég, ha a szóalkotások ügyét az 1760–1850-ig terjedő irodalom részletes, alapos kiaknázásával akarnók tisztába hozni. Az ellenem elhangzott vád nevetséges volta rögtön szembetűnő, ha e két emberöltőnek, a megújult Magyarországnak rengeteg irodalmi termékére gondolunk. Hogy volna egy emberélet mindennek átböngészésére elég, kíváltk, ha nem főfoglalkozása a: tudomány! Az volna jó, ha minél többen kutatgatnának e téren, de persze csak kellő előismeretekkel, régi nyelvünk szókincsének lehetőleg eredeti megismerése után, hogy ítéletünk elhamarkodott, következtetésünk téves ne legyen. Egy-egy író, egy-egy folyóirat, melyek valóságos csatárnái voltak új szavainknak, kellene kinek-kinek választania, átnézni, kora irodalmához viszonyítani, így egyszer csak eljutnánk oda, hogy az egész mozgalomról kimerítő részletes képet is nyújthassunk. És némileg fokozatosan kellene eljárunk, nem össze-vissza. Először a XVIII. századi újitókkal, hírlapokkal kellene végeznünk. Most, amikor Molnár Jánosnak, Barczafalvinnak újításait sem ismerjük eléggé, nagy hiba volna a Társalkodót vagy Tudományos Gyűjteményeket e tekintetben vizsgálat alá venni. Így könnyen rájöhetnénk arra is, mért kell pl. Decsy újításainak vizsgálgatása köz-

¹ Vö. MNy. 5: 136–9.

ben a korabeli hírlapok nyelvét is megismerni, kutatgatni azoknak írásaiban, akiket e szerző olvasott vagy legnagyobb valószínűség szerint olvashatott. Nagyobb székszissel kell dolgoznunk, nagyobb körültekintéssel. Ha pl. azt látom, hogy a *fegyvertár* Decsynél 1788-ban megvan, arra kell gondolnom, hátha a korabeli hírlapokból került hozzá, hisz ezek csupa háborús hírekkel vannak tele, melyekben a *fegyvertár* fogalmának okvetlen elő kell fordulnia, elő azokban a levelekben, melyekben a *névtár*, *levelestár*, *könyvtár*, *kincstár* stb. egészen közönséges. Ugyanígy gondolkodnék a *folyó esztendő-ről*, *folyó pénz-ről* is, hisz ezeknek a hírleveleknek sokszor kellett szólniok természetüknél fogva mindezekről. Az ilyen szónál pedig, mint *katonadét* a kuruckor irodalmában keresgelnék, de *legénydét*-re gondolva nem a NyÚSz-t igyekezném vele teljesebbé tenni. A *ködoszlop* is gyanus volna előttem, mert bibliai nyelvű íze van, stb. Szóval úgy szeretném, ha dolgoznánk azon a módon, melyre engem hosszú évek gyűjtései, botlásai tanítottak. Ennyit a »tulajdonjog» vádjának elkerülése céljából.

Csefkő cikkére térve át, először is azt a téves felfogást kell helyreigazítanunk, mintha a NyÚSz. két kötetében »Jelölések magyarázata» cím alatt felsorolt műveknek »tüzetes» feldolgozására mutatnának a rövidítések. Többször volt alkalmam rámutatni, hogy e forrásmunkákat a szerző tüzetesen mind ki nem aknáztá, nem is aknázhatta. Hol volna még akkor most is a jövő bizonytalan homályában e szótár, ha az idézett 500, nagyon is különböző vastagságú kötetet sorról sorra vizsgálgatta volna! De meg magukból a kötetekből is látszik, hogy az első inkább *szótárakra* támaszkodik, a második inkább magából a tulajdonképeni *irodalomból* való gyűjtés; az első rész, mondhatni, tökéletesen a szerző utánjárásainak eredménye, a másodikkal jó része az első nyomán másoktól közzétett számos helyreigazító adat együvé terelése. Ezek a Nyr. és MNy-beli adatok pedig legnagyobbbrészt nem egy-egy könyv alapos kiaknázásai voltak, hanem böngészgetések innen-onnan. Ez is egyik oka annak, miért nincs meg Decsy minden új szava a NyÚSz-ban. Ami megvan is benne, egyik-másik folyóiratban megjelent adatközlésből való. A kifogásolt adatok épen a Nyr. 32. és 33. kötetéből.

Zolnai bírálatára (Nyr. 38.) írt néhány észrevételemben már említettem, hogy én gyűjtöttem össze az NyÚSz. I. kötetének megjelenése óta közzé tett adatokat. A Decsyre vonatkozó adatok pedig teljesen híven vannak átvéve a Nyr. idézett kötetéből. A hiba tehát a Nyr.-beli pontatlan közlésekből került a NyÚSz-ba. Nem volnék igazságos érzetű ember, ha be nem vallanám egyszersmind azt is, hogy a nagyon is túlbecsült értékű adatok közül hármát én, kettőt Tolnai Vilmos közölt annak idején az említett kötetekben. Köszönetet is mondok a helyreigazításokért.

Mielőtt annak eldöntésére is áttérnék, hogy nagy hibát követett-e el a NyÚSz. akkor, midőn Decsy fenti munkájával, mint szokták mondani, oly mostohán bánt el, engedje meg Csefkő, hogy szívességére én is szívességgel feleljek. Helyre fogom igazítani én is az ő adatait. Használni akarok, nem korholni. Dicséretére legyen mondva, idézetei lapszám tekintetében kifogástalanok, de nyelvtörténeti tekintetben sok tévedésre adhatnak okot, mert beléjük az eredetiben épen nem található *alakok*, *szavak* vannak keverve. Nem szólok arról, hogy a kötőjeleket el-elhagyogattja,

pedig íróink ebben a korban még erősen ragaszkodtak hozzá, s mint helyesírási kérdés sokat szerepelt nyelvtudósaink és nyelvújítókunk vitatkozásaiban; azt is csak futólag említtem, hogy a szövegbeli kettős mássalhangzókat önkényesen egyszerűsíti, az egyszerűeket pedig megkettőzi (kösség h. község-et, megkissebbítette h. megkisebbítette-t, ditsősségről h. ditsőségről-t, közönségessen, erősebb, szorossan h. mai alakokat, gyuľadás h. gyuľadást stb.), bár ezek mind ennek a kornak éppen jellemző helyesírási helytelenségei. E hibák valószínűleg csak a korrektor mulasztásai s csupán a helyesírás történetére nézve szolgáltathatnak hibás dátumokat.

Az a körülmény azonban, hogy az eredeti *tsatazások tsatarozások*-ra változott, már nyelvújítási szempontból is nagy tévedésre vezethet. Az idézetbeli hibás alakot ugyanis mindenki ismerve a XVIII. század végebeli könyveinknek nem ritkán pontatlan ékezéseit *csatározás*-nak fogja olvasni; ha pedig úgy olvassuk, akkor Decsy kerek 60 esztendővel előbb megalakotta volna ezt a szót, mint eddig hittük.

A folyó *esztendőbeni* alak is gyanús volt előttem. Ugy tudtam ugyanis eddig, hogy az *-i* melléknévképző csupán a *-kor*, *-szer* ragos határozószókhoz (egykori, utólszori stb.) járult főleg, az *előbbeni*-t említhetem, mint *ban-ben* ragos határozószót *-i* képzővel. Az *időbeni*, *esztendőbeni* alakok helyett vagy *időben való*-t, *esztendőben való*-t mondtak, vagy rövidében: *esztendőbelit*, *időbelit*. A Csefkő idézte hibás alak csak a XIX. sz. 30-as éveiben kezd föl-föltűnni (vö. NyÚSz. 397.), Decsynél is a régibb: *esztendőbeli* forma olvasható.

Jót áll sincs a könyvben, hanem a valószínűleg eredetibb *jól áll* alakot találjuk az idézett helyen. A *gut stehen* szószerinti fordítása lesz; alkalmasint a *helyt áll* mintájára vette föl ma is szokásos alakját.

Egy másik azt hiszem újabb alakot helyettesített a cikkíró régibb fejleménnyel a *nőttön-nő*-ben. Az eredetiben ugyanis *nöltön-nő* olvasható (*közteher* alatt). A NySz. csupán a *t-s* alakot ismeri, a *nöl* alak is később lép föl, mint a *nő*, vö. *fő* és *föl*, továbbá: *szólton-szól*, *folyton-foly*, stb.

Az Osmanografia tudós szerzőjének nyelvújításunkhoz való viszonyára nézve, azt tartom, nem elégséges azt a 80 »egy egész kis szótárra való adatot« figyelembe vennünk. Magának Decsynek ezirányú nyilatkozatát is tekintenünk kell, mely éppen az idézett munka előszavában olvasható: »A' hadi dolgoknak le-írásában elő-forduló Frantziáktól költsönözött szókat, a' hol lehetett fordítottam; a' hol pedig nyelvünk' szüksége nem engedte, a' német íróknak ditséretes szokását követvén, hasznosabbnak tartottam azokat kevés világosítással magok valóságában meg-hagyni, mint fattyú költemények által meg-homályosítani« (Elölj. b. 13–14). Aki így nyilatkozik, aki a XVIII. század végén is a franciáskodó németek példájára hivatkozik, amikor nyelvújítóink éppen az »idegeneket kihajigáló« németek után indulnak, attól nem sok új szót lehet várnunk. Mint fordító, bizonyosan el-elkövet egynehányat, de Csefkő adatai közül igen kevés az, amit Decsy egyéni alkotásának tarthatunk. Hadi műszót, amelyeket pedig, mint fentebb vallja, alkotott, alig találunk a gyűjteményben, ami van, az is a Magyar Hirmondóból került hozzá, mint látni fogjuk. Inkább terjesztője, alkalmazója volt néhány jónak ítélt új szónak, mintsem alkotója. Egy-egy új szó életének történetére nézve értékes csak tehát Csefkő gyűjteménye. Ám a NyÚSz-

nak első sorban az új szó első előfordulásának, szerzőjének megállapítása volt célja, nem a szó elterjedésének is mentesítésére. Véleményem szerint, a korabeli irodalom tüzetes feldolgozása után alig fog szerepelni Decsy neve a NyÚSz. újabb kötetében s így be fog igazolódni, hogy a hiba, amit a NyÚSz. II. kötete az Osman. szórványos feldolgozásával követett el, nem sok szót érdemel. Egynehány itt felsorolt szóról már most módomban van beigazolni, hogy a korabeli hírlapokból került hozzá:

Befizet: M. Hírm. 1780:604: »derekasan be-fizetett az Ánglusoknak«. Alkalmasint a népnyelvből.

Divatjában van igen gyakori a M. Hírm. 1786-i folyamában; régi és népies értelmében: a' maga divatjából vagy érő voltából (663); így a' divatja« (u. i.); »29 grajczár leszsz a' divatja« (u. i.).

Borkereskedő: M. Kurír 1787:136; *könyvkereskedő, nádméz kereskedő* stb. már M. Hírm. 1785, I. M. Ny. 7:218.

Fegyvertár: M. Kurír 1787:830. Egészen bizonyos, hogy Decsy innen vette.

Folyó esztendő: M. Hírm. 1780:7, u. i. 54: *folyó hónap is; folyó száz u. i.* 1784:385.

Fölcserél: M. Hírm. 1785:339 már *felcserélődhet* is.

Földíró: M. Hírm. 1785:303; *földírás* Molnár J. Könyvház 1783:3:79.

Hűtorsos: M. Hírm. 1786:356.

Homlokírás: Molnár J. Könyvház 1783:2:162, M. Kurír 1787. 459 is.

Imádságház: M. Hírm. 1782:51, 52.

Házal: M. Hírm. 1782:116: »házallás avagy házanként való árul-gatás«. Tehát: hausiren.

Költekezés: M. Hírm. 1786:421: »legkissebb költekezést se tegyenek«.

Közsükség: M. Hírm. 1785:339.

Lebeszél: Hunniás 1787:35: »Tovább megyen sorra lebeszélésébe«.

Svéd: már Csúzynál; 1778-ban jelent meg a: *Svéd*i grófné c. fordítás; a M. Hírm.-ban igen sűrű.

Ezekkel az adatokkal, melyeknek számát szaporítani nem nagy fáradságba kerülne a korabeli irodalomból, melyet a 18. sz. végén Bécsben székelő magyar írók bizonyára jól ismertek, köztük Decsy is, azt hiszem beigazolódott, hogy az Osmanográfiának nyelvújító hatása teljesen eltörpül a korabeli hírlapoké mellett. E fordítás hézagos feldolgozásából következő hiba a NyÚSz.-ban sokkal kisebb, mint az a hiány, melyet a XVIII. századi hírlapjainknak majdnem teljes mellőzése okozott. Elsősorban ezt kellene pótolnunk, Molnár Könyvházából szedett adatokkal toldva meg helyreigazításainkat. Mindaddig Decsyről, mint nyelvújítóról csak igen könnyen megdönthető alapon beszélhetünk s egész határozottsággal csak annyit állíthatunk róla, hogy mint majdnem minden kortársa, ő is terjesztette írásaiban a Hírmondó s Kurírnak néhány helyesebb szóalkotásait.

Budapest, 1912 január 2.

SZARVAS GÁBOR MINT ÍRÓ.

Irta Turóczi József.

II.

A forradalom után lassan meginduló irodalmi élettel a magyar híriapírás hőskorszaka is mintegy újra előről kezdődik, tapogatódzva és bizonytalanul ugyan, de sokkal színesebben, mint ahogyan Ferenczy vázlata s az irodalomtörténeti kézikönyvek néhány sora sejteti a távoli szemlézővel.¹ Soha annyi tehetség s egyben annyi túlzás, mint a forradalmat követő két évtized irodalmában. Szinte naponként új lapok és folyóiratok indulnak meg, rövid működés után másoknak adnak helyet. Új tehetségek bukkannak föl a szépirodalmi vállalatok lapjain; a francia, német és angol irodalom remekei magyar fordításban új szempontokat nyitnak a magyar olvasónak. Magyar novellistákkal egy sorban olvassuk Balzac elbeszéléseit, Humboldt leírásait, Dickens Christmas Carol-ját, s együgyű vidéki tudósítások mellett Bürger Lenore-jának döcögős fordítását. A folyóiratok között gyors nép szerűségre tesz szert a Hölgyfutár, melyet 1856. óta az 50-es évek legkedveltebb lírikusa, Tóth Kálmán szerkeszt. S a Hölgyfutárban kezdi meg Szarvas első irodalmi szereplését a nyilvánosság előtt az 1858. évi 201. számban megjelent egri levelével, s folytatja 1860. júniusáig.²

Az a kép, melyet Szarvas leveleiből rekonstruálhatunk, nem Egernek vagy Bajának, hanem a vidéki kis magyar városnak a képe. Ezen a képen a forradalom alig változtatott valamit, a politikai és társadalmi átalakulások csak halvány nyomot hagytak rajta; körvonalait nem tették élesebbé; színteltjei még most is bizonytalan ködbe folynak át. Irodalmi élet alig van; Nagy-Körös Arannyal és irodalmi körével, Kolozsvár, Marosvásárhely csak néhány távoli fellobbanás. A forradalom voltaképpen még csak a fővárost alakította át, aminthogy a francia forradalom is lényegében csak Párizshoz, a német Berlinhez, az osztrák pedig Bécshez kapcsolódik.

Szarvas Gábor kis városa sötét, görbe utcáival, mulatságaival, komikus gavallérjaival, cigányaival, hivatalnokaiival, hírlapíróival, akik gyakorlati tanácsokat adnak a színészeknek s szerelmesek a kopott primadonnába, vén kisasszonyaival, úgy jelenik meg előttünk, mintha egy kotzebue-i vígjátékból hasított volna ki. Valaki végig megy az utcán, nincs rajta semmi föltűnő, de kalapjának színe, karjának tartása, vagy egyéb jelentéktelen mellékesség elég arra, hogy Szarvas tollára tűzze, vonásait eltorzítsa, s tágra nyitott szemével, megnyúlt karjaival furcsán áll ki a sorok közül a szegény áldozat. Féltszege nem esik szigorúbb erkölcsi elbírálás alá, az író nem áll vele szenvedélyes ellentétben, mint pl. Molière a maga alak-

¹ Ferenczy József, A magyar hírlapirodalom története 1780--1867. 1887. 488 s. köv. l. — Ennek a korszaknak az irodalom története érdekes háttérrel, küzdelmeivel, új értékeivel még nem találta meg a méltatóját. Gyulai Pál kritikai dolgozatai, Salamon Ferenc és Erdélyi János tanulmányai ma is elszigetelten állanak még.

² A levelek összeállítását I. Simonyi i. m. 19. l. Az első levelek P-a, a későbbiek Paprika, majd Papp Rika jelzéssel jelentek meg; az utolsó 1860. jun. 16-án: Bajai Nagyharang, kongatja Papp Rika. Utóda a Bors nevet vette föl, de levelei közel sem járnak a Szarvaséihoz.

jaival; csak a divattól, a nagyvilági haladástól való elmaradottsága, vagy bizonyos megszokott formákkal való összeütközése teszi komikussá egy olyan ember szemében, akit sorsa egy kis poros katedrához köt s aki esténként Shakespeare-t és Goethe-t olvassa.

Szarvasban hiába keressük Jókai derült humorát, vagy régebbi novelláink naiv, adomázó jókedvét. Felhasználja a komikai hatáskeltés minden eszközét, hogy olvasóit megnevettesse, maga azonban nem vesz részt ebben a nevetésben, vagy csak igen ritkán. Szójátékaiban, ötleteiben van valami fanyarság, hideg szellemesség, mely a Becsület és szerelem című egy felvonásos vígjátékában már cinizmusba megy át. Olykor azonban megváltozik minden: a szók, a mondatok elkezdenek ragyogni s előttünk áll az a Szarvas, aki csak keveseknek nyilatkozhatott meg igazán egész életében, s körülfogja az embereket, a tárgyakat túláradó lírájával; föloldja a formák merevségét a hangulatok gyorsan változó egymásutánjában. Máskor nyugtalanul és kapcsolat nélkül ugrik egyik ötletről a másikra. Magával ragadja az olvasót, aki a gondolatok hirtelen változása következtében elveszti a fonalat s csaknem akarat nélkül fordul egyik hangulattól a másik felé.

Szarvas egy furcsa helyzet, komikus hatás kedvéért mindent föláldoz, s ilyenkor ötletei, melyek máskor epigramm-éliek, hatástalanul pattannak szét, fárasztók s — ami ritkaság nála, unalmasak. Egy pár levele novella-szerűen kezdődik, valamilyen helyi anekdotához kapcsolódik, megjelenít egy különös eseményt, elének állít két-három embert jellemző vonásaikkal, aztán gyors drámai dialógusba oldódik föl.

»E napokban«, írja egy helyütt (Hölgyfutár, május 8.) »épen azon a kis járdán sétáltam, mely a főutca egyik felének körülbelül egy tizedét foglalja el s nekem úgy tűnt föl, mint egy oáz a Szaharában, s épen az jutott eszembe, mennyire örülhetnek az ily gyilkos kövezetnek, minő a mienk, a cipészek, csizmászok, bocskorászok, meg a tyúkszemflastrom-készítők, midőn valaki vállamra üt: — »Tudja öcsém, kezdte az öreg úr, mit kell az embernek leginkább félteni? — Hát kétségkívül a kedvesét, akarom mondani, a feleségét. — No azt mégsem gondoltam volna, hogy Ön olyan szörnyű rossz talányfejtő; mernék fogadni, hogy az X... lap többrendbeli jutalma közül egyet sem nyert még meg! — a hátát, öcsém, a hátát kell az embernek leginkább félteni stb.«

Ez az öreg úr aztán még többször felbukkan a levelek során bohókás külsejével, mint színházlátogató vagy a divat kérdéseinek alapos ismerője és báli tudósító, amint citromvizes szökökutakról, csillárokról álmodozik, s kopott frakkjával, gyűrött nyakkendőjével egy-egy érzelmes nótát huzat. — A Mohamed prófétáról és a hegyről szóló, ismert mondás elbeszéléssé szélesedik.

»Volt egyszer egy igen nevezetes ember, úgy hiszem, tudja mindenki: Mohamed, a nagy próféta. Mint beszélük, az öreg úr egy ízben ebéd után, ami más közönséges emberen is megtörténik, igen jó kedvében volt; s beszéd közben eszébe jut neki, hogy jó volna már a népnek is valami mutatni. Kihirdetteti, hogy ekkor és ekkor csakugyan valami csudálatos dolgot fog mutatni, azért akinek operngukkere, cvikkere vagy bármi néven nevezendő szemfegyvere van, azt hozza ki magával, mert az efféle csudát minél inkább látja, annál jobb. — Dictum, factum, amint

mondta, úgy lett. Töméntelen nép, ki kocsin, ki számaron, ki gyalog gyült össze a városon kívül a csoda látására. A próféta megjelenésére a nép közt legott síri csönd lett; most bizonyára egy se bánta volna, ha a homlokán is még néhány szeme nő. A próféta ekkor a hegy felé fordul s parancsolja neki, hogy jöjjön hozzá. A hegy nem mozdul. — A nép bámul, vár és retteg, gondolva magában ilyenfélét: Jaj neked, szegény hegy, a próféta haragjában most minden bizonnyal összemorzsol! s leste, hogy mit fog erre mondani az ihletett férfiú, akinek Gábor angyal súgja az ég parancsait. A próféta azonban, miután látta, hogy a hegy nem fogad neki szót: No ha te nem jössz el hozzám, majd elmegyek én hozzád, e szavakkal fogta magát és odament a hegyhez. Hogy mit csinált ott, nem tartozik ide.» (Hölgyfutár. 1858. április 12.)

Van Szarvasnak egy levele (Hf. 1859. május 24.), mely világot vet az ő széleskörű olvasottságára s egy bizarr ötletet valósít meg. Az irodalom, tudomány, filozófia és művészet legnagyobbjai, szellemi tornára vonulnak fel egy-egy rájuk jellemző vagy nekik tulajdonított mondással az ajkukon. A vita tárgya a női hűség és állhatatosság, melynek bőven akad védője és támadója. A komikus hatás itt részben az idézetek szándékos elferdítésén, neveléses kiélezésén, részben azon az ellentétben alapul, amely a szereplők és a nyárspolgári keret közé ékelődik: Accursius, Homeros, Cato, Rousseau, amint egy egri polgárral vitakoznak! A félig komolyan indult hangulatot maga az író bontja meg, mikor I. Ferenc francia király mellé odaállítja a Rigoletto operai hercegét. A görög Homerosnak két üres német sor mellett kell meghúzódnia. Agricola latin bölcsesége egy Confucius-paródiának ad helyet, s Tibullus mélabúja Dr. Saphir útszéli szellemességében olvad föl. Két kedves írója Cervantes és Arany János, s egy kedves könyve, a biblia zárja be a szakadozott és szüntelenül kilengő sort.¹

A kisvárosi élet két legfontosabb eseménye, a bál és a színház, minduntalan visszatér a levelekben. »Bál! Minő varázserővel bír e piciny szó, megfordítva láb — jó hogy nem magyar szó, különben kuriozus jelentést lehetne belőle kibetűzni; dalidó magyar volna ugyan, de a dal benne más valamire emlékeztet.« A kaszinóbál a megyefőnök rokonszenves alakjával, a jótékony célra adott bál, »melynek címével senki sincs tisztában: volt neki vagy öt neve is, azért leghelyesebben cselekszünk, ha — izé-bálnak nevezzük.« A vidéki bálók tipikus hősei, a táncoló párok, a cigánybanda érzelmes játéka, a bálkirálynő, aki fölkarolja a kis várost, pártokra bontja, összeveszíti az embereket és hosszas, szenvedélyes hírlapi polemiák előidézője, szinte megelevenedve jelennek meg előttünk. De minden gúny és csúfolódás közül kirezeg a táncolni nem tudó ember félig humoros mélabúja, amint bizonytalanul áll a bálterem párás levegőjében s egy csípős megjegyzéssel könnyít elfoglaltságán.

Szarvas színházi tudósításaiiban és rövid kritikáiban nem pusztán alkalmi gondolkodó vagy műkedvelő vidéki hírlapíró. Egyforma könnyű-

¹ Nagyon sajnálnók, jegyzi meg a szerkesztő a levél után vetett pár sorban, ha az ön elmés és igen olvasott levelei, ha csak a legrövidebb időre is megszakadnának.

séggel és jártassággal mozog a magyar és külföldi drámairodalomban s olykor fölületesnek látszó vagy csak odavetett ötleteinek is erős gondolati háttérük van. A színészek játékát bírálva Hamletet idézi s több helyen finom elemzését adja Shakespeare-nek. Míg egyrészt csúfolódva támad a Molnár és gyermeke banalitásaira, a kontár vándorszínészek szavaló előadására, merev taglejtéseire, másrészt csaknem ujjongva lelkesedik Goetheért vagy a vendégszereplő Lendvai játékáért. Nem elmélkedik hosszan és elvontan, hanem teljesen átengedi magát a pillanat hatásának: a kritikus fölolvad az eszményi nézőben. Az eszmei tartalmat többre becsüli a hatásos színszerűségnél s innen van, hogy a divatos magyar és külföldi darabok közül csak kevés tudja lekötni érdeklődését. Az eszmei tartalom valóságos keretben, a körülöttünk kavargó élet színes keretében jelenjen meg; az író a mindennapi élet eseményeit vetítse a színpadra, megfosztva minden mellékességtől, hogy semmi se zavarja meg a jellemek és a cselekmény következetes kifejlődését.

Az objektív kritikából azonban minduntalan kikívánczik a humorista. Lendvaiék Egerbe érkezése eposzi kedvre hangolja. »Férfiut és nőt énekelek, kik legnagyobb hideg közepette jöttek Egerbe, gyorskocsin avagy postakocsin, éneklő róluk, s a várost melyet a hurigazdag paradicsomnak kándátusai ágyúkkal sem tudtak bevenni, meghódították mint Isten választott népe Jerikót, pusztá szóval.« A szinlaposztó versikéjére pattogó, de különben naiv alexandrinusokban válaszol:

Hogy elmész Sándorkám, ezt nagyon jól teszed,
Ebből kitépszik, hogy van számító eszed.
Jegyezd meg Sándorkám, mit mond neked Sára:
Szegfi, Palatka, Váradi és mások
A hogyan játszanak, az csakugyan már sok,
Hagyd őket valahol az országban, hagyd el,
A gardróbot pedig, amint van, úgy add el,
S végy helyette szebbet, végy helyette egy mást,
Igy aztán szívesen látjuk viszont egymást.

»Hogy versben búcsuzunk el a színészekről, jegyzi meg kissé mentegetődzve, ez azért van, mert ők is versben búcsúztak el. Átkozott rossz vers volt, még ennél is rosszabb, amit mi írtunk« (február 16).

A novella, ha nem válik kis lélektani regénnyé, mint az újabb német és francia elbeszélőknél, kész kialakult jellemekeket hoz egymással érdekes kapcsolatba vagy bonyodalomba. A jellem fejlődésének rajzát kikapcsolja művészi feladatai közül s hősének valamilyen döntő eseményhez, fontos tettehez való viszonya teszi tulajdonképeni tartalmát. A modern novella a régitől abban is különbözik, hogy nem marad meg az események egyszerű, tárgyilagossá elbeszélése mellett, hanem ennek különös fejlődését vagy változatait lélektani okokra vezeti vissza. A novellának ilyen kifinomodott, művészi eljárásától Szarvas nagyon távol áll, mint Kemény Zsigmondot s néhány bizonytalan kísérletezőt kivéve, egész régebbi irodalmunk. Szarvas elbeszélésén keresztül nem halljuk ki az események hangját, mert tárgyai-
nak jelentéktelenségével csak igen ritka esetben tud megbirkózni. S valóban a jelentéktelen tárgy olykor jobban próbára teszi az író erejét, mint

a legbonyolultabb probléma. A részletek gazdagsága, hullámzó melegsége és tréfája elvesz a forma ziláltsága következtében. A művészi önfegyelmetség és koncentráció megtörik a tárgyak meddőségén. Szarvas irodalmi mintái (hogyan voltak ilyenek, annak kétségtelen bizonyítékát látom olvasmányában) az ő elszigeteltségükben, ügylátszik, elvesztették ható erejüket a benyomások és élmények fölszíniességével szemben. Ennek az élményi háttérnek kellett volna mélyülnie, az ünt tárgyak helyébe kellett volna újaknak lépniök, hogy határozott és érdekes elbeszélő tehetsége ne csak sokszor formátlan kísérletezésben nyilatkozhasse még.

Az természetesen az író fordúl meg, hogy milyen tárgykörhöz kapcsolódik vagy milyen ellenállást fejt ki a környezet hatásával szemben. Ha a poétika az írókat világnézetük, s a lélektan lelki életük szerkezete alapján osztályozhatja, a magasabb értelemben vett stilisztika, mint az írásművészet elmélete, a vérmérsékletet veheti osztályozása alapjául. Szarvas írói vérmérsékletét *kritikusnak* nevezhetnők, mely a régi lélektan kolerikus vérmérsékletének felel meg. Jellemző vonásai: a támadás kedve, a szatírára való hajlama, mind erre vallanak. Leveleinek fanyarsága, melyet már kiemeltem, s a későbbi évek polemiái közös eredetűek. S vajjon nem ezen az alapon kell-e Szarvasnak további fejlődését magyaráznunk? Amint az egyéniségében gyökerező kritizmus határozottabbá és élesebbé válik, mindinkább el kell fordulnia a szépirodalomtól s a szubjektív szatírától a komoly, tárgyilagosabb vizsgálódások felé. A tárgyi változással kapcsolatos a stílus fejlődése. Minden kritika összehasonlításból indul ki, mert mindig adott dolgokat mér bizonyos megállapított formákhoz vagy törvényekhez. Ezt teszi Szarvas, ha a kisvárosi polgárt összeütközésbe hozza a társadalmi formákkal, a divat követelményeivel; főszköze a torzító gúny, mely az összehasonlítást önálló játékká változtatja. Egészséges nyelvi konzervatizmusában a kritikai stílusnak csak egy fejlettebb foka nyilvánul. A gúnyos él ritkább és élesebb. Nyelvészeti működését egy bizonyos szempontból úgy tekinthetjük, mint egy szilárd meggyőződéssel s határozott nézetekkel bíró egyéniség reakcióját mindennel szemben, ami felfogásával ellenkezik. Kísérletet fog tenni arra, hogy a fejlődésben zavart okozó idegen elemeket eltávolítsa s az így támadt hézagokat újra kiegészítse. Stílusának eszközei most általában a tudományos előadáséival azonosak. Első sorban pusztán tényekkel kíván hatni s az adatok rendszeres fölállítására törekszik. A mondat-szerkezetek világossága, a szóhasználat biztossága, a képek, metaforák és feltűnőbb jelzők hiánya világosan mutatja az eltérést e stílus régebbi szépirodalmi fokától, melynek már csak az előadás élénkségében látni nyomát. A népiesség, mely kortársai egy részénél öncél s pusztán külső díszítő elem, nem a népi sajátságok túlhalmozásában jelentkezik nála, hanem abban a közvetlenségben, mellyel gondolatai megtalálják legmegfelelőbb nyelvi kifejezőket, a mondatritmus tisztaságában, mely kerül minden bonyolultságot s arányosan osztja el a hangsúlyokat. Tóth Béla színeket és képeket kereső szeme művésziellennek találhatta Szarvas fahangú prózáját, ami bizonyára túlzás vagy tévedés; aki szereti a nyugodt formákat, ma is élvezetet talál e próza csöndes és rejtett szépségeiben.

(Folytatjuk).

TÁRCÁK GIRGÁCIÁBÓL.

Irta Berczik Árpád.

II.

A magyar nyelvnek földrajzi tréfái meglehetősen határozatlanok, s amily kevésbé írható körül Bergengóciának területe vagy az Óperencia végei, oly tág a Girgácia fogalma is. Tulajdonképen a Kerka-mosta Göcsej illetné e dísznév: Kerka, tehát Kerkácia, hanem aki alvidéki a pápai kollégiumba kerül, arról semmiféle hatalom le nem veszi a »gergác« nevet.

S végre hol van maga Göcsej is?

Egész Zalában ismételik azon adomát, hogy egy utazó, aki alólról a Murától vágott neki Zalamegyének, sohasem tudhatta meg, merre van Göcsej. Minden faluban azt erősíték, hogy Göcsej a szomszéd községben kezdődik, s ő átutazott rajta anélkül, hogy egyetlenegy helység magát Göcsejnek vallotta volna. A nép nagyon érzékeny a gúnynevek iránt s midőn mi Vasból Zalába kerülve, Novában azon tudattal szállottunk meg, hogy most a Göcsejben vagyunk, a nép nagy része vitatá, hogy a Göcsej csak odafönn a Szegekben kezdődik. A »Szegek« alatt egy falucsoport értendő, melyek közül majdnem mindegyiknek neve »szeg«-en végződik, u. m. Kustánszeg, Barabásszeg, Pálfiszeg, Györfiszeg, Gomlósszeg, Szamár szeg stb. Nem is csoda, hogy a göcseji név még nem lett dísznévvé, mert a dunántúli néplumornak ez a Rátótja, rákennek minden adomát, melyeket a rátótiak sem hallanak szívesen, mint pl. megnyújtották, mint a göcsejiek a bürrűt. (A bürrű t. i. nem érvén át a patakot, nem vettek helyette más deszkát pallónak, hanem megtoldták egy darabbal.)

Itt vagyunk tehát azon a földön, ahol az »ökreimek, lovaimak«, a »hallanája, törnéje« formái élnek, itt, ahol a kettős hangzók kellemes ejtése által nyelvünk bár sötétebb, tompább alapszínt nyer, mégis hangzatosabbá, dallamosabbá válik. Itt vagyunk, ahol a közép é-nek gyönyörű árnyalása a magyar nyelvet egyhanguságából kivetkőzteti, azon meggyőződést keltvén bennünk, hogy a helyesírásnak egyik legsürgősebb újítása volna a közép é-t külön jeggyel ellátni, hadd tanulja meg legalább egy közelebbi ivadék azt, amit a mostani könnyelműen elhanyagolt.

Azonban ne nyelvészkedjünk. Ez Budenzék feladata.

A nép közé elegyedtünk minden foglalatosságai között s mivel itt már több a nép előtt ismerős barátunk kísért, nem tartott többé senkisémet ispiónnak, vagy komédiásnak, bár találkozott elvétve ember, aki körülbelül fináncnak, katonaösszeírónak gyanított, midőn mi társalgás céljából mindenemű körülményeiket kutattgattuk és jegyzőkönyveinket töltögettük.

A göcseji embernek egyik legkedvesebb helye a »hőgy«, t. i. a szőlő, s mi elnéztünk mindenekelőtt a pákai hegyre már azért is, mert ennek völgykatlana az ú. n. Vajas-völgy csínosságával elűt a többi agyagos s homokos vidéktől. Páka nevezetes hely Göcsejben és ottan a rendesnél több kaputos ember lakik (tisztartó, kereskedő, orvos stb.), úgyhogy a vidéki ha azt akarja mondani, hogy valamely tanácsért, felvilágosításért Pákára megy, ezt így szokta kifejezni: »Eménék Pákába észért.«

A pákai hőgyön természetesen jól fogadtak. A hegyi pince sokkal tisztább és különb a falubeli háznál s látszik, hogy az odavalók életüknek

legkedvesb részét a savanyu bor élvezete mellett töltik. A bor osztogatásában a göcseji ember csak oly bőkezű, mint a magyar ember mindenütt, hanem különös az, hogy míg a bort kész örömmel osztja, a szőlővel fukaron bánik. A pincéket nem sajnálja, hanem egy gerezd szőlő után aszíve szakad.

Beszólunk egy pincébe. Egy asszony beinvítál és elének állítja a poharakat, melyeket a lopótökből színig megtöltött. Kiűritjük: »Egészségére, hugom asszony!«

— Az Isten úgy engeggye meg! válaszol ő.

»No tartson velünk hugom asszony is«, biztatjuk, hogy beszédessé tegyük.

— Köszönöm, ien má részesültem.

Hanem azért részesül ő másodszor is, s mikor tölteni akarok s kérdem, hogy színig töltem-e vagy sem, kijelenti, hogy: »jobb annak színig lenni, mert aztatát hiszem, hogy úgyis annyi van benne, amennyi szükséges.«

A pincében folyt a bor, s a nő egyre kínálgatott borral és füstös túróval: »Tessié, talán nem es juó, tegye a szájába!« Ezalatt a pince megnépesült. Ittlétünket a szomszédok is megtudták, s özönlött a meghívás. Az egyik érdekes útirajzokkal ígért mulattatni, mert ő jártas-köttes ember, aki — mint mondá — »megjárta már a Krisztus telekjét is.« A második csutorával jött át, s nagyon érzékenyen kér, fogadnánk el tőle egy-két pohár bort. A harmadik adomákat ígér, a negyedik kijelenti, hogy ő csak a pincében szeret enni-inni, a korcsmában nem, mert »nekem úgy van a zsidónál, mintha vizsájáról enném.«

S most tekintsünk végig a mai aratás egy részén. A kiejtési gyűjtés bőséges, a szó- és kifejezésbeli is meglehetősen; én csak az utóbbiakból jegyzek föl ide néhányat:

»Nem szeretném, hogy baj történnejk.« (Ősforma).

fekete hőlág szakadt rá (a lábára, melyet megütött),

időkorba maj csak elviégezzek,

csikót nevelnek a kancának = megugratják,

katona = zsupfogó favilla a háztetején,

terül = a gabona fejet hány,

hüöttre = este felé [hültével?]

szömre megy = paphoz megy, hogy magát kihirdettesse (Bácskában is ismerik.)

kapálni csak a szőlőt szokták, már a burgonyát porhálják.

forgodó: udvarló; ésszütt: együtt; gaborgyás: zivataros,

rosszu' lesz neked = megjáród,

tündéres ló = csökönös ló,

elbolondulni = eltévedni,

ez igen látszatos hel (egy dombon fekvő, szép kilátású házról).

lap = kisebb sík, róna,

fösütni valakit = megszegyeníteni, rápirítani,

egészséges nyavalya = éhség.

A gazdag gyűjtésből csak igen keveset jegyeztem ide izelintőül, a többit és még sok egyebet annak idején nyilvánosságra hozzák Budenz és Szarvas, kik a Göcsej helységeiről helységre bejárják, mi nemcsak hosszú időbe telik, hanem fáradságos munka is.

ÚJSÁGIRÓI DIVATOK.

Itta, Buzás Dezső.

Esett már szó ebben a folyóiratban arról, hogy egy-egy stílusvirág milyen nagyhamar elterjed az újságok révén; hogy némelyik idétlenségnek néhány évvel ezelőtt még híre sem volt, ma meg az újságoknak jóformán minden olvasó készséget felemésztő ereje következtében szegénynek-boldognak sülve-fölve használt szólásmódja. Kedvelt az ilyen, mert divatos, előkelő, mert olvasottságot fitogtató. Ilyen a *beállít, kivált, kikapcsol* stb., amik nélkül politikai, irodalmi, esztétikai elmefuttatást, beszélgetést el sem lehet képzelni.

Effélékben nem magukat a kifejezéseket hibáztatjuk, hanem értelmetlen, az eredeti logikai kapcsolatból kiragadott használatukat. Ezúttal is efféle járványos újságfrázisokról lesz szó. Ilyen a

jegyében. Csak úgy sejdítem, hogy ez az *in hoc signo vinces* ismeretes legendája *jegyében* született, vagy még inkább az asztrológia babonájából, amely kinek-kinek életfolyását jövendölte meg abból, hogy milyen égi jegy alatt született. Most azután mindennek van *jegye*. *Sikkasztások jegyében!* Ez a címe egy cikknek. (Világ 1911. XI. 23.) Vagy: *nagy siker jegyében* folyt le a matiné (Az Újság 1911. XI. 28.) Így olvassuk azután: *a szeretet jegyében, a nyomor jegyében* s mindenféle jegyet, anélkül, hogy valaki is értené, hogy mi köze mindennek a jegyhez. Ebbe a kategóriába sorozható a

nap-nak újabb használata is. Ennek a magyarázata már egyszerű. Keresd a németet! Katholikentag, Juristentag stb. Ezen a nyomon termett nálunk is a *gyermeknap, jogásznapi, tűzoltónapi* és sok mindenféle nap. Odáig logikus a használat, ha németes is az összetétel, hogy az a nap a katolikusoknak, jogászoknak nagy napja. Csakhogy eltakarják, elszűrkitik ezáltal a kifejezőbb, szabatosabb kifejezéseket, mert ezekbe a napokba van belebújtatva: kongresszus, gyűlés, értekezlet, tanácskozás egyaránt. Más szóval: a német divat itt az értelem rovására megy.

-közi. Őse alighanem a *nemzetközi*. Ez az ötvenes, hatvanas években teremhetett, mert akkori termés a sok *bani, -hozi, -téli* is,¹ amiknek már csak a jogászok műnyelve őrizte meg egy pár maradványát. Úgy látom, sokáig maga volt ez a most már bevett összetétel, de legújabbban sok divatos társa van. Az újságok fővárosi rovatában lépten nyomon ott a *kerületközi* bizottság, a posta és táviró rovatában a *helyközi* v. *városközi* telefon, a sporthírek közt a *klubközi* mérkőzés, olvasni *felekezethközi* békét stb. (Az Újság 1911. XII. 17.) Ez a szerkezet kétségtől kényelmes, bizonyos hát, hogy a példa ragadós lesz s még sok új *-közi* keletkezik rövidesen.

A *teljesítmény* alig egy esztendeje, hogy felütötte a fejét; gondolom a sportrovatban született meg ez is. Most azután van az úszóbajnokon kívül a festőnek, énekesnőnek, a gőzgépnek, mindennek teljesítménye s azt hiszem egy pár esztendő múlva senki fiának ortologus orra sem szimatolja majd a teljesítményekben a *Leistung*-ot.

¹ A legrégebb ismert adat a NyÚSz. szerint csakugyan 1859-ből való. — A szerk.

Befejezésül hadd idézzem itt az ugyancsak divatos, nagyképszerűsű, sok szóval semmitmondó újságíróstílusnak egy pompás termékét, amelyet számszámra látni. Ilyen eszközökkel ejti meg Claquehutes Frigyes a választékosságra éhes, naiv olvasót: »A miniszter pozsonyi látogatását ezen beszéd után sem tudjuk azon *vonatkozásokból kikapcsolni*, amelyekbe a harmadik egyetem ügyének új fázisát minapi idevonatkozó cikkünk *beállította*« (Világ 1911. VII. 6.) Tehát: a látogatás bele van kapcsolva a vonatkozásokba, azokba, amelyekbe az ügy fázisait a cikk beállította. Mit mondhat erre a pesti művelt társalgó? Óriási!

Szarvas Gábor negyven esztendőnek előtte az egész ember minden erejét belevitte a nyelvújítás torzításai, meg az idegenszerűség ellen való gyönyörű, győzelmes harcába. Negyven év óta mássá lett az embereket környékező világ, de sokban az ő belső világosságuk is, ez bizonyos. Hogy ennek új gondolatok, új kifejezések, új eszmekapcsolatok kellenek, ki tagadná? Úgy ahogy meg is vannak már a nyelvnek ehhez való új hatásai, de bizony nem magyar földből sarjadzottak, s nekem úgy tetszik: a mai irodalmi nyelvnek korszakos szóalkotásoknál, idegen szólásoknál sokkal nagyobb, mert belerögzöttebb betegsége az új nyelvnek lélek nélkül való volta. Szarvas Gábornak izzó munkássága ma sem multa hát idejét s a Nyelvőrnek tisztító harca ma is több a mi irodalmi nyelvünk kialakulása történetének egyik szép fejezeténél. Gyönyörű minta; eleven ható példaadás.

Tapolca, 1911. december.

ISMERTETÉS.

*Alkotó nyelvtudomány.*¹

Alkotó nyelvtudomány. Program és részletek. — Irta *Kaiblinger Fülöp*. — Budapest, Franklin-Társulat 1912. 8—r, 114 l. Ára 3 K.

Ginneken J. ép úgy mint előtte Dittmar kétféle nyelvtant különböztetett meg: az egyik a beszélt, a másik a hallott nyelv grammatikája;² az utóbbit még senki se írta meg. Landry E.³ a ritmust tanulmányozta úgy az előadó mint a hallgató fülével. Mindketten a nyelvtényeket új oldalról világítják meg és törekvésük jogosultságát nem tagadhatjuk. Sechey C. A.⁴ a nyelvtudomány helyét a megismerés körén belül szabatosabban meghatározta. Megkülönböztette a grammatikai elemeket a nyelvtan előtt keletkezett vagy azon kívül álló elemektől: az utóbbiak az egyén, az előbbiek a tömeg lélektanában gyökereznek. Ginneken és Sechey egyaránt szembeszállnak Wundt elméletével. Vossler⁵ ép úgy mint Benedetto de

¹ Szívesen közöljük ezt a második bírálatot is, mert némileg kiegészíti Csúri Bálintét, mely már sajtó alatt volt, mikor ez kezünkhöz jutott. K. F. elmemozdító értekezésének érdekes voltát bizonyítja, hogy egyszerre két dolgozótársunk is foglalkozik vele. — *A szerk.*

² *Principes de linguistique psychologique*. Paris, 1907.

³ *La théorie du rythme et le rythme du français parlé*. Paris, 1911.

⁴ *Programme et méthode de linguistique théorique*. Paris, 1908.

⁵ *Sprache als Schöpfung und Entwicklung*. Heidelberg, 1905.

Croce velük egyetértenek, amikor a fejlődésméleletet elvetik: az esztétikai és stilisztikai felfogást léptetik annak helyébe. Ha ezekhez hozzáadjuk Bergson¹ egyik főművét, mely inkább címével (»alkotó fejlődés«) mint tartalmával hatott, akkor elsoroltuk az »alkotó nyelvtudomány« elveinek fő-forrásait.²

A szerző hármas feladatot tűz ki: 1. A nyelvfejlődés törvényének megállapítását; 2. evolúciós nyelvkritikát! 3. értékelő nyelvhasonlítást. Célja: »hogymajdan a nyelvtudomány, ismerve a nyelvben működő alkotó erő lényegét, azzal tudatosan is alkosson« (3. l.). A nyelvészet így kulturfeladatot teljesít (10, 19 l.), gyakorlati érvényesülésének tere a nyelvoktatás (16. l.). A mesterséges nyelv alkotása elől elzárkózik, a meglevő adott nyelvek körén belül céltudatosan akarná a célirányos fejlődést siettetni. E végből »használjuk ki jobban a megértő tudattartamát és tudaterejét« (25 l.), állapítsuk meg a megértés feltételeit.

Az uralkodó nyelvtudomány vagy annak egyoldalú, elfogult művelői a bírálatra rászolgáltak és az okos polémia a tudománynak hasznára van. De a szerző a jogos bírálat hatását túllépi, mikor néhány odavetett mondattal úgy a történeti mint a lélektani alapon álló nyelvtudománynak hadat üzen (4, 26, 30 l.), sőt az iskolai nyelvtant is lekicsinyli (102, 105l.), pedig annak körébe tartozik a könyv több értékes és hasznos részlete. Az »alkotó nyelvtudomány«-nak se vizsgálódása köre se módszere nem új. A nyelvfejlődés új törvényét első sorban a »kázuspusztulás« igazolná. A germán és román nyelvek köréből vett példák a történeti nyelvtan körébe tartoznak és nem nyújtanak »óriási munkakört az új nyelvtudomány számára« (39. l. 1. j.). Az utóbbi a jelenségek magyarázatában semmikép se ér el többet azzal a gyors általánosítással, hogy »az emberiség mindjobban kihasználja a megértő szellemi energiáját.« A névmások csak erőltetve hajlanak meg a törvény előtt, s ez a szerzőben méltatlankodást kelt (49. l.). Azonos feltételek mellett az a nyelv, amelyből a ragozás kiveszett vagy amelyben a homonymák elszaporodtak, éppannyi energiát kíván a beszélőtől mint a hallgatótól; az arány csak akkor változik, ha a nyelvet ismerő tanító és a kezdő tanítvány állnak egymással szemben vagy a nyelv jelen (analitikus) szerkezetét egy régebbi (synthetikus) állapotával vetjük egybe. Keller Gottfried *West = Westwind* szavának beható jelentéstani fejtegetése se győzött meg az ellenkezőről (67—71 l.). A nyelvfejlesztés nevében a szerző elítéli a nyelvörzést: ez a neolog és orthodox nyelvészet régi harca. Felesleges részletezéssel cáfolja egy cikkíró³ merev állítását, melyet a gyakorlat nem igazol. Ez a fegyver kétélű és nagyon sok esetben a nyelvfejlesztő ellen lehetne fordítani, ha egy eleve helyesnek, célszerűnek tartott nyelvalak használatát terjeszteni akarná. Az értékelő nyelvhasonlítást a természetes fejlődés gyakran cserben hagyja. Nomothetikus tudományhoz ezen az úton nem jutunk, csak ideig-óráig érvényes mesterkélt szabályokhoz. Az egyén nyelvének behatóbb vizsgálata sok érdekes jelenséget vethet felszínre, amit

¹ *L'évolution créatrice*. Paris, 1907.

² Hozzá kell tennünk Jespersen munkáját: *Progress of language*, melynek tán legtöbbet köszön a szerző. — A szerk.

³ *Magyar Nyelvőr* 1902.

Meringer¹ adatai igazolnak. De törvényeket ezekre nem alapíthatunk, amíg hangzatos jelszó kedvéért a pszichológia és a történelem biztos talaját el nem hagyjuk.

Az »alkotó nyelvtudomány« programját a szerző előtt már mások felállították. Objektív hangon és tények alapján bírálták az egyoldalú elméleteket; a szerző szubjektív, inkább előadásba illő hangulatoktól kifakadásai (26, 48, 53, 55. l.) nem erősítik a nézetének helyességébe vetett hitet. Az uralkodó nyelvtudományt azoktól nem kell féltetni, de a szerző talán hasznosabb munkát végez, ha nem a felállított programot fogja megvalósítani. Felhívja az olvasót alapgondolata bírálatára, és azt határozottan el kell vetnünk. A részletekben várhatunk a szerzőtől értékes adatokat, ha a gyakorlatban, a tanításnál szerzett megfigyeléseit csoportosítja, a történeti nyelvtényekkel egybeveti és kiüldözi tudósok kritikai elveit a magyar nyelv köréből merített példákkal megerősíti vagy megcáfolja.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Fulák és szulák. A NySz.-ban két *fulák* szó van, az egyik a *fulánk* egyértékese, a másik pedig növénynév, a. m. *Convolvulus*. Erről Melich J. ír a MNy. 8: 28. lapján. Azt mondja, »a NySz. szerkesztői helyesen tették, mikor a két *fulákot* két külön szónak vették,« mert míg az egyik a *fűr* (rég *fül*) ige származéka, a másik Melich szerint a *foly* ige származéka, mert ugyanennek a növénynek *folyóka*, *folyófiú*, *fölfolyó*. neve is előfordul. »Tárgyilag tehát a *fulák* szinte kihívóan követeli, hogy az ő családfáját a *foly* igéhez kössük.« (Kassai is azt mondja, hogy a *fuláknak* »leghelyesebb neve a Hegyalján *folyóka* fű, mert felfoly és felkapaszkodik.«) Hogy **folyák* helyett azt mondták *fulák*, ezt hangtanilag is lehetségesnek mondja M. azon az alapon, hogy »van a népnyelvben a *víz-folyás* szónak (MTsz.) *víz-fulás* alakváltozata is.« Ámde ha belenézünk a MTsz.-ba, azt látjuk, hogy ez az alak csakis Mosony megyéből, Lébény-Sz.-Miklósról van közölve, tehát olyan vidékről, ahol az *ly* helyett mindig *l*-et ejtenek s ahol pl. a *tol* igét is *u*-val mondják (l. MTsz.!), mint pl. *gondolom*: *gondulom* stb. A *vízfulás* tehát csak akkor volna elegendő bizonyíték, ha a *fulák* is csak lébényszentmiklósi szó volna. — Egyáltalán, bocsánat, ilyen módszerrel ilyen anatómiai szóboncolással és hanghelyettesítéssel mindent be lehet bizonyítani, így bizonyítottak be minden lehetetlen szófejtést Kassai s a CzF-féle nagy szótár.

De éppen ennek a *fulák*-nak már Kassai is elfogadhatóbb magyarázatát adta. Azt mondja (id. h.); »*Fulák fű*, *fulánk fű* (Vesz. [Veszelszki fűvészkönyve 1798.] mintha lenne fűlankos forma fű; mert ezen fűnek az alsó levele hasonlít a kigyó nyelvéhez vagy fűlankjához.« — Azonban egyebet is figyelembe kell venni, amire M. nem ügyelt. A *convolvulusnak* rendes neve a *szulák*, s a hasonló hangzás valószínűvé teszi, hogy a két

¹ *Aus dem Leben der Sprache.* (Versprechen, Kindersprache, Nachahmungstrieb.) Berlin, 1908.

szónak van valami köze egymáshoz. Ezt még valószínűbbé teszik a következő körülmények. Van egy másik *szulák*, amely fulánkot jelent s amelyet a MTSz. szintúgy elválaszt az elsőtől, mint M. elválasztja egymástól a két *fulákot*. Ámde mind a két szuláknak van ilyen alakja is: *szulánk*, *szulánk*, még pedig több vidéken (MTSz.).

Már most, hogy viszonylanak egymáshoz ezek az alakok?

A *szulák* eredetét biztosan tudjuk, forrása a déliszláv (horvát) *svlak*, (szlovén) *slak*, ott is a convolvulus neve. Ez a *szulák* vette föl némely vidéken a fulánk jelentését, még pedig abból az egyszerű okból, hogy annyira hasonlított a *fulák* szóhoz. A hasonló hangzás sokszor okoz ilyen névátvitelt: az *orgona* fölvette az *orgovány* virág jelentését, az *ildomos* az *illedelmesét*, *csemöge* a *csemetéjét* (l. MTSz.) stb. A fulánkot jelentő *szulák* t. i. alig lehet a *szúr* ige származéka, mert ennek *szúl* alakja nem fordul elő sehol. Igaz, hogy néhány régi írónknál tuskét is jelent a *szulák* és tövisest a *szulákos*, de utóvégre ez is lehet a *fulák* és *fulákos* hatásának eredménye; vö. a NySz.-nak ezt az idézetét: »A praedestinációnak az a neme, mely elhagyásnak nevezetetik, *szulákosabb és fulákosabb* mint az elválasztásról való tudomány.«

Mikor aztán a *szuláknak* megvolt a virág jelentésén kívül a fulánk jelentése, a *fulák* is könnyen fölvehette viszont a szulákét, ez olyan könnyű képzetársulás volt, amilyeneknek a megléte és hatása százszor is be volt bizonyítva.¹

Az itt változt fejlődés fölvétele, úgy hiszem sokkal természetesebb és valószínűbb, mint a **folyák*-ból való magyarázat.

1912. febr. 1.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Huszár. Ismeretes Miklosichnak és Szarvas Gábornak e szó eredetéről adott magyarázata: szláv jövevényszó (részletesen Nyr. 22: 444—445). Ugyancsak szláv eredetűnek mondja már Dankovszky is, Lexicon, 1833.) Prikkel (Nyr. 28: 342—344.) Vámbéry nézetéhez csatlakozva, a törökségtől átvettnek tartja, de származtatását kétségtelenül megcáfolja Gombocz (M. Ny. 3: 220.) Prikkel említi Sárosy Gyula költői magyarázatát, helyesebben szójátékát: »egy halálának húsz az ára«, továbbá a másik mondhatnók történetírói származtatását e szónak: Mátyás király rendelete értelmében minden húsz jobbágy köteles volt egy lovast állítani. »Der gestellte Mann wurde *huszár* geheissen von *husz* (zwanzig) und *ár* (Preis).« E magyarázat forrása szerinte Majláth János Geschichte der Magyaren című munkája. Ugyaninnen idézi már Pesty Frigyes is (Nyr. 6: 24) ezt a délibábos eredeztetést. Pedig jóval régebbi ez a magyarázat. Szatsvai Sándor ezt írja a Magy. Hírmondó 1785-i évfolyamának 343. lapján: »A' mi régi eleinknek hadra valo fel-ülésekkor, minden Nemes-ember edgy Katonát adott: a' Polgárok pedig 20-an adtanak edgyet, azért minthogy 20 Polgárnak volt edgy Lovas-Katona az árra, innen *Huszárnak* neveztetett. Lesz talám valaki,

¹ Lehet, hogy ez a szulákot jelentő *fulák* szó csak egy írótól származik, a népnelyből nincs is kimutatva; — de *szulák* helyett »sajtóhiba« (mint némelyek vélik, l. MNy. 8: 94) nem lehet. — 1912. márc. 1. — M. M.

a' ki meg [még] ezt nem tudta.« Kérdés, hogy Szatsvai is maga találta-e ki ezt a magyarázást, vagy olvasmányaiból merítette.

Érdeemesnek tartottam közölni ezt a megjegyzést, nemcsak azért, mert a névvel együtt ez a magyarázat is elterjedt külföldön (Nyr. 40 : 429), hanem azért, mert még nálunk itthon is vannak öregebb történettanárok, akik vagy Sárosy szójátékát emlegetik mint komoly magyarázatot, vagy ha tudományosabb színt akarnak adni tanításuknak, Mátyás rendeletére hivatkoznak. Kleinpaul, ha tudja, bizonyára elfogadja a helyes magyarázatot, itthon azonban, azt hiszem, inkább a rosszul alkalmazott hazafias buzgalom hátráltatja a *húsz-ár* megérdemelt sutba dobását.

SÁGI ISTVÁN.

Jámbor. Már első nyelvtanírónk elemezte ezt a szót s megmondta, hogy tulajdonképp jó embert jelent (l. CorpGr. 26). Simonyi Zs. megállapította, hogy a 'jó ember, bonus homo' a középkorban Európaszerte elterjedt megtisztelő cím volt (A MNy. 1. kiad. 1 : 129, Nyr. 17 : 486). Horger Antal közölte, hogy Erdélyben a mindennapi nyelvben még most is szerepel bizonyos alkalmakkal a *jámbor* főnév (Nyr. 37 : 419) s olyankor körülbelül a. m. tisztességes ember. De nem vette észre Horger azt a nevezetes dolgot, hogy az ő saját hétfalusi csángó mesegyűjteményében ez a kifejezés még az eredeti teljes alakjában fordul elő. Azt olvassuk ott: »Meghívott mindenféle királyokat, hercegeket, *jó embert*, mindenfélét« (Népk. Gy. 10 : 330). És ismét: »Oan emberszagot érzek. Ki van itten s mi járatban van? [kérdi a Szél.] Akkor az asszony [a Szél anyja] azt mondja, hogy *jó ember*, és azt akarja tudni, hogy mi ennek a fának a gyümölcse« (uo. 375). Tehát itt is a. m. tisztességes, becsületes ember, s az első idézet, ahol a nagy urak után van említve, nyilván a régi használatot mutatja, mely szerint *jó ember* és *jámbor* a nem-nemeseket megbecsülő, megtisztelő kifejezés volt.

KOVÁCS MÁRTON.

Érdekes, hogy a megfelelő latin kifejezés is előfordul középkori magyar emlékekben, 1210 táján, a Várad Regestromban (26): »Ubi cum essent quidam boni homines, de provincia Zounuc, scilicet Michael comes de villa Pou, et alii *boni homines*.«¹ — Hadd idézzük még a következő adatokat a Zeitschrift für deutsche Wortforschung 1. k. 146—7. lapjáról: »*Guot man* im Mittelhochdeutschen die bekannte freundliche Anrede an einfache Leute, Pilger, Bettler und arme Tröpfe... Auch im klassischen Latein ist *bonus* in der Anrede ein Ausdruck der Freundlichkeit, *bone vir* etc., und so sagt in Ekkehard's Sanktgaller Chronik der blödsinnige Heribald zu einem eindringenden Ungarn: *sine, vir bone* (guter Freund!), quid vis ut nos bibamus? Mon. Germ. 2 : 106. Anderseits gilt *bone vir* auch für die Ironie [így a magyar népnyelvben is, vö. még fr. *bonhomme*]... Ausserhalb der Anrede begegnet *ther guato man* bei Otfrid... Hier kann von

¹ Egyébiránt *vir bonus* már a klasszikus latinság korában állandó kifejezés volt tiszteletre méltó ember értelmében, sokszor előfordul pl. Cicerónál is, l. IndgF. 29 : 87.

mitleidiger Freundlichkeit keine Rede sein, sondern die Bezeichnung der *guote man* kommt in diesen Fällen dem in der Rechtssprache üblichen *bonus homo* gleich (Grimm, Rechtsaltertümer, ed. Heusler u. Hübner 1 : 408, 2 : 382) und ist soviel wie ehrenwerter, angesehener Mann.« A *bonus homo*, *gute Leute*-féle állandó kifejezésről Pott, az ismert német nyelvtudós is szól több helyen, pl. Familiennamen 71. — A NySz-ban idézett *szent jámbor*, *pap jámbor*-féle régi jelzős kifejezésekhez járulhat még ez az érdekes mondat: *Az jó jámbor eszmég jó jámbort* szeret, gonosz gonoszt (Érdy K. 613b).

A SZERKESZTŐSÉG.

Anakronizmus Arany Toldijában. Egyik tanítványom Arany Toldijában a következő anakronizmust fedezte fel. A Toldi IV. énekének 14. versszakában ezt olvassuk:

»Hajh! be zokon esik most hallgatnom téged!
Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.
Máskor, a tűzhelynél tengerit morzsolva,
Ítéletnapig is elhallgattam volna« . . .

Itt szó esik a tengeri-morzsolásról. Már pedig a tengerit Nagy Lajos idejében, amikor a Toldi cselekménye játszik, még nem ismerték, mert ezzel a növényvel az európaiak csak Amerika felfedezése után ismerkedtek meg. Egy nagyobb tudományos szakmunkában (Dr. Johannes Leunis: Synopsis der Pflanzenkunde. Dritte Auflage von dr. A. B. Frank, 3 Bände, Hannover 1883.) utána jártam a dolognak s a kukoricára nézve ezt a felvilágosítást találtam. (1 : 830. és 2 : 813.) A kukorica hazája a forró égövi Dél-Amerika ahol az európaiak megérkezése előtt már régtől fogva és mindenfelé termesztették, mint egyetlen növényt. Eredeti neve a perui nyelvből származott *mais*, *mays*, *mahize* vagy *maize*. 1520. után elterjedt Spanyolországban, 1560. után Itáliában, később pedig a világ minden mérsékelt égövű helyén. A tengerit a magyarban kukoricán kívül török búzának is nevezik (a németben is: *türkischer Weizen*.) De ez az elnevezés téves, s a magyarázata az, hogy ennek a növénynek a művelését valamilyik dél-európai ország terjesztette el, nyilván Törökország, mellyel éppen a XVI. századtól fogva mi magyarok sűrűn érintkeztünk. Érdekes, hogy a kukoricának a *Kukuruz-on*, *türkischer Weizen-en* kívül a németben is van még egy harmadik neve, de nem a magyar *tengeri*-nek megfelelő, mely szó világosan mutatja a kukoricának tenger-melléki eredetét, -- hanem *Welschkorn*, olasz gabona vagy olasz rozs. E körülmény szintén csak azt bizonyítja, hogy ez a növény Dél-Európából terjedt el. Tehát a Toldi idézett helye csakugyan anakronizmus, amit a Toldi-magyarázók eddig tudtommal nem vettek észre. Természetes azonban, hogy a tengeri-morzsolás megemlítése legkevesebbet sem ront le a Toldi értékéből, annál kevésbbé, mert ez általánosan elterjedt népi foglalkozás, s mint ilyen nagyon jól illik a Toldi népies szelleméhez. Egyébként világhírű íróknál is fordulnak elő — akár tudatosan, akár öntudatlanul — ennél nagyobb anakronizmusok is, s bizonyára magának Aranynak is a művészi öntudatlanság vezethette tollát, amikor Toldival a tengerimorzsolást említetteti, mint olyan népies mozzanatot, mely természetes bájjal illeszkedik az egész mű légkörébe.

GALAMBOS DEZSŐ.

A magyar biblia történetéhez c. közleményében (Magyar Nyelvőr 40 : 429—30.) Borbély István Kénosi Tősernek Uzoni Fosztótól folytatott Hist. Unit. Eccl. I. k. 1—2. lapjáról idézi a Szeniczai Bárány György, Bárány János és Sartorius János-féle 1754-ben Laubánban (Szászország) megjelent Uj-Testámentom Előljárobeszédéből vett ama részletet, melyben a »T. Torkos József uram B. édes atyjától fordítottatott ujtestamentum«-ról van szó. Ezt az adatot úgy közli Borbély, mintha ezzel új, eddig ösmeretlen adatot szolgáltatna a magyar biblia-fordítások történetéhez; holott ha nem sajnálja vala a fáradságot s kutatóhoz illő módon utána néz a dolognak: nyomban meggyőződhetett volna akár Szombathi János sárospataki főiskolai tanárnak az Utrechtben, 1794-ben megjelent Pethe-féle biblia elé írt »Rövid Tudósítás A' Magyar Bibliáról« című cikkéből (8. lap), akár Sándor István »Magyar Könyvesház«-ából (90. lap), akár a Szinnyei »Magyar írók élete és munkái« c. nagy irodalomtörténeti kézi könyvéből (XIV. k. 312. h.) és más forrásokból (tízet még könnyen felsorolhatnák) arról, hogy erre a Torkos-féle Uj-testamentum-fordításra egészen fölösleges volt fölhívni a figyelmet, mert a magyar bibliafordítások történetével foglalkozó szakemberek jól tudják azt, hogy az nyomtatásban Wittenbergben, 1736-ban jelent meg. Egy barna bőrbbe angolosan kötött, teljesen ép példánya megvan a sárospataki ref. főiskola könyvtárában is. (Könyvtári jegye: »M. 47.«) Ime teljes címe (a csillaggal jelzett szavak vörös betűkkel vannak nyomtatva): »A' MI URUNK | JESUS* | KRISZTUSNAK | UJ* | TESTAMENTUMA* | Görög nyelvből Magyarra (így) | fordítottatott | A' meg nem másolt Augusztana Confessio | Szerint való Győri Eklesiának mostani | Prédikátora | TORKOS* | ANDRAS* | által — | Némelly Jól tévőknek pedig, kiknek nevek az | az életnek könyvében írva vagynak, költségekkel — | nyomtatottatott Wittenbergában | Scheffer Dávid János az ott való Académiának | könyv-nyomtatója által | 1736. esztendőben. | 8r. Elöl hét levélen | (2) (8) | a sajtó alá rendező Torkos Józsefnek, a fordító fiának a »Kegyes és áhi'atos Olvasó«-hoz intézett »Elöl járó Beszéd«-e 1—637 lap Mutató táblák: 638—649 lap Imádságok: 649—680 lap. E lutheránus bibliafordítás újabb kiadása megjelent Pozsonyban, 1803-ban.

(Sárospatak.)

HARSÁNYI ISTVÁN.

Szörigó. Ez a szó 'sárgarigó' jelentésben, mint némrég megírtam (Nyr. 40 : 354) föl van jegyezve a régi Tájszótárban, hely említése nélkül. Már multkor kifejeztem azt a véleményemet, hogy ennek a fontos madárnévnek, melynek elsőrsze a *szőke* alapszavát őrizte meg, ma is használatosnak kell lenni valahol a nép nyelvében. Hogy csakugyan így áll a dolog, bizonyítja az a mutatvány, melyet Herman Ottó közölt az Aquila XIV. kötetében Pungur Gyula kéziratban maradt állattani műszótárából. Ebben szintén előfordul a *szörigó* 'sárga rigó' (Kállay gyűjtése). Érdekes, hogy Herman Ottó szintén hibás följegyzésnek tartja *szőlő rigó* helyett, de a régi magyar Tsz. adata kétségtelenné teszi, hogy helyes a Kállay följegyzése. (Vö. MNyv. 4 : 179). Csak az kár, hogy itt sincs meg a följegyzés helye.¹

BEKE ÖDÖN.

¹ Talán a Nyr. olvasói tudnának fölvilágosítást arról, hol mondják ma a sárga rigót sző-rigónak.

Szöke Duna. Erről a szállóigéről azt mondja Tóth Béla a Szájrul szája c. könyvében, valamint a Szálló ígék lexikonában, hogy Kisfaludy Károly Mohácsának (1834) következő sorából kelt szárnyra: *S a Duna szöke vizén* hány rabok úsztak alá. Lehet, hogy ennek a gyönyörű elégiának jutott az oroszánrész a *szöke Duna* népszerűsítésében, azonban a forrását máshol tehetjük föl. Előfordul már ez a kifejezés Decsy Osmanografiájában is (1788–9), még pedig több ízben. A harmadik résznek (1789) három helyén is megtaláltam: ... a' Sziititza víze hasította közepét, mellynek tekervényes folyamattya, a' duna szöke vizével egyesülvén, Bulgáriát, és Rázt országot kétfelé választja 112. ... vérrel habzott a' dunának szöke vize 139. ... a' tábori szekereknek és a' dunának szöke vizén alá-repülő terhes hajóknak vége 's hossza nem volt 743. — Mindaddig az Osmanografiát tarthatjuk a *szöke Duna* eredő-helyének, míg valaki előbből ki nem mutatja ezt a kedves szállóigét. Nem lehetetlen, hogy Kisfaludy is innen vette, mert Decsy munkája eléggé ismert és olvasott könyv volt még akkortájt. S talán az sem vakmerő föltevés, hogy Decsy bátyánkhoz meg a nép nyelvéből került, hiszen az Osmanografiában nem egy népnyelvi szót és szólást találhatunk.¹

1911. dec. 20.

CSEFKÓ GYULA.

Egész és minden. (Nyr. 40 : 473.) Pál Antalnak arra a kérdésére, hogy az *egész*nek használata él-e még a népnyelvben a *minden* értelmében, rá kell mutatnunk a Nyelvőr szerkesztőségének már 1902-ban megjelent (Nyr. 31 : 586) kérdésére, hogy *hol használják 'mind' helyett az 'egész' szót?* — Erre a kérdésre a Nyelvőr 32. kötetének 345. lapján többemagammal válaszoltam és közöltem egy kis iskolásleánynak következő mondását: látták az *egész* gyerekek, akik az osztályban benn voltak.

(Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

Egész a 'minden' helyett Heves, Borsod megyében is közhasználatú: *Ott vót az az egész családjával.*²

BORSODI LÁSZLÓ.

EGYVELEG.

Egy utcáról. Nemcsak a könyveknek, hanem még az utcáknak is megvan a sajátosság végzetük. Mutatja ezt élénken Budapest székesfőváros VI. kerületében az Angyal földön lévő *Tasi-utca*. Mikor ezt az utcát körülbelül 20 esztendővel megnyitották, *Tas* utcának nevezték el. A névadó tudott valamit a magyarok történetéhez és előre jól meggondolt terv szerint állapította meg az utca-neveket. Egyik utcának ezt a nevet adta: *Huba-utca*,

¹ Előfordul a *szöke Duna* Verseggy Kaczajfalvy c. regényében 1808. (az 1911-i kiadás 110 lapján), tehát ez is régiebb adat a Tóth Bélánál. — Vö. még MNy. 8 : 72 és 143. — *Szerk.*

² A példa épen arra enged következtetést, hogy ott a nép azt is mondja: ott vót *minden* családjával. — *A szerk.*

következésképp *Tas*-utca lett egy másikénak a neve. Megesett azonban, hogy az 1896. évi millenniumi kiállítás alkalmával az utcajelző lekopott, az olvashatatlan táblákat leszedték és újakat szegeztek helyükre. Ezt a műveletet aztán folytatták a kiállítás után is, úgy, hogy végre az Isten háta mögött nagy szerénységben meghuzódó *Tas*-utca is sorra került. Már most nem tudom, hogy a tábla-csináló mesterember a maga emberségéből vagy a rendelő székesfővárosi mérnök a maga logikájából indult-e ki, mikor az új táblára *Tasi* utcát íratott, gondolván, ha van *Tahy*, *Fáy* és több *i* és *y* végű utca név, mért legyen *Tas*? és nem *Tasi*? És lőn: *Tasi*. Igen ám, csak hogy a dolog történetében járatlan újságíró nem *Tasi*-t hallott az előadó tanácsjegyző száján kiröppenni, hanem *Tassi*-t; de ez a név így nem fordul elő az 50 krajcáron szerzett nevek között, ellenben van Szegeden egy *Tassy* nevű család, ennek köszönhető, hogy ma 1911-ben már a VI. ker. *Tassy*-utcában építenek az emberek. (Aki nem hiszi, olvassa el a Pesti Hírlap 1911. okt. 17. 9. old. »Fővárosi ügyek: Új építkezések« hírében megtalálja.)

SCHÖN JÓZSEF.

A kibic szó eredete. A kártyanyelvben nagy szerepe van a kibic szónak, de aligha tudják még maguk a kibicek is, hogy honnan származik ez az elnevezés. E szót Hackländer, a nagy német regényíró használta először átvitt értelemben, bár ő maga sem a kártyások mellett »drukkoló« alakokra értette. A regényíró fiatal korában az 1849-es olaszországi hadjárat alatt haditudósítója volt az Allgemeine Zeitung-nak. Egy ízben valami összeütközése támadt egy segédtsízzel. Az esetet megírta lapjának s cikkében a segédtsíztiket kibiceknek nevezte. Ebben semmi sértőt nem találtak a tiszték. A kibic elnevezés ugyanis igen ártatlan okra volt visszavezethető. Egyik segédtsíztnak volt egy kutyája: a kutyáról ráragadt a név a gazdára s mindenki így nevezte őt. Ezt az elnevezést a regényíró aztán az összes segédtsíztekre általánosította. A kibic elnevezést a háborúból hazakerült tiszték hozták Magyarországra s ők alkalmazták először a kártyajátékoszt folytonosan kísérő alakokra, emlékezésül a segédtsízt hű kutyájára, mely mindenüvé elkísérte a gazdáját.

PESTI NAPLÓ.

Érdekes szófejtések. A Wissenschaftliche Rundschau 1912. jan. 1-én megjelent füzeté *Bureau—burlesk—Barett* c. alatt e három szónak egymással való összefüggésére hívja fel a figyelmet.

A gör *pyr* 'tűz' szóból származó gör. *pyrhos* a sárgás, vöröses hajszínt jelentette (vö. a *Pyrrhus*, *Pyrrha* tulajdonneveket.) Ebből lett lat. *burrus* 'vörös'; ezt a szót azután a vörös színt szolgálatító bíborcsigára (vö. francia *buret*) és a vörös színre festett posztóra vitték át; *burellum* alakjában már a vörösre festett posztónak, különösen abrosznak nevéül használták. Ezt az elnevezést a franciában az ilyen posztóval leterített asztalra vitték át: *bureau* ered. 'asztal', kül. hivatalban lévő asztal = 'íróasztal'. Később azután azt a helyiséget jelölték vele, ahol íróasztal van, az irodát.

S. Á.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Szabadkai szavak.

pacsál (a vízben), másutt (Dunántúl) pocsol.

pilka: színes kavics, amellyel a gyerekek játszanak. Valószínűleg szláv, bunyevác szó.

budár: vincellér; egészen meghonosodott szó.

paja: bige; gyerekjáték.

piszke, büszke: ribiszke.

nyarvog: nyávog.

mesztéláb: mezítláb.

habagajsz: szeleburdi, habajgós helyett.

pintyeg: a csengetyű, ha halkán

Budapest, 1911. december.

szól, pintyeg.

abajgat: abajgassuk meg a bort.

döbsi: hízott kis emberre, malacra mondják, tömzsi helyett.

hüből: gyorsan és szelesen iszik. Hüből a vizet.

locsi-fecsi: locska = szószátyár, locsogó.

nyaffadt: áporodott, töppedt, emberekre is mondják.

kutya-félta: kutyafékom helyett.

Egy parasztasszonytól hallottam: »Szeles vagy, mint a Dagobert.«

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

Dési tájszók.

adjusztál, aggyusztál: elver, eltán-gál, pl. úgy *él aggyusztáta, hogy három napig nyeggett belé.*

ágy-lába (-feje): ágyvége.

ájjas: alávaló.

ángogyümöcs: cukorka neve.

ángádszabor leves (örmény specialitás).

ápré: egyenlő a gy. nyelvben (jártéknelv); pl. *áprék vagyunk* (kártya v. kuglizás közben).

ánzácc: betét a hímzésnél.

te Atilla: kb. átok a fejemen! mikor az anya szidja gyermekét.

azasmód: úgy ahogy volt.

bakózní: barangolni, kirándulni, Bakó nevű hegy-től, pl. *gyere bakózní.*

beséller: a ménes katona.

kibérel: bélést tesz pl. *Kibérelem ezt a kaputát, me még ojan mind egy új beszérika*: templom.

beszérika: ríktó, élénk színű ruha.

bibis: pl. ne nyúlj hozzá, me bibis.

oda biggyeszkedik: odatelepszik hivatlan.

bili-zni: éjjeli edény, rá ülni (gyny.) *bádörgő-menykű*: gyermekre mondják, aki nem találja magát.

brígettyű: a nagybögő vonója (brugó nyirettyű).

brummól: zsörtölődik, dohog.

bukázó galamb: columba gyratrrix [Tordai nyj. Viski].

búlándra: rosszféle fejélnép; Tsz: rongyos öltözöt, koldus condra.

buzerál: bosszant, heccel, kerget.

cafrangól: sokat jár-ke, utcázik.

cancékál, cánkál: csatangol.

canga: a disznó becéző neve.

cédulaház: a baromvásártéri bódé, hol a marhacédulákat expedálják.

céka: középpont, bünbak, aki egyedül van kitéve mindennek.

cérnakáplár: sovány, nyurga fiu [Tordai nyj. Viski].

cifilindér: cilinder.

cifra: hasmenés. *Engem is elért a cifra.*

cigánypurdé, cigánycurdé: cigány fiu > meztelen gyermek.

cigányalma: kormos alma.
cinkcankól: összeviszza mászkál.
cofli: hajtincs.
cokotál v. *csokotál*: mikor husvét-kor a piros-tojást összeütik.
cuga: disznó, malac (gyny.)
csafarint: csavar egyet-egyet.
csicsóné: nyúlós török puliszka-féle cukor.
csára: varju (oláh); ebből: fekete képi ember.
csudás: mérges természetű, kötekedő ember.
dráguca: szerető.
dromedár természetű: erős alkatú, de idéltlen.
drócceg: öntöttszeg (Tordai nyj. Viski).
dudu: cucli.
duhad: mikor vki étellel tömi magát pl. *ne duhaggy má annyit*. Tsz. dugul, bedugul.
eddigelé: eddig (Tordai nyj. Viski).
eddmeg tézta: kitérő felelet pl. *miről beszéltek?* felelet *edd meg téztáról* (Tordai nyj. Viski).
élásztói: gummi szallag.
elcsurgyal: elcsen, eltüntet.
facsarodik: csavarodik.
faricskál: faragcsál.
fás: a taplós, megerezett, rostosodott retek és kalarábé.
félsszeszpetélődik: felkerekedik, felcihelődik.
fika: sakkan a paraszt.
flangál: Tsz.: flangérozik; flankázik: csavarog.
flaszterkoptató: naplopó, semmiházi.
fosos szilva: a túlérlett, lágy szilva.
fosztyika: szakadozott szövet darab.
A gunya kifosztyikázott: kirottosodott.
förgő bolondság: vásári körhinta. Tsz. forgójáték: Ringelspiel.
fődi epér: szamóca — ellentétben az erdei szamócával, mely *freguca*.
fundus: alfél.

futamodás: ez egy *futamodás* = köhajtás (távolság mérése).
futurata: szeleskedő, könnyelmű.
gabana = *gabona pálinka*: a községes pálinka.
bégabajadik = 1) belebolondul, — szeret, 2) zavarba jön, hogy nem tudja kiismerni magát, 3) belejut a csávába.
ganéz: trágyát hord.
gója-néni: bába-asszony (gyny.)
grimász: 1) az arcfintorgató gyerek pl.: *te grimász*; 2) arcfintorgató: *ne csináj má annyi grimászt* (Tordai nyj. Viski).
grimászkodik, grimásztól: arcát finctorítja.
gúrbáncos: kötekedő.
gyengemeleg = langyos (Tordai nyj. Viski).
gyermekhalál: (mi ez itt? — kérdi a gyermek — gyermekhalál, felelik) kitérő felelet. (Tordai nyj.)
háccá nye! disznókergető szó.
hadrinyál: hadarva beszél s zavaít kézmozdulatokkal kíséri. *Ne hadrinyáj má annyit!*
hóhér: 1) sintér 2) egy labdajáték neve.
hoppá! = fel (gyny.)
hütyü: bolond, félkegyelmű.
bárá Hujki: aki kérkedik előkelőségével.
huziga: minden játékszer, melyet a gyerekek mint kocsit húznak.
hüss = hüvös, árnyék pl., menyünk a hűre (= árnyékba) ahol nincs ojan meleg.
jánkele és *jánkli*: a zsidó gúnyneve.
járompáca: járomiszeg.
bekapacitál: beszeszel, berug (vö. Tsz.)
káresz-küresz! *ahogy lesz, úgy lessz!*
kaszmatya: habarcs, keverék.
Katona Sári: katonák után járó leány.
katina: katona.

káta: pogácsaszerű örmény étel.
kávésprű: a kávé alja.

kecskecukor: a kecske ürüléke.
élkéresztet: kikér, pl. élkéresztettek anyádtól.

kértfeneke: a kert vége, leghátsó része.

klimpirnyál: zongorázik.

kokorádé: 1) ordás-kapros lepény, 2) kokárda (mókásan).

kontesz-kalarábé: a nagyzó leány gunyveve.

kukk: magasságra vonatkozik pl. *kukkot üt*: magasra felüti a labdát; *kukkot játszik* = felütős-t játszik (labdajáték.)

kukullórijum: ünnepség (tr.)

kukumics-kukunics: kb. kutyagumi
Kukunics az orrodra.

kumszekágye: annak rengye-mógy-gya szerint, ahogy kell (oláh) pl.: *biza megérdemli ez a Zsiga a pénzt, me elvégi a dögát kumszekágye*.

laci: a sintér [talán az elsőnek ez volt a neve, s most minden utódját így hívják].

lifinc-lafanc: ringy-rongy, lim-lom.

liflander: semmiházi.

lőhër: lőhere.

lőszemszilva: nagy kék szilva.

lőcsös: görbelábú, csámpás.

bélőtyint (-ent) -felhajt [italt].

macskanadrág: a kisfiu becéző csúfneve.

maszkura: álarcos; *Jönnek a maszkurások* (álarcosok farsangkor), *maszkura bál*, *maszkurás-bál* = álarcos bál.

mén-ló: mén.

mokánló: az apró parasztló.

mosogató szógáló: minden lány.

motrozál: megfogdos, tapogat, hogy kimegy alakjából.

mûrál, *megmûrál*: meghal, Tsz.: *murít* (tréf.): meghalt.

mutujkodik: álomszuszék.

nadrágûjja: nadrágszára.

Narittyen: kb. oly hely, mint *Kukutyin*, *ément Narittyenbe jeget aszalni*, *zabot hegyezni*.

ni mäj ni: nézz csak oda! (csodálkozó felkiáltás.)

megnesszent: megsejt, megérez.

megnyakalász: nyakon üt, egy pár nyaklevest ad.

nyebordk: szánandó, mamlasz.

nyirvákot: nyafog.

nyiszibál: zsinórt nyiszítel tompa késsel.

nyüsszülány: nyoszolulány.

őszetendő: dec. 31-e (Viski).

olágyufa: a kénkőves: *büddösköves gyufa*; a selejtes olcsó, csunya dolgot általában »olá« jelzővel: *oláccet*: a gyenge ecet, *olászínű*: a színehagyott ruha, *olásuviksz*: a háj, mert az oláh keni csizmáját, stb.

pacalista: elemista csúfneve.

paksamétál, *paksamétáz*: 1) paksot, battyut köt, 2) kártyázás közben *paklizik*.

papombíró: a kugli nagybábja.

palacsintákat csinál: a gyerek mikor a víz színére lapos kavicsot víz-irányosan dobál úgy, hogy fel-fel ugrál a kő, mielőtt elmerülne.

patkanca: a nem »tejes« kerti viola (Viski).

pesztlernák: kerti vetemény; egy gyermek induló: *Pesztlernákum pesztternák*, *Most jönnek a katonák*, *Aki nem lép eccerre* stb.

picus-nap: virágvasárnap (mikor a »picus«-t (barkát) szentelik).

pili: pityke, kis porcellán gomb.

piszkirál: piszkál.

pityog: magában halkan beszélget.

pohártörő: durvább rongy (szemben a finomabb: tányértörővel).

pojáci: bohóc.

povesztýál: povedál.

prézlis csirke: rántott.

prezentál: megajándékoz.

pûjkuca: a »kakas« (= pattogatott kukorica) ki nem pattogott, csak megpergelt szeme.

putyera: erő (oláh) *Nincs putyera*: nincs ereje.

putyapurutty: levegő buborék, mely a vízből feljő.

rebdes: rezeg a szemem (Tordai nyj. Viski).

rekeccség: fülledt a levegő pl. *Ojan nagy a rekeccség, még eső lesz.*

ricál: csiklandva fogdos (nőt) nem egész illendően. *Nem engedem, hogy engem valaki ricájjon.*

sapha: arconütés, pofon. *Ojan saphát adtam, hogy fődhez vágódott.*

sápító: sopánkodik, panaszkodik.

sárga: kártya-színek között a tök.

sárga veresszőllő: sárga ribizke.

sejemzsidó: az úri zsidó családból való fiu.

semmi vaj: egy gyógytári kenőcs, melyet a széltől *kicserepesedett* ajakra s arcra kennek.

slukkól: mellére szívja a füstöt.

stelázsi: konyha-póc.

strekk: vasuti töltés; *Mennyünk le a sírekről, me még jöhet a vonat.*

suszter: egy *lopta* (labda) játék neve *suputyál*: sugdosódik (rendesen két szerelmes). *Ne suputyájjatok ma annyit, hanem gyertek.*

megsurgyéz: megver.

susmorog: dörmög, dohog.

szalmarózsa: *Xeranthemum* L.

szákrágyi-bugyigó!: mókás kifakadás.

megszellent: megérez.

székéjbeförgő: egy labdajáték.

szíttat: áztat; *Megszíttattam a fűjös lábomat* (Tordai nyj.)

szortyog: a szutykos pipa (vö. Tsz.)

szőszpuska: 20–30 cm. hosszú bodzafából s egy tolófából készült szőlpuska, melyben két nyálazott szőszgolyó van.

szurdancs: kerekesekek furója (vö. Tsz.)

szutyros: Tsz. szutykosi

szop: ilyen használatban: *Ezt is töllem szoptad* (hallottad).

tapat: tapos (Tordai nyj. Viski).

eltanyáz: sokáig elül vhol.

taknyomnyi: kicsiny, számba se vehető. *Az csak taknyomnyi gyermek.*

tarisnyál: aki pl. nem hivatott tanácsot, utasítást adni, fecseg; pl. *Nekem ugyan nem tarisnyál! Ne tarisnyájj má!*

táblásképi: a széles arcú leány.

táj: 1) köszönés (pá!); 2) elmene-tel, gyny. *Mennyünk tájba* = ki, messze.

tánicli, taneszli, stánecli, staneszli: papirzacskó. [spinosum.

tatártóvis: szerbtóvis, *Xanthium*

tehenlepény: excrementum vaccae.

tejes málé: tejjel sült málé; így kínálják vele a gyereket: *nesze fíjam kakastejbe sült málé.*

tojós: lágy.

tojóskodik: lassan munkál (Torda).

traktamenta: vendégség.

traktamentál: megvendégel, etet-itat.

trancporál, kitráncporál: kilódit, kiadja az útját: *Halgass má, me' ugy kitráncporállak az ajtón, hogy a lábad se éri a földet; eltráncporál: eltüntet, elherdál, ellop.*

trifértáj: (oláh, tkp. ¾): féleszű.

trikk-flikk!: üres beszéd!

trinkótyál: iszik.

Tuba-Tubáné: szerelmes pár.

tutu: trombíta (gyny).

tűzgyútó: aprófa, forgács.

tyeptár (oláh): mellény, juhbőr mellvédő (ujjatlan), belül a szőrrel.

uccakőjők: Tsz.: uccapista.

uccakapitány: rendőrbiztos.

úrdógos: ki földesuri munkát végez [Tsz.: »úrdolgos: robotos (Hol?)•]

vakalódik: bakalódik, verekszik.

vereskakas: havibaj.

verespecsenye: játék, Torda.

vérkilis: mérges pattanás.

vincsorog: hangosan vigyorog.

virnyákól: visibál: sikoltva sír.

bézőtyent: (ítókát) felhajt.

zsidózik: zsidóra játszik (*vánaglival*).

BUDAY PÉTER.

Állatnevek a hódmezővásárhelyi nyelvjárásban.

III. Szarvasmarha-nevek.¹

A hódin. gazda egykor Szt. György nap tájától tavaszon, nyáron át künt lakott a tanyán. »Mindönszentök nap estin« pedig, néha meg mikor a hó leesött, hazaköltözött a városba. Otthon templomba járt, iskoláztatott, házassított, stb. A tanyán az öregbéres helytartósága alatt a férfi cselédség telelt. A szarvasmarha, közönségesen 'marha', míg az idő engedte a pusztát járta, aztán télre bekerült jászolra. Volt szépen, fölös számmal. Magának a »pásztor gyөрöknek 2–3 bornyaja; a béresnek 5–6 db üseje, tinaja; az öregbéresnek 10–12 db tehene« mi egyebe ette a gazda szénáját. — Hány darab marhád van öcsém? — volt a gazda első kérdése cselédfogadáskor (újév), de az utolsó is, ahhoz akinek egy se volt. Minél több marhája volt, annál nagyobb bért kapott a béresember; marháinak száma mutatta az ő jó tulajdonságait, munkáralátjárása fokát; az volt az ő ajánló levele. — A gazda kereste, sokra becsülte, hogy az útonjárók, a szomszédok emlegessék, vigyék a híret, hogy . . . e' s e' barma, gulyája; hogy . . . X db ökre tolja a jármot. A marha eleven perselye, nemesi címere volt tulajdonosának. Tejet csupán annyit fejtek amennyi éppen szükséges volt. Ma, egy-egy tanyában pár db szarvasmarha csellöng. Parasztember a kutyájának, ha éber, jó hajtó, férges — jó fekvést csinál; a lovat ha jójárású megkíméli jobban, mint a feleségét: a szarvasmarha iránt ilyen bensőbb érzelemmel sohasem viseltetett. Egy rátekintése, egy kézlegyintése is más, a pipa se úgy áll a szájában, ha a marha körül foglalataskodik. A kutyát, lovat mintegy személynek, családtagnak tekint; a marha csak jó jószág, hasznos állat neki, — »érdemes tartani, mer' a vágónak mög van ára; nem vesz benne a pénz; a dörölye is csak jó«; és ujabban mert: »tehén nélkül nem vóna kávé.«

1. Tulajdonfőnevek. I. Bikák, ökrök: Bagoly, Daru, Galamb, Kígyó, Medve, Páva. — Bicskás, Boros, Basa, Bojtos, Dallos, Dobos, Gatyás, Gyertyás, Högyös, Korhely, Kormos, Kesely, Pirók, Puskás, Pogány, Rőndös, Rojtos, Sodró, Sörös, Sűgár, Szilaj, Szennyes, Táblás, Tündér, Vellás, Vörös. — Ferkó, Gábor, Gazsi, Jóska, Laci, Miska, Miklós, Samu, Vilmos. — Finánc, Káplár, Kasznár, *Kúcsár*, Piktör, Rabló. — Cimer, Cibak, Tükör; Lándor, Lion, Lombár, Zombori.

II. Tehenek: Bárány, Bogár, Daru, Gida, Galamb, Hattyú, Holló, Hangya, Kígyó, Medve, Páva, Pille, Rigó, Róka, Szarvas, Szárca. — Búske, Busa, Badár, Boros, Bodor, Bojtos, Borzas, Bohó, Bicskás, Buga, Csákó, Cifra, Csonka, Cirmos, Dallos, Fehér, Ficzkó, Füstös, Gyöngyös, Gombos, Gatyás, Görbe, Hajós, Jámor, Kicsi, Kajla, Kecskés, Kesely, Kusza, Kormos, Lompos, Lámpás, Lombár, Nyalka, Pirók, Pörge, Piszé, Puskás, Répás, Rőndös, Rojtos, Sörös, Sűgár, Susnyó, Szilaj, Sződrös, Szőke, Tarka, Vörös, Vellás. — Böske, Borcsa, Bërta, Bálint, Eszti, Fáni, Gyurka, Gergő, Ida, Juli, Jolán, Juci, Julcsa, Laci, Marcsa, Milcsi, Miklós, Mari, Pista, Pörke, Rozi, Sári, Tóni, Tamás, Tërka, Viktor (-ia), Zsófi, Zsuzska. — Basa,

¹ A jelen közleménynek I. és II. részét I. Ny. 40 : 237. Hasonló közlések 32 : 293 és 39 : 162.

Biztos, Betyár, Jáger, Káplár, Kadét. — Bimbó, Bajnár, Citrom, Citrony, Füge, Jácintus, Kökény, Kávé, Pippacs, Rózsa, Szögfű, Virág. — Bársony, Címer, Címör, Csipke, Gyűszű, Gyemánt, Iszák, Kulacs, Kesztyű, Mozsár, Zsömlye. — Bakró, Bóka, Cselő, Miksol, Riska, Tündér, Vékes.

2. Melléknévek. (Milyen a bika, az ökör, a tehén.) Cifrafejú, fehérfejú, feketefejú, tarkafejú. — Bunkósszarvú, csulaszarvú, csonkaszarvú, csonka, kisszarvú, keselyszarvú, nagyszarvú, szarvatlan, töröttsszarvú. — Högyösfülű, kislefű. -- Feketeszemű, félszemű, kökényszemű (= egyik szeme fekete, a másik kék), kisszemű, nagyszemű. -- Babosorrú, fehérorrú, görbeorrú, hókka, kisorrú, keselyorrú, szagosorrú (= mindent megzagol). — Cifraódalú, széleshátú. — Csobolyós, nagyhasú, pnkhec. — Csámpás, fájóskörmű, fehérkörmű, gatyás (= gacsos), görbelábú, hasítottkörmű, hibáskörmű, nagyhorgasinú, nagylábú, ökörtérgyű, púposlábú, rövidlábú, töröttlábú, tarkalábú. -- Fehérfarkú, feketefarkú, hosszúfarkú, kuszafarkú, rövidfarkú, tarkafarkú. — Betegös, büffös, cicázós, döfő fogatlan, jófejős, kövér, lükös, lappangós, mangel, magyar, mérgesfajta (= hamar megharagszik), riska, rugós, rongyövő, szőlid, tukkos, ugrós. — Bodor, bodorszörű, bogárfekete, barna, bronzderes, cifraszörű, cifra, círmos, csóka, deresszörű, égyszínvörös, feketepöttyös, fehérvörös, fekete, fehér, fehérszömpillás, feketetarka, fehérarka, fehérvöröstarka, fakó, fakószínű, füstös, fényösszörű, fakósárga, kávészínű, kártonszörű, lámpás, nagyonsárga, pörnyeszín, rókaszörű, szőke, sötétvörös, síkarszörű, sárgaszörű. símaszörű, tarka.

CSOKÁN PÁL.

Gúnynevek.

Tejbelevés. Savóta Gyura. Világsógor. Varga János Katonás. Fírer János. Nacsá Csedó. Bögre Misa. Varga János Feri. Sípos. Trajczik János, Pici Gergő. Nagy János Kuri. Kis Dobos. Németh Ferenc Fertály. Pipás. Parókai. Vastag Gyura. Vörös Hanák. Bojhos Takács. Pulló Cigány. Macel Nagy Csankó. Barta Gazsi. Kovács Mihály Gráner. Kűszöb Jóska.

A vendég. Köznyelvi értelmétől eltérően két jelentése van. Az egyik szerint: a nép, az emberek. Pl. Összegyűtt a vendég. Nagyon vígan van a vendég. (Ahelyett, hogy: Összegyűtt a nép. Nagyon vígan vannak az emberek). A másik szerint: ő, az a bizonyos, az ipse. Pl. Elkotródott a vendég. (Ahelyett hogy: Elkotródott az a bizonyos, az ipse). — Eleinte csak gúnyosan vagy tréfálkozva használták, de ma már általánossá vált [vö. *pasas*].

(Bácsföldvár).

BOCSÁRI KÁLMÁN.

Mondák.

I. Még Mátyás kirá idejébe úgy tartottak a királok jósokat. Aztán mikor Mátyás kirá éccer el akart menni vadászni, megkérdezte a jóst, hogy lessz-é esső, eméhet-é bátron vadászni. Aszonta neki a jós, hogy hát eméhet bátron, nem lessz esső. Utközbe találkoznak egy juhásszó, oszt kérdik tüle; lessz-é esső? emmég aszonta, hollész. Kérdi tüle a kirá, hogy mibú tudod, Megmongya -- aszongya -- a szamaram. Hát alig mennek

egy kicsinyt, egy óra múlva nagy esső lett. Má most aszongya Mátyás kirá, hogy éhiszem, hogy a számár a jós, a jós még a számár.

II. Mikor éccér Mátyás kirá émént széjjélnéznyi az országbo, akkor látott az árok partyán ékatonát, aki retkét évélt. Kérdi tüle Mátyás kirá, hommit észó szógám? — peig látto, hommit eszik. — »Talájo ki az ur.« — »Talán bizon valami pástétomot? — »Léjjobb uram, léjjobb! — »Talán bizon libacombot?« »Léjjobb uram, léjjobb!« Aztán annyira szavát neki, hogy: »talán csak ném retkét?« — »Étaláto az ur, de retkéket.« Mer kettő vót nálo, oszt az egyiket a hóna alatt szorongatta. — Aztán émént a kirá, de a katona mindig tünődött, hogy ki lehetétt ez az ur, akinek annyi bele-szólláso van az ű évésibe. Aztán utánno szól, hogy hát ki az ur? Talán bizon dčák? »Főjjobb fiam, főjjobb!« Talán bizon fiskáros (fiskális)? Talán bizony valami udvari ember? »Főjjobb fiam, főjjobb!« Aztán addig mént, hogy megkérdi: »Talán bizon a kirá?« »Étalátod fiam!« Dejszén ére aztán ékiátotta magát a katona: Mos má fog-gya még az ur a retkét, had tisztölők!

III. Még mikor István kirá vót, émént ide Bodajkra a szentégyházbo imádkoznyi. Aztán ott a tóba nagyon retyégtek (brekegtek) a békák. Aztán hogy ott közé van a templom, nagyon behallaccott a békák retyégése. Aztán kikütte a szógáját, vagy inassát, vagy aki ott téb-lábol mellette, hogy mongya még a békákuok, hogy hágassanak é. A szóga kimént, oszt aszongya a békáknak, hogy azt izeni István kirá, hogy hágassanak é! A szóga visszamént, de a békák csak tovább retyégtek. Másoccor is kiküldi a laká-ját, hogy hát parancsúja meg a békáknok, hogy hágassanak é, mer István kirá odabenn imádkozik. A szóga mégin uttét (ugy tett), de a békák még csak tovább retyégtek. Mos má aszonta István kirá, hogy menny ki, oszt mond nekik, hogy mos má hágassanak é örökre, pusztújanak innen. A szóga kimént harmaccor is a tóhó, oszt aszonta, hogy aszonta István kirá, hogy mos má hágassatok é örökre, oszt pusztújjatok innejd. Oszt akkor étakarodott mindén béka onnan. Most is a müt vásárkor, hogy odaát vótam, mer a Ferusnak köllött egy pár viselő csizmát vénnyi, nézetem, de ném láttom békát abba a tóba. Mind épusztútak onnan. [Bodajk kegyhely, Székesfehérvártól 1 óra járásnyira kocsival, Árpádkori eredetű község. Szép vidéke van, s van gyógyító erejű forrása, s így nagyon valószínű, hogy Szt. István király gyakran felkereste; bár kegyhellyé csak a XIV—XV. század folyamán avatták tudtommal. (Bő leírást ad róla Károly János c. püspök »Fejérmegye története« c. 5 kötetes nagy munkája. — A mondából a valóság az, hogy a fürdő tóban, mely csakugyan közel van a templomhoz tényleg nincsenek békák, mert a víz + 10—14 C° állandóan, s nem szívesen tanyáznak benne a kis állatok.)

(Csákberény, Fejér m.)

IFJ. UDVARDY JÁNOS.

IZENETEK.

S. Ö. azt kérdi, melyik a helyesebb kifejezés: *kisebb áron kelt el* vagy *csekélyebb árak mellett keltek el*. — A legmagyarosabb kifejezésmód: *drága ár, olcsó ár, drágább áron, olcsóbb áron*. Igaz, hogy ezek naivabb kifejezések, mint a *magas ár* s az *alacsony ár*, de azért még nem olyan naívak, mint a francia *à bon marché, à meilleur marché*. A drága ár helyett azt is mondjuk *jó áron, jobb áron*. A *uagyobb ár, kisebb ár, magas ár, alacsony ár* kevésbé magyarosak, részben a németet utánozzák. — *Áron* magyarosabb, mint *ár mellett*.

Z. J. *Ponor* nevű helység több is van, jobbára Erdélyben, de Szilágyban és Biharban is. *Ponor* a déli szláv nyelvekben s az oláhban mélységet, örvényt és völgykatlant jelent. Épen most olvassuk A Tenger c. folyóirat 1911-i 401. lapján: »A karsztos területek sajátos alakulatai között a *ponorok* keltik fel leginkább érdeklődésünket. Azok az aknaszerűen lemerülő v. menetelesebben lenyúló sziklaüregek... Találónan *ravaszyuk*-ak-nak mondja a palóc, már a névben is kifejezést ad e lyukak csalókaságának, félelmetességének.« (A cikknek címe: A tengerparti *ravaszyuk*ak.) — Megjegyezzük, hogy a *ravaszyuk* tkp. rókalyukat jelent, mert *ravasz* a régi nyelvmélekben a. m. róka; l. l. NySz. *ravasz* és *ravasz-lyuk*.

R. M. *Szironia* cakugyan elfordul már az ötvenes években *szironták* helyett, mint Fialovszky is említi Nyr. 7:503. (Olyanforma elvonás, aminőket Horger A. tárgyalt Nyr. 41:81).

Beküldött kéziratok. Kräuter F. Lárma. — Parászka G. Tájézők — Galgóczy J. Asszir nyomok. — Szinkovch J. Gúnyvers. — Egri A. Olvasás közben. — Alföldi M. A csángók legrégibb említése. — Gallasy Gyuláné: Lakodalmi versek stb. — Fürst A. Helyreigazítás. — Szilágyi Á. Nyomos. — Kertész M. Inte. — Kovács M. Önmagam. — Mariánovics M. Szláv jövevényszavaink. — Kardos A. Nyelvújítás és helységnevek. — Alföldi M. Révai nyelvtana. — Kömley J. Tájézők és népdalok. — Szabó S. A vegyeshanguság.

Új könyvek és füzetek. Biró Gy. és Tarródi J. Magyar nyelvtan a polg. isk. I. oszt. 3. kiad. (Athenaeum, 1 K. 20 f.).

Különnyomatok: Winkler H. Elaboration Gramm. H. v. Révai. — Simonyi Zs. Slavisches in der ung. Syntax. — Winkler: Samojsedisch u. Finnisch. — Wiklund K. B. Einige urnörd. Lehnwörter im Lappischen. — Wichmann Yrjö: Etymologisches aus den permischen Sprachen. — Fuchs D. R. Eine Studienreise zu den Syrjäncn. — Morgenroth K. Vorläufige Aufgaben der Sprachpsychologie I. II. — Winkler: Finck, Die Sprachstämme des Erdkreises.

Wichmann: Zur Geschichte der f.-ugr. anlautenden Affrikaten. (Különny. a Finnisch-ugr. Forschungen. XI. kötetéből.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szőkeket hívva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A VEGYESHANGÚSÁG.

Irta Szabó Sándor.

Csapodi István, a magánhangzóilleszkedés régi kutatója, a Nyelvőr legutóbbi számában újra szóvá teszi a vegyeshangú szavak ragozását és képzését. Cikkének jó részében erősen kikel az idegen eredetű vegyeshangú szavak olyatén kezelése ellen, hogy magashangú ragokkal és képzőkkel lássák el a vegyeshangú szavakat, ha utolsó szótagjukban magashangzó van. Ebben a debreceni nyelvjárásnak a nyugati nyelvjárások rovására való illetéktelen érvényesülését látja s erősen kívánja, hogy ennek a nyelvromlásnak föltartóztatására a nyugati nyelvjárásoknak engedjünk nagyobb teret s a magyar helyesíráson is változtassunk annyiban, hogy a zárt ě-t is pontosan jelöljük meg az írásunkban. Említi még, hogy szeretné bebizonyítani, hogy nyelvünkben tulajdonképen nincsenek is vegyeshangú szók, mert az ě, é, i, í igazában nem magas hangok, hanem csak közönyös hangok, amint ezt a régi megvetett osztályozás tanította. Ezt bizonyítaná az is, hogy vannak olyan szavaink is, amelyekben csak ezek a magas hangok vannak, mégis mélyhangú ragozásuk és képzésük van.

A vegyeshangú szavak minden vitás kérdését részletesen tárgyaltam *A magyar magánhangzóilleszkedés* c. értekezésemben. Nagyon sajnálom, hogy munkámat még az érdeklődők közül is csak nagyon kevesen ismerhették meg, mert mint afféle doktori értekezés csak kevés példányban jelent meg s idáig még nem volt alkalmam, hogy vizsgálódásaim eredményeit rövidebbre fogva mindenkinek hozzáférhetővé tegyem. Ezért most, hogy az újra fölvetett kérdéshez hozzászólók, csak ismételhetem azt, amit már egyszer elmondtam.

Erről a kérdésről a Nyelvőr régi hasábjain lefolyt vitában a két ellentétes álláspontot Csapodi és Szily képviselték.

Csapodi épúgy, mint most is, a nyugati nyelvjárások alapján a vegyeshangú szavak mély hangúsága mellett kardoskodott, Szily pedig az illeszkedésben az utolsó szótagot tekintette irányítónak. Szarvas igyekezett megtalálni a középutat akképen, hogy a meghonosodott szavakat akkor is mélyhanguaknak tartja, ha az utolsó szótagjukban magas magánhangzó van, a meg nem honosodott szavakban pedig, amelyeket csak lite-rátus emberek vesznek ajkukra, megengedi a magashangú járulékot az ilyen esetekben. Meg kell jegyezni, hogy Szarvas ezen megoldása csak arra vonatkozik, ha az utolsó szótagban *e*, *ě* van, mert éppen erről volt kiváltképpen szó.

A vegyeshangúság egész kérdését két részre kell osztani: 1. Külön dolog a vegyeshangú szavak vagyis az olyan szavak ragozása és képzése, amelyekben mély és magashangú szótagok vannak egymás mellett, ezek tehát mindig legalább is kéttagúak. 2. Külön dolog a vegyeshangú ragozás és képzés, vagyis az olyan szavak ragozása és képzése, amelyekben csupa magas hangok vannak, s a ragok és a képzők mégis mélyhangú alakban járulnak hozzájuk. Ezek legnagyobb részt egytagúak s a bennük előforduló magánhangzó is legtöbbnyire *i*, *í*.

Az első dologra vonatkozólag tudnunk kell, hogy vegyeshangú szavaink egy része a hangrend megromlásával jött létre, a másik része a magyar hangrendnek meg nem felelő idegen szavak átvételével került a nyelvünkbe. Erős kényszer nyelvünkben a magánhangzóilleszkedés, a hangrendi romlást mégis természetes fejlődés eredményének kell tekintenünk. Ebben a romlásban része van az idegen nyelvekkel való érintkezésnek, a kicsinyítés egy nemének, de különösen erős szerep jut a *j*-és, továbbá az *s*, *sz*, *c*, *cs* hangoknak, amint a *karé*, *gané*, *lapis*, *kódis*, *kápiszta*, *lapicka*, *korcsíla* és a többi szemünk előtt támadó társaik mutatják, mert ezek a hangok vagy ott képződnek, ahol a magas magánhangzók, vagy pedig nagyon közel hozzájuk. Egyáltalában a *k*-t és *h*-t kivéve összes mássalhangzóink közelebb állanak keletkezésüket illetőleg a magas magánhangzókhoz, mint a mélyekhez. Ez az oka annak, hogy az eredeti, vagy a már meghonosodott és illeszkedett kölcsön-szavainkban a hangrendi romlás csakis a mélyhangú szavaknál fordul elő, kivéve azt az esetet, amikor keveredésről lehet szó, (pl. *idább*, az *idébb* és *odább* keveredése stb.). Magától ért-

hető, hogy az ilyen eredetű vegyeshangú szavak a hagyomány erejénél fogva megtartják mélyhangú ragozásukat és képzésüket. Ebből a hagyományból formálódik ki az a szabály, hogy a magyarban a ragok és a képzők nem a szónak utolsó szótagját tekintik irányadónak a mély és magashangúság szerint való illeszkedésben, hanem az egész szó hangrendjét. Annak a négy magyar magánhangzónak, amelyek közösen előfordulnak a mély magánhangzókkal egyazon szóban, azért még nem kell közönyös hanggá válni, maradhatnak azok becsületes magas hangok, hiszen nem az ő közönyösségük teszi, hanem a hagyomány ereje nem engedi, hogy az ilyen szavakat másoknak tekintsük, mint mélyhangú szavaknak, s így akár az első, akár az utolsó szótagban áll a közös hang, a rag vagy a képző mindíg mélyhangú lesz.

Csak egy esetben van nem is annyira megakadás, mint inkább csak eltérés a magyar nyelvet beszélők két csoportja: az *ë*-zők és az *e*-zők között, t. i. akkor, amikor a vegyeshangú szó utolsó szótagjában *ë*, illetőleg *e* áll. Magyar vegyeshangú szó végtagjában soha sincsen *ë* v. *e*, az ilyen szavak mind idegenből kerültek hozzánk. Minden más idegen eredetű vegyeshangú szóval a magyar analógiák szerint el, vagyis mélyrangú ragokat és képzőket függesztenek hozzájuk. Az *ë*-s, *e*-s vég szótagú vegyeshangú szavakra nincs biztos analógia, jobban mondva csak az *e*-sekre nincs, mert *ë* után, mint az *é* rövidje után a mélyhangra való visszatérés nem sok nehézséggel jár, eléggé támogatják őket az *é*-s végszótaguak. A nyílt *e* után azonban a mélyhangra való visszatérés meglehetősen nehéz, a többi vegyeshangú szó analógiája sem támogatja valami nagyon. Éppen ezért, hogy ne kelljen az átmenet nehézségét érezni, inkább megmaradnak továbbra is a magas hang mellett. Ezért használnak az *ë*-zők ilyen szavak mellett mélyhangú ragozat és képzőket, pl. *kortësnak*, *kortëstől*, *korteskodás*; *korhëlyok*, *korhëllyal*, *korhëlyről*, *korhëlykodás*; *Albërtot*, *Albërt-nak*, *Albërttől* stb., míg az *e*-zők ugyanezekhez magashangú ragokat és képzőket raknak: *kortesnek*, *kortestől*, *korteskedés*; *korhelyek*, *korhellyel*, *korhelyről*, *korhelykedés*; *Albertet*, *Albert-nak*, *Alberttől* stb. Hogy milyen kényszerítő ez a magashangú ragozás és képzés s hogy nem csupán a debreceni beszéd különlegessége, legjobban mutatja az, hogy amikor az *ë*-zők is *e*-t ejtenek, azok is magashangú ragot vagy képzőt hasz-

nálnak: Józsefnek, Józsefre, Józseftől, Józsefét, Józsefék. Az egész dolog tehát az *ĕ*-zésen és az *e*-zésen fordul meg. A köznyelv, vagyis a műveltek beszéde ebben a tekintetben nem mondható egységesnek. Elvben ugyan a köznyelv *ĕ*-ző, de a rendes beszédben a műveltek, még a hivatásos nyelvészek is bizony csak úgy *ĕ*-znek, ha gyerekkorukban is ezt tanulták, különben pedig nem létezik előttük e két hang között különbség. Így azután nem is állhat meg Szarvasnak az említett vitában a köznap nyelvre rárótt szabálya, hogy az a meghonosodott idegen szavakat mélyhangú raggal és képzővel lássa el. A köznyelvet tehát az *ĕ*-zők akarták volna meghódítani, az irodalmi nyelv a köznyelv világos megoszlása ellenére is inkább az *e*-zők szokásához hajlott. Ebben az *e*-ző írókon kívül része volt az írás tökéletlenségének is, mert ez se különbözteti meg az *ĕ*-t az *e*-től, mindegyiket *e*-nek írja s a ragokkal és képzőkkel is eszerint bánt el legtöbbször, mert ha *ĕ*-ző vidéki ír ís, nem mindig cseng elég világosan a fülébe a kiejtés, csak a papiros *e*-jét látja.

Az idegen szavak meghonosultságának vagy megnehonosultságának semmi része sincsen abban, hogy az ilyen vegyeshangú szóhoz mélyhangú vagy magashangó ragokat és képzőket fűgesszen az ember. A rendes beszédben bizony senkinek semmi gondja valamely szó idegenségére, hiszen magyaros módon, magyar raggal van beillesztve a mondat-szerkezetbe. Úgy is bánt el vele, mint magyar szóval, vagyis, ha *e*-ző, akkor *e*-t mond és magashangúnak tekinti. Korántsem lehet azt mondani Szarvassal, hogy akik nyelvünkben valamely idegen szót meghonosítottak, többé-kevésbbé jártasak voltak az illető nyelvben s hogy úgy ejtették az idegen szót, amint azt az illető nyelvben ejtik. Bizony ezen a módon nem sok idegen szónk honosodott meg. A meghonosítók legtöbbnyire se többé, se kevésbbé nem voltak jártasak az illető nyelvben, hanem vagy úgy lesték el egyes tárgyak nevét az idegen néptől s azután ejtették a saját nyelvjárásuk szerint, avagy pedig a közéjük telepedő s félig-meddig magyarul is beszélő népektől tanulták s megint csak a maguk nyelvjárásának megfelelően ejtették. Még ami Szarvas módján került is nyelvünkbe, azt is kiki a saját nyelvjárása szerint ejtette. Íróink és műveltjeink átültette szavak közül csak kevés honosodott meg az előbbiekhöz viszonyítva, ezeket is, valamint a többi

nyelvünkbe került idegen szót, mivel legtöbbnyire írásból tanulták el, így a kiejtésre okvetlenül befolyással volt saját nyelvjárásuk. Így jártak el a Szarvas említette latin rövid *e*-vel, amikor magyar beszédbe keverték latin szót. Mert igaz ugyan, hogy a tudósok mai megegyezése szerint a latin rövid *e*-t maguk a latinok is nyílt *e*-nek ejtették, s a magyaros kiejtés is állítólag a nyílt *e* mellett kardoskodik, de ez nagyon kérdéses dolog s összes nyelvjárásainkban forgó latin szók közül a *templom* és a *József* mutat csak erre, a többiek illeszkedtek, vagy *ë*-vel vannak az *ë-ző* vidékeken. Valószínűbb, hogy a latin kiejtésen, amint most is, azelőtt is megérzett a vidékek nyelvének hatása. Éppen így vagyunk az ugyancsak Szarvas említette német *-er*, *-el* végzetekkel. Bizony az *ë-zők* ezeket is *ë*-vel ejtik, pedig a német nyílt *e*-vel mondta. Szarvas helytelenül említi példái között a *barometer*-t, hiszen minden művelt és műveletlen ember érzi, hogy ez összetett szó, a *méter* magában is eléggé ismeretes, tehát nem is fog senki mélyhangú ragot hozzáfűggeszteni. Külömben is olyan idegen vegyeshangú szavak, amelyeknek nemcsak az utolsó, hanem az utolsóelőtti szótagja is magashangú, mivel ilyen vegyeshangú egyszerű magyar szó nincsen, hanem csak összetett, könnyen az összetettség gyanújába eshetnek a nyelvérzék ítélőszéke előtt, kivált ha még látszólagos analógiák is segítik, pl. a *novembër*-ben az *embër*. Ilyenkor ezek módjára járnak el vele még az *ë-zők* is s ők is csak azt mondják: *Antwërpënből*, bár ahol nem gondolnak ilyenre, a mélyhang nagy távolsága ellenére is visszalérnek hozzája a ragban pl. *Lucifër*nak Nyr. 23 : 39. Losonc; *supëtliba* Nyr. 26 : 186. Németgens (Vas m.).

Az írás tökéletlensége folytán az irodalmi nyelvben lábra kapott *e*-zés hatással van a műveltek nyelvére s ennek nyomán okoskodva mondták ki azt a szabályt, hogy a ragok és a képzők az utolsó szótaghoz igazodnak, s erre támaszkodva a magashangú ragok és képzők használatát kezdik kiterjeszteni olyan szavakra is, amelyeknek utolsó szótagjában nem is *e*, hanem *i* van, pedig azelőtt ennek se híre se hamva nem volt, pl.: *mozlímek*, *ozmozíses*. Ez teljesen ellene van a megszokott analógiának s ezt illene az irodalmi nyelvnek is tiszteletben tartani. A kódexokban előforduló *fraterek*-féle alakok részint az *e-zők* szokásából, részint az írás tökéletlenségéből erednek.

A vegyeshangú szavak számát szaporítják olyan ellentétes

hangrendű tagokból álló összetett szók, amelyekben az összetettség érzete elhomályosult. Ha az ilyeneknek a második tagja magashangú, az elhomályosulással a vegyeshangú egyszerű szavak analógiájára mélyhangú ragokat és képzőket kapnak, pl. *husvét*: *husvétra*, *husvétnak*, *husvéthoz*, holott a nyelvemlékekben egész Pázmányig is vannak ilyen alakok: *husvétnek*, *husvétben*; a Nádor K.-ban egymás mellett van: *husvétnek*, *husvétban*; a *holmi* ma csak még a palócságban kap magashangú ragot: *holmimet* Nyr. 20:24 (Mátyusföld); a *honvéd* egyes vidékeken mélyhangú, máshol azonban még magashangú s az irodalmi nyelv is még inkább ez utóbbi mellett van; a *jár-kél*-t Veszprémben egyszerű szónak érzik: *járkélók*, *iárkélunk*.

Mindebből látható, hogy nem a debreceni nyelvjárás hibás, amint Csapodi gondolja, hogy az irodalomban hibásan magashangú ragokkal látnak el egyes vegyeshangú idegen szavakat, mert hiszen a debreceni nyelvjárásban is csak abban az esetben jár a magashangú rag vagy képző, ha az utolsó szótagban nyílt *e*-t ejtenek, s még hozzá a nyugati nyelvjárások is így járnának el, ha nyílt *e*-t ejtenének, amint a *József* egyetlen példája is igazolja, hanem csak a tudós okoskodás hozza létre az ilyen alakokat, amit pedig a nyelvkezelésben irányadónak el nem ismerhetünk. Ennek a nyelvrontásnak a föltartóztatásában semmit se segítené az, hogy a nyugati nyelvjárásoknak nagyobb teret engednénk, itt egyedül a tények helyes ismerete segíthet; mert kötve hiszem, ha a helyesírásunkban meg is jelölnénk pontosan a zárt *ë*-t, nem hiszem, hogy az *e*-zők hozzá tudnának szokni az írás révén az *ë*-s kiejtéshez.) De ha valamikor mégis megjelenne írásunkban a zárt *ë* pontos megjelölése, inkább ajánlanám az *ë* jelzést, amelyet nyelvtanaink révén minden művelt ember ismer. Ezt az *ë*-t az *é* rövidjekép könnyű volna megszokni az *i*, *í*, *ö*, *ő*, *ü*, *ű* jelzések hasonlósága folytán, s az *e* maradhatna a nyílt *e* jelzésére, hisz ezt most is jelzi az *ë* mellett. Az összehasonlító nyelvészetben szokásos *ä* jelzése a nyílt *e*-nek nálunk már csak azért sem ajánlatos, mivel a kötelező német nyelvtanítás folytán a művelt ember ezt a német nyelvben (már ahogy nálunk tanítják) megszokta *ë*-nek ejteni. Akinek pedig a némettel nem volt baja, azt csak tévedésbe ejtené az *ä* jelzés, mert azt hinné, hogy valami köze van az *a*- vagy *á*-hoz. Az újítások legjobban

úgy számíthatnak az általános elfogadásra, ha valamelyes hagyományra már támaszkodhatnak.

A vegyeshangú szavak ragozásával annyiban függ össze a vegyeshangú ragozás és képzés, amennyiben itt is valami vegyes hangrendről van szó. Amazoknál a vegyeshangúság az alapszóban van meg s ezt az egyik vagy a másik irányban a ragok és képzők tovább fokozzák, emezeknél az alapszó meg a ragok és a képzők között egybevéve van meg. Ugyanis több magashangú, legtöbbször *i*-s tövű egytagú szó a ragokat és a képzőket mélyhangú alakban veszi maga mellé. A töben csak a négy közös hang *ē, é, i, í* szerepelhet, ez azonban nem ezen hangok közönyösségét bizonyítja, mint Csapodi gondolja, hanem ennek magyarázatját abban kereshetjük, hogy az ilyen szavak eredetileg mélyhangúak voltak s ezt a mélyhangúságot ma csak a hagyományos mélyhangú ragok és képzők őrzik. Ez a változás egyes esetekben szemünk előtt folyik le, amint a *lyuk—lik, tyuk—tik, jonh—ihas, haj—héj* fejlődések mutatják, de meg az összehasonlító nyelvészet egész határozottsággal megállapítja, hogy volt a magyarban valaha egy mélyhangú *j* s ez idők folytán a kiejtést illetőleg magashangú *i* lett. Ez az egykori mélyhangúság magyarázza meg azt is, hogy az ilyen szavakban csak a közös hangok fordulhatnak elő, mert a mély hangból közvetlenül csak ezek egyike fejlődhetik; s ha ezen hangok valamelyike tovább fejlődik, a mélyhangú ragokat és képzőket is elveszti. Ezeknek az analógiája mélyhangúvá tesz néha olyan egytagú *i*-s tövű szót, amelyek azelőtt magashangúak voltak. Érdekes ebben a tekintetben a *sír* főnév. Ez azelőtt magashangú volt, de idővel, mint Simonyi magyarázza, valószínűleg a vele kapcsolatos jelenséget kifejező *sír* ige analógiájára ez is mélyhangúvá lett. Jelenleg mélyhangúaknak érezzük a következőket: *bír, bízik, hív, hízik, ír, iszik, nyílik, rí, sír, szí, szid, vív, gyík, hír, ír, kín, nyíl, zsír, lik* (lyuk), *tik* (tyuk), *ihas* (jonh), *héj* (haj), *cél, dörék, férfi* (férfiú), *stíl* (stílus).

Az ilyen fajták közül többön a magashangúak analógiájára erőt vesz a magashangúság. Pl. a *szirt* ma magashangú: *szirtnek, szirtre* stb., pedig még Bacsányinál, Debreceni Kióvi csatájában mindig mélyhangú: *szirta, szirtot, szirtok* stb. A *csip* szó a köznyelvben már magashangú, de több nyelvjárásban még mélyhangú: *csipok, csipnak, csipjon, csipás* (Nyr.

27 : 403. Ada); *csipkod* (25 : 432. Tiszasüly); *csipott* (8 : 331. Szentés); *csipja* (8 : 561. Gyöngyös); *csipjon*, *csipjad* (10 : 93. Palócság); *csipkodj* (16 : 144. Bács. m.). A *nyir* ige rendesen mélyhangú, de több helyütt magashangú: *nyirő* (12:96. Győr), *nyirett* (19:144. Beőszárkány), *nyirék*, *nyirtem*, *nyirünk* (20:365. Répcevid.); *nyirék*, *nyirte*, *nyiri* (16 : 239. Dunántúl); *nyirők*, *nyirtők*, *nyirtek*, *nyírés* (15 : 215. Kiskunhalas). A *férfi* magashangú ragozása is kezd hódítani: *férfiket*, *férfiknek* (30 : 274. Székesfehérvár); *főrfinek*, *főrfiek* (13 : 307. Göcsej). A *dérék* mint főnév rendesen mélyhangú, mint melléknév, magashangú; *dérékam*, *dérékba* és *dérékek*, *dérékség*, de *dérékabb*, *dérékas*, *dérékasság*. A magashangúság azonban már többször áttért a főnévre is: *déréknek*, *dérékhez való* (szövet). [Ritkább alakok: *tiknek* (Nyr. 3 : 330. Szentgál Veszprém m.); *megihül* (megszomjazik) (30 : 174. Moldv. csáng.); *hitték* (hívták, 13 : 307. Göcsej); *gyiktű* (6 : 368. Somogy m.). Váltakoznak *írral* és *írrel*, *stílja* és *stílje*. A következő ikerszavakban *diribra-darabra* (19 : 525. Runya, Gömör m.); *zibot-zabot* (8 : 570. Tesmag Hont m.); *kípkod-kapkod* (27 : 523. Heves m.); *héba-hóba* (8 : 377. Csallóköz); *gyimot-gyomot* (13 : 73. Rábaköz) stb. a mélyhangú rész hatása folytán került a magashangúhoz is a mélyhangú rag.

Igy fest a vegyeshangú ragozás és képzés s bármilyen vegyesen viselkednek is a közös hangok az illeszkedést illetőleg, mindig okát tudjuk adni, anélkül hogy közönyösségükre kellene hivatkoznunk. Ezért azt hiszem, bátran a feledésnek adhatjuk át a jó öreg Szvorényi osztályozását, amelyet ezen hangoknak mai ejtése se igazol sehogyse.

Balassagyarmat.

A MAGYAR ABLATÍVUS-RAG EREDETE.

Irta Simonyi Zsigmond.

Az *-ól* *öl* névrág a honnan kérdésre felel, mint az *alól*, *belől*, *-ról* stb. mutatja. Az eredeti finnugor ablatívusi rag, mint a finn *-ta tä*, a mordvin *-do de* stb. bizonyítja, *t ~ ö* féle mássalhangzóból s valószínűleg még egy rövid magánhangzóból állott. Ez a mássalhangzó az ugor (vogul-osztják-magyar) csoportban szabályszerűen *l*-re változott: *vö. vog. jolal* alulról

(*jolan* alul, *jölä* lent), *numal* fölülről, *tŕl* innen, *tül* onnan stb.; oszt. *tel* innen (*tet* itt, *tege* ide); a magyarban: *tél-túl* eredetileg a. m. innen-onnan (vö. *té-tova* = ide-oda), *hol* eredetileg a. m. honnan, a lokatívusa eredetileg csak *hon*, *hun* volt (a latívusa *hová*). De ezek mind a három ugor nyelvben csak nyomai az ősi egyszerű *-l* ragnak,¹ a rendes újabb ablatívusok mindenütt megtoldották egy-egy másik elemmel: vog. *-na-l*, oszt. *-l-ta*, magyar *-ó-l*, *-ő-l*, illetőleg ma már csak *-tól*, *-től*, *-ból*, *ből* stb. A vogul ragnak előrése a rendes *-na*, *-n* féle helyragokkal rokon, az osztják *-l-ta* utórése utólagos toldalék, tkp. mutató névmás amilyen ott más irányragos alakokban is előfordul (pl. lok. *tat-te* 'itt' stb., l. Patk.-Fuchs déli-osztj. nyt. 97; Budenz: Ugor Al.).

A magyar *-ól* *-öl*-nek nincs még elfogadható magyarázata Budenz összevonást látott bennük eredeti *-olol*, *-ëlël* (és átmeneti *-ovol*, *-ëvël*) alakokból s az első *l*-et a *fö-l* *ho-l* véghangjával azonosítva »tőképzőnek vagy névutói alaprésznek« tartotta (vö. a finn *-lla*, *-lta* féle ragcsoportot). Ezt azonban alig lehet bebizonyítani; még hangtanilag is. (Budenznek más, régibb magyarázatáról l. TMNy. 678.) — Szinnyi J. előbb **velël*-ből (> *-vël*, *-völ*) magyarázta, most pedig a hosszú hangzóban egyszerűen az eredeti tövégi hang utólagos megnyújtását látja: **alol* > *alól*, **mellël* > *mellől*. Ezt se lehet elfogadni, mert az *-l* mássalhangzó okozott ugyan magánhangzónyújtást, de csak aránylag új korban és csak zárt szótagban: *gondólsz*, *gondólt* stb., ellenben *gondóloom*, *gondólood* féle alakok egy nyelvjárásunkban sincsenek. Már pedig az *-ól* végű ablatívusok olyan gyakran fordulnak elő személyragos *alólam*, *felőlem*, *belőled* féle kifejezésekben, hogy magánhangzójukat semmiképp se tarthatjuk utólag megnyúltaknak. Ha így volna a dolog, akkor az *-ol*-végű igéket is okvetetlen hosszú hanggal ejtették volna: *gondóla*, *sujtóládnak*, *korhólás* stb.

Én az *-ól* *öl* ragalak magyarázatát egy vogul nyelvszókásban találom. A legtöbb vogul nyelvjárás az olyan általános értelmű határozószókban, minők 'elől, utól, alul, felül, kívül, belül', az alapszó és a rag között az *öl*, *ovl*, *aul* szócskát alkalmazza, mely véget és kezdetet is jelent, vagyis akárminek mind a két végét (önálló használatáról l. Szilasi Vogul szó-

¹ Más osztják és vogul használatáról l. Fuchs KSzemle 11 : 64 és Szabó D. NyK 34 : 451.

jegyzékében az *öl*, *aul*, *äul* cikkeket, Hunfalvy Kondai Vogul Nyelvében az *ovle* cikket és Budenz MUGSz. 741). Például 'elül' vogulul nemcsak *el-t* lehet, hanem *el-ol-t* is, mintegy 'elő-vég-en' (ez az *elott* a vogul szövegekben úgy látszik mindig időhatározó, a. m. előbb, kezdetben, de tulajdonképp kétségkívül helyhatározó); *ji-ol-t*, *ji-äol-t*, *jui-äul-t*, utoljára, tkp. utó-vég-en. S bizonyosan a többit is használják így, mert például viszonyrag nélkül nemcsak *el-ol* 'első' és *ji-ol* 'utolsó' van, hanem a többi is így: *jel-öl* vagy *jäl-äol* 'alsó', *num-öl* 'legfelső' stb.

S valamint ez az *öl*, éppúgy s még nagyobb kiterjedésben szerepel egy hasonló általános térjelentésű szó, a *päl*, *poäl* = magyar *fél*, azaz oldal, irány. Például az északi vogulban *joli-aul* és *joli-päl* egyaránt a. m. alrész, *numi-aul* és *numi-päl* 'fölső rész', a tavdai nyelvjárásban *ili-päl* előrész, előfél, a középszóvaiban *il-poäl* és *il-äuil* ugyanaz (*äuil* = *äul*) stb. — És mindezek viszonyragokkal is, pl. *el-pal-t* 'előtti', *el-pal-ne* 'elé', *jol-pal-ne* 'alá' stb. — Ez az elem az osztjákban is megjelent, de *pa*, *pe*, *pi*-vé rövidülve,¹ pl. az irtisi osztjákban: *it-pa*, *it-pe* elül levő, *it-pe-na* elül, *it-pe-ja* 'előre' és 'elé(je)', *itpivet* elülről, elől stb., ész. oszt. *jël-pi* elülső, *il-bi-na* 'előtti' stb. (Az osztják *pi*-ben Castrén is oldalt jelentő főnevet lát: *tom-pi-na* 'túl', szó sz. 'azon félen', másképp *tompëlkena*. Vö. még oszt. *jel-pëlak*, finn *esi-puoli* 'előrész' stb.)

Az ezekkel azonos magyar *fél* szó is ilyenformán szerepel néhány régi és nyelvjárási kifejezésben: *ajtó-fél-t*, és *ajtó-fél-en*, *oldal-fél-t*, *út-fél-t* (l. MHat. 1 : 348, 2 : 121).

Valamint ez a *fél* máiglan megvan, éppúgy meglehetett nyelvünkben valaha amaz *öl* főnév is és szerepelhetett úgy, mint a vogulban, az alapszó és a viszonyrag közt ilyenformán: **el-öl-t*, **ut-öl-t*, **al-öl-t*, **bel-öl-t* stb. (s mellettük **elett*, *alatt*, mint a vogulban egymás mellett van *el-ol-t* és *el-t*). Az **előlt*, *alólt*-féléknek közvetlen utódai lehetnek a hol kérdésre felelő *elől*, *alól* stb. (*elől-jár*, *alól-írott* v. *alul írott* stb.). Az **előlt*-nek másik hangbeli változata lehet az *előtt* alak, valamint a ragtalan **el-öl* is *l* nélküli *elő*-vé rövidült: a magyar *elő* *fiú* (elewfíu: primogenitus EhrK. 23 stb., l. NySz. *elő* 4) = vog. *elol* *püw*. (Ez az *elő* utólag vált *v*-tővé más *ö*-végű névszók

¹ Talán a rendes *-pi* stb. képző hatása alatt, l. NyK. 40 : 40.

analógiájára, így keletkeztek az *elővé*, *eleve*, *elővek* alakok, szintűgy *utó* : *utovak* MünchK. 92; vö. MHat. 2 : 41.)

Másrészt a honnan kérdésre felelő alaknak így kellett volna hangzani: **el-öl-l* v. **el-öl-öl*, de a két *l* miatt — talán mingyárt kezdettől fogva — rövidült a szóalak s lett: *elől*, *alól*, *közöl* stb. Érdekes, hogy egészen hasonló összevonást látunk a vogulban¹ a főt említett *pāl*-féle összetételek ablatívusában: vgKL. *il poāl* elől(e) e h. **il-poāl-l* (vö. *il-poāl-t* elül, előtt, *il-poāl-n* elé), *jüi-poāl* belülről, *kwän-poāl* kívülről stb. (szintűgy az alsólozvaiban).¹

Igy lett az *-öl öl* rendes honnan kérdésre felelő raggá a magyarban, először az általános határozószókban, utóbb főnevek mellett is (*hazól*, *Egről*, *oldalúl* stb. l. MHat. 1 : 323—324).

Még magyarázatra szorul az a körülmény, hogy néhányszor mélyhangú szóban *é* fordul elő az *ó*, *ú* helyett: *tarsel*, azaz *társél* (pro socio EhrK 61), *magyarél* (Nyitra vid. NyF. 20 : 12) s a nyelvelméleinkben gyakori *arcél*. Ezekben nyelvjárási külön fejlődést láthatunk, ha fölteszük, hogy a szóban forgó *ól* eredetileg **oyl* volt (így Budenz MUGSz. 741), mert ebből a köznyelvben **oul* > *ól* fejlődhetett, egyes nyelvjárásokban pedig **oyl* > *él*. (Vö. ezekről az alakokról TMNy. 676, 75 j., Nyr. 14 : 339. és 22 : 83.).

TÖRTÉNETI VAGY ELEMI ROKONSÁG?¹

Irta Schuchardt Hugo.

Engedje meg a Magyar Nyelvőr, hogy saját nyelvemen, tehát a szív nyelvén üdvözljem és szerencsét kívánjak életének negyvenedik évfordulóján. Hogy mi késztet erre, világos lesz, mihelyt jelzem, mit köszönök neki.

Mikor egy negyedszázaddal ezelőtt komolyan kezdtem foglalkozni a magyar nyelvvel, közreműködött ebben többféle ösztönzés, hangulat, alkalom — s ha ezekre visszagondolok, élénken áll előttem Katona Lajos képe, szívből gyászolt barátomé. Akkor talán csak általában az volt a célom, hogy úgy ahogy megértsem az idegen nyelvet, s ezt jóformán elértem, mikor Petőfi tűzének árama átkapcsolás nélkül hathatott rám. De a nyelvész a gyakorlati nyelvtanulmányban se tagadhatja meg magát. Hunfalvy és Budenz, kivált hogy személyesen is ismertem őket, a finnugor pályára vezethettek volna; azonban e többi nyelv közül csak eggyel ismerkedtem meg közelebről, a finnel, avval is jó későre, a halászat kerülőútján (Herman Ottótól és Jankó Jánostól Sireliushoz). A magyarnak a rokon nyelvek-

¹ Az első füzetben közölt német nyelvű értekezés kivonata.

hez való viszonyánál jobban vonzott az ő saját pezsgő mindennapi élete mint ellenképe annak, amellyel anyanyelvem közvetetlen körül fog. S azt különösen ennek a folyóiratnak, a Magyar Nyelvőrnek tükrében szemlélhettem, melyet Szarvas Gábor évekkel azelőtt alapított s melyben oly szerencsés kézzel egyesítette a megfigyelést, kutatást, megállapítást. De általánosítanom kell e jellemzést: a nyelvhelyesség és nyelvtisztaság ösztöne a magyarokat az egész vonalon a nyelvükbe való elmélyedésre vezette, s ebből értékes, virágzó munkásság fakadt melyet mindenütt a külföldi tudomány patakjai is öntöztek. Viszont a magyar tudománynak a külföldre nagyon is „szerény hatása volt; a magyar nyelvnek, amilyen tanulságos, kevés alkalma volt tanítani. Én nekem nagy hasznomra volt nemcsak tulajdonképi, hanem (hogy hivatalos kifejezéssel éljek) »átruházott hatáskörében« is: rajta keresztül tisztább világításban láttam az általános nyelvtudománynak bizonyos részleteit.

A nyelvésznek minden okoskodása az egység és sokaság körül forog. Néha az egységnek megvalósítását keressük, akár valamely külön irodalmi nyelvről, akár pedig a »világnyelvről« van szó. A mesterséges köznyelv lehetőségéről való nézeteim, melyek ellenkeztek más nyelvészek nézetével, főleg azon a fölötte különös jelenségen alapultak, melyet a magyar nyelvtörténet mutat: a nyelvújításon; ebben szemléltem a messzeható egyéni nyelvalkotás példáját.

Máskor ismét hajdani egységét keressük a mai sokaságnak, alapnyelvét egész nyelvcsoporthoz, melyeket aztán rokon nyelveknek nevezünk. De az egyes nyelvi tény abból a körből, melyben keletkezett, más körbe is átmehet; akkor átvételnek mondjuk szemben az ősi örökséggel. A kettőt nem lehet mindig könnyen megkülönböztetni, vagyis — hogy általános néprajzi kifejezéssel éljek — nem könnyű mindig eldönteni, hogy a néplélekből vagy a művelődési körből kell-e valamely jelenséget magyarázni.

De Bastian tényezői közül a harmadikat, az elemi egyezést is mindig és mindenütt látjuk a nyelvekben: az említett kétféle történeti rokonsággal szemben a nem-történeti, az elemi rokonságot. Itt a fejlődés vonalai párhuzamosak vagy legalább azt mondhatjuk, a metszőpont, tehát az egység, nem a kész nyelvben van, hanem mögötte, az általános lelki tulajdonságokban. Ezt az elemi rokonságot legvilágosabban olyan nyelvekben ismerhetjük föl, amelyekre nézve sem közös származást, sem pedig érintkezést nem lehet kimutatni, mert hisz az előbbi esetben az ősrökonságtól, az utóbbiban az átvételtől sokszor igen nehezen lehet megkülönböztetni.

Néha nem mibennünk, a mi látóképességünkben van a hiba, hanem valóban elmosódnak e tényezők határai, mint már egyszer magyar példánkon is iparkodtam megmutatni (Nyr. 18. k. 1889: A magyar nyelv román elemeihez) s később általánosabb szempontból is fejtegettem (Zeitschr. für rom. Phil. 15. k. 1891). Csak az utóbbi helyen tárgyalt, imbolygást jelentő román igékhez említek egy kiegészítő példát a magyarból. Gombocz Z. az ótörök jövevényszavakról való gondos és körültekintő összeállításában a magyar *tántor*(og) igének a hasonló jelentésű török *tantra*-val való találkozását a véletlennek tulajdonítja. Ezt tagadom, s tanuim a déli s nyugati európai nyelvek többé-kevésbé megfelelő igéi: olasz *tenten-*

nare, szerb *tentati*, ném. *tändeln*, ófn. *tantarôn*, és olasz *dondolare*, friauli *dandanâ*, *dandarâ*, *dindinâ*, ang. *da(u)nder* stb. ezek mind hangutánzó természetűek. Tehát nem véletlenség, hanem elemi rokonság, de ehhez a m. *tántorog* képzésében talán valami külső indítás is járult, — hogy honnan, azt nem tudjuk, az ilyen bonyolódott jelenségeket általában csak határozatlan körvonalalaiban észlelhetjük s állapíthatjuk meg s nem bagozhatjuk ki számtalan egyéni részletüket. Ilyen pl. a *bibeldődik* igének s rokonainak viszonya a hasonló román és szláv *bibiar*, *bibati*-féle igékhez (Zeitschr. für rom. Phil. 31: 650, 1907).

Még sokkal gyakrabban tapasztalunk efféléket a szójelentések s a mondatszerkesztés terén, csak hogy itt sokkal nehezebb az eligazodás. Nem tudjuk pl., hogy a román nyelvek terén a határozott névelő hol fejlődött önállóan s hol van más nyelvből átvéve, de ahol a névelővel találkozunk, hajlandók vagyunk valamely szomszéd nyelvtől átvettnek tartani, a vaszkoknál a román nyelvekből, a magyarban a németből. A kétségtelen átvételeket is, úgy hihetjük, előmozdítja a nyelvnek valamely belső irányzata; néha a német gallicizmusok s a magyar germanizmusok nincsenek is semmi ellentétben az átvevő nyelv természetével, sőt bizonyos szempontból nyereségnek tekinthetők.

Nem csoda, hogy az egyes nyelvek mondattani leírásában sokszor találkozunk olyan megjegyzéssel, hogy valamely látszólag sajátzerű kifejezés mód, sok más nyelvben is közönséges. Ezt teszi Simonyi is az októberi Nyelvőrben, ott, ahol a *Róma városa* féle jelzői szerkezetről szól: megemlíti, hogy ugyanez megvan a finnben, latinban, román nyelvekben s az angolban. E sorozathoz több más nyelv is hozzájárulhat: az ógörög, a vaszk (mely, mint a magyar, a szomszédoktól kaphatta), továbbá a sémi nyelvek, az óegyiptomi, a jávai stb. A jelenségnek nagy elterjedése kényszerítőleg elemi rokonságra mutat. A helységnevek legtöbbször egy általánosabb köznévből és egy melléknévi vagy birtokos jelzőből állnak; az utóbbi, igen gyakori eset példái: az *oroszok földje*, a *krokodilusok folyója*, *János-falva* stb. Ezzel egy állandó minta keletkezett, úgy hogy a példát más esetekben is követték: *urbs Romae*, *la ville de Paris*. Vö. még: a *Duna vize* és *die Fluten der Donau*. Továbbá minthogy azt mondták: *Róma házai*, *utcái* és *bástyái*, ezt aztán így foglalhatták össze: *Róma városa*.

Vannak aztán hasonló alakú, de sokkal föltünőbb kifejezések: *le fripon de valet* 'huncut inas', *un chien de temps* 'kutya idő' (szó szerint: az inas huncutja, az idő kutya, *ein Teufelskerl* 'ördögadta huncutja', *ein Engelskind* 'angyali gyermek' (szó sz. ördög huncutja, angyal gyermeke), továbbá az oláh *nenorocitul de mine*, a svéd *min stackare* 'én szerencsétlen' (szó sz. én szerencsétlenem). Ezek a szerkezetek valószínűleg különböző úton-módon jutottak mai alakjukhoz.

Marót Károlynak a Nyr. novemberi füzetében közölt *Kupa* cikke emlékeztet Scheffelowitznak a koponya indg. kifejezéseiről szóló értekezésére, mely egyúttal legszebb példáját adja a szójelentések terén való elemi rokonságnak. Az edényről (kupáról, csészéről) a koponyára s a fejre való átvitel nagyon gyakori az árja nyelvekben. Ehhez járul a magyar nyelv is a *koponya* szóval, melyet már rég méltattak. Kérdés, hogy ez kizárja-e az olasz *coppa*-hoz való viszonyt, mint gondolták. A szójelentés dolgában is

meglesz a háromszoros lehetőség: elemi rokonság, átöröklés, átvétel. Az első és a harmadik egymással szövetkezve is előfordulhat, így talán a *koponya* esetében is.

Graz.

A KIFEJEZÉSBELI RÖVIDÜLÉS OKAI ÉS HATÁRAI.¹

Irta Brugmann Károly.

Egy-egy nyelvnek azon meghonosodó hangtani változásai közt, amelyeket bizonyos szándékolt és elképzelt artikulációs mozgásoknak gyengülése, egyszerűsödése vagy teljes elmaradása okoz, van egy közös tulajdonságokkal bíró csoport, amelyet leghelyesebben rövidülésnek lehetne nevezni. A nyelvi rövidülés egyéni sajátásként mindenütt előfordul, p. ha valaki a megkezdett kifejezést (mondatot vagy szót) valami indulat hatása alatt nem fejezi be. Itt azonban nem pusztán egyéni sajátságokról lesz szó, hanem a rövidülésnek olyan fajtáiról, amelyek, bizonyos irányban fejlődve, utánpótlás által az egy nyelvet beszélők közt általánosan elterjedtek. Ilyen jelenségek minden indogermán nyelvben és bizonyára más nyelvekben is sokszor előfordulnak.

Lássuk először a példákat, melyeket főképp a németből veszek. Egy fő- és mellékmondatból álló nyilatkozatnak elmarad a fő- vagy mellékmondata: p. ebből a fenyegetésből: *Wenn du das noch einmal tust!*, ilyenforma mondat maradt el: *so wird es dir schlecht ergehen*; vagy ebből a végig emelkedő hangú kijelentésből: *es war eine solche Hitze gestern...*! elmaradt: *dass es schrecklich war*. Kieshetnek egyes szavak (mondatrészek): p. *heut ist der vierte* [November stb.]; *zur rechten* [Hand, Seite]; *der Fuhrmann spannte* [die Pferde] *aus*; *er* [fuhr] *auf und davon*. Eltűnhetik az összetételnek egyik tagja: p. *Bock* — *Bockbier* helyett, *Ober* — *Oberkellner* h., *Bahn* — *Eisenbahn* h., *Wehr* — *Feuerwehr* h. Elmaradhatnak egy-egy szónak vagy állandó kapcsolatnak szótagjai, hangcsoportjai vagy egyes hangjai, tekintet nélkül a szó etimológiai vagy alakítani szerkezetére: p. ófn. *swibogo* kfn. *swiboge* (de ma *Schwibbogen*) a ki nem mutatható *swibibogo*-ból (Schwebebogen), lat. *sēmodius* 'fél mérce' *sēmimodius*-ból, kései lat. *maiōrius* — *maiōriūrius*-ból; ufn. *Kugel* (ki nem mutatható) *Klugel*-ből, *Köder*, régibb *Keder* — *Kerder*-ből, kn. *fodern* -- *fordern*-ből, lat. *prae-stigiae* 'szemfényvesztés' *praestrigiae*-ből; a 'ntag v. 'tag-féle köszöntés *guten Tag*-ból, fr. *sieur* — *seigneur*-ből; lat. *pol!* 'Polluxra'.

E jelenségek magyarázatát első sorban az ember kényelmi ösztönében kell keresnünk. Egy bizonyos célra irányuló pszichofizikai munkára, amelyben elégséges gyakorlatunk van, nem használunk el több erőt, mint amennyit a körülmények kívánnak. Ez esetben arról van szó, hogy valakit értesítsünk valamiről. Ilyenkor a külső körülmények gyakran megengedik, hogy mondanivalónkból egyetmást, néha többet, néha kevesebbet elhagyjunk. A vasuti pénztárnál elegendő azt mondanunk: *zweiter Wien* e helyett *Geben Sie mir eine Karte zweiter Klasse für die Fahrt nach Wien*. Ugyanaz

¹ Az emlékfüzetünkben foglalt cikk fordítása.

a nyelvi kifejezés különböző körülmények közt természetesen más-mást jelenthet: *zwei Frankfurter* egészen más a hentesboltban, mintha a mellettem és kísérőim mellett elhaladó két úr szülőföldjét akarom vele megmondani. Szívesen takarékoskodunk tehát azzal, ami többé-kevésbé magától értetődik. Néha nem a szembeszökő helyzet teszi lehetségessé a beszélőtől szándékolt és előre érzett beszédanyagnak a megrövidítését, hanem a beszédnek a belső összefüggése; p. ebben a mondatban: *der Fuhrmann spannt aus* tárgyul csak valami teherhordó állatot várhatunk, ezt a fogalmat tehát bizvást meg lehet a kifejezésben takarítani.

Legkönnyebben rövidül még az egyes szó is akkor, ha beszédünknek nem a tulajdonképeni közlő részéről van szó, hanem csak valami járulékaról; ilyenek a szokásos megszólítások, p. *Exlenz — Exzellenz* h., vagy tulajdonnevek a megszólításban, p. *Frida v. Rike — Friederike* h., vagy az ilyenféle köszönés: '*ntag*, '*nacht*, '*schamster* (= *gehorsamster Diener*), és hasonlóak.

Egy-egy nyelvi közösségben keletkező minden szokásos rövidülésnek a feltétele az érthetőség. A világosságra való ösztönszerű törekvés harcban van a takarékoság elvével és csak az olyan megtakarítás válhat általános érvényűvé, amely az érthetőség határát nem lépi át. Aztán gyakran ugyanaz a beszédanyag egyszer megrövidülhet és meg is rövidül, máskor nem. A *guten Tag* mint köszöntés '*ntag*-gá sőt még tovább is rövidülhet, mert tulajdonképen semmit sem akarok vele közölni és maga a helyzet is támogatja az érthetőséget. De ha pl. valakinek tudomására akarom adni, hogy a betegnek jó napja volt (einen *guten Tag* gelobt hat), akkor ezt a két szót valami nagyon nem rövidíthetem meg. *Bockbier* helyett nem mindig, a beszélgetésnek nem minden helyzetében mondhatok *Bock*-ot. *Bahnhof — Eisenbahnhof* helyett mindig elegendő, mert a *Bahn* és *Hof* kapcsolata az érthetőséget minden esetben biztosítja. De magát a *Bahn*-t nem fogjuk minden helyzetben és minden összefüggésben 'Bahnhof'-nak érteni.

Úgynevezett disszimilációs jelenségek az olyanok, mint a lat. *sēmodius — sēmimodius*-ból, ófn. *swibogo — swibibogo*-ból, kn. *fodern — fordern*-ből, lat. *praestigiae — praestrigiae*-ből. Itt sok esetben talán az előre érzett szóanyag a kimondás pillanatában a tudatban még nincs egészen rendezve és ezért a két egyforma vagy hasonló hangképzet eggyé foly össze. De a takarékoság elve is sokszor hatással van, hogyha az egyszeri artikuláció a kétszeri helyett elegendő. Az érthetőségen t. i. itt sem esik csorba. Mert p. a *sēmodius*-ban a római bizonyára hallotta a *sēm(i)*-t is meg a *modius*-t is, valamint a *fodern* kimondásakor sem homályosult el teljesen a *fordern* képzete, mert az egyik *r* a másikat úgyyszólván magával hozta; másképp állna a dolog, ha valaki egyszer *morden* helyett **moden*-t kezdené mondani.

Egyes esetekben a rövidülést elősegítő fontos körülmény a gyakori használat és a gyors beszédmód. Az előbbire nézve p. a *Regiment* szót tisztek között, ahol oly sokszor ejtik ki, könnyebben érheti hangbeli fogyatkozás, mint teszem a kereskedők körében. És valóban sok tiszttel rendes beszélgetés közben csak a *Re'*ment-jét emlegeti. *Exlenz — Exzellenz* helyett abban a társadalmi rétegben kapott lábra, amelyben sok kegyelmes úr for-

dul meg. Aki csak épen egyszer megszólításul hallja és használja ezt a szót, az teljesen artikulált *Exzellenz*-et fog mondani és ezáltal könnyen feltűnik, mint pl. az, aki teljes *guten Morgen*-nel szolgál, mikor csak egy röpké üdvözlést várunk. A beszéd tempójának annyiban van fontossága, hogy általában a gyorsabb tempó könnyebben okoz rövidülést, mint a lassú. Természetesen épen az olyan fölött szokott az ember gyorsan elsiklani, amit az előbb a tulajdonképeni közlő beszéd járulékanak mondtam. Tehát az *Exlenz*-nél, továbbá a fr. *msjö*-nél stb. ez a szempont is figyelemreméltó.

Végül még egyet. Az utánzás folytán általánossá vált rövidült kifejezések fejlődéstörténetének a megítélésében nem szabad pusztán arra tekintenünk, hogyan és milyen viszonyok közt alkalmazták őket megrövidülésük után a valóságban. Hogyha egy-egy nyelvi változás valamelyik nyelvi közösségben állandósult, nem kell eleveneknek maradniok azoknak az indítékoknak, amelyek az újítást életre keltették. Az új kifejezésmód most már olyan kapcsolatokba juthat, amelyek az első keletkezés feltételeivel ellentétben vannak. Eredetileg csak azt mondták: *ich spreng* (= *lasse springen*) *das Pferd wohin*, aztán elliptikusan *ich spreng wohin* és több mint száz esztendő óta így is: *ich spreng mit dem Pferd wohin* és *das Pferd sprengt wohin*. Tévedés volna azt gondolnunk, hogy aki ezt mondja: *Wenn du das noch einmal tust!*, annak a képzetében most is ott van a megfelelő főmondat. Mindez épen úgy van, mint mikor a mi *wenn* és *denn* szavunkat, amelyek a kfn. korban a hangsúlytalan helyzetű *wann* és *dann*-ból keletkeztek (vö. *nēmen* > *nēman*), jóideje ismét hangsúlyosan is használják.

Lipce.

FOLNESICS LAJOS ALVINÁJA.¹

Irta Simai Ödön.

Irodalmunk és nyelvünk ujjaalakulásának kezdő korában, a németből, franciából fordított vagy átültetett »románok«, a magyar nyelv természetét, továbbfejlesztésének módjait vizsgáló grammatikák világában a sok, szinte eseményszámba menő híres könyv mellett néhány hirhadt munka is kikerült az akkoriban majdnem lázas buzgósággal dolgozó magyar sajtó alól. Báróczi izléses, élvezetes Erkölcsi Meséi, Levelei mellett megjelenik Kartigámnak sokszor nehézkes, németes észjárás rabjává szegődött nyelve; Gessner Idylliumi, Bácsmegyeynek levelei, ezen, koruk irodalmát festőiségben, írásmódjuk könnyed, hajlékony és változatos voltaival felülmúló fordítások a vadnál-vadabb új szókkal telített, többször az érthetlenségig érzélgős, szétfolyó Szígvárttal küzdenek a még csekély ítélőképességű olvasók kegyéért. Dugonicsnak majdnem minden ízében magyarosnak, túlságosan népiesnek mondható Etelkája, s többi magyar földre, magyar viszonyok közé telepített átdolgozásai mellett napvilágot lát egy olyan regény is, mely magyarrá teszi szereplőit, a történet helyét, de úgy fordít, hogy egymás mellé rakja a német szövegnek megfelelő

¹ Ez az értekezés az emlékfüzetekbe volt szánva, de helyszüke miatt kiszorult. — A szerk.

magyar szavakat, nyakatekert összetételekkel, badar »szófektetéssel« tevén értelmetlenné, szöveg közé nyomtatott hosszú, eljárását magyarázó nyelv-tani jegyzeteivel még zavarosabbá tett bonyolult cselekvényét. Ez a könyv »nőstényítése« miatt a Mondolat útján hírhedtté vált Alvina volt.

Most, mikor már jócskán távolestünk attól a kortól, melynek moz-gató eszméi irodalmi és politikai életünk ujjaébredését eredményezték, mikor már mentek vagyunk azon elfogultságtól, melynek szemüvegén át a kortársak, a nyelvhelyesség és nyelvújítás harcában ellenfélként egymással szembenálló íróink csak egymás hibáit, tévedéseit fűrkészgették s kürtölték világ-gá, részrehajlás nélkül kimondhatjuk, hogy ezeknek a híres és hírhedt irodalmi termékeknek, ezeknek a jó és rossz könyveknek megvolt irodal-munk, nyelvünk életében ma is érezhető — ha nem is egyforma — jó hatása. Mindegyiknek köszönhetünk valamit; az Erkölcsei Mesék, az Idyl-liumok, Fanny hagyományai a *szép stílus* megteremtésében rakták le az alapot, a sokszor, s méltán kigúnyolt Kartigám, Szigvárt, Alvina lapjairól pedig a tengernyi jól és rosszul *képzett szavaknak egész tömege* jutott a kortársak minden ellenkezésének ellenére nemcsak irodalmi, hanem köz-nyelvünkbe is, melyek nélkül nyelvünk kifejező ereje nem kis csorbát szenvedne. A rugó, mely kezükbe adta a tollat, mindegyiknél ugyanaz: a »hazanyelv« szeretete; a cél jó és rossz írónál, fordítónál — az olvasás megkedveltetésén kívül — egyforma: nyelvünk kiművelése, pallérozása. Csak képzettségük, műveltségük s ennél fogva ízlésük más; a közös cél elérésére vivő útjuk, módjuk különböző. Mészáros, Barcafalvi Szabó, Fol-nesics úgy tűnnek föl, mint nyelvújító mozgalmunknak forradalmárai, min-dent egyszerre akarnak magyarrá tenni, nem törődve nyelvszokással, régi törvényekkel, mint amazok régi jogokkal, százados falakkal; Kazinczy és társai, Dugonics, Kármán szintén újítanak, sokat is újítanak, de nem rak-ják — néha szintén törvénytelen — újításaikkal egy-egy munkájukat tell, részletekben adják be — hogy úgy mondjam — olvasóinknak az új magyar nyelvet.

Sokan meggondolatlan hóbortnak, nevetséges tudákosságnak, fel-tűnni vágyódnak tartották és tartják ma is Barcafalvi és Folnesics eljá-rását s nyelvújító balsikerük miatt minden egyéb irányú munkásságukról megfeledkeznek. Pedig az első újságírói körülményei, s mint alkalmam lesz kimutatni, Gottsched nyelvtanának egy fejezete vitték rá hadi műnyel-vünknek, zenei képzettsége pedig a zene nyelvének magyaráztására. Mi tette Folnesicsot oly szerencsétlen újítóvá? Gondoljunk arra a korra, amelyben föllép, s megértjük ezt a nagy hevületet, amellyel a nyelv művelés célján messze túllépett. A XIX. század első éveiben vívta Révai és Verseghy nagy nyelvtudományi pörét, melynek hullámai a pesti egyetemi ifjuság s egyéb értelmiség összejöveteleibe is elhatnak; a Debr. Gramm. és az erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság első darabjának bevezetései nyomán ugyan-ebben az időben indul meg a harc a neologusok és orthologusok közt, vagy az újért, a haladásért lelkesedő fiatalok és a konzervatívabb öregek között. Olyannak képezem az akkori Pestet irodalmi életével, Gyöngyösi kultuszát megvető, Anakreonért lelkesedő és a német költőket utánzó ízlé-sével, mint a mai nyugoti eszméktől forrongó Budapestet modern, Arany Jánost mellőző, végtelenül szubjektív, homályos, sokszor egészen érthetetlen

nyelvű költőivel, íróival. Hány van ezek között is, aki nagy buzgalmában túlhalad a célon. Így járt Folnesics is. A vajdó irodalmi életén kívül filozófiai tanulmányai, Kant, Fichte, Schellingből szedett »észok«-ai is megzavarhatták kissé. Innen van, hogy a »jézésés«-ben (jottismus) túltesz Révain, hogy a főneveket nagy betűvel írja, innen az a »tétovázó írásmód«, amellyel fordításában élt, innen az az elve, hogy a szónak tökéletesen és kimerítve meg kell jelelnie »az egyes Előképzetet, és pedig oj szerencsés-senn, hogy azt minden másiktól minden Esetben megkülönböztetnie lehessen (lehessék)«, úgy hogy mintegy önmaga »kibeszélje a' megjelelte Dolog-Természetét« (Alv. 174, 175). Amolyan ki nem forrott egyéniség, aki mindent összehord egy munkába, amit valaha grammatikusokban, újtőkban olvasott. Ezek az olvasmányai viszik azután rá arra hibájára, mely emléket nyelvünkben őriz, mely irodalmi érvényesülésének szinte útját vágta, s amelyhez kortársainak folytonos gúnya ellenére is ragaszkodott. A nemeknek nyelvünkbe való behozatalát értem, melynek eszméje nem őtöle származik, ő csak megvalósítója; ő csak szerencsétlen kipótolója a nemek állítólag hátrányos hiányának, s ez kifolyása annak a korabeli általános nyelvészeti felfogásnak, hogy a' hími és nőtényi Külömbőség a pallérozottabb nyelvek sajátja. Voltak ennek a merénylőnek olyan eszméi is, melyeket ha megvalósíthat vala, sok tekintetben úttörőnek tartanók nyelvünk és irodalmunk életében.

A Hazai Tudósításokban 1806. (131. l.) egy előfizetési hirdetés jelent meg az Alvina nyelvén, kísérve a szerkesztő gúnyos megjegyzéseivel. Magyar Szaturnos címen »öt különböző Magyar eredeti tudományos és egyszer'smind szépen mulatságos Ujság«-ot jelent be itt Folnesics, a kiadó. Mi mindenre gondolt ez a sokatkaró ifjú, mutatja az ujságok felsorolása: »Az ujságok, melyek minden Politikálét elhagynak: 1. Ujsága a' Magyar Beszéletnek, és az ő Tudományának, 2. Magyar Szép Ujság. A' Magyar Fehérszemélynének, és minden Magyar izlésteli Szép-lelkeknek készítve, 3. Nevelés Ujság, 4. Ujsága a' Technológiának, 5. Nevetség és Katzagás Ujság.« Persze e vállalat »Hamvába és még Pernyéjébe esett« mint az Alvina 200. lapján panaszkodik; ha megindul, nem kellett volna még félszázadig nyelvészeti, pedagógiai s élclapra várni irodalmunknak. Noha Kulcsár ezt a hirdetést »a Magyar Nyelv eránt való buzgóságra készült Szatyrának« tartja, mégis mintegy »kétszáz ötvennégy buzgó és valódi Hazafiak« füzettek elő mindössze, köztük egyetlenegy mind az öt ágra, a Szaturnosra, ez azonban még így sem jelenhetett meg.

Minő munkásságot fejtett ki Folnesics a nemzeti nőnevelés terén, mint egy pesti leánynevelőintézet tulajdonosa, s a keszthelyi leányiskola vezetője, s később, mint bécsi mérnökkari akadémiái tanár német folyóirataival, az más helyre tartozik; csak annak igazolására említem, hogy pályája iránt az utódok nem voltak igazságosak, mikor azt csupán az Alvinában elkövetett szerencsétlen ügykezetei alapján ítélték meg,¹ s mikor csak azt szedegették ki belőle, amit »gyalázni akarának; ellenben a' mi benne jó 's dítséretes, azt elhallgaták« (Tud. Gyűj. 1817: 4: 137).

Az Alvina, melynek nyelvünk történetében való szerepéről, mai nyelv-

¹ Rövid életrajzát I. Szinnyi J. Magyar írók c. művében.

vünkben is érezhető hatásáról a következőkben szólni akarok, nem eredeti magyar regény, hanem németből van fordítva. A regény 161. l. olvassuk: »Eddig lépett volt már ezen Előbeszélet' Írója (Schilling Gustav Úr,¹ ki ezen Románt eredetileg németre írta és én csak lefordítottam azt).« Ez a német író 1766—1839-ig élt, munkái 50 kötetben jelentek meg (Allg. D. Bibgr. 31 : 256). Csakhogy Alvina című regény nincs azok között. Bizonyosan Folnesics adott új címet a lefordított regénynek egyik főszereplőről nevezvén el, mint Dugonics Etelkáját, Jolánkáját. Pesti könyvtárakban nem lévén meg Schillingnek minden munkája, csak sejtem, hogy a *Das Weib wie es ist* van itt lefordítva, de biztosan nem tudom.

Takáts Sándor, Részletek a nyelvújítási harc történetéből c. tartalmas értekezésében (Kath. Szemle 1890.) Folnesicsről szólván (u. i. 528—530) azt állítja, hogy a nemek behozatalának, az Alvina legfeltűnőbb jelenségének indító oka Beregszászinak azon megjegyzése volt, hogy »a nem a nyelv tökéletességének jele, s rendesen csak későbbi szülemény, s így a magyar nyelv csak gyermekkorát éli.«² Maga a fordító cáfolja meg Takács ezen állítását azon értekezésében, amelyet fordításába sző (Alv. 169—183), melyben a »Nyöstényítés«³ »töve ss és kimerítő észokokkal« támogatja, s az *őné, fehérszemélyné* helyességét (!) bizonyítja.

»Hogy a' Szekszuál-Szövevényt a' Magyar Beszéletből Ösjeink kifelejtették, és az ezen Beszéletnek tökéletesebb kidolgozására nézve igen káros volt, e' fölött már néhai Pézeli Urnak Holmijában is méltánn panaszkodott az emberi Elme. Megvallom — mondja világosan — hogy ezen méltó Panasz tett engemet figyelmessé, hogy igen célos lenne, a' Magyar Beszéletbe is, valamint más pallérozottakban ez már régen bevéve van, és pedig kimerítő Észoknál fogva, t. i. a himi és nyöstényi Külömbiséget bévinni.« (Alv. 170—1.) Az itt említett Holmi a Mind. Gyűjt. V. évfolyama (1791), melyben egy kis értekezést találunk A' Magyar Nyelvről (5 : 39—40), benne többek között ezt: »Felette különös dolog a Magyar Nyelvben az, hogy nints a' Férfji és Asszony nemű szók között semmi külömbség benne ... meg kell vallani, hogy ez által sokat elveszt a' Nyelv a' füleket gyönyörködtető hármóniájából. Ezen kívül, mikor valaki Magyar Nyelven Orátziót mond, azok a' kik a beszédnek közepére érnek, mellyben valamely személy leirattatik, meg-dítsértetik, vagy gyaláztatik, alig vehetik észre Férfjiról beszéll é vagy Asszonyról a' szólló Személy.« Ime Folnesics törekvésének indító oka, az első panasz a magyar főnevek és a névmások nemének hiánya miatt.

(Folytatjuk.)

¹ Szinnyeinél hibásan: Schelling.

² Ueber die Aehnlichkeit der hung. Sprache mit den Morgenländischen, 5. pont., l. Takáts i. h.

³ A nemek megjelölését a magyarban maga Folnesics nevezte el *nyöstényítésnek*, az i. h., nem gúnyosan mások, l. Mondolat, kiadta Balassa J. (Régi M. K. 10 : 14. l. jegyzet).

INTE.

Irta Kertész Manó.

Alexandriai Szent Katalin verses legendája elmondja, hogy Costus király hosszú gyermektelenség után Alforabius csillagjós tanácsára áldozatot mutat be az ismeretlen isten képe, a crucifixum előtt. Alforabius aztán hónapokon keresztül figyeli a csillagok járását, végre egyszer

Csillagokra föltekinte
És az ég forgása lőn inte;
 Őrizőket megköveté
 És az királyhoz sieté,
 Kinek nagy vígságot monda,
 Ilyetén nagy jó hírt hozá:
 Király, ha vígyázzs es, víg légy,

(451—464. sor).

Ha alussz es, örömet végy,
 Oka vagyon örömdönek,
 Mert azt mondom felségednek:
 Ez éjjel lőn egy leányod,
 Kire marad te országod,
 Kinek — úgymond ég forgása —
 Hogy nagy leszen országlása.

Különös ennek az idézetnek a második sora; Szilády Áron úgy magyarázza, hogy az ég forgása lőn *intő*: »*Intő* helyett *inte*; az *inte* csak a rím kedvéért vált meg *ő-jétől*« (RMK. 1 : 318). Ez a magyarázat még a hely értelme szerint sem valami meggyőző, alaktanilag meg egészen lehetetlen, mert az igenév képzőnek -e alakja csak az ilyen elhomályosult ige-nevekben van mint *szüle, lenge, pörge, fúrge*; hihetetlen, hogy éppen ez egy rím kedvéért ilyen túlon-túl nagy szabadsággal élt volna az a költő, kinek ilyen rímei is vannak *imádsz — hallgatsz, hallá — szőlla, imádná — iavát, tekinte — neki*.

Bartha József nem fogadja el Szilády magyarázatát; ő így értelmezi a kérdéses helyet: az ég forgása lőn *intése*; »Szilády Áron szerint *intő*, valószínűbb azonban, hogy olyan képzés [az *inte*], mint pl. vminek jó vagy rossz *volta, kelte, nyugta* (Irod. tört. olv. szerk. Bartha J. és Prónai A. 4 : 23). Hogy Bartha sem találta el az igazat, azt hiszem, nem kell bizonyítanom. Mi hát ez az *inte*?

Katona Lajos Alexandriai Szent Katalin középkori irodalmunkban c. jeles tanulmányában összeállítja azokat a forrásokat, amelyekből a magyar legendák merítettek, s ezek közül egy müncheni kódex (M¹) egyik helye tartalmilag pontos megfelelője a fenti idézetnek: Eadem nocte et hora Alphonclius more astra intuens... *quae vidit cum gaudio*, prout vidit Joseph in agro consurgere manipulos fratrum adorare manipulum suum Gen. 13°... »Sive dormiat, sive vigilet rex (4b) in aeternum vivat, quin ipsa noctis hora nata est tibi filia, cui data sunt dona universaliter, quae aliis data sunt particulariter (Katona 88. l.) — Alforabius tehát örömmel látta a csillagok szerencsés forgását, kedve szerint volt, hogy a királynak megjelenetheti leánya születését. Hónapokig várt, éjtszakázott, míg végre az *ég forgása lőn inte!* Igen, a forrás is, de meg a magyar szöveg is azt mutatja, hogy az *inte* jelentése annyi, mint *kedve, kívánsága, szerint* és annak az *-int* ragnak a személyragos alakját kell benne látnunk, amelyet a köznyelv ma már úgyszólván csak a *szerint* névutóban és az *alkalmasint* határozószóiban használ, de a kódexek korában még igen gazdag alkalmazása volt: *istenént, világént*: secundum deum, secundum saeculum; *vérént*

való rokon; *szívént* való szerelmedvel (Simonyi: MHat. 1:397.) Az *inte* (= *szerinte*) tehát olyan személyragos határozórag, mint aminő *vele, föle*. — Az *-int* eredetileg irányt jelölő főnév volt, amint azt Zolnai Gyula az *intén venni* (olcsón), a *házzal intes* (egy irányban levő) kifejezésekből kikövetkeztette (Nyr. 19:55.) és amint e következtetés helyességét egy Zala-menti népnyelvi adat (Nyr. 31:577.) kétségtelenül beigazolta.¹

AZ LL HANG TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Kara Ferenc.

A Nyelvőr mult évfolyamában (40:189) az *áll* ige eredetével foglalkozva ezt írtam: (Budeniz) »első egyeztetését már komolyabban számba vehetjük, azonban ennek az egyeztetésnek is van egy nagy fogyatékossága, hogy úgy mondjam Achilles-sarka: t. i. nem magyarázza meg az *áll*-nak állandó *ll*-jét. Igaz, hogy analógiás hatásra is gondolhatnánk, sőt azt is fel lehetne tenni, hogy a második *-l*-gyakorító képző, szóval egy kis okoskodással meg lehetne magyarázni az *áll* állandó *ll*-jét Budenznek első elmélete alapján is.« Készséggel elismerem, hogy ezen állításom nem felel meg a valóságnak, mert az *áll* igének állandó *ll*-jét Budenz első elmélete alapján is meg lehet fejteni, még pedig minden okoskodás nélkül, tisztán a megfelelő rokonnyelvi alakok hangtani állapotára támaszkodva. Ezen magyarázat szerint *áll* ~ zürj. *sulalni*, *sultjni* 'föáll, (vhova) áll'; votj. *sijni*, *sultjni* 'föáll'; cser. *šalyem*, *šolyem* (Szinnyi NyH⁴ 141). A cseremisiz alak világosan feltünteti, hogy honnan ered az *áll* állandó *ll*-je: a *šalyem* alak azt bizonyítja, hogy az *áll* ige **ály*- > **álv* v. **álw*- alakból fejlődött, még pedig kétségkívül mássalhangzóhasonulás útján. Ezen feltevés mellett több hasonló hangtani állapotot feltüntető példa áll rendelkezésünkre. Ott van mindjárt például az *ellik* 'lóra felszáll', amelyet az igének ikes voltára támaszkodva **elvik* reflexív alakból magyarázok. Ugyanúgy fogom fel a *hall* igét is: a vogul *xüli*, osztj. *xöl*-, zürj. *kijni*, votj. *kijni*, cseremisiz *kolam*, md. *kulams* és a f. *kuule*-alakok tanúbizonysága szerint **hal*-ból a reflexív alak (**halvik*, > *hallik*) analógiás hatása alatt lett a ma szokásos *hall*, bár feltehető, hogy a *ll*-es alak diadalmas elterjedésében a HB megőrizte *hadlaua*-nak is része van. (Vö. **szödlö* > *szöllö*, *padlás* > *pallás*, *padló* > *palló* stb.) A *hál* és *hal* igék valószínűleg azért tartották meg eredeti egy *l*-es alakjukat, mert nincs reflexívumuk. Ami a *halad* igét illeti, az osztj. *xöyâA*- 'fut', a md. *kolgâms* 'foly, f. *kulkee*, jár, halad', és a lpS. *kolokot* 'foly, csurog; kószál' alakokra támaszkodva *hallad* (* < *halvad*) alakot várnánk. Nos hát ez az *ll*-es alak a régi nyelvben valóban elő is fordul (Szinnyi NyH⁴ 143) sőt itt-ott még a mai népnyelvben is járatos (MTsz.), ellenben a *válik* ige ~ oszt. *uoyâA*- 'lebocsátkozik' vog. *jol-pdyli* 'leszáll', md. *valgâms* 'leszáll', f. *valka*- ebben: *valkama* 'kikötő', lpS. *vuölökët*

¹ Nem lehetetlen, hogy a KatL. 1624. sorában előforduló *inthen* is az idetartozó *intén* határozó, 'könnyen' vagy 'jól' féle jelentéssel (vö. Zolnai, Nyr. 19:55). Szilády olvasata (*intvén*) szintén bizonytalan. Itt az eredeti latin szöveg segíthetne, de ez nincs meg Katona L. közlésében. — A szerk.

'elmegy, elutazik', lp. K. *vülke* 'megy vhová' (NyH⁴ 148), amely szintén **vālg-*, **vālv-*, **vālv-* féle többől alakult, a régi és az új nyelvben általában véve egy *l*-el fordul elő, ámbár szórványosan mégis akadnak kivételek, amelyek az eredeti *ll*-es alakot tüntetik fel, pl.: *Ő könyörgésre váll* (Kónyi: HRom. 39). *Akkor elvállottak* (Zala m. Dergecs Nyr. 3: 33). — A *kell* 'libet, lubet, placet' igének állandó *ll*-jét szintén szépen megmagyarázza a finn *kelpaa* 'alkalmas, vmire való; tetszik' (*kell* < **kelve-*). Azt hiszem, hogy a *világ* is **villág*-ból fejlődött vissza vö. *villog*, *villan* < **vīlvog*, **vīlvan*. Ez utóbbi csillaggal ellátott alakokat a rokonyelvek adatai alapján veszem fel: vog. *βoŕi* 'ragyog', votj. *valk* 'fényes, ragyogó, csillogó', cser. *βoŕyðo* 'világos', md. *valda*, *valdo* (**valg-da*, *valg-do*), finn *vilkkuu* 'csillámlilik villog', *valkea* 'fehér, világos, tűz' stb. (NyH⁴ 134). Itt kell megemlítenünk a *csillan*, *csillog*, *csillámlilik* (vö. *csillag*) alakokat is, amelyeknek a rokonyelvekben következő szók felelnek meg: cser. *řš'alyažam* 'fénylik, csillog', *řš'olya*, *řš'olya* 'ragyogó', *tsolye* 'villám' — ami kétségtelenné teszi, hogy az idézett magyar alakok **csīlvan*, **csīlvog*, **csīlvāmlilik* alakokból fejlődtek.

Nem említve a *-val*, *vel* és a *-vá*, *-vé* (< **-ā*, *-ē*) ragok, továbbá a *-va*, *-ve*, *-ván*, *-vén* *v*-jének az őt megelőző *l*-hez való hasonulását, a főnevek között is több kétségtelen hitelű példát találunk ezen hangviszonyra. Ott van mindjárt a *váll* szó, amely **vālv-* (< **vālvō*) alakból fejlődött, vö. f. *olka*, lpS. *ōlēkē*, lpK. *viēlke* stb. Ugyanígy lehet megmagyarázni az *áll* (főnév) állandó *ll*-jét is: osztj. *oŕāl* 'állkapca', votj. *aŕles* 'állkapca, pofacsont, cser. *oŕlaš*. Ide tartozik a *mell* < **melv-* is: vog. *maul*, *māyl* (< **māly*), fÉ. *mālv* 'madármell', lpS. *mēlaka* stb. *Felhő*, *felleg* < **felveg*: f. *pilvi*, lpS. *paleva* lpK. *pēlv* stb. (A *felhő* alak egy kissé homályos, azonban úgy sejttem, hogy a *felhő* h-ja **w*-ból fejlődött.) Még világosabb példa a *toll* < *tolv-*, vö. a népies alakokat: *tolvat*, *tolvás*: osztj. *toŕāl*, vog. *toŕl*, md. *tolga*, f. *sulka* stb. Érdekes szembeállítani a különböző alakokat: a nyelvjárási *tolu* a régi szabályos alanyeset, mint *könyű*, *hamu*, a ragos alakok pedig *tollat*, *tolla* (< *tolvat*, *tolva*), mint *könnyet*, *könnye*, *hammat*, *hamma* (N). Az újabb alanyesetek (*toll*, *könny* stb.) kétségkívül a ragos alakokból vonódtak el. Mármint a *tolu* és *toll* keveredéséből: *tollu*.¹ A *falu* is hasonló fejlődést tüntet fel, azzal a különbséggel, hogy a *falva*, *falvak* stb. alakok megőrizték ugyan a *v*-t, azonban ez a *v* nem hasonult az őt megelőző *l*-hez. Különböző rokonnnyelvi megfelelői ugyanazon hangtani állapotot tüntetik fel mint a *toll* rokonnnyelvi alakjai: *toŕāl*, vog. *toŕl*.

Ezekből tehát világosan kitűnik, hogy a magyar *ll*-ek egy része fu. **kl* ~ **yl*, illetőleg fu. **lk* ~ **ly* hangcsoportra megy vissza.

(Versec.)

¹ L. bővebben TMNy. 338.

ÖNMAGAM.

Irta Kovács Márton.

Tömlő Lajos (MNy. 1912. 96.) nagyon fájjalja, hogy »a főváros[nak] összes színpadjain legjobb színészeink ajkairól [olv. ajkáról] hangzik következetes makacssággal: *önmagam, önmagad, önmagunk, önmagatok.*» Őszereinte csak *enmagam* v. *ennenmagam, tenmagad, minnenmagunk* stb. volna a helyes kifejezőmód. Azt mondja: »Az archaizmus patináját tüzzel-vassal pusztítanunk nemcsak kegyeletsértés a nyelv ellen, de irracionális dolog is; mert a lepattant patina rést nyit a betolakodott idegenszerűségnek.« Stb. stb. — Szép, szép, de aki az ilyen dolgokhoz hozzászól, annak nemcsak jó hazafinak kell lennie, hanem többet is kellene tudnia édes hazai nyelvünknek a történetéből. Tömlő L. se azt nem tudja, hogy ez az ő hiábavaló panasza már nagyon régi, se pedig azt, hogy nem mai színészeink esküdtek össze először, hogy makacsul megakadályozzák az *enmagam* és *tinnenmagatok* patinás életbenmaradását. Régi a panasz, már százéves (l. Révai Gramm. 383: »error sane gravis« stb.) és igen sokszor ismételték (l. pl. Szvorényi nyelvtanában 155. §.: »ezek igen helytelenek, mert a 3. személyt az 1. s 2-ikkal összezavarni nem lehet«, vagy Szarvas G. Nyr. 14:557). De sikertelen volt a panasz, mert az *ennenmagam* és *tinnenmagatok* félék helyett már innen-onnan háromszáz évvel ezelőtt elkezdték azokat a kiátkozott *önmagam, önmagatok* alakokat használni, még pedig nem holmi makacskodó színészek, akik evvel valami idegenszerűségnek akartak volna rést nyitni, hanem igen jó írók is, akikre mint nyelvünknek mestereire szoktunk hivatkozni, Haller János, Faludi, Báróczi, Gvadányi, Arany János stb. stb. Ime:

Ön-köztünk (Madarász Evang. 1635. 521). *Önnön magamat* (Haller: HHist. 3:156). *Önnön vérünk* ontásával álljuk a bosszút (Fal. 33). *Önnön* lelkemesméretém *is* feddene (131). *Önnön* magunktól (377). Büntetjük *önnen* magunkat (Bíró Márton többször, NySz.). Te, aki *önnönmagad* is hordoztad minden időkornak nehézségét (Báróczi Munk. 8b:45). Kít esmersz kevesebbé, mint *önnönmagadat*? (uo. 58.) Én *önnön* érzésem után is ezt mondanám (Kaz. L. 5:313). Megbánthat-e az bennünket, hogy más nem annak nézi dolgozásunkat, aminek *ön-magunk*? (uo. 17:369). Midőn barátunknak *önn* hibánkat fel fedjük (Kaz. Roch. 158). Szeressed a te embertársadat, mint *önmagadat* (Dayka Költ. 112.) Elvárnátok-e, hogy biztasson benneteket valaki s nem rohannátok-e *önmagatoktól* a rablót megölni? (Jókai: Fehér Rózsa). Isten bizony! kár magad így felelni s kihívni vészes önvédelmemet (Arany: János király 4:3). *Önmagam* levék *enistenemmé* (így! Madách: Ember trag. 3. szín). *Önnön* nyelved ítélte el (Rákosi: Cymbeline 5:5).)

Az *ön* tehát nyilván már rég el kezdte veszteni a 3. személy jelentését és általános visszaható névmássá vált, s mivel egy ideig a kétféle használat közt ingadozott a nyelvszokás (*tennen magad ~ önnön magad* stb.), régiebb íróinknál néha keverék szerkezetek is keletkeztek, pl. Csúzy-nál: *tönnön magáé, tönnön magán* (l. NySz. *önnön* alatt). Dugonics meg ilyeneket ír: Legtöbben *önnötök* kezeitek által vesztetök (Szerecsenek 1:18). Lelked látom-e? avagy *tönnön* magadat (uo. 223.)

Az *ön* névmás alkalmasint a rokonértelmű *tulajdon* és *saját* szók analógiájára lett közönyös a személykülönböztetés iránt: valamint különbség nélkül mondták: *tulajdon ereje* és *tulajdon erőm*, *saját ereje* és *saját erőm*, épúgy kezdték mondani *ön ereje* mellett *ön erőm* stb. Egyébiránt már igen régen helyettesítették az *önmagát* stb. evvel a kettőztetéssel: *maga magát*, *magam magamat* stb., l. NySz. és Zolnai NyK. 23 : 39.

[Ismeretes dolog (de Tömlő ezt se tudja), hogy az *ön* névmásnak ugyanilyen fejlődése volt ebben a kifejezésben: *önként*. Révai, ki mindig a régi nyelvet vette irányadónak, az ilyeneket is hibáztatta: *önként mentem oda*, *önként mentél oda*, mert a régiek nem így szóltak, hanem azt mondták: *ennen kényemen*, *ten kéjeden* stb. (Gramm. 384). De azért ki fog ma így beszélni: *enkéntem megteszem*, *tenkénted megteszed*, *önkénté* [így mondták régebben] *megteszi*? Faludi még azt írja: Ha csak *enmagamként* meg nem bocsáttok miatta (832). Takács József költeményeiből pedig ezt idézi Kresznerics: *tenként*; de ez mesterkélt alak s bizonyára csak okoskodás eredménye. Még inkább az Tóth Lőrinc mondata: »Kelj föl leány! mikor szólsz *tentudatlan*« e helyett: *öntudatlan* (Átok, drámai költ. II. szakasz, 11. jel., Eredeti Játékszin 4 : 112).

Ime, ha így vissza akarjuk patinázni mai nyelvünket, beszéljünk hát így: *entudatlanul* elárultam magam; *tenérzetesen* válaszoltál; ha bementünk volna a reixrátba, valóságos *mingyilkosság* lett volna! — De még az *őszinte* helyett is azt kellene mondani: *enszinte*, *tenszinte*, *minszinte*, *tinszinte* vagy *én-szintem*, *te-szinted* stb., mert tudnivaló, hogy az *őszinte* tulajdonképp *ő szinte való*, a 3. személy névmásával (l. NySz.).

Ne akarjunk tehát nyelvigazítók lenni, s ne akarjunk okosabbak lenni az egész nemzetnél: a nemzet nem azért fejleszti nyelvét, hogy a nyelvészek megint visszafejlesszék.

ISMERTETÉSEK.

A mi édes magyar nyelvünk.

Irta *Berczik Árpád*. — Az Országos Ismeretterjesztő Társulat kiadványa.

Az *Országos Ismeretterjesztő Társulat* előadás-sorozata keretében december 3-án *Berczik Árpád A mi édes magyar nyelvünk* címmel olvasott föl s a mai divatos zagyva nyelv hibáit, idegenszerűségeit ostromozta az ő kedves, tréfás modorában. Az előadás most megjelent csinos füzetben a Társulat kiadásában.

Mivel az élénken írt, elmemozdító füzet közel érdekli a Magyar Nyelvőr és olvasóit, bő kivonatát adjuk (ez a kivonat megjelent a Budapesti Hírlap 1911. dec. 5-i számában és nyilván magától a szerzőtől származik).

»Bevezetésében érdekesen ismerteti az előadó, mikép áll a nyelvtisztaság ügye a többi nemzetnél. Elmondja, hogy *Brandes*, a híres dán író említette neki, hogy az ő műveiben alig találhatni idegen szót, amint-hogy a dán irodalom és sajtó elül halad a nyelv-gyomlálásban. Finn test-

véréink is ezen a nyomon haladnak. Legelől jár a sajtó, mely kerüli az idegen szavakat, hogy a nagy közönség s a nép is megérthesse és alaposan fölfoghassa, amit a lapok írnak. *Svédországban* egyesület alakult a nyelvújítás és nyelvtisztítás érdekében, hogy a becsület és a hősök nyelvét megmentse a fenyegető veszedelemtől. Kiszámították ugyanis, hogy az utóbbi két évtized alatt vagy harmincezer német szó és kifejezés lopózott a svéd nyelvbe. A nyelv ügyében alig található kényesebb, büszkébb és nemzetibb fölfogás, mint a *franciáé*. Nincs az újabb nemzetek közt egy sem, mely szigorubb, választékosabb volna stílus dolgában, mint a francia. Legújabban pedig *Les amis de la langue française* (A francia nyelv barátai) címmel a francia nyelv tisztaságának s a francia szellemnek védelmére új társaság van keletkezében. A *hollandusok*, a *csehek*, de még a *perzsák* is irtogatják az idegen gazt nyelvek kertjéből. Japánországban *Hajasi* gróf elnökletével szintén alakult nyelvegyesület, melynek célja a japán nyelvet a *nélkülözhető* idegen szavaktól megtisztítani. Ez kivált a kínai eredetű szavakra vonatkozik. Legalaposabban, legbuzgóbban, mondhatnám leglelkesebben a *német* nemzet karolta föl a nyelvtisztaság kérdését és olyan szervezett mozgalmat indított meg, mely komolyságára és önértékre vall.

II. Vilmos császár is ezen a nyomon halad. Az udvarnál az étlapot nem francia, hanem német nyelven fogalmazzák, s a császár egy festőnek, aki egy műkiállítás megtekintésekor azt mondta: »Majestät, bitte diese Reproduktion zu beachten«, azt felelte: »Warum sagen Sie nicht Wieder-gabe?« 1885-ben *Riegel* Hermann megalapította az »Allgemeiner Deutscher Sprachverein« egyesületet, mely az egész német birodalmat behálózza és beleviszi a nyelvtisztaság kérdését a gyakorlati életbe, a kormányzásba, a közéletbe. Ennek a nyelvtisztaságnak köszönhető, hogy sok száz idegen szót kiszorítottak: a *Billet* — *Fahrschein*, a *Perron* — *Bahnsteig*, a *Redakteur* — *Schriftleiter*, az *Automobil* — *Kraftwagen*, az *Aviatikus* — *Flieger*, a *Bureau* — *Geschäftsstelle* stb.

A nyelvújítás óta tömérdek új szó és idegen szó került a magyar nyelvbe. Már most az a kérdés, használhatjuk-e az idegen szokat és mikor? Semmiféle nyelv nem lehet el idegen szavak nélkül. Vannak idegen szavak (miniszter, demokratikus, politika, miniszterium, humor, bojkottál, modern, nihilista), melyek nem helyettesíthetők és a jó öreg Madarász iparkodása, hogy a *miniszter* szót kiugrassa és az *országjár*-t ültesse helyébe, másnak mint jószándéku ráhibázásnak¹ nem mondható.

Egyáltalán kérdezheti valaki, mit mondjunk idegen szónak, mit magyarnak? A magyar nyelv ugyanis rendkívül sokfelül vett át és olvasztott be idegen szavakat, részint jövevény-, részint kölcsönszavakat. Vajjon jut-e valakinek eszébe, hogy a *fánk* a *pfannkuchen*-ből ered? Vagy hogy a *pillér* a *Pfeiler*-ből alakult? Hogy a *surol* a *scheuern*-ből származott? Amit a magyar nyelv a maga szájazéhez átalakított, átgyúrt (gallér, gavallér, palánk, szolgálta, ablak), azt magyar szónak vesszük és vehetjük is.

De bezzeg nem lehetünk elnézők azok iránt, melyek a maguk eredeti alakjában nyersen betolakodnak, vagy csak úgy tessék-lássékre módosulnak, de idegen voltukat magukon viselik és elárulják.

¹ Vajjon helyesen van-e itt használva ez a szó? — *A szerk.*

A *diner, souper, soirée, tipp, turf, blokk, pedigree, imbiss*, az *unheimlich, kekk, bissig, nett, niedlich, snajdig, poulard, umslag* megmarad idegennek. De még azok a (főképp német) szók is idegen betolakodók, melyeknek német *-el-* vagy *-en* végsőjét a köznyelv *li* vagy *ni-re* változtatja: *lokni, krézli, haszni, vimmerli, rumli, vádli, vírstli, vurstli*, vagy mint ígét magyarosan hajtogatja: *abzágol, smirol, mitmachol, curukkol, aufführol*.

Ezek a voltaképeni idegen szavak, melyek nem olvadtak a magyar nyelvbe, hanem idegen voltukat megtartva rítítják el nyelvünk arculatát.

Nálunk, kivált a politikusok és tudósok nagyon is előzékenyek az idegenséggel szemben. A szónoklatokban ok nélkül hemzseg a deák kifejezés, mintha az többet fejezne ki, mint a magyar. És csakugyan a folytonos használat a latin nyelv kifejezéseinek megad bizonyos sokszor csak beleképzelt értelmi árnyalatot, melyet a magyarban az illetők nem találnak meg. Ha valaki azt mondja: *evolúció*, azt hiszi, olyasmit mondott ki, amit a magyar *fejlődés* vagy *átalakulás* (természetesen mindegyik a maga helyén) sehogyse fejezne ki. Ha azt mondják, hogy *elokvencia* ékesszólás helyett, ha az egyéniséget *individualitásnak* nevezik, a pillanatot *momentumnak*, a tulajdonságot *kvalitásnak*, a tekintélyt *auktoritásnak*, azt tartják, különben beszéltek, mintha magyar szóval írtak volna! Vegyünk elő akármilyen országgyűlési beszédet vagy vezércikket és sokszor elborzadhatunk az idegen sokadalomtól, mely felénk tódul. Obszervál, kontemplál, konspirál, perhorreszkál, percípiál, korrigál, propagál, anticipiál, konkludál, transpirál, aspirál.

A magyar nyelv szellemének, eredetiségének, sajátosságának legesküdtebb ellensége a *germanizmus*.

A germanizmusnak több fajtája van: Az egyik az, mikor német szavakat csempészünk be a magyar nyelvbe. (Vielliebchen, Aufsatz, Ausguss, Aufguss, Schlauch, Besetz, Leibchen, Beleg, Imbiss, stb.) a másik pedig, mikor olyan szólásokat veszünk át, melyek a magyar nyelv szellemével ellenkeznek. A magyar művelt osztály nyelve — vagy ha úgy tetszik az *úri nyelv* — egyáltalán nem a magyar lélek (génusz) tükrözése. Csupa fordítás idegenből, leginkább németből.

Nem szólok a *kinéz-ről* és *kinézéséről*, melyeken nyargalni szoktak, ha germanizmus kerül szóba, sem a *lekéste a vonatot*-féle szörnymagyar-ságról. Arról a sok germanizmusról, mely már úgy ellepte a köznyelvet, hogy már föl sem tűnik.

Ízelítőül íme a következők: Súlyt helyezni vagy fektetni, Gewicht legen. (Ellenben: jó: súlyt vetni valamire.) Ha minden kötél szakad — wenn alle Stricke reissen. Fölemelő érzés — Erhebendes Gefühl. Beszédet tartani — Rede halten. Kézen fekszik — Liegt auf der Hand. Tüzörség. (Magyarul tüzoltóság, mert az illetők nem őrzik, hanem oltják a tüzet, úgy-e bár?) Lépést tartani — Schritt halten. Minden hájjal megkent — mit allen Salben geschmiert. A székely úgy mondja: »száz fából faragott«. Végy magadnak fáradságot — Nimm dir die Mühe. Nem áll a képéhez — Steht ihm nicht zu Gesicht. Tiszta bort beönteni — Reinen Wein einschenken. Vaklárma — Blinder Lärm. Ágyat őrizni — Das Bett hüten. Jó egészségnek örüdeni — Sich einer guten Gesundheit erfreuen. Kézzelfogható — Handgreiflich. Határt nem ismer — Kennt keine Grenzen.

Ezeket és hasonlókat úgy megszoktuk, hogy senki se tekinti germanizmusnak, pedig mint merő fordítás, amit azzal bizonyíthatunk, hogy a francia vagy angol ugyanazt a gondolatot vagy fogalmat egész másképp, saját szelleméhez alkalmazva fejezi ki.

Bosszantó, mikor idegen — főképp német — szó a mi meglevő régi, jó magyar szavainkat kiszorítja. Tessék hát megmondani, a *flanc*-ot hogyan fejezed ki magyarul? — Istenem! Mi az a *flanc*ol? Semmi más, mint a mi jó magyar *fitogtat* szavunk, a *flanc*olás és *fitogtatás*. A leghasználtabb és legfőlösebb behurcolt szó a *hercig*. Nélküle már nincs magyar beszéd . . . *Hercig* meg *nett*, meg *unheimlich* . . . Mintha bizony az édes, aranyos, helyes stb. nem fejezné ki a *hercig* különféle árnyalatait! S a *nett* nem lehetne: takaros, csinos, bájos. És az *unheimlich* rémes, kietlen, félős, borzongós, félelmes.

Érthetetlen ez a nyelvcusítás: mert valóban csak annak nevezhetjük, ha az ilyen szavakat, mint *puccol* meg *pucceráj*, kiszorítják a *tisztít* meg a *tisztítót*, *kripli* a *rokkantot*, *reszkíroz* a *kockázat* szót, *gang* a *folyosót*, *svung* a *lendülést*, *vink* az *intést* stb.

Folytathatom is a példákat. Mért mondják inkább *spritzer* mint *fröccs*, *susztter* mint varga vagy cipész, *schotter* mint murva, *cappliz* mint ficáncol vagy fickándozik, *trükk* mint fogás vagy ötlet, *pedigree* mint családfa, le származás, *umschlag* mint borogatás, *partner* mint társ, *honorál* mint méltányol, méltat vagy jutalmaz, díjaz, *eliminál* mint kihagy, *kapucni* mint kámsza vagy csuklya, *vádli* mint lábikra, *lasszo* mint pányva, *bumliz* mint kószál, kódorog, ögyeleg, ödöng, *klopfol* mint porol, kiver, *agilis* mint mozgékony, tevékeny vagy fürge, *lokni* mint fűrt, *kirámol* mint kirak vagy elrak, elrakosgat.

Az ilyen nyelvrontás ellen az egyetlen orvosság az üde, tiszta népnyelv beszívása.

Csak te mentetted meg eddig is a magyar nyelvet, te lenézt szegény magyar népem! Ha te nem volnál, a germanizmusok, gallicizmusok, latinizmusok és egyéb idegenszerűségek fölvetnék ezt a magyar nyelvünket. De nagy íróink hozzád fordultak s a te gondolkozásod, érzelmed, egészséges észjárásod medencéjéből merítve, fölújították, fölpezsdítették a magyar nyelvet!*

II.

Maczki Valér könyvei.

Maczki Valér: *A pusztában kiáltónak szava*. Egyházi beszédek. Budapest, 1909. Stephaneum.

Maczki Valér: *Szántottam, vetettem* . . . Beszédek és tanulmányok, Budapest, 1911. Rényi Károly.

A vallás, iskola és társadalom terén egyaránt nagy érdemeket szerzett tanárember 40 éves munkásságnak gyümölcse ez a vaskos két könyv, melyeknek elseje különféle egyházi beszédeket, másodikika világi tárgyú dolgozatokat tartalmaz. Őszinte elismeréssel vagyok azon tanulságokért, melyeket olvasásukból szereztem. S amikor a tollat kezembe veszem, hogy

a nyelvükről és stílusukról bírálatot írok, a legjobb igyekezettel rajta vagyok, hogy csak megokolt ítéleteket tegyek és ítéleteimben hetykén, könnyelműen ne bántsam a szerzőnek érdemes személyét. Azt azonban természetesen a köteles elismerés és tisztelet mellett sem akarom szem elől tévesztetni, hogy — amicus Plato, amicus Cicero, sed magis amica veritas!

Maczki mind a két művével főleg alaki célt tűzött maga elé: előadásának változatos formáját, nyelvezetét és stílusát akarja bemutatni s velük olvasóinak formaérzékét és ízlését fölszendíteni.

Két nyomós ok szól mellette, hogy szigorúbb mértékkel mérjem a szerző írásait és kitűzött célját: egy az, hogy maga is szigorú — ne mondjam — túlságosan szigorú ítéletet tesz a mai magyar egyházi és világi próza stílusáról; a másik meg, hogy magyar szaktanár elmeműveiről lévén szó, nyelv és előadás tekintetében az átlagosnál nagyobb kíváncsisággal lehetek velük szemben. És ha most már ezen okok szemmel tartásával fölteszem a kérdést: eléri-e Maczki a kitűzte alaki célt? — hát nem merek kereken igennel válaszolni; vagy legfőljebb megkülönböztetően felelhetek: részben igen, részben nem! Elismerem, hogy változatosság, ízlés, szemléletesség, élénkség és numerozítás dolgában például szolgálhatnak beszédei s fejtegetései; de viszont világosság, szabatosság és magyarosság tekintetében oly kirívó hibáik vannak, melyek — hála Isten! — a mai irodalmi nyelvben már ritkaság számba mennek. Azután gyakran hajlik M. a kenetes áradozásra és üres dagályosságra is. Szembeszökő nagy hibája, hogy terjedelmesebb, összetett alárendelt mondatokat alig tud egységesen szerkesztetni. Mintha egyáltalán nem ismerné a mondatbeli egységnek azon örök szabályát, illetőleg tilalmát, hogy nem szabad az alanyokat folyton változtatni. Ilyen laza, egységtelen mondatokat találunk nála:¹ »S a küzdők, hogy megszenteltetésüket eszközölhessék, nyugvó napokat engedek nekik, midőn szemeiket égre emelve dicsőíteni fogják a mennyi Atyát (Puszt.) E jelmondat egyike azoknak, melyeket Jézus különösebb alkalmakkor oly mély jelentőséggel hangoztatott, hogy úgyszólván kimeríthetetlen forrásait rejtve isteni boldogságának, mindenkor emberére vonatkoznak (Puszt.) — Ha tehát áll az, hogy bármit ha fejleszteni akarunk, nem elég magát a szóbanforgót csak magában véve művelni, hanem oly környezetbe helyezendő, mely megadja neki a szükségeseket (Szánt.) — Bizonyára többen emlékeznek még Egerben F. L. úrra, ki néhány év előtt engem itt meglátogatván, a többek közt a lövő házba is elmentem vele, hol gyönyörű mívű fegyvereit, pisztolyait és revolvereit bemutatta (Szánt.) — És még mennyit idézhetnék ilyet!

Többször vét a szabatosság ellen a szavak helytelen alkalmazásával. Mily hibás szóalkalmazásai teszem a következők: Menj, *békelj ki* vele (Puszt.). Mielőtt a cselekvést *megfogamzand!* — Szerette szülővárosom. — A rendszer láttára mintegy *elkämpulva* [talán: *megkämpulva!*]... lehetetlennek tartják vala. — Bennem egy-egy lelkileg átélt drámai jelenet remiszncenciált *abagatfják föl*. — Megbénított s *elavított* frazeológiánk. — *Keresetlen* füzérben siet körülfontni azt a hatalmas sudarat. (Szánt.) — Stb. A magyarosság ellen számos kirívó vétséget követ el.

¹ Az első művének címét így rövidítem: *Puszt.*; a másodikét: *Szánt.*

A legkirívóbb mindjárt az a vétsége, hogy tömérdek idegen, különösen latin szót használ második művében (az elsőben — dicséretére legyen mondva — csak keveset!). Egy cseppet se nagyítok, ha azt állítom, hogy idegen szavaival egész lapokat lehetne megtölteni. Hozzá a latin szóknak ilyen különösködő alakjaival találkozunk nála: *szenszusz, kulturhisztoria, szofiszta, szillogizmusz, universalisztikus, ál-emfázisz* stb. (persze következtelenül!) Úgylátszik: Maczkira — saját kifejezésével szólva — a Nyelvőrnek immár 40 éves »tisztító erőfeszítései« semmi hatással se voltak!

Nem sokkal kisebb vétségét teszi az a szintén tekintélyes számú kifejezésbeli idegenszerűség, főleg germanizmus, amely lépten-nyomon elöbukkan soraiban. Ime egy kis bokréta belőlük: az *úgynevezett* nyolc boldogság; a betűt *úgy* az írásból, *mint* a hagyományból hajsza! hasadtáig megtartják s ezzel már *eleget véltek tenni Istennek*; rosszállom a csupán *ielek által való hívést*; — senki se vegye kevésbe az *ő* [helyesen: *a maga*] hibáját... *ő* már bejegyzí azt az *ő* könyvébe; neki a császár ép oly alattvalója, mint bárki fia, *miután* Isten előtt egyenlők vagyunk; — egy katolikus pap, *névleg* Flavius; — már e földön *boldogságot eszközöl*; — a régi pogányok sem *engedték vallásukat megtámadtatni az ellenségtől*; — a szakadás *kiírtatott szent Bernát által*; az *ő* igazságának *lön ma elégtéve* (Puszt.) || *önválasztotta tárgy*; — *előszeretettel viseltetnek* a nyelv bűvös titkainak *buvárlása iránt*; — *szabadságot vettünk* mentől több oldalról *be-mutatni*; — *hátsó* gondolatok; — *szerencsés* vagyok F. úr barátságával *dicselkedetni*; — egészen *el lettek bájolva*; — ha *eltekintünk is attól*; — *kilátásba látszik helyezni*; — *magamat hegycsúcson állani képzelem*; — csak a *kurjózumokra fektetni súlyt*; — általános *manirban van tartva*; — a hun-avar rokonság is *nélkülözi az alapot*; — halálra *lett ítélve*; — *zárom szavaimat*. — Ezek és hasonlók mellett még kisebb számba jönnek azon hibái, hogy állandóan *beismertet, beláttat; fölötte* elmélkedik, gondolkodik, kételkedik; *alatta ért*; a birtokot a birtokos elé szereti tenni; egyre és *pedig*-ét használ; *elannyira, hogy-gyal* kezd új mondatokat; a *nehogy-gyal* magyartalanul kapcsol; stb. Latinosságai is akadnak, pl. *a dolognak belátott mivolta* [helyesen: *a dolog mivoltának belátása*] a legjobb tanítója lelkünknek; — *el* voltak *enyésztendők*; — *első*k sietünk üdvözölni; stb.

Idegenszerűségeihez méltóan csatlakozik divatból kiment neologus szavainak emez ékes sorozata (az első művéből): *tökély, könyör, viszály, kétely, virány, szender, hasonlag*; s a Bajza korába illő összetételei: *mézajk, hitbajnok, hithidegség, hífutó, örömpeső, üdvharma, támaszbot, példánykép, vértűd* stb. || (a másodikból): *eszély, fölny, nevelészet, tökélyes, daltestvér, jellegvond, irodalomtörténész, fénylak, szávláng, tanhangulat, [?] tanviszony, visszahozó névmás, szépelbeszélő* próza stb. Ilyenek láttára bizony az ember joggal fölkiálthat a szerzőnek szavaival: »Ó szomor és aggodalom!« (Szánt. 6.). Vigasztalásunk csak az lehet, hogy ezeket már nem tudja senki többé föltámasztani, mert immár örökkön-örökre nyugosznak — ugyancsak a szerző szavaiként! — az enyészet »bús odorában« (Szánt. 44.). Az a legérdekesebb, hogy M. egyenesen hibájául rója fel Kazinczynak a *lebel, korány, virány* stb. »csinált virágokból font műfrazeológiáját« (Szánt. 147.); — és ugyanakkor maga bátran él ezen csinált műfrazeológiával.

Mentsége egyáltalán nincsen; még az se lehet, hogy dolgozatainak nagy részét a mult század utolsó két évtizedében írta; mert hiszen módjában lett volna az átvitátásuk!

Nem kis hibája M. stilusának a kenetes áradozás és a nagyzó dagályosság is. Bizonyítsák állításomat a következő mondatai s kitételei: A fájdalom elfojtott könnyeitől vonagló arccal készültünk már-már örömmélnyekre, midőn elvonult azon ránk nézve keserű szerencse, mely az Ő elvesztésével kínálkozott fejünkre. Az életrevaló intézmények azonban túléltek a tisztavirágpercekét, s a szerencsés fogadás után dús hajtásokba szökelltek s közrehatnak mindvégig a tropikus égélj virányainak kiszínezésére. Észrevételeink piramisa csúcsba siet s immár azon, a 15 éves Nyelvörhöz intézett szerény tanácsba tetőzik [talán inkább: csúcsosodik!] Piedesztálján az évszázadok milliárd tapasztalatai himalája-tömegének; stb. (Szánt.) || Ne süsd homlokára a bosszantó kifejezés cégérét. — Törékeny porhüvelyében ritka lélek honol. — El tehát a léha francia irodalom bakhanáliáktól bűzös hangzavaraival! stb. (Puszt.)

Nem egyszer teljesen érthetatlenné válik: Tekintsetek szívetekbe s ott Mózes vallását felekezeti szempontok szerint találjátok értelmezve. (Puszt.) Minden tétele egy-egy faragott kő, mely kövek közül tikkadt lelkeket üdítő szenszus [!] csörgedezik (Szánt.) stb. — Hellyel-közzel lehetetlen képeket is használni: Összeroskad az álokoskodások tekervénye. Az oroszlánok... ugrásra készültek lapulni a kiszemelt zsákmány előtt (Puszt.). Rámutassak-e... a rend kebeléről a vihar által elsodort, de még a mi földünkben vett illatát gyarapodva terjesztgető virágra, B. Ferencze? (Szánt.)

Nem volnék igazságos bíró, ha elhallgatnám, hogy Maczki stilusának hibái mellett dicséretre méltó jó tulajdonságai is vannak. Ezek közül különösen kettőt akarok kiemelni: szép és eredeti hasonlatokkal s képekkel bővelkedő festőiségét, meg arányosan szerkesztett mondatainak verszerű lüktetését. Mindkét tulajdonsággal főleg prédikáció-gyűjteménye jeleskedik, bár a másik műve se szűkölködik nélkülük. Stilusának színességét mutatják a következő mondatai: Ez [az imádság] a hitnek zenéje, melyet a mai világ lármájában nem hallunk; ez a hit rózsájának illata, melyet a mai világ uti porában nem élvezhetünk; ez az égi harmat, melynek hiánya homoksivataggá teszi a földi életet s melynek elhanyagolása folytán nem látszik meg cselekedeteinken a szívünk fenekén elfödött szunnyadozó igaz hit. Fölserdül a gyermek. Izmaiban acélos rugalmasság, ereiben tűz, szemeiben ragyogó elbizakodottság, arcain rózsza, ajkain öröm, szívében remény. Beköszöntött, mint a szép kikelet, az üde ifjuság! (Puszt.) Stb. Vagy mily kellemesen cseng ez a numerózus körmondata: Ó, ki valaha egy könnyet letörölt, egy fájdalomsohajt eloszlatozott, egy égő sebre balzsamot cseppentett, egy száraz ajkat néhány csepp vízzel megenyhített, egy betegnek feje alját megigazította, egy szúró tövist kihúzott, egy szomorgónak vigaszt, egy kétségbeesőnek reményt nyújtott: ó az ilyen ember bizonyára láthatott egy tekintetet, melyet a megenyhült vetett rá; és beláthatott egy szembe, melyből, mint a mennyország egy nyílásából, egy mosolygó angyalsereg hirdeté számára az isteni kedvtelést. (Puszt.) És így szépen kikerekített mondatok elég nagy számmal olvashatók nála.

M. stilusának nincsen ugyan különösebb egyéni zamata, ámde nyelv-

használatára mindkét gyűjteményében (főleg az elsőben!) finomabb izlésre vall: laposságok csak elvétve fordulnak elő benne, az útszélségektől pedig egyáltalán mentes. Sajnáltni lehet, hogy a népiességek — jóllehet írásainak nagyobb része eredetileg vegyes közönségnek készült — vajmi kevés jelét adja. Nem sok népi szót és kifejezést jegyezhettem össze könyveiből. Ime egynehány: A bort kétségbeesetten nyakalja; néma csend üti fel sátorát lelkünkben; ha kell, hogy kénytetve [l. MTsz.] hígyjete [sic!]; csakhogy Jézuson kihúthassék dühüket; kopasz mentség, mely a menthetetlent akarja menteni; nemcsak úgy »hopp-kéntelen« [l. MTsz.] itta ki a szenvedések kelyhét; a hit élvén-élve röppen át nemzedékről nemzedékre. (Puszt.) || Szülővárosa sürr-forr; olyasmire tanítottak, amit a magam oktából is tudtam; jó füttyös kanári; anélkül, hogy a szumir nyelvből csak egy békukkot [szótárakban nem található!] is tudtak volna. (Szánt.)

Egy-két régiesség is felőltek sorai közt: A népnek olyha [= olykor, l. NySz.] százados homály ülte történeteire... vet derengő fénysugarat; csak jó oldalról tette ezt hallatomra [vö. »Kíálta az én füleimbe, az az én hallatomra« = Kár., Bibl. 2:115.] (Szánt.) || Megtérőkké lettenek; örököse löl; [helytelen alkalmazással:] eltíltom a gonosz fájának gyümölcséből élnie [vö. a HB.-ben; »Munda neki elnie«]. Egyházi beszédeiben többször használja a történeti múlt időt: híválak, hozék, készíték, veték stb.; csakhogy keresetten is, mint a következők mutatják: Adók pedig Atyámmal törvénykönyveteket azért; ha már elkészítők szívünket; stb.

M. beszédeinek s értekezéseinek tartalmi értékéről természetesen itt nem mondok ítéletet; legfőljebb annyit jegyzek meg, hogy erre való szemüggel inkább dicsérő, mint gáncsoskodó volna bírálatom. Mivel azonban második könyvének három dolgozata: A magyarság és ugarság. A Nyelvőrrel és A Nyelvőrnek és A stilus előiskolája — tartalmával is érdekelheti e lapnak olvasóit, azért ezekkel lehető rövidesen tartalmilag is akarok foglalkozni.

Az elsőben nemzetünk és nyelvünk származásáról, a finnugor rokonítás történetéről, a szumirológiáról (saját különös szava!), illetőleg ennek a magyarság eredetére s ősműveltségére való fontosságáról értekezik. Nagyrészt ismert dolgokat foglal egybe elég ügyesen, ottan-ottan eredeti felfogással és ítélettel, természetesen — tévedésekkel is! Így eredeti felfogással bizonyítja, hogy a hun mondák a magyarság kebelében sem eredetileg, sem nyugati kölcsönzés útján nem keletkezettek; ezeket csak a hunoktól s avaroktól örökölhették őseink. Helyes megjegyzése, hogy a nagyhírű európai tudósok tárgyalta szumir-magyar rokonság kérdésében nem egészen illően jártunk el, mert részben megelégedtünk a nyugati kutatók megállapításainak átvételével, részben pedig figyelmünkre se méltattuk az ügyet — ahelyett, hogy saját szakbeli nyelvészeink alaposabban megvizsgálták volna. Csakhogy persze M. a »szumirológiá«-nak nyelvünk eredetének ismeretére kelleténél jóval nagyobb fontosságot tulajdonít. Nem csoda, mert hisz magának jegyzi föl érdemül, hogy az ország figyelmét a szumirológiára irányította! (353. l.) Nagy Gézá és Somogyi Edét (főképp az utóbbit), kik a szumir-magyar rokonsággal foglalkoztak, érdemükön felül dicséri; Szinnye Józsefet pedig, ki A magyarság eredete c. összefoglalásában nyelvünknek a szumírral való rokonításáról kicsinylően nyilatko-

zott, méltatlanul rója meg. Hibás állítása, hogy a töröknek a magyar nyelvre való hatása a Kr. u. való harmadik században kezdődött; még hibásabb, — mert pusztá ráfogás! — hogy »ősrégi szép nyilám szavunkat« kiölte a rosszhangzásu ablak». Az is csak képzeletének álmódása, hogy Hunfalvy Pál »kénytelen volt elismerni a hunok s avarok ugor voltát«.

A Nyelvőről a Nyelvőrnek c. elmefuttatását e folyóirat fennállásának 15. évében írta (bár a Nyr. »nem reflektált akkoron e cikkekre!«), hogy »irányító gondolatokat nyújtson filológiánk számára«. Elismeri benne a Nyr.-nek bokros érdemeit, de eredményeit korántsem látja kielégítőeknek. Szomorúan »konstatálja«, hogy igazi műprózánk nincs, hogy »a magyar próza nyelvezet nemcsak nem fejlődik, de sőt napról-napra gondtalanabb [talán: gondatlanabb!], szintelenebb, dallamtalanabb, plasztikátalanabb [így!] s idegenszerűbbé válik« és általában »az életre s időszaki sajtóra a Nyelvőr 15 évi erőfeszítéseinek hatása nem sokkal több a minimálisnál.« Csak örméssel állapíthatom meg, — mert az igazság szerint ezt kell megállapítanom! — hogy Maczki látása sötét, ítélete elfogult s következtetése fölszínes volt. Ám azt teljes készséggel elismerem értekezéséről, hogy több találó észrevétel és gondolatébresztő tanács akad benne. Helyes megjegyzései teszem, hogy a neológia hibáinak terjedésével karöltve jár vala a költői s írói vénák fokozatos enerválódása; hogy az eszmeköltő tudományok »parlaga folytán« a meglevő szavak »nem vehettek tartalmukban termékenyülést és fejlődést;« hogy a szavak a frázisokban élnek, magukra szigetelten hámilékony [?] és hullatag hüvelyek; hogy a neológiának minden [helyesebben: sok!] hibás új szava egy-egy eredeti frázist pótoltt s szorított ki nyelvünkéből; hogy amily mértékben eredeti frázisaink veszendőbe mennek, oly mértékben veszít nyelvünk fordulatosságából; hogy a magyarosodás a barbarizmus terjedésének bünfészke; stb. Ezen okokból tanácsolja egy eredeti magyar frazeológiai szótár szerkesztését. Szerinte a Nyr.-nek legkívánivalóbb feladata éppen tősgyökeres (nála következetesen: tőzsgyökeres!) frazeológiánk tanulmányozása s az enembeli szótár megkészítése lenne. Az ily szótár közkézrejutásának gazdag eredményei hiteként igen nagyok volnának, a legfőbb pedig az, hogy a hatása nyomán föléledő eredeti frazeológiánk »megadná a kegyelemldöfést a neológia tévedéseinek«. Nagy kár azonban, hogy ezen okos gondolatait latin szókkal fölösen »frazírozva« (saját szava!) s annyi idegenszerűséggel keverten adja elő Maczki, hogy örülve örülhet a Nyr. részéről való egykorú elhallgatásnak, mert tudomásvétel esetében Szarvas G. ismert természete szerint aligha azt nem tette volna vele, amit őnmaga szokott volt (igen helyesen!) tenni tanítványai dolgozatainak kiosztásakor, t. i. »a kifejezésbeli barbarizmusokat érdemelt fogig nevetségessé is tette« (220) -- volna!

A stílus előiskolája c. értekezésében a magyar szaktanárok sok helyes utbaigazítást és példát találnak a stílustanítás gyakorlati módjaira; de magyaros stílust sem ők, sem a tanítványok (t. i. dolgozata először értesítőben jelent meg!) nem tanulhatnak (és tanulhattak) belőle! Pedig M. dicséretreméltóan hangoztatja, hogy — »egyetlen alkalmat se mulasztott el, hogy tanítványait lépten-nyomon ne figyelmeztesse... a magyaros szóhasználatra, a gondolat helyes nyelvbeöntésére«. Mi haszna figyelmeztetéseinek, mikor a maga útmutató dolgozatában csakúgy hemzsegek a bra-

vur, intuíció, kazuisztika, korrektívum, kritérium, manir, podagra, problematikus, theorema, virtuozitás, sőt doktrinér-ok, egzergasztikus vezércikk, pendántkép, zsánermodor stb. idegen szavak! S ráadásul ily példákat mutat »a gondolat helyes nyelvbeöntésére«: Szenteljünk különös figyelmet az írásbeli feladatokra; áll három szóból, melyek fölött külön reflektálunk; prózánkba első vitte be a népies elemet; stb.

Maczki könyveiről való mindezen megállapításaim és ítéleteim a bevezetésben joggal föltettem szigorúbb mértéknek következményei. Nem szükség erősítenem, hogy a legtisztább igazságérzés sugallta egytől-egyig valamennyit. Az írónak érdemes személye dolgaiban való gáncsokodásaim ellenére is elismerésemnek és tiszteletemnek tárgya szava, mert egy sokoldaluan képzett nem mindennapi eszü, erős ítéletü s eredeti felfogású embert ismertem meg benne, akinek gondolatkeltő elmeművei bárkire nézve csak tanulsággal járhatnak. Hítem szerint olvasói velem együtt szívesen megbocsátják nyelvi és stílusbeli hibáit könyveinek értékes tartalmáért.

RÉTHEI PRIKKEL MARIAN.

Megjegyzések Karl Lajos ismertetésére.

Az *Alkotó nyelvtudomány* bírálataira együttes választ kívánok adni. Csak Karl Lajos ismertetésének egynéhány pontjára szeretnék már most reflektálni.

Karl Lajos első feladatának tekinti, hogy könyvem forrásait megállapítsa. E szerint Ginneken, Sechehaye, Landry, Dittmar, Vossler, Croce és Bergson műveiből nyertem volna egész tudásomat. Ez, kérem, kevés is meg sok is. Karl forráskutató módszere most az egyszer nem vált be, mert kénytelen vagyok neki ellentmondani.

Vosskert és Bergson több helyütt emlitem, sőt az előbbivel egy helyen részletesen is vitatkozom. Bergsonnak sok gyönyörű órát és egynéhány filozófiai eszmét köszönhetek, az »alkotó« szót azonban nem tőle tanultam, hanem a magyar szókincsből merítettem. Ginneken és Sechehaye munkáiról dolgozás közben szereztem tudomást, de csak ismertetésekből. Minthogy ezek arról győztek meg, hogy sem programomat, sem fejlődéstörvényemet nem érintik, tovább dolgoztam. Landry könyve (*La théorie du rythme et le rythme du français déclamé, nem parlé*) témámtól távol áll, és Dittmar urat, ki állítólag szintén forrásul szolgált elveimnek, sajnos nem ismerem még ma sem, bár Karl Lajos bírálatának olvasása óta lázas nyugtalansággal keresem a nyelvészeti bibliográfiában.

Ellenben olvastam sok-sok más nyelvészeti és filozófiai művet és cikket, mindenek fölött pedig sokat gondolkoztam témámon. Azért hát hiábavaló munkát végez az, ki egy új programmot és új törvényeket nyújtó dolgozatnak forrásait akarná megállapítani. Mert határozottan tiltakozom Karlnak odavetett és egy szóval sem bizonyított állítása ellen, hogy az alkotó nyelvtudomány »programját a szerző előtt már mások felállították.«

Ha Karl ezt be tudná bizonyítani, akkor csak örülnék, hogy már mások is felvetették az általam levezetett fejlődéstörvény alapján való tudatos nyelvfejlesztés eszméjét, nyugodt volnék azíránt, hogy az alkotó nyelv-

tudomány mégsem oly »képtelen« gondolat, milyennek Csűri B. tartja; külföldi kutatókra hivatkozhatnám a mosolygó kétkedőkkel szemben. Mondja meg Karl: ki vezeti le a nyelvfejlődés törvényeit az energetikai fejlődélméletből? ki kutatja *ennek* a törvénynek érvényesülését a nyelvtörténetben? ki vizsgálja *e* törvény szempontjából a keletkező új változásokat? ki alkalmazza *ezt* a szempontot a nyelvkritikára? ki teszi feladatává a jövő nyelvének megszerkesztését? ki alkalmazza az *értékelést* a nyelvhasonlításban acélból, hogy a jobbat terjessze? és ki végez kísérleteket egy megváltoztatott nyelvi szöveggel? Nagyon örülnék, ha mindezekre vonatkozólag már buzdítást nyernék a meglévő nyelvészeti irodalomban, de addig míg Karl be nem bizonyítja, hogy munkámnak fő gondolatait és tárgyait már feldolgozták, addig odavetett állítását alaptalannak kell minősítenem.

Ezt annál merészebben mondhatom, mert hiszen van szerencsém tudni azon könyveknek címsorozatát, melyeket Karl forrásomnak tart. Nos hát, sem Sechey, sem Ginneken, sem Landry, sem Vossler, Croce, Bergson nem állítják fel az én programomat. Hacsak az előttem még mindig titokzatos Dittmar nem pendít meg valahol az enyimével azonos eszméket. De ha ez a Dittmar csak »kétféle nyelvtant különböztet meg: az egyik a *beszélt*, a másik a *hallott* nyelv grammatikája«, akkor efelől is nyugodt vagyok, mert ezt a kérdést programom már ismertnek tételezi fel.

Egyebekről máskor.

KAIBLINGER FULÖP.

NYELVMŰVELÉS.

A nyomdászok helyesírási ismerete. Elsőben is azt kívánom bizonyítani, hogy a magyar helyesírás oly tételeket tartalmaz, amelyeket a nem nyelvész író fejében nem tarthat. Sőt szerény véleményem szerint még aki magacsínálta rendszer szerint ír, sem tarthatja számon, hogy mely szóknál döntött a szók származása, melyeknél a kiejtés szerint való írásmód mellett. Azonfelül az írónak folyton ügyelnie kell az idegen szók írására, amelyeknél ismét számtalan alkalom kínálkozik arra, hogy következetlenek legyünk, ha nem tartunk kéznél egy vezérfonalat, hogy a többek között meddig mentünk a görög *ch*, *th*, *y*, a latin *c* (*k*), *qu*, továbbá az ilyen alakoknak mint: *apellál* (*appelál*), *komandál* (*commandál*) stb. magyaros írásmódjában, vagy az angolból és franciából vett szók végső betűinek kettőzésében *klubb* (*club*), *kartell* (*cartel*), *bigott* (*bigot*), *klikk* (*clique*), vagy megfordítva, az eredetileg kettőzöttek egyszerűsítésében: *biliárd* (*billiard*) stb., melyeknél mindig a kiejtés után azért sem írhatunk, mert aki az illető nyelvben jártasabb, az hajlandó azon nemzet kiejtése szerint egyszerűsíteni vagy kettőzni, aki pedig a magyar könyvek vagy a szónokok útján tanulta e szokat, az a magyar kiejtés szerint írná.

Legtöbbszörre azonban nemcsak szórakozottságból vagy következtelésből, az író embereknek 90 %-a azért nem ír helyesen, mert nem ismeri a magyar helyesírás szabályait, melyeket vagy nem tanult, vagy ha tanulta, már el is feledte, de meg azok több irányban változtak, fejlődtek azóta.

Az eddigieket egybefoglalva: A magyar helyesírásnak oly sok kérdése van, hogy egyes szabályát, minden szó írásmódját az író ember emlékezetében nem tarthatja és gyakran nem is tudja.

Oly kéziratokat kapunk mi nyomdászok kézhez, hogy ha azok helyesírása szerint nyomtatnánk ki a könyveket, de különösen az üzleti nyomtatványokat, azokban hemzsegnének a hibák, mind a mássalhangzók kettőzése, mind a következetesség vagy a kis- és nagybetűvel való írás, de sőt olykor még a ragok egyeztetése vagy a szórend tekintetében is. Bár ez utóbbi két tétel bolygatására a nyomdásznak kevésbé van joga és ajánlatosabb — amidőn a hiba nem minden kétségen fölül áll — ha azon szót vagy sort bekarikázva vagy kérdőjelezve küld egy korrektúrát a szerzőnek.

A fentebbi tétel a figyelmesebb szerzők előtt különösnek, sőt bántónak tűnik fel, azonban a gyakorlat ez irányt jelölte meg, mert minden érzékenységet eloszlat az a tény, hogy a hibakeresésben gyakorlott korrektor számtalan hibát talál még abban, amit a szerző már imprimált.

A nyomdász, ki egész életében a helyesírás kérdésével foglalkozik, kinek folyton kezénél van 2—3, sőt 10—15 szakkönyv is, ha szorgalmas, igenis érteni fog a helyesíráshoz, de meg merem kockáztatni azt az állítást, hogy nyelvészeink után hazánkban nemcsak hogy egyedül a nyomdai korrektorok szorgalmasabb és értelmesebb része tud helyesen írni, hanem nem is alkalmazna egy nyomdai főnök sem oly korrektort, ki a helyesírást nem bírja, sőt még a szedőt is aszerint válogatják, s csak azért, hogy a kéziratot jó helyesírással szedje, még akkor is, ha hibásan van írva, amint azt sok szerző meg is kívánja. Továbbá sok író most nem is tudja, melyik helyesírási rendszer szerint kell írnia, mert hisz gyakran egy-egy cikk megírásakor azt sem tudja még, hogy mely lapban stb. fogják közölni; már pedig ahány lapunk van, úgyszólván annyi a helyesírási rendszerük is. Ilyenkor aztán a szedőnek egyszerűen azt mondják hogy: iskolai, akadémiai, latinos, rövid, házi stb. helyesírás szerint szedje a művet vagy cikket és akár a magyar, de különösen az idegen szók helyesírásán gyakran nagy változtatást kell tennie. Megesik azonban, hogy az író visszajavítja — s ez így megy olykor kétszer, háromszor is.

HORVÁTH ENDRE nyomdász.

Piramid. A Nyr. szeptemberi számában Filológus ekkép méltatlankodik: »De hát szükséges, hogy mink a latin szót tőalakjában használjuk? Hisz akkor... a piramisból *piramid*... kerekedne«, akár a németben. Csillag alatt aztán a Nyugat felé suhint, mert e hírheft folyóirat ezévi folyamának egyik számában szintén ott diszlik a német-építette *piramid*. Azonban ha igazságosak akarunk lenni, akkor ezt a németességet nem metszhetjük tisztán a Nyugat rovására (de egy jó sort annál inkább), mert jóval előtte használja már nem kisebb ember, mint Arany János. Csodálom, hogy nem jutott Filológus uramnak eszébe a nagy költő egyik remeke, a Széchenyi emlékezete, melynek 14. versszakában ezt olvashatjuk:

Hitel, Világ és Stádium! ti, három —
Nem kézzel írt könyv, mely bölcsel, tanít,
De a lét és nemlét közti határon
Egekbe nyúló hármass piramid!

Hát hiszen rossz, ami rossz. Az se ényelvű, aki védelmezi. De az is szentvaló, hogy ha hibáztatni akarunk egyetnást, néhanapján messzebbre is láthatnánk a szomszédunknál.¹

CSEFKÓ GYULA.

A Nemzeti Sport stílusa. Örömmel olvassuk a *Nemzeti Sportban*, hogy atlétáink *kitűnő formában vannak*, egyik-másik *pompás klasszisztus nagyszerű stílusban* dolgozik. Annál rosszabbul esik látnunk, sőt meglátunk azt a fordított arányt, ami a *prima klasszis* és *sportstílus* megírásuk stílusa közt van. Mert ahogyan pl. egy ismert gimnáziumi igazgató ír ebben az újságban *Ifjusági sportlap* címmel, még *secunda classis*-ba se pónálható. Éppen ezt a cikket pedig azzal a szándékkal idézzük (Nemz. Sp. IX. évf. 52. sz. 14. l.), hogy egyrészt az ép testben lakozó ép szellem apró sebeire figyelmeztessük a *prima klasszisra* igyekvő embereket, másrészt hogy a nyelvtanító igazgatónak alkalmat adjunk a tiltakozásra. Ime a szemelvények: »Ez az eszme nem új, de megoldása *mindeddig csak nagyon egyoldalú*. Minél jobban óhajtanod, hogy az ifjuság *sportkedve fölébresztetné*, annál inkább szükséges, hogy a *szellemi színvonalához leereszkedő lap* szolgálja ezt a célt. Az *ifjuság egyetemének sportnevelése* mindeddig nem *egyöntetű, nem irányt erősítő, hanem egyedül irányt jelző*. *Ereit és nagy hézagot* töltene be, ha egy, az iskolák sportolását szakavatottan tárgyaló, a *sportot közlő* kizárólagosan az ifjusághoz szóló *lap állandósulna meg*, mely az ország minden rangu középiskolájában gyakorlott sportról, *működésről, versenyekről és eredményekről elszámolna!*«

»El tudok képzelni ifjusági napilapot is, mely erkölcsi célt szolgál és a napi kérdések tiszta tárgyalásával egy *nemzeti, józan és eszmedűs köznézet* számára tudja az ifju generációt nevelni és egy szebb, nemesebb, kötelességtudóbb, munkásabb *ivadéknak alapját veheti meg*, de szomoruan esik elképzelni azt az ifjuságot, mely a mai napilapok világából meríti polgári eszményeit, mert ezekből legtöbbször éppen *felületességüknél és korlátlan sajtószabadságnál fogva* sok hinár ragad rá, sőt egyenesen *lerontja az iskola* erkölcsi nevelésének nagy eszméit.« [A nagyoknak írt sport-ujság olvasása] »Épp oly veszedelmes, mint a felnőttekkel való együtt sportolás, hol azoktól hallott *beszéd, tréfák és viccek többe* rontanak sok *nevelő óv intézkedésénél*. »Aztán olvasónak is kell lenni ennek a lapnak, mennél olcsóbbnak és mennél nagyobb körben elterjedettnek. Végül sok *képpel ellátottnak*, de nem a sportolók glédába állított *fényképei, hanem a sportolókat munkaközben*, hogy az ifjuság tanuljon belőle.«

Meg sem próbáljuk zárójelben, a Nyr. szokásos módja szerint javítgatni ezt a szöveget, mert benne nemcsak idéetlen alakú mondatok, de olyan eredendő értelmetlenségek vannak, hogy lehetetlen belőlük megállapítani az író gondolatát. Egy pár helyen kétségkívül sajtóhiba csinált

¹ Ugyanez a németes alak előfordul Petőfinél is: »Merően áll, mi-ként a pyramíd« (A rab oroszán). Még Gyulainál is előfordul *filozóf, stíl,* és több efféle, s ezeket mind Kazinczy példájára írták a 19. század elejétől körülbelül a Nyr. föléptéig. L. bővebben Simonyi: A nyelvújítás és az idegenszerűségek (akad. ért.) 8—9. l. és Szarvas G. Nyr. 12:37. — A szerk.

értelmetlenséget, de ezeket nem számítva is annyi marad rováson, amennyit a nyelvtaníró igazgató, M. Gy., el nem követhetett. Hisszük tehát, hogy tiltakozni fog az ellen, amit itt fent az ablakba tettünk. A *Nemzeti Sport*-ot pedig kérjük, hogy ami kis ideje netán maradna az ép nemzeti test ügyében gyakorolt izomfenő munkája után, fordítsa a nemzeti lélek épségének gondjára.

1912. jan. 15.

RETTEGI GYÖRGY.

Kétségek kétsége. Kräuter Ferenc a Nyr.-ben (40:69) meggyőződen kimutatta, hogy közgazdasági irodalmunk nyelve és különösen Földes Bélának a szocializmusról írt munkája rendkívül magyartalan. Ma ellenben (1911. X. 17.) egy hirlapírói látogatásról, úgynevezett intervjúról, olvasok a *Világ* című lapban, s itt — legnagyobb meglepődésemre — Földes Béla magyarán, világosan, majdnem kifogástalanul fogalmazza meg gondolatait. Íme:

»Arra, hogy vezethet-e a drágaság nálunk is zavargásokhoz, természetesen senki sem felelhet. Annyi bizonyos, hogy a történelem tanulsága szerint a nép körében a forróságok nem akkor mutatkoznak, amikor a legrosszabbak a viszonyok. Az a nép, amely bele van tespedve a nélkülözésébe, a nyomoruságba, nem bír annyi energiával, hogy föl tudna lázadni helyzete ellen. Forradalmaknak melegágyai a megjavuló viszonyok. »Mikor a javulás következik, akkor jön esetleg a forradalom« — mondta Tocqueville. A nép, amely belekóstolt a jóba, jobbat akar; a föleszmélés után következik az öntudatra ébredés.

Korunkban megindult »a fölmenő osztálymozgalom«. Így nevezem ezt az átalakulást, amely a szemünk láttára végbemegy és a munkásokat egy magasabb standardra képesíti. Ezzel jár a munkabérek emelkedése, mely mindenestre egyik tényezője a drágaságnak.

Ehhez járulnak a magas védvámok, a kartellek, a pénz értékének valószínű csökkenése, de az életmód javulása is. Amennyiben a mai drágaság igen sok cikkre terjed ki, azt mondhatjuk, hogy mindenki nyer, mint termelő és mindenki veszít, mint fogyasztó! Ez okozza, hogy dacára a keresettöbbletnek, minden vonalon egyforma nagy marad a szükség, legnagyobb azonban annál a tömegnél, amely lassan elfoglalja a régi munkáság helyét és amelynek a legelkerülhetetlenebb szükségletei is kielégítetlenek maradnak. Itt van mindjárt a lakásinség.

A drágaságnak rendszerint legjobb orvossága a drágaság, mely a termelés kiterjesztéséhez, a fogyasztás megszorításához, a jövedelemmegoszlás módosításához vezet. De persze azért minden lehető eszközzel a nyomasztó bajon segíteni kell és azt hiszem, legfontosabb volna a lakásinségen segíteni, mert az mélyebben hat, különösen így tél elején és a családi és erkölcsi viszonyokat megrontja.

— . . .

— Azt igazán nem tudnám megmondani, hogy mit hoz a jövőendő? Láttunk már mi felhőtlen égből alásujtó villámokat és megtörtént az is, hogy a legsötétebb felhőket elvitte egy jó szél. . . »

A kétségek kétsége gyötör. Melyiket szinlelte hát Földes Béla? itt idézett válaszaiban a magyarosságot, vagy könyvében a magyartalanságot? Vagy pedig előbeszédben s talán egyetemi előadásaiban is kifogástalanul

fogalmaz s ezt a képességet csak akkor veszti el, ha tollat fog? Vagy végre — de ezt nem akarom hinni — ezúttal nem úgy közölték gondolatait, ahogy ő mondta el, hanem Sz. A., az »intervjúoló«, fogalmazta meg olyan szépen?

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szláv jövevényszavaink hangtani tanulságait tudvalevőleg Miklosich próbálta először összeállítani *Die slavischen Elemente im Magyarischen* c. munkájának bevezetésében, így szól — Horger A. a NyK. f. é. 113. lapján, a szláv *o* ~ magyar *a* kérdéséről szóló jeles értekezése elején. De a dolog nem úgy van, e téren Zsahourek János volt az úttörő, és kár, hogy az ő érdekes kis munkájáról nyelvészeink egészen megfeledkeztek. Az értekezésnek, mely előttem fekszik, ez a címe: »Über die Fremdwörter im Magyarischen. Eine sprachwissenschaftliche Studie, Prag 1856«. A szerző Riedl Szendének, ki akkor a prágai egyetemen működött, tanítványa volt, s maga vallja (a 10. lapon), hogy fölhasználta Riedl előadásait. Igaz, hogy egyetmást már Miklosich összehasonlító hangtanában is talált, de tüzetesen először ő állította össze a mi jövevényszavaink hangváltozásait, s érdekes az a kijelentése, hogy különösen a hangtörténetre vethet világot a jövevényszók tárgyalása (5). — Megemlíti, hogy szláv szavainknak egy része hangalakjával az »ószlávra« mutat, de más része más szláv forrásokból eredt (8). De vannak szerinte olyan szók is, amelyeknek egyezése nem átvételen alapszik, hanem közös ősi elemei az indogermán s az »altaji« nyelveknek; már ő is említi a névmások föltünő egyezését (»mely alkalmat adott a magyar nyelvnek a világ legkülönbözőbb nyelveivel való rokonítására« 9), továbbá a *méz*, *víz*, *név* szóknak finnugor és indogermán megfeleléseit. — Azután bőséges adatgyűjteményben sorolja föl azokat az eseteket, melyekben az idegen szók a magyarban előre- vagy hátraható illeszkedést szenvedtek, amelyekben a kettős magánhangzók egyszerűvé, a rövidek hosszúvá lettek, továbbá az óbolgár orrhangok megfeleléseit, a mássalhangzócsoportok változásait s egyéb mássalhangzóváltozásokat. — Vannak természetesen nagy számmal helytelen egyeztetései, pl. *nódit* < ób. *nouditi* (ezt Miklosich ötöle vette át, mint több más egyeztetést is), *lopás* < cseh *lúpež*, *fordítani* < ób. *vratiti* stb.¹ De sokkal több az olyan egyeztetése, mely figyelemre méltó. — Miklosich, legalább részben, bizonyára ettől az értekezéstől kapta az ösztönzést arra, hogy olyan gondosan összeállította munkája bevezetésében a szláv-magyar hangmegfeleléseket. Az értekezést annak idején bőven ismertette nálunk Fábíán István a Magyar Nyelvészet II. évfolyamában, egyes tanításaival pedig Budenz József foglalkozott a NyK. II. kötetében.

MARIÁNOVICS MILÁN.

¹ Sok különösség közül megemlítem ezt: *Geréb* = ném. *Heribert* (41, 48).

Asszír nyomok a magyar szókincsben. Élvezettel olvastam Munkácsi Bernátnak a Magyar Nyelvőr jubiláris számában közlött cikkét. Örömmel látom belőle, hogy kitűnő nyelvtudásunk immár átlépett a Kaukázuson. Az új állomás ugyan még csak Asszíria. Ez is azonban eléggé biztató jel arra nézve, hogy találkozunk mi még egyszer Sumíriában is. Sőt mintha már ott járnánk. Mert a közlött egybevetések legtöbbször inkább beválik a sumír, semmint az asszír egyeztetés. A magyar *könyv* szóhoz közelebb áll a sumír *kin* Botschaft, Sendung, Brief (S^b 273.), mint az asszír *kunukku* pecsét. A magyar *ön* szónak jobb megfelelője a sumír *an*, *an-no* Blei, Zinn (GB VII. 51.), mint az asszír *anoku*. Az osztják *ān*, *āni* 'tál, tányér' szónak nem tudok párját állítani; de a magyar *tál*-nak itt van *dal* dish, pan, pot (Langdon *A sumerian grammar* 208. l.), ami tartalmilag úgy, mint formailag mégis közelebb áll, mint amazokhoz az asszír *anu* Gefäss, Gerät, Werkzeug. (Nem *unūtu* ez az asszír szó?) Az asszír *nagiru* eredetijét Jensen (KB III. 46. 10. jegyz.) föltételezett sumír *nagir*-ban sejtí. De ha csakugyan asszír volna is, visszamegy *nēr* 'commander' (Brunnow 10147.) sumír szóra, míg egy másik, szintén sumír *nir* 'lord, ruler' (Brun. 6281.), 'prince' (Brun. 6284.), 'king' (Brun. 6285.) mind forma, mind jelentés tekintetében közelebb áll a *naer*, *nair*, *najer* 'Fürst, Kaiser' szavakhoz. A sumír *arad* épűgy 'Knecht, Sklave', mint az asszír *ardu*. S miután e szóval Gudia, sőt előtte Ur-Bán már szélteben él: aligha a sumír volt az áttevő. Míg az asszír *kūru* »vielleicht Ofen«, addig a sumír *kūr* 'Brot backen' (Jensen KB VI. 521. Z. 1.), amely szó könnyen válhatott át a kenyérsütő kemence nevére. Az asszír *sugu* Überfluss, Üppigkeit is távolabb áll — tartalmilag — a mi *sok* szavunktól, mint a sumír *sag* totality (Brun. 7991.) Figyelmet érdemelnek az asszír és babiloni *gatu*, *gatu* mellett sumír *gad* 'Hand' (HSL 23—268.), *lū* Ochs, Stier mellett sumír *lu* 'házi barom, aprómarha' (S^a Col. I. 30.). A magyar *szűk* szóhoz kétségtelenül közelebb áll a sumír *sīg* »eng sein, eng werden« (Brun. 11872), mint az asszír *sāgu*. A Besztercei és Schlāgli szójegyzékek *ös*, *éz* »caper« szavához is inkább hozzáillik a sumír *uz* »Ziege« (S^b 286.), semmint az asszír *enzu*. Az asszír *na'ādu* 'erheben' ugyan, de 'dicsőít, magasztat', nem pedig 'fölvesz, fölemel' jelentéssel. No de azért kombinációba vehető a magyar *nagy* szóval. Azonban e szavunknak társ-alakjai Budenz (415. sz.) szerint votják *mod*, Herr, Oberer, *modde* 'multus, plures', Vámbéry (Magyarok eredete 618. lap) szerint altai *naj* 'erős, nagy, sok' csuvasz *nomaj* 'sok, tömeg', mongol *najon* 'ur, fejedelem, vezető', amelyek mellett a sumír *nun* 'gross', aztán 'Fürst, vornehm' (Brun. 2628/29.) szintén számba jöhet. Ugyanitt meglepéssel látom a *hadnagy*, *udvarnagy* (s mellettük bizonyára a Döbrentei, Jordán, Müncheni és Nádor-kódecsben előforduló *násznagy*) szavakok szankcióját, remélvén, hogy pártfogásuk alatt a sumír *lugal*, *égal*, *dingirgal* stb. szintén fölszabadul az anatómia alól. Kivált ha nemfeledkezünk meg az osztják *jgšāperli* 'bénakezü', *kuraperli* 'bénalábu', vogul *sampāl* és lapp *čallemēpellē*, 'félszemű' szóösszetételekről.

Hát hiszen én is azt tartom, hogy nagyon helyesen cselekesznek nyelvészeink, ha bűvárlataikat a babiloni-asszír nyelvre is kiterjesztik. Az a roppant hatalmi és kultur-hatás, amelyet Elő- és Közép-Ázsia népeire Babilon és Asszíria évszázadokon át gyakorolt, nem képzelhető, hogy szó-

kincsükön is ne hagyott volna nyomot. De ez a nyelv telítve volt sumír maradványokkal. Sőt a tudomány, művészet és a kultusz még az Arsacidák idejében is kiválólag a sumírból táplálkozott, amelynek ugyanazért a továbbbszármaztatásban is — kétségtelenül — része volt. A babiloni-asszír nyelv buvárlata ennél fogva csak úgy fog helyes uton haladni, ha mellette a sumír is figyelemben részesül.¹

GALGÓCZY JÁNOS.

A *nélkül* névutó tudvalevőleg »a -nál nél ragból s a *kült* v. *külön* adverbiumból keletkezett» (Simonyi, MHat. 2 : 233). Hasonló észjárást mutat a cseremisiz -*leč posna* 'nélkül', mely szintén tkp. a. m. '-től külön' (234; Beke, Cseremisiz nyelvtan 255), pl. *vateleč posna ila* 'feleség nélkül él'; *nemnan-deč posna lektan kajn ok moštā* 'nélkülünk nem jöhet el' (l. Beke id. h.). Hasonló eredetű névutó van úglátszik a votjákban is. Van a votjákban egy -*ana* névutó, melynek jelentése 'nélkül, kívül, kivéve', pl. *meškem-ana* 'kivülem', *tifeškēd-ana* 'kivüled', *korkališ-ana* 'a házon kívül' (Munkácsi, VotjSz. 20). A 'nélkül' jelentésű névutó azonban rendesen nem -*ana*, hanem -*leşana*, Kaz. -*lišana*, *leşano*; pl. *tī-leşāna kiže ulomj* 'nélküled hogyan fogunk élni?' *inmar-leşano* 'isten nélkül' stb. (Munk., 737), *aslaz vordjškem palaz lešana* 'kivéve az ő születése vidékén' (Wiedemann zürj. nyelvt. 210). Ez a -*leşana* stb. pedig bizonyára nem egyéb, mint »ablat *leş* + *ana*» '-től külön' (Munk. id. h.; Wied. id. h.; Wichmann szerint is: *leşana* (? < *-leş *ana*) Votjak. Chrestom. 79). A glazovi és szarapuli nyelvjárásban e névutónak rövidebb *šana* alakja is van; l. Munkácsi, VotjSz. 447; Wichmann, Chrestomathie 79: »*šana* (? < -š *ana*)».

FOKOS DÁVID.

Ül és ágyék. Ez a két szó, ha eddigi származtatásukat elfogadjuk, egy töről hajtott. Lehetséges-e ez? Budenz a m. *ül* igét a vogul *ünl* megfelelőjének tartja. E szerint a m. *ül* eredetileg *üll* (< *ünl*) volt, mely teljesebb alak fönn is maradt az *üllö* 'Ambos' szóbani. Minthogy a vogulban *üni* 'ül' is előfordul, a főntebbi alakokban elhomályosult gyakorító -*l* képző is van. Munkácsi B. a magyar *ágyék* szót a vogÉ. *ünš* 'far', *ünšäs* 'tom-

¹ Egypár mutatóvány. *Kard* szavunkat Vámbéry (ME. 319. lap.) a perzsa *ghurd*, Munkácsi viszont az av. *karēta*, pahl. *kārt* és ujpertzsa *kard* »Messer« szavakon keresztül az oszét *kard* »Messer, Schwert« szóból származtatja s összeköti a kurd *kēr*, *kūr*, *kirt* szóval. Itt a helyes nyom. Mikor a perzsának még híre-hamva sincs az asszír látókörben: a kurti = kurd nép már a Kr. e. XIII—XIV. században állandó jelenség benne s belekerül az asszír-babiloni és ezekkel a sumír kultur-hatásba. Sumíruul pedig *gir* »Dolch« (Brun. 309.) *gir-gal* »grosser Dolch, Schwert« és pedig az újhöld alakjához való hasonlatosságánál fogva »krummes Schwert« (KB. VI. 467. Z. 202—16.); *kār* »dagger, razor, sword« (Langdon 223.). A magyar *vár* szót Vámbéry (ME 321. lap) a perzsa *bar* »arx«-ból származtatja. Azonban sumír *bar* »Stadt« (Brun. 1767.) és *úr* »Damm, Wall, Kastell, Schloss« (Brun. 5496.) levén, maga a perzsa szó is ezek valamelyikének továbbvitele.

por' K. *uniš* T. *oňšal* 'far' szóval egyeztetli (NyK. 25 : 178). Ezt természetesen csak úgy érthetjük, hogy a magyarban a vog. *ūnš*-nak megfelelő *ügy-* tőhöz hozzájárult az *-ék* deverbális képző. A vogul szóról egész biztosan megállapíthatjuk, hogy az a vog. *ūni* 'ül' igéből alakult *-š* deverbális névszóképzővel (vö. Szabó D. A vogul szóképzés. NyK. 34 : 441). A vogul *ūnli* 'ül' és *ūnš* (K. *uniš*) 'far' tehát nyilván egyazon tő származékai. A magyar *ül* és *ügyék* szók vokalizmusában azonban olyan nagy eltérés van, hogy szinte kétségesnek látszik ilyen származtatásuk.

PÁPAY JÓZSEF.

Térdpel. Egy pár év óta többször szóba került Budenznek a *térdpel* igéről közölt magyarázata (NyK. 4 : 140. Újra kiadta Simonyi, Nyr. 36 : 427—8). Budenz szerint a *térdpel* -l képzős származéka a **tērd + fej* (*fő, fē*) összetételnek, melyben a *fej* szó eredeti kezdő hangját, a *p*-t megőrizte, mivel az összetétel elhomályosodása folytán itt elszigetelődés támadt. Budenz véleményét a cseremisz nyK. *pulβuitaš* 'auf knieen liegen' (Ramstedt, SUS. Mem. 17 : 106.) igére alapítja, melynek elemei csakugyan egy *pulβui* 'térd' Ramst. uo. Szilasi, Cser. Sz. 181. összetétel (ebben *pul* ~ finn *polvi* 'térd' + *βui* 'fej') és a *-t* (~ magy. *-l*) denominális ige-képző. Gombocz azonban kimutatta (MNY. 4 : 35.) hogy a *térdpel* igében nem lehet **tērd + fej* összetétel, mivel a *tērd* török jövevényszó ennek átvételekor pedig már be kellett fejeződnie a **p > f* hangváltozásnak. A magyarban nem fordul elő csakugyan se nyelvméleinkben, se a népnyelvben ez az összetétel, de a cseremiszen kívül több más finnugor nyelvben is így fejezik ki a térdet, úgyhogy kétségtelen, hogy ezek a legrégibb fgr. összetételek közé tartoznak. Pl. mordvin M. *pālmañdže-p'r'e* 'kniescheibe' Paasonen, Mordv. Chrest. 754. sz. (*p'r'e* 'fej'); zürjén *pidžesson* 'knie' (*pon* 'vég, hegy' ~ finn *pää*, magy. *fő*) Wichmann, SuS. Aik. 213 : 32. *pidžös-pom* 'kniescheibe' (Wiedemann, Wbuch); vogul É. *sāns-purk*, KL. *šanš-pärk* 'térd, térdkalács' (Munkácsi szíves értesítése), *šānš-purk*, *sānš-purk* 'knie' (Ahlqvist SuS. Toim. 2 : 48); osztják É. *šānš-ox* 'knie' *ox* 'fej'. (Ahlqvist, Über die sprache der nord-ostjaken 138.)¹

Vannak azonban más testrészek is, melyekben a *fej* szó előfordul; pl. finn *kyynär-pää* 'könyök' (*kyynärä* 'rőf, sing') Szinnyei, Finn-magy. szótár 185.; cser. *kañēr-βui* 'ellenbogen' (*kañēr* id.) Ramstedt i. m. 46.; votj. Sar. *gir-pum*, Kaz. *ger-puŋ* 'könyök, rőf' (Sar. *gir-puŋki* 'könyöklenni' Munkácsi, Votják Sz. 242. 589.; vö. még vog. *konil-oul* 'ellenbogen' *oul* 'vég' Ahlqvist) — finn *olka-pää* 'váll' Szinnyei 282; mordv. *laftu-pr'a* 'vállcsont' (Wiedemann, id. Budenz, Mordvin Sz.); M. *kād-laŋga-pe* 'armende, Schulter, schulterstücke des hemdes' (*p'e* 'vég' ~ magy. *fo*) Ahlqvist, Vers. e.

¹ A *fej* szónak ezekben 'vég' jelentése van. Azért nem tartozhatik ide ez a példa: Az Joáb levelét a követek térdfőhajtva királynak adák. RMK. II. II. 260. (Vö. Ezek térdet, fejet hajtván megtisztelik párbokat. Faludi, Vers. 871. Legtöbb dámának ez neveli kevélységét, hogy gyakran hajlik előttök fő és térd. Faludi, Nemes Asszony 181. (id. Ny. Sz. 587.)

mokscha-mordvinischen gramm. 156.: votj. Kaz. *peľ-pur*, Sar. *peľ-pum* 'váll' (*peľ* 'fül'), Kaz. *peľ* — *pur-le* 'vállcsont' Munkácsi, VotjSz. 548.; zürj. *peľ-pon* 'váll' (Fuchs szíves közlése). Vö. még vog. KL. *pāŋkwal-pāšm* 'váll-lapocka' Munkácsi, Vog. NépkGy. 4 : 103. (P. *poŋcwəl* 'lapocka', É. *po-səm, pāsəm* 'sarok' 'ende, ecke'.)

A finnben van még néhány oly összetétel, mely a többi fgr. nyelvben már nem fordul elő: *kanta-pää* 'sarok' (*kanta* id.) Szinnyei 125.; *poski-pää* 'a pofa v. orca legkiállóbb része' uo. 316., 'arc' Kalevala 18 : 332. Kant. 3 : 115 (*poski* id.); *näkö-pää* 'arc, orca' Kal. 10 : 230, Kant. 2 : 82. (*näkö* 'látás, látvány, tekintet, arcszín, arc'); *rinta-pää* 'mell-csont, mell' Kal. 19 : 295. (*rinta* 'mell'); *kämmen-pää* 'a tenyér középső mélyedése és az ujak közti emelkedés' (*kämmen* 'tenyér') Szinnyei 186.

Érdekes, hogy a 'váll' szót a török-tatár nyelvek is a fej szóval összetéve fejezik ki: kazáni-tatár *îŋ-başı* Bálint, Szót. 152.; csuvas *an-puši* Paasonen, Csuvsz. 4. A kumük *immas* (KSz. 12 : 120.) kétségtelenül szintén az előbbiekkal azonos elemekből álló elhomályosodott összetétel. — Budenz szerint a csuvas a térdet is hasonló módon fejezi ki: *čirpossı* 'térd feje', de Paasonen Csuvsz. szótárában *tšarguši* van, ami tkp. 'térd-szeme' (vö. cser. *pulšui-šınazä*, lapp L. *pualava-čalemē* 'kniescheibe': *šınazä, čalemē* 'szem').

BEKE ÖDÖN.

Nyomos — *nyomós*. Tolnai Vilmos bebizonyította (Ny. 41:134), hogy *nyomos* a régiebb alak s jelentése eredetileg 'nyomot hagyó, marandó, jelentékeny'. Megjegyzem, hogy a NySz. is a *nyomos*-t tünteti föl eredeti helyes olvasatnak, a *nyom* főnév családjában, és *nyomós* alakot nem is említ a *nyom* ige származékai közt. Még 1855-ben annyira érezték a *nyomos*-ban a *nyomot*, hogy ellentétét így fejezi ki Kazinczy Gábor: »Engedd, hadd tűzzem e *nyomtalan* közlemény fölé a Te nevedet, szeretett barátom!« (Idézve BSzemle 149:188.) Itt *nyomtalan* = jelentéktelen. — Tolnai említi a *nyomos-nyomós*-hoz hasonló alakul: *lakos-lakós, ördögös-ördögös*. Ezekhez hozzátehetünk még két ilyen szópárt, melynek hosszuhangú tagja a rövidhangúból keletkezett: *redös-redős* és *csákos-csákós* (Szarvas G. magyarázata szerint Nyr. 7:387 és 12:483.).

SZILÁGYI ÁDÁM.

Zsinórmérték. Ez a szó igazán zsinórmértéke lehet a mostanában oly nagy hévvel megindult nyelvújítási kutatásoknak. Eleinte azt hittük, hogy Márton J. »alkotta«, mert nála fordult elő átvitt jelentésben először 1796-ban (NyUSz). Azóta azonban előkerült Decsy Osmanografiájából 1789-ből (Nyr. 40:469) és 1787-ből a Hunniásból (»A szeretet zsinórmérték volt dolgába«, l. Kubáss M. P. Horváth Á. és a nyelvújítás), sőt ismerjük már 1647-ből és 1707-ből is. (MNY. 4:16, 8:129). — Németből aligha fordították, mert hogy csak például emlitem, Voss nálunk is oly jól ismert Homeros-fordításában még konkrét értelemben használja (»Ordnete sich nach der Richtschnur« — az eredetiben Odyss. 21, 44. *ὁράμην* áll = csapózsinór, ólmos v. befestett zsinór). Az is valószínűtlen, hogy ezt az átvitt értelmet görögből fordították volna. Azt kell tehát feltennünk,

hogy a m. zsinórmérték époly természetes jelentésfejlődés eredménye, mint a gör. *κανόν*, mely épúgy jelentette a konkrét csapó-zsinórt, mint az elvont 'szabályt'; és így aligha fogjuk valaha megismerni azt a »vérbeli nyelvújítót«, akinek ezt a szavunkat köszönhetjük. Van a zsinórmértéknek ránk nézve még egy másik tanulsága is. Arra a nagy kölcsönhatásra célozok, aminek a nyelvújítás írói — egész természetesen — ki voltak téve. Valamelyik írónk kipattantja: Horváthon, Decsyn kívül használja Baróti Szabó és íme Csokonai is így ír: »Virgiliusnak Aeneis nevű heroica epopoeáját sinórmértékül vévén fel Blumauer...« 1798-ban (Az epopoeáról 832.) Bizonyára mások is használják, a szó közkeletűvé válik s Kunoss E. már nem is veszi fel különböző »kiadataiba«.

GESZTESI GYULA.

Visszaperdült mint a gyűrű. Aranynak ezen hasonlatát a Szibinyáni Jankból a Nyelvörnek egy utóbbi évfolyamában (36:480 és 38:180.) úgy magyarázták, hogy a költő valamilyen gyűrűs játékra gondolt, melynek gyűrűjét az ember valami módon kilendíti és az a maga ruganyosságánál vagy más erőnél fogva visszaperdül. Magam is mindig ilyesféle magyarázatra voltam hajlandó gondolni. Nagy volt tehát a meglepetésem, mikor a versnek iskolai tárgyalása közben egyetlen tanuló lelkében sem keletkezett ez az asszociáció. Ellenben őt tanuló egészen egybevágó vallomást tett arról, hogy a »gyűrű« egy hajlékony, vékony faágnak lehet a neve, mely visszaperdül, valahányszor csak elhajlítjuk. Székesfehérvári, pestmegyei és légrádi fiúk voltak az illetők, kik közül az utóbbi egyszerű fűzfavesszőt értett a gyűrűn, míg a többiek egy somfafélére mutattak rá, melynek népies neve *vörös gyűrű* avagy pusztán *gyűrű*. Szakkollegám megerősítette az utóbbi adatot, a fának tudományos neve: *Cornus sanguinea* és nálunk is otthonos.

(Székesfehérvár.)

FÜRST ALADÁR.

A Gyulafehérvári Glosszák szerzőjének kérdésében Pápay József ugyanazon a hamis nyomon, t. i. az Akadémiai Értesítőnek hibás hasonmásán indult el, mely engem is tévútra vezetett, midőn a glosszák szerzőjének nevét *Ujtata-i*-nak olvastam. Erről akkor győződtem meg, midőn Varju Elemér szívességből alkalmam nyílt, az eredetiről fölvetett fényképet látni. Viszont azonban, a *Vathacha-i* olvasást akkor sem tudtam magamévá tenni, mivel a fényképen némely betűben más betűre véltem ráismerni. De nem akarván ítéletemet többé pusztán fényképre alapítani, azt az eredeti kézirattól kellett függővé tennem. Az Akadémia főtítkári hivatala, annak idején, meg is tett minden intézkedést, hogy az eredeti kézirat itt helyben paleografiai vizsgálat alá legyen vehető, de a kézirat fölhozatala mindez ideig nem sikerült. A glosszák szerzőségének kérdését tehát, az eredeti vizsgálata nélkül, eldöntöttnek most sem tekinthetem.

TAGÁNYI KÁROLY.

Anakronizmus Arany Toldijában. (Nyr. 41:189.) Több oldalról is figyelmeztetnek, hogy ezt az anakronizmust — mint természetes is — nem most először vették észre. Így utal rá Riedl Frigyes A m. irodalom főírányai (Olcsó Könyvtár 994. — 6. sz.) c. munkája 5—6. lapján: »A tengeri például Nagy Lajos korában még nem eresztette nálunk selymét, liába hivatkozik reá Aranynak Toldi Miklósa, Benczével szemben, a Toldiban, melynek meséje a XIV. században történik.

EGYVELEG.

Az asszony. Az asszonyi világ alakjai vetődnek futó képekben e lapokra ezuttal s nekem jutott a gallériához előszót, bevezetőt vagy előjáró beszédet írnom. Mi volna elsőbb dolgom természetesen, mint összekeresni az asszonyt a nyelv anyagában. Ezében a mi nyelvünkében, amely — e tulajdonsága szerint egymaga az Európában beszélt nyelvek közül, — nyelvtanában nem tesz különbséget a nemek között. A görög *ho, hé, to*; a latin *hic, haec, hoc*; a német *der, die, das*; az olasz *il és la*; a francia *le és la*; az angol *his and her* és az összes szláv nyelvek illetén megkülönböztetésének a mi nyelvünkben semmi nyoma sincsen. Van-e a génusz e különösségének benső összefüggése azzal, hogy tán semmiféle faj köz- és magámdolgaiban az asszony úgy megbecsülve nem volt, mint a magyarban? A közjogban is, a magánjogban is, a magánéletéről nem is szólva. Csak egy esetben negálta a magyar génusz az asszonyt, egy példaszóban: *az asszony nem ember a gazdaságban*. De ez a kivétel jobban megerősítette a regulát, mint akármely más kivétel. Mert ősi felfogás volt minálunk, hogy az ember szerencséje a házasságától függ. Az asszony a ház lelke. Attól jön a rend, az erkölcs, a béke — minden gyarapodás föltétele — a házra. Benne léleklizik a család. Ő kormányoz a házban, az ő szelleme árad szét a családra. A férfi, az az intéző a családi szentségen kívül, az vezet a külső gazdaságot, a külső munka hadirendjét. É lármásabb, erőszakosabb, durvább elemek körében az asszony nincsen hivatva érvényesülni, ott nem számít: nem ember a gazdaságban.

Asszony, nő, némbér, hölgy, delnő, fejrénép, vászonnép, anya, nagy- és öreganya, szépanya; leány, leányzó; szűz, hajadon; menyasszony, ara; feleség, hitves; menyecske, meny, napa, anyós; anyó, szipirtyó; ángy, ángyi, hugom, néném. Ennyi jut hirtelen eszembe. Figyelemre méltó, hogy az idősebb nő a fiatalabbat nem hugomnak, hanem öcsémnek szólítja, az öregebb asszony is a menyecskét öcsémasszonymnak. Ez is annak a jele — ámbár a szokás, mióta több nyelvet tanulunk, mind jobban gyengül — hogy a nem nyelvi megkülönböztetésére a magyar fajt felfogása, otthona vagy filozófiája nem ösztökélte. A felsorolt kifejezésekre kevés megjegyzés elég. A *hölgy* egyszersmind hölgyhermelint jelentett régen. Az állatot, mely a hercegi palástot látja el prémes gallérral, ma is hölgyeményétnek hívják, ellenben a nálunk honos közönséges menyét neve a Dunántúl ma is *menyétaskony*.

A *delnő*, úgy gondolom, a nyelvújítás vívmánya, amelynek szép szóra volt szüksége e kifejezésre: *dáma*. A *hajadon*-ról tudjuk, hogy tisztesség a

lánynak pusztán viselni a fejét — ha nem is rossz időben vagy munkában; de templomban és ha tisztességben jár.« Ha férjhez megy, annak az a neve, hogy *bekötik a fejét*, nem jár többé soha (legfőlegb izzasztó munkában) leányfejjel vagy hajadon fejjel. A *fejér*- és *vászoncseléd* nyilván a ruhaviseletétől ered. A *feleség* a legszebb szó, a legszebb becsület.

Ez a nő szerepe a magyar nyelv lexikonjában. Ami ezen kívül még benne van, az ezek variációja, vagy átvételek, minő a sógorné, sógor-asszony stb.

(Budapesti Hirlap 1892. karácsonyi mell.)

RAKOSI JENŐ.

Egy népies kifejezés. Szép kifejezést hallottam a multkor egy székely embertől. Molnár-féle ember. A malom gátján befagyott a víz s ő egész nap csak vágta a jeget a csattogó hidegben. »Igy napközbe' még engedett valamit a jég — mondotta, — egy-egy kicsit olvadt is; hanem napszentületkor ott is szép csendesen *elaludt* a víz, ahol felvágtam a jeget«. A futó patak lassú befagyására igen szép kifejezés: *elaludt* a víz, a patak. Nem mulaszthattam el, hogy ne közöljem a szerkesztő úrral.

LAKATOS JÁNOS.

A csángók legrégibb említése. Aranka Györgynek Kovachich Márton Györgyhöz 1796. nov. 6-án irt levelében olvassuk a következőket: (l. Figyelő, 1878. V. f. 148. l.) »Gondolja kedves uram barátom, micsoda ujságra tevék szert a napokban. Egy negyedfél árkusnyi kézírás. Irták 1533. deákul; szedték össze három darabból, melyek régi írárok voltak; az első: *Acta Radagi Regn. Gothorum*; a más kettő is régi, de ebben Turci, Hungari, *Csángo Hungari* és Siculi megkülönböztetnek; hasonlóképen Terra Turcorum, Blacorum, *Csangorum*, Siculorum és Ultrasilvania. A székelyek földének a centruma neveztetik Terra Alpium septem Silvarum«. Érdemes volna történetbuvárainknak megvizsgálni, milyen kéziratról beszél itt Aranka, megjelent-e az s ha nem, megvan-e talán a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban.

ALFÖLDI MIHÁLY.

Sylvesternek első nyelvtani munkája. Melich János a M. T. Akadémia májusi osztályülésében bemutatott egy 1527-ből való eddig ismeretlen krakkói nyomtatványt, mely a danzigi könyvtár tulajdona: *Rudimenta Grammatices Donati*. Ez Donatus nyelvtanának kivonata, s a latin példák német, lengyel és magyar nyelvre vannak lefordítva. Az a nevezetes, hogy a magyar fordítások Sylvester Jánostól erednek, s bizonyos, hogy ez az ifjúkori munkája ösztönözte Sylvestert későbbi, 1539-i nyelvtana megírására. — Új nyelvi anyagot ez újonnan fölfödözött könyvecskében alig találunk, de érdekes, hogy némely máig is használt nyelvtani műszó már itt előfordul, így pl. *tulajdonnév* és *köznév*, továbbá hogy a függelékül közölt miatyánkban ezt a kódexekbeli fölszólító alakot olvassuk: *zabadoh* (myn-keih gonozthwl), mely a régi nyomtatványok közül talán még csak Ozorainál fordul elő (de az *-it* képzős igéket már így írja: *taniytek*.)

NÉPNYELVI HAGYOMÁNY.

Népmesék.

Két groteszk mese.

A nyáron a vasmegyei Nagysitke községben hallottam ezt a két mesét, melyeket többszöri elmondítás után sikerült teljesen azon mód leírnom, ahogy az öreg parasztember szájában hangzott. A Sárvár-vidéki tájszólás hangzása tisztán visszatükröződik bennük, csak az *ó, ő, é* diftongusos jellegét nem tüntetik föl, egyrészt mert sok egyéni változatuk van: *ó* lehet *uo, oe, ue, ő* lehet *uo, oe, üe, é* lehet *ie, ie, ie*, aszerint, hogy ki hogyan szokta a száját kinyitni, másrészt az én mesélőm alig-alig diftongizált, amire nagyon sok példát tudok vidékünkön.

A tájszólás sajátosságánál azonban feltünőbb ennek a két mesének fonák hangulata, ami a magyar mesében ritkaságszámba megy. A második ugyan ismerős motívumokból áll, de a kiindulása: hogy a kutyának nincs gazdája, meg a kifejlése, hogy a macska, kacsza, pulyka tud úgy ráijeszteni a farkasra meg az oroszlánra, a naiv komikumnak majdnem olyan furcsa mozzanatai, mint az első mese keresve keresett gallimatiása. Ilyesminek nem igen látni példáját a magyar mesékben.

Különösen az első mese. Ilyesmit nem hallottam se gyerekkoromban, mikor annak a vidéknek minden közszájon forgó meséjét hallottam és meséltem, se később, mikor a magyar meséskönyvek nagy részét áttorgattam.¹ Úgy látszik, hogy egy nagy népi mesemondó jókedvű tréfája, melyben magát a mesemondást csúfolja ki, a mese lehetetlenségeit állítja pelengérre, hogy a lehetetlennél is lehetetlenebb dolgokat, képtelenségeket halmoz gyorsan egymásra; fejetetejére állít mindent. Hatásának főfeltétele a gyors elmondás, hogy ne igen engedje a hallgatóságot sokáig eszmélkedni; így esnek egyik kacagásból másikba. Ezért, a gyors tempó miatt, lett idővel ritmikus is, valóságos ritmikus próza, csudálatosan emlékeztet néhol fel-felbukkanó rímeivel Arany Poloskájára. Ritmikus volta különben annak a csángó népmesének párjává teszi, mely Horger gyűjteményében van: *A kicsi kigyó, a macska és a féreg*. Horger ehhez azt a nagyjelentőségű följegyzést fűzi, hogy két mesélő a havasi erdőkben favágás vagy fűrészelés közben rendszeren a fejszecsapások vagy fűrészjárás taktusára mondták, hallgatólagon mintegy föltételezve, hogy így lett ritmikussá. A mi mesénk mutatja, hogy a beszéd másképp is lehet ritmikussá. Világosan látszik itt a jókedv gyors száguldása, mely körülbelül egyenlő időközökben jut lélegzethez, s jókedvében ezt a lélegzetvételt kiemelni, mintegy pointirozni akarja: így származik itt a vers.

I. Hunvót, hun něm vót, főnyergétem effakót, elindútam én, énnagy erdőben megállottam. Od vót jó tűz, jót éttem, jó vizet ittam, jót melegétem, a nyergét kipányvátom, a fakót a fejem alá téttem, éjjót aluttam, reggé fölibredék: uccu fakó, hol a nyereg? Talán megétté a farkas. Szaladok, de nem igen haladok, elérkésztem énnat-csipkebokor alá aszt,

¹ Pedig van több ilyen bolond mesénk, l. pl. Nyr. 3 : 280 (NyF. 4 : 63) és 14 : 570 (NyF. 4 : 18). — *A szerk.*

ummégrázintottam, uffót rúla a dívó, magyaró, majnem agyonvert. Óra gyün evvén anyó (magyaró-anyó: szintén rím!): uccu fenye fenye Jóskájo, mér bántod az én retkém, répám, csicsókám? Nëm nekëd ütettém én a buborkát. Fővesz ennat-csunya sárgo tököt, uddobgya hozzám a görög-dinnyét, csakuccsittgett-csatogott a fejszi-foka a hátamon. A dúgót nem vëttem tréfáro, észalattam a Duna partyáro. Azon gondúkottam, hogyan evezzek át a tengërën. Szerencsére a lajbim zsebgýibe vót ëkkis magyaró, aszt ketté haraptam; az egyik lett a ladikom, a másik az evezöm, és szerencsésen átevesztem a tengërën. Ott láttom egy rizzent-rozzant házíkot, annak is ubbujtam be az ablakán. Ott főszték ám mék csak a retkét, répát, csicsókát, veszekëdëtt istennyilát! Ujjólaktam tötöt káposztávó, hommég mast is csakuppattog a hátom a tökmagtu.

II. A kutya, macska, kacsa mëg a kampóka.

Vót ëccër ëkkutya, nëm vót annak së ura se gazdájó; hát a kutya émënt vándúnyi. Ëccër-csak összötalákozott effarkassó. Kérdi túló a farkas: Há míssz kutya komám? Felel a kutya nasszomoruan: mënëg-gazdát keresnyi, mer má három naptya së nëm ëttem, së nem ittam. Mongya a farkas: Të komám, nízdz itt az erdő mellett az ott ëggy embër mëg ëggy asszon; azoknak van ëbböcsöbe fegvő kizs gyërëktyék, mëny të oda rëngezsd a böcsöt a láboddó, ummintha dajka akarná lennyi. Majd osztán kiabánok azok nekëd: nëm míssz, nem míssz! de të azër në mënny, maj rágyünek, hojjó leszó dajkánok. Ugyis tórlínt. Odament a kutya a böcsöhó, a gyërëk mëg éppen akkor igën sirt, a kutya kesztë rëngetni a böcsöt. Kiabátok is a kutyánok honnëmmíssz, nëm míssz! de ú nëm mënt é. Utóvígre aszt mongya az embër a felesíginék: të në bánscuk a kutyát, mëllen szípen ápulla a gyërëkët; feleli az asszon: hát nem bánynom. Így a kutya megmaratt.

Másnap mëgin talákozik a kutya a farkassó; kérdi a farkas: no hogy mëgy dolgoz (így!)? Felel a kutya: nagyon jól. No látod, mégis étalátod, mongya a farkas. De mëg job dúgod (így!) lessz ám ennél is. Majd én hónap odamënëk a böcsöhó, aszt a kizs gyërëkët a számba vëszëm, de azër mëg nëm harapom ám, csak margërzok (markírozok). Nekëd majd aszt kátozzák: hoccsib meg, fog meg! De të së harapty mëg engëm, csak ugy ugráll hozzám. Ën elordítottam magamat, a gyërëkët lëtëszëm és éfutok, úk meg aszt hiszik, hottalán të vëtted é túlem, és azáltol jobbammëgy mëg a dúgod. Úgyis törtínt, hogy émënt a farkas a kutyáho és a gyërëkët fővëttë. De mikor a kutyánok kátották, hoffogmeg! a kutya udaugrott, jó mëkharapta a farkast, mire a farkas megédett (íjedt), a gyërëkët lëtëttë és észalatt ësszáz lípíse, onnaj kiabád vissza a kutyánok: Tudod, kutya, mekharaptá, ennëm mëgy ingyen. Hónap az erdöre gyülsre gyüssz, ezëm-mëg ezënn a fa alatt lessz a gyülis. Të is hijj magadnak segícsgët, én is hívok, akit tudok. Hónap nyóc óráro lígy ott. No jó van, de a kutya igën szomorú vót, hogy ezék a vadak mast az íletínek ugyis vígíre járnok. De mindëggy, elmënnyi elkő. Hát utnak is indul a kutya; mëgy, mëgy, ëccër-csak talákozik ëmmacskevó. Kérdi a macska: hová, hová, kutya koma? Ej, aszt mongya a kutya, gyülsre. Felel a macska: Had mënnyek el én is. Hm, de mínek gyünné, segítenyi ugy se tucc; háccsak maraggy íthton. De

a macska n  mmaratt el, han  m csak m  nd vel  . Amint m  nnek tovább, tal  koznak   kkacs  v  . Kérdi a kacs  , hov   m  nt  k? had m  nnyek el   n is velet  k. Felel a kutya, minek gy  nn  , iszen s  mmit s   tucc segittenyi, csak maraggy itthon job l  ssz. De bizon a macska és a kacs   n  m maratt el, han  m csak möntek vele,   gy m   vannak h  rmonn. M  g m  nnek tovább, tal  koznak   kkamp  k  v   (*kan pulyk  val*), kérdi az is, hov  , hov   ollan gyorsan. Feleli a kutya: gy  lisre. Mond a p  ka: had m  nnyek el   n is, m  g uss   v  tam gy  lis  n soha. No jó, mas m   vannak négyen.

A farkas m  g segiccs  gnek csak az oroszlánt h  tta.   s utt  tt a farkas, hoff  m  nt arra a bizonyos    ro, ahun a gy  lis l  tt. Az oroszlán m  g be  sta magát a falevelek közé a f  d  n, csak a négy l  bo ujjai átok ki bel  ll  . Jól van, gy  n a kutya negyedmag  v  , amint odaérnek, a macska m  gl  tto, hogy valami mozog a falevél között, aszt hitt  , hogy egér, pedig az oroszlán körmei vótak, de    odaugrott és m  kharapta az oroszlán k  rmit, mire az oroszlán m  g  d  tt, fölugrott és   szalatt. De a macska is m  g  d  tt az oroszl  ntu, f  futott   ff  ro, éppen arra a    ra tal  t futnyi, melliken a farkasz v  t. A farkas is m  g  d  tt, homm  r az oroszlánt   kergett  , pedig sokkal er  ssebb mind   , mégis   szalatt. Mast   tet meg biztoss  n l   is dobgya a    ru; h  t hon-ne uddobgy  k l  , l  ugrott a farkas és   kez  d  tt futnyi. Mikor a kutya asz l  tto, homm   a farkas is fut,   r  mibe   kez  d  tt ugatnyi; a réce meg: *zsák, zsák, zsák*; a p  ka meg: *rud, rud, rud*; és l  tt ollan zaj, hogy a farkas és az oroszlán m  g az erődbe s   mertek tovább megmarannyi.

KULCSÁR GYULA.

IZENETEK.

G. R. Az a régi nyelvészünk, aki *j  vnek, tegyd, vegyd*-féle helyesírást tanított (Az   j helyesírás 8.   . magy  r  zata), Geleji Katona István volt; l. Geleji Katona I. Magyar Grammatik  j  t 10.   s 12. l. (Simonyi Zs. kiadásában, Nyelvészeti Füzetek 30.) — Evvel a *vegyd* alakkal járt olyan pórul Ballagi Aladár, hogy *vegyni*   g  t következtetett belőle, l. Nyr. 33 : 197!

Beküldött kéziratok. Maczki V. A törvényszék előtt. — Szabó J. Rovás. — Barna L. Nyelvtörténeti adatok. — Czuppon E. Sármáringó stb. — Udvardy J. Amerikai levelek. — Kropf L. Magyar   futball.

  j könyvek és füzetek. Thienemann T. Német és magyar nyelv   j  t   törekvések. (Német Philologiai Dolgozatok, szerk. Petz G., Bleyer J., Schmidt H. — l.). Pfeifer F. Budapest.   ra 1.50 K. — Gyomlay Gy. Emlékbeszéd Bartal Antal fölött. (M. T. Akadémia. 1 K.) — Madarassy L. Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. (Bpest, Kertész J. ny.). — Kudora K. Jogi könyvtár (Grill K. 2 K.) Könyvtárpolitika és az új egyetemek. (Athenaeum.)

Z. Gombocz: Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache (Helsinki, 1912. Société Finno-ougrienne). — J. Kalima: Die russischen Lehnwörter im Syrj  nischen (Helsingfors 1911. Société Finno-ougrienne).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-józsef part 27.

A SZÓREND TÉNYEZŐI.

Irta Gerbner Árpád.

E kérdés tárgyalásának utolsó eseménye Behaghel epizodikus jelentőségű fejtegetéseit (I. F. 25. 110—143) nem tekintve Wundt nagy művének idevágó fejezete (Völkerpsychologie I. Die Sprache 2. kiadás, 2: 356—384, Ordnung der Satzglieder) holott e fejezet azzal, hogy a szórend főelvének a hangsúlyos fogalmak előtetételének törvényét (Prinzip der Voranstellung betonter Begriffe) mondja ki, ad kalendas Graecas tolja a magyarázatot. A hangsúly magyarázatánál ugyanis eszébe se jut visszatérni a szórendre, pedig valószínűleg nem is tud arról a sok sikertelen kísérlettől, ami e tekintetben a magyar nyelvtudományban történt és ami mind azt bizonyítja, hogy ezzel az alapelvvel: a hangsúly a szórend kulcsa — nem lehet boldogulni. De azonkívül a szórend történeti fejlődését illetőleg se fogadható el Wundt felfogása, mely voltaképp nem egyéb, mint Misteli bölcshatalommal megfogalmazott véleményének helytelen továbbfejlesztése. Misteli szerint (Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues 1893.) a szórend igyekszik a pillanatnyi érdekek (Interesse) megfelelően kiemelni a kiemelendőt a maga sajátos kiemelő eszközeivel (pl. előtetétel), e törekvése azonban rendszeresen meggyűlölt a nyelvtörténeti szokások (Usus), hagyományok ellenállásán. Ebből Wundt azt következteti, hogy, egykor, mikor még nyelvtörténeti hagyományok nem voltak, a szórend teljesen szabad volt, de az idők folyamán megszilárdult olyképp, hogy egy forma vált uralkodóvá bizonyos funkcióra (pl. a közlésre a névszói előkészítő résszel bíró és a szórend történeti fejlődésének főkérdése ép ez a megszilárdulás) Stabilisierung der Wortstellung). Itt azonban Wundt nem vette figyelembe azt a két tény, amelynek megállapításával talán a legnagyobb

mértékben kötelezte le a nyelvtudományt és amelyet nézetünk szerint itt legkevésbé lett volna szabad figyelmen kívül hagynia: a névszó nyelvtörténeti prioritását (l. Wundt i. m. 2. rész, 9. l. Ursprünglichkeit des Nomens) és az *érzelmi tényezők alapvető jelentőségét* a beszéd belső, lelki folyamatai között. A névszó történeti elsőbbsége kizárta azt, hogy a mai értelemben vett fogalmi szórend valaha szabad lett volna, mert ez utóbbi prioritásból a jelenre az következik, hogy a névszó belső formája, u. n. érzésformája begyakoroltabb mint az igealaké, motorikus képe könnyebben jelenik meg a tudatban és e beidegzésbeli előnye folytán előbb kínálkozik kimondásra, mint az ige. Ma a higgadt közlés, az a mondatfajta, mely az oly mechanisztikus beszédbeli tényezőknek, mint a nyelvtörténeti hagyomány, a legzavartalanabb teret nyújtja, úgyszólván általánosnak, minden nyelvben szabályszerűnek mutatja a névszói kezdetet. A multa nézve azután az következik ebből, hogy abban a korszakban, midőn az ige kialakult és a mondat mai kettős, alany-állítmányi tagoltságával lehetségessé vált, nincs jogunk az agynak tulajdonságai között oly szabadságra való diszpozíciót keresni, amelyet Wundt felfogása megkövetel, hanem ép ellenkezőleg, azt kell feltennünk, hogy az agy normális körülmények között ekkor is a névszó-ige szórendre volt leg-hajlandóbb, sőt az a körülmény, hogy egyes nyelvcsoportoknál, pl. az uralattaji nyelvek ázsiai csoportjánál még a felszólító mondatban is megtaláljuk a névszói rész (és pedig gyakran igen jelentékeny névszói rész) előrebocsátását, (l. Friedrich Müller, Grundriss der Sprachwissenschaft, Wien 1879, 301 és kk. 11.) arra enged következtetni, hogy a névszó-ige szórend régebben még általánosabb lehetett mint ma, és általában, a történeti fejlődés menete ép ellenkező irányu, mint ahogy Wundt elképzei: differenciálódó. Ha primitívebb nyelveket összehasonlítunk fejlettebbekkel és primitívebb nyelvállapotokat fejlettebb nyelvállapottal, mindig az utóbbi mutatja a nagyobb szabadságot, amint már Wundt is észrevette (i. m. 372—372). Az uralattaji nyelvek fejletlenebb, ázsiai csoportjában szigorúbb a szórend, mint a fejlettebb, európai ágakban. A szanszkritban szigorúbb, mint a görögben és latinban. Az irodalmi nyelv szórendje általában szabadabb, mint a népnyelvé és a versé szabadabb mint a prózáé. A történeti fejlődés főkérdése tehát nem a »Stabilisierung der Wortstellungen«, hanem for-

dítva: mily körülmények akadályozzák meg bizonyos alkalmakkor a történeti, névszó-igei szórend érvényesülését és juttatnak helyébe másféle szórendet?

A második tény, amit Wundt elhanyagol a szórend tárgyalásában, az *érzelmi tényezők alapvető jelentősége* a beszéd lélektani folyamatai között, alighanem azért látszott előtte figyelmen kívül hagyhatónak, mert a rémet nyelvtudományi irodalomban, épúgy mint a magyarban, körülbelül a múlt század hatvanas éveit óta az a felfogás uralkodik, hogy a szórend belső tényezői az agy tudatos, logikai működései közt kerecsendők.¹ Wundt itt oly tudósok nyomán halad, akik lélektani tudásukat a pszichológusoknak attól a régi iskolájától szereztek, amelynek az érzelmi folyamatok jelentőségéről még nem volt kellő tájékozottsága és ennél fogva megengedhetőnek tartotta, hogy a tudat magasabbrendű jelenségeit, a gondolatokat érzelmi jelenségeik figyelembevételével nélkül tegye vizsgálat tárgyává. Midőn Wundt ily nyomon indulva, a közlő mondat névszói előkészítő részét a beszélő emberben általában kifejlődött előkészítő hajlammal, a kérdő és felszólító mondat szórendjét e formák célszerűségével magyarázza, lényegében ugyanúgy jár el, mint a szórend történeti fejlődésének kérdésében: a másodlagos jelenséget tartja jellemzőnek a dolog lényegére nézve. A szórend ugyanis lélektani szempontból nem egyéb, mint a teljes képzet elemeinek egymásutánja és amely formánál nem találunk oly eleve kész sémát, mint amilyennek a névszó-ige szórendre nézve az agynak az a diszpozíciója tekinthető, amely a névszó nyelvtörténeti elsőbbségéből következik, ott fel kell tennünk, hogy a teljes képzet elemei egymásutánjának megállapítása az agynak ítéletét, döntését, cselekvését, mozdulatát veszi igénybe és tőle függ. Azonban minden mozdulat, amit szervezetünk végez, első formájában öntudatlan, ösztönszerű mozdulat és csak később válik a mozdulatoknak egy része tudatos mozdulattá. (Wundt i. m. I. kötet. 40. l.)

¹ A németben Gabelenz: Ideen zu einer vergleichenden Syntax, és Weiteres zur vergleichenden Syntax c. értekezései (Zschr. für vergl. Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft 1869. és 1875.) nyomán, a magyarban Brassai Sámuel értekezései nyomán. A németek között Wundton kívül érdekes képviselője e felfogásnak Ph. Wegener: Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens, Halle, 1885, a magyarok között Joannovics Gy. és Kicska E. Műveik címét I. Simonyi Zs.: A magyar szórend c. művében, 3. l.

Ha tehát kimutatjuk, hogy a szórendi formák célszerűek, ezzel csak azt mondtuk meg, hogy az agy, miután a szavak elrendezése már megtörtént, ez elrendezésnek bizonyos eredményeit, e formákat célszerűeknek találta és előnyben részesítette egyéb lehetséges formák fölött, de nem mutattunk rá a szórendi forma alapjául szolgáló öntudatlan, ösztönszerű mozdulat vagy mozdulatok okára, pontosabban szólva: feltételeire. Ennek a mulasztásnak pótlását szeretnők e helyen megkísérelni annak a köztudomású lelektani ténynek szem előtt tartásával, hogy a mozdulat lényegében nem egyéb, mint bizonyos fokig megerősödött érzés (l. Wundt i. m. 50—59. l.) A legpontosabb módszer itt az lenne, hogy a kísérleti lélektan eszközeivel figyeljük meg az egyes szórendi formákhoz fűződő érzelmi állapot minőségi és mennyiségi változásainak az egyes helyeket törvényszerűen elfoglaló mondatrészek érzelmi minőségéhez és intenzitásához való viszonyát. Mivel azonban az idevágó kísérletek rendkívül körülményesnek ígérkeznek, egyelőre meg kell elégednünk az egyes szórendi formákhoz fűződő érzéseknek olyan körülíró jellemzésével, mely az e formákkal jelentkező mondatfajták (közlő, kérdő, felszólító) képzettartalmának agybeli szerepén alapszik. Minden beszédnek oka ugyanis a képzettartalomnak megfelelő, kívülről vagy belül ható ingerek által felidézett érzéseknek bizonyos foku intenzitása, és míg egyrészt valószínű, hogy az egyes mondatfajtákra jellemző érzések azok, amelyeknek intenzitása és minősége az illető mondatfajttával járó szórendre is döntő jelentőségű, másrészt ez érzések jellemezhetők a képzettartalom agybeli, pontosabban: akaratí, oki szerepének elemzésével.

* * *

A szórendi formák, mint mondtuk, általában mondatfajok szerint változnak és a mondatfajok három csoportja (közlő, kérdő és felszólító) szerint három főlipust mutatnak. A *közlő* mondat szórendjére általában, úgyszólván minden nyelvben az jellemző, hogy névszón kezdődik és pedig vagy az alanyon (illetve alanyi bővítményeken), vagy valamely hangsúlyos névszón. A *kérdő* mondat első szava akkor, ha a kérdés kiegészítendő, a kérdő szó, ha eldöntendő, akkor vagy a kétséges mondatrész, vagy az ige, aszerint, amint a kétség egy képzelelemre vagy az egész képzetre vonatkozik. A *fel-*

szólító mondat ígén vagy bővítményen kezdődik. Elsősorban e tényeket, az első helyen álló mondatrészek jogosultságát fogjuk számon kérni attól a tudati állapottól, amely a képzet-tartalomnak érzelmi kísérő jelenségei következtében az illető mondatfajták kimondását és az ezzel járó agybeli folyamatokat előidézi.

1. A közlés okai oly sorozatot alkotnak, amelynek minden tagja két oknak bizonyos foku vegyülése, és az okok tisztán a sorozatnak két ellentétes végén jelentkeznek. Az egyik ok a *közlés szüksége* abban az értelemben, hogy meggyőződése a beszélőnek, hogy a hallgató képzei közül egy hiányzik és szükségesnek érzi vagy tartja, hogy e hiányon segítsen. A másik ok, hogy valamely *tény, ingercsoport* (külső vagy belső) erős érzelmi hatásával (pl. örömet, fájdalmat, izgalmat okozott) arra kényszerít, hogy szervezetünk valamilyen mozdulattal reagáljon rá. Mivel legkönnyebben mozgatható szerveink egyike az eszlő szerv, e mozdulat legtöbb esetben nyelvi kifejező mozdulat: beszéd lesz.

A két ok tiszta megjelenésében két-két formát mutat. A *közlés szüksége* vagy teljes képzetre, vagy a teljes képzetnek valamely elemére vonatkozik. Az utóbbi esetnek leggyakoribb példája, midőn a beszélőnek az a meggyőződése, hogy a hallgatónak valamely teljes képzetében egy elem az ő, meggyőződése szerint biztos tudomásával nem egyezik. A külső v. belső *ténynek érzelmi fontossága* pedig vagy a ténynek *tárgybeli*, relative változatlan, leginkább névszóval kifejezett elemén, vagy éppen a tárgybeli elemek *változásának* sajátosságain alapszik.

A legelső esetben aligha fedezhetünk fel oly mozzanatot a közlés okában, mely a képzetelemek közlésének rendjére, tehát a szórendre befolyással lehetett volna. Mivel azonban éppen ennek az esetnek szórendje mindig, minden nyelvben minden kétségtelenül ide sorolható megjelenéskor a névszó-ige szórendet mutatja és pedig leginkább abban változatban, hogy az első helyen a ragtalan névszó, az alany áll bővítményeivel, azt hiszem egészen kétségtelen, hogy itt az a nyelvtörténeti tény szabályozza a szavak elhelyezkedését, amelyet a szórend történeti fejlődéséről vallott felfogásunkban a legrégebb szórend okának mondtunk: a névszó, sőt a ragtalan névszó nyelvtörténeti elsőbsége. Ez a gépiesen működő szórendi

tényező az, mely az ily mondatokban a névszó-ige szórendet, pontosabban: az alany-állítmány szórendet elfogadtatja.

Midőn a közlés oka az a szükségletünk, hogy egy embertársunk részleges képzethiányát megszüntessük, voltaképp oly teljes képzetet közlünk, amelynek egy eleme van oly érzelmi hatással a tudatra, hogy benne a beszéd folyamatát megindította. Az a meggyőződésünk ugyanis, hogy a megszüntetendő részleges képzethiány fennáll, egyrészt embertársunk előadásából, másrészt onnan ered, hogy magunk is birtokában vagyunk az illető teljes képzetnek, csak hogy a megszüntetendő hiány vagy a helyesbítendő tévedés nélkül. Midőn tehát a helyesbítő közlést tesszük, oly teljes képzetet közlünk, melynek egy részletét kiemeli az, hogy embertársunknak más róla a meggyőződése. Ez a kiemelés az, aminek az illető képzetilem fokozott érzelmi intenzitását köszönheti. Embertársunknak a mi meggyőződésünkkel nem egyező hiedelmé ugyanis meggyőződésünk kétségbevonásának, tehát énünk részleges tagadásának látszik, aminek ösztönző hatását fejtegetni fölösleges. Ez esetben magyarázatát tehát az oly mondatok szórendjének magyarázata adja, melyek kimondásának oka valamely képzetilem fokozott érzelmi ereje.

Az ily mondatnak megfelelő képzetilemek rendje pedig, vagyis mondat szórendje, az első hely szempontjából csak attól függ, hogy a fokozott érzelmi intenzitású képzetilem, mint fentebb jeleztük, tárgyi jellegű, relative változatlan, névszóval kifejezhető-e, vagy éppen e tárgyi elemek változásán alapszik-e, amit az ige fejez ki. Előbbi esetben névszót, utóbbi esetben igét találunk a mondat elején, mert általános lélektani törvény, hogy az érzelmek intenzitásának emelkedése következtében beálló tudati működések mindig az emelkedést előidéző tények irányában folynak le, e tényeknek pedig a tudatban az emlékeküket kifejező mondatrészek felelnek meg.

Ez általános értelmű elvek alapján az egyes nyelvekben jelentkező speciális jelenségek, köztudomásu nyelvtörténeti és néplélektani tények szem előtt tartásával, azt hiszem, mindenütt megérthetők. Nem kell például sokat gondolkozni azon, hogy a magyar közlő mondatban az összefoglaló és kirekesztő kifejezések, általában a nyomatékos mondatrészek miért állanak nyomatékos voltuk ellenére is igen gyakran csak a mondat belsejében, sokszor többtagu előkészítő rész után. Elég itt tekintetbe

venni a magyar nyelvnek ural-altaji eredetét és az e nyelvtörzsbe tartozó nyelveknek azt az általános tulajdonságát, amit az összehasonlító nyelvtudomány attributív-nak nevez. E tulajdonság az illető népeknek tárgyias gondolkodás-, helyesebben: szemléleti módján alapszik és abban nyilvánul meg, hogy a gondolkodásban és beszédben több szerep jut a külső, állandó részleteknek, mint a dolgokat viszonyba hozó mozgásoknak, történéseknek. Minden, ami változó, csak másodrendű attribútuma a dolgoknak (l. Wundt i. m. 2. 437. l.), tehát az az érzelmi hatás is, amit valamely képzelem az adott pillanatban a beszélőre tesz. A ragtalan névszó, és általában a névszó nyelvtörténeti elsőbbségéből származó szórendi diszpozíció oly erősnek látszik e nyelvekben, mint sehol másutt. Ez az oka annak, hogy a nyomatékos mondatrész nincs mindig elől, és innen érthető, hogy miért találjuk a magyarban meglehetősen ritkán a közlő mondat elején az ígét: a közlés okául szolgáló képzelem érzelni ereje nem volt olyan nagy, hogy megbirkózott volna a történeti névszó-ige szórend megszokásával. Oly esetekben, midőn a megfordított ige-névszó szórend tipikus (elbeszélő, felsoroló mondat, l. Simonyi: A magyar szórend 14—15. lap), könnyen megállapítható az ige tartalmának belső fontossága. Az elbeszélésnél az elbeszélt esemény izgalma fejeződik ki minden mondatban azzal, hogy minden mondatban a változás hordozója, az ige kerül előre, a felsorolásnál pedig az ige tartalma onnan kapta fontosságát, hogy kifejezője az apperpepciónak, a felsorolandók egybetartozásának.

2. A kérdés alapján oly közlés, aminek oka a teljes képzet valamely elemének hiánya (kiegészítendő), avagy a teljes képzet teljes vagy részleges kétségessége (eldöntendő). Semmivel se lehetne ugyanis támogatni azt a feltevést, mintha époly eredeti lenne a kérdésnek az a sajátsága, hogy valakihez intéztetik, és még kevésbé, hogy e sajátság szórendi szempontból fontos lenne. A kérdés természetének ez a mozzanata ugyanis csak a hangsúlyból érezhető ki. A kérdőszó se vonja kétségbe azt a feltevést, hogy a kérdés eredetileg közlés, sőt ellenkezőleg, megerősíti, mivel alakja minden nyelvben oly közel áll a határozatlan névmáséhoz, hogy eredeti azonosságuk nyilvánvaló. Ekkép a kérdés szórendje, ami az első helyet illeti, lélektani szempontból világos. A kiegészítendő kérdés esetében a kérdő névmás, a hajdani határozatlan névmás utóda azért

áll első helyen, mert kifejezője a hiányzó képzetelemnek, vagyis annak, mely érzelmi intenzitásával a közlés oka. Az eldöntendő kérdésnek egyik esetében, a részleges kétség esetén a kétséges képzetelem a közlés oka, ez kerül tehát előre. A másik esetben, a teljes kétség esetén pedig az ige, mint a teljes képzet appercipiáltságának legtipikusabb kifejezője.

3. Mint a kérdés, akként a felszólítás is két elemet tartalmaz: hiány közlését és, főképp az ígében, e közlésnek személyhez intézését. A *kívánság*, hogy a hiányt az illető személy végrehajtsa, voltaképp és eredetileg nincs kifejezve, mert az igei mód és személyjelek, mint az köztudomású, eredetileg személyes és birtokos névmások voltak (Wundt i. m. 2. k. 156—179). A felszólításnak e funkcióbeli sajátosságát tehát harmadlagosnak nevezhetjük, de a személyhez intézettség se lehet mindig az eredeti sajátosságok között, csak olyankor, mikor a felszólító mondatban közölt hiány *cselekvésbeli* (pontosan: állapotra vagy folyamatra vonatkozó). Vannak ugyanis egyrészt oly felszólító mondatok, melyekben semmiféle személyre utaló elem nincs, pl. bort ide a billikomba!, másrészt a cselekvés (állapot és folyamat) az, amihez a cselekvés alanya asszociatív is hozzá tartozik és azt pontosabban körülírja. Oly esetekre nézve tehát, midőn a felszólító mondatban közölt hiány nem cselekvésbeli, hanem tárgybeli, nincs okunk a közlésnek személyhez intézettségét mint eredeti és érzelmileg magyarázandó sajátosságot számbavenni. Másféle közlés azonban a felszólító mondatban, mint cselekvésbeli vagy tárgybeli hiány közlése nem foglaltatik. Megmagyarázni tehát csak azt kell hogy e hiányok, mint a közlés okai, miként válnak a felszólítás egyes szórendi formáinak tényezőivé.

E hiányok megállapításának feltétele, hogy legyen egy teljes képzetünk és meg legyünk győződve arról, hogy bizonyos helyzetekben a való tényeknek oly csoportosulása következik be, amely e tényeknek teljesen megfelel. Ha már most az történik, hogy a tényeknek e várt csoportosulásából egy hiányzik, a neki megfelelő teljes képzet kiemelődik, erősebb érzelmi intenzitást nyer, mert a tények azáltal, hogy meggyőződésünkkel nem egyeznek, énünk egy részét tagadják. Nyilvánvaló, hogy az így érzelmileg kiemelt képzetnek kell előrekerülni és valóban az is van a felszólító mondatokban elől. Akkor, mikor tárgyi képzet emeltetett ki azáltal, hogy valóságos megfelelője

hiányzik, bővítményt találunk elől, (pl. bort ide a billikomba!), cselekvés hiánya esetén pedig igét (pl. menj haza!).

A mondat belsejének szórendjét illetőleg ezuttal csak egy kérdéssel: az ige helyzetével foglalkozunk, és erre nézve is csak azzal az egy változattal, midőn a mondatkezdő névszó után ige következik, mert ez a jelenség jellemző a legtöbb nyelv szórendjére a mondat belsejét illetőleg. E jelenség oka pedig véleményünk szerint az, hogy az ige az appercepciónak kifejezője, és az appercepció oly tudati folyamat, amely az érzelmek fokozott intenzitásával jár és ennek következtében épügy igyekszik minél előbb kifejezésre jutni, amint pl. a képzethiány vagy a külső tény fokozott érzelmi hatása is előre tolja azt a mondatrészt, amely által kifejezésre juthat. A most szóban forgó jelenség azonban szerényebb érzelmi intenzitásúnak látszik, mert hiszen az esetek legnagyobb részében csak a második helyre hozta az igét. Ennek magyarázata valószínűleg ott keresendő, hogy az appercepció csak belső ingerek, felidézett emlékképek eredménye, a vele járó érzelmi jelenségek tehát korántsem lehetnek oly erejűek, mint a hallgató képzethiányában foglalt ellentmondásból vagy a külső tény közvetlen hatásából származók.

NYELVÚJÍTÁS ÉS HELYSÉGNEVEK.

Irtta Kardos Albert.

II.

Nagyobb számmal vannak azok a helységnevek, amelyek teljesen azonos hangállománnyal nem fordulnak elő az új szók között, de egy-egy betűnyi, jobban mondva egy magán- vagy mássalhangzónyi különbséggel még is megtalálhatók. Ezek, közülük kivált a képzeteknek látszók már számuknál fogva is nagyobb hatást tehetek a nyelvújításra, mint az első csoportban foglaltak. Majdnem lehetetlennek tartom, hogy a *szilárd* és *valárd* — reális (ez az utóbbi nem honosult meg) — születésében része ne lett volna *Szalárd*nak; a *szerény* is nemcsak a *serény*hez alkalmazkodott, hanem *Szörény*hez, *Berény*hez, *Perény*hez, *Kerény*hez; az *arány* is könnyebben meggyökeresedett a *Darány*, *Zarány* példájára. Mielőtt e csoportnak érdekesebb adatait összeállítanám, hadd egészítsem ki még az

előző csoportot néhány teljesen azonos helységnévvel és új szóval.

Ábrány (Szab. m.) — *ábrány* = ábránd (Kem. Zs.)

Boncníyres (Szolnokdob.), *Bonchida* (Kolozs vm.): *bonc* = boncolás.

Csáb (Hont vm.) — *csáb* = csábítás, reiz.

Csilla (Komárom vm.) — *Csilla* = romantikus költői nőnév.

Csongor (Bereg vm.) — *Csongor* romantikus költő (Vörösmarty) nyomán használt férfinév. [Chongor már Kazinczynál. — *A szerk.*]

Csőre puszta (Nógrád vm.) — *csőre* = kristály. Bugáth-féle orvosi műszó. NyUSz-ban nincs meg.

Foglár (Bihar, Bars vm.) — *foglár* = törvényszéki őr, NyUSzban nincs meg.

Füzér (Abaujtorna, Pozsony vm.) — *füzér* = koszoru, cotillon.

Kislég, *Nagylég* (Pozsony vm.) — *lég* = levegő.

Villány (Baranya): *villány*, villamosság (Kem. Zs.)

A nem egészen azonos szavak közül hadd álljanak itt a következők.

Berény (van vagy 15 Berény, kis és nagy község, puszta és major), *Kerény* (Bácsbodrog vm.) — *erény*, *merény*, *szerény*.

Csab (Zala vm.) — *csáb* = reiz.

Dág (Esztergom vm.) — *dag*: daganat; Bugáth-féle műszó.

Darány (Somogy vm.) *Zarány* (Somogy vm.) — *arány*, *parány*.

Elep (Hajdu vm.) — *szelep*.

Fegyvernek (Hont, Jásznagykunszolnok vm.) — *fegyvernök*. Ez ugyan régi szó, de a nyelvújítás hozta forgalomba, kivált *armiger* jelentéssel.

Korda (Szabolcs vm. — *forda* = tropus, turnus, stíl. és gazd. műszó.

Onga (Abaujtorna vm.) — *inga*.

Selind, *Érselind* (Bihar vm.) — *szelind*. Így akarták megkurtítani a szelindeknek a farkát.

Soprony (Békés vm.) — *Sopron* (vármegye és város) — *sodrony*.

Szalárd (Bihar vm.) — *szilárd*, *valárd*, *fogárd*; e két utóbbi, valamint a *tolárd* = tolakodó nem élt meg. Vö. *csalárd*.

Szelény (Hont vm.) — *szerény*, *jelény*. Ez utóbbi gyorsírási műszó; a NyUSzban nincs meg.

Szitány (Bihar vm.) — *nyitány* = ouverture.

Szolnok (több vármegyének és községnek a neve) — *szónok*. A nép fiai és gyermekek most is fölcserélik a kettőt.

Toldalag (Maros-Torda vm.) — *toldalag*: a. m. toldalék, különösen az eredeti zálog összevont fölül későbbben adott pénzmenyiség. CzF.

Uzony (Háromszék vm.) — *uszony* = állattani műszó.

Zalán, nép nyelvén *Zalány* (Háromszék vm.), *Gyalány* (Bihar vm.) *Kosztolány* (Komárom vm.) — *talány*, *átalány*.

De nem folytatjuk, mert a hasonló hangállományu pár-szókból szinte végtelen sorozatot állíthatnánk össze. Nem

folytatjuk, nemcsak azért, mert e szópárok találkozása igen sok esetben a legtávolabbi véletlen játéka lehet, hanem és inkább azért, mert sokkal fontosabbnak véljük a helységneveknek a nyelvújítási képzőkre tett és kevésbé tagadható hatását.

Tudjuk, hogy a nyelvújításnak voltak különösen kedvelt képzői, amelyeket mód és mérték nélkül használt; egy-két törvényes és eleven képző mellett jobbra szabálytalan és holt képzők voltak azok, több eredetivel egy pár idegen képző is. — E kedvelt képzők mértéktelen használatát hozom én kapcsolatba a hasonló végű helységnevekkel, kivált azokban az esetekben, amikor a képző túltengését meglevő közszavaknak az analógiája nem támogatta. — Meggyőződésem szerint a következő képzők köszönhettek sokat a helységnevek öntudatlan pártfogásának.

-ány, -ény. Sok százra megy az ilyen végű helységnév, még ha a köznév alakjában előfordulókat (*Bogdány, Harkány, Irtvány, Irtovány, Szelevény, Eresztevény* stb.) nem számítjuk is hozzájuk. Az *-ány, -ény* előtt mondhatni minden mássalhangzót megtalálunk, de mégis gyakrabban a *t-t*. Az ilyen *Csobotány, Kurtány, Kustány, Szitány, Csetény, Csittény, Terestény, Szelestény, Etény, Hetény, Értény-félék* nyomában könnyen sarjadhattak a *csatány, hatány, jutány, tartány, nyitány, vetény, töltény-féle* új szók. *Ábrány, Ibrány, Osztorány, Gurány, Murány, Zurány, Csebrény, Berény, Kerény, Eszterény, Gerény* erősíthették az *arány, parány, korány, hátrány, ugrány, varrány, virány, erény, merény, szerény* helyzetét. Alig van *-ány, -ény* képzős új szó, amely egy-két helységnévre ne támaszkodhatott volna, a *támlány Dolányra, Gyalányra, a puhány Kohányra, Kulhányra, csattogány és vágány Bégányra és Gógányra, düllény, emlény, fölény Ciklénnyre, Ep-lénnyre, Edelénnyre, Szelénnyre, billegény, igény, regény Görgénnyre, Ebergénnyre, Gégénnyre.*

-ár, -ér. Ezt a képzőt nagyban terjeszthették *Alpár, Ali-bunár, Eszlár, Esztár, Gajná, Gojdár, Gyalár, Gyapár, Kajár, Konyár, Kazár, Kozár, Kolontár, Komár, Dezsér, Felmér, Színevér, Hizér, Bagamér, Kelemér, Köblér, Göntér* és nagyszámu társai, amelyek mind megkönnyíthették az *áldozár, csil-lár, csontár, dalár, szakadár, pincér, üzér, tűzér* stb. keletkezését.

-ca, -ce. Ez a képző ritkább, de *bárca, tárca* stb. is meg-

érezhette a tömérdek *-ca*, *-ce* végű helységnevév hatását, amilyenek: *Bojca*, *Konca*, *Kurca*, *Barca*, *Gólica*, *Szokolca*, *Szapolonca*, *Jablonca*, *Zsolca*, *Berzevice*, *Beszterce*, *Bisztrice*, *Gerence*, *Gérce*, *Berzenca*, *Szeklence*, amelyek közül egyikben-másikban kicsinyítést is sejtetett a nyelvérzék.

-da, *-de*. Ilyen végű helységnevév kevés van, de az a néhány (*Csaroda*, *Csoroda*, *Jánosda*, *Korda*, *Konda*, *Tamáda*, *Kende*) is szaporíthatta az *áruda*, *csillagda*, *tanoda*, *óvoda*, *képezde*, *nővelde* stb. még ma is tekintélyes csoportját.

-nok, *-nök*. A legszaporább képzők közzé tartozott, melynek a ragálya ellen már Vörösmarty is felszólalt 1840-ben. Eleinte *nek* is járta, de ma már csak a két ajakhangu használatos. — Nem kétséges előttem, hogy a *-nok*, *-nök* képzős szók nem abból az egy-két köznyelvi *tárnok*, *fegyvernőkből* szaporodtak úgy el, hanem a képzőt megtermékenyítették az ilyen helységnevek: *Bajnok*, *Csolnok*, *Csornok*, *Dálnok*, *Jánok*, *Kálnok*, *Szálnok*, *Szolnok*, *Tárnok*, *Csernek*, *Csesznek*, *Csetnek*, *Esztelnek*, *Hertnek*, *Resznek*, *Szölnök* stb., stb.

-ony, *-öny*. Nem tartozott a felkapottabb képzők közé, de minthogy köznyelvi szóra (*szigony*, *szirony*, *torony*, *berzseny*, *kerecseny* stb.) alig támaszkodhatott, bizonyára a nagyszámu helységnevek mentek segítségére, mint a *horgony*, *mozdony*, *mozgony*, *mákony*, *sodrony*, *szurony*, *uszony*-nak *Abony*, *Adony*, *Appony*, *Badacsony*, *Bakony*, *Bacsony*, *Bodony*, *Dobrony*, *Gárdony*, *Kaszony*, *Kászonny* stb., a *függöny*, *közlöny*, *öltöny*, *sürgöny* és társainak pedig *Bölny*, *Börzsöny* (*Berzseny*), *Csőpöny*, *Görzsöny*, *Györköny*, *Kötöny* stb.

-onc, *-enc*, *önc*. Ennek a képzőnek talán még az *-ony*, *-öny*-nél is kevesebb gyökere volt a köznyelvi szavakban (*virgonc*, *kolonc*, *labonc*, *suhanc*, *fürgenc*), tehát annál nagyobb szükség volt a helységnevek támogatására. *Dabronc*, *Garabonc*, *Habronc*, *Gurahonc*, *Losonc*, *Rohonc*, továbbá *Cserenc*, *Gerebenc*, *Kelenc* ha nem is szüléi, legalább keresztapái és keresztanyái lehettek a számos *tanonc*, *tolonc*, *kedvenc*, *kegyenc*-féléknek.

Szórványos képzésekre is hathattak a helységnevek; *Csernye*, *Dernye*, *Környe*, *Jernye*, *Szernye*, *Ternye* nyomát találhatjuk a *fehértorny*-ben, *Csoknya*, *Kornya* nyomát a *szivornya*-ban. A *hulla*, *inga*, *lenge*, *rezge*, *zönge* világrajöttét megkönnyítették a *Csorga*, *Csőnge*, *Csőрге* stb. helynevek, az *adoma*,

játszma, kelme, szörme is köszönhet valamit *Káma, Kozma, Kuzma, Körme* és társainak.

De már megállok, mert könnyen túl mehetnék a határon. Azt hiszem, hogy részint nyelvújítási szóknak helységnevek mellé állításával, részint a nyelvújítás kedvelt képzőit feltüntető helységneveknek felsorolásával, amihez különben a helységnévtár adatait csak feléből-harmadából használtam fel, sikerült másokat is meggyőzőnöm, hogy a helységneveknek igen is van közük a nyelvújításhoz, hogy a nyelvújítási szavak magyarázásakor az eddiginél sokkal nagyobb figyelembe kell vennünk a helységneveket.

Debrecenben, 1912. márc. 25.

A KEDD SZÓ HANGTANI TANULSÁGAI.

Irta Horger Antal.

Kedd szavunk nem lehet a *kettöd nap*-nak rövidülése, aminek Simonyi MNy. ²353 magyarázza. A *kedd* alakulását csakis úgy érthetjük meg, ha föllesszük, hogy eredeti alakja *ketöd* volt. A két nyílt szótagos hangtörvény értelmében t. i. a **ketödén, ketédi, ketédig, ketédöt* alakok szabályosan *keddén, keddi, keddig, keddöt* alakokká rövidülhettek, ezekből, különösen a leggyakoribb használatú *keddén* alakból aztán egészen természetesen elvonódhatott egy új *kedd* alanyeset (t. i. *vasárnapon: vasárnap, hétfőn: hétfő* analógiájára *keddén: kedd*), mely lassanként kiszorította a régi és szabályos *ketöd* alanyesetét.

Éppen ilyen módon magyarázandó különben még a Tolna vármegyei *Fadd* helynév mai alakja is. Árpád-kori *Fotudi* alakjából t. i. a szóvégi magánhangzó eltűnése után *Fotud* (MNy. 6 : 152), majd *Fatod* lett, a ragos *Fatodon, Fatodig, fatodi*-ből aztán a két nyílt szótagos hangtörvény alapján *Faddon, Faddig, faddi* lett, s ezekből való elvonás a mai *Fadd* alanyeset. S ahogy az oklevelek megőrizték a mai *Fadd*nak régebbi *Fotud* alakját, úgy van megőrizve a mai *kedd*-nek régebbi *ketöd* alakja a hetési *ketödkor*-ban (= kedden), ahol természetesen a szótag zártsága óvta meg az *ë (> ö)*-t a kieséstől. De ha a hetési nyelvjárás nem őrizte volna meg, akkor is bízvást föltehetnők egykori létezését, mert *ketöd* egészen szabályos továbbképzés a *két (< két)* tőszámnévből (vö. *három: harmad, négy: negyed, hét: heted*) s eszerint abból a korból való, mikor a *két* számnév még nem volt pusztán jelzői használatra szorítva, mint ma.

Ily módon tehát a *kedd* etimológiája az én véleményem szerint teljesen tisztázva van. De önkénytelenül fölmerül ezzel kapcsolatban még az a kérdés is, hogy miért van a mai *kettő*-ben, az egykori *kettöd* utódjában, hosszú *tt*? Azt hiszem nem tévedek, ha ebben, valamint a *ketten* (vö. *hét* mellett: *heten*, rövid *t*-vel) és *kettes* (vö. *hetes*) alakokban is a *kettő* analó-

giás hatását látom. Ennek a *kettő* alaknak hosszú *tt*-je persze könnyen érthető, mert *kettő* Mészölynek valószínűleg helyes magyarázata szerint az 'enzwei' jelentésű *ketté* (> *kettő*) határozóból vált főnévvé. S bármilyen úton magyarázzuk a *vassá, vízzé, madárrá, szénné, eléggé s hárommá, négygyé, hétté*-féle translativusok hosszú mássalhangzóját, ugyanolyan úton magyarázandó természetesen a *ketté* (> *kettő*) hosszú *tt*-je is.

De végig tekintve az imént idézett példákön, már ismét egy újabb kérdés támad. Ha *víz, szén, madár, hét* stb. translativusa ma nem *vízzé, szénné, madárrá, hétté*, stb., akkor miért hangzik a *két* translativusa *ketté*-nek? Miért nem *kélté*-nek, mint *vízzé, szénné, madárrá, hétté* stb.?

Mínthogy névragjaink és képzőink régebbi rétege, melyhez a lativusi *é* is tartozik, hangrövidítő névszavainknál általában a rövid magánhangzós ú. n. győnge fokú tőhöz járul, föl kell tennünk, hogy eredetileg nemcsak a *bél* és *fél* főnevek lativusa volt *belé* és *felé* (ezek meg is maradtak napjainkig), hanem a *víz, madár, hét* stb. főneveké is **vizé, *madará, *heté* stb. Hogy mindezeknek (a lativusi jelentésből fejlődött) mai translativusa mégis *vízzé, madárrá, hétté*, stb.-nek hangzik, az elég könnyen érthető. Az újabbbkori (névutóból keletkezett) egész szótagos ragok t. i., mikor ragokká váltak, természetesen a névszóknak ragtalan, ú. n. erős fokú tövéhez ragadtak (pl. *vízből, vízről, vízzel* stb.); mínthogy pedig ezek jóval nagyobb számmal voltak, mint az ősi ragok, az előbbieket analógiájára az utóbbiak sorából *-n, -ig* és *-á, -é* > *-vá, -vé* szintén az alanyeseti tőhöz kezdtek járulni (pl. *vízen, vízig, vízé* > *vízzé*). Az eredeti lativusi *belé, felé, *jegé, *vizé, *madará* s a translativusi jelentésűvé vált *béllé, féllé, jéggé, vízzé, madárrá* tehát úgy viszonylanak egymáshoz, mint pl. az eredeti lativusi **lová, *kövé* és az újabb translativusi *lővá, kővé* alakok. Mikor már most a XVI. sz. folyamán megtörtént az *é* > *é* változás, akkor a *jéggé, szénné, hétté* stb. alakokból természetesen egy fokkal zártabb *jéggé, szénné, hétté* stb. lett. Mindezeknek analógiájára tehát azt kellene várnunk, hogy az egykori *kélté*-nek is **kélté* legyen a mai alakja. Ehelyett azonban az egész magyar nyelvterületen *ketté* (és *kettő*) dívik. Sőt a székely nyelvjárásokban még a köznyelvi *kétször* helyett is *keccër* van, holott a *-szor, -ször, -ször*, mint újabbbkori rag, természetesen nemcsak a köznyelvben, hanem a székely nyelvjárásokban is az alanyeseti tőhöz járul. Pl. *négy* mellett *négyször* ~ szék. *néccër, hét* m. *hétször* ~ szék. *héccër*. Csak a szabályos köznyelvi *kétször* helyett van a székely nyelvjárásokban kivételesen *keccër*.

Azt kellene tehát megmagyaráznunk, hogy miért rövidült meg az egykori hosszú *é* éppen csak a köznyelvi *ketté* (> *kettő*) és szék. *keccër* esetében; mért nem vált ez az *é* itt is, mint minden más esetben, egy fokkal zártabb *évé*.

Én azt hiszem, hogy ezt a rövidülést a **kélté* és *keccër* ikerített *tt*-jének és *cc*-jének kell tulajdonítanunk, mert több, részint köznyelvi, részint nyelvjárás adat azt látszik bizonyítani, hogy ikerített mássalhangzók szórványosan megrövidítették az előttük álló hosszú magánhangzót.

Hogy az ikerítés és a megelőző magánhangzó időtartama között valamilyen kapcsolat van, erre akkor lettem figyelmes, mikor az *l*-nek a megelőző, de vele egy szótagba tartozó rövid magánhangzóra gyakorolt

nyújtó hatását vizsgálva (*voll* > *vólt* stb.) azt vettem észre, hogy az ikerített *ll*-nek a székelnyelvjárásokban nincsen ilyen hatása (pl. *lákádálmtát*, de *vállás*; *sülnek*, de *süllög* stb. vö. NyK. 39 : 399–400). Sőt ellenkezőleg, ilyen *ll* sokszor még meg is rövidíti a megelőző hosszú magánhangzót. Csakis így lehet t. i. megmagyarázni a következő rövid magánhangzós székelnyelvi alakokat: *ítillet*: *ítélet*, *fillér*: szakaszvezető (< dial. ném. *firer*), *ullet*: talán (< úgy lehet), *sullás*: súrolás, *kinyullott*: kinyúlott, kinyúlt, *dulló*: szolgabíró (< *dúló*; vö. *dúl*: mulctam irrogo, NySz., büntetésül lefoglalja a marhát, *mëgdúl*: megegzekvél, MTsz.), *döllő*, *üdüllő*, *üdüllő*: *dülő* *belöllem* stb., *töllem* stb., *felöllem* stb. Minthogy *gyúl*, *fúl*, *döl* hosszú magánhangzói okvetetlenül eredetibbek, valószínűleg ugyanilyen okból magyarázható a rövid hangzós köznyelvi *gyullad*, *fullad*, *fullaszt*, *dülled* és *dülleszt* is. (Talán *koldál* mellett is ilyen a *kullog*).

De nemcsak az ikerített *ll*-nek van ilyen hatása. Az *épen* határozószónak, *éppen* mellékalakjából nagy területen ez lett: *éppen*, *épeg*, (> *ipeg*). Figyelemre méltó itt különösen az a körülmény, hogy csakis az ikerített *éppen* alaknak van *éppen*, *épeg* mellékalakja, az *épen* alak mellett ellenben sehol sincsen *épen*!¹ Ezt a hangsúlyos szótagban való *é* > *ë* (> *i*) változást valóban nem tulajdoníthatom másnak, mint az ikerített *pp* hatásának. Szakasztott ilyen esetnek tartom a *szép* alapfokkal szemben álló *szébb* középfokot is. A *gonoszb*, *vitézb*-féle középfokok korában természetesen a *szép* középfoka is *szépb*, ejtve: *szébb* volt (vö. NySz.) A ragos *szébbet*, *szébbek*, *szébben* alakok *é*-je ugyanolyan hangtani helyzetben volt, mint az *éppen*-belié, az ikerített *bb* előtt tehát szintén *ë*-vé rövidült, s a gyakori *szébbet*, *szébbek*, *szébben* alakokból elvont *szébb* lassanként kiszorította a szabályos *szébb* alanyesetét. És ennek a *szébb*-nek nyilván osztályos társai a *jobb* és a *több*.

Kräuter Ferencnek azon föltevésével, hogy az ú. n. *v*-töví igék és névszók tövégi mássalhangzója nem *v*, hanem bilabiális *w* volt, mely bármely mássalhangzóhoz hasonult (NyF. 44 : 19–23), nagyon jól meg lehetne ugyan magyarázni a *jobb* középfoknak mind hosszú mássalhangzóját, mind rövid magánhangzóját, csakhogy a nyelvtörténeti adatok azt bizonyítják, hogy az eredeti **jav*, vagy akár **jaw*-ból előbb a szokott úton *jó* fejlődött s ebből képezték a szabályos középfokot előbb *jób*, majd meg (bizonyára már az újabb *gonoszb*, *vitézb*-féle középfokok hatása alatt) *jóbb* alakban (vö. NySz.). A mai *jobb* csak ebből a korábbi *jóbb*-ból származik, valószínűleg olyan módon, hogy eredetileg csak a *jóbbat*, *jóbbak*, *jóbban*-féle esetekben rövidült meg az *ó*, s az ezekből egészen természetesen kiváló *jobb* idővel kiszorította a szabályos *jóbb* alanyesetét.—A *több* Budenz ismeretes magyarázata szerint a *tele*-hez tartozó *töl*-tőnek középfoka. Egy *tölb* alakból azonban az *l* csak a megelőző magánhangzó megnyúlása után eshetett ki. (E hangváltozásra egyes eseteket igen régi korból lehet kimutatni, másokra meg következtetni lehet; vö. Nyr. 36 : 189). Az ily módon feltételezendő **töb*. (vö. a NySz.-ban *teb*, *teeb*, *theb* = *téb* < **tëb*?), majd meg **több* ~ *többet*, *többen*, *többé*, *többire*-féle alakokból a mai *több*

¹ Egyetlen egyszer van közölve Szilágymegyéből *ipeg* (MTsz.) Ki tudja hiteles-e.

aztán épen olyan módon keletkezhetett rövidülés és elvonás útján, mint a mai *jobb*.

Leggyakoribb azonban az ilyen rövidülés ikerített *tt* előtt. A kályhát egész Erdélyben *füttő*-nek mondják. Ugyanott gyakoriak a *füttteni*, *füttözni*-féle alakok is s Veszprémből is közöl a MTsz. *füccse é* (= fütse el) alakot.¹ A köznyelvi *füteni* stb. alakokból ú. l. előbb *füttteni* lett (vö. *el-füttényi*, Zala m., MTsz.), aztán *füttteni* s csak a belső analógia következtében keletkeztek itt-ott *fütt*, *füttnek*-féle alakok is, melyekben a *t* nem állott magánhangzók közötti helyzetben. Éppen ilyen tanulságos összehasonlítani a köznyelvi *gyűjt* (< *gyült*) ~ *gyüt* mellett a lozsádi *gyüttik* (MTsz.), szakadati *gyüttök*, *gyüttöd*, *gyüccsük* (MNY. VI. 206.) és a háromszéki *gyütt* (MTsz.) alakokat. A hétfalusi csángók között *hütteni* alakot is jegyeztem föl. A levesben főtt marhahúst Erdélyben *sóbafőtt*-nek, de *sóbafölt*-nek is mondják. Az eddigiek után valószínűnek tartom, hogy az *ő* a gyakori *sóbaföltet* tárgyesetben rövidült meg, s a *sóbafölt* alanyeset már csak e *sóbaföltet* tárgyesetből való elvonás.

Azt hiszem ilyen módon magyarázandó az *-itt* képzőnek dunántúli és székely *-itt* alakja is. Minthogy az *ít* (írva *jt*) kapcsolatból se Dunántúl se a Székelyföldön nem lett *tt* (vö. *sajt*, *sejt*, *rojt*, *bujt* stb.) a képzőnek *-itt* alakja sem keletkezhetett teljes hasonulás útján közvetlenül *ijt*-ből. (Vö. NyK. 40 : 367--68, tábl.)² Ez utóbbi csakis *-lt* -té fejlődhetett s a mai dunántúli és székely *-itt* csakis az *-lt* alakon keresztül származhatott régebbi *ijt*-ből. S mivel nagyon sok kétségtelenül biztos adatot tudnék idézni arra nézve, hogy egy rövid mássalhangzó magánhangzók közötti helyzetben sűrűn ikeritődik, azért jogosnak tartom azt a föltevést, hogy a *fordítom*, *fordítod*, *fordítani*, *fordítás*-féle esetekben is az említett nyelvjárásokban előbb ikerítés történt, e *fordítottom* stb. -féle esetekben aztán az ikerítés miatt megrövidült az *i*, s az így keletkezett *fordítottom*-féle alakok belső analógiai hatása következtében az *itt* idővel kiterjedt az egész ragozási rendszerre. Biztos példa a hangfejlődésnek e menetére: *raġta* > *rēġta* > *rēta* > *rētta* > **rētta* (vagy talán **rētta?*) > *ritta* (MTsz.)

A szl. *ulica*-ból a magyarban szabályos hangfejlődés útján *ulca* lett (NySz.). Ebből azonban további szabályos hangfejlődés alapján ma *úca*, nem pedig *ucca* alakot várnánk (vö. szl. *sulica* > m. *szúca*, *cúca*; a *cuca* alakváltozatnak rövid *u*-ja csak dunántúli nyelvjárási sajátosság.) E mai *ucca* ejtés csak úgy érthető meg, ha fölteszük, hogy a magyar ember nyelvérzéke az *úca* szót az *út* főnév családjához kapcsolta, s az ily okból keletkezett *úcca* (= *útca*) alak hosszú *ú*-ja aztán a rákövetkező *cc* miatt megrövidült.

De talán elég is lesz már e példákból, melyek véleményem szerint teljesen alkalmasak egy ikerített mássalhangzónak a megelőző hosszú magánhangzóra gyakorolt rövidítő hatásának bizonyítására. Csak egy a *hét* számnévvel kapcsolatos esetet akarok még befejezésül bemutatni.

¹ Veszprémben általános ejtés: *füttényi*, *hüttényi*, épúgy mint *tanítanyi* stb. -- S. Zs.

² Ugyanez ok miatt *gyüttteni* sem mehet vissza közvetlenül *gyűjteni*-re, hanem csakis *gyűteni*-re.

Szilády Áron már rámutatott arra, hogy a népmesék *höcsön* szakállú embere nem más, mint *hét sing* szakállú ember (MNy. 1 : 412), de már nem terjeszkedett ki a két alak közötti érdekes hangtani viszony magyarázatára. Ez előttem most már teljesen világos. A *hét sing* szakállú-ból a kiejtésben természetesen *héccsínkszakállú*, majd az *nksz* mássalhangzó-torlódás enyhítésével *héccsinszakállú* lett. Az ebből kiváló **héccsin* az ikerített *ccs* miatt **héccsin*-né rövidült (vö. *éppen* > *éppen*, *szébben* > *szébben*) s ez az értelmetlenné vált **héccsin* később **héccsén* > **höccsön* (vagy **hécsén*) > *höcsön* alakot öltött. (Ehhez hasonló eset: *hüvelykém* > *Höökköm Matyi* > *hökkön*: kicsi, pici, MTsz.)

Ha a köznyelvi *kettő* (> *kettő*) és a székely *keccér* a XVI. századi *é* > *é* változás után rövidültek meg, akkor az előbbi példák tanúsága szerint ma *kettő* ~ *kettő* és *keccér* alakjuk volna. Mivel azonban ma *kettő* ~ *kettő* és *keccér* az alakjuk, bizonyos, hogy már régebben, a **kettő*, **keccér* alakokból rövidültek meg.

FOLNESICS LAJOS ALVINÁJA.

Irta Símai Ödön.

II.

Annak a szerencsétlen igyekezetnek, mely az Alvina fordítóját a női foglalkozást jelentő szavaknak -né képzős megkülömböztetésére, a harmadik személyű, nemrehajló névmás gondolatára rávezette, másik biztos forrása Kis Jánosnak A magyar nyelvnek mostani állapotjáról stb. című ismert pályairása volt (1806). Ez a korának inkább szorgalmas, mint tehetős, de Kazinczy véleménye alapján túlbecsült írója is panaszkodik egyik levelében azon, hogy »nagy hiba, hogy a nemet épen nem fejezi ki« nyelvünk. Ezt »a nagy igazságot« Kazinczy is elismeri, s főleg az *er* és *sie*, *lui* és *elle* magyarul »nem continuáltatható« különbségeire hívja fel a pályairása érdekében tanácsokért, eszmékért hozzáfutó szerzőt (Lev. 3 : 255). Maga a »jutalomfelelet« pedig könnyen homályosságot okozónak mondja nyelvünknek azon »hijánosságá-t, »hogy nemet jelentő névmásai nintsenek«. Örömet javasolná, hogy nyelvünkkelink legalább csak két nemet megjelelő szócskát találjanak ki, mint az angolban a *he*, *she*, csak-hogy új gyökérszókat teremteni a nyelvben majdnem lehetetlen, s erőszak nélkül nem vethetők fel a nyelvbe. (101. l.)

Ezeknek a kívánságoknak, rosszul értelmezett óhajoknak teljesítőjéül csapott föl Folnesics. De a kezdeményezés dicsősége sem az övé. Egyes szavak »nöstényítésé-ben kortársai megelőzték. Kónyi »havasoki *Juhászné*-ja, Báróti *barátné*-ja, Kármán *társalkodóné*, *uralkodóné*-ja, Kazinczy *istenné*, *táncosné*, *színjátszóné*-ja, *izraelitáné*, *rómainé*-ja, Vandza: *báj*- és *hajnalné*-ja az előbb említett eszmék mellett mintául is szolgálhattak. A hiba nem is abban rejlett, hogy a német -in képzőnek megfelelő -né képzővel látta el a nőszemélyt jelentő főneveket, mert ebben csak követte kortársait, hanem abban, hogy erőszakolt logikával még a főnévileg sűrűen használta

melléknevekhez (a *szépne*, a *kedvesne*) is hozzáragasztotta kifejezvéen ezáltal a nőnemű artikulust; továbbá, hogy névmásokat látott el a nemet jegyző *-né* szócskával (őné, akiné).

A nyelvre erőszakolt ezen kifejezőmódjának helyességét ilyen »észok«-okkal bizonyítja, szigorú logikát, következetességet akarván a nyelv főtvényének tenni:

Már magának a Magyar Beszéletnek egy különös régi Megkülömböztetésje is, régebben figyelemessé tehetné volna erre az önnöngondolkodó, a saját Szemjeikkel látó magyar Beszélet Tudósokat (Grammatikereket) t. i. ez: *aki* és *amej*, amint ezt Markos Miháj¹ Úrban méltánn észre vette a' leskelődő Figyelem. Ez: *aki* és *amej* generikás (*nemi* a' hejtelen Gyök végett, ezen jelentésben, hamis) Külömbiséget jelent a Magyarban; t. i. az első mindég Személyre (Élőre), a' második mindég Dologra (Nem Élőre) mutat. Úgyde magában a' Szeméjben két külömbözőt lehet gondolnunk 1. hími Szeméjt; 2. nőtényi Szeméjt. Tehát külömböző Jellel jelöljük mindakettőt meg. Én bennem az Ember Elme a' Nyösténységet, a' Magyarra nézve ezzel: *né* gondolta legszerencsésebben megjelelni (Alv. 171.).

Erre, mint mondja, az is felbátorította, hogy a *-né* nem mindig jelent feleséget, asszonyt. A *fehérszemélyné* szó magyarázatára, minthogy ezen ütköztek meg legtöbben, jelentvén a *fehérszemély* már »nöstényítés« nélkül is nöstémelyt, egész lapokat szentel. A *személyné*, vagy »töves helyesírása« szerint a *szeméjné* a két »emberfaj« megkülömböztetésére szükséges, továbbá a *fehér* »egészenn és kimerítve még meg nem jeleli a Nösténységet« épúgy, mint szép, szelíd stb.; pedig »a' mindenütt töves Szónak nem csak többnyire és nagyobbbrészt (a potiori), amint ez szokásos Mondás, hanem egészenn meg kell jelelnie e' Dolgot kimerítve (u. i. 173).

Az *őné* pedig csak látszólag »vak Majmoskodás«-a a németnek. »Ok nélkül semmi síncs, ez közönséges Igasság és kiterjed minden, tehát a' beszéleti Dolgokra is«... Amit az Ember Elme a' Német vagy más Beszéletben tett, azt a' Magyarra is lehet alkalmaztatni Magyar Miképpségben (Formában): mert noha külömböznek is a' sokféle Beszéletek egymástól, mégis annyiban mindnyájann öszve eggyeznek egymással, hogy mindnyájann egy és ugyanazon Forrásból merítenek t. i. hogy mindnyájokban egy és ugyanazon előképzeti és gondolkodó Törvények szerint. Így lesz az er sie es-nek megfelelően: *ő, őné, az*; ennek a »szép Tökéletességre« való igyekezetének eredménye a: *kiné, amazné, némelyné* stb.

Az »Artikel«-t is szükségesnek tartaná más nyelvekhez hasonlóan a magyarban is életre hozni »mert abból hogy a Magyarban nincs Artikel, még koránt sem következik, hogy ne is légyen és nem is lehet. Az »Ember Nemzetnek nagyobb kifejlődésével még inkább megkívántatik, hogy ezen nemzeti Külümbiséget bevigyük a' Szavak közé.«

Ezekből az okoskodásokból az tűnik ki, hogy Folnesics a korabeli

¹ Folnesics földije; az Alvinában egypár szót is ajánlott pl.: *bizvátság* (222).

nyelvtudománynak, mely az indogermán nyelveket fejlettebbeknek tartotta a miénknél, szellemében akarta megjavítani nyelvünket, cseppet sem számolva történetével, belső életével, jelentés- és egyéb változásaiival. Törekvéseit mindig logikai alapokra helyezi. Szinte filozófus nyelvrontó. »Nyöstényítés«-ével még mintáján, a német nyelven is túltett »Egységet és Öszvefűggést« keresvén a »Beszélet« dolgában. Hóbortos igyekezetéről egy kis szemelvény elég bő ismertető:

Özvegyné (83), hitvesné (117) — ravaszné (20), komolyné (30), nevezetesebbné (51) jóknék (51) barátságosné (104) szerencsétlenné (103) — némelyné (104) emezné (26) a másíkné (27) — akiné (31) őné (90) azné (110) stb.

Nem is emlitem a sok melléknévi igenévnek nemre hajlítását — mint *elárúlóné* (118), *szenvedőné* (125), *panaszra méltóné* (125) stb. melyeket legalább részben menthet az uralkodóné, társalkodóné, színját-szóné analogiája. Gondolhatni, nők körül forogván Alvina egész története, hogy tele van ez a könyv ilyen *nés* alakokkal, de a tömérdek szóból egykettő ha megélt.

Más tekintetben is eltért Folnesics »a' Nagyobb Rakásnak Ország-Útjától«. Műve teljesen érthetetlen *német rámára vont nyelve miatt*. E 240 lapra terjedő könyvben átlag minden ötödik szó új, melyekben »sok Homáj és egyiptomi Setétség van.« Nem hiszem, hogy van még irodalmunkban a szolgai fordításnak, a szavakhoz még összeszerkesztésük módjában is ennyire »görcsileg« ragaszkodó kirívóbb példája. Nemcsak új szavakat másol, hogy úgy mondjam, mintáz a németből, hanem tösgyökeres szavainkat is német kaptára húzza, elcsavarja, ha esetleg kettős értelműek. Mé-száros Kartigámja is remeke a németes fordításnak, de nála kifejezések vannak átültetve, nem szavakat fordít; új szavaival, melyek nem a német, hanem magyar szavak analogiájához igazodnak, igen keveset veszít az értelem. De meg lépten nyomon népies is. *Futamos, szemlátomi, hajótöredék, álöltözet, őszinteség, zárbékó, következet, bekelepcsedik, álnév, kellemeztet, viszonoz, táncszoba, összejérhetetlen, párnaszék, árnyéklat* stb. új szavain nem kirívó az utánzás, nem sűrű egymásutánban lépnek föl. Kifejezései, mint pl. ezt *magában kifőzi* (107) *megköli magát* (109) *emlékezetéből kiesik* (58) *magához jön* (51) *kikéri magának* (79) *hatalmában áll* (11) *nyaka körül esik* (227) *magát feltalálni* (240) *ismerni tanul* (357) stb. idegenszerűségek ugyan, de nem érthetlenségek; bizonyítja az, hogy gyorsan elterjedtek, jórészt ma is élnek. Szőrendi, németes vétségei vannak, de inkább csak az állítmány elhelyezésében nyilatkoznak; igeikötőket a német *an, aus, auf* stb. szócskák mintájára nem hajigál a mondat végére, nem is csinál derűre borúra igeikötős összetételeket. Nincs megzavarva helyesírási különösségekkel (jéjezés), melyek nemcsak a megértést, hanem az olvasást is megnehezítik. Szóval a két rossz között a Kartigám a kisebbik. Bartzafalvi Siegwartja magyarosság tekintetében mindkettő fölött áll, Dugonics regényeinek stílusát előzi meg néhány részlete. Új szavai, melyektől — bár számuk töméntelen — a két 800—800 lapra terjedő kötet épenséggel nem hemzseg úgy, mint az Alvina; különben sem német, hanem a németben is idegen, franciásodott latin szavaknak utánzatai. Bartz

falvi nem germanizált, legalább közel sem oly mértékben, mint említett két kortársa.¹

Folnesics maga is tudta, hogy könyvében sok érthetetlen újítás van, azzal védekezik azonban, hogy könyve csak annyiban homályos és setét, amennyiben azt »eggy homájos és setét Előképzelő (Subjekt) olvassa.« Hogy a szokás legtöbb szavának ellene mond, azzal igyekszik menteni, hogy »más a' Szokás és más ennek Lehetősége a' Beszéletben. Más az új Szónak Érhetősége és más annak Érősége (Válorja): avagy más az új Szónak Bévehetősége és más annak Bévételje és Bévetségje. A' Lehetőség (Gondolhatóság), pedig legelső és legmagasabb Kérdés minden dolognál (Izénél?)«. Magyarsága — szerinte — azért látszik erőltetettnek, mert »új és eredeti«, de csak addig, amíg hozzászokik az ember. Akiknek nem tetszik az újítógató írók eljárása, a »Kurialis Stilusra« igazítják az újítókát, pedig ezt se könyvekben nem lehet megtalálni »mert a' hány Könyv, annyiféle ÍrásMód«; sem a köznépnél, »mert a' mennyi VárMegye... annyiféle Szó-járás van Fojásbann« és mindenki a magáét tartja legjobbnak. Az okos megismerő értelemnek, az önkéntesen gondolkozóknak az újra és eredetire kivágyó ösztöne lehet forrása a nyelvállérozásnak. Így szól belőle újra a filozófus nyelvrontó. Hogy sokan »sikoltanak« ellene, az ellen Csokonai, Verseghy példája vigasztalja. Midőn ugyanis az előbbiben »a' beszélettudós és saját Szemjeivel látó EmberElme ezen új Szót: *élvény* (I. NyÚSz. I.) méltó Jussal (Iggal?) ezen Jelentésbenn: vivax tette fel legelőször, sokan sikóltottak ellene, de azért meg nem szűnt az tövessz Szó lenni. Verseghi Ferentz Úrbann is sok Szépet és Töveset fedezett fel az önkéntesenn előképzelő (reflektáló) EmberElme, kivált a' Magyar Beszéletnek tudós Hang-Ösmeretjére (a FonoLogiára) nézve; és noha sokan illetlenül sikóltottak is ezen érdemteli Hazafinak eredeti Fellelésjei ellen, mégis az Igasság meg nem szűnt Igasság lenni«. (Alv. 200—207 II.)

Ebből a megjegyzéseiből, de meg több új szavából is látszik, hogy ismerte kora nyelvújítóit. A *kiváncs* (67), *igenez* (41), *emlék* (185), *uracs* (138) *búgond* (128), *írász* (73) Dugonics műveinek, szavainak ismeretére vallanak, *uradalom* (44), *lábtyú* (45), *tünemény* (38), *böröndő* (209), *szempont* (72), *gunyor* (72), a Siegwart hatását mutatja, míg az *Istenné* (51), *szerelenisten* (86), *kellem* (91), *sebez* (113), *bötlüzet* (129) szavakat Kazinczytól tanulta. Egynémelyiket bírálja, más értelemben használja.

Dugonics *ellenték* szavával pl. tárgy, obiectum értelemben él: »Dugonics András Kiráji Oktató Úr ezen Szót más Jelentésbenn veszi ugyan Jolánkájábann, t. i. ebben: Akadáj, Obstacleum; de mivel már erre van Szovunk és ezen régi: Tárgy meg nem jeleli elég élesenn, és tövesenn azt, amit nékie tulajdonképpenn megjelelnie kellene t. i. ezt: Objekt, Gegenstand, tehát én ezen Jelentésbenn veszem ama új Szót, és ezen Rá-

¹ Búzás Győző említett füzetében Bartzafalviról szólva egyéb tévedései között azt állítja, hogy diadándék, diadálvány, emlétség, folytongora, holtallag, szorgond, szorgondos, tömkeleg, villáng németes összetételek, holott a diadándék = dia[adal + aj]ándék, diadálvány = diad[alij] + állvány, emlétség = eml[kezőtehe]tség, szorgondos = szor[os] + gondos, villáng = vill[ám] + lláng, erőszakolt kombinációk. Miféle összetételt sejt Búzás a tömkelegben, nem tudom. L. NyF. 41. A németes összetételek története.

nézveségbenn avagy Relációbann kinálom meg vele a' Magyar tövesebb Beszélet Szokást (Alv. 208).

Az *anyag* szó helyett *miséget* használ: »Ez: *Anyadék* ezen Jelentésbenn szerencsétlen új Szó — noha Nagy Váradonn olvastam is egy bizonyos Kézírásbann (u. i. 228).«

Amint már említettem, míg Mészáros inkább kifejezéseket ültetett át, német szólásokkal germanizált, addig Folnesics leginkább csak szokat fordított; innen van, hogy az Alvinában tömérdek összetétel van, a német nyelv enemü gazdagságát óhajtvá mintegy belevinni nyelvünkbe is. Egyszerű, képzett szavainak száma elenyészően csekély a német nyelv igájába tört összetételeihez viszonyítva. Azok magyar analógiákra is készültek.

Dugonics Etelkája (I. NyÚSz. és NyF. 14. sz.) bátorítja föl a *szívecs* (16), *reszkecs* (19), *atyács* (66), *lábacs* (184) stb. efféle kicsinyítésekre. — Bartzafalvi száz esztendőzet-e után mondja Folnesics a *napzat* (18), sőt *órázat* (34) szavakat. Az *akarmány* (15), *megvallomány* (161); *gördület* (235) szintén a korabeli szokásos képzésmód eredményei. A mai napság, ma napság közönséges szólás az *estveség* (99), *holnapság* (111). szóknak mintája; *meggondoltság* (51), *angyaliság* (4), *valódiság* (7), még legsikerültebbek e képzővel, míg a *ranézveség*, (relatio, Hinsicht, 50), *miképpenvanság* (111), *miképpség* (182), újra azt mutatja, hogy nyelvünk képzőinek természetével csak úgy nem volt tisztában, mint többi erőszakos újítóink, kik minden szószórnyetegüket a rosszul értelmezett analogia könnyen alkalmazható leplének védőszárnya alá fogták.¹

A mellékneveknek főnévként való sűrű használata sem a népnyelv hasonló szerkezeteinek példájára történt nála. Tilosban jár, szabadba kívánczik, feketébe öltözik, setét van stb. használatokban ugyanis a melléknevek jelzős kifejezésekből sűrűsödtek többnyire és nem elvont főnevek helyettesítői, mint a németben: das Gute, das Schnelle, das Schlechte stb. Az Alvinában ez a németes főnevesítés gyakori: sok *Hihetőssel* reménylették (35), sok *Hathatóssal* szerencsét kívánt (u. i.), sok *Sebessel* nézett ama Tërre (54) stb. A *barátságos* (69), *barát* helyett, valószínű a barát szó kétértelműségének elkerülése végett történt.

Egyszerű igéket nem igen képzett, azt a néhányat is a legközönségesebb *z*, *l*, *ít* képzővel: *zivataroz* (83), *biboroz*, (155), *öszekezel* (57), *lételez* (57); *félénkel* (77) *erkölcsöl* (18); *nöstényít* (176), *felhírtelenít* (166) stb. Az *értetődik* (6) és *meglepődik* (176), bár előbb nem találtam ezen igéket, alkalmasint érdélyi néprvelvi fejlemények.

A *biboros* (79), *félénkes* (91), *jussos* (48), *felüileges* (123), *érzékes* (166) melléknevek képzése szabályos, magyaros; de a *szelídtelen* (32), *lágytalan* (116) és *kövértelen* (50) a német *un*-nal kifejezett fosztóképzés utánzatai. Példa van ugyan az ilyen képzésekre is régi nyelvünkben, mint báortalán, vígatlan, de ritkaságszámba mennek s bizonyos, hogy Folnesicsnak mintául nem szolgáltak. A német *Egoist* fordítása az *énista*, még egy próbálgatás az önző fogalmának kifejezésére (I. NyÚSz. I. II.)²

¹ A *dörömb* (37) elvonás a dörömből, dörömböz igéből; népies is lehet vö. *szájdoromb*.

² Érdekes, hogy németben is többféleképen próbálták fordítását: *Sebsiling*, *Selbstler*, *Ichler*, *Selbsüchtig* stb. I. Campe: Wörterbuch 1807.

A *-lag, leg* ragos igehatározók gyakoriak már Szatsvaynál, Bartzafalvinál a Hírmondóban; Kazinczynál sem ritkák; Folnesics divatba hozza őket: *innepileg* (93), *nemeslelküleg* (139), *érezhetőleg* (33), *külsőleg* (35), *nyilvánlevőleg* (49), *belsőleg* (53) stb. talán a német *lich, bar* képzők hatása képen.

Egész kis szótárra menne összetételeinek tömérdek száma. Szinte nehéz csoportokba szedni. Van ugyan néhány köztük, mint: *bűnvétek* (38), *bűgyötrelem* (40), *veremgödör* (62), *üregházak* (191); *sajáttulajdon* (20), *derékjámor* (51) stb. melyeket régi nyelvünk alapján, ahol az ilyen szinonimák tapadása nem épen ritka, magyarosaknak tarthatunk, de a legtöbbbről lerí a német forma. A *házasszony, középjé, ifjúságbarátságos, nézjáték, szívlap, koldússzegény* stb. effélék valóban a német nyelv modelljeibe öntött magyar kifejezések. Jelzős kifejezések tömörülnek nála is, mint a németben, összetételekbe; a célja az, hogy ami az eredetiben egy szóval van kifejezve, eggyel legyen a magyarban is. Az a kép, amit németes összetételeiről Búzás ád az említett dolgozatában, nem teljes, nem is kimerítő. Az igezős összetételekről nem szól, összetett fő- és melléknévei közül keveset említ, pedig a németes összetételeknek majdnem valamennyi fájára szolgáltat példákat az Alvina. A kezdeményezés dicsősége efajta szóalkotásainál sem az övé, mint a »nőstényítésé«-ben sem.

Igezős összetételeinek, mint: *tanítírás* (161), *köszöntisztelet* (47), *nézzjáték* (100), *festecsel* (200), *tévedfény* (229) stb.-nek már a Siegwartban vannak nem kevésbé torz elődei, sőt elvéve már előbb is föltűnedeznek pl. *türolaj* Faludinál a népies *türömolaj* helyett.

Összetett főnevei, melyeknek előrésze nagyrészt *-i* és *s* képzős melléknévi, vagy jelenidejű igenévi jelzőt pótol, mint: *pappalást* (126) *házlakos* (126), *tisztrang* (16), *varrásasztalka* (15), *munkálódáskör* (215), *leköszönés-Beszéd* (157); *társaságkör* (14), *halálsujtás* (24), *panaszhang* (58), *imádságkönyv* (46) stb. nagyrészt német birtokos összetételeknek felelnek meg. Azt hiszem Folnesics ezeket nemcsak azért erőszakolta, hogy nyelvünket is annyira fejlessze, mint aminő fejlődési fokon a német nyelv áll, hanem azért is, hogy a kétértelműséget elkerülje, mert az okos »Emberelme« a varrásasztal kifejezést, a *leköszönő beszédet* úgy értelmezhetné: asztal, amely varr; beszéd, amely maga leköszön stb. A *közöninnep* (238), a *közönyujság* (71), a *különszoba, különhely* analógiájára készülhettek.

Koldússzegény (66), *méregkeserű* (2), *jéghideg* (225), *koromsetét* (85), bár németeknek tűnnek fel, nyelvünk történetéből, (Pázmány, Faludi: gerendanagy, csordasok, hófehér, selyemlágy) sőt a népnyelvből is igazolhatók. De a *becsteljes* (81), *érdemteli* (205), *szolgálatkész* (1), *lélek-beteg* (105)-féle melléknévi összetételek már a *-voll, -fäbig, -bereit, -krank* utótagu melléknévek rabszolgai fordításai.

A *görcsreszkette* (22), *nyúlissetve* (u. i.) a *szemlesütve*-félék hibás analógiájára német szerkezetek utánzatai.

Igeközös összetételei közül az *előjus* (123), *előkép* (43), *előszeretet* (68), *előszőnyeg* (69), *előtudás* (64), *ellenrész* (86), stb. a Vorrecht, Vorbild Gegenteil fordításai.

Feltűnő *le-, be-, ki-, fel-* igeekötős új igéinek nagy száma. Sok közöttük, mint *lebetegszik* (126), *ledarál* (45); *kigázol* (96) stb. köznyelvi vagy

népi eredetű, de a legtöbb a német *ab-, auf-, aus-, ein* mintájára kapcsolódott igéinkhez, sokszor teljes értelmetlenséget szülve. A *kihasznál* (28), *kisegít* (41), igékben mindjárt ráismerhetünk az ausnützen, aushelfen eredetijeire, de már a *kiszentel* (80), *kienyész* (29), *kifertelmesedik* (80), valamint a *felpirosodik* (54), *felparancsol* (83), *lezálogosít* (55), *lekevesedik* (12), *beérdemel* (56), *beszeret* (30) stb. az igekötők szerepének teljes megzavarását tüntetik fel.

Németes szórendi vétsége is ezekhez az igekötőkhöz fűződik. Az elválható német igekötők mintájára a mondat végire, igéjétől messze csapja el az igekötőket: Mély Meg-útálást *facsarnál* Szívemből *ki* (26); Lágyan *ereszté*... Legyezőjét... Zsebébe *bé* (30); gyakorlott szemmel *vigyázta* az ifjú... Életnek Küszködését *le* (95).

Folnesics érthetetlen, zavarosan újtott nyelvű fordításának tengernyi képzéseit így próbáltam nagyjában csoportosítani, hogy némileg belelássunk abba az »Önnöngondolkodó Emberelmé«-be, mely a korabeli nyelvtudomány és filozófia tanításait egy regényfordításban akarta népszerűsíteni, egyszersmind nyelvünket arra a pallérozottságra emelni, ahol korának fel fogása szerint a német nyelv állott. Mindent akart és egyszerre, innen van, hogy fordítása valóságos irodalmi szörny lett. S mégis ennek a könyvnek nyelvi hatása minden élvezhetetlensége ellenére, bár nem vetekedik is a Siegwartéval, mégis erősen számottevő; Bartzafalvihoz és Helmecezihez mérném szerzőjének nyelvújító működését. Mert ezt a könyvet olvasták; olvasták, mert a kortársak gúnyja a figyelmet ráterelte; olvasták, hogy mulassanak rajta. S eközben új szavainak egész tömege ragadt, hogy úgy mondjam, a gúnyolódókra, s ment át közhasználatba. Életben maradt, vagy némi változtatással ma is járatos újításainak, németesítéseinek alább következő hosszú sora mutatja, hogy nyelvújító szereplése nem maradt nyom nélkül. Méltán írhatta magáról a Tud. Gyűjteményben (1817. 4 : 137): »Mutatta is az óta a' tapasztalás, hogy milyen igazságtalanok voltak ... Antagonistáim erántam. Tsak azt szedegették ki Alvinámból, a' mit gyalázni akarának; ellenben a' mi benne jó 's ditséretes, azt elhallgaták.« Mi azt szedegettük ki könyvéből, amit a nyelvhasználat jóvá tett; a hibáit, nevetséges újításait, minthogy eléggé ismereteseek, figyelmen kívül hagytuk. Nem elismerést, csak igazságot szolgáltatunk ezzel neki.

Az összeállításból nagyrészt elhagyjuk az idézeteket, hisz a jelzett lapokon kiki megtalálhatja azokat. De elmondunk mindent, ami az egyes szavak történetére vonatkozik, hogy Folnesics újító szerepe inkább kitűnjék. Azok a szavai, melyek ma is használatosak, vagy sokáig éltek:

Karol (27.), a megkarol összetételben. Értelme a mondatból: »Szelídséggel karolta a' Szivesség eme Szépnéket meg«, nem vehető ki tisztán az eredeti nélkül.¹ Csak az bizonyos, hogy az umarmen fordítása. A Ny-

¹ Amint utólag meggyőződtem, az Alvina eredetije nem lehetett a *Das Weib wie es ist* c. regény; de Schillingnek 1806-ig megjelent művei közt sincsen Alvina című, vagy tartalmával egyező regény. Heinsius katalógusa említ ebből a korból két hasonló című könyvet szerző nélkül (4 : Romanc 12); minthogy Schilling néhány műve névtelenül jelent meg, talán azok egyike az eredeti. Külömben az Alvina név sűrű irodalmi használatú volt e korban Veit Weber regéi után.

USz. II. csak 1826-ból ismeri *át*-tal összetéve. Előbb csak: megölel, által-ölel volt szokásban. Folnesics megkarol-ja a megölel (umarmen) hatása alatt kapta igekötőjét.

Kezel (57.), az öszvekezel összetételben. Jelentése e mondatban: »Kevés órázat után ismét öszvekezelve... állottunk« alkalmasint a. m. befreundet tehát nem a Sándor István-féle: manipulare. A MTSz.-ban találok a kezelnek ilyesfajta jelentését; azt hiszem a néptől vette az Alvina is, vö. még köznyelvben: nem kezelnek a. m. nem fognak kezét, ami a barátság jele, tehát haragusznak egymásra.

Lételez (57.), a. m. van; Barczafalvi lételni, existare igéjének továbbképzése.

Igtalanság (59.), »Igtalanság vagy Justalanság«. Sándor István igazból elvont ig = jus szavából, melyet Folnesics is sűrűn használ; a jogos azonban mindig csak: *jussos* nála.

Meggondoltság (51); régebben csak: meggondolás, Besonnenheit utánzása, a vö. tanúltság, készültség, műveltség újabb fejleményeket.

Megvallomány (161): »egy Tanít Irás (Megvallomány?) avagy Dókumente«. Csak 1833-ból a NyÚSz.-ban a vallomány, de Szirmai vallományos-a (u. i. 1806-ból) azt sejteti, hogy megvolt már 1807. körül.

Valódiság (7.) a. m. valóság, az álom ellentéte. Vö. valódi a NyÚSz.-ban.

Érzéses: (160): »érzéses avagy ésthetikás«. Az -ásos, -éses képzőjű elvont tulajdonságot jelentő szók csak elvétve fordulnak elő még a múlt század elején, vö. NyÚSz. I. 394. A *szokásos* is sűrűen olvasható nála.

Felületes (123): »felületesenn és sok hamarral«, a. m. felületesen. A felületes is ebben az időben keletkezett. A felületes g-e alkalmasint a felesleges hatására vall.

Testvéres (54.): »én szerelemtelyesen és testvéresenn hozzád odahalok«. A testvéries előzője; Kisf. K.-nál van testvéretlen I. NyÚSz. II.

Zivataros (94.); előbb nem találkoztam ezzel a szóval irodalmunkban; a vihar, viharos-sal együtt a népnyelvből; van nála: *zivataroz* (83) is; viharoz csak 1825-ben I. NyÚSz. II.

-lag, -leg ragos igehatározói: *belsőleg* (194), *külsőleg* (35), *eredetileg* (161); *érezhetőleg* (33), *görcsileg* (184): ma görcsösen; *nyilvánlevőleg* (49), *nemeslelkűleg* (139), *ünnepileg* (93), *valódilag* (201). Többet közülük a NyÚSz. csak későbből ismer. Talán a német -lich melléknévképzőnek is volt befolyása arra, hogy ezt a ragot annyira felkapták nyelvújítóink. Előbb a *képpen* és *n* ragot találjuk helyette. Vö. Simonyi: Helyes M. 27.

Igekötőkkel újított igéinek nagy számából ma is élnek:

Előtüköröz (72), a vorspiegeln fordítása. Maga a tükröz is csak 1803-ból a NyÚSz.-ban.

Földicsér (16); »Meg-kissebbítés és Feldicsérés«. A NySz.-ban van egy kétes adat a feldicselkedik szóra. Talán a fölmagasztal analógiájára van alkotva. A német: anrühmen, anpreisen nem igen lehetett mintája.

Följelent (71.) a. m.: jelent, nem föl-ad, denunciat. Még 1833-ban is (I. NyÚSz. II.) csak azt jelenti.

Fölkér (7.): fel-kérte őt... Ebédre. A NySz.-beli felkér csupán anynyit jelent: verlangen, petit sibi dare, kölcsön kér, amint a népnyelvben

ma is hallani. Folnesicsnál az auffordern fordítása lesz, épúgy u. e helyen a *fölkiván* is.

Kiháznál (163): »kihasználta Irástollak«. Az ausnützen fordítása. A NyÚSz. csak Ballagiból idézi 1890-ből; a 70-es években lett szokásos, a Nyr. (8:34) meg is rótta. I. NyÚSz.

Kikövetkeztet (180). Valószínűleg a régi: kihozni valamiből valamit hatásaképen a már előbb is élő következtet alapszóból. Vö. még a német: ausforschen, ausfragen, ausfordern stb.

Lealakoz (145). Eredeti híján nehéz értelmét pontosan megállapítani. Valószínűleg a. m. leleplezni, enthüllen.

Lebecsül (228): »ezen lebecsülő avagy megbecstelenítő gyanítás.« Ma már gyakran hallható, jelentése: gering schätzen, unterschätzen. Ballagi szerint (Teljes szótár) Arany is él vele: »se a multat le nem becsülöm, se a jelent túl nem becsülöm.« A *legyaláz*, *lealacsonyít*, *lealjasít* mellett szinte természetes, analógiás fejlődésnek látszik.

Lebilincsel (157.): Gondolkozás Erője lebilincselve. A NyÚSz. II. csak 1828-ból Széchenytől ismeri: lebilincsez alakban. A *leláncol* is csak 1803-ból SzD. M. Vir.-ból ismeretes (I. NySz.) Ez pedig a régi megláncol mellett olyan, mint a megköt mellett a leköt. A XVIII. század közepéből, sőt talán már Csúzytól kezdve a határozatlanabb értelmű *meg-* igekötőt kezd ki szorítani a szűkebb jelentésű *le-*. A megmezítelenít Csúzynál már lemezítelenít; u. i. lepalástol, levirágzik, Faludinál: a megszomorít, meggyaláz már leszomorít, legyaláz; nála már van: leszoktat, lekötelez is stb. I. MNy. 7:418. Ma már van lesajnál is.

Lebetegedik (126): az új Házastársné... lebetegedett. Csak azért említem, mert előbb az irodalomban még nem találtam. Jelentése a köznyelvi: gyermekágyba esik; ins Kindbett kommen. Van egyszerűen: megbetegszik jelentése is I. MTSz. Ugyanilyen köznyelvi szó Folnesicsnél a: *ledarál* (45): ledarált még egynehány Bérekesztés szokat, abplappern, vö. lemormol, lefelel stb.

Lecsókol (151): az utolsó Leheletet lecsókolá Szájkájáról. Kazinczynál: felesókol (I. MNy. 5:318) már 1793-ban.

Lefoglal (162): Egy... Választó Fejedelem... előre lefoglalta volt azokat. A NyÚSz. csak 1835-ből ismeri. Régen elfoglalt vagy egyszerűen csak foglal-t (Georch) mondtak a confiscare magyarjául. Letartóztat már a Magy. Hirm.-ban (1786). I. MNy. 8:jan.; a cimbeli szó keletkezésére aztán hatással is lehetett ezen analógia szerint: tartóztat: letartóztat = foglal: lefoglal.

Leköszön (157): Leköszönés Beszéd összetételben. Ezt is csak 1835-ből idézi a NyÚSz. Az eredetiben alkalmasint Abdankungsrede áll.

Leszokik (175): a' régi megrögzött Rosszabbról leszokik. Leszoktat már Faludinál 1771. I. MNy. 7:416. A sich abgewöhnen fordítása. Vö. NyÚSz. II.

Van még egynehány ilyenfajta igekötős új képzés az Alvinában — nem is említve a nagyszámú halvaszületteket, mint: *beérdemel* (219), *bemunkálódik* (45); *elpárosít* (35, talán a régi elházasít mintájára), *felbájol* (32), *felbimbóz* (56, az aufblühen magyarja, amit ma talán Kölcsey után [Árpád hős magzatjai fölvirágozának] fölvirágzik-nak mondunk); *küszentel* (80),

kifertelmeskedik (80), *kienyész* (29); *leles* (90), *lezaboláz* (46), *lezálogosít* (55) stb. van, mondom, egynehány ina is élő: *befészkel* (227, már Márt. 1803), *lekilincsel* (12), *felcsókol* (17), *legyaláz* (16), *kinyilvánosít* (163), *lemásol* (185), *bebizonyít* (187), *bevégez* (160), *lelánczol* (43), *lefegyverkezik* (233), *leszomorít* (79), *levirágzik* (216); ezekről azonban már volt alkalmam kimutatni más helyeken, hogy nem az Alvinában jelennek meg először. Csak elterjedésükben van Folnesicsnek szerepe.

(Folytatjuk.)

SZARVAS GÁBOR MINT ÍRÓ.

Irta Turóczi József.

III.

Szarvas kritícizmusának fejlődésében új állomást jelentenek színművei. Hajlama a szatírára és az emberi gyarlóságok torzítására, mely a színpadról sokkal hatásosabban és szélesebb körben érvényesülhet, a színpaddal s a színészekkel való sűrű érintkezése, az ezzel együtt járó technikai készség s az akkor újra megindult drámairodalom, mind a színműre utalták. Levelei s a Szarnok apák tanúlatok c. novellája (Bajai Közlöny 1860. jun. 17. és 24), gyors, olykor kiélezett drámai dialogusokba oldódnak föl, s előadásának ez a tagadhatatlan drámaisága szintén megtéveszthette.

Szarvas 1860-ban Bajára kerül, de a következő évben már Pozsonyban találjuk. Baján az újságírás, Pozsonyban az új környezet, a gazdagabb kultúra elősegítik a tárgyakkal és szemléletekkel azt a megváltozását, mely együtt jár az élményi háttér megváltozásával és mélyülésével. Első drámai kísérletét, az »Egy veszélyes csel«-t, úgy látszik 1862-ben írja.¹ E darab,

¹ Szarvas színműveinek időrendje s egymáshoz való viszonya még nincsen megállapítva. Rövid életrajzai és méltatásai e részben cserben hagynak, mert vagy szóbeli közlésen vagy egyéb, nem teljesen megbízható forráson alapulnak. Maga Szarvas később csak restelkedve beszélt ifjúkori kísérleteiről. Vikár Béla két darabról tud, de a tőle idézett Benkő-féle gyűjteménynek nem akadtam nyomára (i. h. 12 s köv. l.). Simonyi A Veszélyes csel, úgy látszik sajtóhibával, »Veszélyes eset«-nek idézi, melyet szerinte később Galambposta címen adtak elő (i. m. 19. l.). Színnyei a Becsület és szerelem c. darabot nem is ismeri s a Galambpostára kétségbe vonja Szarvas szerzőségét (Magy. Írók XIII. 407), Szarvas özvegye is hűjával van a közelebbi adatoknak (Budapesti Napló 1899, 61. sz.). Az ő nyilatkozatával kapcsolatban Jászai Mari fölhívást tesz közzé: »Ha valaki tisztelt pályatársaim közül tudna valamit Szarvas Gábor Galambposta vagy a Becsület és szerelem című darabjairól, hogy hol adták, vagy melyik színiigazgató könyvtárában kellene keresni, igen lekötelezne, ha tudtomra adná. Budapest, 1899. március. Jászai Mari.« (u. o.). E fölszólítás eredménnyel is járt. A Galambposta Makó Lajos akkori szegedi színiigazgató birtokában került meg, ahova számos más kézirattal együtt Lászi Vilmos és Nagy Vince könyvtárából jutott. Makó a másik darabot ugyan nem ismerte, de szintársulatának egy idősebb tagja úgy emlékezett, hogy címét olvasta a Nemzeti Színház almanachjában. Időközben Tuba János országgyűlési képviselő szerzett meg egy kézirati példányt a komáromi szintársulat egyik volt tagjától. A kézirat bejegyzése szerint az ötvenes években Szathmáry adta benne

mely megnyeri a debreceni színügyegylet ötven aranyból álló díját s melyet még 1862. október 29-én elő is adnak, a Galambpostával együtt, (mely az adatok tanúsága szerint nem az előbbiből van átalakítva) alig egyéb halvány kísérletnél. Csak a nyelv mesteri kezelése s néhány hatásos helyzet vagy fordulat emeli ki a lankadó szemet az unalmas sorok közül. A pályabírák egyrésze ugyan bőkezűen osztogatja a dicséretet: »Ép-kéz-láb alakok, teljesen kikerekített, kezdettől végig következetes egyéniségek. A mese folytonos figyelmet ébreszt s várakozásban tart. A helyzetek meglepők, kacagtatók. A párbeszédnek élénkek, éllel és elmésséggel telvék«,¹ de az elfogulatlan olvasó, még ha tisztára csak a történeti fejlődés szempontjára gondol is, nem talál rajta ennyi dicsérni valót s a két másik bírálónak kénytelen igazat adni, akik részletesen elemzik a darab hibáit s csak a szerzőnek színműírói tehetségét nem vonják kétségbe.² A Galambpostában azonban még a színszerűség hiánya is fokozza a drámai szegénységet. (Makó Lajos szegedi színigazgató soha sem gondolt előadására, noha megvolt kéziratai között, annyira nem volt szerinte színpadra termett.)³

A Becsület és szerelem sem igazi dráma, de értékesebb az előbbieknél. Vele befejeződik Szarvas színműírói működése s így mintegy határjelölő jelentősége is van. Közvetlenül megelőzi azt az átalakító folyamatot, mely Szarvasnál a szépirodalomtól való külső elszakadásra vezet, mert a belső, lelki kapcsolat azután is megmarad; mindez eléggé megokolja bővebb méltatását.

A Becsület és szerelem cselekménye a vígjáték-technikának szinte megmerevedett formái közt indul meg. Ez a technika önkénytelenül következik a tévedések és félreértések természetéből, mellyel összefügg ugyan a komikai hatás, de esztétikailag nem áll magasan. Tarnai, Alberti gróf titkára, szerelmes a ház kisasszonyába, a grófnak első házasságából való leányába, Szerenába. Azonban a gróf második felesége, Hermin is szereti a titkárt. Az adott helyzet: egy férfi két nő között, az ibseni háromszög megfordítottja. A titkár, akinek mindenről sejtelve sincs (külömben befejeződnek a vígjáték), el akarja hagyni a grófi házat, de bucsuzóul levelet rejt el Szeréna számára egy bokrétaiba. (Ezen a levélen fordul meg minden). A kertben előbb a grófnővel találkozik. A grófnő vallomásra akarja bírni a titkárt s abban a hitben, hogy a bokréta neki szól, elveszi tőle. Majd azzal az ürüggyel, hogy a csokorból még jázmin hiányzik, el-

a főszerepet. Én a Nemzeti Színház kéziratárában két példányra bukkan-tam. Az egyik igen gondosan van írva s nyilván Szarvas kezeirása. Jelzése: 3 C/1863. »Versenyelőadásra elfogadtatott a bíráló bizottság október tizenhatodikán tartott ülésén.« Bemutatása Pesten 1864. jan. 18-án volt a Nemzeti Színházban (vö. Pesti Napló. 1864. jan. 19.). A Budapesti Napló egy másik tudósítása alapján megállapítható, 1) hogy az Egy veszélyes Cselő 1862. okt. 29-ikén adták Debrecenben (vö. Vikár i. h.), 2) a Galambpostát adták Kassán 1878. március 23-án, 3) a Galambposta nem a Veszélyes cselő átdolgozása (vö. Budapesti N. 69. sz.).

¹ Idézi Szarvas özvegye férjéről írott tanulmányában, mely a közvetlen megfigyelések alapján ad meleg és rokonszenves képet a tudósról és emberről (Új Magyar Szemle, 1900. október, 15. 62. l.).

² Hortobágy 1862. 28. sz.

³ Budapesti Napló i. h.

küldi Tarnait, elolvassa a virágok közé rejtett levelet s tartalmát magára vonatkoztatja. A levél földre hull, a visszatérő Tarnai azt hiszi, hogy titka el van árulva, térdre omlik a grófnő előtt, aki ezt nyílt vallomásnak veszi, elkéri miniatűr arcképét s karperecébe illeszti. E jelenet közben lepi meg őket Zombori báró, aki reménytelenül szereti a grófnőt. A földön térdelő titkár, a leejtett levél és karperec teljes bizonyosságot szolgáltatnak neki a történetekről. Magához veszi a karperecet s Tarnai távozása után bevallja szerelmét, de rideg visszautasításra talál s erre fenyegetődözve távozik. A megoldást Szeréna hozza meg; találékonyaságán megtörik Zomborinak az a terve, hogy a karperec alapján rábizonyítsa a grófnőre a találkát. — A báró reggelizés közben fog terve megvalósításához. Tarnai izgatottságában elárulja magát s megsérti Zomborit. (XII. jelenet):

Zombori (kiveszi a grófnő arcképét): Drága nagysád, szabad becses véleményét hallanunk ezen arckép felől?

Hermin megvetve néz rá s karját Teklába fűzve, kifelé indul.

Zombori sietve Albertihez megy:

— Gróf úr, ismeri ön, ki ez?

Alberti (az arcképre tekint): A tatárt! ... Nagyon híven találva! Grófnő, jöjjön csak, nézze kérem! Mit szólna az arcképhez, öreg barátom?

Szalárdi: Nem, ezt már nem tűröm tovább!

Zombori Szalárdinak adja át a karperecet, aki csodálkozva látja, hogy Alberti grófnő neve van bevésve.

Alberti (a nevet megpillantva hirtelen homlokához kap):

Zombori (Herminhez): Emlékszik még Sárára, grófné?

Tarnai (Zomborit kezlyűjével arconüti): Nyomorúlt!

Zombori: Öt perc múlva elvárom önt! Életre halálra. (Sebesen el.)

Szeréna hirtelen Alberti elé térdel s bevallja, hogy Tarnait szereti.

Szeréna: Atyám, bocsáss meg!

Alberti (csodálkozva): Szeréna!

Szeréna: Hibáztam, bevallom. De az elválás gondolatja megtönte lelkemet... Én (küzdélemmel) szeretem őt, atyám!

Alberti: Szereted?... kit, Szeréna?

Szeréna (mint föntebb): Tarnait!

Mind: Ah!

Alberti: Te? Tarnait?

Szeréna: Atyám!

Alberti: És a karperec?

Szeréna: Én vesztettem el.

Alberti: Te?

Szeréna: Igen, atyám!

Alberti: De a karperec?

Szeréna (gyorsan): Enyém!

Alberti: Tiéd?

Szeréna: Herminnek az enyém megtetszett s cseréltünk.

Alberti (Herminhez): Grófné, mutassa, kérem, karperecét!

Hermin (átadja s észrevétlenül el).

Alberti (a nevet olvassa): Alberti Szeréna.

Szalárdi (Teklához halkan): Kezdek ismét az egészből nem érteni semmit.

Tekla (halkan): Gyanítom! Lássa én már hetek előtt mindent világosan láttam. Külömben egy szolid férjnek nem is szükséges mindenhez érteni, kivéve hogy nejjének kedvét tudja keresni!... Majd útközben elbeszélem Önnek. Nyújtsa kérem karját.

Szalárdi (karját nyújtja, el Teklával).

Alberti: Kelj föl leányom! Te azt mondád, szereted Tarnait.

Szeréna: Atyám!

Alberti: Meg mersz rá esküdni, Szeréna?

Szeréna (szünet után): Esküszöm!

Alberti: Tarnai! szereti ön leányomat?

Tarnai: Gróf úr?

Alberti: Ószintén, becsületére feleljen!

Tarnai: Szeretem! Stb.

A grófnő, aki a vallomás alatt sietve távozott, levelet küld a férjének, melyben kijelenti, hogy Szeréna ártatlan, nem engedi fölláldozni: ő a bűnös; kész bűnhődni és búcsút venni. A gróf belenyugszik a változhatatlanba, annál is inkább, mert érzi, hogy ő sem teljesen ártatlan.

Látónivaló az elmondottakból, hogy mindez cselekménynek kevés, még akkor is, ha csak egyfelvonásos vígjátékról van szó. A novella drámaisága, mely rendszerint a lelki állapotok elemzésének, olykor a jellemzésnek célját szolgálja, s mely Szarvast megtévesztette, nem azonos a színművevel. A színműben a dialogus elsősorban a cselekmény bonyolításának és megoldásának az eszköze. Egy-egy dialogus vagy a dialogusoknak egész sora még nem színmű. Szarvas jelenetei gyorsan és frissen következnek egymásra, de nem találjuk közöttük a kapcsolatot, széthullanak, és mind egy szellemes ember játéka gyanánt hat ránk. Körtáncot járnak a Kotzebue óta (a francia írókon keresztül) oly sokszor kihasznált levél- és ékszer-motívum körül. Ha valamelyiket elhagynók, nem éreznők a zökkenést, a hézagot az egymásutánban, s ha néhány újat függesztenénk hozzájuk, nem okoznánk túlhalmozást. A drámai koncentráció szigorú törvénye egy minden érdeklődést magához kapcsoló célt vagy középpontot követel, mely állandó feszültségben kell hogy tartsa a nézőt vagy olvasót. Ennek a feszültségnek — lehet az komikai is, — nem szabad lankadnia, egy részletnek, egy mozdulatnak sem szabad olyannak lennie, hogy bennünk az oda nem-tartozás érzetét kelthesse. Szarvas nem gondol az olvasóval, az író művészetével, mely nem tulajdoníthat minden jelenetnek és részletnek egyforma jelentőséget. Az elbeszélésben az egyes különálló esemény, sőt olykor a véletlen is felkeltheti az érdeklődést, de a színműben zavarólag hat minden tisztára külső mozzanat. — Szarvas alakjai mintha csak maguknak beszélnének; gyönyörködnek saját szavukban, ötleteikben, melyek kapcsolat nélkül kerülnek elénk. Zombori a főjelenetben epikai bőbeszédűséggel szórja a szavakat, s megakasztja a megoldást, melyet már jó előre sejtünk. Szarvasnak legszigorúbb kritikusa, Gyulai Pál (akivel később is szemben találja magát), a Becsület és szerelmet a leggyöngébb pályavíjátéknak tartja, noha elismeri, hogy »nyelve jobb, mint némely pályatársáé; de cselekménye rossz, szelleme cinizmust áru el, nemcsak komikai alapeszméje

nincs, de még egyetlen komikai helyzetet sem tud nyújtani. Még figyelmet igénylő jelenetre sem találunk. Ami hibának van festve, az pusztán gazság, ami erénynek, vagy nyomorúltság vagy érzélgős affektáció. Nem így szokás az emberi gyöngeségnek kifejezést adni s a félreértést komikai helyzetekre használni föl.¹ Hogy a vígjátéknak nincs komikai alapeszméje, hogy cselekménye gyöngye, nem lehet tagadni, de egyébként nem azonosíthatjuk magunkat Gyulai fölfogásával. Szarvas nem nagy művész, de legtöbb jelenetének komikai hatását csak az okozati összefüggés hiánya gyöngíti. Érzélgős affektációnak sehol semmi nyoma, s a cinizmust Zombori alakjából vihette át Gyulai az egész darab szellemére. A magyar vonások hiánya — ez talán a legsúlyosabb kifogás — ezúttal nem lehet befolyással az író értékelésére, s ha Gyulai Molière-re gondolva mélyebb és sajátosan magyar viszonyok torzrajzát várta Szarvastól, teljesen félreértette a darabot, mely nem egyéb, mint a szellemnek friss, de formákba nem szorított megnyilatkozása. S bizonyos, hogy nyelvében több és erősebb a magyar vonás, mint sok magyar dráma hazafias és közhelyekkel játszó vonatkozásaiban.

(Folytatjuk.)

ISMERTETÉSEK.

Makay Béla új könyve.

A lál virága és egyéb írások (Budapest, Franklin-társulat. Ára 4 K).

Makay Béla két előző munkájában (Verőfényben és Hegyen-völgyön) természeti és vadászképeket adott. Ilyeneket találunk nem rég megjelent új könyvében is, de itt azonkívül kedves humoros történeti ebeszéléseket kapunk s ezek mintegy fölvidítók pihenőkül szolgálnak a többnyire borongó természeti képek között. A könyvnek bírálói méltatták már a színes és hangulatos leírásokat, a természetbe való mélységes elmerülést s a szerzőnek egyéb költői érdemeit. Én csak egy oldalról kívánom méltatni, mely a Nyr. olvasóit leginkább érdekli: a nyelv és stílus oldaláról. S itt legelőbb is azon való örömemet fejezem ki, hogy Makay a legszebb, legzamatosabb magyarságú könyvvel ajándékozott meg bennünket, olyannal, melyet élvezettel olvashat mindenki, akinek még kedve telik nyelvünk tősgyökeres szépségeiben.

Előadása szépségeit Makay a stílusnak egyéni jelességei mellett főleg annak köszöni, hogy mint nagy költőink, a legtisztább, legősből erejű forrásból merít: a népnyelvből. Leírásait és vadászati képeit folyvást népies kifejezések élénkítik, első sorban a hangutánzó szók, melyekben oly gazdag a magyar nép nyelve:

Ott vízi madár *pocsog*, mulat (5). A hókafejú *pittyegő* szárcsa (22). Ijedt *fittyfirittyel* egypár fűrjecske rebbent fel (116). Éles *sikkantással*

¹ Koszorú 1864. I. újra megjelent, Gyulai Pál, Dramaturgiai dolgozatok 1908. II. 435. s köv. l. — Hasonlóan ítélt a Pesti Napló névtelen kritikusa (1864. jan. 19.); kedvezőbb a Fővárosi Lapok kritikája (jan. 19).

bujik víz alá a megrémült vöcsök (22). A róka-trubadur már nem egy eredményes pásztorórán *vakogott* bele a holdvilágos éjtszakába (36). *Nyílfog* (a kutya 163). A zakatoló, *nyíszorgó* kerekék (135). A két ördögfajzat [kutya] ottfent a gerincen sápítozik, *nyíszog* (163). Ez a Véres öblös baszszusa, melybe bele-bele *nyísszan* a Szeles diszkantja is (164). A fiatalos zörgő alomján valami *moszatolást* hallok (162; vö. MTSz. *maszatol*). Nap-estig *lefetyel* a vén pletykahordó (42).

Nem kevésbé jellemzők a mozgásra vonatkozó kifejezések: Fehér habfelhőket *átvált* a nádas felett a felzavart kócsags csapat (23). Már-már a tűzokról is megfélekedezve *bocorogunk* a mezőn (116). A rókák . . a völgy lesződre körül *kujtorognak* (29). A milliónyi fehér pille [a hó] *meglippen* fán, bokron, gazon, mindenén (38).

De sok más népies szó is akad s némelyik kíváncsian egészíti ki a népnyelvről való eddigi ismereteinket. Így pl. a következő igék: A nád-törmelék között *szundító* róka (20). Sziporka Kata már egy hét óta *kosarazik* házról házra, itt is, ott is csak kerül egy kis turó, tojás a kosárba (42). *Betakarultak* már a gazdák, meztelen a mező (115).

Továbbá a következő névszók, főnevek és melléknevek: Az »*aliglegény*« mulya Bűzsü Anti (46), A kívül aranyhímes, de *béviül* hegyes szögekkel bélelt papucs (55). Térdig lucskos-sáros, derékig *csurom víz* (81). Mocsárba feneklett *csőnyikon* vergődve (93). Nehéz annak *estélig* is várni (50). Itt Ször Pál *gyűre*, amott meg Baán Gergely »gyűr«-e hivogat, ahogy errefelé a régi árterület kiemelkedő szigetein vert tanyákat nevezik (111; a MTSz. szerint *gyűr* Csallóközben a m. bucka, domb). Öreg hiba, hogy legalább egy kortyantás *itókát* magunkkal nem hoztunk (113). Both Pista kezében van a gyeplő; egy *kocsiderék* legényt hozott magával (45). Egy pár *rücskös* sziklatömb (81). Ráncos mészsziplák, rücskös, bibircsókös, ormóttan sziklatömbök (144). Vizes árkok, patakok, *tókák* (111). *Tönkök* (fatönkök, 81). A kecskebékák brekegése és a vén *unkok* ümmögése (95, vö. »ung: vizibéka, Borsod m.« MTSz. és ném. *Unke*). A víz loccsanását hallottam, mintha valami nagy testet dobtak volna a malom *zúgójába* (105). *Ványadt* arc (156).

Hadd idézzek néhány népies szólásmódot is: Úgy szeretné magát amúgy istenigazában *képentörölni* (44). Feltápáskodik a kopó is; *megvétí lábait*, hosszát nyújtózkodik (76). Balázs barát talán csak *a zuzáját eszegette* valakinek (92). *Bálvány nagy* jegenyefenyők őrzik (az erdő szívét, 158).

A népies mondatszerkesztés példái a következők: *Arrafelé* van a Szuszogó völgy is (31). *Arra felől* a mezőről valaki válaszol is neki (39). No barát, te ugyancsak *megjártál* (106; megjár e h. megjárja mint erdélyi kifejezés van közölve a MTSz.-ban.) A hulló *barkának* pedig *utána* szárad maga a leány is (43). Nem ilyen voltál te tavaly, de nem még *egy hétnek* *előtte* se (46). Dühösen *közéjük* cserdít *a lovaknak* (49). — Ugyan *mi a csoda* csalogatott három puskást ebbe a kiellen pusztába? (114.) A *hűsülő* levegő párázatában *meg-megrezdül egy-egy falevél* (52). A gyalogósvényt a felburjánzott dudva, kutyatej és *szunyogfészek náderdő* csaknem járhatatlanná teszi (95). Ebben a koldusnővényzetű, kopár, kövön-kő világban (a Karsztban, 143). A megengedő *is*-nek dunántúli szórendje: Emléked meg nem marad, ha *el is hull* a magod. (143).

Makay Béla munkáiban sűrűen fordulnak elő a vadászatra vonatkozó műkifejezések, majdnem olyan sűrűen, mint Bársony István vadászrajzaiban. Új könyvéből a következőket idézem:

Agyarosok és agancsosok kihült tetemei nem egy remek lövést dicsérnek (61). A pecérek, amint a kopókat a szakadásig feszülő *corkán* visszatartani iparkodnak (19—20). Üres minden *corka*; a tacskókat is eleresztették (163). A sólyom odavág *csorrával* egy barátkácsához (23). Megnézi, a *csalétel* rendben van-e (37). Hátha útközben, hazafelé *becserkészhetné* (a rókát, 39). Álmában rókanyomot *csapáz* (75). Mintha onnan akarna a fiatal vágás felé kanyarodó őzet *becserkelni* (161). Ilyenkor a róka rendes *váltóján* magas állású leshelyről, *lesgunyhóból* vagy fedett *lesgödörből* a *lap-pangó* vagy csalogató sípra *szaladó* szerelmes gavallérra eredményes az esti les (37). Hogy a bakózet *puskavégre kapjam* (163). Egy *nyuszi* dobja ki magát a gazos erdőszélből (162). Egy közel lövésre jött kecses *őzsuta* (64). A bozótból nem kelt fel egy fia tűzok sem, komáromiasan mondhatnám egy *túzi* sem (114).

Leírásaiban sok érdekes helyrajzi kifejezést is alkalmaz. Pl. a lánadásának csendes *síkveze* visszatükrözi az eget (3). A *zsombikpúpok* buja füve a *hompokon* (uo). A lán apró *tocsogói* (4). Bizonyos, hogy a vén agyaras a völgy *dágványa* körül fog turkálni (77). Az őz a *fiatalosból* vellem szemben fog kitörni (162).

De szerzőnk különben is igen gazdag szókinccsel rendelkezik, sokszor egészen újszerű szokat alkalmaz s egy részüket bizonyára ő maga teremti. Így például:

A tisztás sötét *lombfala* a fecsegőnek *viszhangosan* felel (53). A mindent magába kebelező *éhszomjas* föld (74). Valami vörösbundás *ravaszdíra* les (rókára, 75). Köszvényes lábai már visszatartják a gyakori *hólabalástól* (77). Inkább a dac kergeti a szabadba, hogy lázongó *vérét hűtözze* (79). Hóvizben fürdik s *hűtözi hevét* a hódító napsugár (82). Mért hagyta hát oda a konventet s ment *molnároskodni*? (92). Erzsébet már Ferenc apát urat is *bomlasztotta maga után* (101, vö. bomlott utána). Kerülte a klostornak még a tájékát is, amióta *megözevgyült* (123). Fekete *egyszínbe* borul a tó, a nád, a lán (8).

Néha viszont, igaz, nem az élő nyelvből, hanem a csinált tudományos műnyelv szótárából veszi kifejezéseit, pl.: A lánvizeket *tórongy*, *uszszakáll*, *kolokánt*, sárga vizitök borítja (19). *Kolokánt*, *tórongy és uszszakállal* borított semlyék (103). Itt állok a porzó, száraz *pöndörfü* és *rónaperje* aszott erdejében (109). Ijedten menekül a nyárfán tanyázó szőrös *pohók* (lepkenév, 52). Ezek is mesterkéltnem eleven kifejezések: A Ferke Tóni *erdővéd* (78). Ezüstből *vervekk* a völgyben elbujt falu háztetői (145).

Néhány helyen pedig fölösleges idegen szókkal találkozunk: Az élet *aromás* illata elvegyül a dohos kriptaszag közé (84), *Diszkrétén* apró felhőfoszlányok (69). *Fuccs* az a tervezett lukullusi lakoma (113). Élesek a táj *konturjai* (160). Egy kisebbszerű lábificamodással is szívesebben jelenék meg a menyecske előtt, mint ilyen *pechhel*, ilyen lucskosan (82). Valahogy azt ne gondolja valamelyik kevésbé *verzátus* olvasó (86).

Az élő nyelv szokástól eltér a szerző az ikes igéknek iskolás szabályok szerint való szabályos használatával. Pl. A vizek színe is vörös,

mintha összegyűjtött vér *csörgedeznék* bennük (3). Ki *vadásznék* ilyenkor a lápon (7). Nem eresztjük a gyermeket, még valami baja *eshetnék* (79). Pedig ez az alak Kárpátoktól Adriáig mindenütt csak első személy, nem harmadik. — Szintúgy mesterkéltek a következők: *Átugrom* a gazos határ-árkon (157). Gondolatban *átugrom* hat századot (57). Nem azért jöttem, hogy itt *sziesztázzam* (85). Hurkot köt lábamra a szertekúszó tőkinda és *csetlem-botlom* a levelek alatt lapuló tőkön (116). Az élő nyelv mondja ugyan: *átugrom* az árkot, de nem mondja: *átugrom* az árkon, hanem *átugrok* az árkon. Hiába tanítják a nyelvészek már száz év óta a rég elavult külön ikes ragozást. Erre tulajdonképp csak addig volt szükség, ameddig a szenvedő igét használták a közbeszédben; akkor szükséges ragozás volt az ilyen: én *üldöztetem* valakitől, te *üldöztetel* valakitől, mert meg kellett különböztetni a műveltető igétől: *üldöztetek* vkit, *üldöztetsz* vkit.

Szívesen vesszük észre itt-ott Arany János nyelvének a hatását. Néha egy-egy egész szólásmód emlékeztet Aranyra, pl. A vályu alul kirezzentett cica *hosszan elnyúlt testtel* nesztelenül ballag a ház felé (45). Mind a négy saroktoronyon *csikorog a rézkakas* (131). — De néha eltérő értelemben használja Arany szavait, nevezetesen az *imbolyog* igét, mely Aranynál ingadozást jelent,¹ szerzőnk, mint más újabb írók is, inkább 'bolyog' féle jelentésben alkalmazza: Harmatos pázsiút lápföldön *imbolyog* a leány (7; ugyanígy 12). Pockos bagolylepke *imbolyog* az aranylila párázat fölött (52; így 60 szintén lepkéről). Az *imbolygó* lámpavilág (a templomos betlehemé, melyet karácsony éjjelén az utcán visznek, 146). De a régi; 'ingadoz' jelentéssel is használja: A szobor előtt pislogó mécses apró lángja szélről *imbolyog* (153).

Makay nyelvtől leginkább gazdag és színes szókincse alapján ismertettük, de vannak egyéb jelességei is: a hangulatkeltő képek és hasonlatok, az egyszerű és mégis fordultatos szó- és mondatfűzés stb. Sokszor pedig valóságos ritmus csendül meg mondataiban: Míg elmerengek régidőkön, a jelenből csak aombok suttogását, vadgalamb bugását, tücsök ciripelését, fülmile szólását hallgatom (57). Szűz Margit szelleme oltárt keresve hiába bujdosott téli fagyban, csendes nyári éjjelen, régi otthonában eddig hontalan (58).

Néhol a ritmust még alliteráció is ékesíti: Repkény és folyondár borítja a füstös falat és szerelmes öleléssel kúszik fel a kopott küszöb oszlopán (53). Templomi zsolozsma zsong a bükkös magas boltívei alatt (147). Szaporábban szedegetem lábamat (157).

Különösen vonzó Makay stílusának természetes, őszinte hangja. Mintha Mikszáthot olvasnánk az ilyen élénk mondatokban: »Feltápaszkodik a kopó is, megpofozza magát leffentyüs fü!eivel: — Ne neked ostoba, hát nem tudtál jobban vigyázni? — aztán némínenü bizalmatlansággal odaszagol az erdészsegéd lábikráihoz« (77). »Fényes ábrázatját kíváncsian dugja ki a telihold; — Ohó! Hát itt mi lett, amióta erre jártam? Hó, csupa hó« (78).

¹ Mértékre *imbolygott* a beszéded rúdja (Buda H. 2:19). L. erről Nyr. 17:35, 94, 141, ott a nyelvjárásokból is ilyen értelemmel közlik.

Makay Béla e könyvével azoknak az íróknak a sorába emelkedik, akik szépirodalmunkban szeretettel ápolják nyelvünk hagyományos szépségeit s a nemzeti léleknek legszebb, legköltőibb megnyilatkozásait.

SZILAGYI ÁDÁM.

Új fonétikai folyóirat.

A fonetikával foglalkozó folyóiratoknak — úgy látszik — nincs szerencsájük. Techmer folyóirata, az Internationale Zeitschrift für allg. Sprachwissenschaft öt évi fennállása után megszűnt, Vietor folyóirata, a Phonetische Studien, átalakult a modern nyelvek tanításával foglalkozó folyóirattá (Die Neueren Sprachen), hogy nagyobb közönséghez szólhasson. Rousselot a La Parole c. folyóiratot átalakította a kísérletező fonétika organumává, de 1903-ban ez is megakadt. A múlt évben Hubert Pernot társaságában új folyóiratot indított meg Rousselot abbé (*Revue de Phonétique*) abban a reményben, hogy most kedvezőbb körülmények között indul útnak. Azt reméli, hogy folyóirata körül egyesíteni tudja a fonetikával foglalkozók egész csapatát, ép ezért a legszélesebbre tervezi munkássága körét. Legfőbb gondja a kísérletező fonétika marad, nagy gondot fordít az új készülékek, kísérletező eljárások ismertetésére, de nem zárja ki a nyelvek fonetikai elemzésének semmiféle módját.

Az első évfolyamban két cikkben védi maga Rousselot a kísérletező fonétikát a lekicsinylők, vagy az ő munkásságát bírálók ellen. Az egyikben (*Phonétique expérimentale et »Instrumentalphonetik«*) az utolsó 20 év haladására mutat rá ezen a téren s e tudományos eljárás módját (ph. *expérimentale*) védi. A másik cikkben Jespersennel vitatkozik e tudomány feladatairól és fontosságáról. A folyóirat céljának megfelelően mindjárt az első évfolyamban ismerteti Chlumsky egy-két új készülékét s néhány általános fonetikai kérdés fejtegetésén kívül, mint pl. a magánhangzók osztályozása, az egyes nyelvek fonetikai elemzésére jut a legtöbb tér. Rousselot a francia kiejtést elemzi (*Dictionnaire de la prononciation française*). Marguerite de Saint-Genés (*Cours de gramphonie*) néhány francia szöveg gramofon-felvételét közli fonetikus átírásban, ami e szövegek használatát és elemzését nagyon megkönnyíti. Egy-egy cikk egy svéd és egy cseh fonetikai kérdéssel foglalkozik. Kisebb rovatok, hírek és ismertetések teszik még érdekesebbé az új folyóiratot. E hírek közül egyet akarok különösen kiemelni.

A folyóiratnak legújabb füzeté (II. évf. I.) érdekes tudósítást közöl a legújabb fonetikai laboratóriumról. Hamburg városa az ottani *Kolonialinstitut*-ban fonetikai laboratóriumot rendezett be s vezetését Panconcelli-Colziára bízta, aki előbb Rousselot mellett, majd később Marburgban jelentős munkásságot fejtett ki. Mellette egy matematikus nő végzi a szükséges számításokat és egy külön mechanikus dolgozik az intézet számára. A laboratórium fenntartása évi 10000 márkába kerül. Egyelőre két szobában van elhelyezve és legközelebb egész külön kis épületet fognak erre a célra átalakítani, s az átalakítás 14000 márkába kerül. A laboratórium vezetője a hallgatókkal fonetikai gyakorlatokat tart az egész éven át s kívülre más szakemberek is végeznek fonetikai kísérleteket és megfigyeléseket.

BALASSA JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Olvasás közben. »Az pedig — akár veszítjük el a háborút, akár nem — kétségtelen, hogy az a csapat... nagyobb veszteséget fog szenvedni...« (Az Ujság 1911. VIII. 18. vc.) Tisza István írja ezt a mondatot, mely tősgyökeres magyaros szórenddel jeleskedik. Legtöbb írónk ma így mondja: *akár elveszítjük, akár nem*, pedig kétségtelen, hogy a romlatlan nyelvérzékű nép úgy mondja, ahogy az idézett mondatban látjuk. — »Amit a nemzet akar, azt erősen kell akarnia, különben akarata csak *akaródzás*, nem igazi akarat« (B. H. 1911. VIII. 29.) Érdekes használat, tárgyatlan jelentés kifejezésére, mint *kapálódzás, rugdalódzás, kérődzés* stb., holott ezt a szót rendesen csak szenvedő értelemben használjuk, pl. *nem akaródzik neki* (a tanulás stb.) — »A tripoliszi ügyet Olaszország és Törökország ügyének tekintjük, melyet *ő maguknak* kell igazítani« (uo. X. 17. 3.) Érdekes jelenség. Régente is azt mondták: *te-magadat, ő-magukhoz*, holott ma azt mondjuk: *téged magadat, (ő)nekik maguknak* stb. — Talán a víz temet bennünket el, talán a tűz, talán a *viheder* (Babits M., Nyugat 1911. 4. sz. 331.) — Úsztam *kanyar* folyókon (uo. 333). — *Szomító* selyem ajkak (uo. 334). — »A kérdés maga eldöntetlen marad és nem szabad azzal a szó-lással *közletni el*, hogy a kis tolvajokat becsukják, a nagyokat engedik futni« (A Hét 1911. VI. 16. 470). — Bíró uraimék lefizették a foglalat, azután *hazakövetkeztek* nemes Miskolc városába (M. Simon János: Simon bíró, B. H. 1911. VII.) — A tisztújítást v. *építőszéket* megelőző estén (uo.). — Az *Ukkon-poharának* mélyére tekintettek (uo.). — Még az éjtszaka *ellépek* a városból. Majd előkerülök *bíróttétel* után (uo.). — A strázsa a sötét éjtszakában nem vette észre, hogy az a kendőbe *pányókált* arcu, ringó rokokyás alak... — Judit asszonyt kiengedték a teremből és újra a férjét *tessékelték be* a helyére (uo.). — Tisza I. eliparkodta magát (elhamarkodta m., Ady E. Világ 1911. VII. 16). — »Gyakorta egy drasztikus élccel *elképeszti* a filisztert, *épater le bourgeois*, mondja a francia« (Husz. Század 12 : 1). — »A *lazsírozás* politikájának ideje már megszűnt« (Világ 1911. VII. 16). Kártyaműszó. — A forradalmi hangulat *átíveli* a körülöttünk forrongó Európát (uo. X. 17, 13). — »Szeretjük Politika ő nagyságát vén, intrikus *skrimplícianak* mondani« (B. H. 1911. XI. 9. vc.). — »Mintha a csuha nem a szentes élet szimboluma [jelképe] volna, hanem az udvariasság és szép elmék *formaruhája*« (B. H. 1911. IX. 16: 7). Az egyenruhának ezt az érdekes kifejezését leginkább a 19. század elején használták, a B. H. többször is alkalmazza. — A világosság *törtető* fénnnyel terjed (Világ 1911. XII. 1). — *Ajzódik* a nyíl a lázongó kálvinisták ellen (uo. IX. 3: 3). — »A *tetszhalott*« (B. H. IX. 15. 10). Helyesen: *álhalott*.

EGRI ANNA.

A vívás magyar műszavai. Mióta az olaszos vívás divatossa lett nálunk, mindinkább beférkőznek a magyar vívó-nyelvbe az idegen műszavak. Pedig van nekünk magyar kifejezésünk ezekre a műszavakra. Hentaller Lajos így állította össze a vívás magyar szótárát (Pesti Napló 1890. IV. 14):

Appel *Jelzés, dobbantás*. Assaut *Ütközés, mérkőzés, összecsapás*. Ausfall *Kiesés*. (Van ezenkívül: *Félroham és Egész roham*.) Attaque *Támadás*. Battement *Vascsapás*. Cavation *Kitérés*. Cercle *Körvágás*. Céder *Engedni*. Changement *Átmenet*. Coup d'arret *Elővágás*. Coup de figure. *Belső nagy arcvágás*. Coup double *Kettős találás; egyidejű vágás*. Coup de tête *Fejvágás*. Coup de flanc *Oldalvágás*. Coupée *Lökévágás* [!]. Croissé *Csavarintás*. Corps à corps *Kéz-tusa vagy Test-teszt*. Derangée *Lefegyverezni*. Distanz *Távolság*. Engagement *Kardérintés, kardnyomás*. Feinte vagy finte *Cselezés, cselszúrás vagy cselvágás*. Fintiren *Cselezni*. Froisse *Surlás vagy kötés*. Garde *Viállás* [!] (Van ezenkívül: *Első, második, harmadik, negyedik állás*. Halt! Állj! Los! Rajta! Manchette *Karvéd*. Manchetter *Karvivás*. Mask Alarc. Marcher *Járás*. (Van: *Előjárás és visszajárás*.) Moulinet *Kardforgatás, csuklózás*. Plastron *Mellvéd*. Parade *Háritás-védés*. Prime *Első (Első állás; első vágás; első védés*. Quarte *Negyedik*. Rapier *Vitör* [!]. Reprise *Ismétlés, vagy Ujból*. Rompre vagy retiriren *Visszajárás, visszamenés, visszalépés*. Salut *Tisztelgés*. Seconde *Második*. Touché, toccato *Találva! Volt! Voltam! Érintve! Érintett!*. Terz *Harmadik*. Tempo *Elővágás*. Volte *Kanyarulat*. Mi magyarok ismerünk vágásokban még mell-, kar-, csukló-, kéz-, nyak-, hónalj-, belső-, külső-, alsó-, felső-, oldal-, ellen- és fokvágást. Csínálunk kardunkkal oldalnyomást, oldalcalást, oldalütést és ellenütést. Vágunk éllel és fokkal; vivunk egész testre, az ellen vágásait pedig védjük [kivédjük] vagy háritjuk.

Wien. Legyen nekem megengedve, hogy Choinoky Viktornak »A Wien« című cikkéhez való hozzájárulásomat a következő sorokban kifejezhessem.

A szégyen pírja futotta el mindannyiszor arcomat, valahányszor a magyar Bécs elnevezés helyett a Wien-t kellett hallanom vagy olvasnom. Tehát mi már annyira elkorcsosodtunk, hogy már nem is sejtjük, mily nagy könnyelműség rejlik abban, mikor egy ősi szavunkat (elnevezésünket) minden haszon nélkül eldobunk magunktól. Néhai jó Hunfalvy Pálunk bizonyára megfordulna sírjában, ha hírt vehetne a mi faji érzésünk ama feltűnő hiányáról. Hiszen ő volt az, aki minket figyelmeztetett, hogy mi a Bécs nevet az avaroktól vettük át s hogy az avar nyelvből összesen csak három név maradt ránk, amelyeknek történelmileg legfontosabbika éppen Bécs. Mióta csak magyar beszéd hangzik e hazán, magyar ember sohamásként mint Bécs-nek nem nevezte Ausztria fővárosát — még a Bach-korszakban is csonkítatlanul fennmaradt a magyar elnevezés. — És most mit teszünk ama hóbortos felfogónak a kedvéért: t. i. ha mi az idegen városok neveit nem magyarosan, nem magyarul, hanem az illető nemzetek nyelvén használjuk szóban és írásban, akkor majd az idegen nemzetek is (tulajdonképpen csak a németek és szlávok) viszonzásul ente gavalléros ajánlatunkat azzal fogják honorálni, hogy ezentúl ők is a mi városainkat magyar néven fogják hívni. Hogy ez a felette naiv okoskodás mennyire nevetséges, mutatja legközelebb a porosz miniszter ama rendelete, amelylyel a porosz iskolákból kitiltotta mind az olyan térképeket, amelyeken a magyarországi községek régi német nevei helyett a magyar elnevezések fordulnak elő.

Mi tűrés tagadás, de szeretünk még a hazafias dolgokban is verebekre ágyúval löni, madarakat síppal fogdosni. Ahelyett, hogy csendben minden zaj nélkül, de tervszerűen és kitaróan, egymásután és óvatosan kiirtsuk a nem magyar elnevezéseket hazánk geográfiájából, amint ezt minden nemzet tette és teszi, anélkül, hogy csak szót is vesztegetnének arra, hogy vajjon mit mond a »szomszéd«; mi hangosan és ünnepélyesen hírül adjuk mindazoknak, akiket illet a dolog, vagy nem is illet: hogy ezentúl mi Bécsset Vinnek fogjuk ejteni és Wiennek fogjuk írni, Párizst Paris-nak fogjuk írni és párinak fogjuk ejteni. Beszéltem egy bécsi Reichsratbelivel, aki jót nevetett eme gyermekességünkön, mintha ezzel még a kvótát is Magyarország javára le lehetne szállítani! Velünk szemben az angol Bécsset nem Wiennek, hanem Vienna-nak nevezi, a francia Vienne-nek (pedig Franciaországban is van egy város: Vienne), az angol és francia utijegyet vált Báleba, nem Baselba.

Volt idő, mikor a magyar ember is az olyan idegen országbeli városokat, ahol ő néha napján megfordult, magyarosan hívta, nevezte azokat a városokat. Így II. Rákóczi Ferenc idejében (de már előbb is) nem Lembergnek hanem Ilvó-nak nevezték Lemberget (L'wow = magyarosan Ilvó), Varsó, Dancka (Danzig), Boroszló, Lipcse ismeretes és közkeletű elnevezések voltak akkoron a magyarok közt.

Ma, aki azt akarja mutogatni, hogy modern magyar ember, felette ügyel arra, nehogy Wien helyett Bécsset mondjon. Ha ezt vigécek teszik, ám legyen, de mikor a magyar akadémikusok és magyar egyetemi tanárok is így hódolnak e hóbortnak, valóban el kell szomorodnunk az ilyen felületes gondolkodáson.

Talán nem tévedünk, ha azt azt mondjuk: Cholnoky Viktor a szöveget a fején találta, mikor ő »A Wien« cikkében oly szellemesen ránk olvassa: »hogy bolondot cselekedtünk, amikor belementünk Wienbe«. [A Wien nevű csatahajóról volt szó.]

Pesti Napló, 1912. február 27.

TÖRÖK AURÉL.

Furcsa nyelvművelés. Mindenki azt hihetné, hogy valamennyi miniszterium közül a közoktatásügyi fordít legtöbb gondot a magyar nyelv tisztaságára, s mégis mit olvasunk a Hivatalos Közlöny 1911. évi 23. számában:

»Kir. közalapok erdészeténél rendszeresített állások hivatalos elnevezései.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter Ő csász. és kir. Felségének folyó évi augusztus hó 2-án kelt legfelsőbb elhatározása alapján elrendelte, hogy a fenhatósága alá tartozó kir. közalapok erdészeténél rendszeresített erdőtisztai állások megjelölésére ezentúl a VIII-ik fizetési osztályban *erdőmester* helyett *főerdőmérnök*, a IX-ik fizetési osztályban *főerdész* helyett *erdőmérnök*, a X-ik fizetési osztályban *erdész* helyett *segéderdőmérnök*, a XI. fizetési osztályban *erdészjelölt* helyett *erdőmérnökjelölt*, végül *erdőgyakornok* helyett *erdőmérnökgyakornok* [!] elnevezés használtassék. (131448. 1911.)«

Egy haszna lehet ennek a nyelvújításnak: a cifra címek bizonyosan nagyon fokozzák a derék erdészek büszkeségét és boldogságát.)

ANTIBARBARUS.

MAGYARAZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Nap-levő. Ez a ritka igenévi szerkezet, mint láttuk (Nyr. 40 : 353.), a magyar¹, vogulon és votjákön kívül az osztjákban is megvan. Schütz² (Az északi-osztják szóképzés 55.) csak kétféle példát idéz rá, én találtam még néhányat: *tām oldī mouna il joxtas* 'erre a földre (tkp. ez levő f.) lejutott', Pápay, Északi-osztják nyelvtanulm. 180.; *tal oltī poxlan xor poxlotna* 'üresen levő (tkp. üres levő) gyomromba (?) Osztj. Népk. Gyűjt. 155.; *ār sī voldī optan ox* 'sok fűrtü (tkp. s. fűrt levő) hajas fej' uo. 249.; *ār sewi olla xōlan oyal* 'sok fűrtben dús (tkp. sok fűrt levő) feje' uo. 274. *ār-ā'lan šokalna xāilem, moñš-ā'len vošalna xāilem* 'énekebe illő (tkp. ének levő) inségbe jutok, regébe illő (tkp. rege levő) kin ér engem' uo. 228.; *sejem sēm ā'lan rīmal antom oltal* 'még csak egy homokszem se esett le (tkp. homok szem levő leesése sincs)' uo. 185—8.

BEKE ÖDÖN.

Sármáringó, sármálingó, aranymálingó. Így hallottam nevezni a néptől Badacsonytomajon (Zala m.) a sárga-rigót. Először az első kettőről szölok. Azt hiszem, e két szó eredetileg egy és ily elemekből tevődött össze: *sár-mál-rigó*. Az első elem nem egyéb, mint a mai sárga szó régebben járatos alapszava (vö. *sár arany* stb.); a második elem az az értelmileg kihalt szó, mely ma is megvan helynevekben, pl. Budán is van Rémál és Zöldmál, megvan még egyes helyeken e madárnévben: *sármál* (vö.: *vörösbegy*), az oklevelekben is előfordul: *keyk mal* azaz kékmál (1275) s azonos a mordvin *mal* tövel, jelentése pedig mell, oldal; a harmadik elem az ismeretes madárnév. Az egész szó tehát annyi: mint sárga mellű rigó. Az a kérdés már most: hogyan lett az eredeti **sármálingó* alakból *sármáringó* és *sármálingó*? Az *l* hiánya könnyen érthető, de hogyan került a szóba *n*? Ugy gondolom, hogy, mikor a *sár* és *mál* elemek kihaltak, akkor a **sármálingó* (vagy **sármáringó*) összetétel érthetlenné lévén, a nép képezelete a madárnak az ágon való ringását, himbálódzását magyarázta bele a szóba s úgy keletkezett a *sármá-ringó* alak és disszimilációval *sármálingó*. Az *aranymálingó* ezek után nem szorul magyarázatra. Még csak azt említem meg, hogy egyik tanítványom értesítése szerint Bobán (Vas m.) ugyan-

¹ Ady is használja egy nem rég megjelent tárcájában: *Minden való kis tudományával nézegette körül s választotta meg az asszonyát.* (Világ 1911. X. 1. 1. 2. hasáb.)

² Multkori cikkemben tördelésnél jegyzet helyett a szövegbe került az a rész, melyben Schütz két példáját kizárom a szerkezetből (*tāmi xodī oldī uaj* 'hát ez micsoda állat', tkp. 'hogyan levő á.') Nyr. 40 : 353. alulról 14—17 sor.

ezt a három elnevezést használják a sárgarigóra. [Más magyarázat Nyr. 30 : 470. — *A szerk.*]

CZUPPON ELEK.

A térszíni formák neveihez a M. Nyr. lapozgatása közben a következő pótolni valókra bukkantam:

Hent = hant = kapával v. ásóval vágott gyepes földdarab. (Olyan szép *hentlékét* vágott a sírjára) Felső-Borsod.

Hancsik = földosztásnál hányt 30–40 cmnyi földrakás. (Megosztották azok minden foggyikét. Ténnap már a rétet is *kihancsikolták*) Mátra-alja.

Hörbik = disznótúrás s ehhez hasonló nagyságú gödröcske. — (Nem vót abba jó szántás: csupa hörbik az egész föld.) Felső-Borsod.

Omlás = földcsuszamlás. De a palóc vidéken *omlásnak* hívják a korhadásnak indult dűlt fa törzsét is. (Allyig haladhacc abba a vágásba'. Egy a, hogy sűrő; de még telyi van omlással is.) Mátra-alja.

Sarkág = hosszú magas bércek (hegygerincek) közé oldalról, a völgy felől beszögellő szűk, de mély völgykatlan. Igaz, többnyire csak összetételekben fordul elő, p. o. *Dobornya-sarkág*, *Remete-sarkág*. — Mátra-alja, Tornaleesz.

(Eger.)

BORSODI LÁSZLÓ.

Lok. — Hetty Gy. Andor »A térszíni formák nevei« c. értekezésében (Nyr. 40 : 264) a *lok* címszónál a rokonnyelvi megfelelő alakokat teljesen figyelmen kívül hagyta: *lok*, két hegy közötti keskeny tér, alantabb fekvő hely, völgyalapály '∼ osztj. *lok*, *lox* 'hosszú, keskeny öböl'; cser. *lākā* 'gödör, mélyedés, völgy' (Szinnyei NyH⁴ 125). Minden esetre feltűnő dolog, hogy valaki ilyen könnyen hozzáférhető adatokat elmellőz egy ilyen valóban széleskörű forrástanulmányok alapján összeállított értekezésben.

KARA FERENC.

Agyonüt.¹ Ez a szó, meg párjai: *agyonvág*, *agyonlő*, *agyonrúg* stb. a mai nyelvhasználat szerint halálos végű testi sértést jelentenek, tekintet nélkül arra, hogy a testnek melyik részét éri a súlyos sérelem; a 16. században az *agyonüt* értelme még valóságos fejbe ütés: Matthyas deak az Mezey Gaspar zakattanak *itette volna az pws kath agyahoz* (RMNyE. 2b : 190.—1566-ból). Az mennyemw byram wolt, ha otthon let volna, azontwl meg oltek volna, az feleséget *agyon waktak, ky mastys sebes bele* (Lev. Tár. 1 : 363.—1560.-ból). Azt es mondotta volna Matthyas deaknak, hogh *az bottal wgh ithneje agijon, hogh megh halna* (RMNy. 2b : 189.—1566-ból). Az agyat érő ütés könnyen válhat végzetessé: a két utolsó mondatban is súlyos természetű testi sértésről van szó. Az *agyonüt* régi jelentésének a maivá fejlődése tehát egészen világos.

KERTÉSZ MANÓ.

¹ Az *agyon* történetéről bővebben szolt Szily Kálmán Nyr. 29 : 25. — *A szerk.*

Simai Ödön Csúzy Zsigmond szavairól írt tanulmányában az *agyon-sujt* szónál felemlíti, hogy az *agyon* már a XVII. század folyamán előfordul átvitt értelmű (zu tod) jelentéssel. Bár a XVIII. folyamán ez a jelentése volt már általános, mindamellett eredeti fejbe- (üt, ver stb.) értelme sem veszett el még sokáig a közhasználatból. Erre mutat Cserei Mihálynak egy 1723-ban írt levele (Irodalomtört. Közl. 1909. IV. f.) melyben ez bátyja anyósának injúriái miatt panaszkodván, ezt írja: »Ő kglme tolvaj béressi és hasonló jobbágysai *agyonverték*, igaz nemes emberből álló tisztartómat.. Jó ki szegény tisztartóm vérző fejfel...« A levél további részében pedig írja még, hogy *agyonvert* tisztartóját »székre certifikáltattak.«

SZEMKŐ ALADÁR

A népnyelvből. — *Állapotos.* Szótárainkban nem találom. A jobb érzésű köznép és utána az értelmiség nagy része, amely nem szabadszájú, ezzel a kifejezéssel jelöli Orosházán a viselős, terhes nőt. Bizonyos szemérmetesség érzése szülte meg ezt a szót, amelynek egyszerű képzése fényesen igazolja, hogy maga a nép a legügyesebb nyelvalkotó.

Eláll. Ballaginál a Magyar Nyelv Teljes Szótárában (251. l.) azt olvassuk: *eláll* 7) a cseléd megkezdí szolgálati idejét, szolgálatba lép. Nálunk Orosházán az *eláll* szót abban az értelemben használják: *beszegődik, elszegődik.* Azt kérdi az egyik a másiktól: elálltál-e már valahová? Mire a másik azt feleli: elálltam, de csak ujév után szerdán állok be a helyemre. Tehát más az *eláll* és más a *bedáll*.

Írányos. Beszéli a gyopárhalmi (Békés m.) asszony: Ekcsikét elkésve gyüttiunk be, hogy a jányomnak az a kis bajja vót a múlt hetekbe. Férhő ment a lelkem egy árva-legényhő. Nálam laknak még, mer' bizony nincsen még semmijük se. De maj' lessz talán nekik is valamikor; mos' még szegénysorba vannak. Hozzáment a kisjányom azér' mivel hogy láttuk, hogy még csak nem is szokott káromkodni a fiatalember. Derék, *írányos* fiatalember, hát én se tartottam tüle vissza a jányomat. Had próbájanak ük is.

Ramaty nép. Mondja az asszony: A Józsi fiam miatt most má' meg volnék nyugodva. Csak aztán sokáig tartson! -- Most nem jár má' abba a *lányos* vendéglőbe, ahol egyebet se tudnak, mint kiszinni az ilyen fiatal legényt. Hát iszen eljár azért egy párszor hetenkint most is a vendéglőbe. El ám. Mert a barátjaitul el se tudna végképpen maradni. De mostanában a H... hoz járnak (másik vendéglő). Ottan még sincs olyan *ramaty nép*, mint amilyen amottan volt.

BÉRCZI FÜLÖP.

EGYVELEG.

Hogyan halnak meg az emberek: Az útkaparó leveti porhüvelyét. — Az aratót lekaszálja a halál. — A kulcsár beadja a kulcsot. — A vincellérre rákapálják a földet. — A molnár leörli életét. — A szabónak elszakad élete fonala. — A pék leeszi kenyere javát. — A fuvarost a Szent

Mihály lovára teszik. — A toronyőr a sir mélyére áll. — A földmivest elföldelik. — A kertész a paradicsomba jut. — A harangozónak beharangoznak. — A portásnak megnyílik a mennyország kapuja. — Az órásnak üt az utolsó órája. — A kalauz eléri a végső állomást. — A révész kiköt az örökkévalóság révpartján. — A lámpagyújtogatónak örök világosság fényeskedik. — A tarokkosnak bemondják az ultimót. — A fogorvos itt hagyja a fogát. — A színész letűnik az élet színpadáról. — Az író kezéből kihull a toll. — A rikkancsra ráül a siri csend. — A muzikusnak elszakad élete húrja. — A hajós boldogabb hazába evez. — A pénztáros leszámol az étellel. — A nyelvész örökre elnémul. — A buvár örök álomba merül. — Az eröművész végsőt vonaglik. — A trombitásból végkép kifogy a szusz. — A cigánynak behegedül a Szent Dávid. — Az üvegesnek szemei üvegesednek meg. — A pályafelügyelő bevégi pályáját. — A fiskális megkapja az appelálhatatlan végzést. — A koldus jobbélre szenderül. — A díjbirkózót legyőzi a halál. — A hadbíró megnyugszik békében. — Az anyós az örök hallgatás honába költözik. — A kistajgerolt lakó örökös otthonra lel. — A festőművész előtt új világ panorámája tárul fel. — A boldogtalan megboldogul. — A siketnek megszólal az utolsó harsona. — A győzelmes hadvezéren diadalt arat a halál. — A szerelmes utolsót sóhaj. — A börziánér eljátszotta kisdéd játékait. — A léghajós elszáll a lelke. — A vegetariánus a fűbe harap. — A szemlész örökre behunyja szemét. — A teherhordónak könnyű lesz a föld. — A darvinista meg-
tér őseihez.

(1912. január 24.)

ALKOTMÁNY.

A bírálatnak kétféle módjáról igen érdekes megjegyzéseket olvastunk a Herrig-féle Archiv 1910-i évfolyamában (125. k. 272. l.). Az egyik az a gyűlölködő, amilyent pl. minálunk Ballagi A. s a Magyar Nyelvben Lehr A. gyakorol s amilyennel egy jászvásári oláh nyelvész támadja a német romanistákat. »Philippide kritikája azt célozza, hogy ellenfelét tudatlan nyomorfinak tüntesse föl. Lerántó, gyalázkodó bírálat, mely nem a tudósnak műveiben, hanem a valóságos vagy vélt hibáikban gyönyörködik, mintha bizony maga a bíráló Csalhatatlan volna! Az érzület, mely az ilyen elvakultságból szól, éppen ellentéte annak, amelyet Gaston Paris így jellemzett: *La critique, en nous apprenant combien il est difficile d'atteindre la moindre parcelle de vérité, nous enseigne une salutaire méfiance de nous-mêmes, nous fait sentir le besoin de la collaboration des autres et nous inspire pour ceux qui, dans les lieux les plus divers, travaillent à l'oeuvre commune, de l'estime et de la sympathie; car si rien ne divise les hommes comme la croyance où ils sont respectivement de posséder la vérité, rien ne les rapproche comme de la chercher en commun.*«

ROMANISTA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Néphagyományok gyűjtése.

A Magyar Néprajzi Társaság a Folklore Fellows Szövetség (folklórtársak szövetsége) magyar osztályával kapcsolatban 1912. május 19-én Sárospatakon tartotta első vándorgyűlését. A Néprajzi Társaság tisztikárának és választmányának számos tagja, élén Szalay Imre elnökkel, ez alkalomra Sárospatakra utazott, hol az ősi kollégium tanári kara meleg vendégszeretettel fogadta őket. A délelőtti folyamán volt a Néprajzi Társaság ülése, melyen Zemplén vármegye számos főtisztviselője és a sárospataki iskoláknak tanári kara és ifjúsága úgyszólván teljes számban részt vett. Az ülésen Sebestyén Gyula, Hodossy Imre, Harsányi István, Deák Géza, Nagy Géza, Papp József és Novák Sándor tartottak néprajzi tárgyú előadásokat. Délután a Folklore Fellows tartá első ifjúsági gyűlését, megalakítván a sárospataki ifjúsági gyűjtő szövetséget. Itt Sebestyén Gyula, F. F. elnök, Bán Aladár F. F. titkár és Erdélyi Lajos fejtették ki a szövetség célját. A F. F. magyar osztálya arra vállalkozott, hogy a magyar nép gyorsan pusztuló szóbeli hagyományait megmentse az enyészettől s a finn és észt hasonló célú mozgalmak példájára belevonja a tanuló ifjúságot a gyűjtés nagy munkájába, melyből a nyelvtudomány is sok hasznos eredményt várhat. A kedv fokozására a Kisfaludy Társaság, a M. Néprajzi Társaság, a M. Nemzeti Múzeum és magánfelek 35 pályadíjat tűztek ki, s az elnök átadta a gyűjtés irányítására szolgáló s Sebestyén Gyula és Bán Aladár szerkesztésében készült tájékoztató kérdőívet. A F. F. magyar osztálya az egész országra ki fogja terjeszteni a mozgalmat s már június hóban Egerben is tart hasonló ifjúsági alakuló ülést.

Tájszók.

Acsiak. (Komárom m.)

lamos: lucskos, vizes.
család, család: gyermek.
sóskü: kavics.
küvécs: kavics.
nyanya: anya.
tyatya: atya.
tormás orrú: aki mindenért megharagszik.
hőrbisz: részezen lármázik.
hőbölög: hőrbisz.
hőroget: a kutyák hőrogetnek veszekedés közben; de az emberek is verekedés közben.
bambuc: szegény paraszt.
docser: kisgazda.
pandá: sírgödör.

kána: kanna.
követ: követel.
kétkézi-munkás: napszámos.
péró: cigánysor.
csiripiszli: kötés (csirázottatott buzából készült sült nyalánkság).
mégröstékhedett: megharagudott.
süige, südő: fiatal sertés.
lampértos: hóbortos.
viccit-vaccát hányja: fitymál.
düddő: mafla.
bóklász: csavarog.
vindő: döbön.
puszti: ostor.
vasbika: vasúti mozdony.
álomszif: amivel a gyeplőt az ülés

hátsúljához kötök, hogy le ne csúsz-
haszon, ha a kocsis elalszik.

ökög-mokog: ötöl-hatol.

bélga: aki hadarva, érthetetlenül
beszél.

cikkad: szárad.

cujbók: kövér hús.

elemezne: hanyagul öltözött.

csöszröge: összetöporódott kis va-
lami, többnyire ember.

róla = ráta: részlet (rótában fizet).

ajslong: kén (Einschlag).

perculat: szénsalak.

sámprés: mésziszap (a cukor-
gyárban).

stróf: csavar.

kámelli: kályhalyuk.

funérátor: temetésrendező.

Két templom után: vasárnap dél-
utáni istentisztelet után.

Dülök nevei: Likócs, Lovad.

KÖMLEY JÁNOS.

Felsővisői tájszók.¹

Akasztó: fogas, ruhafogas.

csorgó: az istállók csatornaszerű mélyedése, a trágyalé levezetője.

fiók: konyhaszékrenyője, ételneműt, tálat, tányért tartanak benne.

gáng: tornác, folyosó.

hoc: facsúsztató, a hegyi patakok vizesésének menedékes faépítmé-
nye a tutajozás könnyítésére.

ítvány: [v. ö. étvány] szomj.

káposzta cik: a savanyított káposzta belső, keményebb része.

kotéc: sertésöl.

koszorú: a kút kerítése.

kodác: földigilisza.

krokodilus: a tengeri üszökgombája.

kéménysapka: a kéménynyílás favédője.

kecske: amin a fát fűrészelik.

kocsorva: szénvonó.

libuskavirág: taraxacum officinale.

málérúd: a tengeri leveleiből készült tisztítóeszköz; kenyérsütésnél
használgák a kemence tisztítására.

máj: fakalapács, a fahasításnál használják.

naft: petróleum.

palánk, rekeszt: deszkakerítés.

reba: rabbi.

sánc: útmenti árok.

saránc: kerítésoszlop, kapufélfa.

szurok: fenyőgyanta.

seregja: a lóistálló szénatartója, amiből a ló a szénát eszi.

villa: a gémeskút földbe ázott, villás oszlopa, amiben a gém nyugszik.

keresztfa: a négylábú asztal ellentétes [átlós] lábait összekötő lé.

Községrészek: Cipceráj, Közép-Visó-felé, Borkut, Valaháj, Vala-
Polnica, Vala-Sasului.

PARÁSZKA GÁBOR.

¹ Felsővisó, Máramaros v.-megye déli részén a Visó völgyében épült.
Lakói: oláhok, németek; kevés számmal magyarok.

Csikóti: az a fa, mely az eketalyigát a szekérrel összeköti.

cságoti: körív alakú, kilyuggatott tartó vas az eketalyigánál.

nyomati: nyomófa, mellyel a rokkát hajtják.

fürgeti: az ajtó forgó zára.

morgati: egy játékszer, mely morgó hangot ad.

galambica, nyulica: gomba fajok.

fő-vágító: favágó szín.

kecskerágító: kecskerágó fa.

(Felsőlövő.)

SOMOGYI GÉZA

Tájszavak és szólások.

tisztaingü: nem *tisztaingü* ember, nem megbízható.

hó-gat: hó, hó, hó! (megállj) szót kiált a lovaknak (ökröknek is).

tartja magát vkinek: csinosan öltözködik, csinosan jár vkinek a kedvéért. Hát tē mér nem tartod magad? kinek tartsam? (Tiszabábolna.)

kírtart az árúból = nagyon drágára tartja. Hisz maga kítartsa az árúból, ne tartsa ki, akkor maj tudok hozzászólni.

észtlőredelem (fejtörés): hát annyi észtlőredelémrel jár a tanulás, hogy még bele is kopaszodik?

félillik ez v. az: elkél, szükség van rá. Nagyon félillik itt a se-gicség. (Alsóábrány.)

innen: egy órán *innen* mindig kigyüvök (Ároktőről Bábolnára).

Csak szalattyábúl olvasom (a kévéket): kutyafuttából, hirtelen.

Maj kiforogja az idő még addig, hogy hogy lész, mint lész.

Ojjan, hogy majd átszakad = sovány.

Ojjan, mint a pukkantó (a hal uszóhólyaga): kövér.

Nem-tudomra nem hozhatunk sēmmitse = bizonytalanságban.

Ojjan gyönyörű parázs vót a krumpli: nagyon omlós. (Alsóábrány.)

Ojjan kétközbe vótunk, hogy nem gyött be (Miskolcra) a kisasszony: nem tudtunk sēmmit sē csinálni = bizonytalanságban, tétovaságban voltunk. (Alsóábrány.)

Maj kitisztázom én azt! (a hátralékot) = kiegyenlítem.

Háramaradás: késlekedés, elmaradás, idővesztés. Ez ám nagy háramaradás, hogy ijjet végez velünk (a ló).

Tē rosszabb vagy a hátraménésnél: hasznavehetetlenebb, haszon-talanabb. (Alsóábrány.)

Gyött a posta, hogy még nem lehet temetni = üzenet.

Má nagyon *féllátott* ökelme, nem lehet vele bírni: félnyílt a csipája, fölvilágosodott, magasan hordja az orrát.

Váróban van a felesége: várandós.

Hozzátész a beszédhē, a szóho: nagyít, tódít. De oszt nē tēgyél hozzá sēmmit, a tiszta igasságot mond! — Ha kimēgy a házból (vmi hír) má mingyá tésznek hozzá!

A muszájnál is nagyobb úr a nemléhet. (Mezőkövesd.)

Nincsenbül nem lehet főzni.

A vótra, a majdra a zsidó sē ad!

Sokat harangozik, keveset imádkozik = vizet prédikál: bort iszik.
A szerencsétlenség mindég előtte jár az embernek, nem utánna.
Cigánytúl nem vészhöz szemet = kutyára nem bizok háját. (Szentistván).
Valamit valamijér, az úgy van = kéz kezét mos. (Szentistván).
Büdös neki a könyv: nem szeret tanulni. (Szentistván).
Az újjunk ső egyforma. (Szentistván).

(Borsod vm.)

FEKETE JÓZSEF.

Előnevek s gúnynevek.

Körmöciek: Kisilus Körmöciek, Pöckös K. Szuszi K. Szicskó K.

Ladányiak: Gazsi Ladányiak. Vörös L.

Ladóczkiak: Barna Ladóczkiak. Csavarta L. Kisbarna L. Lajbi L.
 Tanács L. Jakhec L. Zsidó L. Kaszakó L.

Milutinovicsok: Bunkó Milutinovicsok. Kis M. Lonti M. Pityó M.
 Sunyi Tandariak. Jacsó T.

Zsilinszkiek: Bödő Zsilinszkiek. Nagypanna Zs.

Anyám. Bugyi-bugyi. Báró. Bajusz. Buger. Csödör. Cserka. Gera.
 Hoppász. Kaszlár. Kistejesasszony (ténssasszony = tanítónő). Kiskirály.
 Lacikároly. Lipták. Murga. Mácsai. Paska. Paradicsom-madár. Pülete. Rudi.
 Rosszjancsi. Szuri-bölce. Sittyen. Seki. Sunyi. Verebes.

Ezeket a gúnyneveket vezetéknevek helyett használják. Pl.: »Mőre
 mész Szuri-bölce?« »Amárá-e, a Páskáhon.« Szuri-bölce a »bárónál« (Varghá-
 nál = Szuri) szolgál; nagyon szeret bölcselkedni. Paska = Pörzsölt Pál
 vendéglős.

(Adorján, Bács-Bodrog m.)

SZINKOVICH JENŐ.

Néprománc.

*Magyar Sándor*¹

Vér piroslik az egri csurgó partján,
 Vér bizon vér, a Magyar Sándor vére.
 Nagy Lajos szúrta a kést a szívébe...
 Haza üzentek az édes anyjának:
 Lepedőt készítsen Sándor fiának.
 De mikor az édes anyja hallotta,
 Jaj szóval borúlt a konyha ajtóba.
 Nagy Lajos! fájt-e akkor a szived?
 Mikor Magyar Sándort te kivégezted?

— — — — —
 Jaj de magas a miskolci megyeháza,
 Nagy Lajos is oda vagy on bezárva,
 Fel-feltekiint rostélyos ablakára,
 Szomorúan süt rá a nap sugára...

¹ Ez a néprománc egy 1893-ban történt tragikus esetet énekel meg.

Setét az ég, sehol világ, se csillag,
 Barna kis lány a temetőbe ballag,
 Gyöngyvirágot szedett a két markába,
 Elültette Magyar Sándor sirjára.

Jó barátim kik engemet szerettek,
 Roncsolt testem a sirba kivigyétek,
 Irjátok fel koporsóm fedelére:
 Verd meg Isten a gyilkosom örökre...

GALLASY GYULÁNÉ.

A törvény előtt.

»Bizony nagyon keserű a pálinka, — de *hozzá alapszik* az ember.«

»A tekintetes úrnak egy szava többet ér, mintha én akármeddig *reménykedek* nekik. Mert ezért és azért voltam bátor begyönni részint, hogy *megtartóztatom* a jószágot a vásárra, és ha lehet 10 napig kiküldeni, de azé *győződve leszek* utána is. Idáig kisbejárás nagyon jó vitte a dögöt, fizettem is má 30 pengőt. Igaz hogy az meg se kottyan, de szögődve vagyunk 45 forintba, oszt még annak föli is lesz. — Mert a tek. asszony-nak *leszek olyan mélló szives*, hogy, ha lesz azoknak a valógyiaknak olyan vászon, hát pegy ha nem talánék begyönni, akkor beküldöm a mebbizot-tamtú.«

»Tessék benne *kiéríteni*, hogy főként mit fizetünk.«

»Eredj má, te idomtalan állat, akarkinek odadnálak egy harapás máléé...«

— Hány gyereke van?

— Hét: 4 fiu, 2 leány.

— Hisz az 6, nem 7!?

— Nem tesz semmit, — csak egy kis *tollhiba* vót.

»Beszélt erányomba H. Józsefnek; káromkodott, de nem tunnám *megfejezni*, hogy mit.

»Én abba nem *bojtorkodok*, mer nekem ügyvégy nem szükségeltetik, haza menek, mer ebbe a hegyes-vőgyes időbe az asszonyt nem bocsájha-tom, më nyughatatlan a szája borzasztó.«

»Mësszültém a kettős gyereket, oszt mégis 9 pengőt húz rajtam a tek. úr!...«

»Ha én azt a reklyit loptam, úgy zsugoroggyék össze a lábom a combomtól kezdve, mint a kosnak a szarva.«

»Mér van ojan nőszemély, aki más után is *hódol*?«

»Nem világítottak fel, hogy oda a *serkentyűbe*, vagy mi a fenébe is kell fizetni.«

»Nem gyön az embérhë së, úgy él, mint a *szemetes kutya*, nincsen neki arra *jelfogalma*.«

MACZKI VALÉR.

IZENETEK.

S. L. Hogy hol állította S. Zs. azt, amit a Csalhatatlan ráfog (hogy t. i. »egy ingben« helyett így hangsúlyoz: »egy *ingben*«, MNy. 8: 239)? Hát sehol! A nagy Csalhatatlan vagy »káprándozott«, vagy tudatosan tódilott. Ez nem első ráfogása neki, s érdekes, hogy a Nyelvtudományi Társaság hivatalos folyóiratának szerkesztősége buzgón segédkezik az ilyen ráfogások terjesztésében.

N. M. kérdi: Hogy lehet az, hogy Tököly Bertalan miskolci lakos belügyminiszteri engedéllyel Telekire változtatta nevét, tehát lemondott arról a híres ipszilonos névről. -- Hát az a honfitárs talán nem is tudja, ki volt az a Thököly s milyen híres ez a név. Az indító oka pedig alkalmasint az volt, hogy a *tököli* szót a népnyelvben megvető értelemben használják (sérvéses stb.).

Sz. J. Bajna. — »A te atyád földműves, a barátomé tanító, az enyém (v. népiesen *enyimé*) kovács.« E három mondatnak alanyai: a te atyád, a barátomé, az enyém. Ugyanez a három kifejezés a mondat tárgya ezekben: A te atyádat Jánosnak hívják, a barátomé Károlynak, az enyémet Józsefnek. De lehet helyhatározó is: a barátoméban, a barátomé mellett stb. Az *-é* maga nem közönséges viszonyrag, hanem inkább képző, birtokszók képzője; az ilyen *-é*-képzős birtokszó tulajdonkép egy-egy új főnév, mely aztán mindenféle mondatrész lehet, mint akármely más főnév.

I. L. »Szándékok és kívánságok *ihanra* fűzése« (Nemzeti Iskola 1912. 13. sz. tárcs). Csokán Pál írja ezt, az alföldi népnyelvnek kitűnő ismerője, de a N. I. olvasói közül bizonyára sokan nem értették ezt s csak úgy sejtették, hogy olyasmit jelent, amire föl szoktak fűzni egyetnást. Herman Ottó mesterszótára szerint (A M. Halászat K. 797.) *ihany*, *iham* Szegeden és Tápén »fonal vagy fűzfa gúzs, amelyre az eladott halakat fűzik.« Egy drávavidéki közlés szerint (Nyr. 5: 423) *ihannya* a szoknyaháló összerántó inai.

Cs. J. A *fel-föl*, *megett-mögött*-féle helyesírási kétféleség okáról fölvilágosítást ad *Az új helyesírás* című füzetünk 5. szakaszának a magyarázata.

S. V. Azt kérdi: »Hány gyökszava van a magyar nyelvnek?« A magyar nyelvben, mint különben minden más nyelvben, igen hiányos a szókincs statisztikája, nem is lehet pontos, mert a szókészlet igen nagy változásoknak van alávetve. Aránylag könnyebb föladat volna, ha nem valamennyi szót, hanem csak a gyökszókat vagy inkább tőszókat számlálná meg az ember, vagyis azokat, melyeket nem érzünk más szók származékának, pl. *kéz*, *vér*, *öt*, *hat*, *él*, *hal*, *hattyu*, *kozma*, *huszár*, *pálya* stb. Ezek sincsenek pontosan megszámlálva, de hozzávetőleg azt lehet mondani, öthatezer a számuk, még pedig körülbelül kétezer eredeti magyar, háromnégyezer pedig idegen nyelvekből meghonosult szó (minő az *árpa*, *buza*, *rozs*, *pálya*, *trágya*, *gróf*, *herceg* stb.). Emezekben majdnem egyenlő arányban osztozik mint átdadó nyelv a törökség, a szlávság, a német nyelv s az olasz-latin. De megjegyzendő, hogy az eredeti szóknak összehasonlíthatatlanul több a származékuk (*kézi*, *kezes*, *kezel*, *kezelés*, *kezelő*, *kezellet* stb.),

mint a meghonosultaknak (*árpás, pályáz, trágyáz, grófi* stb.), úgy hogy egész szókincsünkben az eredeti szók messze fölülmulják az idegen eredetűeket.

Cs. J. Hogy a m. *cipő* a fapapucsot jelentő francia *sabot*-val rokon, az nem új gondolat, ugyanezek vannak rokonítva — s azonfölül a finn *säpas* 'csizma' és rokonai — a Revue de Linguistique c. folyóiratban 41 : 265. Mindezek összetartozása kétes, az első kettő semmi esetre se tartozik össze. A francia *sabot*-t és román nyelvekbeli rokonait arab *sabat* szóból származtatják (l. pl. Diez: Et. Wb. der rom. Sprachen a *ciabatta* cikkben). A m. *cipő* történetét még jobban ismerjük s a Nyelvt. Szótárból tudjuk, hogy a *cipő* *cipellő*-ből, ez még régebb *cipellős*-ből lett, az utóbbi pedig a középkori latin *zipellus* v. *zepellus*-ból (l. Simonyi: NyK. 25. k., Szarvas G. Nyr. 24 : 184, vö. Munkácsi Nyr. 13 : 364). Maga a latin szó a hasonló jelentésű olasz *zoppello*-ból való, mely a *zoppo* 'sánta' szó származéka, tehát eredetileg tréfás kifejezés volt.

J. Ly. Hogy Ulma községnek új *Homokszil* nevét hogyan kell ragozni, *Homokszilon*-e vagy *Homokszilban*? Somogyban is van *Szil* nevű helység s annak a neve a CzF-féle nagy szótár szerint így ragozódik: *Szilban, Szilba, Szilból*.

Beküldött kéziratok. Komáromy L. Két különös szólás. — Fürst A. Ikerszavak iskolai gyűjtése. — Teleky J. Tájszók. — Zsinka F. Nyelvtört. adatok. — Gesztesi Gy. Magyar etimológiák egy francia munkában. — Vértessy D. Görög s latin nevek írása. — Hefty Gy. A. Szólások stb. — Beke Ö. Összetétel-egyeztések. — Németh A. Szólások. — Mariánovics M. Módszer.

Könyvek és füzetek. Dávid Ferenc: Magyarázat (1567). Az eredeti kiadás fac-similéjével. Kiadja a m. unitárius egyház (Kolozsvár 1910.) — Kelemen B. Magyar és német nagy kéziszótár. 2. kiad. I. m.—n. rész. (Athenaeum. Ára 11 K). — Petz G. A magyar krónikák német szavai (különnyomat). — Thienemann T. Német és magyar nyelvújító törekvések (Német philol. dolgozatok, szerk. Petz G., Bleyer J., Schmidt H. — I.). Budapest, Pfeifer N. 1 K 50 f. — Csáki R. Honterus J. német iratai forráskrit. és nyelvt. szempontból (ua. gyűjtemény II. füzet. 1. K 50 f.). — Melich J. Régi m. nyomtatványok 1527-ből (különnyomat). — Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Szerk. Gragger R. (Heinrich Gusztávnak ajánlva. — Budapest, Hornyánszky).

Modern Könyvtár 1—42. P. Nansen: Boldog házasság. — 143—149. Schiller O. Bevezetés a biológiai esztétikába. — 151. Goldziher I. Az iszlám újabb alakulásai. — 152. Pathelin mester.

Anatole France: A pinguinek szigete (Athenaeum.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szótartól kiadó.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-józsef part 27.

ÖSSZETÉTEL-EGYEZÉSEK.

Irta Beke Ödön.

A finn-ugor alaktannak egyik legérdekesebb fejezete, a szóösszetétel, még ma is kidolgozatlan. Sajnos, még az egyes rokon nyelvek grammatikái is alig vagy éppen nem tárgyalják, úgyhogy mindössze a magyar,¹ vogul² és finn³ nyelv összetételei vannak részletesebben tárgyalva.

Pedig a nyelvrokonságnak éppoly fontos bizonyítékai rejlenek az összetett szókban, mint a nyelvtannak bármely más részében. Ezek is rendkívül jellemzők az egyes nyelvekre akárcsak a szólások, melyeket leginkább tartanak egy-egy nép gondolkozásmódja igazi kifejezőjének. Különbség csak annyi van köztük, hogy a szólások legtöbbszörre egy igéből s a hozzátartozó tárgyból vagy határozóból állnak, az összetételeknek leggyakrabban előforduló faja pedig a birtokviszony vagy a jelzős főnév, tehát itt a névszóknek van általában fontosabb szerepük. Jelentéstanilag pedig mind a szólásoknak, mind az összetételeknek egyik fő sajátága az eredeti használattól való elkülönülés, ami az összetételeknél néha alakbeli elhomályosodással is jár. Különösen az ilyen esetekben fontos a rokon nyelveknek ebből a szempontból való vizsgálata, mert nem egyszer előfordul, hogy a rokon nyelvekben még világosan különvált összetétel mutatja a mi nyelvünk egy-egy eredeti összetett szavának ma már elhomályosult elemeit.

Igy mutatta ki már Budenz (MUSz. 420. 421. 123.) a többi finn-ugor nyelvek segítségével, hogy a *nyolc*, *kilenc*, *húsz*, *harminc*, továbbá a *negyven*, *ötven* stb. számnevek második

¹ Simonyi: A szavak összetétele a magyarban. Nyr. 4 : 102. stb. Balassa: A szavak összetétele. TMNy. 1 : 350.

² Szilasi: A finn-ugor névszói összetételek. I. Névszói összetételek a vogulban. NyK. 26 : 129.

³ Ahlqvist: Suomen kielen rakennus. 71.

részében 'fíz'-et jelentő szónak kell lennie (vö. még Munkácsi, ÁKE. 662—7), Szinnyei pedig a régi *atyval* 'mostoha atya' és *fial* 'mostoha fiú' szavakra, hogy ezek utótagja a *fél* szó, mely több rokon nyelvben jelent hasonló összetételekben 'mostohá'-t.

Már Hunfalvy kétségtelenné tette, hogy a magyar *egyház* (*eghaz* 1229. *ighaz* 1244. 1251. *yghaz* ÉrdyK. OklSz. NySz.) és *ünnp*, *innep* (*idnep* EhrK., PeerK., *údnep* Sylvester, Geleji Katona; NySz.) első eleme 'szent'-et tesz a *Hegykő* < *Egykő* 'Heiligenstein' név tanúsága szerint. (Nyr. 7:120, Magyarország ethnographiája 250.; I. még Budenz, Nyr. 1:70). A legtöbb finn-ugor nyelvben vannak hozzájuk hasonló kifejezések. Ime: vog. *jelpən kwol* 'templom' (tkp. 'szent ház'); osztj. É. *jemīn-xōt* ua.; votják *biddžim kwa* (*kwala*), Sar. *buddžin kwa* 'a mezőn vagy erdőben felállított votják szent sátor (ill. áldozó és imádkozó hely)' — osztj. É. *jemīn-xatł* 'ünnep-nap', *un jemīn xatł* 'husvét' (tkp. 'nagy ünnep'); V. Vj. *ümən k'ōtLL* 'vasárnap, ünnep'; I. *jemēn-xat*, *j-xatł* 'ünnep'; vog. *jelpin qōdel* 'vasárnap', *jāni jelpin qōdel* 'husvét' (tkp. 'nagy vasárnap', 'nagy szent nap'); zürj. *veža lun* 'vasárnap' (tkp. 'szent nap'); votj. Kaz. *bēddžem nal*, Mal. *bud'džim nunal*, Sar. *buddžin n.* 'husvét' (tkp. 'szent nap'); finn *pyhä-päivä* 'ünnep', észt *püha päev* 'vasárnap' (tkp. 'szent nap'); lapp S. *aileks piejje*, *ailekes päivē* 'ünnep' (tkp. 'szent nap'); K. *paisse-piejve*, *pa'iss-piejv* 'vasárnap, ünnep'. (Vö. még cser. *kuyetše* [*< kuyo ketše*] 'husvét' (tkp. 'nagy nap').

Szintén Szinnyei bizonyította be, hogy az *orca* szó elhomályosult összetétel, még pedig az *orr* + *szá(j)* elemekből (Vö. vog. *ñol-tus* 'arc', tkp. 'orr-száj'; zürj. *nir-vom* ua.; votj. *im-nir* ua., tkp. 'száj-orr' NyK. 27:240, NyH.⁴ 50).

Az *ia-fia* 'gyerekek' már a magyarban is összetételnek látszik a személyrag miatt, bár első eleme ma már nem élő szó. A rokon nyelvek alapján azonban kimutatható, hogy 'leány' jelentése volt neki. (Vö. vog. *āyi-pē* 'gyerek', tkp. 'leány-fiú', *āyitā-pēyā* 'gyermek', tkp. 'leánya-fia'; osztj. É. *evi-pox*, *ev-pox* 'gyermek, utód'; I. *ēva-pax* (*pox*) 'gyermek', tkp. 'leány-fiú'; votj. *nīl-pi* ua.; zürj. *nīl-pi* ua.) Szinnyei, NyK. 35:442. NyH.⁴ 49. Munkácsi, VNGy. 1:177.

Elhomályosult összetétel a *némber* (a régi nyelvben: *ném-bēri*) 'asszony, nő' szó, melynek elemei: *nő* + *embēr*. Hasonló a régiségben és népnyelvben gyakori *asszony-embēr* 'asszony'

szó is. Ezeknek is vannak megfelelőik a rokon nyelvekben: osztj. I. *nēŋ-χajät*, K. *neŋ-χijet* 'nő, asszony' (tkp. nő-ember); cser. *ūdaramaš-jəŋ* ua.; finn *vaimo-ihminen*, *nais-ihminen* ua.; votj. *kjšno-murt*, Kaz. *kęšno-murt* ua. (Vö. még: *nijjos-murt* ua., tkp. 'leányok-ember').

Ilyen szerkezetűek a következő, de már világos összetételek:

férfiú-embər 'férfi' Guary K. (NySz.) ~ osztj. I. *χui-χajät*, K. *χäj-χijet* ua.; cser. *püeryə-jəŋ* ua.; finn *mies-ihminen* ua. votj. *pijos-murt* ua. (tkp. 'fiuk-, férfiak-ember'; *pijos* plur!)

férfi-gyermək, *férfiú-gyermək* ~ 'fiú' vog. É. *χum-ńaurəm* ua.; osztj. É. *χo-ńaurim*, D. *χoj-ńeorim*, I. *χui-ńaurem*, ua.; cser. *püery-ikłšəβə* ua.

fiú-gyermək 'fiú' ~ osztj. I. *poχ-ńaurem* ua.; votj. *pi-nuni* ua.; cser. *eryə-aza* ua.; fi. *poika-lapsi* ua.; lapp. S. *pahhča-mannā* ua.

leány-gyermək ~ osztj. É. *nē-ńaurim*, I. *nēŋ-ńaurem* ua. (tkp. 'nőgyermək'); votj. *nij-nunij* 'leány-gyermək'; cser. H. *əðər-ikłšəβə* ua.; *əðərämäš-üzä* ua. (tkp. 'nő-gyermək'); finn *tyttö-lapsi* 'leány-gyermək', *piika-lapsi* ua.; lapp. S. *nihšutš-mannā* ua.

leány-asszony 'hajadon' ~ vog. É. *āyi-ārŋk* ua.; votj. *nij-kjšno* '(általában) asszony' (tkp. 'leány-asszony').

asszony-leány 'kisasszony' NySz. ~ vog. KL. *nē-oāi* 'leány' (tkp. 'nő leány').

meny-asszony. A régi nyelvben nemcsak 'braut', hanem 'schwiegertochter' jelentése is volt; pl. iüttem őszue haboritani az embert az ű attia ellen, es az leant az ű annia ellen es az enym asszont az ű napa ellen: nurum adversus socrum suam (Félegyházi) NySz. A *meny* szó különben maga is jelentett a régiségben 'menyasszony'-t. Hasonló összetételt találnak az obi-ugor nyelvekben: vog. *mań-nē* 'menyasszony, meny'; (*mań* 'menyasszony, meny'); osztj. É. *meń-nē* ua., I. *meń-nerŋ* ua. (*meń* 'meny, sógorné').

vőlegény ~ osztj. É. *verŋ-χo* ua. (tkp. 'vő-ember'), I. *verŋ-χoi*, *verŋ-χui* ua.

Elhomályosult összetétel a *férfi* szó (vö. *förfi* Vas m. Őrség, Zala m. Göcsej, Somogy m.; *förfi* Somogy m.; *fürfiú* Moldvai csángók), de elemeit világossá teszi a régi *férj-fi* alak. Hasonlók az obi-ugor nyelvekben: vog. É. *χum-pj*, KL. P. *k'um-pu'* 'legény, ember' (tk. 'ember-fi'); osztj. É. *χo-poχ* ua. (*χo* férfi, férj, ember).

A *fi* szó más összetételekben is gyakori:

atyafi, atyafiú 'testvér, rokon, barát, szerzetes ~ vog. É. *jäi'-pi* 'öcs, bátya, atyafi'; osztj. É. *jiw-pox*, I. *jiχ-pox*, *jiν-pox*, D. *jighel-pāχ* 'fiútestvér'; votj. Jel. *ataj-pi* 'atyafi, fiútestvér' (Vö. Hunfalvy, Vogul föld és nép 294. Kertész, Nyr. 38 : 386.)

ösfi, ösfi 'haeres, indigena, domesticus; erb, hausgenoss' (ös, *ös* 'urahn, grossvater') NySz. ~ vog. *ās-püv* 'nagybátya' (tkp. 'nagyatya-fi').

A *Bánffy, Dessewffy, Ivánfi, Jakabffi, Mihályfi*-féle ősrégi családnemeknek is vannak megfelelőik a rokon nyelvekben; pl. vog. *Jivan-pi* 'Mikailä 'Ivánfi Mihály', *Iknañi-pi* 'Jivan 'Ignáci Iván', *Mikulä-pi* 'Jivan 'Mikuläfi Iván', *Päkin-pi* 'Mikula 'Pákinfi M.', *Vašillä-pi* 'Pëtar 'Vaszilijfi Péter'; — votj. *Jivan-pi* 'L'ogor 'Iván fia Lyogor', *Mikajla-pi* 'Mihályfi', *David-pi* 'Dávid fia', *Olös-pi* 'Alexis fia'. (Vö. ezeket a germán neveket: angol *Jackson, Robinson, Thomson, Willson*; északi *Ibsen, Jacobsen, Nansen, Nielsen, Thomsen*, melyekben a *-son, -sen* = ném. *Sohn*.)

Az állatok kölykeinek nevei a fgr. nyelvekben általában idegen szók; eredetileg a *fi* szóval összeleve fejezték ki; pl.: *madárfi, tyúkfi, tikfi, lúdfi, réce-fi, galamb-fi, hattyú-fi, gödényfi, tűzokfi, seregélyfi, darufi, fecskefi, gólyafi; bárányfi, kecskefi, szarvasfi, őzfi, nyúlfi, róka-fi, oroszlánfi; csukafi, pontyfi, süllőfi* OklSz., NySz.; — vog. *uj-pi* 'állatfi', *šārši-pi* 'verébfí', *tę'ri-pu* 'darufi', *tāux-pou* 'tyúkfi', *kūārex-püv* ua., *pūt-püv* 'récefi', *ruš-ot-püv* 'karvalyfi', *qolem-püv* 'fajdfi', *āmp-pi* 'ebfi', *mišāχ-pū* 'macskafi', *lū-pi* 'csikó' (tkp. lófi), *nawar-pi* ua. (tkp. csikófi), *pārən-pi* 'táltos csikó', *χār-pi* 'csődör-csikó', *χāpt-pi'kam* 'rénborjúcskám', *tārən-pū* 'medvefi', *sājir-pu* 'borjú' (tkp. tehénfi), *kiskä-püv* 'macskafi', *oš-püv* 'bárány'; — votják *tšęž-džadžäg-pijos* 'réce (és) lúdfiókák', *šjrtšik-pi* 'seregély-fiók', *poški-pi* 'fecskefíók', *utšj-pi* 'fülemile-fiók'; *kutša-pi, punj-pi* 'kis kutya', *už-pi* 'csődör-csikó', *lud-ketš-pi* 'nyúlfi', *oš-pi* 'tulok', *iz-pi* 'bárány', *parš-pi* 'malac', *džitšj-pi* 'róka-fi', *gondjir-pi* 'medvefi'; *adždajən-pi* 'sárkányfi'; — zürj. *bała-pi, mež-pi, iz-pi* 'bárány', *kōza-pi* 'gödölye', *porš-pi* 'malac', *pon-pi* 'kis kutya', *tšipan-pi* 'csirke', *tšu-pi, sir-pi* 'csukafi'; — fi. *linnun-poika* 'madárfióka', *kanan-p.* 'csirke', *hanhen-p.* 'lúdfi', *korpin-p.* 'holló-fióka', *variksen-p.* 'varjúfíók', *harakan-p.* 'szarka-fíók', *varpunen-*

p. 'verébfiók', *kissan-p.* 'macskafi', *koiran-p.* 'kis kutya', *hiiren-p.* 'kis egér', *revon-p.* 'rókafi', *suden-p.* 'farkasfi', *karhun-p.* 'medvefi', *hylkeen-p.* 'fóka-fi', *lohen-p.* 'lazac-fi'; — osztj. *É. loŋx-χā-r-poχ* 'bálvány-bikafi', *mājpər-poχ* 'medvefi'; *D. jarəχ-poχ* 'sérinc-fiók'.

A magyar *fi-n*, s ennek fgr. megfelelőin kívül más hasonló jelentésű szók is használatosak; pl. magyar *gyermek-ló* 'csikó' (vö. osztj. *É. lou-ńaurim* ua. tkp. 'ló-gyermek'); *agárkölyök*, *ebkölyök*, *kopókölyök*, *oroszlánkölyök*; finn *kanan-lapsi* 'csirke' (tkp. 'tyúk-gyerek') — votj. *lud-ketš-piinaljos* 'nyúlfiak' (tkp. 'nyúlifjak, nyúlgyerekek'); — vog. *äpp-eu-pū* 'kis kutya' (tkp. 'kutya-gyermek', 'kutya-leány-fiú'); — osztj. *É. lou-ńaurim* 'gyermek-ló'; *lou-pōšix* ua., *mis-p.* 'borjú', *ōš-p.* 'bárány', *pōriš-p.* 'malac', *sis-kurek-p.* 'csirke' (*pōšix* 'állat kölyke; gyermek; tojás'); *I. ām-mōχ* (= *āmp-mōχ*) 'kis kutya', *ńēver-m.* 'csikó', *ńōγos-m.* 'nyusztfi', *ōs-m.* 'bárány', *sāyar-m.* 'borjú', *cuka-m.* 'kis kutya' (*c.* 'nőstény kutya'); *luler-m.* 'búvárkacsa fiókája', *vāsa-m.* 'récefi'; *D. lōχ-mak* 'csikó'.

A cseremis, mordvin és lapp nyelvben nincs is a magyar *fi-nak* megfelelője, ezek a nyelvek tehát természetesen más 'fiu' jelentésű szókkal fejezik ki az állatok kicsinyeinek neveit.

Cser. *H. koł-ijə* 'macskafi', *pi-ijə*, *pəńe(i)γə* 'kis kutya', *mōškä-ijə* 'medvefi', *P. aslan-kajək-ije* 'oroszlánfi', *H. sasna-ijə* 'malac', *šākhšāl-ijə* 'gyíkfi', *mükhš-ijə* 'méh bábja', *kek-ijə* 'madárfiók', *kāđ-ijə* 'galambfiók', *komb(ə)-ijə* 'lúdfi', *P. ūžəβər-ijə* 'kis pintyőke', *H. lād(ə)ije*, *Car. lud(ə)ijə* 'récefi', *tšəβ-ijə*, *P. tšəβ-ije* 'csirke', *Car. dūksə-ijə* 'hattyúfióka'; — mord. *E. k'iska levks*, *suka-l.* 'kis kutya' (*suka* 'nőstény kutya'), *E. saras-l.* *M. saras-l'fks* 'csirke', *E. utka-levks* 'récefi'; — lapp *K. piennj-pärnaj* 'kis kutya', *lāimbes-p.* 'bárány' (*pärnaj* 'fiú, gyermek, állat kölyke'); *lāimbes algañč*, *lappaz elgeš* ua. (*aılke*, *aılk*, *eılk* 'fiú'), *S. šnarākan ankana* 'malac', *kāsn ankana* 'lúdfi' (*a.* 'gyermek, állat kölyke'). — Vö. Budenz: *MUSz.* 523. Kertész: *MNy.* 7: 23—8.

A nőstény állatokat több fgr. nyelv az 'anya' szóval fejezi ki; pl. magyar: *anyaméh* 1564. *Oklsz.*, *anya-oroszlán*, *anyaszamár* *NySz.*; — vog. *É. sis-kurək*, *KL. sis kwārəχ* 'tyúk' (*sis* 'anya', *Munk. VNGy.* 1: 0392); *KL. tōmeļ-oāŋkw* 'jávortehén, (*t.* 'jávör-ünő; *o.* 'anya'); — votj. *K. az muš-anaj*, *Mal.*

Sar. *muš-mumj* 'méhkirályné' (tkp. 'méh-anya'); *mumj-džadžäg*, Kaz. *mumę-džadžäk* 'tojós liba' (tkp. anya-lúd); — cser. H. *äþä-βl* 'nőstény kutya' (*pi* 'kutya'), *äþä-sasna* 'nőstény disznó', Ur. *aþa-kombā* 'liba' (Wichm.: NyK. 38: tm. 32); E. *aþa-küðar* 'nőstény nyirfajd'; H. *müķş-äþä* 'méhkirálynő' (tkp. 'méh-anya'); — finn *emä-hepo*, *-hevoinen* 'kanca', *emo-kala* 'nőstény-hal'; *mehiläis-emä* 'méhkirálynő' (tkp. méhanya); — vö. még osztj. I. *ima-tunt* (költői) 'nőstény lúd', *ima-vāsa* 'n. réce' (*ima* 'asszony, öreg nő').

Elég gyakori a testrészek neveinek összetétel alakjában való kifejezése; pl.

főhaj 'haj'. Csak egy, és pedig nagyon is kétes adatot idéz a NySz. Comenius, Janua linguae latinae vestibulum hungarice redditum, Lőcse 1697² c. könyvéből, de azért nem tartható kizártnak ősrégi volta, mert majdnem valamennyi finn-ugor nyelvben van vele egyező összetétel: vog. É. *purk-at* '(fej)haj', K. *pärk-k'oj* 'üstök' (tkp. fejüstök); votj. *jir-šj*; zürj. *jur-si* '(fej)haj'; mordv. *p'r'a-tšer* ua.; lapp. *oivê-vuóppta* ua.

fővelő 'agyvelő' NySz. ~ vog. *pärk-vālem* ua.; osztj. É. *ox-vēlīm* ua.; zürj. *jur-vem* ua.; votj. *jir-vijim* ua.; cser. P. *βuj-βem*, H. *βui-βim* ua.; mordv. E. *p'r'a-udīm'e* ua.

kéznyél (kezem, kezéd, keze nyele; kez-nyelek Székelyföld) 'kar' Baranya, Tiszahát, Maros-Torda m. Székelyföld (MTSz.) ~ finn *käsi-varsi* ua. (tkp. 'kéznyél'); cser. P. *kit-βuryo*, H. *kit-βuryā* és *kit-βurōd* ua.

kézsár (kezem szára stb.) 'kar' Tolna m., Kiskúnhalas, Szeged (MTsz.) ~ vog. E. *kāt-sār*, P. *koāt-sar*, T. *kāt-sār*, KL. *koāt-sār* ua.; osztj. D. *köt-sār-vāx* 'karperec' (tkp. kéz-szárvas), E. *još-sur* 'kézsár'; mordv. M. *k'ed-šejer'*, E. *k'ed-šejer'ks* (-ks kicsinyítő képzővel) ua. (*šejer'* 'kohlenstengel'); — vö. még vog. KL. *koāt-pāri*, *koāt-pori* ua. (p. fűszár).

lábszár ~ vog. É. *la'il-sar*, P. *lël-sar*, T. *la'il-sār* ua.; mordv. M. *p'ilg'e-šejer'*, É. *p'ilg'e-šejer'ks* (dim) ua. — A magy. *szár* és fgr. megfelelői eredetileg már magukban is 'lábszár'-t jelentettek; vö. magy. *szár* NySz., vog. KL. *sār*, *sor* 'lábszár, csizmaszár', osztj. *sur* 'nyél, csizmaszár', finn *sääri* 'lábszár'.

lábujj ~ vog. É. *la'il-tul'*, KL. *lël-tul'*, K. *lël-tāl'*, osztj. É. *kur-aii*, D. *küri-jāj*, I. *kur-tui*, *kurpār* ua.; zürj. *kok-tšui* ua.; cser. H. *ial-βarña*, Car. *döl-β* ua.; lapp S. *jolêkê-tšuwte* ua.; N. *juölge-suorbma* ua.

szájszél (*számszéle*) 'ajak'. Az *ajak* szó a mai népnyelv egy nagy részében 'áll'-at jelent. A MTsz. Sopron megyéből s a Székelyföldről közli ebben a jelentésben. Kiegészíthetem ezt a magam hallomásával, mely szerint Komáromban, Pápán és Balatonkeresztúron (Somogy m.) hasonlóképp áll a dolog, s itt viszont az 'ajak'-ra azt mondják: a *szám széle*. A MTsz.-ban erre nincs adat, de említi Horváth Endre is a Bakonyalji nyelvjárásban (NyF. 34 : 33). Valószínűnek tartom, hogy az ország más részeiben is használják ezt az összetételt, legalább ott, ahol az *ajak* 'áll'-at jelent. Több fgr. nyelv is hasonló módon fejezi ki ezt a testrészt: vog. *tus-qōr* 'ajak' (*tus* 'száj', *qōr* 'raum, saum'); zürj. *vom-dor* 'lippe, kinnlade' (tkp. *mundes rand*); votj. *im-dor* 'száj tájéka, ajk'.

szemszőr 'cilia, palpebrae' 'augenwimpern' ~ vog. *šäm-pon* 'augenwimper'; osztj. É. *sēm-pun*, ua., S. *sēm-pun*, *sēm-jor-pun* 'szemszőr, szempilla'; cser. H. *šin̄dza-βān* 'die augenbrauen', E. *šin̄ža-pun* 'szempilla'; lapp S. *čalebmê-kuolēka* 'augenwimper'.

Csak nem rég állítottam össze a *hónal(i)* megfelelőit (l. Nyr. 41 : 71.), valamint a vele hasonló szerkezetű *fejál* szót (uo. 70) Ilyen még a *tejföl* szó: zürj. *jöl-vyl(y)* 'sahne', votj. *jel-vil* Kaz. *dul-vel* 'tejszín, tejföl'; cser. *šūžer-βal*, *šer-bal*; finn *maidon-päällinen* 'tejszín'.

A testrészeknek máskülönben is nagy szerepük van a finnugor összetételekben; nagyon sok metaforás összetétel alakult velük; pl.

kútfő, *vízfő* 'forrás' NySz. ~ mordv. *lišma-p'r'a* ua. (l. 'brunnen').

hétfő ~ vog. *sāt-punk-χā'tal* 'vasárnap' (tkp. 'hétfő-nap'); osztj. É. *ābīt-ox-χatl*, l. *tābet-ūχ-χatl* ua. (Vö. Hunfalvy, Magyarorsz. ethnographiája 252, Munkácsi, ÁKE. 339.)

gabonafő 'kalász', *árpafő*, *buzafő*; *szöllőfő* ~ vog. *tēp-pāñk* 'kalász' (tkp. 'gabonafő'); — votj. *ju-puñ* ua. (*puñ* tkp. 'hegy, vég, de = magy. *fő*); *važ-jir* 'lönkölykalász' (*jir* 'fej') — cser. *šurnā-βui* 'kalász' (tkp. 'gabonafej'), *šālā-βui* 'zabfej', *šož-βu*, 'árpafej'; — mordv. *rož-p'r'e* 'rozsfaj'; — finn *tähkă-pää* 'kalász' (*tähkă* ua.), *siemen-p.* 'kalász' (s. 'mag'), *ohra-p.* 'rozsfaj', *tuhka-p.* 'brandähre, die brandige kornähre' (*t.* 'hamu'). — Vö. Hunfalvy, Vogul föld és nép 87.; Kertész, Nyr. 40 : 355.

faszēm 'knospe' ~ vog. *pum-sāw* 'fűbimbó', *ñir-sāw*

‘vesszöbimbó’ (saw ‘csillag, szem’); finn *lehdén-silmä* ‘laub-, blattknospe’.

hálószēm ~ vog. *χūlp-sam* ua.; finn *verkon-silmä* ua.

gabonaszēm, *árpaszēm*, *buzaszēm*, *zabszēm*; *szöllőszēm*, *borsőszēm*, *mákszēm*, *babszēm*; *gyöngyszēm*; *aranyszēm* NySz. OklSz. *homokszēm*, *porszēm* ~ vog. *tēp-šām* ‘gabonaszēm’, *pākw-š.* ‘cirbolyamogyoró-szēm’, *sei-sam* ‘homokszēm’, *χiš-š.* ‘fővényszēm’, *kēlp-sam* ‘vércsepp’, *viš-sam* ‘vízcsepp’, *rakw-sam* ‘esőcsepp’, AL. *poš-š.* ‘daraeső’, *vōt-sam* ‘szélfosz-lány’, (vö. még: *jol-χūlmitam māmt akw* *ūlam-samal at majwā-sam* ‘megháló helyemen egy csipetnyit se hagytak aludni’ (tkp. ‘egy szem álommal nem adattam’) Munkácsi, VNGy. 4:4., *tāu šām-poal uj taul-poalnə χanšə χanši* ‘ő egy szál (tkp. szem) madártollra írást ír’);¹ — osztj. É. *lant-sem* ‘grütze, graupe; korn’, *šomši-a.-s.* ‘waizen’, *tut-sēm* ‘szikra’, (kp. ‘tűzszēm’), *seil-sēm* ‘fővényszēm’; D. *kōgh-sem* ‘gyöngy’ (tkp. ‘kőszēm’), I. *keu-sēm* ‘gyümölcs magja’ (tkp. ‘kőszēm’), *jum-(keu)-sēm* ‘zelnicemag’, *ūt-*, *vōt-sēm* ‘áfonyaszēm’, *jert-sēm* ‘esőcsepp’, *jink-sēm* ‘vízcsepp’ *tonš-sēm* ‘hópehely’, *vér-sēm* ‘vércsepp’; — lapp K. *muorj-tšelmaš* ‘bogyószēm’, *joŋŋ-tšailme* ‘eine einzelne preiselbeere’; N. *vuokta-tšalbme* ‘hajszál’. (Vö. Kertész, Nyr. 40:355.)

hēgy-orr ‘promontorium; vorgebirge, ? cap’ 1364/67. 1390. 1416. OklSz.; *bérc-orr* ‘felsensspitze’ 1338. 1343. 1415. OklSz. ~ vog. *ur-ńol* ‘hegyfok; vorgebirge’, *vōr-ńol* ua. (*ur*, *vor* ‘hegy, erdő’); osztj. É. *ūnt-noa* ‘landspitze od. vorgebirge des steilen ufers’ (*ūnt* ‘wald; das rechte steile ufer der flüsse’); votj. Kaz. *gurež-ŋer* ‘hegyfok’.

hajóorr ~ vog. *χap-ńol* ‘a csónak orra’; osztj. I. *ŋt-ńot* ua.

Vannak olyan összetételek is, melyek mitológiai vonatkozásokat rejtenek magukban; pl.

isten-nyila ‘villám’, melyet Réthei Prikkel Marián csak a kereszténység idejéből valónak tart, (NyK. 25:187—196.) Munkácsi ellenben több hasonló fgr. kifejezés alapján ősréginek véli (NyK. 25:372—3; VNGy. 1:0289.); vö. finn *ukon-nuoli* ‘villám, mennykő’ (*ukko* ‘a pogány finnek legfőbb istene; öreg ember, nagyapa, ősatya, férj; mennydörgés’) vog. É. *tāram-ńāl*, T. *tāram-ńiēl* ‘villám’ (tkp. ‘isten v. menny nyila’), vö. még: osztj. É. *pāaiŋ-ńoa* ‘mennykő’ (*p.* ‘gewitter, gewitterwolke’),

¹ Vö. a magyarban: *húsz szēm horog* MTsz.

pai-hoa ua. (*pai* 'wolke, gewitter'); D. *tšuχè-nal* 'villám' (*tš* 'mennydörgés'); zürj. *gim-nel*, *tš'ard-nel* 'villám' (*gim* 'mennydörgés', *tš'ard* 'mennydörgés, mennykő'), KP. *gem-níl* ua.

A *menyikő* is nagyon régi szólásmód, bizonyítja az is, hogy a népnyelvben teljesen elhomályosodott összetétel volta (*mënkő*, *ménkő*, *mënkü*, *menkü*, *ménkü*, *mënkü*, *menkü*, *ménkü*, *mënkü* MTSz.) ~ vog. K. *tōram-exwtēs* 'isten v. menny köve'; votják *in-keli* 'menyikő' (tkp. 'menyikavics'); finn *ukon-kivi* 'menyikő' (tkp. 'Ukko köve'); — votj. *gudiri-keli* ua. tkp. 'mennydörgés-kő'; zürj. *gim-iz* ua.; mordv. *pur'ine-k'ev* ua.; — vog. É. *tā'ram-saŋk*, P. *tōram-saŋkw* 'isten v. menny éke', KL. *tōram-serk'w-gełwtāš*, AL. *tōram-serk'-ełtāš* 'isten v. menny ékének köve'; (Reg.) *tull-saŋgh* 'menyikő' (tkp. 'felhő-ék'). — Vö. Munkácsi, VNGy. 1 : 0289; NyK. 25 : 373.

Ősrégi a *fél* szónak összetételekben való használata. Különösen érdekes az a csoport, melyben a páros testrészt v. ruhadarab egyikét jelöli a *fél*-lel összetett szó: *félkez*, *félláb*, *féltérd*, *félszem*; *félkesztyű* ~ vog. *kāt-pāl* 'félkez(ü)', *sam-pāl* 'félszem(ü)', *la'il-pāl* 'félláb(ü)'; *passā-pāl* 'félkesztyű' *sāpāk-pāl* 'félcsizma', *hārā-pāalā* 'félbotosa'; — oszj. *tōyol-pēlak* 'félszárny', *sēm-pēlak* 'félszem(ü)', *kur-p.* 'féllábú, santa', I. *kēt-pēlek* 'félkez(ü)', *ōnet-p.* 'félszárny'; — zürj. *ki-pōla* 'félkezü', *kok-p.* 'féllábú, béna'; *sin-p.*, *pōl-sinma* 'félszemü', *pel-p.* 'stutzöhrig', *šur-p.* 'félszárny'; — votj. *pal-ki* 'félkez', *pal-pid* 'félláb', *pal-šin* 'félszem', *pal-kwas* 'félkorcsolya'; — cser. H. *pel-yiōān* 'félkezü', *pel-βalašān* 'félfülü'; *pel-šinžan* 'félszemü'; — fi. *käsipuoli* 'félkez (-kezü)', *jalka-p.* 'félláb(ü)', *silmä-p.* 'félszem(ü)'; — lapp S. *kēt-pēllē* 'félkez', *tšalēbmē-p.* 'félszemü', K. *pielje-pieille* 'félfül', *siejj(e)-p.* 'félszárny, félruha-ujj'. (Vö. Budenz, MUSz. 506—7.)

város-fél 'polgár' NySz. ~ votj. *gurt-pal* 'földi, egyfalusi, egyfaluból való' (tkp. 'falu-fél').

út-fél 'des weges rand, die strecke an der strasse' ~ finn *tie-puoli* 'der platz an der seite des weges, die seite des weges'.

éjfél, *éjfele* NySz. ~ cser. H. *iat-pel*, E. *jut-pel*, *pel-jut* ua.; mordv. E. *p'ele-v'e*, M. *p'ele-v'e* ua.; finn *puoli-yö* ua.

Befejezésül még a következő ősi szólást említem meg: *másodfü-ló* 'kétéves ló', *'harmadfü-ló* 'hároméves ló' ~ vog. *kit-pum luβ*, *χūrum pum luβ* ua. (tkp. 'két-fü, három-fü ló') — Vö. Munkácsi, KSz. 6 : 198.

VERSEGHY RIKÓTI MÁTYÁSA.

Irta Prohászka János.

Verseghynek a nyelvújítás harcában elfoglalt helyét már eléggé kijelölték.¹ A nyelvújítókkal szemben való álláspontja, a nyelvújításról való fölfogása, elmélete is eléggé ismeretes: maga Verseghy kifejti Feleletében.² Azonban elméletével a gyakorlatban ellenkezésbe jut. S Verseghyről gondolkozván azzal a meglepő jelenséggel állunk szemben, hogy az a Verseghy, akit a nyelvújítók legnagyobb ellenségüknek tekintettek, aki a nyelvújítók munkájával legjobban szembehelyezkedett, aki Riedl Frigyes szerint az első magyar nyelvőr volt (Nyr. 9:493.), maga is nyelvújító volt, sőt »egyike volt a legvakmerőbb nyelvújítóknak.«³

Elméletében megrója a nyelvújítóknak azt az eljárását, hogy elavult szokat használnak, régieknek új jelentést adnak és az egyes vidékeken ismerteknek általános használatát erőltetik, mert ez ellentmond a közértelmességnek. Ezzel szemben a gyakorlatban maga is számos elavult szót újít föl, népi szót használ. Elméletében el kellett ugyan ismernie az írók szabadságát új szók alkotására, — hiszen a nyelv fejlődésének szószólója volt — de kiemeli, hogy ennek érteni kell a módját. A nyelvújítók többnyire a meglevő szókészlet alapszávaiból, gyökereiből, szóelemeiből alkottak új szót. Ez helyes is, de szerinte abban van a hiba, hogy a nyelvújítók nem ismerik a nyelvnek életét, fejlődését, törvényeit s így aztán hibás szóalkotásaikkal megrontják a nyelvet. Ezen elméletével szemben a gyakorlatban maga is számos olyan szót alkotott és használt, amelyek bizony nem igen tanuskodnak a szóalkotás helyes törvényeinek annyira hangoztatott tiszteletben tartásáról. S míg Feleletében arra a praktikus következtetésre jut, hogy a nyelvújítás veszedelmes, mert a tájszók, az elavult és rosszul alkotott új szók rovására vannak a nyelv értelmességének, addig

¹ L. Madarász: Verseghy és a nyelvújítás. Bud. Szemle 1900. 53. l., Császár Elemér: Verseghy Ferencz élete és művei 1903., Riedl Frigyes Nyr. 9: 493.

² A' Filozofiának Talpigazságira épített Felelet, a' Magyar Nyelv iránt tett Kérdésekre, mely Ertekezés gyanánt is szolgál egyszersmind a' Nyelvművelésnek mivoltáirul és akadályairul. Irta Verseghy Ferencz, Budann, a' Királyi Magyar Univerzitásnak betűivel. 1818.

³ Szily Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez 293. l. (Nyr. 14: 398.)

ő maga úton-útfélen újíít. Nemcsak mások alkotta szavakat használ, hanem ő maga is sok újat csinál, sok elavult vagy legalább is már szokatlan szót újíít föl, sok tájszót visz be az irodalomba. Azonfölül rendszerezíti, gramatikailag megállapítja a tőle úgynevezett szendergő gyököknek elvonása módját (l. Szily, Nyr. 14 : 398.) Nagyon szereti továbbá a nyelvújítók kedvelt képzőinek sűrűn való alkalmazását.¹

A NyUSz. köteleinek forgatása közben lépten-nyomon szemünkbe ötlök Verseghy neve. Sok szó az ő munkáiban látott először napvilágot, neki köszöni létét. Tudvalevő, hogy pl. a ma általánosan elterjedt és használt *szónok*, *magány*, *gúny* stb. szavaknak Verseghy a megteremtője. Ugyancsak ő vonta el a *lámpa* szót is, melyet aztán Kazinczy révén fogadott el az irodalom. Ez a szó a Rikóti Mátyásban fordul elő először (vö. Nyr. 14 : 401 és NyUSz. 200.).

Ez a Rikóti Mátyás, amely 1804-ben jelent meg² és 185 lapnyi terjedelmű epikai mű, a nyelvészre nézve értékes. Értékes pediglen nem ama bizonyos kettős (szatirikus és esztétikus) céljánál fogva, melyet Császár Elemér is kiemel Verseghyről szóló munkájában,³ hanem nyelvénél fogva. Nemcsak igen sok nyelvújítási adatot és sok régi szót találhatni benne, hanem ezenfölül igen sok tájszót. Épen ez a sok tájszó, sok népies kifejezés tévesztette meg Horvát Istvánt, mikor azt hitte, hogy a Rikóti Mátyás a köznép számára készült.⁴

E munkájának írása idején még nagyon erősen újított; már 14 év múlva, Feleletének idején, sokkal inkább közeledett a gyakorlatban is elméletéhez. Épen ezért nem meddő munka Verseghynek e művéből szótári adatokat böngészni, annál is inkább, mert a NyUSz. e művet nem aknáztta ki. Szily szótárának a Verseghyre vonatkozó legtöbb idézete a Tiszta Magyarország Cadentia-lajstromából való (1805), de e szók közül sok már a Rikóti Mátyásban is megvan.

¹ Idézeteinkben is többször előkerül majd az -ít meg az -ékony, -ékeny képző, ugyanígy az -at, -et meg a -mány, -mény stb. (*húzómosít, lelkít, sokít; dőlékeny, omlékeny, vedlékeny; vegyület, verselet, szánat; érzemény* stb.)

² Rikóti Mátyás, egy nyájas költemény, mellyel e' híres magyar vers-szerzőnek pompás koszorúzáa négy sorú ritmusokban előadatik. Pesten N. Kiss István könyvárosnál 1804.

³ Verseghy Ferenc élete és művei. 213—225. l.

⁴ Boldogréti Víg László néven írt, Verseghy Ferencnek Megfogatkozott okoskodása című, munkájában 136. l.

Alábbi böngészetünkben idézünk belőle egy csomó szót, főképp olyanokat, amelyekre nézve a NyUSz. kiegészítésre szorul, vagy mert egyáltalán nincsenek meg benne, vagy csak későbből vannak idézve, vagy nem a tőlünk idézett értelem-ben találjuk őket. Persze nem célunk az éposznak gazdag szótári anyagát teljességgel összeállítani.

Adatainkat a nyelvújítóknak három irányú működése szerint három csoportban mutatjuk be. Az első csoportba tesszük a nyelvújítási szokat, a második csoportban felsorolunk a régi szók közül némelyeket, csak úgy kikapva innen is, onnan is, végül pedig az époszban használt tájszók következnek. Természetesen sok szónál nehéz eldönteni, vajon a népnyelvből vagy a régi nyelvből kerültek-e Verseggyhez, mert a régi nyelvben is megvoltak; ezeket külön odafüggesztem a harmadik csoporthoz.

I.

arány: veszi kastélyának egyenes arányát (20.). Verseggytől *directio* értelmében nem idézi a NyUSz.

ál dicséret: nádlóra ültessük ál dicséretünkkel? (51.). A NySz. szerint a régi nyelv csak konkrét dolgokra alkalmazta az *ál* jelzőt; vö. NyUSz.

bájjoló: szerelmet gyűjtani bájjoló tánczával (174.). Ilyen értelemben új, I. NyUSz.

bel: okot ad... az érzékeny szívnek bel háborodásra (11.); mert ha már is turkál bel nyugodalmában (39.).

beszéd-fonal: de amaz megtérven beszéd-fonalára (51.). Szótárakban nincs.

bonc: 's menyasszony bonczait tűzgetven hajába (48.). Elvonás a *bonczok*-ból, I. Nyr. 13 : 315 és NyUSz.

csoportozás: melyeket csoportozásoknak nevezhetnénk inkább, hogy sem kormányoknak (100.). A NyUSz.-ban *csoportozat* (Verseggy Lex. 1826.).

-dandár: páváskodnak köztők az asszony-dandárok (61.). A NyUSz.-ban nincs; a *dandár*-t I. NySz.

dorga: mosolyogván amaz a' nyájas dorgára (57.). Verseggy elvonása *dorgái*-ból; I. NyUSz. *vizsga* alatt.

dőlékeny: hogy gyámolt adhasson dőlékeny házának (36.) Verseggy nagyon szerette az *-ékony*, *-ékeny* képzőt (I. NyUSz. Függelék), más példák még alább is.

dücs: előtte lebegvén dücsének képei (176.). Kazinczy e szót Verseggy alkotásának tartotta, pedig már előtte is megvolt, mint a NyUSz. II. kötetéből kitűnik.

elkaccant: 's elkaccantya magát (19.), vö. el-kacagtam magamat (Gvad. Pelesk. Nót., NySz.)

elme-frissesség: ritka tulajdonság az elme-frissesség (56.). A NyUSz.-ban az *elme*-féle összetételek közt nincs meg.

elmefutás: pusztá leleménnye az elmefutásnak (147.). Ez sincs.

elsürög: elsürgött azután le a' komornához (126). Szótárakban csak *sürög* van.

elszilajít: cselédgyétül szívét elszilajította (146.). A NySz.-ban *szilaj*, *szilajul*.

erny: ásít a' tollas nép bőrzadó ernyében (43.). Valószínűleg Verseghy vonta el az *ernyed* tájszóból, mely előtte az irodalomban nem volt meg s csak Sándor Istvántól (1808) idézi a NyUSz. azzal a megjegyzéssel, hogy a nép nyelvéből való. Különben az *erny* szót egy szótárban sem találtam.

éremény: hogy felébreszthesse a' szív' éreménnyét (11.). Verseghytől csak későbből idézve.

érzékenykedik: ha érzékenykednek, bánatnak eredünk (103.). L. NyUSz. és Nyr. 30 : 473.; ki pedig [telhetetlen] a' módos *érzékenykedésben* (166.).

fagyadék: az Urak azután a' szálába gyűltek, s' mivel a' folyosónn nagyon mehevültek, a' kész fagyadékhöz örömmel repültek (141.). A NyUSz.-ban nincs meg; a *fagylalt* 1808-ból van idézve (Sándor I.).

figyelem: 's terhes vénségemnek kedvező figyelmed (46.). Elvonás a régi *figyelmes*-ből; a régiségben ritka (vö. Nyr. 27 : 312. és a NyUSz. II.).

gúny: gúnynak tűnt előtte jámbor emberségünk (4.); ruházattya ellen gúnyokat lödözünk (157.). Verseghy elvonása a *gúnyol* igéből; a NyUSz. csak 1805-ből idézi (Tiszta Magy.).

gúny-nevetés: gúny-nevetésre méltó családok (114.). Ez az összetétel nincs meg a NyUSz.-ban (*gúnykacaj* 1834. Kunoss Szf.). — Verseghynél más *gúny*-nyal összetett szók is: *gúnyírás*, *gúnyvers* (1806). vö. NyK. 35 : 230.

hang-eszköz: a' hang-eszközöknek hallván jeladását (165.). Így Sándor I. Sokféléjében (5 : 235); l. NyUSz.

hang-kulcs: a' hang-kulcsokat újhegygel fartattya (62.). A NyUSz.-ban a *hang*-előtaggal összetett szók közt nincs.

hangszerszám: hangszerszámainkon érzékenykedtenek (161.). A NyUSz.-ban nincs.

hasztalan: hasztalan' kérdeztük okát bánattyának (118.). L. NyUSz.

hazafi: ő Nagyságodat úgy portállya, még él, mint nagy hazafiat (82.). L. NyUSz.

hazafiúság: nem lessz tán erősebb hazafiúsága (149.). L. uo.

ház-mester: ház-mester hivatalt tesz Mátyás' vállára (158.). A NyUSz.-ban nincs.

kellem: kellemét dicsérvén tiszta ténorjának (164.). A NyUSz. Kazinczytól idézi, ki saját alkotásának mondja; elvonás a *kellemes*-ből. Érdekes, hogy Verseghy is használja, holott rosszul formált szónak mondja a Tiszta Magyarágban (63.).

kikér *magának*: de az Óbesterné kikérte magának (164.). A NySz.-ban a *kikér* ige megvan, de ez új értelmű használata a NyUSz.-ban nincs meg.

köz országlás: bitanglóját vítta a köz országlásnak (6.). Ilyesféle összetételeket csak későbből idéz a NyUSz.; a *köz*-összetételeire l. még NyF. 14 : 35, Nyr. 32 : 297, 495 és 33 : 157 (Verseghytől sehol sincs idézet.) — a' nem-tagok ellen köz csődüléseket (28.).

kül: mellyek [nóták] külfestést is adnak értelmekhez [a verseknek] (8.). L. NySz., azonkívül NyUSz. és NyF. 14 : 35. — mert kül Hatalmaknak járván országában (19.); már a' barátságának színli külformáját (120.)

lejt (fn.): amaz énekekre, melyek felhők közé hígatnak lejtekre, ... nem tudok érezni oly gyönyörűséget (56.). A NyUSz. 1805-ből Verseghy-től idézi (Tiszta Magy.), de az értelmét nem tudja.

lelkít: elvetvén belőlök lelkítő agyokat (70.).

magány: éldegéllyük csendes magányunkot (46.); a' páratlan magány nem illik voltunkhoz (86.). E szót a NyUSz. tanúsága szerint Verseghy vonta el a *magányos*-ból (1805-ből idézi, Tiszt. Magy.)

megvegyül: megvegyül savával a' szín bölcsességnek (23.). A NyUSz.-ban nincs; *vegyül* SzD.-től idézve.

monda: kiki megtanulván felvett personáját, szinte mint a' szajkó egynehány mondáját (85.); nincs igazabb e' kedves mondánál (21.); harsoptak a' brávók sok nyájas mondával (132.); vig mondákat függeszt falatozásához (97.). Elvonás a *monda-monda* v. *temonda* régi szóból; l. NyU.-Sz. és Nyr. (több helyütt); ilyen értelemben Kazinczytól van idézve.

módosodik: saját tudta nélkül váltig módosodik (100.) A NyUSz.-ban csak *módosítás*, *módosulni*; Verseghytől a *módozás*.

negéd: 's imígy hízelkedik auctor negédgényének (19.). Ilyen (Stolz) értelemben a NyUSz.-ban nincs, *szeszély* értelemben Széchenyitől van idézve (1835.). Kazinczy Osszián fordításában (1814.) már Verseghytől vett értelmében használja. — Negédet duzinadni látván pofájában (88.).

nemzetiség: nemzetiségét el ne veszeje (160.). L. NyUSz.

nyíllt-szívűség: nyíllt-szívűsége barátém' urának (118.). A NyUSz. csak *nyílt szívű*-t idéz Baróti Sz. D.-től.

ógat: láttam, hogy akár mint ógassa bástyáját, a jó szív viseli a' rossz-
szak' igáját (116.). Az *óv*-gyakorítója; mint szokatlan képzés idézve van Császárnál (Vers. élete és művei 352. l.).

omlékony: eggy omlékony kastély áll ott ó pompában (150.). A NyUSz.-ban az *omladék* alatt van említve ez a szó, de csak CzF. szótárából (1867.).

örömnap: semmi bút nem érünk örömnapjainkban (33.). Efféle összetételek vannak a NyUSz.-ban, de ez nincs meg.

örömköny: örömkönyek közt piruló Húgának (165.). L. NyUSz.

öszvebetűzés: öszvebetűzésnek nevezem az Alliterációt (105.). A NyUSz.-ban nincs meg, de másutt sem találtam.

romb: a' partokra hányván a' vendég rombokot (22.). Verseghy elvonása a *rombol*-ból (NyUSz. 1805-ből Tiszta magy.).

sajjn- (alanyeset: *sajjon?*): ha panaszkodnak, sajnokra ébredünk (103.). Elvonás a *sajnos*-ból; a NyUSz. csak 1815-ből Barczafalvitól ismeri.

sokít: versengve sokítták gyilkos bűjjaidat (116.)

süker: átlátván sükerét a' gazda' okának a' jámbor Plébános (124.). L. NyUSz.

sükeres: sükeres ékesség kül viseletében (49.). L. NySz. és vö. NyUSz.

szánat: az új poétához szánatot érezvén (185.). A NyUSz.-ban nincs, csak *szánalom*; a NySz. is csak Kresznericstől ismeri (1831—2.).

szín: a' szín bevonatván az elősergével, musika hallatik (129.) A

NyUSz.-ban csak *játékszín*-t (Baróti SzD.) és a *szín*- összetételeit találhatni.
— Rikóti a' színenn sétálni látszatik (128.).

szószóllóné: szószóllóné lettem az öröm dolgában (113).

tápla: 's így ezek amannak felfogván tápláját (22.). Ezt Verseghy vonta el (l. Császár: Verseghy é. 352); a NyUSz. csak 1805-ből idézi (Tiszta Magy.).

táplálék: tartsa meg házának fő táplálékait (106). A NyUSz. II. kötete pótlásul idézi Verseghytől, de csak 1806-ból (Szentésiné.).

tár: nem vágyok én, úgymond, Nagyságtok tárjára (51.). L. NyUSz. elvonás a *tárház*, *társzekér*-félékből. A *tár* szót 'kincs' értelemben a NySz. szerint először SI.-nál találjuk.

többít: ki azzal többítvén külső szépségeit (23). L. NyUSz.

vágy: a' Kapitány hallván Rikóti' vággyait (91.); most a főkörtöre érzem bús vágyamot (107.); már régtől fogva fő vággya szívének (108.). A NyUSz.-ban csak 1805-ből van idézve (Tiszta Magy.)

vedlékeny: naponkint gyengülni [látta] vedlékeny szárnyait (153.). A NyUSz. Függelékében az *-ékeny*, *-ékony* képzőnél nincs meg.

vegyület: oszlik a' vegyület különös csatákra (45.) L. NyUSz.

verselet: nótákat alkot a' verseletekhez (8.). L. NyUSz.

vélelem: vélelmemet kurtán helyesnek mondotta (115.) A NyUSz. I. kötete 1820-ból idézte, a II. kötet is csak 1815-ből.

vég búcsú: ők vég búcsút mondván a' páratlanságnak (165.). L. NyUSz. II. kötet.

viszontagol: végre köszöntését így viszontagollya (46.). A NySz. 1792-ből ismeri, megvan azután Baróti SzD.-nál is; a NyUSz.-ban nincs meg, csak a II. kötet idézi Széchenyi Hiteléből (1830.), de ott *viszontagolva* a. m. kölcsönösen.

vizsga: a' beszéd' tárgyárúl vizsgán értekezik (51.). A NyUSz. csak 1805-ből idézi; Verseghy vonta el a *vizsgál*-ból.

vizsgaság: 's a' táblánn nem látván italt visgasága (90.). A NyUSz.-ban ez a továbbképzés nincs meg.

vonz: előnkbe adatván mint vonzó szépségek (12); nagy az indulatnak állatos vonzása (22.); mert bármely nagy legyen állati vonzásunk (99.). A NyUSz. a *vonz* igét Verseghytől csak 1805-ből idézi (Tiszta Magy. 158.).

zsib: zajja zeng a' zsib szeleknek (104.). A NyUSz.-ban nincs meg; Császár (id. munkájában 352. l.) mint Verseghy merészebb elvonásai közül valót említi az Aglájából, tehát későbből.

(Vége köv.)

KÉT RITKA SZÓLÁS.

Irtá Komáromy Lajos.

Egyik ez: *kiad magán*; a másik: *kiadja magát*. Ritkák ezek, mert az élőbeszédben is, az irodalmi nyelvben is ritkán fordulnak elő s nem is az egész országban, hanem csak egy-egy vidéken ismertek s járatosak. Nem csoda, hogy aki először hallja vagy olvassa, az elsőt nem érti, vagy csak a helyzetből s nem a szavakból érti meg; a másodikat meg idegennek gyanítja. Pedig az egyiket Arany János használja, a másikat Benedek Elek, a magyar nyelvhasználatnak e két kiváló mestere.

Arany János a Toldi Szerelme I. 14. vszakában elmondja, hogy az ifju Lajos király álruhában járván az országot, beszállt a Rozgonyi házhoz. Este asztalhoz ültek, melyre fel volt rakva a sok jó étel, hozzá a jeles érmelléki bor; szemben a királlyal ült a mosolygós, szíves Piroska.

•Mindez a királynak tetszett igen nagyon,
Kicsi kéne hozzá, hogy *magán kiadjon*,
Úgy kinyílt a szíve, oly nehéz volt néki,
Hogy magát egészen mért nem önthetné ki.◀

Ugyanezt a helyet Benedek Elek így mondja el prózai elbeszélésében: (A királynak) »kedve jött, hogy *kiadja magát*◀ (Benedek E.: Toldi Miklós Arany J. után, Bpest 1912. 58. lap).

Ime, ez a két ritka s ezen használatában egyenlőt jelentő szólás. T. i. mindkettő jelentése itt ez: megismerteti magát, újabb szózással kifejezve: bemutatja magát. De vannak ettől, legalább árnyalatban eltérő jelentései is. Lássuk e két szólás jelentéseit és használatuk elterjedését.

I. *Kiad vkin*. CzF. szerint = magától eltávolít, elutasít vkit. Így: Kiadni a rossz cselédn, a hűtelen szolgán, szeretőn. — A NySz. szerint is: *kiad vmin*, *kiad rajta* = de possessióne dejicit (M. A., Decsi, Adag. 182). »Az képek, ha tartatnak is, semmit nem használnak és mindazonáltal, ha *kiadatik rajtok*, nagy értelem nélkül való hiúságot jelentenek. (Zvon. Osiander, 203.). *Kiadtak* a jezsuitákon (Czepl. Japh. 186., t. i. eltávolították, kiutasították). *Kiadtak rajta* (Bogáti Pálon), mint a patai szűrőn (1760. Hazánk 1 : 367., 369.)◀

A *kiad* (vkin) ezekben mást jelent, mint Aranynál a *kiad* (magán). De az átmenet ama jelentésről emerre valamiképp kimagyarázható, s a jelentésváltozás, valószínűleg a *kiadja magát* jelentésének (l. alább) hatása alatt is, így fejlődhetett: *kiadok rajtad* (Vö. az alakra nézve ezzel: Túlados *rajtad*. Túlteszek *rajtad* stb.) > eltávolítottak a magam közeléből, magamtól > nem takargatom kilétedet > megismertettek. (Feltéve, hogy egy előbb vkinek pártfogásában levő, de később helytelen viselkedése miatt ebből kiesett egyénről van szó). Így általában: *magán kiad* = megismerteti magát.

Ilyenformán közelebb van hozva felfogásunkhoz ez az Arany-féle szólás. Maga Arany is belátta e kifejezésnek nem egykönnyen érthető voltát, mint ezt az illető helyhez írt szómagyarázata bizonyítja: »magán *kiad*: elárulja magát.◀

E szómagyarázat másrészt azt is mutatja, hogy Arany nem rágondolás nélkül, hanem egész öntudatosan használja a szóban forgó kifejezést.

De honnan vette Arany ezt a kevésbé ismert és magyarázatra szoruló szót? E kérdésre szótáraink nem adnak feleletet, mert nem jegyezték föl e szót. Azonban e folyóirat nagyérdemű szerkesztősege útján nyert magánértesüléseim, melyekért itt, a szerkesztőség nevében is, köszönetet mondok, némi világosságot vetnek e kérdésre.

A *kiad magán* szót Erdélyben nem ismerik (Benedek Elek és Paal Gyula értesítése), Dunántúl sem (Bódis Jusztin szíves közlése), a Tisza és Maros szögén sem; nem ismerik a kolozsvári egyetem bölcséleti fakultásának nyelvészhallgatói (Zolnai Gy. értesítése), valamint a debreceni ref. főiskola bölcséleti fakultásának nyelvészhallgatói sem (Pápay József). Ellenben Kardos Albert szerint »Biharban, úgylátszik, közönséges«. Kardos ezt is hozzáteszi: »Hozzám bihari forrásból két önkéntelen adat jutott. Egy biharvármegyei orvos, dr. F. A. mondotta kártyázó társának: Te ugyan *kiadtál magadon*, értvén ezen, hogy elárulta a kártyáját. Egy érdiőszegi debreceni tanár, R. L. pedig így fenyegette meg tréfásan a kartársát: Majd *kiadok rajtad* otthon, értvén ezen, hogy elmondja kartársa viselt dolgait a feleségének.« — Van még egy másodkézből vett adatunk. Papp Károly (debreceni bölcséleti akad. tanár) szerint »Nagykörösön szélteben használják és pedig úgy, ahogy Aranynál találjuk a T. Sz. 1 : 14. vszakában.« (Pápay József).

II. *Kiadja magát*. A MTsz. szerint = kialakul, kiformálódik, megmutatja az alakját (épület v. más mű, Zala m.). »Akkor *adja ki magát* vmi, mikor készen van« (Udvarhely m.) »*Kiadja az magát*, csak legyen készön egészen« (Erdővidék, Nyr. 21 : 328.)

Így a régi nyelvben is: »Hogy az aranyos fejű szeg jobban *kiadja magát* (kitünjék, jobban feltűnő legyen), a koporsót feketével vonták be.« Mon. Irók, 11 : 404. — »A természeti gonosz a testnek bujaságában szokta *kiadni ömagát*« (kinyilatkoztatni), Bod: Lex. 93. — »A leánynak volt kedve, a mint nekem egy confidens asszonyember, akinek *magát* a leány *kiadta* (= aki előtt a leány megnyilatkozott), beszéllette.« Hazánk, 1 : 213.

Van ilyen, tán legjobban ismert változata is: *kiadja magát vkinek v. vminek* (sich dafür, od. für etw. ausgeben), azaz tetteti magát, hogy az, aminek mondja. Pl. »Már most Farquhar mindentudó lett és *kiadta magát doktornak*« (gab sich für einen Doktor aus). Arany J., Hátrah. Iratok, II., 214. (L. Simonyi, Német és magyar szólások).

E szólás itt felsorolt jelentéseihez közel áll az, melyben Benedek E. a fent idézett helyen használja, t. i. = bemutatja, megismerteti magát. S ez utóbbi jelentésben az érzelmi átvitel (metafora) könnyen belátható. *Kiadja magát* (vö. *kiadja kalapját*, pl. a szobából), mintegy *kihelyezi magát* ismeretlen voltából = megismerteti magát. Hasonló metafora ugyanabban a versszakban: Hogy magát egészen mért nem önthet ki.

El van terjedve Zalában (MTsz.), Szatmárban (Csűrös F. értesítése), az egész Erdélyben (Benedek Elek, Paal Gy.) s különféle jelentésváltozataival valószínűleg az egész Tiszántúl.

A *kiadni magán* csekély elterjedésének oka alighanem az, hogy átvitt értelme nem szembeötlő, úgyhogy Arany J. szükségesnek látta magya-

rázni is. Ellenben a másiknak nagyobb elterjedése metaforájának átlátszó voltával függ össze.

Tehát e két szólás mindegyike eredeti magyarnak mondható. Az egyiket Arany a biharmegyei, a másikat Benedek Elek az erdélyi magyar néptől tanulta s vette át. Illő azért, hogy szótáraink s szólásgyűjteményeink mindkettőt följegyezzék.

A népnyelvel és régi nyelvvvel foglalkozó tudósaink pedig hasznos dolgot tesznek, ha az e szólásra vonatkozó s itt még fel nem sorolt adatokat alkalom adtán, nyelvünk érdekében följegyzik és közlésteszik.

(Modor, Herminatelepe, 1912. jún. 30.)

FOLNESICS LAJOS ALVINÁJA.

Irta Simai Ödön.

III.

Összetett főnevei közül is csak azokat említem, melyek megéltek, vagy sokáig használatban voltak. A legtöbb: német, birtokosjelzős összetétel fordítása. Bár fordítások, de németeknek még se tekinthetők, mert az efajta birtokos szerkezeteknek egy szóba való sűrítéseit sok nyelvünkbeli analogia is igazolja. Az ilyen nyelvbővítés nem is nevezhető erőszakosnak; ezek Folnesics sikerültebb alkotásai:

arckép: 129; *arc* szokásosabb, régibb *arca* alakjával még *arczakép* formában. Eddig csak a 30-as évekből volt ismeretes.

becsületszó: 103, amint a következő idézetből világos, már Ehrenwort a jelentése: »Becsület szavát köti Tiszteletessége nékem le, hogy azt fel nem töri.« Szintén csak jóval későbből a NyÚSz. II.-ben. Vö. *Ehrenwort*.

csillagtábor: 35. Költői nyelvünkben később igen gyakori.

élet, sok enemű nehézkes összetételein kívül ma is élnek: *életbőlcseség* 2, *életfájdalom* 10, *életfinomság* 145, *életöröm* 63, *élettapasztalás* 17, *élettelevenység* 27.

elme —: *elmedállapot* 35, *elmezavarodottság* 187. Az előbbi Mártonnál is 1803, az utóbbi ritkábbfajta összetétel a régiségben. Vö. *elmeháborodott* a NyÚSz.-ban és *elmetompult* a Nyr. 38: 412. Faludinál *elmebomlottság*.

előszeretet: 68. ma már általános. »Előszereettel viseltetve a' Nemmindennapzatához«; vö. NyÚSz. I. *Előszőnyeg* 69.

est, *estharang* 232, *estbíbor* 8, melléknévi jelzős főnévből egyesülve. Költőknél ma is gyakori.

észok: 170, az argumentum; alkalmasint Folnesics világosságra törekvő »logikus« magyarázata.

hangszer: 22: »a' Pianoforte Nevet viselő Hangszerre tette azt le.« Régen: *muzsikaszerszám*, Sándornál: *hangeszköz* (I. NyÚSz. II.) A *híng* a XIX. század elején kezd sűrűen szerepelni összetételekben, mert ekkor kezd általánosabban magyarosodni a zene és »verseléstudomány« nyelve. *Hangözőn* 38. A taktot *hangosztály*-nak nevezi 13.

játékasztal: 24. Mártonnál 1803. még: *játszó asztal*; *játéklap* 34, *Spielkarte*? a *Postkarte*-t épígy *postalap*-nak fordítja 169, holott Márton szerint a. m.: *posta földrajz*.

kenyérkereset 7; Márton: Brodstudien: *kenyérkereső* tudományok.

közöny: a *közön innep* 238 és *közönyűjság* 78 összetételben a. m. közünnep és közűjság. A *magán*, *magány-on* kívül (l. NyÚSz. I.) a *külön* jelzői összetételeinek is lehetett hatása keletkezésére.

lelkiismeretkérdés: 89, Gewissensfrage. Ma inkább: lelkiismereti, vagy lelkiismeretbeli k.; de csak: *kenyérkérdés*, *életkérdés*. Ez már 1833-ban (l. NyÚSz. II.), az utóbbi nagyon fiatal lehet.

nyakkendő: 27, nem a mai Kravatte értelemben, csak annyi mint: Halstuch. Vö. NyÚSz. II. Az itt említett összetételek közül több Sándor I. Toldalékában 1808-ban, tehát egy évvel az Alvina megjelenése után szótarozva is van. Így a *nyakkendő* is. Folnesics nyelvének úgy l. némi hatása volt az említett szótárírónkra.

önmegtartóztatás 4; az *ö-erő* összetételben; az *önismeret*, mely a Ny-ÚSz. I. szerint már 1791-ben Bárány Péternél megvan, csak: *önmegismeret*.

ruhaszekrény: 12, Kleiderkasten; Márt. 1803: *ruhaalmárium*. A Mondolat rosszalása tehát (l. NyÚSz. I.) erre a helyre vonatkozik.

sirbolt: 52. Ujra Sándor I.-nak tulajdonítva 1808. a NyÚSz.-ban.

sorrend: 160: »a' felhozta Alkalmatosság Sor Rendjében.« A Mondolat megütközésésének (vö. NyÚSz. I.) indítója tehát megint az Alvina volt.

szerencsefi: 214: »Egy Szerencsefi ülne most Hejemen,« Márt. 1803. csak: *szerencse fija*. (Vö. az újabb *nyomorfit*, s a népies *halál fia* vagy szólást is.)

táncmulatság: 10. Tanzunterhaltung; *táncsor*: 14.

tündértánc: 12. Márt. 1803. a tündérmese: *tündérhistoria*.

tűzhalál: 80. A régi *dőghalál*, *pestishalál* mintájára készült *éhhalál* és *akasztófahalál* (l. MNy. 6 : 269) mellett ma is hallható.

viszontszerelem: 58; a XVIII. század végén még csak: *viszontszeretet* (l. erről Nyr. 39 : 29.)

Van néhány olyan összetétele, mely idők folyamán némi változtatást szenvedett, de első foka volt a fejlődésnek. Tudvalevő dolog pl., hogy a *Kunst*-jelentésű *mű-* a XIX. század elején még meglehetősen ritka, csak a régebbi *mesterség*-et használták helyette. Ezért az Alvinában is: *mesterség-érzék* 84, a mai: *műé.*; *mesterség fogás* 21, a mai *műf.*; a *szépérzék* még *szépségérzék* (3. Schönheitsgefühl?); a *tánckör* csak: *tánczkarika* 32, de ugyanazon jelentésben, mint a *körtánc* ot megelőző: *karikatáncz* 32, mégis a Dugonics után használt *kör*-t ügylátszik ő ruházza föl átvitt értelemmel s él összetételekben vele először: *társaságkör* 17, talán a. m. *társaskör*, *munkálódáskör* 215, a mai: *munkakör*; sőt *vadászkör* 197, az Artus és Gral monda társasága. Hogy a *jogtanácsos* és *jogtanácsnok* még csak *justanácsos* 124 és *justanácsnok* 99, az *előjog* csak *előjus* 123, az a *jog* szó történetéből következik. A *tetszhalál*: *tünethalál* 199, erre célozhat a Mondolat *tünetforintjával*; *erőfeszítés* kissé hosszabban: *erőmegfeszítés* 228 stb.

Melléknévi összetételei közül a *-teli*, *-teljes* összetételeit már a NyÚSz. I. is említi és utána Búzás idézett dolgozatában, mely azonban nincs tekintettel az életben maradt szavaira. Igyekezzünk azért lehetőleg teljesen felsorolni ma is használatos enemű új szavait:

angyalszép 189, *méregkeserű* 2, *sinoregyenes* 215, *koldusszegény* 66. Ezek, bár Folnesics bizonyosan németből fordítgatta át, nyelvünk analo-

giájával is (hófehér, jéghideg stb.) igazolhatók. Egészen német azonban a lelkük a következőknek: *elmeteli* 216, *érdemtel* 205, *indulatteli* 237, *jelen-télteli* 138, *jövedelemtel* 215, *örömteli* 240, *részvételi* 238, *panaszteli* 165, *szeretetteli* 132; — *aggodalomteljes* 94, *becstelmes* 81, *ízlésteljes* 3, *méltóság-teljes* 114, *reményteljes* 95, *szerelemteljes* 54; — *lélekbeteg* 105, *szolgálatkész* 1, *szolgálatkészség* 105.

Folnesics életben maradt új szavait ezek után kerekén százra becsülöm. Elég tekintélyes szám arra nézve, hogy minden hóbortja, ferde törekvése ellenére mai irodalmi nyelvünk megteremtői között az ő nevét is említhessük.

* * *

Az Alvina ezen, most, száz esztendővel a megjelenése után kimutató hatása azonban tökéletesen eltörpült azon visszahatás mellett, amelyet nyelve 1807. körül keltett. Túlhajtott erőszakosságairól, nőstényítéséről sok szó esik a neológia és orthológia döntő vitáiban, a XIX. század 10-es éveiben, sőt az *önétől* való ideges félelem még 1824-ben is kísért. Sorsa mind a nyelvújítók, mind az ortológusok részéről a nevetségessé tétel volt. Talán Kazinczy és Szemere azok gunyolónak tekintélyes táborában, akik legenyhébben szólnak Barcafalviéhoz hasonlított működéséről.

»Folnesicsnak prodigiosus szándékát — írja pl. Kazinczy már 1807-ben — nevetségessé magyarságát K. I. Urnak Hazai Tudósításaiból ismerem. Nekem nincs nagy ellenemre, ha tekintet nélkül való ember ír hibásan, vagy éppen rosszul. Sokszor az ő tót ágaskodások 's bak fittyek is használ a' nagy czélra«. (Lev. 4 : 564.)

Amikor pedig Szentgyörgyi 1809-ben kéri Kazinczytól azon »principumokat és regulákat« melyek szerint a nyelvet bővíteni lehet, akkor is csak ez a megjegyzése: »A Folnesicsek, Vandzák es a' téli 's nyári Bibliotheca íróji felől nehme ich keine Notiz; das sind Pöbel der Literatur-Hengerbuczkot hányók mindég voltak és lesznek.« (Lev. 6 : 470 és 7 : 333.).

Szóval Kazinczy Folnesicsnak higgadtabb megítélője, nem fakad ki ellene erősebben a Mondolat hatásaképen sem, pedig ez az ő ízléssel történt újításait az Alvina időtlen alkotásaival együtt gúnyolja. Csak az bántja, hogy együtt szerepel Folnesiccsal, hogy szavai Folnesicséival, Pethéivel a Glossáriumban össze vannak keverve. (Lev. 11 : 241); »egy lévőbe kevere Folnesich és Pethe Ferenc 's Vandza Urakkal.« (u. i. 489). Azt nem kívánja, mint sokan kortársai közül, hogy Folnesics végkép elhallgasson, csupán azt, hogy hagyjon fel »sületlenségeket fajzani« (Lev. 11 : 253), vagy mint Döbrentének írja 1815-ben: »Én nem rettegek kény szerént újítani 's szeretném, ha Pethe és Folnesics azt rettegné,« (Lev. 13 : 120) mert »lehet kéj szerént újítani, de nem Pethe és Folnesics módjára; nem nekik való az!« (u. i. 122).

Szemere sem keményebb mesterénél Folnesics megítélésében. Mikor Szemere Aurorájába értekezéseket gyűjt, Folnesics is felkereste levelével s egy értekezést ajánl neki: »Legelőször is ezen Problémának és Thémának *Minő Uton-módon lehetne az Aestheticát a Grammaticába vinni*, ha csak némű némű Megfejtéssel szeretnék az Úrnak philosophiai Évirásába békőszönten. Legközelebbi alkamatossággal az Úrnak philosophiai grammatikai Megítélése eleibe bátorzkodtam ezen Értekezésemet tenni,« írja neki Keszt-

helyről, ahol 1811 »Leányok Professora« volt (vö. Kaz. Lev. 8 : 522). Szemere válasza, amint Kazinczyhoz írt egyik leveléből olvashatni, a *legenyhebb bírálat* az Alvináról: »Igent feleltem vissza, — olvassuk a levélben — 's megírtam, hogy én ötöt, Szaturnosját, Alvina Szűznét is ismerem, hogy én a *bátor* írótól nem irtódzom — 's tapasztaltam, hogy a' *szerencsétlen bátorságú* Író is tehet előbbre taszítást a' Literaturán. Így a' *lap, czim, czimlap, az Irásnág, Belőrmész* s többek között s' rosszak között jók« (Lev. 8 : 429). Kazinczy védelmére a Mondolat ellen tervezett Lexiconához, amely az első nyelvújítási szótár lett volna, s amelyből Helmecki szerint több volt 30 ívnyi készületnél,¹ »válogatott forrásai között« Folnesics is szerepel. Faludi, Gyöngyösi, Kunics, Kazinczy és mások mellett. Azt írja pl. erről Kazinczynak (1816): »Ebből legvilágosabban láthatja a publikum, mit követett el Kazinczy, Illyés, Gyöngyösi, Zrínyi és Ruszek, Fejér, Dugonics stb. és Pethe, Folnesics, Vandza, Bartzafalvi stb. és Gyarmathy, Beregszászi, — szóval minden író. Rontott, bizony-bizony rontott mindenik, de ha épített-e ezen rontással, melyik épített? — ez a' kérdés, és az ha felelhet-e erre a mostani kor grammaticusa s lexigraphja, és hogyan felelhet s mi jussal!« (Szemere Pál munkái 3 : 134, 141. Kiadta Szvorényi J. 1890.) Sőt Szemere arra is figyelmeztet, hogy az Alvinának még Kazinczyra is volt hatása: »Lexiconom... világosan fogja mutatni azt, hogy Kazinczy... jó és rossz írókból gazdagította s szebbítette nyelvünket. *Beszéllét* Folnesics-től, *korány* Vandzától... s mindezek Kazinczynál.« (U. o. 143. és Kaz. Lev. 13 : 453).

Szemere eszméje volt Folnesicsot saját védelmére a Mondolat elleni Feleletben költött levélben megszólaltatni. E levelet a nyomtatásra felügyelő Bilkei Pap Ferenc kihagyta a kéziratból² s így elkallódott Szemere sok kéziratával együtt, de sejtjük, hogy e levél a »Mondolatos« nevetségessé tétele volt az Alvina nyelvén. Abban a párbeszédes alakban tervezett bírálatban is, melyet »Jelenések« címmel Beregszászi ellen (Dissertatio 1815) akart írni, szerepelteti saját vallomása szerint Folnesicsot, mint aki ellen szól a Dissertatio ezen ítélete (182. l.): »anybeszéllét, bájné, beszélletudós, dolgozáserszenyke, fehérszemélydeszka... pessime composita Vocabula atque horrenda«.

Kazinczy többi tanítványai már sokat gúnyolódnak rajta, Alvinája miatt minden tehetséget megvonnak tőle. Döbrentei például ugyanolyan fölületesen, könnyedén mondja el róla lesújtó ítéletét, mint mestere a tiszteletet érdemlő Márton Józsefről: »Folnesics, ki magyarul nem tud, magyarul tanít!!!« (Lev. 13 : 396);³ Észrevételek a Pestalozzismus ellen című fejtegetéseit (Tud. Gyűjt. 1817 : 85.) »Folnesicsi ész nélkül való megtámadásnak«⁴ nevezi, holott a nála sokkal józanabb ítéletű gr. Desseffy József nem tagad meg tőle minden érdemet: »Folnesics Ur Pestalotzy ellen buzogván, sok helyesek közt a' melyeket felhord, nagyon messze megy

¹ Berzsenyi Dániel Versei 1816. — Értekezés XII. jegyzet.

² Vö. Takáts Sándor: A Mondolat és Felelet hatása; Kath. Szemle 1891. 291. l. és Balassa József, Felelet a Mondolatra RMK. 11 : 4 l.

³ Folnesics L. József nádor feleségének Hermina hercegasszonynak volt magyar nyelvi tanítója.

⁴ Lev. 13 : 396.

buzgóságában» írja az említett értekezésről Kazinczynak (Lev. 15 : 146) találó jellemzését adván Folnesics egész pályájának.

Kölcsey is csak azt látja Folnesicsban, ami helytelen: »valóban voltak a' Magyar Neologok közt — mondja a Felelet előszavában, 1815-ben — kik látták ugyan a szükségét, de a' dologhoz Tudomány, és Ernst (Komolyság) nélkül fogván orra buktak, 's Bartzafalvinak, Folnesicsnek, Pethének 's más hasonlóknak igyekezeteik minden okosabbat nevetésre, vagy bosszúságra indítottak» (RMK. 11 : 27.). Helmecci sem ítél különben, midőn Johnsohn szavaival az idegenszerűségeket védi: »Es ist meine ernsthafte Meinung, dass sich jede lebende Sprache nach irgendet einer alten... recht knechtisch bilden müsse wenn unsere Schriften dauern sollen; mindazáltal úgy érteve, hogy az idegen formák' felvétele a' nyelv természetével 's geniuszával ne ellenkezzék mint p. o.: az *Őné* a' miénkkel, egyébként saját energiáját elveszti, szolganyelvvé 's majomrabbá fajul.« (Értekezés XXII.)

Az első nyomtatott magyar irodalomtörténet, Pápay Sámuelnek ismert munkája, mely egy évvel az Alvina után jelent meg, nem vesz tudomást Folnesicsról, pedig szól egyik fejezetében arról, hogy »a Magyar Névszókat nem változtattya a' nembeli különbség« (66. §.) sőt a Szentgyörgyi és Kazinczy által lenézett »Téli és Nyári Bibliothecát« is tisztelettel említi a »Folyó Munkák« között (413. l.).

Azt, hogy neve nyelvünk és irodalmunk történetében egy darabig »nyomos« volt, főleg a Mondolatnak köszönheti Folnesics. Mielőtt az Alvina nyelvének a Mondolatban való szerepéről szólnék, néhány észrevételem van a Mondolat eddigi fejtegetéseihez. A Mondolat magva, tudvalevőleg a Szentgyörgyinek Kölcsey szerint 1809 körül készült Mondolat-a »a' magyar nyelv kimiveléséről, és ezt tárgyzó különféle segédekről.« Thienemann T. Német és magyar nyelvújító törekvések c. értekezésében (EPh. K. 36 : 137. stb.) lehetségesnek tartja, hogy Campe németesítő szótára volt mintája a Mondolat vázának. Véleményem szerint Szentgyörgyi Mondolata semmi kapcsolatban sincs Campe szótárával. Paródiája inkább azon »*megjutalmaztatott felelet*«-eknek, melyek »A' magyar nyelvnek állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről« szólnak s az 1804-ben feladott »jutalomkérdések«-re Gr. Teleki László, Pánczél Pál és Kiss János tollából folytak¹ s e három kérdést tárgyalják: 1) Mennyire ment már a' Magyar Nyelvnek kimiveltetése? 2) Mitsoda módok és eszközök által kellene azt nagyobbra vinni. 3) Mikép lehetne ezeket foganatosokká tenni. Szentgyörgyi mondolata is nagyjában e három kérdés körül forog: »Első tekinteti: mely szükséges a' Magyar Nyelvmivelés; Második: kivégzi annak lehetét« azaz meghatározza lehetőségét, és: Harmadik: módjait és segédeit fedezi.« A Mondolat végén a Szentgyörgyi-féle 180 szóból álló szótár sem bizonyít Campe hatása mellett. Hisz Campe művében a tetelesen nagyobb rész a szótár, melynek beosztása az, hogy céljához képest az idegen szavak állnak benne elül címszavakként s azután következnek a németesítések; Szentgyörgyi az új magyar szavakat magyarázza régi ma-

¹ A magyar nyelv elmozdításáról 1806. A magyar nyelvnek állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről 1806. A' magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről, 1806.

gyarral vagy latinnal. Inkább a Kisded Szótár hatását látom ezen eljárásában. Gúnyolta benne a nyelvművelésnek egyik, korában sokat hangoztatott s nagy szerepet játszó eszközét: a lexikonokat.

Első tekintetre szembetűnő, hogy Szentgyörgyi Mondolatának nyelvbeli főforrása Vandza Mihály Búsongó Ámora volt, melynek értelmetlen újításokkal telített, túlságosan s érzékien festő szólamaait ügyesen utánozta. Második főforrásául Balassa a Mondolat kiadásában Barcafalvi munkáit nevezi meg. Ezt a véleményt úgy kell módosítanunk, hogy e hirhedt szógyártónak szavai a Szaklányi-Hunyadi-féle levélből,¹ melyet Szentgyörgyi nagyon jól ismerhetett, s melyről alább bővebben is szólnunk, kerültek a Mondolatba.

Kissé merevnek tartjuk Balassának azt az állítását is, hogy a Szentgyörgyi-féle Mondolatban semmi sincs, ami Kazinczy fellépését, működését támadja vagy gúnyolja (u. o. 13. l.). Már a szótárabeli: *évkönyv, hölgy, kegy, kellem, mesteri, példány, segéd, szívkepő, csend, csermely* szavak is ez ellen bizonyítanak, hisz egyikről másíkról éppen Kazinczy munkáinak olvasása közben mondja el véleményét a Levelekben (Lev. 3: 168—174 stb.) De meg a Mondolat II. Cikkének egyik részlete, hol az »Angoly inyire szabott kies kertek«-ről van szó (51. l.), élénken emlékeztet Kazinczynak *Hotkócz-Anglus kertek* című, merész jelzőkkel telt leírására (Haszn. Mul. 1806. 1: 262. stb.) Igaz, hogy a Kazinczy ellen való irányzat nem annyira kirívó, mint a Vandza és Bartzafalvi elleni, de hogy Szentgyörgyit Kazinczy írásmódja is sarkalta ezen paródia megírására, az is bizonyítja, hogy már jóval a Mondolat írása előtt gúnyolja Kazinczy soloecismusait egyik hozzá intézett levelét így kezdvén: »Leg becsülhetőbb Barátom! Egyenetlenül becsülnél engemet, ha magadnak be hagynád esni, hogy én oly egy rántzú vagyok; hogy én a Magyar írás-állítók között, kik között Te igen feleső elövonódást fejezel meg, egy tündöklő mángorlót kívánnék játszani« stb. (Lev. 3: 168, 1804.) Az is világos e pár sorból, hogy Szentgyörgyi már régebben is foglalkozott a Szaklányi-Hunyadi féle levél mintájára egy gunyirat eszméjével.

Semmi vonatkozást nem találtam azonban Szentgyörgyiné az Alvina nyelvére, semmi valószínűség nem szól tehát amellett, hogy Szentgyörgyi már akkor ismerte volna Folnesics regényét, amint Balassa hiszi (Bev. 14. l. jegyz.) Csupán 1809-ben említi nevét egyik, már előbb idézett levelében. Ebből a körülményből azt következtetem, hogy Szentgyörgyi Mondolata nem mint eddig hittük 1809-ben, hanem akkor készült, amidőn az Alvina még nem jelent meg, vagy igen kis körben volt ismeretes, 1807-ben. Kölcsy ezen szavai 1814-ben: »Én sokkal ezelőtt láttam egy Mondolatot Debreczenben«-ben² és ezen kijelentése a Feleletben: »Még 1809 körül készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó Hazafi D. Sz.-Györgyi József egy kis munkát, melyet ő Bartzafalvinak szavával Mondolatnak nevezett«³ éppen nem mondanak ellene feltevésünknek.

Az Alvina nyelvének kigúnyolása a Mondolatnak Somogyi Gedeon-

¹ Vö. Gúnyirat a nyelvújítók ellen Irod. Közl. 1901. 182. és Magyar Nyelv 1908: 133. A Magyar Merkurius gunyirata a nyelvújítók ellen.

² Kölcsy Minden Munkái IX: 230 l. és Balassa Bevezetése 11. l.

³ Felelet A' Mondolatra 1815. XI.

tól származó »bővítményei« közé tartozik. Amint Vandza utánzása kirívó Szentgyörgyiné, hasonlóképen szembetűnő Somogyinál Folnesics utánzása. A Zafir Czenczinek bevezetesképpen szóló levél tökéletesen odaillenek az Alvina lapjaira, a szótárban összegyűjtött 1000 szó között 200 Folnesics műhelyéből való; az ő helyesírását teszi nevetségessé a szótár után álló Függelék is. Pellengérre kerül főleg a »nőstényítés«, az *angyalné, őné, szépné, szobászné, szűzné* stb., az *anybeszélet, őszkezel, vigságkörke, dolgozás-ersényke, közönyujság, fehérszemélynédeszka, napzat, görcsileg* stb. folnesicsi észjárás ferde alkotásaival együtt. A Tövisék és Virágokból, a Dayka Életéből s Kazinczy más műveiből vett idézetek, szavak, utánzatok teszik változatossá a Somogyi-féle, Alvinát utánzó Mondolat-bővítményt, amelynek a széphalmi mester ellen irányuló éle is feltűnő. Nagyobb mértékben aknázza ki Somogyi azt a 'nyelvújítók ellen írt s föntidézett Magyar Merkurius-beli levelet is, ezért látszik úgy, mintha Barczafalvi műveit is sűrűn kivonatolta volna. Erre a levélre különben hivatkozik is Somogyi, részleteket idéz a jegyzetek közt belőle. Ezekből a vonatkozásokból is megállapítható, hogy e levél írója nem Szaklányi Zsigmond volt, mint Kazinczy és utána Szily tartották,¹ hanem amint Széll Farkas megállapította (M. Ny. 1908 : 133) Hunyadi Ferenc, túlatiszai ref. püspök.

Somogyi ugyanis a Vezérszó 10. lapján így ír: »Néhai Szaklányi Zsigmond más Vallásbéli Hirdész is, ezen talpszerben bábálkodó kezeivel a' jeget megtörte ugyan — ez előtt darab évvel... írt 's a' Hirmondó által elhíresztelt, mintegy másfél ívnyi Furtsa... Levelében.« Ebből a levélből való az *f* betűs »Halljuk! mit ígér erről eggy *magyarítván Hazafi*« kezdetű jegyzet (21. l.) nemkülönben a *v* betűs is ezen záradékkal: »A' mint a' fentérentett Magyarítván Hazafi Hunyadi Kedves Barátjához írt Levele' utolján. *Lásd Püsp. Él.' 234. l.*« (50. l.) Ez a Püsp. Él. c. munka pedig Tóth Ferencnek 1812-ben megjelent: Túl a' Tiszai Református Püspökök élete c. munkája, amelyből Széll Farkas megállapítását merítette. Itt a 232—34 ll.-on van közölve az a sokat említett levél. Idézteit Somogyi nem is a Merkuriusból, hanem innen vette. S ha meggondoljuk, hogy *ennek a levélnek összeállítása a Debr. Gramm. V-dik Toldalékának* (A Magyar Nyelv Regulái (v. Analogia) ellen tsinált Új Szók 304—332 ll.) *alapos kiaknázásával történt*, s ha még megemlítjük, hogy a Mondolatban Barcafalvi szógyártásainak első, a Magyar Músa 1787. folyamában megjelent verses, gúnyos bírálatából is találunk egy részt lenyomatva,² akkor azt látjuk, hogy a Mondolatban együtt van mindama támadás, ami a neológusokat az ortológusok részéről addig érte vagy érhetette. A Mondolat nagy hatásának ez is egyik rúgója.

Én a Mondolat forrásait a mennyiség szerint, amint benne a kigúnyolt írók nyelve ki van aknázza, a következőképen állítom össze:

¹ Vö. Kazinczy F.: Ujhelyi Gábor' Versei 1813: XXIV: »Illyen tréfát csinála maga magának a' kevés eszt. előtt megholt Nagy-Váradi (későbbben Telegdi) Predikátor Szaklányi Sigmond, a' Magyar Merkuriusnak 1795-diki leveleiben tétetvén le egy hat, igen sűrűn nyomtatott lapú anonymus levelet.« Szily Kazinczy Pandektáiban megtalálta e levél egyetlen fennmaradt példányát l. Irod. Közl. 1901 : 182.

² Vö. Tolnai V. Nyr. 28 : 210.

Szentgyörgyiné: *Vandza, Barcafalvi* (Hunyadi levele alapján), Pethe, Kazinczy.

Somogyinál: *Folnesics, Kazinczy, Barcafalvi* (u. a. levél bővebb kihasználásával), Vandza, Peretsényi Nagy és Berzsényi.

Még egy körülményre akarok itt röviden figyelemzetni, amelyről a Mondolat irodalmában nem igen találtam említést. Folnesics, mint Szemere fent idézett egyik leveléből kitűnik 1811-ben Keszthelyen volt »Leányok professzora.« E város monografiájában¹ sem neve, sem iskolája nincs említve. Folnesicsnak 1815-ben megjelent Winke für weibliche Erziehungs-Anstalten meines Vaterlandes c. beszámolójából azt látjuk, hogy 1814. óta volt leánynevelő intézete Budán, a Várban Uri-u. 33. számú házban A Mondolat Szentgyörgyitől eredő részének keletkezésekor vagy közvetlen előtte tehát ott élt, ahol Ruszek József, Szentgyörgyi egyik buzdítója. Nehéz elképzelni, hogy a vallásos érzelmű tanár és Ruszek egymást ne ismerték volna. Bizonyos, hogy a későbbi keszthelyi apátnak a Mondolat keletkezésében nem csupán az a része volt, amit eddig is neki tulajdonítottunk, hogy buzdított a kiadásra s hogy egy ív korrekturáját is ő végezte, hanem mind Balassa egyik jegyzetében említi is (Bev. 14. l.), hogy ő terelte rá Somogyi figyelmét Folnesicsra, aki »Jámbor szándékait«² bizonyára Keszthelyen is emlegette, s nem támadtatván meg még nyíltan, Alvináját a kor szokása szerint ajándékozgatta. Maga írja ugyanis Kazinczynak 1816-ban Somogyiról szólóban: »én ...nékie, ha már valami szépet akarna, Folnesics Alvináját ajánlottam 's adtam is volt által.« Azt sem tartom lehetetlennek, hogy Folnesics épen a Mondolat miatt hagyta el Keszthelyt, az ortológia egyik melegágyát.³

A Mondolatnak egyik üdvös hatása volt, hogy »a nekibőszült neologismus józanabb útra tért,«⁴ legalább egy darabig, és mint Kazinczy is remélte a Vandzák és Folnesicsok megszeppentek, nem üzték bolondságaikat. Így Folnesics németül kezdett írni, magyar nyelvű többi munkáiban pedig nyoma sincs már a sok *anybeszéletnek, beszéllettudásnak*, vagy ami ortologusnak, neológusnak egyaránt vörös posztó volt, a *nöstényítésnek*. A Philologiai 's grammatikai Gondolatok (Tud. Gyűjt. 1817 : 81) és Észrevételek a Pestalozzismus ellen (u. i.) és Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi (n. i. 44.) már semmiben se nem különbözik nyelviileg a folyóiratnak többi cikkeitől. Fölhagyott törekvéseivel, alkalmasint az Ó és Új Magyar⁵ intéseit is megszívlelve. Sipos ugyanis józan megítélése alá veszi az Alvinát is a Nemzeti Gazda cikkeivel együtt, sőt a 14. részt egészen is idézi, bebizonyítva, hogy ennek mégis minden hibái között fő, és a' többeknek is szülője az idegen nyelv helytelen követése, melyet még a' szavak leírásában is majmolt vala a' jó Író... ha oltalmazni akarja valaki az

¹ Keszthely város monografiája, írta Boncz József. 1896.

² Vö. Békési Emil: Ki írta a Mondolatot? Figyelő 4 : 126. stb. és 130. l. jegyz.

³ Folnesics ugyanis ezt írja az említett, 1815-ben megjelent műve legelején: »Die zweijährige Geschichte der Erziehungs-Anstalt des Verfassers.«

⁴ Fábíán Gábor: Somogyi Gedeon életéről. Figyelő 1 : 15. l.

⁵ Ó és Új Magyar vagy Rövid értekezés, miképpen kelljen az ó magyarsággal az újat egyesíteni? 1816. (Sipos József névtelen munkája.)

előadott írást, állítson-elő az egész országból a' kit tetszik, tsupán tsak egy embert, akár férjfi, akár asszony személj légyen az, ki azt megérti, holott a' Német nyelvet nem tudja» (36. l.). Természetesen kkel a »Nemek szerént való megkülönböztetés« ellen is: »Nem hijjánossága... az, hanem tökéletessége nyelvünknek, hogy a' Nem nélkül való dolgokat, és az Adiectivumokat Nemek szerént meg nem külömbözteti« (34. l.) Nem szóll semmit »annyival inkább gúnyolódva nem« az Alvinának sok »minden igaz magyart nem tsak, hanem az írás és beszéd tzélját tudó és a leirt beszédet... értő embert tetétől fogva talpig felháborító, az illetén emberek eránt néménmű bosszúsággal, a' nemzetre nézve pedig szánakozással bétöltő hibáiról«, csak azt ajánlja az ilyen embereknek, hogy ha nem tudnak ellenállni írásvágyuknak, írjanak németül »Német, nem pedig Magyar szavakkal« (37—8).

Egy évvel később éri aztán Folnesicsot a legkiméletlenebb személyeskedő támadás. »Valóban eszelős lehetett és nem egyébb, a' ki tehén helyébe bikánét, asszony helyébe embernét, őné't s t. e félét irt — mondja Thaisz András a Hazafiui Elmélkedések egyik jegyzetében (Tud. Gyűjt. 1817 : 12 : 30. l.) — a' mi egyébaránt többi munkáiból is kitétszik. Jobb lenne azon Jámbornak Szent János jelenését olvasgatni, mint kifitzamodott lelke undorító, idétlén szülöttjeivel a' tudományos világot diszteleníteni.« A válasz, amelyet Folnesics A Nemek béhozatásáról a' Magyar Nyelvbe címen ugyane folyóiratban adott (1818 : 4 : 132. stb.) gyöngébb és tartózkodóbb érvelésekből áll, mint aminőket Alvinájába szőtt, azonban nagyjában mégis megegyeznek az ott elmondottakkal. Kazinczy nyomán beáll ebben az értekezésében Folnesics is a neológia védőinek sorába; kikelve főleg a nyelvszokás ellen: »Ha valamely új szót nem vesz is mindjárt bé a' Nyelvszokás, semmit sem tesz. Azért Nyelvművelőink meg ne szünjenek új szókkal megkíndlni. Ha elfogadja-e a' szokás a' helyes újjítást, vagy nem, az nem függ magától a' helyesen újjító írótól. Abból, hogy a' szokás még ezt vagy azt az új szót el nem fogadta, éppen nem következik, hogy tehát rossz szó az. Mert sok jó szavaink kihullottak a' szokásból, és sok rosszakat bevett a' szokás. Ez mindent, jót, rosszat be szokott venni. Az Írók szent kötelességök a' rossz nyelvszokást írásaikban megeregulázni, megjobbítani, helyes új szókkal és szóllás-formákkal kínálván meg az olvasó Publicumot. A jövőendő idő, az utóvilág igazságos bíránk lesz, mert livor post fata quiescit.—« Még inkább vallanak Kazinczy és Helmezy hatására következő szavai: »A' nyelvbéli tudatlanság Nyelvrontóknak szidalmazza azokat, kik a' hasonlatosságra formált új szókkal gazdagítják 's tökéletesítik a' Nemzeti Nyelvet. Az okos szócsináló nem csak arra néz, hogy mi van, hanem arra is, mi lehet és minek kell lenni! Grammaticae loqui non est semper latine loqui. Már pedig annyit kell készíteni, behozni a' Nyelvbe, valamennyi szükséges. A' tartózkodás itt vesztesség.« (132—137). Ezen elvi álláspontja mellett főleg szándékának tisztaságát védi ebben az értekezésben az erős személyeskedés ellen s az őné't a szintén új *barátné* analógiájával menti. Sohasem lépett azonban többet a nyelvújítás gyakorlati terére, sőt magyarul sem írt többet.

Folnesics 1818. körül Bécsbe került s itt is halt meg 1823. január 9-én, mint »az Inzszenőr Akadémiában a' Deák Nyelvnek Professora« 42

éves korában.¹ Halálával sem ért azonban véget a nemek behozatalát illető vitatkozás, a gúny halála után is kísérté. 1824-ben jelent meg ugyancsak a Tud. Gyűjt.-ben mintegy feleletül Folnesics értekezésére, válaszára Simon Florent aláírással egy kis cikk, mely (2:55) igen kiméletesen bár, de mégis ellene nyilatkozik az Őné-nek s a nemek behozatalának: »Igen bizonytalan tehát ama némelyektől felkapott Őné, mivel eszerint lehetne formálni minden névmásból asszonyi neműt. Ezt az időre kell bízni.« Ezzel a fejtegetéssel véget is ér a majdnem két évtizedig tartó »felhőborodás, bosszuság,« melyet Folnesics »nőstényítés«-ével felidézett. Az *Új szellemben*² (824.) Maróthy és Nátlynak a nyelvújítás ellen írt, értéktelen vígjátékában emlegetve van ugyan az *őné, tévőné, szűzné, költészné* stb. (27, 49 l.) de ez a vitairat főleg Kazinczy és köre ellen irányult épúgy mint Vido-vich Ágostonnak A magyar neologia rostálgottatása (1826) és Lovász Imrének tartalmas értekezése is A nyelvújítás hibáiról (1836.) amelyek már sem Folnesicsot, sem szerencsétlen igyekezetét nem emlegetik.

Az Alvina hatásán, történetén így végigmenve, az a meggyőződés, hogy e könyvnek a német nyelv rabszolgájává szegődött, szerencsétlen igyekezete sokat ártott a mindig jobban, jobban erősödő nyelvújító mozgalom elvi diadalának, de gyakorlati értékét százat meghaladó új szavával csak emelte. S ha a fordítónak, Folnesicsnak balsikerű törekvésein a kortársak bosszúsága helyett ma már csak mosolyra fakadunk, hőbortnak, megmagyarázhatatlannak még sem tartjuk szerepét nyelvújításunk történetében. A kor, amely a nyugoti kultúra felszívásának egyik erősebb, gyorsabb kora volt, a forrás, amelyből nem épen »dicső« nyomot hagyó igyekezete fakadt, s amely kora nagy nyelv művészeinek lelkét, tollát is hajtotta — nyelvünk »kipallérozásának« őszinte vágya enyhíthetik tévedéseinek nagy mértékét. Legalább ennyi elismerés nyelvünk reformátorai között őt is megilleti.³

¹ L. Hazai Tudósítások 1823. 1:12.

² Új szellem vagy is Újmagyarok utja Helikonra. M. és N. Szeged 1824.

³ Érdemes volna Folnesics Lajossal, mint pedagógussal is foglalkozni; Winke c. könyvecskéje, melyben intézetének tanulmányi rendjét, metodikáját adja, sok modern pedagógiai eszme csíráját tartalmazza. Menyire áthatotta mint nevelőt is »a hazanyelv szeretete,« amelyből »prodigiosus szándékai« és Alvinájának nyelve is takadt, élénken kitűnik a Winke e pár sorából is: »Dass der Magyar in seiner Fortbildung nicht vernachlässigt werden darf, sondern zum Wohl des Staates fortgebildet, und zwar in seiner magyarischen Muttersprache fortgebildet werden muss, das wird kein Menschenfreund, kein Staatsmann, kein Patriot läugnen. Wollt Ihr Vaterlandsiebe in das Gemüth der zarten Jugend einpflanzen, o so vernachlässigt die Kultur der Vaterlandssprache nicht, und lasst sie vorzüglich der weiblichen Jugend gründlich vortragen, denn aus den Mädchen können einst Mutter werden, und diese werden dann die Liebe zum Vaterlande durch Milch und Sprache, auf Kinder und Kindeskind, bis auf die spätesten Generationen, weiter fortpflanzen, und so unsere National Würde erhalten.« A nemzeti nőnevelés szükségességének sokszor hangoztatott egyik alapelve világosan kifejezve már 1815-ben.

SZEMÉLYRAGOS HATÁROZÓK.

Irta Kovács Márton.

A birtokos személyragok használata a magyarnak, mint a legtöbb urálfaltaji nyelvnek jellemző sajátja. S a rendes birtokviszonyon kívül sok más esetben sajátos szerepük van különféle kifejezőmódokban, főleg a birtokviszonynak elhomályosodása s aztán analógiás terjeszkedés következtében (vö. Istentelen legye, Nyr. 40. k.). Ezúttal a személyragos határozókról kívánok szólni, még pedig nem azokról, amelyekben világos a vonatkozás, mint pl. *előttem, veled, várnia, mentünkben, menvéjük* stb., hanem amelyeknek a személyragban kifejezett vonatkozása többé-kevésbé elhomályosodott, néha elfelejtődött, úgyhogy pl. *minapában* mellett azt is mondják: *a minapákban*, s a *korán* határozót így fokozzuk: *korábban*, holott *kor-á-n* eredetileg a. m. a maga korán, a maga idején. Ezekből is összeállított már egy csomót harminc évvel ezelőtt Simonyi Zs, Nyr. 9: 467, s az ott idézetteket is föl vesszük az itt következő felsorolásba.

Legtöbb példánkban idő- és módhatározóval találkozunk, ritkábban fordulnak elő a hely- és állapothatározók.

1. Helyhatározók. *Széliben, hosszában, közeliben*, ezekben még elég világos a vonatkozás, és pl. ha azt mondom, hogy az udvar széliben tíz lépés és hosszában húsz lépés, világos, hogy az udvar széliről, vagyis szélességéről, és hosszáról van szó. A *széltiben, széltében* alak már keveredés útján állt elő (*szélt* NySz. vagyis *szét* × *széliben*), s ebben már elhomályosodik a személyrag jelentése; vö. Éjjeli varjuk így járnak széltében (Zrinyi, NySz.). Azok bizony elterjedtek az falukra széltiben (Bercsényi Lev. stb. NySz.).¹ — *Közeliben* a népnyelvben már sokszor csak a. m. közelben, s még inkább a különös *közeletibe* alak (vö. MTsz.): »valahun itt közeletibe« (Simonyi MHat. 2: 342). Egy olasz úr, kinek ott *közeliben* [így] állott a selyemgyára (Földr. Közl. 17: 298). — Az *után* névutó *á*-ja is személyrag volt, l. Simonyi: MHat.

2. Időhatározók. *Virradtakor, virradtára* a. m. a nap virradtakor, a nap virradtára, vö. szól a kakas virradtára (Abafi: Göcs. népd. 3), virradtat sem várnám (Gyöngy. MV. 2: 172), sőt pusztá személyraggal is: »viratta kezdett villámlani« (Szék. MTsz.); l. még NySz: virradta, virradtaig, virradtakor. Hogy *este* is a nap-este rövidítése-e, az vitás kérdés. [Vö. még *rántotta* e h. tojás-rántotta.] — *Idején és korán* tkp. a. m. a maga idején, a kellő idején; a régi nyelvben így is: idején-korán, ideje-korán, jó korán, kellete korán, idején koránt, ideje koránt (l. NySz.); vö. még *annak idején, annak idejekor* (Faludi 49), *annak idejében* (Dug. Etelka.) De már a 17. század elejétől kezdve elhomályosult bennük a vonatkozás és így fokozták: *idejébben* (NySz.), *korábban*, mint *későn: később*; továbbá *ideintén* NySz. Gyakrán Nyr. 9: 467, *gyakorán* NySz. (ritkán analógiájára?). — *Néha napján* (már a 17. s 18. száz. NySz., így KisfS. stb.) és *soha napján* (már 16. száz. vég. NySz.),² birtokviszony értelme nélkül, nyilván a szent György

¹ Vö. még *széltére*, melyet a latívus **szélté* bővüléséből magyarázott Simonyi Nyr. 6: 198, — továbbá *hosszatjába, hosszadába* MTsz.

² Vö. ném. *Nimmermehrstag* (St. *Nimmerstag* 16. száz., Bobertag: 400 Schwänke 201.) Faludi azt is írja: *hamar napján* (282). — *A szerk.*

napján, husvét napján stb. analógiájára. -- *Elein*: antiquitus, quondam MA. (mintegy 'az idő v. időszak' elején). Vissegrád város, hol elein lakóhelyek volt a m. királyoknak (Heltai). Elején érő gyümölcs (azaz nyár elején; stb. NySz.). Innen ezek a képzések: *eleinte*, *eleintén*, *eleint*, *eleinden* stb. NySz., *eleinteken*, *eleintebben* MTsz. — *Utójára*, *végte* (erről l. Nyr. 6 : 198, 7 : 97).¹ *Másodjára* Odysseust pillantá meg (Csengeri: Ilias 38). *Harmadjára* Aiaist pillantá meg (uo. 29). — *Nyárára*, *télire* ma egyszerűen a. m. nyárra, télre (Aradon, Makón: *télre*). Így még: *tavaszára* KistiS., *őszire* Gyarm. Nyelv. m.),² *hajnalára* Népk. gy. (ezek Sim. MHat. 1 : 127. idézve.) *Mikorára*, *akkorára* (l. MHat. uo.). — *Mind ez koráig*: usque nunc (Kesztk. 177.) Azkit én tetőled mind ez koráiglan kértem (GömK. 247.) Én voltam tenéked ekkoráig a te büszkeséged (Pet. A vén zászl.).

De legtöbb van *-ban ben* raggal, s köztük első helyen áll a *hamarjában* és sok társa.³ *Hamarjában* a 17-ik század óta van kimutatva (Zrinyinél és Petőfinél *hamarján* is van, rímbe); a régi nyelvben *hamarját futni* és *hamarját ugrani* a. m. versenyt futni vagy ugrani, sőt *hamarja* jelzőül is előfordul: hamarja lépéssel, hamarja nyíl stb. (NySz.) A népnyelvben így is: *hamariba*, *hamarédon* (MHat. 2 : 355). — *Hevenyében* (és *hevenyén*, *hevenyében*) a 17. század óta, régebben egyszerűen *heven*, mint *melegében* helyett *melegen*, pl. »serényen, heven hozzáfog«, »azonnal elolvasta, melegen reá a szomszédba ment tanácsot kérni, mitévő légyen« (mindezek a NySz.-ban). A népnyelvben ilyen változatok is: *heventibe*, *hevendibe* (MTsz.); »heventében orvosolni a sebet« (1810-ből idézve Nyr. 3 : 410). Más raggal: Asztalt is terített, csak úgy *hevenyéből* (Arany: Toldi 4 : 10). *Iziben*, *izibe*: 'cito, illico', a kódexek korától kezdve; vö. »izibe minden jó: omnia tempus habent« PP, azaz a maga idejében (NySz.). *Egyszeribe* (MHat. 2 : 356), Makón: *egyszerébe*, a 18. században így fordul elő: *egy szerben* (NySz.) — Ezeknek az analógiájára keletkezett: a) *hirtelenében* (a NySz.-ban csak: *hirtelenben*), vö. Egyébbel nem szolgálhatunk most egyhirtelenjiben (Kriza Vadr.; 255), és b) *rögtönében*, Vajda J. (MHat. 2 : 356). *Sebtében* (sokszor így írva: *septében*, talán a *röptében* anal., kb. 1600 óta) e h. *sebesen*. — Ismét más kifejezéscsoport: *minapában* (NySz. csak a 17. század óta, de sokkal régiebbnek kell lenni, mert különben *minapjában* volna), de ilyen különös alakban is: *minapéban* (GKat.) és a *minapéba* (Bihar m. Nyr. 9 : 558), továbbá *minapákban* Nyr. 8 : 68, a *minapékbán* (Hegyalja, MTsz.); *minapiban* (16--18. sz. NySz.). Ugyanazt jelenti a régi nyelvben előforduló *újonában*, *újontában* (és *újonta* NySz.), vö. *recens*, *neulich*. Ide tartozik: *hajdanában* (17. száz.) és *mostanában* (ez már a kódexek kora óta). *Eleventébe* és *elevente* a kódexek nyelvében a. m. életében (NySz.). *Füventibe* a Székelyföldön a. m. zsenge korában, mikor még zöld a vetés (máshol *fűjenten*, MTsz.).

Nem kételkedem benne, hogy ezek mind a személyragos alakból indultak ki, noha némelyikben — mint *egyszeribe*, *melegibe* — a melléknév-

¹ Különös ez: E gonosz dolgoknak járj mindjárt *végte* (a 18. századi Eszter-drámában) e h. *végére*.

² A Jászágban ezt is hallani: *tavasszalába*, *összelébe*.

³ Vö. Babics, Nyr. 10 : 15: »Iziben, sebtiben, szőrin-szálán stb. csupa fölösleges birtokjelzések.«

képző *i*-t is lehet látni, sőt mélyhangúság esetén csak azt láthatjuk benne, pl. *minapiban*, *múltiban*, *akkoriban*, és itt-ott *harmadszoriban*, *hajdaniban* (l. Simonyi: MHat. 1 : 63). Emezek alkalmasint csak azért keletkeztek, mert az előbbieket *i*-jében nagyrészt elhomályosult a birtokviszony képze. S csakugyan, még olyan vidéken is (értésülésem szerint Szabolcsban), ahol a személyragot még hosszú *i*-nek ejtik, *kezíbe*, *végíre* stb., röviden ejtik az ilyeneket: *egyszeribe*, *sebtibe*. De ez is csak annyit bizonyít, hogy elhomályosult bennük a személyrag értéke.

Élénken érezzük még a személyragot az ilyenekben: »egyszer *napjába*« (azaz egyszer naponként, minden nap egyszer), *hetibe* kétszer, *ezeribe* egyszer (l. MHat. 1 : 63). Napjában három idékben imádkozik: *tribus temporibus per diem orat* (BécsiK, l. NySz.: napjában). -- Vö. még *nyíhájába* vagyis néhájában (Nyr. 9 : 559). Ha ideje akadt, az öreggel *egyszer egy hetében* ájtott a kompon (Vas G. Régi jó idők).

3. Állapothatározók. Mikor *forrójában* vagyon fajtalanágunk (Fal. 48, [az olasz eredetiben: *nell istesso ardore della nostra libidine*]). Vörös bor, tűznél megforralva s *forrójában* bekapva (Jók. Rab Ráby). Vö. A vére *forróba* vagyon (PP. NySz). Amazt az irigység *forrója* emésztí (Csúzi stb. NySz). Lépes méz a kasbul *frissiben* lemetszve (Arany TSz. 1 : 13). A népnyelvből így is: *fristibe* (MTsz.). *Pusztájába* maradt a szőlő (Gyarm. Nyelvm. 2 : 20). *Bitangjába* lelte, gazdájához hajtja (Arany: Az első lopás). A szemérmert *bitangjára* eresztették: *pudicitiam in propatulo habere* (Csengeri J., MTanügy 1880. 515). Vö. Luther a bibliának olvasását *szabadjában* hagyta (Pázm. NySz). Szabadjában futhat minden gonoszra (Sallai stb. uo.). — »Ülj szépen, míg a *javán* vagy: ülj nyugton, ha bajt nem akarsz« (Nyr. 2 : 183). Siess haza, mert az anyánk a *súlyán* van (MTsz.) Suján fogta a hideg (uo). Vö. Kd mindenkör *az dolognak súlyán* nincsen itt (LevT. 2. k.). *Fogytán* a kenyér. — *Párjával*, *hármásával* stb. l. MHat. 1 : 368--9.

4. Módhatározók. Simonyi MHat. 1 : 93—5. más *-ben*-ragos módhatározók közt ezeket a személyragosakat említi és idézetekkel is megvilágítja: *valójában* (*isten igazában*), *tettében*, *javában*; *vaktában*, *véletlenében*, *bolondjában*; *felében*, *harmadában*; — *hirtelenében*, *hevenyében*, *melegében*, *hamarjában*, *sebtiben*, *röptében* (»mindezek egyúttal időhatározók«); *folytában*, *egy folytában*, *egy végtiben*; *hijában*, *hiába*; *ügyibe* 'helyesen, ügyesen' (Szék.). — Ide tartoznak még: *bizonyában*, *bizonyába*, *bizonyával*, *bizonyára*, mindezek már a kódexek kora óta előfordulnak, de ma már csak az utolsó szokásos; *lassadjában* (CzF. a lassan-lassan cikkben), *lassadjába*, *lassadjával* (MTsz.); *merőjibe* 'merőben' és 'nyomban' (Szék., MTsz.: merő); *sorjában*, *rendében* (KisS. Bold. szer. 1. én., vö. annak rendi szerint), *egy hujjában* 'egy folytában' (MTsz.); *csenkájába* 'félbe, hiányosan' (uo.) — A *vaktában* alakhoz megjegyzem, hogy kb. 1700-ig kivétel nélkül ezt az eredetibb alakot olvassuk: *vakjában*, l. NySz.; így még később is Faludinál: *vakjába* 297, *vakjában* 600, sőt még ma is pl. a losonci népnyelvből.

Másféle személyragos módhatározók: *igazán* (vö. *isten igazában*, *valójában* stb. és »*hamisán*« Lehr: Toldi 293) *magyarán* (vö. *magyar-á-z!*), *csinján*, *rendén*, *könnyedén*, »*szépedén*, *lassadján*« Nyr. 1 : 378; *hián*, *hiánab-*

ban 'hiányosan' (Nyr. 2 : 183, 3 : 450);¹ — *jobbára, többire* 'többnyire', *nagyobbára, inkábbbára*, mindezek kb. 1600 óta a NySz-ban (az utolsó Kazinczynál is, Diogenes 27, a második pedig a székelységben, MTsz.); *jobbadára* (Hegyalja MHat. 2 : 366) és *jobbadán; fogytúra* NySz.; — *nagyjából, feliből* (l. MHat. 1 : 95); -- *voltaképpen, semmi letteképpen* stb. (l. MTsz : lét).

Érdekes, hogy régebben a *nélkül* névutó mellett sokszor szerepelt a személyrag, mikor mai irodalmi nyelvünk nem használja, legtöbbször ebben a két kifejezésben: *oka nélkül* 'ok nélkül' és *száma nélkül* 'szám-talanszor'. Pl. Az úristen titeket munkanélkül eléltet és ad tinektek folyóvizeket és kútfejeket, kiből *mu[n]kátoknélkül* egyetek és igyatok (Virg. 51). Minden oka nélkül nyomorgatta (LevT. 1 : 128). Nem oka nélkül feddette meg őket (Zvon. Post. 1 : 826, így még NySz. *ok* Szól.). Szent István száma nélkül való szerzeteseknek klastromokat építtetett (Tarnóczi: Szentség 3). Nem egy végső vacsorán, hanem száma nélkül maga Jézus volt József ölében (Csúzi: Síp 77, így a mai népnyelvből is Nyr. 2 : 277, l. még NySz. *szám* Szól.). A sanyarú csaták között nem maradt *sebe nélkül* az apród (Dug. Szerecs. 1 : 104). Egy fa felnőtt *töve nélkül*, madár rászáll *szárnya nélkül*, meg is eszi *száj nélkül* (szája nélkül? találós mese, MNyszet 1 : 373).

SZÓREND ÉS RITMUS.

Irta Behaghel Ottó.²

Vannak nyelvek, amelyekben a szórendnek szigorúan szabott törvényei vannak, ilyen p. a mai francia; más nyelvek, mint p. a klasszikus latin, a szavak rendje dolgában nagy szabadságot adnak. Közép helyet foglalnak el az olyan nyelvek, mint a német, amelyekben vannak szigorú szórendi törvények, de bizonyos tekintetben mégis szabadság uralkodik. P. szabály az, hogy a dativus megelőzi az akkuzatívust: *bring dem Vater den Mantel!* — De egyaránt mondhatom: *als er von seiner langen Reise zurückgekommen war*, vagy: *als er zurückgekommen war von seiner langen Reise*. — Az ilyen nyelv, mint a német, különösen alkalmas arra, hogy benne azon okokat vizsgáljuk, amelyek a szavak sorrendjére hatással vannak.

Kétségtelen, hogy a szórend első sorban a szavak mondatbeli viszonyától függ, de azt is meg lehet állapítani, hogy némely szórendi saját-ságot ritmusra való törekvés magyaráz meg. John Ries a Beowulf szórendi törvényeit vizsgálva megállapította, hogy az ige a főmondatban mindig második helyen, a mellékmondatban pedig a mondat végén áll; azt is ki-

¹ Lehr szerint (uo.) *szomorán, aprán, lassán, méltán, sanyarón* szintén mind oly alak, mint ezek a személyragos *igazán, magyarán-félék*. Igen, de csak fölszínesen tekintve. Hisz amazoknak a töszava nem *szomor, apr, lass, mélt, sanyar*. Itt az *á* vagy egy-egy *ó* képzőnek alakváltozata vagy egyértékese (vö. *apró, méltó*), vagy pedig *óá* összevonásából keletkezhetett, e h. *szomoróan, *lassóan, sanyaróan*. (Van ugyan *szomorván* NySz. és *szomorúan* Mikes, Nyr. 9 : 467, de ezek már keveredett alakok: *szomorvan (?) v. *szomorúan* × *szomorán*.)

² Az emlékfüzetünkben közölt német nyelvű cikk kivonata.

mutatta, hogy ezt a szórendi különbséget a mondat végének ritmikus formálására való törekvés okozta. Ez a szempont a közép felnémetben is érvényesül: itt is állandóan megfigyelhető az a hajlandóság, hogy a mondat végén nyomatékos szavak legyenek és szintelen szavak oda ne kerüljenek.

Ilyen szintelen, nyomatéktalan szavak különösen azóta kerülhettek gyakran a mellékmondat végére, amióta az egyszerű *gieng*, *gab*-féle igealakok mellett a *gegangen war*, *gegeben hatte*-féle összetett alakok nagyobb uralomra jutottak. A középkori költőknél és íróknál megfigyelhetni, hogy a hangsúlytalan igenevet igyekeznek a mondat végétől távol tartani.

Ugyancsak a ritmussal függ össze az a német szórendi sajátosság, hogy a terjedelmesebb mondatrész nem előzi meg a rövidebbet. Különösen áll ez az egyenrangú mondatrészekre: *Gold und edles Gestein*; *mutlos und ohne Hoffnung*. Tapasztalhatni ezt olyan mondatrészeknél is, melyek közül egyik a másikat meghatározza; azt mondják: *Goethes Gedichte*, de: *die Gedichte des jugendlichen Goethe*. Az a törekvés, hogy a mondat vége nyomatékos legyen és a terjedelmes mondatrész a rövidebb elé ne kerüljön, elszakítja egymástól a szorosan összetartozó mondatelemeket: *wenn der Mittag kam und der Abend: mit des hertzogen hilfe von Lutringen*.

Ez a nagy mozgékonyság, mely a szórendet alája rendeli a ritmusnak, a 15. század második felétől fogva egyre kisebb lesz. Ebben nagy része van a latin nyelv hatásának is. A latin nyelv hatalmának erősödésével egy időben kezd a kancellária nyelve is nagyobb erőre kapni, aztán kialakul az irodalmi nyelv, feltalálják a könyvnyomtatást. Mind többet írnak és olvasnak, az élő beszéd helyébe egyre nagyobb mértékben lép a holt betű s így természetes, hogy a ritmusérzék meggyengül és a szórend mozgékonyságát a merev törvényszerűség váltja fel.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Irta Simonyi Zsigmond.

Csüvelködik, *csövelködik* előfordul két helyen a Sándor-kódexben. Szarvas a NySz.-ban a *cső* származékai közé sorolta be s ezt a jelentést tulajdonítja neki: *surrigor*, *sich aufbäumen*, vagyis ágaskodik. Ezt a jelentést is bajos a *cső* fogalmából magyarázni, de azonfölül más jelentést is olvashatunk ki abból a két mondatból: »Az egeerek ket első labokkal az polcz felee felűuelködnek.« »Az egeerek mikorth az polczra fel akarnak menny az keeth utolso labokra alnak: az keeth első labokkal fel cöuelködnek.« Úgy is érthetjük ezt, hogy felkapaszkodnak, fölcsimpaszkodnak. Akkor pedig ennek az igének változatát láthatjuk ebben a gömöri kifejezésben: »*Csühenkezik*: csüng . . . nem annyira karjaival, mint inkább a teste előrészével tartózkodik az illető valamin, s a lába lecsüng. Pista a szekéren csühenkezik.« (Nyr. 17 : 417). — Nem tudom, miért maradhatott ki ez az érdekes kifejezés a MTsz.-ból.

Gyal, *el-gyal*: *obstupefacio*, *erstarren machen*. Ezt az igét Szarvas G. a köv. idézet alapján vette föl: Az melegseg az *el gyalatot* tagokat meg indita: *calor stupentia membra commovit* (Forró: Curt. 464). Ez azonban

törlendő címszó, mert az idézetben nem *gyal*-igének szenvedő igenevét kell látnunk, hanem a műveltető *gyalat* igét, mely csak alakváltozata a *gyalut* igének; mindakettőnek alapszava: *gyaluszik*, *el-gyaluszik* 'elzsibbaszt' s ebből *gyalit* műveltető is van a népnyelvben (l. MTsz. és Zolnai Nyr. 21 : 9).

It. Az *ét* és *it* főnév étel ital értelmében a régiségben s a népnél elég gyakori, de kivétel nélkül személyraggal fordul elő: *éte*, *íta*, *étünk itünk* stb., l. NySz. és MTsz. Tudtomra csak a Sylvesternél s egyes nyelvjárásainkban előforduló *husét* 'husvét' tesz kivételt. Van azonban egy eddig föl nem ismert egyszerű és ragtalan *it*, de megőrzött tövégi magánhangzóval, a Tihanyi alapító oklevélben, tehát legrégibb nyelvemlékünkben, az az *itu*, melyet Szamota István a megfajtatlan szók közt említ. Az egész kifejezés, melyben ez ott előfordul, így hangzik: Incipit terminus a *sar feu eri iturea*. Ez kétségkívül a. m. a sárfőéri *itu* vagyis itató + reá; *itu* a későbbi *it* főnév régibb hangalakja.

Pippárna? Szarvas G. három *pip* szót vett föl, a harmadikat ilyen jelentéssel és idézettel: »ornatus, ornamentum, elegantia SI. [schmuck, eleganz]. Zent Aduiga azzon jollehet ő ag'a nômössen megy čenaltatic vala, soha semmi pipparnara nem fezik vala (NádK. 540.)« Az ilyen jelentésű *pip* szót SI. alkalmasint csak a *pípes*, *pípeskedik* szóból következett ki, a NádK-beli összetétel pedig bizonyosan a. m. *píh-párna* vagyis pehelypárna, pihés párna, vö. »a párna *pihes*« Com. Jan. 112; linamentum: *pih kéro* a sebben MA., C-ban *pik kéro*, épúgy mint amott a *píh-párna* helyett *pippárna*. (*Píh*-re több példa NySz.; *pih*, *pí*, *pihi* l. MTsz. *pehely*.)

Szalmatűz. Tolnai V. a Nyr. 25. k-ben közölt szólásmagyarázataiban csak Kisfaludy S. Hattyudalából és Széchenyi Istvántól idézi. A NySz.-ban már Haller János Paizsából is idézve van, de jóval régibb nyelvemlékben is előfordul, a Balassa Menyhért árultatásában (IV.): »Ha arany és kazdagság kell, azt jámbor szokta találni; a lator ha talál is szalmatűz; ma ha vagyon, holnap nincs.« (Vö. Böszörményi S. A Balassa Comoediáról 1909. 54.)

»*Szevedéz* [*széledéz*?]: dissipor, sich zerstreuen.« Csak egy idézet van Forró Curtiusából, s ott »*szevedezni*« a latin eredeti 'vagari' szavának felel meg. A jelentés tehát kétségtelen, de a szó nem fordul elő semmiféle szótárunkban, mint már 1878-ban megjegyeztem, mikor Belényesi Gábor népies kifejezései közül idéztem a *szévedez* igét (Nyr. 7 : 170). Bizonyára így kell olvasnunk Forró szavát is. Hasonló jelentéssel fordul elő *szélledőzik* egy alföldi közlésben: »szélledőzik mint a rossz kotló« (Nyr. 5 : 417). A két szó úgy látszik eredetileg azonos, s az a közös hangalak is előfordul, amelyből mind a kettő fejlődött: »Látva a falubeliek, hogy nyelvet nem tudva csak másodmagammal *szélvedezek* ott« (Kem. Élet. 72, NySz.) Ugyanezt jelenti a régibb nyelvben *szélled* (*széllyed*, *elszélledik*, *elszélhedik*) és *szélleg*, l. NySz.

Töv-, *töv-ik*. Igen kevés adatot ismerünk erre az érdekes igére, mely szúrást és fúródást jelent, s melynek származéka a *tű* főnév: **tövő* = szúró (l. Nyr. 21 : 195, 32 : 353 és 33 : 152, MNy. 7 : 267, 369, NyK. 41 : 378, TMNy. 330). Az igét megtaláljuk Pesti Gábornál Lukács ev. 1 : 66. »Es mynnyayan kyk hallyak wala zyuekbe *tewyk* wala mondwan« = et posuerunt omnes qui

audierant in corde suo. Más magyar fordításokban így van: az ő szívökbbe *veték* (MünchK), az ő szívökbbe *elrejték* (Kár.) stb. »Szívökbbe *tövik* vala« metafora s a. m. szívökbbe vésik, de *tövik* tulajdonkép a. m. szúrják. Nem lehetetlen, hogy itt a visszaható íkes alak egyes számát alkalmazta az író, ilyenféle észjárással: szívökbbe fúródik, vésődik mindnyájuknak (a mondat-szerkezetre nézve vö. az ilyen régi mondatokat: »mindnyájan haragunkba vagy«, »nékem és ezeknek mindnyájan urunk vagy«, l. MHat. 1 : 216).

APRÓ NYELVEMLÉKEK.

I. A méhekről.

Mocsi Vida Gergely 1713-ban írt imádságos könyvének 208. lapjától a 225-dik lapig érdekes följegyzések találhatók a méhekről. Nem állíthatom, hogy a méhtenyésztesre vonatkozó eme tanácsok a jelzett 1713-dik évben kerültek a könyvecskébe, de a tanácsok stílusa, helyesírása mégis azt mutatja, hogy a 18. századból valók. A szenvedélyes méhészt rövid pár sorban foglalja össze mondanivalóját, de eme rövid útmutatás mégis elegendő ahhoz, hogy a méhekkal foglalkozó megjegyezze magának a méhtenyésztesre vonatkozó legszükségesebb adatokat.

A hold változataiban, a szerencsés és szerencsétlen napok megválasztásában és a planéták jelentőségében való babonás hit és meggyőződés vezeti a dajkálkodó méhészt kedves foglalkozásában. Sorra szedi az évnek, a hónapnak, a hétnek azon napjait, amelyeken legalkalmasabb a »méhekkal dajkálkodni«. »Szép rendel megtanít,« hogy milyen füvek legalkalmasabbak a méhek táplálására: citromfű, rajfű, fejröröm, olaszkapor, méhfű, üröm, lómenta, kakukfű, sárkelep és köménymag. Megadja a méhek téli táplálására való receptjét is. A méhek különféle betegségeire is tud babonás orvosságokkal szolgálni. »Hogy a méheknek legyen mit inniok, egy keskeny vállutskát tarts alattok, és minden reggel belé huggyal, mikor fel kelsz.«

Ezen megjegyzések kapcsán érdekes régi, vagy népies szólások kötik le figyelmünket: *méj* (= méh), *ne szárazd* (= szárítsd), *magok bírók* (= önmegtagadók), *egymáshoz vendégségben járók*, *imitt amott hijában mulatozók* (= elmaradók), *tsináld bé jól a fenekit, gonoszal* (= gonosz napon), *a természetnek után* (= útján), *takarítóssabb* (= gyűjtőbb), *fotyogó édes körtvély, fekete hályog tseresznye, malosa szőlő, ne féjtsed* (= féltsed), *hétképen* (= hétféleképen), *nem fiyulhat* (= fiasodhatik), *tsapi egy jó marok mákot közikbe*. Más kifejezések, mint: *mikor ki mégyen kereskedni* (= virágport keresni), *a méht pedig igen szereti arra a virágra szállani*, *nincs méze a kívül kitelejen*, *ugyan a több napokon is, de jó lelken ismértei szerént, akár miből lött légyen az, ki mellyik mellyikre való, ha a méreg miatt meg vesztettek legyenek is, fogd be a mint szereted* (= ahogy akarod), érdekes példák a régi magyar nyelv szóvonzatára.

Egyébként az egész kis tanácsgyűjtemény a maga eredetiségében a következőképen hangzik:

(208.) *A Méhekről.* A' hol Méheket akarsz tartani, ott ne légyen fejr Öröm, mert onnan el szaladnak, és másuva szok[na]jk; Czitrom vagy raj-fűvet ültess a' Méhes kertbe, mert azt szeretik a' Méhek.

Hogy a' kosártól el ne szokjanak Végy Olasz kaprot tővestől törd őszve, dörgöld meg jól véle a kast belől, az után ugy vedd belé a' rajt, soha osztán belőle el nem szoknak mert azt a füvet igen szeretik; Czitrom füvet törj meg, azzal is akképen cselekedjél, meg maradhat.

Méhek[ne]k kertekben igen káros, ha engeded üröm[ne]k nőni, (209) mert el szokik onnét, mivel nagy ellensége; Olasz kaprot, czitrom füvet jo tartani a' méhes kertben, mert azt igen szeretik és szaporodnak is tőle; a' hol pedig dohánt szoktak vetni, nem igen szaporodhatik, ha egy méj különíve [? A szerk.] leszen is tőle, mert a méh ha a virágára száll mikor ki mégyen kereskedni, mingyárt meg döglük tőle, a méh pedig igen szereti arra a' virágra szállani.

Ha szegény a' méh, hogy nincsen annyi méze a kívül annyi ki teletlyen, főzz aszszu (210) szilvát mézes vízbe, tegyed tálba, és tálastól tedd a kosárba vagy alája, hadd álljon alatta, míg a méh mézet magának kereshet, nem árt rá vigyázni, hogy el ne fodjon a szilva ha pedig el fogy ismét főzz mást, és tedd alája, így a méz is meg marad és meg sem ölöd kevés méziért. Így is meg lehet: Süss egy tyúkot, de ne szárazd igen el, és meg ne sózd, aztis tedd tálba a kosár alá, úgy is kitelel a Méh.

Első és leg nagyobb mód a vagy ugyan mesterség a Méhészkedésben, és a tavaszi (211) ki rakásban és ki bocsátásban, idejére és módjára nézve ha meg akarod tudni majd szép rendel meg tanítlak. Igaz és tiszta Tudomány ha meg fogod becsülni.

A Szent György havának első hetiben szerdán vagy csütörtökön bocsásd ki, ki bocsáthatod ugyan a' több napokon is, szép tiszta és csendes időben a' Hónak akar melyik részén, de nem használsz véle, mert a' mint a' Philosophusok tartják: Omnis actus fieri debet sub suo Planeta (212), inque ipsius hora propria. Si dimiseris apes sub Luna [hétfőn], mindenkor benn ülök, aluvok, tunyák, betegek, annak felette lopók is lesznek.

Ha Kedden. Veszekedők, háborgók, marakodók és irigyek.

Ha Szerdán. Erősek, kemények, győzedelmeskedők, kereskedők, serények, jó kedvűek, egészségesek, nyughatatlanok, szaporodok, tiszták lesznek.

Ha Csütörtökön. Egitők (213.) munkások, szelídek, jámborok és magok bírók.

Ha Pénteken. Bátorságosok, szerelmeskedők, egymáshoz vendégségben járók, imitt amott híjában mulatozók lesznek.

Ha Szombaton. Kedvetlenek, erőtlének, gonosz kedvűek, szűzek, meddők, mérgesek és magok[na]k valók lesz[ne]k.

Ha látod hogy ez hat napok között nintsen kettőnél több s jobb.

Minek utánna azért ki rakod a méheket, keress igen erős tiszta ízű édes bort, fordítsd fel (214) a kast, tisztogasd meg szépen; és párold meg borral a' szádból minden lépét, az után ismét fenyő szurokkal füstöld meg jól az után tsináld bé jól a fenekit, vagy a száját ugy bocsásd ki.

Gonoszal is ki bocsáthatod de jó lelkem ismereti szerént nem adok arra tanácsot.

Mikor azért ki eresztet a Méheket legelső tisztet is a' legyen, hogy a' dugóját a ki a' szájában telet akár miből lött legyen az, azt el ne vessed (215) a mint némelyek tsak el vetik, hanem meg jegyezd ki melyik melyikre való, és madzaggal kösd azokat a tetejére, hogy a méh el ne mehessen.

No immár ha azt akarod hogy a' Méhek jámborok legyenek, Csütörtökön botsásd ki a' tiszta fehér juh gyapján, meg mosd a' gyapjat fővennyel, meg dörgöld a motskától szárazon. Miképen a farkas gége igen hathatos es bizonyos a gonoszságban és (216) predálásban, ugy ellenben a' természetnek után bizonyos ez is a jámborságban. Mindazonáltal ne irtozzál a' haragos méhtől, mert mindenkor jobb a' jámbornál mert annyival erősebb.

Kend meg a köpünek avagy a kasnak száját körös környül juh téjjel, ne féjj hogy meg tsipjenek.

Hogy a Méhek haragosok legyenek új veres posztón botsásd ki, de nem Csütörtökön hanem Szerdán, ha meg kened kakas verrel a' posztót (217) s ugy vonod a küpü szájára annál gonoszabb lészen és jobb: ha hangya tojással kened meg, még annál is kegyetlenebb lészen, jobb is, mert erősebb, szaporodóbb, takarítósb, messzebb járó, gyűjtőbb, munkásabb mint a hangya.

Ebberis áll elsőben a Méhek[ne]k igazgatása, kiváltképen t. i. a' ki botsátásban, annak utánna a borral való tápláltatásban, minden veszedelmes állapottyokban, akar himlősök akár metelyesek, (218) akar pókosok, pard-sosok (!) pókhálósok, sőt ha a méreg miatt meg veszettek legyenek is, meggyógyulnak ha serrel, borral, gyakran tápláld, mert a' jobban meg vidámitja erősíti, gyógyítja, serénnyé teszi őket.

Hogy a Méhek a' helyet szeressék: Egy keskeny vallutskát tarts alattok, és minden reggel belé huggyal, mikor fel kelsz, hogy legyen mit inniok, azt ők szeretik.

A Méhek előtt leg kedvesebbek ezek: az igen megért édes asszú- (219) szilva, fityogó édes körtvély, fekete hájog tseresznye, piros föld-eper, tsinált aszszú szőlő, malosa szőlő.

A Füvek között ezek legjobbak: Méh fü, üröm ló menta, kakuk fű, sár kelep, kivált a kömény mag.

Ha a' Méhek nem szaporodnak, a méz ürül, egy keszkenyőbe hozz hangyát, mindenik alá egy egy marokkal tégy, vagy [úgy?] mind fészkes-től bőségesen és szaporítanak.

Hogy (220) idején szaporítsanak, Husvét tájban, futtasd meg ama nagy hangyával, még Pünkösöd előtt el kezdi a rajzást és bőségesen rajzolnak [?], mind kis Aszszony napig akkor szedd ki az Anya házat hogy a' raj méh el ne mehessen, közepin hány vizet leveles ággal harmadnapig sem mégyen el csak ott ül.

Ha ember nélkül el találna szaladni, ódd el a dugóját a' kas tetejéről egy tövekkal szegezd le (221) a méhes közepin helyére vissza jó a kasba, lábod ujára tedd a dugót üjj le egy szépen [olv. széken?] szépen a' lábodra száll fogd be amint szereted.

Hogy a méhek meg ne tsipjenek, mosgyál meg a vizelettedbe az után füstöld meg magad fenyő szurossal meg nem tsipnek.

Mikor bé akarod fogni fúdd meg a kast, az után füstöld meg fenyő szurossal, kend meg kömény virággal vagy zöld levéllel belől a' kast el nem megyen.

[222.] Hogy rajméhek jók legye[ne]k minekutánna befogod a kasba parold meg egy kis égett borral, vagy bár tsak egy kis nyers borral, ked-

ves leszsz előttök ne féjtsed hogy el horgyák a' kast, sőt hétképen megjutalmaztattyák, a' kast teli hordják nemis tehetsz nagyobb jót vélek.

Hogy az öreg méh többet ne ereszszen, K. Aszszony nap tájban szedd ki az Anya házat belőle, nem fiyulhat, de megne öld az Anyát, ha (223) nem szépen tisztítsd meg a' szárnyát, így osztán szép tisztán mézet hordanak.

Ha a méhek egybe veszvén egymást hordják, avagy marják, adj dolgot nékik, tsapj egy jó marok mákot közikbe avagy egy marék szitált fővenyet: legottan szűnnek a veszekedéstől.

Ha más méhe hordja avagy marja, tsinálj szép lágyon egér maszlagot, keverd öszve mézzel, töltsd egy üres kas alá (224) annak a' helyire akit hordanak, hadd horgya el a' gonosz, el vész tőle hirtelen egy-egy iznyire dagad tőlle, a lépe is mind el szakad, mint a' viz ugy öszve olvad's a föld íssza meg a' praedálok gyűjteményeket.

N. B. Hóld töltén a méhek leg erősebbek legjobbak. Nyárban ujj-ságon jobb a méhekkal dajkálkodni. Télbe, hóld föttán.

(Baja.)

Finis.

BÁRDOS JÓZSEF.

II. Ajándékozási szerződés 1616-ból.

Az alább közölt, egynegyed ív papir mindkét oldalára írt ajándékozási szerződés a néhai Székely Dénes 48-as honvédszázados, majd főmérnök, rétyi (Háromszék m.) lakós levelestárából való:

Anno Domini 1616 22 die mensis martij.

En magyar balas kouasznej orbaj szekj Adom emlekezetre mindeknek kiknek illik. Hogy en adtam szekel martonnak, ki pakeban, orbaj szekbe lako nemes ember, ugyan pakej orbaj szeki határba, koaszna feleől valo mezeőben az pakaj Hato meget, az szeórcseyj ut által keleőbe. forro miklosné aszonyom feőldé mellet, eg hold feőldet, eőreőkbe fiurol fiura, mely feőld Annak eleőtteis ugian kezeben volt zalagon kilenced magaval. Illyen okon adom azt az edgyet eőreőkbe, kiválasztvan az teőbbi keőzzeől; Hog ne mi keppen jobbagsagra keresem sziládi petert, az nehaj szilagi mihalj fiat; szekely martonis az tanacs[ja]val,¹ intesivel, tellyes tehetsége szerent valo okosságaval, faratsagavalis, tartozzek, kezem ala szerezni es hajtani jobagsagra melnek nilvan valo bizonsága, es ismeretj abbol mutatodik es tetcik ki Ha sziladi peter, tehetsége szerent valo pert, ellcnem nem visel seőt ha jo alkalom szerent es illendeő conditiokkal, velem vegezneis szilagj peter, ki nekem karomra ne keövetkeznek, sem pedig az peresnek szokatlan es el viselhetetlen sarcoltatasara, ugis szekel martonnak tulajdonitassék az peresnek kezemhez lelese, ez az felljel valo Irass szerent szekelj martonnal maradjion az feőld eőreőkbe.

Ha pedig az peres szilagi peter wegig wiven es viselven ellenem az pert mind itt az szeken mind pedig tablan, es szekel marton az felljel valo Iras szerent segetseggel nem lehet; Azon allapattiaba maradgion ezis az feőld mint eleőtteis, az teőbbivel edgyuőt az mi moddal kezeben volt szekelj martonnak, ez dolognak pedig bizonsagara es meg allasara Adtam kezem Irasat pecsjetem alatt az felljel meg Irt napon es esztendeőbe. Idem qui supra.

SZLÁVIK FERENC.

¹ A papir összegyűrése miatt a *ja* kikopott.

III. Végrendelet 1623-ból.

Anno. 1.6.23. Die 9. February.

In nomine Patris & Fily & Spiritus Sancti. Amen.

En Kiss Adam az én betegségemben léven Ajánlom az én lelkemet az Attya és a Fiu és az S.-Lilek Istennek kezében a honnét adatott az testemet pedig az Anyamnak az földnek az honnét Vétetett.

Az minémő kiss kuriam vagyon nemes szántóföld, szőlő, rét és minden éngo tengő marhám akit kerestem az én attyamfiaival, Mikle Kataval, tiszek ilyen testamentomat Isten Engedelmből.

1. Az mi nému két hold föld vagyon az óroszi völgyben, Az mely ket hold földet adott én nekem 1.7. magyar forintban Sandor Istvánné Polyak Panna szolgálatomban, azon egy hold földnek felsőnek, Desericzki János Uram felső szomszidgya, Alsó szomszidgya Bendúr Mihály, Az másik Alsó hold földnek felső szomszidgya Polyak Janos, Alsó szomszidgya Bucsú Janos, Azon két hold földnek az arát aki le tézsi az Polyak familiaja közül, tartozik A Kiss Adam familiaja ki ereszteti.

2. Az mi némő egy hold föld vagyon az oroszi völgyben szülő duttká hegy alatt, felső szőlő vigibe amely hold földnek felső szomszidgya Farkas János. Az alsó szomszidgya Pruszkaj Emre, azon egy hold földet Ugy hagyom, hogy az Kiss Istvan maradéki tegyék le az őtt magyar forintot az en maradéknak, s ugy legyen Övék azon egy hold föld.

3. Item Vagyon egy fél hold föld, a mely fél hold föld vagyon azon szőlő duttká hegy alatt azt is hagyom az én arvaémnak, a mely fél hold földnek felső szomszidgya Radványi Istvany Alsó szomszidgya Omelinka György.

4. Item vagyon egy szőlő Pipisen, amely szőlőt vettem örökbe György Andrásztól 1.5. magyar forinton, azon szőlőtis az én arvaimeknak hagyom birják mind sajáttyokat megh élnek.

5. Item az minémő Pusztacskam vagyon Atyamtól maradt, atal ellenben, azon kiss Pusztát fiamnak hagyom.

6. Item az minémő egy hold föld vagyon kőrös alatt azon egy hold föld zalagban vagyon négy magyar Forintban, azon egy hold földetis fiaimnak hagyom ha kinem valtyak az Csuka familiaja.

7. Item Ugyan azon kőrös alatt vagyon egy hold föld, amely hold földnek felső szomszidgya Bucsú Janos, alsó szomszidgya Szabó János, azon hold földetis a Fiaimnak hagyom.

8. Item az minémő fertály szőlőcském Vagyon duttká szőlő hegyen, azon fertalt szőlőt Valtottam ki Szakallostól egy artant attam 3. magyar forintban asztis asztis az én arvaimeknak hagyom. Ezeket mind az felesigem nek, és az én fiaimnak hagyom.

Ezen testamentom tétel lőtt, es tétetett én betegsigemben lévén Ezek az személyek előtt jelen léven.

Nagyhinden lakozó mikle Janos.

Varga Páll.	Juhazz Miklós.	Coram me Joanne Desericzki.
Varga Janos.	Kiss Mihály.	Coram me Nicolao Jusanszki.
Miszaros Mihály.	Kovács Benedek.	

PERÉNYI ADOLF.

IV. Egy XVII. századbeli magyar ráolvasás.

A százszebesi (Mühlbach) ev. algimnázium egyik értesítőjében (15—16. l.) találtam az alább következő ráolvasást. Sajnálom, hogy elfelejtettem az évet följegyezni. Jegyzeteim szerint 1886—90. évek közt jelent meg az értesítő. Ime a ráolvasás:

»Hul elindula Sep szűsz Maria, előben uolt vilagra Jesús Christus, bodosik uolt, három pokol szemű assony alatok előtt, levelet szet uolt, agot ter uolt, ugy fako uolt Vrunck Jesus Christus, hogy eluihest azoknak a pokol Szemű Azony alatoknak Szemű elől, megh sem vihetek el, ugyan elől talaltak urunk Jesus Christust. Felvetek egy az monda beszek nagy, a masik azt monda beszek szóp, á harmadik azt monda nem olyan, mint a finges holdot. Osztan égisztek, osztan J. C. szület volt, az eő aldót szent Anyanak, vigy el engem Jerihoban, Szent Erzebeth Azonyhosz. Szent Illan, Azonyhosz hogy vigyenek engem a Jordan vizsire, hogy moszak megh Atyanak, Fianak, Szent leleknek nevében.« — Ez a ráolvasás következőleg van németre fordítva: »Da die schöne Jungfrau Maria aufbrach, ehebevor Jesus Christus zur welt gekommen war, war sie vor drei höllen-ägigen weibern umhergeirrt, blätter hatte sie abgebrochen, so ein nichts war unser Herr Jesus Christus, dass du ihn wegzutragen vermocht hättest vor den augen jener höllenägigen weiber. Sie konnten ihn doch nicht wegtragen, so trafen sie unsern Herr Jesus Christus vorne an. Sie nahmen ihn auf. Die eine sprach: Fürwahr er ist gross! Die andere sprach: Fürwahr er ist schön! Die dritte sprach: Er ist nich so wie dein be... ter¹ Mond! Darauf zauberten sie. Darnach ward J. C. seiner gesegneten heiligen Mutter geboren. Trage mich nach Jeriko zur heiligen Frau Elisabeth, zur heiligen Frau Helene, dass sie mich zum wasser des Jordans trage, dass ich gewaschen werde im namen des vaters, des sohnes und des heiligen geistes.«

ALEXICS GYÖRGY.

NYELVMŰVELÉS.

Végbizonyítvány. Az 1908. évi XLVI. t.-c., mely a népoktatás ingyenességéről szól, 7-ik szakaszában meghagyja, hogy »minden elemi iskola fenntartója köteles az elemi iskola hat évfolyamát elvégzett minden tanuló részére magyar nyelven kiállított bélyegmentes végbizonyítványt adni.« Ennek a végbizonyítványnak szövegét 1912. évi jún. 25-én kelt, 2103/eln. számú rendeletével most állapította meg az oktatásügyi miniszter és pedig a következőképpen.

Elemi Iskolai Végbizonyítvány.

....., akiközségben,.....vármegyében,
.....országbanévihón született és
vallású, az elemi iskola mind a hat évfolyamát az 191.... iskolai évtől az
191.... iskolai év végéig terjedő időben szabályszerűen elvégezte s ilykép

¹ Ez okvetetlen félreértés, mert nyilván *finyes hold* a helyes olvasat.
— A szerk.

az 1868. évi XXXVIII. t.-c. 1., 48. és 49. §-ai által megszabott mindennapi tankötelezettségnek eleget tett, ennek időtartama alatt az elemi népiskolában magaviseletet és az elemi népiskolai tantárgyakban általában eredményt tanúsított: írni, olvasni tud, valamint az 1907. évi XXVII. t.-c. 19-ának megfelelően mint anyanyelvű gyermek gondolatait magyarul előszóban és írásban érthetően ki tudja fejezni.

Nevezett az elemi népiskola évfolyamai közül iskolában végezte.

Minek hitelül jelen bizonyítvány az 1908. évi XLVI. t.-c. 7. §-ban foglalt rendelkezésnek megfelelően aláíratott, az iskola pecsétjével megerősített és kiadatott.

Mint láthatni ennek a mintának egy pár olyan hibája van, amelyet el kellett volna kerülni. Hiszen ezt a bizonyítványt a nép fiának fogják adni; illő dolog lett volna tehát, hogy mindenben a népnek érthető módon, a nép romlatlan nyelvérzéke szerint legyen megfogalmazva. Mért kellett a hivatalos stílusnak relativumokat kedvelő szerkesztés-módját a végső mondatban megtartani? S mért kellett a jegyzőkönyvekből és egyéb hivatalos iratokból ki nem írható névelőtlen fogalmazást ezekben megtartani: Nevezett, jelen bizonyítvány? Bízvást elmaradhatott volna a szenvedő alak is, s azon is lehetett volna segíteni, hogy az első mondat ne legyen 12 soros.

Erről a hosszú mondatról el kell ugyan ismerni, hogy elég gördülékeny, elég ügyesen tagolt, s elég könnyen meg lehet érteni.

Sajnálni való, hogy a külföldben nagyon szép kiállítású és nemzeti szempontból nagyjelentőségű nyomtatványból ezt a három-négy hibát is el nem tüntették.

FÖLDI SÁNDOR.

Hibás szórend. Mai íróink közül sokan nem tudják megkülönböztetni a higgadt tagadó szórendet a nyomatékos, indulatos szórendtől, pedig — mint Kicska Emil mondja (Nyr. 21 : 447, 1. még 20 : 488.) — »egyszerűen jelentő mondatokban nevetséges, sőt illetlen dolog minduntalan oly formával élni, mely ok nélkül való dühösség gyanujába keverheti az embert.« — Ilyen hibás mondatok pl. a következők: »... *de ilyen alakban Győr nevét ki nem lehet mutatni*« (e h. nem lehet kimutatni, a MNyelv folyóiratban 2 : 102). — »Vagy talán Siebs a pugnatum alakban főnévi igenevet akar látni? *Ezt meg nem mondja*, hanem felhossa az inf. historicust« (a Nyelvtudomány című folyóiratban 3 : 165), e h. ezt nem mondja meg.)

Egy másik, még most is gyakran előforduló hiba az igekötős ige-neveknek németes szórendje, mely annyiszor meg volt már róva: *el akarjuk kerülni* helyett *elkerülni akarjuk*. Például: »... ha az igazságok kiderítése körül a súlyos tévedéseket elkerülni akarjuk« (Nagy László írta Néptan. L. 1912. 20. sz. 9.) — »Magyarországon alapjában *megingatva van* a tekintély tisztelete« (B. H. 1912. VI. 1. a vezércikkben).

Leggyakoribb szórendi hiba mai napság az, hogy kirekesztő szórendet alkalmaznak az összefoglaló helyett; e h. *oly fényesen megcáfolta*, ezt írják: »Az orr, mely... Lavater tanát *oly fényesen cáfolta meg*« (Term.

Közl. 42 : 10). Ha ruháinkat gyakran... kivasaltatjuk, *sok betegségtől menekülhetünk meg* (uo. 49). — Hasonló valamit már a sémi nyelveknél figyelhetünk meg (Nyelvtudomány 3 : 174). — »Mindez okból tartunk olyan egyetemet *csonkának*, amely filozófiával, történettel, nyelvekkel nem foglalkozik« (M. Figyelő 4 : 538, e h. mindez okok miatt csonkának tartjuk az olyan)... Megbotránkoztató magyartalanság, kivált olyan magyar folyóiratban, minő a Magyar Figyelő. — »A M. F. már ismételten mutatott rá arra a nagy veszedelemre« (uo. 540). — »Csakugyan oda juttottunk-e már hogy párt-és osztálypolitika *ilyen brutálisan tehesse magát túl* az igazságon? (Uo. 541.)

FILOLÓGUS.

Rovás. »Ezeket a félreértés eloszlatása céljából kérem b. lapjában közzétenni.« Ezt Apponyi Albert írja a nyilvánosságnak szánt fölvilágosító levelében (B. H. 1911. IX. 8.), pedig minden iskolában azt tanítják, hogy ez szemem szedett németesség e h. kérem, tessék közölni stb. — »A szigorúság, amely... a felsőbbbség részéről *alkalmazásba jön* és a kihágás büntetésében *nyeri kifejezését*...« (= die Strenge, die vonseiten der Obrigkeit in Anwendung kommt und in der Strafe ihren Ausdruck erhält). Evvel a németes mondatai, sajnos, Herman Ottó ad rossz példát (B. H. VIII. 11. 2c). Olvasd: A szigorúság, amelyet a felsőbbbség alkalmaz s mely a kihágás büntetésében fejeződik ki. Vagy egyszerűbben: A felsőbbbség szigorúsága, mely a k. b. fejeződik ki. — Farkas Pál a MFigyelő 1911. okt. számában (94) azt írja: A pápai bullák... szóltak az »*apocalyptusi* szörnyetegről.« Miféle csoda az az *apocalyptus*? Van igenis *apokalypsis* 'rejtés, rejtelem, titkosság', ez a címe az újszövetségbeli Jelenések könyvének. Ha tehát németből fordítunk, az *apokalypstisch* melléknevet legfőlebb így fejezhetjük ki: *apokalipszisbeli*. — Ezeket a megkülönböztetéseket a világirodalom anyagának megválogatásánál is *be lehet tartani* (Tanár. Közl. 1911. V. 4. 753.) — P. A. osztja Gaal M. nézetét (uo.). — Szmrecsányi György képviselő személyét kiadták a főváros közgyűléséről. Ezt mondja az ő saját nyilatkozatában, melyet a dec. 8-i lapok közöltek: »A főváros tegnapi közgyűléséről kiadott személyemre vonatkozó hírlapi tudósításokkal szemben a tényállást a következőkben állapítom meg...« — »A kulturtudományok terén egyes híres tudósok, mint Hermann Pál [így] a nyelvtudományok [így] terén és Menger Károly... csak az említett században marandandót alkottak; de ama biztos filozófiai alapot, mint *aminőt* a természettudományoknál tapasztalunk, a kulturtudományoknál hiába keressük« (Téri József írja ezeket a cifra mondatokat a M. Paedagogia 20 : 511. lapján).

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Tekerő. A Beszt. Szójegyzékben 657—8. sz. a. Finály kiadásában ezt olvassuk: pedál: *keremheg*; pedile: *thekerew*. Az elsőhöz F. azt jegyzi meg: »ha a magyar szó *körömhegy*, semmikép se talál a latin szóhoz«. A másodikhoz pedig ezt írja: »a *tekerő*-re nézve l. MA : periscelis (??)«. A kérdőjelek fölöslegesek, mert amit MA.² szótárában periscelis alatt találunk, az

csakugyan ide vág: »Szaar ekesítő ruha, Szarra tekerülő ekes harisnya salavari vagy még annal is szebb.« — De mi az a *körömhegy*? Nem világosít föl a Schlägli Szójegyzék sem, ott a megfelelő helyen ez van: pedile: *kerem heg*, s a kiadó, Szamota I., az 1221. számhoz való jegyzetben csak ennyit mond: uuz-dűch (Fusstuch) Dief., vagyis hogy a latin pedlile kapcát jelent. — E homályos helyeknek ez a magyarázata: A Besz(Sz.-ben a két egyértékű latin szó fölé ez van írva: *keremheg thekerew*. A két szót nem külön, hanem össze kell olvasni: *körömhegytekerő*, csakis így lehet értelme. A SchlSz. kézirata, mely különben sokkal jobb amannál, ezen a helyen nyilván hibás, a másoló mind a latin, mind a magyar szók közül egyet egyet kifelejtett. — Magyarázatomat megerősítik a köv. adatok: »szár-tekerő: a székely harisnya [szűrnadrág] ... alsó végéhez varrott szallag ...« (Horger A. közlése Nyr. 38 : 238); »lábszártekerő: rongy, kapca« (Ajka, Veszprém-m., Ney Ferenc értesítése); *bokatekerő* u. a. (Zilah, Kerekes Ernő értesítése). Vö. még *fejtekerő-keszkenő* OklSz.

SIMONYI ZSIGMOND.

A genitívus-ragról. Simonyi (Nyr. 40 : 291) vitatja, hogy az *erőn-erővel* kifejezésben csakugyan a finn-ugor gen. -n maradhatott fönn, mint már rég gondolták. Fölhozhatta volna mint érdekes analógiát, hogy az észti nyelv is csak egyetlen egy kifejezésben őrizte meg ezt a ragot *maantee* 'országút' = finn *maa-n-tie*. Különben ott egészen kiesezett a rag, mint pl. a lívben és vótban is, de azért megvolt a közfinnben (a finn alapnyelvben). Éppúgy meglehetett a finnugor alapnyelvben, noha nyelveinknek egy része utóbb elvesztette.

PHILOFENNUS.

Nembarát. Régi nyelvünknek erről a szaváról és a hozzá hasonlókról megállapítottam, hogy a szláv *neprijatel*-féle képzésnek a másai (*prijatel*: barát, *neprijatelj*: ellenség — Nyr. 39. k.) Régebbi adataimat most néhány újjal akarom megszorítani: Arultatas eseth raytam iregimtwel s nem barathimtol (RMNyE. 22:127. — 1557-ből). Továbbá némi némű *nem én barátim* azzal eszik kenyereket... (Tört. Tár. Ujf. 5 : 406. — 1558-ból.) Embőrből tezőn bestét, az erősből erőtelent, iamborbol tezőn *nem iambort* (Guay K. 8.). Az hitetlen *nem jámbor* ira énnem egy levelet az koppáni bég ez napokba (Tört. Tár. Ujf. 8 : 397. — 1557-ből.) Az te Patakon való tanulásod bizony *nem gonoszodra* volna (Lev. Tár. 2 : 76. — 1585-ből). Ilen kicsin és hasztalan dologért sem az ktek *nem jó akaratját*, sem az után való vesződésemet fel nem akarom venni (Tört. Tár. Ujf. 5 : 417. — 1561-ből).

KERTÉSZ MANÓ.

Isten-adta. Ez igenévi szerkezet magyarázatára nézve igen érdekes az az ellentét, mely P. Thewrewk Emil és Simonyi Zsigmond nézete közt van: Thewrewk tárgyas igealaknak tartja az utótagot, Simonyi ellenben személyragos igenévnek (l. NyF. 47 : 12). Érdekes, hogy Thewrewk Emil az ő jeles Ilias-fordításában — mely mellesleg mondva nagyon megérdemli a magyar nyelvészek figyelmét is — több helyen olyan szerkezeteket hasz-

nál, melyek éppen az igenévi magyarázat malmára hajtják a vizet. Így pl. a 2. ének 220. sorában: Thersites »főleg Achilleusnak s Odyseusnak volt a gyűlöltje»: vö. az Akhilleus *gyűlölte* Thersites. Vagy uo. 445: »a Zeus-*avatotta* királyok»: *avatta* = *szülötte*: *szülte* = *fogotta*: *fogta* (l. Simonyi id. h. 14.) — Még megemlítem, hogy Thewrewk E. Kölcsével és Szarvas-sal szemben Vályi Nagy Ferencet követi, mikor *tenger-járta hajó* helyett azt írja: Chryses lánya kiszállt *a tengert járta hajóból* (1 : 438). L. e szerkezetéről Nyr. 27 : 578. és NyF. 47 : 21.

FILOLÓGUS.

Tárgyas ragozás (l. 40 : 317). Hogy *valamennyit* mint mondattárgy tárgyas ragozású igét kíván, már Verseghy tanítja: »*Valamennyit látta*, si accusativus ex prioribus demonstrandi vim habeat, et non *látott*: omnes vidit» (Anal. 2 : 240). De a *valamennyi*-jelzőjű főnévi tárgy már Kisfaludy Károlynál előfordul alanyi ragozással: »A városba küldé: hogy ott keresztülfusson valamennyi iskolákat» (Sulyosdi Simon). -- Mikor azonban a Nyr. szerkesztősége kérdést tett, csak Kisujszállásról s egy palóc vidékről közölték ezt mint népies használatot: *valamennyi edényt kihordott* (Nyr. 31 : 412). Más vidékekről csak a tárgyas ragozást helyeselték: *valamennyi edényt kihordta*, — kivéve ha a névmás határozatlan ('némi'-féle) vagy relatív értékkel szerepel: »*valamennyi edényt kihordott* = nem hordta ki mind az edényt, csak néhányat», »*valamennyi edényt kihordott*, mind eltörte.«

KOVÁCS MÁRTON.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népmese.

A királyleány és a kis kondás.

Hum vót, hun nem vót, vót éccēr av világonn¹ egy égig érő náty fá. Annák áf fának ál leteslettűlső ágán vót egy level, azon három kiránák az országá. Az eggyik országba lākott ēty hétfejű sárkány. Ez mēttutttá váláhogy, hogy odālē-j-āk kástélybā vān ész szépsíges szép királylány. Hāt mikor éccēr āk királylány āk kerbe sétāt, ās sárkány elkāptā, oszt elvitte fēl āf fārā. Az ōrek kirā rīt utānnā sokāig, āf té szēme rīt, ām másik fele mēn nevetētt.

Vót āk kiránák ēty kis kondássā. Mikor em mēliāttā-j- āk kirāt, kérdēszte tūlle: Fēlsíges urām, mé rī-j- āz eggyik szēmēd, ām másik mēn nevet?« »Az eggyik āzē rī, hogy āly lyānyomot elvitte válāmi sárkány.« Aszonggyā neki-j-āk kis kondās: »No, nē rī, māj csāk mēkkerū.

Āk kiránák mīt vót mīt tēnni, összehívātót mindēnfēle-j- urākot, oszt āszontā, hogy mēnnyēnek fēl āk királylányē-j- āz égig érő fārā, āki lēhozzā, āhho hozzāággyā. Tróbāgāttā mindēggyik, de bijon ēty sē birt fēlmāsnyij- āf fārā.

¹ Az *ā* erős ajakgömbölyítésű hang.

Ak kis kondás csak nészte ökö, osztám mikor mál láttá, hogy minő gyâmótálának, odámént ak kiráho (Jánosnak híták): »Félsígés királyom, māj fêlmênék én.« Ak kirá mêm mér rákijátot nágy mérgesen: »Tisztúly innen, kis hítván!« De-j- az urák csak mondták neki, hogy eressze fêl, háthá lê birjá hoznyi ak királyánt.

Aggyik-ággyig, hogy ászontá-j-ák kirá: »No, jó vãn, nem bãnom, tróbád mêt tê-j-is.« Osz csinátátot neki birge bôrbû nyóc ôtô ruhát, mer hét esztendejik kellêtt fêlmásznyi.

Hát oszt elkezde tt ak kis kondás másznyi fêlfele hét álló esztendejig. Minden esztendôbe-j- elszágátott êggy ôtôzô ruhát, akkor osztáng ásztát lève tt, oszt másikat vêt fêl helyette. Any nyócágyik esztendôbe rájért ál leverre. Vót ott ên nâty kástély, ak királyány êpen ánnák az udvárán sêtágátott. Mikor mêtálltá-j- ak kis kondást, ás sê tuttá, hovâ lègyên, úgy mêtgôrût: »Hogy gyütté bê, Jancsikâm?« De-j- ak kis kondás ászonta, hocs: »Csák kiszû, osz gyerünk, mer ász szègíny ápád mindég êgyre rí-j-utân-nád.« Akkor gyût csak eszre-j- ak királyány, hogy it még báj is lehet: »Jáj, hovâ lèszêl, gyün házâ-j- ás sârkány!« »Cság bújtáss el válâhovâ-j-ággyig, még ithol lèssz.« Egybe-j- el is bújtâtta Jancsit ak királyány: »Mâ hogy vônâ-j- iszên nincs it sênki.« As sârkány kerût-fordût, bènèzett az istállóbâ, osz mêtin elmêt házúrú. Akkor osztân Jancsi-j-is kibújt át teknyô-j-âlô, oszt ászontá-j-â királyánnák: No mos mâ-j-osz gyerünk, még házâ nem gyün ás-sârkány.«

Ak királyân fêlkiszût, oszt elindúták házâ fele. Hârom esztendejik kellêtt lèfelé mêtnyi, még lèjérték âf fôdre. De még lè sê-j- êrték, házâért ás sârkány, hát láttâ, hoty hût helye-j-ák királyánnák, vót-nincs. Tyû-j-ât tågádójât, hágy mêt csak utânnok!«

Hât êccêr csak észrevèsz-j-âm ak királyân, hogy gyün utânnuk ás sârkány, csak úgy okágyâ-j- át tûzet mind âh hét torkábû. »Jáj, hovâ lèszünk, Jancsikâm, mindgyâ-j-it lèssz âh hétfejú sârkány.« »Nê fé sêmmit, vãn ênnékêm êty pácâm, māj mêtgûttôm vele, hâ-j-ide-j-êr.«

Úgy is lètt. Mikor utójêrte-j-ökôt ás sârkány, Jancsi jó râpátyingolt áp pácâjâvâl, lèjesêt neki mind âh hét feje. Mámmost osztân szêrèncsêsên házâverekêttek, Jancsi elvêtte-j-ák királyánt. Csâpták oszt ollyâl lágzit, hogy még! Mágâm is ot vôtâm: âtták ênni-innyâ válôt ânnyt, hogy mêm most is êhên-szomján vágyok tûlle.

(Heves m. Gyöngyôs-Halász.)

NAGY JÓZSEF.

Szólások.

Hamar kéne neked, mint a cigánnak al lágypipó.

Pislog, mint a bika (béka) a kocsonyába.

Csak nem megyek neki, mint a koszos macska a falnak.

Ojan zôd, mint a rôt.

Megrásztâ, mint Krisztus av vargát.

Ojan, mint asz szekérbe az ôtôdik kerék.

Piros, mint a cseppentett tôkmacg.

Só a jukamba = a hejemre ne újjôn senki.

Ű avval tartja = ô azt véli.

Kampec neki, nagyon *odáté* van: már vége neki, nem soká meghal.
Lassan kása, ne pöcsögj: = a te neved hallgass! (Debrecenben
pedig nem beszélnek ö-vel.

Nagy vírrel-bottal tudott felmászni a dombra.

Nem téhénnek való a gatyá.

Nem disztónak való a gyömbír.

(Debrecen.)

ID. R. VOZÁRY GYULA.

Hallgat min vak kutya az erdőbe.

Úgy szikkadok, mint a vakszik (száraz, szikes föld.)

Na az is egy nagy lóbőr embér.

Mozogj mán no frissebben, nē mássz úgy mint a tetű a var alatt
Eső lēssz, mer asszony hajtya a lovat.

No mán még in medvét fogtunk (ha az »ágyás« a szérűn megázott.)

Arra mán nem jól vélekszem (emlékszem) hogy mi történt a főn-
nebí (elmúlt) években.

Nē zakatolj, nē locsogj, nē vertyogj mán annyit!

(Szegevár vidéke.)

KOVÁCS ZOLTÁN.

elnaslagúni: elnászpángolni, elverni.

összezsöpörődik mint a morvai posztó: összemegy, összezsugorodik;
öreg emberre alkalmazva vagy halálos betegre.

túr, mint a póturás malac a személen.

feszt, mint a falusi kutya a pesti flaszteron (gúnyos értelemben is
a Pestre felránduló és kevélykedő jómódu parasztra).

(mihelyt megkapta a pénzt) *azon lakomázott* hogy . . . : annak örült.

észér ember: kapzsi ember, aki az érzelmenek nem enged helyet,
csak haszonért cselekszik.

(Nemes-Dömölk, Vas megye.)

NÉMETH ANDOR.

A törvény előtt.

»Hát kérem alássan, ahogy *méltó* szavának *átterjesztetem*, tesszen el-
fogannyi, fizettem má letisletőcsóbban 10 pengőt.«

»En-nagyon szép kérésem van ez arányába a tek. úrhoz: de kérem
szépen, épen az a feltételem van, most, ha *méltó szíves lesz* mehhallgatnyi,
bátor vagyok *felmondanyi*, hogy 1 frt 50 krcárt kötöttem a kocsmába, és
pegy eszt *méltó szíves teccene lenni* átszolgáltatni.«

»Mink nem vótunk bünösök, és rajtónk vette meg a *beteg pézt* is.«

»Igazíjja mág el a tek. úr, hogy ne legyönk *mindēj* (mindég) villa-
nyosságba, rossz viszonyokba!«

»Hamis tanúk vótak ellene, csupa kopott jegyzők, oszt mikor az
írást a bíró eleibe tartotta, *pápát húzott a szemire*, oszt úgy reszkedett; az
üdvész mē mindēj bízattatta, hogy nem félt a hamis eskütő, vagy mitő.«

»Mikor a *kanaszteri mérnek* kint vót . . .«

»No hogy hulljék le róla a hús darabokba, mint őszvel a falevel.«

»Ezen pénztáregyletnek ki a *szertartása*, kérdeztem a jegyző urat, mert az embernek nincs annyi *pénzfogása*.«

»Utánozom a többi sorokat minden részű» (t. i. mindent kifizet.)

»Az urát úgy hitták *csak*, hogy Kigyósi János, a feleségít meg *csak* Birka Borcsa.«

»*Kapcsoltatva* van az összeg is« (t. i. egybe van számítva).

»Hát a' nem egy lelkiatyát, egy papot, egy *paroklyást* illet, de még egy utósó szegény embert sē.«

»Honnan *veszem* én magamat arra az *erényre*? Hogy kellene kivinni, hogy létezne? Azt le akarom *marasztalni*, 6-os izére akarok *kelekezni*, B-ba vagyok *helyszínbe*; ködmönös ember vagyok, mocskos sē vagyok egészen; 3000 pengő vagyonom van, de azé tetyű nincs bennem.«

»Ha az ember esetleg *megszerencsézi* magát...«

»Többet ér az emberség a káposztás húsná...«

»Mer ahol hit, remény, még szeretet nincs, ott nincsen *hasonlatosság*.« (Egyesség, béke.)

»Azt még megrakszirozom...«

»Hát a napot bizonyosan nem tudom, hogy mikor vót, de akkor vótam a letelső lányommal vastag.«

»Nem ölték mē', mer hóta órájáig *nyelven vót*.«

»Nē lēgyék má ojjan kēgyetlen; nem vagyok én öntagadó, a lēhetlenségné nincs nagyobb; 88 pengőt attam kenyéré, mē' valami baj is érkezett...«

»Arra nem eszmélek, hogy szombaton vót-e?«

»Úgy járt az a *levor* (revolver), mint a cimbalom...«

»Azok nem tutták, akik *bele szavaltak* a levegőbe, hogy mit csinál a bíró úr, csak egy pár pógár vót kint velē.«

»Először *beleegyesűtek* mindnyájan az osztályba, azután fel *billérelte* őket valaki, osztán ellene szavaltak; 'isz teccik tunni, mit montak, mikor itt forgottak a *nattörvény* előtt.«

»Taníjja meg emberségre, hogy *ne csinájék rajtam gyalogutat*.«

»Hogy a fene ette vóna meg a bőrit annak a zsidónak, ahol van, meg annak a két vértályog asszonnak!« ...

»Akkor én őt méjokban *messzotyoríthatom*.«

»— Hogy hívják?

— Tót Jézus Miska! azé vagyok a Jézussal *ragadékba*, mer az apám háza előtt egy kereszt vót.«

»Azé szüntetem meg ma a pert, mer a jövő héten a Jézusnak mēküll halnyi, hát legalább a Miska hagy maraggyék mē.«

»Börtön tötéléki lesz belőled, te! Ha az ember rád néz, se kezinek, se lábának, se ülepinek nincs jó kedve.«

»Ugyan mé nincs má kennek eszi?

— Mer a lábaim szárába száradt mág.«

»Hát kérem alásan, *tudósítva* azt, hogy utosó számár nem vagyok.«

»Ha mág elvágta kétszer a nyakamot, ha mág eltemetett kétszer, letalább biztasson valami jóval, hogy mekkapom-e mág a saját hagyatékomot?« ...

MACZKI VALÉR.

Helynevek.

Szászlóna.

Köves, Kertekalatt, Kistér, Fenesi határláb, Alsótér, Fejétem, Uraság, Kincsesdomb, Hetromb, Bocsord, Mezsgoldal, Magyaroskút, Polompoldal, Szárnyasvölgy, Gyilkosvölgy, Pétervölgy, Rókáscsere, Olátér, Sós, Kissós, Veressagyagos, Lecske, Majorvölgy, Papgödre, Terecske, Szárazpatak, Szénásvölgy, Felsőtér, Hídvölgy, Szamosvölgy, Csorgó.

Magyarfenes.

Rákosrétje, Csicsal, Bornyuszáj, Egerszeg, Halastó, Birirétje, Lüget, Kenderáj, Hegyes útja, Somjavölgy, Poszkéta, Csatornás, Kerülő, Málalatt, Leske, Fejérhegye, Szőlőoldal, Kovácpad, Timárpataka, Pad.

Erdők. Birórétje, Tótpallag, Bükk, Kerülő, Tóhejj, Kapasárha, Tamásverme, Magoshágó, Lackórétje, Határdomb, Kisfenesi vágotja, Nagyszélesszeg, Kisszélesszeg, Rétszél, Lukarétje.

Magyarnádas.

Falurészek. Túl a patakon. Rogna. A hegyen.

Utcák. Megyei út, Boldogutca, Cigány-utca.

Szántók, kaszálók. Templom mellett, Hegyes, Sziklás, Pável csorgója mellett, Kepe, Képei szénafüvek, Ökörtilalmas, Szilibrázda, Hídgödre, Keresztdomb, Hegymegett, Irtovány, Méra pataka mellett, Horgos, Bányásza, Rogna gödre, A malomnál, A tuskókhöz. Határközött.

Erdők. Buduló, Zegerdő, Fundatura.

Rétek. Bikarét, Sánc között, La podae, Falurétje.

Patakok. Nádas, Malompatakjá.

Források Falucsurgója, Pável csurgója, Sárkányó cs., Malomcsurgója.

VERSÉNYI GYÖRGY.

Gúnynevek.

I.

Kúfejtű Páncél, Darázsdereku Páncél, Kukacos óru Páncél, Sárkány Páncél (mérges természetű ember), Szeles Páncél (egyszer kissé megzavarodott, a fazékban fel akarta fogni a szelet), Fafejű P. (nagyon buta), Csósz P., Szutykos P., Zódkapus P., Szarka P., Bóha P., Haj-haj P., Görhes P., Zsenér P. Gatyás Denke, Kúfejtő Denke. Peti Német, Kűmives Német, Böggős Német. Bába László J., Próféta Püspök László L., Tollas László István (egyszer nagyon felmérgecsítette a felesége, s erre az összes párnákból és dunyhákból kiszórta a tollat, s szélnek eresztette). Közi László László P. Ludas Kovács, Csicseri K., Tóparti K., Bivalyos K., Magagyütt K., Pisti K., Rajna Huszár, Lindás H., Kossuth H. (nagy 48-as az öreg), Főszegi Gazda Huszár István. Olajos Bokodi, Rekedt B., Fekete B. Malmos Fülöp, Profóz F. Rúzsa Szabó János, Kos Szabó András. Siki Udvari, Gyöpi Udvari. Kecskés Csete (kecskét lopott az öregapja), Kuteri Tót, Váci Sepsi (Vácon ült 5 esztendő), Putri Őri (a legutolsó volt a falubeliek közül, aki a »putri« lakást fölcsérlette a rendes lakóházzal),

Póstás Török, Csósz Pézes, Rektor Gábor, Gözös suszter (becsületes neve Preszter János, de oly gyorsan tudott menni, hogy másnak szaladni kellett hogy utolérje), Vörös gépész (vörös az ábrázata).

IFJ. UDVARDY JÁNOS.

II.

Tuci Tóth, Lencsés Nagy Bálint, Meszeslábu Tóth János, Kétszerkovács Kovács István, Pápaszemes Kovács, Paszulyos Nagy Sándor, Serpenyő Nagy Sándor, Tolvaj Kis József, Pálinkás Ecsedi István, Táborszájú Vaksi Bálint István, Bádogszemű Tóbi, Locsos Kovács István, Lityi Kozma, Bikaszemű Tóth, Gombszemű Nagy, Macsi Tóth János, Pukkancs Molnár, Gulyás Pap János.

(Debrecen.)

GULVÁS JÓZSEF

IZENETEK.

R. G. »Bánk a nejével megvénült falun, ... evett, ivott, míg végre *elalún*« (Arany: *Ars poetica*). Ez az *aluszik* ige elbeszélő alakja, a. m. alvék, olyan képzésű alak, mint a *visz*, *hisz*, *tész*-féle igékből: *vün*, *hün*, *tön*, *lön*. Lehet, hogy ezeknek a mintájára alkotta Arany az *alún* alakot, mert ez így tudunkra nincs kimutatva a régiségből, de könnyen meg lehet, hogy csakugyan előfordul, mert ismeretes az 1. személynek mind iktelen, mind ikes *ú*-hangú mult idejű alakja: *el alwk* = *elalúk*: dormivi Kesztk. és *elalvm* = *elalúm* DöbrK, I. TMNy. 629.

S. G. Nem azoknak a lapjainknak van igazuk, akik azokat a mostanában gyakran emlegetett japáni neveket így írják: *Mucsuhito*, *Kacsura*, hanem azoknak, amelyekben *Mucuhito* és *Kacura* van, mert *Mutsuhito* és *Katsura* (ahogy a nyugateurópaiak írják) a *c* hangnak angolos *ts* jelölését mutatják. — A kínai *Sunyatsen* tulajdonkép három szó, de nem *Sun-yat-sen* (a kínai szóban nem lehet *t* a szó végén), hanem *Sun-ya-tsen* vagy inkább a kiejtés szerint magyarosan: *Szun-ja-cen*.

Új könyvek és füzetek. Perényi József: Jánosi Gusztáv, 1841—1911. (Veszprém, Egyházmegyei könyvnyomda).

Travnik J. A győri Hartlieb-kódex (kny.)

A Pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1911—2-i tanévre. — A szolnoki felső keresk. iskola 1. évi értesítője. — A munkácsi áll. főgimn. és internátus értesítője. — A temesvári áll. főgimn. ért. — Orsz. Nőképző Egyesület Wlassics-kollégiuma. — Eperjesi g. kat. tanítóképző.

Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. II. Bd. 1. u. 2. Lieferung.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szűkített kiadás.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-jézsef part 27.

A BIRTOKOS SZERKEZETEK.

Irta Simonyi Zsigmond.

3. A -nek rag használata.¹

A datívusnak birtokos jelzőül való használata (a »datívus genitivalis«, mint Verseggy nevezi) a finnugor nyelvek közül úgy látszik csak a magyarban fordul elő, itt pedig valószínűleg szláv eredetű, mert viszont a szláv nyelvekben ez a használat egészen általános. Pl. óbolgár *ne by umrŭlŭ mi bratŭ* = nem halt volna meg nekem a bátyám; szerb *onaj mi je brat, koji...* = az nekem barátom, aki...; szlovén: *bog je oče vsëm ljudem* szó szerint = Isten az atyja minden embernek; kisorosz *pes psu brat* = kutya kutyának barátja.² Az egyezés annyira megy, hogy a magyarban épen úgy mint a szláv nyelvekben inkább csak nyomaték nélkül járatos a datívus a birtokos helyett (l. erről bővebben Nyr. 37:300–302). Érdekes, hogy már a HB-ben előfordul a -nek-ragos birtokos, noha ez a rag akkor még félig-meddig névutó volt, mert hiszen nem illeszkedett: *levn*

¹ Az 1. és 2. cikk a 40. évfolyamban.

² E használat meghonosodását előmozdította a *nekem van*-féle birtokos datívus (l. MHat. 1:307), de ebből magából aligha fejlődött, mert a rokon nyelvekben úgy látszik sehol se fejlődött ki a datívusnak genitívusi használata (csak mint szlávizmus az oroszból való bibliafordításokban fordul elő; Munkácsi négy kötetes vogul gyűjteményében Beke egy példát talált, l. NyF 25:33, az északi osztjában Kara F. csak kettőt, l. NyK 41:152), holott a szlávságban és sok más nyelvben egészen közönséges. A szláv használatról l. Mikl. Vergl. Synt. 605, a németről pl. Schmeller § 873, Behaghel: Die d. Spr. 1:206. A franciában is, kivált a népnyelvben: *le cheval à mon père* e h. *de mon père*; *la barque à Caren*, *c' est un ami à moi* ~ ez nekem barátom, Mätzner: Franz. 544, Darmesteter: *Création des mots nouv.* 5, Sarcey: *Les Annales pol. et litt.* 1899. 243. Az olaszban s az oláhban (Meyer-L. Vergl. Synt. 50, 216), pl. *al re minor figliuolo* (Tasso): a királynak legkisebb fia; *casa preotului* a papnak háza. A latinban is néha: Achaeos, Philippo quondam milites (Liv. 34:22), *tribunus plebi* (vö. Brugm. Kurze Vergl. Gr. 434.) A héberben is előkerül, l. pl. Ewald nyelvtanát. 292. §. — Vö. még Brassai magyarázatát a mondatbeli kettős viszonyról Böv. m. 26–7.

halalnec es puculnec feze stb. Kétségtelen, hogy ez a használat a honfoglalást követő században keletkezett az akkori erős szláv hatás következtében.¹

Ámde az is kétségtelen, hogy a honfoglalás előtti korban mindig *-nek* nélkül mondták a birtokost. Legrégibb nyelvemlékünkben, az 1055 i. Tihanyi alapító levélben, s a többi régi oklevélben, valamint a helynevekben számtalan birtokos kifejezés fordul elő, de mindig *-nek* nélkül, úgyhogy a viszonyt csakis a birtokszó személyragja jelöli, pl. a Tih. oklevélben: *Keuristue* (-löve), *Putu-ueieze* (-vése), *Uluues-megaia* (ölyves megyéje), *Fizeg-azaa* (Fizegy aszaja, aszója) *Gnir-ueege-ho-modia* (Nyír vége halmadija vagyis halmocskája) stb. stb. A HB-ben is sok ragtalan birtokos mellett csak kevés *-nek*-tagos fordul elő.

Mióta meghonosult a *-nek* ragnak genitívusi használata, a két szerkezet között bizonyos jelentésbeli különbségek állapodtak meg. A ragtalan és a ragos birtokos nem egyértékű s a *-nek* rag kitétele vagy elhagyása nem önkényes és nem csupa formai különbség. A ragtalan birtokos a birtokszóval szoros egységet alkot, úgyhogy az egész kifejezést majdnem összetételnek tekinthetjük, mindenesetre egységes szólamnak ejtjük, egy hangsúllyal: *Isten fia, a vár ura* (mint eredetileg az indogermán nyelvekben is: g. *Diós-küroi*, ófn. *gótes boto*, Brugm. Kurze vergl. Gr. 56). »Szóla Eleázár mind az zsidók képében« (RMK. 2:322): ezt egészen úgy kell hangsúlyozni, mint pl. *mind az zsidókért*. »Ez volt élete célja, éjei álma, napjai küzdelme« (Gyulai Emlb. Aranyról 5): ezek a birtokos kifejezések csak olyan értelmi és hangsúlybeli egységek, mint ha a szónok így fejezte volna ki: Ez volt *élet-célja, éjjeli álma, napi küzdelme*.

Azért mondjuk elül álló névelővel: *az én fiam, a te házad, a maga háza, a János háza*, noha nem az első szóhoz, hanem az egész kifejezéshez tartozik a névelő, tehát tulajdonképp a birtokot határozza meg, azt teszi határozottá, s mégsem állhat ez esetben a birtokszó előtt (megjegyzem, hogy sok vidéken, pl. a felső Tisza vidékén nem mondják: *a János*, de névelővel mondják a birtokviszonyt: *a János háza* és *a Jánosé*.)

¹ Még a névutók is fölveiték ezt a szerkezetet: *a tengernek közepette, Krisztusnak felőle, ennek utánna* stb. L. MHat. 1: 11–14, Brassai: Böv. m. 36–38, Gyarm. Nyelv. 2: 138.

Ilyen esetekben nincs helyén a *-nek* rag, noha elvétele itt is kiteszik a gyakori ragos birtokos analógiájára.¹

A névelő még más tekintetben is bizonyosságot tesz fölfogásom helyességéről. Csakis a *-nek* ragos birtokviszonyt lehet névelővel megszakítani. Országszerte így mondjuk ma: *Jánosnak a háza*,² holott sehol se szakítják meg névelővel a szoros kapcsolatú, ragtalan birtokviszonyt: *a János háza* (az egészét összefoglaló, elül álló névelővel, holott pl. az előbbi esetben a legtöbb nyelvjárás nem tesz névelőt a tulajdonnév elé). — Fogjuk látni, hogy más közbeszúrások is rendesen csak ragos birtokos után fordulnak elő.

Nem szakítjuk meg *-nek* raggal az olyan birtokviszonyt, mely állandó szólássá változott. Nem mondjuk *Istennek háza*, *Istennek hírével*, *a falunak szája* stb., hanem *Isten háza*, *Isten hírével*, *a falu szája*, *a haza bölcse*, *farsang utója*, *pünkösdi hetiben*, *feje tetején*, *háza népe*, *szemed láttára*, *kezem ügyében*, *eszem ágában*, *énekek éneke* stb., sőt egy szóvá egyesítve: *faluszája*,³ *vásárfia*, *hegyalja*, *hazafia* (a 18. száz. végén s a 19. elején), *szóllásmódja* (szintén), *nevemnapja* stb. stb. Hogy várhatok én Isten áldását teljes életemben? (Vör.) Messzely bor árát sem hagyott benne (Pet.) Födeléből egy-egy lécz között lefűnek (Arany; vö. Akad. Ért. 1902. 609.) Az ilyeneket nem-hogy a *-nek* raggal, hanem még melléknévi jelzővel se szoktuk megszakítani, habár a melléknév értelme szerint a birtokszóhoz tartozna is: nem mondjuk *a nevem mult évi napján*, hanem *a mult évi nevemnapján* stb.⁴

¹ Pl. Tihó egykor Tuhutum vezérnek birtoka volt (Kaz. Erd. lev. 295; itt a kifejezésnek a hosszúsága is okozhatta a *-nek*-kel s mellékhangsúllyal való megszakítást, mint az egységes szót is megszakíthatjuk mellékhangsúllyal, ha az átlagosnál hosszabb).

² A névelőnek ez a használata már elég régi. Pl. De az urunknak a lábai... dagadozni kezdenek (Mikes 89). Irodalmi nyelvünk azonban még most is mellőzi a legtöbb esetben. — Már Verseggy megjegyezte, hogy a megfordított birtokviszonyban a névelő kitétele »természetesebbnek látszik«, pl. *a tornya a városnak* (M. Gramm. 265. §.) Vö. *Úgy az tartója is az hámnak kötél volt* (Apor Met. 367). A teremtetit a gazembernek! Stb. — Mindig kitesszük ma a névelőt, ha személynév más a birtokos: az én házam, a te kerted. Csak két kivétel van: 1) megszólításban az első személyű névmás előtt: *én Istenem! mi atyánk!* — 2) címezésekben a 3. személyű névmásnál: *ő nagysága, ő felsége*.

³ Vö. »irodalmunk szószólói és faluszájai« (Brassai, Szépir. Figyelő 1: 289).

⁴ Nem volt tehát igaza Brassainak, mikor még a *tisztelt hazámfiát* (s a *latin nyelv-tant* is) hibáztatta, holott ez szakasztott olyan kifejezés volt, mint *kedves atyámfia*.

Vö. A fejedelem mellett levő császár kapicsi basája velünk volt (Mikes 36. lev.). Minden magyar szók és szóllás módjai (Magyar Museum 1788. előb.). Egész szóllás formái (Lovász: Nyelvúj. 65, = egész szólás-módok.) A megavult szóllásformáit (uo. 69.) A Budán összegyűlt haza szépei (Bajza Munk.¹ 2: 7). S betűidben nem tudhatom minő Isten csodája van (Sárosy: Tromb.² 202). Szép isten hírvél (Nyr. 3: 220). Nem képzeltetek magamnak 13—14 éves magyar szülő gyermekét (Szarvas G. Nyr. 15: 7). — NB. Egy ökrek istállója (Pesti: Fab. 26). Magyarország egy királyok hazája és a király e királyok királya (Sár. Tromb.² 100). Ez a végletek érintkezése megmagyarázza, hogy... (Greg. Shak. 20).¹ — NB. »Szép Isten hírvél... így hallottam igen sokszor a székekyeknél; ebben az Isten hírvét alkalmasint egy szónak veszik« (Krizsa, Nyr. 3: 220).

Régi irodalmunkban, kivált a vallásos tárgyú iratokban, a szóban forgó esetekben is többnyire *-nek* raggal van megjelölve a birtokviszony, — talán, mert a latin genitívust szabatosan akarták fordítani, — s aztán a vallásos fordításokból mint kenetes kifejezőmód ment át ez a szerkezet az eredeti munkákba is.

A *-nek* ragnak ezt a pazar használatát találjuk a kódexekben, aztán pl. Sylvesternél, Pázmánynál, Balásfinál, Matkónál s még Faludinál is.² Az itt következő példákban mai nyelvérzékünk szerint fölösleges a rag és bizonyosan fölösleges volt elődeink nyelvszokása szerint is:

Egy bírónak napiban... lön éhség a földön. Azért elmene ember Judának Betleheméből hogy zarándoklana Moabitidisnek vidékében (s így tovább, BécsiK. 1.) Másik az e[n]magamnak megismeretemről (VirgK. 43.) Kegyetleneknek tanácsába (Kesztk. 1.) Úrnak tervényébe, feldnek színérél

¹ A régi írók annyira visszaéltek a *-nek*-kel, hogy néha még ilyenkor is éltek vele: Megölték volna, ha némely királynak baráti nem ellentették volna (Helt. Krón. 75, = némely király-barátai, némely királpártiak). Mikoron meggondolom, micsoda életünknek állapotja következendő legyen: quae conditio vitae futurae sit (Decsi: Sall. 15). Megrögzött, örekedett főnek fájdalom (Com. Jan. 56, fejfájás). — Örömmek könnyeit hullatnak (Csokonai).

Vö. még: Kérem Kdet, *nevenmel mondanod ő keme szavainak* adjon hitelt Kd. (LevT. 2: 356). *Abbeli kegyelmed jóakaratiját...* akarják megszolgálni (Thaly: Adal. 1: 301). Értsem Reverendnek jövetelit és több Kánek lengyelországi híreit is (Thököly Lev. 21).

A következők is szokatlanok s utánzásra nem méltók: Ez kevés hazánk békesíggel is gyümölcsösen élhessünk (TörtTár 8: 22; ~ hazánk-nak e kevés békességével is...). Megküldötte már az általa magyarból németre fordított Teleki utazását (Kaz. Levelei, Toldy kiad. 3: 54; ~ T. utazását, melyet ő magyarból n. f.). Egy kis mézbe mártott nyíl is röppent felém... az ellenem emelt nagyfokú közömbösség vádjával (Népt. Lapja 1902. 40. sz. 12; ~ a nagyf. közömbösségnek ell. em. vádjával). »Rövid magyarok története« (iskolai könyv címe a 19. század közepe táján). Vö. Helyes Magyarság 37.

² L. erről a régi nyelvszokásról Bellaagh Al. a Pázmány-féle Kalauz kiadásában 152. l., Komáromy L. Nyr. 2: 262, Zoltivány I. NyK. 19: 38. — Mikes már ritkán ír fölösleges *-nek*-et.

(uo.) Kiknek kellene lennie Istennek fiainak (NádK. 5). Kosoknak és bikáknak vére az népet megtisztítja (uo. 14.) Még a halálnak félelme sem félelem a jámborok előtt (Fal. 597). Mondják, hogy ők az örömnnek fiai (598).

Természetes, hogy sokszor már régi íróink nyelvérzéke is szabadul e pedáns szokás nyűgétől, s azért akárhányszor ilyen elevenebb szerkezetet olvasunk náluk: Krisztus tanítványi álom miá megnehezültek (NádK. 178). A tör fejével ütik (ütik, uo. 251). Stb. stb., l. Nyr. 2: 262, NyK. 19: 38.

De ama pedáns használat annyira ment, hogy a *-nek* ragot többszörös birtokviszony esetén kétszer-háromszor is kiteszik a régi írók egymásután, úgyhogy láncszemek módjára függenek egymástól ezek a *-nek*-es birtokosok. Példák:

a) Magát megalázá az ótörvénynek tisztulásának törvénye alá (CornK.) Az csillagnak megjelenísinek ideit (Sylv. Máté 2 fej.). Ha az embernek testének bűrén égés lezend (Kár. Bibl. 1: 99). Így még Apor Péternél (l. Nyr. 24: 410).

b) Így névutók előtt is, pedig itt mind a két *-nek* fölösleges: Szent léleknek jövetelinek utánna (ÉrdyK. 507 = a szentlélek jövetele után). Űr istennek szentinek eleiben menvén (uo. 514).

Evvel a laza és ízléstelen szerkesztésmóddal szemben viszont már a régieknél s egész máig a legjobb íróknál előfordul e többszörös birtokviszonynak egyetlen *-nek* nélkül való magyaros, erőteljes szerkezele:

[Szent Péter vasa szakadása napja (LobK. 16.). Úgy tetszik fülemben ő dobja szava (RMK. 4: 92). A Tóbiás hala epéje testi vakságot gyógyított (Pázm. Préd.) Atyátok fia lelke megnyerése nálatok ilyen elvetett dolog-e? (Veresm. Megtér. 99.) »Nevelte Bánfi Sára, Bethlen Anna, az én atyám egy testvérhuga leánya« (Bethlen M. Önél. 2: 6, = Bethlen Annának, atyám egytestvér-hugának leánya). Az ország s tanács nagyobb része híre nélkül (Cserei: Hist. 133.) Mi gróf Mikes Mihállyal együtt Csíkban valánk az anyja, Mikes Kelemenné teste temetésén (uo. 351—2.) Elindultam nemzetem eredete felkeresésére (Kőrösi Csoma S. levele Tud. Gyűjt. 1821). (E rag) az alannak a tárgy... külsejével való kapcsolata megszűntét rajzolja (Brassai: MMdt. 3: 341) Te, kit nem érdekel a hitvány földi ember, míg a hold lakói állapotja bánt (Arany: Czakó sirján). Rongyos a kend háza vége, szennyes a kend lánya képe (Csallóközi népdal 1817-ből, Ethn. 13: 39.) Még az utolsó közlegény lova patkója is aranyból volt (Arany-Gyulai: Népk. Gy. 1: 421). Maros vize partján állók (uo. 3: 151). A szomszéd lányát öltöztetik föl a király lánya ruhájába (Nyr. 2: 234). Mart aija pataka (erdélyi pataknev, Erdély 15: 181; hasonló helynevek a régi oklevelekben: Mihály háza teteji stb.).

Ezekből a kifogástalan példákából is kiviláglik, milyen keveset ér az az iskolai szabály, mely szerint két egymástól függő

birtokos közül a második *-nek*-kel jár¹ (így ítélte Brassai is, A m. bővített mondat 35, l. még Nyr. 28:224.) Fogjuk látni, mikor kell a *-nek*, s mikor melyik birtokos mellé kell. Egyelőre csak kifogástalan példákat idézünk arra a szerkezetre, melyben a *-nek* épen az első birtokoshoz járul:

Az szűz Máriának szeplőtelen fogantatása napját (DebrK.). Te haragodnak szellelte fúvásától (Kesztk. 28). Jóságoknak űra városába (uo. 119). Az füleki várnak árokja tisztítására (MonTME. 1:130). Annak ocsmánysága elviselésére (Thaly: Adal. 1:180). Forgó szerencsémnek kereke törése (uo. 2:109). Ha valamely lónak a hátulsó rokkant lába-ina ere rövidebb (Tseh M. Lovakat orvosló könyv² 1797. XVI. és 41). A keresztény hitnek ágazati tanulásában (Fal. TÉ.) Ropog a pásztornak kunyhója fedele (Csok. Dor. 2. ének).

Négy birtokviszonyú főnév közül a másodiknak van *-nek* ragja: »Báró Simon József... Hessen-Homburg regiment híres ezredes kapitányának példás élete leírása« (Nagy Pál könyvének a címe 1819). Őt közül a harmadiknak: »A nemes haza törvényei folytatásának praxissa megtanulásáért sokat jártam, fáradtam« (1709-ből, Tört. Tár. 1902. 583).

»Olykor meg« — jegyzi meg helyesen Brassai, Nyr. 1:14 — »lehetetlen is, legalább száz vagy fülficamodás nélkül eleget tenni annak az élettelen, gépies szabálynak. P. o. ilyekben: az apád szeme világa; az ember füle dobja; a szomszéd fia szeme láttára; a pap kocsisa füle hallatára stb. — nem lehet így mondani vagy írni: szemének világa, fülének dobja, szemének láttára, fülének hallatára!« Az ilyenekben t. i. mint már láttuk, a két utolsó szó mai nyelvünkben sokkal szorosabb jelentésbeli egységet tesz, semhogy a *-nek* raggal szét lehetne őket választani. Hasonló példák:

Heródesnek születése napján Heródiásnak leánya táncot tén (JordK.)² Dicső szent Jánosnak nyaka-vágásának szent ünnepe napján (Liszi: Magy. Márs 98). Az édesanyám neve-napja stb. Más keze ügyében lenni: in medio esse PPBI. Ez a szerződés a szép asszony pénze ára (= pénzébe kerül, Jókai: Eppur si muove 1. kiad. 6:41). — Ellenben szokatlan pl.: A nap kibú... meglátni a csodát: a hős király kezének ügyében a kapát (Garay: Mátyás k.).

De természetesen fordulnak elő olyan esetek is, hogy csak az utolsó birtokosnál kell kitenni a *-nek*-et. Pl. Urunk

¹ Ez a szabály úgy látszik Verseglytől származik, l. Anal. 2:31. és Spr. 162. Szvorényi így fejezi ki: »Ha két v. több sajátítórágos név egymástól függő viszonyban jön elé, a ragot legfőlebb az utolsónál lehet kitenni« (Nyt. 107. §. 3).

² De a kódexekben *-nek*-kel is; ő születésének napját stb., l. NySz: születés-nap.

születése ünnepének előestjét a régiek ájtatos csendben szentelték meg (Szvorényi Nyt. 70.)

Vagy: Az Izrael fiainak állapotjuk (Telegdy: Fel. 25, RMKtár). Szeged felé leszen az vezér hada nagyobb részinek fordulása (Thököly 81. lev.) Uram, bocsásd el a te szolgádat, mert megértem látni a m. nemzet szabadságának napját (Palóczy L. 1848-ban.)

Ezekben az előző birtokosok az utolsó birtokkal szemben szorosabb kapcsolatban vannak egymással.¹

*

A *-nek* rag használatára nézve a következő általános szabályt állíthatjuk föl:

*A birtokos és birtok kapcsolatát akkor lazítjuk meg a -nek raggal, ha a kettőnek az adott helyzetben külön-külön jelentősége van s ezt közlésünkben éreztetni akarjuk. Ennek külső jele a -nek ragon kívül a két tagnak külön hangsúlyozása és külön szólamban való elhelyezése.*²

1. Ide tartozik először is az eset, mikor a birtokos az előkészítő szólamban van, a birtok pedig mint legnyomatékosabb fogalom a főszólamban. Ha pl. már említve volt, hogy a szomszédot is tűzkár érte s most az a kérdés, őneki miye égett le, a felelet így alakul: *a szomszédnak || csüre* égett le, vagy pl. *a szomszédnak || mindene* leégett. (Ha ellenben pl. azt tudjuk, hogy egy csűr égett le s most a kárvalloított kilétét közlik velünk, akkor ezen lesz a nyomaték s a mondat formája pl. ez lesz: *a szomszédom csüre* égett le,³ — noha alább más formával is találkozunk). — Más példák:

¹ Igen érdekes, hogy a héber nyelv többszörös birtokviszony esetén ugyanilyen különbséggel alkalmazza a ragos s a ragtalan birtokost. L. Ewald: Hebr. Gramm. 292. §.

² A *-nek* ragos szerkezetnek ezt az általános érvényű törvényét és lényegét az eddigi számos tárgyalásban sehol se ismerték föl, így legutóbb Lehr sem Akad. Értesítő 1902. 606. stb. A hangsúly maga nem volt elég a kérdés eldöntésére, mint Brassai és Szarvas, aztán Brassai és Joannovics elintézetlen vitája mutatta (l. Nyr. 1 : 355 és 2 : 300). Azt pedig nem igen fogadhatjuk el, amit Szarvas állít (uo. 1 : 352), hogy kevés kivétellel »tet-szésünkre van bízva, hogy *nek*-es vagy *nek*-telen kifejezéssel éljünk.«

³ Ezt a különbséget először úgy látszik Kazinczy vette észre (Lev. 2 : 441): »*Doriménének atyja és a Doriméne atyja* két különböző kérdésnek correspondéal. Ez: Doriménének atyja, erre felel: miye ő D.-nek? Ez pedig: a Doriméne atyja, erre kinek az atyja ő?« — Fogarasi így fogalmazza a szabályt (Hangsúly... NyK. 2. k.): »A főnyomaték előtt a *-nek* ragot hallérzékünk szinte megkívánja.« Hasonlókép a CzF-féle szótárban (4 : 776 — 7): »Ha az erős hangsúly... a személyragos szón, akkor a *-nek* használata épen nem mellőzhető.« — Brassai meg egyoldaluan csak a birtokost vette tekintetbe s ilyen szabályt állított föl: »Accentuált birtokos *-nek* nélkül, accentuálatlan *-nek*-kel.« (Nyr. 110).

Az beszédnek az igyenesse jó, s az munkának az horgassa (Pázm. Kal. 153). Az megholtának fiai voltak, az apjoknak az fejléhez állottanak (Apor: Met. 408.). Európának éppen a szélén vagyunk (Mikes 37. lev.). Nyelvednek ura légy (Vör.). Becsületének hogy védelmére keljen (Arany: TSz. 5 : 107). Mikor György fiának halomása hallék (Arany.) Én másnak terhére lenni nem szeretek (Pet.). A prózai embernek a mézeshetei is prózaiak (Pet. Utirajz XVI.). De már az egésznek csak hűlt helyét találta (Nyr. 13 : 477). Az egri kávésnak két lányát ismérek (Népdal).

Ugyanilyen hangsúlyozással a névutók birtokos szerkezete: A *jelzőnek*... sajátsága, hogy *a jelzett szónak* || *előtte áll* (Brassai: A bőv. mondat 8, uo. 33) Toldinak a Pejko csak *előbe* fordul (Arany: TSz. 5 : 57).

Rendesen ilyen a felsőfokú s a tagadott birtok szerkezete: Gyümölcsének legjavát nekem adta. Az épületnek legnagyobb része leégett. A csűrnek nem a teteje égett le. A csűrnek nemcsak a teteje égett le. Stb. — De kivételesen, igaz hogy versben: Én vagyok az édesanyám legkedvesebb lánya (Népk. 2 : 25).

Azonban a nyomatékos birtok nemcsak a főszólamban állhat, hanem az utána következőben is. Ilyenkor a birtokos rendszeren szintén közvetlen a birtok előtt áll.¹

Ne kívánjad a te felebarátodnak házát... (így Károlyi bibliájában; nem ilyen jó a Káldi fordítása: Ne kívánjad felebarátod házát...; l. erről: Joannovics Nyr. 2 : 300). Jobb a szeretőnek sebe, mint a gyűlölőnek csókja (Kovács: Közm. 91). Ropog a pásztornak kunyhója fedele (Csok. Dor. 2. én.) Nem vagyok én magának húga (Vör.). Hull a fának a levele (Pet., vö. hull a fáról a levél). Kezdte a beszédet Miklósnak nagyapján (Arany: Toldi 4 : 13). — Hős küzdelemnek nyerje bérét (Gyulai). A szomszédnak leégett a csüre is. — A *-nek* ragú név állhat a birtokszónak akár *előtte*, akár *utána* (Nyr. 14 : 392).

S végül az se szükséges, hogy erős nyomaték legyen a birtokon, mégis lehet annyi fontossága, hogy külön hangsúlyozzuk, s ilyenkor is szükséges a *-nek* rag:

Az kétfelé eresztős hintónak az *fájának* az *dereka* felül vasban volt foglalva (Apor: Met. 364; itt két birtok van külön hangsúlyozva). — Sok példát idéz Szarvas Nyr. 1 : 354.

É szabályok szerint *-nek* rag kellene s hiányát érezzük a következő mondatokban (amilyenek az irodalmi nyelvben a ragtalan szerkezetek analógiájára elég gyakran előfordulnak):

A Koszoru' egyik főcélja versenyt nyitni a nemes ambiciónak (Arany: Hátr. pr. 42). Amit látsz, mindaz egy göröngy, az összetört felség' mintája csak (Arany: János kir., utolsó jel.). Ime kétszer utazta körül a földet, az

¹ Néha ilyenkor is előkészítő a birtokos, pl. Nemzetének || épen úgy bámulta *hősiességét*, mint fájlalta *gyarlóságait* (Gyulai emlékb. Aranyról).

utazás' minden neméhez hozzá volt törődve... (Jókai, nemz. kiad. 2:1). Görögország' mind a három tragikusa színpadra hozta (Greguss: Shak. 194). Az arab írásjegyek' egyik lényeges része a diakritikus pontok (Szilády: A defterek 7). Mit hibáztatok benne, talán már eddigi fejtegetéseimből is világos: a jelenség' magyarázatát (Gyomlay, NyK. 38:164). Aki a dolog' birtokosa, az rendszerint a dolog' tulajdonosa is (Magánjogi törvénytervezet).

Találékony-sága nem a fabulák' költése, csak felruházása körül jelentkezik (Arany: Próz. 82). Nemcsak az igenevek' használatát tárgyalja, hanem szól eredetükről, alakjaikról... (Phil. Közl. 19:855). — Itt okvetetlen kell a *-nek* rag, de azonfölül elevenebb volna a kifejezés, ha a tagadó szó magához a tagadott birtoknévhez csatlakozna: Találékony-sága a fabuláknak nem költése, csak felruházása körül jelentkezik. Az igeneveknek nemcsak a használatát tárgyalja...

Oh te! (úgymond) mért tartál meg szívem' még több kinjára? (Kisf. S. Tátika 2:74). Most készüljétek az élet' előbb mását látni, mint az álom a halál-nak (Szász K. Shak. Téli rege, utolsó jel.).

Tompa' ez új kötete arról tesz bizonyosságot.. (Arany: Hátr. pr. 42).

2. A birtokos előkészítő mondatrész lehet akkor is, ha nem a birtokon, hanem valamely más mondatrészen van a főnyomaték. A birtokoson sincs főnyomaték, de elég fontos arra, hogy mint lélektani alany a birtokszó nélkül álljon a mondatnak tüzetes része előtt. A birtok ez esetben gyöngye hangsúllyal hátrább áll, úgy hogy a főnyomatékos kifejezés elválasztja az elül álló birtokostól. Pl. Hazádnak || rendületlenül légy híve, oh magyar!

Oz gimilsnec vvl keseruv vola vize (HB). A Bakony-nak már lehullott levele (KisfS., vö. a Bakony már elhullatta levelét). A szerencsének letapodja kényét (Berzs., vö. a sorsot legyőzi). A vadásznak vör tolul arcára (Vör.). Embernek, lónak nem látod nyomát (Garay). Cudar mostohádnak nem léssz többé rabja (Pet. JV). De az úristennek más volt akarátja (Pet.) Ha korán hév napnak elhagyta sugárja (Arany BH. 5:13). Az öreg Miklósnak földerül orcája (Arany: TE.). Jó kedvének harag a szomszédja (Lévay). Olcsó húsnak híg a leve (Közm.). Kutyának kutya a barátja (Közm.).

3. Az iméntihez hasonló szerkezetet használunk néha akkor is, ha a birtokoson van a főnyomaték.

Erről mi urunknak *J. Krisztusnak* kell tanácsát kérnünk (EhrK 5). Feleségül aki *bodnár mesternek* veszi el leányát... (RMNy. 1569, a jászai bodnarcéh rendtartásában). Cserei Pálnak is megsérté az vállát (Zrinyi 3. én).¹ Az mezőket virágoknak színlí cifrázatjával (Gyöngy. Rózsakoszoru).

¹ Ennek az *is*-kötőszós szerkezetnek a régieknél ilyen változata is volt: Cserei Pálnak is az vállát megsérté. — Pl. Az embernek is élete merő különbség (Hall. HHist. 1:52). Isten, aki az ő dicsőségét másnak nem adja, az egek forgásának s igazgatásának is hatalmát másra nem bízta (uo. 3:12). Annak a falunak is az nevit szántszándékkal elhallgatom (Apor Met. 417). — Vö. MKötőszók 1:35.

Amenyin már maradtunk, egy szilvafának is elférünk árnyékában (Mikes¹ 414). Oly asszonynak győzedelmeskedett fájdalomán, mely... (Bárczi Munkái 8: 27). Te is szerzetemnek nőttél fel ölében (Ányos). Ennek is utálom hamis biztatását (Ányos). Minden órának leszakaszod virágát (Berzs.). Mi sorsnak üldöz fegyvere? (Vör. A hontalan.) Engemet illatnak szédíte meg árja (Vör.). Zsiványoknak vigyem el átkozott pénzt? (Pet. JV.) Örökös hajnalnak játszik pirossága (Pet.). A kinos éliség sok várnak lerontá büszke erősségét (Arany 2: 393). Nemzetemnek vagyok katonája (Arany). E jelenet csak néhány másodpercre volt műve (Kemény Zs. Élet és ábránd 4: 1).

Ezeket, különösen a közbeszédben, gyakran úgy is szerkesztjük, hogy a birtok közvetlen a birtokost követi. Pl. aki *bodnärmesternek* a lányát veszi el... Egy *szilvafának* az árnyékában is elférünk. *Oly asszonynak* a fájdalomán győzedelmeskedett... *Nemzetemnek* a katonája vagyok stb. Mindig a birtokoson levő nyomatékkal. — Így szerkesztjük különösen a többtagu birtokost, pl. A *kovácsnak* és a *bognárnak* a gyerekei jöttek velem.¹ Ha a zálog az elzálogosítónak vagy oly harmadik személynek birtokában van, aki a birtokot szerezte... (Polg. Törvjav. 290. §.). Katona egyéniségét csak általános tényezők nevelték-e: korának a lelke, a nemzetnek a lelke, az európai költészetnek a lelke...? (Négyesy, Emlékönyv Beöthy Zs. 257.) — Így mondjuk továbbá ma többnyire a kérdő birtokost: *Kinek* a pipája maradt itt? (Népd.) S mindig így a mutató névmást: *annak* a pipája...

Ezek a példák megcáfolják Brassai szabályát, mely szerint az »akcentuált birtokos -nek nélkül« áll mindenkor.² Igaz azonban, hogy ez esetben sokkal közönségesebb a -nek nélkül való

¹ Lehet rag nélkül is, de akkor kétértelmű: »A kovács és a bográn gyerekei...« A kovács maga vagy pedig a gyerekei? Igaz, hogy az első esetben az előbeszéd inkább így mondaná: A kovács jött velem meg a bográn gyerekek. — Néha azonban az első birtokos ragtalan s csak a másodiknál tesz ki a -nek ragot: Aki annak gyümölcsében őt volna, minden jó és gonosznan tudója lőtt volna (Pósházi: Igazság istájpja 2: 92). Gyapjút sokadalom és szabadságnak idején nem szabad egy mesternek megvenni... (1655, Tört. Tár. 22: 252). Se maga, se társának becsületével nem aggódik (Fal. 701). — Legújabbban sokszor olyan ügyetlen szerkezettel is találkozunk, hogy az első birtokos ragos s a második ragtalan, pl. Az ország[nak] három legfőbb hivatala a *Hunyadi-családnak* s a *haza* esküdt ellenségeinek kezébe jutott (egy iskolai könyvből). -- Vö. Nyr. 4: 119.

² Már Fogarasi azt mondja Heureka c. értekezésében (Athenaeum 1838. 293): »Ha a genitívuson fekszik a hangsúly, a reá következő ige a birtokot jelentő szót el is választja a genitívustól.« Ezt az elválasztást éppen a -nek rag teszi lehetővé. — Brassai annyira megy, hogy szerinte a *szomszédnak háza* (nyomatékos birtokossal) »idegenszerű, magyartalan szólam« (Böv. m. 27). Viszont Brassai szabályának a másik fele sem áll, hogy t. i. az akcentuálatlan birtokos mindig -nek raggal jár (akcentuson Br. a fő-

egységes birtokviszony, s az idézett példáknak nagyobb részét szintén át lehet így alakítani: aki bodnármeister leányát veszi el; mi sors fegyvere üldöz? nemzetem katonája vagyok stb.

4. Olyan esetek is vannak, hogy a birtokviszonynak mind a két tagja nyomatékos és természetesen nem hiányozhat a *-nek* rag. Pl. Minden dolgodnak a végét tekintsed (*respice finem*). Szomszédodnak is a csúre égett le.

5. Bizonyos kifejezések akkor is megkívánják a *-nek* ragot, mikor az eddigi szabályok szerint fölösleges volna, így különösen a 3. szabály eselében. Ide tartoznak:

a) Bizonyos állandó, személyragos birtoknévből és igéből álló szólások, minők pl. *elejét veszi, végét veti, vége szakad, végét járja, kedvét szegi, kedvében jár, kedve szottyan, kedve telik, kedvét keresi, képire mászik, csúffjára van, eszébe jut, nyomát veszti, híre megy, fülébe jut, hasznát vesz* stb. stb.¹ Pl. e h. »Nemzelemnek vagyok katonája« azt mondhatjuk: nemzetem katonája vagyok. De már e h. »öcsémnek jutott eszébe legelőbb...« nem mondjuk: öcsém eszébe jutott.²

b) Sok névmás olyan esetekben is *-nek* raggal jár, mikor a főnévi birtokost anélkül használjuk; azt mondjuk pl. *ennek* a vallomása fogja eldönteni a pört (nem *ez'* v. *e'* vallomása), s nem mondjuk többé, mint a régiek: *ez-okáért*, (e h. *ennek-okáért* v. *ez okért*). — A névmásoknak a birtokviszonyban való szerepéről külön fogok szólni; ott lesz szó az *én anyám* és *nekem anyám* közti különbségről stb.

c) A személyragos névutó mellett is mindig *-nek* raggal jár a birtokos (kivéve a személynévmást: *én utánam, ő miatta*),

nyomatékot érti). Ime pl. a köv. mondatokban nem a birtokoson van a mondat nyomatéka, mégse kell a *-nek*: Isten befejezte a teremítés munkáját. Jupiter szobra a templomban állt. A költségvetés tárgyalása csendesesen folyt le (vö. Nyr. 1 : 300, 355).

¹ Ezekből igen sokat föl sorol Lehr Akad. Értesítő 1902. 607—8, de abban nincs igaza, hogy a nyelvészek ezeket »nem veszik észre«, mert már rég szolt róluik Joannovics: Nyr. 14 : 14, 53, 55.

² Szokatlan szerkezetek: Ez a Pénzös Jánosnak a híre a császár fülébe is mönt (Vikár: Somogym. Népk. 284). Egész házam csúffjára vagy (Kármán). Másszunk a király képére (Pet.) Mindenben férje kedvét szokta keresni (Jók.) Ilon, hogy töltse atya kedvét... (Gyulai). Az eszközök fölhasználása, melyekkel a veszélyes komplikációk' elejét vehetni... (M. Figyető 4 : 245). Nyáron a rekkenő hőség' az ott egybegyűjtött tárgyak' ártalmára van (Uj Idők 18b : 313). L. Lehr, Akad. Értesítő 1902. 609, Joannovics Nyr. 14 : 14, 57, 29 : 525. — Különös, hogy Lehr csupa olyan példát idéz (608. l.), amely nem bizonyít semmit, mert részint inverziósak, részint pedig előkészítő bennük a birtokos, tehát mindenestre *nek* rag kell bennük.

pl. *annakutána, minek-előtte* stb. Jól tudom, mi lappang bokrodnak mögötte (Arany: T. 2. én.). E szabály alól jóformán csak a *közepette* tesz gyakrabban kivételt: az általános hanyatlás *közepette* stb. (l. MHat. 1 : 12. és 2 : 117–8).

d) A fölös *ő* névmással való régies szerkezet mindig *-nek* ragos, akármelyik tagon van a hangsúly: *Istennek ő hatalma* vagy újabban *az ő hatalma*.

Kivész annak ű lelke: peribit anima illa (JordK. 104.) A kéncses *Erdélynek* ő tartományában (Thaly: VÉ. 1. k.). Petőfinél is régiesen: Nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége. És Móra Istvánnál: Hiszek az Istennek ő igaz voltában (Husvétban, költ.). — Névelővel: Eltöré a képnék az ő *lábát* (Székely I. Krón. 44.) Kinek az ő feje... (uo.) Ennek az ő holttestét (uo. 154). A *töröknek* az ő ereje is lovasból áll (Zrinyi: Áfium). Nem olyan-e ezeknek az ő dicsőségek és fényességek... (Mikes: TLev.). De miért vakarjuk fel a béforrott sebnek az ő tőrjét? (Apor: Met. 340). Paripámnak az ő színe fakó (Pet). Imádkozás *papnak* az ő dolga (Lévay; e h. a *pap* dolga).

e) Ha puszta melléknév vagy számnév a birtokos, szintén rendszerint *-nek*-kel mondjuk, még pedig nyilván a kétértelműség elkerülésére, mert t. i. ilyenkor a *-nek* nélkül melléknévi jelzőnek lehetne érteni a birtokost. Pl. az esztétikus a *szépnek* törvényeit keresi (nem: a szép törvényeit). Csak egyiknek a nevére emlékszek. Csak az elsőnek a nevét tudom (nem: csak egyik nevére, csak az első nevét).¹

f) Az *erőnek erejével*-féle kifejezések rendszerint egy alakban állapodtak meg, vagy ragos, vagy ragtalan birtokossal, s alakjukat bármilyen hangsúlyozás esetén megtartják, pl. *éjnek évadján, halalnec halalaal* (HB), ellenben *énekek éneke, szentek szentje* stb. (de pl. *éj évadján* Miksz. 23 : 209, jub. kiad.)

6. Végül természetesen kell *-nek* a fordított szórendben, pl. Árnýéka az elköltözöttnek! (Kölcsey.) Erről a következő cikkben lesz szó.

(Folytatjuk.)

¹ »A főnév helyett álló melléknév is *-nek* ragot kíván nem egyszer, bármennyire nyomósítsuk is; pl. A »szép«-nek taglalása után a »rút«-nak fejtegetésére térek át. A hosszúnak végét későn érhetni. (Dug. Péld. 2 : 48). Nem história hát ez; sőt nem is satíra, noha az *utolsónak* tulajdoniból egy kis lelket kölcsönöz magának (Csokonai).« (Joannovics, Nyr. 2 : 301). Nehéz a némának szaván eljárni (Dug. Péld. 2 : 109). Nehezen lehet a vaknak felesége jámbor (uo. 110).

CALEPINUS SZÓTÁRA.¹

Irta Melich János.

Calepinus Ambrosius 1435-ben született s 1511-ben halt meg. Szülőhelye, amely Olaszország bergamói kerületében fekszik s amelytől vezetéknévét is vette, Calepio. Az általam ismert életrajzi adataiból² az látszik hogy Calepinus csak egy nagyobb művet írt s ez az ő latin szótára, mely 1502-ben Reggióban a következő címmel jelent meg:

»Ambrosius Calepinus Bergomates: professor ordinis Eremitarum sancti Augustini. Dictionum latinarum e greco pariter diriuantium: earundemque interpretationum collector studiosissimus: omniumque Cornucopie vocabulorum insertor sagacissimus: ita vt in vnum coegerit volumen Nonium marcellum, Festum, Pompeium. M. Varronem, Pedianum, Seruium Donatum, Vallam: et Suide plurimum Argius functus officio« (Regii 1502).³

A mű a latin nyelv tárgyi szótára, melyben a latin szavaknak eredete, jelentése s egyéb nyelvtani, történeti tudnivaló van megírva. Hogy milyen kitűnő mű volt e szótár, semmi se bizonyítja jobban, mint az, hogy a XVI., XVII. és XVIII. században igen sok kiadásban folytonosan bővítve jelent meg nemcsak Olaszországban, hanem még inkább Francia- és Németországban, valamint Svájcban.⁴

A bővitésekkel és javításokkal a mű, amely igen korán »Dictionarium« címet vett fel (Argentorati 1516), olyan forrásmunkává lett, amely magában foglalta a XVI. századi tudás összes eredményeit. — Ezen tárgyi tartalma miatt a Calepinus név egyes nyelvekben köznévi használatú szóvá lett, így pl. a franciában (l. Larousse: »consulter son calepin« és »calepin... aujourd'hui... désigne un recueil d'extraits et des notes«). A műnek utolsó kiadása 1778-ból való (Venetiae); a használatból Forcellini 1771-ben (Patavii) megjelent »Totius Latinitatis Lexicon«-a szorította ki.

Calepinus szótára a tudományos törekvésekkel mindenkor lépést tartott. A XVI. században indult meg a görög nyelvnek, valamint a nemzeti nyelveknek a studiuma. Jacobus Montanus volt az első, aki Calepinus 1539. évi párizsi kiadásában a latin szavakat görögül is értelmezte; később őt (vö. 1546. Venetiis, Calepinus pentaglotius), majd hét, nyolc, kilenc, tíz s végül tizenegy nyelvű értelmezésekkel is megjelent a Calepinus (l. Forcellini — De-Vit: Lexicon I. köt. IX. lap). Az a kiadás, amelyben már magyar nyelvi értelmezések is vannak, 1585-ben jelent meg Lyonban a következő címmel:

»Ambrosii | Calepini | Dictionarium | Decem Lingvarum | Nuper hac postrema editione quanta maxima fide ac diligentia fieri potuit | accuratè

¹ Előszó a M. T. Akadémia sajtó alatt levő Calepinus-kiadásához.

² Ez adatokat a Larousse-féle francia s a Boccardo-féle olasz enciklopédiából vettem.

³ Megvan (csonka példányban) a M. N. Múzeum könyvtárában »L. lat. 3.« jelzet alatt.

⁴ Tudomásom szerint a jelzett időben Calepinus műve a következő helyeken jelent meg (több ízben): Basel, Genf, Hagenau, Lyon, Padova, Párizs, Reggio, Strassburg, Velence.

emendatum multisque partibus cumulatam, et ali— | quot milibus vocabulorum locupletatum. Vbi Latinis Dictionibvs Hebraeae Graecae, Gallicae, Italicae, Germanicae, et Hispanicae, itémque nunc primò et | Polonicae, Vngaricae, atque Anglicae adiectae sunt. | Accesserunt insignes loquendi modi, lectiones etymologiae, opposita, translationes, adagia ex optimis quibusque auctoribus decerpta. | Huc, praeter alia, accedunt certae syllabarum quantitatis notae, singulis vocibus inscriptae: magna silva nominum, | tum appellatiuorum, tum propriorum: vt virorum, mulierum, sectarum, populorum, deorum, side | rum, ventorum, vrbium, marium, fluuiorum, montium et reliquorum: vt sunt vici, | promontoria, stagna paludes, etc. Ita vt haec editio omnibus Thesauris | et Dictionarijs, quae hactenus collecta sunt, incredibili et | rerum et verborum numero sit locupletior.

Ez után jön egy oroszánt ábrázoló dísz ezzel a fölirattal:

»De Forti Dvcedo.« Lvgdvni, M. D. LXXXV. | Cvm Privilegio Regis«. 2° 1153. lap.

A többi kiadások, amelyekben benn vannak a magyar nyelvi értelmezések is, a következő évekből valók: 1., 1586 Lyon, 2., 1587 Lyon, 3., 1588 Lyon, 4., 1590 Basel, 5., 1594 Genf, 6., 1598 Basel, 7., 1605 Basel, 8., 1616 Basel, 9., 1627 Basel.¹

Az 1585. évi lyoni kiadás tehát magyar nyelvi szempontból az editio princeps. A magyaron kívül ebben a kiadásban foglal helyet először a lengyel és az angol nyelvi értelmezés is. A lengyel nyelvi értelmezésekről azt tanítják, hogy Jan *Mączyński* Königsbergben 1564-ben megjelent latin-lengyel szótárából valók (vö. Archiv. slav. Phil. XXXI. 197, a szótár pontos címe: »Lexicon latinopolonicvm ex optimis latinae linguae scriptoribvs concinnatum. Joanne MACzinszky equite polono interprete. Regiomonti Borvssiae 1564).« A magyar nyelvi tolmács Szily Kálmán kutatásai szerint (I. Nyr. XV. és külön is az »Értekezések a nyelv- és széptud. köréből« XIII. 8: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa?« Budapest 1886.) »minden valószínűség szerint Szántó (Arator) István jezsuita... volt, ki e munkát erdélyi vagy legalább Erdélyben működő rendtársaival 1580–1584 közt végezte.²

Szily kutatásainak ez eredményét magam is minden fenntartás nélkül vallottam. Ma azonban, mikor Szántó levelezése alapján jobban ismerem erdélyi működése történetét, ugyszintén hogy pontosan átvizsgálhattam

¹ Mindezekre a dolgokra vö. Melich János: A magyar szótáriródalom (NyF. 37. sz.) 77–79–93–102 lapokat; Firtos Ferenc, Magyar Nyelv VIII. 134: A Calepinus-szótár kiadásaihoz; Simonyi Zsigmond Nyr. 38 : 424: Szótáraink történetéhez. — Itt jegyzem meg, hogy a lyoni kiadások — úgy látszik — csupán címlapkiadások. Az 1585-in kívül láttam még az 1586. és az 1588. évit; szövegük ugyanaz, de a lapszám-hibák sokszor nem. — Ujabban egy 1586. évi lyoni kiadást szerzett a M. N. Múzeum is.

² Szántó (Arator) István 1541-ben született a győri egyházmegyében; 1580–1588-ig mint jezsuita Erdélyben és Nagyváradon működött, 1612-ben halt meg Olmützben. Több becses levelét most adta ki Veress Endre, I. Fontes rerum Transylvanicarum Tom. I. Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából. Kolozsvár—Budapest 1911.

Calepinus magyar nyelvi anyagát, csak bizonyos módosításokkal fogadom el Szántónak a magyartó értelmezésekben való részvételét (l. erről lejjebb).

Calepinus magyar nyelvi anyaga ugyanis annyira magán viseli az erdélyi magyar nyelv jellemét, hogy ezt sem Szántó életrajzi adataival, sem pedig 1580–84 közt vele együtt működő magyar anyanyelvű rendtársak működésével kifogástalanul összeegyeztetni nem lehet. — Az erdélyi magyar nyelv jellemzésére Szily 16 erdélyi tájszót, illetőleg erdélyi alakváltozatot idézett. E tájszavak, alakváltozatok számát azonban nem volna nehéz szaporítani. A tájszavaknál azonban sokkal fontosabb vallomásuk van a hang- és alaktani bizonyítékoknak (vö. hogy pl. a Bécsi- és a Münchener kódexeket régebben tájszavaik alapján erdélyieknek tartotta a nyelvtudomány, ma pedig kétségtelenül be van bizonyítva dunántúli eredetük). Az a kérdés már most, vannak-e olyan hang- és alaktani bizonyítékok Calepinus magyar nyelvi anyagában, amelyek erdélyi magyar nyelvi sajátságok. Ha e kérdésre helyes feleletet akarunk adni, mindennek előtt tudnunk kell, hogy Calepinus magyar nyelvi anyagában is vannak megőrzött régi nyelvsajátságok, amelyekre azért nem lehet építeni, mert hiszen valaha e sajátságok közmagyar nyelvi sajátságok voltak. Két ilyen hangtani sajátságot mutatok be.

a) Calepinusban a mai magy. szóvégi *-ő, -ű* sok esetben még *-ó, -ö*, pl. *Giŵró* (de *Gyw'rw'*, *Gyw'rw* is), *Koszoro*, *Koszorótska*, *Saskeselyő*, *savanyo*, *Bakbwzó* stb. (Általában azonban *-ű ~ -ű* a szóvég, illetőleg képző). — Nem volna helyes, ha valaki e szavakban azért, mert ma a szóvégi *-ű-t*, *-ű-t* főleg a palóc nyelvjárások mondják *-ő, ő-nek*, palóc nyelvsajátságot keresne Calepinusban, mert hiszen valaha így volt az egész nyelvterületen. Magában Molnár A. szótárában is gyakori. Calepinusban a mondott sajátság tehát megőrzött régiség.

b) Megőrzött régiség nézetem szerint Calepinusban az a sajátság is, hogy sok esetben a mai irodalmi szókezdő *z* itt *sz* hanggal van meg, pl. *szaygok* (= zajgok), *szár* (= zár, vö. Nyr. 41. 67), *szengók* (= zengők), *szöld* (= zöld), *szörgók* (= zörgők), *Szugo* (= zúgó), *Szugoly* stb. A magyarban eredeti szókezdő *z* nincs, csupán szóvégi és szóbelsei. A mai *z* kezdetű szavak vagy jövevényszók, vagy eredeti *sz-ből* fejlődtek (vö. Szinnyi, Nyr. 41. 67). Calepinusban ez a régiebb állapot még több szóban megvan. Az eredeti szóközépi és szóvégi *z* azonban Calepinusban sok esetben *sz-szé* lesz (vö. *hasz* = ház, *hasza*, *haszai* = haza, hazai, *kesz*, *keszes* = kéz, kezes, *űszćm* = üzöm, *megkaroszm*, *ragadoszas*, *vegeszes*, *meszes* = mézes; ellenkező esetek: *hiusz ~ hioz* = hiúz stb).

A megőrzött régi nyelvsajátságokon kívül olyan fejlődött hang- vagy alaktani sajátságokra sem szabad építenünk, amelyek sok más nyelvjárásban vagy nyelvműlékben is előfordulnak. Ilyen sajátság:

c) az egy birtokra vonatkozó 3. személyű birtokos személyrag *-i* ilyenekben: Az fegiuernek az *hegi* es ele, *hiti* hagyot, *hiti* zeget, *hwti* szegot, *hwti* meg szegő, lelkem *ismereti*, *izi* vagyon, köldök *kőz'pi*; paisnak *kőzőpi*, az tikmonnak az *zeki*, hold *tőlti*, monia *tőlkj* stb. E sajátság, amely sok nyelvjárásban és nyelvműlékben is megvan, de amely határozottan csakis egyes nyelvjárások újabb fejleménye, szintén kirekesztendő a bizonyításból, mert hiszen több különböző nyelvjárásban megvan (vö. TMNy. 709,

Balassa, Magyar. nyelvjárások 136, NyelvFüz. 9 : 36, 33 : 41, Szinnyei, Nyr. 17:151).

Az újonnan fejlődött nyelvjárási sajátságok közül is tehát csak azokra építhetünk, amelyek kizárólag erdélyi vagy Erdéllyel szorosan egybefüggő nyelvjárásokban fordulnak elő.

Ilyen kizárólag erdélyi sajátság szerintem a mai irodalmi *o*-nak (tekintet nélkül régibb eredetére) bizonyos szavakban, képzőkben és ragok előtt tövégben előforduló *a*-vá való fejlődése.

Idetartozó esetek a következők:

a) A szónak első tagjában: edictio — Ki *mandot* parancsolat | edicto — Ki hirdetöm, ki *mandogalom*. — A *mond* igét *a*-val csakis Erdélyben néhány nyelvjárásban ejtik (vö. *mand* Lozsád MTsz., *manta* = mondta Alsófehérmegye Nr. 25. 346. Más szavakban előforduló *o* > *a* eseteknek (vö. *balha*, *barona*, *kaponya*, *ravás* stb.) bizonyító értékük nincs, mert sok más, nem erdélyi nyelvjárásban és nyelvemlékben is előfordulnak.

b) A szónak második, vagy többi szótagjában: imperatrix — Vral-kodo, feie de lőm *aszszany*. A szó *a*-val hangzik Alsófehérmegye nyelvjárásában (Nyr. 25. 346). — Nem lehetetlen, hogy idevalók a *szapora* következő származékai: multiplicabilis — *zaparadható*, multiplico — *zaporitom*, multiplicatio — *zaporitas*; ezekre vö. NySz., *szapara* Háromszék MTsz., *szaparak* székel Nyfüz. 13. 27., *szaparakunk* csángó Nyr. 10. 484, *szaparak* Torda Nyfüz. 32. 14. — Calepinusban sok más *o* > *a* eset is van, de ezeknek bizonyító erejük a felvetett kérdésben nincs.

c) Képzőben: peripneumonia — Tödő föl *fualkadása*, föl gyuladása. Ez adatra vö., hogy a *-kodik* képzőnek *-kadik* alakváltozata csupán Erdélyben van meg (vö. Torda, Nyfüz. 32. 24).

d) Tövégben mássalhangzós személyrag előtt: insanio — *Bolondoskodam* | infirco — *faragam* | ingemo — *Foházkodam* | spolio — *Megfoztam* | reiicio — *El halasztam* | extimulo — *izgatam* | dignor (dignus habeor — vuirdig geachtet sein) — Méltónak itiltetöm, *méltoztattatam* | dirimo — *El rantam*, el választom | exculpo — *Ki vátam*, ki faragom, ki metczőm | transfodio — által vaikom, *likoztam*. — Ezt a sajátságot megtaláljuk Wendelinusnak Gyulafehérvárott nyomtatott Medullájában is (fordította Geleji Katona? l. Melich, Magyar. szótárirodalom 168), ahol 795. szám alatt *von-szam* olvasható. — E hangsajátság, amely újabb fejlemény, csakis erdélyi s Erdéllyel határos nyelvjárásokban fejlődött ki, vö. Balassa, Magyar nyelvjárások 73, 123 *gondalam* | Horger, Nyfüz. 13. 27, *mondam*, *választam* | Lozsádról Nyr. 22. 356 *adad* | Jánosfalváról Bihar vm. Nyfüz. 29. 8, 12 *szánam-bánam* | Tordáról Nyfüz. 32. 28, 29 *aluszam* stb.

Vannak más esetek is, ahol tövégben képző, jel vagy rag előtt *o* > *a* változás van (pl. commotior — Föl *inditattab* | retorride — *El azattul* | *tollasadam*, *tapadam*, *valagat*, *tapagat*, *hiddagal* stb.), de ezek ismét olyanok, amelyek más, nem erdélyi nyelvjárásokban és nyelvemlékben is előfordulnak, bizonyító erejük tehát a felvetett kérdésben nincsen.

Az *o* > *a* itt ismertetett esetein kívül van egy másik hangsajátság is, amely Erdélyre utal. Erdélyben s részben az Erdéllyel határos nyelvjárásokban is sok szó első szótagja hosszú tekintet nélkül arra, hogy a szótag zárt-e vagy nyílt. Igen természetes, hogy e hosszú vokálisoknál igen

ügyelnünk kell arra, hogy mely esetekben van szó megőrzött régiségről s melyekben újabban fejlődött nyelvjárási nyúlásokról. Bizonyítani csakis ez utóbbiakkal lehet. Kétségtelenül újabb, erdélyi nyelvjárási nyúlások az ilyenek mint pl. *kókis* (= *kakas*, régi m. *kokas*), *prótestáns*, *professzor*, *jógász* stb. (vö. NyFüz. 9. 23, NyKözl. 41. 127 stb.). Hogy ez újabb nyúlásoknak mi az oka: a hangsúly-e vagy pedig más, ezuttal nem kutatjuk. A nyúlás a szavak egy nagy csoportjában akkor áll be, ha az első szótag zárt s a szótagzáró hang *l*, *r* vagy *j* (recte *ǵ*.) Ez esetekre azt tanítjuk, hogy a nyúlásnak *l*, *r* vagy *ǵ* az oka.¹ – Calepinus magyar nyelvében, ahol a hosszú vokálisok rendkívül sok esetben vannak jelölve, nagyon sok már most az ilyen újabban megnyúlt hosszú szótag. Ime néhány példa:

ü helyén *ű*: *Sw'uóltény*, *szw'uem*, *tw'dó*, *w'dó* (39. lp.) *w'tés*, *kiw'tó* stb.; *r* előtt *kw'rt*;

u helyett *ű*: *Fúto* (fugitor), *Ollot iűh* (apicae oues), *kúpa* stb.;

o helyén *ó*: *bókál*, *bót*, (= bot) *fóg*, *Fógkelés*, *Iób kéz* felől (u. o. hibásan: *ióh kézzel*, *Iób kér*), *Iób atya*, *Rósta* (avagy *resta*) stb.; *l* előtt: *bólt*, *bóltozat*, *bóltozom*, *fólt*, *hóld*, *hóldos*, *meghóltak*, *kólts*, *óldom*, *ólthatatlan*, *sóldra* stb. (emellett van ez is: *vtošo*).

e helyén *é*: *Lés háló*, *hély* (227. lp.), *fénkó*, *El réytetet*, *bé* (sokszor), *téy* stb.

a helyén *á*: *Káporna* (kétszer), *vád* (= vad); *r* vagy *ǵ* előtt: *fársang*, *Háy* (crines), *Háyhoz* valo (crinalis).

Hogy Calepinus e nyelvi sajátága Erdélyre mutat, azt azzal is akarom támogatni, hogy megemlítem, hogy az itt tárgyalt sajátág sűrűen fordul elő Erdélyben nyomtatott művekben, ellenben magyarországi szerző művében a legnagyobb ritkaság.² Ime néhány ilyen könyvbeli adat:

Heltai, Agenda Kolozsvár 1559: nagyságos *vóltát*, *meghólt*, *óltal-mazza* a 3. lapon stb. stb. Így Heltaitól kiadott más művekben is pl. Cancionaléjában sűrűen.

Apollonius historiája Kolozsvár 1591 (kiadta Berecz Sándor): *tólda* 55, *hólt* 59, 63, meg *hóltac* 69, *fúlnac* 67, eszébe *iűtni* 54, *iűtot* vala 72.

Index vocabulorum, Gyulafehérvár 1647: labes—eset, omlás *mótsok*.

Vocabularium trilingve 1709 Nagyszeben: *bóldog*, *bólt*, *fóldozó*, *hóld*, *hólt*, *óldal*, *tizennyóltz*; *ór*, *tór*; *rós*, *rúha* stb. (l. Melich, Magy. szótáriró-dalom 73).

Pápai Páriz 1708 évi (Löcse) szótára latin-magyar részében sok idevágó példát lehet találni, míg e szótár magyar-latin részében, amely Molnár Alberttől, tehát magyarországi szerzőtől való, ilyen példák legfeljebb

¹ Vö. hogy az *l*, *r* hangnak nyújtó hatását sok más, nem finnugor nyelvben is kimutatták, l. Vondrák W.: *Alt-k. gram.*² 345. Hogy a mai *vót* > *vout*-féle ejtés és az erdélyi *vólt*-féle ejtés genetikusan összefüggő jelenség-e, nem merném állítani (másképp Horger, *MNyelv* 8. 203). Nyelvtörténeti és nyelvjárási bizonyítékok alapján inkább az a meggyőződése, hogy a két jelenség egymástól független. Dunántúl *olma*, *óma*, *szolma*, *szóma* (l. Máriaaffi, *Kis m. fraz.*) stb. van, de nem volt és nincs *szólma*, *ólma* stb.

² *Kéri Keresztyén* Senecá-jában (1654.) találtam ilyen adatot, vö. *óldalat* (115. lp.), továbbá *MA*³ *verna-szólgá*.

l előtt vannak. Fontos azonban, hogy ezek a *bólt*-féle alakok is PP-től valók, mert MA³ magy. lat. részében *bólt* alakban vannak meg. Hasonló eset Tinódi S. művei kétféle kiadásában.

A hangtani jelenségek köréből két olyan sajátásra igyekeztem rá mutatni, amely a szókészleti bizonyítékoknál — bár e korban már ezeknek is súlyuk van (vö. Nyr. 15:310, 36:14.) — sokkal kétségtelenebbül vallja, hogy Calepinus magyar nyelvű anyagának jó része olyan írótól vagy íróktól származik, aki vagy akik erdélyi származású magyarok voltak.

Ha már most valaki azt kérdezné tőlem, rá tudnék-e mutatni Calepinus magyar szókészletében Szántó István nyelvjárására, amely bizonyára a győri egyházmegye területén otthonos, tehát dunántúli nyelvjárás volt (vö. *Vész'*, *Vész* = *vészű*, *mérű* serpenyő = *mérű* serpenyő, de ezek is lehetnek mások, nemcsak Dunántúlról valók vö. TMNyt.), annak kénytelen vagyok azt felelni, hogy ilyenre vagy e nyelvjárás egy sajátására is rá mutatni nem tudok. Sőt ha gondosan, figyelembe veszem Szántó István és társainak (P. Leleszi János, Törös Gy., Thományi Mátyás, P. Ladó Bálint, I. Fontes rerum Transylvanicarum, Tomus I., ed. Dr. Andreas Veress, Kolozsvár—Budapest 1911) erdélyi működését, kiadott levelezésük alapján, Calepinus magyar része megjelenése évét (1585), nagyon nehéz a szerzőségről vallott eddigi nézetet kifogástalanul megokolni. Minthogy azonban meggyőződéseim, hogy Calepinus magyar része erdélyi katolikus magyar vagy magyarok műve, a most uralkodó nézetet a lejjebb formulázott alakban vallom.

Még csak azt emelem ki, hogy az eddigi felfogás a magyar szavakkal való értelmezést több szerzőnek tulajdonítja. Valószínű ez, de kétségtelenül ez sincs bebizonyítva. Egy szerkesztett műnél az egymás mellett előforduló kettős alakok nem mindég szólnak két szerző mellett. A következő esetek pl. határozottan egy ember tollából valók:

lynx — *Hiusz*, (auagi) *Hioz*,
 cribrum — *Rósta*, (auagy) *resta*,
 cribo — *Róstálok*, (auagy) *restálok*,
 cor — *Szw* (avagy) *szw'v*,
 fomes — *Tapló*, auagy, *toplo*,
 foenus — *vsora*, (auagy) *osora*,
 subrusticus — *Paraszt zabassu*,
 serratus — *Fogas*, fővez *zobasu*, stb.

Sok ilyen kettős alakot lehet idézni egy és ugyanarról a lapról (vö. helyes írásra: *Tsuczos*-turbo, vitis — *szőlő*-vezző, 1109. lapon *vadaszo*, *vadasz*, de uo. *vadazas* stb., hasonló esetek Molnár A. szótárában), úgy hogy csupán a bizonyítékoknak összesége szól amellett, hogy a szótár több ember munkája. Akár egy embernek, akár pedig többnek a munkája, annyi kétségtelen, hogyha egyé (vö. hogy Calepinus előszavában a nyomtató ezt mondja: »Nouissimè autem tribus disertissimis viris prouinciam mandauimus, vt Polonicam lingvam, Vngaricam atque Anglicam adijcerent«), hát akkor ez az egy erdélyi magyar volt, ha pedig többé, akkor a munkában főrésze az erdélyi születésű magyarnak volt. Ez utóbbi esetben Szántó István a munkának főirányítója lett volna.

A szerzősége vonatkozó ezen régibb keletű gondolataim után hadd

szőljak még néhány szót Calepinus magyar nyelvi anyagáról. Ebben az anyagban sok becses adat van hang- és alaktani tekintetben is. Ime néhány ilyen nevezetesebb sajátság:

a) A hosszú magánhangzók, különösen pedig az *-ú*, *-ü* igen sok esetben jelölve van *-ú*-val, *-w*-vel pl.: *ideiw'*, *testw'*, *ket szíw'*, *két feleségw'*, *két mélsw' bélw'* gyertya, *fegyuerw'*; *Irigyw'l*, *de repw'lók*, *El kerw'lés*, *Elkerw'lóm*, *fw' (fej)*, *gyw'szw'*, *kornyw'l*, *Variú*, *variú*, *Hozzú*, *Homorú*, *Hattyú*, *domború*, *Tíz számú*, *szarú* (= szárú) stb. — Külön kell kiemelni, hogy a szóvégi nyílt szótagban álló *-ó* is sok esetben jelölve van: *Tobzódó*, *Fogvonó*, *szólló*, *Fogyáó* stb.

b) Feltűnő sajátság, hogy magashangu, *-i* képzős szavakban ilyen előléseket találunk: *esztendéi*, *kecskéi*, *mennyei*, *mezéi*, *réczéi*, *teuői* de u. o. *tsirkei*, *estuei*, *meduei*, *mezei*, mély hangyakban mindenkor: *héjai*, *mustohai*, *alorczai*, *rokai*, *orai* stb. Itt jegyzem meg, hogy sok esetben, mikor a mai nyelvhasználat *-i* képzős melléknéveket használ, itt a melléknév helyett ilyeneket találunk: *asszonyé*, *fetskéié*, dualis — *kettőé*, *loé*, *louagé*, *szolgaé* stb. Hogy milyen jelentéskörű melléknéveket fordít *-é*-vel a szerző, érdemes volna megfigyelni (vö. Brassói szótártör. *anilis-babae*).

c) A kicsinyítő *-cska*, *cske* képző néhány esetben *-ska*, *ske*, pl. *abrazatoska*, *étkeske*, *Farattaska*, *fwlemiléske*, *lankattaska*, *Kurta mentéske*, *sala-táska*, *sik talaska*. A szótárhoz írt jegyzetekben ez alakokat sajtóhibásaknak magyarázunk *-tska*, *tske* helyett (vö. egyszer *Tsetsetke* 633. lp.) azon az alapon, mert a nyelvjárásokból *-ska* ~ *ske* változatot nem ismerünk. Figyelembe véve azonban, hogy már a régiségben is vannak ilyen alakok (vö. JordKód. d. 94 *zarnyaskaya*, vö. u. o. 808 vass *maskath* és MTSz. *macska*), nem lehetetlen, hogy itt újabb nyelvjárási sajátsággal van dolgunk (a képző eredetére l. Asbóth, Nyelvtud. 1. 27—31. vö. Calep.-ban ilyen *cs*-ből fejlődött *s*-eket: *Salád* = család, *Sínált* = csinált stb.)

Sok más érdekes és tanulságos dolog is van Calepinus magyar nyelvében. Egy részükre itt hívtam fel az olvasó figyelmét, más részüket Simonyi méltatta (l. Nyr. 39. 2, 4). Biztos dolog, hogy a további kutatók más tanulságokat is fognak ez anyagból levonni. S ez mind igazolja azt, hogy Calepinus magyar nyelvi anyagát, amely valamennyi szótárunk alapja, ki kellett adni. Régóta érzett szükségnek akart tehát a M. T. Akadémia Nyelvtudományi bizottsága eleget tenni, amikor Calepinus szótára latin-magyar része kiadását elhatározta. A kiadással a bizottság e sorok íróját bízta meg, akinek munkájában Jakubovich Emil nemz. múz. gyakornok, Prohászka János dr. és Sági István tanárok voltak segítségére. Jakubovich és Prohászka Calepinus latin-magyar részét lemásolták, Sági István pedig a magyar szómutatót készítette. Valamennyien nagy gonddal végezték feladatukat. A mű korrektúrája az eredetiből, valamint a jegyzetek megírása alúlirottól és Jakubovichtól származik. A munkát 1907. szeptemberében kezdtük s azóta, majdnem öt esztendőn át dolgoztunk a kiadáson.

A kiadásra és a jegyzetekre vonatkozólag ezeket közöljük:

1) Igyekeztünk, hogy annak a kiadásnak, amelyben a magyar nyelv először van közölve, tehát az 1585. lyoninak magyar szókészletét mindenben híven kiadjuk. A magyar szavaknak betűtypusait (l, q stb. ez a kettő a lengyel betűsorból stb.), íráshibáit pontosan megtartottuk. Minthogy

az eredetiben sok a sajtóhiba, a könnyen kijavíthatók mellé [!]-t tettünk; de nem minden [!]-lel ellátott hely sajtóhiba, sok a kiejtésbeli alakváltozat is. Azt azonban eldönteni, mi a sajtóhiba, s mi valóban ejtési sajtóság, sokszor rendkívül nehéz dolog. Egy pár példa megvilágítja az állításunkat. A *k* pl. sok esetben jelöletlen pl. *Egiedől alas* — secubitus, *Hataopas hely* — salebrae, *sazontalan zauu* — vanidicus (s haszontalan szavú), *Meg orgasitom* — recuruo, *Feiedelemsegez* ... valo — praetorius stb. stb. Hasonló esetek, hogy az első személyű *-m* rag igen sokszor *-n*-nek van írva (vö. pl. *niuzon* = nyúzom 727. lapon), vagy hogy a *cs* *s*-sel van jelölve stb. — Ha az író azt írja *Bolonsag* (= bolondság 1012. lp.), vagy *fetskéi* (hirundinias), *lopoié* (furinus), *gazdáié* (herilis) stb. senki nem fog ez alakokban íráshibát keresni. Épúgy lehet a fenti eseteket is hangtanilag, sőt nyelvtörténetileg is bizonyítani. — Azért tehát sajtóhibát csak a legvilágosabb esetekben szabad feltennünk; azt hiszem, jegyzeteinkben mi is többet magyaráztunk sajtóhibának, mint helyes lett volna. — Némely íráshibás, illetőleg ejtészváltozati alak mellől kimaradt a [!]. A hibás lapszámok mellé [!] tettük a helyeseket.

2) Eredetileg úgy terveztük, hogy a magyar szavakhoz semmiféle jegyzetet nem írunk. A 3. nyomtatott ívtől fogva azonban láttuk, hogy magyar nyelvi jegyzetekre mégis szükség van s ilyen jegyzetekkel aztán itt-ott nem is takarékoskodtunk. A jegyzetek közt lehet egy pár nem helyes is. Amelyekről észrevettük, hogy helytelenek, a szómutató után jegyzékbe foglalva kijavítottuk. Kérjük az olvasót, hogy javításainkat példányába iktassa be.

4) A magyar szavak megértésére sok esetben szükség van a latin szónak azon latin nyelvi értelmezésére, amelyet a szóról Calepinus nyújt. Ilyenkor ezt a latin értelmezést is nyújtjuk. A latin szöveget akkor is adjuk, ha az magyar szempontból figyelemre méltó (pl. *Dacia*, *Jazyges* stb.).

5) A Szómutatóra, amely a műnek egyik főrésze, nagy gondot fordítottunk. Itt a szavak a mai irodalmi alakjukban vannak felvéve; fel vannak véve az irodalmi alak mellett külön a szótár nevezetesebb alakváltozatai is (pl. *resta* vö. *rosta*, *sarampé* vö. *sorompó*, *topló* vö. *tapló* stb.). Sok alakváltozat azonban a szómutatóba nem való, így pl. Calepinusban a gyakorító *-dogál*, *-dögel* mindenkor *-dogal*, *dögel* (így Páriz Pápai szótára lat. m. részében is); természetes, hogy a szómutatóban csak az irodalmi alak van felvéve.

A kiadás, mint fentebb említettem, az 1585. évi tíz nyelvű lyoni Calepinusból történt. Ebből a kiadásból hazánkban csak egy példány van s ez a nyitrai Roskoványi-könyvtár tulajdona. Ezt a példányt nekünk Vágner József kanonok úr, e könyvtár igazgatója, a M. N. Múzeum Széchényi Orsz. könyvtára közvetítésével bocsátotta rendelkezésünkre. E szivességéért mind neki, mind pedig Fejérpataky László udv. tanácsosnak, a Széchényi könyvtár igazgatójának hálás köszönetet mondunk.

Budapest, 1912. aug. 20.

VERSEGHY RIKÓTI MÁTYÁSA.

Irta Prohászka János.

II.

apolni: kit eddig nem sajnált apolni szívével (84); igaz szívű aszszonyt apolván ölében (87).

balság: többféle balságrúl félve gyanakodik (108).

bekertel: meg nem nyugodhatott szoros svérájában, mellyel bekerelték kis oskolájában (27). Molnár Albertnél is,¹ l. NySz.

békél (kezéhez): kezéhez békélvén nyájas Birgitának (54); 's mindaddig békélek jótévő kezéhez (39). MA.-nél is ilyen értelemben.

bolt: öszve gyűlvén tehát a' kapu' bottyába (151). Ilyen ért. MA.-nél.

buzgás: olly buzgást mutatván kiki munkájában (169); még ezt énekelik érzékeny buzgással (77). A NySz. már a VirgK-ből idézi.

cikornya: 's allig ha nevetni győzzük cikornyáját (157.).

csecse: őseink jó végből születték a' meséket, úgy mint figyelemre ingerlő csecséket (70). MA.

dajna: dajna Músájával akárhogy ugrállyon (15).

dalló: ha ressourcect nem lelnénk dalló Mátyásunkban (57). Vö. *Danló* műzsák serege (Gvad. F. Nót. 153).

dísz: ha más nagy díszekre nem provócálhatna (58). Fölújított régi szó l. NySz.; a NyUSz.-ban Verseghytől nincs idézve.

életemes: jegyessének pedig több ész kis újjában, mint egy életemes mostani Dámában (68). MA.

fellegvár: felleg várakba emelvén magokat (146). A NySz. már a RMK.-ből is idézi, különben Baróti SzD. is használta. (Talán a NyUSz.-ban is volna helye!) — Ennek a mintájára alkothatta Verseghy a *fellegkert*-et, melyet egy szótárban sem találtam: a' két pavillyón közt, fellegkert módjára (161).

fellyebbség: sértő fellyebbséget soha sem mutatott (29).

főlnagy: kit bérlett pusztámra tettem főlnagyomnak (71).

hagymáz beteg: mint a' hagymáz beteg paroxismussában (172.) MA.

három kaszás (= Orion): csillagja feltetszik a' három kaszásnak (162). Gvadányinál is (l. NySz.).

huszol: a' vad seregeket harczokra huszolni (55). A NySz.-ban *huszít* van ugyanilyen kapcsolatban.

hűs: erre a Plébános meg nyugodtt elmével kezét fog nevetve Birgita hűsével (159); a' Kisasszony hallván plánumát hűsének rejtek helye iránt házas örömének (87). = *Hős*: futur, sponsus, procus MA. Egy-két régi író is *hűs*-nek írja a hőst.

hüvít: a' hüvítő harmat átát-nedvesíti (50). MA.-nél is.

kéj: vele a' kéjben vígan osztoszkodik (46). Régi szó, l. NySz., NyUSz. és Nyr. 28 : 125.

kitanul: tanuúllyuk ki végre azt a' ki kohlotta (67 [= 121]). L. NySz.-ban ugyanilyen értelemben.

¹ Figyelemreméltó körülménynek vélem, hogy a Verseghy használta régi szók majd mind megvannak Molnár Albertnél.

lobb (ige): lángokra lobbhattak tüzeim (83). L. NySz.

megye: 's íme! az Óbester a' templom megyéjénn általlovagolván (18); Apollónak nő ez áldott erdejében, Castalis kútyjának boldog megyéjében (4). L. ugyanilyen értelemben MA.-nél is.

napol: szívemnek bástyái ör nélkül naplanak (52). Régi szó, l. NySz.; vö. MTsz.-ral is s a mai *elnapol*-lal.

negédeskedik: ne negédeskedgyen a' világ' hasznára (178). Molnár Albert gyakran használja (l. NySz.).

nyugt-. kénytelen volt kilépni nyugtára, súlyos sebet kapván mind a' két karjára [a kapitány] (54).

ölni-. ilyen ruhát kellett öten testére (157). MA. is. — Már a' mulatságnak öjti fel ruháját (120).

rept-. szabad reptet adván ártatlan kedveknek (126, 172); vakság bírta Pfeffelt poéta reptére (149). L. Mikesnél (NySz.).

sugarlani-. vagy legalább neki merte sugarlani [e' hírt] (67 [= 121]). MA.-nél is; vö. még MTsz. sugárol (= súg).

szerencsés-. egymást változtatván a szerencsésben (166). A NySz. MA.-tól ismeri; vö. NyUSz. *szerencsél*ni.

tar-. Alkalmatlan... kis tárgyad a' tar kérdésre (3). MA.-nél is; vö. még MTsz.

torol-. ezzel a tálakat egymásba torlotta (40). Ilyen értelemben l. NySz. (MA.-nél is).

vargatú-. varga tűköt pödrít kormos bajússzából (32). A NySz. Major Szótárából idézi (1647-ből).

váll-vonítás-. váll-vonításokkal olvassák dallyokat (21). Vö. NySz.: A vállat meg vonítá (Monlók 3 : 67).

vegyít-. bús jajokat vegyít ilyen panasszával (108). A NySz. Cseh Mártontól idézi (Lovak orvosságos könyvecskéje 1676.). — *Megvegyítvén* tánczát egynéhány ugrással (65). Uo.

zúrzavar-. zúrzavar fogási képzik a csatákat (62).

III.

A. *állong*-. része kint állongván, dicséri társának kellemetes fénnét szent István' napjának (60). A NyUSz.-ban Baróti SzD.-től van idézve mint a nép nyelvéből vett szó, de a MTsz.-ban csak *állongál* van.

ambrozsrja-. naponkint jól laknak szent ambrozsrjával (16). A népetimológiák utánzása.

bedobban-. Mátyás bedobbanván e gondolattára (142). MTsz. toppan.

bókol-. kik földig bókolván classicus neveknek (27). Tájszó, l. MTsz. A NyUSz. már Baróti SzD.-től irodalmilag ismeri.

brúgó (gordonka, l. CzF.): megmaradok Brúgóm tónussában (89).

cika-. a virgoncz Músákkal játszani cikáját (41).

cselő-. mind csak cselőre csavarná szarvamat (94).

csüdül-. ne hogy mind fejére talállyon csüdülni (10). — Vö.: ebédre *csüdítő* csengetést hallanak (87).

csürhe-. versengve hirdetik az ilyen híreket a' csürhék, mint saját szépítgetéseket (119).

duzmad-. már is duzmadozni kezdett reményében (186).

füveskedik: mint hajdan Hercules addig füveskedett (173). Tájszó?
kacsong: eggy köz dragonyosra kacsong zög szemével (169). A MTsz.-ban *kacsongat* (= kacsingat).

kend: megfelelek Kennek helyes mondására (63). — Tanúlly meg *Kelmed a' szépség' törvényét!* (11).

lepcsés: kiknek példáját azonnkivül sok illetlen mozgásokban és lepcsés caricatúrákban sem kellene követnünk (160). L. MTsz.

móta (= mióta): móta tündérkedvén dücső laurussával (151).

Pejgazos: tegyen pejgazosnál, ha tetszik, lovásznak (38). Pejgazosra velem mind felugorjatok (130). Ez is népetimológia-féle.

pingálás: non plus ultra pedig a' lópingálásban (8).

poszrik: erőt a' jövőendő poszrik dücsősségre [kívánnak] (68). L. M.-Tsz. = keresztelő.

primál: mozog az orchestra, két cigány primálván (167). A MTsz. más értelemben idézi.

püffeszt: De ő meg pofáját azzal püffesztette (10). MTsz.: püffed és püffeszkezik; vö. NySz. puffaszt.

ringás: szépen látszik a' böcső' ringása (9). A NyUSz.-ban már megvan a *ringat* (bölcstől) s ezt Baróti SzD. vitte bele a népnyelvből az irodalomba; a régi nyelvben csak *rénget* volt (l. NySz.).

salygat: mellyre, mint fő kincsre, már régen salyगतott (146); már édes gyermek-napjainkban salyगतván hozzánk szívedet (80). Ezt mint tájszót Császár idézi, de csak későbből, az Aglájából (i. m. 351. l.); szótárakban nem találtam, Lehr sem ismeri, ahol a *salyog* ígéről ír, MNy. 4:366.

salyog: mint vad barbarusra nevetve salyगतnak (154); a' Kisasszony tehát kérkedő *salyगतással*... úgymond (55.) Verseghy itt nyilván 'mosolygás' értelmében használja (Lehr ezt a jelentését se ismeri az id. h.).

szállongás: bátor fel nem érem magos szállongását (69).

szörcsög: rajzollya... pünkösdkor a' tüzes nyelvek' szörcsögését (8). Szótárakban nincs.

teretura: úgy sok rossz eredhet illy tereturából (119); mulatást keresnek a' tereturában (74), L. MTsz.; = terefere.

tún: 's Porczunkula napján tűn a' klastoromban (31). L. MTsz. és Nyr. 2:181 (Gyöngyös vidéke).

üdüllen: üdüllen meséje a' pogány óságnak (20).

zsendít: melly gyenge gyökerét azonnal zsendíti (50). A MTsz.-ban csak 'disznót hízlal' jelentésben.

B. *cenk*: itt meg Mercúrius czenk köpönyegében (169).

ebrüdonn kivetni: ebrüdonn vetvén ki szegényt az útszára (66).

gála: mikor ez történik a' gála szálában (155).

golyvás: Sok nevezi golyvás mátkáját tokásnak (13).

ímez-ámoz: elkezdett azután ímezni, ámozni (122). Vö. MTsz.: ím-ám, ímmel-ámmal, himél-hámol; a NySz. már 1647-ből irodalmilag ismeri (Kászonai János).

kacag: Birgita is féltvén Rikóti' Músáját, kinek szerette volt kacagni dudáját (14).

káva: veszett kávájával agyitalan fejének (36). A MTsz. is, a NySz. is más értelemben.

kulcsol: erre az Óbester mellyéhez kúcsollja (46).

meggöbbed: Nem, nem! én belőlle semmit sem engedek, kiáltja Márs viszont. Inkább meggöbbedek (133). MTsz.: meggebed, — gebbed; a Ny.-Sz. tanúsága szerint, már 1760-ban belekerült az irodalmi nyelvbe (Molnár János A régi jeles épületekről).

műves: békében élő művesek (79): — a' velek tartó épos-műveseknek (176). L. MTsz. és NySz. (műves).

suttom: mondgya legörnyedvén Panna egy suttomban (31).

talpalló: kiki szállítván talpalló szolgáját (90). A NySz. nem ilyen értelemben, a MTsz. sem.

úriás: megszorított Kend új házasságával, avval az úriás ifiú lánykával! (142). L. a NySz.-on és MTsz.-on kívül még Nyr. 26 : 546.

üdül: végre külömbféle tréfákra üdültek (141); azonnal sok költős képzésre üdültek (22).

vadony: angyszív tud érezeteni vadony keblünkkel illy tüzet (164).

zsendül: 's vegyülő szavokból harmonia zsendül (46). A MTsz. is, a NySz. is csak a gyümölcsre vonatkoztatva ismeri.

Budapest, 1910.

IKERSZAVAK ISKOLAI GYŰJTÉSE.

Irta Fürst Aladár.

A második osztályban, melyben a magyar nyelvtanításnak szerintem legfontosabb célja, hogy a nyelvnek képekben, kifejezésekben való gazdagságát, bőségét szemléltesse a tanulóval, anélkül hogy magyarázásukba még belemenne, melyben mind tárgyi, mind formai tekintetben minél terjedelmesebb nyelvkincs szerzésére kell törekednünk, az írásbeli dolgozatokat is ugyanennek a célnak a szolgálatába szoktam állítani. (A tanulók ebben a korban még nem szakadtak el, ill. az iskola még nem szakította el őket teljesen az anyanyelvi őstalajuktól, még ajkukon olykor felhangzik a hamisítatlan nyelvjárás; otthon még hallják és gyakorolják, különösen vidéken, a nép nyelvét, szavajárását és egyelőre még nem restellik annak egyszerű, zamatos kimondását. Ilyenkor aztán házi gyűjtéseket szoktam velük rendeztetni: különféle szempontokból egybekerestettem sok népies szólást, közmondást; rokonértelmű kifejezéseknek gazdag példatárát kaptam már az ívárs, verekedésre, a meghalásra, az állatok hangjára, a mesterségek műszavaira vonatkozólag. Ezidén a magyar nyelvnek egyik nagyon gazdag és folyton bőven termő vadászterületén akartam cserkészni: az ikerszavak ágas-bogas állománya volt a vad. Egy iskolai gyakorlatnál az volt a feladat, készítsenek minél több, minél szebb mondatokat, melyekben ikerszavak fordulnak elő. Ha kinek kedve, tehetsége van hozzá, az kis kerek mesét, elbeszélést is gyárthat a mondatokból: úgyis oly ritkán adunk tanítványainknak alkalmat, hogy képzeletüket is működtessék, mesemondó, alkotó képességüket mutogassák. — A dolgozatot — sajna — nem készíttettem elő otthon, amely esetben azt hiszem még jóval gazdagabb zsákmányra lett volna kilátás; de így is több mint száz különféle ikerszót gyűjtöttek

össze egy óra alatt, többen csinos kis történetecskét is penderítettek belőlük. Mivel a gyűjtésre vonatkozólag semmiféle utasítást nem adtam, a tanulók meglehetősen mohósággal nekiestek az úgynevezett gyermeknyelvnek: egyedem-begyedem, ityóka-pityóka, csiga-biga stb., valamint az ismert állatmesének, melyben farkas komáék az állatnevek szépségét, rúttságát latolgatják: farkas-barkas, róka-bóka, őzem-bőzem, nyulam-bulam stb. Ezeket a nem valódi ikerszavakat teljesen mellőztem az alábbi összeállításban, ellenben ugyanannak az ikerszónak kétféle alakját is felvettem, ha kétféle jelentése volt. Mellőzöm a közdivatú példákat, minők ágas-bogas, ákom-bákom, csete-paté, gidres-gödrös stb., s inkább a ritkébbakat sorolom föl, melyeknek jó részét itt nyilván a pillanat szülte! (A jelentés megvilágítására oda tettem melléje az alanyát, tárgyát, vagy más meghatározóját.)

adla-badta-teremtette! — bikres-bokros hely — (ki)billegett-ballagott a fiával — cica-mica — cicáztak-bicáztak egymással — ciktum(?)-faktum — cifra-bifra mente — cimmeg-cammog a lúd, a medve — cörmöl-mörmöl a gaz — csibeg-csobog a megsebesültnek vére — csíf-csúf majom — csiga-bigáznak — csillog-billog az arany — csímcség-csámcsog a medve, (méz kell neki!) — csiszeg-csoszog a kis gyerek — csitt-csatt édes gazdám, majd megélünk! — csitteg-csattog a villám, a kard, az ostor, a kalapács, az ülő, a pofon — csireg-csörög a lánc, csiregése-csörögése a kardoknak — csörgő-börgő kigyó, széna — csörög-börög valami az üstben, a dió a padláson — csörren-börren a csengetyű, a páncél — csörren-zörren a lánc — dérrrel-durral becsapta az ajtót — dibeg-dobog a szíve, dibégés-dobogása a lovaknak — dilleng-düllöng v. dilleg-düllög a részeges — dirrendurran a puska — farkát-barkát a nyúlnek megette — füle-müle kis madár — gígyeg-gagyog a pulyka — hájas-májás állatszeli-dítő — heje-huja lakodalom — hetyke-betyke lányok — hímel-hámol (nem egyenesen szól) — himmeg-hámmog a tanuló a leckével — hipeg-hápog a kacska — horkolborkol az öreg — igyel-figyel a nyulacska — illantottunk-pillantottunk meg — irgum-burgum, de rossz gyerekek vagytok — (be)kipegtem-kopogtam barátomhoz — kipergél-kapargál a tyúk — egyet kippent-koppant a fején — kutyus-butyus — libben-lobban a víz — licseg-locsog a víz — liheg-piheg a róka — (el)lítették-lőtték a lábát — nyimeg-nyámog a gyerek — nyiszeg-nyöszög a legény, mikor nagyon kunyorál — nyiszereg-nyöszörög a kutya — nyivog-nyávog a macska — omlik-bomlik a régi vár — piffeg-püffög mérgében, a vonat, a puska — piffent-puffant az ütés — elpiffeltem-puffoltam (helybenhagytam) — pityeg-potyog a cseresznye — rincs-ronccsa zúzódot a hajó (vö. ringy-rongy) — ripeg-ropog a fa (?), ha kidől, a ház, a hid, a jég, az oldalbordánk, a venyige a tűzben — riske-dezett-roskadozott az állat — rityeg-rottyog a pörkölt — rontják-bontják a kaput — sűrű-bűrű bokrok — szórét-börét a nyúlnek, szöröstül-böröstül — tiiffegetőffög az auto — tiipeg-tapog a ló, a kis fiú — tiyeg-totyog a kis gyerek — tricselni-traccsolni kezdenek — ugra-bugrál, ugra-bugrással, ugrálbugrál — ürge-fürge kis gyerek — viceg-vacog a foga — zireg-zörög a lánc, a palota (nesz hallatszik) — zirren-zörren a lánc — zirmel-zörmöl a gaz — zörren-börren a bokor — zsöngés(?)-bongás.

Vége néhány kis rögtönzött történetecskét is bemutatok, melyek ez órában keletkeztek. Az egyik tanuló természetszerűen az állatok birodal-

mába rándult, a másik az erdő hangulatát próbálta festegetni, egy meg éppen egy aktuális esemény köré csoportosította ikerszavait.

Mese: Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy állatsereglet. Ennek volt egy tarka-barka tigrise, bozontos szőrű oroszlánja, egy csörgő-börgő kigyója, egy csittegő fogú gorillája, sőt még egy állatszeliidítője is. Ez éppen horkolt-borkolt a szobájában, mikor a szolgának eszébe jutott, milyen jó volna, ha az állatokat most mind kieresztené. Gyorsan kipakodva ráöntötte az olajos kannát a csörgő-börgő szénára. Azután egymásután kieresztette az állatokat, azok nagy ugra-bugrással elszaladtak az erdőbe. A kigyót odatette az ajtóba, hol az állatszeliidítő aludt. Csakhamar nagy csete-paté lett az állatsereglet udvarán, mert a szeliidítő rálépett a kigyóra, az megcsípte és megölte. Az erdőben a farkas-barkas úzóbe vette a rókat. De ravasz koma összeszedte-vette az eszét, amint futott, cikturnifaktum egy hirtelen fordulattal eltűnt egy bikres-bokros helyre. A róka-bóka lihegett-pihegett, egy kis idő múlva kipihente magát és elcimmegett-cammogott a gizes-gazos helyről. Szedte-vedte magát, híp-hop, ő meg egy nyulacskát vett úzóbe. Nyulam-bulam már riskedezett-roskadozott, mert előbb ellítték-lőtték a lábát és nem tudott menekülni. Róka-bóka elfogta és eltépte, mint valami ringyet-negyot.

Erdei élet. Itt az erdőben, hol a csendet csak a fák zúgása-búgása, meg egy-egy puska dörrenése-börrenése, utána az ártatlan őzem-bőzem sikítása szakítja félbe, egész más mint a városban. A nyulam-bulam megszabadult a vadásztól, de itt a másik üldözője, a róka-bóka. Jó ideig ide-oda járkál, míg ráakad a nyúl nyomára, ki a gidres-gödrös dűlön iramodik tova. Farkas-barkas sem rest, szintén eledelet keres, csakhogy a farkas-verembe hull. Az ici-pici méh a szellőtől ide-odahajló virágra száll. A medve is cimmeg-cammog, közben nagyokat csimcsog-csámcsog, biztosan méz kell neki. A vadászkastélyban nagy dinom-dánom van.

Jönnek a huszárok. Tegnapelőtt mindenütt nagy tere-fere volt, hogy jönnek a huszárok. Nekem is volt egy ici-pici kis vakációm; lőtottam-futottam tehát a kabátomért. Sok jövés-menés után megtaláltam az almárium egyik zegében-zugában. Elindultam most a katonáikat várni, de mivel a Laciék háza utamba esett, bekipegtem-kopogtam hozzájuk, őt is hívni. Ő ímmel-ámmal beleegyezett és elindultunk a kőbányán keresztül-kasul a budai országútra. Ott azt láttuk, hogy a sok gyerek úgy sűrű-főrt, mint a hangyaboly. Egyszer csak meghalljuk ám a lovak díbegését-dobogását és a kardok csirregését-csörögését. Volt öröm, mikor megláttuk a sok cifra-bifra mentét, meg hogy a sok ló milyen szépen ugrál-bugrált. Mikor a Zichy-liget sarkához értünk, annyi népet ilantottunk-pillantottunk meg, mennyit még sohase láttam. Nagynehezen azonban kiiregtünk-forogtunk a tömeg közül és hazamentünk.

A HATÁROZÓ-FAJOK ÉS AZ IGEIDŐK.

Irta Pekár Károly.

Azt hiszem, sikerült a határozó-fajokat és az igeidőket, e különféle, változatos nyelvtani kategóriákat egy, közös eredetre vinni vissza, mely felfogás a legtermészetesebb magyarázatát adja e kategóriák létrejöttének.

A *cselekvés* az a gondolkozásbeli *középpont*, mely körül e kategóriák csoportosulnak, melyből kifejlődtek, melynek csak különféle *körülményeit* adják.

A legtöbb *cselekvés* természetszerűleg továbbtartó, tovahaladó folyamat az *időben* és *térben* menvén végbe, nem mindegy, hogy melyik végéről szemlélem. Azért nem mindegy, mert az *időben* menvén végbe, meg nem fordítható. Tehát *egyirányu, előrehaladó* folyamat.

Ha így van a dolog, akkor nem beszélhetek e folyamatnak két végéről, ha egészen helyesen akarom megjelölni a dolgot, hanem a folyamatnak *kiindulásáról, kiindulópontjáról* és *irányáról*. A kiindulópont lesz, ahonnan a folyamat térben és időben kiindul. Az irány lesz, ahova a folyamatnak térben és időben tart, ahol véget ér.

Igy a *cselekvésnek* három részét különböztetjük meg: 1. a *kiindulópontot* térben és időben, 2. a folyamatot magát, vagyis a *folyó cselekvést* térben és időben és 3. az *irányt* térben és időben.

Nos itt van már a *három* alapkategória, a-három főigeidő, a három fő határozócsoport alapja.

Ha most ugyanis a *cselekvés kiindulópontját* tekintjük a *térben*, akkor a közelebbi meghatározó körülmények a *honnant? mily korból? mily állapotból? mily eredetből? mily okból?* — kérdésekre felelő *határozó csoport*: hely-, idő-, képes-, eredet-, okhatározók.

Ha pedig ugyancsak a *cselekvés kiindulópontját* tekintjük, de *időben*, akkor a közelebbi meghatározó körülményeket a különféle *mult idők* adják.

Ha most magát a *folyó cselekvést*, a *cselekvésnek* folyamatát tekintem a *térben*, akkor a közelebbi meghatározó körülmények a *hol? mikor? mily állapotban? mily módon?* — kérdésekre felelő *határozó-csoport*: hely-, idő-, képes-, állapot-, módhatározók.

Ha pedig ugyancsak a *folyó cselekvést*, a *cselekvésnek* folyamatát tekintem, de *időben*, akkor a közelebbi meghatározó körülményeket a különféle *jelen idők* adják.

Ha most a *cselekvésnek irányát* tekintem a *térben*, akkor a közelebbi meghatározó körülmények a *hová? meddig? mire? mily célra?* — kérdésekre felelő *határozó-csoportok*: hely-, idő-, képes-, vég-, célhatározók.

Ha pedig ugyancsak a *cselekvésnek irányát*, de *időben* tekintjük, akkor a közelebbi meghatározó körülményeket a különféle *jövő idők* adják.

Íme csakugyan egy eredetre tudtuk visszavezetni a különféle határozó s igeidő kategóriákat.

Azt hiszem: tanítás szempontjából is fontos és hasznos ez, mert *egyszerűbbé, áttekinthetőbbé teszi a sokféle kategóriát a tanuló elméjében*. Mindent a *cselekvésre* vezetve vissza, megérteti a tanulóval a *cselekvés* fontosságát e téren is, az elvont, nyelvtani téren, aminek még ethikai, erkölcsi hatása is van, jótékony hatás, mely a *cselekvésnek* elsőrangú fontosságát az emberi életben nyilvánvalóvá teszi. A nyelv is e körül fejlesztette ki, mint középpont körül, a különféle kategóriáit.

HENRY SWEET.

1845—1912.

Irta Balassa József.

Ez év tavaszán, április 3-án húnyt el Oxfordban a fonétikának egyik legnagyobb mestere s az angol nyelvtudománynak legkiválóbb művelője Henry Sweet.

Amikor első munkáival fellépett, a fonétika jóformán csecsemőkorát élte. Két nagy elődjének, Bellnek és Ellisnek munkái már megjelentek ugyan, de csaknem hatástalanul maradtak. Kevesen foglalkoztak velük, s csak Sweet látta be az élő nyelv vizsgálatának alapvető fontosságát. A *Philological Society* évkönyveiben adta ki első munkáit; 1873-ban jelent meg későbbi nagy munkájának első feldolgozása *History of English Sounds*, majd néhány évvel később (1878—9) példát adott egy-egy élő nyelv kiejtésének pontos elemzésére és fonétikus átírására: *Sounds and Forms of Spoken Swedish, Russian Pronunciation, Spoken North Welsh*. Ebben az időben jelent meg alapvető munkája *A Handbook of Phonetics* s határjelölő lett a fonétika újabb történetében. A hangoknak világos elemzése, a képzés módján alapuló következetes és átlátszó rendszerezés, az átírásnak új módja s Bell *Visible Speech*-ének alkalmasabbá tétele a közönséges használatra, tették Sweet könyvét a legkedveltebb fonétikai kézikönyvvé. Hatása még nagyobb lett, midőn másik népszerű könyve megjelent: *Elementarbuch des gesprochenen Englisch* (1885), az élő angol nyelvnek ez a világos, rövid jellemzése, s kitűnő szövegek bemutatása pontos átírással. Ezen a nyomon haladt többi munkáiban is s hatása lépten-nyomon meglátszik a fonétika újabb irodalmán. Későbbi munkái közül elég ha csak a következőket említem: *New English Grammar* (1892. 1896.) *The Sounds of English* (1908). *The Practical Study of Languages* (1899).

Minden munkáját gazdag tudása jellemzi, az angol nyelv multjának és jelenének teljes ismerete s alapos jártassága több élő nyelv használatában. Nagy érdeklődéssel figyelt meg minden élő nyelvet, türelemmel és ha kellett, hosszas elemzéssel igyekezett megismerni egy-egy idegen, előtte még ismeretlen hanggal. Hálásan emlékszik e sorok írója még most is azokra az órákra, melyeket mint kezdő fonétikus Sweet Hampstead-i otthonában tölthetett. Az a kedvesség, szeretetreméltóság, mellyel fogadott s az a türelem, mellyel a magyar nyelv hangjainak elemzésében velem együtt dolgozott, mutatták, mily szeretettel csügg a fonétika tudományán. Munkáin is meglátszik, mily lassú, fáradságos munka volt számára egy-egy élő nyelv kiejtésének pontos elemzése. »It is very laborious — írja a fonétikai tanulmányokról egy levelében — as I know by my own experience.« (Nagyon veszélyes, amint a magam tapasztalatából is tudom.)

A szeretet és tisztelet, mely Sweetet egész életében körülvette, méltó jutalma az ő kiváló tudós érdemeinek.

ISMERTETÉSEK.

Értesítők.

Pásthly János: Részletek a magyar nyelvtudomány történetéből. A kecskeméti reform. főgimnáziumnak 1911/12. évi értesítőjében. 15 l.

Pinzger Ferenc: Hell és Sajnovics vardői útja. A Jézus-társasági kalocsai érseki kath. főgimnázium 1911/12. isk. évi értesítőjében. 53 l.

E két program-értekezés a feldolgozott tárgynál fogva megérdemli a megemlést folyóiratunkban. Fejlődést, új tanulságokat számunkra egyik sem mutat: az első, mert szerzője szerény eszközökkel szerény célért küzd, szempontjai inkább művelődéstörténetiek, mint nyelvészetiek, a második pedig nem is nyelvészeti értekezés, hiszen az a célja, hogy Hellt tisztára mossa a hamisításnak régi vádjától, de valamint az a vardői út mindenha emlékezetes marad nyelvészetünk történetében, úgy a róla szóló műveket is figyelemmel kell kísérnünk.

Pásthly János székfoglaló értekezése közönségnek és tanulóknak szól; értekezése »a magyar nyelvtudomány XVII. század végeig való fejlődésének két fázisát tárgyalja s a magyar nyelvtudomány-történetnek, tehát a magyar művelődéstörténet egyik fontos ágának iparkodik néhány összefoglaló adatot rendelkezésére bocsátani.« Közismert, közkézen forgó adatokkal fejteget, kivonatolja Erdősi Sylvesternek és Szenczi Molnárnak nyelvtanait, ezeket egybeveti egymással. Kritikája néhol a naivsággal határos: pl. ahol Szenczi Molnár Albert nyelvtanának »Etimologia«-i részében etimologizálást keres s így e műszónak mai jelentését alkalmazta oly korban, mikor más, sokkalta bővebb jelentése volt. Különös bő tárgyalást ígér Szőnyi Nagy István Magyar Oskolájáról, de rövid kivonatolásnál itt is alig kapunk egyebet. Programértekezésről lévén szó, meg kell említenünk, hogy stílusa lelkes, meleg hangú, de gondosabban kellett volna javítgatni a nyomdahibákat.

Pinzger Ferenc »Rettung«-jában, melyről éppen most olvassuk illetékes helyen, hogy »az irodalomtörténetírás... a szerző által felhozott érvek alapján nem látja igazolva Hell Miksát« (vö. Irodalomtörténet 1912. 444--445 l.) megemlíti egy kis fejezetben Sajnovics elődeit s azokat, akik tanulnak nevezetes művéből. Itt idézi (23. l.) Leibniz-nak híres Comeniusra vonatkozó kijelentését is; pedig Setälä, nálunk pedig Pápay József s magam is hiába keresgéljük Comenius műveiben azt a kijelentést s mindaddig, míg valaki azt meg nem találja, ez adathoz legalább is kétség fér. Azok között pedig, kik Sajnovicstól tanultak s nézeteit helyeselték, ha már Dugonicson kívül megemlíttjük Nagy Lászlót és Molnár Jánost, nem szabad megfeledkezni Gyarmathiról, de különösen Révairól, aki igen sokszor idézi Sajnovicsot s legutolsó munkáinak egyikében is (vö. Régi Magyar Könyvtár 29. kötet 43. l.) ezt mondja róla: »Örök dicséretet érdemel fáradsága tsak azért is, hogy ebben első volt közülünk. De magában is nagy a bősze munkájának az értelmeseknél.« Különben az egész értekezés élénken, jól, gondosan van megírva, csak a 9. lapról jegyeztük ki ezt a rémes mondatot: »Sajnovics — mint ő maga írja — 1768-ban április 12-én Bécsbe érkezett, ahol leendő utitársa és udvari csillagász szívélyesen fogadta.«

RUBINYI MÓZES.

Móricz Zsigmond stílusa.

Elek Ilona: Móricz Zsigmond stílusa és nyelve. Rákosliget, 1911. Boross nyomda. 72 l.

Elek Ilona értekezését tárgyának igazi szeretetével, s nagy szorgalommal írta meg. Adatainak gyűjtése közben figyelme sokfelé és sokfelére kiterjedt. Ennyit mindenestre el kell mondani a dolgozat dicséretére. Sajnos azonban, hiába tett a szerző helyes megfigyeléseket, s hiába csoportosította többféle szempont szerint adatait, a megfigyelésen túl igen sok helyt egy tapodtat sem ment. Nem volt bátorsága, hogy szorgalommal összeszedett adataiból ki is olvasson valamit.

Így a többek közt egész sor példával mutatja be, hogy érzékelteti Móricz az undorodással vegyes kellemetlen érzést (14. l.) Csak egy kicsit kellett volna elmélkednie, s rögtön megvan a kapcsolat az írónak sok helyütt erősen pesszimista reálmusa és a stílusa között. Hogy más esetet említsek, igen ügyes megfigyeléssel észreveszi M.-nak azt a sajátságát, hogy jelző-halmazáskor egy jelző kíséretében előre helyezi a megjelölt fogalmat, s a többi jelzöt utána veti. Pl. Túrós csusza következett. Izes, tejfölös, töpörtös, kövér. (Tr. 61.) Ennek is meg kellett volna adni magyarázatát. Akár azzal, hogy az író nem akarta mondanivalóját egy mondatba belégyömszölni, hanem megfelelően tagolt mondat szerkesztésére törekedett; akár pedig azzal, hogy ez a szerkesztésmód nagyban elősegíti az elképzeltetést, s a szemléltetést. Így, hogy a jelzők külön vannak választva, az olvasónak mintegy több ideje van a képnek az átgondolására s tökéletesebb megfigyelésére.

Ezenkívül azonban vannak a dolgozatnak tárgyi hibái is; s írója a nép- és a régi nyelvnek sem valami nagy ismerője. A hangmegfelelésekről írván, laikus módon arról beszél, hogy *l* helyett *j*, *gy* helyett *g* van és így tovább (43.) A nyelvtörténetnek egy kicsit teljesebb ismeretével a *nyarat-szaka* bajosan került volna a tájszavak közé. (64. l.) És végül magyar nyelvésznek a nyelvhelyességre is többet kell adni. Kár, hogy a szerző valamivel többet nem forgatja a Helyes Magyarságból s a nyelvhelyességről szóló más értekezéseket. Legalább nem írná, hogy a szemléletesség tárgyalásánál már láttuk (28.), s tartózkodnék a *céljából* névutótól (33), valamint a *képez* igének idegenszerű használatától (3.).

Ismétlem azonban, Elek Ilona dolgozatában a tárgyával való szíves foglalkozást, a szorgalmat, s az érdekes megfigyelések iránt kifejtett érzéket mindenképen el kell ismernünk.

DÉNES SZILÁRD.

Révai nyelvtanáról.

Az *Indogermanische Forschungen* egyik legutóbbi számában becses nagy ismertető tanulmány jelent meg *Winkler Henriktől*, a nagynevű ur-altaji nyelvésztől, ki folyóiratunknak is régi barátja és munkatársa, Révai nagy nyelvtanának 3. kötetéről. Nevezetes ez ismertetés nemcsak azért, mert Simonyi Utószava és Rubinyinak, a kézirat fölfedezőjének ismertetései mellett (Budapesti Szemle, németül: Literarisches Zentralblatt) ezt tekint-

hetjük a legmértőbb megemlékezésnek Révai munkájáról (eléggé szomorú jelenség, hogy itthon oly kevéssé méltatták), — hanem nevezetes azért is, mert Winkler pontról pontra követi a nagy mű tartalmát s becses gondolatokat fűz egyes megállapításaihoz. Az elragadtatás hangján szól Révairól s ezek után mindenkinek el kell olvasnia ezt a becses tanulmányt, akit csak érdekel a poros kéziratok temetőjéből s a sablonos dicséreték sírjából új életre támasztott halhatatlan Révai. Közöljük e helyen a tanulmány bevezető és befejező sorait magyar fordításban, egyrészt, hogy izelítőt adjunk e munkából, másrészt mert Révai értékelésében megint egy új szempont került fölszínre:

»Csaknem általános ma az a nézet, hogy Bopp az összehasonlító nyelvtudománynak megalapítója. De ez így csak bizonyos megszorítással helyes. Sajnovics és Gyarmathi magyar bűvárok már Bopp előtt megindították az összehasonlító nyelvtudományt a finn nyelvtörzs területén s tették ezt a legszerencsésebb módon s teljesen tudományos értelemben. Maga Révai is világos tudatában volt már Bopp fölfedezése előtt a magyar, a lapp s a szuomi-finn nyelvnek benső összetartozandóságáról s erről meg is lévén győződve, e rokonságot sokszor részleteiben oly találóan tárgyalja, hogy azt ma is elfogadhatjuk. Szerencsés gondolat volt tehát a Magyar Tudományos Akadémiától Révai Grammatikájának kiadása.¹ Ennek harmadik kötete fekszik most előttünk, Simonyi mesteri kezétől gondozottan. Szerencsés volt e gondolat azért, mert e kötetből őszinte csodálattal állapíthatjuk meg azt, mily világossággal, tudományos készséggel vetett fényt Révai már száz évvel ezelőtt szép anyanyelve végtelen formai gazdagságának eredetére, jelentőségére s fejlődésére. Pompás áttekintést nyerhetnek e műből azok a nyelvészek, kik magyarul nem tudnak, a nyelvészeti kutatásnak oly számos útjairól s területeiről, melyek az indogermanistáknak vagy egészen ismeretlenek, vagy amelyekről e köröknek csak sejtelemszerű tudásuk van. S ha ki más területbeli munkás elmerül majd e műbe, csodálkozva fogja látni, hogy micsoda világossággal, szabotossággal és teljességgel boncolgatta ez a férfiú több mint száz esztendővel ezelőtt anyanyelvének alakképző és gyakran bonyolult elemeit. Persze munkájának éppen teljessége hat, mostan sokszor zavarólag, hiszen Révai sok olyan belső összefüggést nem ismerhet, melyeket az elmúlt évszázad lassanként megállapított, s ő éppen ezért gyakran összefüggő dolgokat külön tárgyal, mint különálló jelenségeket. Így nem csoda, ha ez nem éppen könnyíti a tulajdonképpeni lényeg áttekintését. De egy bizonyos s ez az, hogy Révainak e munkájában világosan előttünk van az, amit Bopp tudományos módszerében lényegesnek kell tekintenünk»...

»...Indogermanistáknak s más nyelvterületek bűvárainak legmelegebben ajánlom ezt a sajtáságos könyvet, melynek nyilván nem éppen könnyű összeállításáért Simonyinak, a magyar nyelv legjobb s legelső ismerőjének és munkásának fáradhatatlan buzgalma érdemli köszönetünket.«

ALFÖLDI MIHÁLY.

¹ Csak mellékesen javítjuk ki e helyet. Akadémiánk nem adta ki az egész grammatikát, csak a 3. kötetet; a kiadás gondolatára pedig vő. Simonyi Utószavát.

Ferences nyelvemlékek.

Böröcz Marcell: Ferencesek a középkori magyar irodalomban. Bécs 1911. 8. r. 193 l.

Szent Ferenc kultusza, melynek eredete szorosan összetügg az angol preraphaelita festők művészi törekvéseivel, utóbb valóságos rajongássá fejlődött. Műkedvelők és szaktudósok, költők és művészek kelnek versenyre egymással, hogy megmagyarázzák, értékeljék assisi Szent Ferenc életét és működésének eredményeit. Új források kerülnek felszínre, új adatok merülnek fel, úgyhogy lassanként új vonásokkal bővül és módosul a szent szegénység lovagjának az a képe, melyet a protestáns Sabatier vagy újabban Ellen Key rajzolt róla. Hauck ítélete (*Kirchengeschichte Deutschlands* 4. Bd.) ugyan túlságosan szigorú, de a források módszeresebb vizsgálata mindinkább arról tesz bizonyosságot, hogy Sabatier és követői túlságosan modernizálják a szent alakját. Az bizonyos, sok benne a művészi fogékonyság, megvan benne a bátorság, hogy a saját szemével nézze a világ jelenségeit. Megvan benne az a tulajdonság, amely Carlyle hőseit jellemzi: az őszinteség. Gondolkozásának naiv eredetisége ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorol kortársaira. Sőt azt lehetne mondani, hogy ő a naivság lángelméje. Úgy fogja fel a dolgokat, amint neki közvetlenül megnyilatkoznak, mindenben hasonlatot lát, amely Istenre emlékezteti. Távol van tőle minden elvont elmélkedés, rendszeresség s a természettel egybeolvadva valóságnak gondolja a jövődőről álmódott álmát. Ez a szentnek igazi képe, amint ezt Schnürer és Walter¹ kutatásai valószínűvé teszik. Nem szabad benne egyházellenes reformátort látni, sem modern szubjektivitást, sem a renaissancenak közvetlen előzőjét. Egyszóval: csak a középkor keretében lehet igazán megérteni.

Böröcz terjedelmes könyvének első részében mozaikszerű áttekintést ad Szent Ferenc életéről és működéséről — Sabatier szellemében, de a francia írónak szellemessége nélkül. Ha könyvészeti összeállításában felsorolt munkáknak csak egy részét is elolvasta volna (a régebbiek közül pl. Hase: *Fr. von Assisi, ein Heiligenbild c. tanulmányát*) nem látna Ferencben modern jelszavakkal küzdő újjítót.

Az egész első rész különben nem egyéb, mint idézetekből és közhelyekből összerótt életrajz, mely általános jellemzéseivel s szónokias hangjával úgyszólván semmit sem mond.

A második rész több fejezetre tagolódik, amelyek élén a »Magyar keresztény középkor« című áll. Közhelyek és idézetek Beöthy Zsoltról és Riedl Frigyesről, melyek kiragadva eredeti kapcsolataikból mintegy szégyenkezve húzódnak meg Böröcz mondatai közt. Beöthynek a középkori kolostor életéről s költészetéről rajzolt képe elmosódva, sőt olykor eltorzítva kerül elénk. A ferencesektől származó kódexek és egyéb művek összeállítása újat nem tartalmaz, csak Volf György, Szilády, Horváth Cyrill, Katona, Békesi Emil megállapításait csoportosítja ötletszerűen.

A következő fejezetnek Temesvári Pelbárt a hőse s forrásai újra

¹ Gustav Schnürer, Franz von Assisi. München 1907. — Johannes von Walter. Franz von Assisi und die Nachahmung Christi. 1910.

Szilády, Horváth C. és Katona. Életéhez új adatokkal nem járúl, a nevéhez kapcsolódó irodalomtörténeti problémákra nem derít több világosságot, forrásairól s kódexirodalmunkhoz való viszonyáról sem mond újat. Pelbárt irodalmi működését különben részletesen s aránylag kimerítően ismerteti s beszédei »külső alakjának és belső tartalmának« jellemzésére közli Szent Istvánról szóló harmadik beszédét 85–101. l. a maga fordításában, ami teljesen fölösleges. Mert ha kódexeink bármelyikének egy Pelbárt-fordítását teszi közzé, ezzel sokkal inkább szolgált volna a jellemzés céljának.

A »legendák és példák« fejezetében Böröcz Jörgensenre hivatkozva a szent Ferencről szóló legendákat négy csoportba osztja. (E hivatkozás fölösleges, mert a csoportosítás nem Jörgensentől ered.) Goetz alapján Celánói Tamás Vita prima-ját és V. secundá-ját elsőrangú forrásoknak tekinti, melyekben nyoma sincsen a célzatos ferdítéseknek s így elesik Sabatier-föltevése, hogy Ferenc főcélja egy nagy tertiarus közösség alapítása volt. Goetz fölfogása ellen azonban igen súlyos érvek merültek fel. — Sokkal több alapja van Goetz egyéb megállapításainak: 1) hogy Leo frater Speculum perfectionis-a kompiláció és 1318-ban nyerte mai alakját (amit Böröcz is említ) s nem kritikája a rend új irányának, 2) hogy Bonaventura két legendája nem egyéb, mint a régebbi hagyomány stilizált földolgozása¹ (amit Böröcz már nem említ, talán mert ellent mond Sabatiernek és Minochinak.)

A biblia- és zoltárfordítások, a himnusköltészet, passiók és Mária-síralmak fejezetei legrégebbi bibliafordításainkkal s a kapcsolatos problémákkal foglalkoznak az eddigi gazdag és értékes irodalom alapján, de nem mondhatnám, hogy hozzájárulnának a vitatott kérdések megoldásához.

A legrégebbi bibliafordítás ferences eredetére Katona Lajos meggyőző adatokkal utalt egyetemi előadásaiban s egyebütt, és Katonára megy vissza Böröcz megjegyzése: »... nem minden alap nélkül következtetjük tehát, hogy magyarul és magyaroson prédikáló papjaik számára iparkodtak is lefordítani azt. Azután meg ez összefüggő és egységes fordításon kívül még a XV. sz. különféle évtizedeiből származó fordított bibliafejezeteink, melyeknek egyike megint Moldvával van összefüggésben, a másíkról pedig a ferences eredet biztosabban megállapítható és mindkettőben előfordul a ferences krónika »zent zelleth« kifejezése» (159. l). — A husszitizmus nem pusztán kárhozatos eretnokség, s hogy Ulfilas a királyok könyvén kívül az egész bibliát lefordította, az csak ellenőrizhetetlen hagyományon alapul.

Böröcz könyvének egyetlen érdekessége abban áll, hogy a »ferencesek irodalmi érdemeinek a kérdését összefoglalja«, amint a bevezetésben mondja, de ötletszerűsége nem vall Katona iskolájára.

TURÓCZI JÓZSEF.

¹ Walter Goetz, Die Quellen zur Gesch. des hl. Franz von Assisi Gotha. 1904.

NYELVMŰVELÉS.

Görög és latin nevek írásmódja. Az Athenaeum Könyvtár néven a tél folyamán megindult vállalat legutóbb Anatole France a pinguinek szigete c. regényét bocsátotta közre Bölöni György fordításában. Sokkal előkelőbb vállalatnak ígérkezik e könyvsorozat, és sokkal több komoly értékű műveltségi hatást várunk tőle, hogysem szó nélkül hagyhatnók azt az eléggé meg nem róható tájékozatlanságot a fordító, s gondatlanságot a kiadó részéről, amely ezt a fordítást elékteleníti. Anatole France talán valamennyi ma élő író között legfényesebb példája az antik nagy irodalmak modern költészetet termékenyítő, modern képzeletet is ihlető hatásának. Senki a kymeí énekes írójánál szebben szóba nem öntötte, igazabban át nem érezte a hellén szellemnek ma is minden finomabb lélekre változtatlanul ható varázsát. Az ő írásai tán egytől-egyig telistele vannak az ókori kultúra szeretetével s mélységes ismeretével. Az ő lelke egyre ott röpköd a klasszikus világ képei között, s ebben a regényében is tán mindenkinél szebben szól Vergiliusról. Ebben a regényében is hemzseg, míg a multakról regél, a görög és római világ tengernyi neve, görög jellegűket ír egyes könyvei elé, megszólaltatja az ókori irodalmak nagyjait s ahány görög vagy latin nevet beleír könyvébe, annak a világnak igaz átértéséből fakadó szeretet sugárzik valamennyiről. Anatole France manapság a klasszikus irodalmak legfinomabb lelkű költő ismerője.

Ennek a költőnek a fordítójától is elvárhatnók, hogy legalább a görög-latin ábécét ismerje. A viláért sem a klasszikus neveknek átírásáról van itt szó, mely talán magasabbrendű helyesírási műveltséget tételez fel; egyszerűen csak a klasszikus neveknek felismeréséről s a francia szövegben görögökül vagy latinokul való megérzéséről szól a dal. Azt hiszem, nem támasztunk tán túlságosan magas igényeket, ha azt kívánjuk az Athenaeum tisztas vállalatától, hogy akit Anatole France fordításával megbíznak, ezentúl követeljük meg tőle a klasszikus nyelveknek ábécéjét s a nevek leírásánál egy tulajdonnévtár használatát, hogy megértse, hogy ami a francia szövegben úgy van írva, hogy *Hipponé*, az, kérjük szeretettel: *Hippo* a maga becsületes alakjában s ebben, csakis ebben az alakjában írható le valamire való magyar könyvben. Mert ha beleegyezzünk is abba a részemről mindig üldözött írásmódba, amely németesen kurtítva Homer-t és Vergil-t ír, semmi szín alatt sem tűrhetjük el, hogy a francia átirás szerint ilyen toldott alakban burjánozzanak fel helyesírásunkban a latin és görög szavak. Ami a francia nyelv szellemének megfelelő átídomítás, az nálunk semmiképen sem tűrhető. S ezért mondom: görög-latin ábécé nélkül senki se vegye a kezébe Anatole France könyveit, hogy magyarra fordítsa. Mert úgy kell lenni, hogy a fordító nem ismerte fel, melyik a francia név, melyik franciává szörnnyített görög vagy latin. Lehetetlen, hogyha rájön, hogy a fentebbi példában *Hippo*, a Hipponensis szent Ágoston püspöki széke szerepel, abban a toldott francia formájában írja a fordításába. A francia tudvalevően mindent a maga nyelve fonétikájára gyúr, de a mi fülünk nem hogy kívánná, de be sem veszi az ilyen monstrumokat s épp ezért, aki ilyen klasszikus ízű író tolmácsolására adja magát, annyi elemi ismerettel kellene rendelkeznie, hogy felismerje, melyik szó

francia, melyik franciásan romlott. Ennyi nomenclatura-ismeretet megkövetelhetünk ettől a vállalatától, mely nyilván széles körökbe el fogja vinni Anatole France szeretetével a klasszikus műveltség csírát is. Ime még néhány példa, mire vezet az a sajnálatra méltó hanyagság:

1. A 25. l. emlegeti a százkapujú *Thebes*-t; a mellé írt jelző nélkül vajjon ki venné észre, hogy itt nem francia város, hanem a *ἐκατόμυλος Θήβαι* szerepel; ez lehet magyar írásban Thébe is, Thebai is, Thebae is, csak éppen a francia *Thebes* nem.

2. A *Capenei* kapun (35) is alig találna ki a jámbor olvasó Campania városába, Capuába, melyről a *porta Capena* nevezetett, s mely magyarul nem lehet egyéb, mint *capuai kapu*, bár a regény légköre és hangulata inkább a latin forma, a *porta Capena* meghagyását kívánná.

3. A 44. l. Vergilius is (nála mindig Virgilius; bár nem helyes, hagyján!) csodálkozhatik, hogy ő *Aeneas*-t írt volna; de semmi ez ahhoz az úri társasághoz képest, melyet itt gyűjt egybe fordítónk. Együtt vannak itt ebben a díszes koszorúban: *Paul Orose* (aki Paulus Orosius lenne a becsületes névén), *Polybeus*, akinek a neve elég változatos vokalizmussal zengedez ugyan, de éppen hogy *e* nem került bele, lévén: Polybius. *Suetonius* neve alatt *Suetonius* rejtőzik. Aelius Lampridiust meg nyilván latin nemzettségéből akarja kivetkőztetni, mikor görögge teszi *Lamprides*-nek keresztelvé.

4. A 44. lapnál is jobban csodálkozhatik azonban szegény Vergilius szelleme a 114. lapon, ahol a nagy *Aeneid* költőjéül szerepel, s a 117. l.-on a *Boreus* csap rá bömbölve olvasójára és Sibylla (azaz a fordítónál *Sybilla*) az *averei* szent erdőt őrzi, ami persze a *lacus Avernus* partján csak *avernusi* lehetne becsületes magyar nyelven. [Minos sem úr már a holtak országában; a 119. l.-on *Nimos* ült a székébe (vagy sajtóhiba, mint u. o. *Tartacus*? Ilyen is akad százával a kiadvány nagyobb dicsőségére, nem is említvén a latin szövegek sok hibáját; hogy a görögös idézetekről ne is szóljunk, ahol keresni kell a helyesen kinyomtatott szavakat!) S úgy látszik odalent az alvilágon vigan folyik a névcserelés, mert (119) Varius is *Varias*-sá válik a latin poéták közt, hogy kárpótolva legyen Boreas is a Boreusra keresztelésért.

5. Élvezetes a 124. l. is, mely megint fényes isten- és költőtársaságot mutat be álneveken: *Silenest*, meg az »*aeneadok*« anyját. S ott van három költő: az egyik, a jámbor, olyan képű, mintha város neve volna: *Commodiae* (lám a tudálékosság s a tudatlanság mily szép virágot hajt együtt: ez már latinos végződés, de nincs köszönet benne!), a másik *Prudence*, a harmadik *Fortunat*, »kik mind a hárman sötét napokon születtek, amikor nem tudtak többé sem nyelvtant, sem prózadiát.« Szegény Commodianus, Prudentius, Fortunatus! tán a ti nevetcken akarta szemléltetni a mi fordítónk, amit a nagy France a kor jellemzésére írt.

Az Athenaeum könyvtára művelni és tanítani van hivatva, az Anatole France kötetéért is hálások volnánk, a fordítás magyarossága ellen se tudnánk valami sok kifogást tenni, de ezentúl a klasszikus világ iránt több kegyeletet kérünk.

VÉRTESY DEZSŐ.

Fölöslegesen idegen szók. »Nem fog-e a főváros arra a *dezilluzióra* ébredni« (Világ 1911. XI. 19. 2.): kiábrándulás! — »Egészen különös *konglomerátum*u közönséggel tellett meg ma az Uránia-színház« (uo. 16. l.). Nagyszerű! — A képtár kihelyezése is *perfektuálódott*. A tárgyalások *perfektuálásáról* annál kevésbé lehet szó (uo. XII. 1. 6.). Valóságos német üzleti stílus. — Palágyi M. azt írja a M. Figyelőben (1911. okt., 63. l.): »*raçe*-különbségek«, »hozza létre a *raçe-okat* és ... a különböző fajokat is« (így, ç-vel). De ugyanott egy érdekes és sikerült magyarítást is ad: »Az utódok mindjobban különböznek szüleiktől és mindjobban *széjjelkülönböznek* (*differenciálódnak*) egymás között is. Ez a *széjjelkülönbözés* ...« — »A *provinciában* édesebb munkát tudtunk végezni« (Tanár. Közl. 1911. V. 4. 752): e h. *vidéken*! — »A fizikai élet *perturbációi* kapcsolatban a gyermekek idegességével« (Néptanítók Lapja 1912. 12. sz. 5.): e h. *zavarai*! — »D. Z. jelenti, hogy ő tanulmányozta az érettségi kérdésének *historikumát* ... Előterjeszti a maga ismert tervét s pótlólag rövid *historikumát* is« (vagyis történetét! Tanáregy. Közl. 45 : 482). — »*Parciális*, magyarán szólva: egyoldalú felekezeti *tendenciák* által *hagyják magukat vezettetni* s ezáltal az iskola ... *harmóniáját* áldatlan felekezeti harcok *inszenzírozásával* [olv. földézésével] veszélyeztetik ... Noha elnöki *enunciációk* [olv. kijelentések, nyilatkozatok] ez irányban tettek ... Hogy a központi *adminisztráció* veszedelmes *tendenciáinak* ... *vétőt* kiáltson« (uo. 483). No ez ugyancsak nincs »magyarán szólva«! — »A *progresszív haladásban* bizonyos szilárdság található ...« (uo. 495). Hát van regresszív haladás is? — Ugyanennek a közleménynek a befejezése ilyen szépen hangzik: »Egy párisi [olv. párizsi] tanár az imént úgy *formulázta* Anglia közművelődésügyi válságát is: a *tradicionalista*, a *pragmatista* vagy a *racionalista tendencia* érvényesül-e. Úgy véljük, mind a három irány kénytelen elismerni egy nagyobb *intellektuális aktivitás* szükségességét.« Különös, hogy Londonból író földünk csak ilyen szajkó módra tudja velünk közölni a párizsi gondolatot. — »Az én törekvésem odairányul, hogy a gimnáziumok szaporítása lehetőleg *szisztematassék*« (Zichy J. gr. miniszter a költségvetés országgyűlési tárgyalásában). Érdekes körülmény: hogy a m. szociáldemokraták 1912. évi husvétii nagygyűlésén kifogásolták, hogy a párt lapjában, a Népszavában sűrűn használnak idegen szavakat, amiket a munkások nem értenek meg!)

ÖREG TANÍTÓ.

Ady, a szótámasztó. Ujítóhoz illik az önbizalom, úttörőnek szükséges a bátorság. Aki forradalmi hangokat peng, az a vakmerőségtől se riadjon vissza. De nyegle hányavetiség, okatlan önkénykedés még az irodalmi apostolnak sem elengedhetetlen sajátága, sőt könnyen *támaszthat* bosszúsággal vegyes nevetséget. A »támaszt«-ról jut eszembe, hogy ehhez a veszedelemhez igen közel sodródott Ady, amikor a költészet reformjával meg nem elégedve, nyelvújítónak is felcsapott, mikor a Nyugat 1911. 22. számában Móricz Zsigmondot dicsőítő alkalmi versezetében a baráti hévtől neki szilajodva, így zengett:

»*Temeszteti* is tudsz és tudsz *támasztani*.« Reményilem, ez az Ady-szentelte szó annyira magával fogja ragadni a nyugatosokat, hogy a

Nyugat könyvtárának legközelebbi füzeté népdalgyűjtemény lesz ilyen sorokkal:

»*Temesztőben* láttalak meg legelébb.«

Meg: »Végigmentem az ormódi *temesztőn*.«

Vagy talán a jobb rím (keszkenyőn) kedvéért: *temesznyőn*!

Magyar nyelv apportírozása! jöjjön el a te országod.

—R—S—T.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Az *-ól, -öl* ragról adott magyarázatommal szemben (Nyr. 41:209) Szinnyei a magáéhoz ragaszkodik, mely szerint az *-l* a finnugor ablatívus-rag képviselője, a hosszú magánhangzó pedig csak a tövégi hang megnyújtása (MNy. 8:298). De a nyújtást nem az *l* hatásának tulajdonítja, mint én értettem, hanem a *-ról* és *-től* ragénak, »amelyeknek hosszú magánhangzója a történelem-előtti korban összevonás útján keletkezett.« Ez, igaz, tetszetősebb magyarázat, de ha közelebbről tekintjük, ezt is alig fogadhatjuk el. Az olyan sűrű használatú határozók, minők *elől, belől, alól* stb., sohase követik a megfelelő rendes ragos alakok analógiáját, hanem inkább ellenkezőleg: ezek követik sokszor amazokét. Kimutattam pl. (Nyr. 15:535) hogy az *akkor, mikor*-féle határozók alakja legrégebb kódexeinkben már közönséges, holott ugyanakkor a főnevek megfelelő ragos alakja még állandóan: *aratáskor, szüretkoron, sőt halála-korán*. Tehát ama határozók külön úton fejlődtek s nemhogy visszatértek volna a főnevek csapásába, inkább ezek indultak amazok után: *aratáskor, halálakor*. Ismeretes dolog, néhány névmás ragozása milyen nagy hatással volt az indogermán főneveknek óriási tömegére stb. Így hát nyelvlélektani alapon nem valószínű, hogy az *alól, belől*-félék hosszúsága a *-ról, -től* analógiájára keletkezett volna (hisz még az sincs bebizonyítva, hogy **rajol > ról* szabályos hangfejlődés volna, s hogy nem kell-e hosszúhangú **rajól*-ból kiindulni). Érdekes, hogy még a *belőlem* se válik *bőlem*-mé a vele azonos értékű és eredetű *-ből* rag hatása alatt. — Ami aztán az én magyarázatom elleni kifogásokat illeti: azt hiszem a szóban forgó vogul nyelvszókás fölvételére teljesen elegendők a rendelkezésünkre álló adatok, s még kevesebb adatra is építünk gyakran ilyen nyelvtörténeti föltevéseket. Magyarázatomnak nyeresége az is, hogy megmagyarázza az *előtt* és *elő* ő-jét, mert erre eddig elfogadhatóbb magyarázat alig van. Az *elől > elő > elővek* (és *elvé, eleve*) fejlődés fölvételét pedig erősen támogatja az *utól > utó > utovak* alakoknak teljesen párhuzamos, még pedig kétségbé nem vonható fejlődése (l. MHat. 2. k.)

SIMONYI ZSIGMOND.

A szuperlatívus. (Az *Ujság* aug. 23-i számában »Hyperszenzáció« cím alatt Geicha (= Kenedi Géza), hangos ujságcímekből kiindulva, a szuperlatívus lélektanához szolgáltatott adatokat. Nem vizsgálom, mennyire van igaza (mingyárt egyéninek is vallott) vélekedésének, mely a szuperlatívusos stílusban az irodalmi ízlés rosszabbra változását, a kiáltó ujságcímekben pedig társadalmi visszaesés jelét látja! Csak szigorúan elvi,

mondjuk nyelvlélektani alapon szeretném a kérdést kissé elmélyíteni. Geicha azt követeli t. i., hogy: »a szó, a beszéd és az írás, ha még oly művészi-
leg tökéletes is, éppen azt és csakis azt fejezze ki, amit a beszélő vagy az író mondani akar.« Mihelyt pedig a kifejezés ennél többet mond (szuperlatívusos), tömegnek hízelgésről, modern erőlködésről, sőt embervadításról hajlandó beszélni. Eleve világos, hogy ez az általánosító határozottság elfogult, korlátozásra szoruló — szuperlatívus. Bizonyáságul Geicha épen a görög és latin irodalom remekeire hivatkozik. Pedig a latin nyelvből legismertebb az az eset, hogy az alapfok nem is fejezi már ki, amit kifejez. A latin grammatikai közhely szerint 'kedves barátom' *carissime amice*-nek fordítódik latinra, amely nyelvi jelenség mögött kétségtelenül a római kultúra régisége, mondjuk a sokatírás (tehát végtelenül tiszteletreméltó ok) áll, mely az alapfokú *care amice*-t már semmitmondóvá koptatta. *Többet kell tehát mondani, hogy a kevesebbet értsük.* A felhánytorgatott Tacitusból vagy Vergiliusból aligha kell példákat kiírunk, sőt a költői jelenség vagy ciceromanizmus vádjá se fenyeget. E jelenség a nép minden rétegében általános lett. És hogy mennyire csak egy jelentéktelen összetevője ez a latin nyelvgeniusz illetén hajlandóságának, részletek helyett csak az olaszok előbeszédére mutatunk, mely egész fejlettségében, jobban, nagyban mutatja e jellemvonást. Nemrég olvastam egy egyébként nem sokat érő regényt (Marcelle Tinayre: *La douceur de vivre*, 1910). Csaknem minden lapján és annál élesebben éleződik eléink a különbség, mely az olasz már elkopottan szuperlatívusos beszédmódja és a francia józan, alapfokhoz viszonyító szórúl-szóra értése között tátong, minél életbevágóbb esemény szolgálatában mutatja az eltérést. A keret t. i. az olasz férfi és a francia nő szembeállítás. És ha elképzeljük, mily messze áll már a francia, e végtelenül fejlettebb kulturnép, a mi alapfokainktól, — egészen látjuk az elválasztó meredek nagyságát. Az olasz előbeszéd, ha szórúl-szóra értenők, szinte a nevetségig túlzott és a felületes nemértőt félrevezeti. Pedig az olasz (párezeréves kultúra boldog tulajdonosa) komolyan és szerinte alapfokban beszél s akár az irodalmi, akár a társadalmi erkölcsök tekintetében semmivel se rosszabb, mint például a szerénykedő kicsinyítésekkel oly pazar szláv népek. Sőt ellenkezőleg! — Ez a regény tárgyánál és férfi hősének tipikus jelleménél fogva a szuperlatívusnak még egy második, sokkal általánosabb okára is rámutat. Angelóban (ez Tinayre olaszának neve) élesen áll eléink a vérmérséklet s az indulat mint a szuperlatívus kihívója. Ez Angelóban némileg általános (nemzeti) tulajdon, némileg alkalmi jellegű (szerelem), de más esetekben más fajtái is léphetnek fel. A két leggyakoribbat említve: a költői ihlet és az izgatott felindultság. Vagyis például, Horatius talán nem egészen talpnyaló, mikor hálásan lelke felének és hasonlóknak nevezi Maecenást, az ujságíró pedig, ki szuperlatívusos címet ír cikke fölé, talán csakugyan izgatott is lehetett és akkor az aljas hízelgés vádját (nagyúrnak vagy a tömegizlésnek) egyik sem érdemelte. Néhány példa, főleg épen a klasszikusokból, világossá fogja tenni, amit mondani akarok, Homeros pártos-heves Athénéje legrettenetesebb Kronos fiának szólítja a rettenetes Zeust, feldühödött Achilese minden emberek legkincsavágyóbbjának a kapzsi Agamemmont, épúgy mint a hálás Vergiliusnak nem a jó Augustus, hanem »valami isten« szerezte meg nyu-

galmát, ahogy Propertius ragaszkodó szeretetével élete és halála dicsőségének nevezi Maecenást és Ady lelkes bámulattal *istennél több ember*-nek Petőfit. Világos, hogy a kifejezés akkor tűnhet föl leginkább és legkönnyebben kopottnak, mikor legvérmesebb, legszívesebb a kifejezésre váró gondolat, mikor az érzés emelkedettsége magasabb követelést állít egy kifejezéssel szembe, mint az átlagos. Ép ez az oka, hogy általában, a költői ihletettség előbb, inkább, könnyebben érez valamit kopottnak, mint bármely nemzeti vérmérséklet, vagyis: mint a közbeszédé; sokban természetszerűleg felsőfokosabb a költői nyelv, mint a közbeszédé, sokban előtte színes a költő az ő korának. És így van rendjén. A fejlődés útja az, hogy végül a szükséges indulat nélkül is felkapottá lesz a szuperlatívusos kifejezés, mikor az alapfokos már devalválódott. Természetes, hogy nem ez a devalválódás egyetlen útja (pl. a *nagyságos úr* 'tekintetes' helyett és sok más efféle nyilván nem irodalmi eredetű). Egészben azonban nyugodtan merünk a magyar irodalomnak minél több ilyen szuperlatívust kívánni. Nem fenyeget veszély. Persze van eset, ahol a szuperlatívus nem ily örömdetes jelenség, és készséggel elismerjük, hogy a felhozott ujság-címek legtöbbszörénél ez az eset forog fenn, mikor t. i. igazán nincs is más, mint hogy a »kifejezés eltorzúl, cifrább lesz« vagyis: ahol a szuperlatívus nem a kulturából és nem a hangulatból folyik, hanem egyszerűen alkalmazzzák. Ez már, mint minden ami csinált, csúf és veszélyes is.

Azt mondhatjuk tehát az eddigieket összefoglalva, hogy *a felsőfok mindenütt megokolt, ahol természetes, vagyis kopottat cserél ki: akár ideiglenes érzelmi szükségletre, az élénkebb indulat kifejezése végett, akár állandó köznapi használatra, az alapfok elvászottsága miatt.*)

MARÓT KÁROLY.

A török hódoltság egyik emlékérol. Kúnos Ignác *Spuren der Türkenherrschaft* c. dolgozatában ezt írja: »Kaszab bedeutet einen Metzger. Dieses Wort ging mit der gleichen Bedeutung auch in den allgemeinen Gebrauch über. Zur Zeit der Türkenherrschaft war das Wort *kaszap pasi* oder auch Ober-Metzger ein häufig gebrauchtes Wort. Ähnliches bedeutet auch das türkische *kasab*. Vgl. serbisch *kasapiti*, Fleisch aushauen.« (Keleti Szemle). Fontos Kúnosnak az az utalása, hogy a hódoltság korában a *kaszab* szó (= mészáros) átment a magyar közhasználatba. Kúnos fejtegetését ki lehet egészítenünk. Ma már csak két nyoma van a *kaszab* szónak. Az egyik a *Kaszab*, *Kaszap* családnév. Épen olyan helyeken fordul elő, melyek erősen nyögték a törökök »bús hadát.« Egerben és Szolnokon magam is ismerék Kaszabokat. A másik sokkal fontosabb emlék a *lekaszabol* ige. Annýt tesz, mintha ezt mondanám: *lemészárol*. (Vö. ném. *der Metzger* = a mészáros, metzeln = felkoncolni, niedermetzeln = lekaszabolni, angol *butcher* = mészáros, *butcherliness* = vérszomjúság, olasz *il macello*, mészárszék, *mandare al macello*, lemészárolni, francia *la boucherie*, spanyol *la carnicería*, mészárszék és mészárlás). A *lekaszabol* igének folk-lór-értéke is szembe szökő. Ha a török *haszabolás* nem lett volna olyan könnyörtelen, élíhetne-e ez a kifejezés? A *kaszabok* elpusztíthattak, a mai Kaszabokról a köztudat nem tudja, hogy Mészárosok, de a *lekaszabol* szó van olyan beszédes tanúja a kegyetlenkedő török uralomnak, mint Kriza

Vadrózsáinak az a balladája, melyet Salamon Ferenc (Magyarország a török hódítás korában 2: 264. l.) a magyar és a török egymáshoz való viszonya nagyon értékes megnyilatkozásának tekint. A *lekaszabol* igének ez a folklór jelentősége nagyon szépen igazolja Leibnitz mondását: »Rien ne sert davantage à juger des connexions des peuples que les langues.«¹

ELEK OSZKÁR.

Vatalé. [Alakváltozatai: 1) a NySz. szerint: *vatalé*; 2) MOKiSz. szerint: *vataléj*, *vatolaj*; 3) CzF. szerint: *vatalé*, *vataléj*, *vatalaj*, *vatalle*, *vatola*; 4) MTsz. szerint: *vatalé*, *fatalé*, *fatallé*, *vataléj*, *vatali* (?), *vatallé*, *vatolaj*.² Jelentései: 1) MA. szerint obba, lagena, fapalack, légely; 2) Baróti Szabó D. KSz. szerint: palack, borcsutóra, kulacs, veresgyurkó; 3) CzF. szerint: fapalack, vagyis hordóforma edény, csobolyó, kulacs, veresgyurkó, melyben a mezei munkások innivaló vizet, vagy más italt szoktak magukkal vinni; 4) MTsz. szerint: lapos, füles hordócska, amelyben a mezei munkások vizet visznek magukkal (csobolyó).]

A címűl írt szóról Melich János a Nyr. 25. évfolyamában (116—120). azt a megfigyeltést adta, hogy az oláh nyelvből származott hozzánk, tudniillik az oláh *vătülăh* 'kecskebőrből készült tömlő' szónak ivadéka. Engem nem elégtített ki e származtatás; ma sem elégit ki, mert több gyengéjét látom:

1. A szóvégi *h > j* megfelelést (*vătülăh > *vatalaj*) nem tudja Melich egyetlenegy oláh-magyar szójövevénnnyel sem igazolni. Azokat a megfeleléseket pedig, melyeket a vogulból, meg a magunk nyelvéből idéz, nem lehet elfogadni bizonyosságok gyanánt.

2. Melich jelentésbeli rokonítását: miként vált a 'schlauch von ziegenfell' értelem nyelvünkben 'lagena, obba, dolium' jelentésre, nem támogatják a *vatalé*-nak sem a régi, sem az újabb nyelvben található jelentései.

3. Aki Szinnyeinek az oláh eredetű szavainkról írt értekezését (Nyr. 22—28. k.) ismeri, az tudja, hogy ezek majdnem egészen a keleti magyarság rovására esnek. A köznyelvben alig van néhány (mindössze hat-hét) oláh eredetű szavunk. Kódexeinkből meg tudomásom szerint talán csak az egy *sód* mutatható ki (az Érsekújvári kódexből, 1530.) kétségtelen oláh származéknak; de még ezt se tarthatjuk igazi meghonosodott szónak, mert csak két adatunk van rája, s ezekben is idegen komédiásokat jelent.

4. A *vatalé* használatára vonatkozó eddig ismert adataink azt mutatják, hogy míg Dunán túl széltejben használják e szót, addig a székelységben

¹ Veszprém vidékén a *kaszab* szó disznóölő, hentes jelentésben ismeretes. Háromszék megyében él a *kaszaba* (öldöklés), Zala és Háromszék-megyében a *kaszabál* (= kaszabol) kifejezés (MTsz.). A NySz. adata: *kaszap* lanio, Fleischhauer, Otrókocsi: Orig. Hung. LXXVIII., 2: 138. Kúnos Ignác egyéb adataihoz kiegészítésül még megemlíthetem a következőket: Szolnokon is él a *Tabán* elnevezés, városrész (*tabán* törökül = hegyláb). Egerben és Jászberényben ismeretes a *Hamza* családnev. Egy egri lakostól értesültem, hogy ismert egy *Ali* nevű parasztembert.

² A Wagner-féle Phraseológiában a *lagena* szó egyik magyar jelenségeül *vatalé* szóalakot találunk; ezt a változatot azonban mi sem igazolja; alkalmasint csak sajtóhiba *vatalé* helyett!

alig hogy ismerik¹ (talán nem is ismerik!); pedig ha Melich származtatása állana megfordítva kellene lenni a dolognak!

5. Ezekhez a nehézségekhez, noha mást is tudnék felhozni, csupán azt teszem még hozzá, hogy a székelység és a dunántúli magyarság között nem mutatható ki összekötő híd, melyen a *vatalé* ide vándorolhatott volna.

Ellenvetéseim után az a véleményem, hogy a *vatalé*-nak oláh eredetét nem lehet elfogadnunk, s ennél fogva leghelyesebb visszatérnünk Leschka származtatásához (Elenchus 260. Melich is idézi!), mely szerint a »*vataléj* posset commode deduci ex slav. *woda* aqua et *lěj*, inde *vodaléj*, vel *vodolěj* i. e. vasculum, cui aqua infunditur et quod bibentibus ex se iterum aquam fundit.« E magyarázatnak alapjában való helyességén szerintem mit se változtat az a körülmény, hogy Leschka maga sem bízik benne, hanem utánna veti, hogy »potius deducendum est ex gallico *bouteille*.« (Itt emlitem meg, hogy Dankovszky az olasz *bottiglia*-ban keresi a *vataléj* őseit.).

Én a *vatalé* szót szláv eredetűnek tartom. Hitemben megerősít Sándor Istvánnak következő magyarázata: »*Vataléj*. Obba. Égett bornak való lapos kis hordó« (Sokféle 12 : 169), amelyben — mint látni való — a *vataléj*-nak »pálinkatartó lapos hordóska« értelem van tulajdonítva. Ha most már arra gondolok, hogy van nyelvünkben egy pálinka jelentésű szláv eredetű szó, a *vatka* (*vadka*, *vothka*, *vodka*; vö. *vothka* 'branntwein' Bercs: Lev. 210. NySz.; *vatka* 'ungeklärter branntwein' Gyarmathi: Affin. 171.; *vatka*, *vothka*, *vatyka*, *vothka*, 'pálinka alja, utólja, gyenge pálinka, MTsz.): hát nem alap nélkül következtethetem, hogy a *vataléj*-nak *vata* részében alkalmasint ez a *vatka* lappang. A Sándor István közölte értelem határozottan erősíti következtetésemet. A *lěj* rész mívoltát illetőleg pedig — úgy hiszem — nincsen semmi komoly akadálya annak, hogy elfogadjuk Leschka véleményét, mely szerint a *lěj* 'infunde' szláv felszólító igealaknak mása. A *vatalé* szó eredetére vonatkozó ezen nézetemnek számottevő nyomatékot ad Sándor István a tót nyelvből idézte *vodkulej* szóalakkal (Sokféle 12 : 163.), amely magyar társának mind alakilag, mind jelentésileg megfelel. Szerintem tehát a *vatalé*-t nagyobb valószínűséggel lehet a tót *vodkulej*-ből, mint az oláh *vătălăh*-ból eredeztetni. E valószínűséget a *vatalé*-nak kétféle: 'vizes hordóska' és 'pálinkás' értelme sem gyöngítheti, mert hiszen nyilvánvaló dolog, hogy ez utóbbi jelentés az elsőnek közvetlen fejleménye (vö. szl. *vodka* 'víz' és 'pálinka')! Legfeljebb azt vethetné valaki a szláv rokonítás ellen, hogy a *vatalé*-nak az ország két szélén való járatossága csakúgy fennmarad nehézségnek ennél is, mint az oláhból való származtatásnál. Ámde ezen ellenvetéssel szemben nem szükséges a védekezés, mert én nem állítom azt, hogy egyik fél a másiktól vette át e szót, hanem — hogy (ha ugyan a *vatalé*-t a székelység csakúgy használja!) mind a ketten a szlávagságtól kapták, amely a magyar nyelvnek egész körére egyformán hatott.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

¹ Igaz, hogy a régi TSz.-ban Cserey Elek székel szónak állítja a *vataléj*-t; de az új MTsz.-ban egy újabb tanúságtételt se találunk mellette; a Nyr. 2. kötetében (471. l.) Kőrész Kelemenről »székelységi« tájszónak közölt *vatali* (= csobolyó) szóalakról utóbb Paal Gyula helyreigazításképpen azt írja, hogy »soha nem hallottam« (556.)

Jász. Erről a népnévről Melich J. és mások bebizonyították, hogy azonos az alánok (ill. oszétok) orosz *jasi* nevével, mely a déli szlávuságból juthatott hozzánk (MNY. 8: 193—199.) Különös, hogy a régi biblafordítások s régi szótáraink a filiszteusokat nevezik jászoknak. Erre M. J. sok adatot idéz, de kódexeink közül csak a Bécsi, Jord. és DebrK-et említi. Előfordul azonban ez a használat a Döbr. s a WinkK-ben is: »Iazokot banatok megfoglalanak«: dolores obtinuerunt habitatores Philistiim (DöbrK 248). Samson Iazoknak kezében (WinkK 179). Előkerül továbbá Tinódinál: »Az jász vitézekkel szömben én megvívok!« Az Saul mondja: ... »Erőssek az jászok« (RMK. 3: 232).

KOVÁCS MÁRTON.

EGYVELEG.

Magyar etimológiák egy francia tudós munkájában. François Sulpice Beudant, a híres geologus, 1818-ban a francia akadémia megbízásából bejárta hazánkat. Művében (*Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818*) alkalmat talál arra, hogy a különösebb tudományos cél mellett hazánkat részletesebben is megismertesse a francia olvasóval, mert tapasztalta, hogy az emberek sok előítéllettel vannak eltelve s hogy ezt az országot az idegenek temetőjének tartják. Mindezt a látottak alapján örömmel cáfolja meg s közben több érdekes megjegyzést tesz nyelvünkre vonatkozólag. A magyar nyelvről azt tartja, hogy egészen eredeti nyelv, mely alig áll valami vonatkozásban a szláv vagy német nyelvvel, de nagy számban találhatók benne tatár, török, pelevi, perzsa, arab elemek, sok szó pedig a finnel van rokonságban (*appartiennent aux divers dialectes finnois*), bár egyikkel sem azonos. Ami jellegzetesen ázsiai eredetűvé teszi, azok a birtokos személyragok (*les affixes ou suffixes ou terminaisons que l'on met à la fin des mots pour remplacer les pronoms possessifs ou personnels*). Ez teszi nehezen megtanulhatóvá a nyelvet, mely különben eléggé szépen hangzó, sok magánhangzója van, a francia könnyen ejti ki, ellenben a német csak nehezen.¹

Nyelvünkre vonatkozó ismereteit valószínűleg Márton József Ungarische Sprachlehre-jéből s a hazai tudósokkal való személyes érintkezésből merítette. Első sorban a helynevekben előforduló szók érdeklik őt, melyeket igyekezik is megmagyarázni. Pl.

Ally. La partie inférieure de quelque chose. Hegy allya, bas ou pente de la montagne, Sator allya pente du Sator (!); Várallya bas du château.

Erdő Forêt. Erdő Benye, Benye de la forêt. Erdő Horváthi Croates des forêts. Erdő szallas, Habitation de la forêt. •

¹ Érdekes, hogy B. következetesen hongraist ír hongrois helyett, mert — amint mondja — magyarországi francia ismerősei így ejtik ki, aztán így folytatja: »J'avoue qu'après avoir passé quelques momens en Hongrie, j'ai trouvé aussi que le mot hongrois s'accordait mal avec l'amabilité que j'ai partout rencontrée, et j'ai été porté presque tout des suite à prononcer Hongrais. Je ferai remarquer que le plus souvent l'h est à peine aspiré, et que l'on dit souvent l' Hongrie, l' Hongrais, au lieu de la Hongrie, le Hongrais.«

Eg, Egy Ciel, céleste (!) Egyház maison cèleste on église. Uj egyház, nouvelle église. Egyházas falu, village de l' église.

Körös Bánya, mines de la Croix ou de Körös.

Lapos falva, village en pleine.

Pogány. Landes bruyères, P. vár château des landes. P. falu, village des landes, P. határ limite des l.

Szalka. Arrête, crête, bord! Tisza Szalka, bord de la Theiss.

Érdekesekek helynévmagyarázatai is: Dobsina szerinte ebből a német kifejezésből lett: Topf Schauen. Igazolásul említ egy Dobsinán hallott helyelnevező mondát is és a város címerét (Les armes de la ville représentent en conséquence un mineur qui regarde dans un pot.). Budának többféle származtatását ismeri: 1) Budini szittya népfaj, melyet Herodotos is említ, 2) Buda, Atilla fítestvére, 3) az ásványvizekben gazdag vidéket a szlávok a *voda* szótól Vud, Vudin névvel nevezték, innen lett Budin, a város mai szláv neve, s ebből Buda, 4) a német bad, illetve bod, bud elnevezést a magyarok bejövetelükkor Bada, Boda, Budára változtatták. Ezek a magyarázatok azonban mind bizonytalanok — teszi hozzá. Az Ofen elnevezést a sok mészkemence miatt adták (des fours à chaux).

»Erdély de erdő, forét. Erdélyország; pays on royaume des forêts«, mint Transsylvania is. Siebenbürgennek vagy a hét magyar vezérről nevezték el, akik itt hét várat építettek, vagy valószínűbben a hét német városról (Nagyszeben, Beszterce, Kolozsvár, Medgyes, Brassó, Szászsebes, Segesvár).

Amit viszonyainkra különösen jellemzőnek tart s ami érdeklődése körébe tartozott, azt bővebben leírja melléje vetve mindig a magyar kifejezést is. Így ismerkedik meg a francia olvasó a *fogacs* hallal, a *bundá*-val (vétement des paysans hongrais, consistant en une plisse, faite de peau de mouton, dont on se sert hiver comme été), a *tsaikés* (prononcez *tshaiques*), vagyis a csajkásokkal. Természetes, hogy a pusztán kívűl a huszár sem maradhatott ki. Említi, hogy a francia könnyű lovasságot a magyar huszárság mintájára szervezték és nemcsak a *housard* elnevezés, hanem »toutes les parties de l'équipement portent encore des noms hongrais: comme *Sako*, *Sabrak* etc. (Prononcez Chako, Chabrak).« A szó eredetét illetőleg ő is Mátyás király rendeletére hivatkozik s mivel tulajdonkép az elnevezés ebből lett, hogy *huszas* (le vingtième), következetesebb írásmód lenne a franciában *huszard* a *housard* helyett.

Hazánk eseményekben gazdag történetét is megismerteti pár oldalon olvasóival. Őseink Álom vezetése alatt (sous la conduite d'Alom) jöttek be hazánkba, említ egy bizonyos Gábor-féle felkelést (les factions de Gábor, t. i. Bethlen Gábor) stb.

Végül egy magyar közmondásra is akadtam könyvében. Pécs városáról szólva hivatkozik erre a szólásra: »Les Allemands ont un Vienne, les Hongrais un Fünfkirchen (Németnek Bécs, Magyarak Pécs).«

GESZTESI GYULA.

Az olvasás lélektanához. Marbe (aki Thumbbal együtt egykor az analogia lélektanára vonatkozó kísérletekről számolt be) most a szerkesztésében megjelenő Fortschritte der Psychologie című folyóiratban többi közt érinti az olvasás lélektanát. Kísérletekkel megállapította, hogy próza-

ban az egytagú szók halmozása meglassítja az olvasást s pl. a Luther-féle biblia elejét több személy átlag lassabban olvasta, mint valamely más fordítást, s ez összefügg a Luther fordításának fönségesebb benyomásával. Érdekes továbbá, hogy a komoly szöveget átlag lassabban olvassák, mint a vígát, még pedig nemcsak azért, mert a komoly szövegben, mint kimutathatni, sokkal több a rövid szó, hanem más, bensőbb okból is: t. i. az olvasó lassabban vagy gyorsabban olvassa egyazon szöveget is, aszerint amint azt sugalljuk neki, hogy a szöveg komoly vagy víg tartalmú. Több és hosszabb szünetet is tart az olvasó a komoly szövegben, mint a vígban. — Látjuk ebből, még mennyi érdekes új föladatot tűzhet ki magának a nyelvlelektan.

FILOLÓGUS.

Széphalom. Ismeretes, hogy Kazinczy Ferenc 1806-tól való állandó lakóhelyét, Bányácskát Széphalomnak nevezte. Úgy látszik, hogy ez a névadás nem volt egészen önkényes, hanem Kazinczynak Zemplénmegye történetére vonatkozó ismeretein alapult. Amint ugyanis az OklSz. egy adatából kiviláglik, Bányácskának eredeti neve *Szépbánya* volt: *Pessionionis Zepbanya* alio nomine *Banyachka* vocate in comitatu Zempleniensi (Lelesz Introd. P/36).

KERTÉSZ MANÓ.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

I.

Mimmi jobban: mindig jobban.

Szőki-rugi: csintalan, eleven.

Cserpes lesz a föld: cserepes.

Kerebu esze van: bolond esze van.

Simikos ördög az én nászasszonyom:
sunyi, alattomos.

Ejnye de megvannak *csikhadva:* ha
türelmetlenkednek.

Kérem főtán, úr, ha a fiamat egy
kicsit *kifizírozná:* (t. i. a fia szeretett volna tovább tanulni).

Az asszony utánna *csaffogott* (utánam járt) aztán *összekelepcéztünk:* (egymásba szerettünk, összeházadtunk).

Ha józan akkor *alangyár* (szelid),
de ha becsip akkor *harkány* (vad, mérges).

Előbb-utóbb el szokott oda menni
(néha-néha).

Jobb ha az iskolában a felolvasást

hallgatják mintha az utcán *kandalognak:* csavarognak.

Nem szép az ilyen öregasszonytól,
hogy a fiataalt *pecéli, kiszti* (hecceli).

Ármányozott: furfangos, gonosz.

Szeretik nézni, mikor úgy *elbigyíresz:*
az asztalos (elbabrál, pepecsel).

Van felesége, de az olyan *bucsma:*
piszkos, nem takarékos.

Bosztohó férfi: ostoba, goromba.

Puhab, lőc-pőc: suhanc.

Gónó esze van: nem valami világos,
hülye féle.

Most már olyan *finc-fanc* ruhát viselnek: izléstelen, csiri-csári.

Ircegett-morogott: mondogatott magában.

Celemóka: lim-lom.

Kirühed: kirohad.

Rá se *konyitnak* a csendőrök: nem
törődnek vele.

Lamos a fű: harmatos.
 Megmondtam neki *ama* csunyan
 (igen csunyan).
 A *folyik* igét *fulik*nak mondják, pl.
fulik az öreg Duna; *kifút* a szeme.
 (Moson m. Püski).

Jegyző úr kérem egy kis írásra *ingerőlném*. — (J.) Most nem érek rá;
 üljön le egy kicsit. — (B. leül:)
 Köszönöm az *érdeket*.

KOVÁCS FERENC.

II.

Ártánykodik: veszekedik.
Avas tej: melyet 2 nappal megellés
 előtt ad a tehén.
Bontakozás: zürzavar.
Borjas tej: a megellett tehén teje.
Csajos: rosszfajta lány.
Csejbunkó: bolondos.
Cserefendi, cselefendi: behizelgő mo-
 dorú ember.
Csirke: A hónalj alá adott szedett
 árpát, ha a szedő már nem tudja
 kézben tartani, a földre teszi. E
 kis kupac a *csirke*.
Dömfördős: kicsi kövér.
Elkacároz: elhancuzódik.
Eltréfcsl: tréfálva elbeszélget.
Érsekes, bölcs ember: nagyon tanult,
 okos ember.
Fara a kenyérnek: a héjas vége.
Fellengős csárdás: női szóló csárdás.
Fürmindéz: pipiskedve, kényesen lép.
Górál görönggyel: hajigál gö-
 rönggyel.
Handabundál, hendebundázik: erő-
 szakoskodik, makacskodik.
Henderít: hederít.
Hosszullom a szoknyát: hosszúnak
 tartom.
Képviselőtétel: képviselőválasztás.
Kezes: tolvaj.
Kopucskálja a havat: verdesi a fa-
 gyott havat.
Kötölözködik: kötekedik.
Lazsukál: lassan dolgozik.
Letelepedett velem: szóba állott velem.
Lidérce van: ördöge van.

Loncsos: rosszfajta lány.
Lógos koma: a keresztelőn résztvevő
 férfiismerős.
Löködi: bolondos.
Megkenekedni: megvagyonosodni.
Mohósdolgos: szorgalmas.
Morzsogatja a kezét: tördeli a kezét.
Nyakazni a fákat: levagdosni róluk
 tavasszal a száraz galyakat.
Osztozkodni: vitalkozni, veszekedni.
Perkész az eső: lassan esik, szemetel.
Perszonátus: szeszélyes, ingerlékeny.
Poétás beszéd: jókedvű, bolondos
 beszéd.
Szódé: rosszfajtajú lány.
Süttönini: alattomos.
 Az apjától *tolta ki* rá a pénzt
 (csikarta ki).
Tomporizál: zajt csinál.
Tomporog: lábával haragosan dob-
 bant.
Topornyizál: toporzékol.
Tucska: a kukorica torzsája.
Tüslet: sürget.
Vastagszavú: mély hangú.
Veri lábszárára a legyet: nincs semmi
 dolga.
Vesztigál: bosszant vlkit.
Visszakalapál: visszafelel.
Zsemzseg: zúg.
Züllött a haja: kúszált a haja.
 A lelkem is *sorjazott* bele = reme-
 gett belé.
 Minden *lettjét-vettjét* ismeri = összes
 dolgait, életét ismeri.

(Bihar m. Berettyóújfal.)

TELEKY JÓZSEF.

Gúnynevek.

(Rekeszben van az igazi név.)

Bánygyi (Juhász) András. Bárnai (Urbán) József. Bártá (Pap) József. Bisó (Árvai) Mihály. Bógyi (Ács) János. Bóhá (Győri) József. Bóna (Kis) János. Bósá (Lyukács) András. Csincsai (Kovács) József. Dáncsos (Jenes) János. Dikhéc (Szécsényi) Ferenc. Éggyes (Nagy) István. Elme (Monygyi) János. Fálu (Gulyás) János. Filó (Kovács) József. Gáló (Monygyi) András. Gáncko (Kovács) Pálné. Gári (Juhász) József. Gávár (Czakó) Balázs. Gurcsi (Major) András. Gurdély (Gulyás) János. Hálodgém [= Halottkém] (Barna) József. Hucsi (Bencsik) Péter. Isten (Juhász) József. Juszker (Major) Antal. Kákád (Győri) István. Kákkos (Jenes) János. Kánygyi (Löwi) Sámuel. Kízi (Urbán) József. Koko (Pokovai) János. Kórmány (Lénárt) István. Kucik (Barna) Antal. Kulács (Gulyás) András. Laskó (Tót) János. Lőjó [= Leó] (Ács) István. Léport (Duba) József. Liszti (Kovács) József. Lojzi (Nagy) József. Loko (Juhász) József. Mähunká (Juhász) István. Mátyis (Kis) János. Mēnygyi (Juhász) Menyhért. Pácsá (Lénárt) József. Pálcsi (Urbán) József. Pálóc (Kovács) István. Páttánás (Győri) János. Pányér (Littkei) Ferenc. Pēllē (Gulyás) József. Pipolyá (Major) József. Piránc (Major) Ferenc. Pocsmai (Nagy) János. Ponyi (Kovács) András. Potonygyi (Ács) András. Ránkász (Bacskó) János. Ránkász (Juhász) István. Rēpa (Major) Imre. Sájgēr (Kovács) Ferenc. Síflyi (Barna) János. Sutús (Győri) Istvánné. Szári (Juhász) József. Tányái (Bencsik) Ferenc. Táká (Hevesi) András. Tēszi (Győri) Antal. Tobán (Győri) Sándor. Tököllyi (Varga) József. Tupá (Kovács) János. Tutyi (Rédei) János. Vód bíró (Varga) János. Vőfiny (Juhász) János. Zőtyő (Juhász) József. Zsírká (Kis) Sándor. Zsuská (Tót) Ámbrúzs.

(Adács. Heves m.)

NAGY JÓZSEF.

Helynevek.

(A Vértésből.)

Völgyek: Szappanyos vőgy, Pézverővőgy, Hugyos vőgy, Zsidó vőgy, öreg Sárkány vőgy, Kis Sárkány vőgy, Küves v., Nyögő v., Förtési v., Tüske v., Meszes v., Ugró v., Csuka v., Kúkapu v., Kaszás v., Kis Csete v., Nagy Csete v., Rajka v., Somos v., Csutora v., Kettős v., Lakner v., Huszár Pál vőgy, Bíró József vőgye, Lengyē vőgy, Kis Bujin v., Nagy Bujin v., Határ v., Horog v., Ujrét v., Güzü vőgy, Pince vőgy, Fenyves vőgy, Juhász v., Mészáros v. Hajdu v., Hossz v., Nyüves vőgy (nyáron sok nyü nyől benne, hogy 3 kocsiderékká is tellene belül; — úgy megnyüvesedik!) Szarvas vőgy, Páfrányos vőgy, Cserēsnyés vőgy, Hársas vőgy, Judöglő vőgy (valamikor sok birka elpusztult ott), Katlan vőgy, Hajagos vőgy.

Hegyek. Strázso heggy (a háborus időkben arra a hegyre állítottak öröket az ellenséget lesni), Nyerges heggy, Szarvas heggy, Bagó heggy, Som heggy, Nád mészkemence heggy, Hosszi heggy, Cserēsnyés heggy, Kőrís heggy, Hajagos heggy, Szentegyházi heggy, Keskēn (keskeny) heggy, Csóka heggy, Disznócsapási heggy, Csákbērényi magosság, Kápónai magosság.

Horhájok (horháj = kisebb vőgy, amelyben fű is nő). Rumi

horháj, Klacskó h., Sózóbörc h., Mészkemence h., Gémförtési horháj, Ráchorháj, Kettős horháj.

Egyéb erdei tájak elnevezései: Gémförtés (förtés = vizenyős hely.) Ördögárok, Boszorkán-szállás, Disznócsapás, Takács János állás, Ökörcsapás teteje, Hóbertus (egy fán szent Hubertusnak, a vadászok védőszentjének a képe van felfüggesztve; az a rész a Hóbertus) Hosszibörc, Rác-tiszta, Bükkfakut, Csonkabükk, Nyári állás, Kis Somos, Papirtás.

Szántóföld-, dülő-, rét-nevek. Csipő, Lóállás, Burgyán, Kis dülő, Hosszi dülő, Divósi dülő, Konyhadülő, Szakadék, Pusztá szentegyház, Sörédtormos, Madzagrét, Csigarét, Keréktiszta, Vargatiszta, Csetegödör, Dézserta, Kerték ajja, Katóhégy, Dögtér, Szarkakut, Kanászkuti kertek, Szentegyházi kertek, Kopasz hegy, Örhegy, Rigó, Csicsali (e két utolsó gyümölcsöskert).

Utcanevek. Alsözög. Főszög, Tobán, Uj-utca, Kis-utca, Sik, Kórintus.

Csillag-elnevezések: Kaszás, Göncő, Fias, Egész kenyér, Fé-kenyér.

(Csákbereány, Fejér m.)

IFJ. UDVARDY JÁNOS.

IZENETEK.

B. J. Teljesen igaza van abban, hogy az *-ul*, *-ül* rag fölösleges az ilyenekben: »Akik ma *hirtelenül*, *váratlanul* a nemzeti eszme védelmezői igyekeznek szerepelni« (P. Napló 1912. IX. 14. 7.). A nép nyelvében s legjobb íróinknál rag nélkül járatosak ezek, pl. Aranynál: Amint látja Györgyöt *hirtelen*, *váratlan*, karja ölelésre nyílik *akaratlan* (Toldi 2: 8). Ki miatt szántatlan, vetetlen maradtam (TSz. 1: 17; itt *szántatlan*, *vetellen* = szántalanul, vetellenül) stb. Ez egy ősrégi nyelvszokásnak a maradványa. Eredetileg a többi fosztó melléknévet is így használták: *szakadatlan* esett az eső, nem pedig *szakadatlanul* stb. Azért pl. ha Arany azt írja: *szántatlan*, *vetellen maradtam*, itt az első két szó nem alanyeset, hanem határozó. Azért mondja Arany ezt is: »*volnánk kénytelen*«, »*valának kénytelen*«, (nem = volnánk kénytelenek, hanem mintegy 'kénytelenül, kényteletlenségben'; furcsa volt, mikor Király Pál és vele Brassai is hibáztatta Aranyt, mert nem értették e szerkezetnek okát, l. Egy. Phil. Közl. 9: 362, hol Brassai »egy meggyengült szemű... ember írásbeli vétségének« tulajdonítja). Oka pedig az, hogy a *-talan*, *-telen*-ben tulajdonképp az *-an*, *-en* volt a rag s csak idővel homályosult el ez az értéke (jelzőül eredetileg így használták: *szakadatlan való eső*, úgy mint *a jelen való óra* a mai *jelen óra* értelmében). — Abban is igaza van, hogy az *óriási fa* helyett elég az *óriás fa* (mint *törpe fa* helyett nem mondjuk *törpei fa*). De már ha a »*japáni hölgyek*«-et hibáztatja, nem veszi tekintetbe, hogy Japán első sorban országnév, tehát *Japán: japáni*, mint *Teherán: teheráni*, *Turkesztán: turkesztáni*, *Kanaán: kanaáni*. Tehát a *japáni hölgy* tulajdonképp szabályosabb, mint a *japán hölgy*. Az utóbbi alak csak analógia útján keletkezett (vö. *román, albán*) vagy német hatás alatt (*japanisch: japán* = *bulgarisch: bolgár*, *schwedisch: svéd* stb.). L. erről bővebben Nyr. 30: 579.

Egri siketn. int. Az *ly* hang helyett a magyarságnak nagy többsége (s a műveltek beszéde is jobbra) *j* hangot ejt. A nyugati nyelvjárások *l*-et mondanak helyette, s csak palócok őrizték meg változatlanul az *ly* hangot (mely úgy viszonylik az *l*-hez, mint *ny*, *ty*, *gy* az *n*, *t*, *d*-hez).

A siketnémákat nézetünk szerint nem kell az *ly* hangra megtanítani, mert hisz az érzékű gyermekeket se tanítjuk meg rá.)

Hű olvasó. Nézetünk szerint Marót Károlynak igaza van abban, hogy *kupán ütlek* nem tájshólás, hanem köznyelvi szólásmód (Nyr. 40 : 407), habár némely vidéken, mint Kegyed szerint Miskolcon nem ismerik. De értesülésünk szerint pl. használják a Székelyföldön, Aradon, Pest megyében, Göcsejben. Tehát alig hihetjük, hogy a németből volna átvéve. Hogy a szepesi németek azt mondják: *ech gē da ēne of de gupp (ich gebe dir eine auf die Kuppe?)*, ez még nem bizonyítja az ellenkezőt.

M. J. Nagyon helyesen cselekszik, ha Brassai mélyen szántó és elmozdító munkáit tanulmányozza, de valamint a levelében említett értekezésben, úgy a többiben is sok nehézséggel és sok tévedéssel fog találkozni. A nehezen érthetőséget sokszor az okozza, hogy B. némely műszót egészen más értelemben használ, mint aminőben a többi nyelvész él vele. — Tévedései közé, de aránylag kisebb tévedései közé tartozik az, amelyet Kegyed említ: az a tanítása t. i., amely szerint »akcentuált birtokos *-nek* nélkül, akcentuálatlan *-nek-ek*» jár. Ez a szabály közel jár ugyan a valósághoz, de mégis elmarad tőle, mert elégtelen indukción alapszik. Hogy mi a hibája, arról épen jelen füzetünk első cikkében van szó.

Temesvár. Az *egyházzenei oktatás, egyházzenei hírek* stb. e helyett *egyházi-zene-i* első tekintetre képtelenségnek látszik, de ha jobban meggondoljuk, nem szokatlan rövidítés. Ha valamely összetételnek mind a két tagjában *-i* képző van, újabb nyelvünk sokszor elhagyja az első tag *i*-jét s a másodikét mintegy ráérti az elsőre is. Ilyen a gyakran emlegetett *valláserkölcsi* = vallási-erkölcsi és *műtanrendőri* = műszaki-rendőri. Ilyen a *polgáriskolai* e h. polgári-iskolai. Régebben azt mondták *Déli-Amerika*, *Északi-Afrika* stb.; de a melléknévet rövidítették: *dél-amerikai*, *észak-afrikai*, (újabban aztán a melléknév analógiájára a főnevet is így mondják: *Dél-Amerika*, *Észak-Afrika*).

Beküldött kéziratok. Borbély I. A német s a magyar praeteritum. — Gulyás J. Népdalok. — Alexics Gy. Lárma. — Kara F. Szófejtések. — Beke Ö. Körül. — Bonkáló S. Borkut. — Ifj. Udvardy J. Népmonda stb. — Horváth E. Névnapi köszöntő. — Révész J. Népdalok. — Szabó J. Rovás. — Kertész M. Csallóközi apróságok. — Haller J. Szlavóniai tájszók. — Dénes Sz. és Németh Gy. Ismertetések.

Új könyvek és füzetek. Munkácsi B. Emlékbeszéd Hunfalvy Pál fölött. (Arcképpel. M. T. Akadémia. Ára 1-50 K.).

Simai Ö. Kapcsolatok a német és a magyar nyelvújító mozgalmak közt (kny.).

Komonczy Gáspár: Idők, actiók (Komárom).

Gragger R. Lenau és Fontane (kny.)

Grósz Emil: A természet újabb haladása (öt előadás.) — Walter Gyula: Az assumptionisták alkotása Párizsban. (Esztergom, Laiszky J.). — Diák-naptár 1912—3. (Bpest, Barta Lajos. 1 K.).

Szinnyei J. Ungarische Sprachlehre (Berlin, Göschen).

H. Ojansuu: Kotieläintemme suomenkielinen nimistö (Helsinki).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy színdarab kiadására.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc-józsef part 27.

A BIRTOKOS SZERKEZETEK.

Irta Simonyi Zsigmond.

4. Közbeszúrás és fordított szórend.

Eddigi fejtegetéseimben azt hiszem kimerítettem a *-nek* használatának eseteit, anélkül hogy a közbeszúrásokat s a birtokosnak hátravetését (az inverziót) említettem volna. Pedig nyelvtanaink arra a kérdésre, hogy mikor kell a *-nek*, első sorban avval a két szabállyal szoktak felelni, hogy akkor kell, ha a birtokos s a birtok között más mondatrész van¹ és ha a birtokost hátravetjük. Pedig nem ez teszi szükségessé a *-nek* ragot, mert e ragra az ilyen esetekben rendszerint amúgy is szükség van, — hanem ellenkezőleg a birtokosnak *-nek*-ragos alakja teszi lehetővé más mondatrészek közbeszúrását. Minthogy ilyenkor a két tagnak sokkal nagyobb az önállósága s külön-külön hangsúlyuk is van: igen természetes, hogy elhelyezésük sincs ahhoz a szigorú szabályhoz kötve, mely a ragtalan birtokost a maga birtokához köti.

1. A közbeszúrás leggyakoribb a mi 2. szabályunk esetében, mikor t. i. azért van *-nek* ragja a birtokosnak, mert előkészítő mondatrésztül szolgál, ellenben a birtokszó, mint az adott alkalommal kevésbé fontos, csak a főszólam után következik:²

Az öreg Miklósnak földerül orcája (Arany). A Bakonynak már lehullott levele (KisfS.). Embernek, lónak nem látod nyomát (Garay). Jánosnak valami jutott az, eszébe (Pet. JV.) — De lehet magán a birtokon a

¹ Lehr A., ki szintén ezt a két főleges szabályt állítja föl első sorban (Akad. Értesítő 1902. 606), még azt a furcsaságot is elköveti, hogy a névelőt is mondatrésznek tekinti! Azért idéz itt ilyen példákat: Lehozván penészes börtönnek az öblit (Arany). Hull a fának a levele (Pet.).

² Amiket Lehr idézett (id. h. 606—7), azoknak legnagyobb része ide tartozik. Egyébiránt Lehr csupa verses példát idéz, a verselő pedig az ilyen folyvást váltakozó két rokonértékű szerkezetet sokszor nem eléggé különbözteti meg egymástól.

főnyomaték (1. szabályunk), pl. Embernek, lónak akkor már nyomát se láttuk (több előkészítő mondatrész).

Néha pedig (a mi 3. szabályunk esetén, l. az ott idézett példákat) a birtokoson van a főnyomaték s azért következik utána az ige, mielőtt a kevésbé hangsúlyozott birtokszót kimondaná az ember.

A közbeszúrás egész mondat is lehet, mellékmondat vagy főmondat. A feljebbező parancsolóinknak amennyire lehet, rázogatójuk nyakunkról igáját (Fal. 366). Sokszor annak, akit utólért a halál, kizöldült szájában a kövér búzaszál (Arany). A bámuló népnek, bár látott elégszer, csaknem elvakítá szemeit az ékszer (Arany). Kiűnk | vettem eszembe | hogy orvossága nem találkozik (Haller HHist. 3 : 185).

Ragtalan birtokos után más közbeszúrás nem lehetséges, mint a birtoknak melléknévi jelzője, az is csak úgy, ha nincs külön hangsúlyozva s ha nem nagyon terjedelmes. Pl. Péri lányok szép hajáról (Mikszáth: Jó pal.). Nógrád s Gömör közt hosszan nyúlik el a Mátra egyik erdőséges ága (Pet. Salgó).

Másféle közbeszúrást — például egész mondatot vagy mondatértéktű igenévi szerkezetet — a ragtalan birtokos után nem alkalmazunk. Szokatlanok pl. a következők:

A cumai Sibylla (a többiről nem szólván) *könyvei* oly becsületben valának a római tanácsnál (Fal. 692, e h. a c. S. könyvei, a többiről nem szólva...). *A legidősb* — külseje után ítélve az akkori kereskedőkhöz hasonlított — *száraz arcában* álnok kifejezés honolt (Mlfjúság 10 : 668.) *A források*, értve a nyugati írókat, lelkiismeretes felhasználását bizonyító jegyzetei alaposágra vallanak (Tört. Szemle 1 : 593). Hasonló idézetek Nyr. 40 : 229.

2. Szintén a *-nek*-ragos szerkezet meghonosulása tette lehetségessé a megfordított szórendet, a birtokosnak hátrátételt; amely a ragtalan birtokos használatában lehetetlen volt, ellenkezik is a finnugorságnak rendes nyelvszokásával; ez is bizonyítja e szerkezetnek idegen eredetét.¹ De sok esetben ma már semmikép se érezzük idegenszerűnek az inverziót, így a következő esetekben (vö. Molecz: A m. szórend tört. fejl. 161, Simonyi: A m. szórend 88, Helyes Magyarság 36):

¹ Mátyás Flórián azt írta (NyK. 3 : 359): »Helyzetre nézve a birtokos előbbrevalósága egyszerű viszonyban kétségtelen. Az ellenkező eljárás nyelvkorcsítási merénylet! — Eredetileg azonban az indogermán genitívus is elül állt, l. Delbrück: Syntaktische Forschungen 4 : 152.

a) Nemcsak az irodalom, hanem a népnyelv is sokszor hátraveti a birtokost, ha a birtokon igen erős nyomaték van s a birtokost mint már említettet és ismertet kevésbé hangsúlyozzuk. A kettő között ilyenkor, ha van a mondatnak ígéje, ez közbül esik, mert közvetetlen a nyomatékos mondatrészt, tehát itt a birtokot kell követnie:

Csak vagy felét vitték el az ílisnek (RMNy. 2b:185). Mert a lovát is megölték volt immár Hektornak (Hall. HHist. 2:126). Egynéhány rendbeli leveleit vettem a fejedelemnek (Mikes). Azért vétünk, hogy ... csak héjára nézünk a dolognak (Fal. 440). Színét se láttam a pénzének (Brassai: Nyr. 1:110). Szeme fénye lől már az egész nemzetnek (Arany: BH. 3. ének). Nem kiküszöböléséről van szó a görög nyelvnek, sőt az várható, hogy a célba vett intézkedések komolyabb tanulásához fognak vezetni (Tanár. Közl. 23:541). Mért busulsz te bús gerlice? párod repült *néked* ide (Népk. 1:213). De az is abbú a végibű vót vágva a vászonnak, akibű a bátyja (Berze N. J. Népm. 74.) Ocsmányi vers, pökedelme nemzetemnek (Kaz. L. 1:114). A háború ellensége a házi boldogságnak (Kisf. K.). A munka egyik legszebb rendeltetése az embernek (Deák F.). Napszámosává szegődél hazádnak (Vör.). Bujdosója lennék a nagy világnak (Pet.). — A közbeszédben különösen indulatos kifejezésekben: a teremtesit az apádnak! stb.

Névutók előre téve, nyomatékkal: A mennydörgésnek előtte jár az villámás (Kár. Bibl. 1:672). Előtte a seregnek szinte úgy mint közepiben (Fal. 209.) Eleibe kelek önekik: occurram eis (BécsiK 199). A zsámoly alatta van a széknak, a mennyezet felette van az ágynak, a szikla közepette van a tengernek (l. Brassai: Böv. m. 38). A padlózat nedves volt és hiányos, itt-ott a pusztá föld látszott s alája lehetett nyúlni a leszakadozott deszkának (Miksz. 4:203, jub. kiad.).

Ide tartoznak igen gyakran az ilyen állandó szólásmódok: *vége van, vége szakad, végét szakasztja, végére-megy, utána jár, elejét veszi, hírét se hallottam, színét se látta* stb.

Ha megegyezik Károli is nagysággal, vége lesz az ő igyekezetinek (Bercs. Lev., NySz.). Bárcsak hamar vége lenne unalmas óráinak (Csok. Tavas). Még vége sem szakadt az üdvözléseknek (Nyr. 14:53) Végét vetettem civódásuknak (uo). Végére járni valaminek (NySz.). Az ecclesia ezek az eszközök által végére mehet az igaz értelemnek (Pázm. LuthV. 245). Elejét venni a királyválasztás miatti villongásoknak (Salamon F.) Színét se láttam a pénzednek (Brass. Böv. m. 27). És még csak hírt sem hallhatók egymásnak (Pet.). Így elejét álljuk szépen a pörnek (Pet.). Urát is adhatom mindenkor szavamnak (Arany). Nehogy baja essék kocsinak vagy lónak (Arany). Viseld gondját madaramnak! (KisfS.) Már most jól gondját viseld, Farkas, a nyakadnak! (Tompá). Igen utána jár a nagy urak példáinak (Fal.). Közé vág a lovaknak.

Analógia útján sokszor akkor is így szerkesztjük ezeket, ha nincs nyomaték a birtokon:

Tudja Isten, mikor lesz vége ennek a kavarodásnak. Majd én járok végére a dolognak. A kis Pistà szűrtarisznya nélkül állott eléjük gulyáséknak (Vas G. Parlagi képek). Dehogy leli helyét Miklósnak az anyja (Arany). Rég érezzük híját egy toronyórának (Tómpa).

b) Néha nem a főnyomaték van a birtokon, de mégis elég erősen van hangsúlyozva, hogy megelőzze a birtokost. Ilyenkor nem követi az ige, de néha más mondatrészek választják el a birtokostól.

A kezdetiben e résznek így szól (Dáv. Vall. 137.). *Egy lelki vigasztalása* a szent léleknek minden világi gyönyörűségeket meghalad (Pázm. LuthV. 172; lehetne a rendes elhelyezéssel, de higgadtabban, kevesebb hangulattal: a szent léleknek *egy* vigasztalása...). Mert ám iszonyu sápitása annak a pápista embernek felette igen meggyőzőtt (Czepl. BDorg. 82). Koporsóját kívül az nagy rendeknek fejr bársonnyal, az alábbvalóknak fejr golyccsal vonták be (Apor: Met. 402; e h. a nagy rendeknek koporsóját kívül...). Felénél többet beszédinknek, sok titkos cselekedetinket Cythere felé küldjük (Fal. 137). Amint nem tudod, mint támadtál elő semmiségedből, úgy nem tudod szándékát felőled teremődnek (576). Úgy meghajlik szíve a szomorúság miatt az embernek (616). Házasságát költőnek Dugonics nem tudom mi alapon teszi épen 1563-ra (Arany: Próz. 264).

c) Néha nincs is semmi nyomaték a birtokon, mégis hátra van vetve a birtokos, mert ennek kitételére eleve nem is gondolt a beszélő mint az adott helyzetben fölöslegesre s csak a birtok megnevezése közben eszmél rá s veli oda némi-
leg pongyolán, olyanformán mint az értelmezőt a főnévéhez:

Ez rövid summáját az bűnöknek tarts mindenkor eszedbe (Born. Préd.). Heli tudta a vétkét fiainak (Pázm. Préd.). Azt is agyonverte egy oszlopa a mostoha-anya koporsójának (uo.) Magok voltak kiköltői a sok gaz találmányoknak (Matkó). Három vagy négy hónapját a télnek töltse el ked itt a magyar asszonyokkal (Mikes). A mi betegünk csak tíz nap fekszik: mint lehet azért vége felé életének? (Fal.) Pásztorítsd ide azt a szárnyát a gulyának (Debrecen).¹

Már akkor is, szokása szerint magyarnak, kiki feleségéhez szívódott (Mon. Hist. Írók 27 : 88). Legelsőben is maga megcsókolá a kezét az új császárnak (Mikes 91. Lev.). Az isten mára halasztotta halálát urunknak (92. lev.). Mondjátok meg, mindjárt kivágattatom a fenekét hordójának (Cserei: Erd. 139). A minapi bomlásában az udvarnak felém is csapott az

¹ Mindezek Molecz példái közt (160), de szerinte ezekben is ki volna emelve mind a birtok, mind a birtokos.

irígység (Fal. 10). Ha belül láthatnánk szívét a kevélyeknek (100). Hol anyok e kicsiknek? (Szász K.) Törődöm is én a kifogásaikkal — az én kedves szomszédaimnak (I. Joannovics, Nyt. 14 : 56). Eligazítom a baját a hitvány kölyköknek (Krizsa 396.) — Heted napig hagyják *alatta* az anyjának az bárányt (MA. Bibl. 1 : 69).

d) Előfordulhat az az eset is, hogy a birtok maga előkészítő része a mondatnak, míg a birtokost a főszólamban kell elhelyeznünk, mert nyomatéka van. Pl. A. Nekem || üres a zsebem. — B. A *zsebem* || *nekem* is üres, de a fejem tele gonddal.

A háza a bírónak égett el, de a csüre a papnak. A házát a fiának verték fel, de a csürit a leányomnak (Gyarm. Nyelvm. 2:51).

Más esetekben idegenszerű ez a fordított szórend: régibb irodalmunkban latinosság, Kazinczynál s követőinél pedig németesség.

Pl. Mindön javát istennek birják (Sándor K. 2). Egy szegény áras-míves ember, aki kedvében az istennek elhalálozott, menny felé mégyen: che muore in grazia di Dio (Fal. 34). — Rhea, az anyja a halhatatlanoknak: Rhea, die Mutter der Götter (Kaz., így gyakran, I. Simonyi: A nyelvújítás és az idegenszerűségek 61). A szoba, hol egy kórágó legtúlzobb nélkülözés között is nemét a csünnak megőrzé (Kemény Zs. Élet és ábránd 4 : 1, így többször is). Gyula! sikolt még egyszer, hangján a kétségbeesésnek (Arany J. novellájában, Életképek 1846).

Németes ilyen szórenddel az *egyike* és a *dacára*: egyike a legjobbaknak, dacára a tilalomnak, dacára annak (I. Nyr. 4 : 197).

Költői szabadságból is gyakran használták ezt az inverziót, kiterjesztve a jogos használat határait:

De mind veszedelmes szerelme ezeknek (Gyöngy. MV. 2 : 21). Nevedj, fiatal dísze a ligetnek (Kaz. L. 3 : 299). Hogy is ne hullna levele szegény fának a sír fele (Tompá). Szívét nem bántá még nyila szerelemnek (Arany). Hallák dobogását súlyos erős lábnak (Arany: TSz.) Teste az észnek, lelke a szónak, lelkeket oldó szent szerelem (Komjáthy). S *gondod kinek* kiterjed mindezekre, tudod-e hogy meghalt az este a kis Demeter Rózsika? (Szabolcska: Dal a kis D. R-ról.) — De szívem rögtön elsorul *miatta* sajgó fájdalomnak (Tompá).

(Folytatjuk.)

NYELVÜNK RÉGI TÖRÖK JÖVEVÉNYSZAVAI.¹

Irta Németh Gyula.

A nyelvtudománynak modern ellenségei, kik mindenféle nyelvészeti kutatástól szeretnék megtagadni a tudományos értéket, kétségbe vonják még azt is, hogy a nyelv organizmus. De ha valami avatott kéz vezetése mellett belemerülnének egy nyelvészeti részletkérdés tanulmányozásába, eljutva egész addig a fokig, ahol a nyelvtudomány az eredmények biztosságát tekintve vetekszik a matematikával, ahol tisztán felfejtve látjuk magunk előtt egy rendkívül bonyolult szervezetnek minden kis részecskéjét, nem is szólva a másodrendű eredményekről, amidőn például művelődéstörténetünk egy-egy rég eltemetett századára, sőt ezredére vet a nyelvtörténeti kutatás biztos világosságot, mondom, ha mindezt átlátni alkalmuk volna a nyelvtudomány ellenségeinek, bizonyára nem késnének azt az emberre vonatkozó tudományok között a legfontosabbak közé beosztani. Készséggel megengedem azonban, hogy talán nincsen tudomány a világon, amely kontár kezekben annyit szenvedett, éppen azért a mindent jóhiszeműleg fogadó nagyközönséget annyiszor félrevezette volna, mint a nyelvtudomány. Ha valahol szükség van a módszer helyességére, a kutatás elveinek biztos és helyes megállapítására, akkor erre a nyelvtudományban első sorban szükség van, hiszen a múlt kísértetei még mindig feljárnak s a nyelvtudomány még mai nap se ment a komolyság álarca alatt fellépő kalandos és lényegében tudománytalan elméletektől.

Önkénytelenül is ezek a gondolatok jutnak az embernek eszébe Gombocz Zoltán munkája olvasásakor. Egy közel félszáz éves vitának méltó gyümölcse ez a munka. Pontos összefoglalása mindannak, amit a vita eredményeiből a legszigorúbb tudományos kritika elfogadhat s összegezése az ezekből a biztos eredményekből levonható nyelv- és művelődéstörténeti tanulságoknak. Így válik nélkülözhetetlen forrásmunkájává három tudományágnak: a magyar nyelvtörténetnek, a török nyelvtörténetnek és a magyar művelődés történetének.

A magyarság háromszor érintkezett erősebben a törökséggel. Először a honfoglalás előtt (emléke kb. 230 szó, ezekkel foglalkozik Gombocz Z.), másodsor a kúnok és besenyők beköltözése idejében (emléke két-három szó, az is kérdéses, mint *boza*, *koboz*, *árkány*) és harmadszor a török uralom alatt (emléke kb. 500 szó, ezeknek nagy részét azonban nem közvetlenül a törökből, hanem délszláv közvetítéssel kaptuk).

Az első, aki először említi, hogy a magyarban és törökben egyező szók vannak, a medgyesi születésű Töppelt Lőrinc (»Origines et occasus Transylvanorum« c. munkájában 1667). Ugy látszik azonban, hogy a tudós hamburgi orvos, Fogel Márton is akart foglalkozni a magyar és török nyelv viszonyával. A 18. században új erőre kapott történeti kutatás újra felszínre vetette a magyarok eredete kérdését. Pray György nem igen hitte a finn-ugor rokonságot, Kollár Ádám azt hitte, hogy a magyar a

¹ Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache von Zoltán Gombocz. Mém. de la Soc. Finno-Ougr. XXX. Helsinki, 1912. 8r. XVIII. + 251.

keleti nyelvekkel, különösen a törökkel egyezik. Johann Eberhard Fischer (»De origine Ungrorum« megj. 1770) török-magyar szóegyezéseket állított össze s a magyarban levő török elemeket az ómagyar nyelv maradványainak gondolta. Cornides Dániel szintén említ magyar-török egyezéseket s több szónknál ő vette észre először a török eredetet. A tudós Beregszászi Nagy Pál »Ueber die Aehnlichkeit der Hungarischen Sprache mit den Morgenländischen« című híres munkájában azt fejtegette, hogy a magyar minden ismeretes ázsiai nyelvvel többé-kevésbé rokon. Révai is állított össze török-magyar szóegyezéseket, de ezek nem jelentek meg nyomtatásban.

Új fejezetet kezdenek a magyar nyelv török jövevényszavainak történetében Hager, Schlözer és Gyarmathi, kik az ősrakonság gondolatával szemben a kölcsönzés mellett voltak. Horvát István a Tudományos Gyűjtemény 17. kötetében foglalkozott a kérdéssel. Érdekes, hogy Horvát, akit a kalandos kutatás mintaképének szokás emlegetni, itt sokkal közelebb járt az igazsághoz, mint későbbi, jóval kedvezőbb körülmények között dolgozó kutatók.

Eddig tart a kutatás történetének első fele. Most azután a Hunfalvy, Vámbéry és Budenz fellépésével megkezdődik a második korszak, amelynek eredményeképp teljes világosság derül a kérdésre.

Hunfalvy az ugor, finn és török nyelveket egyenlőrangú rokonnyelveknek vette s a magyar-török szóegyezéseket vagy ősrakonságnak, vagy kölcsönvételeknek tulajdonította. Az első szigorúan módszeres munka, mely megállapította a magyar nyelv török elemeinek legbecsesebb tanulságait: 1) hogy kölcsönvétellel van dolgunk, 2) hogy kétségtelen hangtani bizonyosságok szerint csuvasféle nyelvből valók a kölcsönzések: Budenz értekezése volt a NyK. 10. kötetében, »Jelentés Vámbéry magyar-török szóegyezéseiről«. Vámbéry ugyanis a NyK. 8. kötetében összeállította a magyar-török szóegyezéseket, ez a cikk azonban egyrészt módszeres hibái, másrészt nem világos irányzata miatt nem volt elfogadható. Egyszer másodfokú rokonságról, másszor nyelvkeveredéstről beszél; a magyar nyelvtörténetet csaknem teljesen figyelmen kívül hagyja s török szóanyaga vagy jelentéstani, vagy alakotani szempontból sok esetben kétes értékű.

Budenz cikkével megindult a helyes irányban való kutatás, s midőn Vámbéry »A magyarok eredete« c. munkáját, mely a magyar nyelv fő elemeit az eredeti törökkel szemben kölcsönvételeknek nyilvánítja, kiadta, a kérdés körül való heves küzdelem (a török-ugor háború) azzal a kétségtelen eredménnyel záródott, hogy a Vámbéry elmélete a nyelvtudomány ítélszéke előtt nem állhat meg, leszámítva némely helyes új török-magyar egyeztetését. Ezt az eredményt csak megerősítette Vámbérynak 1895-ben megjelent munkája »A magyarság keletkezése és gyarapodása.«

A török-magyar nyelvvizony helyes megállapításában, mind a részletekben, mind az általános kérdésekben nagy érdemei vannak újabban Munkácsi Bernátnak, ki a magyar-török szóegyezések sorát sok becses adalékkal gazdagítja.

227 bolgár-török jövevényszót állapít meg Gombocz Zoltán s ezekből a török és a magyar nyelvtörténetre a következő tanulságokat vonja:

A köztörök a helyén a magyarban kétféle megfelelést találunk: 1)

a-t, vagy valami *a*-ból keletkezett más hangot, 2) *i*-t. Ez a körülmény a csuvas nyelvre utal bennünket, melyben a köztörök *a*-t hol *u* ($< a$), hol *i* (szintén $< a$, de jóval régebbi hangváltozás) képviseli. Az eredeti állapothoz a csuvas van közelebb, mint ezt a mongol nyelv bizonyítja (csuvas *i* \sim mongol *a* \sim köztörök *a*; csuvas *u* \sim mongol *i*, *ü*, *e* \sim köztörök *a*). Példák: 1) *szám* $<$ csuvas *sum*, vö. oszmánli *san*; *tar*, vö. oszm. *taz*. 2) *ír*, csuv. *šír*, oszm. *jaz*; *tinó*, vö. csuv. *tina*, kazáni *tana*.

Az *a* \sim *a* megfelelésnél a magyar hangtörténetnek egy pár bonyolultabb kérdésére kell megfelelnünk. Így elsősorban arra, hogy miért rövid az *a* az egyik szóban s miért hosszú a másikban (*szám*, de *tar* $<$ bolg.-török **sam*, **tar*). Balassa a megnyúlást a magyar hangsúly hatásának magyarázta (TMNy. 164) s ugyanilyen módon fejtette meg Melich a szláv és latin jövevényszavak hosszú tővokálisát (NyK. 39 : 35.). Ez a megfejtés azonban nem ad feleletet arra, hogy miért nem nyúlt meg egyes esetekben a vokális. Kielégítőbb az a magyarázat, hogy a régi magyar nyelvben a ma is gyakori *á* \sim *a* váltakozás még gyakoribb volt, s analógia útján áterjedt a jövevényszókra is, a mai nyelvben aztán ennek a váltakozásnak vagy az erős foka (*szám*, *szán*), vagy a gyenge foka található (*tar*, *csat*), vagy pedig mindakettő (*sár*, *sarat*). — A *csákány* (*čakān*), *árpa* ($<$ *arpa*) féle alakokban az első szótagbeli *á* hasonulás eredménye; az *árpa*-féle szóokban a ragos alakokból (*arpát* $>$ *árpát* s innen a nom. *árpa*). — Egyes két- és háromtagú szóokban *o*-t találunk a tőszótagban a török *a*-val szemben. Ezt a változást a népnyelvből igazolható disszimilációval magyarázhatjuk. — A *gyertya*, *gyartya*, *gyortya* stb. szóban *ě* van a török *a* helyén. Alapul a *gyártya* alakot vehetjük. — Egyes szóokban *i* van az *a* helyén (*csipa*, *csihol*). Itt a nyelvtörténetileg igazolható fejlődés: *a* $>$ *o* $>$ *i*. — A két és háromtagú szók végső szótagbeli hosszú *á*-jára (rövid török *a*-val szemben) csak az a körülmény vet némi világot, hogy a megnyúlás csak *-r*, *-l*, *-n* előtt következett be. Vö. *cickány*, *kantár*, *szakál*, *boszorkány*, de *bicsak*, *kobak*; *homok* $<$ **xumak*.¹

Az ótörök *u* és *o* a bolgár-török-magyar érintkezés idejében még eredeti állapotában volt a bolgár-török (= ócsuvas) nyelvben, mint ezt a magyar nyelv bizonyítja. (A mai csuvasban: ótör. *u* $>$ csuv. *ū*, *ó*, *o* $>$ *u*; szó elején: *o* $>$ *vī*, *vu*-, *u* $>$ *vū*-. Az *o* a magyarban megmaradt: *bor* $>$ **bor*, *bocsát* $<$ **boša*-, *tor* $<$ **tor*. A nyugati és a székely nyelvjárásokban a második szótagbeli *u* asszimilálja a hangsúlyos szótagban levő *o*-t. Így keletkeztek a következő alakok: *buszu* $<$ *boszu*, *bucsu* $<$ *bocsu* $<$ *bocsó*. — A hangsúlyos *o* a 13—14. század óta hosszú *ó* előtt elég nagy nyelvtérületen *a*-vá lett. Például: *olló* $>$ *alló* (MTsz.), *hordó* $>$ *hardó* (Moldva), *motóla* $>$ *matóla* (MTsz.). Így magyarázandó az *apró* $>$ **opray*, *bakó* $<$ **bokó*, *kancsó* $<$ **kancsay*² szavak *a*-ja. — Az ótörök *u* a magyarban *o*-vá lett (*boglya* $<$ **bugul*, *bors* $<$ **burč*). Ez a változás Gombocz Z. szerint kétségtelenül a magyarban ment végbe. (NB. \rightarrow A 11—13. században az

¹ Itt jegyzem meg, hogy az egyes török-mongol és magyar nyelvtörténeti kérdéseknek irodalmára, mely a Gombocz Z. munkájában minden kérdésnél teljesen össze van állítva, ismertetésem szűk keretében nem lehettem tekintettel.

² Feleslegesnek tartom itt a kikövetkeztetett alakoknak megokolását,

eredeti zárt tőhangzó a nyelvjárások nagy részében megvolt.) A *hurok* és *kút* szókban megmaradt a török *u*, a *békó* és *bika* (vö. csagatáj *būyak*, 'békó', oszm. *buja* 'bika') szókban *ét*, *i-t* találunk helyette. — A második szótág *u*-ját a magyarban *o* képviseli (*koporsó* < **kopurçay*).

A hátulképzett *i* (*í*) a magyarban a török-magyar érintkezés korában még megvolt, később azonban összeesett az előlképzett *i*-vel. Példák: *bicsak* < **bīčak*, *cickány* < **sičkan*. A *kín* szó hosszú *í*-je *íji* > *é*-re megy vissza (< **kijjin*). — Három kétes esetben a felel meg a török *í*-nak (*gyalom*, *kanyaró*, *sajt*). — Második, zárt szótágban *í* > *u* > *o* volt a fejlődés, például: *árok* (< *aruk* 1396 < **arič*).

A török *i* helyén a magyarban *i* > *é* > *ö*-t, illetőleg *i* > *ét* találunk. Példák: *bétű*, *bötű* < *biti*, *gyéplő*, *gyöplű* < **džipliti*, *őreg* < **irik*.

Az ötörök *ä* a csuvasban *a*-ra változott. Hogy ez azonban egészen modern hangfejlődés, világosan mutatják a magyar nyelv jövevényszavai. Így pl. egytagú szókban: *bér*, *béres* < **bäri*, vö. oszm. *vär*-, kazáni *bir*-, csuv. *par*-; *szék* < **säki*, vö. oszm. id., kaz. *sika*, csuv. *saGä*. A tőhangzó a magyarban nyúlt meg. A dolog azonban nem egészen világos; nem tudjuk, mért lett az egyik török *e*-ből nyílt hosszú *é* s a másik ugyanolyanból (?) zárt hosszú *é* (t. i. azokban a nyelvjárásokban és nyelvmélekekben, melyek a két *ét* megkülönböztetik). — Kétagú szókban nem *ét*, hanem rövid *e*-t találunk a tőszótágban. Pld.: *éke* < *äkäy*, vö. csuv. *acia*, oszm. *äk*-, kaz. *ik*-; *erő* < **äriy* vö. ujjur *ärig*, csag. *ärik*, kaz. *iräk*. — Két szóban *é* ~ *ö*-t és *ét* találunk a török *ä* helyén. Ezek: *gyöngé*, *gyöngö* < **džängä* és *érdem* < **ärdäm*. — Második szótágban szótágzáró *n* előtt megnyúlik az *ä*, pl. *bölény* < **bölä*, *cötkény* < **sütken*.

Az ócsuvas *ö* és *ü* helyén a magyarban egyformán *öt*-t látunk. (A mai csuvasban eltérő magánhangzókat találunk.) Pld. *ökör* < **ökur*, vö. oszm. *öküz*, csuvas *väGör*, *gövény* < **kürän*, vö. kún *küzän*. Lehetetlen feltenni, hogy az *ü* és *ö* az ócsuvasban estek volna össze. Az *ü* > *ö* változásnak tehát a magyarban kellett végbemenni. — A *szünik* < **sön*, és *tür* < **tör*-eredeti magyar alakja *szönik* és *tör* (NySz.) — Egyes nyugati és székely nyelvjárásokban a tőszótág *ö*-jét asszimilálja a második szótág *ü*-je. Így állottak elő *gyűrű* (< *györü* < *györö*) vö. csag. < **jüzük*, *gyüszü*. — Az *idő* < **ödäy* szóban *i* felel meg a török *ö*-nek; tudnunk kell azonban, hogy a szó a 15–16. században *ödö*, *ödö*-nek hangzott. (Vö. *kérdy* < *kiräly*, *mënd* > *münd*, stb.). A *kék* és *dél* szavak valószínűleg török **kök* és **dül* alakokra vezetendők vissza. — A *szür* < **sür* és *tür* < **tür* szókban megmaradt az *ü*, mert analógia hatása alatt régen megnyúlt.

A szóvégi rövid *a* és *ä* megmarad, ragok előtt analógia hatása alatt megnyúlik. Pl.: *alma* < **alma*, *almát*; *kecske* < **käčkä*, *kecskét*. A magas nyelvállású vokálisok ellenben (*i*, *ü*, *í*, *u*) eltűnnek. Pl.: *bér* < **bäri*, *gyöngy* < **džindzü*, *ács* < **ačäčj*, *kút* < **kudu*. Ez a jelenség fontos segédesszék a tővégi magánhangzók eltűnésének időpontjára vonatkozólag. Ebből ugyanis megtudjuk, hogy a tővégi *a*, *e* a magyarban még a török-magyar érintkezés előtt elkopott, az *i*, *ü*, *í*, *u* azonban csak később (egyéb tanúságok alapján: a 11. század után).

(Vége köv.)

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Irta Csefkó Gyula.

Szentgyörgyi Gergely Elmelkedések az örökke-valoságról (Pozsony, 1643) c. könyvét nem dolgoztatták föl a NySz. szerkesztői, a NySz. megjelenése után sem méltatta figyelmére senki, így szókészlete mindeddig kiaknázatlan maradt. Pedig nem haszontalan dolog vele foglalkozni. »Szentgyörgyi Gergely, Palatinus Uram ő Nagysága Secretáriusa«, ami a nyelvét illeti, kétségtelenül Pázmány iskolájához tartozik. Munkáján, melyet P. Jeronimus Drexelius latin művéből fordított, mintha a biboros magyar Cicero Kempis-fordításának hatása volna érezhető. Nyelve nem egy helyt lendületes, kifejező, sőt ékes is, ámbár amint maga mondja, »e' Könyvetskének fordításában, kivált-képpen az elein, és a' Sz. Atyák szavaiban, inkább vigyáztunk a' dolog mi-vóltára, hogysem a' Magyar-nyelvnek folyására: mert itt, nem a' nyelveket akartuk ékesen-szóllásra köszörűlni; sem a' fűleket vizsktetetni: hanem a' Szívet gyulasztani, és az elme-eleibe oly vastag falatokat szegdelni, melyeken nagy üdvösségesen rágódhatik, és ugyan kérődhetik. Nem-is illik, hogy ott a' beszédnek chínyosságáról fölöttébb törődgyünk, a' hol Meny-országot keressük.« (A' kegyes olvasóhoz.) Fölöttébb nem is törődik vele Szentgyörgyi uram, az igaz, de mindamellett elég ügyes tollforgatónak bizonyul, noha vannak fordításának kevésbé sikerült, lapos, szertefolyó részletei is, amelyek afféle »deákból csigázott homályossággal repedezett«-ek. Prózáját itt-amott könnyen gördülő, szépen csengő apróbb-nagyobb versekkel tarkázza, s ezek írójuknak nem csekély verselő képességéről tesznek tanúságot. Meg nem állhatom, hogy ide ne iktassam közülök a legterjedelmesebbet, mely egyúttal a legszebb is:

Menyi chillag égen villag | Harmat menyi chöppenik; | Tengerekben,
's fellegekben | Menyi chöpp találtatik; | Ki-keletkor, víg tavaszkor | Menyi
levél zöldellik; | Szép kertekben, zöld rétekben | Menyi virág tündöklík; |
Hány ékesség, 's gyönyörűség | Erdőkben nevelkedik: | Hány illattal, 's virá-
gokkal | A' mező bévelkedik; | Menyi chengés, ének zengés | Vigasztallya
fűlünket, | Kiés szépség, kedves zöldség, | Vídámíttya szemünket; | Derék
nyárban, 's aratásban | Menyi gabna-szem lehet; | Meg-ért őszkor, bor-
szüretkor | Menyi szőlő-szem lehet; | Menyi haj-szált, gypjas szőr-szált |
Vadak 's barmok viselnek; | Kórót, magvat, bogas ágat | Fák és fűvek
nevelnek: | Mind ezeket, és többeket | Végy nagy hoszszú sommában; |
Az örökkévalóságot | Még sem veheted számban. | Számlálly ezer, és még
ezer | Millio esztendőket: | Fel nem érted, 's el sem kezdted | A' végetlen
időket. | Minden mesterséged, 's minden szám-vetésed | El-fogy itt, 's el-
lankad fáratságos munkád. | Oh meg-mérhetetlen, 's ki-meríthetetlen, |
Végetlen hoszszúság! örökke-valóság! 443 —4.

E derék munkáskából, melyet Boronkai Ádám 1720-ban újonnan kibocsátott (Szinyei: Magyar Írók), közlöm mindazt, a) ami a NySz.-ból és pótlékából, az OklSz.-ból hiányzik, vagy ha meg is van, a Szentgyörgyi-ből kiírt adat más jelentést, esetleg csak jelentés-árnyalatot tükröztet, avagy jóval korábbi, mint a NySz. vagy az OklSz. adata, b) amit a NySz. csak szótárakból idéz, avagy csak egy-egy íróból ismer, s így még egy adat nem fölösleges, c) amit eddigi tudásunk Geleji Katona, Gyöngyösi, Csúzy,

Faludi szavának tartott. Nem tartom szükségesnek, hogy minden szónál külön megjegyezgessem, miért ítéltém érdemesnek a kiírásra. A figyelmes és érdeklődő olvasó úgys észreveszi, hogy az alább betűrendbe sorakozó szavak¹ egyikét-másikat az imént felsorolt szempontok közül melyik pécézte ki a papírosomra. [Tér szűke miatt sok kevésbé fontos idézetet el kell hagynunk, nevezetesen az igekötős igék nagy részét s az inkább csak alkalmi összetételeket.¹ — A szerk.]

adósít. Ez értelemben köti 's adóssíttya magát nekünk Kristus Urunk keze-írása-által 199.

akasztó zsineg. Így az ostoba *pókotska*, vagy *gyász-lepedőt* szőtt magának, mellyben bé-takartassék; vag' akasztó-sineget, mellyel meg-fojtassék. 159.

alamizsnálkodó. kit a' bév adakozásért Alamisnálkodó Sz. Jánosnak szoktunk nevezni 28.

áldás-adás. ilyen áldás-adással búlchúzott 401.

általevezhetetlen. azt a' Sós, háború, és által-evezhetetlen tengert 23.

általkelhetetlen. az örökké-való kínokat pedig, a' Sós és által-kelhetetlen tengerhez [hasonlítja] 23.

apró eső. az Elmélkedés pedig, olyan mint ama' lassu és apró esső. A kegy. olv.-hoz.

aranyas mondás. Sz. Ferencznek amaz aranyas mondása 431.

bálványkép. Faragott és öntött Bálván-kép 63.

bázsalamán. A' Halál... minden Ceremonia- s básalamán-nélkül, a' készületlen 's túnya embert megragadgya, 's *el-úti lábáról* 254. [a. m. kézcsók, ill. csókolom a kezét. — A szerk.]

bátorságos levél. semmit azon nem törődünk, hogy Assecuratoriát, vagy Bátorságos Levelet szerezzünk magunknak? 258.

beavik. Annyira bé-avott vala a' Theodórus szívébe az örökké-valóságnak emlekezete 285.

behomályosodik. a' fényes Nap bé-homályosodott 56.

békességtelen. miért keserítitek békességtelen panaszkodásokkal? 103.

bekeverődik. hanem hogy a' sok hiúságokban bé-keverődván, azokból ki nem feselhetünk 385.

belemerül. az idő-szerént-valo foglalatosságokba belé merülünk 368.

belső ábrázó erő. hanem szüntelen mind füleinket, mind Fantasiánkat, az-az belső ábrázó erőnket, kínozzák 54.

boldogotska. óh boldogotskák, e' Világnak kedven tartott Fiai 104.

borpince. Bé-vitt engem a' Király a' borpinczébe 186. Mit érthetünk (ug'mond) méltábban a' Borpinczén, hanem az örökké-valóságnak titkos elmélkedését? 187.

borszüret. Meg-ért őszkor, bor-szüretkor Menyi szőlő-szem lehet 444.

bőretlen. egy chak chontból-álló Hólt-tetém, bőretlen, és szőretlen 222.

¹ Nyomdai okokból az átírásban is változtatnunk kellett egyetmást. Szentgyörgyi az *ó* helyett sokszor a kódexekbeni alul farkas *o* betűt alkalmazza, a hosszú *ő* helyett pedig részint alul-fölül farkas *o-t*, részint pedig *ó* betűt a felső apró betű mellett még hosszúságot jelentő ékezzettel; ugyan-így ékített *ü*-vel jelöli a hosszú *ü* hangot (az utóbbi két jelöléssel Káldy példáját követi). — A szerk.

cédulácska. Légyen hártýából egy czédulátska 133.

csorbácska. hogy-sem mint a' Bóldog örökké-valóságban chak a' leg-kiseb chorbátskát-is ejtenem 235.

csöppecskényi. minden századik esztendőben chak egy csöppötskényit könyvezne 303.

csöppenik. Harmat menyí chöppenik 443.

dolmányka. egy rövid 's rongyos dolmánkába öltöztetve 168.

dupláz. más szókkal ki nem mondhatjuk, hanem ha az örökké-valóság-szavát duplázva tésszűk 306.

egybedörmöcsköl. a' kárhozottak-felől úgy gondolkodhatunk, mint a' Tonnába egybe-dörmöchkölt heringek-felől 38.

egybezugorít. ám sugorított engem egybe a' hideg dër 362.

elbeszél. Igy az Annyát, kegyes álnoksággal el-beszélvén magától 276.

elerőtelenít. tellyességessen elerőtelenítik magokat 160.

éles elméjű. amaz éles-elméjű, mélységes tudományú Origenes 111.

eleven len. többen-is írnak, egy neminémű len-felől, melyet sokképen neveznek, tudni-illik: Asbestinum-nak, Caristium-nak, némelyek Indi-acum-nak, és Eleven lennek-is mongyák 33.

elmozdít. Ha pedig hosszabb, és meg-szaggattatott harsogás zendül, mozdítsák-el a' tábort 140.

elnyugovás. Uram, a' Nap el-nugovásban vagyon 246.

elolthatatlan. ha szintén az el-ólthatatlan pokolbéli *mészkenecze* hévségével ijeszgetnek-is. 376.

elolvas. Mert, midőn már czerni-ezer Millio esztendőt olvastál-is, tudgyad hogy szintén annyi marad még fenn, melyeket meg kell olvasnod. Ezeket-is mind el-olvasván 339.

elromolthatatlan. ez az alkotmány el-romolthatatlan 4.

eltörődik. Hányan vannak, a' mostani időben-is a' Szerzetesek-közzül, kik ama' *meg-párlott*, és el-törődött szalmán örömet alusznak 226.

eltűrhetetlen. rakva mindenféle hallatlan, és el-tűrhetetlen kínokkal 332.

elül. Comédiák nézésére rendelt épületnek kő garádichin, Nyólczvan-hét ezer ember künnyen el-ülhetett 63.

elveszteglés. azoknak el-vesztegléséből, melyekre leg-nagyobb gondunknak kellene lenni 15.

énekecske. egy rövid és vigaságos éneketske 301.

epés. sokkal künnyeb egy afféle epés halat éppen bé-falni 180.

érent. Hat Szorongatásból szabadít-meg az Ur bennünket; hog' a' hetedikben a' gonosz minket ne érentsen 468.

ereszt. miért nyugalomnak nem ereszttem magamat? 10.

feleségecske. 's nem valami feleségetskeért, hanem az egész Mennyek-nek-országáért szolgálsz 213.

feneketlenség. hanyat-homlok rohanunk az örökké-valóságnak feneketlenségébe 19.

fenyegetődés. A' kegyetlen Fejedelmek fenyegetődése 453.

fértet. mert ezek, és ehez hasonlók, igen gyakorta hozatnak-elő, hogy valaha fejünkbe fértessük 183.

festom. valamit e' Világ nag' festommal fitogat 448.

festő penzsel. és festő pens'elét miért vonná oly késedelmesen és lassan a' kép-írásban? 382.

folydogál. Még az eggy órátska-is részetskénként fol'dogal 209.

fölemelit. De ha ki magát egyszer az örökké-valókra fel-emelíti 317.

fölkendöz. De hog' ezt a' szörnyű hel't, valami ékes nevezettel felkendőztetnék, nevezék azt Thesaurusnak 329. e' Világnak... minden felkendőzött dichóségét 415.

fölnyomoz. a' mi értelmünk miért bírja oly nehezen magát az örökké-valóság elmélkedésére: mivel szég'enli-szabásu... 's azt gondolattyával semmi-képpen fel nem nyomozhattya 305.

fölválthatatlan. de, mind testének mind lelkének örök údvösségét, fel-válthatatlan veszedelembé hozni 99.

fővenyecske. Ebből a' hegyből minden esztendőben csak egy fővenyetskét vigyen-el az Angyal 127.

fővenykövecske. A' mí életünk, eg' követske; de nem drága követske; nem arany és gyöngy-kő, hanem chak főveny-követske 207.

fővenyszem. lenne oly idő, mikor az Angyal, a' leg-utolsób fővenyszemet el-vinné 128. -- főveny-szemetske 133.

Francúz-ország. Olasz-, Francúz-, Német-, Spanyól-országból való újságoknak elő-hozásával mulattyuk akkor az időt 115.

frigiai tűz. a' Halálnak, ezer módgya és mestersége vagyon az ártásban: szám-nélkül-valo villámása, men-dörgése, men'-köve, kö-essője, *Frígyiai és Góróg tűze* 253.

futtatás. a' lovagláshoz és futtatáshoz, küszködéshez, és egyéb *udvari játékokhoz* értsenek 240.

gondatlanság. Azért, oh! Páránál gyarlób 's buboréknál, Emberi gondatlanság! 419.

gondolatlanság. nyisd-meg szemeimet, és távoztasd-el tőlünk az emberek gondolatlanságát 478.

gyászköntös. a' gyász-köntöst skárláttal, vagy von't-arannyal változtattya-meg 91.

gyermekjáték. De ők ezeket a' gonoszokat mind chak gyermek-játéknak tartják 406. Sőt e' Világnak minden kinyiai, és veszedelmi, michodák az örökké-valókhöz-képest, hanem chak... gyermek játék 453.

gyíkcscsa. honnét a' gyíkokskáknak ennyi sok seregi 15.

habahurjálkodik. nem kell tehát dolgainkban sem igen habahurjálkodnunk 383.

halál fia. Jöllehet halálnak fia vagy; de ma téged meg nem öllek 469.

halálos bűn. csak egy Halálos bűnt is... büntessen 46.

hangoskodás. Azok pedig, kik mind a' két Trombita hangoskodását... fülökbe és szívökbe eresztik 141.

haragható. Hasonló-képpen, él ott az Appetitus, és vágyó indulat is, mind az, a' mellyet kívánhatónak; mind az, a' mellyet haraghatónak szoktak nevezni 347.

harapdozás. a' Féreg szüntelen-való harapdozásokkal fog-mardosni 41.

határozhatatlan. az örökké-valóság, a határozhatatlan életnek öszveséggel-való, és tekélletes bírása 2.

hosszútűrő. Bétellyesíti Isten ezeket, mikor annak ideje leszén, örökké-
valo ő, várakozik, hosszú-tűrő 322.

isteni szeretet. serkengeti az Akaratot, hol a' töredelmességre, hol az
Isteni szeretetre. A kegy. olv.-hoz.

istenkedik. nagy zokogással istenkedék néki, hogy ilyen módnélkül
ne vesztené-el ann'i Javait 454.

kajabajál. annyiszor boszszonkodik, dúl-fúl, haragszik, kajabajált 90.
kakasszólás. setét északa-e, kakasszólláskor-e, vag' reggel 417.

kalmárság. Mindennémű áru- és kalmárság-felől tudnak szólni 266.

kedvetlenít. a' száját, mely a' keserüségtől írtózik, kedvetleníti 180.

keresztcske. a' vállán egy hozzája illendő Keresztetskét viselven 222.

keserítő. ostromollya keserítő sanyaruságival. Aj. levél.

kevesebbül. nem-is szükség hog' az *többüllyőn*, mert ninc ott a' mi
kevesebbülhessen 360.

kiábrázás. holt teteme-mellett, egy Holló vagyon írva; az-is igen alkal-
matos az örökké-valoságnak ki-ábrázására 236.

kiad. kenyeret akarván venni, pénzedet ki-adod 343.

kifejthetetlen. ennek a' Basiliscusnak, végetlen, és kifejthetetlen *teke-
rűlete* és farka vagyon 14.

gondolhatatlan. Isten az ő Híveinek, nagy, és ki-gondolhatatlan jókat
készített 264.

kigyófészek. azonban nag' sok kigyó-fészkekre akad, és egész Vipera-
seregekre talál 15.

kikívánczik. minden szükséges dolgokkal béves: hogy senkinek
semmi ok ne adassék, hogy onnét ki-kívánczozzék 125.

kimagyarázás. Az örökké-valoságnak elégséges ki-magyarázására szó-
kat nem találók 306.

kimehetés. attyokhoz, annyokhoz már soha ki nem mehetés 123.

kimeríthetetlen. Oh meg-mérhetetlen, 's ki-meríthetetlen, Végetlen
hoszsúság! 444.

kiröpül. valami dologhoz csak hozzá kezdenek-is, már régen kiröpült
fejökből 312.

(Vége köv.)

STILUS ÉS DIVAT.

Irta Csapodi István.

[A nyáron elhunyt buzgó nyelv művelőnk a Magyar Nyelvőrnek is hű
dolgozótársa volt. Első közleményei az 1877-i évfolyamban jelentek meg,
Lövei Páyer István névvel, az utolsó pedig folyó évi második emlékfüze-
tünkben. Harmincöt évre terjed tehát lelkes és értékes közreműködése,
melyért külön is hálával adózunk emlékének. Közhasznú működésének egy
másik tere a Budapesti Hírlap volt, hol elmemozdító cikkei állandóan éber
figyelemmel kísérték a nyelv művelés, nyelvfejlődés minden mozzanatát.
A többi közt igen érdekesek voltak azok a cikkek, melyeket *Stílus és divat*
címmel szokott közölni. Habár nem volt minden egyes észrevételében
igaza, ezek a cikkek értékes okmányok irodalmi és köznyelvünknek leg-
újabb fejlődéséhez. Itt közöljük egyik ilyen tartalmas cikkét, mely a B. H.
1909. IV. 11-i számában jelent meg. — A szerkesztőség.]

A XIX. század örökre emlékezetes marad a magyar nyelv fejlődése történetében. A századnak majdnem háromnegyedében a nyelvújítás zivatar tombolt. A magyar nyelv már-már abban a veszedelemben forgott, hogy a féktelen szófaragók és vakmerő *gyökelyvonók* egész természetes mivoltából kiforgatják. Ekkor támadt föl nem kevesebb hévvel, de egyszerűs mind nagyobb készültséggel az az ellenforradalom, mely Szarvas Gábor vezetése alatt a magyar nyelv megmentésére tört. Most a XX. században nincsen már zugó harciriadal, de serényen folyik a hasznos munka, a törvényalkotás és kiengesztelés munkája. Nyelvtudósaink ismerik a régi magyar nyelvet, ismerik a nép nyelvét is, meg azt is elismerik, hogy a nyelvújítás zivatarának termékenyítő hatása is volt nyelvünkre. Ami jót és szépet a nyelvújítás révén szereztünk, azzal csak gazdagodott a magyar nyelv. Még a törvénytelen alkotások közül is meg merjük tartani, melyeket meg kell tartani, nem lesznek veszedelmesek nyelvünk további fejlődésére nézve, mert megbélyegzett voltukban bizonyára senkit sem csábítanak többé újabb nyelvrontásra.

A magyar nyelv fejlődésének olyan fokára jutott el, hogy az irodalom minden ágának művelésére alkalmas eszközzé vált. Az sem lehet többé kétséges, hogy törvényszerű továbbfejlődése is biztosítva van.

Azonban az irodalomban nemcsak a nyelv-helyességre tekintünk, számba vesszük a stílust is. Ennek fejlődésében közremunkálódik a divat is. A divat hatása pedig nem veszedelem nélkül való; mert igen könnyen arra az ösvényre téved, hogy a szokatlant, a különösét, a rendkívülit, sőt a hóbortosat keresi. Emlékezzünk csak a *sikk* divatjára. Francia volt a lelkem, mint akár a női ruhaszabás, de csakhamar olyan közkeletűvé vált, hogy sikkesnek mondták és írták, ami szép, ami izléses, ami illendő, míg egyszer csak eljutottunk odáig, hogy végre sikk-et mondani nem volt többé sikk. Fölváltotta a *psütt*, bár ez sokkal rövidebb életű volt.

(Majd a honi földből fakadt egy újabb mákvirág. Egyszerre [1880 táján] *rém*-nagy, *rém*-jó, sőt *rém*-szép lett minden. Aztán, úgy látszik, német hatásra azzal kezdtek szertelenkedni, hogy minden *óriásilag* tetszett s *óriási* lett minden. Például: »Bőre *óriásilag* fehér volt, ajka *óriásilag* piros és arcszíne *óriásilag* rózsaszín volt, egyáltalában minden *óriási* volt rajta«. A szegény *zülleni* ígénket is egészen szokatlan értelemmel ruházta föl a divat. Akik pompásan mulattak, úgy dicsekedtek vele: *óriási* *züllés* volt. Reggelig *züllöttünk*.

Persze az ilyen furcsaságok jórészt csak rövid életűek. Többnyire a fővárosból kelnek szárnyra, mint afféle tiszavirágok, aztán elvesznek, annyi nyomot is alig hagynak, mint például a legrégibb efajta kifejezés, az *olyan nincs*, melynek teljesebb alakja, az *olyan nincs a sifonérban*, a népdalba is bejutott. [Most ez a divat Budapesten: az *nem létezik*.]

Az irott szónak bizonyos varázsa vagy mondjuk szuggesztíója van nemcsak az olvasókra, hanem az írókra is. Szinte olyanformán, mikor a vitus-táncnak mondott rángatózást tanulják el egymástól az érzékeny idegű gyermekek. Ha valamelyikük leír valamely szokatlanabb kifejezést, régies vagy népies szót, valami pongyolaságot vagy idegenszerűséget, máskor ismét tollára veszi, szinte tetszeleg vele, — aztán fölkapják mások is. Kiváltképpen az újságoknak van e tekintetben nagy hatásuk. Ha ilyenformán

némely tájszólások bejutnak az irodalom nyelvébe, avagy némely régies-ségek fölujulnak, nem is baj, sőt gazdagíthatják a stílust. Ilyen például az erdélyies *el kell menjek*, vagy az *instállom*, ilyen az *olyik*, az *ódkodik*, a *rögvest*, a *hévizálás* stb. Effélékkel mind sűrűbben találkozunk íróink nyelvében, nem is szólván azokról a magyar írókról, akik népiesen írva, saját vidékük dialektusával tarkítják írásukat. Ellenben igen bántók bizonyos pongyola vagy hibás kifejezések, de még inkább az idegenszerűségek, melyeket minden meggondolás nélkül fölkap a divat, annyira, hogy mellettük szinte feledésbe merülnek az eredeti magyar szólások.

Ilyen divatos pongyolaság újabban az igekötő elhagyása. Azt írják például: *vállalom a felelősséget*, vagy: az ügyész kijelentette, hogy *nem vállalja a vád képviselétét*. Belejutott egyik-másik miniszterünk beszédébe is, ha ugyan nem a tudósító tolla írta úgy le. Pedig helyesen csak *elvállalhatjuk* a felelősséget vagy a vád képviselétét, vagy felelősséget *vállalunk* valamiért. Az egyetemi hallgatók is azt mondják mostanában: nem vehetem ezt, meg azt az órát, mert ütközik (ezzel vagy azzal az órával), pedig hál összeütközik.

Viszont fölösleges az igekötő ebben: A választáson minden épkezláb ember *leszavazott*. Helyesen csak *szavazott*. Ha majd meglesznek az új választások, bizonyára megint sűrűn találkozunk ilyfajta tudósításokkal, pedig csak a bukott jelöltet vagy valami nem tetsző javaslatot szokott a magyar leszavazni. Ezzel egysütetű az ujságok stílusában a *leközl*. Helyesen csak *közl*.

A magyaros nyelvérzék megfogyatkozása az is, mikor a *között* névutó ismétlését takarítják meg. Így olvashattuk a napokban, hogy *Szerbia és köztünk*, magyarán így mondjuk: *Szerbia között és köztünk*, vagy: *Köztünk és Szerbia között*.

Pongyola szószerkesztés a mostanság szelvében elterjedt *közismert* is. Szörnyen bántja a helyes nyelvérzék. Ma már semmi sem lehet általánosan ismert vagy mindenkitől ismert, a divat azt parancsolja, hogy *közismert* legyen. Pedig a köz, mint jelző, csak főnévhez járulhat. Lehet tehát közismeret és ebből *közismeretű*, de közismert nem. [Vö. még: *közkedvelt*, *közérthető*.]

Leggarázdábbak és legkövetelőbbek az idegenszerűségek, melyek annál veszedelmesebbek, mert kapva-kap rajtuk a magyar, akár csak a köcsögalapon. Természetesen majdnem minden idegenszerűségnek német a lelke. Legbosszantóbb köztük a *tényleg*. Alig olvasni már mellette a *valóban*, *csakugyan*, *igazán*, az *ám* szólásokat. Még ilyen visszásságot is ékesítenek vele: »Itthon van-e C. kisasszony?« »Kérem, ma nem fogad.« »*Tényleg?*«

Bántó németesség az ilyen is: *Anthes lemondta a mai előadást*.

A vezércikkek florájában ott virít mint *közismert* mákvirág a *kirdlyhű* magyar nemzet *sziklaszilárd* meggyőződése.

A legújabb, de legesleggyatrább lipótvárosi stílusvirág a *ténykörülmény leszögezése*. Ez olyan szörnyű idegen filozófiai gondolat megtestesülése, hogy magyar ésszel meg se lehet érteni. Persze annál jobban hódít. Divatos, akár csak a legterjedelmesebb női kalap.

Érdekes pályát futott meg, sőt éppen a lófuttatás pályájáról került nyelvünkbe az angol *broken down* sportbeli kifejezés magyar fordítása, a

letört. Néhány éven át nemcsak a lóról írták, hogy a favorit száz méterrel a cél előtt *letört*, hanem miniszter sem bukhatott meg, művész sem dőlhetett ki, lelkesedés lángja sem alhatott el, mozgalom sem szünhetett meg, minden csak *letört, letört, letört*.

A *Budapesti Hírlap* csakhamar megérezte ennek a kifejezésnek a visszasságát, egyet fordított rajta, s eléggé használható szólásformává gyurta át. Szinte magyarossá tette. A szerkesztőségnek megsúgta a helyes érzeke, hogy a magyar *letörhet* valamit, de maga nem törik le. A *Budapesti Hírlapból* vett idézetekkel bizonyíthatjuk ezt legjobban: »hogy a 67-es pártok a választáson *letörjék* a függetlenségi pártot«. »A nemzeti ellenállás *letörésében* segítségére legyen«. A szólásmód átalakulását legjobban megvilágítja a következő példa, melyben az idei cikkely írója az átható formát használja, a régiebb cikkelyből pedig a benható igejelentést idézi (az 1909. év 54. számából): »1905 január 26-án volt az a történelmi jelentőségű választás, mely a szabadelvűpártot *letörte*...« Aztán a *Budapesti Hírlap* 1905 január 29. számából idézi: »Hiszen *letört* egy párt, mely 1875 óta kormányozta ezt az országot.«

Unalmasan egyhanguvá teszi a magyar stilst a németből fordított *összes*. Például: az *összes* miniszterek megjelentek; e helyett: valamennyi miniszter megjelent. Az *összes* rendőrséget készenlétben tartották; e helyett: az egész rendőrséget készen tartották; az *összes* jelentkezőket elfogadták; e helyett: a jelentkezőket mind elfogadták stb.

A magyar nyelvérzék szálnalmas megfogatozására vall a *hamar* és a *gyorsan*, ugyszintén a *bizonyos* és a *biztos* fölcserélése.

Egy kitűnő író művéből idézzük. A jóhiszemű ember *gyorsan* megbarátkozott az állítólagos báróval. Az alkut *gyorsan* megkötötték; pedig mind a két cselekedet *hamar* történt, nem pedig *gyorsan*. Igaz ugyan, hogy aki *gyorsan* fut, *hamar* célhoz ér, de azért a mozgásnak gyors módja nem azonos az időnek hamar való eltelésével.

A napokban, amikor bizonyosra vettük a háboru kitörését, úton-útfélen azt beszéltek, hogy *biztos* a háboru kitörése. Amikor azt írják, hogy a német császári párnak Velencébe és Korfuba utazása immár *biztos*, ezt a magyar ember úgy érti, hogy őrizi őket a sok detektív, de azért még nem bizonyos, hogy csakugyan rászánják-e magukat az útra. Itt említjük meg azt a divatos németeskedést is, hogy valami *holtbizonyos*. — Tüntetéses időben azt írták a lapok, hogy a rendőrség ennyi meg ennyi tüntetőt állított elő. Szinte azt volna hajlandó az ember kérdezni, hogy milyen anyagból állítja elő a rendőrség a tüntetőket. Olyanforma ez, mint az a Nyelvörbeli rövás, hogy: »Enyhítő körülménynek vétetik az is, hogy a megsebesített asszony a vádlott anyósát képezi«. Különben a képezni igével szerkesztett mondások németes volta ma már olyan közismert ténykörülmény, melynek *lészögezése* nem képezheti föladatunkat.

Meglehetősen divatjukat multák a mai nemzedék nyelvében a latinosságok. Mégis: közkeletű latinosság még mindig a tiltást, tagadást és akadályozást jelentő mondatok szerkesztése. Ide vágó példák: »Megtiltom, hogy itt beleköss.« »Megtiltották, hogy iparcikkeket áruljanak.« »A vásárcsarnok rossz szervezete megakadályozta, hogy Budapesten *tőkeerős* (jaj!) élelmiszer-kereskedelem fejlődjék.« A magyar nyelv törvényei szerint azt

kellene mondani: »Megtiltom, hogy bele *ne* köss.« Megtiltották, hogy iparcikkeket *ne* áruljanak.« ...akadályozták, hogy *ne* fejlődjék. Hiszen azt is úgy mondjuk magyarul: tagadta, hogy ő annak színét se látta, ellenben latinos volna így: tagadta, hogy látta.

Ime, mindenféle szirtek között zátonyra jut a szegény magyar stílus. Úgy látszik, az a szennyes, nemzetközi áradat fenyegeti elmerüléssel, mely a magyar történelem véres kardú hőseit megtette kulturbestiáknak, az a nemzetköziség, mely nem akar hazát ismerni, sőt az ifjúság szívéből is ki akarja irtani a hazaszeretet fogalmát, ugyanaz a nemzetköziség támadja meg a magyar irodalom nyelvét is. Ki akarják irtani a magyar nyelvből a külön nemzeties kifejezéseket, el akarják tüntetni a magyar költészet sajátos bélyegét, meg akarják akadályozni a tudomány magyarosságának kifejlődhetését, hadd legyen a magyar stílus minden eredetiségnek híjjával színtelenebb, szürkébb, mint minden más nyelv, mint holmi eszperantó. A *Budapesti Hírlap*-nak tevékeny része volt a helyes magyarság érdekében megvívott küzdelemben. Álljon sarkára a magyaros stílus megvédelmezésében is!

KÖRÜL.

Irta Beke Ödön.

A *körül* és párja a *környül* névutó (illetve határozószó) abban különbözik a többitől, hogy alapszavukhoz csak az ősi honnan? kérdésre felelő rag járult, a másik két irányragos alak (*körült*, *köré*) csupán újabb időben támadt, amint ezt Simonyi kimutatta (MHat. 2 : 91). Azonkívül még az is különös bennük, hogy ezeknek az ablatívus-ragos alakoknak ablatívusi jelentése egyetlen példában sem mutatható ki az egész nyelvtörténet folyamán, mindig hol? vagy hová? kérdésre felel, s hogy ilyen használata nagyon régi, bizonyítja az is, hogy már legrégebbi nyelvemlékeinkben előfordulnak a lokatívus ragjával bővült *körülött(e)*, *körült(e)* és *környült(e)* alakok. A magyar nyelv keretén belül ennek az érdekes jelenségnek a magyarázatát alig lehet megtalálni, de ha vizsgálat alá vesszük a rokon nyelvek hasonló jelentésű névutóit, a megfejtés nem késik. Azokban a finnugor nyelvekben, melyek annak a kifejezésére, hogy valamely mozgás vagy cselekvés egy vonalon, valaminek a mentén megy végbe, egy külön irányragot, az u. n. prolatívus ragját alkották, a *körül* jelentésű határozószók ilyen prolatívusi ragot vesznek föl. Így alakult a mordvin *krugomga* (alapszava az orosz eredetű *krugom* ua. szó), votják *koŋirti* (alapszava: *koŋir* 1. 'környezet, környék, körülvevő tárgyak, 2. körül, köröskörül'), zürjén *gegerŋi* (alapszava: *geger* '1. kör; 2. körül'), finn *ympäri* (< **ympärik* '1. körül; 2. környezet, ami körülötte van, környék' (vö. *ympyrä* 'kör, karika'). A finn *ympäri* prolatívusi alak mellett az ablatívus-ragos *ympäriiltä* is használatos, a zürjén-votják *-ti* ragról pedig nemrég mutattam ki, hogy eredetileg szintén ablatívusi rag volt (l. NyK. 41 : 241–274.) Valószínű, hogy a vogul *mūyal*, *mowal* 'körül' és osztják *mogat* ua. is a honnan? kérdésre felelő raggal alakultak. Az említett értekezésemben azt is bebizonyítottam, hogy az ablatívus ragja a legtöbb fgr. nyelvben jelölhetett prolatívust is, s a régi

magyar nyelvben az *onnan* határozószó és a *mellől* névutó szintén meg-
örizte az ablatívusnak ezt a szerepét. Pl.

Azonnan (olv.: az *onnan*) *muloc* (praetereuntes) *karomlac uala ötet*
MünchK. 68. | *Mynd kyk onnan mwlnak wala*: praetereuntes JordK. 447.
| *Kereskewdó emberwk hogy onnaton mennenek, az zamart elragadak* ÉrsK.
314. | *Tertenek, hogy az ő zalagossa onnan menne Iowa hatan* 547. (NySz.
1128.) || *Mert mellőle keel vala el menny*: quia inde erat transiturus. ÉrdyK.
140. | *Zent egyházat nem tizteltem, mikor mellwle elmentem* VirgK. 6. | *Ámán*
az királytól ottan kiméne, Mardocheus mellől haza erede RMK. II. 286. | *El*
ne menny mellőlec: non despicies ea KÁR.: Bibl. I. 78. | *Ezeket olvasta*
Balduinus, de fűle-mellől bocsátotta PÁZM. Luth. V. 29. (NySz. 728.) | *A*
mi iot mondanac el veszem túllócc, a mi gonoszt, az fűlem mellől bocha-
tom TELEGDÍ (NyF. XVIII. 43.) | *Te arra a beszédre sem tudtal semmit*
felelni, es azért mégy efféle tragar beszedekcel el mellőle uo.

Ezek után most érthető a *körül* ablatívusi ragja. Azt akarja je-
lölni, hogy az ilyen határozókban mozgásról van szó, nem pedig nyug-
vásról, aminek általában a locatívus a kifejezője.

E három szón kívül van még két névutó, melynek ablatívusi ragja
hasonlóképp prolatívusi jelentésre utal, még pedig az *által* és a *keresztül*
névutó. Mindebből tehát azt következtetjük, hogy az ablatívusragnak prola-
tívusi alkalmazása a magyarban is szélesebb körű volt, akárcsak a többi
fgr. nyelvben.¹

CSALLÓKÖZI NYELVSAJÁTSÁGOK.

Irta Kertész Manó.

Két esztendővel ezelőtt egy hetet töltöttem Ekecs csallóközi faluban.
Népnyelvi megfigyeléseim közül a legérdekesebb az, hogy a talu népétől
alig hallja az ember a határozott névelő használatát. Itt közlöm
mindazt, amit erre a jelenségre nézve feljegyeztem:

Kerestük fönn *palláson*. Nem győz így *embër adót* fizetni. *Ekét* é
köllene vinni *kovács*hoz. Lótok-futok mim *bolond*. Ha utánnam gyünne *bíró*.
Acci ostort. Tegnap megmírtik magukat *állomáson*. Itt kinn *országútba*.
Beszíttem vele *úton*. Nem tudja *ember* mit csináljon. Éjárt éntülem má *idő*
Ott meg lett vóna időbe *öllis* (örlés).

Különösen ritka a határozott névelő használata birtokos névmás,
vagy személyragos szó előtt: *Én árpámat* nem töltötték fő. Azt hitte, Esz-
tike *én kis lányom*. Aszongya *én fiam*. *Én leányom* ismeri. *Én uram* kiment
mezőre. *Én dolgom* volt. Majd eszembe jut má *eleje* néki. Meguntam én

¹ Nyelvünkben is lehetne talán még több ilyen értékű ablatívus ala-
kot találni. Vö. Bal fülük felől gyakran bocsátják (t. i. a parancsot, Tin.
315). Onnan múló (CornK. 85). Mikoron a kecske nézné, honnét mehetne
fel (= merre mehetne föl a kútból (Pesti: Fab. 62 b.) — A kazáni tatárban
is ablatívussal fejezik ki a prolatívust (l. Bálint: K. tatár nyelvtan 116.).

má *ületemet*. Mára kezdett *é uram* takaronnyi. *Ipam* hova ment? Aszongya *feleségem*. Nyád meg *ujjomat*.

A falu lakói ma tiszta magyarok, de egy részük a 18. században ide telepített tótok ivadéka. Így talán a most ismertetett jelenséget tót hatásnak tulajdoníthatjuk, de mivel a szomszéd tiszta magyar Apáca-Szakállason is megfigyeltem ezt a sajátságot, azt hiszem, több okkal mondhatjuk, hogy egy megőrzött régiséggel van dolgunk.

A *milyen* névmást 'hogyan' jelentésében használják az efajta mondatokban: *Mijjen szalad* ez a gyerek! *Mijjen esik* eső! *Mijjen ráértünk* vóna beszígetnyi.

Különös, hogy az *és* kötőszót nem használják, hanem a belőle fejlődött *nos* helyettesíti.

Utánnam gyöttek *nos* megfogtak. Leszette a rácsrú a kenyeret *nos* évítte. Mink megfordúltunk *nos* ott hattuk. Oda gyön a kocsi *nos asztán* föllesszük ételt *nos* elviszi. Kinn voltak kapányi *nos* fogtak egy farkaskölyket. Kukoricát szíjje terítettük *nos* a disznók megették.

Madé-rét. Ekecs és Apáca-Szakállas csallóközi faluk határában így neveznek egy birtokrészt. Mivel ez az egész vidék hajdan az Amadé bárók tulajdona volt, kétségtelen, hogy a *Madé-rét* eredetileg *Amadé-rét* volt. A mostani név népetimológia eredménye (*a Madé-rét*) és bizonyára csak újabb korban keletkezett, amikor már e családnak az emléke nem élt a nép tudatában. Vajjon nem így keletkezett-e a csikmegyei *Madéfalva* neve is?

Hammég. Ugyancsak ezen a vidéken egy nagy birtokrésznek a neve; helyel-közzel még most is mocsaras, de a Csallóköz csatornázása előtt az egész terület olyan süppedékeny volt, hogy az odatévedt szarvasmarhát úgy kellett kivontatni. Ez a dülőnév összetett szó és az első tagja a *hanság* alapszava, a ma már egyebütt nem élő *han*: mocsár (vö. a *Hany Istók* vagyis *hanyi Istók* nevét); második tagja a *még*, *mög* szó. Hasonló összetételt többet ismer az OklSz. *hegymögi*, *nyirmég* stb. A *ham* *m*-je a második tag labialis szókezdetének a következménye. Egyébként ezt a szót ezen a vidéken önállóan is *ham*-nak mondják, amint egy másik, még ma is egészen mocsaras dülő neve: a *Büdös ham* mutatja. Itt az *m* annak a következménye, hogy a szónak leggyakoribb a labialis raggal való használata: A *b. hamba* voltam, elmegyek a *b. hamba* (vö. **malon > malom* stb. Simonyi: A tővégi orrhangok története, Nyr. 40. k.). — Tehát az OklSz.-nak ez idézete mellől: Ad piscinam *Homfeu* [a. m. han?] uocatam — a kérdőjel bizvást elmaradhat.

ISMERTETÉSEK.

Népnyelvi mondatban.

Népnyelvünk összetett mondattanával foglalkozó irodalmunk, különösen a hangtannak és jelentéstannak nagyterjedelmű irodalmával szemben, nagyon csekély. Összefoglaló rendszeres munkánk egyáltalában nincs; az egyes nyelvterületek, nyelvjárások ismertetésében természetesen a mondatban ezen részének is jut hely, de szemelláthatólag inkább csak a teljesség kedvéért, mint behatóbb kutatás eredményeként. Egyes problémákat

fejtegető vagy a már eddig összegyűjtött népnyelvi szövegeket az összetett mondatban szempontjából feldolgozó értekezésünk is mindössze három van. Vass János, Batta Béla és Holczmann István értekezése. Ezeket a következőkben kívánom röviden ismertetni.

1) Vass János: Fejezetek a népnyelv mondatánából (1908. Nyelvészeti Füzetek 52. sz.).

A nyers anyagot a nyomtatásban megjelent közléseken kívül a Jászberény környékén saját maga gyűjtötte szövegekből merítette a szerző; az ilyen szövegeknek felhasználására vonatkozólag azt az értékes módszertani megjegyzést teszi, hogy amennyire kevésbé szabad az egyes nyelvtérleteken gyűjtött anyagot pl. a hangtan szempontjából általános értékűnek tekinteni, éppen olyan jogosult az egyes nyelvjárásokból ismert mondatfűzési sajátosságokat általános népnyelvi adatokként felhasználni, mert a mondat szerkesztésnél fellépő pszichológiai folyamatok első sorban a beszélő egyén műveltségi fokától függenek, nem pedig helyi körülményektől. Tanulmányának bevezetésében rámutat arra a nagy hatásra, amelyet a népnyelvek az utóbbi évtizedekben az irodalmi nyelvekre gyakoroltak és amelynek fokmérőjéül az egyszerűség, világosság felé való törekvést tekinti (szemben a klasszicizmus bonyolult körmondatos stílusával); emiatt tartja Vass nagyon fontosnak a népnyelv-mondattani tanulmányokat. Céljául kitűzi, hogy a népies szókötés néhány általános elvét megállapítsa. Első sorban kifejti azokat a módokat, amelyek szerint a nyelvhasználat az alárendelést mellérendeléssel helyettesíti: főmondat és mellékmondat sorrendjének felcserélése; a feltételes és megengedő mellékmondatoknak fölszólító főmondatval való helyettesítése (gyakran *csak* szócskával); mellékmondatnak kérdő főmondatval való helyettesítése (vö. a *mert* okhatározói kötőszóval, mely a *miért* kérdő névmással függ össze), a relatív névmásnak mutató névmással való fölcserélése stb. Foglalkozik a kötőszónélküli szerkezetekkel, melyeket elméleti okoskodás alapján nyelvtörténetileg régiebbeknek vall (logikai összetétel foka), mint a mai kötőszavas szerkezeteket; az ilyen szerkezetek használatára nézve adataiból csak annyiban állapít meg törvényszerűséget, hogy a főmondat mutatószava és a mellékmondat kötőszava egyszerre sohasem hiányozhat; az különböző kombinációk közül, melyeket Jolly¹ fejtegetései nyomán közöl, leggyakoribb szerkesztésmódot azt emeli ki, amely szerint a főmondatnak valamely szava mutat rá a kötőszó nélkül álló mellékmondat alárendelt voltára. Az ilyen szerkezetek keletkezését, amely mindenestre érdekes eredményekkel kecsegtető probléma, a nyelvtörténeti fejlődés kimutatása helyett kissé merészen és túlságosan elméletileg magyarázza, annál értéke sebb azonban az összes mondatfajokra bőségesen példát nyújtó összeállítása. A kötőszavak halmozásáról nem mond újat, genetikai magyarázatot itt sem ad. Annál kimerítőbb a következő fejezete, melyben a mondatkihasználás elméletét és rendszerét fejti ki. A hiányos mondat szerkezeteket — csak az olyan eseteket tárgyalja, melyekben egész mondatok, sőt mondatok hiányoznak — az élőbeszédben kiegészítőleg magyarázzák, esetleg módosítják a kifejező mozdulatok, első sorban az arckifejezés, az olvasó lelkében pedig az asszociáció pszichológiai folyamata bővíti ezeket a szer-

¹ Curtius Studien c. folyóiratának VI. k.

kezeteket teljessé. A mai nyelvben kettős folyamatot észlelhetünk e tekintetben: hiányos szerkezetekből összetett mondatok alakulnak, viszont összetett mondatok hiányosakká redukálódnak; a kétféle szerkezet elsőbbsége kérdését természetesen nem dönthetjük el, mindössze annyit lehet megállapítani, hogy a régi népnyelvben sűrűbben szerkesztettek hiányos mondatokat, mint ma, a logikailag bonyolult, összeszövődött mondat szerkezetek korában. A hiányos mondat szerkezeteket élesen rendszerezi: külön tárgyalja az egyik főmondat hiányát mellérendelt mondatokban; rendszerben külön helyet foglalnak el az alárendelés terén 1) a főmondat, 2) a mellékmondat hiánya és 3) bizonyos sajátzerűen vegyült szerkezetek; kár, hogy az alárendelt mondatok csoportosításában az egyes mondatfajok szempontját előbbre valónak tekinti, mint a bevezetőleg kijelölt osztályozó szempontot.

Vass tehát tanulmányában a népies mondatkötésnek három általános elvét szűri le: a népnyelv alárendelő szerkezetek helyett gyakran mellérendelőket használ; mind a mellérendelő, mind az alárendelő szerkezetekben szereti elhagyni a kötőszót; összetett mondatokban nemcsak egyes szavakat (ezzel az esettel egyáltalában nem foglalkozik), hanem hosszabb gondolat sorokban egész mondatokat is elhagy. Mind a három elv tanulságai azt igazolják, hogy a népnyelv irányzata a mondatkötésben az egyszerűség, tehát igazolnak egy olyan tételt, amelyet nyelvészeink már régen felállítottak, de ilyen módszeresen le nem vezettek népnyelvi adatainkból. Vass tanulmánya hasznos olvasmány általános nyelvészeti fejtegetései miatt minden nyelvésznek, mint népnyelvi tanulmány pedig nélkülözhetetlen, amit az azóta megjelent és az ő fejtegetéseiből kiinduló értekezések igazolnak.

2) Batta Béla: A melléknévi mondatok népies használata (Nyelvőr 37. évf. 1908.; Nyelv. Füzt. 51. szám).

Népnyelvi adatait — az ismert forrásokon kívül — Vác környékén gyűjtötte. Rövid bevezetés után, melyben Vass nyomán az egyszerűséget emeli ki mint a népies mondatfűzésnek leglényegesebb jegyét, rámutat a vonatkozó névmás eredetére, amely tudvalevőleg a kérdő névmásból fejlődött, kimutatja fejlődésének fokait; polemizál Budenz névelős felfogásával az *aki, ami, amely* névmás *a*-hangjára vonatkozólag és részben a régi nyelvvel, melyben csak az egyszerű relatívum fordul elő, részben a hangsúllyal, mely a névmásnak első szótagján van (ez egymagában döntő érv, mert a névelő mindig hangsúlytalan) és részben a népnyelvvel (vö. *akki, ahhol, ammi* stb.) igazolja, hogy ez az elem a relatívummal összeolvadt egykori mutató névmás. (A relatívum népnyelvi használatáról elméletben semmi újat nem mond, csak a már ismert eseteket illusztrálja gazdag példatárral; különösen csak azt emeli ki, hogy a népnyelv erősen hajlik az *amely* relatívum elkerülésére. A relatívumnak eredetileg mindig megfelelt a főmondatban a mutató névmás, amit a népnyelvi példák többsége is igazol; sajátos népies szerkezetek azok, melyekben a mutató névmást első vagy második személyű személynév helyettesíti. A csonka relatív szerkezetek közül néhány már állandó határozói kifejezéssé vált (pld. *annyi amennyi, akkor amikor*), más esetekben a népnyelv a nyomatékoság kedvéért rövidíti a teljes szerkezetet, többnyire éppen a világosság rovására,

Sokkal ritkábbak a halmozott relativ mondatok (kettős alárendelés; páros alárendelés; többszörösen relativ mondatok, pld. *ki mit szeret...*) s ez a népnyelvben természetes. Külön fejezetet szentel Batta a népies *van mit tenni*-féle kifejezéseknek, amelyekben teljes a fő- és mellékmondat összeolvadása, mint azt a hangsúly egysége bizonyítja; ebben a fejezetben különös figyelmet érdemelnek a személyragos szerkezetek, melyekről Simonyi Zsigmond *Nem tud mit kezdeni* című cikkének¹ eredményei alapján kimutatja, hogy két rokonértelmű kifejezés kombinációja (*nincs mit tegyek + nincs tennem*). Szól azután a relativum részleges vonatkozásáról, a szóegyeztetés egyes eseteiről, melyek közül kiemeli, hogy a népnyelv — eltérőleg az irodalmi használattól — az *egymás* névmásra egyes számú relativumot vonatkoztat. Kissé zavaros a tanulmányának az a része, mely a tárgyas ragozásnak a relativ mellékmondatban való használatát tárgyalja; itt többek között a tárgyatlan ragozásra, amelyet gyakran mond, mindössze egyetlen-egy népnyelvi példát idéz. Legterjedelmesebb fejezetei a relativ mondatnak népies szórendjével foglalkoznak. Az egyszerű szórendi jelenségeket öt csoportban tárgyalja: a nyomatékos szó helye a mellékmondatban; a mellékmondat és főmondat egymáshoz való szórendi viszonya; a relativ mondatba ékelt mondatok; a főmondat alanyának a relativ mondatba történt átvétele; az értelem szerinti vonatkozás esetei. Az öt csoport közül a negyediket az összetett szórendi jelenségek csoportjába kellett volna sorolni, mert az itt idézett példákban már a fő- és mellékmondat elemei összekeverednek, ami Batta szerint éppen annak a kritériuma, hogy az illető szerkezetet a következő csoportba soroljuk. Legérdekesebbek és nyelvpszichológiai szempontból kiaknázhatók az értelem szerinti vonatkozás esetei, amelyeket a népnyelv szeszélyes változatosságban mutat föl. Az összetett szórendi jelenségek közül a népnyelvre nézve a legfontosabb az attrakciós szerkezet három faja: 1) a közönséges, amely a főmondat valamelyik szavát bizonyos mondattani szereppel a relativ mondatba veti át (vö. Kertész Manó: Analógia a mondat szerkesztésben NyF. 21. sz.); 2) a népies szerkezetek, amelyekben a relativ mondat a maga egészében a jelzett szó elé helyezkedik és annak mintegy jelzőjévé válik (vö. Galambos Dezső: A relativ mondatok összefonódása, Nyelvőr 35: 449. lap); és 3) a görögös attrakció, amely abban áll, hogy a főmondatba ékelt relativ mondat folytán a beszélő a főmondat jelzett szavához a mellékmondat igéjének vonzatát kapcsolja. Vannak természetesen a népnyelvben ezeknél a részben a köznyelvben is előforduló szerkezeteknél bonyolultabb mondatkeveredések, amelyeket szintén a lehetőség szerint rendszerez Batta. Végül csoportosítja egyfelől a másfajta (pld. hely-, ok-, célhatározó, kérdő stb.) mondatot helyettesítő relativ mondatokat, másfelől a mellérendelő vagy igeneves szerkezettel helyettesített relativ mondatokat. — Batta értekezésében tulajdonképpen hat szempontból tárgyalja a relativ mondatokat: 1) a relativ névmásnak eredete, használata; 2) a mutató névmás használata; 3) meg bővült és csonka szerkezetek; 4) a relativ mondatok igéje; 5) a relativ mondat viszonya főmondatával; 6) a relativ mondat viszonya más mellékmondatokkal. A tanulmányának kiemelkedő része nemcsak feldolgozásmódjánál, hanem tárgyánál

¹ Nyelvőr, XXXIV. kötet, 89. lap.

fogva is a megváltozott és csonka szerkezetekkel foglalkozó fejezetek; sajátságos már maga az a jelenség, hogy a népnyelv, mely általában az egyszerűsége törekszik, sokszor a körülírásosabb szerkezetet használja, mint a köznyelv. A tanulmány szerkezeti beosztásának hibája, hogy a szerző anyagát túlságosan szétdarabolta (az említett 6 problémát 15 fejezetben tárgyalja), sőt a munka áttekinthetőségét még azzal is megnehezíti, hogy az egy és ugyanazon probléma körébe vágó fejezeteket egymástól közbevetett fejezettel elválasztja (pld. a IV—VIII. fejezetek). Teljesség szempontjából feltűnő hiánya, hogy a kötőszónélküli relatív szerkezetekről egyáltalában nem szól, pedig Vass János is idéz már néhány idevágó példát. Érezzük annak a hiányát is, hogy a szerző a relatív mondat állítmányának igemódjairól nem szól összefüggő tárgyalásban, hanem ezt a szempontot csak mint keresztező alszempontot veszi fel itt is, ott is.

3) Holczmann István: Az összetett mondat és kötőszavai a népnyelvben (Budapest, 1911.).

A szerző csakis a mások anyaggyűjtésére támaszkodik, mert értekezése az egyetemi szemináriumban született meg. Munkája két részre oszlik: az első részben tisztázza az összetett mondat eredetét, fajainak és eszközeinek kérdését. Az összetett mondat kialakulására nézve ellentétes felfogások uralkodtak, ezeknek kiegyeztetésére törekszenek Paul, Brugmann, Jolly, Wundt, akik utaltak arra, hogy a formális eszköznél, a kötőszónál, fontosabb a logikai kapcsolat, amelynek két egyenrangú faja a mellé- és alárendelés. Az összetett mondatnak három fajtát különbözteti meg Hermann Paul és Wundt alapján: 1) a tiszta, 2) a kötőszavas mellérendelés és 3) az alárendelés. Az alárendelés legősibb fokául a kötőszónélküli szerkesztést állítja Holczmann, amit a népnyelvből sikerül igazolnia olyan példákkal, amelyekben a kötőszó nem áll a mellékmondat első helyén vagy akár teljesen el is marad; az utóbbi esetben fontos szerepe van a mutató névmásnak, amely utóbb vállalhatja a kötőszó funkcióját is (*that, sillä, das*). A mondatok alárendelt viszonyának külső megérzékítésére szolgálnak a kötőszók; hogy ezek csak idővel alakultak ki a nyelvben, annak bizonyítására az ismert nyelvtörténeti bizonyítékokon kívül (a legtöbb kötőszó más beszédrész volt; egy-egy kötőszónak többféle funkciója) népnyelvi példákat is hoz föl (*akármint ~ akár; és avval ~ avval; egyéb* eredete; épígy kötőszóhalmozás útján: *és meg, de azonban*.) Végül arra a kérdésre, hogy melyek a népnyelv mondattanának legsajátságosabb tulajdonságai, kifejti, hogy az egyszerűség mennyiben nyilvánul meg a népies mondatfűzésben (főleg Vass fejtegetései alapján); második jellemző sajátságul pedig azt állítja elének, hogy a népnyelv e tekintetben van legkevésbé változásnak alávetve.¹ Az értekezésnek második része az egyes kötőszavak szerepét tárgyalja Simonyi (A magyar kötőszók) alapján; főbb szempontjai:

¹ Ennek a fejezetnek végén majdnem komikus komolysággal száll szembe Hegyi Pálnak, a Magyar gazdasszonyok lapja szerkesztőjének a szerkesztői üzenetekben közreadott véleményével, iparkodik tudományos érvekkel cáfolni; pedig maga a hely, ahonnan — természetesen be nem vallottan — idézi, kizárja az ilyen véleményeket a tudományos tárgyalás köréből.

a kötőszavaknak alakjai, használata, helye, hiánya és a mellékmondatok igemódja. Természetesen mindig az irodalmi nyelvből indul ki, de nem feledkezik meg azokról a kötőszavakról, melyek a népnyelvből kerültek különleges szereppel a köznyelvbe. Egyik-másik kötőszó tárgyalása nagyon alapos és sikerült (pld. a tagadás kötőszavai.) A tanulmány beosztása alapján helyes, de még könnyebben áttekinthető volna, ha a szerző a bevezető fejezetet kettévágta volna az általános mondattani és népnyelv-mondattani elméletre és az utóbbit a népnyelv kötőszavainak tárgyalásával kapcsolta volna szorosabb egységbe. A feldolgozás módszerét illetőleg kissé túlságos részletezésre ragadtatja magát néhol a szerző és miközben miennél alaposabban el akar merülni egy-egy kérdés kifejtésében, a főszempontot szem elől téveszti és oda nem tartozó kategóriák területére is elkalandozik, anélkül, hogy ezt a tárgyalás fonalától élesen elkülönítené; ezáltal az olvasó sokszor kizökken az eszmemenet folytonosságából. Feltűnően sok (vagy húsz) a sajtóhibák száma, amit pedig főleg népnyelvi témák tárgyalásánál kerülni kellene.

Az eddigi nyelvjárástanulmányok közül is ki kell emelnem e helyen kettőt: Bacsó Gyuláét (Az Adavidéki nyelvjárás főtekintettel a mondattani sajátságokra 1906.) és Szabó Lajosét (A nagykanizsai nyelvjárás 1907.), melyek rendszeres mondattani tárgyalásuknál fogva mintául szolgálhatnak a hasonló feldolgozások számára.

Azonban ezt a két utóbbi tanulmányt speciális tartalma miatt nem számítva, a három említett értekezés közül csak kettő illik bele a népnyelv mondattanának rendszeres tárgyalásába: a Battáé, mely az egyik mondatfajnak kimerítő tárgyalását adja, és Holczmanné, mely minden, a mondatfajok szempontjából történő felosztást keresztezve, a összetett mondatok mondattani szempontból legfontosabb elemével, a kötőszóval foglalkozik. Vass értekezése nem illik bele semmilyen rendszeres tárgyalásba, mégis, sőt talán éppen ezért alapvető fontosságú. Vass nagyon helyesen tűzte ki célját, tekintetbe véve a népnyelv tanulmányozásának jelenlegi állapotát; a népnyelvi adatgyűjtésnek azon a fokán, amelyen az értekezésének kiadásakor állott, túlságosan korai lett volna a népnyelv mondattanának egyes fejezeit rendszeresen tárgyalni, meg kellett elégednie egyes problémák kitérésével és lehetőleg éles megvilágításával. Még ma sem áll elég népnyelvi adat rendelkezésünkre; népies szövegben nincs ugyan hiány, de az eddig gyűjtött anyagnak jó része éppen mondattani szempontból nem használható, mert a gyűjtők főleg a hangtani és jelentéstani sajátságok iránt viseltek nagy előszeretettel. Maguk a tanulmányok szerzői is panaszkodnak az anyag megbízhatatlanságáról és elégtelenségéről; jellemzők erre nézve Batta értekezésének oly helyei, ahol valamely feltehetőleg gyakori esetre alig tud egy-két példát idézni (pl. a 15., 23. stb. lapon); vagy Holczmann tanulmányában azoknak a kötőszavaknak a tárgyalása, amelyekre nézve nem tudja felvett szempontjait érvényre juttatni. Első sorban tehát további adatgyűjtésre van szükség, és pedig minél több összefüggő, a kísérő taglejtéseknek és a kisebb-nagyobb beszédbeli szüneteknek jelzésével együtt pontosan feljegyzett szövegre. Az adatgyűjtésnél nagyon alkalmas eszköznek mutatkozik a gyorsírás, amely újabban tényleg kezd terjedni a népnyelv adatgyűjtőinek körében (vö. Vikár Béla

népköltési gyűjteményét s Bacsó és Szabó tanulmányát). Igaz ugyan, hogy a gyorsírással feljegyzett szöveg hangtani szempontból nem értékesíthető, csak hogy ezt a két szempontot teljesen el lehet egymástól választani, mint azok a nyelvjárástanulmányozóink megmutatták, akik a mondattani szempontot a hangtan kedvéért elhanyagolták. Ami pedig a munkának második részét, a gyűjtött anyagnak szintetikus felhasználását illeti, abban szintén sok a tennivaló, mielőtt a végső összefoglalás megtörténhetne, sok fontos részletkérdés alapos kidolgozása, pld. az összetett mondatok népies szórendje (ilyen, csak hogy speciális irányú dolgozat Steuermann Mihályé: A székely nyelvjárás szórendi sajátosságai, *Nyelv. Fü.* 64. sz. 1910.), az igemódok népies használata a mellékmondatokban, egyes mondatfajoknak feldolgozásai (Batta értekezése mintájára.) Arra nézve, hogy a népnyelv mondattani megfigyelése megéri-e a reáfordított fáradságot, elég arra gondolnunk, hogy műköltőink stílusának népnyelvi sajátosságait vizsgálván, első sorban a mondattani szempont az irányadó, tehát alaposan kell ismerünk a népnyelv mondatfűzését, hogy a hatását biztos ítélettel megállapíthassuk. De különben is »ha meg akarjuk tudni, hogy milyen a nyelv, a népnyelvben kell kutatni, a nyelvek valódi és természetes életének egyedi képviselőjében.«¹

TROMBITÁS GYULA.

A Finnisch-ugrische Forschungen Thomsen-kötete.

(Band XII. Heft 1—2. Festgabe für Vilh. Thomsen I. Teil. Helsingfors, Leipzig 1912. 320 l.)

Thomsen Vilmost, az urál-altaji nyelvtudomány zseniális mesterét, hetvenedik születésnapján az egész világ nyelvtudósai ünnepelték. Tanítványai és barátai egy nemzetközi emlékkönyvet nyújtottak át az ünnepeltnek,² a Finnisch-ugrische Forschungen meg ünnepi kötet kiadásával mutatta ki hódolatát, tiszteletét a kiváló dán nyelvtudós iránt. Azonban annyian siettek a nagy tudós iránt való hálájuknak és tiszteletüknek kifejezést adni, hogy ez a két vaskos kötet is kevésnek bizonyult és a FUF-nek még a következő (XIII.) kötetét is a Thomsennek ajánlott cikkek fogják megtölteni.

Magyar nyelvészeink is lerótták hálájukat Thomsen iránt és ebben az ünnepi kötetben is (valamint a következőben is, amely nemsokára meg fog jelenni) szép számmal és méltóan vannak képviselve.

Simonyi »Szláv hatás a magyar mondattanban« c. cikkében mondattanunknak szláv hatás alatt fejlődött jelenségeit állítja össze. Különösen erős szláv hatást mutat — mint Simonyi kifejti — néhány ragunk használata (pl. *jobbra, balra* ~ szlov. *na desno, na levo; holtra verte* ~ *na smrt ho ubil; halálán van* ~ *je na smrti* stb.), azonkívül több kötő-

¹ Müller Miksának G. Pietrè-hez intézett nyílt leveléből (1882., Archivio per lo studio delle tradizioni, I. évf. I. sz. — Nyr. 11:322).

² Festschrift. Vilhelm Tomsen zur Vollendung des siebzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern. Leipzig. Ism. Gombocz Zoltán MNy. 8 : 131. és NyK. 41 : 369.

szónk (elsősorban a *hogy* szerepe) és a tagadás használata (*nincs neki se feje, se farka* ~ *ne-ma ni glave, ni repa.*)

Szinnyei a magyar *izé* (~ lp. *ūtta* stb., vog. *ut*, osztj. *ot*, cser. *-at, -ät*) és *igen* (*ig-* ~ vog. *tūrīs*, cser. *šān*, f. *sangen*) szavak megfeleltet mutatja ki a rokon nyelvekben. Szintén finnugor eredetét mutatja ki Gombocz is három szavunknak. A m. *bízik* igét a votj. *baz-* szóval egyezteteti, és így ugyanarra az eredményre jut, mint vele egy időben Wichmann, ki nemrég megjelent »Zur Geschichte der fi.-ugr. anlautenden Affrikaten« c. munkájában (FUF. 11:225) szintén a votják *baz-* szóval és ennek rokonaival egyezteteti említett szavunkat. Finnugor eredetűnek magyarázza még Gombocz a *mer* 'merészel' és *záp* 'létrafok' szavainkat is.

Munkácsi egy több változatban ránk maradt kazár méltóságnévnek (*išad, iša, abšad, äbšad*) helyes olvasatát és jelentését állapítja meg nagy körültekintéssel. Asbóth és Horger meg szókincsünknek két szláv eredetű szavával foglalkoznak. Asbóth a magy. *tanórók* szót a szláv *travnik*-ből vezeti le, Horger a szerb *praća* szóból származó *parittyá* szavunk hangalakját magyarázza meggyőző módon.

A finn és más országbeli nyelvészek is értékesnél értékesebb cikkekkel gazdagították a tartalmas kötetet.

Paasonen a finnugor *š*-hang történetével foglalkozik és arra az eredményre jut, hogy (mint már részben a SUS. Aikakauskirja 27. kötetében kimutatta) szó elején és szó belsejében is a finnugor *š*-hangnak ugyanazok a hangok felelnek meg a vogulban és osztjájban, mint a fgr. *s*-hangnak a megfelelő helyzetben (fgr. szókezdő **s* ~ vog. *t*, osztj. *t*, *l*-hangok, *ž*, zürj.-votj. *s*, finn *s*, mord. *s*, magy. magánhangzós szókezdet; fgr. szókezdő **š* ~ vog. *t*, osztj. *t*, *l*-hangok, *ž*, zürj.-votj. *š*, mordv. *š*, *tš*, finn *h*, magy. magánhangzós szókezdet; szó belsejében is finnugor **s* és finnugor **š* ~ vog. *t*, osztj. *t*, *D*, *l*-hangok). Paasonen ezt úgy magyarázza, hogy még a vogul-osztják nyelvegység korában a fgr. *š*-ből *s* lett és így a két hang együtt fejlődött tovább. A m. *egér* szóban (zürj.-votj. *šir*, finn *hiiri* stb.) a fgr. *š*-nek magánhangzós szókezdet felel meg éppúgy mint a fgr. *s*-nek, úgyhogy valószínű, hogy szó elején a fgr. *š* > *s* hangváltozás még a közös ugor nyelvegység korában ment végbe. (Szóközépi **š*-re példa: m. *méh* ~ mordv. *m'ekš*, cser. *mükš*, *mü;š*, votj. *muš* stb.)

Wichmann több permi szónak állapítja meg az etimológiáját, Ojansuu a déli észtből közöl adalékot a fokváltakozás elméletéhez.

A nyelvészeti cikkek legnagyobb része abban az irányban halad, amely Thomsen munkásságának egyik legfontosabb részét teszi, finnugor és indogermán nyelvek érintkezésével, ennek a nyelvben kimutatható nyomaival foglalkoznak.

Kluge, Saxén, Suolahti és Wiklund cikkei több germán eredetű kölcsönszót mutatnak ki a finnben és a lappban, Kalima a régi oroszok két jövevényszavát tárgyalja (köztük egy finnugor eredetűt), Korsch a litvánba is átment finn *ajattara* 'pellex venefica — satyrus — malus genius silvestris f. generis...' perzsa-török eredetét állapítja meg, Lidén meg néhány germán és árja eredetű finn, mordvin, cseremisiz szóra mutat rá.

Az ünnepi kötetnek legterjedelmesebb és legnevezetesebb tanulmánya, Setälä cikke is (161—289. l.) ebbe a körbe vág. A kiváló finn tudós

arra a nevezetes eredményre jut, hogy a finnugor nyelveknek van néhány olyan indogermán eredetű jövevényszavuk, amelyet nem lehet egy bizonyos indogermán nyelvből megmagyarázni, hanem az indogermán ősnyelvből való kölcsönvételnek kell felfogni. Néhány szónál azonban úgy látszik — mondja Setälä — hogy »a finnugor alak egy »közös [finnugor-indogermán] gyökérnek önálló fázisát képviseli« és ezek azok az esetek, amikor már a két nyelvcsaládnak »ősrokonsága« kerülhet szóba. A tanulmány, melynek gazdag eredményei nemcsak a nyelvészt, hanem az összehasonlító mitológia kutatóját is nagy mértékben érdeklik, néhány finnugor számnévnek és mitológiai névnek adja magyarázatát, azonkívül több finn szónak germán, ill. árja eredetét mutatja ki.

Urál-altaji tárgyú még Winkler és Ramstedt cikke. Winkler a finnugor és szamojéd plurális és duális pontos egyezését mutatja ki, Ramstedt »A szamojéd-altaji érintkezésekhez« cím alatt a szamojéd *jandu*, *wuen*, *būn*, *kanak*... (< *wen-) 'kutya' szót a tunguz *nānakin*, *ena*, *gina*... (< *ren-) id. mongol *gendü* 'hím (kutya, farkas, róka)' török *kānūü*, *kānti*... 'maga' szavakkal egyezteteti.

A kötetnek többi cikkei közül még kettő vág a nyelvtudomány körébe Endzelin (»A kurok nemzetiségéről és nyelvéről.«) a kurokat balti törzseknek tartja; nyelvük átmenet volt a lett és a litván között, későbbben a lettekhez és litvánokhoz asszimilálódtak. Karsten meg az óskandináv mīthosz Finnországban való elterjedtségének mutatja ki néhány nyelvi nyomát.

FOKOS DÁVID.

NYELVMŰVELÉS.

Furcsa magyarság. Megint, mint már annyiszor, az Olcsó Könyvtárról szól a nóta. Emlékszünk a régebbi füzeteknek néhány regényfordítására, mely tele van olyan csodabogarakkal, amilyen az *akadémiai flaskó* (*un académicien flasque*), a korzikai *karmantyu-vadászat* (*mouflon*) stb. — Ezúttal nem fordításról, hanem eredeti munkáról, a legújabb füzetről van szó, mely már 1913-as évszámmal jelent meg; címe: Charles Dickens élete és művei. A szerzője angol ember, kiváló nyelvtelenség, ki rövid idő alatt elsajátította nyelvünket s immár ír is magyarul, még pedig elég folyékonyan, sőt sok helyen szinte csodálni, hogy már ennyire hatalmában van a magyar kifejezés. Mégis telidesteli van könyve olyan magyartalanságokkal, melyeket az Olcsó Könyvtár szerkesztősége (ha ugyan van ilyen) igen könnyen kijavíthatott volna, de kötelessége is lett volna kijavítani, ha csak valamennyire is komolyan venné az irodalom érdekét s ha törődne magának az írók érdekével és jó hírével, melynek az ilyen botrányos kiadás a legnagyobb ártalmára válhat. Így most már csak avval lehetne jóvá tenni a hibát, ha a Franklin-társulat visszavonná az egészet s gondoskodna javított új kiadásról.

A magyartalanságok közül legkirívóbbak a mondattaniak. A mi ige-kötőinkkel nem könnyű megbirkózni, s a szerző nem is tud velük bánni: hol fölösleges módon alkalmazza, hol pedig elhagyja őket ott is, ahol okvetetlen kellenének (ha csak jóra való nyomdai korrektor javítaná az

Olcsó Könyvtárt, mindezt kijavította volna). Fölösleges és hibás az igekötő pl. ebben: Chathamben... *szerezte be* a fiatal Dickens azokat a benyomásokat és tapasztalatokat, amelyeket későbbben a regényeiben értékesített (4). *Beszerezni* = háztartása részére szerezni, pénzzel vagy csere útján megszerezni, i. a szótárakat. Viszont az igekötőnek hiánya teszi magyartalanná majdnem minden oldalnak egy-egy mondatát. Ime egy pár kirívó példa: Első munkájában, amellyel hírnevét *alapozta* (e h. megalapította, 4). Oliver Twist megjelenésével Dickens a tervszerű reformatori munkásságát *kezdte* (e h. megkezdte tervszerű r. m., 23). Aki az életnek ezen szomorú árnyoldalait *figyelte*, tudja... (26). G. M. hatása még Pickvickben is *található* (33). A világtársadalom alapját *vetik* azok, akik az emberiség közös érdekeit tekintik a maguk érdekeinek (38). Ez a *füdat töltötte* Dickens lelkét (39). Egy igekötő fölösleges, egy meg hiányzik ebben a mondatban: Az a szegény fiú, aki a megélhetését is csak a legnagyobb *erőmegfeszítéssel* tudta biztosítani, mindent *figyelt* (12). — Az igének egyéb határozóit is hibásan használja a szerző: A gyermeket a Dora *névvel* keresztelték (15). Az új humor..., amely szakítást jelentett a Richardson-féle *iskolától* (21). Az első *bevezetéstől* egyetlen egy szó sincs, amely túlzás volna (26). D. az angolszász faj nagyságának az élő dokumentuma *gyanánt* vitorlázott át az Egyesült-Államokba (38). Hogy kirándulásával nagy szolgálatokat tehessen két nagy nemzetnek, hogy közelebb hozhassa (őket egymáshoz, 39). — A névelőt sokszor hibásan, még többször izléstelen halmozással alkalmazza. Könyvében az első mondat így hangzik: A világ-irodalom Pantheonjának az egyik fülkéjében őrzik annak az alacsony származású fiúnak a halhatatlan emlékét, aki a legfényesebb bizonyítékát adta annak az igazságnak... (s még tíz névelő ugyanabban a mondatban!) — A kötőszókat néha egészen lehetetlen módon használja: Talán egy író sem ragaszkodott oly híven egy helyhez *vagy* oly nagyra becsülte, mint ahogy D. teszi Rochesterrel (7). — Néha nem tud bánni a többes számmal: A jogi társadalom [?] legalább *öt nagy regényeinek* a középpontját alkotja (12). A legtöbb férfi eléggé *hűek* magukhoz, hogy egy régi eszméhez is legyenek *hűek* (így, 15). — Sokszor a birtokviszony kifejezése hibás (pl. a birtokos jelző szerkesztése); legkirívóbb ez a mondat: Azt a Y. S. rendszert akarta közgúny tárgyává tenni, amely azon *szüleinek* a céljait szolgálta, akik... (e h. azon szülők céljait, 31).

De legképtelenebb az a mód, ahogy a szórenddel bánik. Igaz hogy ezt nem könnyű megtanulni, de viszont az is igaz, hogy ha a szerkesztő vagy a korrektor elolvasta volna a szöveget, igen könnyen kijavíthatta volna mindezeket a hibákat, annyira szembetűnők. Rendesen abban áll a hiba, hogy az úgyn. összefoglaló szórend helyett a kirekesztőt használja: Nagy jótétemény, amely a kisdedeket is *engedi hozzá* (7). Nicklebyben is *tér vissza* a rég helyekre (uo.). Éleslátása módot nyújtott neki, hogy a legégbekiáltóbb abususokra és azokra az anomáliákra *mutasson rá* (9). Majdnem szóról szóra *egyezik meg*... (10). A Dorrit család élete a börtönben sokban *felel meg* a Dickens család hasonló életének (11). Erre az epizódra minduntalan *tér vissza* (15). Cervantes is *tanította sok igazságra* (18). Amelynek emléke mindig *éled fel* újra... (20). A rendőrbíró-

ságoknál töltött idő kétségtelenül *vetette meg* az alapját... (23). — Aki születése után azonnal *meghalt is* (32). Stb. stb.

Nagyon bántó sokszor az idegen szókkal való visszaélés, melyet ebben a könyvben látunk: Nemcsak mint jogász, hanem mint színész és *litterateur* is elsőrangú volt (13). Az új író stílusának üdesége, *grafikus* [?] ereje, közvetlensége... (16). Egy fővárosi »*Nimród*« (*Sonntagsjäger*) kalandjai (uo.). Nem *fiktív* helyzettel állunk szemben (35). Virágos szónoklatai és *Malapropizmusai* nevetést *provokálnak* (36). Stb.

De a magyar szóhasználat is rendkívül hibás; sok szót és szó-lásmódot olyankor alkalmaz, mikor semmikép se illik a gondolathoz, hanem más, rokonértelmű vagy egészen eltérő jelentésű kifejezés kellene. Pl. A P. első fejezeteiben egy *adag* családi történettel is szolgál (8). Szülei *krim-nális* nemtörődömsége nagy hasznot jelentett az irodalom szempontjából (9). Egészséges fegyelmzés... amely nélkül *egész férfi lehetetlen* (uo.). Az általa annyira óhajtott *hirességre* szert tenni (hírnévre, 14). Egyik (alak) később az Oliver Twist alapját *szolgáltta* (szolgáltatta, 14). Egy korszakalkotó munkának az alapeszméjét nem az író maga, hanem a kiadó cég *szolgáltta* (17). Dickens már kiábrándult régi *eszméjéből* (ideáljából, imádottjából, 16). Talán nincs könyv, melynek változatossága annyira *kiszámíthatatlan* (17). Hiszen akkor az egész külső élet utazásokkal *kezdet* és azokba *kulminálódott* (18). Visszaemlékezni olyan boldogságra, amely többé *nem lehet meg*, az fájdalom (20). D. már a következő munkájának a *szerkesztésén* dolgozott. Ez Oliver Twist volt (21). Mint közkedvelt író, a közvélemény *megalapítója* és irányítója (22). *Kimutatta*, hogy nemcsak mulattatni, szórakoztatni, hanem alkotni is tud (bebizonyította, 22). Az igazságtalanságot sokkal kiméletlenebbül *kezelt* (25). Bámulták stílusának üdeségét, *ideges* világosságát, amelyet oly ragyogóan soha többé nem tudott *kezeln*i (27). Az író azért *gázol be* az olvasó *előszeretetébe* (32). És D. mégis szívesen tett eleget tett az amerikai nép meghívásának. Mert *az volt* (38). Stb.

Mindent a könyvnek első negyvenkét lapjáról idéztem, holott a szöveg 141 lapra terjed. Képzeltetni, milyen tarka volna az egészre kiterjedő böngészet. De már ennyiből is meg lehet ítélni, mire képesek a mi kiadóink s mit mernek »beadni« a magyar olvasónak!

KOVÁCS ASZTRIK.

Népies szóalkotás. A vincellérem beteg fián nem tudott segíteni a falusi felcser, de ő hallotta, hogy a kaposi kórházban olyan masina van, amellyel az ember belsejét is meg lehet látni; azt mondja hát: »Már nem marad más hátra, beviszem Kaposba *megsugarasztatni*« stb. = (megröntge-nezni!) Hallották-e már ezt az új szót a Nyelvőr berkeiben? Azt hiszem! igen leleményes és jó alkotás!

BADICS FERENC.

Tözszyökeres és mesgye. Milyen szeszélyes sokszor az irodalmi szokás! Milyen mostohán bánik például a zs hanggal! Rendesen nem adjuk meg neki az őt megillető zs betűt. Azt írjuk: *mosdik, Kövesd, pünkösd, Persia, Páris, Osgyán* (helység Gömörben), *mesgye*, holott mindezeket zs hanggal ejtjük. Igaz, hogy az első két esetben nyelvézékünk szól az s

betű mellett, mert *mosdik* = *mossa magát*, *Kövesd* = köves falu. A harmadik esetben azt lehetne fölhozni, hogy valaha *pünköszt* volt (néhol még most is így ejtik). *Persa szőnyeg*, *Persia*, *Páris*: ez mind idegenszerű írásmód. De miért írjuk *Osgyán* és *mesgye*? azért, hogy régóta így írták. De hisz akkor éppúgy kellene írunk: *sák*, *morsa* v. *'sák*, *mor'sa*, mert régente így írták! — S viszont sokan azt írják: *tőszgyökeres*, mert nyelvérzékük már nem tudja elemezni ezt a szép kifejezést: *tős-gyökeres* = aminek tője és gyökere van. Vagy talán a *tőzsdéhez* kapcsolja nyelvérzékük, de ugyan miért?

KESZTHELYI MIKLÓS.

Magyar »futball«. Úgy látszik a magyar reporterek véleményében a magyar nyelv »futball«, amelyet mindenki megrughat és oda rughat, ahová neki tetszik. A B. H. április 16-diki számából jegyeztem ki a következő szörnyetagségeket: Meccs, gól, magát stoppolta le, center, passzolniak és fejeselnek, half, foulja, lezseren védett kapu (tehát nem mindig gól), gól-kicket diktál, magyar dresz, hands, free kick (de szabad rugás is), offsid (talán offside), ügyes driblije, és így tovább.

KR. L.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Borkut. Melich a MNy. 8:336. l. megismétli a Berneker szláv szófejtő szótárának ismertetése alkalmával (MNy. 5:42) »kiemelt« azon állítását, hogy a kisorosz *borkút*, *burkút* szó a magyar bor-kút mása. Ezen a véleményen van Asbóth is (Nyelvtudomány 2:210). Ha azonban jelentéstani szempontból vizsgáljuk a szót, azt hiszem a kisorosz eredet mellett kell döntenünk. A MTsz. szerint a *bor-kút*: 1. (tréf.) iszákos ember (Kis-Kun-Halas, Nyr. 14:285.) 2. savanyúvíz (Kapnikbánya és vidéke, NyK. II. 374). Első jelentésében a szó eredeti magyar volta kétségbe nem vonható, a második jelentésében azonban a kisorosz *borkut*, *burkut* 'buzogó, pezsgő víz' szóval van dolgunk.

A *borkut* szót »savanyúvíz, borvíz« jelentésben csakis a ruténekkel határos vidékeken használják. Erdélyben Csik, Háromszék és Udvarhely megyékben, amelyekben ugyanis igen sok a máramarosi és galíciaihoz hasonló savanyúvízforrás, a savanyúvíznek borvíz a neve s a *borkut* szót a nép nem is ismeri. De ha Erdélyből fölfelé haladva a rutének lakta vidékhez közeledünk, azt tapasztaljuk, hogy az Erdélyben borvíz elnevezés alatt ismert ugyanazon savanyúvizet hol borvíznek, hol meg *borkut*nak mondják. Kisorosz származás mellett szól a *borkut*, *burkut*-nak kisorosz eredeti jelentése is. A kisoroszban ez a szó eredetileg bármilyen buzogó, pezsgő forrást s nem kizárólag csak savanyúvizet jelent. Ha egy máramarosi kisorosz a *borkut* szót hallja, rögtön kérdi: *čy dobryj?* vajjon jó-e? amit nem tenne, ha a *borkuton* borvizet értene. Rahón van egy salétromos forrás s egy pásztorgyermek előttem ép úgy *borkut*nak mondta, mint az ott nagyszámban található élvezhető ásványvízforrásokat. Ugyanezt tapasztaltam Váncsfalván (Máramarossziget közelében), ahol egy élvezhetet-

len bűdöskénés forrásnak borkut a neve. Galiciában is minden buzgó forrásnak *burkut* a neve. Tehát a kisoroszbán minden forrásnak, melynek vize buzogva, bugyborékolva, pezsegve tör elő a földből, *borkut*, *burkut* a neve. A borkut szó tehát eredetileg nem is vizet, hanem pezsgést jelent (hogy a szó himnemű, az is talán emellett szól). Mivel azonban a Kárpátokban igen sok az élvezhető ásványvízforrás s elenyészően csekély a nem élvezhető víz, igen természetes, hogy a *borkut* szón rendszerint savanyúvizet értenek s hogy ebben a jelentésben jött át nyelvünkbe s jutott a szótárakba, így Bernekernek a Slav. Etym. Wört.-ba is (»aus der Erde sprudelnder Säuerling«) s ez adhatott okot (az etimológiai nehézségeken kívül) arra, hogy M. a magyarból való átvétellel magyarázza.

A mi kisoroszaink e szót rendesen *borkut*-nak (s nem *borkutka*!), az ausztriaiak ellenben *burkut*-nak mondják. A szót a kisorosz *burkáty*, *bor-káty* igéből magyarázhatjuk (a felső Tisza völgyén: *borkáty*, v. ö. a gyakori *Borkán* családnevet Máramaros-Bilinben). A kisorosz ige a. m. schütteln, aufbrausen (Berneker SEW. 102.), brausen, moussieren, murren (Popovič: Ruth.-deutsches Wörterbuch), vagyis a *burkut*, *borkut* pezsgő, bugyborékoló, morgó forrás. De a szó jelentését legjobban magyarázta meg előttem egy körösmeezi rutén paraszt. Amikor kérdeztem, hogy mit jelent a *borkut* szó, ezt válaszolta »*taká hrajlyva vodá*«, olyan játszó víz. Ezek azok az okok, amelyek miatt a szót kisorosz eredetűnek tartom, bár az etimológiai nehézségek (az *r* előtti *o*, *u* vál.) még megoldásra várnak.

(Gyöngyös.)

BONKÁLÓ SÁNDOR.

Lárma. *Kräuter* Ferenc e folyóirat f. é. 4. számában (168–170) azt igyekszik bebizonyítani, hogy a »lárma« szó oláh kölcsönvétel, ebből: *larmă*, *la arma*! (ad illa arma!) Abban igaza van, hogy a *bánsági* oláh paraszt, ha valami baj van (pl. tüzeset alkalmával), *larmă*! szóval csődíti össze a falu népét. A Bánságban, ahol német telepek vannak s ahol hosszú ideig (a régi határőrvidék korában) német volt a katonai szolgálati nyelv, sokkal több német elemet ismer az oláh nyelv, mint bármely más oláh nyelvjárás.¹ Még egyes katonai szokások is megmaradtak; így pl. a határőrvidéki falvakban esti 9 órakor trombitálnak, akár csak a kaszárnyákban. A Bánságban járatos *larmă*! »baj van! segítség!« jelentésben az egykori német komándóból maradt meg az oláh nyelvben. Ha »allarm«-ot vezényelnek, a szó második tagját erősen nyújtva ejtik ki; érthető tehát miért maradt el a *larmă*!-ból a szókezdő hangsúlytalan *a* hang. Kétségtelen, hogy így magyarázandó a kérdés s nem szükséges az oláh nyelv hangszabályaihoz folyamodnunk, hogy esetleg velük is igazoljuk az *a* elmaradását. Amint a bánsági oláhság »segítség! baj van!« jelentésben használja a németből kölcsönvett *larmă*! szót, a magyarországi részeken lakók s a mócok² ugyane fogalom kifejezésére a *tula*! < magy. *tolvaj*! szóval élnek.

Még csak azt jegyzem meg, hogy a bánsági oláh fölkiáltásban soha sem ejti így *larma*! (*a*-val a végén), hanem csak *larmă*! Ebből az alakból

¹ V. ö. S. C. *Mîndrescu*: Infl. germană asupra limb. rom. Jăși, 1904.

² Stan Vazu: Magyar elemek a mócok nyelvében, Nagyszeben, 1908.

a magyarban *larmě* vagy talán *lärmö* támadt volna. Kräuter még azt is állítja, hogy az *armě* szó nincs meg az oláh nyelvjárásokban: »azt az irodalmi nyelv elevenítette föl a latinból« (168.). Ezzel az állításával csak azt tanúsítja, hogy igen-igen fölületesen ismeri az oláh nyelvet, mert az *armě* élő szó az egész nyelvterületen, amiről nagyon könnyen meggyőződhetett volna, ha pl. csak *Cihac* etimologikus szótárát is kezébe veszi.

A *lárma*: clamor, strepitus kérdését Kräuter fejtegetése egy csöppet se vitte előbbre; még mindig igaz marad *Cihac* tanítása, ki azt a szlávból magyarázza: lengy. *larma*; cseh *larma*; horv.-szerb *larma*. Az oláh *larmă* bruit, amely nemcsak Magyarországon járatos (v. ö. Damé: Nouveau dictionnaire roumain-fr.; Tiktin: Rumänisch-deutsches Wörterbuch), valószínűleg szerb elem.

ALEXICS GYÖRGY.

Módszer. Melich János módszertelenséget vet szememre, mert szorinte sok mindent kihagytam a számításból, mikor a szulákot jelentő *fulák* szót (melynek egyébiránt a létezése is kétes), az övétől eltérő módon magyaráztam (l. Nyr. 41 : 186 és MNy. 8 : 231). Ő ragaszkodik ahhoz, hogy a szó a *foly* ige származéka, melyet egy vidéken *ful*-nak ejtenek! — Hát, kérem szeretettel, én fiatal létemre szívesen veszem a rovást, szívesen tanulok az idősebbektől, de ebben az esetben meg vagyok győződve, hogy a hozzáértők, ha elfogulatlanul olvassák a kettőnk fejtegetését, nekem fog-nak igazat adni. Csak egyben módosítom nézetemet s csak ezért fogtam újra tollat. A *fulánk* jelentésű *szulák* alkalmasint nem utólag vette föl a *fulánk* jelentését a hasonló hangzásnál fogva, hanem a növénynévtől egészen külön eredetű régi szó lehet, mint Simonyi magyarázta (TMNy. 489), t. i. a *szúr* ige származéka, de az *l* hangot a rokonért. és hasonló hangz. *fulák*, *fulánk* szónak köszöni, mert hisz a *szúr* igének nincs kimutatható *szúl* alakja, míg a *fúr* igéről tudjuk, hogy régente *fúl* hangalakja is volt. Ime tehát a *fulánk*ot jelentő *szulák* az *l* hangot a *fulák* szónak köszöni: miért ne köszönhetné viszont a *szulák*-növényt jelentő Beythe-féle *fulák* az *f* hangot a rokonhangzású s a *szulák* homonímjával azonos jelentésű *fulák*-nak? Melich gúnyolódik azon, hogy én ezt a kölcsönhatást olyan egyszerű dolognak tartom. Pedig akárhányszor történik, hogy már a pusztá hangzásbeli rokonság az itt szóban forgó jelentésbeli kapcsolat nélkül is előidézi az ilyen szóelegyedést. Példákat fölösleges idézni; l. Simonyi értekezéseit a kombináló szóalkotásról.

MARIÁNOVICS MILÁN.

Vatalé. E szó eredetéről a Nyelvőr legutóbbi füzetében (384. lap) részletesen ír R. Prikkel Marián, s cáfolni igyekszik azt a magyarázatot, melyet e szóról a Nyr. 25:116. lapján közöltem. R. Prikkel feleleveníti és kibővíti Leschka szószármaztatását. Azt hiszi, hogy a m. *vatalé* egy szláv nyelvi *vodkulej*, *vodulej*, *vodolej*, *vodalej*-féle (önts vizet! sic!) szó mása. Leschka származtatása olyan képtelenség volt már a maga korában is (vö. hogy a szláv nyelvekben a szó és jelentése így van: lengy. *wodolej* = der wassergiesser, Linde, or. *vodolej*: der wasserschöpfer in badstuben; der wassermann: ein sternbild; haselwurz, Pawl. és l. még Srezn. Mat., Lex. p.),

s később még inkább, hogy ép ezért Miklosich sem vette fel *Slavische Elemente im Magy. c.* művébe. R. Prikel e képtelenségről való hitemet nem tudta eloszlatni, sőt fejtegetésében olyan nyilvánvaló hibákat követ el, hogy cikkével bővebben nem is tartom helyénvalónak foglalkozni.

MELICH JÁNOS.

Öregségem istápjá. A magyar nyelv jövevényszavai, különösen a szláv eredetűek, nem egyszer szolgálnak felvilágosítással az átadó nyelv régi hangállapotára nézve. De nemcsak hangtani felvilágosításért fordulhat az átadó nyelv a kölcsönzőhöz, mert ez az átvett szóval együtt a vele kapcsolatos kifejezéseket is megőrizheti, míg a kölcsönadó nyelv használatából esetleg eltűnhetnek. — Az *istáp* a német *stab*-ból való jövevényszavunk s régi nyelvünkben a szónak eredeti jelentése is használatos (*királyi istáp, istápot tart a kezében.*) A címül írt kifejezés a dunántúli népnyelvben általános használatú és az irodalomban sem ismeretlen; régi nyelvünkben még épen sűrűn éltek vele: Iay enneköm n'aua'asnac, mert tegödet latlac en vensegómnek istap'at (NádK. 594). Ki önekik vala szemeknek világa és ő vénségének tápláló estápjá (RMK. 2 : 330). Ő völté az mi vénségünknek istapja (Kár. Bibl. 1 : 482. — NySz.). A mai német nyelvben e kifejezés megfelelője: *Stütze meines Alters*, de a középfelnémet emlékekben még a mi kifejezésünk pontos megfelelőjét olvashatjuk:

jâ soltû liebu tohter mîn,
 unser beider fröude sîn,
 gar unsers liebes wünne,
 ein bluomi in dîme künne,
 unsers alters ein stap.

(Hartmann v. Aue: *Der Arme Heinrich*, Samml. Göschen 22 : 29).

KERTÉSZ MANÓ.

A ha kötőszó eredete. E kötőszóról már régóta tudjuk, hogy a *ho-* relatív névmásból és valami, eddig fel nem derített határozói ragból áll. A *ho-* névmási fő megfelelője megvan az összes finnugor nyelvekben, azonban a *ha*-ban kétségtől benne rejlő határozói rag mivoltát eddig még nem tudták kideríteni. »Jelentésénél fogva lokatívust kellene benne keresnünk — írja róla Simonyi a Magyar Kötőszók harmadik kötetében (101.) — de alakjában ezen elemzésre nem találunk semmiféle támaszpontot. »Pedig hát e kötőszónak mai, de különösen a régebbi (*há*) alakjában van mégis valami, amire támaszkodva, ha nem is biztos, de legalább valószínű következtetéseket lehet levonni e kötőszóban rejlő határozói rag mivoltára. A régi *há* alak ugyanis arra mutat, hogy benne alighanem a latívusi *-é, -á* rag lappang. A névmási fő, amelyből a *ha* alakult, eredetileg **ku-* vagy **ko-* volt, amelyből később *hu-* és *ho-* fejlődött. Ez utóbbi alakok maradtak fel a *hogy, hol, hult, hun* stb. kötő- illetőleg kérdőszavakban. A *ho-, hu-* alakokból hangtani fejlődés útján semmiesetre sem lehetett *há*, hanem fel kell tennünk, hogy ebben a *ho-, hu-* névmástövből kívül még valami más elem is lappang. Ez az elem kétségtől valami határozói rag lehetett. De

miféle határozói rag? Lokatívusi *-n* vagy *-t*, továbbá ablatívusi *-l* semmiesetre sem. Mert az bizonyos, hogy az *-n*, *-t* vagy az *-l* rag hozzájárulása a *ho-*, *hu-* *o-* vagy *u-* hangjából nem fejleszthetett át. Nem marad tehát más hátra, minthogy a latívusi *-é*, *-d* raghoz forduljunk. Ez már jobban megmagyarázná a kötőszó magánhangzóját: *ho + á > há*, *ha*. Ez utóbbi hangtani fejlődés valószínűségét a *hová* ($< ho + á$) összevont alakja a *há* is támogatja, amely az országnak számos vidékén el van terjedve (MTsz. 1 : 891). Igaz, hogy a *ha* kötőszóban jelentésénél fogva inkább lokatívusi, mint latívusi ragot keresnénk, azonban az irányok váltakozása az összes finnugor nyelvekben oly közönséges jelenség, hogy egy cseppet sincs csodálkoznunk azon, ha egyes esetekben lokatívus helyett latívust találunk: vö. osztj. *atti xondas* éjjel elillant (NyK. 36 : 378); a vogulban: *téli télen*, *tüjä* tavasszal, *toji* nyáron, *täxwsi* ősszel (Munkácsi: Vog. Nyj. 208).

(Versec.)

KARA FERENC.

Latívusféle határozók a mikor kérdésre más rokon nyelvekben is előfordulnak, pl. különösen a finnben (*siihen aikaan* abban az időben, *yön aikaan* éj idején stb.). De a mi nyelvünkben is vannak még más nyomai ennek a régi használatnak. Így különösen a *nappá* alak kódexeinkben sokszor előkerül 'napon' értelmében: Te életed miként ha egy.. hajszálon ketnének egy golóbist fel, *minden nappa* (olv. minden nappá, BodK 1). *Mind ey nappa* el munkálkodik (uo. 8). Ember ez velági morhát *ey nappa* keresi (uo.). *Mind ey nappa* kerengi ez velágot (uo. 17, ez utóbbi két idézetet a NySz. hibásan állítja *éj-nappal* címszó alá, Volf Gy. is hibásan egészít ki egy ilyen helyet *l* betűvel GömK 241). — Ilyen tovább a mikor kérdésre felelő *felé*: *dél felé*, *tavasz felé* stb. (de vannak itt-ott lokatívus alakok is helyette: *tavasz fél*, *ősz fél*, *tavasz félben*, l. M. Hat. 2:121). Vö. finn: *aamun puoleen*, reggel felé.

A SZERKESZTŐSÉG.

Helyreigazítások. Asbóth O. a Finn.-u. Forsch. Thomsen-kötetében a *tanórok*, *tanárok* szót a hasonló jelentésű szláv *travnik*-ből magyarázza, meggyőző okoskodással, noha nem tud minden nehézséget elhárítani, így különösen a régi oklevelekben gyakran előforduló *tornuk* alakot. — De van cikkében több állítás, mely igazításra szorul. Így pl. azt állítja, hogy a szláv *-nik* képző a magyarban csak egy esetben őrizte meg *i*-jét, a *komornyik*-ban. Hát *bojnyik*, *bujnyik* és az erdélyi *gornyik* (erdőőr, tkp. hegyőr)? S efféle bizonyosan több is van (vö. még *kopotnyik* e h. *kapotnyak*, Ung vm.). — Meglepő A. cikkében (56), hogy *gereblye* szavunkat a horvát *greblo*-ból magyarázza. Ez nem állhat meg sem a hangalak, sem a jelentés szempontjából. Ilyen hangzású szó a mi nyelvünkben, majdnem bizonyos, hogy mélyhangúvá lett volna, nem pedig magashangúvá; vö. *rešeto*: *rosta* (nem *reste*), *lehmo*: *lomha*, *prélog*: *parlag*, **črělo*: *csoroszlya*. — Még jobban elmentmond a nyelvjárási *gěráblya*, *gráblya* alak. Micsoda mesterkedéssel akarná ezt A. a *greblo*-ból kimagyarázni? Vagy talán más eredete van a gereblyének és ismét más a gěráblyának? De azonfölül *greblo* nem is gereblyét jelent, hanem gerebent! Maradjunk tehát csak szépen a régi jó

magyaráztatnál, mely szerint *gereblye*, *gëráblya*, *gráblya* szavunk a vele egy-jelentésű déli szláv *grablje* mássa. — Még egy érdekes körülményt kell kiemelnem: Asbóth, ki szláv szavainkat mindig legelső sorban a bolgárból akarja származtatni, itt a *tanórok*-ban olyan szót fogott, mely valamennyi szláv nyelvben megvan, csak éppen a bolgárban nem! Ezt A. maga is megvallja (51), igaz, egy lehetőleg kevésbé föltűnő, közbeszúrt, rövidített kis megjegyzéssel: »Auch den südslavischen Sprachen, das Bg. ausgenommen, ist das Wort in ganz ähnlicher Bedeutung geläufig.«

KOVÁCS MÁRTON.

Ady és Erdődi. Azt kérdezte valaki, hogy Ady csinált név-e, de amit erre Sz. K. felelt a MNy.-ben (1912. jún.), az tévedés, hogy t. i. ez a családnev *Ada* nevéből származhatna. Ada (mellesleg mondva, Szarvas Gábor szülőhelye) délen van, ilyen rövidülés pedig, mint *Vaja: Vay, Bátka: Bátky*, csak északon fordul elő, Szabolcsban, Szilágyban stb. — Azt is rosszul mondja Sz. K., hogy *Ad* helység nincs, mert bizony van: a szilágymegyei *Diósad*, mely a. m. *Diós-ad*, úgymint *Diós-győr, Diós-kál, Diós-völgy*, stb. Hogy csakugyan *Ad* az alapszó, íme a történeti bizonyítékok rá: »*Diósad* (Ad). *Od* 1345, *Ód* [olv. *Od*] 1349, *Ad, Adfalu* 1424, *Diós-Ad* 1441, *Aad* 1505, *Ade* [?] 1535, *Adh* 1537, *Dyosad* 1539, *Diosad* 1544, *Dyosaad* 1564. A történeti adatok igazolják az *Adi, Odi* család birtoklását s Diósadon tényleg úgy a múltban, mint a jelenben is, roppant sok diófát tenyésztettek.« Így olvassuk ezeket Szilágy vármegye monográfiájában (írta Petri Mór), a 3. k. 294. lapján. Mivel pedig Ady Endre és öccse Ady Lajos Érmindszenten, Szilágy vármegyében született, alig lehet kétség aziránt, hogy családjuk *Diós-Ad*-ból ered s onnan vette nevét. — (A *Vaja: Vay*-félékhez vö., hogy Vaja Szabolcsban van, Nyírbátorban a *vaji* grófokat és *kisvárd[ai]* kupeceket emlegetik, a *baktiak* is a szabolcsmegyei Nyírbakta lakói, Szatmárban *nagybányiakról* beszélnek, a szilágymegyei Récse helységből való a Récsei *Récsey* család stb. Vö. TMNy. 290).

Hasonló eset a Sylvester Jánosé, kit Erdősinék csak Kazinczy keresztelt el. Tulajdonképi neve kétségkívül *Erdődi* volt, mert hiszen ő Szatmárban, Szinyérváralján született, már pedig ott van ugyanabban a megyében, szülőföldjétől két-három mérföldnyire *Erdőd*, családja tehát bizonyosan innen származott. Erre évekkel ezelőtt figyelmeztetett egy szatmári hallgatóm, azóta többször emlegettem, a minap is a magyar nyelvtani irodalom történetét ismertető egyetemi előadásaimban.

U. i. Utólag értesülök a legilletékesebb forrásból, hogy az Adyoknak a családi okiratok szerint és a szájhagyomány szerint is *Ad* az ősi fészük, nemesi előnevük pedig *Diósadi*!

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Mire tanít bennünket a magyar nyelv? Az Allgemeiner Deutscher Sprachverein nevű német nyelvművelő egyesület folyóiratában (1911. 10. sz.) a következő érdekes fejtegetést olvassuk:

A német nyelvtisztaság ellenségei unos-untalan hangoztatják, hogy idegen szavak nélkül nincs és nem is lehet el egy művelt nyelv sem; s a nyelvnek csak gazdagodását jelenti, ha szókincse idegen szavakkal gyarapodik.

A magyar nyelvnek kiváló jellemző tulajdonsága, hogy részint szavakban való gazdagságánál, részint pedig rendkívüli szóalkotó erejénél fogva csaknem minden idegen szó nélkül elboldogul és minden gondolatot, ha még oly tudományos és idegen is, a maga nyelvi eszközeivel fejez ki. Ha én most a következőkben — még pedig különböző gondolatkörökből — egy jó sor példát hozok fel, korántsem akarom a magyar nyelvet a németnél többre tenni, hanem meg akarom mutatni, hogy megfelelő összetételekkel, szószármaztatásokkal és egyéb módon, a németben is hogyan lehetne mindenféle új szót alkotni, semmint sajnálatos balhiedelemmel és az idegen szavaknak nevetséges istenítésével más nyelvekből kölcsönözni, vagy egyenesen lopni. Mert — minden gáncsolódás ellenére is — még idegen szavak nélkül is meg lehet élni.

Ha felütem a német-magyar szótárt, a Recept szó alatt a *gyógyirat*-ot találom. Össze van téve *gyógy*-ból és az *írni* igétől eredő *irat*-ból. Izről-izre valahogy Heilschrift-nek lehetne fordítani. Az Apotheke egyértékű magyar szava a *gyógyszertár*. Alkotó részei: *gyógy*, *szer* és *tár*; mondhatnók tehát: Heilmittelniederlage. Apotheker magyarul *gyógyszertáros*, vagyis Heilmittelkaufmann.

Etnographie címszó alatt *néprajz* van. A szónak tagjai: *nép* és *rajz*, tehát: Volksbeschreibung, Völkerbeschreibung. Polizeidirektor magyarul *rendőrfőnök*. A szóban benne van: a *rend*, *ör* és a *fővel* összetartozó *főnök*. Szószerinti fordítása volna: Ordnungswächterhauptling, avagy talán Oberordnungswächter, amely nem is többtagú, mint a Polizeidirektor. Az *ok* szóval a származékoknak és az összetételeknek egész sorát képezik, így az *okság*-ot (Kausalität); ebben a *ság* a német *heit*, *keit*-nak megfelelő képző; *oksúly* (Argument): *ok*nak és *súly*nak, *okkötés* (Syllogismus) *ok*-nak és a *köt* igétől származó *kötés*-nek összetétele, tehát: Grundbindung, Gründe-verbinding. Dilemma alatt a szótárban *kétlű okkötés* van; ebben a kifejezésben a *kétlű* szó jelentése: zweispitzig, zweischneidig. A *gyakor* szóból ered a *gyakorlat* főnév. A *test*nek megfelel: Körper és így a Gymnastik-nak egyértékese a *testgvakorlat*, tulajdonképen Körperübung; épügy mint a *test*-ből és *játék*-ból összetett *testjáték* (Mimik), tulajdonképen nálunk Körperspiel lehetne. A *vegytan* szó (Chemie) *vegy*-nek és a *tanul*-lal összefüggő *tan*-nak összetétele, tehát nem egyéb mint Mischungslehre. Analytische Chemie magyarul *elemző vegytan*; volna tehát: zerlegende Mischungslehre. A *vegy* szót a Laboratorium-nak megfelelő *vegyműhelyben* is megtaláljuk; tehát: Mischwerkstätte. *Lény* a *lenni* igével függ össze, ez pedig a *kép*-pel összetéve adja a *lénykép*-et, s ez Wesensbild = Ideal. *Kisgyűlés* Kleinversammlung; valami efféle helyett a mi szótárunk ezt a csinos szót

tartalmazza: Partikularkongregation. Theater magyarul *színház*, össze van téve *szín*-ből és *ház*-ból, a *szín* szó a Dramatik-nak megfelelő *színköltészet*-ben is megvan = Bühnendichtkunst. A *szín* szó, de már más jelentésben a *színképelemzés*-ben (Spektral-analyse) is bennrejlík; ez pedig nem más mint az imént említett *szín*, *kép* és *elemzés* összetétele, vagyis Farbbildzerlegung. Az 'ortopädisch' magyar megfelelője *testidomító*, amelynek teljesen megfelelő fordítása volna: körperformend. Vagy másik példa: *testmértan* (nálunk Stereometrie); össze van téve *test*-ből, a *mérni* igéből származó *mér*-ből és a *tan*-ból, tehát körülbelül: Körpermesslehre. Hogy a *mennyiség*tan körében maradjunk (amely *mennyiség*-nek és *tan*-nak az összetétele, vagyis mi Größenlehre-nek mondhatnók), ott van az *egyközepű körök* (konzentrische Kreise) elnevezés, amelynek *egyközepű* mellékeve *egy*ből és *közép*-ből van, úgy hogy annyi mint: einmittig, einmittelpunktig. Vagy pedig a parallel: *egyközű* (*egy* és *köz*), tehát németül einabständig, gleichabständig. Photographie az eredetinek megfelelően a magyarban is *fényírás* (Lichtschrift); ez pedig a *fény*ből és az *írni* igéből képzett *írás*-ból van. A *látáranynak* Perspektive felel meg; a magyar név a *látni* igéből eredt *lát*-nak és *arány*-nak összetétele, s így szóról-szóra: Sichtverhältnis, Sehmass. Az *ellenhangzat* (Dissonanz) szót is igen ügyesen lehet ízről-izre fordítani. *Ellen*-nek megfelel *gegen*, *hangzat*-nak pedig Klang, úgyhogy *ellenhangzat* lehetne Wiederklang. — Rövid felsorolásomat, amelyet még természetesen a lehető legkönnyebben lehetne szaporítani, a sokat jelentő *bölcsselem*-mel, vagy *bölselet*-tel zárom be, amely a *bölcsnek* a származéka és (Philosophie helyett!) röviden Weisheit a fordítása. Ez a szó van meg a Metaphysik jelentésű *alapbölcsselem*-ben is, s ez tulajdonképen Grundweisheit. Az *alap* van még az *alapszóban* is (nálunk Subjekt), amely szóról-szóra Grundwort lehetne.

A cikkírónak kétségkívül jó érzékére vall, hogy a Ballagi-féle szótárban található kifejezések közül még a tűrhetőbbeket választotta ki. Ethnographie alatt pl. *néprajz* mellett *népisme* is ott van. Mimik jelentése nemcsak *testjáték*, hanem még *mímtan*, *mímművészet*, *mímelés* és *mímészet* is. Pespektive nemcsak *látáranynak*, hanem *távlat*, *távlatmány*, *távoltűn*, *távtyűnet*. Valamint a Stereometrie címszó alatt *testmértanon* kívül a *tömörmértan*, *tömmértan* szavakat is olvashatjuk.

ALFÖLDI DÉNES.

Messenger-Boy. Egy angol nyelvű amerikai lapnak, a »Photo-Era«-nak 1912. júl. 1-jei számában olvassuk a következő tanulságos helyet. »E levélváltás végén legyen szabad megemlítenem egy olyan újdonságot, amelyet sehol sem ismernek. Ez a berliniektől létesített *Messenger-Boy-Company*. Szerfölött csodálkozom, hogy ennek a tetőtől-talpig német intézménynek nincs annyi nemzeti büszkesége, hogy valami megfelelő német elnevezést talált volna a fönti angol cím helyett.« Már megint egy idegen veti szemünkre sajnálatos külföldieskedésünket. A *Messenger-Boynak* erre a balgaságára már az egész német sajtó rámutatott, hogy ennek a kengyel-futónak angol neve és majmoló öltözete mennyire nevetséges. De míg egyéb nagy városokban *Rote Radler* vagy más hasonló néven teljesítik szolgálatukat ezek a fürge fiúk, addig a birodalom fővárosában ez az intézmény máig megtartotta szégyenletes nevét. Persze vannak emberek, akik-

nek mindenük az üzlet még akkor is, ha annak anyanyelvük tisztességét és nemzetük méltóságát kell feláldozniok.

Igy olvassuk ezt a német nyelvművelő egyesület (Sprachverein) folyóiratában. Nemde szórul szóra ráillik a mi viszonyainkra, annyival inkább, mert minálunk a *messenger boy*-jal most már versenyre kel a *cicerone boy*, az *express boy* s még tudja Isten hányféle baj!

SZILÁGYI ÁDÁM.

Vizen túl. Igen érdekesen alakulnak át a mi népünk fogalmai. Még az én gyermekkoromban a vidékünkön *vizen túl* azt jelentette: a Bodrogon túl. Ma már *vizen túl* azt teszi: az Atlanti óceánon túl. Ilyen szörnyű módon kiszélesedett nálunk húsz év alatt a víz fogalma.

Sok mindent beszélnek a munkások Amerikáról, vagy, ahogy ők mondják: az új kontriról. Mert az ő angol-magyar nyelvükön Magyarország az *ó kontr*, Amerika az *új kontr*. Ó haza és új haza. Lám a kiegyezés áldásai. Most hatvan éve azért irigyelte a gólyát a magyar költő, mert neki a végzete két hazát adott, nekünk csak egy volt, az is elveszett. És im, hatvan év múlva már a magyar nép is olyan gazdaggá lett, mint a gólya: most már neki is két hazája van!

(Magyarország 1911. XI. 17.)

BUZA BARNA.

Szókeverések. Ujjé, kócatlanul jöttem ki — mondja 6 éves hugom reggel (kócosan ~ fésületlenül.) Ne simátlanul add ide -- mondja kis öcsém később (simítatlanul). Mecse Imre sörfőzdő — ezt olvassuk egy kés-márki cégtáblán. Úgy üvít kinn a szél — ezt is öcsikém mondta (s csinálta üvölt-süvit-ből). Érdekes szócsinálást hallottam egy pesti kis fiutól: »Mozizathatsz rogyásig« apja t. i. megigérte, hogy moziba viszi, ha abbahagyja a durcáskodást.

HEFTY GYULA ANDOR.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népmonda.

Mátyás kirá, még a nád.

De kõne má fiatal ur az essõ ére a kis sargyura! — Ugyan minek Mihá bácsi, hiszen mijen vizenyõs a fõggye! — Ha-â! nem úgy van ám a, kõ azér ére is az essõ! De a fiatal ur is ugy van ám, mint Mátyás kirá, még az udvari emberei a náddó! — Hogyan? Mihá bácsi!

...Hát hogy aszonta Mátyás kirá ott kinn a réten, mikor ugy járt, hogy de jó vóna, ha mégázno ez a kis nád is éccér! Ékène nékik ékkis essõ! — Aztán azok a többi nagy urak még igén kinevették, hogy hát minek ára essõ, mikor ugyis mindig vízbe ál! — Ére gondút éggyet a kirá. Mégghíta ézeket az urakat éccér ebédre magáhó, de igen nagy vendégségét csapott; temerdék sok mindenféle énnnyivalót összehordatott, de mégghatta a szógáknok, hogy éccsõpp itát sè mergyenek ténnyi az asztára, haném

mindenkinek a lábához tegyenek én nagy sajtárt, oszt aszt öntözzék teli a finom borokká.

Hát jó van, émennek a kirához, de még sokáig nem késztek az ebédet, hogy azok jó megehűjenek, oszt sokat tuggyanak énni. Hát asztán amind nagysokára leühetnek, éccerre csak nekik esik az a sok szóga, asztán csak kapkoggyák ám el a lábát valamennyinek, oszt lécincáták kinek csizmáját, kinek amiye vót a lábán, egy-kettőre. Oszt bele köllött raknyi a lábukat a sajtárba.

Mikor má jó sokat éttek, ékezdí sugnyi az égyik a pajtásának, hogy tő, uffordú itt még vizet sē kapunk innya, nem hobbort; csak azt nem tom elértenyi, minek a haragos istennyilánok kő a lábunkat lóggatnyi ebbe a sok finom itába!

Lē is akart bujni az asztal alá öik, hogy maj beleiszik a sajtárbo, de hát nēm lēhetett, mer a kirá mind szēmme tartotta őket, még hát beszét is hozzájuk. Mikor aztán má sorba megszongyútak, mégis csak megszólát az egyik, hogy: má engedelmet kérék uram, fölséges királom, ne tegye még velünk aszt a csufságot, honnem ad innyavalót, má mind összedülünk a szongyasságtú! — Hát asztán megmonta nekik Mátyás kirá, hogy láttyátok fiaim, így van a nád is; hējába ál vízbe a lábo, azért fönn is megkivánnyo a nedvességit!

(Csákberény, Fehér m.)

IFJ. UDVARDY JÁNOS.

Tájszók.

Szűrkanó: fehér szűr.

A *liba* szót nem használják, helyette ez használatos: *lúd* vagy *pile* (pile szlávul a. m. csibe).

Tehén helyett azt mondják *marha*.

Bese: kánya, varjú.

Ideg: mestergerenda.

Zóher: nádtörmelék, nádashely.

Taraba: palánk. Tarabázni: palánkot csinálni. (Szlávós.)

Pacsa: kocsonya.

Kalbász helyett: *húsos hurka*.

Árok helyett: *sánc*.

Kérő h. *gyűrűző*.

Kucó: vityilló.

Jegy: eljegyzéspénz.

Cerpolya: cserépszerpenyő.

Szenet rak: beűt.

Akna: kémény.

Kristály: pohár.

Kebél: egybeszabott fehér női ruha.

Monyas: csöddör.

Iringál: korcsolyázik.

Szahány: tepsí.

Eszkábál: összerő.

Dügeny: cserépből való vizeskanna.

Lende: rokon.

Kisebbik uram: az ifjabbik sógor.

Nagyobbik uram: az idősebbik sógor.

Lipögő: papúcs.

Pisó: pacal.

Bútani: borítani.

Csarap: harisnya. (Szlávós.)

Jutalmas ár: jutányos.

Kulup: 8 lábú ágy.

Kócsag: 4 szarvú láda.

Takarító: kötény.

Pad: padlás.

Lábító: létra.

Zsugó: az udvarajtó előtt való köz.

(Talán zugoly.)

Kerfaj: fonott kerítés [kertfal?]

Zelepata: vadkacsa.

Pilinyes: polyvatartó kamra.

Pentyöl: alsószoknya.

Pásztermálni (disznót): boncolni, koncolni.

Pank: pad, lóca. (Bank.)

Szépcse: szép.
 Hantolnak: ásóznak.
 Szétterpeszt: szétterít.
 Gömböc: vastag hurka.
 Vízikli: rékli.
 Testenálló: blúz.
 Szakácskalány: főzőkanál.
 Körfe: körte.

Halászszerszámok (mint a Balaton mellékén): bárka- (halketrec),
 varsa, húzó-, pöndöl-, teszi-veszi-, bútó-, tapogató-háló, szák (haltartó),
 csúcs, merecső (halmerítő), marácsa-háló, vejsze.

(Szlavónia, Rétfalu.)

HALLER JENŐ.

balgatag, ballator, banya, bangaletti,
 belga, muflí, tose, topa, ütődött:
 együgyű, hülye, balga.
 verázsul: virraszt.
 bebugyelház: jól betakar.
 csetresz, csempő: piszkos konyha-
 edény.
 csuli: veréb.

(Székesfehérvár.)

bangó: mulya.
 bédénce: mély tál.
 belopánkodik: belopódzik.
 benfidens: bejáró, befentes.
 bepacsomagol: befecskendez, bepisz-
 kol.
 bib: bíbelődés.
 biztalan: nem biztos.
 botránk: botrány. *Botránkot tesszünk.*
 bölész: lézeng
 bölyöng: ödöng.
 cajgram: lomtár.
 csamuszlál: lustálkodik.
 csárdás: mulató, hetyke. *Csárdás
 kis papunk van.*
 csek: coit cum fem.
 csucskádzik: kikel, csirázik.
 déta: pletyka.
 egyelég: csatangol.
 éhas: éhes has.
 elcsábúl: elrosszul.
 elcsámforogytik: eltántorodik.
 elkabász: széthány.
 elkésűdik: elkésik.

Adro: Dráva.
 Boklyó: »másni«
 Rékli: dolmány.
 Kíta: pártá. (Szlávós.)
 Taló: tarló.
 Megkerekíti a pézt: megtakarítja.
 Egyellőször: egyelőre, elsőben is.
 No hát mit!?: persze!

förmeteg: zivatar.
 kalánis: csatorna.
 kandi, rēen: sütő.
 megcseder: megcsavar.
 Megrázza, mint Krisztus a vargát =
 nagyon megrázza.
 Úgy níz, mind a sütt hal = álmos
 szemmel néz.

SHABÓ ISTVÁN.

elősmēnt: egészség. Jó elősmēntyi
 van: egészséges.
 eszmérēltet: eszébe hoz, emlékeztet.
 félcsüngeszt: felakaszt.
 felekēzet: csoport, íz. *Attam mán
 neki három felekēzetbe is: három
 ízben. Két felekēzetbe van rakva
 a búza.*
 félhegyeszt: felerel.
 félvész: megszól (a világ).
 félhőhasgató: a garabonciás.
 finyak: nagyravágyó.
 fricinyavalya: nyavalya.
 furja: veszedelem.
 furjáz: veszekedik.
 fűrmölődzik: furakodik, tolakodik.
 gajdos: részeges.
 garaboly: csomag.
 gebedēz: iparkodik; eped.
 gongyola: gömbölyű csomó, »gön-
 gyöleg«.
 gyűtevész: gyűjtemény, ami össze-
 gyűlik egy helyen (pl. amit a
 vízáraz összesodor).

gunyica: ruha.
 hajkuri: szeles, bolondos.
 haldok: haldokol.
 hasajt: hasít.
 hovatova: hovatovább.
 huburca: gyors beszédű.
 jajmalom: kézimalom.
 kacódás: összeütközés, perpatvar.
 kalamol: keres, kutat.
 kanfurgya: kötődés, veszekedés, páráztság.
 kanyókákogyik: bolondos dolgokat beszél.
 kanyókás: bolondos.
 kilokhëcol: a büntetés vagy szidás elől ki, elszökik.
 kiszamuklál: kipécéz vmit, megszagol.
 karakány: izgága.
 kordászkogyik: szöges korbáccsal veri magát.
 kutymány: kerékfogó sár.
 lappan: lapúl.
 lepkéd: szállong (a hó).
 limbus: setétség.
 lokhëc!: ki innen!
 lombár: lusta, rest.
 meglémitál: értékel vmit.
 nagyhatú: hatalmas.
 nézkéd: nézeget.
 nyeffencs: kényes.
 nyirkon: keményen, büszkén. Nagy nyirkon beszél.
 nyizbál: szagga, rángat.
 összekoncsorogyik: összezsugorodik.
 páka: kákabuzogány v. ö. pákász.
 pëncërget: a hüvelyk- és mutatóujja közt sodorja az orsót.
 pinír: kicsiny, sovány.
 pipískegyik: lábújjhegyen áll v. megy.
 pipíte: a tyúk vagy kakas szája alatt levő piros csüngő.
 (Besenyőtelek.)

pöcöllék: giz-gaz, rongy.
 prandit: becsúnyít (a kis gyerek).
 pükked: pukkan.
 rácsúröl: rábeszél vkire vmit.
 rászuszakol: ráköt, rákényszerít (boltos a portékát vkire).
 reszetel: zár, retesz.
 ricsapó: rücskös.
 rusél: alattomos haragot tart.
 síkár: fehér (kutya).
 sillom: *Sillomba megy*: semmibe megy.
 sodormánkodik: settenkedik.
 susorog: forr.
 súvër: vékony (fa).
 süntörög: sürog-forog.
 szádalló: a hordó szája.
 szak: az áll alatt levő kövérség.
 szittyinkórë: olyan a bokra mint az őszi rózsának, virága sárga, májusban nyílik, vizenyős helyeken nõ.
 szívízszakadókogyik: tépelődik.
 szötyökél: szűröget, babrál, kiszed vmit vmiből.
 szötyökölködik: lustálkodik.
 szuplencs: házhoz járó, kisegítő.
 szuvat: piszok.
 távúl: távozik.
 tiszpal: Veri a tiszpalt: beszélget, pletykáz.
 tomaj: pocsolyás (föld).
 tomka: tompa (a tompa nem ismeretes).
 tubulykós: buggyos (ujja a nõi felső ruhának).
 tündökszép: nagyon szép.
 túresztel: csillapít.
 zámporodott: kedvetlen.
 zsërbélyes: pattogzásos (arcú).
 zsobajog: kiabál.

BERZE NAGY JÁNOS.

Nevek.

(Folytatás. Az eleje Nyr. 39 : 332.)

Családnevek: Bari. Békási. Bikás. Bónus. Cibulya. Gécz. Hódi. Kóvovai. Kórógyi. Kűszöb. Ladányi. Ludányi. Mácsai. Őze. Pörneki. Purgel. Roszgonyi. Salánki. Szépe. Surányi. Tulipán. Vona. Zubek.

Kettős nevek: Bacsa-Mészáros. Barát-Cakó. Bozó-Gyermán. Bugyi-Nagy. Búzás-Gunyi. Hevesi-Dunás. Kecskés-Vida. Kovácsik-Pap. Kotymán-Verók. Nosza-Zsibók. Poszi-Baricsa. Putnoki-Bancsik. Rántás-Magyar. Siska-Kakas. Szúnyog-Gargács. Szurok-Bognár. Trupolyai-Bakos. Vékás-Orosz. Vendég-Szenczi. Vonyó-Kállai.

Állatnevek: Lónevek: Arany. Babu. Bűnpör [!]. Dáridó. Dajka. Céda. Darázs. Dinom-Dánom (ló-pár.) Dráva. Durczás. Dinamit. Éva. Galamb. Gólya. Hires. Itélet. Jolán. Jutalom. Lédi. Madár. Méreg. Mese. Kifizet. Rigó. Szellő. Tigris. Vihar. Zsibaj.

Szarvasmarhanevek: Bimbó. Bitang. Boglyas. Bosszús. Bőszült. Fecske. Füstös. Hegyes. Hentereg. Lábas. Mákos. Merész. Merev. Mosdós. Munkás. Nyelves. Nyilas. Ócska. Pírók. Puskás. Rivó. Szeles. Szellő. Vihatar. Villás. Zagyva. Zajos. Zsófi.

Kutyanevek. Abríncs. Ali. Duna-Tisza (két testvér kutya.) Gyors. Harap. Kócos. Kűszöb. Nemaz. Nosza. Plutó. Uszidd.

A macskát csak Cic-nek hívják; más nevük nincs. Azután nem adnak nevet a borjúnak, malacnak sem. A disznót általában *öreg*-nek szólítják, vagy ha tarka, akkor *bontá*-nak.

Hívogatószó: A csikót, borjút, sertést, aprójszágot becézgető hívogatószókkal nevezik. Így a csikót a *csína*-ne—ne *csína*-ne szókkal hívják; a *csött ne* és *csött te* keményebb hangsúlyú szókkal pedig elzavarják. Vagy a kacsákat rendszeren a *kur-kur-kur* szókkal hívogatják. A borjút a »boci« és a »tala-te«.

(Szegevár vidéke.)

KOVÁCS ZOLTÁN.

Gúnynevek.

Tudjuk, hogy a magyar falvakban alig van ember, kinek csupán vezeték és keresztnéve volna. A nép élelslátása kifürkészi azon testi vagy lelki tulajdonságokat, melyekkel bizonyos emberek fel vannak ruházva, s a szerint nevezi el őket, s a kapott nevet viseli azután egész életében, sőt apáról-fiúra száll az, úgy, hogy századokon keresztül megőrzi egy-egy család kapott gúnynevét. E nevek mindannyian jellemző tulajdonságot fejeznek ki s éppen azért gúnyneveknek nevezzük őket. E jellemző tulajdonságot kifejező nevekkal szemben vannak olyanok is, melyeket az egy faluban levő névrokonok megkülönböztetésére használ a nép. Így pl. egy faluban három Dorkó János nevű egyén lakik. Az egyiket elnevezik D. kis J.-nak, a másodikat D. pergő J.-nak, a harmadikat pedig D. guliba J.-nak.

Néhány ilyen megkülönböztető név: puka, liba, mata, jajda, pító, csikós, petyi, matyus, potrai, berta, kófut, bugyecs, ragács, pestukó, búger, furkó, szetyő, kisbocsi, ignácka, pólya, tuckos, harangozó, csorobi, poros, harmotos, martin, sárkány, pundri, mota, bicske, jóska (Gál József jóska) pokol fucskó, birka, ági, badki, fondor, úri. E szavak némelyike igazi gúny-név (pl. harangozó, birka, úri stb.) de ezen szavak: mata, mota, pító, kófut, csorobi, pestukó, bugyecs, szetyő, bocsi, berta, bicske, badki, stb. hogy mit jelenthetnek, maguk az illető nevek tulajdonosai sem tudják megmondani.

(Heves megye.)

BENKÓCZY EMIL.

Brundza. Candra (nő). Csała. Csepec. Isten Jancsi. Jézus (a husvétii passióban J. szerepét szokta énekelni). Kobél. Kolbusz (egyszer fölkiáltott: »De jó ez a kolbusz« = kolbász). Kurkó. Lúka. Sura. Szláfkó. Trityis. Zsiga. -- Zsidónevek: Aranteti. Csókos (a boltjába járó lányokat, asszonyokat erővel meg akarta csókolni). Erőszakos (szabó, aki mindenkit rá akar venni a ruhacsináltatásra). Harapós. Hasi. Körösztyanyám (minden asszonyt így szólított). Rosszkorgyütt. Szomoru. Vígigüres (hosszú, sovány ember s a nadrág lötyög rajta, mintha üres volna).

(Nagyperkátá, Fehér m.)

PROHÁSZKA JÁNOS.

Helynevek.

Szőlőhegyek, rétek, erdők, hegyek nevei. Aszas, Bányász, Báránykő, Bercze, Billenges, Boldoganya, Bomboly, Borkut, Becsek, Cikkó, Cserepes, Csíkhegy, Csirkés, Csörgő, Disznószállás, Dobogó-tető, Dongó, Dorgó, Faragványos, Felbőr, Fördős, Galambos, Galuska, Galyagas, Gárdony, Gelencze, Gomboska, Görbe, Hangács, Halastó, Hársos, Hasznos, Határzug, Henc, Hegyes, Hetény, Hollós, Hútvölgy, Istenhegy, Jónap, Kapi, Kecser, Király, Kódu, Kőporos, Kővágó, Köveshegy, Kerekdomb, Középhegy, Lánykő, Lete, Lóhalál, Makovicza, Málé, Mulató, Mecsekvár, Medgyes, Mojvás, Messzilátó, Murány, Nőtelen, Nyerges, Nyirjes, Nyulászó, Óvár, Őszhatár, Padihegy, Palota, Papokvölgye, Patócs, Péntek, Pipiske, Rakogyás, Remete, Rohos, Sasalja, Sípos, Somszög, Sovány, Sorkot, Sós, Szemszűrő, Szent-Tamás, Tatajka, Tónajka, Tökösmáj, Úrágya, Ujfalu, Vajas, Vasvár, Vároldal, Vilmány, Villongó, Zene, Zsebrik.

Szőlőfajok nevei. Bakator, Balafánt, Boros, Ezredéves, Fejír, Furmint, Gyöngyfejír, Hárslevelű, Kadarka, Kecsekecsű, Királyédes, Lányszőlő, Madling, Muskatal, Napoleon, Osgyán, Pojhos, Purcsin, Tökszőlő.

(Tállya.)

FÁBIÁN MIKLÓS.

Határrészek, szántóföldek. Hásszó, Szőlő-mája, Dugzó, Mëggyes, Pap-hegy, Sűrő, Tyúksütő, Kerekvölgy, Tó-rétje, Szurdokfő, Beke-bikké, Határlápa, Szilos, Csere-lápa, Pétér-völgye, Lófő, Eresztvény, (talán helyesen: Eresztvény), Alsok, Nyárjas, Gányásszó, Meszes, Madarásszó, Kerekes, Dancsok, Szúnyog-lápa, Halottak-lápája, Vetéllő, Tetemes, Szitalápa, Kecse-lápa, Tormás, Kútos.

Szőlők. Hángyás, Petrésné.

Erdő-dűlők: Vermes, Köves-lápa, Medvés-völgy, Gál-puttona, Szerderjes, Gyöngyösi-szállás, Magoss (Magas), Bagó-lyuk (Bagoly-lyuk), Lénásszó, Cserespad, Vajda-vára, Mónár-lápa, Ökörhegy, Szarvaskő, Kőbő-vára, Kovasszó, Peskő, Sároskút, Tüng, Cirkalom, Rêz-Pétérné, Fónoscsik, Farkaslyuk, Pókos-vára, Szihalom, Sarkágy. (Egy-egy széles bércoldalnak kis kereszt-völgyet képező mély beszögellését nevezik *sarkágy*-nak. Így van: Dobornya-sarkágy, Remete-sarkágy). Lencse-lápa, Pataj, Hársas, Pislogó, Nagyorom, Zanóczos, Sitét-lápa, Kósáros-lápa, Gyurtyányos, Pusok-akó (akol), Pataj-pad, Burja, Fútyó, Sankosnyak, Erős-lápa, Szék-bikke, Orbánszölleje, Verő-lápa, Vállós, Rét-lápa, Boczfás, Vaskapu, Tőgyes-lápa, Laposbikk, Pénzes, Remete, Tábor-lápa, Dobornya, Horváthné, Telek-berke, Kő-

kút, Szénégető, Kopasz, Sasné, Dörnásszó, Berekfarka, Gergely-völgye, Szőlő-lápa, Mocsolás, Kiskő, Ordaskő, Péréda, Cigány-lápa, Babar, Dálnasszó, Rókasszó, Csikó-tó.

(Lelesz, Heves m.)

BORSODI LÁSZLÓ.

Alsó-határon: Dosa-Pál-kert, Gyakor, Gyakorszilvássa, Paperdeje, Paperdő-ajja, Gálpataka, Szilas-völgye, Akasztóhegy, Abodi-csere, Szarkapataka, Észek, Inczevágása, Bekeszege, Szilasfeje, Szilasóda, Sárosrháttya-, Bedevölgye, Bánföggye, Balázkert, Tulaj-óda, Tabikaháttya, Jajgató, Lapos-csere, Kádár-föggye, Gyepübüke, Szarattik-óda, Kevereg, Orbán-szallaga, Erösösvény-feje, Dorma, Fábiánhegyese, Fenes, Kuron-fenese, Fenesfeje, Fenes-észke, Nagyszótorka, Nagyszó-óda, Gerendiút, Alsógerendiút, Felsőgerendiút, Balázsivápa, Hétfavápája, Árokköze, Szentegyház-tanorok, Seprődi-tanorok, Kornizs-tanorok, Alsó-felső ölves, Ballarotványa, Buzgó, Párnás-él, Halmék, Berekenyész, Csigás-tető, Jegyeszeg, Veresmartháttya, Dorma-ajja, Kecskeré, Nádastó, Nagyrét, Kovácsokföggylábja, Nyilaklábja, Borzás.

Közép-határon: Gyortyánus, Gyortyánus karéja, Borzasóda, Laphas, Száraz-óda, Özvápa, Rétiék-orotványa, Seprődicürök-ajja, Fakótyuklapossa, Amiburuspallagga, Kelemen, Nagy-Máté-tava, Orotvány, Sűrű, Bögözi, Bakópallaga, Diák-János-réttye, Közbérek, Süvötyüs, Répásvápa, Tamás cihere, Ványoló-hát, Bornyuszeg, Kökényesvölgye, Apródombok, Padhát, Rétpad, Bordosiné-mezeje, Deczkás-völgy, Kevereg-büke, Medvegödör, Csere-óda, Bakárka, Kabuka, Hágófő, Hájagos, Dosasűrű, Kismód-patakfeje, Fotszeg, Rácsuj, Vágásberke, Kápolna, Mogyoró, Eperjes, Bartaszekrénye, Nagy-Andrásné-kuttya, Kápolnabüke, Küshát, Kisbük, Gyelikadköve.

Felső-határon: Likat, Fotszeg, Sárfő, Török-Antal-szege, Gátfő, Lukácsi-szege, Tamás-gyakra, Kerekmező-óda, Mátyus-vápa, Kövespatak, Odor-ajja, Mocvár, Vögyfő, Czibrés, Ó-malomháttya, Farkas-völgy, Kicsicsere, Sömörös-háttya, Sömörös, Gyűrűs-völgy, Kijáró-völgy, Gernye-völgy, Vögyfő, Józsi-pataka, Majorház-sorka, Kövespatak-büke, Csombód-büke, Csombód-háttya, Tatárvápa, Kotrán, Szenlaka, Kotrán-büke, Kotros-réttye, Szelesdomb, Kovácszege, Moricszege, Virgó, Kotros-óra, Tompamezeje, Kotros-völgy, Kotros-omlása, Kotros-büke, Kotros-két-árka-köze, Ölves-büke, Felső-ölves, Felső-dorma, Hegedüs-dorma, Kovácsok-dormája, Hegyes, Nagy-Péter-pataka, Küshegyes, Urásza-völgye, Urásza-óda, Nagy-vápa, Cseresznyés-vápa, Megyecseréje, Köveshágó, Kőbánya, Kődőlős-pataka, Sinaihegy-óra, Nagy-orotvány, Gyortyánlajos, Tövises-orotvány, Lapóhas-óra, Kotyor-árka, Kuronék-orotványa, Rokalik-háttya, Nyáras-tető.

(Kibéd, Maros-Torda m.)

ŐSZ JÁNOS.

Nyerges: sziklás nyereg alaku börc az erdőben, a mellette levő völgy *nyerges árok*. — *Ispán tava*: valamely régi ispán ásatta. *Siska kut*: forrás az erdőben. *Ostör boca*: erdős hegy (ostor bodza). *Öreg csüze* (v. csöve) *kis csüze*: Hegyek, részben erdő részben szántóföld. *Pámkut*: tisztás a Gaja parton. *Kiskut*: forrás. *Bánki kert*: hegytető, egykor gyümölcsös erdő volt.

Kőzliget: cseres erdő. *Szunyogvölgy*: erdő. *Kerekgyöp*: hegytető. *Kirászállás*: szántóföld. *Kán kút*: forrás a nánai határban. *Herczegkű*: egy nagy darab kő. *Pahonya*: szántóföld sík hegytető. *Borsóföld* és *borsókövi* vágás: apró köveccsel borított föld. *Nyilas*: erdő. *Csákánvölgy*: erdő. *Öreg- és kispútóné*: erdős börcök. *Bencze szőlő*: erdős hegy és völgy. *Vaskapu*: sziklás hegyoldalak közt vezető út. *Kapuvölgy*, *Ránberek*: öreg bükkös erdő. *Márkus szökrénye*: cseres bükkös völgy. *Benelei* völgy: lapos rét sok nyelődörrel. *Kuszlicza*: amannak folytatása mészkemencékkel. *Rahatói* erdő. *Mellár*: előbb erdő, most szántóföld. *Rékus*: erdő a gyóni határban. *Balai magyal*: erdős hegygerinc. *Kutyavölgy*. *Lambert liget*. *Tamás liget*. *Tésés tető*. *Vármegye vágás*. *Iszalagos árok*. *Csordás gyalogut*. *Herény kü*. *Lác*. *Iszhó tető*. *Luka völgy*. *Tompa*. *Serfőzővölgy*. *Mikes kü*. *Likas kü*. *Csúcsos kü lapossa*. *Nyelődör*. Így nevezik a hegytető fensíkján levő sokszor csaknem egészen szabályos tölcseralakú gödröket, melyek az esőzéskor összefutó vizet elnyelik.

Utca nevek. Pere (pere)i utca: Főszeg, Öreg utca, Nimet utca, Sutton, Uj utca, Bárnevéna utca, Ujkut utca, Temető utca.

Tavak. Tobó, Zsidótó, Nímettó.

Kutak. Kükut, Ujkut, Pistikut, Urkut, Kües mocsárok, Csörgő kut, Mátyás kut.

Családnevek. Borbás, Pifel, Mihók, Kozma, Bóda, Simon, Hívekovics, Jáger, Zugor, Szabó, Szecsódi, Varga, Körmenyi, Sallkammer, Berki Pap, Séder, Reiber, Nánai, Amelka, Riffer, Stanka, Pihóher, Petrovics, Kisgyörgyistván, Szirbek, Nyipli, Romándi, Seck, Szellő, Hajná, Ivánca, Kokas, Nyul, Selmecki, Fülöp, Torma, Buda, Vaclav, Turpics, Szilvágyi, Tónai.

Lónevek: Ruzsa, Csillag, Villám, Szellő.

Ökörnevek: Rendes, Vellás, Táblás, Tükrös, Hattyu, Bárán.

Tehén: Virág, Pirók, Csákó, Hegyes, Barna.

Kutya: Subri, Szivar, Cukor, Gyöngyös, Hattyu, Vigyáz, Csurta, Jus. (Ezt egy menyecske hozta magával, azért nevezték Jusnak.)

(Tés, Veszprém m.)

† TURCSÁNYI ANDOR.

Pusztanevek. Barátlakás. Báránjárás. Bésőmajor (régibb neve: Ürgemajor). Bérnát. Cília. Darumajor. Főrás. Katalin. Kishantos. Kispérkátá. Kisvenying. Lászlópuszta (Szapáry L. gr. birtoka). Máriás. Mélkut. Mélévőpuszta. Parrag. Sándor. Selmés. Szináttelep. Trityi. Tükrös. Vastaghalom.

A falu részeinek nevei. Aszég. Bugerváros. Cigánváros. Főszeg. Hoszszifertá. Kastésor (ezen az utcán van a grófi kastély). Kertekajja. Kurtafertá. Túsóvár. Tüskeucca. — Ezek az elnevezések mindinkább tűnedeznek, mióta a község utcáit a hatóság elnevezte.

(Nagyperkátá, Fehér m.)

PROHÁSZKA JÁNOS.

Névnapi köszöntő.

Az Uristen engedje és több bársonnyal behuzott ezüst patkószegekkel fölszegezett, aranyarkantyús Pál-névnapi fölvirassza kigyelmedet a Mindenható; küldjön az ő angyalaiból hatot, akik kigyelmed utjait söprö-

getik, hogy aranysarkantyus cipői, a gondok pocsétájába el ne piszkulódjék és ha eljön az a másvilági kaszás, aki mint a földön a kaszás a füvet kaszája elé keríti, kigyelmedet is kaszája elé kerítené, küldjön az Urísten hatot az ő angyalai közül aranyos kocsival, szerszámokkal, vigyék kigyelmed lelkét az Urísten pítvarába, ahol Illés és Énoch harmincháromezer vörösnadrágos cigánygyerek hegedeszója kíséretében. járja a kállai kettőst és a balatonmelléki csárdást. Az Urísten éltesse!

(Sümeg, Zala m.)

HORVÁTH ENDRE.

IZENETEK.

Királyháza. A *-ja, -je* és *-a, -e* birtokos személyragok használatában sok a kétség, az ingadozás. Egyes esetekben ugyan állandó és következetes a nyelvszokás, pl. *száma, címe, agyara*, ellenben *hámja, hímje, magyarja* stb. Sok más esetben az élőbeszéd s különösen a népnyelv a *-ja, -je* alakot használja, míg a régi hagyományhoz ragaszkodó írott nyelv a *j* nélküli formát alkalmazza. Pl. az irodalomban: *bánata, akarata, beszéde, zsebe, záloga, melege, virága, szándéka*, a népnyelvben többnyire: *bánatja, akarattja, beszédje, zsebje, zálogja, melegje, virágja, szándékja* stb. Így vagyunk az *ny-végű* főnevek nagy részével; írni így írjuk *tudománya, aranya*, de a beszédben ez többnyire így hangzik: *tudományja, aranyja*, illetőleg *tudománnya, arannya*. Ha tehát a királyházai vadászkastély közelében azt írták az emlékkőre:

Örök emlékeül annak, hogy Mátyás
az igazságos király e kedvelt vadászpolygon-
jában ejtette el...

ezt igazolni lehet az élőbeszéd szempontjából, ámbár az irodalmi alak inkább ez volna: *polygonában*.)

T. P. *Hozzámtartozóim* nem ajánlatos forma, sokkal szokottabb és helyesebb azt mondani: *a hozzám tartozók v. az enyéim, a házam népe, az embereim* stb. Régente mondták ugyan kettős személyraggal: *az alattavalója, az előttőkjárójok*, de ma azt mondjuk: *az alattvalója, az előljárójuk*. (Budapesten ugyan ezt is lehet hallani: *eszem-ágamba sincs*.) — Összeszedte *holmijait* v. csak *holmiját*? Az utóbbi mindenesetre jobb és egyszerűbb, de a többest se lehet hibáztatni, mert az ilyen általános értelmű gyűjtőneveknek az újabb nyelvszokás igen gyakran ad többes alakot: *a többi* és *különféle* helyett egész közönséges már *a többiek* és *különsfélek*; *egyéb közt* helyett: *egyebek közt*. Ilyen pl. a *nép* főnév fölös többes alakja a népnyelvben (»A népek várták vesárnap sokan a templomba« Nyr. 3:32; vö. MTsz.: *nép*). Az *aprólék* is, bár rendszeren csak egyesben használjuk, előkerül jó íróknál is többesben; pl. Megtörténnek az efféle aprólékok (Fal. 307.) A nemes felnevelés nem nyugszik ezekben az aprólékokban: tovább igyekezik, az elmét fogja leckére (320). Ok nélkül való és aprólékokra vesztegetett dicséretet (Kisf. S. levele Takácshoz.)

H. E. Igaza van, furcsa félreértés az a *senti pohár*, melyet a MNy. állít névnapi áldomás értelmében (8:370), a *senti* már magában is furcsa melléknévképzés volna. Az a mondat, mely (1660-i levélből) idézve bizo-

nyítaná ezt a kifejezést, így hangzik: »Isten holnapi napot adván érnem, az leányom szenti poharát emberséges embereknek meg fogom adni.« Ez pedig a. m. a leányom szentje poharát, védőszentje áldomását. Vö. minden szentek szenti (vagyis szentje, Pázm. Préd. 105).

Nyelvés. Azt kérdi, melyik helyesebb: ezt *sinyljük* mi leginkább, vagy pedig: ezt *sinyleljük* mi leginkább. Az előbbi volna a *sinylík* igének szabályos ragozása s valamely régiebb író okvetetlen így írta volna: *sinljük*. Így írta pl. Biró Márton a 18. században: *megszólamlván*; így Verseghy: *villámlyon*, Kazinczy: szabadon *lélekzhetem* stb. Ezekbe a nehézkes alakokba néha magánhangzókat szúrtak közbe s *fénylvén* helyett ezt mondták *fényelvén*, lélekzzék helyett *lélekezzék*, villámljék helyett *villámoljék*. Ma azonban mind a két mód szokatlan (noha itt-ott előfordulnak), rendesen másképp segítünk magunkon. Vagy más, rokonértelmű szót alkalmazunk, pl. *fénylvén* helyett *fényeskedvén*, *megszólamlván* helyett *megszólalván*; vagy pedig megtoldjuk az igetőt valami alkalmas képzővel, pl. *lélegzhetem* helyett *lélegzelhetem*, *sinyljük* h. *sinyleljük*. (Az egész kérdést bővebben tárgyalja Simonyi Zs. a Tüzetes Magyar Nyelvtan 250. lapján.)

Tr. L. írta szerkesztőségünknek: »Tíéd ez a kalap? Nekem nem enyém. Beregszászban hallottam ezt a kifejezést. Használják-e másutt is és helyes-e?« — Talán olvasóink adhatnak fölvilágosítást, mennyire van elterjedve ez a kifejezésmód. Az bizonyos, hogy helyes, sőt tősgyökeres szerkezet. Azt az árnyalatot, melyet a német így mondana: *mir gehört er nicht*, nem is lehetne magyarosabban kifejezni. Szemere Pálnak egy leveléből idézhetjük: »Elvinát nem akarja visszaadni Helmecky; fél, hogy eltépem. Legyen Helmeckyé; nekem nem enyém többé.« (Szemere P. Munkái 3 : 98).

T. J. A *blíktri* szó a középkori latinságból terjedt el; megvan az északi olasz s a déli német népnyelvben is. Jövő számunkban visszatérünk rá.

Beküldött kéziratok. Bérczi F. Bedézmál stb. — Kertész M. Szólás-magyarázat. — Kovács M. Istenadta. — Beke Ö. Szófejtések. — Bocsári K. Lakodalmas kurjantások. — Vozáry Gy. Népdalok. — Parászka G. Tájszók.

Új könyvek. Kőrösi S. Olasz-magyar szótár (2 kötet; kötve 36 K).

A két legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány. I. Hegendorf—Sylvester: Rudimenta grammatices Donati 1527. — II. Heyden-Sylvester: Puerilium Colloq. formulae 1527. (Kiadja a Nyelvt. Társaság 1912.)

Simai Ö. Kapcsolatok a ném. és a m. nyelvújító mozgalmak közt (kny).

Glósz J. Latin nyelvtanítási kérdések (Franklin).

A ciszterci rend névtára 1912—13-ra (Bpest, Stephaneum). — A pannonhalmi Szent-Benedek-rend névtára (Győr).

Szinnyei J. Unkarin kieloppi (Helsinki 1912).

Festschrift Vilhelm Thomsen dargebracht von Freunden und Schülern (Leipzig, Herrassowitz, 1912).

A Finn Irodalmi Társaság kiadványai: Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja 1548—1809 (finn nyelvű történelmi okiratok). — Suomi (4. folyam, 9. kötet). — Suomen kansan sävelmiä (a finn nép dallamai; 2. folyam, 8. füzet). — Donner K. Salmin murteen kvantiteetisuhteista. — Ua. Bibliographia Ostrobotniensis.

Fuchs D. R. Über die adverbialen Zahlwörter im Syrjänischen (kny).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szótárát kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

SZÓFEJTÉSEK.

Irta Beke Ödön.

1. *Hetevény, hetes*. — Mind a két szó a fiastyúk csillagzat népies neve. Az utóbbira csak egy adat van a régi Tájszótárban Csík megyéből följegyezve, az elsőre azonban már sok. Ez is leginkább Erdélyben járatos (Udvarhely m., Csík m., Gyergyó vid., Erdővidék), továbbá az Ormánságban (Baranya m., MTsz.) A *hetevény* szó azonkívül már a Pápai Páriz-Bod féle szótárban (Szeben 1767) is meg van említve. Mint a *hetes* szó mutatja, a *hetevény* sem lehet más, mint a *hét* számnév származéka, bár különös a rajta levő *-vény*, (*-vány*) képző, amely szabály szerint igékből alkot névszókat. Katona L. szerint a *hetevény* a német 'Siebengestirn'-nek lenne a fordítása (Pallas Nagy Lexicon. 1. kiadás). Ez azonban nagyon valószínűtlen, tekintetbe véve, hogy a nép nyelvében mennyire el van terjedve,¹ s kétségkívül Pápai Páriz-Bod szótára is onnan vette. Erről legfőllebb akkor lehetne szó, ha a *hetevény* valami tudós alkotás volna. Teljesen megcáfolják azonban Katona föltevését a török nyelvek, melyekben a szintén hét csillagból álló göncöl szekere² nevezik egy a hét számnévvel kapcsolatos szóval: ufai-tatár *jidégän* 'göncöl szekere' (vö. *jidé* 'hét') Pröhle: NyK. 38 : 344. | baskir *jitégän*, *jidégän* 'a göncöl szekere' (*jite*, *jide* 'hét') Pröhle: KSz. 5: 248. — Az is érdekes, hogy ezek sem szabályos képzések, mivel ilyen *-gän* denominális névszóképző tudomásonként szerint nincs a török-tatár nyelvekben, s valószínűleg itt is deverbális képző járul a 'hét' jelentésű alapszóhoz, mint a magyarban.

¹ Különben is, ha csakugyan fordítás volna, szószerinti fordítást váránk. Így pl. a finn *seitsem-tähti* 'fiastyúk' (tkp. 'hét csillag') már inkább lehet egy germán nyelvből való.

² A fiastyúk tulajdonképp nem hét csillagból áll, hanem többől, de csak hét különböztethető meg szabad szemmel.

2. A *kurjant* ige (alakv. *kurgyant* Somogy m., *kurjánt* Őrség, MTsz.) nyilván az *-(a)nt*, *-(e)nt* mozzanatos képzővel alakult. Családjába tartoznak még: *kurjombál* 'kurjongat, kiabál' Sárosd, MTsz., s az irodalomban is használatos *kurjongat* és *kurjogat*. Az *-ant*, *-ent* képző rendesen igéből képez igét, de több adat van arra is, hogy az ilyen mozzanatos igék alapszava hangutánzó indulatszó. Simonyi ilyenekül idézi a TMNy.-ban a következőket: *hujánt*, *hujjánt* (melynek Abaújban *ujjant* változata van) 'kiált, rikolt' Őrség, Alföld, Torontál, Szeged; MTsz. (vö. *hujángat*, *hujjángat* 'kiabál, kurjongat, rikoltoz' Szeged; MTsz.; *hujákol*, *hujákul*, *hujjúkol* ua. Balaton mell., Somogy m.; MTsz.; vö. még: *ujjong*), alapszava: *hujj*; — *mammant* 'mamm-hangot ad' Háromszék; MTsz., (vö. *mammog* 'magában dűnnyög' Székelyföld; MTsz. vö. *mummog* ua., uo., *bammog* ua., uo.); — *ümmént* 'igenlőleg, helybenhagyólag bólint a fejével' Balaton mell., Tsz., (vö. *ümmög* 'magában dűnnyög, dörög, kelletlenül beszél' Csallóköz, Veszprém m., Cegléd, Szabadka; *ünnyög* 'magában dűnnyög, dörög' Veszprém m., Háromszék m.; *hünnyög* 'dűnnyög, orrából s alig érthetően v. érthetetlenül beszél' Szatmár m.; *ünget* 'magában dűnnyög, dörög' Veszprém m.; *ümmölög* 'ellenszenvét, nem-akarását kijelentő hangokat hallat' Háromszék m.; *hümmög* 'hüm hüm hangot ad [sírás közben, kül. az elején]' Fehér m.; MTsz.); — *vakkant*; *tüsszent*, *prüsszent*; — *tüssent* 'disznót lop' (i. i. a tolvaj *tüss*, *tüss* szóval hajítja a disznót) Tolna m.; MTsz.

Ilyen képzés a *kurjant* is. Alapszava ugyan nincs meg a MTsz.-ban, de föl van jegyezve két vidékről: Egerből és Veszprém megyéből. Ime: *A leány olyan szép volt, nem birta megállni, hogy meg ne csókolja. Úgy ám! de az is javából volt a vászonnak, nem hogy kurját ütött volna a házban, még vissza is csókolta a királyfit.* Berze Nagy János: Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. Magyar Nép- Gyűjt. 9 : 491. A hevesmegyei nyelvjárásban is említi: *kurja* 'lárma', *kurját üt* 'lármát üt' Nyelv. Fü. 16 : 49. — A veszprémmegyei adatokat magam jegyeztem föl A pápavidéki nyelvjárás c. munkámban (NyFüz. 17 : 42.). Itt még most is fölkiáltó szóként használatos: *Rákéátottam a farkasra: hakurgya!* (Ugod); (lkp. *ha! kurja!*). Takácsiban egy embernek a gúnyneve *hakurgya* (mert »asz kéátotta«).

3. *Mál*. Budenz MUSz. 610. a magyar *mál* 'brust, wamme' szót azonosnak tartja a *mell* szóval. A *mál*-nak említett jelentésén kívül a MTsz. és OklSz. szerint 'délnek fekvő (meleg) hegyoldal' (Zilah) jelentése is van, mely különösen sok helynévben fordul elő. A *mell* szó vogul megfelelője szintén használatos hasonló értelemmel a következő kifejezésben: *sax-majl* 'sonniger platz' (*sax* 'wärme, hitze') Ahlqvist. Ez az adat tehát erősítené Budenz föltevését.

4. *Aranymálingó, sármáringó, sármálinkó* 'aranybegy, sárgarigó'. Az utóbbi két madárnév a MTsz.-ban nincs meg, de följegyezte őket Chernel Magyarország madarai c. könyvében 2:573. és Czuppon Elek Zala megyéből (Nyelvőr 41 : 286.), az *aranymálingó* azonban több változatban ismeretes már elég régóta (*aram-málingó, aram-mállingó* Zala m., *aramáringó* Somogy m., *arany-máringó* Órség. MTsz.) Simonyi szerint az *arany-máringó* úgy keletkezett, hogy az eredeti magyar *arany-mál* névbe kelekeveredett a német *Emmerling*, kfn. *Amering* 'Ammer' 'sármány' szó. (Nyr. 30 : 470.) Czuppon ellenben azt tartja, hogy az *aranymál, sármál* néven kívül még a *rigó* szó is bennük van, s az *aranymálingó, sármáringó* alak úgy jött létre, hogy a *ringás* képzele keveredett ezekbe a nevekbe. Czuppon föltevése kissé kalandos, bár Molna-Szecsődön, Vas megyében csakugyan az oriolus oriolus: *arany-mál rigó* (Chernel, Magyarország madarai 2:574.) De hogy a *ring* igének is van köze a föntebbi alakokhoz, azt már nehezebb elhinni. Simonyinak egy régebbi feltevése (TMNy. 561.) szerint az *aranymálingó*-ban a szláv *-inkó* kicsinyítő képző rejlik (mint a *cseppinkó, morzsinkó, pirinkó* szókban). Hogy Simonyinak ez a véleménye a helyes, igazolják az Aquila c. folyóirat 14. kötetében közzétett adatok: *arany-málinkó* (Dunántúl), *arany-márinkó* 19., *sármárinkó, sár mál-linkó* 28. Van különben a MTsz.-ban is egy, valószínűleg elvonás útján támadt *málinkó* 'sárga-rigó' (Somogy m.) alak. Érdekes, hogy a *sármány* többi változata közül is a legtöbb kicsinyítő képzős alak, melyek közt több is alakult idegen (szláv és német) képzővel: *sármánkó* (Csík m.), *sármándli* (Répcse vid.), *sármánli* (Órség), *sármók* (Máramaros m.), *sármóka* (Szolnok-Doboka m.), *sárgyóka* (Dunántúl, Göcsej, Zala m., Somogy m., Közép-Baranya), *sargyúka* (Baranya m.), *sárjók* (Zala m.), *sárjánka* (Baranya m.).

IRNI FOGOTT.

Irta Simonyi Zsigmond.

Innen-onnan egy esztendeje már, hogy a MNy.-ben az itt következő állítást és kérdést olvastuk (8:48.):

»Manapság azt tanítják, hogy végzett jövőre (vagy mult jövőre) nincs szüksége a magyarnak. De nekem fülemben cseng egy végzett jövő igealak, melyet a nyelvkönyvek egytől-egyig agyonhallgatnak. Én használok is. És érezvén kifejező erejét, olykor-olykor szükségét érzem használatának. Ez az igealak a *tanulni fogtam*. Merem állítani, hogy hallottam ilyenféle kapcsolatban: Ha csak hétfőn nézhetsz be hozzánk, akkor én már régen *el fogtam utazni*. Sőt még a felszólító és feltétes jövőt is hallottam olyanok ajkairól, kiknek nyelvét idegen hatás nem rongthatta meg. *Meg fogjak tanulni, meg fognék tanulni* igealakokat mellékmondatokban okkalmóddal használni is merem. Kérdem, van-e nyoma e három jövőnek nyelvünk multjában s a nép nyelvében.«

Szomorú jel, hogy erre a kérdésre a MNy.-nek se szerkesztősége, se olvasói nem tudtak felelni egy év óta. Szomorú azért, mert annak a jele, hogy mai napság mondattani kérdésekkel s még nyelvünknek legfontosabb mondattani sajátjaival se divatos foglalkozni. Pedig, tudjuk, már Petőfi panaszkodott (Gvadányihoz írt versében):

Az ember nem tudja: hol tanultak nyelvet?
Beszédjök nem tudni: magyar-e vagy német?
A magyar syntaxist csaknem kiirtották, ...
Édes anyánk nyelvét szörnyen megrongálták.

Nyelvészeink Arany János intelméről is megfeledkeznek: »Egyes szavak csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható: de a szóköltési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyekben a fa éltető nedve kereng: dűljük fel, — és a fa nem lesz többé!«

Ami már most annak a »három jövőnek« a kérdését illeti, az rég el van döntve. Az *irni fogjon* alak tudtomra sem a népnél, sem az irodalomban¹ nem fordul elő, mint valóban létezőket csakis olyan nyelvtanítók tüntetik föl, akik a legnagyobb önkénnyel gazdagítják nyelvünket olyan kigondolt alakokkal, minők pl. *irandott, irandjon vala, iranda vala* vagy *irna vala* s más effélék (l. pl. Vajda P. Magyar nyelvtudo-

¹ Csak latinosságképen, jelentő mód helyett: Nem tudjátok, mikor fogjon megjönni (Frank: Haszn. k.). Reménlem, hogy némely híveknél kedves fogjon lenni (MA: Bibl., id. NySz: Fog 13).

mány 40, Fogarasi: Művelt m. nytan 230. stb.). Ellenben az *irni fogna* alak kétségkívül létezik és egykorú a jelentő módú *irni fog* alakkal. Számos nyelvtanunk említi Verseghytől kezdve (ki azt mondja, hogy ritkán használják), s minthogy az én nyelvtanom bírálói hibáztatták és idegenszerűnek mondták, számos kifogástalan példát idéztem régibb és újabb íróktól (Nyr. 9 : 321) és külön Kazinczyból, ki ez alakkal igen gyakran él (A nyelvuj. és az idegensz. 14). Az ott idézettekhez hadd járuljon itt még egy pár példa:

Azhol pedig Bogdán vajda ő maga vagy hozzá tartozó valaki ide *jöni* ez országba *fogna* ... (Erdély és Porta 38, 1572-ből, ezt már Fogarasi idézte volt NyK. 1 : 351). Félték, netalán majd pisztolyt fognánk sütni (Gvad. RP.) Bizton hiszem, hogy szerencsét fognék csinálni e pályán is (Jókai: Táblab. 1 : 191). Oh bár efféle zsarnoka volna a jelennek! Láncai soká fognának oldani (= *such chains as his were sure to bind*, Arany: Az újjörög dalnok). — Ellenben idegenszerű Kazinczynál: Mikor azon kénytelességbe *fogtalak volna hozni* (quand je vous aurai reduite à la nécessité). Maga fogott volna hozzám jöni. Mely boldog *fogék lehetni* (I. id. h. 14—15). Ezt a formát magyarosan csak akkor használták, mikor *fog* még rokonértelmű volt a *kezd* igével: Szinte már midőn deditióra *fogtanak volna* kevés idők alatt *menni* a svéczek (17. száz., Történelmi Kalászkok 19, NyK. 1 : 352). Az oroszlán *ivölteni foga* (Pesti: Fab.).

De az *irni fogna* igealak nemcsak az irodalomban járatos, hanem a népnyelvben is több vidéken, mint több ízben kimutatták (I. NyK. 26 : 370, stb.). Például:

Csak vóna egy kis gyümöcsöm, hát *fognék hoznya* Szabadiból (Nyr. 25 : 467). Bárcsak meg fogna gyógyulni! (uo. 514).

Lássuk most a harmadikat, az *irni fogott* alakot. Nem hiszem, hogy magyar beszédben akárhol is lehetne hallani ilyen mondatot: »Ha csak hétfőn nézhetsz be hozzánk, akkor én már rég *el fogtam utazni*.« Ez a jövő időben való befejezett cselekvés volna, ámde ezt az alakot ilyen értékkel csak a németet utánzó nyelvújítók s az őket követő nyelvtanok alkalmazták: »Akkor is meglátlak... minekutánna hosszas siránkozással *fogtad áztatni* hamvaimat« (Kaz. Munk. 2 : 135), a német eredetiben: »Dich seh ich dann auch, wenn du lange über meinen Gebeinen *wirst geweinet haben*.« Noha ezt a használatot Szarvas Gábor (A magyar igeidők című munkájában 1872. 284) nem kifogásolta, sőt úgy vélekedett, hogy »képzése kifogástalan, s a futurum exactumnak kellékei, a jövő képviselője *fog*, a végzettségé -t (-ott) követelésszerűleg meg-

van benne»: újabb irodalmunkból mégis eltűnt, mert nem volt gyökere a beszélt nyelvben, ellenkezett az egész magyarság nyelvszokásával. A jövőben való befejezettséget, előzményességet (előidejűséget) egészen másképp fejezzük ki. Először is azon kezdem: legtöbbször egyáltalán nem fejezzük ki, hanem megelégszünk az *ír*, *írni fog* és régiesen *irand* alakkal, melyekben nincs kifejezve az előidejűség, sőt az *ír* alakban a jövő idő sem (*irand*-ról l. a Hunfalvy-Albumban közölt tanulmányomat). Példák:

Miképpen téged *tanojllak*, azképen mondjad: sicut te docuero, ita dicas (EhrK. 32). Minekutánna az országokat megtérítöd, hozzám jösz (DebrK. 37; NB. itt a kötőszó fejezi ki a viszonyt). Ha éhen bocsátom el őket házokhoz, elfogyatkoznak az úton: si dimisero eos ieiunos... (Károlyi, Márk ev. 8:3). Minekutánna megborosodnak, akkor adnak alábbvalót: cum inebriati fuerint (uo. János ev. 2:10). Mikor kibocsátja az ő juhait, elötlők mégyen: cum oves emisert (uo. 10:4). Minekutánna az ő visszahozza az ő népének foglyait, örül a Jákob: cum converterit captivitatem plebis suae (Kár. Zsolt. 53:7). Amikor pedig jobban megüsterem a dolgokat és a várost, akkor többet írok (Mikes Lev.) Csak akkor akarok jobb lenni, amikor megházasodom (uo.) [Várt,] hogy szemrehányástt egyen neki, mikor majd megérkezik (Tóth B. Serao, Leányok 12). Majd ha megnézem, akkor megmondom, hogy mit adok érte (Nyr. 7:468). Mikor apám s anyám meghalnak, mienk lesz az ország (Kriza 402).

Ha *el fog jönni*, szólok neki stb. Későcskébben hordd be, mikor meg kezd [= fog] száradni (Nyr. 3:52).

Valahová *menenedsz*, úgy követlek tégedet: sequar te quocumque ieris (MünchK. Máté ev. 8:19). Vigadnak, ha elizsamandom: exultabunt si motus fuero (KulcsK. 20). Valaki őbenne hiend, el nem kárhozik (Ozora 31). Ha éhön bocsátándom haza őket, elfogyatkoznak az úton (Kulcs. Ev. 420, Kár.: bocsátom). Azki engemet énd, ő és élni fog én érettem (Sylv. Ján. ev. 6. fej.; Pesti Gábornál: ki engemet eszen, él ő is énérettem). Ha egyszer végórám ütend, ez ősi hant temet (Bajza).

Sokszor azonban az *írt* alakot használjuk, vagyis megjelöljük a befejezettséget, de nem jelöljük a jövőt. Leggyakoribb itt a *ha majd* s a *majd ha* kezdetű szerkezet, de használjuk ezt a a formát másféle mellékmondatokban és főmondatokban is. Példák:

Ha Fionghal megnyerte majd a mezőt, mentse meg egy kő nevem az éjtől: wenn F. am Hügel gesiegt, rette vor Nacht mein Gedächtnis ein. Stein (Kaz. Munk. 6:57). *S ha majdan* a gyermek felnőtt, s az lett, mit tőle anyja reménylett, nem fogja-e vele éldelni egész dicsőségét? (Eötvös J.) *Ha majdan átfutottam göröngyös útamat*, s hová fáradtan érek, a sír nyugalmat ad... eszméim győzedelme legyen emlékjelem (ua.) Játsszál aztán velük, *ha majd* reád szálltak (Tóth K.). *Ha majd* e napok elmultak,

a nagy műt is újra kezdjük (Madách: Emb. trag. 8. szín.). Még ha majd ezt azt ideált elértük is, minden tudománynak meglesz a maga önállósága (Egyetértés). Ha majd R. és K. is kudarcot vallottak, akkor az angoloknak utolsó reménye is szétfoszlott (Esti Ujság). A feleknek azonban, ha majd azt [az orvosi véleményt] fölolvasták, nincs joguk a kérdést tovább firtatni (Magyarország).

Majd ha könnyeim kisírtam, enyhül tán a fájdalom (Bajza). Menjünk, majd ha átadtam a levelet, aztán játszhatunk (Nagy Ig. Életuntak 3 : 7). *Majd* ha hozzája értetek, *majd* kér ő titeket (Merényi: Ered. Népm. 1 : 64). Majd ha megnőttem, nekem is szabad lesz pipálni (Zilah vid.). — *Majd* akkó kapsz még, *ha* a többit megetted (uo. Nyr. 28 : 114). Majd elmegyek, ha ettem (nyugoti nyelvjárásokból, MNyelvészet 5 : 124).

Másféle mellékmondatok (puszta *ha*, *hanemha*, *miután*, *mihelyt*, *midőn*, *mikor*, *míg* *nem*, vonatkozó mellékmondat): Nincsen anyám, ki *ha* elmultam, kérdezze, hová lett? (Vör. Délsziget 221. vs.). Ha lent vagyok s lábam ki nem törött, ezer kibúvóm lesz tovább inálni (Arany: János kir. 4 : 3). Ha lelőtte, eresszük el (Kriza 408). — Mutass nekem egy embert, azki ingyen jót cselekedjék, hanem *ha* előszer magát megtagadta (MA. Tan. 721). Minekutánna eszek (ettem) és tik a hugommal még egy kontrát táncoltok (táncoltatok), akkor azután haza megyünk (→wo die Conjunction *minekutánna* und das Adverbium *akkor* *azután* die Mischung der vergangen Zeit mit der künftigen vollkommen anzeigen, mondja Verseggy Ung. Sprachl. 262). *Mihelyt* Garibaldi memoirjait kigondoltam, mingyárt ennek esem (Jókai: Humor. papírszeletek). Nem most, álnok..., bosszúm kora volna még; úgy legyen, hogy *midőn* meglett, vért sírjon az emberiség (KisfK. Somló 3 : 7). Úgy akart [a vezér], hogy *mikor* mindent eligazítottak, a királyfiut a tolvajoknak kezibe adja (Kriza 402). Nem utazok, *míg* meg nem gyógyultam (Dunántúl, MNyelvészet 5 : 124). Ha vki vmely szüzet elhitetend, *melyet* még el nem adtak...: si seduxerit quis virginem necdum desponsatam (Helt. Bibl. 1 : Nn.) Vki illeti azt, *azmin* ez ilyen ember fekütt, tisztátalan légyen estveig (Kár. Bibl. Móz. 3 : 15 : 10). Szabad városok legyenek *azhová* folyamjék azki embert ölt, azki történetből ölendő vkit: in praesidia fugitivorum qui nolentes sanguinem fuderint (uo. 4 : 35 : 11). Gondolj rám is karjai között, rám, ki csak rád gondol s nem-sokára földbe rejtőzött (Greguss Á., Kisf.-Társ. Évl. új f. 2 : 77). Ezt már meg is értették a túlbuzgó kanonokkal, aki egy-két nap mulva már csak volt papnöveldei rektor (Nemzet 1886. IV. 2. est. 3; vajjon mondaná-e valaki: *már csak lenni fogott?*). — Relativ mondatallal egyértékű igenév is kifejezheti a jövő időbeli előzményt: Meggátolni a dolgok azon rendjét, amelyet a *majdan* egész lényében megfiatalodott francia köztársaság fog inaugurálni földrészünkön: ez a Vatikánra nézve életkérdés (PHirl. 1886. 242. 2, vcikk). Nem szánt neked háromnapos babért, de szobrot a *majd alkotott* nagyért (Borsszem J. 786 : 4; vagy: *alkotandó*, de nem: *alkotandott* nagyért, mint néha írták).

És végre még főmondatban is kifejezheti az egyszerű *írt* alak a jövőben befejezett cselekvést, illetőleg a jövőbe gondolt állapotot:

Legféltebb kincs a becsület; ha egyszer ezt elveszted, mindent elvesztettél (Ráday G. gróf; vö. Cic.: qui si conservatus erit, *vicinus*; de a latin színműírók a *vicero* alakot is használják főmondatban; de németül is: wirst du die Ehre verlieren, so hast du alles verloren.) »Sít anima tua justa, et eris regalis sella sapientiae: legyen igaz a te lelked, és már királyi széke lőttél az bölcsességnek« (Biró M. Ünnepe, B). Ebben [a szent háromságban] ha elkezdted az olvasást egyen, már hármát olvastál (Biró M. Préd. 115). Tegyük fel, hogy kitörülnek a régi nyelveket a középiskolai tanítás tervezetéből. Nos aztán? *Meggyőztek-e majd* ezzel minden szülőt, hogy a görög és latin tanulás hiábavalóság? (M. Tanügy 1886, 42, Gyomlay Gy.; vö. fr. *auront-ils convaincu*?) Holnap reggelre tehát átléptük az alkotmányos formák ezen véghatárát is (Nemzet 1899. I. 1; az átlépés megelőzi a reggelt, mert éjfélkor áll be az exlex). Mához egy hétre már lezajlott az általános választások első napja... (Egyetértés 1901. IX. 27. vcikk). Mire e sorok napvilágot látnak, befejezték a Kivándorlás kérdésével kapcsolatos nagy adatgyűjtést (MNemzet 1902. VIII. 31. 17; mint jövőbeli állapot természetesen így is lehetne: *be lesz már fejezve*; vö. Mire a fényes nap háromszor felsütne, hejh magyar lobogó lesz oda feltűzve, 1706, Thaly: Adal. 2: 118. Mire a nap még egyszer kisütne, német zászló lesz oda felütve. Ar. Török B.) Ha Magyarország egész diplomáciánkkal érezteti majd, hogy... akkor *fejeztük majd csak* be igazán Deák F. művét (Magy. Hirlap 1905. II. 12. 17; lehetne így is: akkor lesz csak igazán befejezve D. műve). Az élőbeszédben is akárhányszor hallottam ilyeneket, a jövőre érte: Nemsokára elolvastam a regényt. Mingyárt elvégeztem a könyvet.

Nem mondjuk tehát, mint a MNy. közleménye mondja: Ha csak hétfőn nézhetsz be hozzánk, akkor én már régen *el fogtam utazni*; hanem így: Ha csak hétfőn nézhetsz be hozzánk, akkor (v. akkorra) én már rég elutaztam!

Azonban maga az igealak, *el fogtam utazni*, megvan nyelvünkben, csakhogy nem abban a jelentésben, ahogy a M.-Ny.-ben van föltüntetve, hanem egészen más jelentéssel, mint a következő példák mutatják:

Az nemes kamara tött valami limitációt, hová mennyit prestáljanak a nemes vármegyék, de kevés effektusa *fogott* még eddig *lenni* (1638. Eszterh. Mikl. nádor, id. NyK. 1: 351, = úgy hiszem, kevés eredménye volt). Volt más egy német officér is azon helyben Márton nevű, akit zászló-tartóságában ismertem Krakkóban; de ekkor annál feljebb való tiszte *fogott viselni* (1634–66 közti időből, Thaly: Tört. Kalászkok 19, id. NyK. 1: 352, = alkalmasint... viselt).

Bizony meg fogott csábulni (1668, Matkó: Bányászcsákány 31, = bizony alkalmasint megcsábult). E' fogta véle cselekedni (Czegl.: Japhetke 153). Kétfelől vala jó erős lapátos, én bizony nem tudom, hány ember, négy pár fogott lenni (Bethlen M. Öné. 310, = négy pár lehetett). Ezen materiában bővebben fogtak uram Kdnek írni az atyafiak (Thököly Lev. 16). Közelebb Fái uram is fogta Kdet informálni (uo. 41), Várad fogott

írni minap is kegyelmednek (Thököly, Mon. Írók 24 : 447). Meg mernéd-e azt mondani, mennyi fogott ott maradni? Ezerkétszázát ott hagyál (Thaly: Adal. 2 : 343). Az hideg borzongatta, talán meg fogott volt csemelleni, hányt is (Akad. Évk. 13 : 57). Hogy a mi Kisünk szuperintendensnek választatott, azt te is oly örömmel fogtad hallani, mint én (Kaz. Lev.; Kaz. munkáiból több más példát idéztem A nyelvúj. és az idegensz. 16.). A dohányt eleink inkább a törököktől fogták kapni, mint német szomszédainktól (Döbr., Dess. és Kaz. Lev. 2 : 299.). És akármily szorgalommal fogta is neki adni magát a m. nyelv tanulásának: tulajdoníthatunk-e neki oly tekin-télyt...? (Brassai: M. Mondat 2 : 60). Úgy hiszem márel fogott hozzá jutni (Bajza Munk. 2 : 217). Hogy az itt felhordott törzsek... már képző taggal bírnak, észre fogta venni a behatóbb olvasó (Szvor. Nyelvtan 1. 278. §). Ha olvasta, bizonyára érdeklődve fogta olvasni magát a leírt tárgyat (Arany: Próz. 254). Leonárd is nem egyszer fogta dicsőíteni a szép napokat (Szász K.) Héjjánzik egy picula. Bizonyosan akkor fogtam elveszteni, mikor a sógorral beszélgeték (Jankó: Kalotaszeg 221). Ő fogta megenni (Nép, Nagy-bánya). És leggyakrabban a székely beszédben, l. alább.

Íme tehát csakugyan él ez az igealak, de nem jövőre vonatkozik, hanem múlt-ra.¹ *Ő fogta megenni* mintegy annyit tesz: az fog kisülni, hogy ő eíte meg. Ugyanez a sajátyszerű kifejezőmód a jelenre vonatkoztatva is előfordul: Ma bizony 18-a *fog lenni* (NyK. 35 : 364) = 18-a lehet, mintegy azt fogjuk hallani v. olvasni (ha megtudakoljuk vagy ha megnézzük a kalendáriumot), hogy 18-a van. Itt persze a *fog lenni* helyett elég volna a *lesz*, s a köznyelvben csakugyan így mondjuk: 18-a *lesz* = alkalmasint 18-a van.²

De hisz ez mind nem újság. A nyelvészek igen sokszor foglalkoztak ezzel a kifejezőmóddal, és mindannyiszor megállapították, hogy ez az alak a valószínűség vagy bizonytalanság kifejezésére szolgál. Az első nyelvész, aki említi és magyarázza, úgy látszik, Baróti Szabó, Kisded Szót. 2 : 63: »Ő fogott ott lenni: hihetőleg ő volt ott. Ti fogtátok azt cselekedni: nyilván ti cselekedtetek.« Azután említi Szentpáli Grammatikája (87. l.), továbbá Kassai J, aki Szókönyvében (2 : 211. és 218) *praeteritum dubium*-nak nevezi s azt mondja, hogy

¹ Mellesleg megjegyzem, hogy *írni fogott* régebb nyelvünkben s néha újabban is annyit is tehet mint 'írni kezdett': Igazat fogott mondani, s ám betört a feje (Czepl. Japh. 123). Azután szemlélni a sereget fogta (Arany: TSz. 12 : 63). Mikor nézte a telekkönyvet? Mikor perelni fogtunk (Nyr. 6 : 174).

² Vö. L. felől lödőzés hallszott. »W. lovag *fog ott kitörni*«, mondá a kapitány (SzászK. Ebers: Egy polgárm. 2 : 25). Egy gaz fickó (Lackó Boldizsárék fia *lesz*, ha jól látta) ott ingerkedett az öreggel (Mikszáth: Nemz. Úr. 71).

»fogott kétes értelmű igét jelent az erdélyieknél«. Nyelvtanító Könyvében is (194) igen helyesen határozza meg: »Ezen kétes mult üdőt Erdélyben... mondják... p. o. Azt mondják, hogy el fogott menni; úgy gondolom, hogy ott fogott lenni, azaz úgy gondolom, de bizonyosan nem tudom, hogy ott vala.« Lőrincz K. szerint (MNYelvészet 6:227) ez az igealak Háromszékben »akár mult akár jövő cselekvény v. történet függő kétes voltát akarja értetni... pl. *fogta mondani* (talán mondta v. mondta lesz); *el fogta nyerni* (tán elnyerte); *ő fogja tudni*«. Brassai (MMondat 1:364) azt írja: »A magyar csak az utóbbi értelemben [t. i. a francia *il aura écrit* hasonló szerepében] használja a némileg hasonló alkatú *fogtá-t*. P. o. Elvitte-e az inas a levelet? Fel. *El fogta vinni*, azaz bizonyosan nem tudja a felelő, de azt hiszi, hogy elvitte«. Kalmár Endre a szolnoki tájszólás ismertetésében (Nyr. 17:315) így határozza meg: »*írni fogott*... nem futurum perfectum, hanem a. m. *-hatott, -hetett*, pl. Azóta már meg fogott érkezni.« Én magam is többször szóltam ez igealak értékéről. Így MNYelvemben (1. kiad. 1889. 1:221): »*fogott írni, el fogott menni* a valószínűséget jelöli, tehát a. m. alkalmasint elment.« Aztán A nyelvújítás és az idegenszerűségek c. értekezésemben (1891. 16): »A németben a potenciális, a lehetőség módja (finn *tietänet-hän*: m. tudhatod) többnyire így hangzik: *du wirst es wissen*. Azonban a német nyelvtől függetlenül keletkezett a mi nyelvünkben is egészen hasonló észjárással egy *fog* segédigével képzett kifejezés: *tudni fogod*, s azután a multban *tudni fogtad*, de az utóbbi úgy látszik csak Erdélyben dívik. Tehát megint nem tekintjük idegenszerűségnek, ha Kazinczy így fordít: A kézirat *el fogott hányódni*: *sie werden seine handschrift verlegt haben* (Barnh. 18.)« Végre a NySz.-ban, a *Fog* cikk 14. pontjában így határoztam meg e segédige szóban forgó szerepét: »verbum auxiliare verisimilitudinis; Hilfszeitwort der wahrscheinlichen Handlung« (két 18. századi idézettel). Legújabbban pedig Erdélyi Lajos tüzetesen foglalkozott a kérdéssel (Időalakjaink... a háromszéki nyelvjárásban, NyK. 35:364–6): *Irni fog*: »A valószínűség vagy tagadólag a valószínűtlenség kifejezésére, még pedig itt inkább a jelenre vonatkozólag, határozatlan, bizonytalan, de a valószínűség sejtelmével bíró nyilatkozatokban«. *Irni fogott*: »mint a NySz. értelmezése is adja, a valószínűség kifejezésére szolgál, még pedig a multa

vonatkozólag, mint valószínű multat jelentő igealak... Irodalmi nyelven *talán, alkalmasint, valószínűen* stb. határozószókkal és multidejű igével mondhatnók az efféléket. Pl. *Nem fogott innya. Haza fogott menni. Messzünnet fogott jöni az úrfi. Azt fél és fogta írni máu tám. Tám Szentgyörgyön fogtam hallani (azt a hírt)... Sőt kérdésben is: Hol fogtam én azt látni?* (vajjon hol is láttam?) Stb.«

Az *írni fogott*-al párhuzamosan keletkezett Erdélyben és északkeleti nyelvjárásainkban ez a vele egyértékű különös igealak: *írta lesz*, melyben *lesz* a *fog* elemnek felel meg, a *-tt* időjelt pedig a főige vette át. Ennek az igealaknak első említését Szentpáli nyelvtanában találjuk (1795. 87):

»Praeteritum dubium... recipit penes se verbum auxiliare *lészen*,... quod apud Latinos... exprimitur per adverbium *forsan* et perfectum absolutum... Dicitur apud Hungaros: Eddig *elkészítette lessz* a munkát, pro *talám*: fors hactenus perfecit opus. Item: Már a levelet *megírta lessz*: fors jam literas perscripsit. Hoc tempus in nonnullis locis exprimi solet... per inf... et auxiliare *fogott*. Ex. gr. *Elment lessz*, fors abiverit: ita exponitur: *el fogott menni*... *Nota*. Vix crediderim, alios grammatices scriptores hujus temporis meminisse. Quod tamen hoc tempus apud Hungaros vigeat, linguae Hungaricae usus ubertim repandit.«

Említi aztán Kassai Nyelvt. Könyv. 194, Lőrincz K. MNyelvészet 6: 227. Továbbá Brassai (MMondat 1: 364): »A közbeszéd használ még egy e végre szolgáló kifejezést, ú. m. *elvitte lesz*.« Kriza Vadrózsáiban olvassuk (555–6): »Hol van apád? Otthon *lessz* = úgy hiszem, otthon van. Menynyire van ide Kolozsvár? 40 mérföldnyire *lesz*... *Ő mondta lesz*...« Használó példákat idéz Melch J. Nyr. 25: 351–2 Erdélynek több vidékéről s a többi közt azt mondja: »Péter Jánostól arról értesülök, hogy Csíkban is használatos az *irt lesz* s mindig valószínűséget, lehetőséget fejez ki.« Több más adat Erdélyi Lajosnál NyK. 35: 366–7, továbbá a moldvai csángók nyelvéből Rubinyinál Nyr. 30: 113.

Ezt az alakot is használták néha a jövőbeli befejezettség (állapot) kifejezésére, de ennek a használatnak az élőbeszédben alig volt valaha gyökere. Példák:

Senki őket meg nem tartóztatná, hanem ha először füsteken *megkereste lesszen* őket törvénnyel (Helt. Krón. 166). Ha egy kevés idő múlva nektek hírré adatik, hogy azon Bessus az görögöknek városit pusztítja, micsoda bánat illetend benneteket, hogy az ti győzelmeteknek jutalmít Bessus *fogalta lesszen el?* quo dolore adficiemini, Bessum praemia vestrae occupavisse victoriae? (Forró P. Curtius 6: 3, 297. 1.) Soha egész életében nem tudná levezekleni azt a bűnt, amit e lépéssel *elkövetett lesz* (Jókai: Egy az Isten¹ 2: 161). S elvégre is, Németországot *ha megverték lesz is*, a német nemzet *megmarad lesszen* (így! ezt Jókainak egy hírlapi cikkéből idézi Imre S. Idegen és hibás szól. 140. Jókai másutt is élt néha efféle igealakokkal,

I. Nyr. 21 : 499.). — Nevezetes azonban, hogy a moldvai csángó nyelvjárásból csakugyan idézi ezt a használatot Munkácsi (I. Nyr. 10 : 158. és 201): »A nyakadat elfürészelem, *ha vmit cántál lesz* [csináltál lesz.] Erős kezd lenni e kölyök, *ha lett lesz nagyobb.*« De ez talán csak látszat volt ebben az egy-két Munkácsi hallotta mondatban, mert ez az alak a csángóknál is rendszeren valószínű múlt cselekvést jelöl, I. Nyr. 30 : 113.

NYELVÜNK RÉGI TÖRÖK JÖVEVÉNYSZAVAI.¹

Irta Németh Gyula.

II.

A magyar nyelvnek mássalhangzó-rendszere a török-magyar érintkezés óta nem sokat változott, az itt levonható tanulságok inkább a török hangtörténetre nézve érdekesek. A török szókezdő expozívak (*b*, *t*, *k*) a magyarban megmaradtak. 1) *b-*: *borsó* < **burčay* (tehát a mai csuvas szókezdő *p*-je, *pārza*, modern fejlődés eredménye.) 2) *t-*: *tinó* < **tīnay*. A *dara* szóban a következő mássalhangzó hatása alatt *d*-vé lett a *t* (< **tarīy*). A szókezdő *t* ilyen féle asszimilációja több biztos példával igazolható: *dörzsöl* < *törsöl* (NySz.), *dug* < **tug*. 3) *k-*: a magyarban megmarad. (A velaris *k* > *ɣ* fejlődés tehát a csuvasban egészen új.) Pd. *kék*, vö. csuv. *kāvak*, *kendër*, vö. csuv. *kanDār*; *korom* < **kurum*. Asszimilációs változással: *gödény* < **ködén*, *görény* < **kören*. — Intervokális *-k-*, *-t-*, *-p-* a magyarban általában megmaradt (*kapu*, *sátor*, *szakáll*), csak egyes esetekben találunk *-b-*, *-d-*, *-g-*, *-t* (*öböl*, *gödény*, *agár*). A szóközépi török *-d-* a magyarban vagy megmaradt, vagy különféle változásokon ment keresztül. Így: *idő* < **ödär*, *kút* < **kudu*, *szőlő* < **szödlö* < **sidlāy*. Mássalhangzó után mindig megmaradt: *érdem*, *kender*. Szóközépi *-b-*, *-v-* a magyarban nem maradt meg (*kőrís* vö. csuv. *kavārās*, *kóró* < **kawray*, vö. kumandinc *kobrak*). Ugyanígy a *g*: *csalán*, vö. csagat. *čalayan*. Kétségtelen azonban, hogy az eredeti *g*, *ɣ* az ó-csuvasban még megvolt (vö. 1138—1329: *Bahatur* OklSz. — olv. *baɣatur* vagy *baɣatır* —, 1211: *ohul* OklSz. — olv. *oɣul*, vö. oszm. *ayıl*, *awıl*.)

A török *ng* a magyarban megmarad (*gyēnge*, *tengély*, *tengēr*).

Eredeti török *gd* helyett a mai csuvasban zöngétlen *z*-t találunk. Hogy ez a csuvasban régi változás, bizonyítják a magyar *tűzök* (< ócsuvas **tōzak*) és *búza* (< ócsuv. **būzai*) szavak.

A szóvégi *k* és *g* a mai csuvasban eltűnik. A török-magyar érintkezés korában *azomban* még megvoltak ezek a csuvasban, mint a magyar nyelv jövevényszavai bizonyítják. A magyarban kétféle folytatást látunk.

1) ócsuv. vokális + *k*, *g* (esetleg *ɣ*) > magy. vokális + *ɣ* > *-ó*, *-í*, (> *-u*), illetőleg *-ő*, *-ü* (> *-ü*.) Pd.: *diznó* <? **tīsnay* vö. 1505: *gisnav*, 1307: *gysnou* (fejlődés a magyarban: **ay* > *au* > *ou* > *ō*), *szapu* < **sapaɣ*, *csöpü* < **čüpäɣ*, *betü*, < *bitīy*. — A magyar *ó* > *a*, *ő* > *e* vál-

¹ Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, von Zoltán Gombocz. Helsinki. 1912.

tozáson mentek keresztül a következő szók: *dara* (< *daró* < **tariy*), *káka*, *béke*, *eke* (Beszt. Szój. *ekew*), *kelengye*.

2) ócsuvas vok. + *k* > magy. vok. + *k* illetőleg *g*. Pd. *árok* < **arij*, *bélyeg* < **bälik*. Ezekben a szókban tehát az ócsuvasban még megvolt a zöngétlen explozív. A *k* > *g* változás a magyarban ment végbe: vö. görög < görök (NySz.), *ütleg* < *ütlek*.

A török szókezdő *s*-a magyarban megmarad (*szakál*, *szám* < **sakal*, **sam*). A *zerge* szóban (< **szerke*) *sz* > *z* változás állott be, vö. *zamat* < *szamat*, *zománc* < *szománc* stb.; egy-két szóban *c* < *sz*, például *cickány* < **sičkan*, vö. magy. *cábr* < ufn. *sauber* stb.

A szóközépi -*s*- megmarad: *boszorkány*, *gyűszű*. A *gözü* (< **köszö*) és *borz* (< **borsz*) szókban -*s*- > -*z*- változást látunk.

A köztörök szókezdő *s*- helyén a csuvasban némely szókban *š*-t találunk. Ennek a változásnak a régiségét bizonyítják 1) a magyar nyelv ócsuvas jövevényszavai 2) a szókban mongol alakja. Pd. köztörök *sari* 'sárga', csuv. *šurā* 'fehér', mongol *šara*, *šira* 'sárga', magyar *sárga*. (Ez egyike az u. n. török-mongol részleges egyezéseknek, melyekről még szó lesz.)

Az ótörök szóközépi és szóvégi *š* helyén a magyarban -*cs*-t illetőleg -*lcs*-t találunk; az *l* anorganikus. Pl. *bocsát* vö. oszm. *bošat*, *gyümölcs* < *džimiš*.

A török-mongol szóközépi és szóvégi *z* a csuvasban és a mongolban szabályosan *r*-ré lesz. Ez alól a hangtörvény alól a magyar nyelv legrégibb török jövevényszavai között nincsen kivétel. Pd. *ikér*, vö. oszm. *äkiz*, *ikiz*, kazáni *igaz*, csuvas *jaGar*, mongol *ikire*; ír vö. oszm. kaz. *jaz*- csuv. *šir*-, mong. *džiru*.

Az ótörök *j*- helyén a csuvasban *š*-t találunk. A magyarban háromféle a folytatás: 1) ótörök *j*-a magyarban elveszett: *ír* (megfelelőit l. fent); 2) ótörök *j*- = magyar *gy*: *gyertya* vö. alt. *jarta*, csuv. *šurDa*. 3). ótör. *j*- = magy. *sz* (? *s*): *szél*, vö. oszm. *jäl*, csuv. *šil*. Nem egészen biztos a *sarló* (? vö. tör. *jar*- 'hasítani') és a *süveg* (vö. csuv. *šälak*) etimológiája.

Szókezdő és szóközépi *č*-nek a magyarban vagy *cs*, vagy *s* felel meg: *csákány* (vö. kirk. *čakan*), *bicsak* (vö. oszm. *bičak*), *sátor* (vö. kaz. *čatır*), *keselyű* (vö. csagat. *kučalak*); -*rč* > -*rš*-. *borsó* (vö. csag. *burčak*).

A török *n* megmarad a magyarban a) szó közepén (*káncsó*, *tanú*); b) szó végén: egytagú szókban (*kín*, *szán*); két háromtagúban: *bojtorján*, *oroszlán*. ny van az *n* helyén: a) szó közepén (*köpnőnyeg*, *szunyog*, vö. oszm. *käpnäk*, *sinäk*); b) szabályosan kéttagú szók végén (*ártány*, *böleny*); két háromtagú szóban: *boszorkány*, *kalokány*. A palatalizáció újabb magyar fejlemény. -- Szóközépi és szóvégi köztörök *n*, *ŋ* helyén a csuvasban gyakran *m*-t találunk. Ennek a nyomát találjuk a magyar *gyom* < ócsuv. **džom* és *szám* < ócsuv. **sam* szavakban. — A török *m* megmarad: *alma*, *barom*. Két esetben *m* (> *n*) > *ny*: *szirony* vö. oszm. *širjın*, *kanyaró* < **karamó* vö. oszm. *kızamuk*. (Vö. *Ádám* > *Ádány* stb.)

A török *r* megmarad: *agár*, *dara*, *tűr*. Az *l* szintén: *ál*, *almu*, *gyaláz*, *szél*. A 15–16. század óta az *l* sok esetben palatalizálódott: *bélyeg* < *béleg*, *keselyű* < *keselő*.

A magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai legalább kétszáz évvel

régebbiek, mint a legrégibb magyar nyelvemlék, a tihanyi apátság alapító levele. Rendkívül fontosak tehát a hangtörténet kronológiájára. Megtanuljuk belőlük:

1) hogy a legfontosabb ősmagyar hangváltozások ($p > f$, $k > x$ $> h$ -, az nd , mb , ng és $ndž$ -vel végbement változás) a török-magyar érintkezés korában be voltak fejezve;

2) hogy a $dž > d'$ változás, valamint a szóközépi és szóvégi γ vokalizációja ez érintkezés után ment végbe;

3) hogy az $u > o$, $ü > ö$, $i > e \sim \bar{o}$ változás ez érintkezés után jött létre, de megfelelő $o > \bar{a}$ változásról nem beszélhetünk, mert az ócsuvas o -nak a magyarban szabályosan o felel meg;

4) hogy ősmagyar \bar{i} hangsúlyos szótagban i -vé, hangsúlytalan szótagban $u > o$ -vá lett;

5) hogy a szóvégi magánhangzók közül a nyíltak a magyar-csuvas érintkezés előtt, a zártak ezután tüntek el.

A csuvas nyelvtörténetet (mint láttuk) szintén becses tanúságokkal gazdagították a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai. Ránk nézve mindezen az a legfontosabb eredmény, hogy e szavak forrása egy csuvas-féle nyelv volt, lényegében ó-török jelleggel. Erről a nyelvről közvetlenül semmit sem tudunk, egyetlen emlékei a magyar nyelvben belőle való jövevényszavak.

A török-mongol hangtörténetnek legérdekesebb jelenségei az ú. n. csuvas-mongol részleges egyezések, melyeket már fentebb említettem. Eddig hármat ismertünk: 1) $z > r$ rotacizmus), 2) $*ž > l$ (lambdacizmus), 3) szókezdő $š$ -. Ehhez a háromhoz jött legújabbán a negyedik, és pedig a vokalizmus terén: köztörök $a \sim$ csuvas $\bar{i} \sim$ mongol a , köztörök $a \sim$ csuvas $u \sim$ mongol $e, i, ü$.

Bolgár-török jövevényszavaink a magyar művelődéstörténet szempontjából is nagy jelentőségűek.

Igy kitűnik például, hogy a magyarok csak a törökökkel való érintkezés után lettek állattenyésztő néppé. A *bika, ökör, tulok, tinó, üdő, borju, kos, ürü, toklyó, gyapjú, kecske, olló* ('zicklein'), *disznó, ártány, serte, ól, békó, gyeplő, csökhönös, köpü, író, sajt, túró, agár, kopó, kölök* szavak mind török jövevények. — A törököktől tanulta a magyarság a földművelést; a földművelés terminológiája ugyanis csaknem teljesen török: *tarló, árpa, búza, eke, sarló, aratni, kepe, kéve, boglya, szérü, szórni, ocsu, örölni, dara*. A szőlőművelés köréből: *szőlő, szűrni, szüret, bor, csiger, sőprű*. Fonásra vonatkozó szavak: *kender, csalán, tiló, csöpi, orsó*. A házra vonatkozó szavak, házi eszközök: *sátor, szarú*-(fa), *kapu, kút, karó, szék, bölcső; kancsó, szapu, koporsó, harang, seperi, seprő, tengely, balta, bicsak, csákány, gyűszű, kölyű, csiholni, gyártani*. Kézművesek neve: *ács, szűcs*. Vö. *szatócs*. — Viselet: *köponyeg, süveg, sarú, csat, szirony, gyöngy, gyűrű, tükör, bilincs* eredetileg 'karperec'. — Társadalmi és állami berendezkedés: *sereg, törvény, tanú, bakó, béke, kelengye, bér, barom, kölcsön, or* 'tolvaj', *csök* 'keresztelő', *gyász, érdem, ildomos*. Testrészek és betegségek: *szakál, szirt* 'hinterschädel', *térd, köldök, öböl, csök, csécs, kanyaró, seplő, szemölcs, csipa*.

Érdekesekek még az ilyen szók: *betű, írni, szám; idő, kor, dél; ten-ger, köd, szél*. Ezenkívül átvettünk a törököktől egész sereg növény- és

állatnevet, melléknevet, a fentebbi csoportokba be nem sorozható főneveket, végül igéket. Az igei átvételekre jellemző, hogy a török igék eredeti alakjukat megtartották (*gyúr* > **džoyur-*, *szán* > **san-*), míg a későbbi, a szlávból, latinból és németből való igei átvételek kivétel nélkül denominális *l*-et kaptak a magyarban (szláv *kopati* > magy. *kapál*, latin *praedicare* > magy. *prédikál*, német *reissen* > magy. *rajzol*.)

A fentebbiekből következik, hogy az illető bolgár-török nép a magyarnál jóval magasabb műveltségi fokon állott.

A nyelvi tanuságok némi világot vetnek a történeli háttérre is.

Azok közül a török népek közül, amelyekkel a magyarok a honfoglalás előtt érintkezésben voltak, itt kettő jöhet tekintetbe, a kazár és bolgár. A kazárokkal való érintkezésnek biztos történeli nyomai vannak, sőt azt is tudjuk, hogy a kazároknak egy törzse, a kabar, beolvadt a magyarságba. Hangtani tanúságok alapján azonban teljesen lehetetlennek tarthatjuk, hogy a magyar nyelv török elemei a kazárból valók volnának. Ez a nyelv ugyanis, mint a fennmaradt pár szónyi emlékből (*kazar*, *Sarı-şar*) kitűnik, más hangtani sajátosságokat mutat, mint a mi jövevényszavaink. Ellenben tökéletesen megfelel a jövevényszavainkban látszó hangtani állapotnak a volgai bolgár nyelv, melynek 14. századból való emlékeit (sírfeliratok) orosz kutatások hozták napvilágra.

A magyar-bolgár érintkezésnek a kazárokkal való érintkezés előtt kellett megtörténnie (nagy valószínűséggel 600 és 800 között).

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Irtó Csefkő Gyula.

II. (L. 402. I.)

kiüresül. minden tétovázó gondolatoktól ki-üressült lélekkel elmélkedik. Aj. levél.

komédiás. chak oly rövid ideig viseled abban ezt a' te alá-valo szolgál személyedet, a'meddig valami Comediában... a' Comediások az ő személyeket 280.

komédia-szín. az ember életit... híja... Justus Lipsius Comedia szénnnek 415.

kornyadozás. a'hol öröm vagyon, szomorúság-nélkül... egészség vagyon, kornyadozás-nélkül 356.

kőbántás. harmad napig kemény és keserves fájalmokat szenvedni-e, minémű a' fő-, szem-, fog-fájás... kö-bántás 179.

környületesség. Centromja, középső pontya minden-felé el-terjedjen; a' környületessége pedig sohült se légyen 7... környéke a'vagy környületessége 8.

következet. Az örökké-valóság... meg-változhatatlan, és elfogyhatatlan, következetnélkül-valo 439.

kövezés. inkább kövezést, ostorozást... várnának fejökre 182.

kutyorló. ebben a' kutyorlóban, ily nagy meleg időben... hogy-hogy maradhatsz meg 364.

lábmosás. a' láb-mosást el-végezván, ottan azon Köldusoknak asztalt vete. Aj. lev.

láncos. Lánczossak a' mi fáratságink; eggyik el-múlván, mingyárt más érkezik 158.

legeltető pázsit. Nem léznek úgy, mint a' Juhok a' legeltető-pásiton 39.

leggyentés. mint valami *muskátskákát*, egy-leggyentéssel semmivé teheti 404.

lehevereszik. a' gyenge duhnák-között le-hevereszik 422.

leírás. mellyeknek ékes le-írásában, akármely éles elme, és tudós penna méltán fáradhatott 60.

lélekzetvétel. chak egy lélekzet-vétel a' közi 251.

lélek-erek. vagy az élesztő melegség a' szíved-környül hirtelen megfojtatik; vagy a' lélek-erek pulsusa és mozgása megreked: és leg-ottan egész életed oda vagyon 251.

lelki atya. Ezt az imádságot, a' Lelki Atyák Elmelkedesnek azért híják. A kegy. olv.-hoz.

lelki nyavalya. titkos Lelki nyavalyájokat czégéreztetik 163.

lelki szabadság. nagy lelki szabadsággal és buzgósággal predikálana 314.

lesújt. le-sújtjuk fejünket 92.

malozsabor. a' Malosa bor-helyett, szomjúság... adatott 334.

megbecsülhetetlen. az ő esztendeinek száma megböcshülhetetlen 8.

megbüntetődik. Immár eléggé meg-büntetődött az a' bűn 47.

megelevenít. Valamennyin a halottak-közül... megelevenítettén 300.

meghívül. Annyira meg-hívült-e fejünk? annyira eszünk veszett-e 449.

megjár. Nagynak tartunk chak Három fillyért-is, ha az nekünk esztendőről esztendőre meg-jár! 256.

megkever. Eggy, a' többinél kegyetlenb, ragadván handsárát, a' béliben meg-keveré 172.

megmaradandóság. meg-maradandóság, bontakozás-, vagy romlás-nélkül 356.

megmásolhatatlan. Itt vettyük el a' kotzkát, az Örökké-valoságnak meg-másolhatatlan kotzkáját 399.

megmáslatható. soha meg nem másoltatható... Sententziája 41.

megmérsékel. Oh Örökké-valóság, mely kevesen vannak, kik felőled gondolkodgyanak: de annál-is kevesebben, a'kik ugyan fontba-vessenek és megmérsékellyenek 153.

megpihenécske. melyben a' gyötrelmekről valami kis meg-pihenésetske... engedessék 136.

megrágogat. úgy kell gondolatunk élivel megrágogatnunk 310.

megrémít. sem fene agyarkodásával meg nem rémítheti. Aj. levél.

megrothadatlan. a' meg-rothadatlan örömmek igaz és bizonyos Örökké-valósága 57.

megsenyvedhetetlen. A' meg-senyvedhetetlen testnek minden tagjai 348.

megszűnhetetlen. a' meg-szűnhetetlen lángoknak sűtésit 108.

megtéríthetetlen. meg-téríthetetlen kárt vallunk 340.

megváltozhatatlanság. az éppen eggyütt-valo dolognak, megváltozhatatlansága 439.

megvizsgálhatatlan. nem fér itt fejünkbe; mert végetlen, és megvizsgálhatatlan 304.

mély tudományú. ama' mély-tudományu nevezetes Justus Lipsius 143.

mérhetetlenség. az Isten fölségének, mérhetetlenségének, határa so-hílt nincsen 7.

mesemondás. hová vonnyanak 's chalogassanak engem az én vágyo-dásim; tudni illik, a' tántzra... tisztátalan mese mondások szóllására 195.

mozdíthatatlan. Egy álhatatos, és mozdíthatatlan Tengely 440.

mulatságos. sok mulatságos tréfák között 416.

napfényt lát. ezen Könyvetske... a' Nagod adakozása-által látott napfényt. Aj. levél.

négykézláb. négy kéz-láb sietnek az Örök siralomnak házába 299.

nehéz szagú. nehéz-szagu köldúsokkal nagy kedvesen nyájaskodni. Aj. levél.

neheztel. a' fáratságnak a' sokát nehezteleni kezded 218.

nekibuzdul. a' bődög életnek nagy kívánságától néki buzdulván 348.

nekidühödik. néki dühödven a' nép 168.

nekigyullad. Ezeknek hallására néki gyullad szívünk 395.

nekiül. üllőn néki immár a' szám-vető 127.

nevetséges. még-is nevetni merünk? *hogy-im* nem nagy dolog a' tűzben örökké egni, és soha meg nem halhatni. lit méltán kérhetőné va-laki: Hol a' ti köny-hullatástok, oh ti halandó, 's nevetséges emberek? 340.

nyughatatlanság-szerző. Igyekezett ugyan gyakorta, ezeket a' nyughatatlanság-szerző Lelke férgeit ki-kergetni elméjéből 150.

odaront. egy *seprű-rándítással*, minden munkáját oda rontyák, és elvesztik 159.

olvasgat. olvasgattunk a' Lelki dolgokról írt könyveket-is 380.

órácska. egy órátskáig-, vagy egy szempillantásig-való nyugalom 43.

óra-peccentés. Chak annyi, mint egy szempillantás, egy *pontotska*, egy óra-peltzentés 307.

ostobaság. vagy ostobaságokat, vagy hiúságokat... czégéreztetik 163.

ökör-szemecske. Kedvesb egy ökör-szemetske a' kalitkában, hogy-sem mint a' sas-keselyű a folyhőben 258.

ölt. bal-kezébe a' teve farkát ölték 169.

öntölt kép. faragott-, és öntött-képeknek chináltatásában 60.

őszvekötölődzik. őszve-kötölődzve vitetik a' halálba 159.

őszvetőm. efféle őszve-tömött heringek-között, egyéb nincsen sónál 38.

pallérmester. Erkezik azonban egy Pallér-mester sok munkásokkal 29.

paradicsomkert. mintha valami Paradichom kerten, és szép gyönyörűséges helyen mennénk-által 269.

patakocskányi. de chak egy patakotskányi víz-is áradna azokból a' köny-húllatásokból 303.

páva-pehely. és a' *selyem paplan*-alatt, rósák- és páva pölhők-között nagy kedvedre nyújtózzál 421.

példaad. arra tekintek, a' ki nékem példa-adóm 282.

pénzecske. mosolyogva nézzük a' jó pénzetskét 376.

píj. a' mi Eletünket hasonlítja... a' széltől el ragadtatott pijhez 414.

porfáz. még az Aszszony állatok-is öklökkel porfázták 168.

- pohár-emelgetés.* a' pohár-emelgetéshez, a' tántzokhoz... értsenek 240.
puffjadozik. puffadozzon a' gyomrom 362.
reábeszél. ha az egész Világot éppen nekünk ígérlik-is, reá nem beszélhetnek 95.
redárl. Midőn az Ember böchülletben volna, nem tudá reá tartani magát: az oktan állatokhoz hasonlított 35.
redátér. gyűlölyük előbbeni életünket; még is reá-térünk 91.
rekeszkedés. fölötte nehéznek látszik efféle örök kalitkába-valo rekeszkedés 123.
rettegetés. rettegetéssel szomorítottak és meg-ijesztettek 402.
romolthatatlan. maradnak-meg romolhatatlan állapotban 407.
sátoros kárpit. az ő által-láto és gyenge sátoros kárpittyát fel-fügesztette 159.
sétáldogál. nagy örömmel, és fölöttébb-is vígan sétáldogálunk 269.
síma-kopasz. a' feje éktelenül síma-kopaszszá beretváltatván 168.
söpörget. gyakran gondolkodtam, és söpörgettem lelkeimet 114.
strázsa-álás. hanem az-ellen-valo strása-álásában 201.
szalmazsák. a' szalma-sák vóit a' legkedvesb ágya 226.
szaporítás. noha minden lízelkedés- és szaporítás-nélkül kellették ezeket említenem. Aj. levél.
szegez. semeit azokra... fordíttya 's szegezi 318.
szegezett csillag. Egy Szegezett, vagy egy helyen-állo Chillag, melynek bújdoso farka végetlenül el-nyúl 440.
szegezgetés. chak egy órátskáig tart ellenségimnek rajtam-valo szegezgetése 139.
szégyenli-szabású. a' mi értelmünk miért bírja oly nehezen magát az Örökké-valóság elmékedésére: mivel szégyenli-szabású, és búskodik 304.
szellőztető sátorocska. tisztán el-fogyattya magát [a pók], hogy az ő szellőztető sátorotskáját mesterségesen ki-terjeszse 158.
Szó mi szó: de bizony nehéz dolog 281.
szőrszálnyi. egy szőrszálnyra sem jobbúlunk 380.
táncpalota. koporsóvá válik, a' mit tánc palotának alítottak 160.
távolólán. csak távolólán tekintyűk az Örökké-valóságot.
templom-gyakorlás. a' Templom-gyakorlás a' Vének dolga 240.
tengernyi. azok a' chöppök... végre tengernyi nagyságra neved-nének 303.
tévelyegtető kert. Egy Labyrinthus, és Tévelyegtető kert, az-az, oly hely, melybe valaki egyszer bé-lépi, soha ki nem tud jőni, hanem azt mindenkor körös-körül hordozza és *kerengteti*, míg tellyességgel el-tévelyűi 25.
tisztádon tiszta. ez tisztádon tiszta esztelenség 99.
tisztecske. Tisztecskéket hogy kaphassunk... igen fáradunk 154.
torbizlás. játék- és torbizlás nélkül 148.
torkára forr. Némelly, oly dologról kérdezkedik, hogy még az-is szégyenli a' ki hallya: ez-is világosan meg-mutattya, hogy a' mivel szíve bévelkedik, az forr a' torkára 's nyelvére 164.
tőke. ostoba számárnak és tőkének szidalmazták 170.
tömlőcözés. kemény tömlőcözésekkel akarattyára nem hajthatá 453.

törvénytisztító-hely, -piac. már mi-is ki-vitetünk; Halálra, az utolsó törvény-szolgáltató helyre 409. Claudiusnak, a' Törvény-szolgáltató Piaczon, nagy öntött ezüst képe volt 64.

tréfálódás. A' Vendégségekben, minden dolgunk tréfálódás, trágárság, *eggyes-ital* 115.

unalmasság. minden fogatkozás-, unalmasság-, és végezetnélkül 217.

únom. de mi mindazáltal, ugyan csak azon egy únomban maradunk, a' mint kezdetünk 381.

úri nemzet. igen fő Uri nemzet... és a' mellett tekéletes szent életű-is 295.

ülőhely. Ezer hat-száz ülő-hely volt 63.

üllőnap. Pokolban, a' hová ti siettök, semmi üllő-napok, semmi ünnepek ninchenek 335.

ütközik. a' Nap, és a' Hóld ottan-ottan szemedbe ütköznek 32. ... legelsőben az ütközik elménkbe 2.

város nagyja. Alamizsnás Sz. Jánosnak, az Alexandriai Nicétas-nevű Város-naggyával volt valami viszálykodása 244.

vasvessző. Alkalmatos Könyv erre az írásra, az ember Szive; penna vagy vas-veszsző, a' serény és gyakor elmélkedés; a' veres ténta, a Kristus Vére 188.

végtelenség. az Egeknek végtelenségével egybe-vettetik 290.

veríték-lyukacska. valamenyi veríték lyukatskák vannak a' testen 252.

világ fia. így felelnek-e a' Világ fiai, midőn valami jóra intik őket 116.

visszacáfolyhatatlan. egyetlen-egyszer sem szabad véteni; mert az ilyen vétek vissza-czáfolyhatatlan 390.

visszahajol. Egy magában vissza-hajlott, és vég-nélkül-valo gyűrű 440.

visszanyer. Végtevére, a' Sírás által, az el-múlt dolgokat-is visszanyerjük 90.

vízi mesterség. A' Vízi mesterségek- és Chatornák-felől, majd hihetetlen dolgokat írnak 65.

vonyogatás. És midőn tőlle kérdenék, Miért ejtené oly figyelmetessen minden vonyogatásit imide-is, amoda-is 382.

Érdekes a következő igenévi használat: emésztőn emésztődik 158, enyészten enyésznek 407, forogton forog 445, közelgetten közelget 202, küldtőn küld 326, mázoltón mázollyuk 381.

A SZLÁV SZÓTAGKÉPZŐ R, L MEGFELELÉSEIHEZ.¹

Irta Horger Antal.

Melichnek a tövégi magánhangzókról írt MNy.-beli nagybecsű tanulmányában annak idején föltűnt nekem, hogy a magyar *kolbász* szónak a következő fejlődéstörténetet tulajdonítja: szláv *klbāsa* > m. **kulbāsa* > **kulbász* > *kolbász* > *kalbász* (MNy. 6 : 67). Nem tudtam ugyanis megérteni, hogy miért vesz föl Melich legrégibbnek egy *u* segédhangzóval való

¹ Nyomdafélt akadály miatt nem különböztethetjük meg ezeket a hangokat a rendes *r*, *l*-től, de itt ez nem okozhat semmi félreértést. — A szerk.

alakot. Mivel a *trt*, *tlt* típusú szláv szavak magyar megfelelőiről írván sem azelőtt (Nyr. 36 : 157–60), sem azután (MNy. 6 : 444–45) nem említi a szl. *trt*, *tlt* > m. *turt*, *tult* fejlődést, valami véletlen 'kiskiklás'-nak tartottam e **kuľbász* föltevését, amelynek éppen ezért nem tulajdonítottam nagy fontosságot, s amelyről azóta már szinte meg is feledkeztem. A *Tátra* név eredetéről nem régen megjelent érdekes cikkéből (MNy. 8 : 337) azonban azt látom, hogy visszatér e gondolatra, mikor azt mondja, hogy régi tót **Trtri* > m. **Turtr* > *Turtur* > *Tortol* fejlődést azért vesz föl, mert »a magyarban a X–XII. században átkerült szavakban a szláv -*r*- sonansnak -*ur* is megfelel« (i. h. 341). Itt már azt is sejteti, hogy mi indítja őt e föltevésre, mert zárójelben hozzátesszi: »vö. magy. *horvát*, ó-magy. *hurvát*: szláv *hrvāt*.« S teljesen világossá lesz a ő következtetésének alapja, ha megnézzük az OklSz.-nak a *horvát* szóra vonatkozó adatait. Ott t. i. csakugyan azt találjuk, hogy a szó előbb *u*-val van írva s csak azután *o*-val. De vajjon kifogástalan-e itt Melich okoskodása? Csakugyan azért olvassa ő ez alakokat *u*-val, mert szláv *r* (/)-nek a magyarban -*ur* (-*ul*) is megfelel, vagy inkább azért állítja ezt, mert a *Turtur* és *hurvát* alakokat *u*-val olvassa?

Tény az, hogy a szláv *hrvāt*-nak megfelelő magyar szó legrégebben (1300–309 között háromszor) *Huruat*, *Huruath*-nak van írva s csak ezután (máig állandóan) *o*-val, és hogy a X., XI. századi tót **Trtri* magyar megfelelője Anonymusban és két 1269. és 1273. évi (de csak átirásban reánk maradt) oklevélben *turtur*, *Turthul*-nak van írva, egy 1267. évi (szintén csak átirásban reánk maradt) oklevélben pedig *tortol*-nak (i. h. 338). Harmadik bizonyítékul még csak az OklSz.-nak 1336. évi *Scenthanduryas* alakját idézhetném, amely a mai *Andorás* ejtésnek lehetne előzője. A *bolgár* szó, mely legrégebben (vö. OklSz.) szintén *u*-val van írva, már nem szerepelhetne e kérdésben bizonyítékként, mert erről maga Melich bizonyította be (NyK. 39 : 18), hogy a latin *bulgarus* vagy egy régibb szerb-horv. **bulgar* átvétele; de meg a *Kulpa* folyó neve sem, mert ez ugyancsak szerinte (i. h.) régibb szerb-horv. *Kulpa* átvétele.

Ennyi elég volna ugyan annak kimondásához, hogy szláv szótagképző *r*-nak a magyarban -*ur* is megfelel, de nem volna elég annak bizonyítására, (amit Melich kétségtelenül mondani akart), hogy a szláv *trt*, *tlt* képletből a magyarban (mélyhangú szavakban) előbb *turt*, *tult* lett s csak később lett ebből *tort*, *tolt*. E föltevés ellen szól először is az, hogy vannak az OklSz.-ban igen régi adataink egyes *trt*, *tlt* típusú szláv jövevényszavainkra, melyekben kezdettől fogva mindig *o* (vagy *a*) a segédhangzó. Így 1269 óta *borda*, 1248 óta *borlog* (a mai *barlang*), 1357 óta *csolnak*, 1332 óta *kormányos*, 1389 óta *korcsmáros*, 1211 óta *varsa* és *vorsa*. De még ennél is fontosabb, hogy a szl. *mrtva* magyar megfelelője 1113 és 1274 között hétszer *mortva*, *morotva*, aztán 1337–44 között háromszor *murutva*, *morutva*, később ismét állandóan *mortva*, *morotva*. Éppen így 1230–331 között négyszer *bolha*, *balha*, *bolhás*, *balhás*, de 1331-ben egyszer *Bulhas*. Ha ezekhez hozzávesszük még azt, hogy olyan szavak jelöléstörténetében is találunk (etimológiájuk vagy a magyar hangtörvények alapján megokolható) *a* vagy *o* írás mellett egyszer-másszor *u* írást, amelyekben sohasem volt sonans *r*, *l* (vö. például *áldomás*, *forgács*, *gyertyán* és származékai, *mo-*

csolya, palota, pogány, NySz., OklSz., vagy pl. szlov. *plán* > 1162: *Pulan*, 1171: *Plan*, 1181: *Palan*, ma: *Polány*, Mel. Szláv. jöv. I. 2: 121), akkor egyáltalán nem látom be annak szükségét, hogy szl. *hrvāt, klbāsa, *Trtri* > m. *hurvāt, kulbász, Turtur* > *horvāt, kolbász, Tortal* fejlődési egymásutánt kelljen föltételeznünk.

Az itt-ott jelentkező *u* betűs írást vagy pusztán helyesírási sajátság-nak magyarázhatjuk, vagy pedig egykori szórványos *o* > *u* hangváltozás véletlenül megőrzött emlékének. A nyelvtudomány mai állása mellett mindkét magyarázat lehetséges volna. Mert mióta Melich több ma *o* hangú szavunknak Árpád-kori *u* írását etimológiai vagy paleografiai okokból *u*-val olvassa, s kivált mióta Gombocz (BTürkL. 148–49) bebizonyította, hogy török jövevényszavaink *u*-ja szabályosan *o*-vá változott, azóta jóval hajlandóbbak vagyunk ugyan egy Árpád-kori *u* írást csakugyan *u*-nak is olvasni, de ezzel szerintem még koránt sincsen megdöntve Szinnyeinek azon ismeretes föltevése, hogy az *o* hangot *u* betűvel is írták. Azt meg éppenséggel nem lehetne tagadni, hogy valamiként mai nyelvjárásaink számos szóban *o* > *u* változást mutatnak, úgy történhetek ilyen szórványos hangváltozások már a régebbi századok nyelvjárásaiban is. Én tehát azt hiszem, hogy a *Turtur* (*turthul, turtur*) és *Hurvāt* (*Hurvath*) írást vagy *Tortal*-nak és *horvāt*-nak kell olvasnunk, vagy (megelőző nyelvjárási *o* > *u* változás eredményeként) *Turtur*-nak és *hurvāt*-nak, de arra nincsen okunk, hogy szl. **Trtri, hrvāt* > m. **Turtri* (> **Turtr* > *Turtur*), *hurvāt* > *Tortal, horvāt* fejlődést tegyünk föl. Még kevésbbé van persze okunk vagy jogunk arra, hogy ezek alapján *kolbász* szavunknak is eredetibb **kulbász* alakot tulajdonítsunk.

~ 423

BORKUT.

Irta Melich János.

A hazai kisor. *borkut*, osztr. kisor. *burkūt* (*břjuščij ključ, istočnik kisloj mineralnoj vody*, sprudel, sauerbrunnen Hrinč., Zel.) szóról több ízben azt állítottam, hogy a m. *bor-kūt*-ból való kölcsönzés. E származtatásomról a Nyr. 41: 293. lapján részletesen ír Bonkáló Sándor s figyelemre méltó fejtegetésében azt mondja, hogy a kisor. *borkut*, *burkūt* a kisorosz nyelv eredeti tulajdona s hogy a magy. *borkut* »savanyúvíz« jelentésben hazai kisorosz eredetű jövevényszó. Arra, hogy a kisor. szó a kisorosz nyelv eredeti sajátja s a kisor. *burkāt, borkāt* (schütteln, aufbrausen, moussiren, murren) származéka, Bonkáló a szónak jelentése alapján jutott. Szerinte *borkut*, *burkut* a kisoroszbán először »bármilyen pezsgő, buzogó forrás«-t jelent s ez a jelentés eredetibb »pezsgős«-ből fejlődhetett. A »pezsgő, buzogó forrás«-ból azután keletkezett a »savanyúvíz« jelentés.

E magyarázatról Bonkáló nagyon jól tudja, hogy csak jelentésileg kifogástalan, hangtanilag, s mint lejjebb látni fogjuk, alaktanilag e magyarázat elfogadhatatlan.

Okaim, amelyek arra kényszerítenek, hogy a kisor. *borkut*, *burkūt* szót továbbra is végelemzésben a m. *borkut* másának tartsam s amelyeket az Archiv f. slav. Phil. számára régen megírtam, a következők:

a) Bonkáló azt mondja, hogy a magyarság Erdélyben a *borkut* szót »savanyúvíz« jelentésben nem ismeri, ott *borvíz* nek hívják a »savanyúvizet«. Ha nemcsak a MTsz.-ban keressük a *borkut* szót, hanem más szótárainkban is, sok példát találunk rá. Ime egynéhány:

Baróti-Szabó, Kisded-szótár 24: *borvíz* = *bor-kút*, savanyó-víz, tsevitze, acidulae | Sándor I. Told.: *bor kút*: Fons aquae acidae, Acidulae | Kassai 1 : 352: *bor-kút*, bor-víz, tsevitze, tsaviszka, acidulae | CzF.: *borkút*: Erdélyi tájejtéssel a. m. savanyúvíz-forrás.

Vannak ilynevé helységek is Máramarosban és Erdélyben. Megvan a szó Orczyból idézve a NySz.-ban is (kedv nevelő bor kút, tréfás használat), s megtaláljuk az Oklsz.-ban is. Az Oklsz.-ban 1244-től fogva több adat van a szóra s bár hangalakja feltűnő (*burkut*, *u*-ja feltűnő, l. a *bor* adatokat Oklsz.), mindazonáltal kétségtelen, hogy e régi adatokban a mai m. *borkut* (= fons aquae acidae) szót kell keresnünk. A *bor* szó hangtani magyarázatát l. Gombocz: Die bulg.-türk. Lehnwörter 147. Ez adatok tehát vallják, hogy a *borkút* a magyarban régi összetétel, és »savanyúvíz« jelentésére is sok adat van.

b) Bonkáló azt mondja, hogy a kisor. *borkut*, *burkut* hímnemű főnév a kisor. *borkáty*, *burkáty* ige származéka. A rendelkezésemre álló szótárakban (l. Zel., Hrinč.) ilyen idetartozó igéket találók: *burkotáty*, *burkutáty*, *bürkaty*, *burkotíty*, *burkotáty*, amelyek mindegyikének ez a jelentése: 1) girren (von tauben vö. kisor. *burkùn*, *burki'tnik*: taube), 2) brausen, kochen, sprudeln, 3) schnurren, murmeln, (katze, ? hund). *Borkáty* alakváltozatot nem talállok a fenti jelentésben, de hogy a népnyelvben ilyen is van, bizonyítja nemcsak Bonkáló, hanem az is, hogy a nagyor.-ból Dalj hasonló jelentésben *börkal'* igét is közöl. Kétségtelen már most az, hogy az idézett igék egytől egyig mind hangutánzók (l. Bern. Etwb.-ban a *burkati* alá tartoznak); e szerint a *borkut* a *borkáty*, *burkút* pedig a *bürkaty* ige származéka volna, s ezzel megmagyarázódnék az *r* előtti *o* is, meg az *u* is. Ámde nagy baj van a szó képzésével. A hangutánzó igékhez a cselekvést vagy a cselekvés eredményét jelentő névszók *-otü*, *-etü*, *-ütü*, *-lütü* képzővel alakulnak (vö. Leskien, Gram. der altb. Spr. 84, Mikl. Vergl. Gr. II. 188, Vondrák, Vergl. Gr. I. 450, Meillet, Études 298 stb.). Ime néhány példa a sok közül, mert hiszen e képző annyira élő képző, hogy bármely szláv nyelvből lehet példákat idézni: *klopotü* Geräusch — *klopotati*, *rüpiütü* Gemur — *rüpiütati*, *skrižlütü* knirschen der Zähne — *skrižlütati* stb. Ez a képző élő képző a kisoroszbán is; az *-otü* alakúrólt azt kell már most tudnunk, hogy *-ot*nak, tehát hosszú *o*-val hangzik, s ebből a hosszú *o*-ból *i* lesz egy csomó kisor. nyelvjárásban és innen a kisor. irodalmi alak is. A kisor.-ban van tehát pl. *kleköt* (rauschen des Wassers), irodalmi *klèkit* (genit. *klèkotu*), ige *klekötíty* stb. A *bürkaty*, *burkotáty* stb. hangutánzó igékből is a kisoroszbán megvan a *bürköt*, irodalmi *bürkit* (genit. *bürkotu*) szó s jelentése ez: 1) das girren (von tauben), 2) das brausen (l. Hrinč.). Minthogy az *-otü* képző a kisoroszbán *-ötü*, s a hosszú kisor. *o*-ból nyelvjárásonként nemcsak *i*, hanem *'u* és *y* (= *ü*) is lesz, azt mondhatná valaki, hogy a *burkút* (így hangsúlyozza Hrinč., genit. *-ta*) a kisor. *bürköl*, *bürkit* változata. Ámde ez ellen nemcsak a szó hangsúlya, de a jelentése, ragozása és az elterjedése is ellene mond. A *burkút*

sohase jelenti magát a »brausendes wasser«-t, ezt csak a *bürköt* ~ *bürküt* jelenti, s emellett vele együtt él a *burkút*: »sprudel, sauerbrunnen.« Csak megemlítem, hogy az -*ötű* egy kisor. -*ut* változatát már csak azért sem kereshetjük a szóban, mert hiszen a magy.-ból a szóra 1244. évtől fogva vannak adatok. Azt, hogy a szóban egy eredeti szláv -*utiŭ* képző lehetne, kizárt dolognak kell minden szakértőnek tartania. Alaktani szempontból tehát a kisor. *burkút* érthetetlen a kisoroszból s már ezért is hiba volt Bernekertől olyan szó alá tenni, amelyből amúgy se származhatik.

c) E bizonyítékokhoz járuljon még az is, hogy a m. *borkút* átkerült az oláhba is, úgy tudom, a tótban is van *borkutka* alak. Ime az oláh adatok Damé, aztán meg Tiktin szótáraiból:

»*borcut*, mehr gebr. *burcut* (Moldau, alakv. erdélyi ol. *borcuŭ*): 1) säuerling, sauerbrunnen, 2) grosse glasflasche von der form derjenigen, in denen ehem. säuerling eingeführt wurde. Et. magy. *borkut*.« Megjegyzem, hogy az oláhban járatosabb a *borvîz*, melyről Tiktin ezt írja: »*borvîz*: säuerling, sauerbrunnen. Wird meist aus Borsec (ung. Borszék) in Siebb. bezogen und bes. mit wein gemischt viel getrunken. Et. magy. *borvîz*.« — Hogy az erdélyi és a moldvai *borcut*, *borcuŭ*, *burcut* kisor. jövevény, azt talán aligha lehet állítani.

Mindent összefoglalva, Bonkáló szép fejtegetése után is azt kell mondanom, a kisor. *borkút*, *burkút* (gen. -*ta*) nem eredeti szava a kisorosz nyelvnek, hanem az erdélyi és moldvai oláh *borcut*, *borcuŭ*, *burcut* szavakkal együtt a m. *borkut* átvétele.

A NYELVŐR EMLÉKFÜZETEIRŐL.

Meminisse juvat.

A Magyar Nyelvőr a múlt év végén befejezte pályafutásának negyedik évtizedét s a jelen év elején megkezdte az ötödiket. Ez örvendetes alkalommal hazai és külföldi pályatársaink részint igen szíves levelekben fejezték ki rokonérzésüket és elismerésüket, részint pedig értékes közleményeikkel járultak hozzá ünnepi emlékfüzeteink tartalmának és díszének emeléséhez. S most, mikor ez évfolyam bezárul, újra kifejezzük mindnyájuknak legszívesebb köszönetünket.

Emlékfüzeteinket hazai és külföldi lapok és folyóiratok is igen kedvesen üdvözltek és ismertették. Ez üdvözetek és ismertetések közül néhányat emlékül a mi folyóiratunkba is beiktatunk s egyúttal ezekért is legálásabb köszönetünket fejezzük ki.¹ A túlzások és pontatlanságok, melyeket egy-két cikkben találunk, ilyen alkalommal megbocsáthatók.

¹ Itt említhetjük, hogy Schuchardt Hugónak emlékfüzetünkben közölt értekezéséről tüzetes ismertetést adott a *Deutsche Literaturzeitung* című tudományos hetilap.

I.

Magyar Nyelvőr.

— 1872—1912. —

Negyvenéves pályafutását fejezte be és gyönyörű ünnepi számmal teszi emlékeztetéssé a Magyar Nyelvőr. Amikor folyóiratát Szarvas Gábor megindította, a neológizmustól és idegenszerűségektől elborított magyar próza siralmas állapotban volt. Szarvas Gábor erős egyénisége, vezéri temperamentuma, nyugtalanító szatírája, fényes íróművészete korszakos fordulatot teremtett a stílus történetében. Tanítványai, akik egyúttal fanatikus hívei is voltak, elszánt bátorsággal állottak oldalára, és hónapról-hónapra kigúnyolták a nyelvújítók torzszülötteit, a leghíresebb és legelismertebb írók pongyolaságait, a következtetlenséget és a hanyagságot a nyelv használatában.

De igazi reformáló hatása a Magyar Nyelvőrnek ott kezdődik, amikor elveit a *Budapesti Hírlap* a gyakorlatban megvalósítja. Ami elmélet volt addig, az példaadássá válik ezután. Eddig havonta hangzott el az intéző szózat, most minden nap jelentkezett, egyre növekedő erővel és tekintéllyel. A Magyar Nyelvőr a tudomány módszerével mutatta ki egy-egy szó, fordulat, mondatfűzés magyartalanságát. A *Budapesti Hírlap* az elítéltet kipellengérezte, a legtöbbször ki is irtotta. Hogy e lap stíljében egység van, amely önmagához hű, és egyéniség, amely megkülönbözteti minden másától, azért a Magyar Nyelvőrnek méltán halás. De viszont, hogy a Magyar Nyelvőr törekvései megvalósultak, elvei a köztudat részévé lettek, abban a *Budapesti Hírlapé* az oroszlánrész.

Gondoljunk csak arra a kitartó küzdelemre, amelyet a fonétikus helyesírás érdekében *Simonyi* Zsigmond, a Magyar Nyelvőrnek kezdet óta főmunkatársa és Szarvas halála óta szerkesztője, indított. Gúny, kicsinylés, a tudományos érzék hiányának vádja volt a merész kezdő mártírresze. De a fonétikus helyesírás ügyét a *Budapesti Hírlap* magáévá tette, nagyobb nyilvánosságával kitartóan képviselte, és a végén — diadalra juttatta. Amonnan bőségesen szállították a harc tudós fegyvereit, emitt megvolt a szívósság egy kezdetben népszerűtlen és gyanús álláspont védelmére. S a kettő együtt keresztültört minden nehézségen.

De a Magyar Nyelvőr nemcsak a zajos harcnak, hanem a békés munkának is eleitől fogva megbecsült otthona. Ebből a fészekből keltek útra a nagy rendszeres nyelvtudományi művek, amelyek dísz és tekintélyt szereztek a magyar nyelvészetnek az egész világ színe előtt. Innen indult ki az ösztönzés a Nyelvtörténeti Szótár, a Tájszótár megszerkesztésére, a népnyelvi adatok gyűjtésére, a nyelvjárások módszeres feldolgozására. A Magyar Nyelvőr munkatársainak hatalmas gárdája teremtette meg a rendszeres hangtant, alaktant, mondattant, jelentéstant, nyelvtörténetet. S mivel tudományos munkának soha vége nem lehet, a Magyar Nyelvőr ma is, küzdve a viszonyok mostohaságával, ellentétes irányok gyakran lelkiismeretlen és kímélet nélküli rohamával, folytatja szent célú küzdelmét.

Gyakran az ostrom nagyon is elkésértette a szelíd lelkű *Simonyi* Zsigmondot, a mostani szerkesztőt, akinél kevesen érezték gyakrabban a halátlanság és álbarátság töviseit. De a Magyar Nyelvört még a maga

erejére hagyva sem szüntetheti meg, mert ennek a folyóiratnak nemcsak dícső történeti múltja van, hanem nagy hivatása is. Éppen napjainkban válik érezhetővé, miképpen tör be egy idegen áradat nyelvünkbe, amelyet megfertőztet idegenségével, alacsonyásával, minden esztétikát megcáfoló rútságaival. Hogy a *pestinek* nevezett, valójában a pesti kloákából fölszínre került nyelv be ne tolakodjék az irodalomba, mi résen állunk és éberen őrködünk. De szükségünk van egy modern szellemű, tudományos folyóiratra, amely a gátépítés munkájában tanácsal, útbaigazítással segítségünkre van. És erre a szolgálatra a legalkalmasabb Simonyi Zsigmond Magyar Nyelvőre, amelynek negyven évi szakadatlan tevékenység és fényes siker ad meg nem dönthető tekintélyt.

Az ünnepi szám valóságos, hódolat ennek az elismert tekintélynek, *Ráthay* László lelkes ódája adja meg az alaphangot. A szerkesztő büszke önérzettel tekint vissza lapja négy évtizedére, de — előre is. *Schuehardt* Hugó, a gráci egyetem tanára, nyelvünk kitünő ismerője és nemzetünk melegszívű barátja, cikket ír, amelynek minden során meglát-szik, mennyire otthonos a magyar irodalom és nyelvtudomány minden újabb mozgalmában. Rendkívül érdekes tanulmányt ad *Brugmann* Károly, a világhírű indogermanista a nyelvhasználatban előforduló rövidítésekről. *Behaghel* Ottó, a giesseni egyetem nagynevű tanára a szórend és ritmus kapcsolatáról ír. *Lewy* Ernő berlini tudós magyarul vitatkozik Simonyi Misliről szóló emlékbeszédének némely tételével. A boroszlói *Winkler* Henrik a lapp nyelvnek szerinte legközelebbi rokonaihoz, a magyarhoz, vogulhoz és osztjákhhoz való viszonyát fejtegeti. *Thomsen* Vilmos, a kopenhágai ősz nyelvtudós a magyar tárgyas ragozásról értekezik. *Setälä* Emil, a helsingforszi professzor szintén magyar tárgyú dolgozatot közöl. A finnek közül még *Paasonen*, *Wichmann*, a magyar tudósok és írók közül *Alexander* Bernát (Szarvas Gábor időpontja), *Riedl* Frigyes, *Turóczi* József, *Berczik* Árpád, *Gickswein* Sándor, *Beőthy* Zsolt (egy Széchenyi-probléma), *Haldász* Ignác, *Munkácsi* Bernát, *Szinnyei* József, *Gombocz* Zoltán, *Balassa* József, *Beke* Ödön, *Kertész* Manó, *Réthei* Pirkkel Marián, *Horger* Antal, *Zolnai* Gyula, *Petz* Gedcon és *Asbóth* Oszkár nagyértékű cikkei teszik ünnepivé ezt a keltős számot.

A Magyar Nyelvőr kedvező jóslattal indul el ötödik évtizedébe. A kitünő gonddal összeállított, tartalmas füzet nagy sikert jósol a szerkesztőnek és hosszú, gazdag és gyümölcsöző életet folyóiratának.

Budapesti Hírlap 1912. II. 29.

II.

A Magyar Nyelvőr (Unkarinen kielenvartija) nevű folyóirat, mely ez év fordulóján fejezte be 40. évét, ez alkalommal ünnepi számot adott ki, mely sok figyelemreméltó értekezést tartalmaz; szerzőik nemcsak belföldi, hanem külföldi nyelvtudósok is, minők Behaghel, Brugmann, Schuehardt, Thomsen, Winkler. A finnek közül Paasonen, Setälä és Wichmann tanárok küldöttek cikkeket. Az emlékfüzetnek sok cikke alkalmas arra, hogy nagy érdeklődést keltsen. Így pl. Thomsen természetesen és egyszerűen megmagyarázza a magyar tárgyas ragozás eredetét. Winkler azt iparkodik

bebizonyítani, hogy a lapp nyelv közelebbi rokonságban van a keleti, mint a nyugati finnugor nyelvekkel. A magyar Munkácsi azt bizonyítja, hogy a finnugor nyelvek (közvetett úton) asszírjai jövevényszókat is fölvettek. Setälä megmagyaráz néhány eddig homályos magyar igealakot, Paasonen és Wichmann egy-egy magyar szó eredetét deríti föl. A nagyszámú külföldi tudósak az ünnepi füzetben való közreműködése egyúttal az elismerés lerovása amaz úttörő és nagyértékű kultúrai munka iránt, melyet ez a folyóirat és szerkesztője, Simonyi Zsigmond végezett.

Helsingin Sanomat (Helsinkii Hírlap) 1912, március 6.

III.

A negyvenéves Nyelvőr.

Ha valaki tudja, mennyire megrontott, idegenszerű, természetellen volt a mi szép magyar nyelvünk negyven évvel ezelőtt s látja, hogy mennyire visszanyerte azóta eredeti báját, színét, zamatát: lehetetlen, hogy közömbösen hallja, hogy a *Magyar Nyelvőr* már negyven éves. Mert ez a folyóirat volt az, mely harcot indított — milyen író és milyen kitartó harcot! — tudással, bátorsággal és nyelvünk nagy szeretetével a sok korcs-hajtás ellen és azóta is lankadatlanul végzi a vállalt munkát: örködik a magyar nyelv tisztaságán és épségén. De nehogy azt higgye valaki, hogy negyven éven át hiába dolgozott, ha még ma is szükség van reá. Nem dolgozott hiába, de az irtandó gyom még ma is sok, sőt talán több, mint valaha, mivel íróltalt vesz ma kezébe boldog, boldogtalan s az írás, amely művészet — mesterséggé lett.

A gyomirtás mellett azonban a *Nyelvőr* komoly tudományos készültséggel vizsgálta a magyar nyelvtudomány sok ága-bogát s ezt oly szerencsével tette, hogy mikor tudományos kérdéseket oldott is meg, el tudta találni azt a módszert, mellyel a tudományt valóban népszerűsítette. Így lett a *Magyar Nyelvőr* a leggyakorlatibb irányú s mégis valóban tudományos folyóirat.

Ezelőtt negyven évvel alapította a Nyelvőrt Szarvas Gábor, ez az ízig-vérig való nagy magyar tudós. Az ő örökébe lépett *Simonyi Zsigmond*, tanítványa és a Nyelvőrnek kezdettől fogva dolgozótársa, aki a híven teljesített munka tudatával tekinthet vissza a megfutott pályára és büszkeséggel folytathatja tovább Szarvas Gábor örökségét.

A *Nyelvőr* a nevezetes évfordulót két emlékfüzet kiadásával ünnepelte meg. A rendkívül gazdag tartalmú füzetekbe a legelsőrangú külföldi és hazai tudósok írtak, élükön az ősz Schuchardttal. A kolozsváriak közül *Zolnai Gyulától* (Fogzóvas) és dr. *Kiss Ernőtől* (Vörösmarty jelzői és összetett szavai) találunk bennük cikkeket.

Erdélyi Lapok 1912. IV. 6.

IV.

A Magyar Nyelvőr jubileuma.

Negyven éve munkálkodik a Magyar Nyelvőr a magyar nyelvnek és stílusnak drága kertjében. Szarvas Gábor indította meg, ez a lánglelkű és

éles elméjű tudós, akinek lelke a magyar nyelv szeretetétől izzott és akinek elméje a vitatkozás fenekén élesedett meg. Szarvas Gábor támasztotta 1872-ben megindított folyóiratával azt a nyelvi forradalmat, amely a XIX. század első negyedében folyt nyelvújítási harcra emlékeztetett és amely egyúttal annak a visszája volt. A Magyar Nyelvőr elsősorban azokat a kinövéseket, fattyuhajtásokat, torzszülötteket akarta kiirtani, amelyeket a nyelvújítás túlságos heve és forradalmi merészsége, mondhatnók, sokszor meggondolatlan könnyelműsége hozott létre; a *tanoú* és *vigarda*, a *csőrönd* és *nyakorjdn*, a *hatvány* és *iblan*-féle lehetetlen, másrészt felesleges szavaktól akarta nyelvünket megszabadítani. A *Nyelvőr* azonkívül hadat üzent minden idegenszerűségnek, ha az akár szókbán és kifejezésekben, akár szórendben és mondat szerkezetben nyilvánult. Erre annál nagyobb szükség volt, mert a magyar nyelv nagyon megsínylette a szabadságharc után bekövetkezett német közigazgatást, de még jobban az 50-es és 60-as évek temérdek pongyola német fordítását, leginkább pedig az alkotmányos élettel, 1867 után fellendült hírlapirodalomnak gondatlan munkáját. Ezt az idegen áradatot még nagyobb erővel kellett visszaszorítani, mint a nyelvújítás okozta károkat orvosolni.

A nyelvhelyesbítés nagy célján kívül tisztán tudományos feladatokat is tűzött maga elé a *Nyelvőr*; így a magyar szókincs különböző elemeinek a származását megállapítani, a szók eredetét és jelentését fejtegetni, a régi és népnyelv értékes hagyományait felkutatni, a nyelvtan és mondattan nehezebb szabályait magyarázni, a magyar stílus sajátosságait, a magyar nyelv szellemét megérteni.

Ez erőpróbáló harcokra és sokfelé ágazó munkára a *Nyelvőr* mindjárt megindulásakor egész táborot toborzott, majd népes és folyton növekedő dolgozótársi csoportot nevelt. Mikor Szarvas Gábor kezéből kiragadta a halál a vezéri zászlót, 1895-ben a legrégibb harcosra, a legbuzgóbb munkásra, *Simonyi* Zsigmondra szállt a szerkesztői tisztség, amelyet lankadatlan buzgalommal tölt be. A *Nyelvőr* jubileuma egyszersmind az ő negyvenéves nyelvtudományi munkásságának lehetne az emlékünnepe, ha ő szerényen be nem érné a *Nyelvőr* fényében való sütkérezéssel.

S maga a *Nyelvőr* is mivel ünnepli a maga negyvenéves jubileumát? Tudományos folyóirathoz méltóan tudományos munkával. Emlékfüzeteket ad ki, amelyekben felvonulnak a *Nyelvőr*nek majdnem összes dolgozótársai, megszólal sok régi ember, aki talán a folyóirat bölcsőjénél is ott volt és szót kér számos új munkatárs, köztük egy-két egészen új és ifjú ember, aki most hozza első áldozatát a magyar nyelvtudomány oltárára. Az emlékfüzetekben debreceni nevekkel is bőven találkozunk . . .

Az emlékfüzetek gazdag tartalma, a régi és új dolgozótársak kitartó és lelkes csapata azt a meggyőződést támasztja a magyar nyelvtudomány minden hívében, hogy a *Nyelvőr* most is hivatásának magaslatán áll s azzal a reménnyel tölti el nagyszámú olvasóit, hogy még sokáig fogja szolgálni a nemzet legféltőbb kincsének, a magyar nyelvnek szent ügyét.

V.

A *Magyar Nyelvőr* most fejezte be negyvenedik évfolyamát s ennek emlékére ünnepi füzetet ad ki, melybe a mi folyóiratunk dolgozótársai közül is többen írtak értékes cikkeket. Ez alkalomból a Magyar Nyelv is szívesen üdvözlöi a nagy múltú folyóiratot. Sokban nem ért egyet a Nyr-rel, nem egyszer kisebb-nagyobb csatát is vív vele. Harcaikból azonban sem egyiknek, sem másiknak nem lehet haszna, csakis a magyar nyelvtudomány-nak. Legyen is!

Magyar Nyelv 1912, I. 25.

VI.

Magyar Nyelvőr.

— Negyven esztendő. —

Budapest, február 27.

Szarvas Gábor — az úgynevezett nagyközönségből vajjon hányan emlékeznek akár csak a nevére? Igaz, a Dunaparton, jól eldugva ott a szobra; igaz még az is, hogy Szarvas Gábor körül és a szobra körül sikerült annak idején botrányt is kicsiholni, de mindez legfeljebb ideig-óráig, legfeljebb akkor tudta Szarvas Gábor nevét a köztudatba bevinni, ma megint ott vagyunk, hogy leszavaztathatnók akár Budapest népét s minden tízedik se tudna róla, se szobráról.

És ma jubilál a Magyar Nyelvőr, Szarvas Gábor küzdelmeinek Szarvas Gábor halála után is folytatója. Négy évtizedet élt le, tehát négy évtizedet küzdött végig. Mert a Magyar Nyelvőrnél az élet mindig küzdelmet jelentett. Küzdelmet, elszánt, tervszerű, taktikus, okos harcot, néha csak szavak ellen, helyel-közzel bizony emberek ellen is. Sokan voltak, mindig akadtak, akik — ne kutassuk, mely okokból és célokból — bele-belekötöttek nem ritkán Szarvas Gábornak a személyébe, a munkásságába pedig mindig. Szarvas Gábor állta a küzdelmet, de megörlődött ebbe is, a betegségbe is, amely rágódott a testén és amely idő előtt kidöntötte őt az életből, a küzdelemből.

A harc ezzel nem szűnt meg, még csak el sem ült, sőt még csak ekkor kezdődött igazán. A Nyelvőrt Szarvas Gábor után Simonyi Zsigmond — addig is hűséges és a szó igaz értelmében munkatársa — vette át, ő fejezte be másik közös nagy munkájukat, a Nyelvtörténeti Szótárt. És mindennekefelett ő harcolta végig azt a nagy és a kíméletlenségig kegyetlen háborút, amelyet Ballagi Aladár nem is az élő, hanem a már halott Szarvas Gábor ellen vívott. Ez a harc — legalább kimagasló mozzanataiban — a nagy közönség előtt is ismeretes, a befejezése is. Simonyi keserűséggel látta, hogy magyarok támadják azt a Szarvas Gábort s vele őt magát is, akik pedig épp a magyar nyelvészet és a magyarság körül szerettek soha nem muló érdemeket; látnia kellett azt is, hogy Ballagi erre a harcra meg tudta nyerni azt az Akadémiát is, amelynek legbuzgóbb, legodaadóbb és legkiválóbb munkása a maga szaktudományában éppen ő — és vele együtt megint csak Simonyi Zsigmond volt, — de azért állta ő ezt a harcot is. Állta még akkor is, amikor Ballagi agitációjára az Akadémia megvonta támogatását a Magyar Nyelvőről, amely pedig többet tett a magyar nyelvért és a nyelv magyarságáért, mint az Aka-

démia — ha így dolgozik — egy évszázadon át fog tenni. Bizonyos, hogy az ily tűszúrások — vagy tán nem is csak tűszúrások — keserítették Simonyi Zsigmondot, de el nem tudták keseríteni s főképp erejét, munka- és harckészségét el nem tudták lankasztani.

A bizonyossága ennek itt van. A Magyar Nyelvőr betöltötte fennállásának negyedik évtizedét s a mai nappal belépett az ötödikbe. Emlékfüzettel kezd s e füzettel Szarvas Gábor emlékének hódol. Úgy érezzük, ez jelzése akar lenni annak, hogy most, amikor a Nyelvőr ellenfele elhallgatott, de a Nyelvőr most is fennáll és most is szolgálja a magyarságot, a Nyelvőr most is kész a harcra. Az emlékfüzet tartalma pedig mutatja, hogy alaposan fel is készült egy ilyen esetleges harcra. Simonyi Zsigmond mellett a magyar nyelvtudománynak olyan munkás gárdája áll e füzetenben s áll mellette egyébként is, hogy ez gyönyörű perspektívát nyújt a lap jövőjére nézve. A Magyar Nyelvőr Szarvas Gábor képével és Simonyi Zsigmond súlyos nevével és értékes munkásságával multjánál is szebbet ígérő jövőt kezdett most meg.

A Világ. 1912. febr. 28.

VII.

A Magyar Nyelvőr érdekes tartalmú emlékfüzetet adott ki 40 éves fennállása ünnepére. Nem tagadható, hogy alig van folyóirat, melynek hatása nagyságban a Nyelvőréhez hasonló lett volna. A mult század közepének féktelen neologizáló törekvései után támadt egészséges reakció vezére Szarvas Gábor, zászlója a Magyar Nyelvőr volt, s kétségtelen, hogy e lap megindulásától fogva erős hatást gyakorolt nyelvünkre a népi elem erősítése s az idegenszerűségek és nyelvújítási alkotások kiküszöbölése szellemében. Lehet-e hibáztatni, hogy Szarvas maga is épen olyan kevésbé volt hajlandó megalkuvásra orthológiájában, mint ellenfelei a maguk véit igazában? Bizonyára nem, mert még így sem sikerült mindazt kiirtania, mi feltétlenül rossz volt a nyelvújításban, még így sem sikerült gátat vetnie a germanizmusnak, amely kettő pedig ma is még nyelvünk két nagy szépséghibája. Ha Szarvas kevésbé kitartó harcos és méltányosabb polemikus lett volna, bizonyos, hogy mai beszélt és írott nyelvünk még kevésbé volna tiszta. Ami eredmény azonban e téren mutatkozik, az elsősorban Szarvas Gábor és a Magyar Nyelvőr érdeme. Szarvas halála óta Simonyi Zsigmond szerkeszti a lapot, elődje elvei iránt érzett kegyelettel, melyhez a maga nagy áttekintésű tudományos szempontjai járulnak. Az ünnepi szám több külföldi tudós hozzájárulásával készült; ezek közül kiemeljük Schuchardt, Brugmann, Behaghel, Lewy, Winkler, Thomsen és Setälä cikkeit, kik a Nyelvőr ünnepében szintén részt akartak venni. A hazai cikkírók közt ott találjuk Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes, Alexander Bernát, Berczik Árpád, Giesswein Sándor, Munkácsi Bernát és Szinnyi József nevét is. Azt hisszük, hogy a Nyelvőr azáltal, hogy állandóan fenntartja a nagyközönség érdeklődését nyelvi kérdések iránt, hasznos szolgáltatást teljesít ma is, mikor a megszületését előidéző körülmények jobbra már teljesen megszűntek.

Vasárnapi Ujság, 1912. 10. sz.

ISMERTETÉSEK.

Olasz-magyar szótár.

Olasz-magyar és magyar-olasz szótár. Szerkesztette *Kőrösi Sándor*. I. kötet. Olasz-magyar (1. rész: A—J. XII. + 1—704; 2. rész L—Z. 705—1382).

Szótárírás Magyarországon nagyon hálátlan mesterség, és mindenkép föltűnő vállalkozás egy 173 íves szótár kiadása.

A Kőrösi-féle nagyszabású olasz szótár bizonyára abban a tiszteltreméltóan jóhiszemű bizodalomban indult meg, hogy »hézagot fog pótolni«, mint mondani szokás. Ha csak felületesen is végiglapozzuk a nagy könyvet, mindjárt tisztában leszünk avval, hogy a munka sokkal nagyobb-szerű, mint az a »hézag«, amelynek kitöltésére hivatva volna. Mert hogy az első használható és komolyan számbavehető olasz-magyar szótárnak ilyen hatalmas, mondhatnám monumentális műnek kell lennie, mint a Kőrösi-féle, ezt a mi viszonyaink között semmi gyakorlati szempont nem igazolja. Mindezzel természetesen dicsérni akarom Kőrösit, és ami e kifakadásban gáncs van, az a magyar »érdeklődő közönség« fejére szálljon. Való igaz, hogy mindenekelőtt a kereslet határozza hogy valamire szükség van-e: ámde bizonyos színvonalon fölül minden, ami jó és értékes, egyszersmind szükséges is, vagy mondjuk enyhébben: jó, hogy megvan. Kőrösi szótára pedig olyan örvendetes jelenség a mi mostohán kezelt szótáriródmunkában, hogy örülnünk kell neki, még ha a kiadó raktárában fog is sárgulni.

A szótár szerkesztésénél Szabó Samu, Urbanek Sándor, Kallós Zsigmond fiúmei tanárok és Roediger Ernő fiúmei révkapitány (tengerészeti műszavak) működtek közre. Az egész munka nyelvének azonban olyan egységes jellege van, hogy valószínű, a főszerkesztő keze az összes cikkeken végigment, és így alig kétséges, hogy a szótárnak minden tulajdonságáért Kőrösi viseli a felelősséget és hogy az egész munka az ő szemé-lyes érdeme.

Természetes, hogy az olasz nyelv szó- és szóláskészletét nem kellett a szerkesztőknek az olasz nyelv írott és beszélt anyagából önállóan összeállítaniok. Mégis úttörő munkát végeztek, amikor a rengeteg nyelvanyaghoz összeállították a magyar megfelelőt. Elsőrendű alkotó munkálkodás volt ez, hiszen a mi olasz műfordító irodalmunk egyáltalában nem jöhetett számításba egy olasz-magyar frazeológia szerkesztésénél, kész olasz-magyar szótár meg — egy-két kevésbé sikerült glosszáriumon kívül — éppenséggel nincs.

Kőrösi a magyar szöveg megállapításában teljesen a maga nyelvérzé-kére volt utalva, és szinte fáj elgondolni, hogy a szótárnak mennyi használója fog megértés nélkül átsiklani az annyi alapos tudással, annyi finom érzékkel és akkora nyelvész rátermettséggel összegyűjtött szólás-kincstáron egy-egy szó vagy kifejezés felkutatása alkalmával. A szótárt használó laikus közönség sohasem fogja kellően honorálhatni azt a nemes munkát, amelyet Kőrösi, a magyar nyelvész végzett és azt a szolgálatot, amelyet az olasz nyelvnek ez a kiváló ismerője a magyar fraezológiának tett.

A szótárnak főforrásai a Ríguliní Bulle féle olasz-német szótár és a Petrocchi »Nova Dizionario«-ja voltak.

Alapfelfogásában és — hogy úgy mondjam — egyéni jellemvonásaiban a Kőrösi-féle szótár Petrocchiével tartozik egy családba. Az élénk modorú, a bőbeszédű szótárak csoportjának nevezhetném el azt a familiát. Tudatosan irtóznak a tipikus szótárak tudományos szárazságától és eleven, változatos példák halmozásával igyekeznek színessé, szórakoztatóvá tenni a cikkeiket. Mintha azt akarnák, hogy ne csak egyes szó vagy kifejezés megkeresésére használják a szótárt, ne csak közvetett célt szolgáljon, hanem nyúljanak érte néha saját maga kedvéért is: legyen kellemes olvasmány. De Amicis a híres *Idioma gentile*-jében ajánlja Petrocchi szótárának rendszeres olvasását. Szinte nekem is volna kedvem a Kőrösi-szótárt mint olvasmányt, főképen olaszul tudóknak és a magyar nyelv iránt érdeklődőknek ajánlani: mert Kőrösi nyelve tősgyökeres, (néhol kissé túlságosan is) színes, joviális. Különösen a familiáris nyelv kifejezéseiben, szólásaiban (hogy ne mondjam: kiszólásaiban) gazdag és ötletes. Szeretettel kezeli a köznyelv szókincsét, és ebben olyan gazdag gyűjteményt ad, amilyennel eddig magyar nyelven megjelent szótár nem igen dicsekedhetett. Ebben is a Petrocchiék családjára üt, és nincs oka a rokonságot szégyelni. Mert bár gyakorlati szempontból egy olasz-magyar szótár főképp mint olvasmányhoz szolgáló utmutató jön számításba, s így a népies és »bursikóz« kifejezéseket, amelyek az irodalmi nyelvben csak elvétve, mint vendégek szerepelnek, kevésbé fogják keresni, mint az irodalmilag fémjelzett és »művelt« kifejezéseket: mégis nagyon emeli a könyv értékét a zamatos, tősgyökeres szólásoknak ez a kultusza, hiszen, mint mondtam, a Kőrösi-szótár az olvasnivaló és nem a csak »utánanézni« való szótárakhoz tartozik.

Csak hogy a szótárnak ez a nagyon jellegzetes sajátsága, ez a frázis-gazdagsága természetszerűleg felvet az író és kiadó szempontjából egy súlyos kérdést: a tér kihasználásának kérdését. Ha a felhozott szókat a maguk eleven mivoltában, vagyis teljes mondatokban akarja a szerző bemutatni, avval csak azt igazolja, hogy a szótár rendeltetését a legigazabb és legszabadelvűbb szempontból fogja fel. A probléma tehát nem lehet az, vajjon tegyük-e a szótárba az egyes szók használatának megvilágítására példa-mondatokat, hanem csak az, hogy mennyire terjedhet a kifejezések halmozása: elég-e, ha csak éppen szemléltető képet nyújt a kérdéses szónak alkalmazásáról egyetlen tipikus példával (Rigutini-Bulle), vagy pedig belé lehet szorítani a hasábkba annyit, amennyit csak a szerző bőkezűségének lát (Kőrösi, Petrocchi)?

Én nem foglalkozom állást ebben a kérdésben. Kőrösi szótárának minden során annyira meglátszik a megfontoltság, az előre megállapított irányelvek szemmel tartása, hogy látom, ebben a kérdésben egy átgondolt és bizonyára szilárdan megalapozott meggyőződéssel kerülnek szembe, amelyel polemizálni nemcsak a szerző tiszteletreméltó munkájára való tekintettel nem akarok, hanem azért sem, mert az elvi kérdések feszegetése egy már kész művel szemben néha még a bírálat keretében sem érdekes. A kérdést mégis felvetem, és néhány példában bemutatom a szótár ökonómiáját.

AMMAZZARE... II. — RSI... 3, tolong (a nép): *Volevo andare al teatro, ma la gente ci si ammazzava, e tornai indietro.* A színházba akartam menni, de ott tolongott a sok nép, tehát visszatértem.

Rigutini-Bulle: *1. ... fam. la gente ci si ammazza, die Leute drängen sich fast zu Tode (an einem stark besuchten Orte).*

Petrocchi: *... Tra la folia. Ma dove andate? c'è da ammazzarsi.*

GALANTERIA... 6. (*fam.*) *piatto che è na ~* olyan (tál) étel, hogy öröm ránézni; *pesche che sono una ~* gyönyörű szép őszi barack; *ragazzi che sono una ~* olyan szép (derék) fiúk, hogy gyönyörűség őket nézni.

Rigutini-Bulle: *... fam. è una ~* es ist eine feines, zärtliches Ding.

Petrocchi külön rovatban emlékezik meg a szónak személyekre való alkalmazásáról: *di persone in senso di lode, specialmente di qualità morali: Ragazzi che sono una ~* (Körösinél mindhárom példa teljesen egyenmű).

Egyéb példák: RITROVARE... 4. ráismer valakire: *In quel ritratto ci ritrovo tutto lui* Abban az arcképben tökéletesen ráismerek; *Sento di te cose che profondamente mi addolorano; io da un pezzo in qua non ritrovo più il mio buon Cecchino* Oly dolgokat hallok felőled, melyek nagyon elszomorítanak; egy idő óta nem ismerek rá benned az én jó Ferikémre.

BIRCIO... rövidlátó, gyöngeszemű; (*fam.*) vaksí; *Non è ~ ma porta occhiali per darsi aria di dottore.* Nem rövidlátó, de szemüveget hord, hogy tudósnak nézzék.

Látnivaló, hogy a példák némelyike nagyon lazán tartozik a tárgyalathoz. Egy-egy szó úgyszólván csak ürügy egy hosszabb lélekzetű mondatnak, kifejezésnek érvényre juttatásához. Pl. a RITROVARE cikk hosszabbik példája épp olyan alkalmas volna az *addolorare* szó illusztrálására, a BIRCIO-cikkbeli pedig még talán alkalmasabb az *aria* vagy *darsi (aria)* szóhoz. De ebben a szótárban a példa maga majdnem fontosabb, mint a gyakorlati célja.

Akadhat olyan, akinek a felfogása, vagy ízlése nem találja majd helyesnek ezt a nagyon is egyéni, talán bizarr stílust: de azt hiszem egyenesen hibáztatni csak akkor volna jogosult, ha a nem föltétlenül tárgyhoz tartozó szöveg szükséges anyagot szorított volna ki a helyéből. A Körösi-szótár pedig az anyag bősége dolgában nem áll mögötte a kimerítő nagy szótáraknak. Ha összevetjük a címszavak számát az olasz-német szótáréival, talán Körösi szótára leveri a németet gazdagság tekintetében.

Az egyes szavak különféle jelentéseit is a lehető legkimerítőbb teljességgel sorolja fel. Ami Körösi szótárából kimaradt, az úgylátszik tervszerűen szorult ki. Azt, hogy pl. *cambiare*-nál az »átszállni« jelentés (= *cambiar treno*) hiányzik (mint Rigutini-Bullenál is), az csak különös véletlen feledékenység.

Néhol egyes szónak régies vagy költői jelentését nem említi (*novello, nuovo* annyi is, mint fiatal stb.), mert mint előszavában mondja, az elavult kifejezéseket lehetőleg mellőzte. Úgylátszik itt a rendelkezésre álló hellyel kellett számolnia, pedig a középkori írók szókinését nem kellett volna figyelmen kívül hagynia. Olyan teljes szótárnak mint Körösié, az olasz remekírók olvasóközönségére, tehát az olasz kultúrával legkomolyabban foglalkozókra kell első sorban számítani, s így jó lett volna, ha felkarolja Dante, Petrarca és Boccaccio (de legalább is Dante) egész szókinését. Hogy

¹ Az 1902-es kiadásból idézek. A legújabb nincs a kezem ügyében.

conciossiaché mellett *conciossiacosaché* vagy *conciofossecosaché* nincs meg, az nem érdemes szóra, talán a nagyon ritka és meglehetősen átlátszó dantעי szóképzések (mint pl. *incinquarsi*, megötszörözödni) kihagyása sem nagy mulasztás. De hogy olyan szók, mint *incingersi*, (*color*) *perso* vagy *smago*, *smagare*, *contingere* (**se mai continga*...) Danténél) hiányzanak, azt a Dante és Boccaccio-olvasók megütközéssel fogják majd megállapítani.

Az obszcén szók és kifejezések dolgában Kőrösinék megvolt az a bátorsága, hogy szakított a sok szótárírótól megszokott szemérmetességgel. Csak néhol hat furcsán a túlságba vitt szókimondás, főleg, ahol az olasz eufemisztikus kifejezést a vaskossal adja vissza, még akkor is, amikor van rá enyhébb kifejezés a magyarban is.

A frazeológiai rész gondosságára és teljességére vall az az újítás is, hogy néhány főnévhez a jellegzetes, vagy egyáltalában hozzáfűzhető jelzőket és felsorolja: amit csak külön frazeológiai szótárak tesznek meg. Ebben is Petrocchinak gyermeke, és mi csak hálásak lehetünk ezért a választott rokonságért. Pl.:

DISCUSSIONE *lunga, nciosa, pedantesca, brillante, spiritosa, calma, fredda, pacifica, scientifica, letteraria*, hosszú, unalmas, szörszálhasogató, élénk, szellemes, nyugodt, hidegvérű, békés, tudományos, irodalmi vita. — Petrocchinál e mellékevek sorozatát még *accademica, inutile, privata* teszik teljesebbé.

Az olasz nyelvészeti munkáknál nagyon fontos a kiejtés kérdése. A hivatalos *ortofonia*, mely a sok tájszólásra szaggatott olasz nyelvben egységesen megállapított kiejtéssel akar rendet csinálni, a modern olasz nyelvtanok és szótáraknak egyik legfontosabb kérdésévé tette az olasz nemzeti kiejtést, amelynek tudvalevőleg a toscanai tájszólás szolgál alapjául.

Kőrösi minden címszóban jelzi a helyes kiejtést. A nyílt és zárt *e*, a nyílt és zárt *o*, a zöngés és zöngétlen *s* meg *z* hangokat — melyeket a rendes írás nem különböztet meg — Kőrösi a Petrocchitól meghonosított megkülönböztető jelekkel (*ò, è* stb.) választja széjjel. Az *ortoeipiában* Petrocchit követi, mint az olasz kiejtés kérdéseiben egyébként is első tekintélyt. Csak a kettős hangok kérdésében konzervatív kissé. A toscanai *uo* > *ò* összevonást pl. nem ismeri el hivatalosnak. A *foco* és *core* szavakat meg említi ugyan, *fuoco* és *cuore* címszavakhoz utalva az olvasót, de a *novo* (illetve *nòvo*) és *movere* (*mòvere*) szókról nem vesz tudomást, pedig Petrocchi művének a címe is *Nòvo Dizionario*!

A szótárnak, mint gyakorlati célt szolgáló munkának, természetesen leghamupipókébb része az etimológia. A szófejtő résszel Kőrösi bizonyára néhány művelt laikus kíváncsiságát akarta kielégíteni, aki talán kuriózumképen érdeklődik egy-egy szó származása iránt. Nem akarván vele komoly célt szolgálni, nem is vette nagyon komolyan. Előszavában említi, hogy Zambaldi szófejtő szótárán kívül a Rigutini-Bullében megadott etimológiát követte. Bizony, meglehetősen kritikátlan, dilettáns munkát választott ez utóbbiban forrásul. De ismétlem, Kőrösi nem vette nagyon szívére a szófejtő részt. Olyan szíveségből való ráadás ez, amelynek nem szabad a csikófogat nézni. Ahol Rigutini-Bulle — kényelemből, vagy óvatosságból? — nem írja oda az etimológiát, ott Kőrösi is többnyire tartózkodik tőle, egyébként elfogadja a német szótár szófejtő adatait. Sokszor támasz-

kodik azonban Zambaldira is, mely — körülbelül a Diez-féle színvonalon áll, tehát kissé idejét múlta, de — tudományos értékű és mindig nagyon hasznavehető munka. Számos pontatlanságáért Rigutini-Bullét terheli a felelősség. Csak néhány példát hozok fel, nehogy úgy lássék, mintha gáncsokodni akarnék: *pioggia* alapszava Kőrösi szerint a klassz. lat. *pluvia*-ból lett **piova*.¹ Rigutini-Bulle állítja ugyanis, hogy *pluvia* > *ploia*-ból egy *piova* lett, mely az olasz *pioggia*-t adta volna. A *pluvia* > **ploia* helyes is, — és éppen a **ploia* képviselője a *pioggia* — de **piova*-t feltételezni nemcsak fölösleges, hanem hangtörténetileg egyenesen képtelenség.

Cera összevagy nem a latin *cera* 'viasz', hanem a latin *cara*-ból lett francia *chiere*. — *Fata* nem a latin *fatum* többese, hanem a feliratilag biztosított késői latin *fata*, *ae* 'tündér' szónak felel meg.

Még a *cuccia* szócsaládról emlékezem meg, magyar vonatkozása miatt. *Cuccia* 'nőstény ölebecske'; *cucciare* 'fekszik (a kutya)'; *cuccio*, *cucciolo*, *cucciola*, *cucciolotto* 'kölyökkutya'; *cuccina* 'kis kutyaház': az összes eddigi román szófejtő szótárak szerint magyar jövevényszavak (az egész románságban: fr. *gosse*, sp. *gozque*, prov. *goz*, katal. *gos* stb.). Meyer-Lübke a most megjelenő szófejtő szótárában (3. füzet, 1912.) mutat először rá, hogy valószínűbb itt valami *kuč*, *kos* hangutánzó szót feltételezni (mint pl. a fr. *cochon*, sp. *cocho*, rum. *cuciu* szóknál is).

A szófejtő rész, mint mondtam, nem emeli és nem csökkenti a Kőrösi-szótár értékét. El kell ismernie még a legkényesebb, a legkövetelőbb igénynek is, hogy Kőrösi a magyar szótáriródmalmat olyan munkával gazdagította, amely mellé nagyon nehéz értékre nézve még csak megközelítő művet is állítani.

Akik az olasz-magyar résszel megismerkedvén, érthető érdeklődéssel és türelmetlenséggel fogják várni a második, a magyar-olasz részt, valószínűleg szomorúan fognak csalódni várakozásukban. Nem hiszem, hogy akad kiadó olyan áldozatkész, aki két ilyen vaskos kötet kiadása után újabb kettővel támadná meg üzleti érdekeit műveltségi érdekből. Pedig mindenkép kívánatos volna, hogy a második rész is létrejöjjön. Nem mintha ez a munka így félig készen nem volna teljes a maga nemében, hanem azért, mert kiválóságánál fogva arra hivatott, hogy mint nagyszabású alapvető alkotás, befejezett egészszé teljesüljön.

De akármi legyen is a sorsa ennek a második résznek, a magyar tudományosság bizonyára hálával és elismeréssel fogja fogadni a Kőrösi-féle nagy olasz szótárt, mely nemcsak a hazai szótáriródmalmi büszkesége, hanem a világirodalmi legjobb olasz szótáraihoz tartozik.

(Budapest).

HONTI REZSŐ.

Nyelvhelyességről szóló ifjusági munka.

Hogyan ne beszéljenek a gyerekek. Sebők Zsigmond. (Singer és Wolfner kiadása Budapesten 1910. Ára 60 f.).

Sebők Zsigmond fenti munkájának megírásakor fontos célt tűzött maga elé. A romlott magyarsággal beszélő gyermekek nyelvét meg szeretné

¹ A csillag nincs meg Kőrösínél.

tisztítani a felesleges idegen szavaktól, a helytelen új képzésektől, az idegenszerű kifejezésektől — legnagyobbbrészt germanizmusoktól, — s végül a kirívó vidékieskedéstől, a provinciálizmustól. Elrettentő például legtöbb rajzában olyan gyermeket szerepeltet, akinek beszédében vagy ezt, vagy azt a hibát tapasztalhatjuk.

Nem ő az első, a mi irodalmunkban sem, aki hibák szemléltetésével akar hibákról leszoktatni. Kevés pedagógiai tapasztaltság is elég, hogy megítélhessük: milyen veszedelmes az ilyen vállalkozás. Elérhetjük, hogy a szép sorjába összeszedett hibák még jobban belevésoódnak az emlékezetbe.

Ez az egyik oka, amiért (bármily hála illeti is az író műve megírásáért) a könyvről valami nagy elismeréssel nem lehet szólni. Ámde vannak itt egyéb bajok is! A könyv a Filléres Könyvtár 290-ik számaként jelent meg, tehát országos elterjedésre számíthat. Milyen szemmel fogja majd nézni a tiszta magyar vidéken lakó fiú a gummirádlí, indiáner, rolni, grízsmarni, nassolni, stb. szavakat. Pesti vagy dunántúli gyermekben talán felébredhet az a tudat, hogy használatukkal vét a nyelv tisztasága ellen. De a tiszavidéki magyar fiú az ilyeneknek soha életében sem hallotta hírét s íme egyszerre megtudja, hogy ilyen nyelvi hibák is vannak. Már pedig van-e olyan orvos, aki mérsékelt éghajlaton lakó embert a forró égöv alatt szokásos betegségektől igyekszik megvédeni?!

Egyik elbeszélésben olyan fiú szerepel, aki könyvből tanult magyarul. Talán nem is könyvből, hanem inkább a Ballagi-szótár segítségével. Beszéde csakúgy hemzseg a tanodától, varrodától, úrlovartól, lövésztl és agancsártól. Bocsásson meg Sebők Zsigmond, de ilyesmit manapság már eleven ember beszédében nem lehet hallani. Legfeljebb, ha idegen gyárosok, vagy kereskedők magyar körlevelekkel ajánlják árucikküket, azoknak a fogalmazványában találunk efféle szörnyűségeket. Itt tehát olyan boszorkányokról van szó, amelyek valójában nincsenek többé.

Másik rajzában egy jó sor germanizmust állít az író pellengérré. Teljes igaza van, az *eszembe jön*-féle idegenszerűségről mindenkit le kell szoktatni. Arról azonban hiába bölcsekedünk — mint az író is teszi — hogy az *ész* nem vendégfogadó, tehát abban nem lehet jönni-menni, s az *eszembe jön* szólás ezért idegenszerű. Mert, ha én annak a figyelemztetésben részesített, bizonyos Tivadarnak vagyok, megkérdem, hát célpont az ész, hogy oda el lehet jutni? (*Eszembe jutott.*) Itt nyelvszokásról van szó, s a nyelv tényének magának, a maga erejénél fogva, kell bizonyító hatásának lenni.

A 'Hogy beszél Ferkó' című elbeszélés hatása alatt a vidékieskedésről is aligha szoknak le gyermekeink. Ha a tiszántúli fiú olvassa, természetesen, hogy azt fogja gondolni, ejnye de furcsa ez a dunántúli beszéd! De viszont annak nem ébred tudatára, hogy az ő kiejtésében is vannak ilyesféle sajátságok. A vidékieskedésről való leszoktatáshoz korántsem elégséges egy kis elbeszélés; a környezetnek s az iskolának türelmes és állhatatos munkájára van itt szükség.

Sebők Zsigmondnak sokkal többet köszön a magyar ifjúsági irodalom, semhogy szabad volna őt gáncsolni. Ezek a sorok sem akarják a legkevésbé sem. Sőt inkább szeretnék hangsúlyozni — amit különben mindenki tud — hogy Mackó úrfinak méltán népszerű írója már sok örö-

met s gyönyörűséget szerzett az ifjúságnak, s jó magyar nyelvérzékében is már sok gyermeket erősített meg. Azt tartom, hogy így, az ő saját példaadásával, jobban óv az idegenszerűségektől, mint ha garmadába hordja a nyelvi hibákat.

DÉNES SZILÁRD.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Kö kertben táncoltat. Ezt a kifejezést II. Rákóczi György fejedelem kétszer is használja leveleiben: 1658. jan. 19-én M. Jónáshoz írva: »Azon vannak, mi az fejedelemségnek renunciáljunk, nints libera voxok, csak tor-kolják az populust... fegyverrel ijesztik, *kő kertben táncoltatják* őket« (Rumy, Monum. Hung. 1 : 294); meg Barcsay Ákosnak küldött levelében: »Fegyver úgy halljuk az kegyelmetek nyakán, elkölt a szabadság, libera vox: *kő kertben táncoltatják* kegyelmeteket« (Nyr. 16 : 465.).

Mi ennek a kifejezésnek a jelentése? Milyen az eredete? Egyéni kitételnek véljük-e, avagy közszólásnak?

A mellette alkalmazott körülíró kifejezésekből az tűnik ki, hogy Rákóczi a szabad szó és akarat erőszakos elnyomását akarja vele értetni, tehát a jelentése igen valószínűen ez: szabadsága-megkötvé (szabadságától megfosztva) tetszés szerint mozgatják, irányítják.

Hogy a *kő kertben táncoltat* jelképes kifejezés, ahhoz nem férhet semmi kétség. A *táncoltat* igének alkalmazása eléggé világos benne. a m. kedve szerint húz-von ide-oda. Jóval nehezebb a *kő kertben* szóalak kimagyarázása. A jelképes értelme még csak kivehető; alig lehet egyéb, mint: 'teljes hatalmában'; de már az etimonjának megállapítása nem olyan könnyű, annál inkább sem, mert a NySz.-ban egyetlen felvilágosító adatot se találunk rája, sőt a többi szótárainkban se leljük nyomát. Ennélfogva csupán föltevással lehet megállapítanunk, hogy a *kő kert*-nek nem 'hortus lapideus', hanem 'septum lapideum', azaz kőkerítés, kőkeretelet az eredeti jelentése (vö. »Két dióért *kertet* [= kerítést] ugrándoznak« Thaly, VÉ. 2 : 4. »Titeket mint *kertet* úgy vészen környül« Kemény, Önéletir. Rumy, Mon. 2 : 88.). Ez az értelem kétségtelenül alkalmas volt a szabadságfosztás, illetőleg teljes hatalom jelképezésére.

A *kő kertben táncoltat* eredetéről a következő érdekes eredményre jutunk: A valószínűség mellett szól, hogy aligha lehetett közönségesen használt kifejezés, hanem csak Rákóczinak alkalmi frázisa, melyet egy ma már ismeretlen közmondásból alakított. Ezt a közmondást Benitzki Péter tartotta fenn 143. példabeszédében:

»Nem jó bosszúságra
Urakat s haragra
Senkinek ingerleni . . .

Mert *nehéz kö kertben*
Kedv s akarat ellen
Urakkal tántzot járni.«

Hihetően ez a *nehéz kö kertben urakkal táncot járni* közmondás volt forrása Rákóczi kifejezésének. A jelentése kétségkívül am. nehéz szabadság híján az urak kénye-kedve szerint mozogni, szabadság nélkül magát a hatalmasok tetszéséhez szabni. Ámde ha ezzel egybevetjük a szinonim *nehéz*

*lánchan táncot járni, nehéz táncot zsákban járni*¹ (l. A magyar táncnyelv c. értekezésében MNy. 2: 64.) szintén régi közmondásainkat, habozás nélkül azt kell gondolnunk, hogy Beniczki tulajdonképpen az *urakkal* szóalakkal megtoldva adja a népi példabeszédet, melynek eredeti formája tehát: *nehéz kőkerben táncot járni*. De hogyan vagy honnét került ez a toldás beléje? Föltevésem szerint alighanem a *nem jó az urakkal cseresnyét enni* (Helt., Mes. 23. Vö. *Nem jó nagy urakkal cseresnyét egy tálból enni*. Bar., MVir. 110) rokon alkalmazású régi közmondásból. Ez csenghetett Beniczki füllébe, mikor a közönséges *nehéz kőkerben táncot járni* szólást verses keretbe illesztette.

Teljesen szabatosan szólva eszerint: a *kőkerben táncoltat* alkalmi kifejezés gyökere igazában a *nehéz kőkerben táncot járni* (= nehéz szabadság nélkül kedvet mutatni) egykori közmondásban van; ebből kaphatta ki Rákóczi fejedelem.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Sylvester homályos szavai. A Heyden Sebald-féle beszélgetéseknek Sylvestertől származó magyar szövegében olvassuk: »Da atramentum. Gib dinten her. *Etthe* az thyntath« (32). »Da quoque papyrus. Gyb myr auch eyn papyr. *Etthe* papyrossathys« (uo.). Végre a 37. lapon: »Da map-pas manuiarias. Thu die fatscheunlein her. *Etthe* az keezy kezkeneketh.« Mi lehet ez az *etthe*? Dézsi a beszélgetések kiadásához írt jegyzeteiben nem magyarázta meg, az új kiadás szójegyzéke szintén nem ad fölvilágosítást. Nyomra vezet az Érdy-kódexnek egy helye (101): »Nem zeegyenly kyaytany [a gyermek]: Apa *atte* kenyeret. Anya *atte* kenyeret.« Ez kétségkívül a. m. *adj te* kenyeret! Tehát »*etthe* az thyntath« = *add te* a tintát. Az *adj-té*, *add-té* elemei elhomályosultak, az egész mintegy indulatszóvá lett s végre *atté* illeszkedéssel ezzé lett: *etté*! Vö. *addsa*, *addsze*, *addsze-ide* helyett *ace*, *aci*, *ecce*, *acide*, *ecjede* stb., *add-ide* helyett *adde*, *adi* és *hoz-d-sza*, *hozdsza-ide* helyett *hocca*, *hoci*, *hoccide*, *hoccajda* stb. (MTsz).

Egy másik titokszerű szót az új kiadás kérdő és fölkiáltó jellel közzöl: »*lythek?*!« Az 1527-i nyomtatványban ez van (6): »Bonus vesper. Eyn guter abent. *Yo esthwe lythek*.« És uo. ismét: »Bonum serum, . . . *Yo esthwe lythek*.« Az 1531-i kiadásban ez (Dézsi szerint) így van: *Ye esthwe letek*, egy későbbi, 1689-i kiadásban pedig: *Adgyon Isten jó estvéletet*. Arany János, ki ezt a kiadást nem ismerte, hanem az 1552-iből idéz, szintén így javítja ki: »jó estveletet! (*tek* hibából)« (l. Nyr. 8: 552 és Hátr. Próz. 387). És csakugyan alig fogunk jobb magyarázatot találni, mint hogy »*yo esthwe lythek*« sajtóhiba e h. *jo esthwelethet*. Igaz, hogy e főnévnek a régi nyelvben csak *estvel* és *estvele* alakja van, de az *estvelet* (melyet e hely alapján kérdőjellel már a NySz-ba is fölvettem) lehet analógiás képzés a sok hasonló képzésű rokonértelmű szó hatása alatt: *napenyészet*, *napszállat*, *napnyugat*, *alkonyodat*!

Ezek mellett legérdekesebb Sylvesternek az a szava, melyet a követ-

¹ Az ezen szólásokbeli *lánchan*, *zsákban* szóalakokból olyas következtetést is vonhatni, hogy a *kőker* talán börtönt, tömlőcöt is jelentett valamikor,

kezdő mondatokban olvasunk: »Non bibe auide: *Gywthon* ne ygyaal. — Nec mande auide: *Gywthon* se egyeel.« Azaz *gyúton* = mohón, aminthogy későbbi kiadások e ritka tájszót csakugyan a *mohón* szóval helyettesítették. Nyelvelméinkben nagyon ritka ez a szó, először a Székelyudv. kódexből mutattam ki *gyútság* alakban; mai nyelvjárásaink közül is csak a gömőri s borsodi palócokéból ismerjük (l. Nyr. 35 : 8, 482, 36 : 140).

SIMONYI ZSIGMOND.

Tamás vagyok benne. Ezt a kifejezést, bár népies használatu, a nyelvelmékekből nem lehet kimutatni. Valószínű is, hogy nem nagyon régi keletű, mert az ilyen kifejezés keletkezésének az első feltételéhez: a tulajdonnévnek köznévvé válásához, rendszerint hosszú idő kellett. (Mai műveltségi viszonyaink közt gyorsabban megy végbe ez a folyamat; a nagyarányu ujságirodalom gyorsítja.) Egy 16. századból való adat érdekesen mutatja a megindulását, vagy legalább is egy kezdő fokát annak a folyamatnak, amely a *Tamás vagyok benne* kifejezéshez vezetett: *A szent Tamás hitével hiszem*, hogy minekünk kedvünk szerént való frigyünk legyen. (Tört. Tár. Ujf. 8 : 423, 1558-ból).

KERTÉSZ MANÓ.

Ha és ma. Kara a Nyr. mult számában (41 : 426) elég meggyőzően vetette föl azt a gondolatot, hogy a *ha* időhatározó eredetű kötőszó latívusragos alak. Ilyen latívusragú mikor kérdésre felelő időhatározót magam is több finn-ugor nyelvben kimutattam, így a vogulban, zürjén-votjákban és a lappban (l. NyK. 40 : 463 és 476.), s utaltam arra, hogy a latívus használatát az magyarázza meg, hogy ez esetekben időtartamot kifejező időhatározó van, ezek pedig a prolatívusi jelentésű helyhatározók átvitelei. A prolatívust úgyszólván valamennyi irányrag kifejezheti, sőt némely fgr. nyelvben külön rag is támadt ennek a jelölésére. Azok a példák is, melyeket Simonyi idéz (*minden nappá, minden éj nappá*) szintén időtartamat jelentő határozók. Van azonban a magyarban még egy időhatározó szó, amely idetartozik, s ez a *ma*, melynek a régi nyelvben van *má* alakja is képzős és ragos formában (*mái nap, mára*) pedig még most is hosszú véghangzót tüntet föl. Tudvalevő, hogy a *ma* a régi nyelvben nemcsak jelenlegi értelmében volt használatos, hanem azt is jelentette: 'most'. Ez is, éppúgy mint a (*ha < há*) az *-á, -é* latívusi raggal alakult, mikor-kérdésre felelő, időtartamot jelentő határozó.

BEKE ÖDÖN.

A vatalé eredetéhez. Azon cikkelyemnek, melyet e szó eredetéről az októberi füzetben közzétettem, két célja volt: az egyik az, hogy a *vatalé* oláhból való származásának valószínűtlenségét bizonyítsam; a másik pedig, hogy a régebben vitatott szláv eredetének lehetőségére rámutassak. Én szláv nyelveket értek ugyan, de szláv nyelvész nem vagyok; tehát szívesen elhiszem Melichnek, a neves szlávistának, hogy Leschka származtatása képtelenség; de ezzel egyszersmind nem hiszem el azt, hogy a *vatalé* szláv eredete is egyáltalán képtelenség volna. Különben is nem

az a főkérdés itten; sőt az is hagyján, hogy én M. szerint nyilvánvaló hibákat követek el fejtegetésemben (— lehetséges!): ám elkövetett hibáim mellett is szeretném tudni, mért nem válaszol M. azon ellenvetésekre, melyeket a *vätäläh* > *vatalé* rokonítása ellen felhoztam! Különösen kettőt kívánnék tőle: 1) igazolja oláh-magyar analógiákkal a szóvégi *h* > *j* megfelelést; 2) magyarázza meg: mi az oka annak, hogy míg a Dunántúlról egész sereg adatunk van a *vatalé* használatára, addig az oláh-magyar érintkezés tulajdonképpen helyéről, Erdélyből mindössze csak kettő, az is kétes, bizonytalan! Ameddig Melich e kérdéseimre nem ad kielégítő feleletet, nem tartom őt feljogosítottnak arra, hogy az eredet ügyét néhány lelkészinyló sorral elintézzettnak vehesse.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Bliktri. A Nyelvőrnek egyik barátjától a következő szíves értesítést vettkük:

»A *bliktri* szót ismeri minden magyar ember, de a nyelvészek nem igen vettek tudomást róla. Most a következő érdekes helyet olvastam Paul Bert, *La morale des jésuites*, 606. l.:

En 1719, le père Cassendi déclare qu'il a découvert une nouvelle manière de ne point mentir et cependant de cacher en même temps la vérité. Et cela, non plus en se taisant, c'est l'affaire des casuistes, mais par le discours: Cette manière consiste à ne parler que matériellement et à prononcer des paroles sans intention de leur faire rien signifier, comme si en effet elles ne signifiaient rien: tout comme lorsque je prononce le mot *blictri*.«

Foglalkoztak már nyelvészeink is ezzel a szóval. Kőrösi Sándor a Nyr-ben (13: 417) kimutatta, hogy megvan az északi olasz nyelvjárásokban *blictri*, *blictar*, *blitri* alakban, s jelentése ott is: értéktelen dolog, semmi, nem ér egy pipa dohányt stb. Melich János pedig kimutatta az osztrák-bajor németiségből is, hol *bliktri* a. m. 'zum Scheine, etwas vorgespiegeltes' stb. (Nyr. 24: 64 és Lumtzer-Melich: Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter). De a magyarba aligha ezekből a nyelvekből került, hanem alkalmasint a középkori latinságból. Pázmány Péter is él vele, még pedig latin szövegben: »Voces... si nulli rei sint impositae, nihil significabunt, ut *blictri* nihil significat« (Bartal: Glossarium.) — A szónak végső eredete nincs eddig földelítve. Kőrösi idéz az olasz nyelvjárásokból hasonló hangzású szokat, melyek csalót, huncutot jelentenek. Van azonban egy középkori latin *blictrum* szó, mely habot, különösen sörhabot jelent, s belőle ige is: *cerevisia blictrit*, »forr eleed az ser« vagyis habzik (l. A gyöngyösi szótár-töredék, közrebocs. Melich J., 130. l.). Véleményem szerint tulajdonkép ennek a *blictrum*-nak genitívusa volt a *blictri*. Azt mondhatták ugyanis: *blictri aestimo, instar blictri habeo* = olybá veszem, mint a habot (vö. a német *Schaum*-nak ilyen kicsinylő hsznátát: *Träume sind Schäume, zu Schaum werden* 'füstbe menni' stb.).

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

A magyar nyelv dicsérete.¹ An sich selbst ist die Sprache der Art dass sie auch von Fremden erlehnet zu werden gar wohl verdient. Dann, da man sonst bey dieser Sprache deren Gravität; bey jener die Anmuth; die sinnreiche Ausdrückungen, und so weiter bey der dritten zu rühmen pfleget; so ist unsere Ungarische Mund-Art diejenige, welche alle diese Eigenschaften überflüssig besitzt. Spricht ein Spanier nach seiner Grandezza prächtig und gravitatisch; so ist ein Ungar capable ihm disfalls die Stange zu halten. Kan ein Franzose mit schmeichelhaften Redens-Arten die Gemüther hinterschleichen, und einnehmen; so ist ein Ungar, zumal ein Tugendsam-beredtes Frauenzimmer, im Stande, mit ihrer einnehmenden Ungarischen Zunge nicht nur einen Menschen, sondern auch wilde Thier zu bezwingen. Und da ein Teutscher mit der Männlichkeit seiner Helden-Sprache die Gemüther durchdringen und bewältigen kan; so ist ein beredter Ungar durch die Liebhaftigkeit seines Ungarischen gewiss im Stande, seinem Mann das Hertze zu nehmen.

BÉL MÁTYÁS.

A fehér kígyó. Szokásban volt a régieknél a nevezetes dolgokat mesébe foglalni és mesében adni által a valóságot a késő maradéknak. Ez a szokás arra int, hogy a régi meséket nem megvetni, hanem értelmeket kell keresni. Van a magyaroknál a fehér kígyóról egy mese, mely, mivel mind a két hazában közönséges, annak régiségéről kételkedni nem lehet. A mese ez: Aki a fehér kígyónak húsát megeszi, vagy legalább annak csontjait szopogathatja, annak minden állatok, vadak, madarak, füvek, fák megszólalnak: a fehér kígyó pedig annak a fehér magyarófának tövének lakik, amelynek tetején gyöngyvirág tanáltatik. Ezt valóságos mesének [találós mesének] lenni ki nem látja? Tehát az értelmét kell keresnünk.

Maga Krisztus urunk is az okosságot a kígyónak tulajdonítván, a kígyón értem a bölcseséget, a fehér kígyón pedig a tiszta bölcseséget. A *magyarófa* a *magyar* nyelvnek életfája, vagyis a magyar nyelv; az a fehér magyarófa, melyen gyöngyvirág tanáltatik, a tiszta és virágzó magyar nyelv. Annak a fehér magyarófának töve, melynek tetején gyöngyvirág tanáltatik, a tiszta magyar szóknak gyökerei, melyekben vagyon elrejtve az a tiszta bölcsesség, melyet Ádám az Istentől vett, és amelyre ő maga unokáit megtanítván, az emberi nemzetnek örökségül hagyott.

(Magyar Iskola 1805. 15. l.)

ÁGOSTON ANTAL.

¹ Bél Mátyás 1729-ben adta ki először Meliboeus álnévvel németeknek szánt kis magyar nyelvtanát (Der Ungarische Sprachmeister), annak az érdekes bevezetéséből közöljük itt az egyik (III.) szakaszt, még pedig a 3., 1734-iki kiadás szerint. A későbbi kiadások címképe alatt ezt a verset olvassuk:

*Wie glücklich ist ein deutscher Mann
Der unter Ungarn ungrisch kann,*

Levél a szerkesztőhöz. Tisztelt barátom! Vonatkozással a Nyelvőr 420. lapjára légy szives tudomásul venni, ill. folyóiratod olvasóközönségének tudomására hozni, hogy én készséggel elfogadtam Yolland Artúr barátomnak azt a gondolatát, hogy Dickensről a Szabad Egyetemen tartott előadásai alapján egy kis kötetet ír nekem a nagy angol íróról az Olcsó Könyvtár számára, melyet Gyulai Pál halála óta én szerkesztek; de azután *sem ezen könyvnek kéziratát, sem a szedés korrektúráját soha nem láttam*, úgy hogy e kötetnek sem tartalmáról, sem nyelvéről vagy stílusáról semmi néven nevezendő felelősséget nem vállalhatok. — Öszinte híved

Budapest, 1912. nov. 20.

HEINRICH GUSZTÁV.

IZENETEK.

K. S. A *cserepecsík* szó nem összetétel (CzF. szótára is ilyen elemekből származtatja: *cserep-csík, cserek-csíp*), hanem alkalmasint a *cserép* szó kicsinyítője s talán mindenestül a tót *črepčik, črepčok* 'cserepecske' szó átvétele. Hogy miként lehet a jelentésüket összeegyeztetni, annak talán etnografusaink a megmondhatóí. — Szintén ilyen látszólagos összetétel a *farcsík* 'csipőcsont'; l. erről Budenz érdekes cikkét: Egy álszó, NyK. 13. k.

G. H. Igaza van, a *haszabol* igének az a megfejtése, melyet Elek O. közöl (41 : 383), megvan már Simonyi Kombináló szóalkotás c. füzetében (20).

Beküldött kéziratok. R. Prikkel M. A NyUSz.-hoz stb. — Kovács M. A csángó név eredete. — Beke Ö. Szomju és éhom. — Kovács A. A legrégibb magyar élclap. — Parászka G. Nyelvjárastanulmány stb. — Hamvai Erzs. dr. Bolond-cukor. — Prohászka J. Hogyan halnak meg az emberek. — Lakatos J. Zenit. — Szendrey Zs. Nyelvújítási adatok. — Kertész M. Egy ősi mondatszerkezet. — Váró G. Két régi fordításról. — Horváth E. Tulajdonnevek egybeírása.

— Az izenetek folytatása 488. l. —

Új könyvek és füzetek. Badics F. Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei (M. T. Akadémia. Ára 2 K.).

Frecskay J. Mesterségek szótára. I. rész: ötven iparág leírása. II. ezen iparágak összesített magyar-német és német-magyar szótára. A M. T. Akadémia megbízásából. (Budapest, Hornyánszky V. könyvny. — Ára 24 K.)

Fitz J. Brassai Sámuel (új kiadás, Bpest, Németh József).

Sebestyén Gy. Antropológia és etnográfia (kny.)

Rudnyánszky Gy. Napszállat felé. Új versek 1904–1912. (Franklin. Kötve 5 K.)

A m. kegyes tanítórend névtára az 1912–3. tanévre.

Schuchardt H. Nubisch und Baskisch (kny.).

Beke Ö. Ein Possessivkompositum in den finn. Sprachen (kny.).

Sirvilauad. (Észt nyelvű naptár 1913-ra, kiadja az észti főiskolai hallgatók társasága Dorpatban).

TARTALOM-JEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Lap
<i>Alexander Bernát:</i>	Szarvas Gábor időpontja
<i>Asbóth Oszkár:</i>	Próstyá
<i>Balassa József:</i>	A Nyelvőr és a nyelvjárások
	Henry Sweet
<i>Behaghel Ottó:</i>	Szórend és ritmus
<i>Beke Ödön:</i>	Szófejtések
	Összetétel-egyeztetések
	Körül
<i>Beöthy Zsolt:</i>	Egy Széchenyi-probléma
<i>Berczik Árpád:</i>	Tárcák Girgáciából
<i>Bódis Juszti:</i>	Két latin kifejezésnek magyar fordítása
<i>Brugmann Károly:</i>	Rövidítés a nyelvbeli kifejezésben
<i>Buzás Dezső:</i>	Ujságírói divatok
<i>Csapodi István:</i>	Vegyeshangú szók
	Stílus és divat
<i>Csefkó Gyula:</i>	Nyelvtörténeti adatok
<i>Csüri Bálint:</i>	Nyelvtudomány és teleologia
<i>Erdélyi Lajos:</i>	Legrégibb bibliánk nyelvjárásához
<i>Fokos Dávid:</i>	Magyar-zürjén szólásegyezések
<i>Fürst Aladár:</i>	Ikerszavak iskolai gyűjtése
<i>Gábor Ignác:</i>	Szent Margit verses legendája
<i>Gerbner Árpád:</i>	A szórend tényezői
<i>Giesswein Sándor:</i>	Magyarok a világnyelv-mozgalomban
<i>Gombocz Zoltán:</i>	Török jövevényszavaink hangtanához
<i>Halász Ignác:</i>	Tudományos nyelvtan terve
<i>Horger Antal:</i>	Az elvonásnak egy ismeretlen faja
	A kedd szó hangtani tanulságai
	A szláv szótagképző <i>r, l</i> megfelelései
<i>Kara Ferenc:</i>	Az <i>ll</i> hang történetéhez
<i>Kardos Albert:</i>	Nyelvújítás és helységnevek
<i>Kertész Manó:</i>	Anyagnevek állítmányul
	Inte
	Csallóközi nyelvsajátságok
<i>Kiss Ernő:</i>	Vörösmarty jelzői és összetett szavai
<i>Komáromy Lajos:</i>	Jelentés- és mondattani helytelenségek
	Két ritka szólás
<i>Kovács Márton:</i>	Önmagam
	Személyragos határozók
<i>Kräuter Ferenc:</i>	Lárma
<i>Kúnos Ignác:</i>	Török nyelvújítás
<i>Lewy Ernst:</i>	Néhány szó Misteliről s a nyelvtudományról
<i>Melich János:</i>	Vác
	Calepinus szótára
	Borkut
<i>Mészöly Gedeon:</i>	A csoport szó eredete
<i>Molecz Bela:</i>	Régi szórendi megfigyelések
<i>Munkácsy Bernát:</i>	Asszír nyomok finn-magyar nyelvekben
<i>Németh Gyula:</i>	Nyelvünk régi török jövevényszavai
<i>Paasonen Henrik:</i>	Hagyma
<i>Pápay József:</i>	Ki hát a Gyulafehérvári Glosszák szerzője?
<i>Pekár Károly:</i>	A határozófajok és az igeidők
<i>Petz Gedeon:</i>	Göncöl szekere
<i>Ponori Thewrewk Emil:</i>	Syncope

<i>Prohászka János:</i>	Verseggy Rikóti Mátyása.	306, 365
<i>Rátkay László:</i>	A magyar nyelv (vers)....	1
<i>Réthei Prikkel Marián:</i>	Föltette az Orbán süvegét	74
<i>Riedl Frigyes:</i>	Szarvas Gáborról	45
<i>Rubinyi Mózes:</i>	Révai Miklós és a Halotti Beszéd	143
<i>Schuchardt Hugó:</i>	Történelmi rokonság vagy elemi rokonság? 3, 211	
<i>Setälä Emil:</i>	A leszen-féle igealakokról	29
<i>Simai Ödön:</i>	Néhány észrevétel	172
	Folnesics Lajos Alvinája	216, 265, 314
<i>Simonfi János:</i>	Egy régi szólásmód	153
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Az ötödik évtized	2
	A magyar ablatívus-rag eredete	208
	A Nyelvtörténeti Szótárhoz	328
	A birtokos szerkezetek	345, 393
	Irni fogott	444
<i>Szabó Sándor:</i>	A vegyeshanguság	201
<i>Szarvas Gábor:</i>	Hogy bírálják a Magyar Nyelvört.	38
<i>Szemkö Aladár:</i>	Barika	150
<i>Szinnyei József:</i>	Hehezetes hangok az ősmagyar nyelvben	65
<i>Thomsen Vilmos:</i>	A magyar tárgyas ragozásról	26
<i>Tolnai Vilmos:</i>	Nyomos—nyomás	134
<i>Turóczi József:</i>	Szarvas Gábor mint író	46, 176, 274
<i>Vargha Damján:</i>	Ave rosa sine spinis	120
<i>Varjú Elemér:</i>	A Gyulafehérvári Glosszák szerzője	171
<i>Vikár Béla:</i>	A magyar versidomról	112
<i>Wichmann György:</i>	Hölgy	37
<i>Wihlund K. B.:</i>	Minta	34
<i>Winkler Henrik:</i>	A lapp nyelv viszonya a magyar nyelvhez 22, 158	
<i>Zlinszky Aladár:</i>	Az ismétlés módjai	139
<i>Zolnai Gyula:</i>	Fogzóvas	82
	A Müncheni Glosszák	166

Ismertetések.

Bogdányi Odön fordítása. (Berger Alfonz: A földgömb és légkör fizikája.) <i>Kalmár Elek.</i>	151
Kaiblinger Fülöp: Alkotó nyelvtudomány. <i>Karl Lajos.</i>	184
Berczik Árpád: A mi édes magyar nyelvünk.	224
Maczki Valér könyvei. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	227
Megjegyzések Karl Lajos ismertetésére. <i>Kaiblinger Fülöp.</i>	233
Makay Béla új könyve. <i>Szilágyi Ádám.</i>	278
Értesítők. <i>Rubinyi Mózes.</i>	373
Elek Ilona: Móricz Zsigmond stílusa és nyelve. <i>Dénes Szilárd.</i>	374
Révai nyelvtanáról. <i>Alföldi Mihály.</i>	374
Böröcz Marcell: Ferenceselek a középkori magyar irodalomban. <i>Turóczi J.</i>	376
Népnyelvi mondattan. <i>Trombitás Gyula.</i>	412
A »Finnisch ugrische Forschungen« Thomsen kötete. <i>Fokos Dávid.</i>	418
Olasz-magyar szótár (szerk. Kőrösi Sándor). <i>Honti Rezső.</i>	470
Nyelvhelyességről szóló ifjúsági munka (Sebők Zsigmond). <i>Dénes Szilárd.</i>	474
A Nyelvőr emléktűzeteiről.	463

Nyelvművelés.

A nyomdászok helyesírási ismerete. <i>Horváth Endre.</i>	235	Olvasás közben. <i>Egri Anna.</i>	283
Piramid. <i>Csefkó Gyula.</i>	235	A vivás magyar műszavai. <i>Hentaller Lajos.</i>	283
A Nemzeti Sport stílusa. <i>Retlegi György.</i>	236	Wien. <i>Török Aurél.</i>	284
Kétségek kétsége. <i>Antibarbarus.</i> 237		Furcsa nyelvművelés. <i>Antibarb.</i>	285
		Végbizonyítvány. <i>Földi Sándor.</i>	335

	Lap		Lap
Hibás szórend. <i>Filológus.</i>	336	Ady, a szótámasztó. — <i>r—s—t.</i>	381
Rovás. <i>Antibarbarus.</i>	337	Furcsa magyarság. <i>Kovács A.</i> ..	420
Görög és latin nevek írásmódja.		Népies szóalkotás. <i>Badics Fer.</i> ..	422
<i>Vértessy Dezső.</i>	378	Tözsgyökeres és mesgye. <i>Keszthelyi Miklós.</i> ..	423
Fölösleges idegen szók. <i>Örög Tanító.</i> ..	380	Magyar »football«. <i>Kr. L.</i> ..	423

Magyarázatok, helyreigazítások.

Fulák és szulák. <i>Mariánovics Milán.</i> ..	186, 425	Agyonült. <i>Kertész Manó, Szemkő Aladár.</i> ..	287
Huszár. <i>Sági István.</i> ..	187	A népnyelvből. <i>Bérczi Fülöp.</i> ..	288
Jámbor. <i>Kovács Márton.</i> ..	188	Tekerő. <i>Simonyi Zsigmond.</i> ..	337
Anakronizmus Arany Toldijában.		A genitivus ragról. <i>Philofennus.</i> ..	338
<i>Galambos Dezső.</i> ..	189, 244	Nembarát. <i>Kertész Manó.</i> ..	338
A m. biblia történetéhez. <i>Harsányi István.</i> ..	190	Isten-adta. <i>Filológus.</i> ..	338
Szörigő. <i>Beke Ödön.</i> ..	190	Tárgyas ragozás. <i>Kovács M.</i> ..	339
Szöke Duna. <i>Csefkó Gyula.</i> ..	191	Az -ól, -öl ragról. <i>Simonyi Zs.</i> ..	381
Egész és minden. <i>Bérczi Fülöp, Borsodi László.</i> ..	191	A szuperlatívus. <i>Marót Károly.</i> ..	381
Szláv jövevényszavaink. <i>Mariánovics Milán.</i> ..	238	A török hódoltság egyik emlékéiről. <i>Elek Oszkár.</i> ..	383
Asszír nyomok a magyar szókincsben. <i>Galgóczy János.</i> ..	239	Vatallé. <i>Réthei Prikkel Marián, Melich János.</i> ..	384, 425, 478
A nélkül névutó. <i>Fokos Dávid.</i> ..	240	Jász. <i>Kovács Márton.</i> ..	386
Ül és ágyék. <i>Pápay József.</i> ..	240	Borkut. <i>Bonkáló Sándor.</i> ..	423
Térdepel. <i>Beke Ödön.</i> ..	241	Lárma. <i>Alexics György.</i> ..	424
Nyomos, nyomós. <i>Szilágyi Á.</i> ..	242	Módszer. <i>Mariánovics Milán.</i> ..	425
Zsinórmérték. <i>Gesztesi Gyula.</i> ..	242	Öregségem istápjá. <i>Kertész M.</i> ..	426
Visszaperdül mint a gyűrű. <i>Fürst Aladár.</i> ..	243	A ha kötőszó eredete. <i>Kara Ferenc, Beke Ödön.</i> ..	426
A Gyulafehérvári Glosszák. <i>Tághányi Károly.</i> ..	243	Helyreigazítások <i>Kovács M.</i> ..	427
Nap-levő. <i>Beke Ödön.</i> ..	286	Ady és Erdődi. <i>Simonyi Zs.</i> ..	428
Sármáringó, aranymálingó. <i>Czuppon Elek.</i> ..	286	Sylvester homályos szavai. <i>Simonyi Zsigmond.</i> ..	477
A térszíni formák neveihez. <i>Borsodi László, Karu Ferenc.</i> ..	287	Tamás vagyok benne. <i>Kertész M.</i> ..	478
		Köckerthen táncolt t. <i>Réthei Prikkel Marián.</i> ..	476
		Bliktri. <i>Simonyi Zsigmond.</i> ..	479

Egyveleg.

Egy utcáról. <i>Schön József.</i> ..	191	Magyar etimológiák egy francia tudós munkájában. <i>Gesztesi Gyula.</i> ..	386
A kibic szó eredete. <i>Pesti Napló.</i> ..	192	Az olvasás lélektanához. <i>Filol.</i> ..	387
Érdekes szófejtések. <i>S. Á.</i> ..	192	Széphalom. <i>Kertész Manó.</i> ..	388
Az asszony. <i>Rákosi Jenő.</i> ..	244	Mire tanít bennünket a magyar nyelv? <i>Alföldi Dénes.</i> ..	429
Egy népies kifejezés. <i>Lakatos J.</i> ..	245	Messenger-Boy. <i>Szilágyi Ádám.</i> ..	430
A csángó legrégibb említése. <i>Alföldi Mihály.</i> ..	245	Vizen túl. <i>Buza Barna.</i> ..	431
Sylvesternek első nyelvtani munkája.	245	Szókeverések. <i>Hefty Gy. Andor.</i> ..	431
Hogyan hálnak meg az emberek. <i>Alkotmány.</i> ..	288	A magyar nyelv dícsérete. <i>Bél Mátyás.</i> ..	480
A bírálatnak kétféle módjáról. <i>Romanista.</i> ..	289	A fehér kígyó. <i>Ágoston Antal.</i> ..	480
Néphagyományok gyűjtése.	290	Levél a szerkesztőhöz. <i>Heinrich Gusztáv.</i> ..	481
Apró nyelvmélekek. <i>Bárdos J., Szilávik F., Perényi A., Alexics Gy.</i> ..	380		

Népnyelvi hagyományok.

	Lap		Lap
Állatnevek	197, 435	Mondák	198
Beszélgetések	294, 341	Népmesék	245, 339
Családnevek	434	Népmonda	431
Előnevek	293, 435	Néprománc	293
Gúnynevek	198, 293, 343, 390, 435	Névnapi köszöntő	438
Helynevek	343, 390, 436	Szólások	292, 340
Hívogató szók	435	Tájszók	193, 290, 292, 388, 432

SZÓMUTATÓ.

(E szómutatóba nincsenek fölvéve a következő cikkek szavai: Folnesics Lajos Alvinája. Verseghy Rikóti Mátyása. Csefkó: Nyelvtörténeti adatok.)

ábrány 258	betű 401	csihol 400	eke 401
ács 401	bibelődik 6, 213	csikoltó 136	eláll 288
Ady 428	biblia, biglia 135	Csilla 258	elalún 344
ágyék 240	bicsak 400, 401	csillan stb. 222	eleinte 325
agyonüti 287, 288	bika 401	Csillányos 152	elejét veszi 395
akkoriban 326	bízik 419	csíp 207	elevente 325
alag 104	bizonyos, biztos 409	csipa 400	ellik 221
alap 104	bliktri 479	Csongor 258	elő 210, 381
áll 221, 222	bocsát 400	csoport 135	elői, előtt 210, 381
aloszon 31	boglya 400	csoroszlya 427	épen, éppen 203
alól 210	bolond ésszel, fővel 72	csőre 258	Erdély 152
által 411	bojnyik, bujnyik 427	csukorat 136	érdem 401
anya- 301	bonc 258	csukorodik 135	Erdődi 428
aprán 327	bor 400	csuporgat 135	erény 104, 258
aprólék 439	borkereskedő 175	csüvelködik 328	erő 401
-ár, -ér 259	borkut 423, 461	-da, -de 260	erőn-erővel 338
aranymálingó 286, 443	boszorkány 400	dacára 397	erőnek erejével 356
arány 258	boza 398	dag 258	és 412
árkány 398	bőlény 65, 401	Darány 258	este 324
árok 401	bucsu 400	dél 401	estvelet 477
asszony 244	bura 104	delnő 244	észén 31
asszony-embér 298	buszu 400	dérék 208	ét 329
asszony-hölgy 37	cége 67	díz 64	ettthe 477
asszony-leány 299	cickány 67, 400	divatjában van 175	Fadd 261
átalány 258	401	dől 263	fal 222
atte 477	cipő 296	döllő 263	fánk 225
atyafi 300	cötkény 67, 401	Duna vize 11	fattyú 152
atyval 298	csáb 258	dülled, dülleszt 263	fegyvernök 258
bádog 65	csákány 400	ebkölyök 301	fegyvertár 173, 175
bakó 400	csalárd 258	egér 419	fej 241
bárca 104	csány 104	egész 191	fejal 70, 303
barika 150	csapat 136	egyeledik 37	fekszen 31
Bécs 284	csárda 82	égyház 298	fél 210, 298, 304
befizet 175	csat 400	egyházzenei 392	felcsavarja, feltekeri az esztét 153
behajóz 128	csatány 105	egyike 397	felhő, felleg 222
békó 401	csatár 105	egyszeribe 325, 326	fél- 305
belől 381	cserepecsik 481	éjfél 305	
bér, béres 401	csiápol 136		
Berény 258			

- fenékfészek 71
 férfi 208, 299
 fészekfentő 71
 -fi 300
 fillér 263
 fiú-gyermekek 299
 fogárd 258
 fogó, fogós 134
 foglal 258
 fogzóvas 82
 folyó 11
 folyó eszi. 175
 forda 258
 fordít 238, 264
 forrójában 326
 földém, földemes 105
 főhaj 302
 fölcserél 175
 földíró, írás 175
 fővelő 302
 frissiben 326
 fül 263
 fulák, fulánk 186, 425
 fullad, fullaszt 263
 fűtteni 264
 fűventibe 325
 fűzér 258

 gané 202
 gém 65
 gémbередik 136
 gereblye 427
 gólyafi 300
 gornyik 427
 gödény 65
 gömbölyödik 136
 göncölszekér 87
 görény 401
 gyakrán 324
 gyal- 328
 gyalom 401
 gyarmat 105
 gyenge 401
 gyepő 401
 gyermek-ló 301
 gyertya 400
 gyógy 105
 gyorsan 409
 gyúl, gyullad 263
 gyút mn. 478
 gyújt 264
 gyűrű 243, 401
 gyűszű 401

 ha 426, 478
 hadnagy 65, 239
 hagyma 35

 hajdanában 325
 hal (ige) 221
 hál 221
 hall 221
 halad 221
 halálán van 418
 hamar 409
 hamarjában 325
 Hammög 412
 han 412
 hancsik 287
 hanság 412
 harang-tölgye 37
 harapós 134
 harmadfi-ló 305
 harminc 297
 hatható, hatha-
 tós 134
 hattyú-fi 300
 házal 175
 Hegykő 298
 hektika 135
 hent 287
 hetevény 441
 hétfő 303
 hevenyében 325
 hírét se halottam 395
 hirtelenében 325
 hiszén 31
 hitsorsos 175
 hol 209
 homlokírás 175
 homok 400
 hónap 71, 303
 hopmester, hok-
 mester 135
 hordó 400
 hosszában 324
 hozzám tartozóim 439
 höcsön 265
 hökkön 265
 hölgy 37, 244
 hörbik 287
 hunyorodik 136
 hurok 401
 husét 329
 husvét 206
 hús 297
 huszár 187
 hűtteni 264
 hűn 31

 ia-fia 298
 idább 202
 idején 324
 idő 401
 igazán 326
 ihany, iham 295

 imádságház 175
 innep 298
 inga 258
 inte 220
 irányos 288
 írni fogott 444
 is 353
 ispilángi rózsza 152
 istáp 426
 istenadta 338
 Isten fia 346
 isten-nyila 304
 iszon 31
 it 329
 itillet 263
 izé 419

 -ja, -je 439
 jámbor 188
 jár-kél 206
 jász 386
 jegyében 183
 jelény 258
 jobb 263
 József 205
 jön 32

 kancsó 300
 kantár 400
 kanyaró 401
 kanyarodik 136
 kápiszta 202
 kar 64
 kard 240
 karé 202
 kaszab, -ol 383
 kecske 401
 kedd 261
 kék 65, 401
 kell 222
 kéneső 65, 68
 képez 409
 keresztül 411
 későn 324
 ketté 262
 ketted, kettő 261
 kéznyél, -szár 302
 kiad magán 312
 kiadja magát 313
 kibic 192
 kilenc 297
 kín 401
 kinyullott 263
 király 401
 kisüt vmit 157
 kobak 400
 koboz 398
 kódís 202
 komornyik 427
 koponya 13, 213

 koporsó 401
 korán 324
 korcsila 202
 kő kertben tán-
 colni 476
 költekezés 175
 könyv 60, 63, 239
 körömhelyte-
 kerő 337
 körül 410
 közeliben 324
 -közi 183
 közszükség 175
 kulcsol 128
 kupán ütlek 392
 kurjant 442
 kút 401
 kútfő 303
 küszöb 135

 lábszár, -ujj 302
 lapicka 202
 lapis 202
 láрма 168, 424
 lassán 327
 leány-asszony 299
 lebeszél 175
 lég 258
 légy 63
 leszen, legyen 31, 33
 letört 409
 ló, lú 64
 lok 287
 lomha 427
 lopás 238
 lón 32, 33
 lythek? 477

 ma 478
 Madé-rét 412
 magyarán 326
 Magyar Nyelvőr 39, 44
 mákszem 304
 mál 443
 másodfi-ló 305
 még, mög 412
 megsugaraztat 422
 megyen 31, 32,
 mék, mők 31
 mell 222
 melegében 325
 méltán 327
 mendemonda 105
 méngyék 31
 mentshely, vár 105

- meny, menyasz-
szony 299
mennykő 305
mer 419
merény 105, 258
mesgye 422, 423
metszén 31
méz 238
mikor 381
milyen 412
minapában, mi-
napiban 325, 326
mind 401
minden 191
minta 34
modor 105
mcsyorú 105
mosdik 422, 423
mostanában 325
motóla 400
múltiban 326
- nagy 65, 239
nap 183
nap-ja 27
napjába 326
nap-levő 286
násznagy 239
-né 219, 265, 266
negyven 64, 297
néha napján 324
nekem van 345
nélkül 240, 327
nembarát 338
néember 298
nem fér a bőrébe
72
nép 439
név 238
nódít 238
-nok, -nök 260
nos 412
nyelvőr 4, 39, 41
nyihájába 326
nyír 208
nyitány 258
nyolc 297
nyomos, nyomós
134, 242
nyöstényítés 219
nyúlfi 300
- odaég 73
oda marad 73
olló 400
-ól, -öl 208, 381
ón 239
-onc, -enc, -önc
260
omlik 287
- orca 298
Orbán süvege 75
ormány 105
oroszlánfi, -kö-
lyök 300, 301
-orr 304
Osgyán 422
ostábla 82
ó 356
ögyelég 37
ökör 401
ön 223
ön (ige) 31
öné 219, 266
önként 224
önmagam 223
őr 4
öreg 401
öregségem
istája 426
örs 105
ös 65, 239
összes 409
ösfí, ösfí 300
összeírt atyák 132
ötven 64, 297
- parány 258
Páris 422
paritlya 419
parlag 427
Persia 422
pillér 225
pintinó, pintinok
81
pip, pippárna 329
piramid 235
poc, pocok 81
poltura 81
Ponor 200
próstyá 94
pucella 96
pünkösöd 422, 423
- ragadós 134
ragály 105
rágós 134
ramaty nép 288
rántotta 324
ravaszlyuk 200
rém 105, 407
rény 104
Róma városa 8,
213
rosta 427
rögtön, röptön,
röktön 135
rögtönében 325
saját 224
sajt 401
- sanyarán 327
sár 68, 400
sárga 68
sarkágy 287
sárkány 68
sármáringó, sár-
málingó 286, 443
sebtiben 325, 326
sépér 68
sérke 68
siápol 136
sikk 407
sikolytű 136
sínylik 440
sóbafőtt 264
sodrony 258
soha napján 324
sok 63, 239
sukorodott 136
sullás 263
surol 225
Sylvester 428
svéd 175
szájszél 303
szakál 400
szalmatűz 329
szám 400
szán 400
szébb 263
szék 401
szélled, szélleg
329
szelep 105, 258
szelvény 105
széltiben, széltére
324
szelind 258
-szem 304
szemcse 105
szemszőr 303
szenti pohár 439
Széphalom 388
szered 105
szerény 258
szerep 105
szevedéz 329
Szil 296
szilárd 258
színét se látta 395
szironta 200
szirt 207
szomjú 63
szomorán 327
szónok 258
szoptató, szopta-
tós 134
szőke Duna 191
szörög 190
szulák 187, 425
szűk 64, 239
- szűnik 401
szűr 401
- tajdó, tajdok 81
tál 239
-talan, -telen 391
talány 258
Tamás vagyok
478
támogat 6
támolyog 6
tanór, tanórok,
tanárok 81, 419
427
tántorog 6, 212
tányér 152
tar 400
tárca 105
tárca 105
tárna 106
tárnok 106
Tasi-utca 191
tegyen, teszen 31
teljesítmény 183
tejtől 303
tekerő 337
tél-túl 209
temesztetni 380
templom 205
tengeri 189, 244
tenyer 152
tényleg 408
térdepel 241
terem 106
terep 106
tojós 134
toll 222
tolárd 258
toldalg 104, 258
tor 400
torna 106
több 71, 263
tőgy, tőgyel, tő-
gyes 37
tölgy 37
tön 31
töv-, töv-ik 329
tősgyökeres 422
tudós 134
tulajdon 224
tűz, tűzok 81
tűr 401
- ucca 264
udvarnagy 65,
239
újonában, újdo-
nában 325
Ujtatai 146, 243
-ul, -ül 391

ullet 263	váll 222	kad 395	vonszon 31
utána jár 395	valamennyit 339	végére 325	vonyarc 106
út-fél 305	valárd 258	Wien 284	vőlegény 299
utó 211	valójában 326	világ 222	völgy, völgyel 37
utójárja 325	vaok, vák 31	villány 258	vőn, vűn 31
utól 381	vár 240	vín 31	vörös gyűrű 243
uszony 258	várad, várda 106	virradtakor, vir-	zabszém 304
üdöllő, üdüllő	várkony 106	radtára 324	zár 419
263	várna 106	virány 106	zár 67
ül 240	város-fél 305	visszaél 133	zárd, zárda 106
ünnep 298	Vatakal 145, 171,	visszaperdül	zavar 106
Vác 97	243	mint a gyűrű	zerge 67
vagyon 31, 32, 33	vatalé 384, 425,	243	zug 106
vakond, vakon-	478	víz 11, 238	zsinórmérték 242
dok 81	végére megy 395	vizen túl 431	zsugorodik 136.
vaktában 326	vége van, sza-	vízfő 303	

IZENETEK.

(Folytatás.)

J. L. A francia *redingote* eredetije az angol *riding-coat* 'lovagló-kabát', nem pedig *reading coat* (olvasó-kabát), mint Berczik Árpád állítja (A mi édes m. nyelvünk 17).

S. G. Az ígért szógyűjteményt február előtt nem közölhetjük.

Pótlás az *Irti fogott* cikkhez (450—51). Ezt az alakot említi még Horger A. a halmági és szakadati nyelvjárásból (NyK. 31. k., a különnyomatnak 26. lapján, és MNy. 6 : 312) és Vas J. a kapnikbányai nyelvjárásból (NyK. 2 : 368—9). Ugyan ők említik az *irt lesz* használatát is a szakadati s a kapniki nyelvjárásból, Kolumbán S. pedig a lozsádiból (és oláh hatásból) magyarázza Nyr. 22 : 410).

Helyreigazítás. A 292. lapon közölt tájszók nem Felsőlvőről valók, hanem Szarvaskendről, Vas vm.

41. ÉV, 1.—2. SZ. — ELSŐ EMLÉKFÜZET. — JAN.—FEBR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1912.

TARTALOM:

A magyar nyelv. <i>Rátkay László.</i>	1
Az ötödik évtized. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	2
Történelmi rokonság vagy elemi rokonság? <i>Schuchardt Hugo.</i>	3
Rövidítés a nyelvbéli kifejezésben. <i>Brugmann Károly.</i>	14
Szórend és ritmus. <i>Behaghel Ottó.</i>	18
Néhány szó Misteliről s a nyelvtudományról. <i>Lewy Ernst.</i>	21
A lapp nyelv viszonya a magyar nyelvhez. I. <i>Winkler Henrik.</i>	22
A magyar tárgyas ragozásról. <i>Thomsen Vilmos.</i>	26
A leszen-féle igealakokról. <i>Setälä Emil.</i>	29
Minta. <i>Wiklund K. — Hagyma. Paasonen H. — Hölgy. Wichmann Gy.</i>	34
*	
Hogy bírálják a Magyar Nyelvőrt. <i>Szarvas Gábor.</i>	38
Szarvas Gábor időpontja. <i>Alexander Bernát.</i>	42
Szarvas Gáborról. <i>Riedl Frigyes.</i>	45
Szarvas Gábor mint író. I. <i>Turóczi József.</i>	46
Tárcák Gurgáciából. I. <i>Berczik Árpád.</i>	49
*	
Magyarok a világnyelv-mozgalomban. <i>Giesswein Sándor.</i>	51
Egy Széchenyi-probléma. <i>Beöthy Zsolt.</i>	57
Tudományos nyelvtan terve. <i>Halász Ignác.</i>	58
Asszir nyomok finn-magyar nyelvekben. <i>Munkácsi Bernát.</i>	60
Hehezetes hangok az ősmagyar nyelvben. <i>Szinnyei József.</i>	65
Török jövevényszavaink hangtanához. <i>Gombocz Zoltán.</i>	67
A Nyelvőr és a nyelvjárások. <i>Balassa József.</i>	69
Szófejtések. <i>Beke Ödön.</i>	70
Magyar-zürjén szólasorozatok. <i>Fokos Dávid.</i>	72
Anyagnevek állítmányul. <i>Kertész Manó.</i>	73
Föltette az Orbán süvegét. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	74
Az elvonásnak egy ismeretlen faja. <i>Horger Antal.</i>	81
Fogzóvas. <i>Zolnai Gyula.</i>	82
Göncöl szekere. <i>Petz Gedeon.</i>	87
Próstyá. <i>Asbóth Oszkár.</i>	94
Izenetek.	95

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
41-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS ÍRÓSZER KERESKEDEÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

MEGHIVÁS

„Pesti magyar kereskedelmi bank”
70-ik rendes közgyűlésére,

1912. évi február 17-én délután 6 órakor a bank helyiségében (V.,
dó-utca 2.) fog megtartatni.

T á r g y a k :

1. Az igazgatóság jelentése.
2. A felügyelő-bizottság jelentése, a mérleg megállapítása, a nyereség
szétlása iránti határozat és a felmentés megszavazása.
3. Az igazgatóság előterjesztése a részvénytörke felemelése iránt.
4. A 3. pont alatti javaslat elfogadása esetén az alapszabályok 5., 12.
13. §-ainak, valamint az ügyrend 3., 4., 22., 33., 46., 86. és 107. §-ainak
megfelelő módosítása.
5. Igazgatósági választások.
6. A felügyelő-bizottság választása.

Az alapszabályok 19., 20. és 21-ik §-ai értelmében minden részvényes, kinek
vényei három hónappal a közgyűlés előtt a bank könyveiben nevére be vannak jegyezve,
sítva van a közgyűlésen résztvenni, vagy magát meghatalmazott által helyettesíttetni, ki-
azonban szintén szavazóképes részvényesnek kell lenni.

Budapest, 1912. február hó 1-én.

nyomás nem díjaztatik.

Az igazgatóság.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
GRÓF TISZA ISTVÁN.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:
HERCZEG FERENC

A MAGYAR ÉRTELMISÉG FOLYÓIRATA. KÖZÖL
KIVÁLÓ MAGYAR ÍRÓKTÓL: POLITIKAI,
TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS, KÖZGAZDASÁGI,
SZÉPIRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRGYU CIKKEKET.

EGYES FÜZET 1 KORONA.

ELŐFIZETÉSI DIJ: ÉVNEGYEDRE 6 KORONA.

MEGJELENIK MINDEN HÓNAP 1-ÉN ÉS 16-ÁN.

== BUDAPEST, ==

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: VI. KER. ANDRÁSSY-ÚT 10. SZ.

TÁTRA-SZÉPLAK (Wessterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-telep
magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus **!**
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

—— **Ára 2 korona.** ——

ZOLTÁN BÉLA gyógyszerertárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1912.

TARTALOM:

Vác. <i>Melich János</i>	97
Nyelvújítás és helységnév. I. <i>Kardos Albert</i>	103
Syncope. <i>Ponori Thewrewk Emil</i>	107
A magyar versidomról. <i>Vikár Béla</i>	112
Szent Margit verses legendája. <i>Gábor Ignác</i>	117
Ave rosa sine spinis. <i>Vargha Damján</i>	120
Régi szórendi megfigyelések. <i>Molecz Béla</i>	125
Jelentés- és mondattani helytelenségek. <i>Komáromy Lajos</i>	128
Két latin kifejezésnek magyar fordítása. <i>Bódi Juszlin</i>	130
Nyomos—nyomás, <i>Tolnai Vilmos</i>	134
A csoport szó eredete. <i>Mészöly Gedeon</i>	135
Vegyeshangú szók. <i>Csapodi István</i>	137
Az ismétlés módjai. <i>Zlinszky Aladár</i>	139
Vörösmarty jelzői és összetett szavai. <i>Kiss Ernő</i>	141
Révai Miklós és a Haloiti Beszéd. <i>Rubinyi Mózes</i>	143
Ki hát a Gyulafehérvári Glosszák szerzője? <i>Pápay József</i>	145
Legrégibb biblíánk nyelvjárásához. <i>Erdélyi Lajos</i>	146
Török nyelvújítás. <i>Kúnos Ignác</i>	148
Barika. <i>Szemkö Aladár</i>	150
Ismertetés. <i>Kalmár Elek</i>	151
Izenetek.....	152

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
41-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS ÍRÓSZER KERESKEDEÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS
és SZILASI MÓRIC közreműködésével
írta:

SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyelvészeti Füzetek 15. száma. 124 lap. — Ára 1 K).

Tartalma: A NySz-ról. S. Zs. — Laikusok évada.

Melich J. Valótlanság, ferdítés, tudatlanság. S. Zs.

A NySz. ügye. Bartha J. és Szilasi M. — Rakva,

rakvák. S. Zs. — Ritus explorandae veritatis.

Melich J. — Hogy készülnek a nagy szótárak. S. Zs.

Kapható az Athenaeum és a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

LEGUJABB

SZÉPIRODALMI KÖNYVEK:

Gárdonyi Géza:
Hosszúhajú
veszedelem.
I. kötet. Ara 4 korona.
II. kötet. Ara 4 korona.

Móric Pál:
Pusztuló világ.
Elbeszélések a hajdúföld-
ről. Ara 3 korona 50 fill.

Heltai Jenő:
Színes kövek.
Elbeszélések. Ara 3.50 k.

Biró Lajos: A fekete
ostor és más elbeszé-
lések. Ara 3 kor. 50 fill.

Bársony István:
Ingavány.
2. kiadás. Ara 3.50 kor.

Pekár Gyula:
Vénusz könyvei!
Ara 3 kor. 50 fill.

Pálmái Ilka:
Emlékirataim.
2. kiadás. Ara 4 kor.

Herczeg Ferenc:
Napváros. Ara 4 kor.

Lőrinczy György:
Utítársaim.
Ara 3 kor. 50 f.

Farkas Pál:
Dr. Hartmann. Ara 3.50 K
A varsányi csata.
Ara 3 korona.

Biró Lajos:
A sárga lilium. Ara 3 K.
A rabló lovag. Ara 3 K.

Kiss Menyhért:
A gyémántos harang.
Versek. Ara 3 korona.

Faragó Ödön:
Impressióim.
Ara 3 korona.

Tömörkény István:
Bazsarózsa.
Ara 3 kor. 50 f.

Balla Ignác: Kámeák.
Ara korona 50 fill.

Singer és Wolfner
kiadásai Budapest
VI. Andrassy-ut 10.

Kálnoki Izor: Apró
komédiák.
Ara 3 korona 50 f.

Bársony István:
Dinamit.
Ara 3 korona 50 f.

Heltai Jenő: Az én
második feleségem.
Ara 3 korona 50 fill.

Heltai Jenő: Scherzo.
Novellák. Ara kor. 50 f.

Biró Lajos: Nyári
zivatar.
Regény. Ara 3 kor. 50 f.

Bródy Sándor: Lyra.
Ara 3 korona 50 fill.

Lovik Károly:
Okosok és bolondok
Elbeszélések. Ara 3.50 f.

Rakodczai Pál:
Egressy Gábor és
kora.
I. kötet. Ara 8 korona.

TÁTRA-SZÉPLAK (Wessterheim.)

Téli és nyári gyógyító-hely, téli sport- és turista-telep
magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— Ára 2 korona. —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszerárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

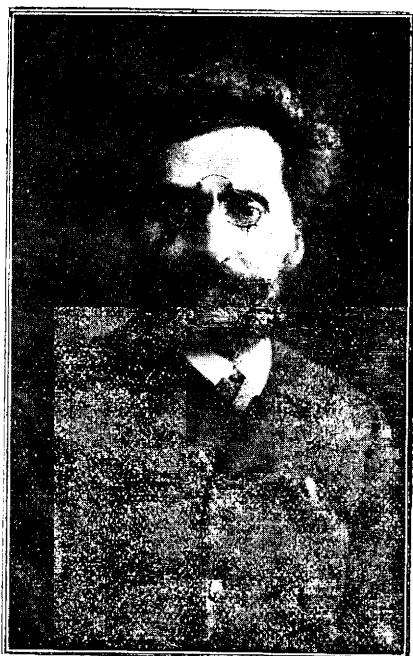

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1912.

TARTALOM:

Egy régi szólásmód. <i>Simonfi János</i>	153
A lapp nyelv viszonya a magyarhoz. II. <i>Winkler Henrik</i>	158
Nyelvtudomány és teleologia. <i>Csüri Bálint</i>	161
A Müncheni Glosszák. <i>Zolnai Gyula</i>	166
Lárma. <i>Kräuter Ferenc</i>	168
A Gyulafehérvári Glosszák szerzője. <i>Varjú Elemér</i>	171
Néhány észrevétel. <i>Simai Ödön</i>	172
Szarvas Gábor mint író. II. <i>Turóczi József</i>	176
Tárcák <i>Girgáciából</i> . II. <i>Berczik Árpád</i>	181
Ujságírói divatok. <i>Buzás Dezső</i>	183
Ismertetés. (Alkotó nyelvtudomány. Kaiblinger F. könyve.) <i>Karl Lajos</i>	184
Magyarázatok, helyreigazítások.....	186
Fulák és szulák. <i>Mariánovics M.</i>	
Huszár. <i>Sági István</i> .	
Jámbor. <i>Kovács Márton</i> .	
Anakronizmus Arany Toldijában.	
<i>Galambos Dezső</i> .	
A m. biblia történetéhez. <i>Har-</i>	
<i>sányi István</i> .	
Szőrígó. <i>Beke Ödön</i> .	
Szöke Duna. <i>Csefkó Gyula</i> .	
Egész és minden. <i>Bérczi Fülöp</i> ,	
<i>Borsodi László</i> .	
Egyveleg.....	191
Egy utcáról. <i>Schön József</i> .	
A kibic szó eredete. <i>Pesti Napló</i> .	
Érdekes szófejtések. <i>S. Á.</i>	
Népnyelvi hagyományok.....	193
Tájszók. <i>Kosztolányi Dezső</i> ,	
<i>Buday Péter</i> .	
Állatnevek. <i>Csokán Pál</i> .	
Gúnynevek. <i>Bocsári Kálmán</i> .	
Mondák. <i>Ifj. Udvardy János</i> .	
Izenetek.....	188

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
41-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS ÍRÓSZER KERESKEDEÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legeelőnyösebb árajánlattal.

A

NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS
és SZILASI MÓRIC közreműködésével

írta:

SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyelvészeti Füzetek 15. száma 124 lap. — Ára 1 K).

Tartalma: A NySz-ről. S. Zs. — Laikusok évada.
Melich J. Valótlanság, ferdtetés, tudatlanság. S. Zs.
A NySz. ügye. *Bartha J. és Szilasi M.* — Rakva,
rakvák. S. Zs. — Ritus explorandae veritatis.
Melich J. — Hogy készülnek a nagy szótárak. S. Zs.

Kapható az Athenaeum és a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

LEGUJABB

SZÉPIRODALMI KÖNYVEK:

Gárdonyi Géza:
Hosszulahjú
veszedelem.
I. kötet. Ara 4 korona.
II. kötet. Ara 4 korona.

Móric Pál:
Pusztuló világ.
Elbeszélések a hajdúföld-
ről. Ara 3 korona 50 fill.

Heltai Jenő:
Színes kövek.
Elbeszélések. Ara 3.50 k.

Biró Lajos: A fekete
ostor és más elbeszé-
lések. Ara 3 kor. 50 fill.

Bársony István:
Ingovány.
2. kiadás. Ara 3.50 kor.

Pekár Gyula:
Vénusz könyvei.
Ara 3 kor. 50 fill.

Pálmai Ilka:
Emlékirataim.
2. kiadás. Ara 4 kor.

Herczeg Ferenc:
Napváros. Ara 4 kor.

Lőrinczy György:
Utítársaim.
Ara 3 kor. 50 f.

Farkas Pál:
Dr. Hartmann. Ara 3.50 K
A varsányi csata.
Ara 3 korona.

Biró Lajos:
A sárga lilium. Ara 3 K.
A rabló lovag. Ara 3 K.

Kiss Menyhért:
A gyémántos harang.
Versek. Ara 3 korona.

Faragó Ödön:
Impressióim.
Ara 3 korona.

Tömörkény István:
Bazzarózsák.
Ara 3 kor. 50 f.

Balla Ignác: Kámeák.
Ara korona 50 fill.

Singer és Wolfner
kiadásai Budapest
VI. Andrassy-ut 10.

Kálnoki Izor: Apró
komédiák.
Ara 3 korona 50 f.

Bársony István:
Dinamit.
Ara 3 korona 50 f.

Heltai Jenő: Az én
második feleségem.
Ara 3 korona 50 fill.

Heltai Jenő: Scherzo.
Novellák. Ara kor. 50 f.

Biró Lajos: Nyári
zivatar.
Regény. Ara 3 kor. 50 f.

Bródy Sándor: Lyra.
Ara 3 korona 50 fill.

Lovik Károly:
Okosok és bolondok
Elbeszélések. Ara 3.50 f.

Rakodczai Pál:
Egressy Gábor és
kora.
II. kötet. Ara 8 korona.

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári gyógyító-hely, téli sport- és turista-telep
magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— Ára 2 korona. —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1912.

TARTALOM:

A vegyeshanguság. <i>Szabó Sándor.</i>	201
A magyar ablativus-rag eredete. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	208
Történeti vagy elemi rokonság? <i>Schuchardt Hugo.</i>	211
A kifejezésbeli rövidülés okai és határai. <i>Brugmann K.</i>	214
Folnesics Lajos Alvinája. I. <i>Simai Ödön.</i>	216
Inte. <i>Kertész Manó.</i>	220
Az <i>ll</i> hang történetéhez. <i>Kara Ferenc.</i>	221
Önmagam. <i>Kovács Márton.</i>	223
Ismertetések: A mi édes magyar nyelvünk (Berczik Árpádtól). — Maczki Valér könyvei. <i>Réthei Prikkel Marián.</i> — Megjegyzések Karl Lajos ismertetésére. <i>Kaiblinger Fülöp.</i>	224
Nyelvművelés.	234
A nyomdászok helyesírási ismerete. <i>Horváth Endre.</i>	
Piramid. <i>Csefkó Gyula.</i>	
A Nemzeti Sport stílusa. <i>Retegi György.</i>	
Kétségek kétsége. <i>Antibarus.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	238
Szláv jövevényszavaink. <i>Mariánovics Milán.</i>	
Asszír nyomok a magyar szókincsben. <i>Galgóczy János.</i>	
A nélkül névutó. <i>Fokos Dávid.</i>	
Ül és ágyék. <i>Pápay József.</i>	
Térdepel. <i>Beke Ödön.</i>	
Nyomos, nyomós. <i>Szilágyi Á.</i>	
Zsinórmérték. <i>Gesztesi Gyula.</i>	
Visszaperdül mint a gyűrű. <i>Fürst Aladár.</i>	
A Gyulafehérvári Glosszák. <i>Tágányi Károly.</i>	
Anakronizmus Arany Toldijában.	
Egyveleg.	243
Az asszony. <i>Rákosi Jenő.</i>	
Egy népies kifejezés. <i>Lakatos János.</i>	
A csángók legrégibb említése. <i>Alföldy Mihály.</i>	
Sylvesternek első nyelvtani munkája.	
Népnyelvi hagyományok	246
Izenetek.	248

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
41-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkeszek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS ÍRÓSZER KERESKEDEÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Növénygazdasági Lapok.

Ezzel a címmel új szaklap
indult meg *Liptai Albert*, a
»Borászati Lapok« és a »Gazdasági Tanácsadó« társszerkesz-
tőjének vezetésével. Ez a lap, amely munkatársai közé az or-
szág első mezőgazdasági tudományos intézeteit és szaktekin-
télyeit számítja, főként a *növényvédelmet* és a *növénykísérleteket* öleli
fel. Tartalmas és megbízható voltának legfőbb garanciája az,
hogy csak szaktudósok és gyakorlati szakemberek közleményeit
adja, laikus e lapban szóhoz nem juthat, így a gazdák minden-
képpen megállapodott, bátran követhető tanácsokat kapnak a
szőlészet, gyümölcsészet, mező- és erdőgazdaság, konyha- és
díszkertészet kérdéseiben. A lap egész évi előfizetési díja 8
korona, megjelenik egyelőre kéthetenként. *Szerkesztősege* és
kiadóhivatala: Budapest, X. Delej-utca 25. szám alatt van.

FILLÉRES KÖNYVTÁR

Egy-egy kötet
kötve 60 fillér

Szerkeszti: PÓSA LAJOS.

Egy-egy kötet
kötve 60 fillér

Elbeszélések, regék, történelmi elbeszélések,
versek, szindarabok, útleírások gyűjteménye
magyar fiuk és magyar lányok részére.

A Filléres Könyvtárban jól megválogatva a legelőkelőbb magyar írók műveit adjuk néhány fillérért. Nyugodt lelkiismerettel adhatja a szülő a gyermek kezébe ezeket a köteteket, mert a szerkesztő valamennyit szigorúan megválogatja.

A Filléres Könyvtár kötetei egyetlen egy iskolai könyvtárból sem hiányozhatnak, mert nemcsak szórakoztatják a gyermeket, hanem nevelik is. Tanítják törül metszett magyarságra, magyarul gondolkodni, ma-

A MOST MEGJELENT

Szám KÖTETEK JEGYZÉKE Kor.

- 303-304. Lőrinczy György. Az igmándi bég. Képekkel 1.20
305-307. A kawai tűzfák. 1.20
306. Balla Ign. Tréfaország Első gyűjt. Képekkel. —.60
308-310. Sebők Zs. A hogarak háboruja. Képekkel. 1.80
311. Balla Ign. Tréfaország Másod. gyűjt. Képek. —.60
312 Tréfaország. Harmadik gyűjt. Képekkel. —.60
313. Tányértalpu koma a fotografusnál és más elbeszélések. —.60
314. Havas Mihály, Hírvirágok. —.60
315. Lőrinczy Gy. Amit a kender mesél. —.60
316. Havas I. Csodálatos paripa. —.60
317 Dinga B. Atarisznyás király

gyar szellemet lehelnek a serdülő gyermek lelkébe, történeti elbeszélései hazafiságra tanítják a gyereket.

Teljes jegyzéket, valamint mintaköteteket kívánatra ingyen küld a kiadóhivatal: Singer és Wolfner könyvkereskedése, Budapest VI. Andrásy-út 10.

Megrendeléseknél minden számért 64 fillér (4 fill. portóra való) küldendő be, hogy aztán bérmentésítve küldjük meg a rendelt köteteket. Húsz kötetért 12 korona küldendő be.

- 318—319. Lengyel Laura: Az árva leány. Tört. elb. Képekkel 1.20
328—330. Lengyel Laura: A három galamb. Tört. elb. Képekkel 1.80
320. Havas István: Bence bácsi. Históriai történetek. —.60
321—23. Gaál Mózes: Mókus. Komoly történet egy mókás fiúról 1.80
324—25. Farkas Pál: Egy magyar fiu Napoleon seregében. Elb. 1.20
326—27. Farkas Pál: Laci Törökországban. Elbeszélés. Képekkel 1.20

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

Ára 2 korona.

ZOLTÁN BÉLA gyógyszerárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND
A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1912.

TARTALOM:

A szórend tényezői. <i>Gerbner Árpád.</i>	249
Nyelvújítás és helységnevek. II. <i>Kardos Albert.</i>	257
A kedd szó hangtani tanulságai. <i>Horger Antal.</i>	261
Folnesics Lajos Alvinája. II. <i>Simai Ödön.</i>	265
Szarvas Gábor mint író. III. <i>Turóczi József.</i>	274
Ismertetések: Makay Béla új könyve. <i>Szilágyi Ádám.</i>	278
Nyelvművelés.	283
Olvasás közben. <i>Egri Anna.</i>	
A vívás magyar műszavai. <i>Hentaller Lajos.</i>	
Wien. <i>Török Aurél.</i>	
Furcsa nyelvművelés. <i>Antibarus.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	286
Nap-levő. <i>Beke Ödön.</i>	
Sármáringó. <i>Czuppon Elek.</i>	
A térszíni formákhoz. <i>Borsodi László, Kara Ferenc.</i>	
Agyonüt. <i>Kertész Manó, Szemkő Aladár.</i>	
A népnyelvből. <i>Bérczi Fülöp.</i>	
Egyveleg.	288
Hogyan halnak meg az emberek. <i>Alkotmány.</i>	
A bírálatnak kétféle módjáról. <i>Romanista.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	290
Néphagyományok gyűjtése.	
Tájszók. <i>Kömley J., Parászka G. Somogyi G.</i>	
Tájszók és szólások. <i>Fekete J.</i>	
Előnevek s gúnynevek. <i>Szinkovics J.</i>	
Néprománc. <i>Gallasy Gyuláné.</i>	
A törvény előtt. <i>Maczki Valér.</i>	
Izenetek.	295

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
41-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják. eeeeeeeeeeeeeeeee

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Révai NagyLexiona V. kötete,

mely most jelent meg, »Csata« szótól »Duc« szóig terjedően a tudnivalók óriási tömegét hozza, bőkezűen »dott szövegillusztrációk, színes és fekete műmellékletek, valamint térképek egész halmazával. -- Minél több kötete készül el a nagy műnek, annál erőteljesebb nyomait látjuk a szerkesztés gondosságának, mely az egész kultúrélet minden megnyilvánulására ki terjed. Meglátszik a munka minden egyes során, hogy a tudósoknak az az előkelő gárdája, mely a nagy magyar enciklopédia megalkotására egy hatalmas szervezetbe tömörült, lelkesedéssel, minden tőle származó és készségének latbavetésével végzi nagy kulturális feladatát. És ez nem kevesebb, mint korunk egész tudását, a maga ezerféle elágazásával és szövevényével rövid, tömör, könnyen megérthető cikkekre sűríteni s e mellett a tőkély legmagasabb csúcspontjára törekedni, azaz tudományosan pontos választ adni minden kérdésre, amely művelt embert foglalkoztat s amelyet az élet találékony változatossága csak felvehet. A nagy mű tizen-nyolc kötetből fog állani s egy-egy kötet 16 koronaért minden könyves boltban kapható.

FILLÉRES KÖNYVTÁR

Egy-egy kötet
kötve 60 fillér

Szerkeszti: PÓSA LAJOS.

Egy-egy kötet
kötve 60 fillér

Elbeszélések, regék, történelmi elbeszélések,
versek, szindarabok, útleírások gyűjteménye
magyar fiuk és magyar lányok részére.

A Filléres Könyvtárban jól megválogatva a legelőkelőbb magyar írók műveit adjuk néhány fillérért. Nyugodt lelkiismerettel adhatja a szülő a gyermek kezébe ezeket a köteteket, mert a szerkesztő valamennyit szigorúan megválogatja.

A Filléres Könyvtár kötetei egyetlen egy iskolai könyvtárból sem hiányozhatnak, mert nemcsak szórakoztatják a gyermeket, hanem nevelik is. Tanítják törül metszett magyarságra, magyarul gondolkodni, ma-

A MOST MEGJELENT

KÖTETEK JEGYZÉKE

Szám	Kor.
303-304. Lőrinczy György. Az igmándi bég. Képekkel 1.20	
305-307. A kawai tűzfák. 1.20	
306. Balla Ign. Tréfaország Első gyűjt. Képekkel. —.60	
308-310. Sebők Zs. A bogarak háboruja. Képekkel. 1.80	
311. Balla Ign. Tréfaország Másod. gyűjt. Képek. —.60	
312 Tréfaország. Harmadik gyűjt. Képekkel. —.60	
313. Tányértalpu koma a fotografusnál és más elbeszélések. —.60	
314. Havas Mihály, Hírvirágok. —.60	
315. Lőrinczy Gy. Amit a kender mesél. —.60	
316. Havas I. Csodálatos paripa. —.60	
317 Dinga B. Atarisznyás király	

gyar szellemet lehelnek a serdülő gyermek lelkébe, történeti elbeszélései hazafiságra tanítják a gyereket.

Teljes jegyzéket, valamint mintaköteteket kívánatra ingyen küld a kiadóhivatal: Singer és Wolfner könyvkereskedése, Budapest VI. Andrássy-út 10.

Megrendeléseknél minden számért 64 fillér (4 fill. portóval) küldendő be, hogy aztán bérmentesítve küldjük meg a rendelt köteteket. Húsz kötetért 12 korona küldendő be.

318—319. Lengyel Laura: Az árva leány. Tört. elb. Képekkel	1.20
328—330. Lengyel Laura: A három galamb. Tört. elb. Képekkel	1.80
320. Havas István: Bence bácsi. Históriai történetek.	— .60
321—23. Gaál Mózes: Mókus. Komoly történet egy mókás fiuról	1.80
324—25. Farkas Pál: Egy magyar fiu Napoleon seregében. Elb.	1.20
326—27. Farkas Pál: Laci Törökországban. Elbeszélés. Képekkel	1.20

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

Ára 2 korona.

ZOLTÁN BÉLA gyógyszerertárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR

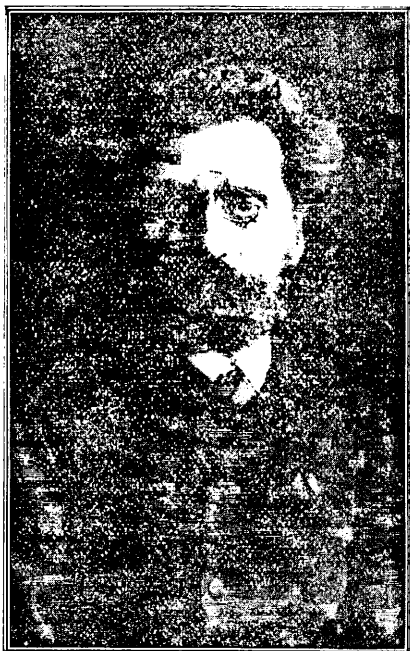
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1912.

TARTALOM:

Osszetétel-egyeztetések. <i>Beke Ödön.</i>	297
Versegly Rikóti Mátyása. <i>Prohászka János.</i>	306
Két ritka szólás. <i>Komáromy Lajos.</i>	312
Folnesics Lajos Alvinája. III. <i>Simai Ödön.</i>	314
Személyragos határozók. <i>Kovács Márton.</i>	324
Szórend és ritmus. <i>Behaghel Ottó.</i>	327
A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	328
Apró nyelvmélekek. <i>Bárdos József, Szilávik Ferenc, Perényi Adolf, Alexics György.</i>	330
Nyelvművelés.	335
Hibás szórend. <i>Filológus.</i>	
Rovás. <i>Antibarbarus.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	337
Tekerő. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
A genitívus-ragról. <i>Philofennus.</i>	
Nem-barát. <i>Kertész Manó.</i>	
Isten-adta. <i>Filológus.</i>	
Tárgyas ragozás. <i>Kovács Márton.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	339
Népmese. <i>Nagy József.</i>	
Szólások. <i>Vozáry Gyula, Kovács Zoltán, Németh Andor.</i>	
A törvény előtt. <i>Maczki Valér.</i>	
Helynevek. <i>Versényi György.</i>	
Gúnynevek. <i>Ifj. Udvardy János, Gulyás József.</i>	
Izenetek.	344

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
41-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPITTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Révai Nagy Lexiona V. kötete.

Az új kötet a »Csata« szótól »Duc« szóig terjedően a tudnivalók óriási tömegét hozza, bőkezűen adott szövegillusztrációk, színes és fekete műmellékletek, valamint térképek egész halmazával. -- Minél több kötet készül el a nagy műnek, annál erőteljesebb nyomait látjuk a szerkesztés gondosságának, mely az egész kultúrélet minden megnyilvánulására ki terjed. Meglátszik a munka minden egyes során, hogy a tudósoknak az az előkelő gárdája, mely a nagy magyar enciklopédia megalkotására egy hatalmas szervezetbe tömörült, lelkesedéssel, minden tőle telővel és készségének latbavetésével végzi nagy kulturális feladatát. És ez nem kevesebb, mint korunk egész tudását, a maga ezerféle elágazásával és szövevényével rövid, tömör, könnyen megérthető cikkekbe sűríteni s e mellett a tökély legmagasabb csúcspontjára törekedni, azaz tudományosan pontos választ adni minden kérdésre, amely művelt embert foglalkoztat s amelyet az élet találékony változatossága csak felvehet. A nagy mű tizen-nyolc kötetből fog állani s egy-egy kötet 16 koronaért minden könyves boltban kapható.

PÖSTYÉN

ŐSZEL VAGY TÉLEN IS

módot nyújt a

CSÚZ,
KÖSZVÉNY,
ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal téliekerttel) egy épülettömbben. (Melegvízvezetékek, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén**. Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai

Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADEÉMIA RENDES TAGJA.

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1912.

TARTALOM:

A birtokos szerkezetek. III. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	345
Calepinus szótára. <i>Melich János.</i>	357
Verseghy Rikóti Mátyása. II. <i>Prohászka János.</i>	365
Ikerszavak iskolai gyűjtése. <i>Fürst Aladár.</i>	368
A határozó-fajok és az igeidők. <i>Pekár Károly.</i>	370
Henry Sweet. <i>Balassa József.</i>	372
Ismertetések: Értesítők. <i>Rubinyi Mózes.</i> — Móricz Zsigmond stílusa (Elek Ilonától). <i>Dénes Szilárd.</i> — Révai nyelvtanáról (Winkler H. értékezése). <i>Alföldi Mihály.</i> — Ferences nyelvemlékek. (Böröcz M. munkája.) <i>Turóczy József.</i>	373
Nyelvművelés.	378
Görög és latin nevek írásmódja. <i>Vértessy Dezső.</i>	
Főlölesleges idegen szók. <i>Öreg Tanító.</i>	
Ady, a szótámasztó. —r—s—t.	
Magyarázatok, helyreigazítások.	381
Az -ól, -öl ragról. <i>Simonyi Zs.</i>	
A szuperlatívus. <i>Marót Károly.</i>	
A török hódoltság egyik emlé- kéről. <i>Elek Oszkár.</i>	
Vatalé. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	
Jász. <i>Kovács Márton.</i>	
Egyveleg.	386
Magyar etimológiák egy francia tudós munkájában. <i>Gesztesi Gyula.</i>	
Az olvasás lélektana. <i>Filológus.</i>	
Széphalom. <i>Kertész Manó.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	388
Tájszók. <i>Kovács Ferenc, Teleky József.</i>	
Gúnynevek. <i>Nagy József.</i>	
Helynevek. <i>Iff. Udvardy János.</i>	
Izenetek.	391

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTÁTVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Révai Nagy Lexikona.

A nagy magyar enciklopédia VI. kötete (Duc-Etele) hagyta el most a sajtót. E kötet is, mint a megelőző öt, nagyszerű teljesedését hozza ama várakozásnak, mellyel az egész művelt magyar világ csügg a magyar enciklopédián. És méltán részesül Révai Nagy Lexikona az egész magyarság figyelmében, hiszen nem egyedül abban áll hivatása, hogy korunk ismereteit harmonikus egészben foglalja, hanem abban is, hogy — mivel a magyar tudományosság színe-java működik közre megalkotásában — a magyar tudásnak, e magyar kultúrának reprezentánsa legyen ország-világ előtt. Ezért a legmagasabb mértéket kell alkalmaznunk, amidőn kritikai szemmel nézzük Révai Nagy Lexikonát, de annál nagyobb megelégedéssel tölt el mindenkit az, hogy a nagy mű a legszigorubb bírálatnak is helyt áll. Az előttünk levő VI. kötet gazdag tartalmából nehéz kiemelniünk a figyelemreméltóbb cikkeket, annyira fontos és jelentős a munka minden adaléka és annyira hozzá simul a munka minden egyes cikkével és pompás illusztrációinak sokaságával a gyakorlati élet követelményeihez. Csak az alkothat magának fogalmat Révai Nagy Lexikona gazdagságáról, aki maga veszi kezébe kötetait. Arról értesülünk ezuttal, hogy a mű előfizetési ára már csak ez év végeig fog érvényben maradni és hogy a jövő esztendő első hónapjától kezdve a mű már csak a magasabb bolti áron lesz kapható; tanácsos tehát, hogy azok, akik a Nagy Lexikont megakarják szerezni, — azt még ez év végeig rendeljék meg.

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

módot nyújt a

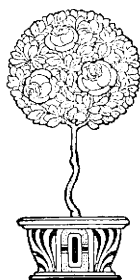
CSÚZ, KÖSZVÉNY, ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

Thermia Palace

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben. (Melegvízvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén.** Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai

Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1912.

TARTALOM:

A birtokos szerkezetek. IV. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	393
Nyelvünk régi török jövevényszavai. <i>Németh Gyula</i> .	398
Nyelvtörténet adatok. <i>Csefkó Gyula</i> .	402
Stílus és divat. <i>Csapodi István</i> .	406
Körül. <i>Beke Ödön</i> .	410
Csallóközi nyelvsajátságok. <i>Kertész Manó</i> .	411
Ismertetések: A FUF. Thomsen-füzete. <i>Fokos Dávid</i> . — Népnyelvi mondattan. <i>Trombitás Gyula</i> .	412
Nyelvművelés.	420
Furcsa magyarság. <i>Kovács A.</i>	
Népies szóalkotás. <i>Badics Ferenc</i> .	
Tőzsgyökeres és mesgye. <i>Keszthelyi Miklós</i> .	
Magyar »futball». <i>Kr. L.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	423
Borkut. <i>Bonkáló Sándor</i> .	
Lárma. <i>Alexics György</i> .	
Módszer. <i>Mariánovics Múlán</i> .	
Öregségem istápjá. <i>Kertész M.</i>	
A ha kötőszó eredete. <i>Kara F.</i>	
Helyreigazítások. <i>Kovács M.</i>	
Ady és Erdődi. <i>Simonyi Zs.</i>	
Vatálé. <i>Melich János</i> .	
Egyveleg.	429
Mire tanít bennünket a magyar nyelv? <i>Alföldi Dénes</i> .	
Messenger-Boy. <i>Szilágyi Ádám</i> .	
Vízen túl. <i>Buza Barna</i> .	
Szókeverések. <i>Hefty Gy. Andor</i> .	
Népnyelvi hagyományok.	432
Népmonda. <i>Iffy. Udvardy János</i> .	
Tájszók. <i>Haller Jenő, Szabó István, Berze Nagy József</i> .	
Nevek. <i>Kovács Zoltán</i> .	
Gúnynevek. <i>Benkőczy Emil, Prohászka János</i> .	
Helynevek. <i>Fábián Miklós, Borsodi László, Ősz János, † Turcsányi Andor, Prohászka J.</i>	
Névnapi köszöntő <i>Horváth E.</i>	
Izenetek.	439

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K., — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS ÍRÓSZER KERESKEDEÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Révai Nagy Lexikona.

A nagy magyar enciklopédia VI. kötete (Duc-Etele) hagyta el most a sajtót. E kötet is, mint a megelőző öt, nagyszerű teljesedését hozza ama várakozásnak, mellyel az egész művelt magyar világ csügg a magyar enciklopédián. És méltán részesül Révai Nagy Lexikona az egész magyarság figyelmében, hiszen nem egyedül abban áll hivatása, hogy korunk ismereteit harmonikus egészbe foglalja, hanem abban is, hogy — mivel a magyar tudományosság színe-java működik közre megalkotásában — a magyar tudásnak, a magyar kultúrának képviselője legyen ország-világ előtt. Ezért a legmagasabb mértéket kell alkalmaznunk, amidőn kritikai szemmel nézzük Révai Nagy Lexikonát, de annál nagyobb meglepéssel tölt el mindenkit az, hogy a nagy mű a legszigorubb bírálatnak is helyt áll. Az előtünk levő VI. kötet gazdag tartalmából nehéz kiemelni a figyelemreméltóbb cikkeket, annyira fontos és jelentős a munka minden adaléka és annyira hozzá simul a munka minden egyes cikkével és pompás illusztrációinak sokaságával a gyakorlati élet követelményeihez. Csak az alkothat magának fogalmat Révai Nagy Lexikona gazdagságáról, aki maga veszi kezébe kötetét. Arról értesülünk ezuttal, hogy a mű előfizetési ára már csak ez év végeig fog érvényben maradni és hogy a jövő esztendő első hónapjától kezdve a mű már csak a magasabb bolti áron lesz kapható; tanácsos tehát, hogy azok, akik a Nagy Lexikont meg akarják szerezni, — azt még ez év végeig rendeljék meg.

PÖSTYÉN

ŐSZEL VAGY TÉLEN IS

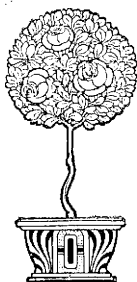
Thermia Palace

módot nyújt a

CSÚZ,
KÖSZVÉNY,
ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben. (Melegvízvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén**. Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai
Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

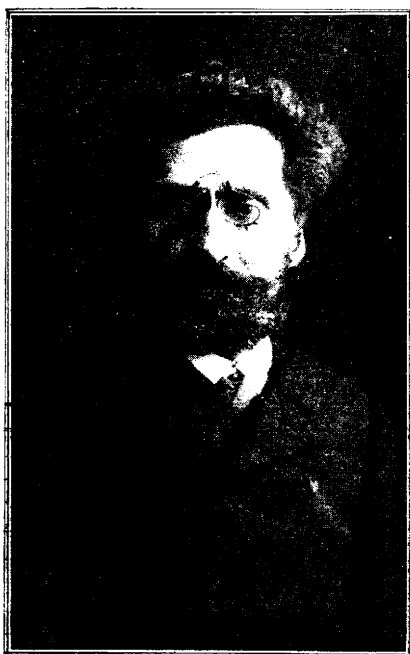

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA

*

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1912.

TARTALOM:

Szófejtések. <i>Beke Ödön.</i>	441
Irni fogott. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	444
Nyelvünk régi török jövevényszavai. II. <i>Németh Gyula.</i>	452
Nyelvtörténeti adatok. II. <i>Csefkó Gyula.</i>	455
A szláv szótagképző <i>r, l</i> megfeleléseihez. <i>Horger Antal.</i>	459
Borkut. <i>Melich János.</i>	461
A Nyelvőr emlékfüzeteiről.	463
Ismertetések: Olasz-magyar szótár (szerk. Kőrösi S.) <i>Honti Rezső.</i> — Nyelvhelyességről szóló ifjúsági munka (Sebők Zsigmond.) <i>Dénes Szilárd.</i>	470
Magyarázatok, helyreigazítások.....	476
Kőkerthen táncoltat. <i>Réthei Prikel Marián.</i>	
Sylvester homályos szavai. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Tamás vagyok benne. <i>Kertész M.</i>	
Ha és ma. <i>Beke Ödön.</i>	
A vatalé eredetéhez. <i>Réthei Prikel Marián.</i>	
Bliktri. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Egyveleg.	480
A magyar nyelv dicsérete. <i>Bél Mátyás.</i>	
A fehér kígyó. <i>Kassai József.</i>	
Levél a szerkesztőhöz. <i>Heinrich Gusztáv.</i>	
Izenetek.....	481
Tartalomjegyzék és szómutató.....	482

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — Tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják. eeeeeeeeeeeeeee

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDEÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdávalallatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF NÉMET és MAGYAR SZÓTÁR

*Első, német-magyar rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

*Második, magyar-német rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s utbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelvnek szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben fölülmulja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET és MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J.

Égész vászonkötésben 5 korona.

PÖSTYÉN

ŐSZEL VAGY TÉLEN IS

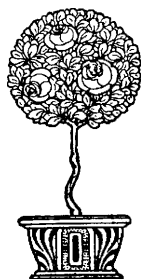

módot nyújt a
CSÚZ,
KÖSZVÉNY,
ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben.
(Melegvízvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos
a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve.
Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén.** Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai

Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák